

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Η ΜΕΓΑΛΗ ΒΡΕΤΑΝΙΑ, Η ΕΛΛΑΔΑ
ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ
ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ (1923)
ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΡΕ (1936)**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΣΩΤ. ΤΣΑΜΟΣ

ΡΟΔΟΣ 2020

Η παρούσα διδακτορική διατριβή υποβλήθηκε στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

Επταμελής Συμβουλευτική Επιτροπή:

ΣΑΚΚΑΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (επιβλέπων)

Καθηγητής Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας της Μεσογείου,
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

ΑΝΤΩΝΟΠΟΥΛΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ (συνεπιβλέπων)

Αναπληρωτής Καθηγητής Δημοσίου Διεθνούς Δικαίου,
Τμήμα Νομικής του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

ΑΚΤΣΟΓΛΟΥ ΙΑΚΩΒΟΣ (συνεπιβλέπων)

Επίκουρος Καθηγητής Τουρκικής Ιστορίας (19^{ος}-20^{ος} αιώνας),
Τμήμα Γλώσσας Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών
του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης.

ΜΑΝΤΑ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ (μέλος)

Επίκουρη Καθηγήτρια Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας,
Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας του Αριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης.

ΣΕΪΜΕΝΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (μέλος)

Καθηγητής Ευρωμεσογειακών Σχέσεων και Θετικών Επιστημών,
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

ΤΣΑΡΔΑΝΙΔΗΣ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΣ (μέλος)

Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων,
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

ΣΤΡΙΜΠΗΣ ΙΩΑΝΝΗΣ (μέλος)

Επίκουρος Καθηγητής Διεθνών Θεσμών,
Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ	v
ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ	vii
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	5

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ (ΤΕΛΗ 18 ^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ - 1922)	13
1. Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) - Σύμβαση του Λονδίνου (1841)	13
2. Συνθήκη των Παρισίων (1856) - Συνθήκη του Βερολίνου (1878)	22
3. Η εξέλιξη του Ζητήματος των Στενών έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο	30
i) Κατάληψη της Κύπρου (1878) - Βρετανο-ρωσική Σύμβαση (1907)	30
ii) Προσάρτηση της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης (1908) - Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914)	42
4. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914) - Ανακωχή των Μουδανιών (1922)	54
i) Η «Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης» (1915)	54
ii) Ανακωχή του Μούδρου (1918) - Κρίση στο Τσανάκκαλε (1922)	69

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ (1922-1923)	105
1. Η επανεκτίμηση του Ζητήματος των Στενών από τη βρετανική κυβέρνηση και οι επαφές του Κέρζον με τους Συμμάχους (Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1922)	106
2. Η πρώτη φάση της συνδιάσκεψης (20 Νοεμβρίου 1922 - 4 Φεβρουαρίου 1923)	115
i) Το ζήτημα της βουλγαρικής διεξόδου στο Αιγαίο και οι συζητήσεις για τα νησιά του Βορείου Αιγαίου	116
ii) Οι διαπραγματεύσεις για τη διαμόρφωση του καθεστώτος των Στενών (4 Δεκεμβρίου 1922 - 1 Φεβρουαρίου 1923).....	120
3. Η Σύμβαση των Στενών: διατάξεις και ανάλυση του καθεστώτος	152

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΦΟΠΛΙΣΜΟ

(ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1923 - ΙΟΥΝΙΟΣ 1933)	167
1. Οι διπλωματικές ζυμώσεις και οι στρατηγικές ισορροπίες στην Ανατολική Μεσόγειο (1923-1932)	168
i) <i>Εκκένωση της Κωνσταντινούπολης (1923) - Τουρκο-σοβιετικό Σύμφωνο (1925)</i>	168
ii) <i>Συνθήκη της Άγκυρας (1926) - Είσοδος της Τουρκίας στην Κοινωνία των Εθνών (1932)</i>	185
2. Η Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού και το αίτημα της Τουρκίας για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών (Μάρτιος - Ιούνιος 1933): η βρετανική και η ελληνική στάση	209

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΙΑΚΟΙΝΩΣΗ (ΙΟΥΛΙΟΣ 1933 - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1936) 224 |

1. Το Σύμφωνο του Ευξείνου	225
2. Οι διεθνείς και βαλκανικές εξελίξεις και το Ζήτημα των Στενών (Σεπτέμβριος 1933 - Ιούλιος 1935)	229
3. Η ιταλο-αιθιοπική κρίση και η επανεκτίμηση του Ζητήματος των Στενών από τη βρετανική κυβέρνηση (Ιούλιος 1935 - Μάρτιος 1936)	256
4. Η επαναστρατιωτικοποίηση της Ρηνανίας και οι ενέργειες της τουρκικής κυβέρνησης (Μάρτιος - Απρίλιος 1936)	266
5. Η τουρκική διακοίνωση της 10 ^{ης} Απριλίου 1936 και οι αρχικές αντιδράσεις	275

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥ ΜΟΝΤΡΕ

(ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1936) 288 |

1. Οι απαντήσεις των Δυνάμεων στην τουρκική διακοίνωση (16 - 29 Απριλίου 1936)	290
i) <i>Η Σοβιετική Ένωση</i>	290

ii) Η Μεγάλη Βρετανία	291
iii) Η Ελλάδα.....	292
iv) Η Βουλγαρία, η Γιουγκοσλαβία και η Ρουμανία	300
v) Οι λοιπές Δυνάμεις (Γαλλία, Γερμανία, Ιαπωνία, ΗΠΑ, Ιταλία)	306
2. Η πορεία προς τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ (Μάιος - Ιούνιος 1936)	308
i) Η αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών: η στάση της Βαλκανικής Συνεννόησης, οι τουρκικές διαβεβαιώσεις προς την Ελλάδα και ο ιταλικός καιροσκοπισμός	308
ii) Η Μεγάλη Βρετανία και η αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών: η αποστολή του Μενεμεντζιόγλου στην Ευρώπη και οι βρετανο-τουρκικές συνομιλίες	314
iii) Το τουρκικό προσχέδιο για την αναθεώρηση της Σύμβασης των Στενών: η τελική κρίση της βρετανικής κυβέρνησης και η προετοιμασία της Ελλάδας για τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ. Οι παρατηρήσεις των αρμόδιων ελληνικών αρχών επί της τροποποίησης του καθεστώτος των Στενών	333

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΡΕ: Η ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ (22 ΙΟΥΝΙΟΥ - 25 ΙΟΥΝΙΟΥ 1936) ..	348
1. Οι αφίξεις των συνέδρων και οι εναρκτήριες ομιλίες	348
2. Η παρουσίαση του τουρκικού προσχεδίου σύμβασης για το καθεστώς των Στενών	354
3. Η κατ' άρθρο εξέταση του προσχεδίου της τουρκικής αντιπροσωπείας: οι συζητήσεις στην ολομέλεια (23 - 25 Ιουνίου) και στην τεχνική επιτροπή (24 Ιουνίου - 3 Ιουλίου)	361
4. Συμπεράσματα από την πρώτη φάση της συνδιάσκεψης και η πρόοδος των συνομιλιών	399

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΡΕ: Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΑΣΗ (6 ΙΟΥΛΙΟΥ - 20 ΙΟΥΛΙΟΥ 1936) ΚΑΙ Η ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ	421
1. Το βρετανικό προσχέδιο για το καθεστώς των Στενών	421
2. Το βρετανικό προσχέδιο ενώπιον της ολομέλειας και οι διαπραγματεύσεις για τη διαμόρφωση του τελικού κειμένου	

της Σύμβασης του Μοντρέ	428
3. Οι ελληνικές διεκδικήσεις: Το ζήτημα της Ίμβρου και της Τενέδου	486
4. Η υπογραφή της Σύμβασης του Μοντρέ	490
5. Η εφαρμογή των όρων της Σύμβασης του Μοντρέ από την υπογραφή της έως και την επαναστρατιωτικοποίηση της Λήμνου και της Σαμοθράκης	492
6. Η αποτίμηση της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ	499
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	503
ΠΗΓΕΣ-ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	520
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ	551
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄	552
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄	586

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Η παρούσα διδακτορική διατριβή δεν θα είχε ολοκληρωθεί δίχως την καθοριστική συμβολή προσώπων που συνέβαλαν στη συγγραφή και στην τελική διαμόρφωση του κειμένου της. Αισθάνομαι, επομένως, την υποχρέωση να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου πρώτα προς τον κύριο Γιάννη Σακκά, Καθηγητή της Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας της Μεσογείου στο Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών του Πανεπιστημίου Αιγαίου, ο οποίος μου έδωσε την ευκαιρία να πραγματοποιήσω τη διατριβή αυτή. Το ερευνητικό του ενδιαφέρον και η ενασχόλησή του με την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων -ειδικά της Μεγάλης Βρετανίας- στη Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή τον καθιστούν έναν από τους κατεξοχήν ειδικούς στον κλάδο των διεθνών σχέσεων της περιόδου που πραγματεύεται η μελέτη. Ο κύριος Σακκάς υπήρξε υποδειγματικός επιβλέπων, ο οποίος ανταποκρίθηκε με ζήλο στα ακαδημαϊκά του καθήκοντα και δήλωσε «παρών» σε όλα τα σχετικά με τη διατριβή ζητήματα που κατά καιρούς με απασχόλησαν, από την επιλογή και τη μεθοδολογική προσέγγιση του θέματος έως και τις καταληκτικές παρατηρήσεις. Πέρα από αυτά όμως η ηθική συμπαράσταση και η εκτίμηση που έδειξε προς το πρόσωπό μου υπήρξαν αμείωτες καθ' όλη τη διάρκεια της μακροχρόνιας συνεργασίας μας.

Οφείλω, επίσης, να ευχαριστήσω και τα υπόλοιπα δύο μέλη της τριμελούς επιτροπής, τον κύριο Κωνσταντίνο Αντωνόπουλο και τον κύριο Ιάκωβο Ακτσόγλου. Ο κύριος Αντωνόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου στη Νομική Σχολή του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, ανταποκρίθηκε άμεσα στα ερωτήματα που του έθεσα σχετικά με θέματα που αφορούσαν τον κλάδο του Διεθνούς Δικαίου, για τα οποία -ομολογουμένως- είχα ελλιπή γνώση και με τις απαντήσεις του κάλυψε επαρκώς τους προβληματισμούς μου.

Φυσικά, μια μελέτη που έχει ως θέμα τα Στενά της Τουρκίας δεν μπορεί να νοηθεί χωρίς την επαρκή γνώση της τουρκικής ιστορίας. Γι' αυτό τον λόγο, θεωρήθηκε χρήσιμη η συμμετοχή στη συμβουλευτική επιτροπή του κυρίου Ακτσόγλου, μόνιμου Επίκουρου Καθηγητή της Τουρκικής Ιστορίας του 19^{ου} και 20^{ού} αιώνα στο Τμήμα Γλώσσας, Φιλολογίας και Πολιτισμού Παρευξείνιων Χωρών στο Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης και ενός από τους καλύτερα καταρτισμένους επιστήμονες σε αυτό το γνωστικό αντικείμενο. Ήδη από τα χρόνια των μεταπτυχιακών μου σπουδών είχα εκτιμήσει το εύρος και το βάθος των γνώσεών του στα θέματα που αφορούσαν την οθωμανική - τουρκική ιστορία, όχι τόσο ως προς στενό πλαίσιο της καταγραφής των γεγονότων, αλλά περισσότερο ως προς τον τρόπο λειτουργίας, τις αντιλήψεις και τη νοοτροπία της τουρκικής πολιτικής και διπλωματίας. Οι καίριες παρατηρήσεις, οι υποδείξεις και η εν γένει συνεισφορά του κατά τη διάρκεια της συγγραφής της μελέτης υπήρξαν πραγματικά ανεκτίμητες.

Αξιοσημείωτη, συν τοις άλλοις, υπήρξε η προσφορά όσων έδειξαν ενδιαφέρον να διευκολύνουν τις συνθήκες και να δημιουργήσουν το κατάλληλο περιβάλλον για τη διεξαγωγή της έρευνας. Οφείλω, συνεπώς, να εκφράσω δημόσια τις ευχαριστίες μου προς την κυρία Φωτεινή Τομαή, τέως προϊσταμένη της Υπηρεσίας του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών, τον κύριο Γιώργο Πολυδωράκη, εμπειρογνώμονα και νυν επικεφαλής της υπηρεσίας, και τον κύριο Γιάννη Στασινό, πρώην διοικητικό υπάλληλο. Θα ήθελα, επίσης, να ευχαριστήσω τον κύριο Ανδρέα Λιούμπα από τη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού· το ερευνητικό προσωπικό του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών και ιδιαίτερα την κυρία Ελισάβετ Κοντογιώργη και τον κύριο Δημήτρη Αποστολόπουλο· την κυρία Βασιλική Τσιγκούνη προϊσταμένη του αναγνωστηρίου της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδας και το προσωπικό της βιβλιοθήκης της Βουλής των Ελλήνων και της Γενναδείου Βιβλιοθήκης.

Τέλος, χρωστώ μια ιδιαίτερη αναφορά προς την οικογένειά μου, η οποία πίστεψε στις δυνατότητές μου και μου παρείχε ένα ασφαλές πλαίσιο για να αφοσιωθώ απερίσπαστος στη μελέτη και στη συγγραφή της διατριβής, καθώς και σε όλους τους φίλους που με οποιονδήποτε τρόπο συνεισέφεραν στην εξέλιξη και στην ολοκλήρωσή της.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΩΝ

- ά. αρ. πρωτ. : άνευ αριθμού πρωτοκόλλου
ά. χρον. : άνευ χρονολογίας
αρ. πρωτ. : αριθμός πρωτοκόλλου
αρ. τηλ. : αριθμός τηλεγραφήματος
ΓΕΑ: Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας
ΓΕΝ: Γενικό Επιτελείο Αεροπορίας
ΓΕΣ: Γενικό Επιτελείο Στρατού
ΔΙΑΥΕ: Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών
ΔΙΣ: Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού
ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής
ΚτΕ : Κοινωνία των Εθνών
κρυπτ. τηλ. : κρυπτογραφημένο τηλεγράφημα
μτφρ. : μετάφραση
ν. μ. : ναυτικά μίλια
σημ. : σημείωση
τ. χλμ. : τετραγωνικά χιλιόμετρα
χλμ: χιλιόμετρα
χλστ. : χιλιοστόγραμμα
ΥΠΕΞ: Υπουργείο Εξωτερικών
BDFA: British Documents on Foreign Affairs
CAB: Cabinet Records
DBFA: Documents on British Foreign Policy

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Από το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα και ως τις μέρες μας, το Ζήτημα των Στενών έχει αποτελέσει αντικείμενο μελέτης επιστημονικών κλάδων που δεν σχετίζονται αποκλειστικά με τη Διπλωματική Ιστορία και ιδιαίτερα με εκείνη της ιστορίας του Ανατολικού Ζητήματος. Νομικοί του κλάδου του Διεθνούς Δικαίου έχουν εξετάσει πτυχές του θέματος από τη σκοπιά του Δικαίου της Θάλασσας. Στρατιωτικοί και ναυτικοί εμπειρογνώμονες έχουν εστιάσει το ενδιαφέρον τους στην αμυντική οργάνωση των Στενών και έχουν εκπονήσει αξιόλογες μονογραφίες που αφορούν τη στρατιωτική τους ιστορία και κυρίως την εκστρατεία στην Καλλίπολη του 1915. Αξιωματούχοι της εμπορικής ναυτιλίας έχουν αναφερθεί στην οικονομική σημασία των Στενών για τη ναυτιλία και στους κανονισμούς ναυσιπλοΐας που διέπουν το καθεστώς τους για τα εμπορικά πλοία. Τέλος, ο κλάδος των Διεθνών Σχέσεων έχει αναλύσει τη γεωπολιτική και γεωστρατηγική διάσταση του ζητήματος, συσχετίζοντάς το με τα δρώμενα στη σύγχρονη παγκόσμια σκακιέρα.

Μολονότι για το Ζήτημα των Στενών έχει δημοσιευτεί ένας αρκετά μεγάλος αριθμός αυτοτελών μελετών, άρθρων και διατριβών στο εξωτερικό, εντούτοις η ελληνική εγχώρια παραγωγή σχετικά με την ιστορική διάσταση του θέματος είναι ελλιπής σε δημοσιεύσεις. Τα «Στενά», ως θέμα μελέτης της μεσοπολεμικής ιστορίας, δεν έχουν εξεταστεί εμβριθώς· αντίθετα έχουν ενταχθεί στο πλαίσιο γενικότερων αναφορών ως ένα ακόμη γεγονός στην εξέλιξη των διεθνών σχέσεων της περιόδου 1923-1936. Τούτο προφανώς οφείλεται στο γεγονός ότι οι πρωτογενείς πηγές της Υπηρεσίας του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών (ΥΔΙΑ) δεν ήταν διαθέσιμες προς έρευνα έως και τη δεκαετία του 1980, λόγω του ορίου δέσμευσης των εγγράφων για 50 έτη. Συνεπώς, η ενασχόληση των ερευνητών με το ζήτημα είχε περιοριστεί -αναγκαστικά- στα έτη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έως και κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν είχε αρχίσει να διαφαίνεται ο ρόλος της Ελλάδας στην περιοχή των Στενών και το πρόβλημα που είχε ανακύψει από τη συμμετοχή της ή μη στην εκστρατεία των Δαρδανελίων. Ωστόσο, αξίζει να επισημανθεί ότι ήδη από τη δεκαετία του 1920, ο τμηματάρχης στο τμήμα Τύπου του Υπουργείου Εξωτερικών Νικηφόρος Μοσχόπουλος (1871-1961) είχε εκδώσει για πρώτη φορά στην ελληνική μια συνοπτική ιστορία του Ζητήματος των Στενών, επεκτείνοντας χρονικά τη μελέτη του έως και το 1925.

Ύστερα από τη λήξη της προβλεπόμενης χρονικής δέσμευσης του αρχειακού υλικού, η πρώτη που ερεύνησε συστηματικά τα αδημοσίευτα έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών ήταν η τότε προϊσταμένη της αρμόδιας υπηρεσίας Δόμνα Βισβίζη-Δοντά, η οποία εξέδωσε στην αγγλική το βιβλίο *Greece and Turkey: The regime of the Straits, Lemnos and Samothrace* (Athens, G. C. Eleftheroudakis S. A., 1987). Στη μονογραφία της παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στο

επιστημονικό, αλλά και στο ευρύ κοινό η επίσημη θέση της Ελλάδας στο Ζήτημα των Στενών, δίνοντας έμφαση στις ελληνικές πρωτογενείς πηγές και λιγότερο στις δευτερογενείς (όπως του ελληνικού τύπου της εν λόγω περιόδου). Επίσης, όπως φαίνεται από τον τίτλο του έργου, η συγγραφέας εστιάζει το ενδιαφέρον της στην εξέταση του ζητήματος υπό το πρίσμα των ελληνο-τουρκικών σχέσεων, όπως εκείνες είχαν διαμορφωθεί στη δεκαετία του 1920 και έως τα μέσα της δεκαετίας του 1930. Έκτοτε όσοι εκ των ερευνητών επιδόθηκαν στην έρευνα του σχετικού υλικού, προσανατολίστηκαν κυρίως στη μελέτη της νομικής φύσης του καθεστώτος των Στενών, της Λήμνου και της Σαμοθράκης και το χρησιμοποίησαν προκειμένου να αντικρούσουν τους τουρκικούς ισχυρισμούς για το ισχύον καθεστώς των δύο νησιών.

Η παρούσα διατριβή επιχειρεί να απομακρυνθεί -κατά το δυνατό- από το αυστηρά καθορισμένο στην ελληνική βιβλιογραφία πλαίσιο των ελληνο-τουρκικών σχέσεων και να εξετάσει την εξέλιξη της πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας και της Ελλάδας στο Ζήτημα των Στενών κατά την περίοδο 1923-1936. Στο διάστημα αυτό συντελούνται καίριες ανακατατάξεις τόσο στην ευρωπαϊκή πολιτική και διπλωματική σκηνή όσο και στο πεδίο των στρατηγικών ισορροπιών στον ευαίσθητο χώρο της Ανατολικής Μεσογείου, οι οποίες ακολούθως συνετέλεσαν στη διαμόρφωση του καθεστώτος των Στενών. Φυσικά ένα τέτοιο θέμα δεν μπορεί να μελετηθεί, αν δεν τοποθετηθεί στο πλαίσιο του διεθνούς και περιφερειακού (βαλκανικού, μεσογειακού) περιβάλλοντος της περιόδου και αν δεν υπάρξει αναφορά στις βρετανο-τουρκικές και ελληνο-τουρκικές σχέσεις και στον ανταγωνισμό μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Ρωσίας / Σοβιετικής Ένωσης για τον έλεγχο αυτού του διεθνούς θαλάσσιου διαδρόμου, ο οποίος παράλληλα αποτελούσε «έμβλημα» της τουρκικής εθνικής κυριαρχίας.

Επομένως, η μελέτη του Ζητήματος των Στενών της περιόδου 1923-1936 εντασσόμενη στο πλαίσιο της βρετανικής και της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής δεν επιλέχθηκε τυχαία, καθώς το ενδιαφέρον των δύο χωρών για την περιοχή παρέμεινε αμείωτο: η Μεγάλη Βρετανία αποτελούσε την ισχυρότερη ναυτική δύναμη με ύψιστα στρατηγικά και οικονομικά συμφέροντα στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου και στη Μέση Ανατολή· η Ελλάδα ήταν μια περιφερειακή -βαλκανική και ταυτόχρονα μεσογειακή- δύναμη, η οποία άρχισε σταδιακά να ανακάμπτει ύστερα από τη Συνθήκη της Λωζάννης (1923) και να αποκαθιστά τις σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυνάμεις, τα βαλκανικά κράτη και την Τουρκία.

Από την έρευνα και την άντληση των στοιχείων που παρέχουν οι διαθέσιμες πηγές που εξετάστηκαν, η διατριβή θα επιχειρήσει να δώσει απαντήσεις στα ακόλουθα ερωτήματα που σχετίζονται με ζητήματα της βρετανικής και της ελληνικής πολιτικής στα Στενά:

α) αποτελούσαν τα Στενά και η Μαύρη Θάλασσα έναν από τους άξονες της βρετανικής μεσογειακής πολιτικής στη μεσοπολεμική περίοδο;

- β) ποιοι ήταν οι παράγοντες που συνετέλεσαν στη μεταστροφή της βρετανικής πολιτικής στο Ζήτημα των Στενών;
- γ) η διαδικασία αναθεώρησης του καθεστώτος των Στενών της Λωζάννης υπήρξε αποτέλεσμα περισσότερο των πρωτοβουλιών και των πιέσεων της Τουρκίας ή μπορεί να εκληφθεί ως ένδειξη υποχωρητικότητας της Μεγάλης Βρετανίας;
- δ) ανταποκρινόταν και μέχρι σε ποιο βαθμό το καθεστώς της Λωζάννης και του Μοντρέ στην εξυπηρέτηση των βρετανικών συμφερόντων στην περιοχή της Μεσογείου;
- ε) ποια ήταν η αντίληψη που είχε σχηματίσει η εκάστοτε ελληνική πολιτική ηγεσία και οι υπηρεσιακοί παράγοντες (διπλωμάτες, στρατιωτικοί και ναυτικοί εμπειρογνώμονες) στο Ζήτημα των Στενών;
- στ) πώς κρίνεται η στάση της Ελλάδας στη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ; Ακολούθησε δυναμική πολιτική ή περιορίστηκε σε ένα ρόλο δευτερεύουσας σημασίας;
- ζ) μέχρι ποιου σημείου η Σύμβαση του Μοντρέ εξασφάλισε τα ελληνικά στρατηγικά και οικονομικά συμφέροντα στα Στενά και επαγωγικά στο Αιγαίο;

Για τη συγγραφή της μελέτης βασιστήκαμε κυρίως σε αδημοσίευτες πηγές του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών. Κατά την έναρξη της τετραετούς σχεδόν έρευνάς μας (Σεπτέμβριος 2011-Ιούνιος 2015) στην κεντρική υπηρεσία του Ιστορικού και Διπλωματικού Αρχείου, οι φάκελοι που αφορούσαν τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ απουσίαζαν από τους σχετικούς καταλόγους, ίσως επειδή βρίσκονταν υπό αναδιάταξη. Όταν πλέον θεωρούσαμε ότι η έρευνά μας είχε ολοκληρωθεί, αλλά ουσιαστικά δεν είχε καλύψει επαρκώς το θέμα, και ενώ είχε τεθεί ερώτημα για την εμφάνιση των φακέλων με τους παλαιούς ταξινομικούς αριθμούς σε συναφή με τη διατριβή μας έργα, οι φάκελοι μας παραδόθηκαν με νέους ταξινομικούς αριθμούς. Οι σχετικοί φάκελοι είναι ο 1/1, 1/2 και ο 65/3, ο οποίος αφορά τη χρονολογική καταγραφή των εγγράφων της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ και καλύπτει το χρονικό διάστημα από τις 17 Μαρτίου έως και τις 8 Ιουλίου 1936.

Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν αδημοσίευτες και δημοσιευμένες πηγές του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών (Φόρεϊν Όφισ), οι οποίες όχι μόνο μας παραδίδουν ένα αξιόλογο πλούτο πληροφοριών για τη βρετανική πολιτική στο Ζήτημα των Στενών, αλλά παράλληλα συμπληρώνουν το σχετικό ελληνικό αρχειακό υλικό, παρέχοντας πολύτιμα στοιχεία που θα αναμενόταν να εντοπιστούν στους φακέλους του Υπουργείου Εξωτερικών. Συνεπικουρικά αξιοποιήθηκαν αρχειακό υλικό -αν και όχι πλούσιο- της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού (ΔΙΣ), ο ημερήσιος ελληνικός τύπος της υπό εξέταση περιόδου, φύλλα του οποίου απόκεινται στο Μέγαρο της Βουλής των Ελλήνων και στην Εθνική Βιβλιοθήκη και η ιδιαίτερα εκτενής βιβλιογραφία. Επίσης, μελετήθηκε το τμήμα των αρχείων του Φόρεϊν Όφισ στο Κέντρο Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, αλλά δεν προέκυψαν νέα στοιχεία σχετικά με το θέμα.

Τα έγγραφα που παρατίθενται στη μελέτη, παρουσιάζονται αυτούσια και χωρίς μεταβολές στο περιεχόμενό τους, εκτός από ορισμένες παρεμβάσεις στην ορθογραφία και στον τονισμό τους. Τέλος, τα αναφερόμενα τουρκικά ονόματα και οι τοποθεσίες ακολουθούν τους κανονισμούς προφοράς της τουρκικής γλώσσας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τα Στενά της Τουρκίας, ως η γεωγραφικά προσδιοριζόμενη περιοχή που περιλαμβάνει τα Δαρδανέλλια (Ελλάσποντος, τουρκ. Τσανάκκαλε Μπογάζίτσι), τη Θάλασσα του Μαρμαρά (Προποντίδα, τουρκ. Μάρμαρα Ντενιζί) και τον Βόσπορο (τουρκ. Μπογάζίτσι), διαδραμάτισαν καταλυτικό ρόλο στη διεθνή πολιτική σκηνή από το τελευταίο τέταρτο του 18^{ου} αιώνα έως τα μέσα του 20^{ου}. Προκειμένου να κατανοηθεί καλύτερα η εξαιρετική στρατηγική σημασία των Στενών - διαπιστωμένη ήδη από τους αρχαίους χρόνους, όπως προκύπτει από τη σχετική βιβλιογραφία¹- για τη διεθνή ναυσιπλοΐα και τον έλεγχο της περιοχής από τη Μαύρη Θάλασσα ως το Αιγαίο Πέλαγος, είναι σκόπιμο να παρατεθούν ορισμένες στοιχειώδεις πληροφορίες για τη γεωγραφία των Στενών. Ο πορθμός των Δαρδανελίων συνδέει το Αιγαίο Πέλαγος με τη Θάλασσα του Μαρμαρά. Έχει μήκος 61 χλμ. (33 ναυτικά μίλια) από το ακρωτήριο της Έλλης έως τον φάρο της Καλλίπολης, πλάτος 1.2 - 6.5 χλμ και μέσο βάθος 55 περίπου μέτρα, ενώ στο κεντρικό σημείο του, που είναι και το στενότερο, φθάνει τα 100². Η Θάλασσα του Μαρμαρά αποτελεί εσωτερική θάλασσα που χωρίζει την ευρωπαϊκή από την ασιατική Τουρκία, έχει έκταση 11.472 τ.χλμ., μέσο βάθος σχεδόν 494 μέτρα και μέγιστο 1.225³. Τέλος, ο Βόσπορος έχει μήκος περίπου 29 χλμ, ελάχιστο πλάτος 350 μέτρα, μέγιστο 1.600 και μέσο βάθος 27 μέτρα⁴.

Από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) έως και τη Σύμβαση του Μοντρέ (1936), ο έλεγχος των Στενών και η ρύθμιση -κατά περίπτωση- του καθεστώτος ναυσιπλοΐας των εμπορικών και ιδιαίτερα των πολεμικών πλοίων υπήρξαν μία από τις κυριότερες γεωπολιτικές επιδιώξεις των Μεγάλων Δυνάμεων και κατά μία άποψη αποτελούσαν το κλειδί των σχέσεών τους με την Οθωμανική Αυτοκρατορία και -από το 1923 και εξής- με την Τουρκία. Είναι αληθές ότι η μοίρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξαρτιόταν σε μεγάλο βαθμό από τον έλεγχο της υδάτινης αυτής οδού, η οποία συνέδεε τη Μαύρη Θάλασσα με το Αιγαίο και τη Μεσόγειο. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα είχε υποστηριχθεί ότι, αν μία εκ των Μεγάλων Δυνάμεων κατόρθωνε να αποκτήσει τον έλεγχο των Στενών και της Κωνσταντινούπολης, τότε θα είχε τη δυνατότητα να καθορίζει την

¹ Για μια ιστορική αναδρομή στο ζήτημα έως την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς βλ. χαρακτηριστικά Νικηφόρος Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα των Στενών. Συμβολή εις την Διπλωματικήν Ιστορίαν*, Αθήνα, 1926, σ. 10-19· Georges D. Warsamy, *La Convention des Détroits (Montreux 1936)*, Paris, Éditions A. Pedone, 1937, σ. 7-19 Nihan Ünlü, *The Legal Regime of the Turkish Straits*, The Hague, New York, Martinus Nijhoff Publishers, 2002, σ. 7-8.

² Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα, τόμος 19, Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 1989, σ. 421.

³ Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα, τόμος 51, Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 1996, σ. 20.

⁴ Εγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα, τόμος 15, Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος, 1988, σ. 107. Για τη γεωγραφία των Στενών βλ. επίσης Ιωάννης Σ. Νικολάου, *Ο διάπλους των τουρκικών Στενών κατά τις διεθνείς συνθήκες και την πρακτική. Από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή στο νέο κανονισμό διέλευσης*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1995, σ. 23-26· Ünlü, *The Legal Regime*, σ. 5-7.

πολιτική της Υψηλής Πύλης κατά τα συμφέροντά της⁵. Συνεπώς, το καθεστώς των Στενών αναμφίβολα είναι απόλυτα συνδεδεμένο με το Ανατολικό Ζήτημα και ως μία εκ των σημαντικότερων πτυχών του -αν όχι η επιτομή του, όπως χαρακτηριστικά αναφέρουν ο Ferenc Váli⁶ και ο Cemil Bilsel⁷- εξετάζεται πάντα σε συνάρτηση με αυτό⁸.

Η διπλωματική ιστορία του Ζητήματος των Στενών από την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης (1453) έως και τη Σύμβαση του Μοντρέ μπορεί να χωριστεί σε τρεις περιόδους. Κατά τη διάρκεια της πρώτης, από το 1475 έως το 1774, η Οθωμανική Αυτοκρατορία απαγόρευε την είσοδο προς τη Μαύρη Θάλασσα και την έξοδο από αυτή σε όλα τα εμπορικά πλοία των ξένων κρατών, εξαιρουμένων των πλοίων των ευρωπαϊκών χωρών που απολάμβαναν το καθεστώς των Διομολογήσεων και, συνεπώς, μπορούσαν να διαπλεύσουν τα Στενά, υπό τον όρο ότι θα ελλιμενίζονταν στην Κωνσταντινούπολη. Τα εμπορεύματα των πλοίων μεταφορτώνονταν σε οθωμανικά σκάφη και μεταφέρονταν στα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας. Όταν ο Πέτρος Α΄ της Ρωσίας (ο επονομαζόμενος «Μέγας», 1672-1725) κατέλαβε το λιμάνι της πόλης Αζόφ (1696) στην ομώνυμη θάλασσα, διεκδίκησε αργότερα (1700) το δικαίωμα της εξόδου των ρωσικών εμπορικών πλοίων στη Μεσόγειο διαμέσου των Στενών. Οι αξιωματούχοι του σουλτάνου Μουσταφά Β΄ (1664-1703), με την υποστήριξη της Μεγάλης Βρετανίας και της Ολλανδίας, δήλωσαν ότι η Μαύρη Θάλασσα ήταν οθωμανική, θεωρείτο παρθένα, αγνή και άσπιλη, απρόσιτη σε όλους, η άδεια διέλευσης της οποίας δεν θα χορηγούνταν ποτέ στα πλοία τρίτων χωρών. Η πολιτική αυτή της απόλυτης απαγόρευσης του διάπλου των Στενών αποκλήθηκε έκτοτε ως ο «παλαιός κανόνας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» (ancient rule of the Ottoman Empire)⁹.

Στη δεύτερη περίοδο (1774-1918), κατά τη διάρκεια της οποίας οι Μεγάλες Δυνάμεις ενεπλάκησαν ενεργά στο ζήτημα χρησιμοποιώντας το ως μέσο άσκησης πολιτικής πίεσης, η Υψηλή Πύλη θεωρητικά ήταν ακόμη κυρίαρχη στα Στενά. Χαρακτηριστικό γνώρισμα της τρίτης περιόδου (1918-1936) αποτελεί η μεταβίβαση των κυριαρχικών δικαιωμάτων των Στενών από την ηττημένη στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο Οθωμανική Αυτοκρατορία στις Συμμαχικές Δυνάμεις αρχικά και

⁵ Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers and the Eastern Question 1870-1887*, Bloomington and London, Indiana University Press, 1973, σ. 13.

⁶ Ferenc A. Váli, *The Turkish Straits and NATO*, Hoover Institution Studies (Series 32), Hoover Institution Press, 1972, σ. 11.

⁷ Cemil Bilsel, «The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence», *The American Journal of International Law*, volume 41, issue 4, October 1947, σ. 731.

⁸ Μ. Θ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, τόμος Α΄ (1800-1878), Θεσσαλονίκη, Πουρνάρας, 1978, σ. 29.

⁹ Domna Dontas, *Greece and Turkey: The regime of the Straits, Lemnos and Samothrace*, Athens, G. C. Eleftheroudakis S. A., 1987, σ. 2· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 45-46· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 25-26.

κατόπιν στον έλεγχο της ΚτΕ. Ο έλεγχος αυτός τερματίστηκε το 1936 στο Μοντρέ, οπότε και η Τουρκία επανάκτησε την εξουσία της στα Στενά¹⁰.

Η μελέτη είναι δομημένη σε επτά κεφάλαια, εκ των οποίων τα δύο πρώτα εντάσσονται χρονολογικά στην περίοδο 1774-1923 και τα υπόλοιπα πέντε, τα οποία αποτελούν και τον κυρίως κορμό της, εκκινούν από τη Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης το 1923 και ολοκληρώνονται το 1936 με την υπογραφή της Σύμβασης του Μοντρέ. Τα δύο πρώτα κεφάλαια καταλαμβάνουν σημαντικό μέρος της διατριβής. Η έκτασή τους όμως κρίθηκε απαραίτητη προκειμένου να γίνει όχι μόνο μια απλή εισαγωγή στο θέμα, αλλά για να αναλυθούν οι αιτίες που συνετέλεσαν στη διαμόρφωση και στην ανάπτυξη της πολιτικής πρώτιστα της Μεγάλης Βρετανίας και δευτερευόντως της Ελλάδας στο Ζήτημα των Στενών.

Συγκεκριμένα, το πρώτο κεφάλαιο εκτείνεται από το 1774 (Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή) έως και το 1922 (Ανακωχή των Μουδανιών). Κατά τη διάρκεια της εν λόγω περιόδου αναλύονται τα κίνητρα και οι στόχοι της βρετανικής πολιτικής στο Ζήτημα των Στενών. Οι συνθήκες και οι συμβάσεις που υπογράφηκαν τον 19^ο αιώνα (Χιουνκιάρ Ισκελεσί του 1833, Σύμβαση του Λονδίνου του 1841, Συνθήκη Ειρήνης των Παρισίων του 1856, Συνθήκη του Λονδίνου του 1871, Συνθήκη Βερολίνου του 1878), αντικατοπτρίζουν με τον πλέον έκδηλο τρόπο την αντιπαλότητα και τα αντικρουόμενα συμφέροντα των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων -ιδιαίτερα της Μεγάλης Βρετανίας και της Ρωσίας- για τον στρατιωτικό, διπλωματικό και οικονομικό έλεγχο των Στενών¹¹.

Στα έτη που ακολούθησαν τη Σύμβαση του Λονδίνου έως και το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το καθεστώς των Στενών είχε παγιωθεί με την εφαρμογή του κανονισμού της καθολικής απαγόρευσης του διάπλου τους από τα πολεμικά σκάφη των Δυνάμεων. Κατ' αυτό τον τρόπο, το καθεστώς ευνοούσε σαφώς τα βρετανικά συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο. Παράλληλα η Μεγάλη Βρετανία προέβη σε ύψιστης στρατηγικής σημασίας ενέργειες, όπως στην απόκτηση του ελέγχου της Διώρυγας του Σουέζ (1875), στην προσάρτηση της Κύπρου στο βρετανικό στέμμα (1878) και στον έλεγχο της Αιγύπτου (1882), με τις οποίες διασφάλισε τις μεσογειακές επικοινωνιακές αρτηρίες προς την Ινδία.

Ωστόσο, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα έως και την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, το Λονδίνο μετατόπισε σταδιακά το ενδιαφέρον του από την προάσπιση της Κωνσταντινούπολης και των Στενών στη διαφύλαξη των βρετανικών συμφερόντων στη Μεσοποταμία και στον Περσικό Κόλπο. Τα αρμόδια όργανα χάραξης στρατηγικής είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η έξοδος

¹⁰ Süleyman Seydi, *The Turkish Straits and the Great Powers: from the Montreux Convention to the Early Cold War, 1936-1947*, Istanbul, The Isis Press, 2003, σ. 25.

¹¹ Anthony R. Deluca, *Great Power Rivalry at the Turkish Straits: The Montreux Conference and Convention of 1936*, New York, East European Monographs (Number LXXVII), 1981, σ. 2-4.

των ρωσικών πολεμικών σκαφών από τη Μαύρη Θάλασσα ή, ακόμη περισσότερο, η κατοχή της Κωνσταντινούπολης και των Στενών από τους Ρώσους δεν θα επηρέαζε τη θέση της Μεγάλης Βρετανίας στη Μεσόγειο.

Η μυστική «Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης» τον Μάρτιο του 1915, μεσούντος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, υπήρξε η έκφραση πολιτικής αυτού του πορίσματος. Μολονότι, θεωρητικά τουλάχιστον, επέτρεπε στους Ρώσους να εγκατασταθούν στην Κωνσταντινούπολη και στα Στενά και να αποκτήσουν την πολυπόθητη πρόσβαση των ναυτικών τους δυνάμεων στη Μεσόγειο, εντούτοις πραγματοποιήθηκε με αντάλλαγμα τη συναίνεση της Αγίας Πετρούπολης για τον έλεγχο της νότιας ακτογραμμής του Περσικού Κόλπου και άλλων ασιατικών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τους Βρετανούς. Όμως η ανατροπή του τσαρικού καθεστώτος (1917) και η καταγγελία της συμφωνίας από τους Μπολσεβίκους ήγειρε εκ νέου το Ζήτημα των Στενών, το οποίο αποτέλεσε αντικείμενο διαπραγματεύσεων μεταξύ των νικητριών στον πόλεμο Συμμαχικών Δυνάμεων (1918-1920).

Με τη Συνθήκη των Σεβρών τον Αύγουστο του 1920 το καθεστώς των Στενών διεθνοποιήθηκε. Ο διάπλους για τα εμπορικά και τα πολεμικά σκάφη θα παρέμενε ελεύθερος σε περιόδους ειρήνης και πολέμου· καθοριζόταν η δημιουργία αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης· βρετανικές, γαλλικές και ιταλικές δυνάμεις θα εγγυόνταν την ελεύθερη πρόσβαση των πλοίων όλων των κρατών στα Στενά και η Κωνσταντινούπολη τέθηκε υπό διασυμμαχικό έλεγχο· η επίβλεψη του καθεστώτος θα υπαγόταν στη Διεθνή Επιτροπή των Στενών, η οποία θα ήταν υπεύθυνη για την τήρηση των κανονισμών της ναυσιπλοΐας.

Κατά τη διάρκεια της μακρόχρονης αυτής περιόδου, ο στρατηγικός ρόλος της Ελλάδας στη περιοχή των Στενών είχε αρχίσει να αναδεικνύεται μόλις το 1912, με την κατάληψη των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου από τον στόλο της. Ωστόσο, όταν προτάθηκε από τους Βρετανούς η αξιοποίηση του ελληνικού παράγοντα στη σχεδιαζόμενη εκστρατεία της Καλλίπολης την άνοιξη του 1915, δεν αντέδρασαν μόνο οι Ρώσοι, οι οποίοι δεν επιθυμούσαν την ανάμειξη της Ελλάδας στην κατάληψη των Στενών και της Κωνσταντινούπολης, αλλά και ο ίδιος ο βασιλιάς, καθοδηγούμενος από το Γενικό Επιτελείο. Στις διαπραγματεύσεις που ακολούθησαν τον πόλεμο, η Ελλάδα, όντας με το μέρος των Συμμαχικών Δυνάμεων, επιδίωξε να εξασφαλίσει εδαφικές παραχωρήσεις στην περιοχή των Στενών. Τελικά, με τη Συνθήκη των Σεβρών παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα η Ανατολική Θράκη έως τη γραμμή της Τσατάλτζας κοντά στην Κωνσταντινούπολη και η χερσόνησος της Καλλίπολης, ενώ επιτράπηκε η αντιπροσώπευσή της στην Επιτροπή των Στενών.

Η Συνθήκη των Σεβρών δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ. Η ανάπτυξη του τουρκικού εθνικιστικού κινήματος και η τελική του κατάσχυση τον Σεπτέμβριο του 1922 στον πόλεμο κατά του ελληνικού στρατού έφερε τους Τούρκους στα Στενά και αντιμέτωπους με τις βρετανικές στρατιωτικές

δυνάμεις. Ωστόσο, η βρετανική πολιτική ηγεσία δεν ήταν διατεθειμένη να διαθέσει τις δυνάμεις της για την προάσπιση των Στενών. Η Ανακωχή των Μουδανίων τον Οκτώβριο του 1922 με την οποία αποφασίστηκε η παραχώρηση της Ανατολικής Θράκης στους Τούρκους, δεν υπήρξε μόνο καταστροφική για τον ελληνισμό της περιοχής, αλλά, επίσης, αποτέλεσε το επιστέγασμα της υποχωρητικής πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας στο Ζήτημα των Στενών.

Το δεύτερο κεφάλαιο πραγματεύεται τη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης και τους νέους κανονισμούς που αποφασίστηκαν για το καθεστώς διέλευσης των Στενών. Στη Λωζάννη, οι Σοβιετικοί υποστήριζαν την αρχή της απαγόρευσης του διάπλου σε όλα τα πολεμικά πλοία εκτός της Τουρκίας. Αντίθετα η βρετανική θέση, την οποία υιοθέτησε και η Ελλάδα, αντιτασσόταν στον αποκλεισμό των πολεμικών στόλων από τη Μαύρη Θάλασσα και τη μετατροπή της τελευταίας σε κλειστή θάλασσα (*Mare Clausum*). Η Ελλάδα είχε ένα επιπλέον λόγο να επιτευχθεί η ελεύθερη ναυσιπλοΐα, διότι σε περίπτωση ελληνο-βουλγαρικής σύρραξης, ο στόλος της θα είχε τη δυνατότητα να βομβαρδίσει τα βουλγαρικά λιμάνια στη Μαύρη Θάλασσα. Οι Τούρκοι από την πλευρά τους δεν επιθυμούσαν την ελληνική συμμετοχή στην Επιτροπή των Στενών και ζήτησαν την παραχώρηση της Ίμβρου, της Τενέδου και της Σαμοθράκης στη δική τους κυριαρχία, ενώ για τη Λήμνο αξίωσαν καθεστώς αυτονομίας. Οι διαπραγματεύσεις για τη διαμόρφωση του καθεστώτος των Στενών, οι οποίες διήρκεσαν δύο σχεδόν μήνες (Δεκέμβριος του 1922 - Φεβρουάριος του 1923), κατέληξαν στην υπογραφή της Σύμβασης των Στενών της 24^{ης} Ιουλίου 1923. Η σύμβαση συνοπτικά προέβλεπε: την αρχή της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των Στενών από τα εμπορικά πλοία και μη πολεμικά αεροπλάνα· περιορισμούς στον συνολικό όγκο (χωρητικότητα) των πολεμικών σκαφών που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα· περιορισμούς στον διάπλου των υποβρυχίων· την αποστρατιωτικοποίηση των ακτών των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου, των νησιών της Θάλασσας του Μαρμαρά (εκτός από την Καλόλιμνο), της Σαμοθράκης, της Λήμνου, της Ίμβρου, της Τενέδου και των Λαγουσών· τη σύσταση Επιτροπής των Στενών με έδρα την Κωνσταντινούπολη υπό την προεδρία αντιπροσώπου της Τουρκίας· την εγγύηση του καθεστώτος των Στενών από τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιταλία και την Ιαπωνία.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά την περίοδο που ακολούθησε τη Συνθήκη της Λωζάννης και εκτείνεται έως και τη Διάσκεψη του Αφοπλισμού (1933). Κατά τη διάρκεια των ετών αυτών, η λειτουργία του καθεστώτος των Στενών δεν επηρεάστηκε από εξωγενείς παράγοντες και σε γενικές γραμμές δεν δημιουργήθηκαν ζητήματα. Ωστόσο, η επιβολή της αποστρατιωτικοποίησης και δευτερευόντως οι ρυθμίσεις ναυσιπλοΐας και εναέριας διέλευσης για τα πολεμικά σκάφη και αεροπλάνα θεωρούνταν από την Άγκυρα μειωτικές για το εθνικό της γόητρο, διότι την αποστερούσαν από τα κυριαρχικά της δικαιώματα στην περιοχή. Όμως η Τουρκία δεν ήταν ακόμη σε θέση να προβάλλει διεκδικήσεις για τη μεταβολή των όρων της Λωζάννης, όσο τουλάχιστον ο

στόλος της παρέμενε ασήμαντος και η ίδια διατηρούσε ψυχρές σχέσεις με τις Δυνάμεις που της είχαν «επιβάλει» τη Συνθήκη της Λωζάννης. Η κατάσταση αυτή άρχισε να μεταβάλλεται ύστερα από τα μέσα της δεκαετίας του 1920, οπότε η τουρκική πολιτική ηγεσία επιδόθηκε στην υπογραφή συμφώνων φιλίας με τις Δυτικές Δυνάμεις και τα βαλκανικά κράτη, ενώ με τη Σοβιετική Ένωση εξακολουθούσε να διατηρεί αγαστές σχέσεις. Η είσοδος της Τουρκίας στην ΚτΕ (1932) αναβάθμισε τη διπλωματική της θέση στο διεθνές στερέωμα. Παράλληλα με αυτές τις ενέργειες, η Τουρκία επιχειρούσε την αύξηση των μονάδων του πολεμικού της ναυτικού και ταυτόχρονα τον εκσυγχρονισμό του στρατού ξηράς. Με τη συμμετοχή της στη Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού (1932-1934), της δόθηκε για πρώτη φορά η ευκαιρία να προβάλει επίσημα τις θέσεις της για την ανάγκη τροποποίησης των όρων της αποστρατιωτικοποίησης. Εντούτοις το αίτημά της δεν έτυχε ευνοϊκής ανταπόκρισης ούτε από τη Μεγάλη Βρετανία ούτε από τη Γαλλία.

Τούτη η άρνηση φυσικά δεν απέτρεψε την τουρκική πολιτική ηγεσία από τη συνεχή επαναφορά του ζητήματος κάθε φορά που αισθανόταν ότι κινδύνευε η ασφάλεια της χώρας της. Την περίοδο 1933-1936, την οποία εξετάζει το τέταρτο κεφάλαιο, γεγονότα όπως η αποχώρηση της Ιαπωνίας από την ΚτΕ, η κατάργηση των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης των Βερσαλλιών από τη Γερμανία, η ιταλο-αιθιοπική κρίση και κατάληψη της Ρηνανίας από τα ναζιστικά στρατεύματα, αναμφισβήτητα θεωρήθηκαν από την Άγκυρα ως ευκαιρίες προκειμένου να πετύχει τον επιδιωκόμενο στόχο της. Η συμμετοχή της Τουρκίας στο Βαλκανικό Σύμφωνο (1934) της παρείχε όχι μόνο ένα επιπλέον πλαίσιο ασφάλειας, αλλά και θεωρητικά προεξοφλούσε την ευμενή στάση των μελών του -με την επιφύλαξη της Βουλγαρίας- στην αξίωσή της για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Το αίτημά της επαναδιατυπώθηκε από το βήμα της ΚτΕ, αλλά ακόμη η Μεγάλη Βρετανία τηρούσε επιφυλακτική στάση. Μόνο όταν αμφισβητήθηκε η ναυτική της υπεροχή στη Μεσόγειο από τον ιταλικό επεκτατισμό στην Αιθιοπία, το Λονδίνο άρχισε να επανεξετάζει τη στρατηγική του για την Ανατολική Μεσόγειο και να επανεκτιμά τη θέση της Τουρκίας, παρέχοντας τη συγκατάθεσή του για την επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης των Στενών. Με τη διακοίνωση της 10^{ης} Απριλίου 1936, η Τουρκία ενημέρωσε τα κράτη που είχαν υπογράψει τη σύμβαση του 1923 για την πρόθεσή της να συμμετάσχει σε διαπραγματεύσεις που θα αφορούσαν την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών.

Τους επόμενους δύο μήνες που ακολούθησαν την επίδοση της διακοίνωσης (Απρίλιος - Ιούνιος 1936), η τουρκική διπλωματία, αφού έλαβε θετικές απαντήσεις στο αίτημά της, ανέπτυξε πυρετώδη δραστηριότητα στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες. Στο πέμπτο κεφάλαιο εξετάζονται οι ενέργειες και οι προετοιμασίες της τουρκικής κυβέρνησης για την επερχόμενη συνδιάσκεψη, η οποία θα συνερχόταν στο Μοντρέ της Ελβετίας και θα αναθεωρούσε το καθεστώς των Στενών. Ιδιαίτερη έμφαση δίνεται στις βρετανο-τουρκικές και στις ελληνο-τουρκικές συνομιλίες και στους

παράγοντες που συντέλεσαν στη διαμόρφωση των τελικών θέσεων των δύο χωρών στο Ζήτημα των Στενών. Τόσο η Μεγάλη Βρετανία όσο και η Ελλάδα επιθυμούσαν την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, διότι στην πρώτη περίπτωση το Λονδίνο πίστευε ότι σε περίπτωση πολεμικής περιπλοκής θα μπορούσε να έχει ένα αξιόπιστο σύμμαχο στην Ανατολική Μεσόγειο, ενώ η Αθήνα θα αποκτούσε το δικαίωμα να επανοχυρώσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη που είχαν περιληφθεί στις διατάξεις της αποστρατιωτικοποίησης το 1923. Επιπλέον παρουσιαζόταν για την Ελλάδα η ευκαιρία να προβάλλει στη συνδιάσκεψη το ζήτημα της απαίτησης υπερβολικών τελών στα εμπορικά σκάφη που διέπλεαν τα Στενά.

Τα δύο τελευταία κεφάλαια (έκτο και έβδομο) αφιερώνονται στη συνδιάσκεψη που έμελλε τελικά να αναθεωρήσει το ισχύον καθεστώς των Στενών και στη σχετική με αυτά σύμβαση, η οποία υπογράφηκε ύστερα από διαπραγματεύσεις που διήρκεσαν σχεδόν ένα μήνα (22 Ιουνίου - 20 Ιουλίου 1936), στις οποίες όμως δεν συμμετείχε η Ιταλία. Το τουρκικό προσχέδιο σύμβασης που συζητήθηκε στην πρώτη φάση της συνδιάσκεψης (22-25 Ιουνίου) συνοπτικά προέβλεπε σημαντικές διαφοροποιήσεις σε σχέση με το καθεστώς της Λωζάννης, οι οποίες αφορούσαν τον διάπλου των πολεμικών πλοίων, τη χωρητικότητά τους και τη διάρκεια παραμονής τους στη Μαύρη Θάλασσα, ενώ απαγόρευε τις πτήσεις των πολεμικών αεροσκαφών υπεράνω των Στενών και τον διάπλου των υποβρυχίων. Οι διαφορές ήταν ελάχιστες ως προς τις διελεύσεις των εμπορικών πλοίων. Επίσης, η Τουρκία θα είχε το δικαίωμα να απαγορεύει την είσοδο στα Στενά σε περίοδο πολέμου ή στην περίπτωση που έκρινε ότι κινδύνευε η εδαφική της ακεραιότητα από μια εξωτερική απειλή. Το τουρκικό προσχέδιο συζητήθηκε -εκτός από την ολομέλεια- και σε επιμέρους συνεδριάσεις τεχνικών εμπειρογνομώνων, όπου συμμετείχαν και οι αντιπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης.

Ωστόσο, το προσχέδιο της Τουρκίας δεν ικανοποιούσε τις επιδιώξεις ούτε των Βρετανών ούτε των Σοβιετικών. Η Μόσχα φιλοδοξούσε να περιορίσει την είσοδο των πολεμικών πλοίων των μη παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας αποκλειστικά στις επισκέψεις φιλοφροσύνης και στις ανθρωπιστικές αποστολές, ενώ επιδίωκε να κατοχυρώσει το δικαίωμα του διάπλου, χωρίς περιορισμούς στη χωρητικότητα και στον αριθμό, για τα σκάφη των Παρευξείνιων Δυνάμεων. Όπως και στη Λωζάννη, έτσι και στο Μοντρέ εκδηλώθηκε διάσταση μεταξύ των βρετανο-σοβιετικών θέσεων. Οι Βρετανοί, οι οποίοι παρουσίασαν τις δικές τους προτάσεις στην έναρξη της δεύτερης φάσης της συνδιάσκεψης (6-20 Ιουλίου), ήταν αντίθετοι στους περιορισμούς εισόδου και διάπλου των πολεμικών σκαφών των μη παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας και, επίσης, κατέθεσαν νέες ρυθμίσεις ως προς το επιτρεπόμενο μέγεθος των πλοίων που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα. Τέλος, πρότειναν την είσοδο των ναυτικών δυνάμεων των εμπόλεμων Δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα. Εντούτοις κατά τις συζητήσεις που διεξήχθησαν τόσο σε επίσημο όσο και σε ανεπίσημο -κυρίως- επίπεδο, η βρετανική αντιπροσωπεία ήταν μόνη, καθώς οι παράκτιες Δυνάμεις

της Μαύρης Θάλασσας και η Γαλλία είχαν συνταχθεί με τις απόψεις της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ η Τουρκία κράτησε -σε γενικές γραμμές και όσο της επιτρεπόταν- ουδέτερη στάση.

Το τελικό κείμενο της Σύμβασης του Μοντρέ μεταξύ άλλων καταργούσε την Επιτροπή των Στενών και παρείχε το δικαίωμα στην Τουρκία να επανεξοπλίσει τα Στενά. Επίσης, κατοχύρωνε το ίδιο δικαίωμα και στην Ελλάδα για την επαναστρατιωτικοποίηση της Λήμνου και της Σαμοθράκης, το οποίο της αναγνωρίστηκε τόσο από την ίδια την Τουρκία όσο και από τις Δυτικές Δυνάμεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Η ΒΡΕΤΑΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ (ΤΕΛΗ 18^{ΟΥ} ΑΙΩΝΑ - 1922)

Κατά τη διάρκεια της περιόδου των 144 ετών από την υπογραφή της Συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) έως και την Ανακωχή του Μούδρου (1918), το Ζήτημα των Στενών αποτέλεσε πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ των δύο ισχυρότερων Μεγάλων Δυνάμεων της εποχής, της Μεγάλης Βρετανίας και της Ρωσίας και ήταν συναρτημένο -πότε λιγότερο πότε περισσότερο- με όλες σχεδόν τις κρίσεις που ταλάνιζαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Σύμβαση των Στενών του Λονδίνου (1841), η οποία προέβλεπε την απαγόρευση της εισόδου των πολεμικών πλοίων όλων των ξένων κρατών στα Στενά σε περίοδο ειρήνης, διατηρήθηκε σε ισχύ έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Ύστερα από την είσοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο στο πλευρό της Γερμανίας και τη συνακόλουθη ήττα της, οι Σύμμαχοι ενέγραψαν στη Συνθήκη των Σεβρών (1920) το πλέον φιλελεύθερο καθεστώς των Στενών, ενώ παράλληλα επέτρεψαν στην Ελλάδα να συμμετάσχει τόσο στον στρατιωτικό τους έλεγχο όσο και στην εποπτεία του καθεστώτος. Η ανάδυση όμως του τουρκικού εθνικισμού, η επανεμφάνιση της Ρωσίας στο προσκήνιο και τα αντικρουόμενα συμμαχικά συμφέροντα στη Μέση Ανατολή κατέστησαν τον βίο της συνθήκης βραχύβιο. Η Μεγάλη Βρετανία δεν είχε τη δυνατότητα αλλά ούτε και την πρόθεση να υπερασπιστεί μόνη της τα Στενά, όταν οι τουρκικές δυνάμεις κινήθηκαν για την ανακατάληψή τους. Με την κρίση στο Τσανάκκαλε και την Ανακωχή των Μουδανιών (1922), οι Βρετανοί ηττήθηκαν από τους Τούρκους για δεύτερη φορά στα Στενά, λίγα μόλις έτη από την καταστροφική τους εκστρατεία στην Καλλίπολη (1915), αλλά με τη διαφορά ότι αυτή τη φορά δεν ακούστηκε ούτε ένας πυροβολισμός.

1. Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774) - Σύμβαση του Λονδίνου (1841)

Το ενδιαφέρον της Μεγάλης Βρετανίας αναφορικά με το καθεστώς της ναυσιπλοΐας των εμπορικών και πολεμικών πλοίων διαμέσου των στενών του Βοσπόρου και των Δαρδανελλίων ανάγεται στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και αποτέλεσε έναν από τους κυριότερους στόχους της πολιτικής της στη Μεσόγειο και στην Εγγύς Ανατολή καθ' όλη σχεδόν τη διάρκεια του 19^{ου}. Καθοριστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση της πολιτικής αυτής υπήρξε η κατάκτηση της ινδικής υποηπείρου (1757) από τα στρατεύματα της Βρετανικής Εταιρείας Ανατολικών Ινδιών και η αποχώρηση των

Γάλλων από την Ινδία, σύμφωνα με τη Συνθήκη των Παρισίων (1763)¹². Η κατοχή της Ινδίας ανέδειξε σε εξέχουσες σημασίας για τη βρετανική εξωτερική πολιτική τον έλεγχο και την προστασία των υδάτινων και χερσαίων οδών που συνέδεαν τη Μεσόγειο με τον Ινδικό Ωκεανό από κάθε δυνητική απειλή, ικανή να προκαλέσει τριγμούς στο αποικιακό της οικοδόμημα στην Ανατολή.

Απειλή για τα βρετανικά συμφέροντα συνιστούσε η Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊνάρτζα (Καϊναρτζή) που υπογράφηκε στις 21 Ιουλίου 1774 μεταξύ της Οθωμανικής και της Ρωσικής Αυτοκρατορίας και η οποία έθεσε τέρμα στην πολεμική σύγκρουση μεταξύ των δύο Δυνάμεων (1768-1774). Στη συνθήκη γινόταν μεία στην ελευθεροπλοΐα των Στενών από τα πλοία τα φέροντα τη ρωσική σημαία και όπως προκύπτει από το άρθρο 11, το καθεστώς αυτό των ελεύθερων πλώων από τη Μαύρη Θάλασσα προς το Αιγαίο και το αντίστροφο αφορούσε τα εμπορικά πλοία¹³.

Η ελεύθερη πρόσβαση της Ρωσίας στο Αρχιπέλαγος θα μπορούσε να επεκταθεί στα «θερμά ύδατα» της Μεσογείου και να ανταγωνιστεί μελλοντικά τη δεσπόζουσα θέση της Μεγάλης Βρετανίας. Συνεπώς, ο πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου Γουίλιαμ Πιτ ο Νεότερος (1759-1806), διαβλέποντας τις επεκτατικές τάσεις της Ρωσίας στα οθωμανικά εδάφη και τον αυξανόμενο, αν και αχνό ακόμη, ανταγωνισμό της Μεγάλης Βρετανίας με τη Ρωσία, επιδίωξε την προστασία και την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας παρά το γεγονός ότι μέλη της Βουλής των Κοινοτήτων και της Βουλής των Λόρδων δεν συμερίζονταν την άποψή του. Λόγω της γεωγραφικής της θέσης, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα χρησίμευε ως ανασχετικό φράγμα στα σχέδια της Αικατερίνης Β΄ (της επονομαζόμενης «Μεγάλης», 1729-1796) για την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης και των Στενών, καθώς και την αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας στην Ανατολή υπό ρωσική σκέπη¹⁴.

¹² Timothy Parsons, *The British Imperial Century, 1815-1914: A World History Perspective*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999, σ. 36.

¹³ Η συνθήκη υπογράφηκε στο (σήμ.) βουλγαρικό χωριό Καϊνάρτζα. Οι όροι της επαναβεβαιώθηκαν με την Οσμανο-ρωσική Σύμβαση (1779) και τη Συνθήκη του Ιασίου (1792). Το δικαίωμα της ακώλυτης δια των Στενών διέλευσης προοδευτικά επεκτάθηκε στην Αυστρία (1784), στη Μεγάλη Βρετανία (1799), στη Γαλλία (1802), στην Πρωσία (1806), στη Σαρδηνία (1823), στην Ισπανία και στη Σουηδία (1827). Γενικά για τους όρους της συνθήκης βλ. Tolga Bilener, «*Les Détroits, atout stratégique majeur de la Turquie*», *Annuaire Français des Relations Internationales*, volume 8, 2007, σ. 741· Édouard Driault, *To Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, μέρος Α΄, Αθήνα, Κάτοπτρο, 1997, σ. 184-185· J. C. Hurewitz, *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914*, volume I, Princeton, New Jersey, D. Van Nostrand Company, Inc., 1958, σ. 54-61, 67-68· Coleman Phillipson and Noel Buxton, *The Question of the Bosphorus and the Dardanelles*, London, Stevens & Haynes, 1917, σ. 27-30· Warsamy, *La Convention*, Paris, Éditions A. Pedone, 1937, σ. 25-26· Στέφανος Παπαδόπουλος, «Η σημασία της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ΄: *Ο Ελληνισμός υπό Ξένη Κυριαρχία (περίοδος 1669-1821). Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία*, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 83-85.

¹⁴ E. A. Benians, «The beginnings of the new Empire, 1783-1793», στο J. Holande Rose, A. P. Newton, E. A. Benians (επιμ.), *The Cambridge History of the British Empire*, volume II: *The Growth of the New Empire 1783-1870*, Cambridge University Press, 1961, σ. 13· A. L. Macfie, *The Straits Question 1908-36*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies (Series 236), 1993, σ. 20· Glenn Skaggs, *Britain at the Straits: A study of British Diplomacy toward the Turkish Straits, 1900-1923*, PhD Dissertation, Georgetown University, July 1977, σ. 7-8· Ουίλλιαμ Μίλλερ, *Η Τουρκία καταρρέουσα. Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τον έτος 1801 μέχρι του 1913*, μετάφραση Σπυριδών Λάμπρου, Αθήνα, Δωδώνη, 1994 (ανατύπωση της Α΄ Έκδοσης του 1914 του βιβλιοπωλείου της «Εστίας»), σ. 23.

Η εκστρατεία του Ναπολέοντα Βοναπάρτη (1769-1821) στην Αίγυπτο το καλοκαίρι του 1798 οδήγησε στη σύμπραξη μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Ρωσίας με την υπογραφή μιας αμυντικής συμμαχίας (Συνθήκη της Κωνσταντινούπολης, 3 Ιανουαρίου 1799) προς αντιμετώπιση του αυτοκράτορα της Γαλλίας. Η συνθήκη ήταν οκταετούς διάρκειας και σύμφωνα με το άρθρο 10 αυτής, ο σουλτάνος Σελίμ Γ΄ (1761-1808) για πρώτη φορά επέτρεπε τον διάπλου των Στενών στα ρωσικά πλοία με κατεύθυνση από τον Εύξεινο Πόντο στη Μεσόγειο και αντιστρόφως, ενώ παράλληλα αναλάμβανε την υποχρέωση να μην επιτρέψει τον διάπλου τους στα πολεμικά σκάφη άλλων κρατών καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου κατά της Γαλλίας. Σε αντάλλαγμα η Ρωσία θα παρείχε δώδεκα πολεμικά πλοία στο οθωμανικό ναυτικό¹⁵. Η συνθήκη υπογράφηκε αφού τα ρωσικά πολεμικά σκάφη είχαν ήδη διαπλεύσει τα Στενά (τον Σεπτέμβριο του 1798)¹⁶ και κατευθύνονταν μαζί με τα αντίστοιχα οθωμανικά προς το Ιόνιο, με σκοπό την εκδίωξη των Γάλλων από τα Επτάνησα¹⁷. Επίσης, για πρώτη φορά καταλυόταν η αρχή της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών από πολεμικά πλοία¹⁸. Ο συνασπισμός εναντίον του Ναπολέοντα ολοκληρώθηκε δύο ημέρες αργότερα (5 Ιανουαρίου 1799) με την υπογραφή ανάλογης συνθήκης συμμαχίας μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁹. Η προσχώρηση των Βρετανών σε αυτή και η αποδοχή του νέου καθεστώτος των Στενών δεν σήμαινε αυτομάτως ότι στο μέλλον θα αποδέχονταν ανενόχλητα την παρουσία ρωσικών πολεμικών πλοίων στη Μεσόγειο. Ήταν η ύπαρξη του γαλλικού κινδύνου τη δεδομένη χρονική στιγμή που καλούσε τη Μεγάλη Βρετανία να υπερασπιστεί τα συμφέροντά της στην Ανατολική Μεσόγειο και να συμπράξει με τους Ρώσους²⁰.

Στις 23 Σεπτεμβρίου 1805 υπογράφηκε μια νέα οσμανο-ρωσική συνθήκη αμυντικής συμμαχίας, η οποία σε μυστικά της άρθρα προέβλεπε την ελευθερία του διάπλου των Στενών από τα ρωσικά πολεμικά σκάφη κατά τη διάρκεια του πολέμου εναντίον της Γαλλίας (άρθρο 4) και

¹⁵ Norman E. Saul, *Russia and the Mediterranean 1797-1807*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1970, σ. 68· Harry Howard (επιμ.), *The Problem of the Turkish Straits*, Washington, Department of State, Near Eastern Series 5, 1947, σ. 14.

¹⁶ Η κάθοδος των ρωσικών σκαφών δια του Βοσπόρου πραγματοποιήθηκε ύστερα από άδεια (5 Σεπτεμβρίου 1798) του οιονεί υπουργού των Εξωτερικών της Υψηλής Πύλης (τότε ο τίτλος Reis-ül Küttâb) Αχμέτ Αατίφ, η οποία εγγυόταν τον απρόσκοπτο διάπλου των Στενών από τα ρωσικά πλοία κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών. Βλ. Saul, *ό.π.*, σ. 65.

¹⁷ Serge Goraiinow, *Le Bosphore et les Dardanelles. Étude Historique sur la Question des Détroits d'après la correspondance diplomatique déposée aux Archives centrales de Saint-Petersbourg et à celles de l'Empire*, Paris, Plon-Nourrit, 1910, σ. 4· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 32-33· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 42.

¹⁸ Δόμνα Βισβίζη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος. Πολιτική και Οικονομική σημασία μιας θάλασσας (1815-1914)*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2005, σ. 24-25. Σύμφωνα με τη συγγραφέα «η Συνθήκη αυτή θεωρείται ως η πρώτη διεθνής πράξη για την καθιέρωση καθεστώτος των Στενών».

¹⁹ Σύμφωνα με το άρθρο 2 της συνθήκης τα δύο κράτη αναλάμβαναν την αμοιβαία εγγύηση των κτήσεών τους. Η συνθήκη καταγγέλθηκε από την Υψηλή Πύλη το 1806. Βλ. M. S. Anderson (επιμ.), *The Great Powers and the Near East 1774-1923*, London, Edward Arnold, 1970, σ. 21-22· Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 65-67.

²⁰ Macfie, *The Straits*, σ. 21. Στις 29 Δεκεμβρίου 1798 είχε υπογραφεί συνθήκη συμμαχίας μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Ρωσίας, όπως και αργότερα τον Απρίλιο του 1805. Βλ. J. Holland Rose, «The contest with Napoleon, 1802-1812», στο Sir A. W. Ward and G. P. Gooch (επιμ.), *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, volume I (1783-1815), Cambridge University Press, 1922, σ. 338-340· Saul, *Russia*, σ. 74.

παράλληλα την απαγόρευση της εισόδου στη Μαύρη Θάλασσα στα πολεμικά σκάφη των ξένων κρατών (άρθρο 7), επισημοποιώντας κατά κάποιον τρόπο την συμπαρουσία των δύο αυτοκρατοριών στον Εύξεινο Πόντο²¹. Είναι αξιοσημείωτο ότι ούτε αυτή τη φορά οι Βρετανοί έδωσαν ιδιαίτερη σημασία σε μια συμφωνία σχετική με τα Στενά και τη Μαύρη Θάλασσα, που είχε συναφθεί ερήμην τους και σαφώς ευνοούσε τη Γαλλία, παρά το γεγονός ότι τον Φεβρουάριο του 1807 τα βρετανικά πλοία υπέστησαν σοβαρές ζημιές στην έξοδό τους από τα Δαρδανέλλια κατά τη διάρκεια του νέου οσμανο-ρωσικού πολέμου (1806-1812)²².

Οι νίκες του Ναπολέοντα στην ηπειρωτική Ευρώπη και η σχεδιαζόμενη εκστρατεία του στη Ρωσία, ανάγκασαν τον τσάρο Αλέξανδρο Α΄ (1775-1825) να διαπραγματευθεί μαζί του και για θέματα που αφορούσαν τα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας²³. Στις μεταξύ τους συνομιλίες στο Τίλσιτ, τον Ιούλιο του 1807²⁴, οι δύο αυτοκράτορες προσπάθησαν ανεπιτυχώς να βρουν μια συμβιβαστική λύση σχετική με την κατοχή των Στενών και της Κωνσταντινούπολης: οι Ρώσοι ζητούσαν να τους αποδοθούν η Κωνσταντινούπολη, ο Βόσπορος και τα Δαρδανέλλια, ενώ οι Γάλλοι αξίωναν την αποκλειστική κυριαρχία επί του Ελλησπόντου, παραχωρώντας την Κωνσταντινούπολη και τον Βόσπορο στη Ρωσία²⁵. Ωστόσο, η απροθυμία του Ναπολέοντα να δεχθεί για τους Ρώσους ελεύθερη δίοδο στη Μεσόγειο, απέτρεψε τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και

²¹ Η συνθήκη προβλεπόταν να διαρκέσει για εννέα έτη. Η Ρωσία θα κατείχε τη βόρεια και ένα τμήμα των ανατολικών ακτών του Ευξείνου, ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία τις νοτιοδυτικές του ακτές. Ο διάπλους των Στενών παρείχε το δικαίωμα στα ρωσικά πολεμικά σκάφη να προσεγγίζουν τα Επτάνησα, προκειμένου να εξασφαλίζουν τον έλεγχο επί αυτών. Βλ. Gorgiaiow, *Le Bosphore*, σ. 6-10· Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 72-77· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 44-45.

²² Οι Βρετανοί, καθώς ήταν σύμμαχοι των Ρώσων, διέπλευσαν τον Ελλησπόντο υπό τις εντολές του αντιναυάρχου και υποδιοικητή του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου Τζων Ντάκγουορθ απαιτώντας την απομάκρυνση του πρεσβευτή της Γαλλίας Οράτιου Σεμπασιάνι. Κατά τη διάρκεια των άκαρπων διαπραγματεύσεων, οι Οθωμανοί με τη βοήθεια μηχανικών από τη Γαλλία πρόλαβαν να οχυρώσουν τα Στενά, με αποτέλεσμα τα βρετανικά πολεμικά πλοία να δεχθούν ανηλεή βομβαρδισμό από τα παράκτια πυροβολεία κατά την έξοδό τους προς το Αιγαίο. Βλ. Driault, *Το Ανατολικό*, σ. 232-235· Saul, *Russia*, σ. 217-219.

²³ Ωστόσο, είναι αξιοπρόσεκτο ότι, ενώ η Ρωσία προτιμούσε μια αδύναμη, αλλά αδιάριετη Οθωμανική Αυτοκρατορία υπό την επιρροή της, προκειμένου να διασφαλίσει την ελεύθερη ναυσιπλοΐα για τα εμπορικά και πολεμικά της πλοία διαμέσου των Στενών, επιδίωκε την προστασία των υπό οθωμανικό ζυγό ομόθρησκων βαλκανικών λαών, στους οποίους παρουσιαζόταν ως αρωγός τους. Βλ. Anderson, *The Great Powers*, σ. 23-25· Macfie, *The Straits*, σ. 21-22.

²⁴ Ήταν η δεύτερη φορά που ο Ναπολέων συνδιαλεγόταν με έναν τσάρο σχετικά με το ενδεχόμενο διαμελισμού της Οθωμανικής Τουρκίας. Την πρώτη (το 1800), η ρωσική και η γαλλική διπλωματία επεξεργάστηκαν σχέδιο διανομής των ευρωπαϊκών εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από το οποίο αποκλειόταν η Μεγάλη Βρετανία και στις αρχές του 1801 ο τσάρος Παύλος Α΄ (1754-1801) και ο Ναπολέων συμμάχησαν προκειμένου να εισβάλουν στην Ινδία διαμέσου της Ασίας και να ανατρέψουν τη βρετανική κυριαρχία στην Ανατολή. Όμως το σχέδιο δεν καρποφόρησε λόγω της δολοφονίας του τσάρου από μια ομάδα κυβερνητικών αξιωματούχων. Για τις γαλλο-ρωσικές διαπραγματεύσεις βλ. Shafik Ghorbal, *The beginnings of the Egyptian Question and the rise of Mehemet Ali. A study in the diplomacy of the Napoleonic Era based on researches in the british and french archives*, London, George Routledge and Sons Ltd., 1928, σ. 262-266· David Schimmelpenninck van der Oye, «Paul's great game: Russia's plan to invade British India», *Central Asian Survey*, volume 33, issue 2, May 2014, σ. 143-152· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 33-34· Saul, *Russia*, σ. 149.

²⁵ Είχε αρχικά προκύψει διαφωνία μεταξύ του τσάρου Αλέξανδρου και του υπουργού των Εξωτερικών κόμη Νικολάι Ρουμιάντσεφ (1754-1826). Ο πρώτος, ύστερα από πρόταση του Ναπολέοντα, προωθούσε την αναγνώριση του καθεστώτος ελεύθερης πόλης για την Κωνσταντινούπολη, ενώ ο αξιωματούχος της ρωσικής κυβέρνησης συνδέοντας τη γεωγραφική θέση της πρωτεύουσας με τα ρωσικά εμπορικά συμφέροντα αξίωνε την κατοχή τόσο εκείνης όσο και της επικράτειας που περιλάμβανε τα Στενά. Βλ. Ünlü, *The Legal Regime*, σ. 12· Phillipson and Buxton, *ό.π.*, σ. 42.

επέτρεψε στη Μεγάλη Βρετανία να αναλάβει ενεργό ρόλο υπέρ της τελευταίας²⁶. Στις 5 Ιανουαρίου 1809 το Ηνωμένο Βασίλειο και η Οθωμανική Αυτοκρατορία υπέγραψαν στο Τσανάκκαλε στην ασιατική ακτή των Δαρδανελλίων Συνθήκη Ειρήνης κι Εμπορίου, η οποία συνιστούσε και οιονεί συμφωνία συμμαχίας. Με το άρθρο 11 της συνθήκης η Μεγάλη Βρετανία αναλάμβανε την υποχρέωση να σεβαστεί μελλοντικά τον επονομαζόμενο «παλαιό κανόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», ο οποίος συνίστατο στην απαγόρευση της εισόδου των πολεμικών πλοίων των Δυνάμεων στα στενά των Δαρδανελλίων και της Μαύρης Θάλασσας εφόσον το οθωμανικό κράτος δεν βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση²⁷.

Η πρακτική της απαγόρευσης της ελευθεροπλοΐας των Στενών από τα πολεμικά σκάφη τρίτων χωρών αποτελούσε έως τώρα κανόνα εσωτερικού δικαίου της Υψηλής Πύλης, αλλά η προσθήκη της διάταξης αυτής περιόριζε την απόλυτη κυριαρχία της επί των Στενών. Ως αντάλλαγμα, η Μεγάλη Βρετανία συμφώνησε να μην επιχειρήσουν στο εξής τα πολεμικά της σκάφη τον διάπλου των Στενών, όπως είχαν πράξει το 1807. Το άρθρο 11 της Συνθήκης των Δαρδανελλίων ενίσχυσε ακόμη περισσότερο την παρουσία της Μεγάλης Βρετανίας στη Μεσόγειο, καθώς της παρείχε το πλεονέκτημα του αποκλεισμού μονάδων των πολεμικών στόλων των Δυνάμεων από τη θάλασσα αυτή -εν προκειμένω του ρωσικού του Εύξεινου Πόντου και της Βαλτικής- για όσο διάστημα οι σχέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Μεγάλης Βρετανίας παρέμεναν ειρηνικές. Από τη δική της πλευρά η Υψηλή Πύλη θα μπορούσε έκτοτε να χορηγεί την άδεια του διάπλου τους ανάλογα με τον συμμαχικό συνασπισμό στον οποίο μετείχε. Η αρχή της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών σε όλα τα μη οθωμανικά πολεμικά πλοία προσέλαβε χαρακτήρα διεθνούς δέσμευσης το 1841 και ίσχυσε έως και την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου²⁸.

Ως προς το καθεστώς των εμπορικών πλοίων, αρχικά με το άρθρο 7 της Σύμβασης του Άκκερμαν (7 Οκτωβρίου 1826), αναγνωρίστηκε στα ρωσικά εμπορικά πλοία το δικαίωμα της ακώλυτης ναυσιπλοΐας εντός των θαλασσών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς και το δικαίωμα της εισόδου στον Εύξεινο Πόντο των πλοίων των φίλα προσκείμενων προς την Υψηλή Πύλη κρατών²⁹, ενώ σύμφωνα με το άρθρο 7 της Συνθήκης της Αδριανούπολης (14 Σεπτεμβρίου

²⁶ Η αντίληψη του Ναπολέοντα για τη Μεσόγειο ήταν ότι έπρεπε να καταστεί «γαλλική» θάλασσα από τη στιγμή που ο Εύξεινος Πόντος θεωρείτο «ρωσικός». Επίσης, η εγκαθίδρυση αυτόνομου καθεστώτος στην Κωνσταντινούπολη θα λειτουργούσε αποτρεπτικά στις μεσογειακές βλέψεις της Ρωσίας. Βλ. Vernon John Puryear, *Napoleon and the Dardanelles*, Berkeley, University of California Press, 1951, σ. 402· Goriainow, *Le Bosphore*, σ. 17-18· Μ. Θ. Λάσκαρις, *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, τόμος Α΄ (1800-1878), Θεσσαλονίκη, Πουρνάρας, 1978, σ. 29.

²⁷ Είναι γνωστή και ως Συνθήκη του Καλέ-ι Σουλτάνιγιε. Σχετικά με τις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στην υπογραφή της συνθήκης και τους όρους της βλ. Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 81-84· Βισβίζη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος*, σ. 33.

²⁸ G. D. Clayton, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, London, University of London Press Ltd, 1971, σ. 34-35· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 44-45· Puryear, *Napoleon*, σ. 362-364.

²⁹ James T. Shotwell and Francis Deák, *The Turkish Straits. A Short History*, New York, Macmillan Company, 1940, σ. 28.

1829) η άδεια του διάπλου θα χορηγείτο ανεξαιρέτως και στα εμπορικά σκάφη όλων των κρατών που διατελούσαν σε καθεστώς ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία³⁰.

Το ζήτημα της απαγόρευσης της εισόδου των Στενών στα πολεμικά πλοία επανήλθε στη διεθνή διπλωματική σκηνή στις αρχές του 1833 όταν, κατά τη διάρκεια της πρώτης φάσης της αιγυπτιακής κρίσης (1831-1833), ο τσάρος Νικόλαος Α΄ (1796-1855) απέστειλε μονάδες του αγκυροβολημένου στη Σεβαστούπολη πολεμικού ναυτικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας, καθώς και 15.000 χιλιάδες περίπου στρατιώτες για την άμυνα των Στενών και της πρωτεύουσας³¹. Ως αντάλλαγμα της στρατιωτικής προς την Υψηλή Πύλη αρωγής της, η Αγία Πετρούπολη πρότεινε τη σύναψη μιας διμερούς στρατιωτικής συμφωνίας³² και στις 8 Ιουλίου 1833 υπογράφηκε στο Χιουνκιάρ Ισκελεσί³³ η ομώνυμη συνθήκη η οποία περιλάμβανε έξι άρθρα, καθώς και ένα μυστικό που ενσωματώθηκε ως ξεχωριστό της τμήμα³⁴. Αυτό προέβλεπε ότι σύμφωνα με την αρχή της αμοιβαιότητας που όριζε το άρθρο 1 της συνθήκης, σε περίπτωση ανάγκης η Υψηλή Πύλη θα ενεργούσε υπέρ της Ρωσίας απαγορεύοντας την είσοδο στο στενό των Δαρδανελίων στα πολεμικά πλοία ξένου κράτους υπό οποιαδήποτε πρόφαση³⁵.

Η ανησυχία που προέκυψε μετά τη γνωστοποίηση τόσο των δημοσίων διατάξεων όσο και του μυστικού άρθρου της συνθήκης³⁶, οφειλόταν τόσο στην ερμηνεία που δόθηκε στο άρθρο που αφορούσε τα Στενά όσο και στις πολιτικές προεκτάσεις που μελλοντικά θα εκλάμβανε η συνθήκη στο σύνολό της. Για τον επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ λόρδο Πάλμερστον (Χένρυ Τζων Τέμπλ, 1784-1865), ο μυστικός όρος της Συνθήκης του Χιουνκιάρ Ισκελεσί αναιρούσε το άρθρο 11 της συνθήκης του 1809 και ανέτρεπε το ισχύον καθεστώς των Στενών, μιας και η Υψηλή Πύλη θα απαγόρευε την είσοδο στο νότιο τμήμα του στενού των Δαρδανελίων στα πολεμικά πλοία των

³⁰ Η Συνθήκη της Αδριανούπολης επισφράγισε τον νικηφόρο για τη Ρωσία Ρωσο-οσμανικό Πόλεμο (1828-1829). Ο τσάρος Νικόλαος Α΄ ύστερα από τις εισηγήσεις των συμβούλων του κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η διατήρηση μιας αδύναμης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα ευρωπαϊκά εδάφη θα παρείχε περισσότερα πλεονεκτήματα στα ρωσικά συμφέροντα παρά η κατάρρευσή της. Στην περίπτωση όμως που συνέβαινε το τελευταίο, η Ρωσία θα έπρεπε να λάβει δραστικά μέτρα προκειμένου τα Στενά να μην περιέλθουν στον έλεγχο κάποιας άλλης Ευρωπαϊκής Δύναμης εκτός εκείνης. Βλ. Vernon John Puryear, *England, Russia and the Straits Question 1844-1856*, Hamden, Connecticut, Archon Books, 1965, σ. 8-12· Bilener, «Les Détroits», σ. 742-743· Robert J. Kerner, «Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianople; including the Text of the Protocol of 16 September 1829», *Cambridge Historical Journal*, volume 5, issue 3, 1937, σ. 280-290.

³¹ John C. K. Daly, *Russian Seapower and 'the Eastern Question' 1827-1841*, Palgrave Macmillan (Series: Studies in Russia and East Europe), January 1991, σ. 87-90· Philip P. Graves, *The Question of the Straits*, London, 1931, σ. 101-102· Clayton, *Britain*, σ. 66-67.

³² Sir Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841. Britain, the Liberal Movement and the Eastern Question*, volume I., London, G. Bell and Sons Ltd, 1969, σ. 304· M. S. Anderson, *The Eastern Question 1774-1923. A Study in International Relations*, London, Macmillan, 1966, σ. 84· Goriainow, *Le Bosphore*, σ. 33-38.

³³ Η αποβάθρα του ηγεμόνα (μτφρ). Περιοχή στην ασιατική πλευρά του Βοσπόρου όπου στρατοπέδευε ο ρωσικός στρατός.

³⁴ Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 106.

³⁵ Για το κείμενο της συνθήκης βλ. Anderson, *The Great Powers*, σ. 43-44.

³⁶ Ο Πόνσομπυ ενημέρωσε τον Πάλμερστον (12 Ιουλίου), αλλά το μυστικό άρθρο κοινοποιήθηκε επίσημα στο Φόρεϊν Όφισ στις 16 Ιανουαρίου 1834. Βλ. Frank Edgar Bailey, *British Policy and the Turkish Reform Movement. A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, New York, Howard Fertig, 1970, σ. 49.

κρατών που πιθανόν να βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τη Ρωσία, επιτρέποντας τη διέλευση μόνο στα ρωσικά σκάφη³⁷. Συνεπώς, τα σκάφη αυτά θα είχαν τη δυνατότητα να αποκτήσουν ελεύθερη διέξοδο στη Μεσόγειο, μετατρέποντας τον Εύξεινο Πόντο σε «ρωσική λίμνη»³⁸.

Σύμφωνα με την εγκύκλιο του υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας κόμη Καρλ Ρόμπερτ φον Νέσελροντ (1780-1862) στις 17 Αυγούστου 1833 προς ενημέρωση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, η μυστική διάταξη της συνθήκης όχι μόνο επιβεβαίωνε τον «παλαιό κανόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας», αλλά και τον συμπλήρωνε, καθώς η μόνη δέσμευση που απέρρεε από τον συγκεκριμένο όρο ήταν να πράξει η Υψηλή Πύλη προς όφελος της Ρωσίας ό,τι αντίστοιχο είχε πράξει προς το συμφέρον των Βρετανών το 1809³⁹.

Ωστόσο, το σημείο που παρέμενε αδιευκρίνιστο ήταν η απουσία ρητής μνείας στην απαγόρευση ή μη της εισόδου στον Βόσπορο για τα ρωσικά πλοία από την Υψηλή Πύλη. Αν και ομολογουμένως το μυστικό άρθρο της Συνθήκης του Χιουνκιάρ Ισκελεσί δεν ανέτρεπε το *status quo* των Στενών, υπήρχε εμφανής διαφορά της παρούσας συνθήκης από τη Συνθήκη των Δαρδανελίων, καθώς η τελευταία αναφερόταν στην απαγόρευση της εισόδου των πολεμικών πλοίων όλων των κρατών και στα στενά της Μαύρης Θάλασσας. Ο ίδιος ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας εξέφρασε την άποψη ότι δεν υπήρχε κάποιος όρος στη συμφωνία που θα εξουσιοδοτούσε τη ρωσική κυβέρνηση να αιτηθεί την είσοδο των πολεμικών της σκαφών στον Βόσπορο μιας και το άρθρο 7 της Συνθήκης της Αδριανούπολης προέβλεπε ότι η ελευθεροπλοΐα των Στενών ίσχυε μόνο για τα ρωσικά εμπορικά πλοία⁴⁰.

³⁷ Philip E. Mosely, *Russian Diplomacy and the opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, New York, 1969, σ. 13-14· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 12-13· Harold Temperley, *England and the Near East: The Crimea*, London, Green & Co, 1936, σ. 71· Barbara Jelavich, *Russia's Balkan entanglements 1806-1914*, Cambridge University Press, 1991, σ. 95.

³⁸ Η συγκεκριμένη άποψη αποτελούσε κοινό τόπο μεταξύ των συγχρόνων του Πάλμερστον και αναπαράχθηκε από τους περισσότερους ερευνητές της ιστορίας του Ανατολικού Ζητήματος και των Στενών, καθώς και από νομικούς του κλάδου του διεθνούς δικαίου. Το δικαίωμα της διέλευσης των Στενών από τον ρωσικό στόλο και της εξόδου του στη Μεσόγειο υποστηρίχθηκε ενδεικτικά από τους Deluca, *Great Power*, σ. 2-3· Christos L. Rozakis and Petros N. Stagos, *The Turkish Straits*, Dordrecht, Nijhoff Publishers, 1987, σ. 24· Goriainow, *Le Bosphore*, σ. 43-44· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 66· P. H. Mischief, *La Mer Noire et les détroits de Constantinople*, thèse pour le Doctorat, Paris, Arthur Rousseau, 1899, σ. 287-288· N. Dascovici, *La Question du Bosphore et des Dardanelles*, Genève, Georg & Cie, 1915, σ. 181-182· C. W. Crawley, «Anglo-Russian Relations 1815-1840», *The Cambridge Historical Journal*, volume 3, number 1, 1929, σ. 71· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 53· Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Διεθνές Δίκαιο*, τεύχος δεύτερο: *Το Κράτος και το Έδαφος - Το δίκαιο της θάλασσας*, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, 2006 (δεύτερη έκδοση), σ. 146· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 48. Όλοι οι προαναφερθέντες μελετητές εξαιρούν τα πλεονεκτήματα που υποθετικά προσέδιδε το μυστικό άρθρο στους Ρώσους. Ωστόσο, ο Mosely αρχικά και κατόπιν ο Hurewitz κατέδειξαν ότι σύμφωνα με την ερμηνεία του άρθρου δεν προβλεπόταν η άδεια χορήγησης εισόδου στα Δαρδανέλλια στα πολεμικά σκάφη της Ρωσίας. Σχετικά με την αντίθετη οπτική στο ζήτημα βλ. Mosely, *Russian Diplomacy*, σ. 10-13· J. C. Hurewitz, «Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem», *World Politics*, volume 14, number 4, July 1962, σ. 605-632. Βλ. επίσης Webster, *The Foreign Policy*, σ. 305 (υποσημ. 1)· A. L. Macfie, *The Eastern Question 1774-1923 (Revised Edition)*, London and New York, Longman, 1996, σ. 22· Temperley, *England*, σ. 413-414 (υποσημ. 109).

³⁹ Mosely, ό.π., σ. 11, 14, 15· Macfie, ό.π., σ. 22.

²⁹ Anderson, *The Eastern*, σ. 85.

Η είσοδος όμως στον Βόσπορο ήταν εφικτή υπό προϋποθέσεις⁴¹. Η ρωσική πολιτική και διπλωματική ηγεσία ήταν σχεδόν πεπεισμένη ότι η Υψηλή Πύλη θα αντιμετώπιζε σύντομα περιπλοκές και θα στρεφόταν προς εκείνη για βοήθεια⁴². Το άρθρο 3 της συνθήκης νομιμοποιούσε τη μελλοντική παρέμβαση της Ρωσίας στις υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επειδή όριζε ότι σε περίπτωση επιθετικής ενέργειας εναντίον της ο τσάρος δεσμευόταν να θέσει τις ένοπλες δυνάμεις του -ναυτικές και ξηράς- στη διάθεσή της, αν η τελευταία το ζητούσε. Συνεπώς, τα ρωσικά πλοία και στρατεύματα θα μπορούσαν να εισέλθουν εκ νέου στον Βόσπορο και να εγκατασταθούν στην Κωνσταντινούπολη, όπως είχε συμβεί στην πρόσφατη αιγυπτιακή κρίση και, δεδομένου του αποκλεισμού των σκαφών της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας από τα Δαρδανέλλια, το πρόβλημα των Στενών θα επιλυόταν προς όφελος της Ρωσίας⁴³. Επομένως, η έλλειψη σχετικής διάταξης στο μυστικό άρθρο αναφορικά με το καθεστώς του Βοσπόρου ίσως εξυπηρετούσε την προαναφερθείσα υπόθεση και πιθανόν σκόπιμα δεν περιλήφθηκε στη Συνθήκη του Χιουνκιάρ Ισκελεσί.

Η ανατροπή των ισορροπιών που επέφερε η Συνθήκη του Χιουνκιάρ Ισκελεσί στον ζωτικό χώρο της Ανατολικής Μεσογείου δεν ήταν δυνατόν παρά να προκαλέσει αντιδράσεις προερχόμενες από τη βρετανική, κυρίως, πλευρά και να αναγκάσει το Ηνωμένο Βασίλειο να επανεξετάσει τη θέση του απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το βρετανικό πολιτικό κατεστημένο (Συντηρητικοί και Φιλελεύθεροι) έκτοτε υιοθέτησε την αρχή της διατήρησης της εδαφικής ακεραιότητας και της πολιτικής ανεξαρτησίας του οθωμανικού κράτους ως αντισταθμίσιματος στην επεκτατική πολιτική της Ρωσίας και στην επιρροή που φιλοδοξούσε να ασκήσει η τελευταία στις υποθέσεις της Υψηλής Πύλης. Η αρχή αυτή υπήρξε η κατευθυντήρια γραμμή της εξωτερικής πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας στην Εγγύς Ανατολή για τον επόμενο περίπου μισό αιώνα⁴⁴.

Η νέα αιγυπτιακή κρίση (Β΄ φάση του Αιγυπτιακού Ζητήματος) που ξέσπασε τον Απρίλιο του 1839 θεωρήθηκε από τον Πάλμερστον ως ευκαιρία ώστε το καθεστώς των Στενών να αναμορφωθεί προς την κατεύθυνση που θα εξυπηρετούσε τα βρετανικά στρατηγικά και οικονομικά συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο. Οι διατάξεις της Σύμβασης του Λονδίνου για την

⁴¹ Ο τσάρος Νικόλαος κατά τα γεγονότα του 1833 σχεδίαζε την οχύρωση στρατηγικών σημείων του Βοσπόρου. Βλ. Mosely, *Russian Diplomacy*, σ. 22-23.

⁴² Goriainow, *Le Bosphore*, ό.π., σ. 35.

⁴³ Mosely, *Russian Diplomacy*, σ. 21-22· C. W. Crawley, «The Mediterranean» στο J. B. T. Bury (επιμ.), *The New Cambridge Modern History*, volume X: *The Zenith of European Power 1830-70*, Cambridge University Press, 1971, σ. 428-429.

⁴⁴ Βισβίζη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος*, σ. 141· Β. Π. Ποτέμκιν (επιμ.), *Ιστορία της Διπλωματίας*, 3^{ος} τόμος, Αθήνα, Γκοβόστης 1946, σ. 147-148· Roderic H. Davison, *Nineteenth century Ottoman diplomacy and reforms*, Istanbul, The Isis Press (Series: Analecta Isisiana XXXIV), 1999, σ. 160· Vernon John Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East: A Study of British Commercial Policy in the Levant, 1834-1853*, New York, Archon Books, 1969, σ. 13-15.

Ειρήνευση στην Ανατολή της 15^{ης} Ιουλίου 1840 που αφορούσαν τα Στενά (άρθρα 3 και 4)⁴⁵, επαναβεβαιώθηκαν στις 13 Ιουλίου 1841 με την υπογραφή στη βρετανική πρωτεύουσα μιας νέας σύμβασης. Στο προοίμιο της Σύμβασης για το Καθεστώς των Στενών, οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις δήλωναν την απόφασή τους να εγγυηθούν τη διατήρηση της γενικής ειρήνης και να σεβαστούν το απαραβίαστο των κυριαρχικών δικαιωμάτων του σουλτάνου, καθώς επίσης και την ειλικρινή τους επιθυμία να παγιωθεί η ηρεμία στην αυτοκρατορία του. Η αναγνώριση, ως εκ τούτου, του «παλαιού κανόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» αντικατόπτριζε τις προθέσεις τους⁴⁶. Στο άρθρο 1 ο σουλτάνος δήλωσε την απόφασή του να διατηρεί στο μέλλον την αρχή της απαγόρευσης της εισόδου των πολεμικών σκαφών των ξένων κρατών στα στενά των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου για όσο χρονικό διάστημα η Υψηλή Πύλη δεν βρισκόταν σε κατάσταση πολέμου. Οι συμβαλλόμενες χώρες ανέλαβαν από την πλευρά τους την υποχρέωση να σεβαστούν την απόφασή του και να προσαρμοστούν στον «παλαιό κανόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Το άρθρο 2 παρείχε τη δυνατότητα στον σουλτάνο να χορηγεί, κατ' εξαίρεση του γενικού κανόνα της απαγόρευσης, άδειες για την είσοδο και τον διάπλου των Στενών στα ελαφρά πολεμικά σκάφη που εξυπηρετούσαν τις διπλωματικές αποστολές των κρατών, ενώ το άρθρο 3 του επιφύλασσε το δικαίωμα να προσκαλέσει και τις χώρες που είχαν φιλικές σχέσεις με την Υψηλή Πύλη να προσχωρήσουν στην παρούσα σύμβαση. Το τελευταίο άρθρο προέβλεπε την κύρωση της σύμβασης εντός δύο μηνών από την ημερομηνία της υπογραφής της⁴⁷.

Με τη Σύμβαση των Στενών του 1841 το καθεστώς της ναυσιπλοΐας των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου απέκτησε για πρώτη φορά χαρακτήρα διεθνούς αναγνώρισης, σε αντίθεση με τις διμερείς συνθήκες του 1805, των Δαρδανελίων του 1809 και του Χιουνκιάρ Ισκελεσί του 1833. Ο «παλαιός κανόνας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας» επαναβεβαιώθηκε, όπως το 1809, αλλά ο σουλτάνος τυπικά μόνο κατέστη κυρίαρχος των Στενών σε καιρό ειρήνης, διότι πλέον δεν θα είχε το δικαίωμα να επιτρέψει ή να απαγορεύσει τον διάπλου τους στα πλοία ενός μεμονωμένου κράτους χωρίς την προηγούμενη ομόφωνη συμφωνία των λοιπών συμβαλλομένων. Συνεπώς, σε αντίθεση με τη διατύπωση του προοιμίου της σύμβασης, ο «παλαιός κανόνας» ξέφευγε ουσιαστικώς της

⁴⁵ Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 117, 118-119· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 75-76· Christos Savidis (Docteur), *Le Régime des Détroits (Bosphore et Dardanelles)*, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1951, σ. 84-85. Για τη διαμόρφωση και την τελική διατύπωση των άρθρων που αφορούσαν τα Στενά βλ. Goriainow, *Le Bosphore*, σ. 74-82.

⁴⁶ Ο Πάλμερστον και ο απεσταλμένος της ρωσικής κυβέρνησης βαρόνος Μπρούνοφ ήταν αντίθετοι στην πρόταση της Γαλλίας να προστεθεί γενικός όρος στη σύμβαση σχετικός με την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Βλ. Mischief, *La Mer Noire*, σ. 407· Dascovici, *La Question*, σ. 195.

⁴⁷ Harold N. Ingle, *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836-1844*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1976, σ. 144· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 78-79· Temperley, *England*, σ. 146-147. Τα άρθρα 2 και 3 προστέθηκαν ύστερα από την εισήγηση του Μπρούνοφ. Σύμφωνα με την άποψή του, η προσθήκη του άρθρου 2 ήταν χρήσιμη για τη διευκόλυνση της επικοινωνίας με τη ρωσική πρεσβεία στην Αθήνα, ενώ με το άρθρο 3 ο Μπρούνοφ επιθυμούσε να συμπεριληφθούν μελλοντικά όσο το δυνατό περισσότερα ναυτικά κράτη στη σύμβαση. Βλ. Goriainow, *Le Bosphore*, σ. 83, 90-91.

απόλυτης δικαιοδοσίας του και αναγόταν σε υπόθεση για την οποία είχαν πλέον λόγο και τα ευρωπαϊκά κράτη. Ωστόσο, η σύμβαση απέβαινε στην ουσία επωφελής για τον εκάστοτε σουλτάνο, επειδή του παρείχε τη δυνατότητα να απαγορεύει τη ναυσιπλοΐα των Στενών στα πολεμικά σκάφη των ξένων Δυνάμεων επικαλούμενος τους όρους της, ενώ τα κράτη που καθόρισαν το συμβατικό *status quo* των Στενών υποχρεώνονταν να ευθυγραμμιστούν με τις διατάξεις του, δεσμευόμενα τόσο απέναντι της Υψηλής Πύλης όσο και μεταξύ τους⁴⁸. Τέλος, δεν θα υπήρχε χρονικός περιορισμός για την ισχύ της σύμβασης (όπως στην περίπτωση της Συνθήκης του Χιουνκιάρ Ισκελεσί, η οποία είχε πρόσφατα λήξει)⁴⁹.

2. Συνθήκη των Παρισίων (1856) - Συνθήκη του Βερολίνου (1878)

Μολονότι η Σύμβαση των Στενών του 1841 επανέφερε την ισορροπία των Δυνάμεων στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, για τη Ρωσία σηματοδοτούσε τη μεταστροφή της στάσης της απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η πολιτική του δόγματος της διατήρησης και η διάθεση συνεργασίας με την τελευταία, που είχε υιοθετηθεί από την εποχή της Συνθήκης της Αδριανούπολης, δεν κρινόταν πλέον απαραίτητη να συνεχιστεί εφόσον η Μεγάλη Βρετανία είχε αναδειχθεί στον πολιτικό προστάτη της Υψηλής Πύλης⁵⁰. Για τον τσάρο Νικόλαο η κατάρρευση του «Μεγάλου Ασθενούς του Βοσπόρου» ήταν γεγονός αναπόφευκτο και, όταν αυτό θα συνέβαινε, οι Ευρωπαϊκές Δυνάμεις έπρεπε από κοινού να επωφεληθούν και να λάβουν τα εδάφη που τους αναλογούσαν. Το 1844 και το 1853, ο τσάρος επιχείρησε να έλθει σε συνεννοήσεις με τη βρετανική πολιτική ηγεσία σχετικές με τον μελλοντικό διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Στην περίπτωση διάλυσής της, η Κωνσταντινούπολη θα απολάμβανε καθεστώς ελεύθερης πόλης, αλλά η πρόσβαση στην πρωτεύουσα θα γινόταν σχεδόν ανέφικτη για τις μεσογειακές ναυτικές δυνάμεις, με την τοποθέτηση ρωσικής φρουράς στον Βόσπορο και αυστριακής στα Δαρδανέλλια. Ωστόσο, πέρα από την παροχή προφορικών διαβεβαιώσεων οι βρετανικές κυβερνήσεις υπήρξαν επιφυλακτικές απέναντι στα πραγματικά κίνητρα του τσάρου και οι συνομιλίες δεν είχαν ουσιαστικό αποτέλεσμα⁵¹.

Από το 1841 έως και τη νέα διάρρηξη των σχέσεων της Υψηλής Πύλης με τη Ρωσία (το 1853), η εύρυθμη λειτουργία του συμβατικού καθεστώτος των Στενών κινδύνευσε να διασαλευθεί όταν σε δύο περιπτώσεις, το 1849 και το 1853 αντίστοιχα, υπήρξαν διαμαρτυρίες από τη ρωσική

⁴⁸ Dascovici, *La Question*, σ. 195-197· Mischief, *La Mer Noire*, σ. 410-413.

⁴⁹ Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 25.

⁵⁰ G. H. Bolsover, «Nicholas I and the Partition of Turkey», *The Slavonic and East European Review*, volume 27, number 68, December 1948, σ. 124.

⁵¹ Για τα σχέδια του Νικόλαου σχετικά με τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τις συζητήσεις του με τους Βρετανούς βλ. Bolsover, *ό.π.*, σ. 128, 131, 132-134, 136-143· Vernon John Puryear, «New Light on the Origins of the Crimean War», *The Journal of Modern History*, volume 3, number 2, June 1931, σ. 219-234· Candan Badem, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Leiden, Brill, 2010, σ. 68-71· A. J. P. Taylor, *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1957, σ. 50-51· Ingle, *Nesselrode*, σ. 170-171· Ποτέμκιν, *Ιστορία*, σ. 150-152.

κυρίως διπλωματία ότι έλαβε χώρα διέλευση των Δαρδανελίων από τα βρετανικά και γαλλικά πολεμικά πλοία. Είτε όμως η είσοδος στα Δαρδανέλλια αποτελούσε παραβίαση της Σύμβασης των Στενών είτε όχι⁵², αναμφισβήτητο παραμένει το γεγονός ότι οι Βρετανοί και οι Γάλλοι έθεταν σε ετοιμότητα τις ναυτικές τους δυνάμεις όταν η εδαφική ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κινδύνευε από τις ενέργειες της Ρωσίας και περίμεναν την κατάλληλη ευκαιρία για να τις αποστείλουν στα Δαρδανέλλια. Όπως αποφαίνεται ένας επιφανής μελετητής της περιόδου: «Φαίνεται ότι όλοι οι πολιτικοί στη Μεγάλη Βρετανία ήταν έτοιμοι να εισέλθουν στα Στενά με κάθε τρόπο»⁵³.

Πράγματι, κατά τη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου (1854-1856), μοίρα του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου εισέπλευσε στα ύδατα του Ευξείνου Πόντου (3 Ιανουαρίου 1854) με κατεύθυνση προς τη χερσόνησο της Κριμαίας, όπου ναυλοχούσε ο πολεμικός στόλος της Μαύρης Θάλασσας στο ναύσταθμο της Σεβαστούπολης και την κατέλαβε ύστερα από πολιορκία ενός σχεδόν έτους, με αποτέλεσμα ο τσάρος Αλέξανδρος Β΄ (1818-1881) να αναγκαστεί να προσέλθει στις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις του Συνεδρίου των Παρισίων (25 Φεβρουαρίου - 30 Μαρτίου 1856)⁵⁴.

Η αυλαία του Συνεδρίου των Παρισίων έπεσε με την υπογραφή της Συνθήκης Ειρήνης στις 30 Μαρτίου 1856. Με το άρθρο 10 αυτής, η Σύμβαση των Στενών του 1841 αναθεωρήθηκε με τη γενική συναίνεση των υπογραψάντων κρατών -μεταξύ των οποίων ήταν και το βασίλειο της Σαρδηνίας- αλλά οι διατάξεις της επαναλαμβάνονταν αυτούσιες σε χωριστή πράξη, προσαρτημένη σε παράρτημα της παρούσας συνθήκης, έχοντας την ίδια ισχύ και εγκυρότητα με εκείνη. Σύμφωνα με το άρθρο 3 του παραρτήματος, εξαίρεση στον γενικό κανόνα απαγόρευσης της εισόδου των πολεμικών πλοίων στα Στενά συνιστούσε η στάθμευση στις εκβολές του Δούναβη όχι περισσότερων από δύο ελαφρών πολεμικών σκαφών κάθε Δύναμης, για την επίβλεψη της ασφαλούς και απρόσκοπτης λειτουργίας των κανόνων ελευθεροπλοΐας του ποταμού⁵⁵. Τα άρθρα 11-13 καθόριζαν

⁵² Σχετικά με τις αντικρουόμενες απόψεις στο θέμα βλ. σχετικά Harold Temperley, «The Alleged Violations of the Straits Convention by Stratford de Redcliffe between June and September, 1853», *The English Historical Review*, volume 49, number 196, October 1934, σ. 657-672· Bernadotte E. Schmitt, «The Diplomatic Preliminaries of the Crimean War», σ. 51-52, 57· Badem, ό.π., σ. 94-95· Puryear, *England, Russia*, σ. 153-177, 278-280, 295-297· Mischef, *La Mer Noire*, σ. 447-450· Andrew Lambert, «Preparing for the Russian War: British Strategic Planning, March 1853 - March 1854», *War and Society*, volume 7, number 2, September 1989, σ. 22· David M. Goldfrank, «Policy traditions and the Menshikov mission of 1853» στο Ragsdale Hugh, Ponomarev Valerii Nicolaevich (επιμ.), *Imperial Russian foreign policy*, Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press, 1993, σ. 123· Leo Gerald Byrne, *The Great Ambassador: A Study of the Diplomatic Career of the Right Honourable Stratford Canning, K. G., G. C. B., Viscount Stratford de Redcliffe, and the Epoch during Which He Served as the British Ambassador to the Sublime Porte of the Ottoman Sultan*, Ohio State University Press, σ. 218-219, 252, 323-325· Μίλλερ, *Η Τουρκία*, σ. 269-270.

⁵³ Temperley, *England*, σ. 149.

⁵⁴ Για μια γενική επισκόπηση των συζητήσεων κατά τη διάρκεια του συνεδρίου για το καθεστώς της Μαύρης Θάλασσας βλ. Puryear, *England, Russia*, σ. 415-426· Temperley, ό.π., σ. 392, 396-397, 402-408· Mischef, *La Mer Noire*, σ. 534-540.

⁵⁵ Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 154-155, 156· Howard, *The problem*, σ. 17, 18.

το καθεστώς ουδετεροποίησης της Μαύρης Θάλασσας, το δικαίωμα της ακώλυτης ναυσιπλοΐας των εμπορικών στόλων και τον αποκλεισμό των πολεμικών πλοίων από τα ύδατα και τα λιμάνια της (άρθρο 11), καθώς και τους κανονισμούς διεξαγωγής εμπορίου σε αυτά (άρθρο 12). Η ουδετεροποίηση της Μαύρης Θάλασσας καθιστούσε πλέον αχρείαστη και άσκοπη τη διατήρηση ή την εγκατάσταση πολεμικού υλικού και οχυρώσεων στις ακτές της και ως εκ τούτου, η Ρωσία και η Υψηλή Πύλη δεσμεύονταν αμοιβαία να μη διατηρήσουν ή κατασκευάσουν εφεξής στρατιωτικά ή και ναυτικά οπλοστάσια στις ακτές της θάλασσας αυτής (άρθρο 13). Το άρθρο 14 προέβλεπε τη σύναψη σύμβασης μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, σχετικής με τον καθορισμό του αριθμού των ελαφρών πολεμικών σκαφών που θα χρησιμοποιούσαν τα δύο κράτη στη Μαύρη Θάλασσα, για την υπηρεσία των ακτών τους. Η σύμβαση προσαρτήθηκε στο κείμενο της γενικής Συνθήκης Ειρήνης και το άρθρο 2 αυτής προέβλεπε ότι έκαστο συμβαλλόμενο μέρος θα διατηρούσε στη Μαύρη Θάλασσα έξι ατμόπλοια ελαφρά εξοπλισμένα των 50 μέτρων έως 800 τόνους, καθώς και τέσσερα μεταφορικά σκάφη των 200 τόνων αντίστοιχα⁵⁶.

Για τη Μεγάλη Βρετανία ο επιδιωκόμενος στόχος είχε επιτευχθεί: αποκλεισμός της Ρωσίας από τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη· εμπορική κυριαρχία στην Ανατολική Μεσόγειο· εξασφάλιση της οδού των Ινδιών. Επιπρόσθετα, με τη σύμβαση εγγύησης της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που υπογράφηκε στις 15 Απριλίου 1856, η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία και η Αυστρία θα εκλάμβαναν μελλοντικά την παραβίαση των διατάξεων της Συνθήκης των Παρισίων ως *casus belli*⁵⁷. Με το νέο καθεστώς που διαμορφώθηκε στον Εύξεινο Πόντο, η ισορροπία των Δυνάμεων ανατράπηκε εις βάρος της Ρωσίας, με αποτέλεσμα η τελευταία να στερηθεί των μέσων πρόσβασης στην Ανατολική Μεσόγειο. Μολονότι οι όροι της ουδετεροποίησης απαιτούσαν την εκτέλεσή τους από τα δύο συμβαλλόμενα κράτη, στην ουσία απαγόρευαν στη Ρωσία να διατηρεί στο εξής στόλο έστω και για την άμυνα των νοτίων ακτών της, μιας και η εγγύτερη στον Εύξεινο Πόντο ναυτική βάση βρισκόταν στη Βαλτική. Η πρόβλεψη του άρθρου 19 της συνθήκης για τη στάθμευση δύο ελαφρών πολεμικών σκαφών των Δυνάμεων στο δέλτα του Δούναβη, αποτελούσε ένα επιπλέον στοιχείο ότι η ουδετεροποίηση της Μαύρης Θάλασσας ήταν σχετική και ετεροβαρής. Η εφαρμογή των όρων της ουδετεροποίησης στηριζόταν εξολοκλήρου στην καλή θέληση της Ρωσίας, εφόσον στο κείμενο της Συνθήκης Ειρήνης δεν προβλεπόταν η επιβολή κυρώσεων και αν, μάλιστα, ληφθεί υπόψη η πρωτοφανής όσο και ταπεινωτική για ισχυρή Δύναμη υποχρεωτική αποστρατιωτικοποίηση, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η

⁵⁶ Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 95-98· Mischef, *La Mer Noire*, σ. 538-541· James Headlam-Morley, *Studies in Diplomatic History*, London, Methuen & Co. Ltd, 1930, σ. 231-232· Warsamy, *La Convention*, σ. 40-42· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 58-60.

⁵⁷ Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 156.

ουδετεροποίηση ήταν ανώφελη, ασύνετη και, όπως οι ίδιοι οι Βρετανοί αναγνώριζαν, αδύνατο να διαρκέσει επί μακρόν⁵⁸.

Στη δεκαπενταετία που ακολούθησε τον Κριμαϊκό Πόλεμο, η αναθεώρηση των άρθρων 11 και 13 της Συνθήκης των Παρισίων, που αναφέρονταν στο καθεστώς της ουδετεροποίησης της Μαύρης Θάλασσας, καθώς και του άρθρου 20, που προνοούσε την εκχώρηση της Νότιας Βεσσαραβίας στη Μολδαβία, αποτελούσαν τη βασική επιδίωξη της εξωτερικής πολιτικής της Αγίας Πετρούπολης. Στις 31 Οκτωβρίου 1870 ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας πρίγκηπας Αλεξάντερ Γκορτσακόφ (1798-1883) εξ αφορμής του Γαλλο-πρωσικού Πολέμου (1870-1871) και έχοντας τη στήριξη του πρωθυπουργού της Πρωσίας πρίγκηπα Όττο Έντουαρντ Λέοπολντ φον Μπίσμαρκ (1815-1898), απέστειλε εγκύκλιο στις αυλές των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων, με την οποία κατήγγειλε το καθεστώς ουδετεροποίησης της Μαύρης Θάλασσας⁵⁹.

Στο Λονδίνο, η φιλελεύθερη κυβέρνηση του Ουίλιαμ Γιούαρτ Γκλάντστοουν (1809-1898) δεν διαμαρτυρήθηκε στο διάβημα του Γκορτσακόφ, καθώς ο ίδιος ο πρωθυπουργός είχε αντιταχθεί το 1856 στην ουδετεροποίηση της Μαύρης Θάλασσας, αλλά έφερε αντιρρήσεις ως προς τον τρόπο που ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας επέλεξε να ενεργήσει, προβαίνοντας στη μονομερή καταγγελία μιας διεθνούς συνθήκης, χωρίς να διαβουλευθεί εκ των προτέρων με τους λοιπούς συμβαλλόμενους⁶⁰. Με τη μεσολάβηση του Μπίσμαρκ, η Μεγάλη Βρετανία και η Ρωσία συμφώνησαν από κοινού στη σύγκληση μιας διάσκεψης, ώστε να υποβληθεί το αίτημα της Ρωσίας ενώπιον των αντιπροσώπων των κρατών που είχαν υπογράψει τη Συνθήκη των Παρισίων⁶¹.

Το ζήτημα της επανεξέτασης των όρων που αφορούσαν τη Μαύρη Θάλασσα συζητήθηκε στη διεθνή διάσκεψη που συνήλθε στο Λονδίνο στις 17 Ιανουαρίου 1871. Με το άρθρο 1 της συνθήκης, που υπογράφηκε στις 13 Μαρτίου 1871, καταργούνταν τα άρθρα 11, 13 και 14 της Συνθήκης των Παρισίων· το άρθρο 2 προέβλεπε τη διατήρηση του κανόνα της απαγόρευσης του

⁵⁸ Barbara Jelavich, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870-1887*, Bloomington and London, Indiana University Press, 1973, σ. 20-22· Puryear, *England, Russia*, σ. 428-430, 432· Clayton, *Britain*, σ. 114-115· Graves, *The Question*, σ. 120-121· Mischef, *La Mer Noire*, σ. 546-550.

⁵⁹ Για την εγκύκλιο του Γκορτσακόφ βλ. Andrei Lobanov-Rostovsky, *Russia and Europe, 1825-1878*, Ann Arbor, Michigan, The George Wahr Publ. Co., 1954, σ. 246-249· Hugh Seton-Watson, *The decline of Imperial Russia, 1855-1914*, London, Westview Press, 1985, σ. 96· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 103-107, 113-114· Mischef, *La Mer Noire*, σ. 566-570· Goriainow, *Le Bosphore*, σ. 156-159· Warrsamy, *La Convention*, σ. 42-45· W. E. Mosse, «The end of the Crimean System: England, Russia and the Neutrality of the Black Sea, 1870-71», *The Historical Journal*, volume 4, issue 2, 1961, σ. 167-168· David J. Bederman, «The 1871 London Declaration, Rebus sic Stantibus and a Primitivist View of the Law of Nations», *The American Journal of International Law*, volume 82, number 1, January 1988, σ. 8-11· Άντα Διάλλα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Μάιος 2009, σ. 183-185.

⁶⁰ Phillipson and Buxton, ό.π., σ. 109-111· Jelavich, *The Ottoman Empire*, σ. 26-27, 34-35· Bederman, ό.π., σ. 12-14· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 63-64.

⁶¹ Kenneth Bourne, *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*, Oxford, Clarendon Press, 1970, σ. 125· Mischef, *La Mer Noire*, σ. 584-586. Η Γαλλία δεν συμμετείχε παρά μόνο στην τελική φάση της διάσκεψης και στην υπογραφή της συνθήκης. Βλ. Dascovici, *La Question*, σ. 236.

διάπλου των πολεμικών πλοίων από τα Στενά, υπό την επιφύλαξη ότι ο σουλτάνος θα είχε το δικαίωμα να παρέχει σε καιρό ειρήνης την άδεια διάπλου των Στενών σε φιλικά και συμμαχικά πολεμικά πλοία, αν σε κάθε περίπτωση έκρινε τούτο αναγκαίο, προκειμένου να διασφαλίσει την εκτέλεση των υπόλοιπων διατάξεων της Συνθήκης των Παρισίων. Σύμφωνα με το άρθρο 3, η Μαύρη Θάλασσα θα εξακολουθούσε να παραμένει ανοικτή στο εμπορικό ναυτικό των εθνών. Επίσης, υπογράφηκε ξεχωριστή οσμανο-ρωσική σύμβαση φέρουσα την ίδια ημερομηνία με τη Συνθήκη του Λονδίνου, της οποίας το άρθρο 1 κατέλυε τις διατάξεις της σύμβασης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Ρωσία της 30^{ης} Μαρτίου 1856, σχετικές με τον αριθμό και τη δυναμικότητα των πολεμικών σκαφών της Μαύρης Θάλασσας. Τα υπόλοιπα άρθρα της Συνθήκης των Παρισίων που δεν καταργήθηκαν, κυρώθηκαν εκ νέου (άρθρο 8)⁶².

Η νέα κυβέρνηση των Συντηρητικών που ανήλθε στην εξουσία το 1874 με πρωθυπουργό τον Μπέντζαμιν Ντισραέλι (κόμης του Μπήκονσφιλντ, 1804-1881), έδινε μεγαλύτερη έμφαση στις ευρωπαϊκές υποθέσεις και στον ηγετικό ρόλο της Μεγάλης Βρετανίας παγκοσμίως σε σχέση με την προκάτοχή της των Φιλελευθέρων. Ο Ντισραέλι θεωρούσε ότι η διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξυπηρετούσε τα βρετανικά συμφέροντα. Συνεπώς, η πολιτική της ανεξαρτησίας της Υψηλής Πύλης και η διατήρηση του καθεστώτος των Στενών παρέμεναν οι κεντρικοί πυλώνες της κυβερνητικής εξωτερικής πολιτικής στην Εγγύς Ανατολή. Εξάλλου, ο ανταγωνισμός της Μεγάλης Βρετανίας με τη Ρωσία για τον έλεγχο της Κεντρικής Ασίας, κατεδείκνυε τη σημασία της Κωνσταντινούπολης και των Στενών για τους Βρετανούς⁶³. Επίσης, τα εδάφη της οθωμανικής επικράτειας απορροφούσαν περισσότερο του 1/3 των εξαγωγών των βρετανικών αγαθών (γύρω στο 1875)⁶⁴.

Έτερος παράγοντας καθοριστικής οικονομικής σημασίας για τη Μεγάλη Βρετανία ήταν η διάνοιξη της Διώρυγας του Σουέζ το 1869⁶⁵. Στο εξής η διώρυγα θα εξελισσόταν στην πρώτιστη εμπορική αρτηρία για τους Βρετανούς και στην «αυτοκρατορική οδό» των επικοινωνιών. Τον Νοέμβριο του 1875 ο Ντισραέλι εξαγόρασε 176.602 μετοχές από τον χεδίβη της Αιγύπτου προς

⁶² Για μια εκτενή ανάλυση της διάσκεψης του Λονδίνου, καθώς και για το κείμενο της συνθήκης βλ. Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 121-128· Goriainow, *Le Bosphore*, σ. 238-291, 295-302· Jelavich, *The Ottoman Empire*, σ. 47-57, 78-84, 188-189· Lobanov-Rostovsky, *Russia*, σ. 250-251.

⁶³ C. C. Eldridge, *England's Mission: The Imperial Idea in the Age of Gladstone and Disraeli 1868-1880*, London, Macmillan, 1973, σ. 207, 209, 216· R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, London, Franc Cass and Co. Ltd, 1971, σ. 3.

⁶⁴ Clayton, *Britain*, σ. 122.

⁶⁵ Ο Πάλμερστον στη δεκαετία του 1840-1850 είχε εκφράσει σοβαρές αντιρρήσεις για τη διάνοιξη της διώρυγας, επειδή πίστευε ότι το Σουέζ θα καθίστατο ένας «δεύτερος Βόσπορος» ή ένα «αιγυπτιακό Γιβραλτάρ» και αντιπρότεινε την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής. Βλ. Anderson, *The Eastern*, σ. 175-176· Charles W. Hallberg, *The Suez Canal. Its History and Diplomatic Importance*, New York, Ortagon Books, 1978, σ. 311· A. P. Thornton, «Rivalries in the Mediterranean, the Middle East, and Egypt» στο Hinsley F. H. (επιμ.), *The New Cambridge Modern History*, volume XI: *Material Progress and World-Wide Problems 1870-1898*, Cambridge University Press, 1970, σ. 568· Βισβίξη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος*, σ. 220-223· Θεόδωρος Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική Ιστορία Τριών Αιώνων*, τόμος δεύτερος: *Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες (1815-1919)*, Αθήνα, Σιδέρης, 2004, σ. 206-209.

4.000.000 λίρες, δανεισμένες από τον τραπεζικό οίκο των Ρότσιλντ. Μολονότι ο Ντισραέλι θεωρούσε ότι το Σουέζ και η Αίγυπτος δεν προορίζονταν να αντικαταστήσουν την Κωνσταντινούπολη ως το κλειδί της οδού των Ινδιών, η εξαγορά αποδείχθηκε ζωτικής σημασίας για τη θαλασσοκράτειρα Μεγάλη Βρετανία, καθώς περισσότερα από τα μισά εμπορικά πλοία που διέσχιζαν τη διώρυγα προς την Ινδία και την Άπω Ανατολή ήταν βρετανικά και η δυνατότητα μεταφοράς στρατευμάτων από την Ινδία προς τη Μεσόγειο αυξήθηκε κατακόρυφα⁶⁶.

Εντούτοις τα γεγονότα του τελευταίου τετάρτου του 19^{ου} αιώνα σηματοδότησαν την απαρχή της σταδιακής απομάκρυνσης της βρετανικής διπλωματίας από την παραδοσιακή πολιτική της διατήρησης της εδαφικής συνοχής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όπως είχε διαμορφωθεί από τον Πάλμερστον στα μέσα της δεκαετίας του 1830. Η Ανατολική Κρίση του 1875-1878 κατέδειξε ότι η Μεγάλη Βρετανία θα τηρούσε τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από την εγγυητική σύμβαση της 15^{ης} Απριλίου 1856 και εκείνες από το υφιστάμενο καθεστώς των Στενών, μόνο όταν συμβάδιζαν με τις ανάγκες και τα συμφέροντά της⁶⁷.

Στα κυβερνητικά συμβούλια που συγκλήθησαν μετά από το ξέσπασμα του ρωσο-οσμανικού πολέμου (24 Απριλίου 1877), ο Ντισραέλι απέτυχε να αποσπάσει τη συγκατάθεση της κυβέρνησης στην πρότασή του για την κατάληψη των Δαρδανελλίων και της χερσονήσου της Καλλίπολης ως εγγύηση απέναντι σε μια πιθανή κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Ρώσους⁶⁸. Ο υπουργός Εξωτερικών λόρδος Ντέρμπυ (Έντουαρντ Χένρυ Στάνλεϋ, 1826-1893) με νότα του προς τον Γκορτσακόφ (6 Μαΐου), επεσήμαινε ότι η Ρωσία δεν θα έπρεπε να παρέμβει σε περιοχές βρετανικών συμφερόντων, όπως το Σουέζ, οι εμπορικοί δρόμοι προς την Ινδία και ο Περσικός Κόλπος, να μην καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και να διατηρηθεί αμετάβλητο το καθεστώς των Στενών, ενώ στους επόμενους μήνες προειδοποιούσε με διαβήματα την Αγία Πετρούπολη ότι έστω και μια προσωρινή κατάληψη της Κωνσταντινούπολης ή των Στενών, θα ανάγκαζε τη Μεγάλη Βρετανία να αναλάβει δράση. Η αποστολή μοίρας του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου στα

⁶⁶ William Leonard Langer, *European Alliances and Alignments 1871-1890*, New York, Alfred A. Knopf, 1950, σ. 73, 99-100· Seton-Watson, *Disraeli*, σ. 26, 98, 109· Eldridge, *England's*, σ. 209-211, 217-219· Hallberg, *ό. π.*, σ. 242-245· Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 177-185· Miloš Ković, *Disraeli and the Eastern Question*, New York, Oxford University Press, 2011, σ. 95, 313-314.

⁶⁷ Για τη στάση της Μεγάλης Βρετανίας από τις εξεγέρσεις στην Ερζεγοβίνη και στη Βοσνία (Ιούλιος του 1875) έως και το ξέσπασμα του ρωσο-οσμανικού πολέμου βλ. Seton-Watson, *ό. π.*, σ. 35, 37, 551-555· B. H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Hamden - London, Archon Books, 1962, σ. 152-153, 164-168, 232-233, 236-239, 266-267, 270, 274· Clayton, *Britain*, σ. 127, 132, 134-138· Dwight E. Lee, *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Cambridge, Harvard University Press, 1934, σ. 3-43· F. H. Hinsley, «International Rivalry in the Colonial Sphere, 1869-1885» στο E. A. Benians, James Butler, C. E. Carrington (επιμ.), volume III: *The Empire Commonwealth 1870-1919*, Cambridge University Press, 1959, σ. 96-97.

⁶⁸ Ήδη από το 1876 είχαν σταλεί στην Κωνσταντινούπολη στρατιωτικοί και τεχνικοί εμπειρογνώμονες για να μελετήσουν την αμυντική οργάνωση των Δαρδανελλίων, αλλά η κατάληψή τους κρίθηκε τελικά ασύμφορη, καθώς θα απαιτούσε και την ενίσχυση του ναυτικού με 50.000 στρατιώτες στην περίπτωση που οι Ρώσοι κατελάμβαναν τον Βόσπορο. Βλ. C. J. Lowe, *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, volume I, London, Routledge & Kegan Paul, 1967, σ. 33· Lee, *ό. π.*, σ. 38-40, 180-181.

Δαρδανέλλια και η προώθησή της στη Θάλασσα του Μαρμαρά τον Φεβρουάριο του 1878, χωρίς προηγούμενη επίσημη πρόσκληση από τον σουλτάνο Αμπντουλχαμίτ Β΄(1842-1918), αποτελούσε κατάφωρη παραβίαση του καθεστώτος των Στενών και πραγματοποιήθηκε υπό το πρόσχημα της προστασίας των υπηκόων της Μεγάλης Βρετανίας⁶⁹. Η παραβίαση των Δαρδανελλίων πραγματοποιήθηκε αφού είχε ήδη γνωστοποιηθεί στη βρετανική κυβέρνηση ότι σύμφωνα με το άρθρο 5 της ανακωχής της Αδριανούπολης (31 Ιανουαρίου 1878), η Υψηλή Πύλη θα ερχόταν μελλοντικά σε συμφωνία με τον τσάρο, προκειμένου να διασφαλίσει τα δικαιώματα και τα συμφέροντα της Ρωσίας στα Στενά⁷⁰.

Με το άρθρο 24 της προκαταρκτικής Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου (3 Μαρτίου 1878), η πλεύση στα Στενά προβλέπονταν να παραμένει ελεύθερη για τα εμπορικά πλοία των ουδέτερων κρατών σε περιόδους πολέμου και ειρήνης, ενώ η Υψηλή Πύλη δεσμευόταν να μη προβεί στο εξής σε αποκλεισμό των ρωσικών λιμανιών στη Μαύρη Θάλασσα και στη Θάλασσα του Αζόφ. Όμως οι διατάξεις της συνθήκης που κρίθηκαν ως απαράδεκτες από τη βρετανική πλευρά, καθώς προοιωνίζαν την κυριαρχία της Ρωσίας στα Βαλκάνια και στην Εγγύς Ανατολή, ήταν το άρθρο 6, που προέβλεπε τη δημιουργία ενός εκτεταμένου και αυτόνομου βουλγαρικού κράτους -της «Μεγάλης Βουλγαρίας»- με διέξοδο στο Αιγαίο, και το άρθρο 19, που προνοούσε την εκχώρηση των κατακτημένων από τους Ρώσους πόλεων της Οθωμανικής Αρμενίας Καρς, Αρνταχάν, Μπέγιαζιτ, Βατούμ και της κοιλάδας του Αλάσκερτ. Επίσης, ο έλεγχος των λιμανιών της Βάρνας, της Οδησσού, του Βατούμ και η προσάρτηση της Νότιας Βεσσαραβίας, καθιστούσαν τη Ρωσία κυρίαρχη ναυτική και εμπορική δύναμη στη Μαύρη Θάλασσα⁷¹.

Η ανάληψη του Υπουργείου Εξωτερικών από τον μαρκήσιο Σώλσμπερυ (Ρόμπερτ Άρθουρ Τάλμποτ Γκάσκοϊν-Σέσιλ, 1830-1903) ύστερα από την παραίτηση του λόρδου Ντέρμπυ υπήρξε καθοριστική για τη χάραξη της μελλοντικής πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και στο Ζήτημα των Στενών. Η αντίληψη του Σώλσμπερυ ήταν ότι τα Στενά έπρεπε στο εξής να θεωρούνται ως ανοικτή θάλασσα για τα βρετανικά πολεμικά σκάφη σε

⁵⁸ Ο σουλτάνος είχε αρνηθεί την είσοδο της βρετανικής μοίρας στα Δαρδανέλλια φοβούμενος ότι οι Ρώσοι θα τη χρησιμοποιούσαν ως αφορμή για να καταλάβουν την Κωνσταντινούπολη. Βλ. Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 154-155. Για μια λεπτομερή επισκόπηση της βρετανικής πολιτικής έως και τον Μάρτιο του 1878 βλ. Richard Millman, *Britain and the Eastern Question 1875-1878*, Oxford, Clarendon Press, 1979, σ. 274-400· Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone*, ό.π., σ. 168-324, 555-559· Matthew Allen, «The British Mediterranean Squadron during the Great Eastern Crisis of 1876-1879», *The Mariner's Mirror*, volume 85, number 1, February 1999, σ. 56-61· Ković, *Disraeli*, σ. 199-246· W. N. Medlicott, *The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement*, London, Methuen & Co. Ltd, 1938, σ. 1-10· Philip P. Graves, *Britain and Turk*, London and Melbourne, Hutchinson & Co, 1941, σ. 28-29· Μίλλερ, *Το Ανατολικό*, σ. 465-467.

⁷⁰ Sumner, *Russia*, σ. 340-341, 355-356, 359-361, 363-364· Seton-Watson, ό.π., σ. 300.

⁷¹ Για τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου βλ. Sumner, ό.π., σ. 389, 399-424, 435-438, 471-472, 476· Seton-Watson, ό.π., σ. 329-335, 339-352, 377, 379-381· Seton-Watson, *The decline*, σ. 105· Barbara Jelavich, *St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974*, Bloomington, Indiana University Press, 1974, σ. 181-182· Millman, *Britain*, σ. 400-415· Λάσκαρις, *Το Ανατολικό*, σ. 291-293· Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια. Από το 1453 και μετά*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, Ιούλιος 2007, σ. 776-778.

ειρηνικές και πολεμικές περιόδους, ακόμη και αν ο σουλτάνος αρνείτο τον διάπλου τους. Η Μεγάλη Βρετανία θα αποκόμιζε μεγαλύτερο κέρδος εκμεταλλευόμενη την ελεύθερη ναυσιπλοΐα των Στενών και τη ναυτική της υπεροχή, που θα της επέτρεπαν την πρόσβαση στην Κωνσταντινούπολη και τη Μαύρη Θάλασσα, παρά από τον αποκλεισμό του ρωσικού στόλου από τη Μεσόγειο. Ωστόσο, ο Σώλσμπερν κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου του Βερολίνου (13 Ιουνίου - 13 Ιουλίου 1878) απέτυχε να αποσπάσει από την Υψηλή Πύλη το δικαίωμα του ελεύθερου διάπλου των Στενών για τα βρετανικά πλοία και αναγκάστηκε να αποδεχτεί το *status quo ante bellum*⁷².

Μολονότι το άρθρο 63 της Συνθήκης του Βερολίνου επανεπιβεβαίωνε τις προϋπάρχουσες ως προς τα Στενά διατάξεις της Συνθήκης των Παρισίων και του άρθρου 2 της Συνθήκης του Λονδίνου, ο Σώλσμπερν επανήλθε στο ζήτημα και με τη δήλωση της 11^{ης} Ιουλίου ανακοίνωσε την πρόθεση της Μεγάλης Βρετανίας να αποκλίνει του κανόνα της απαγόρευσης εισόδου των πολεμικών πλοίων στα Στενά, αν έκρινε ότι, κατά τη διάρκεια μιας κρίσης, ο σουλτάνος δεν ενεργούσε αυτοβούλως, αλλά υπό την πίεση της Ρωσίας επέλεγε να απαγορεύσει την είσοδο των βρετανικών σκαφών στα Στενά. Με άλλα λόγια, η εκάστοτε βρετανική κυβέρνηση ήταν εκείνη που θα αποφάσιζε πότε ο σουλτάνος θα ασκούσε την αποκλειστική κυριαρχία του επί των Στενών. Τούτο πρακτικά σήμαινε ότι, ανεξαρτήτως της γνώμης του, ο διάπλους τους θα ήταν ελεύθερος για τη βρετανική ναυτική μοίρα. Με τη δήλωσή του στη δεδομένη χρονική συγκυρία, ο επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ προειδοποιούσε τους Ρώσους ότι θα τους απέτρεπε από το να ασκήσουν έμμεσο έλεγχο επί των Στενών και άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο μιας ναυτικής επίθεσης στη Μαύρη Θάλασσα. Ο Σώλσμπερν δεν αποκήρυσσε τις συμβατικές διατάξεις των Στενών του 1856 και του 1871, αλλά αμφισβητούσε τον συλλογικό χαρακτήρα των πράξεων αυτών, ερμηνεύοντάς τις ως μονομερή υποχρέωση του εκάστου κράτους προς τον σουλτάνο.

Η ασάφεια της δήλωσης του Σώλσμπερν έφερε σε αμηχανία τη ρωσική αντιπροσωπεία και την επομένη ο πρεσβευτής της κόμης Πάβελ Σουβάλοφ (1827-1889) σε σχετική προς τους συνέδρους ανακοίνωση υπεραμύνθηκε του ευρωπαϊκού χαρακτήρα των διατάξεων του 1841, 1856 και 1871, ως υποχρεωτικών τόσο απέναντι του σουλτάνου όσο και μεταξύ των συμβαλλομένων Δυνάμεων. Οι Ρώσοι στράφηκαν στη συλλογική εγγύηση των σχετικών με τα Στενά συνθηκών προκειμένου να κατοχυρώσουν την ασφάλεια της Μαύρης Θάλασσας από μια βρετανική επίθεση, από τη στιγμή μάλιστα που δεν διέθεταν ισχυρό πολεμικό στόλο και τα αμυντικά έργα στη Μαύρη

⁷² Ο Σώλσμπερν είχε επιδιώξει να εξασφαλίσει τον διάπλου των Στενών για τα βρετανικά πλοία ως αντιστάθμισμα της στρατιωτικής κατοχής του Βατούμ από τους Ρώσους και της πιθανής οχύρωσης της πόλης. Τελικά, το άρθρο 59 της Συνθήκης του Βερολίνου καθόρισε το καθεστώς του Βατούμ ως ελεύθερου λιμανιού, κατά βάση εμπορικού. Για τις διαπραγματεύσεις σχετικά με το ζήτημα του Βατούμ και της σύνδεσής του με εκείνο των Στενών βλ. Bourne, *The Foreign Policy*, σ. 135, 411, 415-416· Barbara Jelavich «Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878-1886», *The Slavonic and East European Review*, volume 48, number 110, January 1970, σ. 50-53· Lee, *Great Britain*, σ. 91-103.

Θάλασσα εξακολουθούσαν να παραμένουν ανεπαρκή. Επίσης, η αρχή της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία θα καταργείτο πιθανόν μελλοντικά, αν οι υπόλοιπες Δυνάμεις προέβαιναν σε αντίστοιχες προς της Μεγάλης Βρετανίας δηλώσεις. Η διάκριση των αντιλήψεων μεταξύ των δύο Δυνάμεων ως προς τη φύση του κανόνα της απαγόρευσης εισόδου των πολεμικών πλοίων στα Στενά κάθε άλλο παρά συνέβαλε στην οριστική ρύθμιση του ζητήματος⁷³.

Η εκδοχή του Σώλσμπερυ ότι ο «παλαιός κανόνας της Αυτοκρατορίας» αποτελούσε αντικείμενο διμερούς δέσμευσης και διαβουλεύσεων μόνο με την Υψηλή Πύλη, ερχόταν σε αντιδιαστολή με την αρχή της διεθνούς εγγύησης του καθεστώτος των Στενών, που είχε επιβληθεί από τον Πάλμερστον το 1841 και το 1856 και ήταν ενδεικτική της απόφασης της Μεγάλης Βρετανίας να αποστεί από τη γραμμή που είχε χαραχθεί τα τελευταία 35 έτη⁷⁴. Η Ανατολική Κρίση του 1875 και η Συνθήκη του Βερολίνου δημιούργησαν ένα νέο συσχετισμό των δυνάμεων στο ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και στη Μικρά Ασία. Αποδεχόμενη την ανεξαρτησία της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρουμανίας, τη δημιουργία αυτόνομου βουλγαρικού κράτους, καθώς και την προσάρτηση του Βατούμ και του Καρς στη Ρωσία, η Μεγάλη Βρετανία μετατόπιζε το ενδιαφέρον της από τα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και έκτοτε θα εστίαζε την προσοχή της στην προάσπιση των κτήσεών της στην Εγγύς Ανατολή⁷⁵.

3. Η εξέλιξη του Ζητήματος των Στενών έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

ι) Κατάληψη της Κύπρου (1878) - Βρετανο-ρωσική Σύμβαση (1907)

Ύστερα από το Συνέδριο του Βερολίνου και καθ' όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1880 η βρετανική επιρροή στην Κωνσταντινούπολη είχε μειωθεί και ο Αμπντουλχαμίτ Β΄ γνώριζε ότι πλέον δε μπορούσε να υπολογίζει στη στήριξη των εκάστοτε βρετανικών κυβερνήσεων⁷⁶, όταν μάλιστα τα στρατεύματα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας είχαν καταλάβει στρατηγικές θέσεις - κλειδιά της Ανατολικής Μεσογείου, όπως την Κύπρο το 1878⁷⁷ και την Αίγυπτο το 1882. Η

⁷³ Για το κείμενο και την ερμηνευτική διάσταση των δηλώσεων των Σώλσμπερυ και Σουβάλοφ βλ. Dascovici, *La Question*, σ. 253-257· Mischef, *La Mer Noire*, σ. 592-601· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 38-39· Jelavich, *The Ottoman Empire*, σ. 117-122· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 150-162· Warsamy, *La Convention*, σ. 49-51· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 71-73.

⁷⁴ Millman, *Britain*, σ. 480· Skaggs, *ό.π.*, σ. 40.

⁷⁵ Anderson, *The Great Powers*, σ. 101-102· Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone*, σ. 410, 460-464, 527-530, 532-533, 535, 560-561.

⁷⁶ Jelavich, *The Ottoman Empire*, σ. 124-125· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 49 (υποσημ. 2).

⁷⁷ Το 1877 η βρετανική κυβέρνηση αναζητούσε ένα έρεισμα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου στο οποίο θα μπορούσε να αναπτύξει δυνάμεις της, χερσαίες και ναυτικές, ώστε με αυτό τον τρόπο να μπορεί να ελέγχει την περιοχή – προστατεύει τα συμφέροντά της σε σχέση με τα Στενά και το Σουέζ. Γεωγραφικά σημεία στα οποία εστιάστηκε το βρετανικό ενδιαφέρον ήταν η Καλλίπολη, η Λήμνος, η Μυτιλήνη, η Κρήτη, η Αλεξάνδρεια, η Ρόδος, η Κρήτη και η Κύπρος. Τελικά, οι Βρετανοί κατέληξαν στην Κύπρο -το «κλειδί της Δυτικής Ασίας» κατά την έκφραση του Ντισραέλι- εξαιτίας της γειννίας της νήσου με την Αλεξανδρέττα και τη Συρία, την εγγύτητα με το στόμιο του Σουέζ και τη

κατάληψη της Αιγύπτου απέκτησε μακροπρόθεσμα ειδικό βάρος στην εξέλιξη του Ζητήματος των Στενών. Η γεωστρατηγική αξία της Διώρυγας του Σουέζ βάρυνε σημαντικά στην απόφαση των Βρετανών να στρέψουν σταδιακά την προσοχή τους -μετά το 1890- από την άμυνα της Κωνσταντινούπολης και των Στενών στην περιφρούρηση της ασφάλειας του Σουέζ. Η δυνατότητα χρήσης της Αλεξάνδρειας ως ναυτικής βάσης ενίσχυε ακόμη περισσότερο την πεποίθηση ορισμένων κυβερνητικών αξιωματούχων για την ανάγκη αποδέσμευσης της Μεγάλης Βρετανίας από τα Στενά⁷⁸. Παγιδευμένη μεταξύ του ρωσο-βρετανικού ανταγωνισμού στην Κεντρική Ασία και στην Περσία, της γαλλο-βρετανικής αποικιακής αντιπαλότητας στη Μεσόγειο και της αυстро-ρωσικής διάστασης στα Βαλκάνια, η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα στραφεί σταδιακά προς τη Γερμανία, τη μοναδική Δύναμη που δεν αξίωνε εδαφικά οφέλη και το ενδιαφέρον της για την Εγγύς Ανατολή ήταν ακόμη σε προδρομικό επίπεδο⁷⁹.

Επί του παρόντος, ο έλεγχος των Στενών για τη Μεγάλη Βρετανία και τη Ρωσία παρέμενε ο κεντρικός άξονας της πολιτικής τους στην Εγγύς Ανατολή. Η Μαύρη Θάλασσα ήταν η μοναδική τοποθεσία όπου οι Βρετανοί μπορούσαν να αξιοποιήσουν τη ναυτική τους υπεροχή έναντι της ανεπάρκειας του ρωσικού στόλου και της ελλιπούς αμυντικής οργάνωσης των ακτών της Ρωσίας και να ματαιώσουν μια επίθεσή της στην Κεντρική Ασία⁸⁰. Κατά συνέπεια, το κέντρο βάρους της βρετανικής πολιτικής μετατοπίστηκε από την προάσπιση των επικοινωνιακών αρτηριών που συνέδεαν την Ανατολική Μεσόγειο με την Ινδία προς τη διασφάλιση της Κεντρικής Ασίας⁸¹. Όταν

σχετικά μικρή απόστασή της από τα Στενά. Στις 4 Ιουνίου 1878 υπογράφηκε η αμυντική σύμβαση μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Υψηλής Πύλης. Η Μεγάλη Βρετανία αναλάμβανε την υποχρέωση να υπερασπιστεί τα ασιατικά εδάφη της τελευταίας σε μια ενδεχόμενη επίθεση της Ρωσίας, ενώ ως αντάλλαγμα η Υψηλή Πύλη δεσμευόταν να εισαγάγει μεταρρυθμίσεις στο κράτος σχετικές με την προστασία των χριστιανικών και άλλων μη μουσουλμανικών πληθυσμών της στις ασιατικές της επαρχίες. Γενικά για την απόκτηση της Κύπρου βλ. Dwight E. Lee, «A Memorandum Concerning Cyprus, 1878», σ. 235-241· Lee, *Great Britain*, σ. 32, 59-60, 68, 78-80, 83, 98, 100, 118-122· Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone*, σ. 324-326, 377, 421-430, 457, 531-532· Robert Holland-Diana Markides, *Οι Βρετανοί και οι Έλληνες: Αγώνες εξουσίας στην ανατολική Μεσόγειο, 1850-1960*, Αθήνα, Πατάκης, 2007, σ. 299-302.

⁷⁸ Γενικά για το ζήτημα της Αιγύπτου βλ. Driault, *Το Ανατολικό*, μέρος Β', Αθήνα, Κάτοπτρο, 2000, σ. 96-124· Paul Kennedy, *The Realities Behind Diplomacy. Background Influences on British External Policy*, London, Fontana Paperbacks, 1985, σ. 88-91· Hinsley, «International Rivalry», σ. 108-114· R. E. Robinson, «Imperial Problems in British Politics, 1880-1895» στο Benians E. A., Butler James, Carrington C. E. (επιμ.), *The Cambridge History of the British Empire*, volume III: *The Empire Commonwealth 1870-1919*, Cambridge University Press, 1959, σ. 150-152· Langer, *European Alliances*, σ. 251-280· Thornton, «Rivalries in the Mediterranean», σ. 583-586.

⁷⁹ Jelavich, *The Ottoman Empire*, σ. 124-125· Anderson, *The Eastern*, σ. 220-221. Ο σουλτάνος προτού στραφεί στη Γερμανία, εξέταζε την προοπτική σύναξης αμυντικής συμμαχίας με τη Ρωσία και τη Γαλλία. Για τα αμυντικά προβλήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη δεκαετία του 1880 βλ. F. A. K. Yasamee, «Abdülhamid II and the Ottoman defence problem», *Diplomacy and Statecraft*, volume 4, number 1, March 1993, σ. 20-36.

⁸⁰ Jelavich, ό.π., σ. 125· Taylor, *The Struggle*, σ. 258, 279. Ο Taylor αναφέρει ότι ο φόβος μιας επίθεσης των Βρετανών στη Μαύρη Θάλασσα καθόρισε την εξωτερική πολιτική της Ρωσίας στην Εγγύς Ανατολή για τα επόμενα 18 χρόνια μετά το Συνέδριο του Βερολίνου. Από τη στιγμή που δεν διέθεταν ικανοποιητική ναυτική δύναμη στη Μαύρη Θάλασσα ώστε να μπορούν να ελέγξουν τα Στενά, οι Ρώσοι στράφηκαν στην τήρηση των συνθηκών προκειμένου να εξασφαλίσουν το απαραβίαστο των Στενών για την ασφάλεια της χώρας τους και για την απρόσκοπτη διεξαγωγή του εμπορίου σιτηρών.

⁸¹ Το Τουρκεστάν περιλάμβανε περιοχές της Κεντρικής Ασίας ανάμεσα στη Σιβηρία, το Θιβέτ, την Ινδία, το Αφγανιστάν, την Περσία, την έρημο Γκόμπι και την Κασπία Θάλασσα. Για την επεκτατική πολιτική της Ρωσίας στην Κεντρική Ασία και τις επιπτώσεις της στις ρωσο-βρετανικές σχέσεις βλ. Thornton, «Rivalries in the Mediterranean», σ. 575-581· Sumner, *Russia*, σ. 35-56· Hinsley, «International Rivalry», σ. 100-107, 122-124· Edward Ingram, «Great

όμως τον Μάρτιο του 1885 απειλήθηκε βρετανο-ρωσική σύρραξη στα βορειοδυτικά σύνορα του Αφγανιστάν, εξαιτίας των συγκρούσεων στην περιοχή του Παντζέχ μεταξύ αφγανικών και ρωσικών στρατευμάτων, η κυβέρνηση του Γκλάντστοουν συνάντησε τη συντονισμένη αντίδραση του Συνδέσμου των Τριών Αυτοκρατόρων⁸². Με πρωτοβουλία του Μπίσμαρκ, η ηπειρωτική συμμαχία άσκησε πιέσεις στην Υψηλή Πύλη για να μην υποκύψει στα ενδεχόμενα ανταλλάγματα που θα της πρόσφερε το Λονδίνο και τελικά την έπεισε να μην επιτρέψει στα πολεμικά πλοία της Μεγάλης Βρετανίας την είσοδό τους στα Δαρδανέλλια⁸³.

Παρ' όλα αυτά, ο Σώλσμπερυ κατόρθωσε να αντιστρέψει την κατάσταση της διπλωματικής απομόνωσης που βρισκόταν η Μεγάλη Βρετανία και να πετύχει τον αποκλεισμό της Ρωσίας από την Ανατολική Μεσόγειο, συνάπτοντας υπό τη μορφή της ανταλλαγής διακοινώσεων τα Μεσογειακά Σύμφωνα του 1887 με την Ιταλία, την Αυστρο-Ουγγαρία και την Ισπανία. Με τα Μεσογειακά Σύμφωνα τα συμβαλλόμενα κράτη δεσμεύονταν να εγγυηθούν το *status quo* της Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής, των Στενών και του Ευξείνου Πόντου, της Αδριατικής και του Αιγαίου⁸⁴. Με την υπογραφή τους, η Μεγάλη Βρετανία κατοχύρωνε τον πολιτικό, στρατηγικό και οικονομικό έλεγχο της Μεσογείου, ενδυνάμωνε την παρουσία της στην Αίγυπτο έναντι της Γαλλίας, ανέκοπτε την κάθοδο της Ρωσίας προς τα Στενά και το Αιγαίο, ενώ παράλληλα συνδεόταν έμμεσα με την Τριπλή Συμμαχία⁸⁵.

Britain's Great Game: An Introduction», *The International History Review*, volume 2, issue 2, January 1980, σ. 168-169· Robinson, «Imperial Problems», σ. 146-147· Driault, *To Ανατολικό*, σ. 48-61· Seton-Watson, *The decline*, σ. 82-89· Langer, *European Alliances*, σ. 309-312.

⁸² Ο Σύνδεσμος των Τριών Αυτοκρατόρων αποτελούσε την αναβίωση της ομώνυμης ηπειρωτικής συμμαχίας του 1873. Η συνθήκη υπογράφηκε στις 18 Ιουνίου 1881, ήταν μυστική και προβλεπόταν να διαρκέσει για 3 έτη. Στο άρθρο 3 του καταστατικού της, τα μέλη της συμμαχίας αναγνώριζαν τον υποχρεωτικό διεθνή κανόνα της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών, σύμφωνα με τα κείμενα των συνθηκών και την ερμηνευτική δήλωση του Σουβάλοφ στο Συνέδριο του Βερολίνου. Το άρθρο περιλήφθηκε στη συνθήκη ύστερα από την πρόταση του υπουργού των Εξωτερικών της Ρωσίας Νικολάι Γκίερς (1820-1895). Βλ. σχετικά Charles Jelavich, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism; Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886*, Berkeley, University of California Press, 1962, σ. 20-27· Langer, *ό.π.*, σ. 197-202, 206-208, 210-212· Félix Ponteil, *La Méditerranée et les Puissances: Depuis l'ouverture jusqu'à la nationalisation du Canal de Suez*, Paris, Payot, 1964, σ. 34-37· Φ. Ρ. Μπριτζ - Ρ. Μπούλεν, *Οι Μεγάλες Δυνάμεις και το Ευρωπαϊκό Κρατικό Σύστημα 1815-1914*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1991, σ. 218-219.

⁸³ Για το ζήτημα του Παντζέχ βλ. σχετικά Jelavich, *The Ottoman Empire*, σ. 130-145, 189-198· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 42-52· David Gillard, *The Struggle for Asia 1828-1914. A study in British and Russian imperialism*, London, Methuen & Co Ltd, 1977, σ. 144-148· Lowe, *The Reluctant*, σ. 83-93· Βισβίξη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος*, σ. 280-282· Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική Ιστορία*, σ. 309-310.

⁸⁴ Για τις συνθήκες και τις διαπραγματεύσεις που οδήγησαν στη σύναψη των Μεσογειακών Συμφώνων βλ. Anderson, *The Eastern*, σ. 236-238· Ponteil, *La Méditerranée*, σ. 57-59· C. J. Lowe, *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*, London, Routledge & Kegan Paul, 1965, σ. 8-25· Gillard, *ό.π.*, σ. 148-149· Langer, *European Alliances*, σ. 397-405, 406-407, 432-441· W. N. Medlicott, «The Mediterranean Agreements of 1887», *The Slavonic Review*, volume 5, number 13, June 1926, σ. 66-88· Βισβίξη-Δοντά, *ό.π.*, σ. 283-305· Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Διπλωματική Ιστορία, 19^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1975, σ. 127-128.

⁸⁵ Τον Μάιο του 1882 είχε υπογραφεί η μυστική Συνθήκη της Τριπλής Συμμαχίας μεταξύ της Γερμανίας, της Αυστροουγγαρίας και της Ιταλίας. Η συνθήκη ανανεώθηκε τον Φεβρουάριο του 1887. Βλ. Langer, *ό.π.*, σ. 217-250, 388-395· Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική Ιστορία*, σ. 295-299, 320-322· Ρούκουνας, *ό.π.*, σ. 126-127. Ωστόσο, μολονότι ο Μπίσμαρκ είχε προωθήσει τη σύναψη των Μεσογειακών Συμφώνων, εντούτοις για λόγους ισορροπίας των Δυνάμεων έσπευσε να υπογράψει με τη Ρωσία την τριετή μυστική Συνθήκη Αντασφάλισης (18 Ιουνίου 1887). Η συνθήκη, πέρα

Εντούτοις τα πλεονεκτήματα που θεωρητικά πρόσφεραν τα Μεσογειακά Σύμφωνα στη Μεγάλη Βρετανία ήταν δίχως αντίκρισμα και η ικανότητά της να υπερασπιστεί τα Στενά -παρά την παρουσία της στην Κύπρο- αμφισβητείτο όλο και περισσότερο. Ο λόγος ήταν ότι οι διπλωματικές σχέσεις του Λονδίνου με την Υψηλή Πύλη εξακολουθούσαν να παραμένουν ψυχρές εξαιτίας του ζητήματος της Αιγύπτου και τούτο είχε άμεση συνέπεια στη στρατηγική της Μεγάλης Βρετανίας στο Ζήτημα των Στενών. Με τη χρήση της γερμανικής τεχνογνωσίας και βοήθειας, οι Οθωμανοί ανακατασκεύασαν και ενίσχυσαν τα οχυρά των Δαρδανελλίων εγκαθιστώντας πυροβολαρχίες με στοιχεία βολής καμπύλης τροχιάς και παράκτιους τορπιλοβλητικούς σωλήνες (shore-mounted torpedo tubes). Η αμυντική αναδιοργάνωση των Δαρδανελλίων καθιστούσε τη διέλευσή τους εξαιρετικά ριψοκίνδυνα για το βρετανικό πολεμικό ναυτικό, στην περίπτωση που είτε η Οθωμανική Αυτοκρατορία αρνείτο τον διάπλου τους είτε τα Στενά καταλαμβάνονταν από τον ρωσικό στρατό, μιας και η αμυντική θωράκιση του Βοσπόρου ήταν ανεπαρκής⁸⁶. Συν τοις άλλοις, με τη σύναψη στρατιωτικής σύμβασης μεταξύ της Γαλλίας και της Ρωσίας τον Αύγουστο του 1892 ανατράπηκε η ναυτική ισορροπία στη Μεσόγειο, γεγονός που είχε καταλυτικές συνέπειες στην άσκηση της βρετανικής πολιτικής στα Στενά⁸⁷.

Τον Μάρτιο του 1892, οι διευθυντές των Τμημάτων Στρατιωτικών και Ναυτικών Πληροφοριών σε κοινό τους υπόμνημα προς τον Σώλσμπερν υποστήριξαν ότι η Μεγάλη Βρετανία δεν ήταν πλέον σε θέση να προσβάλει τα Δαρδανέλλια και να συμβάλει στην άμυνα της Κωνσταντινούπολης έναντι μιας ρωσικής επίθεσης. Δεδομένης της απροθυμίας της Υψηλής Πύλης να συνεργαστεί ή να κρατήσει ευμενή ουδετερότητα, οι επιτελείς του Ναυαρχείου κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι χωρίς την υποστήριξη της Γαλλίας, η οποία ήταν ανέφικτη, ή την καταστροφή του γαλλικού στόλου, θα ήταν αδύνατο για τη Μεγάλη Βρετανία να αποτρέψει την απόβαση της Ρωσίας

από τον κανόνα της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών (άρθρο 3), στο συμπληρωματικό της πρωτόκολλο προέβλεπε την ευμενή ουδετερότητα και τη διπλωματική υποστήριξη της Γερμανίας, στην περίπτωση που η Ρωσία έκρινε αναγκαίο να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την άμυνα της εισόδου της Μαύρης Θάλασσας, ώστε να διασφαλίσει τα συμφέροντά της. Για τη Συνθήκη Αντασφάλισης βλ. Langer, *ό.π.*, σ. 417-423· Ponteil, *La Méditerranée*, σ. 60-61· Taylor, *The Struggle*, σ. 316-317· Χριστοδουλίδης, *ό.π.*, σ. 323-324.

⁸⁶ Macfie, *The Straits*, σ. 24· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 55 (υποσημ. 1)· Βισβίξη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος*, σ. 313.

⁸⁷ Οι όροι της σύμβασης του 1892 προέβλεπαν την αμοιβαία επιστράτευση των δύο χωρών σε περίπτωση επίθεσής τους από τη Γερμανία. Η στρατιωτική συμφωνία επισφραγίστηκε με την επικύρωσή της τον Δεκέμβριο του 1893 από τη Ρωσία και στις αρχές Ιανουαρίου του 1894 από τη Γαλλία. Σε γενικές γραμμές η γαλλο-ρωσική συμμαχία θεωρήθηκε ως η απάντηση στα Μεσογειακά Σύμφωνα και στην Τριπλή Συμμαχία. Βλ. Cristopher Clark, *Οι Υπνοβάτες. Πώς η Ευρώπη πήγε στον πόλεμο το 1914*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Δεκέμβριος 2014, σ. 130-131· William Leonard Langer, *The Franco-Russian 1890-1894*, Cambridge, Harvard University Press, 1929, σ. 192-194, 237-241, 258-264, 268-269, 354-355, 394-401· William Leonard Langer, «Russia, the Straits Question, and the European Powers, 1904-8», *The English Historical Review*, volume 44, number 173, January 1929, σ. 59-60· Taylor, *The Struggle*, σ. 334-339· Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική Ιστορία*, σ. 331-334.

στην Κωνσταντινούπολη, χωρίς να διακινδυνεύσει την απώλεια της ναυτικής της υπεροχής στη Μεσόγειο⁸⁸.

Η κοινή έκθεση των εμπειρογνομώνων του Ναυαρχείου καταθορύβησε τον Σώλσμπερυ, ο οποίος την επισύναψε σε υπόμνημά του προς τα μέλη της κυβέρνησης (4 Ιουνίου). Η προστασία της Κωνσταντινούπολης από την κατάκτηση των Ρώσων, έγραφε, ιστορικά αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της βρετανικής εξωτερικής πολιτικής και από τη στιγμή που, σύμφωνα με το σκεπτικό των δύο αξιωματούχων, η Μεγάλη Βρετανία δεν μπορούσε να την υπερασπιστεί και να αποτρέψει την πτώση της, οι συνέπειες θα ήταν καταλυτικές για τα συμφέροντα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στη Μεσόγειο και απαιτούσαν τον άμεσο αναπροσανατολισμό της εξωτερικής της πολιτικής. Το υπόμνημά του κατέληγε με τη διαπίστωση ότι η δυνατότητα του βρετανικού στόλου είχε υπερεκτιμηθεί και ότι η Μεγάλη Βρετανία έπρεπε πλέον να εναρμονίσει την πολιτική της στο Ζήτημα των Στενών με τις πραγματικές στρατηγικές συγκυρίες, όσο δυσάρεστες και αν ήταν αυτές⁸⁹.

Κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης των Φιλελευθέρων (1892-1895), μια νέα έκθεση του Ναυαρχείου τόνιζε την απατηλή υπεροχή του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου και την αδυναμία του να αποτρέψει μια επέμβαση των Ρώσων στην Κωνσταντινούπολη⁹⁰. Παρά τις προειδοποιήσεις των ναυτικών κύκλων, ο υπουργός Εξωτερικών λόρδος Ρόζμπερυ (Άρτσιμπαλντ Φίλιπ Πρίμροουζ, 1847-1929) στα τέλη Ιανουαρίου του 1894 παρείχε προφορικές διαβεβαιώσεις στην Αυστρο-Ουγγαρία ότι η χώρα του ήταν αποφασισμένη να διατηρήσει το *status quo* των Στενών. Στην περίπτωση όμως που η Γαλλία συνέδραμε τη Ρωσία σε μια επίθεσή της Στενά, θα ήταν απαραίτητο η Τριπλή Συμμαχία, και ιδιαίτερα η Γερμανία, να υποστηρίξει τη Μεγάλη Βρετανία κρατώντας τη Γαλλία υπό έλεγχο και εξαναγκάζοντάς την στην τήρηση ουδετερότητας. Αν, πάλι, τα κράτη της Τριπλής Συμμαχίας δεν συμφωνούσαν να διαθέσουν τις ένοπλες δυνάμεις τους, τότε θα έπρεπε να διασφαλιστεί ο ελεύθερος διάπλους των Στενών σε όλα τα έθνη και η Κωνσταντινούπολη να ουδετεροποιηθεί ή να τεθεί υπό καθεστώς διεθνούς προστασίας. Οι προτάσεις του Ρόζμπερυ δεν ικανοποίησαν ούτε την Αυστρο-Ουγγαρία ούτε τη Γερμανία, διότι θα τις ενέπλεκαν σε μια πολεμική αναμέτρηση με τη Ρωσία για τα Στενά, χωρίς ωστόσο οι ίδιες να ωφελούνται από τη υπόθεση. Εκτός αυτού, η Μεγάλη Βρετανία επιδίωκε να εξασφαλίσει την υποστήριξη της Τριπλής Συμμαχίας, χωρίς

⁸⁸ Bourne, *The Foreign Policy*, σ. 150-151· Arthur J. Marder, *The Anatomy of British Sea Power: A History of British Naval Policy in the Pre-Dreadnought Era, 1880-1905*, London, Frank Cass, 1940, σ. 158-160· Keith Neilson, «Greatly Exaggerated: The Myth of the Decline of Great Britain before 1914», *The International History Review*, volume 13, number 4, November 1991, σ. 712· Margaret M. Jefferson, «Lord Salisbury and the Eastern Question», *The Slavonic and East European Review*, volume 39, number 92, December 1960, σ. 46· Nicholas Papastratigakis, «British Naval Strategy: The Russian Black Sea Fleet and the Turkish Straits, 1890-1904», *The International History Review*, volume 32, issue 4, December 2010, σ. 644-645.

⁸⁹ Για το υπόμνημα του Σώλσμπερυ βλ. Anderson, *The Great Powers*, σ. 124-126.

⁹⁰ Marder, *The Anatomy*, σ. 220-222.

η ίδια να προσφέρει κάποιο αντάλλαγμα ή δέσμευση. Το πρόβλημα για τους Βρετανούς επιτάθηκε όταν ο πρωθυπουργός τους επιδίωξε -ανεπιτυχώς- τη συνεργασία της Ρωσίας και της Γαλλίας στο Αρμενικό Ζήτημα⁹¹.

Όταν στα τέλη Ιουνίου του 1895 οι Συντηρητικοί επανήλθαν στην εξουσία, η κρίση που είχε προκληθεί στην Οθωμανική Αυτοκρατορία εξαιτίας των σφαγών των Αρμενίων (1895-1896) είχε κορυφωθεί και η άρνηση της Ρωσίας να ασκηθεί πίεση στον σουλτάνο για την εισαγωγή των απαραίτητων μεταρρυθμίσεων στην Αρμενία, έπεισαν τον Σώλσμπερυ ότι η Αγία Πετρούπολη ίσως προετοίμαζε μια πιθανή κατάληψη του Βοσπόρου εκμεταλλευόμενη την αναρχία που επικρατούσε στην Κωνσταντινούπολη. Στην κυβερνητική συνεδρίαση για τα θέματα άμυνας που συγκλήθηκε στα τέλη Νοεμβρίου του 1895, ο Σώλσμπερυ εξέφρασε την άποψη ότι η ελευθερία των Στενών και η ακεραιότητα της Κωνσταντινούπολης θα μπορούσαν να εξασφαλιστούν, αν εξουσιοδείτο ο πρεσβευτής της Μεγάλης Βρετανίας στην Κωνσταντινούπολη να συγκεντρώσει τη Μοίρα της Ανατολής (Βρετανικός Στόλος της Μεσογείου) από τη Θεσσαλονίκη όπου αγκυροβολούσε στα Δαρδανέλλια. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε η συνεδρίαση ήταν ότι η Μεγάλη Βρετανία δεν μπορούσε να αναλάβει δράση αν δεν εξασφαλιζόνταν εκ των προτέρων η ουδετερότητα της Γαλλίας και η υποστήριξη της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Ιταλίας ή εφόσον ο κίνδυνος κατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τους Ρώσους δεν ήταν επικείμενος. Αντιμέτωπος με την άρνηση του Ναυαρχείου και ορισμένων κυβερνητικών μελών, ο Σώλσμπερυ αναγκάστηκε να αποσύρει την πρότασή του⁹². Άλλωστε, η πρόσκαιρη κρίση που είχε δημιουργηθεί γρήγορα εξομαλύνθηκε, όταν ο σουλτάνος χορήγησε στις έξι Δυνάμεις (Αυστρο-Ουγγαρία, Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Γερμανία, Ιταλία, Ρωσία) φερμάνι εισόδου των πλοίων τους στα Δαρδανέλλια και έκαστη εξ αυτών, πλην της Γερμανίας, συγκέντρωσε στα τέλη Δεκεμβρίου και ένα επιπλέον μικρό πολεμικό σκάφος (φυλακίδα) στα Στενά, με σκοπό τη διασφάλιση της ζωής και της περιουσίας των ξένων υπηκόων που διαβιούσαν στην Κωνσταντινούπολη⁹³.

Η απόρριψη της υποστηριζόμενης από τον Σώλσμπερυ παραβίασης των Στενών από την ίδια την κυβέρνησή του, τον έστρεψε προς την εξέταση της εναλλακτικής του ελεύθερου διάπλου των

⁹¹ Langer, *Franco-Russian*, σ. 378-383· William Leonard Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, New York, Alfred A. Knopf, 1951, σ. 53· Lowe, *The Reluctant*, σ. 173-174, 190-191, 193· Jefferson, «Lord Salisbury», σ. 47-48· G. S. Papadopoulos, *England and the Near East 1896-1898*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών - Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (Σειρά 106), 1969, σ. 54· Marder, *ό.π.*, σ. 227-228, 229-230· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 58-59· Gordon Martel, «The Limits of Commitment: Rosebery and the Definition of the Anglo-German Understanding», *The Historical Journal*, volume 27, issue 2, June 1984, σ. 396-399, 401-403· Gordon Martel, «Documenting the Great Game: 'World Policy' and the 'Turbulent Frontier' in the 1890s», *The Historical Journal*, volume 2, number 2, April 1980, σ. 294, 304.

⁹² Anderson, *The Eastern*, σ. 257· Clayton, *Britain*, σ. 185· Kennedy, *The Realities*, σ. 106-107· Marder, *ό.π.*, σ. 245-248· Lowe, *Salisbury*, σ. 103-105· Jefferson, «Lord Salisbury», σ. 50-51· Macfie, *The Straits*, σ. 24-25· Papadopoulos, *England*, σ. 54-55· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 61-62.

⁹³ Συνεπώς, ο συνολικός αριθμός των ελαφρών πολεμικών σκαφών ανήλθε σε δύο. Βλ. Graves, *The Question*, σ. 135-136· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 163-165· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 74-75.

Στενών από τα πολεμικά πλοία όλων των εθνών εν καιρώ ειρήνης και πολέμου. Όταν στα τέλη Αυγούστου του 1896 ξέσπασε ένας νέος γύρος αιματοχυσίας των Αρμενίων της Κωνσταντινούπολης, ο Σώλσμπερυ ενημέρωσε τον κάιζερ Γουλιέλμο Β΄ (1859-1941) διαμέσου του πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας στο Βερολίνο, ότι το Λονδίνο διέκειται ευνοϊκά στην ελεύθερη ναυσιπλοΐα των Στενών ή τουλάχιστον μόνο των Δαρδανελλίων⁹⁴. Εκμεταλλευόμενος την επίσκεψη του τσάρου Νικόλαου Β΄ (1868-1918) στο Ηνωμένο Βασίλειο στα τέλη Σεπτεμβρίου, ο Σώλσμπερυ επιδίωξε να αποσπάσει τη συγκατάθεσή του για την ελευθεροπλοΐα των Στενών ως μέσου επιβολής των μεταρρυθμίσεων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και πρότεινε τον εκθρονισμό του σουλτάνου, αν εκείνος αρνείτο να τις αποδεχθεί. Ωστόσο, ο τσάρος απέρριψε αυτή τη λύση και επιθυμούσε να διατηρηθεί το υφιστάμενο *status quo* των Στενών. Υπό τις παρούσες περιστάσεις θα ήταν συμφερότερο για τη Ρωσία τα Στενά να παραμένουν αποκλεισμένα στις πολεμικές σημαίες όλων των κρατών και να τελούν υπό την κυριότητα και τον έλεγχο μιας πολιτικά ανίσχυρης Υψηλής Πύλης παρά να επιτραπεί η είσοδος των ναυτικών δυνάμεων σε αυτά, γεγονός που θα συνεπαγόταν την κατάλυση της ναυτικής κυριαρχίας της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα⁹⁵.

Η κατάργηση των περιορισμών που επέβαλε το καθεστώς των Στενών και η προοπτική της πλήρους ελευθερίας διέλευσής τους από τα πολεμικά πλοία τρίτων χωρών αποτέλεσαν αντικείμενο εξέτασης των υπομνημάτων της Διεύθυνσης Στρατιωτικών Πληροφοριών του Υπουργείου Πολέμου και εκείνης των Ναυτικών Πληροφοριών του Ναυαρχείου (13 και 28 Οκτωβρίου 1896 αντίστοιχα), όταν κλήθηκαν από την κυβερνητική επιτροπή άμυνας να εκτιμήσουν τη θέση της Μεγάλης Βρετανίας στη Μεσόγειο. Σε γενικές γραμμές, τα υπομνήματα επανεπιβεβαίωσαν τις απόψεις που οι δύο διευθύνσεις είχαν διατυπώσει από το 1892 κι εξής. Σύμφωνα με την εκτίμηση του Ναυαρχείου, η ανάδειξη της Ρωσίας σε πρώτη τάξης ναυτική δύναμη στη Μεσόγειο και στην Άπω Ανατολή και η επεκτατική της πολιτική στην Ασία θα προκαλούσαν περιπλοκές στην επικοινωνία της Μεγάλης Βρετανίας με την Ινδία και τις ανατολικές της κτήσεις. Η Ρωσία θα ασκούσε όλη της την επιρροή για να αποκλείσει τους Βρετανούς από το Σουέζ και θα τους ανάγκαζε να ακολουθήσουν την κυκλική διαδρομή διαμέσου του Ακρωτηρίου της Καλής Ελπίδας. Η διασφάλιση, συνεπώς, της άμυνας της Διώρυγας του Σουέζ και οι ναυτικές βάσεις στην Αλεξάνδρεια, στη Μάλτα και στο Γιβραλτάρ αποτελούσαν την εγγύηση της βρετανικής υπεροχής στη Μεσόγειο και το κλειδί της μελλοντικής ναυτικής και στρατιωτικής της πολιτικής⁹⁶.

⁹⁴ Headlam-Morley, *Studies*, σ. 239· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 68-69.

⁹⁵ Margaret M. Jefferson, «Lord Salisbury's Conversations with the Tsar at Balmoral, 27 and 29 September 1896», *The Slavonic and East European Review*, volume 39, number 92, December 1960, σ. 216-222· Langer, *The Diplomacy*, σ. 290, 292-293, 330· Papadopoulos, *England*, σ. 91-92· Skaggs, *ό.π.*, σ. 63-64, 69-70.

⁹⁶ Τα υπομνήματα παρατίθενται στον Marder, *The Anatomy*, σ. 569-580. Βλ. επίσης Macfie, *The Straits*, σ. 25-26· Neilson, «Greatly Exaggerated», σ. 713· Papastratigakis, «British Naval», σ. 646.

Σύμφωνα με το κοινό πόρισμα, στο οποίο είχαν καταλήξει οι δύο εκθέσεις, ο Σώλσμπερυ συνειδητοποίησε ότι οι ελπίδες της Μεγάλης Βρετανίας να κρατήσει τα Στενά εκτός του ελέγχου της Ρωσίας ήταν αμυδρές και η απαγκίστρωσή της από την παραδοσιακή της πολιτική επί του Ζητήματος των Στενών επιβεβλημένη. Αντίθετα, το Ηνωμένο Βασίλειο έπρεπε να ενδυναμώσει την παρουσία του στην Αίγυπτο προκειμένου να ανταποκριθεί στις ολοένα αυξανόμενες στρατηγικές του ανάγκες στη Μεσόγειο⁹⁷. Καθώς η ανάληψη μεμονωμένης δράσης στα Στενά από τη Μεγάλη Βρετανία κρινόταν πλέον ως ανέφικτη, ο Σώλσμπερυ υποχρεώθηκε να αναζητήσει τη συνεργασία των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων με σκοπό να επεξεργαστούν από κοινού ένα σχέδιο μεταρρυθμίσεων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁹⁸.

Η συγκατάθεση της Ρωσίας δεν δόθηκε χωρίς υπολογισμούς και απώτερα ελατήρια. Η πρόταση του Σώλσμπερυ παρουσιαζόταν στην πλέον κατάλληλη στιγμή και έδινε στη Ρωσία την ευκαιρία να διασφαλίσει δια παντός τα συμφέροντά της στη Μαύρη Θάλασσα και την επιρροή της στην οθωμανική πρωτεύουσα. Στο συμβούλιο του στέμματος που συγκλήθηκε στις αρχές Δεκεμβρίου, ο επικεφαλής της ρωσικής πρεσβείας στην Κωνσταντινούπολη κόμης Αλεξάντερ Νελίντοφ (1838-1910) ανέπτυξε ενώπιον του τσάρου το από αρκετών ετών προτεινόμενο σχέδιό του για την κατάληψη του Βοσπόρου. Σύμφωνα με τον Νελίντοφ, ήταν θέμα χρόνου η πρόκληση μια γενικευμένης αναστάτωσης στην Κωνσταντινούπολη και στις επαρχίες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η οποία θα είχε ως αποτέλεσμα την αναπόφευκτη επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, πιθανότατα με τη μορφή μιας επίδειξης των ναυτικών τους μονάδων - συμπεριλαμβανομένης και της μεσογειακής μοίρας της Ρωσίας- στη Θάλασσα του Μαρμαρά. Σε αυτή την περίπτωση, η ρωσική κυβέρνηση θα έπρεπε να εξουσιοδοτήσει τον Νελίντοφ να συγκεντρώσει τις μοίρες της Οδησσού και της Σεβαστούπολης και να καταλάβουν δια ξηράς και θαλάσσης τα οχυρά που βρίσκονταν στις ακτές της ευρωπαϊκής και ασιατικής πλευράς του Βοσπόρου -με ή χωρίς τη συγκατάθεση του σουλτάνου- και σχεδόν ταυτόχρονα με την άφιξη των πολεμικών πλοίων των Μεγάλων Δυνάμεων στα Δαρδανέλλια. Η ελλιπής όσο και πεπαλαιωμένη αμυντική οργάνωση του Βοσπόρου, η μη ανανέωση του οθωμανικού στόλου και ο εκσυγχρονισμός του αντίστοιχου ρωσικού της Μαύρης Θάλασσας, παρείχαν βάσιμες πιθανότητες επιτυχίας στη σχεδιαζόμενη επιχείρηση των Ρώσων. Έχοντας αποκλείσει την πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα, η Ρωσία από θέση ισχύος θα μπορούσε αργότερα να διαπραγματευθεί με τις Δυνάμεις το ζήτημα της ουδετεροποίησης των Δαρδανελίων και της καταστροφής των οχυρών τους. Εν κατακλείδι, η κατάληψη του Βοσπόρου θα πρόσφερε το εξής διπλό όφελος στη Ρωσία: ασφαλιστική δικλίδα στη Μαύρη Θάλασσα και ελεύθερη πρόσβαση στη Μεσόγειο. Το σχέδιό του εγκρίθηκε από τον

⁹⁷ Jefferson, «Lord Salisbury», ό.π., σ. 51, 58· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 62, 64.

⁹⁸ Jefferson, ό.π., σ. 54· Langer, *The Diplomacy*, σ. 333-335· Papadopoulos, *England*, σ. 92-94.

Νικόλαο, παρά την αντίθεση του υπουργού Οικονομικών, αλλά απορρίφθηκε από τη Γαλλία με την αιτιολογία ότι θα οδηγούσε σε μια ευρύτερη πολεμική σύρραξη και το εγχείρημα τελικά ματαιώθηκε⁹⁹.

Ο Σώλσμπερυ από την πλευρά του ήταν προετοιμασμένος να διεξαγάγει διαπραγματεύσεις με τους Ρώσους για τα Στενά, ακόμη και αν η Αυστρο-ΟΥγγαρία παρείχε στρατιωτική στήριξη στη Μεγάλη Βρετανία. Εξάλλου, ο πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας είχε δηλώσει ότι η Κωνσταντινούπολη αποτελούσε αντικείμενο αυστριακού ενδιαφέροντος περισσότερο παρά βρετανικού και ότι η Αυστρο-ΟΥγγαρία θα αναλάμβανε πρωτοβουλία δράσης αν η Ρωσία επιχειρούσε να μεταβάλει το καθεστώς των Στενών¹⁰⁰. Τον Ιανουάριο του 1896 και του 1897 ο υπουργός Εξωτερικών της Αυστρο-ΟΥγγαρίας κόμης Άγκενορ Μαρία Γκολουχόφσκι (1849-1921), αμφίβηλος ως προς την επιθυμία της Μεγάλης Βρετανίας να διατηρηθεί το *status quo* στην Εγγύς Ανατολή, είχε βολιδοσκοπήσει τον Σώλσμπερυ προτείνοντάς του τη συνομολόγηση μιας συμφωνίας, η οποία θα υποχρέωνε τη Μεγάλη Βρετανία να πολεμήσει, αν πραγματοποιείτο απόπειρα επίθεσης εναντίον των Στενών ή της Κωνσταντινούπολης. Η απάντηση του Σώλσμπερυ ήταν κατηγορηματικά αρνητική. Η απέχθεια της βρετανικής κοινής γνώμης προς το σουλτανικό καθεστώς, η ισχυρή οχύρωση των Δαρδανελλίων, αλλά όχι του Βοσπόρου, και η αντίθεση των ειδημόνων του ναυτικού σε μια απόπειρα παραβίασης των Δαρδανελλίων από το βρετανικό ναυτικό μόνο χωρίς την υποστήριξη χερσαίων δυνάμεων, αποτέλεσαν τους παράγοντες που τελικά απέτρεψαν τον πρωθυπουργό της Μεγάλης Βρετανίας να υπογράψει τη συμφωνία για λογαριασμό της χώρας του. Ωστόσο, τόνισε ότι η Μεγάλη Βρετανία διατηρούσε το δικαίωμα της πλήρους ελευθερίας δράσης και δεν επρόκειτο να παραιτηθεί του δικαιώματός της να υπερασπιστεί την Κωνσταντινούπολη σε περίπτωση έκτακτης κρίσης¹⁰¹.

Η απροθυμία του Σώλσμπερυ να εγγυηθεί την προστασία της Κωνσταντινούπολης έθεσε οριστικό τέλος στις προσπάθειες της Δυναδικής Μοναρχίας να ανανεώσει τα Μεσογειακά Σύμφωνα και την έστρεψε αναγκαστικά στην επίτευξη συμφωνίας με τη Ρωσία. Με την αυстро-ρωσική συμφωνία του Μαΐου του 1897, ο Γκολουχόφσκι και ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας κόμης Μιχαήλ Μουράβιεφ (1845-1900) δεσμεύονταν να διασφαλίσουν το καθεστώς στα Βαλκάνια. Οι δύο Δυνάμεις αναγνώριζαν ότι η Κωνσταντινούπολη και τα Στενά αποτελούσαν ζητήματα ευρωπαϊκού χαρακτήρα και δεν επρόκειτο να αποτελέσουν αντικείμενο ξεχωριστής συμφωνίας μεταξύ των δυο τους. Ο Μουράβιεφ πρόσθεσε, επίσης, ότι οι Συνθήκες των Παρισίων και του Λονδίνου για το

⁹⁹ Αναλυτικά για το σχέδιο του Νελίντοφ βλ. Anderson, *The Great Powers*, σ. 127-130· Langer, *ό.π.*, σ. 337-342, 343-346.

¹⁰⁰ Langer, *ό.π.*, σ. 342· Papadopoulos, *England*, σ. 108.

¹⁰¹ J. A. S. Grenville, «Goluchowski, Salisbury, and the Mediterranean Agreements, 1895-1897», *The Slavonic and East European Review*, volume 36, number 87, June 1958, σ. 355-361, 364-365· Lowe, *Salisbury*, σ. 108-111.

καθεστώς των Στενών ικανοποιούσαν πλήρως τη Ρωσία, καθώς απαγόρευαν στα πολεμικά πλοία των ξένων κρατών την πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα¹⁰².

Η στροφή της Αυστρο-Ουγγαρίας προς τη Ρωσία και η σταδιακή επαναπροσέγγιση του Βερολίνου με την Αγία Πετρούπολη έφεραν τη Μεγάλη Βρετανία αντιμέτωπη με τον συνασπισμό των Ηπειρωτικών Δυνάμεων στις υποθέσεις της Εγγύς Ανατολής. Ύστερα από τον νικηφόρο πόλεμο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εναντίον της Ελλάδας (Απρίλιος - Μάιος 1897), ήταν πλέον ξεκάθαρο ότι η αποσάθρωση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας δεν ήταν άμεση, όπως πίστευε ο Σώλσμπερυ, και τον Οκτώβριο του 1897 είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η Μεγάλη Βρετανία θα έπρεπε να υιοθετήσει μια νέα πολιτική γραμμή στο Ανατολικό Ζήτημα. Η αδυναμία της βρετανικής κυβέρνησης να επηρεάσει την εξέλιξη των γεγονότων στην Κωνσταντινούπολη και να λάβει δραστικά μέτρα είτε μόνη της είτε σε συνεργασία με τις κυβερνήσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, υποχρέωσε τον Σώλσμπερυ να εκφράσει την άποψη ότι το Ανατολικό Ζήτημα έπαυε πλέον να αποτελεί μείζονος σημασίας υπόθεση για τη Μεγάλη Βρετανία. Η μόνη εναλλακτική πολιτική για τη χώρα έγκειτο στην ενίσχυση της παρουσίας της στην κοιλάδα του Νείλου και στη σταδιακή απόσχιση των ευθυνών που συνεπαγόταν η θέση της στην Κωνσταντινούπολη. Από τούδε και στο εξής το κέντρο βάρους της βρετανικής διπλωματίας στην Ανατολική Μεσόγειο θα μετατοπιζόταν από την Κωνσταντινούπολη στην Αίγυπτο, με την τελευταία να καταλαμβάνει τη θέση - κλειδί του Ανατολικού Ζητήματος¹⁰³.

Η παραίτηση του Σώλσμπερυ από το Υπουργείο Εξωτερικών (1900) και η αποχώρησή του από την πρωθυπουργία (1902), σηματοδότησε τον τερματισμό της παραδοσιακής πολιτικής που είχε ακολουθήσει η Μεγάλη Βρετανία στο Ζήτημα των Στενών κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Η στρατηγική σημασία των Στενών στις αρχές του 20^{ού} αιώνα αποτελούσε ζήτημα περιορισμένου ενδιαφέροντος για την κυβέρνηση του λόρδου Μπάλφουρ (Άρθουρ Τζέιμς Μπάλφουρ, 1848-1930) από τη στιγμή που η ενίσχυση του Σουέζ, με την εγκατάσταση βρετανικών στρατευμάτων πλησίον της διώρυγας, απομάκρυνε σημαντικά τους κινδύνους που θα προέκυπταν στην Ανατολική Μεσόγειο από μια πιθανή κατάληψη της Κωνσταντινούπολης και των Στενών από τους Ρώσους¹⁰⁴. Εξάλλου, τον Φεβρουάριο του 1903 η Επιτροπή για την Αυτοκρατορική Άμυνα είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η κατοχή της Κωνσταντινούπολης και η ελεύθερη ναυσιπλοΐα των Στενών από το

¹⁰² Η συμφωνία έλαβε τη μορφή ανταλλαγής διακοινώσεων μεταξύ των δύο υπουργών στις 8 και 17 Μαΐου 1897 αντίστοιχα. Βλ. Anderson, *The Eastern*, σ. 261-262· Grenville, *ό.π.*, σ. 365-366· Jefferson, «Lord Salisbury», σ. 55-56· Langer, *The Diplomacy*, σ. 373-375· Μπριτζ-Μπούλεν, *Οι Μεγάλες Δυνάμεις*, σ. 258.

¹⁰³ Anderson, *ό.π.*, σ. 259· Langer, *ό.π.*, σ. 379-383, 467-470· Jefferson, *ό.π.*, σ. 59-60· Papadopoulos, *England*, σ. 20, 226-228· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 70-72, 81-82 (υποσημ. 5).

¹⁰⁴ Taylor, *The Struggle*, σ. 382· Βισβίζη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος*, σ. 371. Αντίθετα, ο Marder ισχυρίζεται ότι δεν υπήρχε πρόβλεψη για τη στρατιωτική προστασία της Διώρυγας του Σουέζ, ενώ η άμυνα της Αιγύπτου θα εναπόκειτο στις στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας. Βλ. Marder, *The Anatomy*, σ. 406-408.

πολεμικό ναυτικό της Ρωσίας ουσιαστικά δεν θα επέφερε μεταβολές στη στρατηγική θέση της Μεγάλης Βρετανίας στη Μεσόγειο¹⁰⁵. Με την υπογραφή της γαλλο-βρετανικής «Εγκάρδιας Συνεννόησης» («Entente Cordiale») της 8^{ης} Απριλίου 1904 και την παραίτηση της Γαλλίας από τις διεκδικήσεις της στην Αίγυπτο, η υπεροχή της Μεγάλης Βρετανίας στη Μεσόγειο κατέστη αναμφισβήτητη, καθώς ο κίνδυνος μιας ενδεχόμενης σύγκρουσης μεταξύ εκείνης και της Διπλής Συμμαχίας αποτράπηκε¹⁰⁶. Έχοντας εστιάσει το ενδιαφέρον της στη διασφάλιση της πολιτικής κυριαρχίας και των εμπορικών συμφερόντων στη Μεσοποταμία και στον Περσικό Κόλπο -όπου είχε λάβει σημαντικές παραχωρήσεις πετρελαϊκών κοιτασμάτων- η βρετανική κυβέρνηση ήταν έτοιμη να παραχωρήσει την προνομιακή χρήση των Στενών στους Ρώσους, ως αντάλλαγμα για τη μη περαιτέρω διείσδυσή τους στο Αφγανιστάν, στην Περσία και στο Θιβέτ, η οποία θα απειλούσε την Αυτοκρατορία των Ινδιών¹⁰⁷.

Η εμφάνιση της Γερμανίας στο διεθνές στερέωμα αποτελούσε τη νέα πρόκληση στην οποία έπρεπε να ανταποκριθεί η Μεγάλη Βρετανία. Η κίνησή της προς την Ανατολή (υιοθέτηση του δόγματος «Drang nach Osten») έλαβε τη μορφή της οικονομικής διείσδυσης και η πολιτική επιρροή του Βερολίνου στην Υψηλή Πύλη αυξήθηκε κατακόρυφα ύστερα από την επίσκεψη του κάιζερ στην Κωνσταντινούπολη το 1898 και την παραχώρηση από τον σουλτάνο στη Deutsche Bank της άδειας κατασκευής της σιδηροδρομικής γραμμής Κωνσταντινούπολης - Βαγδάτης (1899). Μια πιθανή συμμαχία της Γερμανίας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία συνιστούσε δυνητικά μεγαλύτερη απειλή για τη θέση της Μεγάλης Βρετανίας στην Εγγύς Ανατολή και στην Ινδία από τα ρωσικά σχέδια στα Στενά και θα επέτρεπε στα στρατεύματα της Υψηλής Πύλης να επιτεθούν στην Αίγυπτο. Η τεχνογνωσία και η στρατιωτική υποστήριξη των Γερμανών θα επέτρεπαν στον σουλτάνο να αποκλείσει όχι μόνο τους Βρετανούς, αλλά και τους Ρώσους από την είσοδό τους στα Στενά. Σύμφωνα με την Επιτροπή για την Αυτοκρατορική Άμυνα και το Γενικό Επιτελείο μια ναυτική επιχείρηση του βρετανικού ναυτικού στη Θάλασσα του Μαρμαρά θα ήταν ριζοκίνδυνη και αναποτελεσματική, ενώ ούτε η κατάληψη της Καλλίπολης θα απέβαινε χρήσιμη χωρίς την επαρκή κάλυψη της βρετανικής μοίρας και χωρίς να προκαλέσει περαιτέρω στρατιωτικές επιπλοκές που θα έθεταν την ασφάλεια της Ινδίας σε αβεβαιότητα. Παράλληλα, η ολοένα και αυξανόμενη επίδραση του Βερολίνου στην Υψηλή Πύλη αντιστρατευόταν τα στρατηγικά, πολιτικά και οικονομικά

¹⁰⁵ Marian Kent, «Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914» στο F. H. Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press, 1977, σ. 156· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 85-88· Taylor, ό.π., σ. 382, 409.

¹⁰⁶ Clayton, *Britain*, σ.194-195· Marder, *The Anatomy*, σ. 472.

¹⁰⁷ Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900-1920*, London, The Macmillan Press Ltd., 1976, σ. 8· Marian Kent, «Great Britain and the End of Ottoman Empire 1900-1923» στο Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London, George Allen and Unwin, 1984, σ. 172, 177· A. L. Macfie, *The End of the Ottoman Empire 1908-1923*, London and New York, Longman, 1998, σ. 113.

συμφέροντα της Ρωσίας στα ασιατικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και αποτελούσε καθαρή πρόκληση των Γερμανών απέναντι στην επιρροή της Ρωσίας στα Στενά¹⁰⁸.

Η ήττα της Ρωσίας στην Άπω Ανατολή τον Σεπτέμβριο του 1905 ανανέωσε το ενδιαφέρον της για τα Στενά. Η τροποποίηση του κανονισμού διέλευσης των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου και η εξασφάλιση της ελεύθερης ναυσιπλοΐας για τα σκάφη της αποτέλεσαν δύο από τους πιο σημαντικούς σκοπούς της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής, καθώς το ισχύον *status quo* των Στενών δεν της είχε επιτρέψει να χρησιμοποιήσει τον στόλο της Μαύρης Θάλασσας στις ναυτικές επιχειρήσεις κατά της Ιαπωνίας. Εκμεταλλευόμενη τη διακαή επιθυμία της Μεγάλης Βρετανίας για την επίτευξη συμφωνίας ως προς την Κεντρική Ασία και φοβούμενη την επανάληψη των εχθροπραξιών εκ μέρους της Ιαπωνίας -συμμάχου του Ηνωμένου Βασιλείου από το 1902- η Ρωσία αποφάσισε να προσέλθει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων τον Ιούνιο του 1906¹⁰⁹. Επίσης, η ανησυχία που προερχόταν από την εμπλοκή της Γερμανίας στα ζητήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και γενικά στις παγκόσμιες υποθέσεις ήταν ένας ακόμη λόγος που διευκόλυνε την προσέγγιση μεταξύ των δύο χωρών¹¹⁰.

Μολονότι το Ζήτημα των Στενών δεν αναφερόταν στη Βρετανο-ρωσική Σύμβαση της 31^{ης} Αυγούστου 1907¹¹¹, αποτέλεσε κεντρικό αντικείμενο διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο πλευρών. Τον Μάρτιο του 1907, ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας κόμης Αλεξάντερ Ιζβόλσκυ (1856-1919) ήγειρε το ζήτημα και οι επίσημες διαπραγματεύσεις έλαβαν χώρα στο Λονδίνο διαμέσου της ρωσικής πρεσβείας. Ο πρεσβευτής κόμης Αλεξάντερ Φίλιπ Μπένκεντορφ (1849-1917) πρότεινε στον Σερ Έντουαρντ Γκρέυ (υποκόμης του Φάλλοντον, 1862-1933) -υπουργό Εξωτερικών στην κυβέρνηση των Φιλελευθέρων (1905-1908)- την τροποποίηση των διατάξεων που καθόριζαν τη διέλευση του Βοσπόρου υπέρ των πολεμικών πλοίων της Ρωσίας, ενώ τα πλοία των άλλων Δυνάμεων θα απολάμβαναν το ισότιμο δικαίωμα να διαπλέουν τα Δαρδανέλλια και τη Θάλασσα του Μαρμαρά υπό την προϋπόθεση ότι η πρόσβασή τους στη Μαύρη Θάλασσα θα ήταν απαγορευμένη.

¹⁰⁸ Alan Bodger «Russia and the End of the Ottoman Empire» στο Marian Kent (επιμ.), *The Great Powers*, σ. 79· Clayton, *Britain*, σ. 190-192· Kent, *Oil*, σ. 9-10· Langer, *The Diplomacy*, σ. 629-647· Macfie, *The Straits*, σ. 27-29· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 69-71· Keith Wilson, *The Limits of Eurocentricity: Imperial British Foreign and Defence Policy in the early twentieth century*, Istanbul, The Isis Press, 2006, σ. 123· Βισβίξη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος*, σ. 374-375, 380-387.

¹⁰⁹ Clayton, *ό.π.*, σ. 201· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 172-173· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 96-97, 101· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 49.

¹¹⁰ Taylor, *The Struggle*, σ. 441-442.

¹¹¹ Σύμφωνα με τους όρους της σύμβασης το Θιβέτ θα παρέμενε ουδέτερο κράτος υπό την κυριαρχία της Κίνας και οι Βρετανοί θα απέσυραν τα στρατεύματά τους, ενώ ως αντάλλαγμα η Ρωσία θα παραιτείτο από την άσκηση επιρροής της στο Αφγανιστάν. Η Περσία θα διαιρείτο στις εξής ζώνες επιρροής: η βόρεια -συνορεύουσα με τον Καύκασο ζώνη- θα περιερχόταν στη ρωσική σφαίρα επιρροής, η νότια -συνορεύουσα με τις Ινδίες- στη βρετανική επιρροή και η κεντρική, που περιλάμβανε τον Περσικό Κόλπο, θα παρέμενε ουδέτερη. Για το κείμενο της σύμβασης βλ. Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 265-267. Βλ. επίσης Rose Louise Greaves, «Some aspects of the Anglo-Russian Convention and its working on Persia, 1907-14-I», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, volume 31, issue 1, February 1968, σ. 69-91· Kennedy, *The Realities*, σ. 126-127· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 102-104, 106-107, 112, 120, 122-128.

Με τον τρόπο αυτόν η ασφάλεια της Μαύρης Θάλασσας θα ήταν κατοχυρωμένη από μια εξωτερική επίθεση. Ο Γκρέυ, αφού έλαβε τη συγκατάθεση της κυβέρνησης, απάντησε θετικά στις προτάσεις του πρεσβευτή της Ρωσίας, επισημαίνοντάς του ότι η πολιτική που είχε ενστερνιστεί η Μεγάλη Βρετανία από τη Σύμβαση του Λονδίνου του 1841 ως προς το καθεστώς των Στενών έπρεπε να εγκαταλειφθεί. Επίσης, η Επιτροπή για την Αυτοκρατορική Άμυνα είχε πρόσφατα (τον Φεβρουάριο του 1907) τονίσει για μία ακόμη φορά ότι μια επιχείρηση στα Δαρδανέλλια έπρεπε να αποφευχθεί. Ωστόσο, ο Γκρέυ έκρινε ότι επί του παρόντος μια οριστική συμφωνία ως προς τα Στενά θα ήταν καλύτερο να μην συμπεριληφθεί στη γενικότερη συμφωνία αναφορικά με το ζήτημα της Κεντρικής Ασίας, επειδή δεν θα γινόταν αποδεκτή από τη βρετανική κοινή γνώμη, η οποία θα απαιτούσε την ανάληψη ανάλογων παραχωρήσεων από τη Ρωσία. Επιπρόσθετα θα προξενούσε διεθνείς περιπλοκές προερχόμενες από τις Δυνάμεις που είχαν υπογράψει τη Συνθήκη του Λονδίνου, ιδιαίτερα από τη Γαλλία και τη Γερμανία¹¹².

Ο Ιζβόλσκυ φανερά ικανοποιημένος από την εξέλιξη των συνομιλιών του Λονδίνου, αποδέχθηκε τα επιχειρήματα του ομολόγου του και συμφώνησε στην αναβολή των διαπραγματεύσεων για τα Στενά σε μια καταλληλότερη στιγμή¹¹³. Η απάντηση του Ιζβόλσκυ προωθήθηκε στον Γκρέυ, ο οποίος στο υπόμνημα της 27^{ης} Απριλίου 1907 επανεπιβεβαίωσε την πρωταρχική του δέσμευση για τη μεταβολή του καθεστώτος των Στενών χάριν της Ρωσίας. Εντούτοις σημείωσε ότι και οι συνορεύουσες με τη Μαύρη Θάλασσα Ευρωπαϊκές Δυνάμεις θα έπρεπε να απολαμβάνουν αυτοδικαίως το δικαίωμα εξόδου των πολεμικών τους σκαφών στη Μαύρη Θάλασσα και του διάπλου του Βοσπόρου. Επίσης, στο υπόμνημα αλλά και αργότερα (τέλη Ιουλίου), ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας τόνιζε ότι βασική προϋπόθεση για να υποστηρίξει μελλοντικά η εκάστοτε βρετανική κυβέρνηση και η κοινή γνώμη έναν ευνοϊκό για τη Ρωσία διακανονισμό στο Ζήτημα των Στενών, αποτελούσε η επιτυχής έκβαση των σχετικών με την Ασία διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο κρατών¹¹⁴.

ii) Προσάρτηση της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης (1908) - Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914)

Οι διαβεβαιώσεις που έλαβε ο Ιζβόλσκυ από τον Γκρέυ ως προς τον μελλοντικό διακανονισμό του καθεστώτος των Στενών ήταν ουσιαστικά μη δεσμευτικές. Ο διεθνής χαρακτήρας του ζητήματος απαιτούσε τη συγκατάθεση και των ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, την οποία ο

¹¹² Macfie, *The Straits*, σ. 29-30· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 74-75· Skaggs, *ό.π.*, σ. 112-116· Wilson, *The Limits*, σ. 126-127. Για το υπόμνημα της Επιτροπής για την Αυτοκρατορική Άμυνα βλ. Keith Wilson, «Reality-Check 1906-7: The British Government Recognizes the Limitations of its Power of Offence against the Ottoman Empire», *Middle Eastern Studies*, volume 49, issue 4, July 2013, σ. 517-518, 521-526.

¹¹³ Shotwell and Deák, *ό.π.*, σ. 75-76· Skaggs, *ό.π.*, σ. 117-119.

¹¹⁴ Clark, *Οι Υπνοβάτες*, σ. 188· Jelavich, *The Ottoman Empire*, σ. 160-161· Macfie, *The Straits*, σ. 30-31· Shotwell and Deák, *ό.π.*, σ. 76-77· Skaggs, *ό.π.*, σ. 119-121· Wilson, *The Limits*, σ. 127-128.

υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας επιχείρησε να αποσπάσει με την περιοδεία του στην Ευρώπη το φθινόπωρο του 1908. Ήδη από τον Σεπτέμβριο του 1907 και αργότερα τον Ιούλιο του 1908 σε υπόμνημά του προς τον υπουργό Εξωτερικών της Αυστρο-Ουγγαρίας κόμη Αλόις Λέξα φον Αίρενταλ (1854-1912), του είχε γνωστοποιήσει την πρόθεσή του να προσέλθει σε συζητήσεις που αφορούσαν το ζήτημα της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, καθώς και εκείνο των Στενών. Στις 16 Σεπτεμβρίου οι δύο υπουργοί συναντήθηκαν στο Μπούχλαου της Μοραβίας και κατέληξαν σε μια αμφιλεγόμενη προφορική συμφωνία, σύμφωνα με την οποία ο Αίρενταλ εξασφάλισε την ευμενή ουδετερότητα της Ρωσίας σε μια μελλοντική προσάρτηση των δύο επαρχιών από την Αυστροουγγαρία, ενώ ως αντάλλαγμα θα υποστήριζε το αίτημα της Ρωσίας για τη μεταβολή του καθεστώτος των Στενών, υπό την προϋπόθεση ότι η άρση της απαγόρευσης του διάπλου τους θα περιλάμβανε πέραν των πολεμικών πλοίων της Ρωσίας και εκείνα της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας¹¹⁵.

Ακολούθως ο Ιζβόλσκυ προσέγγισε τη γερμανική, την ιταλική και τη γαλλική κυβέρνηση από τις οποίες έλαβε αόριστες υποσχέσεις ως προς την τροποποίηση του κανονισμού ναυσιπλοΐας των Στενών. Ωστόσο, η διακήρυξη ανεξαρτησίας της Βουλγαρίας (5 Οκτωβρίου) και κυρίως η πραξικοπηματική προσάρτηση της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης από την Αυστρο-Ουγγαρία (6 Οκτωβρίου 1908) έφεραν τον υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας προ τετελεσμένων γεγονότων και το όλο του σχέδιο ανατράπηκε πριν από την άφιξή του στο Λονδίνο (9 Οκτωβρίου)¹¹⁶. Στην πρώτη τους συνάντηση στο Φόρεϊν Όφισ (10 Οκτωβρίου) ο Ιζβόλσκυ επισήμανε στον Γκρέν ότι το πρόβλημα των Στενών θα αποκλειόταν από την ευρωπαϊκή διάσκεψη, η οποία θα εξέταζε μόνο το ζήτημα της Βουλγαρίας και της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, αλλά θα αποτελούσε αντικείμενο ξεχωριστής διαπραγμάτευσης μεταξύ της ρωσικής κυβέρνησης και της Υψηλής Πύλης. Ωστόσο, τόνισε ότι η αντίθεση της Μεγάλης Βρετανίας απέναντι σε μια ενδεχόμενη συμφωνία μεταξύ των δύο πλευρών θα έθετε υπό αμφισβήτηση όχι μόνο το πολιτικό του μέλλον, αλλά και τη βρετανο-ρωσική συνεννόηση του 1907. Ο Ιζβόλσκυ διαβεβαίωσε κατ' επανάληψη τον επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ ότι η Ρωσία δεν έτρεφε επεκτατικά σχέδια κατά της Κωνσταντινούπολης και ότι βασική του επιδίωξη παρέμενε η εξασφάλιση του ανεμπόδιστου διάπλου των Στενών από το πολεμικό ναυτικό της χώρας του καθώς και των παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας. Σύμφωνα με το σχέδιό του ο απόπλους από τη Μαύρη Θάλασσα προς το Αιγαίο και τη Μεσόγειο θα ήταν επιτρεπτός σε όχι περισσότερα από τρία σκάφη και θα πραγματοποιείτο μια φορά την ημέρα

¹¹⁵ Headlam-Morley, *Studies*, σ. 243-245· Langer, «Russia, the Straits Question», σ. 69, 72-74· Γεώργιος Β. Ζωτιάδης, *Η Πολιτική των Δυνάμεων επί του Ζητήματος των Στενών (1908-1917)*, Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τόμος ΙΕ, 1968, σ. 9-10· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 77-78.

¹¹⁶ Headlam-Morley, *ό.π.*, σ. 245· Langer, *ό.π.*, σ. 74-75· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 131-132.

άνευ διακοπής ή στάθμευσης, υπό τον όρο ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα βρισκόταν σε καθεστώς ειρήνης¹¹⁷.

Ατυχώς για τον υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας ούτε η Μεγάλη Βρετανία ούτε -ακόμη περισσότερο- η Υψηλή Πύλη φαίνονταν διατεθειμένες να παραχωρήσουν στη Ρωσία εκτεταμένα προνόμια στα Στενά. Η επανάσταση των Νεότουρκων τον Ιούλιο του 1908, η επαναφορά του Συντάγματος (στις 23 Ιουλίου) που ο Αμπντουλχαμίτ είχε παραχωρήσει το 1876 και ο διορισμός του φιλοβρετανού Μεχμέτ Κιαμήλ πασά (1833-1913) ως μέγα βεζίρη είχαν ευνοϊκή απήχηση στους φιλελεύθερους κύκλους στο Λονδίνο και συνετέλεσαν στη σύσφιξη των σχέσεων των Βρετανών με το νέο καθεστώς. Ο Γκρέν είχε υποστηρίξει τον ελεύθερο διάπλου των Δαρδανελίων στα πολεμικά σκάφη όλων των εθνών όταν οι περιστάσεις θα το επέτρεπαν, αλλά επί του παρόντος δεν ήθελε να πιέσει τη νεοτουρκική κυβέρνηση και να έλθει σε αντιπαράθεση μαζί της¹¹⁸.

Ο Γκρέν και ο μόνιμος υφυπουργός Εξωτερικών Σερ Τσαρλς Χάρντινγκ (1858-1944) ήταν πεπεισμένοι ότι από άποψη στρατηγικής η αρχή της αμοιβαιότητας δεν πρόσφερε πλεονεκτήματα στη Μεγάλη Βρετανία, καθώς υπό τις παρούσες περιστάσεις σε καμιά περίπτωση τα βρετανικά σκάφη δεν θα διακινδύνευαν την είσοδό τους στα Στενά και στη Μαύρη Θάλασσα χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των Νεότουρκων. Το υπουργικό συμβούλιο της 12^{ης} Οκτωβρίου αποφάσισε ότι η χρονική στιγμή ήταν ακατάλληλη για να τεθεί το ζήτημα και ότι η κοινή γνώμη στη χώρα θα ήταν ενάντια απέναντι σε μια μονόπλευρη συμφωνία χωρίς ανταποδοτικά οφέλη. Το προτεινόμενο σχέδιο του Ιζβόλσκυ παρουσίαζε το μειονέκτημα ότι θα επέτρεπε στα καταδρομικά της Ρωσίας σε περίοδο πολέμου και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ευρισκόμενης σε ουδετερότητα να διαπλεύσουν τα Στενά, να επιτεθούν στο βρετανικό εμπορικό ναυτικό στη Μεσόγειο και να επιστρέψουν ανενόχλητα στη Μαύρη Θάλασσα¹¹⁹.

Οι αντιρρήσεις της βρετανικής κυβέρνησης ώθησαν τον Ιζβόλσκυ να τροποποιήσει την αρχική του πρόταση και να θέσει τον όρο ότι στην περίπτωση που η Οθωμανική Αυτοκρατορία παρέμενε ουδέτερη σε μια πολεμική σύρραξη της Ρωσίας, να παράσχει εξίσου σε όλους τους εμπολέμους το δικαίωμα διέλευσης των Στενών¹²⁰. Η νέα διαλλακτική πρόταση του υπουργού Εξωτερικών της Ρωσίας προωθήθηκε από τον Γκρέν στην κυβέρνηση προς εξέταση και η τελική του απάντηση στον Ιζβόλσκυ δόθηκε στο υπόμνημα της 14^{ης} Οκτωβρίου 1908. Η βρετανική κυβέρνηση

¹¹⁷ Viscount Grey of Fallodon, K. G, *Twenty-Five Years 1892-1916*, volume I, London, Hodder and Stoughton Limited, 1925, σ. 178-179· Headlam-Morley, ό.π., σ. 245-247· Skaggs, ό.π., σ. 133-134, 136.

¹¹⁸ Feroz Ahmad, «Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914», *Middle Eastern Studies*, volume 2, number 4, July, 1966, σ. 302-308· M. B. Cooper, «British Policy in the Balkans, 1908-1909», *The Historical Journal*, volume 7, issue 2, June 1964, σ. 263-265· Holland and Markides, *Βρετανοί και Έλληνες*, σ. 256· Jelavich, *The Ottoman Empire*, σ. 165-166· Langer, «Russia, the Straits Question», σ. 77-78.

¹¹⁹ Cooper, ό.π., σ. 268-269· Viscount Grey of Fallodon, K. G, *Twenty-Five*, σ. 172-175· Langer, ό.π., σ. 79-80· Macfie, *The Straits*, σ. 35-36· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 82-83· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 136-143.

¹²⁰ Cooper, ό.π., σ. 269· Skaggs, ό.π., σ. 145.

ήταν σύμφωνη με την άποψη ότι η κατάργηση των περιορισμών που ρύθμιζαν το καθεστώς των Στενών ήταν δίκαιο και εύλογο αίτημα, στο οποίο σε γενικές γραμμές δεν θα εναντιωνόταν μελλοντικά, μόνο και εφόσον η πλήρης ελευθερία διάπλου των Στενών αφορούσε όλα τα έθνη και ο κανόνας λειτουργούσε επί ίσοις όροις. Κατά τη γνώμη της κυβέρνησης, η κρίση στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη δεν δημιουργούσε το κατάλληλο κλίμα και τις προϋποθέσεις ώστε να επιτευχθεί ένας γενικός διακανονισμός που θα εξασφάλιζε τα αποκλειστικά, αν και περιορισμένα, δικαιώματα στη Ρωσία και στις παράκτιες Δυνάμεις. Επίσης, μια συμφωνία που θα παρείχε το δικαίωμα ναυσιπλοΐας των Στενών στα πολεμικά σκάφη της Ρωσίας και των παράκτιων χωρών σε όλες τις περιόδους δεν θα εγκρινόταν, αν δεν παρέχονταν αμοιβαίες εγγυήσεις που σε έναν ενδεχόμενο πόλεμο θα διασφάλιζαν το ίδιο δικαίωμα στους εμπολέμους. Σε κάθε περίπτωση, τόνιζε ο Γκρέυ, η συγκατάθεση του οθωμανικού κράτους ήταν απαραίτητη για την πραγμάτωση της όποιας συμφωνίας, αλλά η Μεγάλη Βρετανία δεν είχε την πρόθεση επί του παρόντος να πιέσει την Υψηλή Πύλη¹²¹.

Η αντίθεση των Νεότουρκων στη μεταβολή του *status quo* των Στενών ήταν τελικά ο καθοριστικός παράγοντας για την απορριπτική στάση της Μεγάλης Βρετανίας απέναντι και στην αναθεωρημένη πρόταση του Ιζβόλσκυ. Η Υψηλή Πύλη διαμήνυσε στο Φόρεϊν Όφισ ότι δεν θα δεχόταν τη μεταβολή του κανονισμού του διάπλου των Στενών, η οποία θα άφηνε τη χώρα έκθετη σε μια αιφνίδια επίθεση, αν και ο Γκρέυ είχε τονίσει στη νεοτουρκική κυβέρνηση ότι η τροποποίηση του κανονισμού διέλευσης των Στενών ήταν μακροπρόθεσμα απαραίτητη σύμφωνα με τις προτάσεις του Ιζβόλσκυ¹²². Εντούτοις ο Γκρέυ τον διαβεβαίωσε εγγράφως ότι επιθυμούσε ένα μελλοντικό διακανονισμό του καθεστώτος των Στενών που θα ικανοποιούσε εξίσου τα κράτη της Μαύρης Θάλασσας και τις υπόλοιπες Δυνάμεις και τον οποίο έκρινε αναγκαίο για την κοινή συμπόρευση της Μεγάλης Βρετανίας και της Ρωσίας¹²³.

Η ευκαιρία που ανέμενε η Ρωσία για να ανακινήσει το Ζήτημα των Στενών της δόθηκε κατά την περίοδο του πολέμου της Ιταλίας κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1911-1912). Αμέσως μετά την κήρυξη του πολέμου (29 Σεπτεμβρίου 1911) και την κατάληψη της Τριπολίτιδας από τους Ιταλούς, ο πρεσβευτής της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη Νικολάι Τσαρκόφ (1855-1930) υπέβαλε στην Υψηλή Πύλη προσχέδιο συνθήκης που προοιωνίζε ένα νέο Χιουνκιάρ Ισκελεσί. Μεταξύ των όρων του η Ρωσία αναλάμβανε να εγγυηθεί την ασφάλεια των Στενών και της

¹²¹ Το υπόμνημα της βρετανικής κυβέρνησης παρατίθεται στους Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 83-85. Βλ. επίσης Graves, *Briton*, σ. 118· Jelavich, *The Ottoman Empire*, σ. 169-170· Macfie, *The Straits*, σ. 34-35· Skaggs, ό.π., σ. 146-148.

¹²² D. W. Sweet, «The Bosnian crisis», στο F. H. Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy*, σ. 180· Skaggs, ό.π., σ. 149-150.

¹²³ Cooper, «British Policy», σ. 269· Langer, «Russia, the Straits Question», σ. 80· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 85.

περιβάλλουσας επικράτειας, ενώ η Υψηλή Πύλη ως αντάλλαγμα θα παρείχε αποκλειστικό δικαίωμα διάπλου των Στενών στην πολεμική σημαία της Ρωσίας σε περίοδο ειρήνης και πολέμου¹²⁴.

Στο ενδιάμεσο, οι πρεσβευτές της ρωσικής κυβέρνησης στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες επιδίωξαν να κερδίσουν τη συγκατάθεση και πλήρη στήριξη των προτάσεων του Τσαρκόφ. Οι απαντήσεις που έλαβαν σε γενικές γραμμές ήταν ενθαρρυντικές, αλλά σε καμιά περίπτωση δεσμευτικές. Ο Γκρέν επισήμανε στον Μπένκεντορφ ότι το διάβημα του Τσαρκόφ ήταν άκαιρο και ότι η πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας είχε αποφασιστεί στο υπόμνημα του Οκτωβρίου του 1908. Η όποια νέα πρόταση θα έπρεπε να εξεταστεί από κοινού με τα κράτη που είχαν υπογράψει τις συνθήκες για το καθεστώς των Στενών και να υποβληθεί στην κυβέρνηση. Επίσης, ο Σερ Άρθουρ Νίκολσον (1849-1928) από τη θέση του μόνιμου υφυπουργού του Υπουργείου Εξωτερικών έθεσε το ζήτημα κατά ποιο τρόπο μια ουδέτερη Ρωσία θα ήταν ικανή να εγγυηθεί την ασφάλεια και το απαραβίαστο των Στενών, ενώ η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε εμπλακεί σε πόλεμο¹²⁵.

Η απάντηση του Γκρέν διευκόλυνε τη θέση της Υψηλής Πύλης. Από την έναρξη των εχθροπραξιών με την Ιταλία και την προσέγγιση της Ρωσίας, η οθωμανική κυβέρνηση είχε αποταθεί προς το Λονδίνο για τη σύναψη αμυντικής συμμαχίας (31 Οκτωβρίου) χωρίς αποτέλεσμα, διότι η Μεγάλη Βρετανία ήθελε να τηρήσει την ουδετερότητά της στη σύγκρουση και ο Γκρέν μετέθεσε στο μέλλον τις συζητήσεις¹²⁶. Με το υπόμνημά της (5 Δεκεμβρίου) η Υψηλή Πύλη επιχείρησε να εξακριβώσει τη στάση της Μεγάλης Βρετανίας και κατά πόσο τα συμφέροντά της απειλούνταν από τη νέα συμφωνία που προωθούσε η Ρωσία¹²⁷. Από τη στιγμή που το Φόρεϊν Όφισ έκρινε απαραίτητη την προηγούμενη συμφωνία των Δυνάμεων για τη μεταβολή του καθεστώτος των Στενών¹²⁸, η Υψηλή Πύλη ανακοίνωσε επίσημα (21 Δεκεμβρίου) ότι δεν θα χορηγούσε στο ρωσικό πολεμικό ναυτικό αποκλειστικό δικαίωμα του διάπλου τους είτε σε περίοδο ειρήνης είτε πολέμου, καθώς μια τέτοια πράξη αντιστρατευόταν τις διεθνείς συνθήκες και έθιγε την ασφάλεια και την ακεραιότητα

¹²⁴ Για μια λεπτομερή εξέταση του σχεδίου του Τσαρκόφ και της ρωσικής πολιτικής από την έναρξη των εχθροπραξιών του 1911, βλ. Graves, *The Question*, σ. 140-141· William Leonard Langer, «Russia, the Straits Question and the Origins of the Balkan League, 1908-1912», *Political Science Quarterly*, volume 43, number 3, September 1928, σ. 338-340, 343, 350-351· Philip E. Mosely, «Russian Policy in 1911-12», *The Journal of Modern History*, volume 12, number 1, March 1940, σ. 71-73, 74· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 155-156· Edward C. Thaden, *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1965, σ. 38-47, 54, 56.

¹²⁵ Headlam-Morley, *Studies*, σ. 248-249· Langer, *ό.π.*, σ. 347-349, 352· Macfie, *The Straits*, σ. 36-37· Skaggs, *ό.π.*, σ. 156-158, 161-164· Thaden, *ό.π.*, σ. 49-50, 51-52· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 13-17.

¹²⁶ C. J. Lowe and M. L. Dockrill, *The Mirage of Power*, volume I, London and Boston, Routledge & Kegan Paul, 1972, σ. 93· Thaden, *ό.π.*, σ. 50-51. Προκειμένου να αποσπάσει την Υψηλή Πύλη από τους κόλπους της Γερμανίας, η Μεγάλη Βρετανία είχε συμβάλει στην οργάνωση, ενίσχυση και εκπαίδευση του οθωμανικού ναυτικού με την αποστολή ναυτικής αποστολής στην Κωνσταντινούπολη από τα τέλη του 1908. Βλ. Zisis Fotakis, *Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919*, London and New York, Routledge, 2006, σ. 26· Arthur J. Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919*, volume I, London, Oxford University Press, 1961, σ. 302.

¹²⁷ Headlam-Morley, *Studies*, σ. 249· Thaden, *ό.π.*, σ. 54.

¹²⁸ Headlam-Morley, *ό.π.*, σ. 249-250.

του οθωμανικού κράτους¹²⁹. Η άρνηση των Μεγάλων Δυνάμεων και της οθωμανικής κυβέρνησης να συνηγορήσουν στα σχέδια της Ρωσίας οδήγησε στη δημόσια αποκήρυξη των ενεργειών του Τσαρκόφ από τον υπουργό Εξωτερικών Σεργκέι Σαζόνοφ (1860-1927) και στην κατοπινή του απομάκρυνση από τη θέση του πρεσβευτή¹³⁰.

Παρόλο που ο κανονισμός του διάπλου των Στενών παρέμεινε ως είχε για τα πολεμικά πλοία, ο βομβαρδισμός των φρουριών στην είσοδο των Δαρδανελίων (18 Απριλίου 1912) από το ιταλικό ναυτικό ανάγκασε την Υψηλή Πύλη να απαγορεύσει την είσοδο και την έξοδο των Στενών στα ξένα εμπορικά σκάφη για δύο εβδομάδες, ποντίζοντας τα Στενά με νάρκες. Ιδιαίτερα σοβαρές υπήρξαν οι επιπτώσεις του αποκλεισμού στην οικονομία της Ρωσίας η οποία απαίτησε την πληρωμή αποζημιώσεων, καθώς το μεγαλύτερο ποσοστό της εξαγωγής σίτου που προοριζόταν για την ευρωπαϊκή αγορά μεταφερόταν διαμέσου των Στενών. Σημαντικές υπήρξαν και οι συνέπειες για το βρετανικό εμπόριο και ο Γκρέν, μολονότι έκρινε ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία έπρεπε να λάβει τα απαραίτητα μέτρα για τη διασφάλιση της άμυνά της, πίεζε την Υψηλή Πύλη να επαναφέρει το προϋπάρχον καθεστώς. Κατά συνέπεια, ύστερα από τη σθεναρή παρότρυνση του πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας Σερ Τζέραλντ Λόουδερ (1858-1916) προς την οθωμανική κυβέρνηση, η τελευταία ανακοίνωσε (1 Μαΐου) ότι θα μετατόπιζε τις νάρκες για τη διευκόλυνση της ναυσιπλοΐας των εμπορικών πλοίων¹³¹.

Ωστόσο, το ουσιαστικότερο πρόβλημα για τη Μεγάλη Βρετανία δημιουργήθηκε όταν οι Ιταλοί κατέλαβαν τα Δωδεκάνησα τον Μάιο του 1912. Το Ναυαρχείο σε υπόμνημά του (τον Ιούνιο) ισχυριζόταν ότι η κατοχή τους έθετε τη βρετανική ηγεμονία της Ανατολικής Μεσογείου σε καθεστώς αμφισβήτησης και περιέπλεκε την ισορροπία των ναυτικών δυνάμεων. Η εμφάνιση της Ιταλίας στο Αιγαίο και η πιθανότητα εγκατάστασης ναυτικής βάσης σε κάποιο νησί του δυνητικά απειλούσε τη θέση του Ηνωμένου Βασιλείου στην Αίγυπτο, τα εμπορικά του συμφέροντα στη Μαύρη Θάλασσα και στην Εγγύς Ανατολή και στην περίπτωση πολέμου με τις Δυνάμεις της Τριπλής Συμμαχίας, η θαλάσσια αρτηρία προς την Ανατολή διαμέσου του Σουέζ θα έμενε εκτεθειμένη στις επιχειρήσεις της Ιταλίας και των συμμάχων της¹³².

¹²⁹ Graves, *Briton*, σ. 141· Langer, «Russia», σ. 355· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 192· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 80.

¹³⁰ Langer, *ό.π.*, σ. 354-355, 356· Mosely, «Russian Policy», σ. 74· Thaden, *Russia*, σ. 56· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 18-19.

¹³¹ Clark, *Οι Υπνοβάτες*, σ. 248· A. L. Macfie, «The Straits Question, 1908-1914», *Balkan Studies*, volume 22, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1981, σ. 326· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 165-166· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 78-79. Για τη σημασία των Στενών στη ρωσική οικονομία βλ. Bodger, «Russia», σ. 82-84· Jelavich, *Russia's*, *ό.π.*, σ. 204-205· Αρετή Τούντα-Φεργάδη, «Η Ανάπλαση της Ευρωπαϊκής Ανατολής»: *Βαλκανικοί Πόλεμοι και Γαλλικός Τύπος*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2018, σ. 58.

¹³² Paul G. Halpern, *The Mediterranean Naval Situation 1908-1914*, Cambridge, Massachusetts, Cambridge University Press, 1971, σ. 1· Richard Bosworth, «Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915», *The Historical Journal*, volume 13, number 4, December 1970, σ. 688-689· R. J. Crampton, *The Hollow Détente: Anglo-German*

Εκτός αυτού, η Επιτροπή για την Αυτοκρατορική Άμυνα αποφάσισε τον Ιούλιο του 1912 να ενδυναμώσει τον στόλο της Βόρειας Θάλασσας και να μεταφερθούν εκεί σημαντικές μονάδες του βρετανικού μεσογειακού στόλου. Η απόφαση αυτή αποδυνάμωνε τη θέση της Μεγάλης Βρετανίας στη Μεσόγειο και οδηγούσε στην περαιτέρω εξάρτηση του βρετανικού από το γαλλικό ναυτικό. Η ενίσχυση των γαλλο-βρετανικών ναυτικών δεσμών στη Μεσόγειο δεν ακολουθήθηκε από μια αντίστοιχη ρωσο-βρετανική, εξαιτίας των προστριβών των δύο χωρών στην Περσία. Εντούτοις η Γαλλία και η Ρωσία υπέγραψαν σύμβαση ναυτικής συνεργασίας (16 Ιουλίου 1912)¹³³. Η ανησυχία που ήταν διάχυτη στο Λονδίνο και στο Παρίσι για τον φόβο μιας ναυτικής σύμπραξης στη Μεσόγειο της Ιταλίας με την Αυστρο-Ουγγαρία και τη Γερμανία¹³⁴, ώθησε το Υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας να συστήσει στον Γκρέν την ελεύθερη ναυσιπλοΐα των Στενών για τον ρωσικό πολεμικό στόλο της Μαύρης Θάλασσας, ώστε να επανέλθει το μεσογειακό *status quo* σε κατάσταση σταθερότητας. Παρ' όλα αυτά ο Γκρέν θεωρούσε ότι η πολιτική της βρετανικής κυβέρνησης στο ζήτημα είχε αποφασιστεί το 1908 και δε θα μεταβαλλόταν¹³⁵.

Κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) το καθεστώς των Στενών απασχόλησε περιπτώσιολογικά τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις και δεν συζητήθηκε επίσημα. Στο παρασκήνιο βέβαια το ρωσικό Υπουργείο Εξωτερικών και το Ναυαρχείο ανέπτυσαν σχέδια για τη μελλοντική κατοχή και τον έλεγχο των Στενών και της Κωνσταντινούπολης από τη Ρωσία όταν, κατά τη διάρκεια του Α' Βαλκανικού Πολέμου (8 Οκτωβρίου 1912 - 30 Μαΐου 1913), η νικηφόρος προέλαση των βουλγαρικών δυνάμεων προς την αμυντική γραμμή της Τσατάλτζας (Μέτρες) τον Νοέμβριο τους έφερε προ των πυλών της πρωτεύουσας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹³⁶. Προκειμένου να αποτραπεί μια επιχείρηση κατά της Κωνσταντινούπολης, ο ρωσικός στόλος του Εύξεινου Πόντου διατάχθηκε να βρίσκεται σε ετοιμότητα¹³⁷. Ο Σαζόννοφ επιδίωξε τη μεσολάβηση των Μεγάλων Δυνάμεων για ασκήσουν πιέσεις στη Βουλγαρία για τον τερματισμό των εχθροπραξιών και τις προειδοποίησε ότι η απόπειρα του οποιουδήποτε κράτους να καταλάβει την

Relations in the Balkans 1911-1914, London, George Prior, 1979, σ. 120· William Leonard Langer, «Tribulations of Empire: The Mediterranean Problem», *Foreign Affairs*, volume 15, number 4, July 1937, σ. 650-651· Kent, «Great Britain and the End», σ. 184-185· C. J. Lowe, «Grey and the Tripoli War, 1911-1912», στο F. H. Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy*, σ. 321-323· Marder, *From the Dreadnought*, σ. 299-301.

¹³³ Για το θέμα βλ. Fotakis, *Greek Naval*, σ. 52-54· Joseph Heller, *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914*, London, Frank Cass, 1983, σ. 56· H. I. Lee, «Mediterranean Strategy and Anglo-French Relations 1908-1912», *The Mariner's Mirror*, volume 57, issue 3, 1971, σ. 267-285· Marder, *ό.π.*, σ. 303-311.

¹³⁴ Τον Νοέμβριο του 1912 η Γερμανία είχε στείλει μια μοίρα της στη Μεσόγειο, αποτελούμενη μεταξύ άλλων από το θωρηκτό «Γκαϊμπεν» και το καταδρομικό «Μπρεσλάου». Βλ. Langer, «Tribulations», σ. 652· Βισβίζη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος*, σ. 456.

¹³⁵ Langer, *ό.π.*, σ. 651-652· Marder, *From the Dreadnought*, σ. 301· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 167.

¹³⁶ Για τα υπομνήματα του επικεφαλής του Τμήματος Πολιτικών Υποθέσεων πρίγκιπα Τρουμπετσκού και του αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού αντιναύαρχου Λίβεν, βλ. σχετικά A. L. Macfie, *The End*, σ. 106-107· George B. Zotiades, «Russia and the Question of Constantinople and the Turkish Straits during the Balkan Wars», Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970, σ. 286-291.

¹³⁷ Anderson, *The Eastern*, σ. 294· Zotiades, *ό.π.*, σ. 285.

Κωνσταντινούπολη θα αναγνωριζόταν από τη Ρωσία ως *casus belli*, ενώ στο Λονδίνο ο Μπένκεντορφ ανακοίνωσε στον Γκρέυ ότι η επίθεση κατά της Κωνσταντινούπολης από τον βουλγαρικό στρατό θα ανάγκαζε τον στόλο της Μαύρης Θάλασσας να λάβει δραστικά μέτρα¹³⁸.

Καθώς η πιθανότητα κατάληψης της Κωνσταντινούπολης θεωρείτο περισσότερο από βέβαιη, ο Γκρέυ και ο πρωθυπουργός Χέρμπερτ Χένρυ Ασκουιθ (1858-1928) πρότειναν στη Ρωσία τη διεθνοποίηση της πόλης με καθεστώς ελεύθερου λιμένα, μια πρόταση την οποία ο Σαζόνφοφ απέρριψε ισχυριζόμενος ότι δεν πρόσφερε ουσιαστικές εγγυήσεις που θα εξασφάλιζαν τον ελεύθερο διάπλου των Στενών στο ρωσικό πολεμικό ναυτικό. Αντ' αυτής, ο Σαζόνφοφ προτιμούσε να αναγνωριστεί στη Ρωσία προνομιούχος θέση στα Στενά και στην Κωνσταντινούπολη ύστερα από την υπογραφή της συνθήκης ειρήνης μεταξύ της Βουλγαρίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹³⁹. Για τον υπουργό Εξωτερικών του τσάρου προτιμότερη από τον διεθνή έλεγχο των Στενών και της Κωνσταντινούπολης θα ήταν η βουλγαρική κατοχή, υπό τον όρο ότι θα ήταν προσωρινή και ότι τα ρωσικά πολεμικά σκάφη θα παρέμεναν στην Προποντίδα για να επιτηρούν την κατάσταση κατά το διάστημα της βουλγαρικής παρουσίας. Κατά τα μέσα Νοεμβρίου, όταν τα βουλγαρικά στρατεύματα αντιμετώπισαν τους Οθωμανούς στην Τσατάλτζα, οι Μεγάλες Δυνάμεις, η Ισπανία, η Ολλανδία και η Ρουμανία έλαβαν από τον σουλτάνο Μεχμέτ Ε΄ Ρεσάτ (1844-1918) άδεια εισόδου των ευδρόμων τους στα Στενά -κατ' εξαίρεση του κανόνα αποκλεισμού τους στα ξένα πολεμικά πλοία- για την προστασία των διπλωματικών τους αποστολών και των ευρωπαϊκής εθνικότητας κατοίκων της Κωνσταντινούπολης από τον φανατισμό των Μουσουλμάνων¹⁴⁰.

Η πιθανότητα της εισόδου των Βουλγάρων στην Κωνσταντινούπολη ανάγκασε τον Σαζόνφοφ όχι μόνο να αποδεχθεί την πρόταση της βρετανικής κυβέρνησης, αλλά και να προτείνει την ουδετεροποίηση των Στενών. Μόνο αφού κατέστη σίγουρη η νίκη του οθωμανικού στρατού και ο κίνδυνος εκπόρθησης της πόλης απομακρύνθηκε, ο Σαζόνφοφ απέσυρε τη συγκατάθεσή του. Αντίθετα, επανήλθε στη θέση που είχε διατυπώσει τον Οκτώβριο του 1908, δηλαδή της απρόσκοπτης διέλευσης των Στενών από τα πολεμικά πλοία των κρατών της Μαύρης Θάλασσας¹⁴¹. Τόσο η Μεγάλη Βρετανία όσο και η Γαλλία ήταν διατεθειμένες να συζητήσουν τη διευθέτηση του

¹³⁸ Ronald Borboff, «Behind the Balkan Wars: Russian Policy towards Bulgaria and the Turkish Straits, 1912-13», *Russian Review*, volume 59, number 1, January 2000, σ. 83-86· Ernst Christian Helmreich, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1938, σ. 200· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 21-23, 30· Τούντα-Φεργάδη, «*Η Ανάπλασις*», σ. 59-60.

¹³⁹ Borboff, ό.π., σ. 87-89· Crampton, *The Hollow Détente*, σ. 70-71· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 90· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 170-172· Zotiades, «Russia», σ. 285-286.

¹⁴⁰ Helmreich, *The Diplomacy*, σ. 201· Kent, «Constantinople», σ. 158· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 174· Andrew Rossos, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan rivalries and Russian foreign policy 1908-1914*, Toronto, Buffalo and London, University of Toronto Press, 1981, σ. 89· Skaggs, ό.π., σ. 171-172· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 30-31.

¹⁴¹ Borboff, «Behind the Balkan Wars», σ. 89· Zotiades, «Russia», σ. 292.

Ζητήματος των Στενών στην Πρεσβευτική Διάσκεψη του Λονδίνου τον Δεκέμβριο του 1912, αν η Ρωσία το επέλεγε¹⁴².

Ωστόσο, ο Σαζόνφοφ είχε αποφασίσει να μην εισαγάγει το θέμα προς διαβούλευση. Στην περίπτωση που η Ρωσία ακολουθούσε επιθετική πολιτική στο ζήτημα, ίσως να έχανε την υποστήριξη της Μεγάλης Βρετανίας σε έναν επερχόμενο πόλεμο με τη Γερμανία ή την Αυστρο-Ουγγαρία. Επίσης, οι παρούσες συνθήκες δεν κρίνονταν πρόσφορες για την επίλυση του Ζητήματος των Στενών υπέρ της Ρωσίας, καθώς η Μεγάλη Βρετανία προέκρινε τη διεθνοποίηση της Κωνσταντινούπολης και των Στενών από τη ρωσική κατοχή. Η Ρωσία όμως δεν θα συμβιβαζόταν με τίποτα λιγότερο από τον έλεγχο των Στενών. Ακόμη και αν τα Στενά της προσφέρονταν ως αποζημίωση ύστερα από τον τερματισμό του πολέμου, όπως είχε προτείνει η Αυστρο-Ουγγαρία, η διευθέτηση αυτή θα έπληττε τα συμφέροντα των βαλκανικών κρατών. Κατά συνέπεια, η Ρωσία με τις υπόλοιπες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις προσανατολίστηκαν στη διατήρηση του καθεστώτος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στις δύο αυτές περιοχές με σκοπό να διασφαλιστεί η ισορροπία στα Στενά και αξίωσαν από τη Βουλγαρία να μη συμπεριλάβει την πόλη της Ραιδεστού (τουρκ. Τεκίρνταγ) στις ακτές της Προποντίδας στις εδαφικές της διεκδικήσεις, αλλά να περιοριστεί στα δυτικά της γραμμής Αίνου (τουρκ. Ενέζ) - Μηδείας (τουρκ. Μίντιγιε)¹⁴³.

Η απειλή κατάληψης της Κωνσταντινούπολης από τον βουλγαρικό στρατό συνεχίστηκε ύστερα από την διακοπή των διαπραγματεύσεων του Λονδίνου και την επανάληψη των εχθροπραξιών (3 Φεβρουαρίου 1913). Στην απόφαση της Ρωσίας να στείλει μια μοίρα του στόλου της Μαύρης Θάλασσας στον Βόσπορο στις αρχές Απριλίου, η βρετανική κυβέρνηση φάνηκε διατεθειμένη να συμμετάσχει και ο Γκρέυ πρότεινε ότι όλες οι Δυνάμεις θα έπρεπε να λάβουν μέρος στο εγχείρημα προκειμένου να διασφαλιστεί η τάξη στην Κωνσταντινούπολη και η προστασία του χριστιανικού πληθυσμού. Ωστόσο, κατέστησε σαφές ότι δεν θα ήταν αντίθετος ακόμη και στην ανάληψη μονομερούς ενέργειας εκ μέρους ενός κράτους, δίνοντας κατ' αυτό τον τρόπο τη συγκατάθεσή του στη Ρωσία¹⁴⁴. Αν η Ρωσία ανακινούσε το Ζήτημα των Στενών, ο Γκρέυ για μία ακόμη φορά ήταν έτοιμος να εισέλθει σε συζητήσεις με βάση τα όσα είχε συμφωνήσει με τον Ιζβόλσκυ το 1908. Αν παράλληλα τίθετο και ζήτημα για το καθεστώς της Κωνσταντινούπολης, τότε εκείνο θα αποτελούσε αντικείμενο Διάσκεψης των Μεγάλων Δυνάμεων¹⁴⁵. Εντέλει, η Κωνσταντινούπολη διέφυγε τον κίνδυνο ύστερα από την αντεπίθεση των Οθωμανών και την

¹⁴² Macfie, *The Straits*, σ. 38· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 173-174.

¹⁴³ Bodger, «Russia», σ. 94· Headlam-Morley, *Studies*, σ. 251· Skaggs, ό.π., σ. 174-175· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 32-33, 35· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 83.

¹⁴⁴ Borboff, «Behind the Balkan Wars», σ. 90-93· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 35.

¹⁴⁵ Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 174.

υποχώρηση του βουλγαρικού στρατού και η σχεδιαζόμενη ναυτική παρουσία των Δυνάμεων ματαιώθηκε¹⁴⁶.

Σε άμεση συνάφεια με το Ζήτημα των Στενών ήταν η τύχη των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου, ιδιαίτερα εκείνων που βρίσκονταν στο στόμιο των Δαρδανελλίων. Η κατάληψη της Λήμνου, της Σαμοθράκης, της Ίμβρου και της Τενέδου από τον ελληνικό στόλο (τον Οκτώβριο - Νοέμβριο του 1912) είχε προξενήσει ιδιαίτερη ανησυχία τόσο στη Ρωσία όσο και στη Μεγάλη Βρετανία. Μολονότι ο Γκρέυ είχε ταχθεί υπέρ της τήρησης αυστηρής ουδετερότητας και της προστασίας του εμπορίου των ξένων κρατών σε έναν ενδεχόμενο αποκλεισμό των πλοίων τους από την είσοδό τους στα Στενά, εξέταζε την περίπτωση να επέμβει αν απαγορευόταν η πρόσβασή τους στα Δαρδανέλλια. Για τον σκοπό αυτό, συμβούλευσε ανεπίσημα την ελληνική κυβέρνηση να μην επεκτείνει τις επιχειρήσεις του στόλου της πλησίον των Δαρδανελλίων και παράλληλα υπέδειξε στην Υψηλή Πύλη να απαγορεύσει τον διάπλου των Στενών μόνο σε περίπτωση έκτακτης ανάγκης¹⁴⁷.

Στην επιμονή της Ρωσίας να παραχωρηθούν τα τέσσερα νησιά στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, ο Γκρέυ, υπό την ιδιότητα του προέδρου της Διάσκεψης του Λονδίνου (Δεκέμβριος του 1912 - Μάιος του 1913), κράτησε ουδέτερη στάση προκειμένου να διατηρήσει τη συνοχή των Δυνάμεων. Αναγνωρίζοντας, ωστόσο, το ειδικό ενδιαφέρον της Ρωσίας για τα Στενά, παρέπεμψε τον διακανονισμό του ζητήματος των νησιών πλησίον των Δαρδανελλίων μεταξύ της ελληνικής και της ρωσικής αντιπροσωπείας. Ύστερα από τις γαλλικές συστάσεις η Ρωσία αποδέχθηκε (τον Δεκέμβριο του 1912) την παραχώρησή τους στην Ελλάδα υπό τον όρο της αποστρατιωτικοποίησής τους¹⁴⁸.

Όσον αφορά το μελλοντικό καθεστώς των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου, το άρθρο 5 της Συνθήκης του Λονδίνου (30 Μαΐου 1913) ανέθετε στις Μεγάλες Δυνάμεις τον καθορισμό του, ενώ με τη Διακοίνωση της 14^{ης} Φεβρουαρίου 1914 η Πρεσβευτική Διάσκεψη αποφάνθηκε ότι τα νησιά θα παραχωρούνταν στην Ελλάδα εκτός της Ίμβρου, της Τενέδου και του Καστελόριζου που θα αποδίδονταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία για στρατηγικούς λόγους. Όμως η οριστική απόδοση των νησιών στην Ελλάδα εξαρτιόταν από την αποχώρηση των στρατευμάτων της από τα

¹⁴⁶ Borboff, «Behind the Balkan Wars», σ. 93-94.

¹⁴⁷ R. J. Crampton, «The Balkans, 1909-1914», στο F. H. Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy*, σ. 266· Helen Gardikas Katsiadakis, *Greece and the Balkan Imbroglia: Greek Foreign Policy, 1911-1913*, Athens, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1995, σ. 134. Για τη δράση του ελληνικού ναυτικού κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων βλ. Fotakis, *Greek Naval*, σ. 45-51· Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, London and New York, Routledge, October 2000, σ. 64-65· Νικόλαος Οικονόμου, «Ο Ναυτικός Αγώνας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ': *Νεότερος Ελληνισμός από 1881 ως 1913*, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 314-326.

¹⁴⁸ Gardikas Katsiadakis, ό.π., σ. 152-154· Rossos, *Russia and the Balkans*, σ. 114· Λένα Διβάνη, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947). Απόπειρα πατριδογνωσίας*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000, σ. 510.

εδάφη της Βορείου Ηπείρου και την αναγνώριση των αλβανικών συνόρων σύμφωνα με το Πρωτόκολλο της Φλωρεντίας (17 Δεκεμβρίου 1913)¹⁴⁹.

Οι αποφάσεις της Ευρώπης είχαν δυσареστήσει την Υψηλή Πύλη, η οποία για ένα σύντομο χρονικό διάστημα (το καλοκαίρι του 1913) απαγόρευσε τη διέλευση των Στενών στην εμπορική σημαία των ουδέτερων εθνών¹⁵⁰. Αργότερα, όταν τον Μάιο - Ιούνιο του 1914 η Οθωμανική Αυτοκρατορία απειλούσε ανοικτά την Ελλάδα με πόλεμο υποστηρίζοντας ότι τα νησιά της ήταν απαραίτητα για την άμυνα των μικρασιατικών ακτών και η ελληνική κυβέρνηση σχεδίαζε την ανάληψη επιχείρησης στα Δαρδανέλλια¹⁵¹, ο Γκρέυ μελετούσε τρόπους που θα επέτρεπαν στην Υψηλή Πύλη να εξασφαλίσει τον ελεύθερο διάπλου των Στενών για τα εμπορικά πλοία χωρίς να εκτεθεί η Κωνσταντινούπολη σε μια επίθεση της Ελλάδας¹⁵².

Η μεταβολή του εδαφικού καθεστώτος στις ευρωπαϊκές κτήσεις του οθωμανικού κράτους ως αποτέλεσμα των Βαλκανικών Πολέμων επέτεινε τη σύγκρουση των συμφερόντων μεταξύ των Δυνάμεων ως προς το Ζήτημα των Στενών. Η τελευταία σοβαρή διπλωματική κρίση που προκλήθηκε έως το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου αφορούσε τον διορισμό (στα τέλη του Οκτώβρη του 1913) του στρατηγού Όττο Βίκτορ Καρλ Λίμαν φον Σάντερς (1855-1929) ως διοικητή του πρώτου σώματος στρατού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας που έδρευε στην Κωνσταντινούπολη¹⁵³.

Η τοποθέτησή του απειλούσε ευθέως τα συμφέροντα της Ρωσίας στα Στενά, ενώ, σύμφωνα με τον Γκρέυ, ο έλεγχος της άμυνάς τους θα περιερχόταν στη Γερμανία με συνέπεια τη διατάραξη της ισορροπίας των Δυνάμεων, οι οποίες θα επιδίωκαν να τους αναγνωριστούν ανάλογες παραχωρήσεις για να εξασφαλίσουν τη θέση τους. Παρά τις προσπάθειες του Σαζόννοφ να στρέψει τους εταίρους της Τριπλής Συνεννόησης σε κοινή διαμαρτυρία προς την Υψηλή Πύλη, η Μεγάλη Βρετανία δεν ήταν πρόθυμη να εμπλακεί σε αντιπαράθεση με τη Γερμανία χάριν των ρωσικών

¹⁴⁹ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 26· B. Kondis, «The Problem of the Aegean Islands on the Eve of World War I and Great Britain», στο *Greece and Great Britain during World War I*, First Symposium organized in Thessaloniki by the Institute for Balkan Studies and King's College in London, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983, σ. 49-50. Σε γενικές γραμμές για το ζήτημα των νησιών έως τις παραμονές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, βλ. Douglas Dakin, «The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914», *Balkan Studies*, volume 3, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1962, σ. 359-362, 371-372· Dontas, ό.π., σ. 26-28· Helmreich, *The Diplomacy*, σ. 431-442· Διβάνη, ό.π., σ. 511-527· Σ. Θ. Λάσκαρις, *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος 1821-1914*, Αθήνα, Δημ. Ν. Τζάκας - Στεφ. Δελαγαμμάτικας, 1947, σ. 240-244.

¹⁵⁰ Dontas, ό.π., σ. 26.

¹⁵¹ Fotakis, *Greek Naval*, σ. 98-100· Kondis, «The Problem», σ. 57· Maurice Pearton, «Britain and Greek Naval Defence 1910-1916», στο *Greece and Great Britain during World War I*, First Symposium organized in Thessaloniki by the Institute for Balkan Studies and King's College in London, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1983, σ. 32.

¹⁵² Kondis, ό.π., σ. 58.

¹⁵³ Η αποστολή του Σάντερς και της ομάδας των αξιωματικών που τον συνόδευαν αφορούσε την αναδιοργάνωση του οθωμανικού στρατού και ιδιαίτερα της φρουράς της Κωνσταντινούπολης. Για τις λεπτομέρειες βλ. Robert J. Kerner, «The Mission of Liman von Sanders. I. Its Origin», *The Slavonic Review*, volume 6, number 16, June 1927, σ. 12-27.

συμφερόντων¹⁵⁴. Άλλωστε, οι Βρετανοί μετά βίας θα μπορούσαν να αντισταθούν στη γερμανική αποστολή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, από τη στιγμή που το οθωμανικό ναυτικό τελούσε υπό την καθοδήγηση - εποπτεία ναυάρχου του βρετανικού πολεμικού ναυτικού και η βρετανική εταιρεία Άρμστρονγκ-Βίκερς είχε συνάψει με τη νεοτουρκική κυβέρνηση συμβόλαιο για την αναδιοργάνωση του ναυστάθμου στον Κεράτιο Κόλπο και την κατασκευή ναυτικής βάσης στη Νικομήδεια¹⁵⁵. Ζητήματα στρατηγικής και ισορροπίας των Δυνάμεων καθόριζαν την πολιτική του Λονδίνου απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Μεγάλη Βρετανία είχε αναλάβει να ενισχύσει το οθωμανικό ναυτικό με σκοπό να σταθεροποιήσει τη θέση της στην Υψηλή Πύλη απέναντι στην αυξανόμενη επιρροή της Γερμανίας¹⁵⁶. Καθώς το ζήτημα της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής έτεινε να εξελιχθεί σε γεγονός με απρόβλεπτες διαστάσεις, το Βερολίνο αποφάσισε να υιοθετήσει μια συμβιβαστική λύση αποσπώντας τον Σάντερς από τη διοίκηση του Α΄ Σώματος Στρατού και προάγοντάς τον (τον Ιανουάριο του 1914) στη θέση του γενικού επιθεωρητή του οθωμανικού στρατού¹⁵⁷.

Η δυναμική αντίδραση της Ρωσίας στην υπόθεση του Λίμαν φον Σάντερς κατεδείκνυε την αποφασιστικότητά της να μην αφήσει τον έλεγχο των Στενών σε καμία άλλη Δύναμη. Ο τσάρος Νικόλαος Β΄ θεωρούσε ότι η Γερμανία με την πολιτική της επιδίωκε τον περιορισμό της Ρωσίας στη Μαύρη Θάλασσα και προειδοποίησε τον πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας Σερ Τζωρτζ Μπιουκάναν (1854-1924) πως η χώρα του θα εξέταζε ως έσχατη λύση ακόμη και τον πόλεμο για να ακυρώσει τα γερμανικά σχέδια. Στον ίδιο τόνο κινήθηκε και ο Σαζόνφοφ, ο οποίος ενημέρωσε τον Μπιουκάναν ότι η Ρωσία θα αναγκαζόταν να λάβει δραστικά μέτρα, αν το οθωμανικό κράτος μετατρέποταν σε προτεκτοράτο της Γερμανίας¹⁵⁸.

Ακολουθώντας, όπως ανέλυε ο Σαζόνφοφ στο υπόμνημά του προς τον τσάρο (τον Δεκέμβριο του 1913), πέραν της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ή -αν εκείνη καταλυόταν- της Ρωσίας, τα Στενά δεν θα έπρεπε να περιέλθουν στην κατοχή ενός εύρωστου κράτους, διότι η οικονομική ανάπτυξη της Νότιας Ρωσίας θα εξαρτιόταν αποκλειστικά από το κράτος αυτό¹⁵⁹. Συνεπώς, τα Επιτελεία και το Υπουργείο των Εξωτερικών ξεκίνησαν να αναπτύσσουν σχέδια για την κατάληψη των Στενών στην περίπτωση ενός ευρωπαϊκού πολέμου. Στην υπουργική σύσκεψη που συγκλήθηκε τον Φεβρουάριο του 1914 μελετήθηκαν προτάσεις για μια ταχεία επιχείρηση κατά της Κωνσταντινούπολης και των

¹⁵⁴ Kent, «Constantinople», σ. 159· Heller, *British Policy*, σ. 112-113· Macfie, *The Straits*, σ. 40-41· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 176.

¹⁵⁵ Heller, *ό.π.*, σ. 113· Macfie, *ό.π.*, σ. 41.

¹⁵⁶ Crampton, «The Balkans», σ. 270.

¹⁵⁷ Αναλυτικά βλ. Kent, «Constantinople», σ. 160-162· Heller, *British Policy*, σ. 113-116· Macfie, *The Straits*, σ. 41-42.

¹⁵⁸ Χριστοδουλίδης, *Διπλωματική Ιστορία*, σ. 452.

¹⁵⁹ Για το υπόμνημα του Σαζόνφοφ βλ. Bodger, «Russia», σ. 95· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 38-41· Χριστοδουλίδης, *ό.π.*, σ. 452.

Στενών, η οποία όμως επί του παρόντος κρίθηκε ανεφάρμοστη ώσπου να ολοκληρωθούν οι κατάλληλες στρατιωτικές και ναυτικές προετοιμασίες και εξαιτίας των στρατιωτικών περιπλοκών που θα δημιουργούσε στην Ευρώπη¹⁶⁰. Η ναυπήγηση νέου τύπου σκαφών «ντρέντνωτ» σε βρετανικά ναυπηγεία που είχε αγοράσει για λογαριασμό της η οθωμανική κυβέρνηση και γενικά η αραστή συνεργασία της Υψηλής Πύλης με το Λονδίνο στα ναυτικά ζητήματα, προξένησαν ανησυχία στους Ρώσους για την ολοένα και αυξανόμενη δύναμη του οθωμανικού ναυτικού έναντι του ρωσικού¹⁶¹. Τον Ιούνιο του 1914 ο Γκρέυ, πεπεισμένος ότι η Ρωσία θα ανακινούσε το Ζήτημα των Στενών άμεσα προκειμένου να αντισταθμίσει το μειονέκτημα του στόλου της στον Εύξεινο Πόντο, βεβαίωσε τον πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Σερ Λούις Μάλλετ (1864-1936) ότι η πολιτική της κυβέρνησης θα ήταν εκείνη που είχε εκτεθεί στον Ιζβόλσκυ το 1908¹⁶².

4. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914) - Ανακωχή των Μουδανιών (1922)

ι) Η «Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης» (1915)

Με την έκρηξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (28 Ιουλίου 1914) η κύρια επιδίωξη των Δυνάμεων της Αντάντ στην περιοχή της Εγγύς Ανατολής ήταν η εξασφάλιση της ουδετερότητας της Υψηλής Πύλης με αντάλλαγμα την εδαφική ακεραιότητα και την ανεξαρτησία της. Η Μεγάλη Βρετανία ήθελε να αποφύγει τη σύγκρουση μαζί της διότι θα μπορούσε να προκληθεί αναταραχή στους υπηκόους μουσουλμανικού θρησκευματος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, ιδιαίτερα εκείνους της Ινδίας και της Αιγύπτου¹⁶³. Η Ρωσία, ως αντάλλαγμα της ουδετερότητας της Υψηλής Πύλης, πρότεινε την επιστροφή της Λήμνου, της Χίου και της Μυτιλήνης στην κατοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, μια προσφορά που απορρίφθηκε πρωταρχικά από τους συμμάχους της. Η Μεγάλη Βρετανία ήταν αντίθετη στην εδαφική αύξηση της οθωμανικής επικράτειας και, επίσης, η Λήμνος,

¹⁶⁰ Bodger, ό.π., σ. 95· Headlam-Morley, *Studies*, σ. 252-253· Macfie, *The Straits*, σ. 42-43· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 94· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 178· Zotiades, «Russia», σ. 297.

¹⁶¹ Crampton, «The Balkans», σ. 270· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 40. Για τα μεγέθη και τον ναυτικό εξοπλισμό των δύο χωρών βλ. Bodger, ό.π., σ. 88-89· Halpern, *The Mediterranean*, σ. 308-310. Ωστόσο, είναι αξιοσημείωτο ότι τον Απρίλιο του 1913 η Ρωσία είχε αντιταχθεί στην πρόταση της βρετανικής κυβέρνησης για την επιβολή διεθνούς οικονομικού ελέγχου στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Στην προκειμένη περίπτωση ο Σαζόννοφ δήλωσε ότι η οικονομική επιτήρηση θα είχε ως αποτέλεσμα την ελάττωση των εξοπλισμών της και, συνεπώς, θα εξέθετε σε κίνδυνο την άμυνα της Κωνσταντινούπολης και των Στενών. Βλ. Headlam-Morley, *Studies*, σ. 251· Ζωτιάδης, ό.π., σ. 37.

¹⁶² Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 177· Βισβίζη-Δοντά, *Ανατολική Μεσόγειος*, σ. 467.

¹⁶³ Michael G. Ekstein, «Russia, Constantinople and the Straits, 1914-1915», στο F. H. Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy*, σ. 424· Skaggs, ό.π., σ. 181· C. Jay Smith, Jr, *The Russian Struggle for Power, 1914-1917. A Study of Russian Foreign Policy During the First World War*, New York, Philosophical Library, 1956, σ. 22.

υπό ελληνική κατοχή θα χρησίμευε ως ορμητήριο του βρετανικού ναυτικού για μια επιχείρηση στα Δαρδανέλλια¹⁶⁴.

Ακολούθως, σχεδόν ταυτόχρονα με την υπογραφή της μυστικής συμφωνίας συμμαχίας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη Γερμανία (2 Αυγούστου 1914), το βρετανικό Ναυαρχείο κατάσχεσε τα νεόδημητα «ντρέντωντ» «Σουλτάν Οσμάν» και «Ρεσαντιέ» που ναυπηγούνταν στη Μεγάλη Βρετανία για λογαριασμό της Υψηλής Πύλης με σκοπό την ενίσχυση του βρετανικού ναυτικού¹⁶⁵. Οι αποτυχημένες συνομιλίες με την Αντάντ ενίσχυσαν τη φιλογερμανική φατρία του υπουργού Άμυνας Ενβέρ πασά (1881-1922) και «διευκόλυναν» τη νεοτουρκική κυβέρνηση στην απόφασή της για τη σύναψη της ανωτέρω μυστικής συμμαχίας με τη Γερμανία, η οποία στρεφόταν και κατά της Ρωσίας¹⁶⁶. Λίγο αργότερα και μολονότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν είχε εξέλθει ακόμη στον πόλεμο, παραβιάζοντας στην πραγματικότητα την διακηρυγμένη «ουδετερότητά» της, επέτρεψε στα γερμανικά πολεμικά πλοία «Γκαίμπεν» και «Μπρεσλάου» να εισέλθουν στα Δαρδανέλλια (10 Αυγούστου) ύστερα από την ανεπιτυχή τους καταδίωξη από τα πλοία του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου και να βρουν «άσυλο» στα Στενά. Ο διάπλους των Δαρδανελλίων και η παρουσία των γερμανικών πλοίων στα ύδατα της Προποντίδας παραβίαζαν τις διεθνείς πράξεις του καθεστώτος των Στενών που είχαν κατοχυρωθεί με τη Σύμβαση του Λονδίνου του 1841 και επιβεβαιώθηκαν αργότερα με τις συνθήκες του 1856, του 1871 και του 1878 και συνιστούσαν *casus belli* για την Αντάντ. Πέρα όμως από διαμαρτυρίες και συστάσεις, οι Συμμαχικές Δυνάμεις δεν προχώρησαν στην ανάληψη εχθροπραξιών, προσπαθώντας να επιτύχουν την παραμονή σε «ουδετερότητα» της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, γεγονός το οποίο τελικά δεν κατορθώθηκε¹⁶⁷.

Η ενδυνάμωση του ναυτικού των Οθωμανών με το «Γκαίμπεν» και το «Μπρεσλάου» ανέτρεψε την ισορροπία των Δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα, παγίωσε τη θέση της Γερμανίας στην Οθωμανική Τουρκία και είχε ως αποτέλεσμα την ανάκληση της βρετανικής ναυτικής αποστολής και

¹⁶⁴ Mustafa Aksakal, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire in the First World War*, σ. 45· Dostas, *Greece and Turkey*, Cambridge University Press, 2008, σ. 29· W. W. Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy during the First World War*, London, George Allen & Unwin Ltd, 1957, σ. 40-42· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 48.

¹⁶⁵ Winston S. Churchill, *The World Crisis, 1911-1918*, London, Macmillan, 1943, σ. 278· Gottlieb, *ό.π.*, σ. 42· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, 87.

¹⁶⁶ Aksakal, *The Ottoman Road*, σ. 102-104· Gottlieb, *ό.π.*, σ. 36· Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent: Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1970, σ. 63-65· Erik Jan Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σεπτέμβριος 2004, σ. 168.

¹⁶⁷ Βλ. αναλυτικά Churchill, *The World Crisis*, σ. 278-279· Driault, *Το Ανατολικό*, σ. 325 (υποσημ. 133)· Fotakis, *Greek Naval*, σ. 101-105· Gottlieb, *ό.π.*, σ. 44-47, 53-54· A. L. Macfie, «The straits question in the First World War, 1914-1918», *Middle Eastern Studies*, volume 19, number 1, January 1983, σ. 44-47, 49· H. Morgenthau, *Τα Μυστικά του Βοσπόρου*, σ. 123-136· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 88-90· Στέφανος Ι. Στεφάνου, *Δαρδανέλλια 1915 (ιστορική αναγνώριση)*, Λέσχη Φιλελευθέρων, 1987, σ. 44-57. Για τις προσπάθειες της βρετανικής κυβέρνησης να εξασφαλίσει την ουδετερότητα της Υψηλής Πύλης βλ. Heller, *British Policy*, σ. 136-145.

τη μονομερή κατάργηση των Διομολογήσεων (9 Σεπτεμβρίου)¹⁶⁸. Στα τέλη του Σεπτεμβρίου και ενώ η άμυνα των Δαρδανελίων και της Καλλίπολης ενισχύονταν συνεχώς¹⁶⁹, οι Βρετανοί απαγόρευσαν σε αντιτορπιλικό του οθωμανικού στόλου να εξέλθει από τα Δαρδανέλια και το υποχρέωσαν να επιστρέψει. Ευθύς η Υψηλή Πύλη αποφάσισε να απαγορεύσει την είσοδο και την έξοδο των Στενών στα πολεμικά και εμπορικά πλοία όλων των εθνών (27 Σεπτεμβρίου), αποκόπτοντας κατά συνέπεια την επικοινωνία των Δυτικών Συμμάχων με τη Ρωσία¹⁷⁰. Ένα μήνα αργότερα (29 προς 30 Οκτωβρίου), οι Οθωμανοί απροειδοποίητα βομβάρδισαν λιμάνια και πλοία του ρωσικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας, τερματίζοντας τη δίμηνη τεχνητή τους ουδετερότητα¹⁷¹. Στις 2 και 5 Νοεμβρίου 1914, η Ρωσία και οι Συμμαχικές Δυνάμεις στη Δύση κήρυξαν τον πόλεμο στην Οθωμανική Αυτοκρατορία¹⁷².

Η είσοδος της Υψηλής Πύλης στον πόλεμο εξυπηρετούσε τις ρωσικές επιδιώξεις στα Στενά. Προτού ακόμη ο σουλτάνος προβεί στην απαγόρευση της ναυσιπλοΐας των Στενών, ο Σαζόνφοφ ενημέρωσε τους πρεσβευτές της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας (26 Σεπτεμβρίου) ότι η Ρωσία επιδίωκε να διασφαλίσει στο διηνεκές τον ελεύθερο διάπλου των Στενών υπό τους εξής όρους: α) τον αφοπλισμό και την κατάργηση των οχυρωμάτων στις ακτές των Δαρδανελίων, β) την ίδρυση μια διεθνούς επιτροπής επικουρούμενης από ναυτικές δυνάμεις, η οποία θα αστυνόμει τα Δαρδανέλια και τη Θάλασσα του Μαρμαρά και γ) την εγκατάσταση της Ρωσίας σε σταθμό ανεφοδιασμού στην είσοδο του Βοσπόρου, όπως στο Μπουγιουκντερέ. Όσον αφορά την Κωνσταντινούπολη, ο Σαζόνφοφ δεν πρότεινε αλλαγή στο καθεστώς της πόλης¹⁷³.

Οι Ρώσοι άλλαξαν ριζικά τη στάση τους ύστερα από την εμπλοκή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στον πόλεμο. Η προσάρτηση των Στενών καθορίστηκε ως ο υπέρτατος στόχος της ανατολικής τους πολιτικής και το ζήτημα τέθηκε στην ημερήσια διάταξη της κυβέρνησης. Τον Νοέμβριο συστάθηκε υπό την προεδρία του Σαζόνφοφ επιτροπή εμπειρογνομόνων του Υπουργείου Εξωτερικών και του Ναυαρχείου, η οποία θα μελετούσε το ζήτημα. Η ουδετεροποίηση ή η διεθνοποίηση των Στενών απορρίφθηκαν ως μη προσφέρουσες επαρκείς εγγυήσεις για την ακώλυτη

¹⁶⁸ Gottlieb, ό.π., σ. 58-59· C. J. Smith, Jr, «Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914», *The American Historical Review*, volume 70, number 4, July 1965, σ. 1022.

¹⁶⁹ Macfie, «The straits question», σ. 47-48· Edward J. Erickson, «Strength against Weakness: Ottoman Military Effectiveness at Gallipoli, 1915», *Journal of Military History*, volume 65, number 4, October 2001, σ. 989-991· Sean McMeekin, *The Ottoman Endgame. War, Revolution and the Making of Modern Middle East, 1908-1923*, New York, Penguin Books, 2015, σ. 167. Για τις οχυρώσεις των Δαρδανελίων και της Καλλίπολης βλ. επίσης Morgenthau, ό.π., σ. 293-302.

¹⁷⁰ Macfie, ό.π., σ. 49· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 97· Ulrich Trumppener, «Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities», *The Historical Journal*, volume 15, issue 4, December 1972, σ. 373.

¹⁷¹ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 60· Macfie, ό.π., σ. 49-50.

¹⁷² Gottlieb, ό.π., σ. 62· Heller, *British Policy*, σ. 153-154· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 183.

¹⁷³ Bodger, «Russia», σ. 97· Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923*, New York, Howard Fertig, 1966, σ. 119-120· William A. Renzi, «Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915», *The Journal of Modern History*, volume 12, number 1, March 1970, σ. 4· Smith, *The Russian*, σ. 76-78· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 50-51.

διέλευσή τους από τον ρωσικό εμπορικό και πολεμικό στόλο. Επίσης, απορριπτέα υπήρξε και η πρόταση μιας ειδικής συμφωνίας της Ρωσίας με το οθωμανικό κράτος. Αντίθετα, το υπόμνημα του Υπουργείου Εξωτερικών πρότεινε ως την ιδανικότερη για τη Ρωσία λύση την κατάληψη του Βοσπόρου, των νήσων της Προποντίδας, της χερσονήσου της Καλλίπολης, καθώς και των νησιών που δέσποζαν στην έξοδο των Δαρδανελλίων. Ωστόσο, στην περίπτωση που η Λήμνος ουδετεροποιείτο θα μπορούσε να παραμείνει υπό ελληνική κατοχή. Η αμυντική ζώνη της Ρωσίας θα επεκτεινόταν σε βάθος 40 περίπου χιλιομέτρων στην ευρωπαϊκή και ασιατική πλευρά του Βοσπόρου και θα περιλάμβανε ολόκληρη την πεδιάδα της Θράκης με την Αδριανούπολη ακολουθώντας τη γραμμή Αίνος - ποταμοί Έβρος και Εργίνης - Πύργος (τουρκ. Μπουργκάς) - Μήδεια. Η Κωνσταντινούπολη θα έμενε εκτός της ρωσικής ζώνης κατοχής και θα απολάμβανε καθεστώς διεθνούς πόλης, ενώ το απομένον τμήμα της οθωμανικής Δυτικής Θράκης θα περιερχόταν στη Βουλγαρία¹⁷⁴.

Τα αιτήματα που είχε εκθέσει ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας τον Σεπτέμβριο είχαν γνωστοποιηθεί στη βρετανική κυβέρνηση, χωρίς ωστόσο να σημειωθεί κάποια πρόοδος στο θέμα. Όταν όμως ο Σαζόνφοφ διαμέσου του Μπένκεντορφ διαμήνυσε στον Γκρέυ (6 Νοεμβρίου) ότι τα ρωσικά στρατεύματα θα αναγκάζονταν να παραβιάσουν την ουδετερότητα της Περσίας για να ανταπεξέλθουν στις επιχειρήσεις του οθωμανικού στρατού στο μέτωπο του Καυκάσου, ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας ήταν αντίθετος. Προκειμένου να αποτρέψει μια τέτοια ενέργεια, ο Γκρέυ δεσμεύτηκε (9 Νοεμβρίου) ότι το Ζήτημα των Στενών και της Κωνσταντινούπολης θα διευθετείτο σε γενικές γραμμές σύμφωνα με τα συμφέροντα της Ρωσίας και υπό την προϋπόθεση της ήττας της Γερμανίας στον πόλεμο. Την ίδια υπόσχεση επανέλαβε στον Μπένκεντορφ (13 Νοεμβρίου) και ο βασιλιάς Γεώργιος Ε΄ (1865-1936), προσθέτοντας μάλιστα ότι η Κωνσταντινούπολη θα έπρεπε να παραχωρηθεί στη Ρωσία ανεξαρτήτως της τελικής έκβαση του πολέμου, ενώ στη ρωσική πρωτεύουσα ο Μπιουκάναν σε υπόμνημά του προς τον Σαζόνφοφ (14 Νοεμβρίου) δήλωσε ότι η επίλυση του προβλήματος των Στενών και της Κωνσταντινούπολης θα επιτυγχανόταν σε συμφωνία με τη Ρωσία¹⁷⁵.

Δεσμευόμενη -έστω και προφορικά- η βρετανική κυβέρνηση να παραχωρηθεί η χρήση των Στενών στη Ρωσία της προσέδωσε ένα επιπλέον κίνητρο για να διατηρήσει τις στρατιωτικές της δυνάμεις στο ανατολικό μέτωπο, όπου είχε υποστεί σοβαρές απώλειες σε έμψυχο και άψυχο υλικό.

¹⁷⁴ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 63-64· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 185-187· Smith, *ό.π.*, σ. 112-114· Αλεξάνδρα Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας δια τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1975, σ. 30-33.

¹⁷⁵ Churchill, *The World Crisis*, σ. 374· Ekstein, «Russia, Constantinople», σ. 428-429· Gottlieb, *ό.π.*, σ. 69-70, 71· Howard, *The Partition*, σ. 50· Robert J. Kerner, «Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15», *The Journal of Modern History*, volume 1, number 3, September 1929, σ. 407· Macfie, «The straits question», σ. 50-51· Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 6· Smith, «Great Britain», σ. 1031-1032· Skaggs, *ό.π.*, σ. 188-189.

Ο Σαζόνφοφ ήδη από τον Σεπτέμβριο είχε προειδοποιήσει τον Μπιουκάναν και τον πρεσβευτή της Γαλλίας Μωρίς Παλαιολόγκ (1859-1944) ότι η μη εκπλήρωση των προσδοκιών της Ρωσίας στα Στενά θα τον ανάγκαζε να παραιτηθεί και ότι ο διάδοχός του πιθανόν να ακολουθούσε μια διαφορετική πολιτική. Στην Αγία Πετρούπολη πολιτικοί κύκλοι που πρόσκεινταν στη Γερμανία ήταν αντίθετοι προς τις πολεμικές επιδιώξεις της Αντάντ και προσανατολίζονταν προς τη σύναψη χωριστής ειρήνης με το Βερολίνο. Συνεπώς, ο στόχος να παραμείνει η Ρωσία στον πόλεμο υπερέκρασε τις όποιες αντιρρήσεις που ίσως να παρουσιάζονταν στο Λονδίνο ως προς την εκχώρηση του δικαϊώματος διάπλου των Στενών στην πολεμική σημαία της Ρωσίας¹⁷⁶.

Στο Λονδίνο, οι στρατιωτικοί και ναυτικοί εμπειρογνώμονες είχαν ήδη από το 1903 καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η διέλευση των Στενών από τα ρωσικά πολεμικά πλοία δεν θα έπληττε τα βρετανικά συμφέροντα στη Μεσόγειο. Η άποψη αυτή έκτοτε υιοθετήθηκε από την κυβέρνηση του Άσκουιθ και υποστηρίχθηκε τον Νοέμβριο του 1914 από τον υπουργό Πολέμου λόρδο Χέρμπερτ Κίτσεναρ (1850-1916) και τον Πρώτο Λόρδο του Ναυαρχείου Ουίνστον Τσώρτσιλ (1874-1965). Ωστόσο, αν ο Γκρέυ με την υπόσχεση του Νοεμβρίου θεωρούσε ότι η Ρωσία θα ήταν ικανοποιημένη με την κατοχή του Βοσπόρου και την ουδετεροποίηση της Κωνσταντινούπολης¹⁷⁷, ο Τσώρτσιλ πρότεινε, επίσης, και την εγκατάσταση των Ρώσων στην Κωνσταντινούπολη - ένας όρος που δεν είχε θέσει ο Σαζόνφοφ έως τον Μάρτιο του 1915- και πρότεινε την ίδρυση βρετανικής ναυτικής βάσης στην Αλεξανδρέττα¹⁷⁸. Πέρα από τη συνεργασία της Ρωσίας στο πεδίο της μάχης, η Μεγάλη Βρετανία εξασφάλισε την ουδετερότητα της Περσίας και τη συγκατάθεση του Σαζόνφοφ (21 Νοεμβρίου) στην προσάρτηση της Αιγύπτου. Έχοντας ήδη προσαρτήσει την Κύπρο (5 Νοεμβρίου 1914), η Βρετανική Αυτοκρατορία ανακήρυξε την Αίγυπτο σε προτεκτοράτο της (18 Δεκεμβρίου 1914), σταθεροποιώντας περισσότερο τη θέση της στην Εγγύς Ανατολή¹⁷⁹.

Οι γενικές διαβεβαιώσεις που έλαβε η Ρωσία τον Νοέμβριο του 1914 φάνηκαν ότι δεν ήταν αρκετές για να ικανοποιήσουν τους στόχους της ως προς τα Στενά και η καχυποψία απέναντι στους εταίρους της Αντάντ επανήλθε όταν στις αρχές του 1915, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία αποφάσισαν να αναλάβουν την επιχείρηση κατά των Δαρδανελλίων για να καταφέρουν το τελειωτικό πλήγμα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Από τον Αύγουστο του 1914 ο Τσώρτσιλ είχε

¹⁷⁶ Ekstein, *ό.π.*, σ. 430· Gottlieb, *ό.π.*, σ. 68-69, 75· Renzi, *ό.π.*, σ. 7-8· Skaggs, *ό.π.*, σ. 189-190· Δόμνα Βισβίξη-Δοντά, «Ανατροπή Ισορροπιών στα Στενά: Η Μυστική Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης του 1915», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος 8, 1990, σ. 127· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 51. Σύμφωνα με τον Smith («Great Britain», σ. 1028-1034), η «προσφορά» των Στενών από τη βρετανική κυβέρνηση στη Ρωσία, θα απέτρεπε την τελευταία από τις εδαφικές της διεκδικήσεις στα εδάφη της Γερμανίας και της Αυστροουγγαρίας και θα διασφάλιζε την ισορροπία των Δυνάμεων στην Ευρώπη.

¹⁷⁷ Smith, «Great Britain», σ. 1028.

¹⁷⁸ Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 7.

¹⁷⁹ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 73-74· Howard, *The Partition*, σ. 120· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 190-191· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 40.

τη βεβαιότητα ότι η Υψηλή Πύλη θα συμμαχούσε με τις Κεντρικές Αυτοκρατορίες και επεξεργάζοταν σχέδιο για την κατάληψη της χερσονήσου της Καλλίπολης με τη συνδρομή του ελληνικού στρατού, με στόχο να εισέλθουν τα βρετανικά πλοία στη Θάλασσα του Μαρμαρά¹⁸⁰.

Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1936) είχε ενημερώσει (18 Αυγούστου 1914) τον πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας στην Αθήνα Σερ Φράνσις Έλλιοτ (1851-1940) ότι ήταν διατεθειμένος να θέσει τις ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας στη διάθεση της Αντάντ. Η πρότασή του απορρίφθηκε τόσο από τον Γκρέυ, ο οποίος του συνέστησε την τήρηση ουδετερότητας όσο και από τη Ρωσία, η οποία στην ελληνική προσχώρηση στον δυτικό συνασπισμό διέβλεπε απώτερους σκοπούς της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη¹⁸¹. Ενώ μεταξύ Λονδίνου και Αθήνας είχαν ανοίξει διάυλοι επικοινωνίας σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στην επιχείρηση¹⁸², το βρετανικό Υπουργείο Πολέμου αποφάσισε (1-3 Σεπτεμβρίου) ότι η επίθεση από τη θάλασσα κατά της Καλλίπολης ήταν εξαιρετικά δύσκολη και το σχέδιο έμεινε στα χαρτιά, αλλά δεν εγκαταλείφθηκε από τον Τσώρτσιλ¹⁸³. Στο Πολεμικό Συμβούλιο (25 Νοεμβρίου), ο Τσώρτσιλ ισχυρίστηκε ότι μια ναυτική επίθεση στην Καλλίπολη θα διασφάλιζε την άμυνα της Αιγύπτου και αν ήταν επιτυχής, ο έλεγχος των Δαρδανελλίων θα περιερχόταν στη Μεγάλη Βρετανία και θα της επέτρεπε να υπαγορεύσει τους όρους της στην κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης¹⁸⁴. Στις 13 Ιανουαρίου του 1915 το Πολεμικό Συμβούλιο αποφάσισε ότι το Ναυαρχείο θα έπρεπε να προετοιμάσει μια ναυτική επιχείρηση κατά τη διάρκεια του Φεβρουαρίου για τον βομβαρδισμό και την κατάληψη της χερσονήσου της Καλλίπολης, έχοντας ως αντικειμενικό σκοπό την Κωνσταντινούπολη¹⁸⁵.

Όταν ο Μπιουκάναν γνωστοποίησε στον Σαζόνφοφ (20 Ιανουαρίου) την πρόθεση της Μεγάλης Βρετανίας να παραβιάσει τα Δαρδανέλλια με την ελπίδα ότι η Ρωσία θα συμμετείχε στο εγχείρημα καταλαμβάνοντας τον Βόσπορο, ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας αρνήθηκε από τη στιγμή που ήταν διαπιστωμένη η αδυναμία του ρωσικού στόλου έναντι του οθωμανικού ναυτικού

¹⁸⁰ Churchill, *The World Crisis*, σ. 281-282· Gottlieb, ό.π., σ. 78· Paul Guin, *British Strategy and Politics 1914 to 1918*, Oxford, Clarendon Press, 1965, σ. 53· Howard, ό.π., σ. 121-122· Kerner, «Russia, the Straits», σ. 408· Χρίστος Α. Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ. 1^η Αυγούστου 1914 - 25^η Σεπτεμβρίου 1916*, Χανιά, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», 2011, σ. 86-87.

¹⁸¹ Churchill, ό.π., σ. 281· Fotakis, *Greek Naval*, σ. 105-106· Trumbull Higgins, *Winston Churchill and the Dardanelles*, London, Macmillan, 1963, σ. 44-45· Θεοδούλου, ό.π., σ. 76-77· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 53.

¹⁸² Για τις λεπτομέρειες βλ. Θεοδούλου, ό.π., σ. 87-93.

¹⁸³ Higgins, *Winston Churchill*, σ. 44· Howard, *The Partition*, σ. 122· Macfie, «The straits question», σ. 48· Στεφάνου, *Δαρδανέλλια*, σ. 139.

¹⁸⁴ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 78· Macfie, ό.π., σ. 52.

¹⁸⁵ Churchill, *The World Crisis*, σ. 329· Lynn H. Curtright, *Muddle, Indecision and Setback: British Policy and the Balkan States; August 1914 to the Inception of the Dardanelles Campaign*, Institute for Balkan Studies (Series 203), 1986, σ. 94· Gottlieb, ό.π., σ. 79· Guin, *British Strategy*, σ. 54-55· Howard, *The Partition*, σ. 122· Macfie, ό.π., σ. 53-54· Eugene Rogan, *Η πτώση των Οθωμανών. Ο Μεγάλος Πόλεμος στη Μέση Ανατολή, 1914-1920*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σεπτέμβριος 2016, σ. 131-132· Στεφάνου, *Δαρδανέλλια*, σ. 141-142. Αναλυτικά για το επιχειρησιακό πλάνο βλ. Churchill, ό.π., σ. 324-329.

και επειδή οι ρωσικές δυνάμεις πολεμούσαν τους Οθωμανούς στον Καύκασο¹⁸⁶. Είτε όμως με τη σύμπραξη της Ρωσίας είτε χωρίς εκείνη, το σχέδιο εκστρατείας εγκρίθηκε από το Πολεμικό Συμβούλιο της κυβέρνησης (28 Ιανουαρίου) και στις 19 Φεβρουαρίου αντηλλάγησαν οι πρώτοι βομβαρδισμοί μεταξύ των βρετανικών αντιτορπιλικών και των πυροβόλων του οχυρού Κουμ Καλέ στην έξοδο της ασιατικής ακτής του στενού των Δαρδανελίων¹⁸⁷.

Η απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης να αναλάβει την επιχείρηση βασιζόταν στην πεποίθηση ότι η είσοδος των συμμαχικών στόλων στα Δαρδανέλλια και ακολούθως η κατοχή της Κωνσταντινούπολης θα παρέλυε την Οθωμανική Αυτοκρατορία και θα μετέβαλλε την έκβαση του πολέμου. Η επιρροή της Μεγάλης Βρετανίας μεταξύ των συμμάχων της θα ήταν αδιαμφισβήτητη και η συνεργασία τους εξασφαλισμένη. Η επιτυχία της επιχείρησης θα καθόριζε τη στάση της Ιταλίας και των βαλκανικών κρατών, θα παρείχε τη δυνατότητα στη Ρωσία να προμηθευτεί το απαραίτητο πολεμικό υλικό από τη Δύση και θα της επέτρεπε να εξάγει τα αγροτικά της προϊόντα. Ωστόσο, το σπουδαιότερο πλεονέκτημα που θα αποκόμιζε η Μεγάλη Βρετανία ήταν ότι η επιτυχία της εκστρατείας θα τερμάτιζε τη γερμανική οικονομική διείσδυση στην Εγγύς Ανατολή και την επιρροή του Βερολίνου στις υποθέσεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Μια τέτοια εξέλιξη θα συντελούσε στην επέκταση και στην εγκαθίδρυση της κυριαρχίας της στην περιοχή αυτή διαμέσου της ναυτικής ισχύος και στη διασφάλιση της θέσης της στην Ινδία και στο Σουέζ. Την άποψη αυτήν δεν την συμμερίζονταν μόνο μέλη της βρετανικής κυβέρνησης -μεταξύ των οποίων και ο Τσώρτσιλ- αλλά και οι Ρώσοι, οι οποίοι θεωρούσαν ότι η επίθεση στα Δαρδανέλλια ήταν ενάντια στη μακροχρόνια προσπάθεια της Ρωσίας να εδραιωθεί στα Στενά και είχε ως υπέρτατο στόχο την κατάκτηση της Εγγύς Ανατολής από τη Μεγάλη Βρετανία¹⁸⁸.

Οι αμφιβολίες του Σαζόνφοφ ως προς τα αληθινά κίνητρα της κατάληψης της Καλλιόπολης ενισχύθηκαν όταν έγινε φανερή η πρόθεση τη βρετανικής κυβέρνησης να συμπεριλάβει τα ελληνικά στρατεύματα. Ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας έδωσε τελικά την έγκρισή του στην ελληνική συμμετοχή (27 Ιανουαρίου), αλλά απαίτησε από τις σύμμαχες χώρες να εγγυηθούν ότι η Ελλάδα δεν θα αντιστρατευόταν τα ρωσικά συμφέροντα στα Στενά και ότι η κατοχή της Καλλιόπολης από την

¹⁸⁶ Gottlieb, *ό.π.*, σ. 75, 89-90· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 194 (υποσημ. 2)· Smith, *The Russian*, σ. 193-194· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 59· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 47.

¹⁸⁷ Higgins, *Winston Churchill*, σ. 95· Macfie, «The straits question», σ. 54· Rogan, *ό.π.*, σ. 135. Λεπτομέρειες για τις συζητήσεις στο Πολεμικό Συμβούλιο της 28^{ης} Ιανουαρίου, βλ. Curtright, *Muddle*, σ. 114-119· Guin, *British Strategy*, σ. 57· Στεφάνου, *Δαρδανέλλια*, σ. 143-145.

¹⁸⁸ Churchill, *The World Crisis*, σ. 353· Fotakis, *Greek Naval*, σ. 111· Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 84-87· Kennedy, *ό.π.*, σ. 195· George Leon, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974, σ. 101· Macfie, *ό.π.*, σ. 55· Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East 1914-1956*, London, Chatto & Windus, 1963, σ. 28· Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 9, 19· Hew Strachan, *Α' Παγκόσμιος Πόλεμος*, Αθήνα, Γκοβόστης, 2013, σ.162-163. Για τις αντιδράσεις της Ρωσίας στο σχέδιο των Βρετανών βλ. Smith, *The Russian*, σ. 193· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 59-60.

ελληνική δύναμη θα ήταν προσωρινή¹⁸⁹. Η ελληνική κυβέρνηση είχε λάβει γνώση των ρωσικών αξιώσεων στα Στενά από τον Νοέμβριο του 1914 και ο πρεσβευτής της στην Αγία Πετρούπολη Ίων Δραγούμης (1878-1920) είχε προτείνει ως καταλληλότερη λύση του ζητήματος για τα ελληνικά συμφέροντα τον μελλοντικό σχηματισμό ενός ουδέτερου και ανεξάρτητου κράτους που θα περιλάμβανε την Κωνσταντινούπολη, τα Στενά, τη Θράκη και ένα τμήμα της Μικράς Ασίας και του οποίου την προστασία θα εγγυόνταν όλες οι Δυνάμεις ή εκείνες της Αντάντ. Την άποψη του Δραγούμη ενστερνιζόταν και ο Βενιζέλος, ο οποίος ενημέρωσε τους βρετανικούς πολιτικούς κύκλους ότι προέκρινε τη διεθνοποίηση των Στενών και της Κωνσταντινούπολης¹⁹⁰. Στην Αθήνα, ο Έλλιοτ πληροφόρησε εμπιστευτικά τον Έλληνα πρωθυπουργό (5 Φεβρουαρίου) για το σχεδιαζόμενο εγχείρημα στα Δαρδανέλλια, διαμηνύοντάς του ότι η Μεγάλη Βρετανία επιθυμούσε να της εκχωρηθεί η χρήση του Μούδρου στη Λήμνο ως ναυτική βάση για τις επιχειρήσεις των πλοίων της¹⁹¹. Ο Βενιζέλος συμφώνησε να ικανοποιήσει το βρετανικό αίτημα και να διατάξει την απόσυρση των ελληνικών πλοίων και του στρατού από τον Μούδρο και την 1^η Μαρτίου -όταν η ναυτική επιχείρηση στα Δαρδανέλλια ήταν ήδη σε εξέλιξη- πρότεινε στους Βρετανούς την αποστολή ενός σώματος στρατού αποτελούμενο από τρεις μεραρχίες στη χερσόνησο της Καλλίπολης¹⁹².

Παράλληλα ο Βενιζέλος απέστειλε κατευθυντήριες οδηγίες προς τον Δραγούμη (28 Φεβρουαρίου) για τη στάση της Ελλάδας στο θέμα των Στενών. Η θέση της κυβέρνησης ήταν ότι στην περίπτωση που οι Σύμμαχοι αποφάσιζαν τη διεθνοποίηση της Κωνσταντινούπολης, η Ελλάδα δεν θα έπρεπε να προβάλλει διεκδικήσεις και ότι ο προσφορότερος τρόπος διακυβέρνησης της διεθνοποιημένης Κωνσταντινούπολης και των Στενών θα ήταν ανάλογος με εκείνον της Κρήτης το 1898, με την παροχή τοπικής διοίκησης στον σουλτάνο υπό τον έλεγχο της Αντάντ¹⁹³. Έχοντας ήδη λάβει από τον Γκρέυ την υπόσχεση (24 Ιανουαρίου) εδαφικής παραχώρησης σημαντικού τμήματος της Δυτικής Μικράς Ασίας στην Ελλάδα μετά το πέρας του πολέμου¹⁹⁴, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας ήταν πεπεισμένος ότι οι Βρετανοί σκόπευαν όχι μόνο στην καταστροφή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά και στη ματαίωση των επιδιώξεων της Ρωσίας στην Εγγύς Ανατολή που θα επιτυγχανόταν με την εγκατάσταση των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη¹⁹⁵. Εξάλλου, ο Βενιζέλος ήλπιζε ότι μελλοντικά η διεθνοποιημένη Κωνσταντινούπολη και τα Στενά θα περιέρχονταν στην

¹⁸⁹ Curtright, *Muddle*, σ. 95· Leon, *ό.π.*, σ. 104· Βισβίτζη-Δοντά, «Ανατροπή Ισορροπιών», σ. 130· Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*, σ. 142· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 57.

¹⁹⁰ Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 137.

¹⁹¹ Churchill, *The World Crisis*, σ. 360· Curtright, *Muddle*, σ. 152-153, 157· Fotakis, *Greek Naval*, σ. 112· Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 162-166.

¹⁹² Curtright, *ό.π.*, σ. 172-173· Higgins, *Winston Churchill*, σ. 115· Leon, *Greece*, σ. 124· Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 167-168.

¹⁹³ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 95· Howard, *The Partition*, σ. 124· Βισβίτζη-Δοντά, «Ανατροπή Ισορροπιών», σ. 133· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 59.

¹⁹⁴ Leon, *Greece*, σ. 107· Smith, *The Russian*, σ. 194· Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*, σ. 143-144· Σωτήρης Ριζάς, *Το Τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζελισμός, ο Αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2015, σ. 35.

¹⁹⁵ Howard, *The Partition*, σ. 125· Leon, *ό.π.*, σ. 122· Βισβίτζη-Δοντά, «Ανατροπή Ισορροπιών», σ. 130-131.

ελληνική επικράτεια¹⁹⁶. Κατά αυτόν τον τρόπο, «το Λονδίνο [...] ώθησε λοιπόν την Ελλάδα να εγκατασταθεί στις δύο ακτές του Αιγαίου, δημιουργώντας έναν κλοιό γύρω από τα Στενά για να αναγκάσει τη Ρωσία ν' αποδεχθεί ή την ουδετεροποίηση ή τη διεθνοποίησή τους»¹⁹⁷.

Τούτη η διαπίστωση ήταν απαράδεκτη για τους ρωσικούς πολιτικούς κύκλους, οι οποίοι κατά τη διάρκεια της συνόδου στην Αυτοκρατορική Δούμα (9 Φεβρουαρίου) είχαν αποφανθεί ότι η προσάρτηση της Κωνσταντινούπολης και των Στενών αποτελούσε τον ακρογωνιαίο λίθο της ρωσικής εξωτερικής πολιτικής¹⁹⁸. Η προοπτική μιας ελληνικής συμμετοχής στις επιχειρήσεις των Δαρδανελλίων, η εσωτερική πολιτική αστάθεια στην Κωνσταντινούπολη όπου φιλελεύθεροι κύκλοι σχεδίαζαν από τα τέλη του 1914 να ανατρέψουν την ηγεσία της Επιτροπής «Ένωση και Πρόοδος» και να συνάψουν ειρήνη με τους συμμάχους με αντάλλαγμα τον σεβασμό της οθωμανικής εδαφικής ακεραιότητας¹⁹⁹ και η δήλωση του Γκρέυ στο Βρετανικό Κοινοβούλιο (25 Φεβρουαρίου) ότι η πρόσβαση της Ρωσίας σε ανοικτή θάλασσα θα καθοριζόταν στην ακριβή της μορφή στους όρους της ειρήνης²⁰⁰, αποτελούσαν για τον Σαζόνοφ ενδείξεις ότι οι Δυτικοί Σύμμαχοι προετοίμαζαν έναν διακανονισμό του ζητήματος χωρίς να λάβουν υπόψη τους τις ρωσικές προσδοκίες.

Οι προφορικές υποσχέσεις από τον Νοέμβριο και εντεύθεν πλέον δεν επαρκούσαν για να ικανοποιήσουν τις προσδοκίες της Ρωσίας και ο επικεφαλής της ρωσικής διπλωματίας αναγκάστηκε να ζητήσει απτές αποδείξεις. Η δήλωση του Γκρέυ έδινε την εντύπωση ότι ο επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ ήταν αντίθετος στις επιδιώξεις της Ρωσίας και ο Σαζόνοφ ζήτησε να αποσπάσει από εκείνον (1 Μαρτίου) μια νέα δημόσια δήλωση, η οποία θα συμβάδιζε με τις αντιλήψεις της ρωσικής κυβέρνησης ως προς τον διακανονισμό του Ζητήματος των Στενών και της Κωνσταντινούπολης²⁰¹. Την ίδια ημέρα, ο Σαζόνοφ σε συνομιλία του με τους πρεσβευτές των συμμάχων Δυνάμεων κατέστησε σαφές ότι η Ρωσία είχε αποφασίσει τη ριζική λύση του Ζητήματος των Στενών και ότι η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία έπρεπε να δηλώσουν δημόσια ότι είναι σύμφωνες με την προσάρτηση της Κωνσταντινούπολης στη Ρωσία όταν υπογραφεί η ειρήνη²⁰².

¹⁹⁶ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 29.

¹⁹⁷ Δημήτρης Κιτσίκης, *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1978, σ. 175.

¹⁹⁸ Howard, *The Partition*, σ. 125· Kerner, «Russia, the Straits», σ. 410· Smith, *The Russian*, σ. 198-203· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 63· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 58-59.

¹⁹⁹ Howard, *ό.π.*, σ. 125-126· Smith, *ό.π.*, σ. 196· Βισβίξη-Δοντά, «Ανατροπή Ισορροπιών», σ. 131-132· Ζωτιάδης, *ό.π.*, σ. 61· Στεφανοπούλου, *ό.π.*, σ. 56.

²⁰⁰ Ekstein, «Russia, Constantinople», σ. 432· Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 91· Howard, *ό.π.*, σ. 126· Macfie, «The straits question», σ. 56· Smith, *ό.π.*, σ. 207-208· Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 9-10· Στεφανοπούλου, *ό.π.*, σ. 73.

²⁰¹ Ekstein, *ό.π.*, σ. 432-433· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 198· Smith, *The Russian*, σ. 209· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 73· Στεφανοπούλου, *ό.π.*, σ. 73.

²⁰² Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 92· Howard, *The Partition*, σ. 126· Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 10· Skaggs, *ό.π.*, σ. 198· Ζωτιάδης, *ό.π.*, σ. 72· Στεφανοπούλου, *ό.π.*, σ. 76.

Στις 2 Μαρτίου 1915, το Φόρεϊν Όφισ ενημερώθηκε από τη ρωσική πρεσβεία ότι η Ρωσία αξίωνε πρόσβαση στη Μεσόγειο και την παραχώρηση των νησιών της Θάλασσας του Μαρμαρά, της Ίμβρου και της Τενέδου²⁰³. Ο Γκρέν έλαβε γνώση των νέων εδαφικών αιτημάτων της Αγίας Πετρούπολης στη συνάντησή του με τον Μπένκεντορφ (3 Μαρτίου), αλλά επιφυλασσόταν να μην προβεί στην όποια ανακοίνωση, προτού συμβουλευθεί τη γαλλική κυβέρνηση. Η εδαφική επέκταση της Ρωσίας έθετε -κατά τον Γκρέν- το ζήτημα του διαμοιρασμού των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προτού ακόμη εκείνη ηττηθεί, αλλά σε κάθε περίπτωση τα συμφέροντα της Αγίας Πετρούπολης θα εξασφαλιζόνταν. Ως αντίτιμο για τη βρετανική συγκατάθεση, ο Γκρέν ανέφερε ότι η Μεγάλη Βρετανία είχε αξιώσεις μόνο σε κάποια τμήματα του Περσικού Κόλπου και σε κανένα μέρος στη Μικρά Ασία ή στη Συρία. Επίσης, η Ρωσία θα έπρεπε να παράσχει εγγυήσεις που θα διασφάλιζαν τη διέλευση των Στενών στους εμπορικούς στόλους όλων των κρατών. Το συμπέρασμα της συνάντησης ήταν σύμφωνα με τον Μπένκεντορφ θετικό, καθώς η βρετανική κοινή γνώμη ήταν -κατά την άποψή του- ευνοϊκά διακείμενη και πρόθυμη να αναγνωρίσει τα δικαιώματα της Ρωσίας στα Στενά και ότι οι δυσκολίες ήταν πιθανότερο να παρουσιαστούν από την πλευρά της Γαλλίας²⁰⁴.

Προκειμένου να επιτύχει μια επίσημη δέσμευση εκ μέρους της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, ο Σαζόνφοf κοινοποίησε στους πρεσβευτές των δύο Δυνάμεων υπόμνημα στο οποίο καθορίζονταν τα desiderata της Ρωσίας. Με το κείμενο της 4^{ης} Μαρτίου 1915 ο Σαζόνφοf αιτείτο να ενσωματωθούν στη Ρωσική Αυτοκρατορία: α) η Κωνσταντινούπολη, β) η δυτική ακτή του Βοσπόρου, γ) η Θάλασσα του Μαρμαρά και τα Δαρδανέλλια, δ) η Νότια Θράκη μέχρι της γραμμής Αίνου - Μηδείας, ε) τμήμα της ασιατικής ακτής μεταξύ του Βοσπόρου, του Σαγγάριου ποταμού και ενός σημείου που θα καθοριζόταν στον κόλπο του Ίζμιτ (Νικομήδειας), στ) τα νησιά της Θάλασσας του Μαρμαρά, καθώς και η Ίμβρος και η Τένεδος για την προστασία των Δαρδανελλίων. Το υπόμνημα κατέληγε με την επισήμανση πως η Ρωσία προσδοκούσε να εξεταστούν με ευμένεια οι προτάσεις από τους συμμάχους της και ότι οι κυβερνήσεις τους μπορούσαν να υπολογίζουν αντίστοιχα στη συμπάθεια και στην υποστήριξή της για την εκπλήρωση των σκοπών τους στα υπόλοιπα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας²⁰⁵.

Όμως ο Σαζόνφοf εξακολουθούσε να παραμένει αμετάπειστος ως προς το ζήτημα της σύμπραξης των ελληνικών δυνάμεων στα Δαρδανέλλια. Την ίδια ημέρα που παρέδωσε το υπόμνημα στον Μπιουκάναν τον ενημέρωσε για την άποψη του τσάρου, ο οποίος είχε δηλώσει ότι σε καμιά περίπτωση η Ρωσία δεν θα έδινε την έγκρισή της για τη συμμετοχή των Ελλήνων στα Δαρδανέλλια

²⁰³ Ekstein, «Russia, Constantinople», σ. 433· Kerner, «Russia, the Straits», σ. 412.

²⁰⁴ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 96-97· Kerner, *ό.π.*, σ. 412· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 198-199, 202· Smith, *The Russian*, σ. 209-212· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 74.

²⁰⁵ Ekstein, «Russia, Constantinople», σ. 133· Macfie, «The straits question», σ. 56-57· Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 11· Rogan, *Η πτώση των Οθωμανών*, σ. 133· Στεφανοπούλου, *ό.π.*, σ. 77.

διότι, αν τα ελληνικά στρατεύματα εισέρχονταν στην Κωνσταντινούπολη, η Ελλάδα θα προέβαλε διεκδικήσεις για την οθωμανική πρωτεύουσα και, συνεπώς, η κατάσταση θα περιπλεκόταν²⁰⁶. Η ανατροπή του πολιτικού σκηνικού στην Αθήνα δικαίωσε εν μέρει την επιμονή του. Ενώ ο Γκρέυ είχε αποδεχθεί την προσφορά του Βενιζέλου ζητώντας παράλληλα και την αποστολή ναυτικών μονάδων (1 Μαρτίου)²⁰⁷, ο αναπληρωτής αρχηγός ΓΕΣ αντισυνταγματάρχης Ιωάννης Μεταξάς (1871-1941) αντιτάχθηκε στην άποψη του πρωθυπουργού ως προς την αποτελεσματικότητα της επιχείρησης στα Δαρδανέλλια και υπέβαλε στον βασιλιά Κωνσταντίνο Α΄ (1868-1923) την παραίτησή του (2 Μαρτίου)²⁰⁸. Στα Συμβούλια του Στέμματος που συγκλήθηκαν (3 και 5 Μαρτίου 1915), ο Βενιζέλος πρότεινε τη διάθεση του στόλου και ενός εκστρατευτικού σώματος στρατού 35.000 ανδρών ή τουλάχιστον μιας μεραρχίας 15.000 ανδρών²⁰⁹.

Ο Βενιζέλος διαβεβαίωσε παράλληλα τους πρεσβευτές της Αντάντ (5 Μαρτίου) ότι η Ελλάδα δεν έτρεφε πολιτικές φιλοδοξίες σχετικά με την Κωνσταντινούπολη και ότι η παρουσία της στην οθωμανική πρωτεύουσα υπάκουε σε ηθικές επιταγές και αποσκοπούσε στην εξυπηρέτηση των οικονομικών της συμφερόντων²¹⁰. Η αμφιβολία του Κωνσταντίνου ως προς την τελική επικράτηση της Αντάντ και η τελική του απόφαση να μην εξέλθει η Ελλάδα από την ουδετερότητα, ανάγκασαν τον Βενιζέλο να υποβάλει την παραίτησή του στις 6 Μαρτίου 1915. Η αποδεδειγμένη γερμανοφιλία του βασιλιά και οι εισηγήσεις του ΓΕΣ για τη μη σύμπραξη της Ελλάδας δεν ήταν οι μόνοι παράγοντες που τον οδήγησαν σε αυτήν την απόφαση. Γνωρίζοντας την αντίθεση της Ρωσίας και της Γαλλίας στην ελληνική συμμετοχή, ο Κωνσταντίνος δεν είχε την πρόθεση να δεσμεύσει τις ένοπλες δυνάμεις της χώρας σε ένα εγχείρημα που ο τελικός του σκοπός ήταν να ωφεληθεί η Ρωσία, χωρίς να έχουν εξασφαλιστεί εκ των προτέρων οι απαραίτητες εδαφικές εγγυήσεις και τα ανάλογα κέρδη της Ελλάδας²¹¹.

Παρά την παραίτηση του Βενιζέλου, η βρετανική κυβέρνηση συνέχισε τις προσπάθειες. Ο Τσώρτσιλ πίεζε τον Γκρέυ για τη συμμετοχή της Ελλάδας και μάλιστα τον παρακινούσε να ανακαλέσει την υπόσχεσή του για την παραχώρηση της Κωνσταντινούπολης και των Στενών στη

²⁰⁶ Churchill, *The World Crisis*, σ. 377· Curtright, *Muddle*, σ. 174· Leon, *Greece*, σ. 134-135· George Zotiades, «Russia and the Question of Greek Participation in the Dardanelles Expedition», *Balkan Studies*, volume 10, number 1, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1969, σ. 18· Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*, σ. 178-180.

²⁰⁷ Churchill, *ό.π.*, σ. 376· Curtright, *ό.π.*, σ. 137· Leon, *ό.π.*, σ. 124-125· Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 168.

²⁰⁸ Για την αντίθεση του Μεταξά σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στην επιχείρηση της Καλλίπολης βλ. Leon, *ό.π.*, σ. 125-126· Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 170 (υποσημ. 353)· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 40.

²⁰⁹ Βλ. αναλυτικά Édouard Driault, *La Grèce et la Grande Guerre. De la Révolution turque au Traité de Lausanne (1908-1923)*, στο Édouard Driault et Michel Lhéritier, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, tome V, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1926, σ. 180-183· Leon, *ό.π.*, σ. 126-128, 131· Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 174· Στεφάνου, *Δαρδανέλλια*, σ. 217-226.

²¹⁰ Smith, *The Russian*, σ. 198· Βισβίτζη-Δοντά, «Ανατροπή Ισορροπιών», σ. 137· Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 183-185· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 63.

²¹¹ Fotakis, *Greek Naval*, σ. 114-115· Θεοδούλου, *ό.π.*, σ. 174-175· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 41· Στεφάνου, *Δαρδανέλλια*, σ. 213-214.

Ρωσία, αν η τελευταία εξακολουθούσε να προβάλλει εμπόδια²¹². Προκειμένου να διασκεδάσει τις ανησυχίες της Αγίας Πετρούπολης, ο Γκρέυ είχε τονίσει στον Μπένκντορφ (4 Μαρτίου) ότι η στρατιωτική αρωγή της Ελλάδας στη χερσόνησο της Καλλιπόλης ήταν απαραίτητη για την επιτυχία της επιχειρήσεων και ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν εξέτασε ποτέ την προσάρτηση κάποιου τμήματος των Στενών στην Ελλάδα, εφόσον μια τέτοια ενέργεια θα ερχόταν σε σύγκρουση με τα ρωσικά συμφέροντα στην περιοχή²¹³. Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκε και το υπόμνημα του Μπιουκάναν προς τον Σαζόνφοφ (6 Μαρτίου)²¹⁴. Ο τελευταίος, υποκύπτοντας στις πιέσεις των συμμάχων του και αφού η Αγία Πετρούπολη είχε πληροφορηθεί την παραίτηση του Βενιζέλου, συναίνεσε τελικά στη συμμετοχή της Ελλάδας (7 Μαρτίου) υπό την προϋπόθεση ότι τα στρατεύματά της δεν θα επιχειρούσαν πέρα από τις τοποθεσίες που θα υποδείκνυαν οι αρχηγοί των Συμμαχικών Δυνάμεων. Επίσης, ανεξαρτήτως του αποτελέσματος των επιχειρήσεων στα Στενά, η Ελλάδα δεν θα λάμβανε εδαφικές αποζημιώσεις ούτε στη Νότια Θράκη ούτε στην περιοχή των Στενών. Τέλος, δεν θα επιτρεπόταν στον ελληνικό στρατό να εισέλθει στην Κωνσταντινούπολη²¹⁵.

Οι όροι του Σαζόνφοφ γνωστοποιήθηκαν στον Γκρέυ, αλλά μετά από την παραίτηση του Βενιζέλου ο επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ αποφάσισε να θέσει επί του παρόντος το ζήτημα στο περιθώριο²¹⁶. Η προσοχή της βρετανικής κυβέρνησης είχε στραφεί στην απάντηση που θα έδινε στο ρωσικό υπόμνημα της 4^{ης} Μαρτίου, καθώς οι εκτεταμένες παραχωρήσεις που απαιτούσε ο Σαζόνφοφ απείχαν κατά πολύ από τις υποσχέσεις του Νοεμβρίου του 1914. Όταν στις 5 Μαρτίου ο υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας συναντήθηκε με τους πρέσβεις της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, τους διαβεβαίωσε ότι η Ρωσία θα εγγυόταν την πλήρη ελευθερία διέλευσης των εμπορικών και ίσως και των πολεμικών πλοίων από τα Στενά. Στην περίπτωση όμως που οι εθνικές βλέψεις της Ρωσίας δεν ικανοποιούνταν, θα αναγκαζόταν να υποβάλει την παραίτησή του στον τσάρο²¹⁷. Αντιμέτωποι με την προειδοποίηση του Σαζόνφοφ, ο Γκρέυ και ο υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Θεόφιλος Ντελκασσέ (1852-1923) υποχώρησαν. Ο Γκρέυ πίστευε ότι η απειλή της παραίτησής του ήταν πραγματοποιήσιμη, επειδή γνώριζε ότι η Γερμανία επιχειρούσε να αποσπάσει τη Ρωσία από τους κόλπους της Αντάντ και είχε διασπείρει φήμες ότι η επιχείρηση στα Δαρδανέλλια είχε αναληφθεί με

²¹² Churchill, *The World Crisis*, σ. 378-379· Fotakis, ό.π., σ. 115· Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 96· Higgins, *Winston Churchill*, σ. 115-116· McMeekin, *The Ottoman Endgame*, σ. 183· Smith, *The Russian*, σ. 197· Zotiades, «Russia and the Question», σ. 20.

²¹³ Gottlieb, ό.π., σ. 94-95· Howard, *The Partition*, σ. 129· Zotiades, ό.π., σ. 19· Βισβίξη-Δοντά, «Ανατροπή Ισορροπιών», σ. 136· Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*, σ. 180-181· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 62.

²¹⁴ Fotakis, *Greek Naval*, σ. 116· Howard, ό.π., σ. 129· Leon, *Greece*, σ. 137-138· Zotiades, ό.π., σ. 20.

²¹⁵ Leon, ό.π., σ. 138· Zotiades, ό.π., σ. 21· Θεοδούλου, *Η Ελλάδα και η Αντάντ*, σ. 186-188· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 63-64.

²¹⁶ Θεοδούλου, ό.π., σ. 188.

²¹⁷ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 104· Macfie, «The straits question», σ. 57· McMeekin, *The Ottoman Endgame*, σ. 184· Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 12· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 75-76· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 79-80.

σκοπό να εμποδίσει την έξοδο της Ρωσίας στη Μεσόγειο. Επίσης, στη Ρωσία υπήρχαν φιλογερμανικοί κύκλοι που υπονόμειαν την πολιτική του Σαζόνοφ. Η διατήρηση του τελευταίου στο αξίωμα του υπουργού Εξωτερικών αποτελούσε ζήτημα ζωτικής σημασίας για την τύχη του πολέμου και, συνεπώς, συνετέλεσε στη βρετανική συγκατάθεση στις ρωσικές διεκδικήσεις²¹⁸.

Στις 9 Μαρτίου, και αφού την προηγούμενη ο Παλαιολόγk είχε ενημερώσει τον Σαζόνοφ ότι η Ρωσία μπορούσε να υπολογίζει στη φιλία της γαλλικής κυβέρνησης για την επίλυση του Ζητήματος των Στενών²¹⁹, συνεδρίασε η βρετανική κυβέρνηση. Τα μέλη της συμφώνησαν να αποδεχθούν το αίτημα της Ρωσίας στις γενικές του γραμμές υπό τον όρο της ελεύθερης χρήσης του λιμανιού της Κωνσταντινούπολης και του δικαιώματος του ελεύθερου διάπλου των Στενών στα εμπορικά πλοία όλων των εθνών. Από στρατηγική σκοπιά, οι Κίτσεναρ και Τσώρτσιλ δεν προέβλεπαν αντιρρήσεις στο διατυπωμένο αίτημα της Ρωσίας και πρότειναν την Αλεξανδρέττα ως ναυτική βάση²²⁰.

Οι αποφάσεις της κυβέρνησης συζητήθηκαν και επικυρώθηκαν στη σύσκεψη του Πολεμικού Συμβουλίου της 10^{ης} Μαρτίου, με τη συμμετοχή των ηγετών του Συντηρητικού Κόμματος του μαρκήσιου Λάνσντοουν (Χένρυ Πίττυ Φιτζμώρις, 1845-1927) και του Μπόναρ Λω (1858-1923). Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης, ο Γκρέν τόνισε την ανάγκη αποδοχής του υπομνήματος του Σαζόνοφ επειδή υπήρχε ο κίνδυνος της σύναψης χωριστής ειρήνης μεταξύ της Γερμανίας και της Ρωσίας και τόνισε ότι η τελευταία έπρεπε να σταματήσει να αντιτίθεται στην ανάμειξη των ουδέτερων βαλκανικών κρατών και της Ιταλίας. Εκτός των Συντηρητικών, οι οποίοι αντέτειναν ότι η φιλική διάθεση της Μεγάλης Βρετανίας επαρκούσε για να καθησυχαστεί ο Σαζόνοφ, οι υπόλοιποι συντάχθηκαν με τη γνώμη του υπουργού Εξωτερικών ότι η δέσμευση της Μεγάλης Βρετανίας έπρεπε να καθοριστεί με σαφήνεια και υπό την αίρεση ότι θα εκπληρώνονταν οι αξιώσεις της, όπως και της Γαλλίας, στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Συζητήθηκε, επίσης, το ζήτημα της Αλεξανδρέττας και γενικά της ασφάλειας της Βρετανικής Αυτοκρατορίας μετά από το πέρας του πολέμου. Το Πολεμικό Συμβούλιο αποφάσισε τελικά να αποδεχθεί το ρωσικό αίτημα υπό τους εξής όρους: το λιμάνι της Κωνσταντινούπολης θα ήταν ελεύθερο στο διαμετακομιστικό εμπόριο· η Ρωσία θα παρείχε την πλήρη ελευθερία διέλευσης των Στενών σε όλους τους εμπορικούς στόλους· οι ιεροί μουσουλμανικοί τόποι και η Αραβία θα παρέμεναν υπό ανεξάρτητη μουσουλμανική κυριαρχία²²¹.

²¹⁸ Viscount Grey of Fallodon, K. G, *Twenty-Five Years 1892-1916*, volume II, London, Hodder and Stoughton Limited, 1925, σ. 181-182.

²¹⁹ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 99· Howard, *The Partition*, σ. 128· Kerner, «Russia, the Straits», σ. 413· Macfie, «The straits question», σ. 58· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 208· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 82-83.

²²⁰ Ekstein, «Russia, Constantinople», σ. 433-434· Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 13· Skaggs, *ό.π.*, σ. 201.

²²¹ Ekstein, *ό.π.*, σ. 434· Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 97· Macfie, «The straits question», σ. 58-59· McMeekin, *The Ottoman Endgame*, σ. 186· Renzi, *ό.π.*, σ. 13-14· Skaggs, *ό.π.*, σ. 200, 201-202.

Τελικά, το Πολεμικό Συμβούλιο επιφυλάχθηκε να αποστείλει την απάντησή του προς τη Ρωσία έως ότου καθορίζονταν επακριβώς οι βρετανικές επιδιώξεις απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο Γκρέυ ενημέρωσε σχετικά τον Μπένκεντορφ²²². Στις οδηγίες του προς τον Μπιουκάναν ο Γκρέυ πρόσθεσε δύο ακόμη όρους: τη συναίνεση της Ρωσίας για τη συμμετοχή στον συμμαχικό συνασπισμό της Ελλάδας, της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας και την προσάρτηση της ουδέτερης ζώνης στην Περσία στη βρετανική σφαίρα επιρροής²²³.

Η απάντηση που επιδόθηκε στον Σαζόνοφ και στον τσάρο από τον Μπιουκάναν στις 12 Μαρτίου 1915 ανέφερε ότι η βρετανική κυβέρνηση ενέκρινε το ρωσικό υπόμνημα της 4^{ης} Μαρτίου υπό την προϋπόθεση της επιτυχούς έκβασης του πολέμου και της ικανοποίησης των βρετανικών και γαλλικών επιδιώξεων στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και σε άλλα εδάφη. Σε συνημμένη με την απάντηση του Φόρεϊν Όφισ ρηματική διακοίνωση, ο Γκρέυ σημείωνε εμφαντικά ότι αποδεχόμενη η Μεγάλη Βρετανία τις ρωσικές προτάσεις για το πολυτιμότερο απόκτημα του πολέμου, αποδεικνυε τη φιλία της και την ολοκληρωτική απομάκρυνση από τις παραδοσιακές αρχές της πολιτικής της απέναντι στη Ρωσία και ότι η μεταστροφή της βρισκόταν σε πλήρη αντίφαση με τη βρετανική κοινή γνώμη και τις αντιλήψεις της. Συνεχίζοντας ο Γκρέυ παρέθετε τους όρους που είχε θέσει ως αντάλλαγμα η Μεγάλη Βρετανία για τη συγκατάθεσή της και έπρεπε η ρωσική κυβέρνηση να ικανοποιήσει. Επίσης, της ζητούσε να παραμείνει μυστική η συμφωνία για τα Στενά, ώσπου η Αντάντ να είναι σε θέση να διαβεβαιώσει τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία για τις εδαφικές τους αποζημιώσεις και έως ότου να επιτευχθεί η οριστική συμφωνία αναφορικά με τους στόχους της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας²²⁴.

Ύστερα από τη διατύπωση πρόσκαιρων αντιρρήσεων εκ μέρους του τσάρου και του υπουργού του σχετικά με την αναθεώρηση της Βρετανο-ρωσικής Σύμβασης του 1907, ο Νικόλαος Β΄ αποδέχθηκε τους όρους της Μεγάλης Βρετανίας. Στην επίσημη απάντηση της ρωσικής κυβέρνησης (20 Μαρτίου), ο Σαζόνοφ ζητούσε από το Λονδίνο να αναγνωρίσει στη Ρωσία πλήρη ελευθερία δράσης στη δική της ζώνη επιρροής στην Περσία ως αντάλλαγμα της προσάρτησης της ουδέτερης ζώνης στη Μεγάλη Βρετανία. Επίσης, διαβεβαίωσε τον πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας ότι θα εξασφάλιζε τον ελεύθερο διάπλου των Στενών στα πολεμικά σκάφη της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας²²⁵. Στις 10 Απριλίου 1915 ο Παλαιολόγκ ανακοίνωσε στον Σαζόνοφ την τελική συγκατάθεση της γαλλικής κυβέρνησης στο υπόμνημα της Ρωσίας, αφού πρωτίτερα (16

²²² Smith, *The Russian*, σ. 225.

²²³ Ekstein, «Russia, Constantinople», σ. 434· Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 15.

²²⁴ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 97· Howard, *The Partition*, σ. 129-130· Kerner, «Russia, the Straits», σ. 414· Renzi, *ό.π.*, σ. 15· Smith, *The Russian*, σ. 226-229· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 76-77· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 88-89.

²²⁵ Howard, *ό.π.*, σ. 129· Renzi, *ό.π.*, σ. 15-16· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 206· Smith, *ό.π.*, σ. 229-231· Στεφανοπούλου, *ό.π.*, σ. 89-90.

Μαρτίου) η Γαλλία είχε εξασφαλίσει την προφορική συγκατάθεση του τσάρου στην προσάρτηση της Συρίας, της Κιλικίας και της Παλαιστίνης²²⁶.

Η μυστική συμφωνία του Μαρτίου - Απριλίου 1915, γνωστή και ως «Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης», θεωρητικά εξασφάλισε την πολυπόθητη έξοδο της Ρωσίας στη Μεσόγειο και αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα κεφάλαια -αν όχι το σπουδαιότερο- στην ιστορική εξέλιξη του Ζητήματος των Στενών. Για τη Μεγάλη Βρετανία συνιστούσε το επιστέγασμα της μεταστροφής της πολιτικής της σε σχέση με το Ζήτημα των Στενών που είχε αρχίσει να διαμορφώνεται από τη δεκαετία του 1890 και παγιώθηκε τον Φεβρουάριο του 1903, σύμφωνα με το συμπέρασμα της Επιτροπής για την Αυτοκρατορική Άμυνα. Επομένως, από καθαρά στρατηγική άποψη, η προσυπογραφή της βρετανικής κυβέρνησης στο υπόμνημα του Σαζόννοφ δεν επηρέαζε αρνητικά την παρουσία της στη Μεσόγειο και στην Εγγύς Ανατολή, αλλά την ενίσχυσε. «Παραχωρώντας» τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη στη Ρωσία υπό την προϋπόθεση της νίκης των Συμμαχικών Δυνάμεων, ο Γκρέυ κατόρθωσε -τουλάχιστον στα χαρτιά- να εξασφαλίσει ως αντίτιμο την προσάρτηση ολόκληρης της ακτογραμμής του Περσικού Κόλπου στη Μεγάλη Βρετανία και να λάβει από τη ρωσική κυβέρνηση εγγυήσεις για μελλοντικές διεκδικήσεις του Λονδίνου στα ασιατικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας²²⁷.

Μολονότι οι Σύμμαχοι προέκριναν ως καταλληλότερη λύση τη διεθνοποίηση της Κωνσταντινούπολης και την ουδετεροποίηση των Στενών, τα οποία θα υπάγονταν σε καθεστώς διεθνούς εποπτικού ελέγχου²²⁸, η Μεγάλη Βρετανία έλαβε τουλάχιστον εγγυήσεις για τη διατήρηση τόσο του διάπλου του διεθνούς εμπορίου διαμέσου των Στενών όσο και της Κωνσταντινούπολης με καθεστώς ελεύθερου λιμανιού για τη διακίνηση των εμπορικών αγαθών²²⁹. Πρόσθετοι, επίσης, παράγοντες όπως η ανάγκη διατήρησης της Ρωσίας στο πολεμικό μέτωπο κυρίως μετά από την έναρξη της εκστρατείας των Δαρδανελίων, το ζήτημα της συμμετοχής των ουδέτερων κρατών - ιδίως της Ελλάδας- στις πολεμικές επιχειρήσεις και η έλλειψη χάραξης κοινής γραμμής της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας απέναντι στις αξιώσεις της Ρωσίας, συνετέλεσαν στην απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης να συναινέσει -αν και απρόθυμα, όπως σημείωνε ο Γκρέυ στα απομνημονεύματά του²³⁰- στην αποδοχή των απαιτήσεων της Αγίας Πετρούπολης²³¹.

²²⁶ Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 101· Howard, *ό.π.*, σ. 130-131· Kerner, «Russia, the Straits», σ. 414· Skaggs, *ό.π.*, σ. 208· Smith, *ό.π.*, σ. 238-239· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 77, 80· Στεφανοπούλου, *ό.π.*, σ. 91-92.

²²⁷ Ekstein, «Russia, Constantinople», σ. 434· Gottlieb, *ό.π.*, σ. 106· Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 16-17· Skaggs, *ό.π.*, σ. 209· Smith, *ό.π.*, σ. 238-239.

²²⁸ Gottlieb, *ό.π.*, σ. 93· Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 236-237, 239, 241, 247· Ζωτιάδης, *Η Πολιτική*, σ. 74-75.

²²⁹ Ekstein, «Russia, Constantinople», σ. 434.

²³⁰ Grey, *ό.π.*, σ. 182.

²³¹ Renzi, «Great Britain, Russia», σ. 17-19· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 102· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 110.

ii) Ανακωχή του Μούδρου (1918) - Κρίση στο Τσανάκκαλε (1922)

Η «Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης» υπήρξε η πρώτη μιας σειράς μυστικών συμφωνιών μεταξύ των ετών 1915-1917 που προέβλεπαν τη διανομή των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μεταξύ των Συμμαχικών Δυνάμεων και χάρασσαν εκ νέου τον χάρτη της Εγγύς Ανατολής²³². Η παταγώδης αποτυχία της ναυτικής εκβίασης των Δαρδανελίων (18 Μαρτίου 1915) και της απόβασης στην Καλλίπολη (25 Απριλίου 1915) πέρα από το γεγονός ότι δεν κατάφερε να επισπεύσει το τέλος του πολέμου και να «σπάσει» την απομόνωση της Ρωσίας²³³, προκάλεσε κυβερνητική κρίση στη Μεγάλη Βρετανία και τον σχηματισμό κυβέρνησης συνασπισμού υπό τον Λόντ Τζωρτζ (1863-1945) τον Δεκέμβριο του 1916 με τον Μπάλφουρ ως υπουργό Εξωτερικών²³⁴ και τον λόρδο Κέρζον (Τζωρτζ Ναθάνιελ Κέρζον, 1ος μαρκήσιος του Κέντλεστον, 1859-1925) ως Λόρδο Πρόεδρο του Συμβουλίου.

Προκειμένου να εξισορροπήσει τα πλεονεκτήματα της Ρωσίας από τη μελλοντική ναυτική της εγκατάσταση στην περιοχή των Στενών και να διασφαλίσει τη θαλάσσια οδό προς την Ινδία, το βρετανικό Ναυαρχείο πρότεινε (τον Οκτώβριο του 1916) την κατάληψη είτε της Λήμνου μετά από το τέλος του πολέμου -ώστε να ελέγξει την έξοδο των Στενών προς τη Μεσόγειο- είτε ενός ή δύο

²³² Οι μυστικές συμφωνίες ήταν οι εξής: α) η Συνθήκη του Λονδίνου (26 Απριλίου 1915) μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας, β) η Συμφωνία Σάικς-Πικό (26 Απριλίου - 23 Οκτωβρίου 1916) μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας, γ) η Συμφωνία του Αγίου Ιωάννη της Μωριέννης (19 Απριλίου - 26 Σεπτεμβρίου 1917) μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας. Επίσης, με την αλληλογραφία μεταξύ του ύπατου αρμοστή της Αιγύπτου Σερ Χένρυ ΜακΜάον και του σαρίφ της Μέκκας Χουσεΐν μπιν Αλή (Ιούλιος του 1915 - Μάρτιος του 1916)- μολονότι δεν εντάσσεται στις μυστικές συμφωνίες- διαφαινόταν η πρόθεση της Μεγάλης Βρετανίας για τη δημιουργία ενός αραβικού κράτους με ασαφή όμως όρια. Για τις συμφωνίες και για μια περιεκτική επισκόπηση της βρετανικής πολιτικής στην Εγγύς Ανατολή έως το 1917 βλ. Anderson, *The Great Powers*, σ. 160-164· Clayton, *ό.π.*, σ. 226-230· Michael L. Dockrill and J. Douglas Gould, *Peace without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-23*, London, Batsford Academic and Educational Limited, 1981, σ. 133-143· Marian Kent, «Asiatic Turkey, 1914-1916» στο Hinsley F. H. (επιμ.), *British Foreign Policy*, σ. 439-451· A. L. Macfie, «British Foreign Policy in the Near East, 1916-1922: Questions of Responsibility», *Balkan Studies*, volume 40, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1999, σ. 329-331· McMeekin, *The Ottoman Endgame*, σ. 287-288· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 213-215· Γεώργιος Β. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2005, σ. 439-449· Γιάννης Δ. Σακκάς, *Το Παλαιστινιακό*, μέρος Α', Αθήνα, Πατάκης, Οκτώβριος 2005, σ. 85-94· Χαράλαμπος Ι. Ψωμάδης, *Η τελευταία φάση του Ανατολικού Ζητήματος. Συμβολή στη μελέτη των ελληνοτουρκικών διπλωματικών σχέσεων*, Αθήνα, Εκδόσεις Έφεσος, 2004, σ. 36-37.

²³³ Για τις στρατιωτικές πτυχές και τις συνέπειες των συμμαχικών επιχειρήσεων στα Δαρδανέλλια και στην Καλλίπολη βλ. Edward J. Erickson, «One more push: Forcing the Dardanelles in March 1915», *The Journal of Strategic Studies*, volume 24, number 3, September 2001, σ. 158-176· Edward J. Erickson, «Strength», σ. 997-1011· David French, «The Origins of the Dardanelles Campaign Reconsidered», *History*, volume 68, number 223, June 1983, σ. 218-224· Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 108, 119-121, 127-131· Guin, *British Strategy*, σ. 68-80· Macfie, «The straits question», σ. 59-61· McMeekin, *ό.π.*, σ. 192-197· Rogan, *Η πτώση των Οθωμανών*, σ. 138-158, 185-215· Strachan, *Α' Παγκόσμιος*, σ. 164-169· Norman Stone, *Συνοπτική Ιστορία του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου*, Αθήνα, Ψυχογιός, 2010, σ. 92-94· The Author of *The Real Kaiser, Dardanelles, Their Story and Their Significance in the Great War*, London, Andrew Melrose, 1915, σ. 120-159· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 93-96.

²³⁴ Νωρίτερα (25 Μαΐου 1915 - 10 Δεκεμβρίου 1916) ο Μπάλφουρ είχε αναλάβει το αξίωμα του Πρώτου Λόρδου του Ναυαρχείου ύστερα από την παραίτηση του Τζωρτζ. Βλ. Gottlieb, *ό.π.*, σ. 120.

νησιών του δωδεκανησιακού συμπλέγματος²³⁵. Επίσης, σε διάφορες περιπτώσεις οι Βρετανοί πρότειναν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία τη σύναψη χωριστής ειρήνης. Χαρακτηριστικά, το 1915 - μεσούσης της εκστρατείας στα Δαρδανέλλια- η βρετανική κυβέρνηση πρόσφερε στην Υψηλή Πύλη σημαντικά χρηματικά ποσά με αντάλλαγμα την άρση της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών και την αποδοχή των ειρηνευτικών συμμαχικών όρων. Ωστόσο, οι συνομιλίες απέτυχαν εξαιτίας της άρνησης της νεοτουρκικής κυβέρνησης και των αντιδράσεων της Ρωσίας. Τον Ιανουάριο του 1918, οι Βρετανοί πρότειναν την αναγνώριση της Οθωμανικής Τουρκίας ως ανεξάρτητου κράτους, τάχθηκαν υπέρ της κατάργησης των Διομολογήσεων, της διατήρησης της Κωνσταντινούπολης ως πρωτεύουσας και της ευνοϊκής οικονομικής μεταχείρισης. Σε αντιστάθμισμα, η Υψηλή Πύλη ήταν υποχρεωμένη να αναγνωρίσει την ανεξαρτησία της Αρμενίας, της Μεσοποταμίας και της Αραβίας και να χορηγήσει καθεστώς πλήρους αυτονομίας στη Συρία και στην Παλαιστίνη. Αναφορικά με τα Στενά, το καθεστώς που προκρινόταν ήταν εκείνο της ουδετεροποίησης υπό την εποπτεία διεθνούς επιτροπής, η οποία θα ήλεγχε τις διελεύσεις, ενώ οι οχυρώσεις θα καταστρέφονταν και δεν θα ανεγείρονταν νέες εντός μιας συγκεκριμένης χιλιομετρικής απόστασης²³⁶.

Αν μεταξύ των ετών 1915-1917 ένας από τους συμμαχικούς πολεμικούς στόχους -όπως είχαν ανακοινωθεί από τον Μπάλφουρ στον πρόεδρο των ΗΠΑ Γούντροου Ουίλσον (1856-1924) στις 10 Ιανουαρίου 1917- αποτελούσε η απόφαση των Συμμάχων να εκδιώξουν τους Οθωμανούς από την Κωνσταντινούπολη και την Ανατολική Θράκη²³⁷, το φθινόπωρο του 1917 οι εσωτερικές εξελίξεις στη Ρωσία μετέβαλαν άρδην το διπλωματικό σκηνικό του πολέμου και κατέστησαν τη Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης ανενεργή. Παρά τη δημοσιοποίησή της από τη ρωσική κυβέρνηση ενώπιον των μελών της Δούμα (2 Δεκεμβρίου 1916)²³⁸, οι Μπολσεβίκοι, ύστερα από την ανατροπή του τσαρικού καθεστώτος και την κατάληψη της εξουσίας (τον Οκτώβριο του 1917), κατήγγειλαν επίσημα με το «Διάταγμα της Ειρήνης» (8 Νοεμβρίου 1917) και την «Εκκκληση προς τους

²³⁵ N. Petsalis-Diomidis, *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies (Series 175), 1978, σ. 45· V. H. Rothwell, *British War Aims and Peace Diplomacy 1914-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1971, σ. 52.

²³⁶ Για τις βρετανικές ειρηνευτικές προσπάθειες βλ. Harry N. Howard, *Turkey, the Straits and U. S. Policy*, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 1974, σ. 42-43· Macfie, «The straits question», σ. 64-65, 67-68· Rothwell, *ό.π.*, σ. 123-124· Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, σ. 460-462. Επίσης, οι Γάλλοι το 1915 είχαν έρθει σε επαφή με τον πρώην υπουργό Οικονομικών της Υψηλής Πύλης Τζαβίτ μπέη (1875-1926) στη Γενεύη. Βλ. Gottlieb, *Studies in Secret Diplomacy*, σ. 110-112· Howard, *The Partition*, σ. 132-133.

²³⁷ Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 217· H. W. V. Temperley (επιμ.), *A History of the Peace Conference of Paris*, volume VI, London, Henry Frowde and Hodder & Stoughton, 1924, σ. 22.

²³⁸ Η ανακοίνωση πραγματοποιήθηκε με την προηγούμενη συγκατάθεση της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, καθώς και των υπόλοιπων κρατών που είχαν λάβει γνώση της συμφωνίας του Μαρτίου - Απριλίου του 1915 (Ιταλίας και Ρουμανίας). Βλ. σχετικά Robert J. Kerner, «Russia and the Straits Question, 1915-17», *The Slavonic and East European Review*, volume 8, number 24, March 1930, σ. 592-594· Howard, *The Partition*, σ. 136· Macfie, «The straits question», σ. 66· Temperley, *ό.π.*, σ. 9-10· Warsamy, *La Convention*, σ. 64-65· Andrew L. Zapantis, *Greek-Soviet Relations: 1917-1941*, New York, Columbia University Press, Coll. «East European Monographs», Number CXI, 1982, σ. 20-21· Στεφανοπούλου, *Η Πολιτική της Ρωσίας*, σ. 128-137.

Μουσουλμάνους Εργάτες της Ρωσίας και της Ανατολής» (7 Δεκεμβρίου 1917) όλες τις μυστικές συμφωνίες που είχαν υπογράψει οι προηγούμενες κυβερνήσεις κατά τη διάρκεια του πολέμου. Στην «Έκκληση προς τους Μουσουλμάνους Εργάτες» διακήρυξαν ότι η Κωνσταντινούπολη θα έπρεπε να παραμείνει υπό μουσουλμανική κατοχή²³⁹. Αργότερα, με την υπογραφή της Συνθήκης του Μπρεστ-Λιτόφσκ (3 Μαρτίου 1918) μεταξύ της Σοβιετικής Ρωσίας και των Κεντρικών Αυτοκρατοριών (ανάμεσά τους η Οθωμανική Αυτοκρατορία και η Βουλγαρία)²⁴⁰ τερματίστηκε η συμμετοχή της Ρωσίας στον πόλεμο αφήνοντας ελεύθερο το πεδίο στις Συμμαχικές Δυνάμεις (μεταξύ των οποίων και η Αμερική²⁴¹) για να καθορίσουν το καθεστώς της Κωνσταντινούπολης και των Στενών σύμφωνα με τα συμφέροντα και τις στρατηγικές τους επιδιώξεις.

Ήδη από τον Απρίλιο του 1917 ο Μπάλφουρ κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στην Ουάσιγκτον είχε ταχθεί υπέρ της διεθνοποίησης της Κωνσταντινούπολης, μιας πρότασης που είχε θέσει στη βρετανική κυβέρνηση (τον Φεβρουάριο του 1916) ο διπλωμάτης και μυστικιστής βουλευτής του προέδρου Ουίλσον Έντουαρντ Μάντελ Χάους (1858-1938)²⁴². Στα τέλη Σεπτεμβρίου τον Οκτώβριο του 1917, δύο υπομνήματα του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών υποδείκνυαν ότι θα ήταν καλύτερο να τεθούν υπό τον έλεγχο των ΗΠΑ η Κωνσταντινούπολη και η ελευθεροπλοΐα των Στενών στα πολεμικά πλοία όλων των εθνών σε όλες τις περιστάσεις (σε καιρό ειρήνης και πολέμου). Κατ' αυτό τον τρόπο, η Αμερική θα ασκούσε στην ουσία πολιτική προτεκτοράτου στην οθωμανική πρωτεύουσα και στα Στενά. Η Ίμβρος, η Τένεδος και η Θάσος θα περιέρχονταν στην ελληνική κατοχή υπό την προϋπόθεση ότι η ελεύθερη ναυσιπλοΐα των Στενών θα ήταν εξασφαλισμένη²⁴³. Ο Λόνιτ Τζωρτζ από την πλευρά του προέκρινε ως το πλέον ενδεδειγμένο καθεστώς τον αμερικανικό έλεγχο των Στενών παρά τη διεθνοποίησή τους, επειδή οι ΗΠΑ αποτελούσαν τη μόνη εκ των Μεγάλων Δυνάμεων, η οποία δεν είχε εμπλακεί στους ανταγωνισμούς και στις αντιπαλότητες γύρω από το ζήτημα²⁴⁴. Εντέλει η διατήρηση της Κωνσταντινούπολης ως πρωτεύουσας του οθωμανικού κράτους και της κατοχής της Ανατολικής Θράκης από τους Οθωμανούς, η ουδετεροποίηση των Στενών και η υπαγωγή τους σε καθεστώς διεθνούς ελέγχου περιλήφθηκαν στους πολεμικούς στόχους της Μεγάλης Βρετανίας που διακηρύχθηκαν από τον

²³⁹ Anderson, *The Great Powers*, σ. 165-166· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 32· Macfie, *ό.π.*, σ. 67· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 219· Στεφανοπούλου, *ό.π.*, σ. 146, 147. Όμως ο κομισάριος Εξωτερικών Υποθέσεων Λέων Τρότσκι (1879-1940) είχε ταχθεί υπέρ της τσαρικής πολιτικής για την προσάρτηση της Κωνσταντινούπολης και των Στενών. Βλ. Zapantis, *Greek-Soviet*, σ. 22.

²⁴⁰ Σύμφωνα με το άρθρο 4 της συνθήκης οι περιοχές του Αρνταχάν, Καρς και Βατούμ που είχαν καταληφθεί από τα ρωσικά στρατεύματα κατά τη διάρκεια του ρωσοοθωμανικού πολέμου (1877-1878) θα αποδίδονταν στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Για το κείμενο της συνθήκης βλ. στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp>.

²⁴¹ Οι ΗΠΑ κήρυσαν τον πόλεμο στη Γερμανία στις 6 Απριλίου 1917.

²⁴² Howard, *Turkey*, σ. 38-39· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 220.

²⁴³ Skaggs, *ό.π.*, σ. 221. Αναλυτικά για τα υπομνήματα του Ουίλλιαμ Τύρρελ, διευθυντή του Τμήματος Πολιτικών Πληροφοριών του Φόρεϊν Όφισ, βλ. Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, σ. 315-316, 458-460.

²⁴⁴ Skaggs, *ό.π.*, σ. 221.

Λούντ Τζωρτζ στις 5 Ιανουαρίου 1918 στο συνέδριο της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών της Μεγάλης Βρετανίας στο Λονδίνο²⁴⁵. Στις 8 Ιανουαρίου στο «Διάγγελμα των 14 Σημείων» του προς τα μέλη του Κογκρέσου, ο πρόεδρος Ουίλσον διακήρυξε ότι η διέλευση των Δαρδανελλίων θα έπρεπε να είναι πάντοτε ελεύθερη υπό διεθνείς εγγυήσεις στα πλοία και στο εμπόριο όλων των εθνών (12^ο Σημείο)²⁴⁶.

Η διαφαινόμενη ήττα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οδήγησε σε παραίτηση την κυβέρνηση των Νεότουρκων (8 Οκτωβρίου) και ο Αχμέτ Ιζέτ πασά (1864-1937) ορίστηκε ο νέος μέγας βεζίρης αντικαθιστώντας τον Ταλαάτ πασά (1874-1921). Η βρετανική κυβέρνηση εξουσιοδότησε τον ναύαρχο και αρχηγό του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου Σόμερσετ Κάλθορπ (1865-1937) να φέρει εις πέρας τις διαπραγματεύσεις για λογαριασμό της Μεγάλης Βρετανίας, οι οποίες ξεκίνησαν στις 27 Οκτωβρίου επί του θωρηκτού «Αγαμέμνων», που ήταν αγκυροβολημένο στο λιμάνι του Μούδρου στη Λήμνο. Η σημαντικότερη των προϋποθέσεων για τη σύναψη της ανακωχής αφορούσε τον ελεύθερο και ακώλυτο διάπλου των Δαρδανελλίων, της Θάλασσας του Μαρμαρά και του Βοσπόρου μόνο από τα συμμαχικά πολεμικά σκάφη και την πρόσβασή τους στη Μαύρη Θάλασσα. Επίσης, αφορούσαν την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης από τα βρετανικά στρατεύματα καθώς και των φρουριών που δέσποζαν και στις δύο ακτές των Δαρδανελλίων από τις στρατιωτικές δυνάμεις της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας. Ο Λούντ Τζωρτζ ήταν πεπεισμένος ότι η κατοχή των Στενών και της Κωνσταντινούπολης θα επέτρεπε στη Μεγάλη Βρετανία να ασκεί τον έλεγχο σε ολόκληρη την Οθωμανική Τουρκία, ενώ η παρουσία του συμμαχικού στόλου στη Μαύρη Θάλασσα θα επηρέαζε τα δρώμενα στην Ανατολική Ρωσία και στον Καύκασο. Ο αντιπρόσωπος της οθωμανικής κυβέρνησης και υπουργός Ναυτικών Ραούφ μπέη (1881-1964) ήταν αντίθετος στην κατάληψη των φρουριών των Δαρδανελλίων και ζητούσε τη συμμετοχή σε αυτήν ενός περιορισμένου αριθμού οθωμανικών στρατευμάτων. Αν πλοία του ελληνικού πολεμικού ναυτικού συμμετείχαν σε επιχειρήσεις στη Μαύρη Θάλασσα, τούτα θα έπρεπε να διέρχονται τα Στενά ύστερα από τη δύση του ήλιου και σε καμιά περίπτωση τα ελληνικά ή ιταλικά πολεμικά σκάφη δεν θα έπρεπε να σταλούν στην Κωνσταντινούπολη ή στη Σμύρνη. Τελικά, η οθωμανική αντιπροσωπεία υπέγραψε την ανακωχή άνευ όρων στις 30 Οκτωβρίου 1918²⁴⁷.

²⁴⁵ Howard, *Turkey*, σ. 45· Alan Sharp, *The Versailles Settlement: Peacemaking After the First World War, 1919-1923*, St Martin's Press, 1991, σ. 178· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 105· Skaggs, *ό.π.*, σ. 222-226· Temperley, *A History*, σ. 23-24· Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, σ. 328-329.

²⁴⁶ Howard, *ό.π.*, σ. 45-46· Shotwell and Deák, *ό.π.*, σ. 105· Skaggs, *ό.π.*, σ. 226-227.

²⁴⁷ Για την Ανακωχή του Μούδρου και τους όρους της βλ. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 32· M. A. F. Frangulis, *La Question du Proche Orient. Mémoire sur les déclarations faites et les décisions prises par les Puissances Alliées et Associées*, Paris, 1922, σ. 10-12· Macfie, «The straits question», σ. 68· Petsalis-Diomidis, *Greece*, σ. 94· Rogan, *Η πτώση των Οθωμανών*, σ. 381-383· Rothwell, *British War Aims*, σ. 241-243· David Walder, *The Chanak Affair*, Hutchinson of London, 1969, σ. 54-55· Warsamy, *La Convention*, σ. 67· Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία*, σ. 192-193.

Στις 6 Νοεμβρίου 1918 ξεκίνησε η σταδιακή κατάληψη των αμυντικών θέσεων των Στενών. Τις επόμενες ημέρες (8-10 Νοεμβρίου) βρετανικά και ινδικά στρατεύματα κατέλαβαν τα οχυρά των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου και οι βρετανικές δυνάμεις εισήλθαν στην Κωνσταντινούπολη (13 Νοεμβρίου). Επίσης, μεικτή ναυτική μοίρα αποτελούμενη από 55 βρετανικά, γαλλικά και ιταλικά πολεμικά πλοία κατέπλευσε στην Κωνσταντινούπολη (13 Νοεμβρίου) και στις 27 του ίδιου μήνα τα ελληνικά θωρηκτά «Αβέρωφ» και «Κιλκίς» αγκυροβόλησαν στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου, απέναντι από το ανάκτορο του Ντολμάμπαχτσε. Έως τον Φεβρουάριο του 1919 η στρατιωτική κατοχή της Κωνσταντινούπολης είχε ολοκληρωθεί και η εκπροσώπηση των Συμμαχικών Δυνάμεων ανατέθηκε στους Ύπατους Αρμοστές, με τον διπλωμάτη Ευθύμιο Κανελλόπουλο (1876-1933) να διορίζεται επικεφαλής της Αρμοστείας της Ελλάδας. Οι Βρετανοί ανέλαβαν την αστυνόμευση των συνοικιών του Πέρα και του Γαλατά, οι Γάλλοι της παλαιάς πόλης και οι ιταλικές δυνάμεις εγκαταστάθηκαν στο Σκούταρι (Χρυσούπολη) και στο Καντίκιοϊ (Χαλκηδόνα)²⁴⁸.

Το διετές σχεδόν διάστημα που μεσολάβησε από την Ανακωχή του Μούδρου έως και την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών (10 Αυγούστου 1920) χαρακτηρίζεται από τη φιλοδοξία των Βρετανών να διασφαλίσουν το καθεστώς των Στενών και της Κωνσταντινούπολης κατά τρόπο συνάδοντα με τα ιμπεριαλιστικά τους συμφέροντα στη Μέση Ανατολή και στην Ασία. Από την άλλη πλευρά, η ανάδειξη δύο νέων αντίρροπων παραγόντων έμελλε να καθορίσει αποφασιστικά τη δυναμική των εξελίξεων στην περιοχή: ο πρώτος αφορούσε την αναβάθμιση της γεωστρατηγικής θέσης της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο που κορυφώθηκε με την αντίληψη της «Ελλάδας των δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών» και ο έτερος την ανάπτυξη του τουρκικού εθνικιστικού κινήματος στο εσωτερικό της Χερσονήσου της Ανατολής (τουρκ. Anadolu Yarımadası).

Το μεταπολεμικό *status quo* των Στενών και η διατήρηση ή η έξωση του σουλτανικού καθεστώτος από την Ευρώπη αποτελούσαν τα ζητήματα που μεταξύ άλλων η βρετανική κυβέρνηση ενδιαφερόταν να διευθετήσει πριν και κατά τη διάρκεια των εργασιών της Συνδιάσκεψης της Ειρήνης στο Παρίσι (18 Ιανουαρίου 1919 - 21 Ιανουαρίου 1920). Ενδεικτικά, οι εμπειρογνώμονες του Τμήματος Πληροφοριών του Φόρεϊν Όφισ και μέλη της βρετανικής αντιπροσωπείας στο Παρίσι, όπως ο Χάρολντ Νίκολσον (1886-1968) και ο ιστορικός Άρνολντ Τούνμπε (1889-1975) είχαν κατά καιρούς καταθέσει σε εκθέσεις τις απόψεις τους για τα ζητήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τους στόχους που η Μεγάλη Βρετανία επιδίωκε να πετύχει²⁴⁹.

Στο υπόμνημα του Τούνμπε (18 Φεβρουαρίου 1919) αποτυπώθηκαν οι θέσεις της βρετανικής κυβέρνησης ως προς τον διακανονισμό των υποθέσεων της Μέσης Ανατολής. Σύμφωνα

²⁴⁸ Macfie, ό.π., σ. 68-69· Petsalis-Diomidis, *Greece*, σ. 95, 104.

²⁴⁹ Για τις εκθέσεις των Νίκολσον και Τούνμπε βλ. Erik Goldstein, «British Peace Aims and the eastern question: the political intelligence department and the Eastern Committee, 1918», *Middle Eastern Studies*, volume 23, number 4, October 1987, σ. 429, 431.

με την έκθεση, ο υπό διεθνή έλεγχο ελεύθερος διάπλους των Στενών της Μαύρης Θάλασσας θα εξασφαλιζόταν ισότιμα σε όλα τα έθνη σε περιόδους ειρήνης ή πολέμου υπό την προϋπόθεση ότι η Οθωμανική Αυτοκρατορία θα απεμπολούσε τα κυριαρχικά της δικαιώματα επί των ακτών των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου και ενός τμήματος της παράκτιας ζώνης της Θάλασσας του Μαρμαρά. Στην περιφέρεια των Στενών θα ιδρύοταν ένα νέο ανεξάρτητο κράτος, τη διοίκηση του οποίου θα ασκούσε μια εντολοδόχος Δύναμη, η οποία θα ήταν υπεύθυνη για τη διαφύλαξη της ελευθερίας του διάπλου των Στενών. Ως εναλλακτική πρόταση, ο Τούνμπη συνέστησε την εκπροσώπηση της εντολοδόχου Δύναμης από ένα διεθνές όργανο που θα λειτουργούσε ως Ύπατη Αρμοστεία των Στενών υπό την εποπτεία της Κοινωνίας των Εθνών²⁵⁰. Αναφορικά με τα σύνορα, πρότεινε να συμπεριληφθεί στο κράτος των Στενών και η Ανατολική Θράκη ή στην περίπτωση που εκείνο περιοριζόταν στην Κωνσταντινούπολη και στην ακτογραμμή του Βοσπόρου, η Ανατολική Θράκη και η ευρωπαϊκή παράλια ζώνη της Θάλασσας του Μαρμαρά να ενσωματώνονταν στην Ελλάδα²⁵¹.

Οι εκθέσεις των αξιωματούχων απηχούσαν την αντίληψη του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών ότι ο διεθνής έλεγχος των Στενών ήταν απαραίτητος και ότι θα ήταν καλύτερο να τεθεί υπό την εντολή των ΗΠΑ προκειμένου να αποφευχθούν οι τυχόν προστριβές μεταξύ των Συμμάχων, ενώ η περίπτωση της Ελλάδας αποκλείστηκε, επειδή -σύμφωνα με το Γενικό Επιτελείο- ήταν ευπρόσβλητη σε μια εξωτερική επίθεση και πιθανότατα -κατά τον Κέρζον- θα προκαλούσε την εμπάθεια των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας και θα μετατρέποταν σε δορυφόρο μιας εκ των Μεγάλων Δυνάμεων. Μολονότι το Ναυαρχείο και το Γενικό Επιτελείο ενέκριναν τον διεθνή έλεγχο, αντιτάχθηκαν στην ανάληψη ενεργού ρόλου από τις ΗΠΑ, καθώς η παρουσία τους στην Ανατολική Μεσόγειο θα έθετε σε αμφισβήτηση τη βρετανική ναυτική κυριαρχία. Ως εναλλακτική προτάθηκε η διεθνοποίηση των Στενών, η ελεύθερη ναυσιπλοΐα τους από πλοία όλων των τύπων και μεγεθών, η καταστροφή των οχυρωμάτων και των αμυντικών θέσεων της περιοχής και τέλος, η συγκρότηση ενός διοικητικού οργάνου κατά το πρότυπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του Δούναβη²⁵² που θα διαχειριζόταν τα λειτουργικά ζητήματα της ναυσιπλοΐας των Στενών. Οι παραπάνω απόψεις

²⁵⁰ Η Κοινωνία των Εθνών (συντομ. ΚτΕ) αποτελούσε τον πρώτο διεθνή οργανισμό που ιδρύθηκε μετά το πέρας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, με σκοπό την ειρηνική επίλυση των διεθνών διαφορών. Ως ιδρυτικά της μέλη συμμετείχαν 32 χώρες που είχαν υπογράψει τις συνθήκες ειρήνης και 13 ουδέτερες. Ο οργανισμός λειτούργησε από το 1920 έως το 1946. Γενικά για τη δημιουργία, τη διάρθρωση και τη λειτουργία της ΚτΕ βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Οργάνωση της Διεθνούς Κοινωνίας: Ιστορική Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1996, σ. 60-63· Ιωάννης Δ. Στεφανίδης, *Ισορροπία των Δυνάμεων και Ηγεμονική Πρόκληση: Το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κρατών, 1871-1945*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2006, σ. 117-123· Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2005, σ. 45-51.

²⁵¹ Howard, *Turkey*, σ. 56-57· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 234-236.

²⁵² Τα άρθρα 15-19 της Συνθήκης των Παρισίων (30 Μαρτίου 1856) περιείχαν τους κανονισμούς που θα διέπαν το καθεστώς του Δούναβη. Μεταξύ αυτών προβλεπόταν και η ίδρυση Ευρωπαϊκής Επιτροπής που θα επέβλεπε την ομαλή διεξαγωγή της ναυσιπλοΐας του ποταμού. Βλ. Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 242-246.

τέθηκαν ενώπιον της Επιτροπής Ανατολικών Υποθέσεων της κυβέρνησης τον Δεκέμβριο του 1918, η οποία αποφάνθηκε ότι η ναυσιπλοΐα των Στενών θα έπρεπε να είναι μελλοντικά ελεύθερη στα σκάφη όλων των εθνών σε περιόδους ειρήνης και πολέμου και η απόφασή της υιοθετήθηκε από την κυβέρνηση²⁵³.

Τη διεθνοποίηση των Στενών ως του πλέον κατάλληλου καθεστώτος είχαν αποδεχθεί, επίσης, η Γαλλία και η Ιταλία²⁵⁴. Η ελευθεροπλοΐα όμως παρέμενε πρακτικά αδύνατη όσο το ζήτημα για το μέλλον της Κωνσταντινούπολης παρέμενε σε εκκρεμότητα. Ο Κέρζον με υπόμνημά του (2 Ιανουαρίου 1919) επιχειρηματολόγισε υπέρ της εκδίωξης του σουλτάνου από την Κωνσταντινούπολη και της εγκατάστασής του στο Ικόνιο ή στην Προύσα, καθώς η παραμονή του στην πρωτεύουσα θα καθιστούσε αδύνατο τον διεθνή έλεγχο των Στενών. Η Κωνσταντινούπολη θα ενσωματωνόταν σε μια ουδετεροποιημένη ζώνη των Στενών, η οποία θα διοικείτο από μια διεθνή επιτροπή σύμφωνα με το υπόδειγμα της Διεθνούς Επιτροπής του Σουέζ²⁵⁵ ή της Επιτροπής του Δούναβη. Εναλλακτικά θα τίθετο υπό αμερικανική εντολή. Αναφορικά με τα ευρωπαϊκά εδάφη της Οθωμανικής Τουρκίας, η Βουλγαρία θα λάμβανε τις περιοχές βόρεια της γραμμής Αίνου - Μηδείας και η Ελλάδα την Ανατολική Θράκη, την Καλλίπολη (τουρκ. Γκελίμπολου) και τη Ραιδεστό. Αντίθετα, οι βρετανικές Ένοπλες Δυνάμεις και ο υπουργός Ινδιών Έντουιν Μόνταγκκιου (1879-1924) έκριναν ότι η εκδίωξη του σουλτάνου αποτελούσε προσβολή απέναντι στο θρησκευτικό αίσθημα των μουσουλμανικών πληθυσμών της υψηλίου και θα προκαλούσε αναστάτωση στους Μουσουλμάνους της Ινδίας²⁵⁶. Στη συνεδρίαση των αντιπροσώπων της Μεγάλης Βρετανίας στη Διάσκεψη της Ειρήνης που συγκλήθηκε στο Λονδίνο (30 Ιανουαρίου 1919), το Ναυαρχείο και τα

²⁵³ Goldstein, «British Peace Aims», σ. 430, 433· Macfie, *The Straits*, σ. 85-88· Margaret MacMillan, *Οι Ειρηνοποιοί: Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2005, σ. 488-489· Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, σ. 498-499. Είναι, επίσης, αξιοπαρατήρητο ότι η διεθνοποίηση των Στενών και μιας επαρκούς ενδοχώρας κατά το πρότυπο του καθεστώτος της Διώρυγας του Σουέζ και η υπαγωγή τους στη διοίκηση μιας διεθνούς επιτροπής, όπως εκείνης του Δούναβη, είχε ήδη προταθεί από τους Phillipson και Buxton ένα έτος νωρίτερα (το 1917, προτού ακόμη η Επιτροπή Ανατολικών Υποθέσεων λάβει υπόσταση (συστάθηκε τον Μάρτιο του 1918). Βλ. Phillipson and Buxton, *The Question*, σ. 236. Για το ιστορικό της ίδρυσης της Επιτροπής Ανατολικών Υποθέσεων (Eastern Committee) βλ. Goldstein, *ό.π.*, σ. 419-420.

²⁵⁴ Για τις θέσεις της Γαλλίας και της Ιταλίας στο ζήτημα βλ. Macfie, *ό.π.*, σ. 88-89.

²⁵⁵ Στις 29 Οκτωβρίου 1888 υπογράφηκε η Σύμβαση της Κωνσταντινούπολης, η οποία καθόριζε το καθεστώς ναυσιπλοΐας της Διώρυγας του Σουέζ. Οι συμβαλλόμενοι ήταν οι Μεγάλες Δυνάμεις (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ρωσία, Ιταλία, Γερμανία και Αυστροουγγαρία), η Ισπανία, η Ολλανδία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η σύμβαση αποτελείτο από 17 άρθρα. Το άρθρο 1 προέβλεπε τον ελεύθερο διάπλου της διώρυγας από εμπορικά και πολεμικά πλοία σε καιρό ειρήνης όσο και πολέμου. Το άρθρο 8 όριζε τις αρμοδιότητες της εποπτικής επιτροπής. Η επιτροπή θα συγκροτείτο από τους προξενικούς πράκτορες των κρατών που υπέγραψαν τη σύμβαση και ως κύρια αρμοδιότητα θα είχε την προστασία της ασφάλειας της διώρυγας και την εκτέλεση των διατάξεων της σύμβασης. Αν και ο όρος «ουδετεροποίηση» χρησιμοποιήθηκε ευρέως ως ο καταλληλότερος για να χαρακτηρίσει το καθεστώς της Διώρυγας του Σουέζ, τούτος αμφισβητήθηκε από κάποιους νομικούς του Διεθνούς Δικαίου. Για το κείμενο της σύμβασης βλ. Hurewitz, *Diplomacy*, σ. 202-205. Βλ. επίσης Hallberg, *ό.π.*, σ. 291-294.

²⁵⁶ Paul C. Helmreich, *From Paris to Sévres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference 1919-1920*, Columbus, Ohio State University Press, 1974, σ. 14-15· Macfie, *The Straits*, σ. 89-91· A. L. Macfie, «The British Decision Regarding the Future of Constantinople, November 1918 - January 1920», *The Historical Journal*, volume 18, number 2, June 1975, σ. 391-392· Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925. A Study in Post-War Diplomacy*, London, Constable and Co Ltd., 1934, σ. 76-77· Petsalis-Diomidis, *Greece*, σ. 129-130· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 238-239· Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, σ. 467 (υποσημ. 85)· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 124.

Υπουργεία Πολέμου και Αεροπορίας πρότειναν ότι η Κωνσταντινούπολη έπρεπε να παραμείνει οθωμανική, υποκείμενη σε διεθνή και όχι αμερικανικό έλεγχο. Την πρότασή τους απέρριψαν τόσο το Υπουργείο Εξωτερικών όσο και οι Λούντ Τζωρτζ και Μπάλφουρ από το Παρίσι όπου εκπροσωπούσαν τη Μεγάλη Βρετανία, επιμένοντας στην υπαγωγή της Κωνσταντινούπολης και των Στενών στην αμερικανική εντολή²⁵⁷.

Η Ελλάδα είχε, επίσης, ταχθεί υπέρ της διεθνοποίησης των Στενών. Με τα υπομνήματα των ελληνικών διεκδικήσεων επί των εδαφών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας της 2^{ης} Νοεμβρίου και της 30^{ης} Δεκεμβρίου 1918, ο Βενιζέλος είχε δηλώσει ότι η ελευθερία των Στενών θα διασφαλιζόταν υπό καθεστώς διεθνών εγγυήσεων, ενώ η Κωνσταντινούπολη και το βιλαέτι της (η Γενική Διοίκηση) θα έπρεπε να ενσωματωθούν στην ελληνική επικράτεια ως φυσική συνέπεια της απώλειας της οθωμανικής κυριαρχίας. Ωστόσο, δεδομένης της διεθνούς σημασίας των Στενών, η Ελλάδα δεν θα ήταν αντίθετη στη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους που θα περιλάμβανε την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά με μια επαρκή ενδοχώρα υπό την προστασία της ΚτΕ. Η τελευταία θα όριζε τον κυβερνήτη του κράτους αυτού, ο οποίος θα αναλάμβανε τη διοίκησή του και θα περιφρουρούσε τα διεθνή συμφέροντα. Στις 3 Φεβρουαρίου 1919, ο Βενιζέλος ανέπτυξε τη θέση του για την Κωνσταντινούπολη ενώπιον του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου. Σύμφωνα με αυτήν, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας πρότεινε τη διεθνοποίηση της Κωνσταντινούπολης -μολονότι, όπως σημείωσε, η πρωτεύουσα κατοικείτο από συμπαγή ελληνικό πληθυσμό- και των περιοχών του Σκουτάρεως (Χρυσόπολης) και της απέναντι ακτής του Βοσπόρου, καθώς και των σαντζακίων (διοικήσεων) του Τζμιτ, της Καλλίπολης, της Μπίγκα και τμήματος του βιλαετίου Χουνταβεντιγκιάρ (=Προύσα (τουρκ. Μπούρσα)). Ο σουλτάνος και η κυβέρνησή του, συνέχισε, έπρεπε να εγκαταλείψουν την Κωνσταντινούπολη και να εγκατασταθούν στο Ικόνιο ή στην Προύσα, όπου θα μεταφερόταν η νέα πρωτεύουσα του οθωμανικού κράτους²⁵⁸.

Η αμερικανική αντιπροσωπεία και ο Ουίλσον προσωπικά τάσσονταν υπέρ της εκδίωξης των Οθωμανών από τα ευρωπαϊκά εδάφη. Όμως μολονότι ήταν διατεθειμένοι να αποδεχθούν την ανάθεση της εντολής των Στενών και της Κωνσταντινούπολης από την ΚτΕ στις ΗΠΑ, ήταν επιφυλακτικοί επειδή προέβλεπαν την αντίδραση της αμερικανικής κοινής γνώμης. Στις 21

²⁵⁷ Helmreich, ό.π., σ. 15· Macfie, «The British Decision», σ. 392-393· Harold Nicolson, *Peacemaking 1919*, London, Methuen & Co., 1964, σ. 252-253.

²⁵⁸ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 33· Driault et Lhéritier, *Histoire Diplomatique*, σ. 341· Erik Goldstein, «Great Britain and Greater Greece 1917-1920», *The Historical Journal*, volume 32, issue 2, June 1989, σ. 346· Dimitri Kitsikis, *Propagande et Pressions en Politique Internationale: La Grèce et ses revendications à la Conférence de la Paix (1919-1920)*, Paris, Publications de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Paris, Série *Recherches*, tome 9, 1963, σ. 28· Petsalis-Diomidis, *Greece*, σ. 73, 123-125, 137· Ελευθέριος Βενιζέλος, *La Grèce devant le Congrès de la Paix*, Paris, Impimerie Chaix, 1919, σ. 14· Α. Ι. Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1919-1955)*, τόμος Α': *Η Χωλαίνουσα Ειρήνη (1919-1933)*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1968, σ. 135· Λεονταρίτης, *Η Ελλάδα*, σ. 486· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 61, 63. Γενικά για τις ελληνικές διεκδικήσεις βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*, τόμος πρώτος, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2005, σ. 141-146.

Ιανουαρίου 1919 ο τομέας πληροφοριών της αμερικανικής αποστολής για τη διαπραγμάτευση της συνθήκης ειρήνης πρότεινε τη δημιουργία ενός διεθνούς κράτους στην περιοχή των Στενών υπό την εντολή της ΚτΕ. Τα σύνορα του κράτους εκείνου θα περιλάμβαναν ολόκληρη την ακτογραμμή των Στενών και της Θάλασσας του Μαρμαρά, εκτεινόμενα έως τη γραμμή Αίνου - Μηδείας στην Ευρώπη και σε τμήμα του Σαγγάριου ποταμού (τουρκ. Σακάρια) που θα περιλάμβανε την Προύσα και την Πάνορμο (τουρκ. Μπάντιρμα) στα νότια παράλια της Προποντίδας στην Ασία. Ο διάπλους των Δαρδανελλίων, του Βοσπόρου και της Θάλασσας του Μαρμαρά θα παρέμενε μονίμως ελεύθερος στα εμπορικά πλοία όλων των εθνών²⁵⁹.

Τα προτεινόμενα όρια της ζώνης Κωνσταντινούπολης - Στενών της αμερικανικής αποστολής παρεξέκλιναν των αντίστοιχων της βρετανικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Σύμφωνα με τους Βρετανούς, η επικράτεια της Κωνσταντινούπολης θα εκτεινόταν από τη γραμμή Αίνου - Μηδείας έως την ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου, ενώ το υπόλοιπο τμήμα της βόρειας ακτογραμμής της Προποντίδας και η χερσόνησος της Καλλιπόλης θα αποδιδόταν στην Ελλάδα. Η χερσόνησος της Αρτάκης, η Μπίγκα και τα νησιά της Θάλασσας του Μαρμαρά θα περιλαμβάνονταν στο μελλοντικό κράτος της Κωνσταντινούπολης. Η Ίμβρος και η Τένεδος είτε θα ενσωματώνονταν σε αυτό είτε θα περιέρχονταν στην Ελλάδα υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα χρησιμοποιούνταν ως ναυτικές βάσεις. Τα όρια του οθωμανικού κράτους στην Ασία θα εκτεινόταν από τη Χηλή (τουρκ. Σίλε) στη Μαύρη Θάλασσα έως τη Λίβυσα (τουρκ. Γκέμπζε) στον κόλπο της Νικομήδειας και απέναντι από το ακρωτήριο Χερσέκ, θα διέτρεχαν ένα τμήμα ανατολικά της Νίκαιας της Βιθυνίας (τουρκ. Ίζνικ) και θα κατέληγαν στην Πάνορμο. Συνεπώς, σύμφωνα με τον βρετανικό σχεδιασμό, η Οθωμανική Τουρκία θα αποκτούσε πρόσβαση στη Θάλασσα του Μαρμαρά, αλλά ο έλεγχος των Στενών και της Προποντίδας θα ανήκε πλήρως στην εντολοδόχο Δύναμη. Ωστόσο, οι διαπραγματεύσεις μεταξύ των δύο πλευρών υπήρξαν ατελέσφορες, διότι οι διαπραγματευτές της αμερικανικής αποστολής έθεσαν ως *conditio sine qua non* για την ανάληψη της εντολής από τις ΗΠΑ τον αποκλεισμό της Οθωμανικής Τουρκίας από κάθε σημείο των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου ή της ακτογραμμής της Θάλασσας του Μαρμαρά²⁶⁰.

Ενόψει των δυσκολιών που αναφάνηκαν εξαιτίας της αναποφασιστικότητας και της ενδεχόμενης άρνησης των ΗΠΑ να αποδεχθούν την εντολή για την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά, η βρετανική αντιπροσωπεία προώθησε ένα καινοτόμο σχέδιο. Στις 14 Απριλίου οι Νίκολσον και Τούνμπε πρότειναν ως τελική λύση την υπαγωγή της Κωνσταντινούπολης, των ευρωπαϊκών

²⁵⁹ Helmreich, *From Paris*, σ. 22· Harry N. Howard, «The United States and Turkey: American Policy in the Straits Question (1914-1963)», *Balkan Studies*, volume 4, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1963, σ. 229· Petsalis-Diomidis, ό.π., σ. 122, 123· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 52-53.

²⁶⁰ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 32-33· Helmreich, ό.π., σ. 88· Nicolson, *Peacemaking*, σ. 291· Petsalis-Diomidis, ό.π., σ. 182-184.

ακτών των Στενών και της Θάλασσας του Μαρμαρά στην Ελλάδα, ενώ όλα τα ασιατικά εδάφη προς Ανατολή και Νότο θα παρέμεναν στην οθωμανική επικράτεια. Η κατοχή των Στενών από την Ελλάδα και την Οθωμανική Τουρκία αντίστοιχα θα διασφάλιζε την ελευθεροπλοΐα τους. Επίσης, κρίθηκε απαραίτητη η υπαγωγή τους στον έλεγχο μιας διεθνούς επιτροπής ναυσιπλοΐας σύμφωνα με το μοντέλο της Επιτροπής του Δούναβη. Το σχέδιο των Νίκολσον και Τούνμπε εγκρίθηκε από τον Χάρντινγκ και τον Διευθυντή του Τμήματος Νοτιοανατολικής Ευρώπης Σερ Ένρ Κρόου (1864-1925), παρά την αντίθετη άποψη του Μάλλετ -μέλους της βρετανικής αντιπροσωπείας- που υποστήριζε ότι η μεταφορά της ελληνικής πρωτεύουσας στην Κωνσταντινούπολη θα αποδυνάμωνε οικονομικά και πολιτικά το ελληνικό κράτος και θα προκαλούσε τις αντιδράσεις της οθωμανικής και της ιταλικής κυβέρνησης. Επιπλέον οι Αμερικανοί ήταν αντίθετοι στην ανάληψη της διοίκησης της Κωνσταντινούπολης και της ζώνης των Στενών από την Ελλάδα, διότι θεωρούσαν ότι έτσι θα ενθαρρυνόταν να διεκδικήσει περισσότερα εδάφη. Παρόλο που ο Μπάλφουρ ανέθεσε στον Νίκολσον τη διεξαγωγή των συνομιλιών με τους Αμερικανούς (5 Μαΐου), το σχέδιο παρέμεινε στα χαρτιά. Το Συμμαχικό Συμβούλιο στις 6 Μαΐου 1919 εξουσιοδότησε την Ελλάδα να αποβιβάσει τις στρατιωτικές της δυνάμεις στη Σμύρνη. Την εναλλακτική προσφορά της Κωνσταντινούπολης αντί της Σμύρνης τη γνώριζε και ο Λούντ Τζωρτζ και την είχε αποδεχθεί. Σε συζήτησή του με τον Βενιζέλο (9 Μαΐου), ο πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου είχε υποστηρίξει ότι ακόμη και αν οι Αμερικανοί δέχονταν να αναλάβουν την εντολή για την Κωνσταντινούπολη, δεν απέκλειε την περίπτωση να περιέλθει μελλοντικά η πόλη στην κατοχή της Ελλάδας. Στην περίπτωση που εκείνοι αρνούνταν την εντολή, η Ελλάδα ήταν η μόνη υποψήφια που συγκέντρωνε τις περισσότερες πιθανότητες για να της ανατεθεί η διοίκηση της οθωμανικής πρωτεύουσας. Οι Βρετανοί προτιμούσαν την ανάληψη αυτού του ρόλου από μια φιλική ήσσονος ισχύος Δύναμη, καθώς με την παρουσία της Ελλάδας στη Σμύρνη και ενδεχομένως στην Κωνσταντινούπολη θα αποκτούσαν έναν πολύτιμο σύμμαχο στην Ανατολική Μεσόγειο, θα εδραίωναν την επιρροή τους στη μεταπολεμική Μέση Ανατολή και θα διαφύλασσαν την προστασία της Διώρυγας του Σουέζ και της Ινδίας. Η Ελλάδα θα αναπλήρωνε το κενό στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου ύστερα από την αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, θα μείωνε τη στρατηγική σημασία της Βουλγαρίας και θα έθετε φραγμό απέναντι σε μελλοντικές διεκδικήσεις της Ρωσίας στην Κωνσταντινούπολη και στα Στενά. Εξάλλου, ο ίδιος ο Βενιζέλος πίστευε ανέκαθεν ότι η εγκατάσταση της Ελλάδας στη Μικρά Ασία θα της παρείχε ένα επιπλέον κίνητρο για να διεκδικήσει την προσάρτηση και της ίδιας της Κωνσταντινούπολης²⁶¹.

²⁶¹ Eleftheria Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war and settlement of 1919-1923: the pursuit of security by "proxy" in Western Asia Minor*, PhD Thesis, University of Glasgow, September 2002, σ. 84, 89-90, 92· Dontas, ό.π., σ. 34· Goldstein, «Great Britain», σ. 351-352· Helmreich, ό.π., σ. 190· Theo Karvounarakis, «End of an Empire: Great

Στο μεταξύ, η απόβαση των ελληνικών δυνάμεων κατοχής στη Σμύρνη στις 15 Μαΐου 1919 είχε πυροδοτήσει την έντονη αντίδραση των εθνικιστών στην Τουρκία και τη δυναμική τους συσπείρωση στο μεγαλύτερο τμήμα της Χερσονήσου της Ανατολής υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ (1881-1938). Στα συνέδρια της Έρζουρουμ (23 Ιουλίου - 7 Αυγούστου 1919), της Σεβάστειας (τουρκ. Σίβας, 4 -11 Σεπτεμβρίου 1919) και αργότερα με το Εθνικό Σύμφωνο (τουρκ. Μισάκ- ι Μιλλί, 28 Ιανουαρίου 1920) το εθνικιστικό κίνημα διακήρυξε τους στόχους του απέναντι στη συμμαχική πολιτική του διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Ειδικά για τα Στενά, με το άρθρο 4 του Εθνικού Συμφώνου δηλωνόταν η ανάγκη για τη διασφάλιση της Κωνσταντινούπολης και της Θάλασσας του Μαρμαρά από κάθε κίνδυνο και ότι η όποια απόφαση λαμβανόταν σχετικά με την ελευθεροπλοΐα του Βοσπόρου στο διεθνές εμπόριο και στην κυκλοφορία μεταξύ της οθωμανικής κυβέρνησης και των εθνικιστών από τη μια πλευρά και των ενδιαφερομένων κυβερνήσεων από την άλλη θα ήταν έγκυρη²⁶².

Σε κάθε περίπτωση, στις 14 Μαΐου ο Λόντ Τζωρτζ παρουσίασε στον πρωθυπουργό της Γαλλίας Ζωρζ Κλεμανσώ (1841-1929) και στον πρόεδρο Ουίλσον τη συνταχθείσα από τον Νίκολσον επίσημη πρόταση της Μεγάλης Βρετανίας, με την οποία καλούσε τις ΗΠΑ να αναλάβουν την εντολή για την Κωνσταντινούπολη, τα Στενά και μια μικρή παρακείμενη περιοχή της οποίας τα όρια θα καθορίζονταν αργότερα με συμφωνία μεταξύ των «Τεσσάρων Μεγάλων»²⁶³ και, τέλος, την Αρμενία. Στις 21 Μαΐου και 26 Ιουνίου 1919, οι Λόντ Τζωρτζ και Μπάλφουρ αντίστοιχα υπέβαλαν εκ νέου υπομνήματα στα οποία σε γενικές γραμμές επαναλάμβαναν τις βρετανικές θέσεις για τον διακανονισμό της ειρήνης με την Οθωμανική Τουρκία. Ο Ουίλσον προσωπικά είχε αποδεχθεί την ανάθεση της εντολής για την Κωνσταντινούπολη και την Αρμενία, πλην όμως υπό την προϋπόθεση της προηγούμενης έγκρισής της από την αμερικανική Γερουσία. Η προσδοκία όμως της βρετανικής κυβέρνησης αποδείχθηκε μακροπρόθεσμα μάταιη. Η Ουάσιγκτον κωλυσιεργούσε και έως τον

Britain, Turkey and Greece from the Treaty of Sevres to the Treaty of Lausanne», Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 2000, σ. 171-172· MacMillan, *ό.π.*, σ. 461-462· Nicolson, *Curzon*, *ό.π.*, σ. 92· Nicolson, *Peacemaking*, σ. 312· H. W. V. Temperley (επιμ.), *A History of the Peace Conference of Paris*, volume IV, London, Henry Frowde and Hodder & Stoughton, 1921, σ. 487· Νικόλαος Πετσάλης-Διομήδης, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη; Μια εναλλακτική πρόταση που ο Βενιζέλος απέρριψε μάλλον βεβιασμένα» στο Θάνος Βερέμης και Οδυσσέας Δημητρακόπουλος (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την Εποχή του*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1980, σ. 101-105· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 78-80, 87. Επίσης, επιφανείς φιλέλληνες ιστορικοί της εποχής, όπως ο Driault, ήταν υπέρμαχοι της ελληνικής «Μεγάλης Ιδέας» και θερμοί υποστηρικτές της προσάρτησης της Κωνσταντινούπολης και των Στενών από την Ελλάδα. Βλ. Édouard Driault, *Before Constantinople*, Paris, Impimerie de Chaix, 1919, σ. 19-20.

²⁶² Anderson, *The Great Powers*, σ. 173-174· Dontas, *ό.π.*, σ. 35· Macfie, *The Straits*, σ. 95, 96-97· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 244-245· Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία*, σ. 198-199· Ριζάς, *ό.π.*, σ. 99-100. Για την εμφάνιση και την ανάπτυξη του τουρκικού αντιστασιακού κινήματος και τη δράση του Κεμάλ βλ. σε γενικές γραμμές Anderson, *The Eastern*, σ. 364-367· Bernard Lewis, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, τόμος I: Τα στάδια της ανάδυσης, Αθήνα, Παπαζήσης, 2001, σ. 492-499· Roderick H. Davison, «Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne», στο Gordon A. Craig and Felix Gilbert (επιμ.), *The Diplomats, 1919-1939*, Princeton, 1953, σ. 175-182· Helmreich, *ό.π.*, σ. 230-232· Zürcher, *ό.π.*, σ. 202-203, 208-213· Κιτσίκης, *Συγκριτική Ιστορία*, σ. 200-206.

²⁶³ Εννοούνται οι πρωθυπουργοί της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και ο πρόεδρος των ΗΠΑ.

Οκτώβριο του 1919 δεν είχε λάβει οριστικές αποφάσεις, με αποτέλεσμα η Μεγάλη Βρετανία να στραφεί προς την αναζήτηση εναλλακτικών λύσεων²⁶⁴.

Η μη επικύρωση της Συνθήκης των Βερσαλλιών²⁶⁵ από την αμερικανική Γερουσία (19 Νοεμβρίου) και η αποχώρηση της αμερικανικής αποστολής από το Παρίσι (9 Δεκεμβρίου), τερμάτισαν τις αμερικανο - βρετανικές διαπραγματεύσεις και τα όποια σχέδια υπήρχαν για την ανάθεση της διοίκησης της ζώνης Κωνσταντινούπολης - Στενών, της Αρμενίας και της Κιλικίας ή ακόμη και του συνόλου της Χερσονήσου της Ανατολής στις ΗΠΑ. Στο Λονδίνο η δημόσια συζήτηση ως προς το ζήτημα της παραμονής ή της εκδίωξης του σουλτάνου από την Κωνσταντινούπολη αναζωπυρώθηκε και ο Κέρζον -ο οποίος στο μεταξύ είχε αναλάβει το χαρτοφυλάκιο του υπουργού Εξωτερικών τον Οκτώβριο του 1919- προσανατολιζόταν στη δημιουργία ενός διασυμμαχικού οργάνου που θα αναλάμβανε τη διοίκηση των Στενών²⁶⁶.

Στη διάσκεψη του Λονδίνου (11 Δεκεμβρίου 1919) οι Λόντ Τζωρτζ και Κέρζον τόνισαν στους ομολόγους τους Κλεμανσώ και Φιλίπ Μπερτελό (1866-1934) αντίστοιχα την αναγκαιότητα εκδίωξης του σουλτανικού καθεστώτος από την Κωνσταντινούπολη, ώστε να διασφαλιστεί αποτελεσματικά ο έλεγχος των Στενών από τα βρετανικά και τα γαλλικά στρατεύματα και να αποφευχθεί ο κίνδυνος εξεγέρσεων των Μουσουλμάνων στις αποικίες των δύο χωρών. Στην αντίθετη περίπτωση, αν δηλαδή ο σουλτάνος διατηρούσε την έδρα του, οι Οθωμανοί θα μπορούσαν να γίνουν κυρίαρχοι του Βοσπόρου ακόμη και αν η διέλευση των Δαρδανελίων ήταν ελεύθερη. Ο Λόντ Τζωρτζ υπογράμμισε ότι η υπαγωγή της πόλης και του λιμανιού της Κωνσταντινούπολης στον συμμαχικό έλεγχο θα προσπόριζε τα απαραίτητα κεφάλαια για τη χρηματοδότηση των

²⁶⁴ Τον Σεπτέμβριο του 1919 είχε διαδοθεί η φήμη -εν μέρει αξιόπιστη- ότι είχε υπογραφεί μυστική συνθήκη συμμαχίας μεταξύ της βρετανικής κυβέρνησης και του μέγα βεζίρη Νταμάτ Φερίτ πασά (1853-1923). Οι διαπραγματεύσεις μεταξύ τους πράγματι είχαν διεξαχθεί και σύμφωνα με τους όρους της συμφωνίας συμμαχίας: α) η Μεγάλη Βρετανία θα εγγυόταν την εδαφική ακεραιότητα του οθωμανικού κράτους, β) η Κωνσταντινούπολη θα παρέμενε πρωτεύουσα του κράτους και έδρα του χαλιφάτου, γ) τα Στενά θα ήταν υπό βρετανική επιτήρηση, δ) η Μεγάλη Βρετανία θα αναλάμβανε την προστασία των μειονοτήτων και την καταστολή των επαναστατικών κινήματων. Η Υψηλή Πύλη από την πλευρά της θα αποδεχόταν την ίδρυση κουρδικού κράτους και θα παραιτείτο από τα δικαιώματά της στην Αίγυπτο και στην Κύπρο, ενώ ο σουλτάνος, με την ιδιότητα και του χαλίφη, θα δημιουργούσε ευνοϊκές προϋποθέσεις για την υπαγωγή της Συρίας και της Μεσοποταμίας στη βρετανική διοίκηση. Τελικά, οι συνομιλίες «πάγωσαν» και οι δύο πλευρές διέψευσαν ότι είχαν έλθει σε συνεννόηση. Βλ. Helmreich, *From Paris*, σ. 181-182· Jacques Kayser, *L'Europe et la Turquie nouvelle*, Paris, Les Presses universitaires de France, 1922, σ. 45-46· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 100-101 (υποσημ. 1).

²⁶⁵ Η Συνθήκη των Βερσαλλιών υπογράφηκε στις 28 Ιουνίου 1919 ανάμεσα στις Συμμαχικές και Συνασπισμένες Δυνάμεις και τη Γερμανική Αυτοκρατορία. Η συνθήκη αποτελείται από 440 άρθρα και οι όροι της (π.χ. για τις πολεμικές επανορθώσεις) ήταν εξοντωτικοί και ταπεινωτικοί για το γερμανικό κράτος. Βλ. σχετικά MacMillan, *ό.π.*, σ. 219-278· Εμμανουήλ Ρούκουνας, *Εξωτερική Πολιτική 1914-1923*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1983, σ. 284-289· Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 19-29· Χριστοδουλίδης, *ό.π.*, σ. 565-568.

²⁶⁶ Βλ. αναλυτικά Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 198-199· Helmreich, *From Paris*, σ. 114-115, 120-126· Howard, *Turkey*, σ. 64-65, 67-68, 70· Macfie, *The Straits*, σ. 94, 98-101· Macfie, «The British Decision», σ. 393, 394-395· Nicolson, *Curzon*, σ. 99-103 (όπου ο συγγραφέας καταθέτει την προσωπική του εκτίμηση για τη διάσταση των απόψεων μεταξύ του Κέρζον και του Μόνταγκιου)· Petsalis-Diomidis, *Greece*, σ. 229, 232, 237-238· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 232-233, 242-243, 246· Temperley, *A History*, volume VI, σ. 28· Seth P. Tillman, *Anglo-American Relations at the Paris Peace Conference of 1919*, New Jersey, Princeton University Press, 1961, σ. 368-370· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 101-102· Κωνσταντίνος Μ. Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως. Ιστορία μιας Καταστροφής*, Εκάτη, Ιούνιος 2009, σ. 82.

στρατευμάτων που θα φρουρούσαν τη ζώνη των Στενών. Ως συμβιβαστική λύση ο πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας και ο Κέρζον πρότειναν, επίσης, τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους στην Κωνσταντινούπολη κατά το πρότυπο του Βατικανού όπου ο σουλτάνος θα διατηρούσε τον τίτλο του χαλίφη, ενώ οι διοικητικές, πολιτικές και οικονομικές δομές του οθωμανικού κράτους θα μεταφέρονταν σε πόλη της Χερσονήσου της Ανατολής που θα ανακηρυσσόταν ως πρωτεύουσά του. Ο Κλεμανσώ απέρριψε την ιδέα ίδρυσης ενός νέου Βατικανού στην Ανατολή, αλλά επέδειξε διάθεση συνεργασίας με τους Βρετανούς στο ζήτημα της αποπομπής του σουλτάνου²⁶⁷.

Η διάσκεψη συνεχίστηκε στο Λονδίνο (22 Δεκεμβρίου) σε επίπεδο υπουργών Εξωτερικών και τεχνικών εμπειρογνομώνων, οι οποίοι θα εργάζονταν επί του προσχεδίου διακανονισμού ειρήνης με την Οθωμανική Τουρκία, το οποίο είχε παρουσιάσει στη βρετανική κυβέρνηση ο Μπερτελό (12 Δεκεμβρίου). Οι δυο πλευρές συμφώνησαν ότι η ελευθερία των Στενών θα εξασφαλιζόταν με την ουδετεροποίηση των παραλίων των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου και την ίδρυση ενός ουδέτερου κράτους με έδρα την Κωνσταντινούπολη. Το κράτος εκείνο θα διοικείτο από μια διεθνή διασυμμαχική επιτροπή με τη συμμετοχή της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας. Το δικαίωμα συμμετοχής θα μπορούσε να επεκταθεί μελλοντικά και στις ΗΠΑ, στην Ελλάδα, στην Οθωμανική Τουρκία, στην πολιτικά αναμορφωμένη Ρωσία και στις ελάχιστες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας (στη Βουλγαρία και στη Ρουμανία). Προκειμένου να ελέγξουν τον τρόπο διορισμού του προέδρου της επιτροπής, ο Κέρζον πρότεινε ότι για τα πρώτα τουλάχιστον έξι έτη η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία θα εξέλεγαν τον πρόεδρο της επιτροπής, ο οποίος θα εναλλασσόταν κάθε δύο έτη. Επίσης, πρότεινε οι ψήφοι των αντιπροσώπων των Μεγάλων Δυνάμεων να είναι δύο έναντι μίας των αντιπροσώπων των άλλων Δυνάμεων. Η επιτροπή θα ασκούσε νομοθετικά και διοικητικά καθήκοντα, αλλά ουσιαστικά η ουδετερότητα και ο πραγματικός έλεγχος των Στενών θα διασφαλιζόταν από τις στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας. Το Κράτος της Κωνσταντινούπολης θα είχε συνολικό πληθυσμό περί τους 1.500.000 κατοίκους. Τα ηπειρωτικά του σύνορα στην Ευρώπη θα περιλάμβαναν την Κωνσταντινούπολη και την Ανατολική Θράκη έως και τη γραμμή Αίνου - Μηδείας, ενώ στην Ασία θα περιλάμβανε τον Βόσπορο έως και τη γραμμή Σίλε - Γκέμπζε στη χερσόνησο της Νικομήδειας. Στην ασιατική ακτή των Δαρδανελλίων, η συνοριακή γραμμή θα εκτεινόταν από την Τένεδο σε μια απόσταση περίπου 25 χιλιομέτρων ανατολικά έως το σημείο όπου τα ύδατα του στενού συναντώνται με εκείνα της Θάλασσας του Μαρμαρά. Ολόκληρη η περιοχή των Στενών θα ήταν αποστρατιωτικοποιημένη,

²⁶⁷ Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 205· Helmreich, ό.π., σ. 191-194, 195· Macfie, *The Straits*, σ. 101-102· E. A. Montgomery, «The Making of the Treaty of Sèvres of 10 August 1920», *The Historical Journal*, volume 15, issue 4, December 1972, σ. 776-777· Nicolson, *Curzon*, σ. 111-112· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 247-251· Tillman, ό.π., σ. 371· Ριζάς, ό.π., σ. 126-127.

εντούτοις η νότια ακτογραμμή της Προποντίδας, μεταξύ του Γκέμπζε και του ανατολικού ορίου του στενού των Δαρδανελλίων, θα παρέμενε υπό οθωμανική κυριαρχία²⁶⁸.

Μολονότι ο Κέρζον πέτυχε στη διάσκεψη να κερδίσει τη συγκατάθεση της Γαλλίας ως προς την εκδίωξη του σουλτάνου, το Υπουργείο Ινδιών παρέμεινε αντίθετο απέναντι στα σχέδια του υπουργού Εξωτερικών και συνέχισε να υποστηρίζει την άποψη ότι η απομάκρυνση του σουλτάνου από την Κωνσταντινούπολη θα είχε ως συνέπεια την πρόκληση εξεγέρσεων στον μουσουλμανικό πληθυσμό της Ινδίας, της Αιγύπτου και σε ολόκληρη την Ανατολή. Το Υπουργείο Πολέμου ισχυριζόταν ότι οι βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις δεν ήταν επαρκείς για τον εκτοπισμό των Οθωμανών από την Κωνσταντινούπολη και την εκτέλεση των όρων μιας επαχθούς συνθήκης. Επίσης, υπέβασκε πάντοτε ο κίνδυνος της συνεργασίας των Μπολσεβίκων με τους εθνικιστές της Τουρκίας και της δημιουργίας αναταραχών στην Μεσοποταμία, στη Συρία, στην Παλαιστίνη και στη Βόρεια Ασία. Στο κυβερνητικό συμβούλιο της 6^{ης} Ιανουαρίου 1920 η πολιτική του Κέρζον ανατράπηκε παρά τη στήριξη του Λούντ Τζωρτζ και του Μπάλφουρ και η κυβέρνηση αποφάσισε ότι ήταν προς το συμφέρον της Μεγάλης Βρετανίας να παραμείνει η Κωνσταντινούπολη οθωμανική, διότι θα ήταν ευκολότερα ελεγχόμενη από το πολεμικό ναυτικό και τον στρατό των Συμμάχων²⁶⁹.

Με την απόφαση της 6^{ης} Ιανουαρίου το ζήτημα των συνόρων της Οθωμανικής Τουρκίας τέθηκε εκ νέου προς διαβούλευση. Ο Μπερτελό έχοντας λάβει γνώση αυτής κοινοποίησε στη βρετανική κυβέρνηση διακοίνωση (11 Ιανουαρίου), στην οποία εξέταζε τις εναλλακτικές λύσεις στο πρόβλημα της Κωνσταντινούπολης και των Στενών είτε οι Δυνάμεις αποφάσιζαν τη διατήρηση της Κωνσταντινούπολης ως πρωτεύουσας είτε επέλεγαν την αποπομπή του σουλτάνου²⁷⁰. Ο Λούντ Τζωρτζ, παρακάμπτοντας τον Κέρζον και το Φόρεϊν Όφισ, κάλεσε από το Παρίσι, όπου συνεδρίαζε το Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο, τα Υπουργεία Ινδιών και Πολέμου να προετοιμάσουν την απάντηση της βρετανικής κυβέρνησης στο νέο γαλλικό προσχέδιο ειρήνης. Σύμφωνα με την πρόταση του υπουργού Ινδιών, η Κωνσταντινούπολη και η Ανατολική Θράκη θα παρέμεναν στην Οθωμανική Τουρκία, της οποίας τα ευρωπαϊκά σύνορα προβλέπονταν να επεκταθούν από τον Άγιο Στέφανο έως την αριστερή ακτή του Έβρου ή εναλλακτικά η δυτική μεθόριος του οθωμανικού κράτους θα οριοθετείτο έως τη γραμμή Αίνου - Μηδείας. Η ασιατική ακτή των Στενών θα περιερχόταν στην οθωμανική κυριότητα ενώ τη φύλαξή τους από τη Μαύρη Θάλασσα έως και τη Μεσόγειο θα αναλάμβαναν οι διασυμμαχικές ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες θα

²⁶⁸ Macfie, «The British Decision», σ. 397· Montgomery, *ό.π.*, σ. 777-778· Skaggs, *ό.π.*, σ. 251-255.

²⁶⁹ Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 112-114· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 206-207· Helmreich, *From Paris*, σ. 215-219· Karvounarakis, «End of an Empire», σ. 173· Macfie, *ό.π.*, σ. 398-400· Nicolson, *Curzon*, σ. 112-115· Skaggs, *ό.π.*, σ. 256-261· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 128-129.

²⁷⁰ Για το σχέδιο του Μπερτελό βλ. Montgomery, «The Making», σ. 778· Skaggs, *ό.π.*, σ. 263-265.

διασφάλιζαν την ουδετερότητα των Στενών και θα υπάγονταν σε μια διεθνή επιτροπή που θα ασκούσε επιπλέον έλεγχο και στα οικονομικά του οθωμανικού κράτους²⁷¹.

Ο Λούντ Τζωρτζ ζήτησε από τον Βενιζέλο την εξέταση και τον σχολιασμό των προτάσεων του Μόνταγκιου. Ανταποκρινόμενος ο πρωθυπουργός της Ελλάδας ανέπτυξε τις θέσεις του σε σημείωμα (12 Ιανουαρίου). Όπως ήταν αναμενόμενο, ο Βενιζέλος ήταν αντίθετος στον καθορισμό του συνόρου στη γραμμή Αίνου - Μηδείας και προέκρινε τον περιορισμό της επικράτειας του οθωμανικού κράτους στην Ευρώπη έως τη γραμμή της Τσατάλτζας και τη λίμνη των Δέρκων. Στην περίπτωση που οι Σύμμαχοι εμπιστεύονταν τη φύλαξη της χερσονήσου της Καλλίπολης στην Ελλάδα, οι διασυμμαχικές δυνάμεις θα μπορούσαν να αξιοποιηθούν κατάλληλα για την αποτελεσματική προστασία της ανατολικής ακτής των Δαρδανελλίων και των δύο ακτών του Βοσπόρου. Στην περίπτωση όμως που η ανατολική ακτή δεν καταλαμβάνονταν σε εύλογο χρόνο από τους Συμμάχους, συνέχιζε ο Βενιζέλος, οι Οθωμανοί θα ήταν σε θέση να διαταράζουν την ελευθερία της ναυσιπλοΐας με την πόντιση ναρκών και την εκτόξευση τορπιλών²⁷².

Το σχέδιο του Μόνταγκιου υποβλήθηκε στην κυβέρνηση και αντιμετώπισε την κριτική του Κέρζον, από τον οποίο ζητήθηκε να ετοιμάσει μια νέα αντιπρόταση. Αρχίζοντας με την προϋπόθεση ότι η οθωμανική κυβέρνηση θα παρέμενε στην Κωνσταντινούπολη, στο σχέδιο της 16^{ης} Ιανουαρίου του υπουργού Εξωτερικών προτεινόταν η συρρίκνωση της οθωμανικής επικράτειας στην Ευρώπη έως τη γραμμή της Τσατάλτζας, ενώ οι βόρειες ακτές των Δαρδανελλίων και της Θάλασσας του Μαρμαρά καθώς και η υπόλοιπη Ανατολική Θράκη θα εκχωρούνταν στην Ελλάδα. Στην κυριότητα της Οθωμανικής Τουρκίας θα παρέμεναν τα νότια παράλια των Δαρδανελλίων, της Θάλασσας του Μαρμαρά και των δύο ακτών του Βοσπόρου. Προτείνοντας τον περιορισμό των ευρωπαϊκών συνόρων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην Τσατάλτζα, ο Κέρζον επιδίωκε να εξασφαλίσει τη στρατηγική θέση της Ελλάδας στην περίπτωση που η οθωμανική κυριαρχία θα αποκαθίστατο στη Σμύρνη. Σε αντίθεση με τον Μπερτελό, ο οποίος στο σχέδιό του προέκρινε τον έλεγχο των Στενών από ένα διεθνή οργανισμό, ο Κέρζον θεωρούσε ότι η απόλυτη ελευθερία των Στενών και η αποτελεσματική διαφύλαξη της ουδετερότητας του διάπλου τους από τη Μαύρη Θάλασσα ως τη Μεσόγειο θα έπρεπε να ανατεθεί στις διασυμμαχικές ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις. Το προσχέδιο του Κέρζον προέβλεπε, επίσης, τη δημιουργία μιας αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης βάθους τουλάχιστον 30 χιλιομέτρων απόστασης από την ασιατική και την ευρωπαϊκή ακτή των Δαρδανελλίων, της Θάλασσας του Μαρμαρά και του Βοσπόρου. Η ζώνη θα ελεγχόταν από μια συμμαχική δύναμη 30.000 περίπου στρατιωτών, η οποία θα ήταν κατανομημένη ισομερώς μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας και δεν θα επιτρεπόταν εντός αυτής η

²⁷¹ Macfie, *The Straits*, σ. 106-107· Montgomery, ό.π., σ. 778· Skaggs, ό.π., σ. 265-266, 267.

²⁷² Helmreich, *From Paris*, σ. 219-220· Macfie, ό.π., σ. 107· Skaggs, ό.π., σ. 267 (υποσημ. 1).

διατήρηση οθωμανικών στρατευμάτων, εκτός από μια περιορισμένη σε αριθμό σωματοφυλακή για τη φύλαξη του σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη. Ωστόσο, ο Κέρζον σημείωνε ότι επειδή η ανάληψη του στρατιωτικού ελέγχου των Στενών από τους Συμμάχους ήταν δαπανηρό εγχείρημα, θα μπορούσε μακροπρόθεσμα να επιφέρει τη μείωση ή την εξάλειψη της στρατιωτικής δύναμης. Υπεύθυνη για την προστασία του καθεστώτος ουδετερότητας και του ελεύθερου διάπλου των Στενών θα ήταν μια διεθνής επιτροπή που είτε θα λάμβανε τη μορφή που είχε συμφωνηθεί μεταξύ του Κέρζον και του Μπερτελό κατά τις συζητήσεις τους για τον σχηματισμό Κράτους Κωνσταντινούπολης και Στενών είτε θα αποτελείτο από τους αντιπροσώπους μόνο της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας. Η τελευταία εναλλακτική ήταν προτιμότερη για τους Βρετανούς, διότι θα εγείρονταν σοβαρές ενστάσεις στην περίπτωση που τα στρατεύματα των τριών Δυνάμεων ελέγχονταν από μια επιτροπή που τα υπόλοιπα μέλη της δεν θα ανέπτυσαν στρατιωτικές δυνάμεις στα Στενά. Η επιτροπή θα είχε το δικαίωμα να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα για τη διασφάλιση της ναυσιπλοΐας και της αστυνόμευσης των υδάτων των Στενών καθώς και της επιβολής εισφορών και προστίμων στα πλεούμενα, ενώ μέρος των εσόδων της θα το διέθετε για την πληρωμή των εξόδων διατήρησης των συμμαχικών στρατευμάτων²⁷³.

Το πρόβλημα της Κωνσταντινούπολης και των Στενών διευθετήθηκε κατά τη διάρκεια της Διασυμμαχικής Διάσκεψης που συγκλήθηκε στο Λονδίνο (12 Φεβρουαρίου - 10 Απριλίου 1920), προκειμένου να συντάξει το προσχέδιο συνθήκης ειρήνης με την Οθωμανική Τουρκία. Ως προς την Κωνσταντινούπολη, οι Σύμμαχοι συμφώνησαν στην παραμονή του σουλτάνου και της κυβέρνησής του στην πρωτεύουσα²⁷⁴.

Στη συνέχεια οι διαπραγματεύσεις στράφηκαν στο ζήτημα της κατοχύρωσης του συμμαχικού στρατιωτικού και ναυτικού ελέγχου των Στενών, των ορίων του οθωμανικού κράτους και της ίδρυσης επιτροπής που θα διαχειριζόταν τα θέματα ναυσιπλοΐας. Ύστερα από πρόσκληση του Λόουντ Τζωρτζ, ο Βενιζέλος είχε εκθέσει ενώπιον των Συμμάχων τις ελληνικές απόψεις επί του ζητήματος των συνόρων του οθωμανικού κράτους (16 Φεβρουαρίου). Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας είχε προτείνει τον περιορισμό της οθωμανικής επικράτειας στην Τσατάλτζα και είχε επιδιώξει να πετύχει την υπαγωγή της χερσονήσου της Καλλιπόλης στον στρατιωτικό έλεγχο της Ελλάδας. Αργότερα (8 Μαρτίου) σε υπόμνημά του υποστήριξε την προσάρτηση και των νησιών της Θάλασσας του Μαρμαρά στην Ελλάδα. Οι διεκδικήσεις του είχαν ως σκοπό την προστασία του ελληνικού ναυτικού εμπορίου διαμέσου των Στενών και βασιζόνταν σε εθνολογικά δεδομένα και σε στατιστικά στοιχεία

²⁷³ Macfie, ό.π., σ. 107· Skaggs, ό.π., σ. 266-269.

²⁷⁴ Helmreich, *From Paris*, σ. 242-244· Macfie, ό.π., σ. 108· Skaggs, ό.π., σ. 270-272. Γενικά για τη Διάσκεψη του Λονδίνου βλ. Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 207-211· Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως*, σ. 120-124.

που αποδείκνυαν την πληθυσμιακή υπεροχή του ελληνικού στοιχείου και στις δύο περιοχές²⁷⁵. Ο Λόντ Τζωρτζ είχε ταχθεί υπέρ των ελληνικών αιτημάτων, όπως και στην περίπτωση της Σμύρνης, διότι θεωρούσε ότι με την εγκατάσταση της Ελλάδας στα Στενά θα αναβαθμιζόταν η στρατηγική θέση της χώρας στην Ανατολική Μεσόγειο και θα αποτελούσε για τη Βρετανική Αυτοκρατορία έναν αξιόπιστο σύμμαχο, ο οποίος θα διασφάλιζε τις επικοινωνίες της με την Ινδία²⁷⁶.

Με την παρότρυνση του Λόντ Τζωρτζ ορίστηκε επιτροπή από στρατιωτικούς και ναυτικούς συμβούλους των Συμμάχων υπό την προεδρία του στρατάρχη της Γαλλίας Φερντινάντ Φος (1851-1929), με σκοπό να μελετήσει τα απαιτούμενα μέτρα που θα εγγυόνταν την ελευθεροπλοΐα των Στενών. Η επιτροπή Φος πρότεινε (17 Φεβρουαρίου) τον αποπλισμό και την κατεδάφιση όλων των οχυρωματικών έργων και των πυροβολαρχιών εντός των ορίων μιας περιοχής που θα περιλάμβανε τις δύο ακτές των Στενών και τις κατά μήκος ακτές της Θάλασσας του Μαρμαρά, καθώς επίσης τη Λήμνο, την Ίμβρο, την Τένεδο, τη Σαμοθράκη, τη Μυτιλήνη και τα Πριγκιποννήσια. Εντός της ζώνης των Στενών και στα νησιά θα απαγορεύονταν η ανοικοδόμηση των οχυρώσεων, των δρόμων και των σιδηροδρόμων για τη μεταφορά κινητών μονάδων του πυροβολικού. Η ζώνη των Στενών και τα νησιά δεν θα χρησιμοποιούνταν για την εξυπηρέτηση άλλων στρατιωτικών, ναυτικών και αεροπορικών σκοπών πλην των συμμαχικών. Η επιτροπή συνέστησε ότι εφόσον οι όροι της συνθήκης τίθεντο σε εφαρμογή, οι συμμαχικές στρατιωτικές δυνάμεις που θα αναπτύσσονταν στη ζώνη των Στενών θα υπολογίζονταν σε τουλάχιστον τρία τάγματα, δύο πυροβολαρχίες του πυροβολικού φρουράς και στις απαραίτητες υποστηρικτικές δυνάμεις. Τα συμμαχικά στρατεύματα θα ενισχύονταν από το ναυτικό. Κατ' αυτόν τον τρόπο το μέγεθος της αρχικά προτεινόμενης δύναμης των 30.000 ανδρών θα μειωνόταν σταδιακά σε 10.000. Το Ανώτατο Συμβούλιο των Συμμαχικών Δυνάμεων συμφώνησε αργότερα με την πρόταση του Λόντ Τζωρτζ ότι η στάθμευση των στρατιωτικών δυνάμεων στη νότια πλευρά των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου θα έπρεπε να επεκταθεί και στην ασιατική ακτή της Θάλασσας του Μαρμαρά²⁷⁷.

Η περίληψη του προσχεδίου της συνθήκης (21 Φεβρουαρίου) όριζε ότι τα προσωρινά σύνορα του οθωμανικού κράτους στην Ευρώπη θα εκτεινόταν έως τη γραμμή της Τσατάλτζας ή τη γραμμή Αίνου - Μηδείας υπό την προϋπόθεση ότι οι Σύμμαχοι θα αποζημίωναν την Οθωμανική Τουρκία για να αντισταθμίσουν την απώλεια της Σμύρνης. Στην πρώτη περίπτωση, το υπόλοιπο τμήμα της Ανατολικής Θράκης θα αποδιδόταν στην Ελλάδα ενώ οι Σύμμαχοι θα διατηρούσαν τον έλεγχο της χερσονήσου της Καλλίπολης²⁷⁸. Το προσχέδιο όριζε ότι η Οθωμανική Τουρκία θα αναγνώριζε το δικαίωμα στους Συμμάχους να ιδρύσουν μια επιτροπή που θα επέβλεπε την ελευθεροπλοΐα των

²⁷⁵ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 35· Helmreich, *ό.π.*, σ. 266· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 53.

²⁷⁶ Dontas, *ό.π.*, σ. 35· Nicolson, *Curzon*, σ. 97· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 283.

²⁷⁷ Dontas, *ό.π.*, σ. 36· Macfie, *The Straits*, σ. 108· Skaggs, *ό.π.*, σ. 272-274.

²⁷⁸ Macfie, *ό.π.*, σ. 108· Skaggs, *ό.π.*, σ. 275.

Στενών και της οποίας οι διοικητικές αρμοδιότητες θα επεκτεινόταν στην ευρωπαϊκή επικράτεια του οθωμανικού κράτους, συμπεριλαμβανομένης της Κωνσταντινούπολης²⁷⁹. Εντούτοις η τελευταία πρόβλεψη προκάλεσε την αντίθεση του Λούντ Τζωρτζ και τελικά καταργήθηκε. Οι Βρετανοί ήταν αποφασισμένοι να περιορίσουν τον συμμαχικό στρατιωτικό έλεγχο αυστηρά εντός των ορίων της ζώνης των Στενών και η διεθνής επιτροπή θα ασκούσε τη διοίκηση μόνο σε αυτήν την επικράτεια²⁸⁰. Τα σχέδια των άρθρων που αφορούσαν τη διακυβέρνηση των Στενών και της Θάλασσας του Μαρμαρά τέθηκαν προς εξέταση από τους υπουργούς Εξωτερικών των Συμμάχων την 1^η Μαρτίου²⁸¹.

Ο καθορισμός των ευρωπαϊκών συνόρων της Οθωμανικής Τουρκίας και η διακυβέρνηση των Στενών συζητήθηκαν περαιτέρω από το Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο στο Σαν Ρέμο (18 - 26 Απριλίου 1920). Ο πρωθυπουργός της Ιταλίας και πρόεδρος της διάσκεψης Φρανσίσκο Νίττι (1868-1953) πρότεινε τη γραμμή Αίνου - Μηδείας αντί της Τσατάλτζας με το επιχείρημα ότι η διατήρηση της οθωμανικής κυριαρχίας στη βόρεια ακτή των Δαρδανελίων και της Θάλασσας του Μαρμαρά θα καθιστούσε τον έλεγχο των Στενών από τους Συμμάχους αποτελεσματικότερο και ότι, αν η Ελλάδα κατείχε τη χερσόνησο της Καλλίπολης, η ελευθεροπλοΐα των Στενών δεν θα ήταν εγγυημένη. Το σκεπτικό του Νίττι ουσιαστικά απέκρυπτε τα αληθινά κίνητρα της ιταλικής πολιτικής. Η Ιταλία θεωρούσε την Ελλάδα ως ανταγωνιστική Δύναμη στην Ανατολική Μεσόγειο, ήταν αντίθετη στην εξάπλωσή της στη Μικρά Ασία και στα Στενά και έκρινε ότι με την ελληνική παρουσία στην Καλλίπολη τα Στενά θα περιέρχονταν σε εξολοκλήρου βρετανικό έλεγχο. Ο Νίττι ζήτησε να μάθει την άποψη της επιτροπής Φος για τις στρατιωτικές συνέπειες που θα προέκυπταν από την επέκταση της ελληνικής κυριαρχίας στη χερσόνησο της Καλλίπολης και στις ακτές της Θάλασσας του Μαρμαρά. Οι στρατιωτικοί και ναυτικοί εμπειρογνώμονες της επιτροπής σε κοινή τους έκθεση συμπέραναν ότι σε αυτό το ενδεχόμενο ο έλεγχος των Στενών θα ήταν προβληματικός και ότι η κυριαρχία στις δύο πλευρές των Στενών και της Θάλασσας του Μαρμαρά θα έπρεπε να ανήκει στο ίδιο κράτος²⁸².

Η βρετανική αντιπροσωπεία δεν συμεριζόταν την άποψη του Νίττι. Ο Λούντ Τζωρτζ πίστευε ότι η εκχώρηση της Καλλίπολης στην Ελλάδα κάθε άλλο παρά απειλητική θα ήταν για την ασφάλεια των Στενών, διότι ο στρατιωτικός έλεγχος της χερσονήσου θα παρέμενε συμμαχικός ενώ η Ελλάδα θα αναλάμβανε μόνο την πολιτική διοίκηση. Ο πρωθυπουργός του Ηνωμένου Βασιλείου κατέληξε με τη διαπίστωση ότι η Καλλίπολη θα έπρεπε να μεταβιβαστεί στην Ελλάδα έως τη

²⁷⁹ Skaggs, ό.π., σ. 275.

²⁸⁰ Skaggs, ό.π., σ. 275-276.

²⁸¹ Αναλυτικά για τις συζητήσεις επί των άρθρων βλ. Helmreich, *From Paris*, σ. 244-246· Macfie, *The Straits*, σ. 108-109· Skaggs, ό.π., σ. 277-280.

²⁸² Macfie, ό.π., σ. 111-112· Skaggs, ό.π., σ. 288-289· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 140-141.

γραμμή της Τσατάλτζας με όλες τις απαραίτητες εγγυήσεις ως προς την αποστρατιωτικοποίηση και τη φρούρηση των στρατηγικών σημείων από τους Συμμάχους²⁸³. Αναφορικά με τη διακυβέρνηση των Στενών, το Ανώτατο Συμβούλιο αποδέχθηκε τις συστάσεις των ναυτικών συμβούλων ως προς την τροποποίηση κάποιων σχεδίων άρθρων, ούτως ώστε η απόλυτη ελευθερία των Στενών να παραμείνει διαρκής²⁸⁴.

Οι όροι του προσχεδίου της συνθήκης ειρήνης κοινοποιήθηκαν επίσημα στην οθωμανική αντιπροσωπεία στο Παρίσι στις 11 Μαΐου 1920 και στις αρχές Ιουλίου επιδόθηκε η απάντηση της Υψηλής Πύλης στους Συμμάχους. Στις παρατηρήσεις της ως προς τον προτεινόμενο διακανονισμό του Ζητήματος των Στενών, η οθωμανική κυβέρνηση σημείωνε ότι η Επιτροπή των Στενών θα ήταν πραγματικό κράτος εν κράτει στην Κωνσταντινούπολη, καθώς της εκχωρείτο το δικαίωμα εξουσίας επί των Στενών και της Θάλασσας του Μαρμαρά. Η νομική της υπόσταση και οι λειτουργίες της προσέδιδαν τυπικά τον χαρακτηρισμό ως διεθνούς οργανισμού, επειδή ουσιαστικά θα αντιπροσωπευόταν από ορισμένα κράτη. Συνεπώς, τούτο πρακτικά σήμαινε ότι η αρχή της ισότητας μεταξύ των κρατών θα καταστρατηγείτο. Επιπλέον οι στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις κατοχής εκπροσωπούσαν τα συμφέροντα εκάστης Συμμαχικής Δύναμης και θεωρητικά μόνο θα διασφάλιζαν το καθεστώς της διεθνοποίησης των Στενών, ενώ ουσιαστικά προωθούσαν την εθνικοποίησή τους. Παρολ' αυτά, ενώ η Υψηλή Πύλη αναγνώριζε στους Συμμάχους την πρόθεσή τους να εξασφαλίσουν την ακώλυτη και απεριόριστη ελευθεροπλοΐα των Στενών, έθετε ως προαπαιτούμενους όρους για την υπογραφή της συνθήκης την εκπροσώπησή της στην Επιτροπή των Στενών και τον περιορισμό της ζώνης τους σε μια έκταση που θα διασφάλιζε την ελεύθερη ναυσιπλοΐα εντός των υδάτων τους. Τέλος, η οθωμανική κυβέρνηση ήταν σύμφωνη με την πρόβλεψη του σχεδίου της συνθήκης για την αποστρατιωτικοποίηση μιας ορισμένης ζώνης των ακτών των Δαρδανελίων, του Βοσπόρου και της Θάλασσας του Μαρμαρά, υπό την προϋπόθεση ότι η ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης θα ήταν εγγυημένη με την προσθήκη διάταξης στο κείμενο που θα καθόριζε τη μείωση του αριθμού των πολεμικών πλοίων των Δυνάμεων στα Στενά και στη Θάλασσα του Μαρμαρά σε περίοδο ειρήνης. Στην περίπτωση που η Οθωμανική Τουρκία ήταν εμπόλεμη, θα απαγορευόταν η πρόσβαση των πολεμικών σκαφών των εχθρών της και των συμμάχων τους στα Στενά²⁸⁵.

Η απάντηση της Υψηλής Πύλης συζητήθηκε από το Ανώτατο Συμμαχικό Συμβούλιο κατά τη διάρκεια της διάσκεψης στο Σπα του Βελγίου (5-18 Ιουλίου 1920). Οι Σύμμαχοι απέρριψαν τις αντιπροτάσεις της και με τελεσίγραφο έδιναν στη σουλτανική κυβέρνηση διορία δέκα ημερών για την υπογραφή της συνθήκης. Η μοναδική τους παραχώρηση αφορούσε τη μελλοντική εκπροσώπηση

²⁸³ Macfie, ό.π., σ. 112· Skaggs, ό.π., σ. 289· Ριζάς, ό.π., σ. 141.

²⁸⁴ Macfie, ό.π., σ. 112· Skaggs, ό.π., σ. 290-293.

²⁸⁵ Macfie, ό.π., σ. 119-120· Skaggs, ό.π., σ. 293.

της Οθωμανικής Τουρκίας στην Επιτροπή των Στενών, εφόσον εκείνη γινόταν πρώτα δεκτή ως μέλος της ΚτΕ. Η κυβέρνηση του Νταμάτ Φερίτ πασά αναγκάστηκε να υποκύψει στις συμμαχικές πιέσεις. Ήδη από τις 16 Μαρτίου οι Σύμμαχοι είχαν καταλάβει την Κωνσταντινούπολη και τον Απρίλιο ο σουλτάνος Μεχμέτ ΣΤ΄ Βαχιντεντίν (1861-1926) διέλυσε το Κοινοβούλιο. Το τελευταίο δεκαήμερο του Ιουνίου τα ελληνικά στρατεύματα, ενεργώντας για λογαριασμό των Συμμάχων, κατέλαβαν την Προύσα, την Πάνορμο και τα Μουδανιά εκδιώχνοντας τις κεμαλικές δυνάμεις που απειλούσαν την περιοχή των Στενών. Τον Ιούλιο κατέλαβαν και την Ανατολική Θράκη, συμπεριλαμβανομένης της Αδριανούπολης (26 Ιουλίου), παραλύοντας πρόσκαιρα την όποια αντίσταση. Υπό την πίεση των γεγονότων, η οθωμανική αντιπροσωπεία στο Παρίσι υπέγραψε στις 10 Αυγούστου 1920 στο δημαρχείο του προαστίου του Παρισιού Σεβρ (Σέβρες) τη συνθήκη ειρήνης²⁸⁶.

Η Συνθήκη των Σεβρών αποτελείται από 13 μέρη και περιλάμβανε 433 άρθρα. Τα άρθρα 27-35 του Β΄ Μέρους καθόριζαν τα σύνορα της Τουρκίας στην Ασία και στην Ευρώπη. Το άρθρο 27 (Μέρος Β΄/ Α΄, §2) όριζε ότι η Ανατολική Θράκη έως την Τσατάλτζα και η χερσόνησος της Καλλίπολης θα παραχωρούνταν στην Ελλάδα. Η Κωνσταντινούπολη θα παρέμενε στην κυριαρχία του σουλτάνου υπό την προϋπόθεση ότι θα πληρούσε τους όρους της συνθήκης (μέρος Γ΄, τμήμα Α΄, άρθρο 36). Τα άρθρα 37-61 (τμήμα Β΄) και το συνημμένο παράρτημα (§1 - §6) αφορούσαν τους κανονισμούς διέλευσης του καθεστώτος των Στενών. Συγκεκριμένα η ναυσιπλοΐα εντός των στενών των Δαρδανελλίων, της Θάλασσας του Μαρμαρά και του Βοσπόρου θα ήταν στο εξής ελεύθερη σε περίοδο πολέμου και σε περίοδο ειρήνης σε κάθε εμπορικό ή πολεμικό σκάφος και σε κάθε πολεμικό και εμπορικό αεροσκάφος ανεξαρτήτως της σημαίας του. Τα ύδατα των Στενών δεν θα υπάγονταν σε αποκλεισμό και κανένα δικαίωμα πολέμου δεν θα ήταν δυνατό να ασκηθεί και καμία εχθροπραξία να λάβει χώρα εντός τους, εκτός από την περίπτωση εκτέλεσης απόφασης του Συμβουλίου της ΚτΕ (άρθρο 37). Η οθωμανική κυβέρνηση θα ανέθετε στην αποκαλούμενη «Επιτροπή των Στενών» την αρμοδιότητα ελέγχου της ελεύθερης ναυσιπλοΐας και ότι θα ασκούσε τα καθήκοντά της στο όνομα της οθωμανικής και της ελληνικής κυβέρνησης (άρθρο 38). Τα πολεμικά πλοία που θα διέπλεαν τα Στενά θα έπρεπε να συμμορφώνονται με τους κανονισμούς της Επιτροπής των Στενών (άρθρο 56). Ο διάπλους των εμπόλεμων πολεμικών πλοίων θα πραγματοποιείτο με την ελάχιστη δυνατή καθυστέρηση και χωρίς διακοπή, εκτός της επιβαλλόμενης για την εξυπηρέτηση των υπηρεσιακών αναγκών της Επιτροπής των Στενών. Τα πλοία απαγορεύονταν να ανεφοδιάζονται

²⁸⁶ Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 129-133· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 214-215· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 38-39· Helmreich, *From Paris*, σ. 316-319· Macfie, «British Foreign», σ. 332-333· Macfie, *The Straits*, σ. 110, 116-118, 120-121· Skaggs, ό.π., σ. 293-294· Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία*, σ. 149-151· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 148-149, 153· Ρούκουνας, *Εξωτερική*, σ. 322-324· Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως*, σ. 131-133.

πέραν των επιτρεπτών ορίων για την αποπεράτωση του διάπλου των Στενών, να αυξάνουν τις προμήθειές τους σε πολεμικό υλικό ή τον οπλισμό τους ή τα πληρώματά τους και να προβαίνουν σε επισκευές εκτός των απαραίτητων για τη συνέχιση του διάπλου. Τα πολεμικά πλοία απαγορεύονταν να παραμείνουν εντός των Στενών για περισσότερο από 24 ώρες, ενώ σε περίπτωση κινδύνου θα πρέπει να αποπλέουν ταχύτερα. Το διάστημα του διάπλου μεταξύ δύο εμπόλεμων πλοίων θα έπρεπε να είναι τουλάχιστον 24 ώρες (άρθρο 57). Μία από τις πλέον σημαντικότερες διατάξεις της συνθήκης ειρήνης αφορούσε την αποστρατιωτικοποίηση των Στενών και των παρακείμενων νησιών με τα οποία διαμορφώνουν έναν ενιαίο γεωγραφικό χώρο, προκειμένου να διατηρηθεί η ελευθερία των Στενών. Το άρθρο 178 (μέρος Ε΄, τμήμα Α΄, κεφάλαιο Η΄) προέβλεπε ότι εντός τριών μηνών από την έναρξη της ισχύος της συνθήκης θα αποπλίζονταν και θα κατεδαφίζονταν όλα τα έργα, οι οχυρώσεις και τα πυροβολεία της ζώνης των Στενών, των παραλίων και των νησιών της Θάλασσας του Μαρμαρά, των παραλίων των Στενών, καθώς επίσης των νησιών Λήμνου, Ίμβρου, Σαμοθράκης, Τενέδου και Μυτιλήνης. Τα όρια της ζώνης των Στενών στην Ευρώπη θα εκτεινόταν από το Καρατάσαλι στον κόλπο του Ξηρού έως το Καραμπουρουν (τοποθεσία παρακείμενη της λίμνης Δέρκων στον Εύξεινο Πόντο). Στην Ασία, η συνοριακή γραμμή θα εκκινούσε από τη Σκάλα Κεμερίου στον Αδραμυττηνό κόλπο, θα διερχόταν διαμέσου της λίμνης Μανιάδος και της Νίκαιας και θα κατέληγε σε σημείο της Μαύρης Θάλασσας ανατολικά της Χηλής (άρθρο 179). Συνεπώς, στην Ελλάδα εκτός από την Ανατολική Θράκη και την Καλλίπολη παραχωρούνταν η ευρωπαϊκή ακτή των Δαρδανελίων και της Προποντίδας και τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος. Στα ανωτέρω εδαφικά τμήματα που της αναλογούσαν -συμπεριλαμβανομένων και των νησιών της Θάλασσας του Μαρμαρά, που θα παρέμεναν υπό οθωμανική κυριαρχία- η Ελλάδα αναλάμβανε να τηρήσει τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από τη συνθήκη για τη διαφύλαξη της ελευθερίας των Στενών (Μέρος Γ΄, τμήμα Ε΄, άρθρο 84)²⁸⁷.

Η Συνθήκη των Σεβρών μολονότι υπογράφηκε δεν κυρώθηκε από τη σουλτανική κυβέρνηση. Η πραγματική εξουσία είχε αρχίσει πλέον να περιέρχεται στην κυβέρνηση της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης της Άγκυρας η οποία κήρυξε τον Νταμάτ Φερίτ προδότη και «χαρακτήρισε» τον

²⁸⁷ Για τα αναφερόμενα άρθρα του κειμένου της συνθήκης βλ. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1920*, σ. 13, 16-20, 39-41. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 39-41· Driault et Lhéritier, *Histoire Diplomatique*, σ. 384-385· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 91-92· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 106-107· Temperley, *A History*, σ. 60-63· Warsamy, *La Convention*, σ. 67-70· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 100-101· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 53. Γενικά για τη Συνθήκη των Σεβρών βλ. ενδεικτικά Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 213-214· Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική*, σ. 154-156· Γιάννης Ν. Γιανουλόπουλος, "Η ευγενής μας τύφλωσις...". *Εξωτερική Πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003, σ. 260-265· Κιτσίκης, *Συγκριτική Ιστορία*, σ. 188-194· Ρούκουνας, ό.π., 324-325· Χριστοδουλίδης, ό.π., σ. 571-572· Ψωμιάδης, *Η τελευταία φάση*, σ. 43-45.

σουλτάνο αιχμάλωτο των Συμμάχων, του οποίου οι ενέργειες θεωρούνταν ως εκ τούτου άκυρες²⁸⁸. Οι Σύμμαχοι από την πλευρά τους -ιδιαίτερα οι Βρετανοί- δεν επιθυμούσαν να εμπλακούν στρατιωτικά για την επιβολή της συνθήκης. Πέραν τούτων, η Γαλλία και η Ιταλία ήταν δυσαρεστημένες που η συνθήκη επέτρεπε την εδραίωση της βρετανικής κυριαρχίας και επιρροής στα Στενά και στην ευρύτερη Μέση Ανατολή και την εγκατάσταση της Ελλάδας στις δύο πλευρές του Αιγαίου²⁸⁹.

Η αφορμή για τη σταδιακή μεταβολή της συμμαχικής στάσης απέναντι στην Ελλάδα δόθηκε ύστερα από την εκλογική ήττα του Βενιζέλου στις 14 Νοεμβρίου 1920 και την επαναφορά του εξόριστου βασιλιά Κωνσταντίνου στον θρόνο μετά από δημοψήφισμα (5 Δεκεμβρίου). Οι αντιδράσεις -προερχόμενες κυρίως από το Παρίσι και τη Ρώμη- πλήθαιναν και οι ενδοσυμμαχικοί κύκλοι ζητούσαν τον επαναπροσδιορισμό της πολιτικής τους απέναντι στον Κεμάλ. Αλλά και στο Λονδίνο μέλη της κυβέρνησης, όπως ο υπουργός Πολέμου Ουίνστον Τσώρτσιλ και ο Μόνταγκιου, υποστήριζαν ότι βασική προϋπόθεση για τη διατήρηση της θέσης της Μεγάλης Βρετανίας στη Μέση Ανατολή ήταν η επίτευξη ενός φιλικού διακανονισμού με τις τουρκικές εθνικιστικές δυνάμεις υπό τον φόβο της σύμπραξής τους με τους Μπολσεβίκους και τάσσονταν υπέρ της αναθεώρησης της Συνθήκης των Σεβρών²⁹⁰.

Οι Λόντ Τζωρτζ και Κέρζον αρχικά παρέμεναν αντίθετοι στην εδαφική αναθεώρηση της συνθήκης και στην απόσυρση των ελληνικών δυνάμεων από τη Σμύρνη, την ευρωπαϊκή ακτή των Δαρδανελλίων και τη Θάλασσα του Μαρμαρά. Πιεζόμενος όμως από τις περιστάσεις, ο Κέρζον αναγνώρισε ότι χρειαζόταν να συζητηθεί η πιθανότητα τροποποίησης ορισμένων διατάξεων της συνθήκης, όπως η αποκατάσταση της οθωμανικής κυριαρχίας στη Σμύρνη, η μεταβολή του συνόρου από την Τσατάλτζα στη γραμμή Αίνου - Μηδείας και η αποτελεσματικότερη εναλλακτική διασφάλιση του συμμαχικού ελέγχου των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών στα Στενά. Για τον σκοπό αυτόν, κατά τη διάρκεια συνάντησης των Συμμάχων στο Παρίσι (24-29 Ιανουαρίου 1921) ο υπουργός Εξωτερικών της βρετανικής κυβέρνησης πρότεινε (25 Ιανουαρίου) τη σύγκληση διάσκεψης στην οποία θα μετείχαν και εκπρόσωποι της ελληνικής κυβέρνησης, καθώς και των

²⁸⁸ Οι εθνικιστές αντιπρόσωποι του Οθωμανικού Κοινοβουλίου ύστερα από τη διάλυσή του τον Απρίλιο του 1920 σχημάτισαν την προσωρινή κυβέρνηση της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης με πρόεδρό της και πρωθυπουργό τον Μουσταφά Κεμάλ (23 Απριλίου). Βλ. Davison, «Turkish Diplomacy», σ. 181-182· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 294.

²⁸⁹ Temperley, *A History*, σ. 64-65· Σβολόπουλος, ό.π., σ. 156-157.

²⁹⁰ Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 174-177, 185-187· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 215-216· Theodossios Karvounarakis, *The Third Conference of London (February - March 1921) and the Greco-Turkish Dispute over Asia Minor and Eastern Thrace*, Athens - Komotini, Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2008, σ. 29-30· A. L. Macfie, «The Revision of the Treaty of Sèvres: The First Phase (August 1920 - September 1922)», Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983, σ. 57-61· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 300, 302· Γιανουλόπουλος, «Η ευγενής μας τύφλωσις...», σ. 268-273, 276-277· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 184-191· Σβολόπουλος, ό.π., σ. 158· Ψωμιάδης, *Η τελευταία φάση*, σ. 51.

κυβερνήσεων της Κωνσταντινούπολης και της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης²⁹¹. Ωστόσο, ο Κέρζον σε υπουργική σύσκεψη της βρετανικής κυβέρνησης (10 Φεβρουαρίου) σημείωσε ότι τα θέματα της Κωνσταντινούπολης, της Θράκης και των Στενών δεν επιδέχονταν αναθεώρησης και ότι οι κυριότερες παραχωρήσεις προς την Υψηλή Πύλη και την κυβέρνηση των εθνικιστών που θα αναπτύσσονταν στην επερχόμενη διάσκεψη θα αφορούσαν την αναπροσαρμογή των ανατολικών συνόρων του οθωμανικού κράτους και την αναγνώριση της οθωμανικής επικυριαρχίας στη Σμύρνη²⁹².

Στη Συμμαχική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (18 Φεβρουαρίου - 18 Μαρτίου 1921) η αντιπροσωπεία της Υψηλής Πύλης εκπροσωπούμενη από τον μέγα βεζίρη Αχμέτ Τεβφίκ πασά (1845-1936) και η αντίστοιχη της κυβέρνησης της Άγκυρας εκπροσωπούμενη από τον υπουργό Εξωτερικών Μπεκίρ Σαμί μπέη (1867-1933), σε κοινή τους δήλωση (24 Φεβρουαρίου) αποδέχονταν την αρχή της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των Στενών και της Θάλασσας του Μαρμαρά με βάση την απόλυτη ισότητα μεταξύ των εθνών, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα απειλούσε την ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης και θα σεβόταν την κυριαρχία της Τουρκίας. Επίσης, αποδέχονταν την αποστρατιωτικοποίηση των Στενών και την ίδρυση της αρμόδιας επιτροπής, στην οποία θα έπρεπε να εκπροσωπείται η οθωμανική κυβέρνηση²⁹³. Σε συνάντησή του με τον Λούντ Τζωρτζ (4 Μαρτίου), ο Μπεκίρ Σαμί επισήμανε την κεφαλαιώδη σημασία του Ζητήματος των Στενών και ήταν έτοιμος να αποδεχθεί τις όποιες προϋποθέσεις θα έθετε η Μεγάλη Βρετανία και τις εγγυήσεις που θα πρόσφερε για την ασφάλεια των Στενών και της Κωνσταντινούπολης. Η Μεγάλη Βρετανία, υποστήριξε, έπρεπε να λάβει τα απαιτούμενα μέτρα που θα προάσπιζαν την ακεραιότητα και την ασφάλεια του τουρκικού κράτους, ανάμεσα στα οποία ήταν και η απομάκρυνση των συμμαχικών πλοίων -ιδίως των ελληνικών- από τα Στενά. Ως αντάλλαγμα, οι Τούρκοι δεσμεύονταν να μην κατασκευάσουν σιδηροδρομικές γραμμές στην Καλλιόπολη ή στην ασιατική πλευρά των Στενών και προθυμοποιούνταν να παραχωρήσουν στη Μεγάλη Βρετανία τα νησιά που βρίσκονταν στην είσοδο των Δαρδανελίων²⁹⁴.

Οι συμμαχικές προτάσεις για την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών υποβλήθηκαν στη διάσκεψη προς συζήτηση (10 Μαρτίου) και επιδόθηκαν προς σχολιασμό από την ελληνική και την οθωμανική - τουρκική αντιπροσωπεία (12 Μαρτίου). Οι τροποποιήσεις που αφορούσαν το καθεστώς των Στενών και της Κωνσταντινούπολης προέβλεπαν:

²⁹¹ Daleziou, ό.π., σ. 178· Douglas Dakin, «Lord Curzon's Policy toward Greece», στο *Essays in Memory of Basil Laourdas*, Thessaloniki, 1975, σ. 540· Karvounarakis, ό.π., σ. 31-32· Macfie, *The Straits*, σ. 125, 128-129· Skaggs, ό.π., σ. 300-303.

²⁹² Daleziou, ό.π., σ. 180· Karvounarakis, ό.π., σ. 37-38· Macfie, ό.π., σ. 129.

²⁹³ Karvounarakis, ό.π., σ. 55, 56· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 304.

²⁹⁴ Karvounarakis, ό.π., σ. 70· Macfie, *The Straits*, σ. 132-133.

α) την απαλοιφή του όρου που αναφερόταν στην παραμονή της σουλτανικής κυβέρνησης στην Κωνσταντινούπολη, αν εκείνη δεν συμμορφωνόταν με τις διατάξεις της συνθήκης,

β) την παραχώρηση της προεδρίας της Επιτροπής των Στενών στην Οθωμανική Τουρκία, η οποία της έδινε αυτόματα το δικαίωμα των δύο ψήφων,

γ) την ταχεία εκκένωση της Κωνσταντινούπολης και της χερσονήσου της Νικομήδειας από τα συμμαχικά στρατεύματα και τη συγκέντρωσή τους στην Καλλίπολη και στο Τσανάκκαλε. Οι Σύμμαχοι σχεδίαζαν τον περιορισμό των ορίων της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης στη χερσόνησο της Καλλίπολης και στην ακτή της Προποντίδας μέχρι και τη Ραιδεστό, στην ασιατική ακτή των Δαρδανελίων από την Τένεδο στην Καραμπιγα, στις δύο πλευρές του Βοσπόρου (ευρωπαϊκή και ασιατική) σε βάθος 20-25 χιλιομέτρων και στα νησιά του Αιγαίου που βρίσκονταν στην είσοδο των Δαρδανελίων και σε εκείνα της Θάλασσας του Μαρμαρά,

δ) την αύξηση των οθωμανικών στρατιωτικών δυνάμεων σε 30.000 τακτικούς στρατιώτες και 45.000 χωροφύλακες. Οι Σύμμαχοι θα επέτρεπαν τη διατήρηση οθωμανικής φρουράς στην Κωνσταντινούπολη και την ελεύθερη μετακίνηση των οθωμανικών στρατευμάτων μεταξύ Ευρώπης και Ασίας στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη του Βοσπόρου²⁹⁵.

Το προσχέδιο των Συμμάχων -οφειλόμενο κυρίως σε βρετανική πρωτοβουλία- αναμφίβολα περιόριζε τον συμμαχικό έλεγχο των Στενών και αποκαθιστούσε την κυριαρχία του οθωμανικού κράτους στην Κωνσταντινούπολη, στον Βόσπορο και σε τμήμα της βόρειας ακτής της Προποντίδας. Ωστόσο, για τον Κέρζον οι παραχωρήσεις στα Στενά δεν απέβαιναν εις βάρος των Συμμάχων. Για όσο χρονικό διάστημα τα Δαρδανέλλια παρέμεναν αποστρατιωτικοποιημένα, η ευρωπαϊκή τους ακτή στην κατοχή της Ελλάδας, η χερσόνησος της Καλλίπολης και η ασιατική ακτή των Δαρδανελίων υπό συμμαχική κατοχή, τα συμμαχικά πλοία θα είχαν τη δυνατότητα να εισέλθουν σε περίπτωση ανάγκης στη Θάλασσα του Μαρμαρά και να κατευθυνθούν προς τη Μαύρη Θάλασσα²⁹⁶.

Οι προτάσεις του Κέρζον δεν έτυχαν ευνοϊκής ανταπόκρισης ούτε από την ελληνική αντιπροσωπεία -επικεφαλής της ο πρωθυπουργός Νικόλαος Καλογερόπουλος (1851-1927)- ούτε από τις αντίστοιχες της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας, καθώς και οι δύο πλευρές απέτυχαν να καταλήξουν σε συμβιβασμό στα ζητήματα της Σμύρνης και της Ανατολικής Θράκης²⁹⁷. Η κύρια αντίδραση των κυβερνήσεων της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας απέναντι στη Συνθήκη των Σεβρών, όπως τόνιζε στη συνομιλία του με τον Λούντ Τζωφτς (10 Μαρτίου) ο υπουργός

²⁹⁵ Frangulis, *La Question du Proche Orient*, σ. 37-38· Macfie, «The Revision», σ. 65· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 309· Salahi Ramadan Sonyel, *Turkish Diplomacy 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, London and Beverly Hills, Sage Publications Ltd., 1975, σ. 99· Temperley, *A History*, σ. 66.

²⁹⁶ Macfie, *The Straits*, σ. 131· Skaggs, *ό.π.*, σ. 309-310.

²⁹⁷ Davison, «Turkish Diplomacy», σ. 189· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 217-218· Macfie, *ό.π.*, σ. 131-132· Skaggs, *ό.π.*, σ. 310· Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία*, σ. 216· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 228, 232.

Στρατιωτικών και μέλος της ελληνικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη Δημήτριος Γούναρης (1867-1922), πήγαζε όχι τόσο από τις παραχωρήσεις προς την Ελλάδα στη Μικρά Ασία όσο από το καθεστώς των Στενών και ειδικότερα από τις διατάξεις που διασφάλιζαν την ελευθεροπλοΐα. Επομένως, αν οι Σύμμαχοι αποφάσιζαν την αποχώρηση του ελληνικού στρατού από τη ζώνη της Σμύρνης, το καθεστώς αυτό θα τελούσε υπό τον κίνδυνο των εθνικιστών της Τουρκίας²⁹⁸.

Η αποτυχία της Συνδιάσκεψης του Λονδίνου δεν οφειλόταν μόνο στην άρνηση της ελληνικής κυβέρνησης και της οθωμανικής - τουρκικής πλευράς. Τα αντικρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στον μεσανατολικό χώρο λειτουργούσαν σε μεγάλο βαθμό αποτρεπτικά για τη συγκρότηση μιας ενιαίας και συνεπούς συμμαχικής πολιτικής²⁹⁹. Αυτήν την έλλειψη συνοχής αξιοποίησε -αλλά και καλλιέργησε- στο έπακρο ο Κεμάλ. Ενώ ο Λόντ Τζωρτζ έδειχνε απρόθυμος να εγκαταλείψει τη «φιλελληνική» του πολιτική³⁰⁰, ο πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Αριστίντ Μπριάν (1862-1932) και ο υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας κόμης Κάρλο Σφόρτσα (1873-1952) συνήψαν χωριστές συμφωνίες με την κεμαλική κυβέρνηση (11 και 13 Μαρτίου αντίστοιχα) αναλαμβάνοντας να υποστηρίξουν την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών προς όφελος οικονομικών ανταλλαγμάτων. Οι γαλλο-κεμαλικές διαπραγματεύσεις συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν με την υπογραφή της Συνθήκης της Άγκυρας (το Σύμφωνο Φρανκλίν Μπουγιόν) της 20^{ης} Οκτωβρίου 1921, με την οποία η Γαλλία καθίστατο η πρώτη Δυτική Δύναμη που αναγνώριζε de facto την προσωρινή κυβέρνηση της Άγκυρας³⁰¹. Παράλληλα, οι επαφές μεταξύ των κυβερνήσεων της Άγκυρας και της Μόσχας που είχαν ξεκινήσει από το φθινόπωρο του 1919 κατέληξαν μετά από δύο χρόνια στην υπογραφή της Συνθήκης της Μόσχας στις 16 Μαρτίου 1921, της οποίας το άρθρο 5 προέβλεπε ότι προς εξασφάλιση του δικαιώματος της ελευθεροπλοΐας των Στενών στα εμπορικά πλοία όλων των εθνών, τα συμβαλλόμενα μέρη συμφωνούσαν να αναθέσουν σε μια μελλοντική συνδιάσκεψη αποτελούμενη από τους πληρεξουσίους των παράκτιων κρατών του Εύξεινου Πόντου τη σύνταξη του οριστικού διεθνούς καθεστώτος της Μαύρης Θάλασσας και των

²⁹⁸ Karvounarakis, *The Third Conference*, σ. 81-82· Macfie, «The Revision», σ. 67.

²⁹⁹ Karvounarakis, *ό.π.*, σ. 125.

³⁰⁰ Για την πολιτική του Λόντ Τζωρτζ απέναντι στην Ελλάδα βλ. Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 181-184· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, 218-219· Karvounarakis, «End of an Empire», σ. 178-180· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 312.

³⁰¹ Για τις γαλλο-κεμαλικές επαφές βλ. Davison, «Turkish Diplomacy», σ. 189, 192-193· Daleziou, *ό.π.*, σ. 218-221· Karvounarakis, *The Third Conference*, σ. 78-79, 126· Skaggs, *ό.π.*, σ. 312-313· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 103, 135-138· Domna Visvizi-Dontas, «The Allied Powers and the Eastern Question 1921-1923», Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1976, σ. 333-334· Γιάννης Μουρέλος, «Η Γαλλοτουρκική Προσέγγιση του 1921: Το Σύμφωνο Franklin-Bouillon και η Εκκένωση της Κιλικίας», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος 4, 1983, σ. 224-243· Ρούκουνας, *Εξωτερική*, σ. 350-351· Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως*, σ. 142-144· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 103· Ψωμιάδης, *Η τελευταία φάση*, σ. 51-53.

Στενών, υπό τον όρο ότι οι αποφάσεις της συνδιάσκεψης δεν θα έπλητταν την απόλυτη κυριαρχία και την ασφάλεια της Τουρκίας ή την ασφάλεια της πρωτεύουσάς της, της Κωνσταντινούπολης³⁰².

Παρά το γεγονός ότι οι συμφωνίες με τη Γαλλία και τη Σοβιετική Ένωση αναβάθμισαν σε διπλωματικό, οικονομικό και στρατιωτικό επίπεδο την κεμαλική κυβέρνηση, οι Σύμμαχοι δήλωσαν ότι θα τηρούσαν αυστηρή ουδετερότητα μεταξύ των εμπόλεμων (16 Απριλίου)³⁰³. Στις 9 Μαΐου, οι Ύπατοι Αρμοστές των Συμμαχικών Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη αποφάσισαν την οριοθέτηση μιας ουδέτερης ζώνης στα Στενά από την οποία οι εμπόλεμοι θα έπρεπε να απέχουν και απηύθυναν πρόσκληση προς τις ελληνικές αρχές να αποσύρουν τα πολεμικά τους σκάφη από τη ζώνη της Κωνσταντινούπολης και να περιορίσουν το στρατιωτικό προσωπικό στους απαραίτητους³⁰⁴. Ωστόσο, προκειμένου να εμποδίσει τον ανεφοδιασμό σε πολεμικό υλικό του κεμαλικού στρατού, η Ελλάδα είχε ζητήσει από τους Συμμάχους την άδεια ελέγχου των πλοίων που εισέρχονταν στα Δαρδανέλλια από τη ναυτική βάση της Λήμνου (19 Απριλίου). Η απόφαση των Συμμάχων να παραμείνουν ουδέτεροι έστρεψε το ελληνικό πολεμικό ναυτικό στον αποκλεισμό των τουρκικών λιμένων του Πόντου και στον βομβαρδισμό τους. Η ενέργεια αυτή προκάλεσε τις διαμαρτυρίες των κεμαλικών, οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι η ελευθερία ναυσιπλοΐας των Στενών που χορηγήθηκε από τους Συμμάχους στα πολεμικά σκάφη της Ελλάδας ήταν παράνομη, θέση με την οποία ο Κέρζον ήταν αντίθετος³⁰⁵.

Στις 17 Ιουνίου ο Κέρζον στη συνάντησή του με τον Μπριάν και τον πρεσβευτή της Ιταλίας Κάρλο Γκάλλι (1878-1966) στη γαλλική πρωτεύουσα πρότεινε την εκκένωση της Σμύρνης από τα ελληνικά στρατεύματα και την επέκταση της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης στην Ανατολική Θράκη πέρα από τη γραμμή της Τσατάλτζας. Η προσφορά του απορρίφθηκε (25 Ιουνίου) από τον υπουργό Εξωτερικών Γεώργιο Μπαλτατζή (1868-1922) και η κυβέρνηση Γούναρη αποφάσισε τη συνέχιση της προέλασης του ελληνικού στρατού προς την Άγκυρα, ο οποίος στο διάστημα Μαρτίου - Ιουλίου κατέλαβε διαδοχικά το Αφιόν Καραχισαρ, την Κιουτάχεια και το Εσκί Σεχίρ, σταθεροποιούμενος στα τέλη Αυγούστου στα δυτικά του Σαγγάριου ποταμού³⁰⁶.

³⁰² Για το κείμενο της συνθήκης βλ. Anderson, *The Great Powers*, σ. 174-176. Γενικά για τη συνθήκη και το ιστορικό των τουρκο-σοβιετικών σχέσεων βλ. Edward Hallet Carr, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, 1917-1923*, τόμος 3^{ος}, Αθήνα, Υποδομή, 1978, σ. 372-373· Davison, *ό.π.*, σ. 183-185, 186-187, 190-191· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 41-42· Halil Ibrahim Karal, *Turkish Relations with Soviet Russia during the National Liberation War of Turkey, 1918-1922. A Study in the Diplomacy of the Kemalist Revolution*, PhD Dissertation, Los Angeles, University of California, 1967, σ. 130-262· Macfie, *The Straits*, σ. 122-124· Paillarès, *ό.π.*, σ. 353· Sonyel, *ό.π.*, σ. 61-65· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 54· Νίκος Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918-1923. Η Εγγύς Ανατολή μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Λευκωσία, Εκδόσεις Αιγαίον, 2000, σ. 197-199· Ψωμάδης, *ό.π.*, σ. 48-50.

³⁰³ Visvizi-Dontas, «The Allied Powers», *ό.π.*, σ. 336.

³⁰⁴ Macfie, «The Revision», *ό.π.*, σ. 68· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 102.

³⁰⁵ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 42-43· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 54-55.

³⁰⁶ Macfie, *The Straits*, σ. 136-137· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 315-316. Αναλυτικά για τις στρατιωτικές και διπλωματικές πτυχές της Μικρασιατικής Εκστρατείας κατά την άνοιξη και το καλοκαίρι του 1921 βλ. Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 203-208· Ιωάννης Γιανουλόπουλος, «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις και πολεμικές

Οι επιτυχίες του στρατού ενθάρρυναν τον Γούναρη να προτείνει (17 Αυγούστου) στον πρεσβευτή της βρετανικής κυβέρνησης στην Αθήνα λόρδο Γκράνβιλ (Τζωρτζ Γκράνβιλ Λήβσον-Γκόουερ, 1872-1939) τη δημιουργία ενός αυτονόμου κράτους που θα περιλάμβανε την Κωνσταντινούπολη και τη ζώνη των Στενών υπό την κοινή εγγύηση της Μεγάλης Βρετανίας και της Ελλάδας, με την ελπίδα ότι οι δύο περιοχές με τον καιρό θα περιέρχονταν στην ελληνική κατοχή³⁰⁷. Η πρόταση του πρωθυπουργού της Ελλάδας δεν συμβάδιζε με τις αντιλήψεις του Υπουργείου Πολέμου και της στρατιωτικής ηγεσίας της Μεγάλης Βρετανίας που επεξεργαζόταν σχέδια αποχώρησης των βρετανικών δυνάμεων από τα Στενά³⁰⁸. Ήταν πλέον ξεκάθαρο, όπως φάνηκε και στη διάσκεψη του Ανώτατου Συμμαχικού Συμβουλίου στο Παρίσι τον Αύγουστο του 1921, ότι οι Σύμμαχοι δεν επιθυμούσαν να δεσμεύσουν πλεονάζουσες δυνάμεις για να διασφαλίσουν την ελευθερία των Στενών³⁰⁹.

Το στρατιωτικό αδιέξοδο που είχε δημιουργηθεί στη Μικρά Ασία από την έμπρακτη αδυναμία του ελληνικού στρατού να καταβάλει τις κεμαλικές δυνάμεις και να καταλάβει την Άγκυρα, οδήγησε το Φόρεϊν Όφισ στην ανάληψη νέων πρωτοβουλιών για την εξεύρεση μιας συμβιβαστικής ειρηνευτικής λύσης. Ο Κέρζον σε υπόμνημά του προς την κυβέρνηση (7 Οκτωβρίου) πρότεινε να παραχωρηθεί στην Οθωμανική Τουρκία η βόρεια ακτή της Θάλασσας του Μαρμαρά με την επέκταση του ευρωπαϊκού συνόρου από τη γραμμή της Τσατάλτζας στα νότια της Μηδείας ως τη Ραιδεστό³¹⁰. Αργότερα, στις 30 Δεκεμβρίου κοινοποίησε στη γαλλική κυβέρνηση υπόμνημα το οποίο περιείχε μια δέσμη προτάσεων για την αναθεώρηση της Συνθήκης των Σεβρών και το οποίο θα συζητείτο σε διάσκεψη των υπουργών Εξωτερικών των Συμμαχικών Δυνάμεων. Οι προτάσεις του υπομνήματος ήταν ταυτόσημες με εκείνες που είχαν αναπτυχθεί στις Συνδιασκέψεις του Λονδίνου και του Παρισιού. Η βρετανική κυβέρνηση ήταν αντίθετη στην επιστροφή ολόκληρης της Ανατολικής Θράκης στην Οθωμανική Τουρκία και προκειμένου να διασφαλιστεί η ελευθερία των Στενών ήταν αποφασισμένη να μην επιτρέψει την αποκατάσταση της οθωμανικής - τουρκικής κυριαρχίας στις δυο ακτές των Δαρδανελίων. Ο Κέρζον αντί του συμμαχικού ελέγχου πρότεινε είτε τη μείωση του μεγέθους της συμμαχικής φρουράς και της σύνθεσής της από μικρά τουρκικά και ελληνικά αποσπάσματα είτε την επίβλεψη της Επιτροπής των Στενών από την ΚτΕ και τη φύλαξη

επιχειρήσεις από το Νοέμβριο του 1920 ως το Μάιο του 1921» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941*, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 164-172· Νικόλαος Οικονόμου, «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις Ιουνίου - Σεπτεμβρίου 1921» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941*, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 172-184· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 245-277· Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική*, σ. 163-164.

³⁰⁷ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 43-44· Macfie, *ό.π.*, σ. 138.

³⁰⁸ Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 195-199· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 219-220· Macfie, *ό.π.*, σ. 134-135.

³⁰⁹ Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 313-314.

³¹⁰ Macfie, «The Revision», σ. 75· Skaggs, *ό.π.*, σ. 317.

της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης από μια διεθνή φρουρά επιλεγμένη από τον διεθνή οργανισμό. Ως εναλλακτική του στρατιωτικού ελέγχου των Στενών, οι Βρετανοί πρότειναν την ετήσια αποστολή μιας επιτροπής ειδικών της ΚτΕ για την επιθεώρηση της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης και της σύνταξης εκθέσεων επί αυτής³¹¹.

Οι προτάσεις του Κέρζον για τη σύναψη ειρήνης μεταξύ της Ελλάδας και των κεμαλικών δυνάμεων συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια της Συμμαχικής Συνδιάσκεψης στο Παρίσι (22-26 Μαρτίου 1922). Το σημαντικότερο πρόβλημα που συνδεόταν άμεσα με τον διακανονισμό του Ζητήματος των Στενών ήταν, σύμφωνα με τον Κέρζον, εκείνο της Ανατολικής Θράκης, καθώς οι εθνικιστές της Άγκυρας απαιτούσαν -εκτός από την εκκένωση της Σμύρνης- την κατοχή της Ανατολικής Θράκης, συμπεριλαμβανομένης της Αδριανούπολης. Ο Κέρζον και υπουργοί Εξωτερικών των Συμμάχων συμφώνησαν στη χάραξη μιας νέας συνοριακής γραμμής, η οποία προτάθηκε από τους στρατιωτικούς εμπειρογνώμονες που τελούσαν υπό την προεδρία του Φος (25 Μαρτίου). Το ευρωπαϊκό σύνορο της Οθωμανικής Τουρκίας θα εκκινούσε από την κωμόπολη Γάνος στα δυτικά της Ραιδεστού και θα κατέληγε βορειοδυτικά της οροσειράς Στράντζα στο βουλγαρικό σύνορο. Επίσης, συμφωνήθηκε ότι ολόκληρη η Ανατολική Θράκη -εκτός της Αδριανούπολης- θα έπρεπε να αποστρατιωτικοποιηθεί. Σε αντίθεση με τις προτάσεις που είχε υποβάλει τον Δεκέμβριο και προκειμένου οι κεμαλικοί να γίνουν περισσότερο διαλλακτικοί, ο Κέρζον συμφώνησε στην αποκατάσταση της τουρκικής κυριαρχίας στην ασιατική ακτή των Δαρδανελλίων και στην απομάκρυνση των συμμαχικών στρατευμάτων από το Τσανάκκαλε. Εντούτοις ο Κέρζον ζήτησε τη σύμπτυξη της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης στο Τσανάκκαλε σε 65 περίπου χιλιόμετρα από εκείνη που είχε προταθεί στη Συνδιάσκεψη του Λονδίνου τον Μάρτιο του 1921. Επίσης, τόνισε τη ζωτική σημασία που είχε για τα βρετανικά συμφέροντα η διατήρηση της χερσονήσου της Καλλίπολης υπό συμμαχικό (κατά κύριο λόγο ελληνικό) στρατιωτικό έλεγχο. Ως προς τη διακυβέρνηση και τον στρατιωτικό έλεγχο των βόρειων ακτών των Στενών, ο Κέρζον συνέστησε την ανάθεσή τους στην αρμοδιότητα της ΚτΕ. Συνεπώς, με τις βαθμιαίες υποχωρήσεις των Συμμάχων οι κεμαλικοί είχαν θεωρητικά ανακτήσει την κυριαρχία επί του Βοσπόρου, της νότιας και των 2/3 της βόρειας ακτής της Θάλασσας του Μαρμαρά και της ασιατικής ακτής των Δαρδανελλίων³¹².

Οι αναθεωρημένοι όροι που κοινοποιήθηκαν στη ελληνική κυβέρνηση και στις αντίστοιχες της Κωνσταντινούπολης και της Άγκυρας στις 3 Απριλίου, θα χρησίμευαν ως βάση της ειρηνευτικής διευθέτησης που θα συζητείτο σε μια μελλοντική διάσκεψη. Ταυτόχρονα, οι Σύμμαχοι καλούσαν

³¹¹ Macfie, *ό.π.*, σ. 78· Skaggs, *ό.π.*, σ. 317-320· Visvizi-Dontas, «The Allied Powers», σ. 341.

³¹² Macfie, *The Straits*, σ. 145-146· Skaggs, *ό.π.*, σ. 322-324· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 164· Ιωάννης Γιανουλόπουλος, «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από το Σεπτέμβριο του 1921 ως τον Αύγουστο του 1922» στο *Ιστορία*, σ. 193.

τους εμπολέμους να συνάψουν ανακωχή με την οποία θα ρυθμιζόταν η ειρηνική εκκένωση της Μικράς Ασίας από τις ελληνικές δυνάμεις και η αποκατάσταση της τουρκικής κυριαρχίας στην περιοχή. Ενώ η Ελλάδα αποδέχθηκε την πρόταση της ανακωχής, τόσο η Υψηλή Πύλη όσο και η Άγκυρα έθεταν ως προαπαιτούμενο για τη σύναψή της την άμεση αποχώρηση των Ελλήνων και την ολοκλήρωσή της εντός διαστήματος τεσσάρων μηνών. Ωστόσο, ο Κέρζον επέμενε ότι η εκκένωση δεν ήταν δυνατό να πραγματοποιηθεί, αν οι Τούρκοι απέρριπταν την ανακωχή και τις συμμαχικές προτάσεις της πρόσφατης διάσκεψης. Η αδιαλλαξία της Άγκυρας έστρεψε την ελληνική κυβέρνηση να εξετάσει την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης ως έσχατο μέσο πίεσης στην κεμαλική πλευρά. Η πρόταση όμως του Μπαλατζή (29 Ιουλίου) απορρίφθηκε από τους Συμμάχους. Στις 26 Αυγούστου τα κεμαλικά στρατεύματα εκκίνησαν την επίθεσή τους και εντός 15 ημερών εισήλθαν στη Σμύρνη (9 Σεπτεμβρίου), έχοντας καταφέρει συντριπτική νίκη επί του ελληνικού στρατού³¹³.

Ύστερα από την ολοκληρωτική τους κατίσχυση στη Μικρά Ασία, οι κεμαλικές δυνάμεις κινήθηκαν βόρεια προς τα Στενά με στόχο να καταλάβουν τη Θράκη (με την Αδριανούπολη) και την Κωνσταντινούπολη. Ευθύς στη βρετανική πρωτεύουσα η κυβέρνηση αποφάσισε (7 Σεπτεμβρίου 1922) την ενίσχυση των ναυτικών δυνάμεων στην περιοχή των Στενών και να μην επιτρέψει στους εθνικιστές να προσεγγίσουν τη χερσόνησο της Καλλίπολης ή να διασχίσουν τον Βόσπορο από τη χερσόνησο της Νικομήδειας³¹⁴. Στην Κωνσταντινούπολη, ο Ύπατος Αρμοστής της Μεγάλης Βρετανίας Σερ Χόρας Ράμπολντ (1869-1941) και ο αρχηγός των βρετανικών δυνάμεων στρατηγός Σερ Τσαρλς Χάρρινγκτον (1872-1940) ενημέρωσαν τους Ύπατους Αρμοστές και τους στρατηγούς των Συμμαχικών Δυνάμεων για τις προθέσεις των κεμαλικών και ο Χάρρινγκτον ζήτησε ενισχύσεις από τη Γαλλία και την Ιταλία προκειμένου να σχηματίσουν ένα ενιαίο μέτωπο στη χερσόνησο της Νικομήδειας και στο Τσανάκκαλε (10 Σεπτεμβρίου). Την επομένη οι Σύμμαχοι ενημέρωσαν την κεμαλική κυβέρνηση ότι απαγόρευαν στα στρατεύματά της να παραβιάσουν την ουδέτερη ζώνη, η οποία επεκτεινόταν από τη γραμμή της Τσατάλτζας στα δυτικά έως τη χερσόνησο της Νικομήδειας στα δυτικά και από τη Μαύρη Θάλασσα στα βόρεια έως τα στενά των Δαρδανελίων στα νότια³¹⁵.

³¹³ Davison, «Turkish Diplomacy», σ. 196-197· Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 239-241, 242-244, 251-252· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 225· Macfie, ό.π., σ. 146, 147, 148-149· W. N. Medlicott, *British Foreign Policy since Versailles 1919-1963*, London, Methuen & Co, 1968, σ. 40· Skaggs, ό.π., σ. 324-327· Sonyel, ό.π., σ. 167-168, 172-173· Visvizi-Dontas, «The Allied Powers», σ. 342, 344-345· Γιανουλόπουλος, ό.π., σ. 193-194, 199-200· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 321, 329-335· Ρούκουνας, *Εξωτερική*, σ. 354.

³¹⁴ Briton Cooper Busch, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, Albany, New York, State University of New York Press, 1976, σ. 342-343· Dakin, «Lord Curzon's», σ. 548· Daleziou, ό.π., σ. 253-254· J. G. Darwin, «The Chanak Crisis and the British Cabinet», *History*, volume 65, number 213, February 1980, σ. 38· Dockrill and Goold, ό.π., σ. 230· A. L. Macfie, «The Chanak Affair (September - October 1922)», *Balkan Studies*, volume 20, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1979, σ. 311-312.

³¹⁵ Daleziou, ό.π., σ. 259-260· Dockrill and Goold, ό.π., σ. 230· Macfie, ό.π., σ. 313· W. L. Medlicott, *Contemporary England 1914-1964, with epilogue 1964-1974*, London, Longman Group Limited, 1976, σ. 172· Harry J. Psomiades, «Thrace and the Armistice of Mudanya, October 3-11 October, 1922», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος

Στις 15 Σεπτεμβρίου η βρετανική κυβέρνηση αποφάσισε να λάβει τα απαραίτητα στρατιωτικά μέτρα με σκοπό να περιορίσει μια περαιτέρω ανάπτυξη των τουρκικών δυνάμεων προς τα Στενά και την αποστολή ενισχύσεων στο Τσανάκκαλε. Ο Τσώρτσιλ έχοντας την έγκριση της κυβέρνησης απέστειλε επίσημα ανακοινωθέντα προς τις κυβερνήσεις των Βρετανικών Κτήσεων, της Ελλάδας, της Γιουγκοσλαβίας και τη Ρουμανίας, καλώντας τις να προσφέρουν στρατιωτική βοήθεια στη Μεγάλη Βρετανία προκειμένου να διασφαλιστεί η χερσόνησος της Καλλίπολης και να διατηρηθεί η ελευθερία των Στενών (16 Σεπτεμβρίου). Η Ελλάδα από την πλευρά της είχε ήδη προσεγγίσει τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία, ζητώντας την υποστήριξή τους σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης στη Θράκη ή εκχώρησής της στην Τουρκία³¹⁶.

Τόσο το Λονδίνο όσο και η Αθήνα έλαβαν αρνητικές απαντήσεις στα αιτήματά τους. Ο πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Ραϊμόν Πουανκαρέ (1860-1934) θεώρησε το ανακοινωθέν του Τσώρτσιλ πολεμοχαρές, δήλωσε ότι δεν θα πολεμούσε εναντίον των κεμαλικών και απέσυρε τις γαλλικές δυνάμεις από τη Νικομήδεια και το Τσανάκκαλε (18 Σεπτεμβρίου). Το ίδιο έπραξε και η Ιταλία, ενώ τα βαλκανικά κράτη εναρμονιζόμενα με τη γαλλική πολιτική προτίμησαν την τήρηση της αυστηρής ουδετερότητας³¹⁷.

Ευρισκόμενη ενώπιον της απομόνωσής της, η βρετανική κυβέρνηση έσπευσε να προσεγγίσει τις Συμμαχικές Δυνάμεις. Στις συνομιλίες του με τον Πουανκαρέ και τον Σφόρτσα στο Παρίσι (20-23 Σεπτεμβρίου), ο Κέρζον προσπάθησε ανεπιτυχώς να τους πείσει για την ανάγκη διασφάλισης της Ανατολικής Θράκης και της χερσονήσου της Καλλίπολης σύμφωνα με τις αποφάσεις της συνδιάσκεψης του Μαρτίου του 1922. Ο Πουανκαρέ ήταν κάθετα αντίθετος, λειτουργώντας περισσότερο ως εκπρόσωπος των κεμαλικών αξιώσεων και συμφερόντων και λιγότερο ως ηγέτης συμμάχου κράτους. Τελικά με τη σχεδιασμένη από τον Κέρζον Συμμαχική Διακοίνωση της 23^{ης} Σεπτεμβρίου 1922, οι Σύμμαχοι δήλωναν στην κυβέρνηση των εθνικιστών την πρόθεσή τους να προσέλθουν σε διάσκεψη για τη σύναψη ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων, της Ελλάδας και της Τουρκίας. Η απόδοση της Θράκης ως τον Έβρο -συμπεριλαμβανομένης και της Αδριανούπολης- στην τουρκική κυριαρχία θα μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο εξέτασης της διάσκεψης, υπό τις εξής προϋποθέσεις: α) ο Κεμάλ δεν θα απειλούσε την ουδέτερη ζώνη των Στενών ούτε θα αποπειράτο να διασχίσει τα Στενά ή τη Θάλασσα του Μαρμαρά, β) θα παρείχε εγγυήσεις για την

12, 1997, σ. 217· Salahi Ramadan Sonyel, «Fifty Years ago: The Chanak Crisis», *Balkan Studies*, volume 13, number 1, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1972, σ. 44-45.

³¹⁶ Daleziou, ό.π., σ. 263-264· Dockrill and Goold, ό.π., σ. 230-231· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 47· Macfie, ό.π., σ. 315-316· Medlicott, ό.π., σ. 172· Nicolson, *Curzon*, σ. 270-272· Psomiades, ό.π., σ. 218· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 327-328· Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως*, σ. 175.

³¹⁷ Daleziou, ό.π., σ. 260-261· Dontas, ό.π., σ. 48· Macfie, ό.π., σ. 316-319· Nicolson, ό.π., σ. 272-273· Psomiades, ό.π., σ. 218-219· Skaggs, ό.π., σ. 329· Μοσχόπουλος, *Το Ζήτημα*, σ. 105-106· Μιράντα Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Η Δυτική Θράκη στην Εξωτερική Πολιτική της Βουλγαρίας. Το Ζήτημα της Βουλγαρικής Οικονομικής Διεξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)*, Αθήνα, Gutenberg, 1997, σ. 174.

αδιάλειπτη ελευθερία των υδάτων από τη Μαύρη Θάλασσα ως τη Μεσόγειο, γ) θα εγγυάτο την προστασία των φυλετικών και θρησκευτικών μειονοτήτων. Η διακοίνωση προσκαλούσε τον Κεμάλ ή αντιπρόσωπο της εθνικιστικής κυβέρνησης στα Μουδανιά, με σκοπό να συζητήσει μαζί με τους στρατιωτικούς αρχηγούς των Συμμάχων στην Κωνσταντινούπολη τους όρους της ανακωχής μεταξύ της Ελλάδας και των κεμαλικών. Η επερχόμενη διάσκεψη θα λάμβανε χώρα στη Βενετία ή αλλού με τη συμμετοχή των Συμμάχων, της Ελλάδας, της Τουρκίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Ρουμανίας και της Ιαπωνίας³¹⁸. Την επομένη (24 Σεπτεμβρίου), ο Λόντ Τζωρτζ με δήλωσή του στον τύπο παραδέχθηκε επίσημα ότι η Μεγάλη Βρετανία θα υπερασπιζόταν την ελευθερία των Στενών, αλλά όχι την κυριαρχία της Ανατολικής Θράκης³¹⁹.

Ωστόσο, η διευθέτηση του Ζητήματος των Στενών δεν ήταν υπόθεση που αφορούσε αποκλειστικά τους Συμμάχους και την Τουρκία. Στις 12 Σεπτεμβρίου ο αναπληρωτής επίτροπος Εξωτερικών Υποθέσεων της σοβιετικής κυβέρνησης Λεβ Καραχάν (1889-1937) ενημέρωσε με τηλεγράφημα το Φόρεϊν Όφισ ότι τα κράτη της Μαύρης Θάλασσας δεν θα αναγνώριζαν την οποιαδήποτε απόφαση που θα παιρνόταν ερήμην τους ως προς τα Στενά και στις 24 του ίδιου μήνα με διακοίνωση προς τις κυβερνήσεις των Συμμάχων, της Ελλάδας, της Βουλγαρίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Ρουμανίας και της Αιγύπτου διατύπωσε τη διαμαρτυρία της σοβιετικής κυβέρνησης απέναντι στη δήλωση των συμμαχικών χωρών ως των μόνων ενδιαφερόμενων στο Ζήτημα των Στενών. Το μελλοντικό καθεστώς των Στενών -συνέχιζε η διακοίνωση του Καραχάν- θα αποφαιζόταν σε διάσκεψη των παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας και επαναλάμβανε τη δήλωση ότι η Σοβιετική Ρωσία δεν θα αναγνώριζε ό, τι αποφαιζόταν χωρίς τη συμμετοχή της και ενάντια στα συμφέροντά της, διότι η ελευθερία των Στενών κατά τη βρετανική αντίληψη υποδήλωνε την επιθυμία μιας ισχυρής ναυτικής δύναμης να θέσει υπό τον έλεγχό της έναν θαλάσσιο κόμβο που ήταν ζωτικής σημασίας για άλλα κράτη, κυρίως τη Ρωσία και την Τουρκία, προκειμένου να τα διατηρεί υπό καθεστώς διαρκούς απειλής³²⁰.

Ο Κεμάλ αγνόησε τη διακοίνωση των Συμμάχων μην αναγνωρίζοντας την ουδέτερη ζώνη και την ίδια ημέρα που η διακοίνωση του ανακοινώθηκε, ένα απόσπασμα του τουρκικού ιππικού εισήλθε στην ουδέτερη ζώνη στο Ερένκιοϊ. Στις 27 Σεπτεμβρίου τα τουρκικά στρατεύματα

³¹⁸ Αναλυτικά για τη συνάντηση των Συμμάχων στο Παρίσι βλ. Thanassis Bravos, «The Allied Note of 23rd September and Great Britain's Retreat on the Question of Eastern Thrace», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος 13, 1999, σ. 206-208· Busch, *Mudros to Lausanne*, σ. 350-351· Dakin, «Lord Curzon's», σ. 549-550· Daleziou, *ό.π.*, σ. 265-266· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 231-233· Macfie, *ό.π.*, σ. 319-329· Nicolson, *ό.π.*, σ. 273-274· Skaggs, *ό.π.*, σ. 330-332· Sonyel, «Fifty Years ago», σ. 47· Visvizi-Dontas, «The Allied Powers», σ. 346· Walder, *The Chanak*, σ. 232-233· Warsamy, *La Convention*, σ. 71-72· Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία*, σ. 171-172· Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως*, σ. 175, 177-178.

³¹⁹ Skaggs, *ό.π.*, σ. 335-336.

³²⁰ Bravos, «The Allied Note», σ. 205-206· Carr, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, σ. 578-579· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 48· Macfie, «The Chanak», σ. 339· Zapantis, *Greek-Soviet*, σ. 119-121· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 55· Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική*, 243.

προωθήθηκαν στο Τσανάκκαλε με σκοπό -όπως δήλωσε ο Κεμάλ- την καταδίωξη του ελληνικού στρατού, καθιστώντας σαφές στους Βρετανούς ότι δεν θα διαπραγματευόταν, αν εξακολουθούσαν να επιτρέπουν την είσοδο των ελληνικών πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα. Με την προτροπή της βρετανικής κυβέρνησης όλα τα ελληνικά πολεμικά σκάφη αποσύρθηκαν από την περιοχή των Στενών και της Μαύρης Θάλασσας (27 Σεπτεμβρίου) προκειμένου ο Κεμάλ να μην προβάλει την παρουσία τους ως πρόφαση για μια περαιτέρω επέκταση. Τον προειδοποίησε όμως ότι, αν δεν αποσυρόταν από την ουδέτερη ζώνη, θα επέτρεπε στην Ελλάδα να στείλει μονάδες του ναυτικού της στα Δαρδανέλλια και στη Θάλασσα του Μαρμαρά³²¹. Παρόλο που ο πρεσβευτής της σοβιετικής κυβέρνησης στην Αγκυρα Σεμιόν Αράλοφ (1880-1969) παρότρυνε τον Κεμάλ να απελευθερώσει την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά υποσχόμενος την πλήρη στήριξη της Σοβιετικής Ρωσίας σε περίπτωση ανάμειξης των βαλκανικών κρατών, τα τουρκικά στρατεύματα έλαβαν εντολή να παραμείνουν αδρανή³²².

Τις επόμενες ημέρες (28 και 29 Σεπτεμβρίου) και ενώ η ένταση στο Τσανάκκαλε κλιμακώθηκε από τις εκατέρωθεν ενισχύσεις σε έμψυχο και άψυχο πολεμικό υλικό, η κατάσταση επιδεινώθηκε από το ξέσπασμα επανάστασης στην Ελλάδα (24 Σεπτεμβρίου) υπό την ηγεσία των συνταγματαρχών Νικόλαου Πλαστήρα (1883-1953) και Στυλιανού Γονατά (1876-1966) και του αντιπλοίαρχου Δημητρίου Φωκά (1886-1966). Η Επαναστατική Επιτροπή εξανάγκασε τον βασιλιά Κωνσταντίνο σε παραίτηση (27 Σεπτεμβρίου) και ανέθεσε την εκπροσώπηση της χώρας στο εξωτερικό στον Βενιζέλο³²³. Ο τελευταίος κατά τη διάρκεια των επαφών του με τον Λούντ Τζωρτζ και τον Κέρζον στο Λονδίνο ζήτησε την υποστήριξή τους προκαλώντας την άμεση αντίδραση της Γαλλίας και της Ιταλίας, οι οποίες δήλωσαν ότι θα επέτρεπαν στον Κεμάλ να καταλάβει την Ανατολική Θράκη και ότι θα διαχώριζαν το πρόβλημα των Στενών από εκείνο της Θράκης³²⁴. Η βρετανική κυβέρνηση ανήσυχη από τη συνεχή ενδυνάμωση των τουρκικών δυνάμεων στο Τσανάκκαλε γύρω από την αμυντική γραμμή των Βρετανών εξουσιοδότησε τον Χάρρινγκτον (29 Σεπτεμβρίου) να επιδώσει τελεσίγραφο στον Κεμάλ -παρά την αντίθεση του Κέρζον στην κυβερνητική διάσκεψη της 27^{ης} Σεπτεμβρίου- προειδοποιώντας τον ότι οι αεροπορικές, ναυτικές και στρατιωτικές βρετανικές δυνάμεις θα εκτόξευαν πυρά εναντίον του τουρκικού στρατού, αν δεν

³²¹ Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 268· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 233· Dontas, *ό.π.*, σ. 49· Psomiades, «Thrace», σ. 220-221.

³²² Sonyel, «Fifty Years ago», σ. 47.

³²³ Για τις ενέργειες της Επαναστατικής Επιτροπής βλ. Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 279-280· Ιωάννης Γιανουλόπουλος, «Η Επανάσταση του 1922, η Δίκη των Εξ και η Συνθήκη της Λωζάννης», στο *Ιστορία*, σ. 251-255· Ριζάς, *Το Τέλος*, σ. 340-343.

³²⁴ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 50· Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, *Η Δυτική Θράκη*, σ. 174-177.

αποσυρόταν εντός συγκεκριμένου χρονοδιαγράμματος από την ουδέτερη ζώνη γύρω από το Τσανάκκαλε³²⁵.

Παράλληλα, ο Πουανκαρέ με τη σύσταση του Κέρζον έστειλε τον Φρανκλίν Μπουγιόν (28 Σεπτεμβρίου) ως έκτακτο απεσταλμένο για να πείσει τον Κεμάλ να αποσύρει τα στρατεύματά του. Ο τελευταίος αφού κατόρθωσε να συγκρατήσει τους στρατιωτικούς που τάσσονταν υπέρ της πολεμικής λύσης και έχοντας λάβει από τον Φρανκλίν Μπουγιόν διαβεβαιώσεις ότι η Ανατολική Θράκη έως και τον Έβρο θα αποδιδόταν στην Τουρκία πριν από τη σύγκληση της τελικής διάσκεψης, συμφώνησε (29 Σεπτεμβρίου) να διαπραγματευθεί στα Μουδανιά με τους στρατηγούς των Συμμάχων τους όρους της ανακωχής³²⁶. Η απόσυρση των κεμαλικών στρατευμάτων από τη βρετανική αμυντική περίμετρο στο Τσανάκκαλε διευκόλυνε τις εξελίξεις και απομάκρυνε το πολεμικό ενδεχόμενο. Ο Χάρρινγκτον αγνοώντας τις οδηγίες της κυβέρνησής του και ενεργώντας με σύνεση δεν επέδωσε το βρετανικό τελεσίγραφο και την 1^η Οκτωβρίου εκείνος και ο Ράμπολντ ενημέρωσαν την κεμαλική αντιπροσωπεία στην Κωνσταντινούπολη ότι η συνάντηση με τον στρατηγό Ισμέτ πασά (1884-1973) θα πραγματοποιείτο στα Μουδανιά στις 3 Οκτωβρίου³²⁷.

Στο πρωτόκολλο της στρατιωτικής σύμβασης της Ανακωχής των Μουδανιών που υπογράφηκε στις 11 Οκτωβρίου 1922, οι Σύμμαχοι αποφάσισαν την παράδοση της Ανατολικής Θράκης μαζί με την Αδριανούπολη στην τουρκική κυβέρνηση, με την πρόβλεψη εκκένωσής της από τα ελληνικά στρατεύματα εντός 15 ημερών από την έναρξη της ισχύος της ανακωχής (άρθρο 5). Εφόσον ολοκληρωνόταν η αποχώρηση των ελληνικών στρατιωτικών και πολιτικών αρχών, οι Σύμμαχοι θα μεταβίβαζαν την Ανατολική Θράκη στην Τουρκία σε διάστημα 30 ημερών (άρθρο 6). Επίσης, με το άρθρο 7 προβλεπόταν ότι η δύναμη της τουρκικής χωροφυλακής για την τήρηση της δημόσιας ασφάλειας θα ανερχόταν στους 8.000 άνδρες. Με το άρθρο 11 οριζόταν η δημιουργία ουδέτερης ζώνης απόστασης 15 περίπου χιλιομέτρων από την ασιατική ακτή των Δαρδανελλίων από το Κουμ Μπουρνού προς Νότο με κατάληξη το Μποζ Μπουρνού (στην περιοχή της Λαμψάκου) προς Βορρά. Στον Βόσπορο η ουδέτερη ζώνη οριζόταν σε απόσταση 40 χιλιομέτρων ανατολικά της γραμμής Αρετσού (τουρκ. Ντάριτζα) - Χηλής. Προκειμένου να διασφαλιστεί ο έλεγχος της τάξης και της δημόσιας ασφάλειας στην Ανατολική Θράκη κατά τη διάρκεια της μεταβατικής περιόδου, αποφασίστηκε η διατήρηση των συμμαχικών στρατευμάτων στην Κωνσταντινούπολη και στη χερσόνησο της Καλλιόπολης, περιοχές που η τουρκική κυβέρνηση δεσμευόταν να σεβαστεί έως ότου

³²⁵ Busch, *Mudros to Lausanne*, σ. 354-355· Dakin, «Lord Curzon's», σ. 550-551· Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 269· Darwin, «The Chanak Crisis», σ. 39-40· Dockrill and Gould, *Peace without Promise*, σ. 233-234· Medlicott, *Contemporary England*, σ. 172· Psomiades, «Thrace», σ. 221-222.

³²⁶ Busch, *ό.π.*, σ. 356· Psomiades, *ό.π.*, σ. 222-224.

³²⁷ Busch, *ό.π.*, σ. 356· Dakin, «Lord Curzon's», σ. 551· Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 269-270· Darwin, «The Chanak Crisis», σ. 41· Nicolson, *Curzon*, σ. 275· Psomiades, *ό.π.*, σ. 224· Σακελλαρόπουλος, *Η Σκιά της Δύσεως*, σ. 176.

να ληφθεί απόφαση από τη διάσκεψη της ειρήνης (άρθρο 12). Επίσης, η Τουρκία αναλάμβανε την υποχρέωση να μην μεταφέρει στρατεύματα και να μην στρατολογεί ή να διατηρεί ένοπλες δυνάμεις στην Ανατολική Θράκη έως ότου να κυρωθεί η συνθήκη ειρήνης (άρθρο 13). Η ελληνική κυβέρνηση αποδέχθηκε τους όρους της ανακωχής στις 14 Οκτωβρίου³²⁸.

Πέρα από την απαγόρευση της παρουσίας των πολεμικών πλοίων της Ελλάδας στα ύδατα των Στενών, η κεμαλική κυβέρνηση -προτού ακόμη στεγνώσει το μελάνι της υπογραφής της ανακωχής- απαίτησε από τους Ύπατους Αρμοστές των Συμμάχων να απαγορεύσουν και στα ελληνικά εμπορικά σκάφη τη χρήση των λιμανιών στις περιοχές των Στενών, της Κωνσταντινούπολης και της Μαύρης Θάλασσας και απειλούσαν ότι θα τα κατασχέσουν, αντίθετα από τους όρους της Ανακωχής του Μούδρου. Σκοπός της Άγκυρας ήταν η εξουδετέρωση της ελληνικής επιρροής στις εμπορικές συναλλαγές, από τη στιγμή που η ίδια δεν διέθετε εμπορικό ναυτικό. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τη διακοίνωσή της, ενώ δεχόταν να αφήσει ανεμπόδιο τον διάπλου της Θάλασσας του Μαρμαρά και του Ευξείνου Πόντου στα ελληνικά εμπορικά πλοία, έθετε όρο ότι εκείνα δεν θα προσέγγιζαν τα λιμάνια που εξαρτώνταν από την τουρκική κυβέρνηση και ότι η Ελλάδα -ως κίνηση αμοιβαιότητας- θα εγγυόταν την παροχή της ίδιας ελευθεροπλοΐας στα τουρκικά εμπορικά σκάφη που απέπλεαν προς τη Μεσόγειο. Οι Σύμμαχοι δεν της το επέτρεψαν, εφόσον η Ανακωχή του Μούδρου παρέμενε σε ισχύ και, επομένως, σε ισχύ παρέμενε και η αρχή της διατήρησης της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των Στενών και η απαγόρευση στα τουρκικά σκάφη να αποπλέουν προς ουδέτερα λιμάνια ή να διαπλέουν τα Στενά χωρίς προηγούμενη συμμαχική άδεια³²⁹. Επίσης, οι Τούρκοι ζήτησαν -ανεπιτυχώς- την απομάκρυνση των συμμαχικών στρατευμάτων από την Κωνσταντινούπολη, τη Νικομήδεια, το Τσανάκκαλε και την ανάληψη της διοίκησης της χερσονήσου της Καλλίπολης. Παρά την προθυμία της ελληνικής Αρμοστείας να συνδράμει με τις δυνάμεις της Θράκης τους Συμμάχους για την άμυνα των Στενών, ο Χάρρινγκτον και οι Ύπατοι Αρμοστές των Συμμάχων απέρριψαν την προσφορά, δηλώνοντας ότι οι δυνάμεις τους ήταν επαρκείς

³²⁸ Για τις διαπραγματεύσεις, το κείμενο και την εισδοχή της Ελλάδας στην ανακωχή βλ. Busch, *ό.π.*, σ. 356-357· Dakin, *ό.π.*, σ. 551· Daleziou, *ό.π.*, σ. 276-278· Nicolson, *ό.π.*, σ. 275-276· Psomiades, *ό.π.*, σ. 225-242· Visvizi-Dontas, «The Allied Powers», σ. 347· Σταύρος Χ. Γιωλιζόγλου, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις (1922-1930)*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2006, σ. 74-110· Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάς μεταξύ Δύο Πολέμων, 1923-1940*, τόμος 1^{ος}: *Ο Βενιζελισμός κυβερνά*, Αθήνα, Κάκτος, 1997, σ. 30-35· Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία*, σ. 172-173· Σακελλαρόπουλος, *ό.π.*, σ. 178-179.

³²⁹ Σύμφωνα με τα τηλεγραφήματα και τις αναφορές του Ύπατου Αρμοστή Κανελλόπουλου και την έκθεση του μέλους της Συμμαχικής Επιτροπής του λιμένα Κωνσταντινούπολης Παπαμιχαλόπουλου, η αναγνώριση του λιμένα της Κωνσταντινούπολης ως ανήκοντος στην κεμαλική κυβέρνηση και όχι υπό διασυμμαχικό καθεστώς, θα είχε τις ακόλουθες συνέπειες για την ελληνική ναυτιλία: α) τον αναγκαστικό απόπλου των ρυμουλκών και πλοιαρίων που ελλιμενίζονταν στην Κωνσταντινούπολη, β) τη διακοπή της συγκοινωνίας και των μεταφορών μεταξύ του λιμανιού της Κωνσταντινούπολης και των ελληνικών λιμανιών, που θα επέφερε ζημιές στην ελληνική ακτοπλοΐα, γ) τη διακοπή ανεφοδιασμού σε γαιάνθρακες των ελληνικών ατμοπλοίων που στάθμευαν στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης, δ) την αύξηση της ανεργίας του ομογενούς ναυτικού προσωπικού που θα οδηγούσε στον αναγκαστικό του εκπατρισμό. Για τη μελέτη των σχετικών εγγράφων βλ., Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 51-52.

για να διατηρηθούν στην Κωνσταντινούπολη έως ότου να καθοριστεί από τη διάσκεψη η ημερομηνία εκκένωσής της³³⁰.

Η Ανακωχή των Μουδανιών θεωρήθηκε ως η κορύφωση της συμβιβαστικής πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας στο Ζήτημα των Στενών. Ακόμη και αυτή η πολιτική όμως δεν υιοθετήθηκε χωρίς σοβαρές ενδοκυβερνητικές διαφωνίες. Μέχρι το ξέσπασμα, αλλά και κατά τη διάρκεια της κρίσης, οι Βρετανοί παρέμεναν σταθεροί στην άποψη ότι για να διασφαλιστεί αποτελεσματικά η ελευθερία των Στενών η Ανατολική Θράκη και πολύ περισσότερο η Καλλίπολη δεν θα έπρεπε να επιστραφούν στους Τούρκους. Ο ίδιος ο πρωθυπουργός, ο Τσώρτσιλ και ο λόρδος σφραγιδοφύλακας Όστιν Τσάμπερλεϊν (1863-1937) ήταν μεταξύ εκείνων που προέκριναν τον πόλεμο παρά την απόδοση του Τσανάκκαλε στην Τουρκία. Ενώ ο Κέρζον βρισκόταν στο Παρίσι, η βρετανική κυβέρνηση υιοθέτησε την άποψη του Τσώρτσιλ και του Γενικού Επιτελείου ότι η ασφάλεια του Τσανάκκαλε αποτελούσε ζήτημα υψίστης προτεραιότητας για τη Μεγάλη Βρετανία (20 Σεπτεμβρίου)³³¹. Η στρατηγική του τοποθεσία επέτρεπε τον έλεγχο των Δαρδανελλίων και κατά συνέπεια των επικοινωνιών, των προμηθειών και των ενισχύσεων που απαιτούνταν για την άμυνα της Κωνσταντινούπολης. Η διατήρησή του υπό βρετανική κατοχή εξασφάλιζε, επίσης, την άμυνα της Καλλίπολης, η οποία για τους Βρετανούς αποτελούσε το κλειδί για τον έλεγχο των Στενών. Επομένως, στην περίπτωση που η κυβέρνηση αποφάσιζε την αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων από το Τσανάκκαλε, η άμυνα της Κωνσταντινούπολης θα γινόταν πρακτικά αδύνατη απέναντι στην κεμαλική απειλή και η θέση των Συμμάχων στα Στενά, η οποία εδραζόταν στον έλεγχο της χερσονήσου της Καλλίπολης, θα κινδύνευε. Εξάλλου, η προάσπιση του Τσανάκκαλε αποτελούσε ζήτημα κύρους για τη Βρετανική Αυτοκρατορία και όπως δήλωνε ο Τσώρτσιλ σε τηλεγράφημα προς τον Χάρρινγκτον: «[...] Ένα πλήγμα στο Τσανάκκαλε θα ήταν πλήγμα μόνο για τη Μεγάλη Βρετανία, ενώ οι συνέπειες [ενν. από το πλήγμα] στην Κωνσταντινούπολη και στη Νικομήδεια θα ήταν διεθνείς που θα επηρέαζαν το σύνολο των Συμμάχων. Σε σύγκριση με το Τσανάκκαλε, η κυβέρνηση θεωρεί την Κωνσταντινούπολη δεύτερη (ενν. σε προτεραιότητα) και τη Νικομήδεια τρίτη»³³².

Ωστόσο, ενόψει των συνεπειών που θα επέφερε στα βρετανικά συμφέροντα στην ευρύτερη περιοχή της Μέσης Ανατολής και στην Ινδία και γενικότερα στις μελλοντικές σχέσεις της Αντάντ μια πολεμική αναμέτρηση, η κυβέρνηση του Λόντιν Τζωρτζ επέλεξε τελικά να παραιτηθεί από την άσκηση ελέγχου στην στρατηγική αυτή περιοχή³³³. Εν κατακλείδι, η κακή διαχείριση της κρίσης και

³³⁰ Dontas, ό.π., σ. 52· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 342· Ψωμιάδης, *Η τελευταία φάση*, σ. 64-65.

³³¹ Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 268, 270-271· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 229-230, 234.

³³² Darwin, «The Chanak Crisis», σ. 39· Macfie, «The Chanak», σ. 323.

³³³ Βλ. σχετικά Busch, *Mudros to Lausanne*, σ. 358· Bravos, «The Allied Note», σ. 182-205.

η διχοστασία εντός της κυβέρνησης συνετέλεσαν κατά ένα σημαντικό ποσοστό στην παραίτηση του Λούντ Τζωρτζ (19 Οκτωβρίου) και στην άνοδο στην πρωθυπουργία του ηγέτη της συντηρητικής παράταξης Μπόναρ Λω (23 Οκτωβρίου)³³⁴. Στην επερχόμενη συνδιάσκεψη της ειρήνης που συμφωνήθηκε να συγκληθεί στη Λωζάννη, η Μεγάλη Βρετανία θα επιχειρούσε να εξασφαλίσει το ελάχιστο των επιδιώξεών της στα Στενά, οι οποίες συνοψίζονταν στην άδεια εισόδου των πολεμικών πλοίων, στον αφοπλισμό τους και στην υπαγωγή τους στον έλεγχο της ΚτΕ ή σε μια άλλη μορφή διεθνούς ελέγχου³³⁵.

³³⁴ Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 271-276· Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 236· Medlicott, *British Foreign Policy*, σ. 42· Jacques Néré, *The Foreign Policy of France from 1914 to 1945*, London, Routledge and Kegan Paul, 1975, σ. 46· Nicolson, *Curzon*, σ. 276-280· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 111· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 336 (υποσημ. 1).

³³⁵ Macfie, *The Straits*, σ. 179· Skaggs, *ό.π.*, σ. 336.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Η ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ ΚΑΙ Η ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ

(ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 1922 - ΙΟΥΛΙΟΣ 1923)

Η συνδιάσκεψη που συγκλήθηκε στη Λωζάννη προκειμένου να ρυθμίσει το οριστικό καθεστώς ειρήνευσης στη Μέση Ανατολή έθεσε εκ νέου τα θέματα που η Συνθήκη των Σεβρών δεν είχε κατόρθωσε να επιλύσει και τα οποία επιτάθηκαν με την εξέλιξη του Μικρασιατικού Ζητήματος. Η υπογραφή της ομώνυμης Συνθήκης Ειρήνης στις 24 Ιουλίου 1923 από τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ελλάδα, την Ιαπωνία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία, από το ένα μέρος, και την Τουρκία από το άλλο, τερμάτισε την οκταετή εμπόλεμη σύρραξη που είχε συνταράξει τη Μέση Ανατολή (1914-1922), οριστικοποίησε την κατάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ταυτόχρονα αποτέλεσε τη ληξιαρχική πράξη γέννησης του σύγχρονου τουρκικού κράτους. Οι ηττημένοι του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου -στην προκειμένη περίπτωση οι Τούρκοι- ύστερα από τη νικηφόρο κατάληξη του Μικρασιατικού Πολέμου εισήλθαν στις διαπραγματεύσεις αποφασισμένοι να εκπληρώσουν το εθνικό τους ιδεώδες που απέρρευε από τις αρχές του Εθνικού Συμφώνου και συνοψιζόταν στην κατοχύρωση της εθνικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας. Ενδεικτική αυτής της αποφασιστικότητας ήταν η άρνηση της κυβέρνησης της Άγκυρας να δεχθεί τη συμμετοχή και της κυβέρνησης της Κωνσταντινούπολης στις διαπραγματεύσεις, ύστερα από την επίσημη πρόσκληση που απηύθυναν οι Σύμμαχοι και στις δύο (27 Οκτωβρίου). Ως απάντηση, η Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση κήρυξε έκπτωτη την κυβέρνηση της Κωνσταντινούπολης (1 Νοεμβρίου) και ο σουλτάνος Μεχμέτ, αφού του χορηγήθηκε άσυλο από τη βρετανική κυβέρνηση, διέφυγε με βρετανικό πολεμικό σκάφος στη Μάλτα (17 Νοεμβρίου)³³⁶.

Οι Σύμμαχοι από την πλευρά τους -ιδιαίτερα οι Βρετανοί- ήταν, συνεπώς, αναγκασμένοι να αναδιατυπώσουν τους όρους της Συνθήκης των Σεβρών με τέτοιο τρόπο, ώστε η νέα συνθήκη να γίνει αποδεκτή από την Τουρκία και παράλληλα να διασφαλίζει τα στρατηγικά συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής³³⁷. Ο Κέρζον, ο οποίος διατήρησε τη θέση του υπουργού Εξωτερικών ύστερα από τις γενικές εκλογές της 15^{ης} Νοεμβρίου 1922, ήλθε στη Λωζάννη αποφασισμένος να αποκαταστήσει το κύρος και την επιρροή της Βρετανικής Αυτοκρατορίας στην Ανατολή και ιδίως να εξασφαλίσει την ελευθερία των Στενών

³³⁶ Davison, «Turkish Diplomacy», σ. 199· Skaggs, ό.π., σ. 342· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 186· Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία*, σ. 223· Γιωλτζόγλου, *Οι Ελληνοτουρκικές*, σ. 136-137.

³³⁷ A. L. Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne (November 1922 - July 1923)», *Middle Eastern Studies*, volume 15, number 2, May 1979, σ. 211· Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική*, σ. 169-170.

δημιουργώντας ρήγμα στις σχέσεις μεταξύ της Άγκυρας και της Μόσχας και την κατοχύρωση της πετρελαιοφόρου Μοσούλης στο νεοϊδρυθέν (από το 1921) βασίλειο του Ιράκ³³⁸.

Μεταξύ των θεμάτων που η συνδιάσκεψη καλείτο να διαχειριστεί -όπως οι μειονότητες, οι Διομολογήσεις, το Δημόσιο Οθωμανικό Χρέος, οι πολεμικές αποζημιώσεις, η παραμονή ή η εκδίωξη του Οικουμενικού Πατριαρχείου από την Κωνσταντινούπολη, κ.α.- η δημιουργία ενός νέου κανονιστικού πλαισίου που θα προσδιόριζε τον διάπλου των Στενών για τα εμπορικά και πολεμικά πλοία και αεροσκάφη, κατέλαβε σημαίνοντα ρόλο στην ατζέντα της συνδιάσκεψης και ήταν άμεσα συναρτημένη με το καθεστώς των νησιών του Αιγαίου που βρίσκονταν στην είσοδο των Δαρδανελλίων. Κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης, οι συζητήσεις γύρω από Ζήτημα των Στενών αναβίωσαν κατά κάποιο τρόπο τον παλιό ανταγωνισμό μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Ρωσίας, με τη διαφορά ότι και τα δύο κράτη δεν είχαν πλέον τη δύναμη ή και τη θέληση να επιβάλουν τις απόψεις τους, όπως έπρατταν καθ' όλη τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα. Στη θέση της πάλαι ποτέ «υπάκουης» οθωμανικής κυβέρνησης, βρισκόταν μια νέα και ισχυρή Τουρκία που δεν επιθυμούσε να διαδραματίσει ρόλο παρατηρητή ούτε και να υπογράψει ένα κείμενο που θα υποβάθμιζε την παρουσία της στη νευραλγική αυτή περιοχή. Σε αντίθεση με ό,τι αναφέρει Έλληνας μελετητής ότι «[...] ο καθορισμός, με ειδική σύμβαση, του νέου καθεστώτος των Στενών βασιζόταν στο συμβιβασμό ανάμεσα στις αγγλικές και τις κοινές ρωσοτουρκικές θέσεις [...]»³³⁹, η τελική Σύμβαση των Στενών της 24^{ης} Ιουλίου 1923 αποτελούσε περισσότερο προϊόν διαπραγματεύσεως και συμβιβασμού μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Τουρκίας.

1. Η επανεκτίμηση του Ζητήματος των Στενών από τη βρετανική κυβέρνηση και οι επαφές του Κέρζον με τους Συμμάχους (Σεπτέμβριος - Νοέμβριος 1922)

Προτού ακόμη υπογραφεί η Ανακωχή των Μουδανιών, ο επαναπροσδιορισμός του Ζητήματος των Στενών κατέστη μια από τις κυριότερες φροντίδες της βρετανικής κυβέρνησης. Το Φόρεϊν Όφισ με μια σειρά ενδοϋπηρεσιακών υπομνημάτων επιδόθηκε στην ανάλυση των στρατηγικών, διπλωματικών και ιστορικών πτυχών του προβλήματος και στην υποβολή των ενδεικνυόμενων προτάσεων που θα αποτελούσαν τη διαπραγματευτική βάση της βρετανικής αντιπροσωπείας στην επερχόμενη συνδιάσκεψη. Συντάκτης των υπομνημάτων της 25^{ης} Σεπτεμβρίου και της 15^{ης} Νοεμβρίου καθώς και του πρακτικού της 3^{ης} Οκτωβρίου ήταν ο Χάρολντ Νίκολσον³⁴⁰.

³³⁸ Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 237· Nicolson, *Curzon*, σ. 282.

³³⁹ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική*, σ. 170-171.

³⁴⁰ Εκτός από τον Νίκολσον, ο σύμβουλος επί ιστορικών θεμάτων του Φόρεϊν Όφισ Τζέιμς Χέντλαμ-Μόρλυ, συνέταξε υπόμνημα (7 Νοεμβρίου 1922) υπό τον τίτλο «The Black Sea, the Bosphorus and the Dardanelles», το οποίο αργότερα περιλήφθηκε αυτούσιο στο έργο του *Studies in Diplomatic History*, σ. 212-253. Για μια συγκριτική εξέταση των

Εκκινώντας από μια ιστορική αναδρομή του ζητήματος, ο Νίκολσον επεξηγούσε ότι η πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα ήταν σταθερά προσανατολισμένη στην επίτευξη της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών στα πολεμικά πλοία παρά στην ελευθερία διέλευσής τους. Συγκεκριμένα, ο Νίκολσον υποστήριζε ότι το πρόβλημα των Στενών αφορούσε κυρίως τη Μεγάλη Βρετανία και τη Ρωσία παρά τη Μεγάλη Βρετανία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία και ότι η τελευταία ήταν η δευτεραγωνίστρια στον ανταγωνισμό των δύο Δυνάμεων για τον έλεγχο της υδάτινης αυτής οδού. Έως το 1914-1915, οι εκάστοτε βρετανικές κυβερνήσεις ενδιαφέρονταν να διασφαλίσουν την αρχή του «κλεισίματος των Στενών» και όχι την ελευθερία του διάπλου τους και ο στόχος τους συνοψιζόταν στο να αποτρέψουν την έξοδο του ρωσικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας στη Μεσόγειο παρά να επιτραπεί η είσοδος του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου στη Μαύρη Θάλασσα. Όσο η Ρωσία επιδίωκε την κυριαρχία της στα Στενά, ήταν αναπόφευκτο ότι ο σουλτάνος θα επιζητούσε την προστασία της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας έναντι μιας επίθεσης των Ρώσων και θεωρείτο δεδομένο ότι θα επέτρεπε τη διέλευση των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου στο βρετανικό ναυτικό. Συνεπώς, από την εποχή του Πάλμερστον και μέχρι τη στροφή της Υψηλής Πύλης προς τη Γερμανία και το συνακόλουθο επεισόδιο των «Γκαίμπεν» και «Μπρεσλάου», το δόγμα της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών στα ξένα πολεμικά σκάφη, όπως είχε διατυπωθεί στη Σύμβαση του Λονδίνου (1841), εναρμονιζόταν σε γενικές γραμμές με τα βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Ωστόσο, η απαγόρευση διέλευσης των εμπορικών και πολεμικών πλοίων από τα Στενά κατά τη διάρκεια του «Μεγάλου Πολέμου» και η εμπειρία της Καλλίπολης, έπεισαν τους Βρετανούς ότι τα Στενά δεν θα έπρεπε να παραμείνουν πλέον υπό τον έλεγχο ενός αναξιόπιστου κράτους. Έκτοτε η αρχή της ελευθερίας του διάπλου των Στενών κατέστη ο πρωταρχικός τους στόχος, ώστε ο σουλτάνος να μην είναι ποτέ πάλι σε θέση να αποκλείσει τα βρετανικά σκάφη από την είσοδό τους στη Μαύρη Θάλασσα.

Κατά την άποψη του Νίκολσον, τα προβλήματα που προέκυπταν άπτονταν της διπλωματικής και στρατιωτικής όψης του ζητήματος. Σε διπλωματικό επίπεδο, το σοβαρότερο πρόβλημα αφορούσε τις διαφορετικές ερμηνείες που αποδίδονταν στην έννοια «ελευθερία του διάπλου των Στενών» από τη βρετανική κυβέρνηση και από τις κυβερνήσεις των λοιπών χωρών που είχαν κληθεί να συμμετάσχουν στις διαπραγματεύσεις. Σύμφωνα με τη βρετανική ερμηνεία, τα πλεονεκτήματα που θα αποκόμιζε η Μεγάλη Βρετανία από την αρχή της ελευθερίας του διάπλου των Στενών θεωρητικά θα επέτρεπαν την ελεύθερη διέλευση στο εμπορικό και πολεμικό της ναυτικό, είτε η Τουρκία βρισκόταν σε ειρήνη είτε ήταν εμπόλεμη. Στην περίπτωση μιας γενικευμένης πολεμικής

απόψεων του Νίκολσον και του Χέντλαμ-Μόρλυ, βλ. Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 219-222.

σύρραξης, αν η Ρωσία ήταν σύμμαχος με τη Μεγάλη Βρετανία, η διασφάλιση της επικοινωνίας μαζί της ήταν απαραίτητη. Αν ήταν εχθρός της και η Μεγάλη Βρετανία είχε το δικαίωμα του ελεύθερου διάπλου, οι θαλάσσιες επικοινωνίες μεταξύ του Βατούμ και της Οδησσού δεν θα ήταν προσβάσιμες στη Ρωσία. Από την άλλη πλευρά, αν η διέλευση των Στενών απαγορευόταν στο βρετανικό ναυτικό, η Ρωσία θα καθίστατο απρόσβλητη στη Μαύρη Θάλασσα, θα απομόνωνε τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία και θα χρησιμοποιούσε τις επικοινωνίες μεταξύ της Οδησσού και του Βατούμ για τη μεταφορά στρατευμάτων της στη Μέση Ανατολή. Με την υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών ο σκοπός αυτός των Βρετανών προσωρινά επιτεύχθηκε. Ενώ τα άρθρα της συνθήκης που αναφέρονταν στα Στενά καθιέρωναν την αρχή της ελεύθερης διέλευσης των πολεμικών πλοίων σε περιόδους ειρήνης και πολέμου, περιείχαν, επίσης, εγγυήσεις που εξασφάλιζαν την απρόσκοπτη κυκλοφορία. Η δραματική όμως αλλαγή των συνθηκών που οφείλονταν στην ανάκαμψη της Τουρκίας, στην επανεμφάνιση της Ρωσίας στα δρώμενα της Μέσης Ανατολής και στην αποτυχία των Συμμάχων να ασκήσουν μια ενιαία πολιτική, καθιστούσαν τη βρετανική λύση στο πρόβλημα των Στενών όχι μόνο δύσκολη να επιτευχθεί στην επερχόμενη συνδιάσκεψη, αλλά και σχεδόν αδύνατη να εφαρμοστεί, ακόμη και αν υπήρχαν γραπτές εγγυήσεις, συμπέραινε ο Νίκολσον. Η διασφάλιση, συνεπώς, της αρχής της ελευθεροπλοΐας των Στενών κατά το πρότυπο της Συνθήκης των Σεβρών, είχε πλέον απορριφθεί ως επιλογή³⁴¹.

Κατόπιν ο Νίκολσον εξέθετε τις ερμηνείες εκάστου κράτους που εμπλεκόταν με το Ζήτημα των Στενών. Η σοβιετική κυβέρνηση, η οποία είχε προσκληθεί (26 Οκτωβρίου) από τους Συμμάχους να συμμετάσχει στις συζητήσεις της συνδιάσκεψης που αφορούσαν μόνο τα Στενά³⁴², ήταν βέβαιο ότι θα αντιτασσόταν στην υιοθέτηση της αρχής της ελεύθερης ναυσιπλοΐας για τα πολεμικά πλοία, διότι ο στόλος της μειονεκτούσε έναντι του βρετανικού. Ο στόχος της ήταν να διατηρηθεί η Τουρκία εξαρτημένη από τη Σοβιετική Ένωση και προς τούτο ήταν πρόθυμη να υποστηρίξει τη στρατιωτική κατοχή και την οχύρωση των Στενών από την Τουρκία. Οι βασικοί πυλώνες του σοβιετικού σχεδίου στηρίζονταν στην απαγόρευση του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία των Δυνάμεων προς οποιαδήποτε κατεύθυνση, σε εγγυήσεις που θα εξασφάλιζαν τον ελεύθερο διάπλου στα εμπορικά πλοία και στη σύναψη σύμβασης δεκαετούς ναυτικής εκχειρίας των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας. Δεδομένων των σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών, το σοβιετικό σχέδιο σκόπευε να μεταβάλει τον Εύξεινο Πόντο σε «ρωσο-τουρκική λίμνη». Ο

³⁴¹ DBFP/I/XVIII/Appendix I [E 13027/27/44], Memorandum by Mr. H. G. Nicolson respecting the Freedom of the Straits, Foreign Office, 15/11/1922· Macfie, ό.π., σ. 211-213.

³⁴² Η σοβιετική κυβέρνηση στην απάντησή της (2 Νοεμβρίου) διαμαρτυρήθηκε ενάντια στον αποκλεισμό της από τη γενική συνδιάσκεψη και ήταν ενοχλημένη από το γεγονός ότι δεν είχαν προσκληθεί οι κυβερνήσεις της Γεωργίας και της Ουκρανίας. Τελικά, οι Σύμμαχοι αποδέχθηκαν να συμπεριληφθούν οι αντιπρόσωποι της Ουκρανίας και της Γεωργίας στη σοβιετική αντιπροσωπεία. Βλ. Carr, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, σ. 580· Macfie, ό.π., σ. 223· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 34.

κομισάριος των Εξωτερικών Υποθέσεων της κυβέρνησης της Μόσχας Γκεόργκι Τσιτσέριν (1872-1936) είχε δηλώσει στη βρετανική εφημερίδα *Daily Mail* (19 Οκτωβρίου 1922) ότι η Σοβιετική Ρωσία:

- α) θα υποστήριζε τις διεκδικήσεις των Τούρκων αναφορικά με τα σύνορα της χώρας τους που περιλαμβάνονταν στο Εθνικό Σύμφωνο τόσο στην ευρωπαϊκή όσο και στην ασιατική ακτή των Στενών και τα οποία δεν θα έπρεπε να υποστούν καμία μείωση,
- β) ήταν αντίθετη στο υφιστάμενο καθεστώς ή στη δημιουργία οποιασδήποτε ουδέτερης ή διεθνούς ζώνης,
- γ) απέκρουε οποιονδήποτε έλεγχο από την ΚτΕ και κάθε εντολή ή έλεγχο ξένης χώρας επί των Δαρδανελλίων ή άλλου τουρκικού εδάφους,
- δ) θα υποστήριζε την εμπορική ελευθερία στα Στενά και τη διατήρηση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Τουρκίας,
- ε) επέμενε στην αξίωσή της για την απόλυτη ελευθερία της εμπορικής ναυσιπλοΐας στα Στενά³⁴³.

Η Τουρκία από την πλευρά της, υποστηριζόμενη από τη Σοβιετική Ένωση και ίσως από τη Γαλλία και την Ιταλία, ήταν μάλλον αμφίβολο αν θα υπέγραφε μια συνθήκη που δεν θα της παραχωρούσε τον αποκλειστικό στρατιωτικό έλεγχο των Στενών και θα επέμενε στην κατοχύρωση της ελεύθερης εμπορικής ναυσιπλοΐας. Η γαλλική κυβέρνηση μολονότι έτεινε προς την απαγόρευση του διάπλου για τα πολεμικά πλοία και ήλπιζε να εξασφαλίσει την εμπορική ελευθερία των Στενών, ίσως τελικά να συνέπλεε με τη Μεγάλη Βρετανία προσδοκώντας να διασφαλίσει κάποια μορφή ελέγχου στην Τουρκία³⁴⁴. Η Ιταλία, ύστερα από την επικράτηση του Μπενίτο Μουσολίνι (1883-1945) τον Οκτώβριο του 1922, προβλεπόταν να διαχωρίσει τη θέση της από τη Γαλλία και να υιοθετήσει μια περισσότερο ανεξάρτητη πολιτική στο ζήτημα. Αναφορικά με τα κράτη της Χερσονήσου του Αίμου, ο Νίκολσον έκρινε ότι η Ρουμανία συντασσόταν με τη βρετανική άποψη, αλλά αναμενόταν να υποστηρίξει τη Γαλλία. Το ίδιο ίσχυε και για τη Γιουγκοσλαβία, η οποία θα υποστήριζε τους Βρετανούς υπό την προϋπόθεση προηγηθείσης γαλλο-βρετανικής συμφωνίας. Για τη Βουλγαρία το ζήτημα της διέλευσης των πολεμικών σκαφών παρουσίαζε μικρό ενδιαφέρον. Αντίθετα, θα κατέβαλλε προσπάθειες προκειμένου να αποκτήσει έξοδο στο Αιγαίο. Τέλος, η Ελλάδα ήταν η μόνη χώρα στην οποία η Μεγάλη Βρετανία μπορούσε να βασιστεί³⁴⁵.

³⁴³ DBFP/I/XVIII/Appendix I, [E 13027/27/44], Memorandum by Mr. H. G. Nicolson respecting the Freedom of the Straits, Foreign Office, 15/11/1922· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 53· Macfie, ό.π., σ. 213· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 55.

³⁴⁴ Ο Πουανκαρέ, μάλιστα, επιθυμούσε να εξεταστεί το Ζήτημα των Στενών ξεχωριστά από την υπόλοιπη συνδιάσκεψη. Ωστόσο, ο Κέρζον αντέτεινε ότι το ζήτημα αυτό αποτελούσε αναπόσπαστο τμήμα των συζητήσεων της συνδιάσκεψης και βασική προϋπόθεση για τη σύναψη της ειρήνης. Βλ. Macfie, ό.π., σ. 223· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 337-338· Ιωάννης Γιανουλόπουλος, «Η Διεθνής Συνδιάσκεψη και η Συνθήκη της Λωζάννης», στο *Ιστορία*, σ. 262.

³⁴⁵ DBFP/I/XVIII/Appendix I, [E 13027/27/44], Memorandum by Mr. H. G. Nicolson respecting the Freedom of the Straits, Foreign Office, 15/11/1922· Macfie, ό.π., σ. 213-214.

Εφόσον οι προσδοκίες για συνεργασία σε διπλωματικό επίπεδο προβλέπονταν δυσμενείς, ο Νικόλσον πρότεινε ότι το καλύτερο για τη Μεγάλη Βρετανία θα ήταν η επίτευξη ενός προσωρινού διακανονισμού που θα δέσμευε προσωρινά τις Δυνάμεις αναφορικά με την ελευθερία, την ουδετεροποίηση και την αποστρατιωτικοποίηση των Στενών παρά μιας νέας σύμβασης, της οποίας την επεξεργασία και σύνταξη θα αναλάμβανε μελλοντικά η ΚτΕ. Η Μεγάλη Βρετανία την παρούσα στιγμή δεν ήταν σε θέση να επιβάλει είτε διπλωματικά είτε στρατιωτικά την αρχή του ελεύθερου διάπλου των Στενών στα πολεμικά πλοία, εκτός και αν αναμετρίοταν πολεμικά με την Τουρκία. Η συμμαχία της τελευταίας με τη Σοβιετική Ένωση, μολονότι της προσέδιδε ένα συγκριτικό διαπραγματευτικό πλεονέκτημα, ήταν -κατά τον Νικόλσον- προσωρινή και η Τουρκία σε βάθος χρόνου μάλλον θα στρεφόταν και πάλι στη Μεγάλη Βρετανία. Πρόσθεσε, επίσης, ότι η ΚτΕ ίσως καλείτο να οργανώσει μια μικρή στρατιωτική δύναμη αποτελούμενη από αποσπάσματα των Συμμάχων ή από αξιωματικούς ουδέτερων κρατών για την επίβλεψη της ελευθερίας του διάπλου³⁴⁶.

Με τη θέση του Νικόλσον ήταν σύμφωνος και ο Κέρζον, ο οποίος στην κυβερνητική διάσκεψη της 13^{ης} Οκτωβρίου διατεινόταν ότι η ελευθερία των Στενών δεν θα μπορούσε να διατηρηθεί χωρίς την ύπαρξη επαρκών δυνάμεων και στις δύο πλευρές τους³⁴⁷. Όσο για το Ναυαρχείο, στην απάντησή του προς το Φόρεϊν Όφισ (20 Οκτωβρίου) τόνιζε ότι η ελεύθερη ναυσιπλοΐα των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου θα εξασφαλιζόταν μόνο με την κατοχή και των δύο πλευρών των Στενών από φιλικές δυνάμεις, εφόσον οι Σύμμαχοι δεν μπορούσαν πλέον να υπολογίζουν στην αξιοπιστία της Τουρκίας. Η αποχώρηση, συνεπώς, των κατοχικών δυνάμεων από την Κωνσταντινούπολη και των βρετανικών δυνάμεων από την ανατολική ακτή του Βοσπόρου με κανένα τρόπο δεν εξασφάλιζε ότι η ναυσιπλοΐα των Στενών θα ήταν ελεύθερη και ασφαλής³⁴⁸.

Εντούτοις το Γενικό Επιτελείο στο υπόμνημά του προς το Φόρεϊν Όφισ (19 Οκτωβρίου) ήταν αντίθετο με το Ναυαρχείο και σύμφωνο σε γενικές γραμμές με την άποψη του Υπουργείου Εξωτερικών ότι η στρατιωτική κατοχή των Στενών δεν ήταν εφικτή. Στη γνωμάτευσή του προέβλεπε τον ισχυρισμό ότι η συμμαχική κατοχή των Δαρδανελλίων θα έπρεπε είτε να είναι επαρκής και στις δύο πλευρές τους -ασιατική και ευρωπαϊκή- είτε να εγκαταλειφθεί. Όμως στην πρώτη περίπτωση η συνεισφορά των βρετανικών δυνάμεων θα ήταν μικρή, εφόσον οι στρατιωτικές δυνάμεις της χώρας δεν επαρκούσαν για να αναλάβουν μια τέτοια δέσμευση και η στήριξη των Συμμάχων δεν ήταν δεδομένη. Το Γενικό Επιτελείο πρότεινε ότι η αποστρατιωτικοποίηση της ζώνης των Στενών θα έπρεπε να επιτευχθεί με διπλωματικά μέσα, ακόμα και με την ανάμειξη της ΚτΕ. Ως προς τα όρια

³⁴⁶ DBFP/I/XVIII/Appendix I, [E 13027/27/44], Memorandum by Mr. H. G. Nicolson respecting the Freedom of the Straits, Foreign Office, 15/11/1922· Macfie, ό.π., σ. 214-215. Για μια περιληπτική μελέτη των θέσεων του Νικόλσον βλ. επίσης Busch, *Mudros to Lausanne*, σ. 367.

³⁴⁷ Macfie, ό.π., σ. 215.

³⁴⁸ Macfie, ό.π., σ. 215-216.

των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, οι στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες συνέστησαν ότι στη Θράκη η γραμμή οριοθέτησης θα έπρεπε να εκτείνεται από τη Ραιδεστό έως το Καράτσαλι συμπεριλαμβανομένης και της Καλλίπολης, ενώ στην Ασία θα αποστρατιωτικοποιείτο ολόκληρο το σαντζάκι του Τσανάκκαλε. Η τουρκική χωροφυλακή ή η αστυνομία που θα βρισκόταν εντός των παραπάνω ζωνών θα έπρεπε να τεθεί υπό τον έλεγχο της ή ενός οποιουδήποτε οργάνου που θα οριζόταν από τη συνθήκη. Επίσης, το Γενικό Επιτελείο υποστήριζε ότι τα συμμαχικά στρατεύματα θα έπρεπε να αποσυρθούν από την Κωνσταντινούπολη ευθύς μετά από την κύρωση της συνθήκης από την Τουρκία και τη Μεγάλη Βρετανία. Η κατοχή και η αμυντική οργάνωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους θα τους επέτρεπε να αποκλείουν την είσοδο και τη διέλευση του Βοσπόρου στα ρωσικά πολεμικά πλοία και για τον λόγο αυτό οι ακτές του Βοσπόρου θα έπρεπε να μείνουν οχυρωμένες. Οι στρατιωτικοί εμπειρογνώμονες του Γενικού Επιτελείου κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι η Τουρκία δεν ήταν σε θέση να απειλήσει τα συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας στη Μέση Ανατολή και, συνεπώς, η αποχώρηση των βρετανικών δυνάμεων από τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες και γενικά η αναγνώριση και η ενίσχυση του νέου τουρκικού κράτους από τη Μεγάλη Βρετανία, θα ευνοούσε τη μελλοντική βελτίωση των σχέσεων και την ενδυνάμωση των στρατιωτικών της δεσμών με τους κεμαλικούς³⁴⁹.

Οι θέσεις του βρετανικού Γενικού Επιτελείου ήταν σε αρκετά σημεία ταυτόσημες με εκείνες του γαλλικού. Οι βασικές γραμμές του σχεδίου του στρατάρχη Φος συνοψίζονταν στο υπόμνημα που διαβιβάστηκε στη βρετανική κυβέρνηση (10 Νοεμβρίου) στα εξής σημεία:

- α) στην αποστρατιωτικοποίηση των ζωνών στα Στενά και στην καταστροφή των στρατιωτικών και ναυτικών έργων,
- β) στην απαγόρευση πρόσβασης των τουρκικών δυνάμεων στις ζώνες αυτές με εξαίρεση τη φρουρά της Κωνσταντινούπολης,
- γ) τον έλεγχο και την επιτήρηση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών θα αναλάμβανε μια επιτροπή υπό την αιγίδα της ΚτΕ, συντιθέμενης από τις ενδιαφερόμενες Δυνάμεις,
- δ) σε κανένα σημείο δεν θα υπήρχε συμμαχική κατοχή ή φρουρά,
- ε) οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις θα περιορίζονταν στην Ανατολική Θράκη, ενώ κανείς περιορισμός δεν θα ίσχυε για τις δυνάμεις της Χερσονήσου της Ανατολής.

Οι προτάσεις του Φος αποτελούσαν -σύμφωνα με τους Κέρζον και Νίκολσον- δείγμα συνεργασίας και καλής θέλησης εκ μέρους της γαλλικής κυβέρνησης για την επιβολή ενός σχεδίου

³⁴⁹ DBFP/I/XVIII/Appendix II [E 11359/10102/44], Memorandum by the General Staff on the Proposed New Treaty between the Allies and Turkey, War Office, 19/10/1922, σ. 986-987· Sevrap Demirci, *The Lausanne Conference: The evolution of Turkish and British diplomatic strategies, 1922-1923*, PhD Dissertation, University of London, The London School of Economics and Political Science, 1998, σ. 56· Macfie, ό.π., σ. 216-217.

που θα εγγυόταν την ελευθερία των Στενών και κατέρριπταν τις υποψίες του Νίκολσον σχετικά με τις προθέσεις των Γάλλων στο ζήτημα. Το σχέδιο του Φος παρουσίαζε τα εξής πλεονεκτήματα:

- α) παρόλο που η Τουρκία θα μπορούσε να επιλέξει ως έσχατη λύση την απαγόρευση της εισόδου των Στενών στα πολεμικά σκάφη, θα της ήταν δύσκολο να αναγείρει οχυρωματικά έργα,
- β) συνεπώς, σε περίπτωση πολέμου θα υπήρχε μεγαλύτερη πιθανότητα να εκβιάσουν οι βρετανικές δυνάμεις τα Στενά παρά αν σε περίοδο ειρήνης η Τουρκία παρέμενε ανεξέλεγκτη,
- γ) υπό την προϋπόθεση ότι οι προτάσεις του Φος γίνονταν δεκτές, η Μεγάλη Βρετανία μετά από την υπογραφή της συνθήκης θα βρισκόταν σε πλεονεκτικότερη θέση από το 1914, ακόμη και αν δεν της είχε αναγνωρισθεί το δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των Στενών για τα πολεμικά πλοία³⁵⁰.

Ο Νίκολσον συνέστησε ότι η Μεγάλη Βρετανία θα έπρεπε να κατευθύνει τις ενέργειές της προς τη γαλλική και την ιταλική κυβέρνηση, προκειμένου αυτές να αποδεχθούν ότι οι προτάσεις του Φος θα περιλάμβαναν την αρχή της ελευθεροπλοΐας των Στενών για τα πολεμικά πλοία. Στην περίπτωση που δεν υπήρχε ομοφωνία μεταξύ των Συμμάχων ή αν Γαλλία υποστήριζε σε γενικές γραμμές τη βρετανική κυβέρνηση, αλλά ουσιαστικά αρνείτο να πείσει την Τουρκία ώστε να εξασφαλίσει την έγκριση των συμμαχικών προτάσεων εκ μέρους της, τότε η Μεγάλη Βρετανία θα έπρεπε να στραφεί στην εναλλακτική της συνεργασίας με την ΚτΕ. Η λύση αυτή παρουσίαζε τη δυσκολία ότι ούτε η Τουρκία ούτε η Σοβιετική Ένωση ήταν μέλη της ΚτΕ και, επομένως, ήταν απίθανο να συμμορφωθούν στις υπαγορευμένες υποδείξεις της. Από την άλλη πλευρά, ίσως και η ίδια η ΚτΕ αρνείτο να εμπλακεί στην άσκηση επιβολής μέτρων που θα προβλέπονταν από τη συνθήκη επί των δύο αυτών κρατών. Η μέση λύση που πρότεινε ο Νίκολσον για αυτή την περίπτωση ήταν ο διορισμός ενός Ύπατου Αρμοστή της ΚτΕ, κατά προτίμηση Αμερικανού, του οποίου τα καθήκοντα θα περιορίζονταν στην επιθεώρηση της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης. Ωστόσο, το μειονέκτημα της παρέμβασης της ΚτΕ ήταν ότι η τελευταία δεν θα ήταν σε θέση να ασκήσει πίεση στην Τουρκία, αν εκείνη αψηφούσε τις υποδείξεις ή τις προειδοποιήσεις του Ύπατου Αρμοστή. Οι Τούρκοι -υποστήριζε ο Νίκολσον- που δεν αντιλαμβάνονταν τίποτα άλλο πέρα από την άσκηση φυσικής βίας, ίσως θεωρούσαν ότι θα μπορούσαν να αγνοούν εσαεί και χωρίς συνέπειες την ΚτΕ. Αν, πάλι, δεν επιτυχανόταν ο διορισμός ενός διασυμμαχικού οργάνου επιθεώρησης -όπως είχε προτείνει ο Φος- ή ενός Ύπατου Αρμοστή, η βρετανική κυβέρνηση ήταν υποχρεωμένη να επιδιώξει ως έσχατη λύση τη διαμόρφωση ενός διεθνούς συμβατικού καθεστώτος που θα εγγυόταν την απρόσκοπτη εμπορική ναυσιπλοΐα των Στενών όχι μόνο σε περίοδο ειρήνης, αλλά και πολέμου. Ο Νίκολσον για να δικαιολογήσει τον ισχυρισμό του παρέθεσε τα παραδείγματα του ιταλο-αιθιοπικού πολέμου, των Βαλκανικών Πολέμων και του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, κατά τη διάρκεια των

³⁵⁰ DBFP/I/XVIII/Appendix I, [E 13027/27/44], Memorandum by Mr. H. G. Nicolson respecting the Freedom of the Straits, Foreign Office, 15/11/1922· Busch, *Mudros to Lausanne*, σ. 367-368· Macfie, ό.π., σ. 217-218.

οποίων η Τουρκία είχε επιβάλει την απαγόρευση της διέλευσης των εμπορικών πλοίων, επιχειρώντας κατά τον τρόπο αυτό να αποδείξει ότι η χώρα αυτή δεν ήταν άξια εμπιστοσύνης στην περίπτωση που αποκτούσε τον πλήρη έλεγχο των Στενών. Επομένως, για τη διασφάλιση αυτού του καθεστώτος ήταν απαραίτητη όχι μόνο η αναγνώριση της αρχής της ελευθερίας των Στενών για το εμπόριο, αλλά και η παροχή εγγυήσεων -όπως η μη κατασκευή στρατιωτικών έργων ή η θέσπιση μέτρων ελέγχου κατά το πρότυπο της Συνθήκης των Σεβρών- που θα απαγόρευαν στην Τουρκία να παραβεί την αρχή. Το πρόβλημα που παρουσίαζε αυτή η πρόταση αφορούσε τη δυσκολία διατήρησης αυτών των εγγυήσεων και το γεγονός ότι, εφόσον η Τουρκία θα αποστερείτο των αμυντικών της δικαιωμάτων και μέσων, θα επιδίωκε να εξασφαλιστεί από μια ενδεχόμενη επίθεση δια της μόνιμης ουδετεροποίησης των Στενών. Σε περίπτωση αποτυχίας και αυτού του στόχου, η ελεύθερη εμπορική ναυσιπλοΐα σε περίοδο ειρήνης και η εισαγωγή διατάξεων κατά το πρότυπο του συμβατικού καθεστώτος του Δούναβη αποτελούσαν τη μόνη εφικτή λύση για την οποία η Τουρκία δεν θα έφερνε αντίρρηση. Όμως και αυτή δεν ήταν αρκετή για τη διευθέτηση του προβλήματος της ελεύθερης ναυσιπλοΐας, όταν η Τουρκία θα βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Ως εκ τούτου, κατά τη βρετανική οπτική, αποτελούσε λύση ανάγκης ικανή να επιβάλει στην Τουρκία αν όχι τον διεθνή έλεγχο, τουλάχιστον τη διεθνή επιτήρηση³⁵¹.

Στον κατάλογο που είχε καταρτίσει και αποστέλλει ο Κέρζον προς έγκριση στο Παρίσι και στη Ρώμη (14 Νοεμβρίου), η ελευθερία του διάπλου των Στενών ήταν μεταξύ των ζητημάτων πρωταρχικής σημασίας για την επίτευξη της συμμαχικής ενότητας στην επερχόμενη συνδιάσκεψη³⁵². Σύμφωνα με το κείμενο του επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ, η αρχή της ελευθεροπλοΐας είχε γίνει αποδεκτή από τους Συμμάχους, αλλά η εισαγωγή και ο τρόπος εφαρμογής της παρέμεναν ακόμη υπό συζήτηση. Η κύρια έννοια του Κέρζον ήταν η διατήρηση μιας ομόφωνης συμφωνίας μεταξύ των συμμαχικών κυβερνήσεων σχετικά με την αποστρατιωτικοποίηση συγκεκριμένων ζωνών στα Δαρδανέλλια, στη Θάλασσα του Μαρμαρά και στον Βόσπορο και την επιθεώρηση αυτών των ζωνών υπό τους όρους που θα αποφασίζονταν³⁵³. Έχοντας εξασφαλίσει τη συγκατάθεση του Πουανκαρέ (15 Νοεμβρίου) και αργότερα του Μουσολίνι (17 Νοεμβρίου), ο Κέρζον ενημέρωσε την κυβέρνηση (16 Νοεμβρίου) ότι η γραμμή που θα ακολουθείτο στο Ζήτημα

³⁵¹ DBFP/I/XVIII/Appendix I, [E 13027/27/44], Memorandum by Mr. H. G. Nicolson respecting the Freedom of the Straits, Foreign Office, 15/11/1922· Busch, ό.π., σ. 368· Macfie, ό.π., σ. 219, 221.

³⁵² Ο κατάλογος του Φόρεϊν Όφισ περιλάμβανε μια σειρά σημείων που η βρετανική κυβέρνηση θεωρούσε ως «εκ των ων ουκ άνευ», για τα οποία έπρεπε να σιγουρευτεί για τη συμμαχική υποστήριξη, όπως της Δυτικής Θράκης και της ελευθερίας των Στενών και μια δεύτερη κατηγορία, τα χαρακτηριζόμενα ως «περισσότερο επιθυμητά», που επιδέχονταν περαιτέρω συζήτησης, όπως της προστασίας των μειονοτήτων, οι Διομολογήσεις, το μελλοντικό οικονομικό καθεστώς της Τουρκίας. Βλ. αναλυτικά Demirci, *The Lausanne*, σ. 53-55· Michael Dockrill, «Britain and the Lausanne Conference: 1922-1923», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 23, Ankara University Press, 1993, σ. 3· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 340-341 (υποσημ. 1).

³⁵³ Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 219· Skaggs, ό.π., σ. 340-341.

των Στενών βασιζόταν στις προτάσεις του Νίκολσον, οι οποίες ουσιαστικά αποτελούσαν μια σύζευξη των θέσεων του βρετανικού και του γαλλικού Γενικού Επιτελείου³⁵⁴.

Στις 18 Νοεμβρίου πραγματοποιήθηκε η τελευταία πριν από την έναρξη της συνδιάσκεψης συνάντηση μεταξύ του Κέρζον και του Πουανκαρέ στο κτίριο του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών προκειμένου να διαπιστωθεί η γαλλο-βρετανική ενότητα και να οριστικοποιηθούν οι τελικές αποφάσεις. Αναφορικά με τα Στενά ήταν σαφές ότι ο Κέρζον επιζητούσε να βολιδοσκοπήσει την άποψη της γαλλικής κυβέρνησης στο ζήτημα και να επιβεβαιώσει τον βαθμό που εκείνη είχε κατανοήσει τη βρετανική πρόταση ως προς την ελευθερία της διέλευσης. Απευθυνόμενος προς τον πρόεδρο της Γαλλίας του έθεσε μια σειρά ερωτημάτων που αναφέρονταν στην εφαρμογή της αρχής της ελευθερίας του διάπλου των Στενών, όπως για το αν η έννοια αυτή αφορούσε είτε τα πολεμικά πλοία είτε τα εμπορικά και αν θα μπορούσε να εφαρμοστεί μόνο στην περίπτωση των εμπορικών πλοίων και μόνο σε περίοδο ειρήνης. Στην απάντησή τους στα ερωτήματα του Κέρζον, οι Γάλλοι διατύπωσαν την άποψη ότι τόσο τα εμπορικά όσο και τα πολεμικά σκάφη θα έπρεπε να αποκτήσουν το δικαίωμα της ελευθερίας του διάπλου σε όλες τις περιόδους, επειδή μελλοντικά -ανέφερε ο Πουανκαρέ- η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία ίσως υποχρεώνονταν να επέμβουν στην Κριμαία. Ωστόσο, έκριναν απαραίτητη τη μείωση του αριθμού και της χωρητικότητας των πολεμικών πλοίων, καθώς και τον περιορισμό της διάρκειας παραμονής τους στα Στενά σε περίοδο ειρήνης. Το γαλλικό σχέδιο, το οποίο υποβλήθηκε στον Κέρζον με μορφή υπομνήματος, προέβλεπε σε περίοδο ειρήνης και σε περίοδο πολέμου και υπό την προϋπόθεση ότι η Τουρκία θα ήταν ουδέτερη, την απόλυτη ελευθερία διέλευσης των Στενών στο εμπορικό ναυτικό, ενώ σε περίοδο πολέμου και στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν εμπόλεμη προέβλεπε την ελευθερία διέλευσης των ουδέτερων σκαφών, υπό τον όρο ότι δεν θα μετέφεραν πολεμικό υλικό που προοριζόταν για την ενίσχυση του εχθρού. Ως προς τα πολεμικά πλοία -αν η Τουρκία ήταν ουδέτερη- προβλεπόταν η απεριόριστη ελεύθερη ναυσιπλοΐα τόσο σε καιρό ειρήνης όσο και σε καιρό πολέμου. Σε περίοδο πολέμου και στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν εμπόλεμη, προβλεπόταν η πλήρης ελευθερία διέλευσης για τα ουδέτερα σκάφη. Συγκεκριμένοι περιορισμοί θα επιβάλλονταν στον αριθμό, στη χωρητικότητα και στη διάρκεια παραμονής των πολεμικών πλοίων που έφεραν την ίδια σημαία. Σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία ουδέτερη απαγορεύονταν η τέλεση πολεμικών πράξεων και το δικαίωμα επίσκεψης και έρευνας των πολεμικών πλοίων των εμπόλεμων κρατών στα εμπορικά πλοία που έφεραν ουδέτερη σημαία προκειμένου να διαπιστωθεί ο χαρακτήρας των τελευταίων, αν δηλαδή η ουδετερότητά τους ήταν πραγματική ή συγκαλυμμένη.

³⁵⁴ Macfie, ό.π., σ. 219· Skaggs, ό.π., σ. 341.

Ο Κέρζον δεν προέβαλε ενστάσεις στο γαλλικό σχέδιο -το οποίο με την πρόβλεψή του για το καθεστώς του διάπλου για πολεμικά πλοία υπερέβαινε το μέγιστο των βρετανικών επιδιώξεων- και συμφώνησε να το εισαγάγει προς συζήτηση στην κυβέρνηση. Ως προς το ζήτημα της δημιουργίας αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας υπενθύμισε ότι σύμφωνα με τις προτάσεις του Μαρτίου του 1921, όπως τροποποιήθηκαν από το βρετανικό Υπουργείο Πολέμου και τον Φος, τα Δαρδανέλλια, ο Βόσπορος, το σαντζάκι του Τσανάκκαλε, η χερσόνησος της Νικομήδειας και η γραμμή της Τσατάλτζας θα ουδετεροποιούνταν. Ωστόσο, η κατοχύρωση της ασφάλειας των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών αποτελούσε μείζον πρόβλημα, καθώς η Τουρκία ήταν πλέον κυρίαρχη και στις δύο ακτές των Στενών και, συνεπώς, η ελευθερία τους δεν ήταν εγγυημένη. Ο Πουανκαρέ δήλωσε ότι η καλύτερη δυνατή λύση που είχαν να επιλέξουν ήταν η ίδρυση μιας διεθνούς επιτροπής υπό την αιγίδα της ΚτΕ, η οποία θα αναλάμβανε να φέρει εις πέρας το έργο της επιθεώρησης των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών και θα διασφάλιζε την καταστροφή και τη μη ανέγερση νέων οχυρώσεων στις ακτές των Στενών. Ο Κέρζον συμφώνησε με την πρόταση του Πουανκαρέ, αλλά προσωπικά πίστευε ότι η επιτήρηση υπό την αρμοδιότητα ενός πολιτικού οργάνου δεν ήταν αρκετή από μόνη της ώστε να συμβάλει στην αποτελεσματική προστασία των ουδετεροποιημένων ζωνών και θα λειτουργούσε μόνο κατ' ευφημισμό. Επίσης, θεωρούσε αμφίβολη τόσο την ανάληψη από την ίδια την ΚτΕ της ευθύνης για την επιτροπή όσο και την αποδοχή της από την Τουρκία και τη Σοβιετική Ένωση. Επομένως, ήταν απαραίτητο να ξεκαθαριστεί αν η ίδια η Γαλλία που πρότεινε το σχέδιο εγγυόταν ότι οι Σύμμαχοι θα κατέληγαν σε μια γενική λύση στη Λωζάννη ή -αναλόγως των συνθηκών- θα επεξεργάζονταν τροποποιήσεις. Ο Πουανκαρέ απάντησε ότι θα ήταν καλύτερο οι Σύμμαχοι να περιμένουν την εξέλιξη των γεγονότων και να αποφασίσουν ανάλογα³⁵⁵.

Ο Κέρζον, μολοντί ικανοποιημένος που η Γαλλία ευνοούσε την εισαγωγή της αρχής της ελευθερίας του διάπλου των Στενών για τα εμπορικά και πολεμικά πλοία και όντας σύμφωνη και σε άλλα θέματα, εντούτοις παρέμενε απαισιόδοξος ως προς τη γενικότερη στάση της και θεωρούσε ότι δεν πέτυχε την προσδοκώμενη συμμαχική συσπείρωση. Παρ' όλα αυτά, εκείνος και ο Πουανκαρέ συναντήθηκαν την επομένη (19 Νοεμβρίου) με τον Μουσολίνι στο ελβετικό προάστιο Τερριτέτ, προκειμένου να αποσπάσουν τη συγκατάθεση του δικτάτορα για τα ζητήματα της συνδιάσκεψης. Ο Μουσολίνι συμφώνησε σε όλα τα σημεία που του παρέθεσαν οι δύο ηγέτες και οι τρεις τους κατευθύνθηκαν προς τη Λωζάννη για να παραστούν στην έναρξη της συνδιάσκεψης³⁵⁶.

2. Η πρώτη φάση της συνδιάσκεψης (20 Νοεμβρίου 1922 - 4 Φεβρουαρίου 1923)

³⁵⁵ Macfie, ό.π., σ. 222· Skaggs, ό.π., σ. 343-350· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 189-190.

³⁵⁶ Macfie, ό.π., σ. 223· Skaggs, ό.π., σ. 350-351.

i) *Το ζήτημα της βουλγαρικής διεξόδου στο Αιγαίο και οι συζητήσεις για τα νησιά του Βορείου Αιγαίου*

Η πρώτη ολομέλεια της Συνδιάσκεψης της Λωζάννης συνήλθε στις 20 Νοεμβρίου 1922 και την επομένη ο Κέρζον, υπό την ιδιότητα του προέδρου, πρότεινε τον ορισμό τριών επιτροπών, επιφορτισμένων να φέρουν εις πέρας το έργο της συνδιάσκεψης. Η πρώτη, υπό την προεδρία του υπουργού Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, ήταν η Εδαφική και Στρατιωτική Επιτροπή, η οποία και εξέτασε τη ρύθμιση του καθεστώτος των Στενών. Η δεύτερη, υπό την προεδρία του μαρκησίου και Υπατου Αρμοστή της Ιταλίας στην Κωνσταντινούπολη Καμίλο Γκαρρόνι (1852-1935), θα επεξεργαζόταν το νομικό καθεστώς των αλλοδαπών και των μειονοτήτων στην Τουρκία, καθώς και το ζήτημα των Διομολογήσεων και η τρίτη, με επικεφαλής τον πρεσβευτή της Γαλλίας στη Ρώμη Καμίλ Μπαρρέρ (1851-1940), θα μελετούσε τα δημοσιονομικά και οικονομικά ζητήματα της Τουρκίας, όπως το Δημόσιο Οθωμανικό Χρέος. Μια πληθώρα υποεπιτροπών απαρτιζόμενη από στρατιωτικούς και ναυτικούς συμβούλους, διπλωμάτες και οικονομικούς εμπειρογνώμονες θα συνεπικουρούσε το έργο των κυρίων επιτροπών, προσφέροντας την τεχνογνωσία της σε μια ευρεία σειρά ειδικών ζητημάτων. Με τη σύσταση του Κέρζον, η δεύτερη και η τρίτη επιτροπή θα συνεδρίαζαν εφόσον είχε προηγηθεί κάποια πρόοδος στην πρώτη, την οποία η βρετανική αντιπροσωπεία θεωρούσε τη σημαντικότερη³⁵⁷.

Συναφή προς το Ζήτημα των Στενών αποτελούσαν δύο -ειδικού για την Ελλάδα ενδιαφέροντος- θέματα που τέθηκαν (στις 25 Νοεμβρίου) ενώπιον της Εδαφικής και Στρατιωτικής Επιτροπής. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για τη ρύθμιση των ελληνο-τουρκικών συνόρων στη Θράκη (22-25 Νοεμβρίου) από την Εδαφική και Στρατιωτική Επιτροπή, ο πρωθυπουργός και επικεφαλής της βουλγαρικής αντιπροσωπείας Αλεξάνταρ Σταμπολίνσκι (1879-1923) ήγειρε ζήτημα για το λιμάνι της Αλεξανδρούπολης (τουρκ. Δεδέαγατς). Η υπόθεση αφορούσε τη δυνατότητα διακίνησης εμπορικών και άλλων προϊόντων διαμέσου του ελληνικού -πλέον- λιμανιού της Αλεξανδρούπολης (λιμενικές διευκολύνσεις - οικονομική διεξοδος στο Αιγαίο Πέλαγος). Ο Βενιζέλος, υπό την ιδιότητα του αρχηγού της ελληνικής αντιπροσωπείας, απάντησε ότι η εμπορική κίνηση των λιμανιών που διέθετε η Βουλγαρία στη Μαύρη Θάλασσα (Βάρνας και Πύργου) βρισκόταν σε συνάρτηση και με την καθιέρωση της ελεύθερης ναυσιπλοΐας στα Στενά. Ωστόσο, ο λόρδος Κέρζον κατέστησε σαφές ότι το ζήτημα αυτό ενέπιπτε στις ρυθμίσεις και στις πρόνοιες της

³⁵⁷ Demirci, *The Lausanne*, σ. 78-79· Dockrill, «Britain», σ. 4· Macfie, *ό.π.*, σ. 223-224· Nicolson, *Curzon*, σ. 291-292· Skaggs, *ό.π.*, σ. 353· Γιωλιτζόγλου, *Οι Ελληνοτουρκικές*, σ. 146-147.

Συνθήκης του Νεϊγύ (1919, άρθρο 48) και δεν μπορούσε να αποτελέσει αντικείμενο της εν λόγω συνδιάσκεψης³⁵⁸.

Το άλλο ζήτημα αφορούσε τον καθορισμό του καθεστώτος των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, τα οποία η συνδιάσκεψη διαχώρισε σε τρεις ομάδες: η βόρεια (Λήμνος, Σαμοθράκη, Ίμβρος, Τένεδος), η κεντρική (Χίος, Μυτιλήνη, Σάμος, Ικαρία) και η νότια (Δωδεκάνησα). Στις συνεδριάσεις της Εδαφικής και Στρατιωτικής Επιτροπής (25-29 Νοεμβρίου) ο αρχηγός της τουρκικής αποστολής και υπουργός Εξωτερικών Ισμέτ πασά αξίωσε την αναγνώριση της τουρκικής κυριότητας και της πλήρους αποστρατιωτικοποίησης της Ίμβρου, της Τενέδου και της Σαμοθράκης που δέσποζαν στην είσοδο των Δαρδανελίων. Επίσης, ζήτησε να επιβληθεί καθεστώς αυτονομίας και αποστρατιωτικοποίησης στη Λήμνο, στη Χίο, στη Μυτιλήνη, στη Σάμο και στην Ικαρία. Δικαιολογώντας την άποψή του, ο Ισμέτ υποστήριξε ότι τα συγκεκριμένα νησιά αποτελούσαν φυσική προέκταση των ακτών της Χερσονήσου της Ανατολής και ότι η Ελλάδα μπορούσε να τα χρησιμοποιήσει μελλοντικά ως ορμητήριο για να απειλήσει την εδαφική ακεραιότητα και την ασφάλεια της Τουρκίας. Φυσικά οι ισχυρισμοί του Ισμέτ δεν εδράζονταν επί άλλης βάσης παρ' εκτός της γνωστής για την ιδιοτυπία της, νομικής, στρατιωτικής ή ιστορικής τουρκικής. Η στρατιωτική κατοχή της Ίμβρου, της Τενέδου καθώς και των λοιπών νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου από την Ελλάδα ήδη από την περίοδο του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου και οι αποφάσεις της Συνθήκης του Λονδίνου, η συλλογική διακοίνωση των Μεγάλων Δυνάμεων της 14^{ης} Φεβρουαρίου 1914 και η Συνθήκη των Σεβρών (άρθρο 84), κατοχύρωναν τη de facto ελληνική κυριότητα επί των νησιών³⁵⁹.

Ο Βενιζέλος με την παράθεση δημογραφικών στοιχείων τόνισε την ελληνικότητα της Ίμβρου και της Τενέδου και με τη συμβολή του στρατιωτικού συμβούλου της αποστολής υποστράτηγου Αλέξανδρου Μαζαράκη-Αινιάν (1874-1943) κατέδειξε με επιχειρήματα ότι οι μικρασιατικές ακτές δεν απειλούνταν από μια ενδεχόμενη στρατιωτική επιχείρηση της Ελλάδας. Επομένως, ζήτησε από τη συνδιάσκεψη την παραχώρηση όλων των νησιών στην Ελλάδα, αλλά παράλληλα συμφώνησε να παραπεμφθεί το αίτημα για την αποστρατιωτικοποίησή τους προς εξέταση από τους στρατιωτικούς εμπειρογνώμονες. Ο Κέρζον, μιλώντας εξ ονόματος των Συμμάχων, αναφέρθηκε και εκείνος στον εθνολογικό χαρακτήρα της Ίμβρου, της Τενέδου και της Σαμοθράκης και υποστήριξε ότι τα νομικά δικαιώματα της Ελλάδας επί των νησιών του Αιγαίου είχαν διασφαλιστεί δυνάμει της απόφασης της Συνθήκης του Λονδίνου. Ο Ισμέτ προέβαλε ενστάσεις, τονίζοντας ότι ο εθνολογικός χαρακτήρας δεν

³⁵⁸ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 55· Driault et Lhéritier, *Histoire Diplomatique*, σ. 480· Γιανουλόπουλος, «Η Διεθνής Συνδιάσκεψη», σ. 265· Γιωλτζόγλου, *ό.π.*, σ. 161, 174-175· Διβάνη, *ό.π.*, σ. 613-616· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 56. Για το άρθρο 48 της Συνθήκης του Νεϊγύ βλ. στον διαδικτυακό ιστότοπο <https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly>.

³⁵⁹ Βλ. *ό.π.*, σ. 42· Ρούκουνας, *Εξωτερική*, σ. 364. Για το άρθρο 84 της Συνθήκης των Σεβρών βλ. Υπουργείον επί των Εξωτερικών, *Συνθήκη Ειρήνης...*, σ. 24.

μπορούσε να υπερκεράσει παράγοντες κεφαλαιώδους σπουδαιότητας όπως ο γεωγραφικός και ο πολιτικός, εννοώντας ότι τα νησιά που γειτνιάζαν με την περιοχή των Στενών ήταν ζωτικής σημασίας για την ασφάλεια της Τουρκίας. Σε κάθε περίπτωση, ύστερα από τις προτάσεις της στρατιωτικής και ναυτικής υποεπιτροπής που συστάθηκε για να μελετήσει το ζήτημα της αποστρατιωτικοποίησης των νησιών της βόρειας ομάδας καθώς και της τελικής ρύθμισης του καθεστώτος της Ίμβρου και της Τενέδου, ο Ισμέτ και οι υπόλοιποι αντιπρόσωποι αποφάσισαν την ταυτόχρονη εξέτασή του με το Ζήτημα των Στενών³⁶⁰.

Στις 30 Νοεμβρίου 1922, αφού είχε ήδη αφιχθεί στη Λωζάννη η σοβιετική αντιπροσωπεία (25 Νοεμβρίου), η συνδιάσκεψη αποφάσισε να εξετάσει το Ζήτημα των Στενών³⁶¹. Το συμμαχικό σχέδιο βασιζόταν στο γαλλικό υπόμνημα της 18^{ης} Νοεμβρίου συνδυαζόμενο με τις προτάσεις του Φος και τις τροποποιήσεις που προτάθηκαν από το Ναυαρχείο εκ μέρους της Επιτροπής για την Αυτοκρατορική Άμυνα. Οι τροποποιήσεις αυτές αφορούσαν την εισαγωγή διάταξης που θα διασφάλιζε ότι σε περίοδο πολέμου και στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση, τα μέτρα που εκείνη θα λάμβανε για να αποτρέψει τη χρήση των Στενών από τα εχθρικά πλοία δεν θα εμπόδιζαν τον ελεύθερο διάπλου των ουδέτερων σκαφών. Ακόμη το Ναυαρχείο συνέστησε να παραληφθεί ή να μεταβληθεί η αναφορά στον περιορισμό της χωρητικότητας των πολεμικών πλοίων και να προστεθεί διάταξη που θα επέτρεπε στη ναυτική αεροπορία να απολαμβάνει τα ίδια δικαιώματα με τα σκάφη επιφανείας στη ζώνη των Στενών³⁶².

Εντούτοις παρά την ύπαρξη προηγούμενης συμφωνίας μεταξύ των Συμμάχων που συνοψιζόταν στην αποστρατιωτικοποίηση των Στενών και στην ελευθεροπλοΐα των πολεμικών πλοίων, ο Κέρζον παρέμενε επιφυλακτικός ως προς την αξιοπιστία της Γαλλίας και της Ιταλίας, ενώ ήταν βέβαιος ότι η Σοβιετική Ένωση, η οποία προέκρινε την απαγόρευση του διάπλου των Στενών στα πολεμικά πλοία, θα ήταν αντίθετη στο συμμαχικό σχέδιο. Στην περίπτωση που η Τουρκία και η Σοβιετική Ένωση απέρριπταν το σχέδιο των Συμμάχων, οι στρατιωτικοί και ναυτικοί εμπειρογνώμονες της βρετανικής αντιπροσωπείας ενθάρρυναν την υιοθέτηση μιας φιλικής στάσης απέναντι στην Τουρκία, συστήνοντας την αναγνώριση της κυριαρχίας της επί των Στενών και του δικαιώματος οχύρωσής τους, με αντάλλαγμα την χορήγηση του δικαιώματος του απεριόριστου

³⁶⁰ Για τα πρακτικά των συνεδριάσεων της Εδαφικής και Στρατιωτικής Επιτροπής βλ. αναλυτικά Great Britain, Turkey No. 1 (1923), *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923: Records of Proceedings and Draft Terms of Peace [With Map.]*, σ. 100-111. Βλ. επίσης Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 287· Demirci, *The Lausanne*, σ. 93-94· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 54-55· Nicolson, *Curzon*, σ. 300-301· Γιανουλόπουλος, «Η Διεθνής Συνδιάσκεψη», σ. 265-266· Γιωλιζόγλου, *Οι Ελληνοτουρκικές*, σ. 189, 191-200· Διβάνη, *ό.π.*, σ. 533-535· Ρούκουνας, *ό.π.*, σ. 364-366· Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική*, σ. 172-173· Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας 1912-1941*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2005, σ. 183-184· Ψωμάδης, *Η τελευταία φάση*, σ. 78.

³⁶¹ Yanis Yanoulopoulos, *The Conference of Lausanne: 1922-1923*, PhD Thesis, University of London, July 1974, σ. 80.

³⁶² DBFP/I/XVIII/225, No 20 [E 13216/27/44], Sir E. Crowe (Foreign Office) to the Marquess Curzon of Kedleston (Lausanne), 25/11/1922· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 224-225· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 364.

διάπλου των συμμαχικών εμπορικών και πολεμικών πλοίων σε καιρό ειρήνης και σε καιρό πολέμου για όσο χρονικό διάστημα η Τουρκία παρέμενε ουδέτερη. Η πρότασή τους παρουσίαζε το πλεονέκτημα ότι θα παρείχε στην Τουρκία τα μέσα για την προάσπιση της άμυνας της Κωνσταντινούπολης, ενώ παράλληλα θα ενίσχυε σημαντικά τον βαθμό ανεξαρτησίας της από τη Σοβιετική Ένωση και τη μελλοντική της στροφή προς τη Μεγάλη Βρετανία. Όμως η Επιτροπή για την Αυτοκρατορική Άμυνα απέρριψε ασυζητητί αυτό το εναλλακτικό σχέδιο³⁶³.

Οι Τούρκοι από την πλευρά τους επικαλούμενοι το άρθρο 4 του Εθνικού Συμφώνου δεν αντιτάσσονταν στην ελευθερία του διάπλου των Στενών στον βαθμό που εκείνη δεν θα απειλούσε την ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης. Δυνάμει όμως της Συνθήκης της Μόσχας της 16^{ης} Μαρτίου 1921, δεσμεύονταν έναντι των Σοβιετικών ότι το ζήτημα θα ρυθμιζόταν μεταξύ των παρευζείνιων χωρών³⁶⁴. Συνεπώς, προκειμένου να διασφαλίσουν την πρωτεύουσα από μια μελλοντική επίθεση, οι Τούρκοι -σύμφωνα με τον Κέρζον- είτε θα προσχωρούσαν στο πρόγραμμα της Σοβιετικής Ένωσης είτε θα ζητούσαν εγγυήσεις από τους Δυτικούς Συμμάχους. Η Επιτροπή για την Αυτοκρατορική Άμυνα συμβούλευσε τον Κέρζον ότι σε καμιά περίπτωση η βρετανική κυβέρνηση δεν θα έπρεπε να αναλάβει μονομερείς δεσμεύσεις απέναντι της Τουρκίας και ότι εφόσον και όταν η τελευταία αποκτούσε την ιδιότητα μέλους της ΚτΕ, η μοναδική συμβατική υποχρέωση των Βρετανών και των συμμάχων τους απέρρεε από την πρόβλεψη του άρθρου 10 του Συμφώνου της ΚτΕ για την παροχή συλλογικής εγγύησης στα κράτη-μέλη της³⁶⁵.

Παρά τις δυσκολίες και τους αντικρουόμενους στόχους, ο Κέρζον κατά τη διάρκεια των ανεπίσημων συναντήσεων με τους αντιπροσώπους της Τουρκίας είχε διακρίνει εκ μέρους τους μια συμβιβαστική διάθεση, η οποία είχε αρχικά εκφραστεί με την αποδοχή της αποστρατιωτικοποίησης της Ανατολικής Θράκης, η οποία ίσως αποτελούσε πρόκριμα για την αποδοχή της αποστρατιωτικοποίησης της ζώνης των Στενών. Απευθυνόμενος προς το Φόρεϊν Όφισ, ο Κέρζον ανέφερε ότι ο Ριζά Νουρ μπέη (1879-1942)³⁶⁶ σε συνομιλίες που είχε μαζί του (5 και 6 Δεκεμβρίου) τόνισε την επιθυμία της Τουρκίας να συνάψει σε όλα τα σημεία συμφωνία με τους Συμμάχους - συμπεριλαμβανομένου του Ζητήματος των Στενών- ακόμη και αν χρειαζόταν να απομακρυνθεί από την κηδεμονία της Σοβιετικής Ένωσης. Το τίμημα αυτής της συμφωνίας αφορούσε την παραχώρηση του βιλαετίου της Μοσούλης στην Τουρκία. Ο Κέρζον εξέφρασε αμφιβολίες ως προς την ειλικρίνεια

³⁶³ Macfie, *ό.π.*, σ. 225· Skaggs, *ό.π.*, σ. 364-365· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 82-83.

³⁶⁴ Yanoulopoulos, *ό.π.*, σ. 81· Macfie, *ό.π.*, σ. 224. Για το άρθρο 4 του Εθνικού Συμφώνου και τη Συνθήκη της Μόσχας βλ. *ό.π.*, σ. 70 και σ. 85 αντίστοιχα.

³⁶⁵ Yanoulopoulos, *ό.π.*, σ. 81· Macfie, *ό.π.*, σ. 225-226· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 367 (υποσημ. 3). Το άρθρο 10 του Συμφώνου της ΚτΕ προέβλεπε τη διατήρηση και την προστασία της πολιτικής ανεξαρτησίας και της εδαφικής ακεραιότητας των κρατών-μελών της από μια εξωτερική επίθεση. Βλ. <http://avalon.law.yale.edu/imt/parti.asp>.

³⁶⁶ Υπουργός Υγείας και δεύτερος τη τάξει αντιπρόσωπος της τουρκικής αποστολής στη Λωζάννη. Βλ. Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 187.

της Τουρκίας. Ωστόσο, το θετικό σημείο, το οποίο θα είχε ιδιαίτερο αντίκτυπο στις διαπραγματεύσεις των επομένων ημερών για τα Στενά, ήταν η τάση της τουρκικής αντιπροσωπείας να αποσπαστεί από την επιρροή της Μόσχας³⁶⁷.

Ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας αναγνώριζε ότι η τουρκο-σοβιετική συμμαχία ενίσχυε τη διαπραγματευτική θέση της Τουρκίας, ήταν όμως πεπεισμένος ότι η συμμαχία αυτή ήταν προσωρινή, συμπτωματική και ανορθόδοξη. Θεωρούσε απίθανο ότι η Τουρκία θα έπαιρνε τελικά το μέρος της Σοβιετικής Ένωσης τασσόμενη υπέρ της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών στα πολεμικά πλοία· απλώς και μόνο θα εκμεταλλευόταν τη «φιλία» της προκειμένου να πιάσει τους Συμμάχους και να πετύχει παραχωρήσεις, όπως την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Η απόσπαση, συνεπώς, της Τουρκίας από την «κακή» επιρροή των Σοβιετικών αποτελούσε για τον Κέρζον απαραίτητη προϋπόθεση για την επιτυχία του συμμαχικού σχεδίου. Σε συνομιλία του με τον Ισμέτ (27 Νοεμβρίου), του επισήμανε την προσήλωση και την υποτέλεια που επιδείκνυε η Τουρκία στο Ζήτημα των Στενών απέναντι στη Σοβιετική Ένωση, σημειώνοντας ότι οι Τούρκοι θα μπορούσαν μελλοντικά να στηριχθούν στη βοήθεια της Ευρώπης. Στην περίπτωση που δεν κατόρθωνε να δημιουργήσει ρήγμα στις σχέσεις μεταξύ των δύο συμμάχων, ο Κέρζον θα αναγκαζόταν να ακολουθήσει τις συμβουλές των ναυτικών και στρατιωτικών εμπειρογνομόνων και να ικανοποιήσει τα τουρκικά desiderata: την οχύρωση της ζώνης των Στενών ως εγγύηση για την ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης³⁶⁸.

ii) *Οι διαπραγματεύσεις για τη διαμόρφωση του καθεστώτος των Στενών (4 Δεκεμβρίου 1922 - 1 Φεβρουαρίου 1923)*

Η πρώτη επίσημη συνεδρίαση της Επιτροπής των Στενών συνήλθε στις 4 Δεκεμβρίου 1922 υπό την προεδρία του υπουργού Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, ο οποίος προσκάλεσε τον επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας να εκθέσει την άποψή του επί του θέματος. Προς δυσαρέσκεια του Κέρζον, ο Ισμέτ δεν ανέπτυξε ένα λεπτομερές σχέδιο, απλώς και μόνο προέβη σε μια περιληπτική δήλωση επαναλαμβάνοντας τις αρχές που είχαν διατυπωθεί στο Εθνικό Σύμφωνο και συγκεκριαλιώνονταν στην ανάγκη για τη διαφύλαξη της ακεραιότητας της Κωνσταντινούπολης και της Θάλασσας του Μαρμαρά, καθώς και στην προθυμία της Τουρκίας να υπογράψει μια συμφωνία που θα επέτρεπε την ελεύθερη διεξαγωγή του διεθνούς εμπορίου διαμέσου των Στενών. Ο Κέρζον ανέφερε ότι, αν ο Ισμέτ δεν ανέπτυξε επακριβώς τις απόψεις της Τουρκίας για την

³⁶⁷ Busch, *Mudros to Lausanne*, σ. 370· Demirci, *The Lausanne*, σ. 102-103· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 59· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 84.

³⁶⁸ Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 226· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 357· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 196.

αποστρατιωτικοποίηση των Στενών, τότε η συζήτηση θα απέβαινε άκαρπη. Τον λόγο έλαβαν κατόπιν οι εκπρόσωποι των κρατών της Μαύρης Θάλασσας. Ο Τσιτσέριν, μιλώντας εκ μέρους της χώρας του και της Τουρκίας, εξέθεσε τη «σοβιετική λύση» στο πρόβλημα των Στενών: διαρκής και απεριόριστη ελευθερία της εμπορικής ναυσιπλοΐας και των ειρηνικών θαλάσσιων επικοινωνιών που διεξάγονταν στα ύδατα μεταξύ του Αιγαίου και της Μαύρης Θάλασσας σε όλα τα έθνη και σε όλες τις καταστάσεις (ειρήνης και πολέμου)· διαρκής απαγόρευση του διάπλου των Στενών σε περίοδο ειρήνης και σε περίοδο πολέμου στα πολεμικά σκάφη και στην αεροπορία όλων των εθνών εκτός της Τουρκίας, προκειμένου να διατηρηθεί η ειρήνη στη Μέση Ανατολή και στη Μαύρη Θάλασσα και να διασφαλιστεί η προστασία της Κωνσταντινούπολης· αναγνώριση της πλήρους κυριαρχίας της Τουρκίας σε ξηρά και θάλασσα, του δικαιώματός της να οχυρώσει τις ακτές των Στενών με σύγχρονο πολεμικό εξοπλισμό και της κατοχής δικού της πολεμικού στόλου. Επίσης, αναφέρθηκε στην οικονομική σημασία που είχαν τα Στενά για τη Σοβιετική Ένωση και αξίωσε την αποχώρηση των ξένων στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων κατοχής από τη Μαύρη Θάλασσα. Παραδόξως ο Τσιτσέριν δεν έκανε λόγο για την ουδετεροποίηση της Μαύρης Θάλασσας, αλλά κατέληξε δηλώνοντας ότι στην περίπτωση που η επίλυση του ζητήματος θα προέβλεπε την παρουσία των Δυνάμεων στα Στενά, η Σοβιετική Ένωση και οι σύμμαχοί της θα αντιστέκονταν σθεναρά.

Την αντίθεσή του στο σχέδιο του Τσιτσέριν εξέφρασε ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας Ιον Ντούκα (1879-1933), ο οποίος προέβη σε παραλληλισμό μεταξύ του Δούναβη και των Στενών, τονίζοντας την οικονομική και πολιτική σημασία για τη Ρουμανία της ύπαρξης ενός διεθνούς καθεστώτος που θα εγγυόταν την ελευθερία των Στενών, ανάλογου με εκείνο του Δούναβη. Το σχέδιο της ρουμανικής κυβέρνησης προέβλεπε την ελευθεροπλοΐα των Στενών για τα εμπορικά και πολεμικά πλοία, την αποστρατιωτικοποίηση των ακτών από το Αιγαίο έως τη Μαύρη Θάλασσα, την ίδρυση μιας επιτροπής για τα Στενά και, τέλος, τον αφοπλισμό της Μαύρης Θάλασσας. Υπέρ της ελευθερίας των Στενών για την εμπορική ναυσιπλοΐα σε περιόδους ειρήνης και πολέμου συνηγόρησε και ο Σταμπολίνσκι, ο οποίος εκτός από την επιθυμία του για την ισότιμη συμμετοχή της Βουλγαρίας στη διεθνή διακυβέρνηση των Στενών, επανέλαβε την αξίωση για την οικονομική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο. Λαμβάνοντας τον λόγο, ο Βενιζέλος συμφώνησε στην παραχώρηση αυτή προς τη Βουλγαρία. Επισήμανε, επίσης, το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της Ελλάδας στη διαμόρφωση του καθεστώτος των Στενών, εφόσον η χώρα κατείχε τη δεύτερη θέση στην εμπορική τους κίνηση, αλλά επιφυλάχθηκε να διατυπώσει την άποψη της ελληνικής κυβέρνησης ύστερα από την παρουσίαση της αντίστοιχης τουρκικής. Κλείνοντας την πρώτη ημέρα της συνεδρίασης, ο Κέρζον κάλεσε τον Ισμέτ να απαντήσει κατά πόσον το πρόγραμμα που εξέθεσε ο Τσιτσέριν ταυτιζόταν με εκείνο της Τουρκίας. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας επιφυλάχθηκε να απαντήσει κατηγορηματικά, δηλώνοντας μόνο ότι το σχέδιο της σοβιετικής αντιπροσωπείας

ανταποκρινόταν σε γενικές γραμμές με την οπτική της Τουρκίας και ότι επιθυμούσε να γνωρίσει τις απόψεις των υπόλοιπων κρατών προτού αναπτύξει τις δικές του. Όταν στο σημείο αυτό ο Τσιτσέριν επενέβη ζητώντας από τον Κέρζον να εκθέσει το συμμαχικό σχέδιο, ο τελευταίος του υπενθύμισε ότι σύμφωνα με την ακολουθούμενη διαδικασία, οι απόψεις των Συμμαχικών Δυνάμεων θα παρουσιάζονταν εφόσον είχαν πρώτα αναπτυχθεί οι αντίστοιχες των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας³⁶⁹.

Η διστακτική στάση του Ισμέτ απέναντι στην αποφασιστικότητα του Τσιτσέριν ήταν ενδεικτική της υποτακτικής στάσης της Τουρκίας. Σύμφωνα με τον Κέρζον, η Σοβιετική Ένωση προωθούσε ένα καθεστώς για τα Στενά που ουσιαστικά θα μετέτρεπε τη Μαύρη Θάλασσα σε μια οχυρωμένη λίμνη και την Τουρκία σε υποτελές κράτος και φύλακα της εξόδου της³⁷⁰. Πράγματι, το σχέδιο του Τσιτσέριν προοιωνιζόταν ένα δεύτερο Χιουνκιάρ Ισκελεσί και εξυπηρετούσε δύο στόχους: η απαγόρευση της εισόδου στα Στενά θα απέτρεπε τις Δυνάμεις από την αποστολή των πολεμικών τους πλοίων στις ακτές της Μαύρης Θάλασσας, όπως κατά την περίοδο του Ρωσικού Εμφυλίου Πολέμου (1917-1922), και από την εκμετάλλευση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων του Καυκάσου και του Βατούμ³⁷¹. Ταυτόχρονα όμως με την απροθυμία του Ισμέτ να δεσμευτεί προσώρας απέναντι στη Σοβιετική Ένωση είχε διαφανεί μια ανεπαίσθητο σχίσμα στη συμμαχική σχέση μεταξύ των δύο χωρών και μια ευκαιρία για τον υπουργό Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας να διασπάσει το τουρκο-σοβιετικό μέτωπο³⁷².

Η απάντηση των Συμμάχων στη δήλωση του Τσιτσέριν δόθηκε από τον Κέρζον κατά τη διάρκεια της δεύτερης συνεδρίασης της Επιτροπής των Στενών στις 6 Δεκεμβρίου. Στον λόγο του, ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας προσπάθησε να καταδείξει με επιχειρήματα ότι η Σοβιετική Ένωση σκόπευε να μεταβάλει τη Μαύρη Θάλασσα σε *Mare Clausum*. Αξιοποιώντας ιστορικά γεγονότα και συνθήκες που διαμόρφωσαν κατά περίπτωση το καθεστώς των Στενών, ο Κέρζον σημείωσε ότι μεταξύ των Δυτικών Δυνάμεων και της Σοβιετικής Ένωσης είχε επέλθει μια μεταστροφή ως προς την παραδοσιακή τους αντίληψη και πολιτική σχετικά με τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία. Κατά τη διάρκεια του 19^{ου} αιώνα η Ρωσία επιδίωκε την άρση της απαγόρευσης της ναυσιπλοΐας για τα πολεμικά πλοία, ενώ αντίθετα οι Μεγάλες Δυνάμεις επέμεναν στη διατήρηση του «παλαιού κανόνα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας». Επί του παρόντος, συνέχισε, ενώ οι Δυτικές Δυνάμεις δεν είχαν πλέον καμιά πρόθεση ή επιθυμία να παρακωλύουν

³⁶⁹ *Lausanne Conference*, σ. 125-136· Carr, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, σ. 589-591· Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 288-289· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 56-58· Driault et Lhéritier, *Histoire Diplomatique*, σ. 420- 421· Macfie, *ό.π.*, σ. 226-227· Nicolson, *Curzon*, σ. 308-311· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 35· Skaggs, *ό.π.*, σ. 355-358· Sonyel, *ό.π.*, σ. 196-197· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 83-84· Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική*, σ. 265.

³⁷⁰ Dontas, *ό.π.*, σ. 58· Macfie, *ό.π.*, σ. 227-228.

³⁷¹ Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 198-199.

³⁷² Demirci, *The Lausanne*, σ. 101· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 358 (υποσημ. 1).

εφεξής την ελευθεροπλοΐα των Στενών στα σοβιετικά πολεμικά σκάφη, ήταν η ίδια η Σοβιετική Ένωση που προέβαλε αντιρρήσεις. Ο Κέρζον σημείωσε, επίσης, ότι οι απόψεις του Τσιτσέριν δεν συμβάδιζαν με εκείνες της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας και, μολονότι οι τελευταίες ανήκαν στα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας, ο Σοβιετικός εκπρόσωπος δεν τις έλαβε, ως όφειλε, υπόψη του. Οι προτάσεις της σοβιετικής αντιπροσωπείας στην πραγματικότητα σκόπευαν στην επαναφορά του προπολεμικού καθεστώτος που επικρατούσε στα Στενά, με τη σημαντική διαφορά ότι η Τουρκία θα αποστερείτο του δικαιώματος που είχε αποκτήσει με τη Συνθήκη του Λονδίνου το 1871, με άλλα λόγια της χορήγησης αδείας του διάπλου των Στενών στα πολεμικά σκάφη των φιλικών και Συμμαχικών Δυνάμεων. Η ασφάλεια και η εμπορική ελευθερία της Ρωσίας και των Συμμάχων θα εξαρτώνταν κατά πρώτον από την κηδεμονία της Τουρκίας επί των Στενών και κατά δεύτερον από τον απεριόριστο έλεγχο της Μαύρης Θάλασσας από τη Σοβιετική Ένωση, η οποία, λόγω της έκτασης της ακτογραμμής της, των πλούσιων φυσικών πόρων και του έμφυχου δυναμικού της, αποτελούσε τη μεγαλύτερη δυναμικά ναυτική Δύναμη στη Μαύρη Θάλασσα. Συνεπώς, το σχέδιο του Τσιτσέριν ούτε ανταποκρινόταν στις στρατηγικές ανάγκες ούτε υπολόγιζε τα ισχυρά συμφέροντα των χωρών που διακινούσαν τα εμπορεύματά τους διαμέσου των Στενών. Από τη Συνθήκη του Χιουνκιάρ Ισκελεσί έως και την πρόσφατη παγκόσμια σύρραξη υπήρχε σωρεία παραδειγμάτων που κατεδείκνυαν το πόσο επιζήμια ήταν για την ασφάλεια και το εμπόριο των ουδέτερων κρατών ο έλεγχος της Μαύρης Θάλασσας από τη Ρωσία και η φρούρηση των Στενών μόνο από την Τουρκία. Επιπλέον ο Τσιτσέριν αγνοούσε την παραδεδομένη αρχή του Διεθνούς Δικαίου ότι η διέλευση μεταξύ δύο θαλασσών θεωρείτο ως διεθνής αρτηρία. Ενώ αρνείτο ουσιαστικά την παραχώρηση του δικαιώματος διέλευσης μεταξύ της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας στα ξένα πολεμικά πλοία, τα σοβιετικά και τα τουρκικά πολεμικά σκάφη απολάμβαναν το κατοχυρωμένο από τη διεθνή νομολογία δικαίωμα του διάπλου από τις Διώρυγες του Σουέζ, του Παναμά και του Κιέλου. Επίσης, όσον αφορά τον ισχυρισμό του ότι η είσοδος των πολεμικών πλοίων στα Στενά θα ευνοούσε την ισχυρότερη ναυτική Δύναμη, ο Κέρζον υποστήριξε ότι, αντίθετα, η απαγόρευση της εισόδου στη Μαύρη Θάλασσα θα άφηνε τα κράτη της ανυπεράσπιστα στις διαθέσεις της μεγαλύτερης στρατιωτικής δύναμης, κατονομάζοντας τη Σοβιετική Ένωση. Το πρόγραμμα της τελευταίας είχε μοναδικό στόχο τη μετατροπή της Μαύρης Θάλασσας σε «ρωσική λίμνη» με την Τουρκία ως πιστό φύλακα των πυλών από και προς αυτή. Εντός της Μαύρης Θάλασσας η Σοβιετική Ένωση θα καθίστατο απόλυτη κυρίαρχη Δύναμη όπου θα μπορούσε να οχυρώσει τις ακτές της, να δημιουργήσει ένα ισχυρό πολεμικό ναυτικό και να μεταφέρει ανεμπόδιστα τα στρατεύματά της από τη μια ακτή στην άλλη. Προστατευμένη από μια εξωτερική επέμβαση θα μπορούσε ανενόχλητη να εφαρμόσει τα σχέδιά της στην περιοχή της Μαύρης Θάλασσας και του Καυκάσου, καθώς αυτή η προνομιούχος ζώνη δεν θα ήταν προσβάσιμη σε καμία

άλλη Δύναμη. Καταλήγοντας, ο Κέρζον παρατήρησε δηκτικά ότι ενώ ο Τσιτσέριν στον λόγο του είχε φανερώσει έντονη δυσαρέσκεια για την υπερισχύουσα θέση που είχαν καταλάβει οι βρετανικές δυνάμεις στα Δαρδανέλλια, δεν έφερε αντίρρηση σε μια ανάλογη υπεροχή της Σοβιετικής Ένωσης στη Μαύρη Θάλασσα³⁷³.

Αφού ο Κέρζον κατέστησε σαφές ότι οι προτάσεις της σοβιετικής αντιπροσωπείας ήταν ανεφάρμοστες, προέβη ακολούθως στην παρουσίαση του συμμαχικού σχεδίου για το καθεστώς κανονισμού της ναυσιπλοΐας των Στενών και της δημιουργίας αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών. Στόχος των Συμμάχων κατά την επεξεργασία των προτάσεών τους, ανέφερε, δεν ήταν να αποκομίσουν κάποιο ιδιαίτερο προνόμιο, αλλά λαμβάνοντας υπόψη παράγοντες όπως η οικονομική βιωσιμότητα και η ασφάλεια των παράκτιων χωρών της Μαύρης Θάλασσας, η σημασία των Στενών ως διεθνούς κόμβου διαμετακομιστικού εμπορίου και η θέση της Κωνσταντινούπολης και του Χαλιφάτου στις όχθες αυτής της διεθνούς οδού, θα επιχειρούσαν να επιτύχουν μια μόνιμη και σταθερή λύση του προβλήματος³⁷⁴. Οι προτάσεις που σε γενικές γραμμές ανέπτυξε εκ μέρους των Συμμάχων ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας, επισυνάφθηκαν με λεπτομέρειες στα παραρτήματα που κατατέθηκαν στην Εδαφική και Στρατιωτική Επιτροπή και περιείχαν ορισμένα άρθρα του προσχεδίου της Σύμβασης των Στενών.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 του πρώτου παραρτήματος, σε περίοδο ειρήνης και σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία παραμένουσα ουδέτερη, θα υπήρχε πλήρης ελευθερία της ναυσιπλοΐας των εμπορικών πλοίων -συμπεριλαμβανομένων των νοσοκομειακών, των θαλαμηγών, των αλιευτικών και των εμπορικών αεροσκαφών- κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας, ανεξαρτήτως της σημαίας και του φορτίου τους και χωρίς διατυπώσεις, τέλη ή υποχρεώσεις. Η Τουρκία, ως ουδέτερη σε περίοδο πολέμου, δεν θα επιτρεπόταν να λάβει μέτρα που θα παρεμπόδιζαν την ελεύθερη ναυσιπλοΐα των Στενών. Σε περίοδο πολέμου, και αν η Τουρκία ήταν εμπόλεμη, θα έπρεπε να υπάρχει πλήρης ελευθεροπλοΐα για τα ουδέτερα εμπορικά πλοία και αεροσκάφη, υπό τον όρο ότι δεν θα παρεχόταν καμία διευκόλυνση προς τα εχθρικά της Τουρκίας κράτη σχετική με τυχόν μεταφορές εμπορευμάτων, στρατευμάτων ή υπηκόων των κρατών αυτών. Η Τουρκία θα είχε το δικαίωμα να προβαίνει σε έρευνα αυτών των πλοίων (νηοψία) ή των αεροσκαφών. Ωστόσο, τα μέσα που θα λάμβανε προκειμένου να αποτρέψει τη χρήση των Στενών από τα εχθρικά σκάφη δεν θα παρακώλυαν την ελευθεροπλοΐα των ουδετέρων. Προς τούτο, υποχρεωνόταν να παράσχει στα σκάφη των τελευταίων τις απαραίτητες οδηγίες και τους πλοηγούς.

³⁷³ *Lausanne Conference*, σ. 138-141· Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 290-291· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 228· Nicolson, *Curzon*, σ. 311-312· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 111-112· Skaggs, *ό.π.*, σ. 358-359.

³⁷⁴ *Lausanne Conference*, σ. 141- 142· Skaggs, *ό.π.*, σ. 359-360.

Ως προς τα πολεμικά πλοία και αεροσκάφη -συμπεριλαμβανομένων των βοηθητικών πλοίων, των μεταγωγικών και των αεροπλανοφόρων πλοίων- προβλεπόταν η πλήρης ελευθερία διέλευσης κατά τη διάρκεια της ημέρας ή της νύχτας υπό οποιαδήποτε σημαία και χωρίς καμία διατύπωση, τέλος ή υποχρέωση, αλλά υπό τις παρακάτω επιφυλάξεις: α) η μέγιστη πολεμική ισχύς της καθεμιάς Δύναμης που θα διερχόταν τα Στενά κατευθυνόμενη προς τη Μαύρη Θάλασσα δεν θα υπερτερούσε της ισχύος της μεγαλύτερης Δύναμης της Μαύρης Θάλασσας κατά την χρονική περίοδο του διάπλου και β) στην περίπτωση που οι παράκτιες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας συμφωνούσαν μεταξύ τους για τον ολικό αποπλισμό των ναυτικών τους δυνάμεων, η καθεμία από τις Μεγάλες Δυνάμεις επιφύλασσόταν του δικαιώματος να διαπλέει τα Στενά και να διατηρεί στη Μαύρη Θάλασσα μια δύναμη τριών πλοίων, όχι μεγαλύτερο των 10.000 τόνων έκαστο. Σε περίοδο πολέμου και της Τουρκίας ευρισκόμενης σε καθεστώς ουδετερότητας προτεινόταν η ελευθερία του διάπλου κατά τη διάρκεια της ημέρας ή της νύχτας χωρίς τις διατυπώσεις, τους φόρους ή τις υποχρεώσεις και υπό την αίρεση των δύο προαναφερόμενων περιορισμών. Σε καμία όμως περίπτωση οι περιορισμοί αυτοί δεν θα εφαρμόζονταν στα εμπόλεμα κράτη που ασκούσαν τα πολεμικά τους δικαιώματα στη Μαύρη Θάλασσα. Εντός της ζώνης των Στενών τα πολεμικά πλοία και τα αεροσκάφη των εμπόλεμων θα απαγορεύονταν να προβαίνουν σε αιχμαλωσίες, έρευνες ή όποιες άλλες εχθρικές ενέργειες και να παραμένουν περισσότερο από 24 ώρες πέρα από τον του απαραίτητο χρόνο της διέλευσης, εκτός και αν καθυστερούσαν για λόγους ανωτέρας βίας. Αναφορικά με τις τροφοδοσίες και τις επιδιορθώσεις, τα πολεμικά σκάφη θα υπάγονταν στις πρόνοιες της σχετικής με τη θαλάσσια ουδετερότητα 13¹⁵ Σύμβασης της Χάγης του 1907. Σε περίοδο πολέμου και στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν εμπόλεμη, τα ουδέτερα πολεμικά πλοία θα απολάμβαναν του δικαιώματος της ελεύθερης διέλευσης χωρίς την ύπαρξη διατύπωσης, φόρου ή υποχρέωσης, αλλά θα υπάγονταν στους ίδιους περιορισμούς με τα εμπόλεμα. Τα αεροσκάφη του πολεμικού ναυτικού θα πραγματοποιούσαν πτήσεις υπεράνω των Στενών υπ' ευθύνη τους και θα προσγειώνονταν σε περιοχές υποδεικνυόμενες και προετοιμασμένες από την Τουρκία για να τεθούν προς έρευνα. Η Τουρκία θα αναλάμβανε την υποχρέωση να εξασφαλίσει τον ανεμπόδιστο διάπλου των Στενών στα ουδέτερα πολεμικά πλοία, παρέχοντας σε αυτά τις αναγκαίες οδηγίες ή πλοηγούς για την εξυπηρέτηση αυτού του σκοπού. Τα υποβρύχια των Δυνάμεων που βρίσκονταν σε ειρηνικές σχέσεις με την Τουρκία θα έπρεπε να εκτελούν πλεύση επιφανείας κατά τη διάρκεια του διάπλου των Στενών (άρθρο 2).

Τέλος, το άρθρο 3 αναφερόταν στην παραμονή στα λιμάνια των Στενών και της Μαύρης Θάλασσας. Κατά τη διάταξη αυτή, τα άρθρα 1 και 2 που αφορούσαν την εφαρμογή των κανονισμών πλεύσης των πλοίων και των αεροσκαφών διαμέσου και υπεράνω των Στενών, δεν θα έθιγαν το δικαίωμα της Τουρκίας να εκδίδει κανονισμούς τους οποίους έκρινε απαραίτητους ως προς τον αριθμό των πολεμικών πλοίων και των πολεμικών αεροσκαφών της καθεμιάς Δύναμης που θα

μπορούσαν να επισκέπτονται ταυτόχρονα τα τουρκικά λιμάνια, καθώς και τη διάρκεια παραμονής τους. Οι παράκτιες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας θα είχαν το ίδιο δικαίωμα αναφορικά με τα λιμάνια τους. Επίσης, οι συμβαλλόμενες Δυνάμεις θα εξακολουθούσαν να έχουν το πριν από το 1914 δικαίωμα της διατήρησης ελαφρών σκαφών (φυλακίδες) στη ζώνη των Στενών και στις εκβολές του Δούναβη. Στην περίπτωση ανάγκης θα μπορούσαν να αντικαταστήσουν τα σκάφη που στάθμευαν στον Δούναβη με άλλα³⁷⁵.

Κατά τον Κέρζον, το συμμαχικό σχέδιο ήταν διαλλακτικό προς την Τουρκία καθώς περιείχε διατάξεις ευνοϊκές προς εκείνη και λάμβανε υπόψη την ασφάλεια και τα κυριαρχικά της δικαιώματα. Σύμφωνα με τις υποδείξεις των εμπειρογνομόνων των συμμαχικών αντιπροσωπειών, οι περιορισμοί που προτάθηκαν ως προς την ελευθερία διέλευσης και το μέγεθος των πολεμικών πλοίων στόχευαν να καταστήσουν το σχέδιο αποδεκτό από την Τουρκία και τη Σοβιετική Ρωσία. Απευθυνόμενος προς την ολομέλεια, ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας δήλωσε ότι οι Δυτικές Δυνάμεις δεν σκόπευαν να επιβάλουν μια λύση επιβλαβή για τα τουρκικά συμφέροντα και ότι η Τουρκία, αν ήταν εμπόλεμη, είχε κάθε απαιτητό δικαίωμα για την επιβολή της απαγόρευσης του διάπλου των Δαρδανελίων στα πολεμικά σκάφη και της προσέγγισής τους στη Θάλασσα του Μαρμαρά³⁷⁶. Στη συνέχεια αναφέρθηκε στις εγγυήσεις που θα διασφάλιζαν την ελευθεροπλοΐα των Στενών και αφορούσαν τον καθορισμό των ορίων της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης. Όπως χαρακτηριστικά υπογράμμισε, το ζήτημα των εγγυήσεων που οι Σύμμαχοι ήταν διατεθειμένοι να προσφέρουν για την ασφάλεια της Τουρκίας, θα μπορούσε να εξεταστεί από τους νομικούς συμβούλους των δύο πλευρών³⁷⁷.

Το άρθρο 1 του δεύτερου παραρτήματος όριζε ότι δεν θα υπήρχε καμία μόνιμη στρατιωτική ή ναυτική εγκατάσταση ικανή να προκαλέσει παρεμβολές στον ελεύθερο διάπλου των Στενών.

Σύμφωνα με το άρθρο 2 αποστρατιωτικοποιούνταν και οι δύο ακτές των στενών των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου ως εξής: α) στα Δαρδανέλλια θα αποστρατιωτικοποιείτο στα βορειοδυτικά η χερσόνησος της Καλλίπολης και η περιοχή νοτιοανατολικά από σημείο στον κόλπο του Ξηρού έως τη Ραιδεστό, εξαιρουμένης της τελευταίας. Στα νοτιοανατολικά, η περιοχή που περιλαμβάνονταν μεταξύ της ακτής και της γραμμής Παλαιά Ιστάμπουλ (τουρκ. Εσκή Ιστάμπουλ, έναντι της Τενέδου) - Μπίγκα - Καραμπιγκα (στην Προποντίδα) και β) ο Βόσπορος θα

³⁷⁵ *Lausanne Conference*, σ. 142, 151-152· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 59· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 229· Skaggs, ό.π., σ. 361-362· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 85.

³⁷⁶ *Lausanne Conference*, σ. 142· Macfie, ό.π., σ. 228-229. Οι εμπειρογνώμονες της ελληνικής αντιπροσωπείας εκ πρώτης όψεως έκριναν ευνοϊκό το σχέδιο των Συμμάχων, διότι σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία ευρισκόμενη σε εμπόλεμη κατάσταση, επέτρεπε την πλήρη ελευθερία διέλευσης των Στενών στα ελληνικά σκάφη. Βλ. Υπουργείο Εξωτερικών, *1919-1940: Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα*, τόμος Γ': *Ελλάς - Τουρκία, Συνδιάσκεψη της Λωζάνης 20 Νοεμβρίου 1922 - 24 Ιουλίου 1923*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1994, αρ. εγγράφου 134, Δ. Κακλαμάνος (Λωζάννη) προς Κ. Ρέντη, αρ. τηλ. 345/13820 (εμπ.), 24 Νοεμβρίου 1922 / 07 Δεκεμβρίου 1923.

³⁷⁷ *Lausanne Conference*, σ. 143· Macfie, ό.π., σ. 229· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 85.

αποστρατιωτικοποιείτο ανατολικά στην περιοχή που εκτεινόταν ως τη γραμμή Χηλή - Λίβυσσα - Αρετσού (τουρκ. Ντάριτζα, στον κόλπο της Νικομήδειας) και δυτικά στην περιοχή που εκτεινόταν ως τη γραμμή Άκμπουναρ (στη Μαύρη Θάλασσα) - Βαθονεία (τουρκ. Κιουτσούκτεκεμεζε, στην ευρωπαϊκή ακτή της Θάλασσας του Μαρμαρά), υπό την επιφύλαξη του άρθρου 4 που αφορούσε το ειδικό καθεστώς της Κωνσταντινούπολης. Επίσης, θα αποστρατιωτικοποιούνταν όλα τα νησιά της Θάλασσας του Μαρμαρά και στο Αιγαίο Πέλαγος η Σαμοθράκη, η Λήμνος, η Ίμβρος και η Τένεδος.

Το άρθρο 3 αφορούσε τα μέτρα που θα λαμβάνονταν για την επίτευξη της αποστρατιωτικοποίησης. Συγκεκριμένα, προβλεπόταν η καταστροφή των υπαρχουσών οχυρώσεων (εξαιρούνταν εκείνες που παρουσίαζαν πολιτιστικό ενδιαφέρον), καθώς και των στρατιωτικών ή ναυτικών εγκαταστάσεων, ενώ θα απαγορευόταν η ανέγερση νέων. Εντός των υδάτων των Στενών και των χωρικών υδάτων των προαναφερθέντων ζωνών και νησιών δεν θα έπρεπε να υπάρχει κανένα υποβρύχιο πολεμικό μηχάνημα. Καμία ένοπλη δύναμη δεν θα μπορούσε να παραμένει ή να μετακινείται στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη, εκτός από τις απαραίτητες για τη διατήρηση της τάξης δυνάμεις της αστυνομίας και της χωροφυλακής, η ισχύς των οποίων θα καθοριζόταν κατ' αναλογία του μέσου όρου της ισχύος των συνολικών δυνάμεων της αστυνομίας και της χωροφυλακής της τουρκικής επικράτειας.

Δεδομένων των ειδικών αναγκών της πρωτεύουσας θα μπορούσε να διατηρηθεί φρουρά στην Κωνσταντινούπολη και στα γειτονικά της περίχωρα, η δύναμη της οποίας θα καθοριζόταν με συμφωνία μεταξύ των Δυνάμεων και της τουρκικής κυβέρνησης και δεν θα ήταν μεγαλύτερη των 10.000 ανδρών (άρθρο 4).

Το άρθρο 5 προέβλεπε ότι, αν στην περίπτωση πολέμου η Τουρκία έκανε χρήση των δικαιωμάτων της ως εμπόλεμης Δύναμης και αναγκαζόταν να επιφέρει τροποποιήσεις στο καθεστώς της αποστρατιωτικοποίησης, θα υποχρεωνόταν να επαναφέρει το *status quo ante bellum* αμέσως μετά από τη σύναψη της ειρήνης³⁷⁸.

Το δεύτερο σκέλος των εγγυήσεων της αποστρατιωτικοποίησης αφορούσε την ίδρυση μιας διεθνούς επιτροπής με τις απαραίτητες τεχνικές υπηρεσίες που θα φρόντιζε για τη σηματοδότηση, τον φωτισμό και την υγειονομική προστασία των υδάτων των Δαρδανελίων, του Βοσπόρου και της Θάλασσας του Μαρμαρά και η οποία θα επέβλεπε και θα επιθεωρούσε την αποστρατιωτικοποίηση των εδαφικών ζωνών. Η επιτροπή θα αποτελείτο από ένα μέλος διοριζόμενο από εκάστη των κυβερνήσεων των παρακτίων κρατών της Μαύρης Θάλασσας και από εκάστη των Δυνάμεων εκείνων που είχαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον και συμφέροντα για το εμπόριο στη Μεσόγειο, συγκεκριμένα τη Γαλλία, τη Μεγάλη Βρετανία, την Ιαπωνία, την Ιταλία, τη Σοβιετική Ρωσία, τις

³⁷⁸ *Lausanne Conference*, σ. 153-154· *Dontas, Greece and Turkey*, σ. 60· *Skaggs, Britain at the Straits*, σ. 362-363.

ΗΠΑ, την Τουρκία, την Ελλάδα, τη Ρουμανία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία. Ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας θα ήταν και ο μόνιμος πρόεδρος της επιτροπής. Η συνεδρίαση θα αποφάσιζε αργότερα για τη διαδικασία σύστασης της επιτροπής και τον τρόπο λειτουργίας της υπό την αιγίδα της ΚτΕ ή άλλου οργάνου³⁷⁹.

Από τη στιγμή που το προσχέδιο της νέου συμβατικού καθεστώτος των Στενών βασιζόταν κυρίως στο γαλλικό σχέδιο της 18^{ης} Νοεμβρίου 1922 και στις προτάσεις του Φος, ο Μπαρρέρ, λαμβάνοντας τον λόγο από τον Κέρζον, συνηγόρησε υπέρ αυτού προτρέποντας emphaticά την τουρκική αντιπροσωπεία να το αποδεχθεί. Ακολούθως, ο Γκαρρόνι εξέφρασε την υποστήριξη της Ιταλίας και ο παρατηρητής των ΗΠΑ στη συνδιάσκεψη και πρεσβευτής στη Ρώμη Ρίτσαρντ Τσάιλντ (1881-1935) δήλωσε με τη σειρά του την υποστήριξη της αμερικανικής κυβέρνησης στην καθιέρωση της νέας αρχής του διάπλου των Στενών από τα εμπορικά και τα πολεμικά σκάφη, αλλά προέκρινε ως καλύτερη μορφή διαφύλαξης του καθεστώτος τη σύναψη διμερών συμφωνιών μεταξύ των ενδιαφερομένων μερών παρά την ίδρυση ενός διεθνούς οργάνου. Ο Μίροσλαβ Σπαλαϊκόβιτς (1869-1951, έκτακτος απεσταλμένος στη Λωζάννη και πληρεξούσιος υπουργός στο Παρίσι) εκ μέρους της Γιουγκοσλαβίας μίλησε για την ανάγκη μελλοντικής εξάλειψης των ξένων στρατευμάτων από την Τουρκία προκειμένου να ικανοποιηθεί πλήρως ως προς τα κυριαρχικά της δικαιώματα. Ο Τσιτσέριν θεώρησε ότι οι συμμαχικές προτάσεις συνιστούσαν μόνιμη απειλή ενάντια στη χώρα του και στα ζωτικά συμφέροντα της Τουρκίας και τόσο εκείνος όσο και ο Ισμέτ, ύστερα από αίτημά τους, έλαβαν προθεσμία για να προετοιμάσουν τις απαντήσεις τους³⁸⁰.

Η απάντηση του Ισμέτ πασά στο σχέδιο των Συμμάχων δόθηκε στις 8 Δεκεμβρίου. Διαμετρικά αντίθετη στο σχέδιο των Σοβιετικών, η τουρκική αντιπροσωπεία δήλωσε ότι οι βασικές αρχές των συμμαχικών προτάσεων θα μπορούσαν να αποτελέσουν βάση συζήτησης και κατέθεσε τη δική της άποψη για το μελλοντικό καθεστώς των Στενών. Ο Ισμέτ, αν και ισχυρίστηκε ότι η ασφάλεια των Στενών θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο με τις οχυρώσεις, δεν απέρριψε την αποστρατιωτικοποίησή τους. Ωστόσο, αξίωνε εγγυήσεις από τις Δυνάμεις για την προστασία των Στενών, της Κωνσταντινούπολης και της Θάλασσας του Μαρμαρά απέναντι σε μια ξαφνική επίθεση. Ζήτησε, επίσης, τον περιορισμό των ναυτικών δυνάμεων που μελλοντικά ίσως να εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα, έτσι ώστε να μην θέτουν σε κίνδυνο τις παρακείμενες μεταξύ των Στενών περιοχές και εκείνες της Μαύρης Θάλασσας. Οι δυνάμεις αυτές θα αποτελούνταν από

³⁷⁹ *Lausanne Conference*, σ. 143· Dostas, ό.π., σ. 60-61· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 229· Skaggs, ό.π., σ. 362.

³⁸⁰ *Lausanne Conference*, σ. 143-150· Driault et Lhéritier, *Histoire Diplomatique*, σ. 421 Skaggs, ό.π., σ. 360-361· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 85-86· Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 200. Το Στέιτ Ντιπάρτμεντ είχε δώσει οδηγίες στον Τσάιλντ να υποστηρίξει την αρχή του ελεύθερου διάπλου των Στενών, τονίζοντάς του ότι οι ΗΠΑ δεν θα αντιτίθονταν στον διεθνή τους έλεγχο, αλλά ούτε και θα λάμβαναν μέρος. Βλ. Howard, «The United States», σ. 235· Skaggs, ό.π., σ. 360 (υποσημ. 3)· Yanoulopoulos, ό.π., σ. 86 (υποσημ. 1)· Ρούκουνας, *Εξωτερική*, σ. 374.

ελαφρά σκάφη για την προστασία του διεθνούς εμπορίου. Τέλος, στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν εμπόλεμη, ζήτησε να της επιτραπεί να προβαίνει στον απαραίτητο τεχνικό έλεγχο στα εμπορικά πλοία που θα διέπλεαν τα Στενά³⁸¹.

Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας εξέθεσε στη συνέχεια τα σημεία του συμμαχικού σχεδίου που έκρινε ως ιδιαίτερα επιζήμια για την ασφάλεια και την κυριαρχία της Τουρκίας:

α) η Θάλασσα του Μαρμαρά δεν θα έπρεπε να αποτελεί τμήμα των Στενών εφόσον δεν επηρέαζε τον ελεύθερο διάπλου των πλοίων, ενώ ήταν απαραίτητη η αμυντική οργάνωση των ακτών της για την ασφάλεια της Χερσονήσου της Ανατολής και της Θράκης,

β) ήταν άωφελο να δημιουργηθεί αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη στην περιοχή γύρω από τον Βόσπορο, καθώς υπήρχε η σιδηροδρομική γραμμή που συνέδεε τη Χερσόνησο της Ανατολής με τη Θράκη και η Κωνσταντινούπολη διέθετε φρουρά. Αντίθετα, θα ήταν επαρκής η υπόδειξη για τη μη ανέγερση οχυρωματικών έργων και στις δυο ακτές του Βοσπόρου,

γ) θα έπρεπε να επιτραπεί στα τουρκικά στρατεύματα να διασχίζουν τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες, οι οποίες συνέδεαν το ευρωπαϊκό με το ασιατικό τμήμα της χώρας,

δ) στην Κωνσταντινούπολη και στα Στενά θα έπρεπε να διατηρηθούν οπλοστάσια και ναυτικές εγκαταστάσεις που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την άμυνα των ακτών της Θάλασσας του Μαρμαρά,

ε) το εύρος των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών ήταν πολύ εκτεταμένο και έπρεπε να μειωθεί,

στ) θα έπρεπε να αναγνωριστεί και να κατοχυρωθεί η τουρκική κυριαρχία στην Ίμβρο, στην Τένεδο και στη Σαμοθράκη, ενώ η Λήμνος θα έπρεπε να κηρυχθεί αυτόνομη,

ζ) θα έπρεπε να επιτραπεί στην Τουρκία η διατήρηση στρατευμάτων στη χερσόνησο της Καλλίπολης, ως το ελάχιστο αμυντικό μέσο για την προστασία της από μια αιφνίδια επίθεση³⁸².

Οι δηλώσεις του Ισμέτ ικανοποίησαν τους Συμμάχους όχι όμως και τον Τσιτσέριν, ο οποίος με συμπληρωματική του δήλωση απάντησε στον λόγο του Κέρζον της 6^{ης} Δεκεμβρίου υπεραμυνόμενος του σχεδίου του. Απευθυνόμενος προς τη ρουμανική αντιπροσωπεία ανέφερε ότι από τα κράτη της Μαύρης Θάλασσας μόνο η Ρουμανία υποστήριζε σθεναρά την ελευθερία του διάπλου των ξένων πολεμικών σκαφών ως μέτρο διασφάλισης απέναντι σε μια σοβιετική επίθεση και παραλληλίζοντας την περίπτωση της Ρουμανίας με εκείνη της Ελλάδας δήλωσε ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις -εννοώντας τη Μεγάλη Βρετανία- θα χρησιμοποιούσαν την προάσπιση των συμφερόντων της ως πρόσχημα προκειμένου να πλήξουν τη Σοβιετική Ρωσία, ενώ τα οφέλη της Ρουμανίας θα ήταν πολύ λιγότερα από τα προσδοκώμενα. Στην περίπτωση που οι σοβιετικές προτάσεις για το

³⁸¹ *Lausanne Conference*, σ. 158· Driault et Lhéritier, ό.π., σ. 421-422· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 229-230· Skaggs, ό.π., σ. 366.

³⁸² *Lausanne Conference*, σ. 158-159· Macfie, ό.π., σ. 230· Skaggs, ό.π., σ. 366-367· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 86· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 58.

καθεστώς των Στενών υιοθετούνταν από την επιτροπή, ο Τσιτσέριν δήλωσε ότι η Σοβιετική Ένωση θα συγκαλούσε με πρωτοβουλία της μια ειδική συνδιάσκεψη των χωρών της Μαύρης Θάλασσας για να συζητήσουν για το ζήτημα της αμοιβαίας ασφάλειας των ακτών τους. Ο υπαινιγμός του Τσιτσέριν στην Ελλάδα ώθησε τον Βενιζέλο να ζητήσει εξηγήσεις, όμως ο Σοβιετικός αντιπρόσωπος είπε ότι με την αναφορά του σκόπευε να καταδείξει την εξάρτηση των λιγότερο ισχυρών Δυνάμεων από άλλες -στην προκειμένη περίπτωση την εξάρτηση της Ελλάδας από τη Μεγάλη Βρετανία- και τις αρνητικές συνέπειες που συνεπαγόταν μια τέτοια κατάσταση. Καθώς οι θέσεις της Τουρκίας - ιδιαίτερα τα σημεία που αναφέρονταν στα νησιά- απέκλειαν την ελληνική παρουσία στα Στενά, η ελληνική αντιπροσωπεία αποδέχθηκε ανεπιφύλακτα τις συμμαχικές προτάσεις. Την ίδια θερμή υποστήριξη εξέφρασαν και οι αντιπρόσωποι της Ρουμανίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας³⁸³.

Ο Κέρζον, όπως ήταν επόμενο, φανερά ενθουσιασμένος από τη διαφαινόμενη διάσπαση της τουρκο-σοβιετικής ενότητας, αποφάσισε να υιοθετήσει μια συμφιλιοτική συμπεριφορά έναντι των τουρκικών αιτημάτων και θεωρώντας κάποια από αυτά αρκούντως λογικά -όπως ανέφερε στο Φόρεϊν Όφισ- ανέβαλε την απάντηση των Συμμάχων για την ίδια ημέρα³⁸⁴. Η σε σημαντικό βαθμό μεταστροφή της θέσης της τουρκικής αντιπροσωπείας φαίνεται ότι οφειλόταν όχι τόσο στην ανάμειξη και στην επιρροή του ίδιου του Κέρζον -όπως ισχυριζόταν ο Νίκολσον και άλλοι μελετητές³⁸⁵- όσο στο κλίμα καχυποψίας που είχε ήδη δημιουργηθεί στην Τουρκία απέναντι στα μελλοντικά κίνητρα της Μόσχας. Σύμφωνα με τους ισχυρισμούς του Αράλοφ, ο Ισμέτ σε συναντήσεις που είχε μαζί του πριν από την αναχώρηση της τουρκικής αντιπροσωπείας για τη Λωζάννη πιθανολογούσε την υποχώρηση της Τουρκίας έναντι των συμμαχικών αξιώσεων επί των Στενών, προκειμένου να απαλλαγεί η Κωνσταντινούπολη από τα συμμαχικά στρατεύματα. Αργότερα στη Λωζάννη, ο Τσιτσέριν σε συνομιλία του με τον Ισμέτ είχε αφήσει να εννοηθεί ότι η Σοβιετική Ένωση ήταν απρόθυμη να συνδράμει στρατιωτικά την Τουρκία στην περιοχή των Στενών σε ένα πιθανό πόλεμο με τη Μεγάλη Βρετανία, στην περίπτωση που ο Ισμέτ απέρριπτε τις συμμαχικές προτάσεις. Καθώς η ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης αποτελούσε υψίστης σημασίας ζήτημα για την Τουρκία, ο Ισμέτ επέλεξε τελικά να αποδεχθεί την πρόταση των Δυνάμεων για την ελευθεροπλοΐα των Στενών σε ένα περιορισμένο αριθμό πολεμικών σκαφών και την υπό προϋποθέσεις αποστρατιωτικοποίηση, προκειμένου να εξασφαλίσει ως αντάλλαγμα ακλόνητες εγγυήσεις για την προστασία της πρωτεύουσας και παραχωρήσεις τους σε άλλα θέματα, κυρίως οικονομικά. Ο επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας γνώριζε ότι, αν η Τουρκία επέλεγε να

³⁸³ *Lausanne Conference*, σ. 159-165· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 62· Driault et Lhéritier, *Histoire Diplomatique*, σ. 422· Yanoulopoulos, *ό.π.*, σ. 86-87· Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 200-201.

³⁸⁴ *Lausanne Conference*, σ. 165· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 367.

³⁸⁵ Nicolson, *Curzon*, σ. 313· Walder, *The Chanak*, σ. 338-339.

συμβαδίσει με τη Σοβιετική Ένωση στο Ζήτημα των Στενών θα απομονωνόταν από τη Δύση, γεγονός που θα είχε αρνητικές συνέπειες τόσο στη διεθνή της θέση όσο και στην οικονομική της κατάσταση.³⁸⁶.

Στις συναντήσεις τους με τον Ισμέτ στο περιθώριο της συνδιάσκεψης, ο Κέρζον και ο Τσάιλντ χρησιμοποιούσαν τα οικονομικά ζητήματα ως διαπραγματευτικό πλεονέκτημα και μέσο άσκησης πίεσης προς την Τουρκία και δεσμεύονταν για τον ευνοϊκό διακανονισμό τους, αν η Τουρκία εγκατέλειπε τη συνεργασία της με τη Σοβιετική Ένωση. Σε γενικές γραμμές οι δύο άνδρες εξέθεσαν στον Ισμέτ τις ευοίωνες προοπτικές που θα είχε μια ικανοποιητική διευθέτηση του Ζητήματος των Στενών στην ανάκαμψη της τουρκικής οικονομίας. Εξάλλου, ο Κέρζον είχε τονίσει εμφαντικά αρκετές φορές ότι η οικονομική αρωγή προς την Τουρκία θα εξαρτιόταν από την υπογραφή της συνθήκης -συνθήκης υπαγορευμένης, ωστόσο, από τους Βρετανούς. Προκειμένου, μάλιστα, να εξασφαλίσει παραχωρήσεις από την Τουρκία στο Ζήτημα των Στενών και της Μοσούλης και να προετοιμάσει κατάλληλα τη στρατηγική του, ο Κέρζον είχε συστήσει την έναρξη των εργασιών της Οικονομικής και Δημοσιονομικής Επιτροπής προτού τα δύο αυτά θέματα συζητηθούν. Συνεπώς, οι συνεδριάσεις της αρμόδιας για τα οικονομικά ζητήματα επιτροπής ξεκίνησαν στις 27 Νοεμβρίου παράλληλα με τις συνεδριάσεις της Στρατιωτικής και Εδαφικής Επιτροπής³⁸⁷.

Από την έναρξη της δεύτερης συνεδρίασης της 8^{ης} Δεκεμβρίου, οι κυβερνήσεις των Συμμάχων φάνηκαν φιλικά διακείμενες και πρόθυμες να ικανοποιήσουν τα τουρκικά αιτήματα στον βαθμό που εκείνα δεν συγκρούονταν με τις βασικές αρχές του σχεδίου τους. Ο Κέρζον επισήμανε την ευχαρίστηση των αντιπροσώπων των Δυνάμεων, διότι οι Τούρκοι αναγνώρισαν σε γενικές γραμμές την πρόταση για τη δημιουργία αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, υπό τον όρο ότι θα βεβαιώνονταν για την επαρκή προστασία της επικράτειας και των συμφερόντων τους. Επίσης, την ανεπιφύλακτη αποδοχή τους αναφορικά με την αρχή του ελεύθερου διάπλου των εμπορικών πλοίων σε όλες τις καταστάσεις και τη συγκατάθεσή τους για την ίδρυση μιας διεθνούς επιτροπής που θα ρύθμιζε τους κανόνες ναυσιπλοΐας των Στενών. Ο αντιπρόσωπος της Μεγάλης Βρετανίας δήλωσε ότι, μολονότι οι Σύμμαχοι θεωρούσαν τις ναυτικές και στρατιωτικές εγγυήσεις επαρκείς για την προστασία των Στενών, του Μαρμαρά και της Κωνσταντινούπολης από μια αιφνιδιαστική επίθεση, ήταν διατεθειμένοι να εξετάσουν και την προσφορά περαιτέρω πολιτικών εγγυήσεων προς την Τουρκία και να παραπέμψουν το ζήτημα στους νομικούς εμπειρογνώμονες προς μελέτη. Ως προς τη μείωση των ναυτικών δυνάμεων που ενδεχομένως να εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα, ο Κέρζον

³⁸⁶ Davison, «Turkish Diplomacy», σ. 203· Demirci, *The Lausanne*, σ. 103· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 369 (υποσημ. 2)· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 197-198· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 87-88.

³⁸⁷ Demirci, ό.π., σ. 58 (υποσημ. 44), 94, 96· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 35.

ανέφερε ότι οι Σύμμαχοι ήταν πρόθυμοι να αποδεχθούν μια ελαστική ερμηνεία αυτού του όρου και το ζήτημα να τακτοποιηθεί φιλικά μεταξύ των δύο πλευρών. Ως προς τον έλεγχο που η Τουρκία ζήτησε να ασκεί στα εμπορικά σκάφη σε περίπτωση που ήταν εμπόλεμη, οι Σύμμαχοι δεν έφερναν καμία αντίρρηση³⁸⁸.

Ο Κέρζον κατόπιν προέβη στην εξέταση των επτά τουρκικών αντιπροτάσεων, αναλύοντας την καθεμία ξεχωριστά και βασιζόμενος στον εκ των προτέρων έλεγχό τους από τους ναυτικούς και στρατιωτικούς συμβούλους των Συμμάχων. Όσον αφορά το πρώτο σημείο, η Θάλασσα του Μαρμαρά δεν θα μπορούσε να αποκλειστεί από τη γεωγραφική ενότητα των Στενών, καθώς αποτελούσε φυσική τους συνέχεια και επειδή η ελεύθερη ναυσιπλοΐα στα ύδατά της ήταν απαραίτητη τόσο όσο και ο διάπλους των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου. Ωστόσο, θα μπορούσαν να καθοριστούν συγκεκριμένα σημεία στα λιμάνια και στα ακραία τμήματα των σιδηροδρομικών γραμμών όπου θα κατασκευάζονταν αμυντικά έργα που δεν θα παρεμπόδιζαν την ελεύθερη διέλευση. Ως προς τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες στον Βόσπορο, ο Κέρζον επέμεινε στη διατήρησή τους, αλλά εξέταζε και την πιθανότητα συγκεκριμένων μεταβολών στην Κωνσταντινούπολη. Σημείωσε, επίσης, ότι οι Σύμμαχοι αποδέχονταν την ελεύθερη μετακίνηση των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων από την Ευρώπη στην Ασία και αντιστρόφως διαμέσου των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών. Αντίθετοι δεν ήταν ούτε στην εξέταση για την εγκατάσταση οπλοστασίων και ναυτικών εγκαταστάσεων στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες περιοχές, ενώ για τα ακριβή όρια των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών και τη διατήρηση των τουρκικών δυνάμεων στη χερσόνησο της Καλλιπόλης ανέμεναν τις απόψεις των ναυτικών και στρατιωτικών ειδικών της τουρκικής αποστολής. Αναφορικά με τα τέσσερα νησιά που βρίσκονταν στην είσοδο των Στενών, οι Σύμμαχοι ήταν ευνοϊκά διακείμενοι στην αποστρατιωτικοποίησή τους μολονότι δεν ήταν σε θέση να αποδεχθούν μια μεταβολή στο υπάρχον καθεστώς της Λήμνου ή της Σαμοθράκης και, συνεπώς, να εγκρίνουν την αυτονομία της Λήμνου. Ειδικά για τις τουρκικές αξιώσεις στην Ίμβρο και στην Τένεδο, ο Κέρζον μετέθεσε τη συζήτηση για αργότερα, δηλώνοντας ότι η τουρκική αντιπροσωπεία έπρεπε να προσκομίσει ακριβή στοιχεία -εθνολογικά και πληθυσμιακά- που θα αποδείκνυαν τη δικαιολογημένη μεταβίβαση της ελληνικής κυριαρχίας της Ίμβρου στην τουρκική. Τέλος, ο Κέρζον πρόβαλε ένα πρόσθετο συμμαχικό αίτημα που αφορούσε την αναγνώριση τίτλων ιδιοκτησίας στα κοιμητήρια των νεκρών των Δυτικών Συμμάχων³⁸⁹.

³⁸⁸ *Lausanne Conference*, σ. 167-168· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 367-368.

³⁸⁹ *Lausanne Conference*, σ. 168-169· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 62· Driault et Lhéritier, *Histoire Diplomatique*, σ. 422· Skaggs, *ό.π.*, σ. 368. Η συνθήκη ειρήνης (Μέρος Ε', άρθρα 124-136) ρύθμισε το ζήτημα των κοιμητηρίων προς όφελος των Συμμάχων. Σύμφωνα με το άρθρο 128 «*Η Τουρκική Κυβέρνησις υποχρεούται, έναντι των Κυβερνήσεων της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας, να παραχωρήση αυταίς κεχωρισμένως και διηλεκώς, εν τω εδάφει αυτής, τους χώρους ένθα ευρίσκωνται τάφοι, νεκροταφεία, κοιμητήρια και αναμνηστικά μνημεία των οικείων αυτών στρατιωτών και ναυτών των πεσόντων επί του πεδίου της μάχης ή αποβιωσάντων συνεπεία των τραυμάτων των,*

Μετά το πέρας της τέταρτης συνεδρίασης της Επιτροπής των Στενών συμφωνήθηκε να ανατεθεί η επεξεργασία των όρων του προσχεδίου για το νέο καθεστώς αποκλειστικά στους ναυτικούς και στρατιωτικούς εμπειρογνώμονες των Συμμάχων και των Τούρκων, παρά την αντίδραση του Τσιτσέριν, ο οποίος προφανώς θεωρούσε ότι οι Τούρκοι παρεξέκλιναν από τη γραμμή της σοβιετικής αντιπροσωπείας³⁹⁰. Στις 9 Δεκεμβρίου και για τις επόμενες δέκα ημέρες οι ειδικοί των δύο πλευρών -ο ίδιος ο Ισμέτ ηγήθηκε των εμπειρογνομόνων της Τουρκίας- εξέτασαν το προσχέδιο του συμβατικού καθεστώτος των Στενών στις βασικές του αρχές και στις τεχνικές του λεπτομέρειες. Το αποτέλεσμα ήταν η τροποποίηση συγκεκριμένων διατάξεων του συμμαχικού προσχεδίου, το οποίο στη νέα του μορφή αποτελείτο από τέσσερα ξεχωριστά παραρτήματα που κατατέθηκαν στους αντιπροσώπους στη συνεδρίαση της 18^{ης} Δεκεμβρίου 1922. Το πρώτο αφορούσε τους «Κανονισμούς διέλευσης των Δαρδανελίων, της Θάλασσας του Μαρμαρά και του Βοσπόρου» (14 Δεκεμβρίου), το δεύτερο σχετιζόταν με την «Αποστρατιωτικοποίηση των Ζωνών στα Στενά» (14 Δεκεμβρίου), ενώ τα δύο τελευταία (17 Δεκεμβρίου) αναφέρονταν στα «Σχέδια Άρθρων σχετικά με τη Διεθνή Επιτροπή των Στενών» και στο «Σχέδιο Άρθρου αναφορικά με την Εγγύηση Προστασίας των Στενών»³⁹¹.

Απευθυνόμενος στους συνέδρους, ο Κέρζον δήλωσε ότι οι νέες προσδιοριστικές διατάξεις της αρχής της ελευθερίας του διάπλου των Στενών ήταν σε σχέση με τις προγενέστερες περισσότερο ακριβείς και περιείχαν μια επιπλέον παραχώρηση των Συμμάχων προς τις Παρευξείνιες Δυνάμεις ως προς τη χωρητικότητα των πολεμικών πλοίων. Επίσης, με την εισαγωγή διατάξεων καθοριζόταν ο τρόπος με τον οποίο θα πραγματοποιείτο ο έλεγχος της διέλευσης³⁹². Συγκεκριμένα, σε περίοδο ειρήνης η μέγιστη ναυτική ισχύς εκάστου κράτους που θα διέπλεε τα Στενά κατευθυνόμενη προς τη Μαύρη Θάλασσα δεν θα υπερέβαινε τη δύναμη του υπάρχοντος κατά τον χρόνο του διάπλου ισχυρότερου στόλου των παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας, υπό την αίρεση ότι οι Δυνάμεις επιφυλάσσονταν του δικαιώματός τους να αποστέλλουν στη Μαύρη Θάλασσα σε όλες τις περιόδους και σε όλες τις περιστάσεις μια ελάχιστη δύναμη τριών καταδρομικών σκαφών, εκ των οποίων κανένα δεν θα υπερέβαινε τους 10.000 τόνους. Σύμφωνα με τον Μπαρρέρ, η δύναμη αυτή -

δυστυχημάτων ή ασθενειών, ως και των εν αιχμαλωσία αποβιωσάντων αιχμαλώτων πολέμου και πολιτικών κρατουμένων αυτών. Θα παραχωρήση αυταίς ωσαύτως τους χώρους, οίτινες κριθήσονται αναγκαίοι εις το μέλλον προς ίδρυσιν συγκεντρωμένων νεκροταφείων, κοιμητηρίων ή αναμνηστικών μνημείων [...]». Για τα σχετικά άρθρα βλ. Υπουργείο Εξωτερικών (Ειδική Νομική Υπηρεσία, Τμήμα Διεθνών Συμβάσεων), *Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1993, σ. 56-59.

³⁹⁰ *Lausanne Conference*, σ. 172· Dontas, ό.π., σ. 63· Skaggs, ό.π., σ. 368.

³⁹¹ *Lausanne Conference*, σ. 230, 243-250· Skaggs, ό.π., σ. 369-370.

³⁹² *Lausanne Conference*, σ. 230.

που ενώ μπορεί να συνιστά μοίρα- δεν ήταν μεγάλης στρατιωτικής αξίας. Η Τουρκία δεν θα έφερε καμία ευθύνη ως προς τον αριθμό των σκαφών που θα εισέρχονταν στα Στενά³⁹³.

Ως προς το ζήτημα των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, τα αναθεωρημένα σχέδια άρθρων προέβλεπαν τη μείωση του μεγέθους τους και στις δύο ακτές των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου, την αποστρατιωτικοποίηση των τεσσάρων νησιών στην είσοδο των Στενών και του νησιωτικού συμπλέγματος των Λαγουσών (Μαυρών), καθώς και των νησιών της Θάλασσας του Μαρμαρά εκτός από την Καλόλιμνο (τουρκ. Ίμραλη). Οι Σύμμαχοι αναγνώριζαν στην Τουρκία το δικαίωμα να οχυρώσει τη νότια ακτή της Θάλασσας του Μαρμαρά, αλλά απαγόρευαν όλα τα στρατιωτικά έργα στη θρακική ακτή. Άλλες σημαντικές παραχωρήσεις των Συμμάχων προς την Τουρκία αφορούσαν την ελεύθερη μετακίνηση των στρατευμάτων της εντός των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών και των νησιών της επικράτειάς της, καθώς και την ελευθερία της να οργανώσει ένα σύστημα παρακολούθησης και επικοινωνίας, το οποίο θα περιλάμβανε τηλεγραφικές, τηλεφωνικές και οπτικές επικοινωνίες. Επίσης, ο στόλος της θα διατηρούσε το δικαίωμα να πλέει και να αγκυροβολεί εντός των υδάτων των Στενών, καθώς και των χωρικών της υδάτων που συμπεριλαμβάνονταν στις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες και στα νησιά³⁹⁴.

Το τρίτο παράρτημα αναφερόταν στην ίδρυση μιας Διεθνούς Επιτροπής των Στενών με έδρα την Κωνσταντινούπολη και υπό την αιγίδα της ΚτΕ. Η επιτροπή θα απαρτιζόταν από τα μέλη που προβλέπονταν στο συμμαχικό προσχέδιο με την επιφύλαξη ότι η Σοβιετική Ένωση και οι ΗΠΑ θα συμμετείχαν, εφόσον υπέγραφαν τη σύμβαση του καθεστώτος των Στενών. Πέρα από τα τεχνικά θέματα, η επιτροπή θα ήταν επιφορτισμένη με την επίβλεψη και τη διατήρηση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών και τη διασφάλιση της ομαλής λειτουργίας του διάπλου των Στενών³⁹⁵. Όμως η βρετανική αντιπροσωπεία ήταν βέβαιη ότι ως προς την επιτήρηση των ζωνών θα συναντούσε αντιδράσεις από τον Ισμέτ³⁹⁶.

Το τελευταίο παράρτημα επιχειρούσε να ικανοποιήσει την απαίτηση του Ισμέτ για την προστασία των Στενών από επίθεση με την παροχή συμμαχικής εγγύησης. Το σχέδιο άρθρου προέβλεπε ότι στην περίπτωση που η ελευθεροπλοΐα των Στενών ή η ασφάλεια των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών κινδύνευαν από την παράβαση των διατάξεων που σχετίζονταν με

³⁹³ *Lausanne Conference*, σ. 233, 244-245· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 64· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 89. O Skaggs (*Britain at the Straits*, σ. 371) αναφέρει ότι το αρχικό προσχέδιο προέβλεπε μια ελάχιστη δύναμη δύο καταδρομικών και ενός θωρηκτού. Ωστόσο, τα πρακτικά της συνδιάσκεψης και συγκεκριμένα το παράρτημα Α' που κατατέθηκε στη συνεδρίαση της 6^{ης} Δεκεμβρίου δεν προσδιορίζουν τον τύπο των πολεμικών σκαφών (war vessels), παρά μόνο ότι σε αυτά θα περιλαμβάνονταν και οι βοηθητικοί στόλοι, τα μεταγωγικά και τα αεροπλανοφόρα πλοία. Βλ. *Lausanne Conference*, σ. 151.

³⁹⁴ *Lausanne Conference*, σ. 230-231, 247· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 64· Skaggs, ό.π., σ. 370-371· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 89.

³⁹⁵ *Lausanne Conference*, σ. 231, 248-249· Dontas, ό.π., σ. 64· Skaggs, ό.π., σ. 371-373.

³⁹⁶ Skaggs, ό.π., σ. 373· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 89.

την ελευθερία του διάπλου ή από πολεμικές ενέργειες, οι Συμμαχικές Δυνάμεις θα απευθύνονταν, ξεχωριστά ή συλλογικά, στο Συμβούλιο της ΚτΕ προκειμένου να αποφασιστεί η λήψη των απαραίτητων μέτρων³⁹⁷.

Μολονότι στην τελευταία συνεδρίαση και ύστερα από τις τροποποιημένες διατάξεις του προσχεδίου διαγραφόταν η επίτευξη ενός ικανοποιητικού τελικού διακανονισμού του Ζητήματος των Στενών, η τουρκική αντιπροσωπεία με τη στάση της ανέτρεψε το σκηνικό. Ήδη κατά τη διάρκεια των συναντήσεων της υποεπιτροπής των Στενών, ο Ισμέτ ήταν καχύποπτος, κωλυσιεργούσε και στο θέμα των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών απαιτούσε εγγυήσεις και για τα πλέον απίθανα ενδεχόμενα. Εξάλλου, ως αντάλλαγμα των παραχωρήσεων της Τουρκίας στα Στενά αξίωνε την αποχώρηση των βρετανικών δυνάμεων κατοχής από την Κωνσταντινούπολη και τη χερσόνησο της Καλλίπολης. Συνεπώς, παρά την αποδοχή των βασικών αρχών του συμμαχικού σχεδίου, ήταν εξαιρετικά αμφίβολο αν η τουρκική αντιπροσωπεία τελικά θα το υπέγραφε. Όμως ο Ισμέτ δεν ήταν μόνος. Η διαπραγματευτική του ισχύς ενισχύθηκε από την ενθάρρυνση της Γαλλίας και της Ιταλίας, οι οποίες προκειμένου να πετύχουν οικονομικά ανταλλάγματα υποστήριζαν ότι η επίλυση του Ζητήματος των Στενών θα έπρεπε να είναι συμβατή με τις εθνικές επιδιώξεις και τα συμφέροντα της Τουρκίας³⁹⁸. Επίσης, η Μόσχα είχε προειδοποιήσει την κυβέρνηση της Άγκυρας ότι η παραδοχή της αρχής της ελευθεροπλοΐας των Στενών θα εκλαμβάνόταν ως εχθρική ενέργεια, αναγκάζοντας τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας να ανανεώσει τη συνεργασία του με τον Τσιτσέριν³⁹⁹. Ο τελευταίος, ύστερα από την αποδοχή του αναθεωρημένου προσχεδίου από τους εμπειρογνώμονες της συνδιάσκεψης, σε συνομιλία του με τον Κέρζον (17 Δεκεμβρίου) είχε αποπειραθεί να διευθετήσει οριστικά το πρόβλημα μαζί του. Παρ' όλα αυτά ο τελευταίος αρνήθηκε κατηγορηματικά να συμπλεύσει ισχυριζόμενος ότι στόχος της συνδιάσκεψης δεν ήταν ο συμβιβασμός των διαμετρικά αντίθετων βρετανικών και σοβιετικών απόψεων στο Ζήτημα των Στενών, αλλά η σύναψη ειρήνης μεταξύ των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων και της Τουρκίας⁴⁰⁰.

Η αισιοδοξία που διακατείχε τον Κέρζον και τους λοιπούς αντιπροσώπους ότι το προσχέδιο σύμβασης της 18^{ης} Δεκεμβρίου θα τακτοποιούσε οριστικά το καθεστώς των Στενών αποδείχθηκε φρούδα, όταν ο Ισμέτ και ο Τσιτσέριν παρουσίασαν τις αντιπροτάσεις τους, οι οποίες ουσιαστικά επανέφεραν την προβληματική του θέματος στο αρχικό της στάδιο⁴⁰¹. Στην ομιλία του ο Ισμέτ υπέβαλε δύο νέα τροποποιημένα προσχέδια της τουρκικής αντιπροσωπείας που περιείχαν μείζονες ή ελάσσονες μεταβολές σχετιζόμενες με την ελευθερία του διάπλου των Στενών και τις

³⁹⁷ *Lausanne Conference*, σ. 231-232, 249-250· Skaggs, ό.π., σ. 373.

³⁹⁸ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 63· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 88.

³⁹⁹ Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 231-232.

⁴⁰⁰ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 64· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 369.

⁴⁰¹ Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 232· Skaggs, ό.π., σ. 373-374.

αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες. Ως πρόφαση για την υποβολή των προσχεδίων ισχυρίστηκε ότι δεν ήταν της δικαιοδοσίας των εμπειρογνομόνων να αποφασίσουν επί προβληματικών σημείων που είχαν βαρύνουσα σημασία και ότι οι προτάσεις της τουρκικής αντιπροσωπείας θα έπρεπε να εξεταστούν είτε από την ίδια την επιτροπή ή από μια υποεπιτροπή⁴⁰². Ανάμεσα στα άλλα ζήτησε την εξαίρεση της Θάλασσας του Μαρμαρά από τον όρο «Στενά»⁴⁰³ και τον περιορισμό του συνολικού εκτοπίσματος των πολεμικών σκαφών που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα σε περίοδο ειρήνης. Η συνολική χωρητικότητα των ξένων σκαφών που θα διέπλεαν τα Στενά θα έπρεπε να είναι μικρότερη όχι μόνο από το μέγεθος της μεγαλύτερης ναυτικής δύναμης της Μαύρης Θάλασσας, αλλά και από το μέγεθος του υφιστάμενου τουρκικού στόλου μεταξύ των εισόδων της Μαύρης Θάλασσας και του Αιγαίου Πελάγους⁴⁰⁴. Ως προς τις διατάξεις της αποστρατιωτικοποίησης, μία από τις τροποποιήσεις που προτάθηκαν από την τουρκική αντιπροσωπεία είχε στόχο να αποκλείσει την Ελλάδα από την περιοχή των Στενών. Η Σαμοθράκη, η Ίμβρος και η Τένεδος, δήλωσε ο Ισμέτ, ως οργανικό τμήμα των Δαρδανελλίων δεν θα έπρεπε σε καμιά περίπτωση να βρίσκονται υπό την κυριότητα μιας άλλης Δύναμης, ενώ και η παρουσία του ελληνικού στόλου στη Λήμνο και στη Σαμοθράκη αποτελούσε δυνητική απειλή για το καθεστώς των Στενών. Η τουρκική κυβέρνηση, κατέληξε, αξίωνε την αυτονομία της Λήμνου και της Σαμοθράκης και αρνείτο να συγκαταθέσει στο δικαίωμα του ελληνικού στόλου να κινείται και να αγκυροβολεί στα ύδατα των δύο αυτών νησιών⁴⁰⁵. Επιπρόσθετα ο Ισμέτ πρότεινε να εισαχθεί διάταξη που θα επέτρεπε τη στάθμευση δύναμης 5.000 στρατιωτών στη χερσόνησο της Καλλίπολης για την άμυνα της αιγαιακής ακτής⁴⁰⁶. Τέλος, ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας επιφυλάχθηκε να παρουσιάσει σε μεταγενέστερη συνεδρίαση τις παρατηρήσεις του για τα σχέδια άρθρων αναφορικά με την Επιτροπή των Στενών και το ζήτημα των εγγυήσεων⁴⁰⁷.

Η μεταστροφή του Ισμέτ υποστηρίχθηκε από τον Τσιτσέριν, ο οποίος με τη σειρά του απέρριψε το συμμαχικό προσχέδιο ως απειλητικό για την Τουρκία και τη Σοβιετική Ένωση και χωρίς την ύπαρξη αποτελεσματικών εγγυήσεων για την ασφάλειά τους. Η άποψή του ήταν ότι οι διατάξεις του διάπλου και της αποστρατιωτικοποίησης άφηναν τα Δαρδανέλλια έκθετα και, συνεπώς, την Κωνσταντινούπολη και τις ακτές της Μαύρης Θάλασσας ανυπεράσπιστες απέναντι στις επιθετικές διαθέσεις των στόλων της Δύσης, τόσο σε περιόδους ειρήνης όσο και πολέμου⁴⁰⁸.

⁴⁰² *Lausanne Conference*, σ. 241.

⁴⁰³ *Ο.π.*, σ. 235.

⁴⁰⁴ *Lausanne Conference*, σ. 255-256· *Skaggs, Britain at the Straits*, σ. 374-375.

⁴⁰⁵ *Lausanne Conference*, σ. 235, 260· *Dontas, Greece and Turkey*, σ. 65· *Skaggs, ό.π.*, σ. 375· *Νικολάου, Ο διάπλους*, σ. 57, 58.

⁴⁰⁶ *Lausanne Conference*, σ. 260· *Dontas, ό.π.*, σ. 65· *Skaggs, ό.π.*, σ. 375.

⁴⁰⁷ *Lausanne Conference*, σ. 235· *Skaggs, ό.π.*, σ. 375.

⁴⁰⁸ *Lausanne Conference*, σ. 236-238· *Dontas, Greece and Turkey*, σ. 65· *Nicolson, Curzon*, σ. 312.

Ολοκληρώνοντας την τοποθέτησή του, ο Τσιτσέριν παρουσίασε το προσχέδιο της σοβιετικής αντιπροσωπείας διατείνόμενος ότι έπρεπε να εξεταστεί από υποεπιτροπή άρθρο προς άρθρο⁴⁰⁹.

Το υποβαλλόμενο προσχέδιο σύμβασης ουσιαστικά στόχευε με την υπογραφή διεθνούς πράξης στην αναγνώριση της Μαύρης Θάλασσας ως *Mare Clausum* των παράκτιων Δυνάμεων για μια δεκαετή περίοδο (άρθρα 21, 22) και στην κυριαρχία των Στενών και των παρακείμενων ελληνικών νησιών από τη Σοβιετική Ένωση. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο στο γεωγραφικό σύμπλεγμα των Στενών θα περιλαμβάνονταν και η Σαμοθράκη, η Ίμβρος, η Τένεδος, η Λήμνος, οι Λαγούσες καθώς και τα χωρικά ύδατα των Στενών. Το δεύτερο επικύρωνε την κυριαρχία της Τουρκίας στα Στενά και ανακήρυσσε αυτόνομες τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη. Σε περίοδο ειρήνης και πολέμου απαγορευόταν η διέλευση των Στενών από τα πολεμικά σκάφη των ξένων κρατών εκτός εκείνων της Τουρκίας (άρθρα 4, 11), ενώ υπό τις προϋποθέσεις που θα όριζε η Τουρκία, τα ουδέτερα πολεμικά πλοία χωρητικότητας έως 6.000 τόνων θα απολάμβαναν του δικαιώματος του διάπλου (άρθρα 6, 7, 8, 9, 14). Προκειμένου να περιφρουρήσει την κυριαρχία της και να εφαρμόσει την αρχή της απαγόρευσης του διάπλου στα πολεμικά πλοία και αεροσκάφη, η Τουρκία θα είχε το δικαίωμα να διατηρεί στρατιωτικές, ναυτικές και αεροπορικές δυνάμεις και βάσεις εντός της ζώνης των Στενών, να προβεί σε οχυρώσεις και στην πόντιση ναρκών, να κατασκευάσει δρόμους για στρατιωτική χρήση και σιδηροδρομικές γραμμές και γενικά να οργανώσει την άμυνα των Στενών με όλα τα διαθέσιμα μέσα της υπάρχουσας πολεμικής τεχνολογίας και τακτικής (άρθρο 15). Τα άρθρα 17-20 προέβλεπαν την ίδρυση μιας διεθνούς επιτροπής με αρμοδιότητες που άπτονταν των ζητημάτων της εμπορικής ναυτιλίας και η οποία θα απαρτιζόταν από έναν αντιπρόσωπο του κάθε παράκτιου κράτους της Μαύρης Θάλασσας και από έναν αντιπρόσωπο εκ της Γερμανίας, των ΗΠΑ, της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Ιταλίας και της Ιαπωνίας. Πρόεδρός της θα ήταν ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας και έδρα της η Κωνσταντινούπολη. Το καταστατικό της επιτροπής θα καθοριζόταν με ειδική σύμβαση μεταξύ των προαναφερομένων χωρών και εντός περιόδου τριών μηνών από την υπογραφή των διατάξεων του προσχεδίου. Στην περίπτωση που οι προτεινόμενοι κανονισμοί γίνονταν αποδεκτοί από τις Δυνάμεις, η Σοβιετική Ένωση θα πρότεινε στις κυβερνήσεις των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας τη σύγκληση συνδιάσκεψης με σκοπό την ανάληψη αμοιβαίων εγγυήσεων για την αποτελεσματική ασφάλεια των ακτών τους⁴¹⁰.

Τα υποβληθέντα από την τουρκική και τη σοβιετική αντιπροσωπεία αντισχέδια ήταν αναμενόμενο να δυσαρεστήσουν τον Κέρζον, ο οποίος πίστευε ότι οι δύο αντιπροσωπείες δρούσαν από κοινού και συντονισμένα για να ανατρέψουν το εγχείρημα των Συμμάχων. Κατηγόρησε τις δύο πλευρές ότι κωλυσιεργούσαν το έργο της συνδιάσκεψης, επειδή αν και τις προηγούμενες ημέρες

⁴⁰⁹ *Lausanne Conference*, σ. 240.

⁴¹⁰ *Lausanne Conference*, σ. 250-253· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 65-66.

είχαν την ευκαιρία να παρουσιάσουν τις αντιπροτάσεις τους, εντούτοις δεν το έπραξαν. Περαιτέρω πίστωση χρόνου, όπως διευκρίνισε, δεν ήταν δυνατό να τους δοθεί για τη λεπτομερή εξέταση των σχεδίων τους. Ωστόσο, με τη σύμφωνη γνώμη του Μπαρρέρ και του Γκαρρόνι⁴¹¹, συμφώνησε απρόθυμα στη συνεδρίαση της επομένης να παρουσιάσει εκ μέρους των Συμμάχων τις παρατηρήσεις τους⁴¹². Στην περίπτωση που και η συνεδρίαση εκείνη δεν εξελισσόταν ομαλά, ο Κέρζον ήταν αποφασισμένος να θέσει τον Ισμέτ προ τετελεσμένων, καθιστώντας του σαφές ότι το Ζήτημα των Στενών θεωρείτο λήξαν και προειδοποιώντας τον ότι η μη αποδοχή της προτεινόμενης λύσης των Συμμάχων θα συνεπαγόταν την άρση των παραχωρήσεών τους⁴¹³.

Στην αγόρευσή του στη συνεδρίαση της 19^{ης} Δεκεμβρίου, ο Κέρζον αρχικά απέρριψε εκ μέρους των Συμμάχων το σοβιετικό σχέδιο στο σύνολό του διότι αναπαρήγαγε την αρχική πρόταση του Τσιτσέριν για την αρχή της απόλυτης απαγόρευσης εισόδου των πολεμικών στόλων στη Μαύρη Θάλασσα και ήταν τελείως ασύμβατο με την υποστηριζόμενη από τους αντιπροσώπους των Συμμάχων και των κρατών της Μαύρης Θάλασσας αρχή της ελευθερίας διέλευσης των Στενών⁴¹⁴. Κατόπιν απάντησε στις προτάσεις του Ισμέτ, απορρίπτοντας κατηγορηματικά τις περισσότερες από αυτές. Ο Κέρζον ανακοίνωσε αποφασιστικά -σαν τελεσίγραφο, όπως χαρακτηριστικά ανέφερε στο Φόρεϊν Όφισ- ότι οι τουρκικές τροποποιήσεις ως προς τις διατάξεις της αποστρατιωτικοποίησης και της ναυσιπλοΐας ήταν απαράδεκτες, επειδή τα ζητήματα αυτά ήδη είχαν συζητηθεί εκτενώς και εξαντλητικά και ότι οι Σύμμαχοι από την πλευρά τους είχαν φθάσει στο ανώτατο όριο των παραχωρήσεων⁴¹⁵. Όσον αφορά την αποστρατιωτικοποίηση, χαρακτήρισε ως απαράδεκτο τον ισχυρισμό του αντιπροσώπου της Τουρκίας ότι η Θάλασσα του Μαρμαρά θα έπρεπε να εξαιρεθεί από τους περιορισμούς της αποστρατιωτικοποίησης, διότι αποτελούσε φυσική συνέχεια των Στενών. Οι Σύμμαχοι, τόνισε, επέτρεπαν στην Τουρκία να προβεί στην οχύρωση της νότιας ακτής της Προποντίδας και στην ελεύθερη μετακίνηση των τουρκικών στρατευμάτων εντός αυτής. Εντούτοις στο μοναδικό σημείο που επέμεναν και ήταν ανυποχώρητοι αφορούσε την αποστρατιωτικοποίηση της βόρειας ακτής προκειμένου να διασφαλιστεί η ελευθερία διέλευσης στην παράκτια ζώνη κατά μήκος της ακτής αυτής. Επίσης, αρνήθηκε να συναινέσει στο τουρκικό αίτημα για την εκχώρηση αυτόνομου καθεστώτος στη Λήμνο και στη Σαμοθράκη δηλώνοντας ότι οι Σύμμαχοι σε καμιά περίπτωση δεν θα παραχωρούσαν την ελληνική κυριαρχία και ότι το μόνο που ενέκριναν ήταν η εφαρμογή της πλέον απόλυτης μορφής αποστρατιωτικοποίησης στα δύο νησιά για την ασφάλεια της

⁴¹¹ *Lausanne Conference*, σ. 241-242· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 376.

⁴¹² *Lausanne Conference*, σ. 241· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 232· Skaggs, ό.π., σ. 375-376· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 90.

⁴¹³ Macfie, ό.π., 232· Skaggs, ό.π., σ. 376 (υποσημ. 3).

⁴¹⁴ *Lausanne Conference*, σ. 262-263· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 66· Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 201.

⁴¹⁵ *Lausanne Conference*, σ. 264-265· Dontas, ό.π., σ. 67-68· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 233· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 376-377· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 90.

Τουρκίας. Επίσης, απορρίφθηκε και η πρόταση που προέβλεπε την απαγόρευση του ελληνικού στόλου να σταθμεύει στη Λήμνο και την ελευθερία κινήσεων του τουρκικού στα ύδατα του Αιγαίου. Ο Κέρζον πρόσθεσε ακολούθως ότι ήταν αδύνατο να γίνει αποδεκτή η πρόταση της τουρκικής αντιπροσωπείας για την εξάλειψη του όρου που όριζε ότι σε περίπτωση πολέμου η Τουρκία θα καταργούσε την κατάσταση αποστρατιωτικοποίησης, αλλά θα ήταν υποχρεωμένη να την επαναφέρει μετά την κατάπαυσή του. Τέλος, απορρίφθηκε το αίτημα για τη διατήρηση τουρκικής τακτικής δύναμης (φρουράς) 5.000 ανδρών στη χερσόνησο της Καλλίπολης για την άμυνα των Στενών. Η μοναδική παραχώρηση που οι Σύμμαχοι αναγνώριζαν στην Τουρκία αφορούσε το δικαίωμά της να εποπτεύει με πολεμικά αεροπλάνα ή αερόστατα τα ύδατα των Στενών και τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες⁴¹⁶.

Σχετικά με τις τροποποιήσεις που πρότεινε η Τουρκία για τη ναυσιπλοΐα των Στενών από τα πολεμικά πλοία, ο Κέρζον με τη συγκατάθεση των αντιπροσώπων των Συμμάχων παρέθεσε τις παρατηρήσεις των ναυτικών εμπειρογνομόνων της βρετανικής αντιπροσωπείας που είχαν επεξεργαστεί το τουρκικό αντισχέδιο την προηγούμενη. Η άποψή τους ήταν ότι προτάσεις της Τουρκίας έτειναν προς τη ριζική αλλοίωση του συμμαχικού σχεδίου και ως εκ τούτου κρίνονταν ανεφάρμοστες και απαράδεκτες. Μεταξύ άλλων, οι Τούρκοι ζητούσαν όχι μόνο τον περιορισμό της χωρητικότητας της συνολικής δύναμης των ξένων πολεμικών στόλων που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα, αλλά επιπρόσθετα απαιτούσαν το μέγεθος της ναυτικής δύναμης που θα διέπλεε τα Στενά σε οποιαδήποτε στιγμή να μην ξεπερνά το μέγεθος του στόλου που διατηρούσε η Τουρκία στη Θάλασσα του Μαρμαρά. Η πρότασή τους στερείτο λογικής βάσης, διότι, αν ο τουρκικός στόλος δεν διέθετε ναυαρχίδα, καμία ναυτική Δύναμη δεν θα μπορούσε να στείλει τέτοιου είδους σκάφη στη Μαύρη Θάλασσα σε περίοδο πολέμου, ακόμη και αν οι παράκτιες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας τα διέθεταν. Επίσης, οι Τούρκοι είχαν προτείνει διάφορους περίπλοκους κανονισμούς για τον υπολογισμό της ταχύτητας και του εξοπλισμού που υποχρεούνταν να διαθέτουν τα εν λόγω σκάφη. Τέτοιες προτάσεις, εξηγούσαν οι σύμβουλοι, θα επέτρεπαν στην Τουρκία να ασκεί ουσιαστικό έλεγχο της διέλευσης των πλοίων σε περιόδους ειρήνης και πολέμου και, μολονότι σε κατάσταση ουδετερότητας, να ενισχύει καθοριστικά τη μία ή την άλλη πλευρά των εμπολέμων. Μία ακόμη αξίωσή τους που αφορούσε την επέκταση της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης στα 20 ν.μ (ναυτικά μίλια) από την είσοδο των Δαρδανελίων και περιμετρικά των νησιών του Βορείου Αιγαίου αντέβαινε την αρχή της ελευθερίας της ανοικτής θάλασσας, καθώς τα ναυτικά κράτη είχαν αναγνωρίσει το θεσπισμένο από το Διεθνές Δίκαιο όριο των τριών ν.μ.⁴¹⁷. Το αίτημα της τουρκικής

⁴¹⁶ *Lausanne Conference*, σ. 263-264· Dantas, ό.π., σ. 66-67· Skaggs, ό.π., σ. 376-377.

⁴¹⁷ Έως και τα μέσα του 20^{ου} αιώνα η έννοια της ανοικτής θάλασσας προσδιοριζόταν από τις θαλάσσιες περιοχές που βρίσκονταν εκτός των χωρικών υδάτων ή διαφορετικά της αιγιαλίτιδας ζώνης του παράκτιου κράτους και ήταν

αντιπροσωπείας απαιτούσε χρόνο για να εξεταστεί και, συνεπώς, δεν επρόκειτο να συζητηθεί. Τέλος, οι εμπειρογνώμονες άφησαν ανοικτό το ενδεχόμενο να εισαχθεί διάταξη στο συμμαχικό σχέδιο, η οποία θα περιόριζε σε 24 ώρες το απαιτούμενο χρονικό διάστημα για τη διέλευση των πολεμικών πλοίων από τα Στενά σε περίοδο ειρήνης⁴¹⁸.

Αφού παρουσίασε τις γνωματεύσεις των συμβούλων, ο Κέρζον επανήλθε αναφερόμενος στις αντιρρήσεις του Ισμέτ τις σχετικές με τα καθήκοντα της Επιτροπής των Στενών και το ζήτημα των εγγυήσεων. Στην πρώτη περίπτωση δήλωσε ότι οι Σύμμαχοι δεν θα υποχωρούσαν στην αξίωση των Τούρκων να περιοριστεί η Επιτροπή των Στενών στην εξασφάλιση της προστασίας της ναυσιπλοΐας, χωρίς να αναμειγνύεται στο έλεγχο της αποστρατιωτικοποίησης των ακτών και στην επιτήρηση του διάπλου των πολεμικών σκαφών. Ως προς το δεύτερο ζήτημα, ο Κέρζον ανέφερε ότι οι εγγυήσεις που θα παρέχονταν στην Τουρκία ταυτόχρονα με την ένταξή της στην ΚτΕ ήταν απόλυτα επαρκείς εφόσον προέβλεπαν -δυνάμει του άρθρου 10 του Συμφώνου της- την επέμβαση της ΚτΕ στην περίπτωση που παραβιάζονταν τα τουρκικά εδάφη και σύνορα. Επίσης, πρόσθεσε ότι όχι μόνο οι εγγυήσεις της ΚτΕ θα εξασφάλιζαν την τουρκική ακεραιότητα, αλλά και το ίδιο το συμμαχικό σχέδιο με τις πρόνοιές του για τον διάπλου των πολεμικών σκαφών και τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες καθιστούσε αδύνατη την όποια πίεση θα μπορούσε να ασκηθεί στην τουρκική κυβέρνηση. Η τελευταία θα ήταν αποκλειστικά υπεύθυνη και θα αναλάμβανε με όλα της τα επαρκή αμυντικά μέσα, τη διασφάλιση της άμυνας της πρωτεύουσάς της. Καταλήγοντας, ο Κέρζον τόνισε ότι, αν οι παρεχόμενες από τους Συμμάχους και την ΚτΕ εγγυήσεις δεν ικανοποιούσαν την Τουρκία, οι αντιπρόσωποι θα τις απέσυραν, αλλά δεν θα της παραχωρούσαν πλέον άλλες ισχυρότερες ή επιπρόσθετες⁴¹⁹.

Λαμβάνοντας τον λόγο ο Ισμέτ επιφυλάχθηκε να απαντήσει στις συμμαχικές προτάσεις αναφορικά με τον αφοπλισμό και την ελευθερία των Στενών και γνωστοποίησε τις θέσεις της τουρκικής αντιπροσωπείας ως προς τις υποχρεώσεις της Επιτροπής των Στενών και τις πολιτικές εγγυήσεις. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας έκρινε ότι καθήκον της εν λόγω επιτροπής ήταν η εξασφάλιση της ελεύθερης ναυσιπλοΐας και επέμεινε ότι σε καμιά περίπτωση οι αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες δεν θα έπρεπε να τεθούν υπό καθεστώς εποπτείας. Μια τέτοια πρόβλεψη, τόνισε, θα ήταν ασύμβατη με την κυριαρχία της Τουρκίας. Θεωρούσε, επίσης,

συναρτημένη με την ελευθερία του διεθνούς εμπορίου. Ήδη από τον 18^ο αιώνα το πλάτος της αιγιαλίτιδας ζώνης εκτεινόταν στα τρία ν.μ. από την ακτή, όριο που θεωρείτο ότι κάλυπτε η δύναμη βολής πυροβόλου. Ο κανόνας των τριών ν.μ. υιοθετήθηκε από τη Μεγάλη Βρετανία το 1878. Βλ. Ρούκουνας, *Διεθνές Δίκαιο*, σ. 111, 113, 151· Γρηγόρης Ι. Τσάλτας, Μαριάνθη Κλάδη-Ευσταθοπούλου, *Το Διεθνές Καθεστώς των Θαλασσών και των Ωκεανών: Διεθνής Πολιτική, Διεθνές Δίκαιο, Διεθνής Οργάνωση*, τόμος 1^{ος}: *Διεθνής Πολιτική και Δίκαιο της Θάλασσας. Οι Ζώνες Εθνικής Δικαιοδοσίας*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2003, σ. 82-83, 346.

⁴¹⁸ *Lausanne Conference*, σ. 265-266· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 67· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 232· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 377-378· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 60.

⁴¹⁹ *Lausanne Conference*, σ. 266-268.

απαράδεκτη την αντιπροσώπευση της Ελλάδας στην Επιτροπή των Στενών, ισχυριζόμενος ότι δεν ανήκε ούτε στις Μεγάλες Δυνάμεις ούτε στα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας. Όσον αφορά τις εγγυήσεις που προέβλεπε το Σύμφωνο της ΚτΕ, ο Ισμέτ τις θεωρούσε ανεπαρκείς. Αντίθετα, πρότεινε η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία, η Ιταλία, η Ιαπωνία και η Σοβιετική Ένωση να αναλάβουν κατ' ιδίαν εκάστη και συλλογικά την υποχρέωση να σεβαστούν και να εγγυηθούν με όλα τα δυνατά μέσα το απαραβίαστο των Στενών σε περίοδο ειρήνης και πολέμου. Αν, σε περίπτωση πολέμου, τα πολεμικά σκάφη των εν λόγω Δυνάμεων που θα διέπλεαν τα Στενά ήταν περισσότερα από το επιτρεπόμενο όριο των κανονισμών η Τουρκία μετά το πέρας των εχθροπραξιών θα αιτείτο την επαναφορά και εφαρμογή αυτών των κανόνων. Συμπεραίνοντας, ο Ισμέτ εξέφρασε την ελπίδα ότι οι προτάσεις του θα εξετάζονταν προσεκτικά από τους Συμμάχους και οι απόψεις τους θα μεταβάλλονταν προς όφελος της Τουρκίας⁴²⁰.

Η σοβιετική αντιπροσωπεία υπεραμύνθηκε του δικού της σχεδίου, δηλώνοντας ότι δεχόταν τη διέλευση ελαφρών πολεμικών σκαφών στη Μαύρη Θάλασσα, αλλά μόνο όταν αφορούσε την εξυπηρέτηση επιστημονικών και ανθρωπιστικών σκοπών. Ο Τσιτσέριν επανέλαβε την πρόθεσή του να υποδείξει τη σύγκληση συνδιάσκεψης των κρατών της Μαύρης Θάλασσας προκειμένου να ρυθμίσουν το ζήτημα της ασφάλειάς της με την ανάληψη αμοιβαίων εγγυήσεων. Πρόσθεσε, επίσης, ότι η επέμβαση των ξένων κρατών θα δημιουργούσε αιτίες γένεσης διεθνών περιπλοκών. Ακολούθως, δήλωσε ότι η Σοβιετική Ένωση ήταν αντίθετη στην υπαγωγή των Στενών στον έλεγχο μιας διεθνούς επιτροπής, όμως δεχόταν την ίδρυσή της, αν η αρμοδιότητά της περιοριζόταν στην επίβλεψη της ναυσιπλοΐας των Στενών. Η Σοβιετική Ένωση, κατέληξε ο αντιπρόσωπός της, δεν ήταν απομονωμένη, όπως την παρουσίασε ο Κέρζον, αλλά είχε συμμάχους της τους φορολογούμενους όλων των χωρών, οι οποίοι αντιτίθεντο στην αύξηση των εξοπλιστικών δαπανών⁴²¹.

Οι αντιπρόσωποι της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας απέρριψαν κατηγορηματικά τις τουρκικές και τις σοβιετικές αντιπροτάσεις δηλώνοντας την πλήρη αποδοχή του συμμαχικού σχεδίου, ενώ ο Σπαλαϊκόβιτς συντάχθηκε μαζί τους και διαμαρτυρήθηκε για την απώλεια χρόνου που επέφεραν αυτές οι ατέρμονες συζητήσεις. Ως προς την ελληνική αντιπροσωπεία, ο Βενιζέλος αναφέρθηκε στην άρνηση της Τουρκίας και της Σοβιετικής Ένωσης να αποδεχθούν την ελληνική παρουσία στην Επιτροπή των Στενών, δηλώνοντας ότι, μολονότι η Ελλάδα δεν συγκαταλεγόταν στη χορεία των Μεγάλων Δυνάμεων, εντούτοις αποτελούσε αξιόλογη ναυτική δύναμη, εφόσον ο εμπορικός της στόλος κατελάμβανε -σύμφωνα με τις τελευταίες στατιστικές πριν το 1912- τη

⁴²⁰ *Lausanne Conference*, σ. 268, 270-271· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 67· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 378-379· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 58· Ρούκουνας, *Εξωτερική*, σ. 377· Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 201.

⁴²¹ *Lausanne Conference*, σ. 271-274.

δεύτερη θέση μεταξύ των ξένων στόλων που διέσχιζαν τα Στενά. Επομένως, είχε κάθε δικαίωμα να αξιώσει τη συμμετοχή της στην Επιτροπή των Στενών. Ο Τσιτσέριν απάντησε ότι δεν είχε καμιά αντίρρηση για την εισδοχή της Ελλάδας στην επιτροπή⁴²².

Κλείνοντας τη συνεδρίαση, ο Κέρζον επανέλαβε ότι οι παραχωρήσεις των Σύμμαχων προς την Τουρκία είχαν αγγίξει το μέγιστο όριο και ότι δεν ήταν δυνατόν να επαναληφθεί η συζήτηση για ζητήματα που είχαν ήδη μελετηθεί και αναπτυχθεί κατά τη διάρκεια των τελευταίων δύο εβδομάδων. Αρνήθηκε απερίφραστα να δεχθεί τη συγκρότηση έστω και μιας τελευταίας συνεδρίασης για να ακουστεί μια νέα και περισσότερο περίπλοκη έκθεση των απόψεων της τουρκικής αντιπροσωπείας. Ωστόσο, κατόπιν της επιμονής του Ισμέτ να ληφθούν υπόψη οι τουρκικές προτάσεις με μεγαλύτερη προσοχή και καλή πίστη διότι αφορούσαν τα ζωτικά συμφέροντα της Τουρκίας, ο Κέρζον αποφάσισε τη σύγκληση μιας τελευταίας συνεδρίασης την επομένη, προκειμένου να δοθεί η ευκαιρία στην τουρκική αντιπροσωπεία να αποκριθεί στις συμμαχικές παρατηρήσεις. Κατά συνέπεια, σημείωσε ο Κέρζον προς το Φόρεϊν Όφισ, η Σοβιετική Ένωση δεν είχε λόγο να παρατείνει την παραμονή της στη Λωζάννη⁴²³.

Κατά τη διάρκεια της έβδομης συνεδρίασης της Επιτροπής των Στενών (20 Δεκεμβρίου), ο Ισμέτ επέδειξε πνεύμα διαλλακτικότερο και διάθεση συμφιλίωσης. Στην ανακοίνωσή του δήλωσε ότι η τουρκική αντιπροσωπεία αποδεχόταν το συμμαχικό προσχέδιο ως προς την αρχή της ελευθερίας του διάπλου των Στενών, μολονότι σε περίοδο πολέμου η διέλευση απεριόριστου αριθμού πολεμικών μονάδων μέσα από την Κωνσταντινούπολη θα παρουσίαζε σοβαρά μειονεκτήματα σε μια ουδέτερη Τουρκία. Επίσης, θεωρούσε αχρείαστη τη διατήρηση φυλακίδων στα ύδατα του Βοσπόρου, διότι κατά την άποψή του αποτελούσε ανάμνηση του παλαιού καθεστώτος των Στενών. Όμως ο Ισμέτ ήταν ανυποχώρητος στο θέμα της αποστρατιωτικοποίησης, απορρίπτοντας την όποια μορφή επίβλεψης των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών από μια διεθνή επιτροπή, στην οποία θα μετείχε και η Ελλάδα. Αν όμως η διατήρηση της επιτροπής ήταν επιβεβλημένη, σε καμία περίπτωση οι αρμοδιότητες και τα καθήκοντά της δεν θα έπρεπε να προσβάλουν τη διακυβέρνηση, την κυριαρχία και την ύπαρξη της Τουρκίας. Απλώς η επιτροπή θα έπρεπε να περιοριστεί στη διασφάλιση των κανονισμών που αφορούσαν τον διάπλου των πολεμικών σκαφών από τα Στενά. Εκτός αυτού, υποστήριξε ότι ο έλεγχος των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών δεν ήταν απαραίτητος, επειδή από τη στιγμή που τα οχυρωματικά έργα θα καταστρέφονταν, η διαδικασία της εκ νέου κατασκευής τους από την Τουρκία απαιτούσε όχι μόνο χρόνο, αλλά και ήταν αδύνατο να μην αποκαλυφθεί. Αρκούσαν μόνο η κατεδάφιση των οχυρώσεων και η δέσμευση

⁴²² *Lausanne Conference*, σ. 274-276· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 67· Ρούκουνας, *Εξωτερική*, σ. 378· Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 202.

⁴²³ *Lausanne Conference*, σ. 276-277· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 379.

της Τουρκίας για τη μη μελλοντική τους ανοικοδόμηση για να τεθεί η αποστρατιωτικοποίηση σε στέρεες βάσεις. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας εξέφρασε επιφυλάξεις ως προς το δικαίωμα της Ελλάδας να στρατολογή από τα νησιά στην εγγύτητα των Δαρδανελίων και της αγκυροβολίας του πολεμικού της στόλου στη Λήμνο, θεωρώντας και τα δύο ως απειλή για την ασφάλεια των Στενών. Αναφορικά με το καθεστώς της Ίμβρου, της Τενέδου και της Σαμοθράκης, δήλωσε ότι η Τουρκία δεν παραιτείτο των κυριαρχικών της αξιώσεων. Τα υπόλοιπα δύο σημεία για τα οποία πρόβαλε ενστάσεις ήταν η απαγόρευση για τη διατήρηση τακτικής φρουράς 5.000 ανδρών στη χερσόνησο της Καλλίπολης, αν και ο Ισμέτ θεωρούσε ότι το μέγεθος της δύναμης ήταν διαπραγματεύσιμο, και η ανεπάρκεια των πολιτικών εγγυήσεων εκ μέρους των Συμμάχων για την προστασία της Κωνσταντινούπολης⁴²⁴.

Για τον λόρδο Κέρζον η γενική αποδοχή των συμμαχικών όρων από τον Ισμέτ αποτελούσε ένα ουσιώδες βήμα για την επίλυση του Ζητήματος των Στενών και η απάντησή του χαρακτηριζόταν από σύνεση και μια τάση συμβιβασμού. Πρόσθεσε ότι, καθώς τελικός σκοπός των Συμμάχων ήταν η ασφάλεια των Στενών και της Κωνσταντινούπολης, η υπερβολική ανησυχία της Τουρκίας ως προς το θέμα αυτό δεν ήταν δικαιολογημένη. Κατόπιν ο Κέρζον ανέλυσε σημείο προς σημείο τις τουρκικές αντιρρήσεις. Αναφερόμενος στο ζήτημα της φρουράς της Καλλίπολης, δήλωσε ότι η παρουσία τακτικής δύναμης στη χερσόνησο ήταν ασύμβατη με την έννοια της αποστρατιωτικοποίησης και ότι οι Σύμμαχοι είχαν προβλέψει για την ύπαρξη τουρκικής φρουράς στο Καβάκι, τοποθεσία στη χερσόνησο της Καλλίπολης που ήταν εκτός της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης. Τόνισε, επίσης, ότι η Τουρκία στην περίπτωση που δεχόταν επίθεση, θα μπορούσε να μεταφέρει στην Καλλίπολη δια θαλάσσης τις δυνάμεις που διατηρούσε στην Πάνορμο. Οι προτεινόμενοι όροι της σύμβασης παρείχαν το δικαίωμα στην Τουρκία να διατηρεί μια δύναμη χωροφυλακής στη χερσόνησο, η οποία πρακτικά ήταν όμοια με τα τουρκικά στρατεύματα καθώς διέθετε ιππικό και πεζικό, όχι όμως πυροβολικό. Έπειτα, ο Κέρζον ομολόγησε ότι ουδέποτε είχε διανοηθεί ότι η παρουσία των ελαφρών πολεμικών σκαφών στην Κωνσταντινούπολη για την προστασία των πρεσβειών θα αποτελούσε κίνδυνο για την τουρκική κυριαρχία, μιας και αποτελούσε μια συνήθη και εθιμική κίνηση αβρότητας από την εκάστοτε κυβέρνηση -εν προκειμένω της τουρκικής και παλαιότερα της οθωμανικής- προς τους αντιπροσώπους των ξένων κρατών. Ήταν στοιχειώδες για τους πρεσβευτές στην Κωνσταντινούπολη να διαθέτουν τα μέσα μεταφοράς τους, αλλά για τη δυνατότητα κατάργησης ή μη αυτού του προνομίου θα ζητούσε τη γνώμη δύο εν ενεργεία και ενός πρώην πρεσβευτή στην

⁴²⁴ *Lausanne Conference*, σ. 280-284· Dantas, *Greece and Turkey*, σ. 68· Driault et Lhéritier, *Histoire Diplomatique*, σ. 422-423· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 233· Skaggs, *ό.π.*, σ. 379-380· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 90-91.

Κωνσταντινούπολη⁴²⁵. Για το ιδιαίτερης σημασίας ζήτημα της επίβλεψης των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών από την Επιτροπή των Στενών, ο Κέρζον παρατήρησε ότι οι τουρκικές επιφυλάξεις δεν αφορούσαν παρά μόνο τον τρόπο που θα διενεργείτο η επιτήρηση και όχι την ύπαρξη της ίδια της επιτροπής. Ο ίδιος σε συνεργασία με τον Μπαρρέρ και τον Γκαρρόνι θα παρουσίαζαν αργότερα τις προτάσεις τους στην τουρκική αντιπροσωπεία, προσδοκώντας ότι οι υποδείξεις τους δεν θα έθεταν σε αμφισβήτηση τα κυριαρχικά δικαιώματα της Τουρκίας. Ως προς τη μορφή των εγγυήσεων που αιτείτο η Τουρκία, ο Κέρζον δεν έδωσε απάντηση ενημερώνοντας τον Κρόου ότι η προηγούμενη άρνησή του ήταν οριστική⁴²⁶.

Η συνεδρίαση έληξε με εκφράσεις ικανοποίησης των επικεφαλής των αντιπροσωπειών προς τον Ισμέτ και την ευχή για την ευόδωση της τελικής λύσης στο Ζήτημα των Στενών⁴²⁷. Αξιοπρόσεκτη ήταν η σιωπή της σοβιετικής αντιπροσωπείας, γεγονός που ο Κέρζον το εξέλαβε ως ρήξη στις τουρκο-σοβιετικές σχέσεις και ήλπιζε ότι οι Σοβιετικοί, μην έχοντας πλέον λόγο στις διαπραγματεύσεις, θα εγκατέλειπαν τη Λωζάννη. Ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας προτίμησε να συζητήσει ιδιωτικά με τον Ισμέτ τα αμφισβητούμενα σημεία με την παρουσία των Μπαρρέρ και Γκαρρόνι, επειδή πίστευε ότι σε μια ιδιαίτερη συνομιλία ήταν πιθανότερο εκείνος να φανεί ενδοτικότερος, ενώ στις επίσημες συνεδριάσεις ήταν υποχρεωμένος να αποδεικνύει στην κυβέρνηση της Άγκυρας το αντίθετο⁴²⁸.

Οι εκκρεμότητες που οι δυο πλευρές καλούνταν να τακτοποιήσουν αφορούσαν τον μελλοντικό έλεγχο των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, τη φύση και το είδος των εγγυήσεων που απαιτούσε η Τουρκία και την κυριαρχία των γειτνιαζόντων με τα Δαρδανέλλια νησιών⁴²⁹. Ο Κέρζον διαψεύστηκε. Οι Σοβιετικοί όχι μόνο δεν αποσύρθηκαν, αλλά παρέμειναν για να παροτρύνουν τους Τούρκους να μην υποχωρήσουν και με υπομνήματα προς τη γραμματεία της συνδιάσκεψης συνέχιζαν να διαμαρτύρονται για τον αποκλεισμό τους από τις διαπραγματεύσεις⁴³⁰. Ο Ισμέτ από την πλευρά του και στις δύο συνομιλίες του με τον Κέρζον (22 Δεκεμβρίου) ήταν αμετακίνητος στις απαιτήσεις του, ενώ ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας δεν έλαβε την απαραίτητη στήριξη από τους αντιπροσώπους της Γαλλίας και της Ιταλίας. Ο Κέρζον υπέβαλε ένα υπόδειγμα για την εποπτεία των ζωνών, το οποίο ο Μπαρρέρ θα παρακινούσε τον Ισμέτ να δεχθεί. Διαφορετικά,

⁴²⁵ Με την άποψη του Κέρζον συντάχθηκε και ο Μωρίς Μπομπάρντ (1854-1935), διπλωμάτης και πολιτικός που ήταν ο δεύτερος αντιπρόσωπος της Γαλλίας στη συνδιάσκεψη. Βλ. *Lausanne Conference*, σ. 287.

⁴²⁶ *Lausanne Conference*, σ. 284-287· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 381.

⁴²⁷ *Lausanne Conference*, σ. 287-288· Skaggs, *ό.π.*, σ. 382-383.

⁴²⁸ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 68· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 233· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 91.

⁴²⁹ Dontas, *ό.π.*, σ. 68.

⁴³⁰ Dontas, *ό.π.*, σ. 68· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 91.

και καθώς τα χρονικά περιθώρια ήταν περιορισμένα, οι Τούρκοι έπρεπε να αποφασίσουν για την υπογραφή ή μη της Σύμβασης των Στενών⁴³¹.

Προς τα τέλη Δεκεμβρίου η συνδιάσκεψη είχε περιέλθει σε αδιέξοδο. Όχι μόνο στο Ζήτημα των Στενών, αλλά και στις συνεδριάσεις για τα θέματα των μειονοτήτων, των Διομολογήσεων και του Οικουμενικού Πατριαρχείου, η αδιαλλαξία της τουρκικής αντιπροσωπείας ήταν περισσότερο από εμφανής⁴³². Ο Ισμέτ είχε ειδοποιήσει την Άγκυρα (23 Δεκεμβρίου) να προετοιμαστεί στρατιωτικά στην περίπτωση που η συνδιάσκεψη οδηγείτο σε ρήξη εξαιτίας της επίμονης στάσης των Συμμάχων στο Ζήτημα των Στενών, των μειονοτήτων και άλλων θεμάτων. Στην απάντησή του ο πρωθυπουργός της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης Χουσεϊν Ραούφ μπέη διεμήνυσε (24 Δεκεμβρίου) ότι ο τουρκικός στρατός ήταν έτοιμος για όλα τα ενδεχόμενα⁴³³. Ο Κέρζον θεωρούσε υπεύθυνους για την άκαμπτη στάση των Τούρκων εν μέρει τους εθνικιστές της Άγκυρας και εν μέρει τους Σοβιετικούς⁴³⁴. Πράγματι, η Μόσχα με διακοίνωσή της προς την Άγκυρα κατέκρινε την κεμαλική κυβέρνηση για την υποχωρητικότητα της προς τους Συμμάχους αναφορικά με το Ζήτημα των Στενών, θεωρώντας ότι η συγκατάθεση της τουρκικής αντιπροσωπείας στη διέλευση των πολεμικών σκαφών αποτελούσε κατάφωρη παραβίαση της Συνθήκης της Μόσχας του 1921⁴³⁵. Επίσης, ο Κέρζον υποψιαζόταν ότι ο Ύπατος Αρμοστής στην Κωνσταντινούπολη (και ένας εκ των τριών παρατηρητών των ΗΠΑ στη συνδιάσκεψη) ναύαρχος Μαρκ Μπρίστολ (1868-1939) ενεργούσε προς αυτή την κατεύθυνση⁴³⁶. Ωστόσο, η ευθύνη δεν βάραινε αποκλειστικά τον Ισμέτ καθώς και το έτερο μέρος σε αυτήν τη διεκδικητική ήταν εξίσου ανυποχώρητο. Η πίεση που ασκούσε ο Κέρζον στον ομόλογό του για έναν το συντομότερο δυνατόν διακανονισμό ενίσχυαν την αντίσταση του Ισμέτ, από τη στιγμή μάλιστα που ο τελευταίος γνώριζε ότι ο Κεμάλ, κατά παράβαση των άρθρων 7 και 13 της Ανακωχής των Μουδανιών⁴³⁷, μετέφερε με μυστικότητα στρατεύματα για την κατάληψη της Ανατολικής Θράκης⁴³⁸. Επίσης, οι τουρκικές δυνάμεις είχαν αναπτυχθεί σε απόσταση πέντε χιλιομέτρων από τα Δαρδανέλλια αντί των 15 που είχε ορίσει η ανακωχή και προέβαιναν σε οχυρώσεις⁴³⁹. Ο Κέρζον από την πλευρά του υπερασπιζόταν την τακτική του,

⁴³¹ Dockrill, «Britain», σ. 6-7· Dontas, ό.π., σ. 68. Η Demirci εσφαλμένα αναφέρει (*The Lausanne*, σ. 111) ότι οι συζητήσεις με τον Ισμέτ έλαβαν χώρα στις 20 Δεκεμβρίου προτού εκφωνηθεί ο λόγος του στην Επιτροπή των Στενών.

⁴³² Dontas, ό.π., σ. 68-69.

⁴³³ Demirci, *The Lausanne*, σ. 108· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 204· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 91-92.

⁴³⁴ Yanoulopoulos, ό.π., σ. 92.

⁴³⁵ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 70.

⁴³⁶ Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 92.

⁴³⁷ Για τα άρθρα βλ. ό.π., σ. 93. Η Δοντά από αβλεψία αναφέρει ότι αθετήθηκαν τα άρθρα 7 και 12. Βλ. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 69.

⁴³⁸ Dontas, ό.π., σ. 69· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 92. Ο τουρκικός στρατός στη Θράκη αριθμούσε 35.000 άνδρες και 100 πυροβόλα, ενώ με τη στρατολογία του ντόπιου πληθυσμού θα ανερχόταν στους 50.000 περίπου. Βλ. Γεώργιος Σπέντζος, «Η Στρατιά του Έβρου, οι Ελληνικές Εναλλακτικές και η Συνθήκη της Λωζάννης», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τεύχος 16, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, 2014, σ. 177.

⁴³⁹ Σπέντζος, ό.π., σ. 177.

ισχυριζόμενος ότι δεν πίεζε τόσο ώστε να φέρει το πρόβλημα της εποπτείας των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών σε κρίσιμο σημείο και κατηγορούσε τον Ισμέτ ότι σκόπιμα παραπληροφορούσε την Άγκυρα και επέσπευδε την κρίση⁴⁴⁰.

Την επομένη των Χριστουγέννων ο Κέρζον συναντήθηκε εκ νέου με τον Ισμέτ χωρίς να υπάρξει θετικό αποτέλεσμα. Ο Ισμέτ ως αντάλλαγμα της αποδοχής του συμμαχικού σχεδίου για τα Στενά ζητούσε την αποχώρηση των συμμαχικών στρατευμάτων από την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά και την εξέταση των υπόλοιπων εκκρεμών ζητημάτων ύστερα από τη διευθέτηση των εδαφικών. Ο Κέρζον πίστευε ότι κατ' αυτόν τον τρόπο η Τουρκία επιδίωκε να τακτοποιήσει αργότερα τα οικονομικά ζητήματα και εκείνο των Διομολογήσεων κατά το δοκούν ή να μην τα διευθετήσει. Αρνούμενος να αποδεχθεί τη σύσταση του Ισμέτ, τον κατηγόρησε ότι ελαχιστοποιούσε τις πιθανότητες για τη σύναψη ειρήνης και τον προειδοποίησε με τη δημοσίευση όλων των εγγράφων, στην περίπτωση που η τουρκική αντιπροσωπεία απέρριπτε τελικά το προσχέδιο της συνθήκης⁴⁴¹.

Σε επικοινωνία του με τον Κέρζον (27 Δεκεμβρίου), ο πρωθυπουργός Μπόναρ Λω έκρινε ότι η τουρκική αδιαλλαξία βασιζόταν στην πιθανότητα ρήξης των σχέσεων της Μεγάλης Βρετανίας με τη Γαλλία στο ζήτημα των γερμανικών επανορθώσεων. Όπως ανέφερε στον Κέρζον, στην περίπτωση που η Γαλλία δεν στήριζε τη Μεγάλη Βρετανία απέναντι σε μια επίθεση της Τουρκίας, η βρετανική αντιπροσωπεία στη Λωζάννη δεν θα έπρεπε να διακινδυνεύσει τη σύγκρουση, αλλά προκειμένου να μην ξεσπάσει μια νέα σύγκρουση στη Μέση Ανατολή, οι βρετανικές δυνάμεις θα αποσύρονταν από την Κωνσταντινούπολη και την περιοχή των Στενών ακόμη και από τη χερσόνησο της Καλλίπολης⁴⁴². Στις 31 Δεκεμβρίου οι δύο άνδρες συναντήθηκαν στο Παρίσι όπου λάμβανε χώρα η Διασυμμαχική Συνδιάσκεψη για τις Επανορθώσεις. Ύστερα από τη διακηρυγμένη πρόθεση της Γαλλίας και του Βελγίου για την κατάληψη της κοιλάδας του Ρουρ, ο Λω παρότρυνε τον υπουργό του να επισπεύσει τον τερματισμό της Συνδιάσκεψης της Λωζάννης με τους καλύτερους δυνατούς όρους επειδή δεν επιθυμούσε την εμπλοκή της Μεγάλης Βρετανίας σε εξωευρωπαϊκές περιπλοκές. Ο Κέρζον, επιστρέφοντας στη Λωζάννη (5 Ιανουαρίου 1923), πλέον γνώριζε ότι οι Τούρκοι θα εκμεταλλεύονταν τη διαφωνία μεταξύ του Λονδίνου και του Παρισιού για να επιβάλουν τους όρους τους⁴⁴³. Πράγματι, η κατάληψη του Ρουρ (11 Ιανουαρίου) -την οποία οι Βρετανοί θεωρούσαν παράνομη- είχε σοβαρό αντίκτυπο και στη Λωζάννη. Το συμμαχικό μέτωπο είχε

⁴⁴⁰ Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 92-93.

⁴⁴¹ Douglas Dakin, «The Importance of the Greek Army in Thrace during the Conference of Lausanne 1922-1923» στο *Greece and Great Britain during World War I*, First Symposium organized in Thessaloniki by the Institute for Balkan Studies and King's College in London, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983, σ. 222· Demirci, *The Lausanne*, σ. 107-108· Dockrill, «Britain», σ. 7· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 204-205· Yanoulopoulos, *ό.π.*, σ. 93.

⁴⁴² Dakin, *ό.π.*, σ. 222· Yanoulopoulos, *ό.π.*, σ. 93.

⁴⁴³ Dockrill, «Britain», σ. 7· Nicolson, *Curzon*, σ. 324-325.

διαρραγεί και η Γαλλία υποστήριζε ανοικτά τους Τούρκους. Σύμφωνα με τον Ράμπολντ -δεύτερο αντιπρόσωπο της βρετανικής αποστολής στη συνδιάσκεψη- οι Γάλλοι θα στήριζαν τους Βρετανούς στη Λωζάννη υπό την προϋπόθεση ότι οι Βρετανοί θα συντάσσονταν μαζί τους στο ζήτημα των επανορθώσεων⁴⁴⁴.

Ενώ στη Λωζάννη το κλίμα ήταν σε γενικές γραμμές απαισιόδοξο, στη Θράκη η Ελλάδα και η Τουρκία συγκέντρωναν τις στρατιωτικές τους δυνάμεις. Οι Τούρκοι με την απειλή πολέμου στην πραγματικότητα σκόπευαν να παραπλανήσουν τους Συμμάχους και να ενθαρρύνουν την τουρκική αντιπροσωπεία στη Λωζάννη να επιτύχει όσο το δυνατόν περισσότερες παραχωρήσεις από εκείνους⁴⁴⁵. Όμως για την ελληνική κυβέρνηση ο κίνδυνος για την ασφάλεια του κράτους ήταν προφανής από τη στιγμή μάλιστα που οι πληροφορίες για την παραμονή ή την αποχώρηση των βρετανικών αρχών και του στρατού από την Κωνσταντινούπολη ήταν συγκεχυμένες⁴⁴⁶. Στην περίπτωση που οι Τούρκοι διέκοπταν τις διαπραγματεύσεις και αρνούσαν να υπογράψουν τη συνθήκη ειρήνης, ο Βενιζέλος συμβούλευσε την κυβέρνηση να ξεκινήσει διαπραγματεύσεις με τη Γιουγκοσλαβία ώστε τα στρατεύματα των δύο χωρών να προελάσουν χωρίς καθυστέρηση προς την Τσατάλτζα και, αν οι Σύμμαχοι εγκατέλειπαν την Κωνσταντινούπολη, προς τον Βόσπορο⁴⁴⁷.

Αποφασισμένος να ανακαταλάβει την Ανατολική Θράκη, ο υποστράτηγος Θεόδωρος Πάγκαλος (1878-1952) ύστερα από την παραίτησή του από υπουργός Στρατιωτικών (12 Δεκεμβρίου) ανέλαβε διοικητής της Στρατιάς του Έβρου και ξεκίνησε πολεμικές προετοιμασίες⁴⁴⁸. Ο Πάγκαλος προσέβλεπε σε έναν κοινό ελληνο-βρετανικό έλεγχο των Στενών προκειμένου να αποτραπεί η μεταφορά τουρκικών στρατευμάτων προς τη Θράκη. Η τιτλοφορούμενη μελέτη «*Το Πρόβλημα των Στενών του Ελλησπόντου και του Βοσπόρου και η Οριστική αυτού Λύσις*» που εκπονήθηκε από τον διοικητή του Γ' Σώματος Στρατού υποστράτηγο Παναγιώτη Γαργαλίδη (1870-1942) στόχευε στη διευκόλυνση του διάπλου των Στενών και βασιζόταν στο επιχείρημα ότι η Ελλάδα ως ναυτική δύναμη ήταν υποχρεωμένη να είναι πάντοτε φίλη και σύμμαχος της Μεγάλης Βρετανίας και, συνεπώς, οποιαδήποτε αντίθετη πολιτική επιλογή θα ήταν αυτοκαταστροφική και έπρεπε να αποκλειστεί. Ο Γαργαλίδης συνέστησε την κατοχή της χερσονήσου της Καλλίπολης από τη Μεγάλη Βρετανία και την κατασκευή διώρυγας μήκους τριών χιλιομέτρων μεταξύ του κόλπου

⁴⁴⁴ Demirci, *The Lausanne*, σ. 113-114.

⁴⁴⁵ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 69· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 93-94.

⁴⁴⁶ 1919-1940: *Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα*, αρ. εγγράφου 259, Α. Αλεξανδρή (Αθήνα) προς Ελ. Βενιζέλο, αρ. τηλ. 15008 (απόρρητο / προσωπικό / κατεπείγον), 26 Δεκεμβρίου 1922 / 8 Ιανουαρίου 1923.

⁴⁴⁷ Ο Βενιζέλος είχε προτείνει την παραχώρηση της Φλώρινας στη Γιουγκοσλαβία ως αντάλλαγμα της συνδρομής της. Οι διαπραγματεύσεις τελικά απέτυχαν εξαιτίας της άρνησης της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης. Βλ. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 69· Δαφνής, *Η Ελλάς*, σ. 39· Σπέντζος, «Η Στρατιά του Έβρου», σ. 180-181.

⁴⁴⁸ Η Στρατιά του Έβρου είχε συγκροτηθεί στα τέλη Σεπτεμβρίου του 1922 ύστερα από τη διάλυση της Στρατιάς της Μικράς Ασίας. Τον Ιανουάριο του 1923 αποτελείτο από εννιά μεραρχίες πεζικού και μία ιππικού. Για την οργάνωση της στρατιάς βλ. Σπέντζος, *ό.π.*, σ. 172-173.

του Ξηρού και στο Πλαγιάρι (τουρκ. Μπολάγρι) της Προποντίδας. Αιτιολογώντας την άποψή του ισχυρίστηκε ότι μόνο με την κατοχή της χερσονήσου της Καλλίπολης ο διάπλους των Δαρδανελλίων θα ήταν αδύνατος εξαιτίας του μεγάλου μήκους (80 χιλιόμετρα) και του μικρού πλάτους (δύο έως έξι χιλιόμετρα) του στενού που θα επέτρεπε τη ρίψη βλημάτων από την ασιατική ακτογραμμή, αν εκείνη ανήκε σε εχθρική χώρα. Αντίθετα, η κατασκευή της διώρυγας και η κατοχή της από τις ελληνικές δυνάμεις θα εξουδετέρωνε τη στρατηγική αξία των Δαρδανελλίων και θα επέτρεπε την απρόσκοπτη διέλευση των πολεμικών πλοίων προς τη Θάλασσα του Μαρμαρά. Ως προς τον διάπλου των βρετανικών σκαφών από τον Βόσπορο, ο Γαργαλίδης πρότεινε την κατοχή και των δύο του ακτών από μια βρετανική μοίρα και τη στάθμευση των τουρκικών δυνάμεων σε μια απόσταση 90 περίπου χιλιομέτρων από τον Βόσπορο και σε γραμμή οριοθετημένη από τη Νικομήδεια ως τη Μαύρη Θάλασσα, ώστε να μην είναι σε θέση να απειλήσουν τη διακοπή της διέλευσης. Σύμφωνα με τον τρόπο εκτέλεσης του σχεδίου, ο ελληνικός στρατός από τη Δυτική Θράκη και τη Μακεδονία θα επιχειρούσε την κατάληψη της Ανατολικής Θράκης και αργότερα της χερσονήσου της Νικομήδειας, ενώ τα ελληνικά πολεμικά σκάφη θα επιχειρούσαν να διαπλεύσουν τα Δαρδανέλλια με κατεύθυνση τη Θάλασσα του Μαρμαρά. Παράλληλα, τα βρετανικά πλοία στην Προποντίδα και η αεροπορία θα προέβαιναν στην κατάσχεση των τουρκικών πλωτών μέσων για να παρεμποδίσουν τη μεταφορά των στρατευμάτων και του πυροβολικού από την ασιατική ακτή του Βοσπόρου στην ευρωπαϊκή. Η συνδυασμένη αυτή επιχείρηση των βρετανικών και ελληνικών δυνάμεων θα είχε ως αποτέλεσμα την κατάληψη της Ανατολικής Θράκης έως τον Βόσπορο από τον ελληνικό στρατό εντός 15 μόλις ημερών από τη διάβαση του Έβρου⁴⁴⁹.

Το φιλόδοξο όσο και τολμηρό αυτό σχέδιο υποβλήθηκε στην ελληνική κυβέρνηση και διαβιβάστηκε στη Λωζάννη χωρίς αποτέλεσμα. Το Φόρειν Όφισ και ο Κέρζον προσωπικά δεν ήταν διατεθειμένοι να αποσύρουν τις βρετανικές δυνάμεις από την Κωνσταντινούπολη παρότι ήταν ανίσχυρες και παρά την αντίθετη άποψη των στρατιωτικών⁴⁵⁰. Επίσης, οι Σύμμαχοι από την πλευρά τους μολονότι έβλεπαν θετικά την τη στρατιωτική ανασύνταξη των ελληνικών δυνάμεων - περισσότερο οι Βρετανοί παρά οι Γάλλοι- συνέστησαν αυτοσυγκράτηση. Παρά τις πιέσεις της γαλλικής κυβέρνησης, ο Κέρζον θεωρούσε ότι το φάσμα του πολέμου θα ανάγκαζε τους Τούρκους να υπογράψουν ταχύτερα τη συνθήκη και ο επιτετραμμένος της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα Τσαρλς Μπέντινκ (1879-1955) αρνήθηκε να συνυπογράψει με τον ομόλογό του της γαλλικής πρεσβείας κοινή διαμαρτυρία προς την ελληνική κυβέρνηση⁴⁵¹.

⁴⁴⁹ 1919-1940: *Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα*, αρ. εγγράφου 257, Θ. Πάγκαλος (Γενικό Στρατηγείο) προς Α. Αλεξανδρή, αρ. πρωτ. 5839/32 [MMAB/173/34], 25 Δεκεμβρίου 1922 / 07 Ιανουαρίου 1923· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 207 (υποσημ. 112).

⁴⁵⁰ Daleziou, *Britain and the Greek-Turkish war*, σ. 290.

⁴⁵¹ Dakin, «The Importance», σ. 222-224· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 69-70· Σπέντζος, ό.π., σ. 179-180.

Η ορατή πολεμική απειλή από την πλευρά της Ελλάδας, η οποία θεωρητικά υποστηριζόταν από τους Βρετανούς, υποχρέωσε τον Κεμάλ να υποχωρήσει. Στις 7 Ιανουαρίου ο διπλωμάτης και εκτελών χρέη Υπάτου Αρμοστή της Μεγάλης Βρετανίας Νέβιλ Χέντερσον (1882-1942) ενημερώθηκε από τον Χασάν Φεχμί (1879-1961)⁴⁵² ότι το πρόβλημα των Στενών θα έπρεπε να θεωρηθεί ως διευθετημένο. Ύστερα και από τη ρύθμιση του ζητήματος του Πατριαρχείου (10 Ιανουαρίου) η ένταση αποκλιμακώθηκε, αλλά προσωρινά⁴⁵³. Η Τουρκία στράφηκε προς τη Σοβιετική Ρωσία αιτούμενη οικονομική και στρατιωτική βοήθεια με σκοπό να επιτεθεί εναντίον του ελληνικού στρατού στη Θράκη και κατά των Βρετανών στη Μεσοποταμία, ενώ ζήτησε από τους Σοβιετικούς να καταλάβουν τη Βεσσαραβία⁴⁵⁴. Μολονότι το διάβημά της δεν είχε συνέχεια, ήταν η Γαλλία που της πρόσφερε αναπάντεχα στήριξη. Το ενδεχόμενο επανάληψης των ελληνο-τουρκικών εχθροπραξιών ήταν απευκταίο για τον Πουανκαρέ, ο οποίος επιδίωκε να αποφύγει μια παράλληλη με την κρίση του Ρουρ σύγκρουση στη Μέση Ανατολή. Για να αποτρέψει μια τέτοια πιθανότητα και χωρίς προηγούμενη συνεννόηση με τη βρετανική κυβέρνηση, απέσυρε τον Μπαρρέρ από τις διαπραγματεύσεις και εξουσιοδότησε τον Μπομπάρντ να παρουσιάσει τους όρους της συνθήκης ειρήνης στον Κέρζον. Ο Πουανκαρέ μεταξύ άλλων πρότεινε την παραίτηση των Συμμάχων από το καθορισμένο συνοριακό όριο του Έβρου, την αποδοχή τουρκικού στρατού στη χερσόνησο της Καλλίπολης, την παράλειψη από τη συνθήκη του όρου που αφορούσε τον περιορισμό των τουρκικών δυνάμεων στην Ανατολική Θράκη και άλλες παραχωρήσεις σε οικονομικά και νομικά θέματα⁴⁵⁵.

Για τον αρχηγό της βρετανικής αντιπροσωπείας οι νέες προτάσεις της Γαλλίας συνιστούσαν μια άνευ όρων παράδοση στις τουρκικές απαιτήσεις. Ο Κέρζον μπροστά στη μεταβολή της γαλλικής πολιτικής αποφάσισε ότι η συνδιάσκεψη δεν επιδεχόταν καμία άλλη αναβολή, ενημέρωσε τους αντιπροσώπους της Γαλλίας και της Ιταλίας (24 Ιανουαρίου) για την πρόθεσή του να υποβάλει στον Ισμέτ το προσχέδιο της συνθήκης ειρήνης χωρίς τις γαλλικές τροποποιήσεις και προανήγγειλε την αναχώρηση της βρετανικής αντιπροσωπείας από τη Λωζάννη. Στις 29 Ιανουαρίου ο Ισμέτ έλαβε γνώση του προσχεδίου και στις 31 το κείμενο της συνθήκης με την επισυναπτόμενη Σύμβαση των Στενών κοινοποιήθηκε επίσημα από τους προέδρους των τριών επιτροπών στην τουρκική αντιπροσωπεία⁴⁵⁶.

⁴⁵² Υπουργός Οικονομικών και τρίτος αντιπρόσωπος της τουρκικής κυβέρνησης στη Λωζάννη. Βλ. Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 187.

⁴⁵³ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 70· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 94.

⁴⁵⁴ Dontas, *ό.π.*, σ. 70.

⁴⁵⁵ Dakin, «The Importance», σ. 224· Dockrill, «Britain», σ. 8· Dontas, *ό.π.*, σ. 70· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 94.

⁴⁵⁶ Dakin, *ό.π.*, σ. 224· Demirci, *The Lausanne*, σ. 114, 120-121, 123· Dockrill, *ό.π.*, σ. 8-9· Dontas, *ό.π.*, σ. 70, 72· Nicolson, *Curzon*, σ. 340-342· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 385-386· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 206. Ο Dakin αναφέρει ότι ο Ισμέτ πληροφορήθηκε στις 26 Ιανουαρίου για το προσχέδιο.

Με το άρθρο 14 του προσχεδίου της συνθήκης, η κυριαρχία της Ίμβρου και η Τενέδου θα παρέμενε στην Τουρκία, παρά τη δεκαετή ελληνική κατοχή και την απόλυτη πληθυσμιακή κυριαρχία, τουλάχιστον για την Ίμβρο, του ελληνικού στοιχείου. Τα δύο νησιά θα υπάγονταν σε καθεστώς τοπικής αυτονομίας και αυτοδιοίκησης και οι κάτοικοί τους θα εξαιρούνταν από την ελληνο-τουρκική ανταλλαγή των πληθυσμών, χωρίς ωστόσο να υπάρχει πρόβλεψη για την εξαίρεσή τους από τη στρατιωτική θητεία⁴⁵⁷. Στο προσχέδιο της Σύμβασης των Στενών⁴⁵⁸, οι Σύμμαχοι συμφώνησαν τελικά στον αποκλεισμό των δύο ακτών της Θάλασσας του Μαρμαρά από τις διατάξεις της αποστρατιωτικοποίησης, καθώς επίσης και στην κατάργηση των άρθρων που αφορούσαν την επίβλεψη των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών. Ως προς τις πολιτικές εγγυήσεις, το προσχέδιο προέβλεπε ότι στην περίπτωση που παραβιάζονταν οι διατάξεις για την ελευθερία της ναυσιπλοΐας των Στενών και βρισκόταν σε κίνδυνο η ασφάλεια των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, η Γαλλία, η Μεγάλη Βρετανία, η Ιταλία και η Ιαπωνία θα λάμβαναν από κοινού τα ενδεικνυόμενα από το Συμβούλιο της ΚτΕ μέτρα. Η ονομαστική αναφορά των χωρών που θα εγγυόνταν την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας, μολοντί δεν ανταποκρινόταν επακριβώς στο αίτημά της και για την ανάλογη υποχρέωση του εκάστου κράτους για την προστασία της, αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο μια βελτιωτική τροποποίηση της αρχικής διάταξης⁴⁵⁹.

Στην όγδοη και τελευταία συνεδρίαση της Επιτροπής των Στενών την 1^η Φεβρουαρίου 1923, ο Ισμέτ επανέλαβε το αίτημά του για την κατάργηση του όρου που περιόριζε τα τουρκικά στρατεύματα στην Ανατολική Θράκη και επέμεινε στην παρουσία τουρκικής φρουράς στη χερσόνησο της Καλλίπολης ως στοιχείου πρωταρχικής σημασίας για την ασφάλεια της Τουρκίας. Καταλήγοντας, δήλωσε ότι το Ζήτημα των Στενών ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με το ζήτημα της σύναψης της γενικής ειρήνης⁴⁶⁰ και γνωστοποίησε στους αντιπροσώπους ότι η υπογραφή της Σύμβασης των Στενών από την τουρκική αντιπροσωπεία θα εξαρτιόταν από την αποδοχή των δύο αυτών όρων⁴⁶¹. Παίρνοντας τη σκυτάλη από τον Ισμέτ, ο Τσιτσέριν εξέφρασε τις διαμαρτυρίες του κατά των όρων του προσχεδίου, τους οποίους θεωρούσε προϊόν της συνεργασίας των Συμμάχων,

⁴⁵⁷ 1919-1940: *Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα*, αρ. εγγράφου 356, Ελ. Βενιζέλος (Λωζάννη) προς Μ. Bombard, αρ. πρωτ. 1041 (Αντίγραφο), 29/01/1923· 1919-1940: *Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα*, αρ. εγγράφου 357, Δ. Κακλαμάνος (Λωζάννη) προς Α. Αλεξανδρή, αρ. τηλ. 1042/614, 16/29 Ιανουαρίου 1923· Skaggs, ό.π., σ. 386· Γιωλιζόγλου, *Οι Ελληνοτουρκικές*, σ. 201, 202· Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική*, σ. 174.

⁴⁵⁸ *Lausanne Conference*, σ. 772-785.

⁴⁵⁹ Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 386· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 94. Εσφαλμένα ο Macfie («The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 233) γράφει ότι μία ή περισσότερες Δυνάμεις θα αναλάμβαναν την υποχρέωση αυτή («[...] the Allies [...], had yet agreed [...] and to the amendment of the guarantee clauses in order to make immediate action by one or more of the powers possible [...]»), καθώς το κείμενο του προσχεδίου αναφέρει ρητά (*Lausanne Conference*, σ. 784) ότι οι Σύμμαχοι θα δρούσαν συλλογικά («conjointement» / «in conjunction») και όχι / ή και μεμονωμένα.

⁴⁶⁰ Εκ παραδρομής η Δοντά χρεώνει λανθασμένα στον Κέρζον τη δήλωση του Ισμέτ. Βλ. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 72.

⁴⁶¹ *Lausanne Conference*, σ. 449-450· Dontas, ό.π., σ. 72· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 234· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 449· Yanoulopoulos, *The Conference*, σ. 94-95.

ενώ, αντίθετα, οι προτάσεις της σοβιετικής αντιπροσωπείας είχαν αγνοηθεί κατά τη διάρκεια της προετοιμασίας του και δεν εξετάστηκαν. Πρόσθεσε, επίσης, ότι επιμέρους λεπτομέρειες του προσχεδίου απαιτούσαν αποσαφήνιση. Εν κατακλείδι, ο Τσιτσέριν δήλωσε ότι καθώς οι Σύμμαχοι επιχειρούσαν να επιβάλουν στη Σοβιετική Ένωση μια σύμβαση με την οποία εκείνη δεν ήταν σύμφωνη, η σοβιετική αντιπροσωπεία δεν θα την υπέγραφε και ότι για εκείνη το Ζήτημα των Στενών θα παρέμενε ένα ανοικτό ζήτημα⁴⁶².

Απαντώντας στον Ισμέτ, ο Κέρζον επισήμανε ότι ο περιορισμός των τουρκικών δυνάμεων στην Ανατολική Θράκη ήταν απαραίτητος εφόσον το προσχέδιο της σύμβασης προέβλεπε τη διατήρηση φρουράς 12.000 ανδρών στην Κωνσταντινούπολη. Επομένως, περισσότερες στρατιωτικές δυνάμεις στην Ανατολική Θράκη ήταν όχι μόνο αχρείαστες, αλλά αποτελούσαν και ένα εν δυνάμει κίνδυνο. Ως προς την εγκατάσταση τουρκικής φρουράς στη χερσόνησο της Καλλίπολης, τον βεβαίωσε οριστικά ότι οι Σύμμαχοι αδυνατούσαν να αποδεχθούν την προτεινόμενη τροποποίηση, καθώς ήταν ασύμβατη με την έννοια της αποστρατιωτικοποίησης. Εξάλλου, οι Τούρκοι θα είχαν το δικαίωμα να διατηρούν δυνάμεις πλησίον της Καλλίπολης για την προστασία της από εξωτερικές απειλές. Απευθυνόμενος προς τον Τσιτσέριν, ο πρόεδρος της Επιτροπής των Στενών δήλωσε οι διαμαρτυρίες του δεν ευσταθούσαν, διότι το κείμενο της σχετικής με τα Στενά σύμβασης ήταν αποτέλεσμα των συλλογικών διαβουλεύσεων των αντιπροσωπειών, μεταξύ των οποίων και της σοβιετικής. Οι σοβιετικές αντιπροτάσεις, τόνισε, εισακούστηκαν, αλλά δεν υποστηρίχθηκαν από τους συνέδρους. Για μία ακόμη φορά, ο Κέρζον εξήγησε ότι οι κανονισμοί της ναυσιπλοΐας των πολεμικών σκαφών δεν διατάρασσαν την ισορροπία των ναυτικών δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας ούτε έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια των ακτών της. Κλείνοντας τη συνεδρίαση, δήλωσε ότι η σοβιετική αντιπροσωπεία ήταν ελεύθερη να πράξει κατά τη διακηρυγμένη θέλησή της, εκφράζοντας παράλληλα την ελπίδα ότι στο άμεσο μέλλον θα προσχωρούσε στη σύμβαση⁴⁶³.

Ο Κέρζον και ο Ισμέτ είχαν μια ακόμη κατ' ίδιαν συνάντηση την επομένη (2 Φεβρουαρίου). Σε μια προσπάθεια να εξασφαλίσει την υπογραφή της συνθήκης και με τη σύμφωνη άποψη των στρατιωτικών εμπειρογνομόνων της βρετανικής αποστολής, ο επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ συναίνεσε στην κατάργηση της διάταξης για τον περιορισμό του αριθμού των τουρκικών στρατευμάτων στην Ανατολική Θράκη, όμως αρνήθηκε να υποχωρήσει στο αίτημα του Ισμέτ για τη διατήρηση τουρκικής φρουράς στη χερσόνησο της Καλλίπολης⁴⁶⁴. Στις 4 Φεβρουαρίου 1923 ο Ισμέτ

⁴⁶² *Lausanne Conference*, σ. 450-451, 454-456· Carr, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης*, σ. 592· Nicolson, *Curzon*, σ. 313· Yanoulopoulos, *ό.π.*, σ. 95.

⁴⁶³ *Lausanne Conference*, σ. 451-454, 456-457· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 72-73· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 337-338· Yanoulopoulos, *ό.π.*, σ. 95.

⁴⁶⁴ Dockrill, «Britain», σ. 9· Dontas, *ό.π.*, σ. 73· Yanoulopoulos, *ό.π.*, σ. 95.

έδωσε την τελική του απάντηση με ανακοίνωσή του προς τους προέδρους της βρετανικής, της γαλλικής και της ιταλικής αντιπροσωπείας. Η Σύμβαση των Στενών και όλοι σχεδόν οι εδαφικοί όροι της συνθήκης ειρήνης (με επιφύλαξη για τη Μοσούλη) γίνονταν αποδεκτοί από την τουρκική αντιπροσωπεία, όχι όμως και οι δικαστικές, οικονομικές και δημοσιονομικές διατάξεις. Δεκτό, επίσης, γινόταν και το αίτημα της Τουρκίας για την καταβολή πολεμικών αποζημιώσεων από την Ελλάδα. Παρά τις διαπραγματεύσεις της τελευταίας στιγμής για τον διακανονισμό των ζητημάτων αυτών, ο Ισμέτ αρνήθηκε επίμονα να υπογράψει τη συνθήκη. Με την αναχώρηση του Κέρζον το απόγευμα της ίδιας ημέρας για το Λονδίνο οι συνεδριάσεις διακόπηκαν και η πρώτη φάση της συνδιάσκεψης της Λωζάννης έληξε μέσα σε μια ατμόσφαιρα δυσοίωνη ως προς την τελική έκβαση της συνθήκης ειρήνης⁴⁶⁵.

3. Η Σύμβαση των Στενών: διατάξεις και ανάλυση του καθεστώτος

Η ενσωματωμένη στο κείμενο της συνθήκης ειρήνης «*Σύμβασις περί του Καθεστώτος των Στενών*» υπογράφηκε στη Λωζάννη στις 24 Ιουλίου 1923, ύστερα από την περάτωση της δεύτερης φάσης της συνδιάσκεψης (23 Απριλίου - 24 Ιουλίου). Προκειμένου να μην κατηγορηθεί ότι εσκεμμένα αγνοούσε τη Σοβιετική Ένωση, ο Κέρζον προέτρεψε τον Ράμπολντ (επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας κατά τη δεύτερη φάση της συνδιάσκεψης) να της απευθυνθεί επίσημη πρόσκληση για την υπογραφή της σύμβασης. Στην περίπτωση που οι Σοβιετικοί αρνούσαν και πάλι, θα τους γνωστοποιείτο ότι δεν υφίσταντο χρονικοί περιορισμοί για την προσχώρησή τους στη σύμβαση⁴⁶⁶. Μόλις στις 19 Ιουλίου ο Τσιτσέριν ανακοίνωσε την απόφαση της σοβιετικής κυβέρνησης για την προσχώρησή της στη σύμβαση και στις 14 Αυγούστου 1923 οι Σοβιετικοί υπέγραψαν τη σύμβαση στη Ρώμη⁴⁶⁷. Ωστόσο, η σύμβαση δεν κυρώθηκε ποτέ από τη Σοβιετική Ένωση⁴⁶⁸.

Το κείμενο βασιζόταν κυρίως στο συμμαχικό προσχέδιο της 18^{ης} Δεκεμβρίου 1922 και στις τροποποιήσεις που κατόπιν αξιώσεων της τουρκικής αντιπροσωπείας ενσωματώθηκαν στο προσχέδιο της σύμβασης. Η Σύμβαση των Στενών, μολονότι τμήμα της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης, αποτελούσε μια ξεχωριστή και αυτοτελή νομική πράξη σε αντίθεση με το καθεστώς που

⁴⁶⁵ *Lausanne Conference*, σ. 837-841· Davison, «Turkish Diplomacy», σ. 205· Demirci, *The Lausanne*, σ. 131-134· Dockrill, ό.π., σ. 9-10· Nicolson, *Curzon*, σ. 343-350· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 388-389· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 208· Δαφνής, *Η Ελλάς*, σ. 46-47.

⁴⁶⁶ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 73.

⁴⁶⁷ Dontas, ό.π., σ. 73· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 93· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 390 (υποσημ. 1). Η καθυστέρηση οφειλόταν στη δολοφονία του αντιπροσώπου της σοβιετικής αποστολής στη δεύτερη φάση της συνδιάσκεψης Βάτσλαβ Βορόφσκυ (1871-1923) στις 10 Μαΐου 1923 από σοβιετικό αντικαθεστωτικό. Βλ. Dontas, ό.π., σ. 208 (υποσημ. 133).

⁴⁶⁸ Mensur Akgün, «Great Powers and the Straits: From Lausanne to Montreux», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 24, Ankara University Press, 1994, σ. 63· Anderson, *The Eastern*, σ. 373.

είχε καθιερωθεί στη Συνθήκη των Σεβρών. Τα συμβαλλόμενα μέρη με τον διαχωρισμό αυτόν σκόπευαν να διασφαλίσουν την προστασία και τη διάρκεια του καθεστώτος των Στενών ανεξαρτήτως των περιπλοκών που ενδεχομένως να δημιουργούνταν από την εφαρμογή των λοιπών διατάξεων της γενικής συνθήκης. Η ειδοποιός διαφορά της παρούσας σύμβασης από τη Συνθήκη των Σεβρών έγκειτο στο γεγονός ότι η σύναψη της πρώτης πραγματοποιήθηκε ύστερα από συλλογικές διαβουλεύσεις μεταξύ κρατών που είχαν αντικρουόμενα συμφέροντα και επιδιώξεις, ενώ η δεύτερη επιβλήθηκε σε ηττημένο του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Επίσης, κατέστη δυνατή η συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης και της Βουλγαρίας στις διαπραγματεύσεις και η δυνατότητα προσχώρησής τους στο νέο καθεστώς των Στενών, χωρίς την ανάλογη υποχρέωση προσχώρησης στη συνθήκη ειρήνης⁴⁶⁹.

Η Σύμβαση των Στενών αποτελείται από 20 άρθρα και υπογράφηκε από τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ελλάδα, τη Σοβιετική Ρωσία, τη Γιουγκοσλαβία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, την Ιαπωνία και την Τουρκία⁴⁷⁰. Σύμφωνα με το άρθρο 23 της γενικής συνθήκης ειρήνης:

«Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αναγνωρίζουσι και διακηρύττουσι την αρχήν της ελευθερίας διελεύσεως και πλου, δια θαλάσσης ή δια του αέρος, εν καιρώ ειρήνης ως και εν καιρώ πολέμου, εντός των στενών του Ελλησπόντου, της Προποντίδος και του Βοσπόρου, ως προβλέπεται εν τη ειδική Συμβάσει του καθεστώτος των Στενών τη συνομολογηθείση υπό σημερινήν ημερομηνίαν. Η Σύμβασις θα έχη το αυτό κύρος και την αυτήν ισχύν έναντι των ώδε συμβαλλομένων Υψηλών Μερών, ως αν περιείχετο εν τη παρούση Συνθήκη»⁴⁷¹.

Στο προοίμιο οι συμβαλλόμενες Δυνάμεις

«μεριμνώσαι όπως εξασφαλίσωσιν εις πάντα τα Έθνη την εντός των Στενών ελευθερίαν διόδου και ναυσιπλοΐας, μεταξύ της Μεσογείου Θαλάσσης και του Ευξείνου Πόντου, συμφώνως προς την καθιερωθείσαν αρχήν υπό του άρθρου 23 της [...] Συνθήκης Ειρήνης, [...] έχουσαι υπ' όψιν ότι η διατήρησις της ελευθερίας ταύτης είναι αναγκαία δια την γενικήν ειρήνην και το παγκόσμιον εμπόριον [...]»⁴⁷².

Από τη συνδυαστική μελέτη του άρθρου 23 και του προοιμίου προκύπτει ότι βασικός πυλώνας της σύμβασης, η θεμελιώδης ιδέα της ήταν η αναγνώριση της αρχής της ελευθερίας της

⁴⁶⁹ Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 246· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 74· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 93-94· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 59· Ψυρούκης, *Η Μικρασιατική*, σ. 274.

⁴⁷⁰ Υπουργείο Εξωτερικών, *Πράξεις*, σ. 63-72. Το κείμενο της σύμβασης παρατίθεται, επίσης, στο Παράρτημα Α΄, σελ. 548-560.

⁴⁷¹ Υπουργείο Εξωτερικών, *ό.π.*, σ. 16.

⁴⁷² Υπουργείο Εξωτερικών, *ό.π.*, σ. 63.

διέλευσης και της ναυσιπλοΐας των Στενών. Όπως εξάγεται από την εξέταση των διατάξεων του προοιμίου, ο στόχος των Δυνάμεων κατά τη συνομολόγηση της σύμβασης ήταν διττός: όχι μόνο η διασφάλιση της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας, αλλά και η διατήρηση της ελευθερίας αυτής ως αναγκαίας προϋπόθεσης για τη διατήρηση της ειρήνης⁴⁷³. Με την αποδοχή της αρχής του ελεύθερου διάπλου και της ναυσιπλοΐας, οι συμβαλλόμενες Δυνάμεις αναγνώριζαν στη Μαύρη Θάλασσα καθεστώς ανοικτής θάλασσας (*High Seas* ή *Mare Liberum*) σύμφωνα με την προσδιοριζόμενη από το Διεθνές Δίκαιο αρχή της ελευθερίας των θαλασσών⁴⁷⁴. Οι κανονισμοί διέλευσης και ναυσιπλοΐας, η αποστρατιωτικοποίηση της περιοχής των Στενών, η παροχή διεθνούς εγγύησης των Δυνάμεων και η ίδρυση διεθνούς επιτροπής συνιστούσαν το θεσμικό πλαίσιο συγκρότησης που διείπε τη λειτουργία της Σύμβασης των Στενών⁴⁷⁵.

Σύμφωνα με το άρθρο 1 «*τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη συμφωνούσιν όπως αναγνωρίσωσι και διακηρύξωσι την αρχήν της ελευθερίας της ναυσιπλοΐας εντός των στενών του Ελλησπόντου, της Προποντίδος και του Βοσπόρου, των περιλαμβανομένων κατωτέρω εν τη γενική ονομασία "Στενά"*». Ως προς τη Θάλασσα του Μαρμαρά επικράτησε τελικά η άποψη που είχε εκφραστεί από τον Κέρζον ότι αποτελούσε γεωγραφική προέκταση των Στενών και δεν ήταν δυνατό να εξαιρεθεί από τις διατάξεις της διέλευσης και της ναυσιπλοΐας⁴⁷⁶.

Το άρθρο 2 όριζε ότι «*η δίοδος και η ναυσιπλοΐα των εμπορικών πλοίων και αεροπλοίων εντός των Στενών, εν καιρώ ειρήνης ως και εν καιρώ πολέμου, θα κανονίζονται από τούδε υπό των διατάξεων του ώδε συνημμένου Παραρτήματος*»⁴⁷⁷. Από τη διατύπωση του άρθρου συνάγεται ότι η ρύθμιση των νομικών κανόνων του διάπλου και της ναυσιπλοΐας των Στενών στόχευε να ανταποκριθεί τόσο στα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων και όσο και της Τουρκίας σε όλες τις περιστάσεις⁴⁷⁸. Οι σημαντικότερες διατάξεις του παραρτήματος ήταν οι εξής:

Στην παράγραφο 1 καθοριζόταν η αρχή της ελεύθερης ναυσιπλοΐας εντός των στενών των Δαρδανελλίων, της Θάλασσας του Μαρμαρά και του Βοσπόρου για τα εμπορικά πλοία, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν τα πλωτά νοσοκομεία, οι θαλαμηγοί και τα αλιευτικά σκάφη, όπως και τα εμπορικά αεροπλάνα. Σε καιρό ειρήνης προβλεπόταν η πλήρης ελευθερία ναυσιπλοΐας και διέλευσης κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας, ανεξαρτήτως σημαίας και φορτίου και χωρίς καμία

⁴⁷³ M. C. Djonker, *Le Bosphore et les Dardanelles: Les conventions des Détroits de Lausanne (1923) et Montreux (1936)*, σ. 54· Χρήστος Λ. Ροζάκης - Κατερίνα Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη (επιμ.), *Η Αποστρατιωτικοποίηση των Ελληνοτουρκικών Συνόρων*, Αθήνα, Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, 1977, σ. 81.

⁴⁷⁴ Djonker, *ό.π.*, σ. 55.

⁴⁷⁵ Djonker, *ό.π.*, σ. 54· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 94· Warsamy, *La Convention*, σ. 75-76.

⁴⁷⁶ Σύμφωνα με τον Djonker, η Θάλασσα του Μαρμαρά από νομική άποψη αποτελούσε κλειστή θάλασσα ανήκουσα στα χωρικά ύδατα της Τουρκίας. Ωστόσο, για πολιτικούς λόγους περιλήφθηκε στα Στενά, αποστερώντας την Προποντίδα από την τουρκική κυριαρχία. Βλ. Djonker, *ό.π.*, σ. 55-60.

⁴⁷⁷ Υπουργείο Εξωτερικών, *Πράξεις*, σ. 64.

⁴⁷⁸ Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 94.

διατύπωση, τέλος ή υποχρέωση. Τα διερχόμενα από τα Στενά εμπορικά πλοία όφειλαν να δηλώσουν στους σταθμούς που θα υποδεικνύονταν από την τουρκική κυβέρνηση το όνομα, την εθνικότητα, τη χωρητικότητα και τον προορισμό τους.

Σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία ευρισκόμενη σε καθεστώς ουδετερότητας προβλεπόταν η ελευθερία ναυσιπλοΐας και διέλευσης, ενώ δεν επιτρεπόταν στην Τουρκία να λάβει μέτρα που θα παρεμπόδιζαν τη ναυσιπλοΐα εντός των Στενών. Σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία ευρισκόμενη σε εμπόλεμη κατάσταση καθοριζόταν η ελευθερία ναυσιπλοΐας για τα ουδέτερα εμπορικά πλοία και τα μη πολεμικά ουδέτερα αεροπλάνα εφόσον δεν παρείχαν βοήθεια στον εχθρό με τη μεταφορά πολεμικού λαθρεμπορίου, στρατού ή υπηκόους εχθρικού κράτους. Η Τουρκία θα είχε το δικαίωμα να εκτελεί νηοψίες στα αναφερόμενα πλοία και αεροπλάνα, ενώ τα τελευταία θα υπάγονταν σε έλεγχο μετά από την προσγείωση ή την προσθαλάσσωσή τους σε ζώνες υποδεικνυόμενες από την τουρκική κυβέρνηση. Η τελευταία θα είχε, επίσης, το δικαίωμα να λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα για την παρεμπόδιση της χρησιμοποίησης των Στενών από τα εχθρικά πλοία, χωρίς ωστόσο να παρεμποδίζεται ο ελεύθερος διάπλους των ουδετέρων σκαφών. Για τον σκοπό αυτό, η Τουρκία υποχρεωνόταν να παρέχει σε αυτά τις αναγκαίες οδηγίες ή τους απαραίτητους πλοηγούς.

Οι κανονισμοί της παραγράφου 2 αφορούσαν τη διέλευση των πολεμικών πλοίων, στα οποία συμπεριλαμβάνονταν τα βοηθητικά πλοία, τα μεταγωγικά, τα αεροπλανοφόρα σκάφη και τα στρατιωτικά αεροσκάφη. Σε περίοδο ειρήνης καθοριζόταν η πλήρης ελευθερία διέλευσης καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας και της νύχτας, χωρίς καμιά διατύπωση, τέλος ή υποχρέωση, αλλά υπό επιφυλάξεις ως προς το σύνολο των δυνάμεων που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα. Συγκεκριμένα, το μέγιστο όριο δύναμης κράτους που θα διέπλεε τα Στενά κατευθυνόμενη προς τη Μαύρη Θάλασσα δεν θα υπερέβαινε τη δύναμη του ισχυρότερου παρευξείνιου στόλου κατά τη χρονική στιγμή του διάπλου. Σε κάθε περίπτωση, καθεμία από τις Δυνάμεις δεν θα μπορούσε να αποστείλει στη Μαύρη Θάλασσα περισσότερα από τρία σκάφη, το κάθε ένα από τα οποία δεν θα ήταν χωρητικότητας μεγαλύτερης των 10.000 τόνων. Μολονότι η διάταξη ήταν περιοριστική και εισάχθηκε προς το συμφέρον των κρατών της Μαύρης Θάλασσας, ουσιαστικά ανέτρεπε την ισορροπία των ναυτικών δυνάμεων στον Εύξεινο Πόντο, καθώς η Σοβιετική Ένωση δεν διέθετε την περίοδο εκείνη αξιόμαχο στόλο⁴⁷⁹.

Προκειμένου να ενισχυθεί περισσότερο η ελευθερία του διάπλου και δεδομένης της αφαίρεσης του ελέγχου των Στενών από την Τουρκία, το κείμενο της σύμβασης προέβλεπε ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν θα έφερε καμιά ευθύνη ως προς τον αριθμό των διερχομένων από τα Στενά

⁴⁷⁹ Akgün, «Great Powers», σ. 62-63· Djonker, *Le Bosphore et les Dardanelles*, σ. 61· Zapantis, *Greek-Soviet*, σ. 124.

πλοίων⁴⁸⁰. Η Επιτροπή των Στενών την 1^η Ιανουαρίου και την 1^η Ιουλίου κάθε έτους θα αιτείτο από καθεμία Παρευξινία Δύναμη στατιστικά στοιχεία για τον αριθμό των θωρηκτών, καταδρομικών, αεροπλανοφόρων, αντιτορπιλικών, υποβρυχίων και των αεροσκαφών της ναυτικής αεροπορίας που διατηρούσε στη Μαύρη Θάλασσα. Αξιοποιώντας το σύνολο των παρεχομένων στοιχείων, η επιτροπή ακολούθως θα ενημέρωνε με έκθεσή της τις ενδιαφερόμενες Δυνάμεις για την ισχυρότερη ναυτική Δύναμη της Μαύρης Θάλασσας και για τις όποιες μεταβολές ανέκυπταν στα σκάφη της κατά την είσοδο ή την έξοδό τους από τη Μαύρη Θάλασσα. Η συγκεκριμένη διάταξη παρόλο που προσδιόριζε επακριβώς τον αριθμό και το μέγεθος των πολεμικών πλοίων που θα διέρχονταν τα Στενά σε περίοδο ειρήνης, δεν προέβλεπε αντίστοιχα και για τον αριθμό των πολεμικών αεροσκαφών ή των αεροσκαφών του πολεμικού ναυτικού των ξένων Δυνάμεων⁴⁸¹.

Σε περίοδο πολέμου και για όσο χρονικό διάστημα η Τουρκία ήταν σε κατάσταση ουδετερότητας προβλεπόταν η ελευθερία διέλευσης όχι όμως εις βάρος των δικαιωμάτων των εμπολέμων Δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα. Η Τουρκία δεν θα εμπόδιζε τη ναυσιπλοΐα των Στενών, ενώ τα πολεμικά πλοία και αεροσκάφη των εμπολέμων θα απαγορεύονταν να εκτελούν νηοψίες ή να προβαίνουν σε συλλήψεις και σε εχθρικές ενέργειες εντός των Στενών. Ως προς ανεφοδιασμό και τις επισκευές των πολεμικών πλοίων και αεροσκαφών, θα ίσχυαν οι διατάξεις της 13^{ης} Σύμβασης της Χάγης αναφορικά με τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις των ουδετέρων Δυνάμεων σε ναυτικό πόλεμο. Στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν εμπόλεμη, τα μέτρα που θα λάμβανε για την αποφυγή της χρήσης των Στενών από τα εχθρικά πολεμικά πλοία και αεροσκάφη δεν θα επηρέαζαν τον ελεύθερο διάπλου των ουδετέρων. Για το σκοπό αυτό, η Τουρκία θα ήταν υποχρεωμένη να παρέχει τις αναγκαίες οδηγίες ή πλοηγούς στα ουδέτερα πολεμικά πλοία, ενώ η πτήση των ουδετέρων πολεμικών αεροσκαφών στον εναέριο χώρο των Στενών θα εκτελείτο με δική τους ευθύνη και ο χαρακτηρισμός τους (αν δηλαδή ήταν αεροσκάφη ουδέτερου κράτους ή μη) θα πραγματοποιείτο ύστερα από τη προσγείωση ή την προσθαλάσσωσή τους στις οριζόμενες από την Τουρκία ζώνες⁴⁸².

Τα υποβρύχια των Δυνάμεων που είχαν ειρηνικές σχέσεις με την Τουρκία θα εκτελούσαν πλου επιφανείας των Στενών (§ 3, εδάφιο α). Τα πολεμικά πλοία δεν θα μπορούσαν να παραμείνουν εντός των υδάτων των Στενών πέρα από τον αναγκαίο χρόνο του διάπλου τους (§ 4), αλλά η Τουρκία θα είχε το δικαίωμα να εκδίδει τους κανονισμούς που θεωρούσε απαραίτητους για τον αριθμό των πολεμικών πλοίων και αεροσκαφών μίας Δύναμης, τα οποία θα μπορούσαν να επισκέπτονται ταυτόχρονα τα τουρκικά λιμάνια και αεροδρόμια. Η πρόβλεψη αυτή θα ίσχυε για τα

⁴⁸⁰ Djonker, ό.π., σ. 61.

⁴⁸¹ Djonker, ό.π., σ. 62.

⁴⁸² Ωστόσο, τα ουδέτερα πολεμικά σκάφη δεν θα υπάγονταν σε έλεγχο ως προς τον χαρακτηρισμό τους. Βλ. Djonker, ό.π., σ. 62.

λιμάνια και τα αεροδρόμια και των Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας. Σχετικά με τα ελαφρά σκάφη θα ίσχυαν οι προβλέψεις της παραγράφου 2, εκτός και αν σε περίπτωση ανάγκης κρινόταν αναγκαία η αντικατάστασή τους (§ 5). Η παράγραφος 6 προνοούσε για την αντιμετώπιση των υγειονομικών ζητημάτων των πληρωμάτων των εμπορικών και πολεμικών σκαφών που θα ελλιμενίζονταν στα Στενά.

Για τη διασφάλιση της ελεύθερης διέλευσης και ναυσιπλοΐας των Στενών, το άρθρο 3 όριζε ότι τα μέτρα που προσδιορίζονταν από τα άρθρα 4-9 θα υλοποιούνταν στα ύδατα, στις ακτές και στα νησιά που βρίσκονταν εντός των Στενών ή γειτνιάζαν με αυτά.

Το άρθρο 4 του παραρτήματος προέβλεπε την αποστρατιωτικοποίηση των δύο ακτών των στενών των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου, καθώς και των νησιών⁴⁸³. Στα Δαρδανέλλια, η ζώνη αποστρατιωτικοποίησης οριζόταν βορειοδυτικά στη χερσόνησο της Καλλίπολης και στην περιοχή νοτιοανατολικά της γραμμής που θα εκκινούσε από σημείο στον κόλπο του Ξηρού τέσσερα χιλιόμετρα βορειοανατολικά του Μπακλά Μπουρνού, θα κατέληγε στο Κούμβαο της Θάλασσας του Μαρμαρά και θα διερχόταν νότια από το Καβάκι (το χωριό δεν θα συμπεριλαμβανόταν). Νοτιοανατολικά, στην περιοχή μεταξύ της ακτής και μιας γραμμής 20 χιλιομέτρων από το ακρωτήριο Εσκή Σταμπούλ απέναντι από την Τένεδο έως σημείου πλησίον στα βόρεια της Καράμπιγα στην ακτή της Θάλασσας του Μαρμαρά. Η αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη του Βοσπόρου θα εκτεινόταν 15 χιλιόμετρα ανατολικά και 15 χιλιόμετρα δυτικά και από τις δύο του ακτές αντίστοιχα. Όλα τα νησιά της Προποντίδας εκτός της Καλολίμνου θα αποστρατιωτικοποιούνταν, όπως και η Σαμοθράκη, η Λήμνος, η Ίμβρος, η Τένεδος και οι Λαγούσες.

Σε διάστημα 15 ημερών από την έναρξη της ισχύος της σύμβασης θα συστηνόταν επιτροπή εκ τεσσάρων μελών διορισμένων από τη βρετανική, τη γαλλική και την τουρκική κυβέρνηση για την επιτόπια οριοθέτηση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου (άρθρο 5).

Το άρθρο 6 όριζε ότι υπό την επιφύλαξη των διατάξεων του άρθρου 8 που αναφέρονταν στην Κωνσταντινούπολη, στις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες και στα νησιά δεν θα υπήρχε κανένα οχυρωματικό έργο, μόνιμη εγκατάσταση πυροβολικού, υποβρύχιο πολεμικό μηχάνημα, στρατιωτική αεροναυτική εγκατάσταση ή ναυτική βάση. Εντός των ζωνών και των νησιών δεν επιτρεπόταν η παραμονή ενόπλων δυνάμεων, εκτός εκείνων της αστυνομίας και της χωροφυλακής για την τήρηση

⁴⁸³ Θεωρείται γενικά ότι είναι εσφαλμένη η επίσημη ελληνική μετάφραση του όρου «*démilitarisation*» που χρησιμοποιείται στο πρωτότυπο γαλλικό κείμενο της σύμβασης σε «ουδετεροποίηση» αντί του ορθού «αποστρατιωτικοποίηση». Βλ. σχετικά Ροζάκης - Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, *Η Αποστρατικοποίηση*, σ. 82-84· Χρήστος Ροζάκης, «Το Διεθνές Νομικό Καθεστώς του Αιγαίου και η Ελληνοτουρκική Κρίση. Τα Διμερή και τα Διεθνή Θεσμικά Ζητήματα» στο Αλέξης Αλεξανδρής και άλλοι, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα, «Γνώση», 1991, σ. 478 (υποσημ. 455).

της δημόσιας τάξης. Εξαιρουμένων των υποβρυχίων, απαγορεύονταν οι υποβρύχιες πολεμικές μηχανές εντός των υδάτων των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών και νησιών. Η Τουρκία παρά τις υφιστάμενες απαγορεύσεις θα είχε το δικαίωμα της μεταφοράς των στρατιωτικών της δυνάμεων διαμέσου των αποπλισμένων ζωνών, των νησιών της τουρκικής επικράτειας, καθώς και των συμπεριλαμβανομένων χωρικών υδάτων όπου θα μπορούσε να αγκυροβολεί ο στόλος της. Επιπλέον της επιτρεπτόταν να επιθεωρεί με αεροπλάνα ή αερόστατα την επιφάνεια και τον πυθμένα των υδάτων των Στενών και των ζωνών του τουρκικού εδάφους. Στις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες, στα νησιά και στα χωρικά τους ύδατα, η Τουρκία και η Ελλάδα αντίστοιχα ήταν ελεύθερες να πραγματοποιήσουν ενέργειες για τις αναγκαίες μετακινήσεις του προσωπικού τους για την εκτός των αναφερομένων ζωνών και των νησιών εκπαίδευση των στρατολογημένων. Επίσης, οι δύο χώρες δικαιούνταν να εγκαταστήσουν παρατηρητήρια στα εντός των ζωνών και των νησιών εδάφη τους και να οργανώσουν τηλεγραφικές, τηλεφωνικές και οπτικές επικοινωνίες παντός τύπου. Η Ελλάδα θα είχε τη δυνατότητα να μεταφέρει τον στόλο της στα ύδατα των αποστρατιωτικοποιημένων νησιών, μολοντί θα αποστερείτο το δικαίωμα της χρήσης των υδάτων αυτών ως βάσης επιχειρήσεων κατά της Τουρκίας, καθώς και ναυτικής ή στρατιωτικής συγκέντρωσης με αυτόν τον σκοπό.

Στη Θάλασσα του Μαρμαρά δεν θα τοποθετείτο κανένα υποβρύχιο πολεμικό μηχάνημα εκτός των υποβρυχίων σκαφών και η Τουρκία δεν θα εγκαθιστούσε μόνιμα πυροβολεία ή τορπιλοσωλήνες στα ευρωπαϊκά παράλια του Μαρμαρά ή στα ασιατικά παράλια ανατολικά της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης του Βοσπόρου έως την Αρετσού (άρθρο 7). Στην Κωνσταντινούπολη και στα γειτονικά της περίχωρα θα μπορούσε να σταθμεύει φρουρά 12.000 ανδρών για τις ανάγκες της πόλης, ενώ θα επιτρεπτόταν η διατήρηση ναυστάθμου και ναυτικής βάσης (άρθρο 8).

Από τη συνδυαστική εξέταση των άρθρων 4, 6 και 7 προκύπτει ότι με την επιβολή του καθεστώτος καθολικής αποστρατιωτικοποίησης των Στενών και τα μέτρα πραγμάτωσής της, οι Δυνάμεις στόχευαν στη διαφύλαξη της ελεύθερης ναυσιπλοΐας από τα εμπόδια που ίσως μελλοντικά να έθετε η Τουρκία, εφόσον ο στρατιωτικός έλεγχος των Στενών πλέον εξέλιπε και δεν αποκλειόταν μια πιθανή σύμπραξή της με τη Σοβιετική Ένωση. Η επέκταση της αποστρατιωτικοποίησης στα ελληνικά και στα τουρκικά νησιά που προνοούσε το άρθρο 6 συνιστούσε περιορισμό της εδαφικής κυριαρχίας και των δύο κρατών, με τη διαφορά ότι ενώ στην Τουρκία επιτρεπτόταν η δυνατότητα μεταφοράς των στρατευμάτων της στις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες και το δικαίωμα αγκυροβόλησης και απεριόριστης μετακίνησης του στόλου στα χωρικά της ύδατα, στην Ελλάδα παρεχόταν το δικαίωμα μόνο της μεταφοράς του στόλου της στα χωρικά ύδατα των αποστρατιωτικοποιημένων νησιών της Λήμνου και της Σαμοθράκης, χωρίς ωστόσο να της

επιτρέπεται να χρησιμοποιεί τα νησιά ως στρατιωτικές βάσεις ή να ενεργεί ναυτικές ή στρατιωτικές συγκεντρώσεις εναντίον της Τουρκίας. Η διάκριση του συγκεκριμένου εδαφίου του άρθρου 6 εις βάρος της Ελλάδας ήταν προφανής, καθώς δεν υπήρχε ανάλογη απαγόρευση χρήσης των τουρκικών νησιών ως επιχειρησιακών ναυτικών ή στρατιωτικών βάσεων, ενώ η διατύπωσή του ρητά απέδιδε επιθετικότητα στην ελληνική πλευρά. Σε κάθε περίπτωση η επέκταση της αποστρατιωτικοποίησης και στα δύο ελληνικά νησιά επιβλήθηκε από τους Συμμάχους ως προληπτικό μέτρο για την άμυνα και την ασφάλεια της Τουρκίας και όχι για τη διασφάλιση της διέλευσης των Στενών. Επίσης, στην Ελλάδα δεν παρέχονταν το δικαίωμα πτήσης των αεροπλάνων της στον εναέριο χώρο της Λήμνου και της Σαμοθράκης, σε αντίθεση με την Τουρκία που απολάμβανε το δικαίωμα πτήσης υπεράνω των υδάτων των Στενών και των αποστρατιωτικοποιημένων περιοχών της επικράτειάς της. Επιπλέον, μολονότι το μεγαλύτερο τμήμα των ακτών και των υδάτων της Θάλασσας του Μαρμαρά εξαιρέθηκε των μέτρων της αποστρατιωτικοποίησης σύμφωνα με το άρθρο 7, η Τουρκία έχανε το δικαίωμα στρατιωτικής χρήσης (όπως της πόντισης χαλύβδινων συρματοπλεγμάτων) αυτών. Παρομοίως, και το άρθρο 8 εξαιρούσε την Κωνσταντινούπολη από το καθεστώς της αποστρατιωτικοποίησης⁴⁸⁴.

Η υιοθέτηση του καθεστώτος της αποστρατιωτικοποίησης από το συμβατικό κείμενο της Λωζάννης προέβλεπε την εφαρμογή της σε περίοδο ειρήνης και σκόπευε στη διατήρησή της, ούτε κατ' ελάχιστο όμως δεν συνεπαγόταν την απώλεια του νομίμου και αναφαίρετου δικαιώματος της άμυνας του κυρίαρχου κράτους στην περίπτωση που πλήττονταν τα δικαιώματά του. Επομένως, στην περίπτωση που η Τουρκία και η Ελλάδα ήταν εμπόλεμες και αναγκάζονταν από τις καταστάσεις να τροποποιήσουν το καθεστώς της αποστρατιωτικοποίησης, θα ήταν υποχρεωμένες μετά από τη σύναψη της ειρήνης να το επαναφέρουν ως είχε (άρθρο 9)⁴⁸⁵.

Τα άρθρα 10-16 αναφέρονταν στην Επιτροπή των Στενών. Σε σχέση με τη Συνθήκη των Σεβρών, οι αρμοδιότητες που παραχωρούσε στην επιτροπή η Σύμβαση των Στενών του 1923 ήταν περιορισμένες, καθώς δεν θα είχε καμιά ανάμειξη αναφορικά με την τήρηση ή μη των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης από την Τουρκία⁴⁸⁶ και ο έλεγχος των Στενών δεν θα ασκείτο πια στο όνομα της ελληνικής και της τουρκικής κυβέρνησης⁴⁸⁷. Αναλυτικά, η σύμβαση προέβλεπε την ίδρυση διεθνούς επιτροπής στην Κωνσταντινούπολη με τον τίτλο «Επιτροπή των Στενών» (άρθρο 10), η οποία θα ασκούσε την αρμοδιότητά της επί των υδάτων των Στενών (άρθρο 11). Η επιτροπή

⁴⁸⁴ Djonker, *Le Bosphore et les Dardanelles*, σ. 63, 64· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 76-77· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 96-98· Ροζάκης - Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, *ό.π.*, σ. 85-87· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 59-60, 61.

⁴⁸⁵ Νικολάου, *ό.π.*, σ. 62. Γενικά για τον ορισμό και τα χαρακτηριστικά της αποστρατιωτικοποίησης από τη σκοπιά του Διεθνούς Δικαίου βλ. Ρούκουνας, *Εξωτερική*, σ. 65-68.

⁴⁸⁶ Ο Graves εσφαλμένα αναφέρει ότι η Επιτροπή των Στενών ήταν επιφορτισμένη και με την επιτήρηση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών. Βλ. Philip Graves, «The question of the straits», *Journal of The Royal Central Asian Society*, volume 20, number 1, 1933, σ. 18.

⁴⁸⁷ Djonker, *Le Bosphore et les Dardanelles*, σ. 68· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 62-63.

θα αποτελείτο από τους αντιπροσώπους των υπογραψάντων τη σύμβαση κρατών και θα τελούσε υπό την προεδρία ενός αντιπροσώπου της Τουρκίας, ενώ δικαίωμα συμμετοχής σε αυτήν θα αποκτούσαν οι ΗΠΑ και τα μη αναφερόμενα κράτη της Μαύρης Θάλασσας ευθύς μόλις προσχωρούσαν στη σύμβαση (άρθρο 12). Οι αποζημιώσεις των μελών της επιτροπής θα βάρυναν τις οικείες τους κυβερνήσεις (άρθρο 13). Η Επιτροπή των Στενών θα ήταν επιφορτισμένη με την τήρηση των διατάξεων που αφορούσαν τον διάπλου των πολεμικών πλοίων και τις πτήσεις των αεροσκαφών (άρθρο 14). Η επιτροπή θα τίθετο υπό την αιγίδα της ΚτΕ, προς την οποία θα υπέβαλε ετήσια έκθεση για το έργο της και σε συνεννόηση με τις τουρκικές αρχές θα προσκόμιζε συμπληρωματικές πληροφορίες για το εμπόριο και τη ναυτιλία στην περιοχή των Στενών (άρθρο 15). Τέλος, θα εξέδιδε τους κανόνες που ήταν απαραίτητοι για την περάτωση του σκοπού της (άρθρο 16).

Η Σύμβαση των Στενών με την πρόβλεψή της για τη σύσταση ενός διεθνούς οργάνου, όπως της Επιτροπής των Στενών, που θα ήταν υπεύθυνο για τον έλεγχο των κανόνων ναυσιπλοΐας, παραβίαζε τα δικαιώματα του κυρίαρχου κράτους, καθώς η Τουρκία, σύμφωνα με την παράγραφο 2 του παραρτήματος, δεν θα είχε το δικαίωμα να ενεργεί η ίδια αυτόν τον έλεγχο⁴⁸⁸.

Οι διατάξεις της Σύμβασης των Στενών δεν έθιγαν το δικαίωμα της Τουρκίας για την ελεύθερη μετακίνηση του στόλου της εντός των υδάτων της (άρθρο 17).

Η αποστολή της Επιτροπής των Στενών για την τήρηση των κανονισμών του ακώλυτου διάπλου των πολεμικών σκαφών θα ήταν παντελώς αποδυναμωμένη και η ύπαρξη της ίδιας της επιτροπής αχρείαστη, αν οι διατάξεις της ναυσιπλοΐας και των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών δεν ενισχύονταν από την παροχή συλλογικής εγγύησης. Το άρθρο 18 προέβλεπε ότι στην περίπτωση που η αρχή της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των Στενών ή το καθεστώς των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών απειλούνταν είτε εξαιτίας παράβασης των διατάξεων είτε εξαιτίας πολεμικών ενεργειών ή αιφνίδιας επίθεσης, οι εγγυήτριες Δυνάμεις, στην προκειμένη περίπτωση η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία και η Ιαπωνία θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν όλα τα υπό του Συμβουλίου της ΚτΕ προκρινόμενα μέσα προκειμένου να διασφαλίσουν την απρόσκοπτη λειτουργία των ανωτέρω διατάξεων. Το καθεστώς των Στενών θα επανερχόταν στην αρχική του μορφή ύστερα από την κατάπαυση αυτών των ενεργειών και σε καμία περίπτωση η διεθνής εγγύηση δεν θα έπληττε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που είχαν τα συμβαλλόμενα μέρη δυνάμει του Συμφώνου της ΚτΕ.

Η εισαγωγή του άρθρου στο συμβατικό κείμενο αποτελούσε συμβιβασμό των θέσεων των Συμμάχων και της Τουρκίας, επιτρέποντας στις Δυνάμεις να βρίσκονται σε διαρκή ετοιμότητα όχι μόνο στην περίπτωση που η εύρυθμη λειτουργία του καθεστώτος των Στενών κινδύνευε από εξωτερικές στρατιωτικές ενέργειες, αλλά και από την καταπάτηση ή την εσκεμμένη παράλειψη

⁴⁸⁸ Djonker, ό.π., σ. 71-72.

εφαρμογής των διατάξεων του καθεστώτος από την ίδιες τις τουρκικές αρχές. Οι πρόνοιες του άρθρου 18, οι οποίες ουσιαστικά έθεταν το καθεστώς των Στενών υπό την κηδεμονία των Δυνάμεων, και των διατάξεων που καθόριζαν τη σύσταση και τη λειτουργία της Επιτροπής των Στενών, προσέδιδαν χαρακτήρα διεθνοποίησης των Στενών. Με την παροχή της διεθνούς εγγύησης, οι Δυνάμεις θεωρητικά εγγυόνταν την ασφάλεια των αποστρατιωτικοποιημένων εδαφών της Ελλάδας και της Τουρκίας απέναντι σε εξωτερικές προκλήσεις (προερχόμενες λόγω χάριν από την Ιταλία), χωρίς ωστόσο να αναλαμβάνουν την υποχρέωση να εγγυηθούν την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας.

Εντούτοις σε πρακτικό επίπεδο η αποτελεσματικότητα της πολυμερούς εγγύησης ήταν αμφισβητήσιμη. Η προσφυγή των εγγυητριών Δυνάμεων στο Συμβούλιο της ΚτΕ και η παραπομπή σε αυτό ζητημάτων ασφαλείας σχετικών με τη διέλευση των Στενών και τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες δεν σήμαιναν και την άμεση διευθέτηση των προβλημάτων. Αντίθετα, η διαδικασία λήψης αποφάσεων του συλλογικού οργάνου της ΚτΕ ήταν χρονοβόρα, εξαρτιόταν από μεταβλητούς παράγοντες και απαιτούσε την πρότερη σύμφωνη γνώμη οκτώ μελών, από τα οποία μόνο τα τέσσερα κατονομαζόμενα κράτη αποτελούσαν ιδρυτικά μέλη της ΚτΕ και συμμετείχαν ταυτόχρονα στην Επιτροπή των Στενών. Η υποχρεωτική ομοφωνία των μελών του Συμβουλίου αποτελούσε από μόνη της πρόσκομμα στην εξεύρεση λύσεων και την εγγενή αδυναμία της οριζόμενης από το άρθρο 18 διεθνούς εγγύησης, καθώς σε ενδεχόμενη διαφωνία μεταξύ των υπογραψάντων τη σύμβαση κρατών, οι απορρέουσες από το άρθρο υποχρεώσεις των Δυνάμεων θα παρέμεναν ανεφάρμοστες. Στην πραγματικότητα, μολονότι η διεθνής εγγύηση του άρθρου 18 συναρτάτο άμεσα με το σύστημα συλλογικής ασφαλείας της νεότευκτης ΚτΕ, ήταν αμφίβολο κατά πόσο η διάταξη θα ενεργοποιείτο και θα ήταν μελλοντικά αποτελεσματική, ανταποκρινόμενη στους μηχανισμούς του συστήματος της ΚτΕ⁴⁸⁹.

Με το άρθρο 19 οι συμβαλλόμενες Δυνάμεις θα κατηύθυναν τις ενέργειές τους για την προσχώρηση των μη υπογραψάντων τη σύμβαση κρατών, ενώ το 20^ο και τελευταίο άρθρο όριζε ότι η κύρωση και η έναρξη της ισχύος της Σύμβασης των Στενών θα πραγματοποιούνταν ταυτόχρονα με τη Συνθήκη Ειρήνης.

Το νομικό καθεστώς που καθιερώθηκε με τη Σύμβαση των Στενών εμπνεόταν από τη θεμελιώδη αρχή της ελευθερίας του διάπλου των Στενών, η οποία με τη σειρά της στηριζόταν σε διατάξεις προληπτικού χαρακτήρα, όπως η αποστρατιωτικοποίηση, και σε διατάξεις κατασταλτικές,

⁴⁸⁹ Norbert de Bischoff, *La Turquie dans le monde: L' Empire ottoman - La République turque*, Paris, Payot, 1936, σ. 126· Djonker, ό.π., σ. 65-68· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 77-78· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 98-99· Warsamy, *La Convention*, σ. 78· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 63-64.

όπως η συλλογική δράση των Δυνάμεων και η επέμβαση του Συμβουλίου της ΚτΕ⁴⁹⁰. Η αρχή της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας σε περιόδους ειρήνης και πολέμου για τα πλοία και τα αεροπλάνα όλων των τύπων περιόριζε στην πραγματικότητα την κυριαρχία της Τουρκίας στον επίγειο, θαλάσσιο και εναέριο χώρο των Στενών. Επιπλέον περιοριστικές των τουρκικών κυριαρχικών δικαιωμάτων ήταν οι διατάξεις οι σχετικές με την αποστρατιωτικοποίηση, την Επιτροπή των Στενών και τη συλλογική εγγύηση των Δυνάμεων⁴⁹¹. Η διεθνοποίηση των Στενών συνεπαγόταν την έλλειψη ασφάλειας του τουρκικού κράτους, καθώς έθετε τα συμφέροντα των ξένων χωρών υπεράνω εκείνων της Τουρκίας. Επίσης, μολονότι σε περίοδο ειρήνης οι κανονισμοί της ναυσιπλοΐας των πολεμικών σκαφών περιόριζαν τον αριθμό και το μέγεθος των πλοίων, στην πραγματικότητα ζημίωναν τη Σοβιετική Ένωση εφόσον οι ακτές της Μαύρης Θάλασσας θα ήταν ευπρόσβλητες σε στρατιωτικές ή ναυτικές επιχειρήσεις⁴⁹².

Όπως και τα προηγούμενα κείμενα που είτε είχαν τη μορφή αυτοτελούς σύμβασης είτε οι διατάξεις τους ενσωματώθηκαν σε κείμενα συνθηκών από τον 19^ο αιώνα έως και το τέλος του «Μεγάλου Πολέμου» και τη Συνθήκη των Σεβρών, οι συνεδριάσεις και η Σύμβαση της Λωζάννης αναβίωσαν την αντιπαλότητα μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Σοβιετικής Ένωσης για τον πολιτικό και οικονομικό έλεγχο της στρατηγικής περιοχής των Στενών⁴⁹³. Οι συζητήσεις που διεξήχθησαν για τη ρύθμιση του ζητήματος εξελίχθηκαν σε αναμέτρηση για την υπερίσχυση των βρετανικών ή των σοβιετικών απόψεων, μόνο που οι παραδοσιακές πολιτικές των δύο χωρών είχαν αντιστραφεί. Σε αντίθεση με ό, τι είχαν πετύχει το 1841, οι Βρετανοί επιδίωξαν και κατόρθωσαν τελικά να επιβάλουν την καθιέρωση της αρχής της ελευθερίας των Στενών, η οποία προοιωνιζόταν την κυρίαρχη θέση του στόλου τους και την είσοδό του στη Μαύρη Θάλασσα, ενώ οι Σοβιετικοί, μολονότι στο εσωτερικό ακολουθούσαν κομμουνιστικών αρχών πολιτική, στα εξωτερικά ζητήματα, και δη των Στενών, αποδεικνύονταν πιστοί διάδοχοι της πολιτικής των προκατόχων τους τσάρων. Στη Λωζάννη, έχοντας την ψευδαίσθηση ότι η υπόθεση των Στενών αφορούσε αποκλειστικά τη χώρα του και την Τουρκία και βέβαιος ότι θα μπορούσε να ποδηγετήσει την τουρκική αντιπροσωπεία, ο Τσιτσέριν επέμενε σταθερά στη θέση ότι θα έπρεπε να απαγορευτεί η είσοδος των πολεμικών πλοίων όλων των Δυνάμεων εκτός της Τουρκίας στα Στενά, επιχειρώντας μέχρι το τέλος να πείσει τους συνέδρους ότι η σύμβαση απειλούσε την εδαφική ακεραιότητα της Τουρκίας. Στην πραγματικότητα όμως ο επικεφαλής της σοβιετικής διπλωματίας στόχευε όχι στην προστασία της

⁴⁹⁰ Djonker, ό.π., σ. 68.

⁴⁹¹ Djonker, ό.π., σ. 69.

⁴⁹² Akgün, «Great Powers», σ. 62· Djonker, ό.π., σ. 71· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 115.

⁴⁹³ Djonker, ό.π., σ. 69.

Τουρκίας, αλλά των πετρελαιοφόρων νοτίων σοβιετικών ακτών από μια επέμβαση των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων⁴⁹⁴.

Η αποτυχία του Τσιτσέριν δεν αποδιδόταν μόνο στην επίμονη άρνηση των Συμμάχων και των αντιπροσώπων των παρευξείνιων κυβερνήσεων να υιοθετήσουν το σοβιετικό ή το τουρκικό πρόγραμμα, αλλά περισσότερο στην ίδια τη στάση του Ισμέτ πασά. Η τουρκική αντιπροσωπεία ήταν αποφασισμένη όχι μόνο να διαπραγματευτεί επί ίσοις όροις με τους Συμμάχους για την επίτευξη του μεγίστου των στόχων της, αλλά και να μην καταστεί φερέφωνο των Σοβιετικών. Συνεπώς, παρά τη συμμαχία του 1921 και την εκ των προτέρων διακηρυγμένη κοινή πολιτική των δύο κυβερνήσεων στο Ζήτημα των Στενών έως και τις αρχικές συνεδριάσεις της συνδιάσκεψης, ο Ισμέτ, παρά τους περιορισμούς που προέβλεπε το σχέδιο των Δυνάμεων, κατάφερε να μη θέσει την Τουρκία υπό τη σκέπη της Σοβιετικής Ένωσης⁴⁹⁵. Η κυβέρνηση της Άγκυρας προερχόμενη από τον νικηφόρο πόλεμο στη Μικρά Ασία επιδίωκε να ικανοποιήσει τα εθνικά της ιδεώδη δρώντας σε κάποιο βαθμό αποστασιοποιημένη από τη Μόσχα και μη στηριζόμενη αποκλειστικά σε εκείνη. Οι μνήμες του Χιουνκιάρ Ισκελεσί και οι φιλοδοξίες της τσαρικής Ρωσίας για τον έλεγχο ή και την κατάκτηση των Στενών και της Κωνσταντινούπολης, δημιουργούσαν αμφιβολίες στους κεμαλικούς πολιτικούς ιθύνοντες ως προς τα μελλοντικά κίνητρα της Μόσχας⁴⁹⁶.

Η τουρκική αντιπροσωπεία κατόρθωσε κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων να εκμεταλλευτεί τις διστάμενες θέσεις μεταξύ των Συμμάχων και της Σοβιετικής Ένωσης και να χαράξει τη δική της πολιτική γραμμή στο Ζήτημα των Στενών⁴⁹⁷. Η ρήξη που επιδίωκε να πετύχει ο Κέρζον επήλθε, αλλά οφειλόταν κατά κύριο λόγο στη συμπεριφορά του Ισμέτ και όχι στις ενέργειες του αρχηγού της βρετανικής αποστολής⁴⁹⁸. Ο Κέρζον απλώς διείδε αυτή τη διάσπαση της ενότητας και την εκμεταλλεύθηκε επιδέξια στο έπακρο, προσεταιριζόμενος τον Ισμέτ και οδηγώντας τη σοβιετική αντιπροσωπεία στην απομόνωση, δηλώνοντας στον Τσιτσέριν ότι το Ζήτημα των Στενών δεν αποτελούσε αντικείμενο εξέτασης μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά μεταξύ των Συμμάχων και της Τουρκίας.

Όμως, ο ίδιος ο Ισμέτ δεν ήταν διατεθειμένος να υποκύψει άνευ όρων στις συμμαχικές πιέσεις -προερχόμενες ιδίως από την πλευρά του Κέρζον- για την αποδοχή της σύμβασης. Δεν ήταν λίγες οι φορές που ο Κέρζον αντιμετώπισε τον Ισμέτ και γενικά την τουρκική αντιπροσωπεία από θέση ισχύος και υπεροπτικά, όντας σχεδόν σίγουρος ότι θα μπορούσε να υπαγορεύσει τους

⁴⁹⁴ Deluca, *Great Power*, σ. 8· Graves, «The question», σ. 18· Walder, *The Chanak*, σ. 338· Κοραντής, *Διπλωματική Ιστορία*, σ. 194· Ρούκουνας, *Εξωτερική*, σ. 375.

⁴⁹⁵ Graves, *ό.π.*, σ. 18· Κοραντής, *ό.π.*, σ. 194.

⁴⁹⁶ Anderson, *The Eastern*, σ. 373· Deluca, *Great Power*, σ. 9, 10.

⁴⁹⁷ Faruk Sönmezoglu, «Η Διπλωματία της περιόδου 1919-1922», στο *Μύθος και Πραγματικότητα: ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής*, τόμος Α', Αθήνα, Infoγνώμων, 2001, σ. 101.

⁴⁹⁸ Davison, «Turkish Diplomacy», σ. 203.

συμμαχικούς όρους⁴⁹⁹. Οι χαρακτηρισμοί που απέδιδε στον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας κατά τη διάρκεια των διαβουλεύσεων για τα Στενά ήταν ενδεικτικοί όχι μόνο του τρόπου που οι δύο πλευρές είχαν προσεγγίσει και χειρίστηκαν το ζήτημα από πολιτική και διπλωματική σκοπιά, αλλά ανέδειξαν, επίσης, την ύπαρξη δύο εντελώς διαφορετικών προσωπικοτήτων. Παραμένοντας «*Τούρκος ως το τέλος*», όπως χαρακτηριστικά έγραφε σε αναφορά του προς το Φόρειν Όφισ⁵⁰⁰, καχύποπτος και «*ανίκανος να φανταστεί την ειρήνη στον κόσμο*»⁵⁰¹, ο επικεφαλής αντιπρόσωπος της τουρκικής κυβέρνησης τόσο στις επίσημες συνεδριάσεις όσο και στις κατ' ιδίαν συζητήσεις του με τον υπουργό Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, έφερε πολλές φορές τον τελευταίο στα όρια της αντοχής του επιμένοντας διαρκώς και έως σημείου εξαντλητικού στην ευόδωση των τουρκικών αξιώσεων, «*αρνούμενος να υποχωρήσει έστω και ένα βήμα*»⁵⁰² και ικανός «*να παραλύσει και την υπομονή του προφήτη Ιώβ*»⁵⁰³. Αναμφίβολα, η τακτική των υπαναχωρήσεων και της χρονοτριβής εκ μέρους της τουρκικής αντιπροσωπείας σε όλα σχεδόν τα ζητήματα οδήγησε τη συνδιάσκεψη σε αδιέξοδο. Παρά την ανυποχώρητη και παρελκυστική στάση του Ισμέτ, ο Κέρζον ήταν πεπεισμένος ότι η κυβέρνηση της Άγκυρας επιθυμούσε τη σύναψη ειρήνης και ήταν αποφασισμένος να λάβει την υπογραφή της ασκώντας ακόμη και εκβιασμό⁵⁰⁴. Πράγματι, οι ενέργειές του απέδωσαν και στο τέλος της πρώτης φάσης της συνδιάσκεψης και ύστερα από εκατέρωθεν συμβιβασμούς, η Σύμβαση των Στενών υπογράφηκε από τους Τούρκους. Άλλωστε, μια άρνηση της τουρκικής αντιπροσωπείας θα είχε ως πιθανή συνέπεια την επανάληψη των εχθροπραξιών με τις βρετανικές δυνάμεις κατοχής της Κωνσταντινούπολης⁵⁰⁵.

Η αποδοχή του νέου καθεστώτος των Στενών και του συνόλου της συνθήκης ειρήνης ήταν η μοναδική επιλογή της κυβέρνησης της Άγκυρας και αποτελούσε απαραίτητη προϋπόθεση για την επαναπροσέγγισή της με τη Μεγάλη Βρετανία ύστερα από το 1914, καθώς ήταν η μόνη χώρα που μπορούσε να εγγυηθεί την ειρήνη, την ανεξαρτησία και τη σταθερότητα που επιζητούσε η Τουρκία και να αναδειχθεί σε πολύτιμο μελλοντικό εταίρο, συμβάλλοντας στην οικονομική της ανοικοδόμηση⁵⁰⁶. Αναντίρρητα, με τη Συνθήκη της Λωζάννης οι στόχοι που είχαν θεσπιστεί στο Εθνικό Σύμφωνο είχαν σχεδόν πραγματοποιηθεί όλοι, με αποτέλεσμα την αναβάθμιση της διεθνούς

⁴⁹⁹ Davison, ό.π., σ. 201-202· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 191· Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία*, σ. 224.

⁵⁰⁰ DBFP/I/XVIII/360, No 256 [E 1315/I/44], The Marquess of Kedleston (Lausanne) to Mr. Lindsay, 02/02/1923· Busch, ό.π., σ. 379· Dockrill, «*Britain*», σ. 7.

⁵⁰¹ DBFP/I/XVIII/268, No 98 [E 13802/13003/44], The Marquess of Kedleston (Lausanne) to Sir E. Crowe, 10/02/1923.

⁵⁰² DBFP/I/XVIII/286, No 146 [E 14370/13003/44], The Marquess of Kedleston (Lausanne) to Sir E. Crowe, 22/12/1923.

⁵⁰³ DBFP/I/XVIII/286, No 146 [E 14370/13003/44], The Marquess of Kedleston (Lausanne) to Sir E. Crowe, 22/12/1923.

⁵⁰⁴ DBFP/I/XVIII/286, No 146 [E 14370/13003/44], The Marquess of Kedleston (Lausanne) to Sir E. Crowe, 22/12/1923.

⁵⁰⁵ Deluca, *Great Power*, σ. 9.

⁵⁰⁶ Demirci, *The Lausanne*, σ. 217-218.

διπλωματικής θέσης της Τουρκίας και την ενίσχυση του κύρους της ως ανεξάρτητης κρατικής οντότητας⁵⁰⁷.

Μολονότι η Τουρκία δεν απέκτησε τον ολοκληρωτικό έλεγχο των Στενών, οι όροι της σύμβασης δεν απειλούσαν τουλάχιστον σε περίοδο ειρήνης την ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης και κατοχύρωναν την προστασία της εδαφικής και θαλάσσιας επικράτειας των Στενών. Αντίθετα, στην περίπτωση που η Τουρκία αποκτούσε πλήρη κυριαρχία στα Στενά ίσως δεν θα ήταν σε θέση να αποφύγει οχλήσεις ή πιέσεις ασκούμενες από το Λονδίνο και τη Μόσχα που θα έθεταν την ανεξαρτησία της σε κίνδυνο. Το καθεστώς που προκρίθηκε στη Λωζάννη και για όσο διάστημα παρέμενε σε ισχύ, έδινε την ευκαιρία στην Τουρκία να επιδιώξει την αναθεώρησή του με τη στήριξη της Σοβιετικής Ένωσης, όταν οι περιστάσεις θα την ευνοούσαν. Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι η τουρκο-σοβιετική «φιλία» ήταν φαινομενική και τεχνητή και μολονότι οι διαφορές των δύο αντιπροσωπειών δεν εκδηλώθηκαν -φανερά τουλάχιστον- στις συνεδριάσεις, επί του παρόντος η Τουρκία ήταν υποχρεωμένη να ισορροπήσει μεταξύ του δυτικού κόσμου και της Σοβιετικής Ρωσίας, εφόσον κύριος στόχος ήταν η διαφύλαξη της κρατικής κυριαρχίας και της πολιτικής της ανεξαρτησίας⁵⁰⁸.

Για τους Συμμάχους, ιδιαίτερα τους Βρετανούς, η Σύμβαση των Στενών συγκρινόμενη με τη Σύμβαση του Λονδίνου του 1841 και τον διακανονισμό της Συνθήκης των Σεβρών δεν θα μπορούσε να θεωρηθεί πλήρως επιτυχής. Οι Βρετανοί υποχρεώθηκαν να αποδεχθούν περιορισμούς ως προς τη διέλευση, το μέγεθος και τη διάρκεια παραμονής των πολεμικών πλοίων και να αναγνωρίσουν στην Τουρκία το δικαίωμά της ως εμπολέμου να απαγορεύει την είσοδο και τη ναυσιπλοΐα των Στενών σε όλα τα εχθρικά εμπορικά και πολεμικά σκάφη. Επίσης, υποχρεώθηκαν να αποδεχθούν τη μείωση της έκτασης των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, να επιτρέψουν την ελεύθερη μετακίνηση των τουρκικών στρατιωτικών δυνάμεων διαμέσου αυτών και τη δυνητική επανοχύρωση της νότιας ακτής της Θάλασσας του Μαρμαρά, καθώς και να αποσύρουν διατάξεις που όριζαν τον έλεγχο των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών από συμμαχικά όργανα που θα συνεπικουρούσαν την Επιτροπή των Στενών⁵⁰⁹.

Παρά τις παραχωρήσεις, η ρύθμιση του καθεστώτος των Στενών εκπλήρωνε τα κύρια ζητούμενα των Βρετανών: ελευθερία της ναυσιπλοΐας και αποστρατιωτικοποίηση των Στενών, ώστε

⁵⁰⁷ Bischoff, ό.π., σ. 128-129· Davison, ό.π., σ. 207· Demirci, ό.π., σ. 220, 221· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 117· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 225· Zürcher, *Σύγχρονη ιστορία*, σ. 225· Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, «Στρατηγικές επιλογές και διπλωματικές επιδιώξεις της τουρκικής αντιπροσωπείας στη Λωζάννη», στο Γιώργος Γεωργής, Χρίστος Κ. Κυριακίδης, Χαράλαμπος Γ. Χαράλαμπους (επιμ.), *Λωζάννη 1923: Διαχρονικές προσεγγίσεις και εκτιμήσεις*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2017, σ. 70.

⁵⁰⁸ Davison, ό.π., σ. 208· Deluca, *Great Power*, σ. 10· Demirci, ό.π., σ. 221· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 78· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 231.

⁵⁰⁹ Macfie, ό.π., σ. 234· Skaggs, *Britain at the Straits*, σ. 401-402, 403.

σε περίπτωση ανάγκης να είναι εφικτή η είσοδος του στόλου τους στη Μαύρη Θάλασσα. Αναμφισβήτητα η επιτυχία αυτή χρεώνεται στον λόρδο Κέρζον, ο οποίος κράτησε τη συμμαχική ενότητα έως το τέλος και κατόρθωσε να πετύχει για τη χώρα του ένα διακανονισμό, ο οποίος αν και δεν εξέφραζε το μέγιστο των βρετανικών επιδιώξεων, ανταποκρινόταν στις νέες συνθήκες που είχαν διαμορφωθεί από τις Σέβρες κι εξής⁵¹⁰. Οπωσδήποτε, η αποτυχία της πολιτικής του Λούντ Τζωρτζ και η παραίτησή του από την πρωθυπουργία διευκόλυνε το έργο του. Ο Μπόναρ Λω, παρά την πίεση που του άσκησε για την επίσπευση των διαπραγματεύσεων, δεν ενεπλάκη στο ζήτημα ούτε κατηύθυνε το έργο του καθ' ύλην αρμόδιου υπουργού Εξωτερικών⁵¹¹.

Με το καθεστώς που διαμορφώθηκε στη Λωζάννη θα άνοιγε ένα νέο κεφάλαιο στις βρετανο-τουρκικές σχέσεις. Η επιτυχία της Σύμβασης της Λωζάννης αναβάθμισε το βρετανικό κύρος ύστερα από την κρίση στο Τσανάκκαλε και την Ανακωχή των Μουδανιών, η οποία αποτέλεσε το αποκορύφωμα της υποχωρητικής πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας στο Ζήτημα των Στενών⁵¹². Εξάλλου, και το ίδιο το Λονδίνο επιθυμούσε να αποφύγει έναν πόλεμο και υπολόγιζε στην εγκαθίδρυση φιλικών σχέσεων με το νέο τουρκικό καθεστώς, προκειμένου να αποτρέψει μια ενδεχόμενη ανάμειξη των Σοβιετικών και να προστατεύσει και να προωθήσει τα συμφέροντά του στη Μέση Ανατολή⁵¹³.

Η αρχή της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας των Στενών, όπως καθορίστηκε στη Λωζάννη, σε σχέση με το καθεστώς που υιοθετήθηκαν τον 19^ο αιώνα συνιστούσε σημαντική εξέλιξη, καθώς ικανοποιούσε τα νόμιμα δίκαια των ναυτικών χωρών ως προς τη χρήση της διεθνούς οδού⁵¹⁴. Μεταξύ των κρατών αυτών, η Ελλάδα επανάκτησε τα εμπορικά προνόμια που απολάμβανε η ναυτιλία της πριν από τον πόλεμο και η σημαία της ήταν πλέον και πάλι έτοιμη να πρωταγωνιστήσει στη μεταφορά αγαθών από τα λιμάνια της Μαύρης Θάλασσας. Από στρατηγική οπτική, η Ελλάδα αποκτώντας το δικαίωμα του διάπλου των Στενών για τα πολεμικά της πλοία θα ήταν ικανή να προστατεύσει τον εμπορικό της στόλο και τα βόρεια σύνορά της από μια πιθανή επίθεση της Βουλγαρίας⁵¹⁵.

⁵¹⁰ Macfie, ό.π., σ. 234-235· Nicolson, *Curzon*, σ. 349-350· Skaggs, ό.π., σ. 390-391.

⁵¹¹ Dockrill and Goold, *Peace without Promise*, σ. 16· Medlicott, *Contemporary England*, σ. 181.

⁵¹² Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 235.

⁵¹³ Demirci, *The Lausanne*, σ. 219, 221.

⁵¹⁴ Warsamy, *La Convention*, σ. 78.

⁵¹⁵ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 75.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΛΩΖΑΝΝΗΣ ΕΩΣ ΚΑΙ ΤΗ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΓΙΑ ΤΟΝ ΑΦΟΠΛΙΣΜΟ (ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ 1923 - ΙΟΥΝΙΟΣ 1933)

Η Συνθήκη της Λωζάννης κυρώθηκε από την πλειοψηφία της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης στις 23 Αυγούστου 1923 με 213 ψήφους υπέρ και 15 κατά⁵¹⁶. Η λήξη της εμπόλεμης κατάστασης μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας κηρύχθηκε με την υπογραφή νομοθετικού διατάγματος στις 25 Αυγούστου με την οποία κυρώθηκε η συνθήκη ειρήνης από την ελληνική κυβέρνηση⁵¹⁷. Η κύρωση της συνθήκης από τη Μεγάλη Βρετανία καθυστέρησε εξαιτίας της προκήρυξης βουλευτικών εκλογών από τον πρωθυπουργό και αρχηγό του Συντηρητικού Κόμματος Στάνλεϋ Μπάλντουιν (1867-1947) και πραγματοποιήθηκε εντέλει στις 15 Απριλίου 1924. Στις 6 Αυγούστου 1924 η συνθήκη τέθηκε σε ισχύ και στις 27 κυρώθηκε από τη Γαλλία⁵¹⁸.

Ο διακανονισμός του καθεστώτος των Στενών που επιτεύχθηκε στη Λωζάννη θεωρήθηκε από τις εκάστοτε τουρκικές κυβερνήσεις ως παραβαίνων την ανεξαρτησία του τουρκικού κράτους και υποτιμητικός του εθνικού και διεθνούς του γοήτρου, καθώς η Σύμβαση των Στενών μεταβίβαζε τον τον έλεγχο των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου σε τρίτες χώρες, στερώντας την Τουρκία από τα κυριαρχικά της δικαιώματα στην περιοχή. Επομένως, από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και για τα επόμενα χρόνια οι τουρκικοί πολιτικοί, διπλωματικοί και στρατιωτικοί κύκλοι επισήμαιναν τους κινδύνους που δυνητικά προκαλούσε στην Τουρκία η αποστρατιωτικοποίηση των Στενών και εργάζονταν συστηματικά για την κατάργηση του επιβληθέντος καθεστώτος⁵¹⁹.

Προκειμένου να πετύχει το στόχο της, η Τουρκία επιδόθηκε στην αναδιοργάνωση του στρατού και του πολεμικού της ναυτικού και παράλληλα φρόντισε να σταθεροποιήσει τη θέση της στο διεθνές περιβάλλον σε διμερές και πολυμερές επίπεδο. Τον Ιούνιο του 1926 υπέγραψε Σύμφωνο Φιλίας με τη Μεγάλη Βρετανία, ενώ τα κατοπινά έτη επιδίωξε την υπογραφή παρόμοιων συμφώνων με την Ιταλία (Μάιος του 1928), τη Γαλλία (Φεβρουάριος του 1930) και την Ελλάδα (Οκτώβριος

⁵¹⁶ *Ελεύθερον Βήμα*, 24/08/1923· *Καθημερινή*, 25/08/1923· Demirci, *The Lausanne*, σ. 213-214· Sonyel, *Turkish Diplomacy*, σ. 225.

⁵¹⁷ Η Συνθήκη της Λωζάννης κυρώθηκε με το Νομοθετικό Διάταγμα υπ' αριθ. 238 στις 25 Αυγούστου 1923. Βλ. *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Τεύχος Α', αρ. φύλ. 239, 25/08/1923, σ. 1659· *Καθημερινή*, 26/08/1923· DBFP/ΙΧVΙΙΙ/683, No 308 [E 7660/Ι44], Sir H. Rumbold (Lausanne) to the Marquess Curzon of Kedleston, 24/07/1923, (υποσημ. 1 του εγγράφου)· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 234.

⁵¹⁸ DBFP/ΙΧVΙΙΙ/683, No 308 [E 7660/Ι44], Sir H. Rumbold (Lausanne) to the Marquess Curzon of Kedleston, 24/07/1923, (υποσημ. 1 του εγγράφου).

⁵¹⁹ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 81· A. L. Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux (1936)», *Balkan Studies*, volume 13, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1972, σ. 203.

του 1930). Η ευρωπαϊκή πολιτική της Τουρκίας επιστέφθηκε με την εκλογή της (Ιούλιος του 1932) ως μέλους της Κοινωνίας των Εθνών. Με τη γεινιάζουσα Σοβιετική Ένωση, το τουρκικό κράτος διατηρούσε τις κατά το δυνατόν καλύτερες σχέσεις ανανεώνοντας (το 1929) τη μεταξύ τους Συνθήκη του 1925, ενώ τον Μάρτιο του 1931 προστέθηκε ως παράρτημα στη συνθήκη Ναυτικό Πρωτόκολλο που καθόριζε τη δράση των δύο χωρών στον Εύξεινο Πόντο⁵²⁰. Συνεπώς, έχοντας κατορθώσει να αναβαθμιστεί -κατά το μάλλον ή ήττον- ως παράγοντας της διεθνούς διπλωματίας, η Τουρκία ανέμενε τη δημιουργία ευνοϊκών περιστάσεων, που θα της επέτρεπαν να θέσει εκ νέου το Ζήτημα των Στενών στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων.

Στη συνδιάσκεψη που συγκλήθηκε στη Γενεύη για τον αφοπλισμό (1932-1934), η Τουρκία έφερε ενώπιον των μελών της ΚτΕ το αίτημα για την ανάγκη κατάργησης των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης των Στενών. Μολονότι όμως η ανταπόκριση της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας δεν ήταν θετική, η ενέργεια της Άγκυρας ήταν ενδεικτική της απόφασής της να ανατρέψει μελλοντικά το ισχύον καθεστώς της Λωζάννης.

1. Οι διπλωματικές ζυμώσεις και οι στρατηγικές ισορροπίες στην Ανατολική Μεσόγειο (1923 - 1932)

ι) Εκκένωση της Κωνσταντινούπολης (1923) - Τουρκο-σοβιετικό Σύμφωνο (1925)

Παρά τις αντιρρήσεις ορισμένων βουλευτών που εκφράσθηκαν κατά τη διάρκεια των συζητήσεων για την κύρωση της Συνθήκης της Λωζάννης (21-23 Αυγούστου)⁵²¹, ο Ισμέτ Ίνονου στον λόγο του ενώπιον των μελών της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης εξήρε την υπογραφή της Σύμβασης των Στενών. Όπως δήλωσε, η σπουδαιότητα του ζητήματος της ελευθερίας των Στενών για τα κράτη της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου ήταν τόσο σημαντική ώστε και η ίδια η Τουρκία είχε αποδεχθεί στο Εθνικό Σύμφωνο την αρχή της ελευθεροπλοΐας των Στενών στο εμπόριο και στις μεταφορές υπό τον όρο να περιφρουρείται η ασφάλεια της Κωνσταντινούπολης και της Προποντίδος. Η αρχή αυτή, την οποία αποδέχθηκαν οι Τούρκοι στο Εθνικό Σύμφωνο, ήταν στην πραγματικότητα μια αναγκαιότητα που επιβλήθηκε από τις νέες συνθήκες και δεν θα μπορούσε να

⁵²⁰ Howard, *Turkey*, σ. 130-131.

⁵²¹ Ενδεικτικά στο δελτίο επιθεώρησης του τουρκικού τύπου της Κωνσταντινούπολης της 23^{ης} Αυγούστου 1923, αναφέρεται ότι κατά τη δεύτερη ημέρα των συνεδριάσεων (22 Αυγούστου) «[...] ο βουλευτής Μαγνησίας Ωασήφ βέης είπε: [...] Το 4^{ον} άρθρον της συμβάσεως των Στενών ομιλεί περί ζωνών. Περιορίζεται το δικαίωμα αμύνης μας εις εδάφη ανήκοντα εις ημάς. Από του Συνεδρίου του Βερολίνου είχομεν δεχθεί και κηρύξει την ελευθερίαν των Στενών δια το διεθνές εμπόριον. Αλλά δεν είχομεν εγκαταλείψει το δικαίωμα αμύνης μας, το μέσον διατηρήσεως της πολιτικής μας κυριαρχίας. Εδέχθη άραγε η Μεγάλη Βρετανία τους περιορισμούς τούτους δια το Γιβραλτάρ, εις το Σουέζ, τα οποία έχουν τόσην μεγάλην σπουδαιότητα δια το διεθνές εμπόριον; [...]». Βλ. ΔΙΑΥΕ/1923/47/1, αρ. 26642, 11/09/1923. Για τις συζητήσεις στη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση βλ. επίσης BDF/A/II/B/30/27, No 514 [E 8825/199/44], Mr. Henderson to the Marquess Curzon of Kedleston, Constantinople, 28/08/1923.

χαρακτηριστεί ως θυσία απερίσκεπτη. Δια της αρχής της ελευθερίας των Στενών έγινε αποδεκτή η διέλευση σε καιρό ειρήνης και σε καιρό πολέμου κυρίως των πολεμικών σκαφών και των πολεμικών αεροπλάνων.

Συνεχίζοντας, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας πρόσθεσε ότι το Ζήτημα των Στενών θα έπρεπε να εξετάζεται κυρίως από αυτήν την άποψη, διότι δεν υπήρχε απαγόρευση για το εμπόριο, ακόμη και όταν τα Στενά ήταν οχυρωμένα και απαγορευόταν η είσοδός τους στα πολεμικά σκάφη. Ως προς τα οφέλη που θα αποκόμιζε η Τουρκία, ο Ισμέτ τόνισε ότι η χώρα θα διατηρούσε απόλυτα το δικαίωμα της άμυνας. Ο διάπλους των Στενών κατά τη διάρκεια πολέμων, στους οποίους η Τουρκία θα παρέμενε ουδέτερη δεν παρουσίαζε σημασία για εκείνη. Αλλά το δικαίωμα άμυνας της σε καιρό πολέμου στον οποίο θα λάμβανε μέρος και η ίδια, εξασφαλίστηκε άνευ όρων. Το νεοσύστατο τουρκικό κράτος, αφού καθόρισε και ρύθμισε το μέρος όπου έπρεπε να διαθέσει όλη του τη δύναμη και τους πόρους, εξασφάλισε την κυριαρχία του στην Κωνσταντινούπολη και στα Στενά στο διηνεκές. Για να περιέρχονταν τα Στενά και η Κωνσταντινούπολη σε ξένη κατοχή θα έπρεπε να υπάρχει κυβέρνηση, η οποία θα είχε στερηθεί τη δύναμή της. Για αυτό τον λόγο απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η ύπαρξη στρατού, ο οποίος σε περίπτωση ανάγκης θα αναλάμβανε δράση στην Ανατολή. Ο κίνδυνος υπήρχε, αν η Τουρκία έχανε τη δύναμή της στο εσωτερικό. Ο ίδιος δεν φανταζόταν την ύπαρξη απειλών για τα δυτικά σύνορα της χώρας, την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά, αν διατηρούνταν και ενισχύονταν περισσότερο οι σημερινές στρατιωτικές δυνάμεις. Σύμφωνα με τον Ισμέτ, αυτός ήταν ο χαρακτήρας της Σύμβασης των Στενών από την άποψη της ασφάλειας της Τουρκίας. Αναφερόμενος, τέλος, στην Επιτροπή των Στενών διευκρίνισε ότι ο ρόλος της ήταν καθαρά τεχνικός, καθώς η επιτροπή θα επέτρεπε τον διάπλου των Στενών, αφού πρώτα εκτιμούσε, αν ο διαπλέων στόλος ήταν ανώτερος ή κατώτερος του στόλου του ισχυρότερου κράτους της Μαύρης Θάλασσας. Ο ρόλος της επιτροπής, κατέληξε, ουσιαστικά εξυπηρετούσε την Τουρκία επειδή την απάλλασσε από την ανάληψη της ευθύνης αυτής και που πιθανόν να την έφερνε αντιμέτωπη με άλλα κράτη⁵²².

Παρομοίως και ο λόρδος Κέρζον υπεραμύνθηκε την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης και της Σύμβασης των Στενών. Ο πρεσβευτής της Ελλάδας στο Λονδίνο Δημήτριος Κακλαμάνος (1867-1949) ενημέρωσε με έκθεσή του τον υπουργό Εξωτερικών Απόστολο Αλεξανδρή (1879-1961) ότι αναφορικά προς την υπογραφείσα συνθήκη της 24^{ης} Ιουλίου, ο λόρδος Κέρζον είπε ότι αυτή επικρίθηκε αυστηρά, υπήρξε όμως το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα το οποίο μπορούσε να πετύχει η διπλωματία υπό αυτές τις περιστάσεις, δεδομένου ότι οι Τούρκοι γνώριζαν ότι οι Σύμμαχοι για

⁵²² ΔΙΑΥΕ/1923/15/3, αρ. 1453, 12/09/1923 όπου περιέχεται μεταφρασμένο από το τουρκικό πρωτότυπο ο λόγος που εκφώνησε ο Ισμέτ στις 23 Αυγούστου και δημοσιεύθηκε στα φύλλα της εφημερίδας *Bakit* της 24^{ης} και 25^{ης} Αυγούστου. Ο λόγος του περιλαμβάνεται και στο απόκομμα της *Journal d' Orient* (24/08/1923) της Κωνσταντινούπολης (ΔΙΑΥΕ/1923/46/1).

κανένα λόγο δεν θα συγκρούονταν μαζί τους⁵²³. Σχετικά με τη Σύμβαση των Στενών, ο Κέρζον δήλωσε ότι με τη ρύθμιση που επιτεύχθηκε στη Λωζάννη διασφαλίστηκε στα κράτη όλου του κόσμου η ελεύθερη πρόσβαση από το Αιγαίο προς τη Μαύρη Θάλασσα για τα πολεμικά πλοία και αεροσκάφη, όπως και για τα εμπορικά πλοία, υποκείμενα σε ένα λογικό περιορισμό του αριθμού τους. Η Μαύρη Θάλασσα έπαυσε αυτόματα να υπάγεται στην αρμοδιότητα της Σοβιετικής Ένωσης. Αποστρατιωτικοποιημένες και ανοχύρωτες ζώνες δημιουργήθηκαν και στις δύο πλευρές των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου. Στην Τουρκία παρασχέθηκε μια διεθνής εγγύηση για την προστασία της πρωτεύουσάς της και των περιοχών γύρω από τα Στενά και της επιτράπηκε να διατηρεί φρουρά στην Κωνσταντινούπολη. Δεν υπήρχε αμφιβολία, επισήμανε ο Κέρζον, ότι αυτή ήταν μια λύση ιδιαίτερα ευνοϊκή για τα βρετανικά αυτοκρατορικά συμφέροντα. Ο Κέρζον ανέφερε, επίσης, ότι κατά τη διάρκεια της συζήτησης για τα Στενά, στην οποία επιτράπηκε η συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης, του ασκήθηκε έντονη κριτική από ανώτερα βρετανικά όργανα για την αποξένωση της Δύναμης, της οποίας η συναίνεση σε μια μελλοντική ρύθμιση των Στενών ήταν απαραίτητη, και κατηγορήθηκε ότι προετοίμαζε τις συνθήκες για ένα μελλοντικό πόλεμο. Πέντε μήνες αργότερα οι Σοβιετικοί επισύναψαν το όνομά τους στη Σύμβαση των Στενών, την οποία είχαν αποκηρύξει και αποδοκιμάσει και που αποτελούσε τώρα μέρος του αποδεκτού δικαίου της Ευρώπης⁵²⁴.

Την επομένη της κύρωσης της Συνθήκης της Λωζάννης από την τουρκική βουλή, ξεκίνησε η εκκένωση της Κωνσταντινούπολης και των Στενών (24 Αυγούστου). Οι Σύμμαχοι, μολοντί ήταν έτοιμοι να αποσύρουν τα στρατεύματά τους, επιθυμούσαν να διατηρήσουν τις ναυτικές τους δυνάμεις στα Στενά για όσο διάστημα εκκρεμούσε η έναρξη της ισχύος της Σύμβασης των Στενών. Ήδη από τις 10 Ιουλίου οι Βρετανοί είχαν επιχειρήσει να αποσπάσουν από την Τουρκία το δικαίωμα του απεριόριστου διάπλου των Στενών και της παραμονής εντός των τουρκικών υδάτων όσο το δυνατόν περισσότερων ναυτικών μονάδων των τριών Δυνάμεων έως ότου επικυρωνόταν η σύμβαση⁵²⁵. Ωστόσο, η Τουρκία ήταν αντίθετη και υποστήριζε ότι η παρουσία των συμμαχικών πολεμικών σκαφών στα χωρικά της ύδατα δεν ήταν ανεξάρτητη από τη συμμαχική κατοχή. Τελικά, αποφασίστηκε ότι η αποχώρηση από τις ζώνες των Στενών θα πραγματοποιείτο ταυτόχρονα με την

⁵²³ ΔΙΑΥΕ/1923/32/8, αρ. πρωτ. 3527, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Αλεξανδρή, 06/10/1923. Ο Κακλαμάνος αναφέρεται στις δηλώσεις του Κέρζον κατά τη διάρκεια της Αυτοκρατορικής Συνδιάσκεψης του Λονδίνου (1 Οκτωβρίου - 8 Νοεμβρίου 1923).

⁵²⁴ Απόσπασμα των δηλώσεων του Κέρζον δημοσιεύθηκαν στο φύλλο της *Morning Post* (06/10/1923), το οποίο επισυνάπτεται στην έκθεση του Κακλαμάνου.

⁵²⁵ DBFP/I/XVIII/664, No 269 [E 7134/I/44], Sir H. Rumbold (Lausanne) to the Marquess of Kedleston, 10/07/1923· Visvizi-Dontas, «The Allied Powers», σ. 356.

αποχώρηση του συμμαχικού στρατού από την Κωνσταντινούπολη, ευθύς μόλις η Τουρκία επικύρωσε τη συνθήκη⁵²⁶.

Σύμφωνα με το δελτίο πληροφοριών του Σεπτεμβρίου του 1923 του ελληνικού ΓΕΣ

«[...] η συμμαχική στρατιωτική κατοχή της Κωνσταντινουπόλεως και του Ελλησπόντου αίρεται ήδη ολοσχερώς συμφώνως ταις διατάξεσι των όρων της Συνθήκης της Λωζάννης. Η Τουρκία αύθις κατέστη απόλυτος κυρία των Στενών και ρυθμιστής του ελευθέρου διάπλου του Ευξείνου. Υπάρχουσι βεβαίως περιορισμοί τινες. Αλλά δια τους ακριβώς νοούντες τα πράγματα η κυριαρχία της Τουρκίας είναι απόλυτος και οριστική. Ούτως είς των μεγάλων σκοπών του πολέμου δια την Αγγλίαν (η κυριαρχία υπ' αυτής των Στενών και του σιδηροδρόμου Βαγδάτης) δεν επραγματοποιήθη [...]»⁵²⁷.

Η εκκένωση ολοκληρώθηκε στις 2 Οκτωβρίου και στις 6 τα τουρκικά στρατεύματα εισήλθαν στην Κωνσταντινούπολη⁵²⁸. Καθώς η Σύμβαση των Στενών δεν είχε τεθεί σε ισχύ έως τα τέλη του 1923, τα συμμαχικά πολεμικά πλοία απέπλευσαν στις 15 Δεκεμβρίου 1923⁵²⁹. Η απρόσκοπτη μετάβαση από τη συμμαχική στην τουρκική κατοχή της Κωνσταντινούπολης και των Στενών αποτελούσε ενδεικτικό στοιχείο των ομαλών σχέσεων της Τουρκίας με τις Μεγάλες Δυνάμεις και ιδιαίτερα με τη Μεγάλη Βρετανία, προς την οποία η τουρκική κυβέρνηση φαινόταν να είναι περισσότερο ευνοϊκά διακείμενη παρά προς τη Γαλλία, ενώ η παρουσία του Ισμέτ πασά, ως υπουργού των Εξωτερικών προσκείμενου στο Λονδίνο, εξασφάλιζε μία επιπλέον πιθανότητα ότι ίσως η βρετανική επιρροή θα εξακολουθούσε να κατέχει δεσπόζουσα θέση στην Τουρκία⁵³⁰.

Μάλιστα, η εφημερίδα *Τεβχίδ* αποκάλυψε ότι μεταξύ του αντιπροσώπου του Υπουργείου Εξωτερικών της κυβέρνησης της Άγκυρας στην Κωνσταντινούπολη Αδνάν Άντιβαρ (1882-1955) και του Χέντερσον, είχε συζητηθεί ότι, αν το ζήτημα της Μοσούλης επιλυόταν σύμφωνα προς τα συμφέροντα των Βρετανών και η πρωτεύουσα μεταφερόταν στην Κωνσταντινούπολη, οι Βρετανοί θα επέτρεπαν τη μερική οχύρωση των Στενών και συγχρόνως θα προέβαιναν σε παραχωρήσεις σε

⁵²⁶ DBFP/I/XVIII/664, No 269 [E 7134/I/44], Sir H. Rumbold (Lausanne) to the Marquess of Kedleston, 10/07/1923· Visvizi-Dontas, ό.π., σ. 356-357.

⁵²⁷ Η έκθεση είχε συνταχθεί από τη Δ/ση του ΙΙ Γραφείου του ΓΕΣ στις 30/09/1923 και διαβιβάστηκε από το Υπουργείο Στρατιωτικών προς τα σώματα στρατού και το Υπουργείο Εξωτερικών. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1923/3 (τμήμα 1/4), Πρεσβεία Ρώμης, αρ. πρωτ. 14579/2819, 12/10/1923.

⁵²⁸ DBFP/I/XVIII/683, No 308 [E 7660/I/44], Sir H. Rumbold (Lausanne) to the Marquess Curzon of Kedleston, 24/07/1923, (υποσημ. 1 του εγγράφου)· Dockrill and Goold, ό.π., σ. 15· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Lausanne», σ. 234.

⁵²⁹ DBFP/I/XVIII/683, No 308 [E 7660/I/44], Sir H. Rumbold (Lausanne) to the Marquess Curzon of Kedleston, 24/07/1923, (υποσημ. 1 του εγγράφου)· Macfie, ό.π., σ. 234.

⁵³⁰ ΔΙΑΥΕ/1923/3 (τμήμα 1/4), Πρεσβεία Ρώμης, αρ. πρωτ. 14579/2819, 12/10/1923. Φαίνεται όμως ότι η ομαλότητα των βρετανο-τουρκικών σχέσεων ήταν φαινομενική και ότι στην πραγματικότητα οι Τούρκοι ήταν ιδιαίτερα καχύποπτοι απέναντι στο Λονδίνο. Βλ. BDFΑ/Π/Β/30/47, No 48 [E 633/32/44], Mr. Henderson (Constantinople) to the Marquess Curzon of Kedleston, 15/01/1924.

άλλα ζητήματα. Σε περίπτωση που η Τουρκία ακολουθούσε πολιτική σύμφωνη με τις επιθυμίες της Μεγάλης Βρετανίας, οι Βρετανοί θα υποστήριζαν τη μεταρρύθμιση και την ενίσχυση του τουρκικού ναυτικού. Η βρετανική αυτή πρόταση, συνέχιζε η *Τεβχήδ*, είχε συντελέσει στη χαλάρωση των τουρκο-σοβιετικών σχέσεων το τελευταίο διάστημα⁵³¹. Ωστόσο, την επομένη, το δημοσίευμα της *Τεβχήδ* διαψεύστηκε από δημοσίευμα της *Βακίτ*, καθώς ο Αδνάν μπέη ισχυρίστηκε ότι ουδέποτε του είχε γίνει μια τέτοια πρόταση και ότι η ελευθερία των Στενών τελούσε υπό την εγγύηση των ενδιαφερόμενων κρατών και, επομένως, σύμφωνα με την επιθυμία της Μεγάλης Βρετανίας⁵³². Αντίθετα, όπως επισήμανε και η *Τεβχήδ*,

«αι σχέσεις της Τουρκίας προς τη Ρωσίαν δεν έχουσι πλέον τον εγκάρδιον εκείνον χαρακτήρα, ον είχαν [...]. Ο πρεσβευτής των Σοβιέτ εν Αγκύρα Αράλοφ δεν ενασκει πλέον εκείνην την πολιτικήν επιρροήν, ην [...] ενήσκει επί της κεμαλικής κυβερνήσεως. Κατενόησαν οι τούρκοι πολιτικοί ότι έδει να μη ωθήσωσι τη ρωσικήν φιλίαν πέραν ορίου τινός, διότι πλέον θα ηπειλήτο υπό της Ρωσίας η ασφάλεια των Στενών. Αι ρωσικαί βλέψεις ουδαμώς έπαυσαν κατατείνουσαι προς κατάληψιν της Κωνσταντινουπόλεως και του Ελλησπόντου, διότι μόνον ούτως ο Εύξεινος θα ήτο θάλασσα καθαρώς ρωσική. Έχει δήλον ότι η Ρωσία, την πολιτικήν του Μεγάλου Πέτρου ακολουθούσα και ομοιομόρφως έκτοτε σκεπτομένη επί των Στενών και του Ευξείνου [...]. [...] Η Τουρκία αδιαλείπτως μεριμνά περί των τόσον επίμαχων Στενών του Βοσπόρου και του Ελλησπόντου, απειλουμένων συνεχώς υπό της Ρωσίας τόσον, όσον και υπό της Αγγλίας, κατ' αντίθετον εκδοχήν συμφερόντων και προθέσεων [...]»⁵³³.

Η ανησυχία της Τουρκίας για τις προθέσεις της Σοβιετικής Ένωσης επί των Στενών και της Κωνσταντινούπολης αποτυπώνεται και σε δημοσιεύματα του διεθνούς τύπου. Σύμφωνα με άρθρο της *Morning Post*, το μπολσεβικικό καθεστώς κληρονόμησε την παλαιά ιμπεριαλιστική εξωτερική ρωσική πολιτική, την οποία εξωράισε με την κομμουνιστική προπαγάνδα. Οι Τούρκοι από την πλευρά τους δεν είχαν λησμονήσει ότι η Κωνσταντινούπολη είχε παραχωρηθεί στη Ρωσία κατά τη διάρκεια του τελευταίου πολέμου και ανησυχούσαν, επειδή πίστευαν ότι οι φιλοδοξίες της δεν είχαν εκλείψει. Το άρθρο αναφερόταν και σε δηλώσεις του Τρότσκι στον τουρκικό τύπο, με τις οποίες

⁵³¹ ΔΙΑΥΕ/1923/15/1, αρ. πρωτ. 33859, Καλαποθάκης (Διευθυντής / Τμήμα Τύπου ΥΠΕΞ.) προς Α΄ Πολιτικό Τμήμα ΥΠΕΞ., 06/11/1923. Το δημοσίευμα της *Τεβχήδ* φέρει ημερομηνία 25/10/1923, λίγες ημέρες αφότου αποφασίστηκε η μετακίνηση της πρωτεύουσας από την Κωνσταντινούπολη στην Άγκυρα (13 Οκτωβρίου).

⁵³² ΔΙΑΥΕ/1923/15/1, αρ. πρωτ. 33859, Καλαποθάκης (Διευθυντής / Τμήμα Τύπου ΥΠΕΞ.) προς Α΄ Πολιτικό Τμήμα ΥΠΕΞ., 06/11/1923.

⁵³³ ΔΙΑΥΕ/1923/3 (τμήμα 1/4), Πρεσβεία Ρώμης, αρ. πρωτ. 14579/2819, 12/10/1923.

εξέθεσε με υπαινιγμούς τις φιλοδοξίες των Σοβιετικών για την Κωνσταντινούπολη⁵³⁴. Επίσης, με αφορμή την εξέγερση των καπνεργατών που ξέσπασε στην Καβάλα στις 10 Νοεμβρίου 1924⁵³⁵, η *Gazette de Lausanne* ανέφερε σχετικά ότι οι προκαλούμενες από τους κομμουνιστές ταραχές στη Θεσσαλονίκη, στην Καβάλα και σε άλλες βαλκανικές πόλεις είχαν ως στόχο την εγκαθίδρυση δημοκρατικών καθεστώτων στα Βαλκάνια, ώστε να απομονωθεί η Τουρκία, ενώ ο κυριότερος αντικειμενικός στόχος των Σοβιετικών ήταν η κατοχή των Στενών διαμέσου της χρηματοδοτούμενης από τη Μόσχα προπαγάνδας στη Μέση Ανατολή⁵³⁶.

Τα ανωτέρω δημοσιεύματα απεικόνιζαν ρεαλιστικά -αν και σε υπερβολικό βαθμό- τη γενικότερη στάση της Δύσης και της Τουρκίας απέναντι στις τάσεις της σοβιετικής εξωτερικής πολιτικής. Ωστόσο, η αλήθεια είναι ότι η Σοβιετική Ένωση καταφερόταν διαρκώς εναντίον του πρόσφατου διακανονισμού του Ζητήματος των Στενών «[...] ούτινος η διαρρύθμισις καταγγέλλεται κατά προφανήν αντίφασιν, ως μη εξυπηρετούσα την εν Ανατολή ειρήνην [...]»⁵³⁷ και θέτοντας σε κίνδυνο την ασφάλεια της ίδιας της χώρας και της Τουρκίας. Τον Φεβρουάριο του 1924 κατά τη διάρκεια των εργασιών της Ναυτικής Συνδιάσκεψης της Ρώμης⁵³⁸, η σοβιετική αντιπροσωπεία πρότεινε την αύξηση της συνολικής χωρητικότητας των μεγαλύτερων σκαφών (capital ships) του σοβιετικού πολεμικού στόλου στους 400.000 τόνους αντί των 110.000 που είχαν προταθεί από τη βρετανική αντιπροσωπεία, για όσο χρονικό διάστημα η Βαλτική και η Μαύρη Θάλασσα παρέμεναν ελεύθερα προσβάσιμες στα πολεμικά σκάφη των μη παράκτιων χωρών. Η πρόταση απορρίφθηκε, επειδή θα καθιστούσε τον σοβιετικό στόλο τον τρίτο ισχυρότερο παγκοσμίως. Παρομοίως απορρίφθηκε και η προτεινόμενη από τους Σοβιετικούς μείωση στους 280.000 τόνους υπό τον όρο ότι η ΚτΕ δεν θα είχε καμία ανάμειξη στην εφαρμογή και στην εποπτεία της σύμβασης και ότι θα απαγορευόταν η είσοδος των πολεμικών πλοίων στα στενά των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου⁵³⁹.

⁵³⁴ ΔΙΑΥΕ, 1924/Γ/109/12, αρ. πρωτ. 33569, Ρούσσοσ προς πρεσβείες, 04/09/1924. Το δημοσίευμα έχει ημερομηνία 27/08/1924.

⁵³⁵ Αθανάσιος Βερέμης, «Η Αντεπανάσταση του 1923 και η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας», στο *Ιστορία του Ελληνικού*, σ. 285.

⁵³⁶ ΔΙΑΥΕ/1924/Γ/101/2, αρ. πρωτ. 45988, Καλαποθάκης προς ελληνική πρεσβεία Ρώμης, 01/12/1924. Το δελτίο τύπου της *Gazette de Lausanne* φέρει ημερομηνία 17/11/1924..

⁵³⁷ ΔΙΑΥΕ/1924/Γ/101/5, αρ. πρωτ. 4073, Μελάς (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 19/08/1924. Ο Μελάς αναφέρεται σε άρθρα της φιλοκομμουνιστικής *Humanité*.

⁵³⁸ Η Ναυτική Συνδιάσκεψη συνήλθε από τις 14 έως τις 25 Φεβρουαρίου 1924 στη Ρώμη υπό την αιγίδα της ΚτΕ. Συμμετείχαν ναυτικοί εμπειρογνώμονες από την Αργεντινή, τη Δανία, την Ελλάδα, τη Νορβηγία, τη Σοβιετική Ένωση, την Τουρκία και τη Χιλή, καθώς και μέλη της ναυτικής υποεπιτροπής της διαρκούς συμβουλευτικής επιτροπής της ΚτΕ για στρατιωτικά, ναυτικά και αεροπορικά ζητήματα (Βέλγιο, Βραζιλία, Γαλλία, Ιαπωνία, Ιταλία, Μεγάλη Βρετανία, Σουηδία και Τσεχοσλοβακία). Βλ. σχετικά Edmund Jan Osmańczyk, *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements*, volume 3: *N to S*, New York - London, Routledge, 2003, σ. 1945· Μανόλης Κούμας, *Μικρά Κράτη, Συλλογική Ασφάλεια, Κοινωνία των Εθνών: Η Ελλάδα και το Ζήτημα του Αφοπλισμού 1919-1934*, Λευκωσία, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου, 2012, σ. 74.

⁵³⁹ Akgün, «Great Powers», σ. 63· Deluca, *Great Power*, σ. 11· D. A. Routh, «The Montreux Convention Regarding the Régime of the Black Sea Straits (20th July 1936)», στο Arnold J. Toynbee (επιμ.), *Survey of International Affairs 1936*,

Η αντίδραση της Σοβιετικής Ένωσης ήταν η αναμενόμενη. Ο αρχηγός των σοβιετικών ναυτικών δυνάμεων Βιατσεσλάβ Ζοφ (1889-1937) με άρθρο του στην *Πράβντα* επέκρινε την πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων υπογραμμίζοντας ότι η αποστολή από τους Συμμάχους των πολεμικών τους σκαφών στη Μαύρη Θάλασσα και στη Βαλτική αποτελούσε ευθεία απειλή πολέμου εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης και ότι σύμφωνα με τις Συνθήκες των Σεβρών και της Λωζάννης οι ιμπεριαλιστές πέτυχαν τον αποπλισμό του Βοσπόρου και εξασφάλισαν το δικαίωμα να διατηρούν εκεί τμήμα των πολεμικών τους στόλων. Επιπλέον η εδραίωση της επιρροής του βρετανικού κεφαλαίου στα βαλτικά κράτη και σε εκείνα της Μαύρης Θάλασσας σήμαινε προφανώς την αύξηση της επιθετικότητας του βρετανικού ιμπεριαλισμού και ήταν αναμενόμενη μια νέα πίεση στη Σοβιετική Ένωση. Κατά συνέπεια, συνέχιζε ο Ζοφ, οι καπιταλιστικές Δυνάμεις είχαν τη δυνατότητα να στέλνουν στη Μαύρη Θάλασσα και στη Βαλτική, δηλαδή στα παράλια που αντιπροσώπευαν περιοχές σημαντικών οικονομικών συμφερόντων για τη Σοβιετική Ένωση, τους πολεμικούς τους στόλους, να ξεκινήσουν τον αποκλεισμό και να επαναλάβουν την επέμβαση από τη θάλασσα εναντίον της χώρας⁵⁴⁰.

Η διαπίστωση του Ζοφ ότι η Βαλτική και η Μαύρη Θάλασσα αποτελούσαν περιοχές συμμαχικών συμφερόντων δεν στερείτο αλήθειας. Στη ίδια διαπίστωση κατέληγε και ο ρουμανικός τύπος ύστερα από την ανεπίσημη επίσκεψη του αρχηγού του βρετανικού ΓΕΝ ναυάρχου Ντέιβιντ Μπήττυ (1871-1936) σε διάφορα στρατιωτικά σημεία των ρουμανικών ακτών της Μαύρης Θαλάσσης και του άνω Δούναβη. Αναφέρεται σχετικά ότι η Μαύρη Θάλασσα και η Βαλτική αποτελούσαν τα σπουδαιότερα ναυτικά σημεία όπου βάρυναν τα συμμαχικά πολιτικά συμφέροντα, ενώ η απόφαση της ρουμανικής κυβέρνησης να μεταφέρει τη ναυτική βάση από την Κωνσταντζα στη Μαγκάλια λήφθηκε κατόπιν συμβουλής των Βρετανών και σύμφωνα με τη νέα κατεύθυνση της ναυτικής τους πολιτικής, η οποία απέδιδε εξαιρετική σπουδαιότητα στη Μαύρη Θάλασσα ως ευρωπαϊκό στρατηγικό και οικονομικό σημείο. Το βρετανικό σχέδιο ήταν να διαρρυθμιστεί κατά τέτοιο τρόπο η ακτή της Μαύρης Θαλάσσης, ώστε να μπορούν να αγκυροβολούν στη ρουμανική ναυτική βάση τα μεγαλύτερα πολεμικά πλοία των Συμμάχων⁵⁴¹.

Εκτός της Σοβιετικής Ένωσης, η Ιταλία και η Ελλάδα αποτελούσαν κατά την αντίληψη των Τούρκων πρόσθετο κίνδυνο για την εδαφική ακεραιότητα της χώρας τους. Όσον αφορά την πρώτη,

«[...] αι φιλοδοξίες της [...] επί της Νοτιοδυτικής Μικράς Ασίας είναι πασίγνωστοι. Το γεγονός ότι η Ιταλία εκράτησεν εις τη Λωζάννην τη νήσον Καστελόριζον, ότι συνέστησεν

London, Oxford University Press, 1937, σ. 598-599· Gerard Silverlock, «British Disarmament Policy and the Rome Naval Conference, 1924», *War in History*, volume 10, issue 2, April 2003, σ. 200.

⁵⁴⁰ ΔΙΑΥΕ/1926/16/6, δελτίο τύπου της 1^{ης} Ιουνίου 1926.

⁵⁴¹ ΔΙΑΥΕ/1924/Γ/101/3, αρ. πρωτ. 34979 (ΥΠΕΞ), 15/09/1924. Τα δημοσιεύματα στο σχετικό έγγραφο προέρχονται από τις εφημερίδες *Αουρόρα* και *Λούπτα*.

αεροπορικήν βάσιν εις τη Λέρο και το ενδιαφέρον του Μουσολίνι δια το Ανατολικόν Ζήτημα ενισχύουσι και επιβεβαιούσι τους φόβους αυτών. [...]»⁵⁴².

Ο δικτάτορας της Ιταλίας από τις αρχές του 1924 είχε ανακηρύξει την Ανατολική Μεσόγειο σε *Mare Nostrum*⁵⁴³ επιτείνοντας δικαιολογημένα την ανασφάλεια της Τουρκίας, καθώς

«[...] η Ιταλία, ή μάλλον ο Μουσολίνι [...] σχεδιάζει ή βυσσοδομεί πολιτικήν μεγαλοπράγμονος επεκτάσεως και κυριαρχίας. [...] Κατά τα ενταύθα και εις επισήμους ακόμη κύκλους πιστευόμενα, επιζητεί να θέσει πόδα επί της Μικράς Ασίας (ονομαστί μνημονεύεται η Αττάλεια), δεν φαίνονται δ' όλως αδικαιολόγητοι οι φόβοι των Τούρκων, καταγγελλόντων διαρκώς από τινός ιταλικάς στρατιωτικές συγκεντρώσεις εις τα Δωδεκάνησα, αποβλεπούσας εις ενέργειαν κατά της Τουρκίας. Ουδέ δύναται να θεωρηθεί ως φανταστική η κατά το μάλλον ή ήττον προχωρημένη συνεννόησις της Ιταλίας και των Σοβιέτ περί συνεργασίας προς ενδεχόμενον διαμελισμόν της Τουρκίας, καθ' ον εις τη Ρωσίαν μεν θα ελάγχανον ως κλήρος η Κωνσταντινούπολις και αι ακταί της Μαύρης Θαλάσσης, εις την Ιταλίαν δε η Δυτική Μικρά Ασία [...]»⁵⁴⁴.

Ως προς την Ελλάδα «[...] διατηρείται αδιάπτωτος η οξύτης της εχθρότητος [...]. Το κυρίαρχον απέναντι ταύτης αίσθημα είναι παράδοξον κράμα μίσους, περιφρονήσεως και ανησυχίας εν ταυτώ [...]»⁵⁴⁵. Εξαιτίας της ελληνικής ναυτικής υπεροπλίας στο Αιγαίο, οι Τούρκοι εξήραν την ανάγκη για την αναδιοργάνωση του στόλου τους. Σύμφωνα με δημοσιεύματα του τουρκικού τύπου, η σημασία της Θράκης, της Κωνσταντινούπολης και των Στενών ήταν πολύ μεγαλύτερη από εκείνη των ελληνικών νησιών, καθώς η Κωνσταντινούπολη και τα Στενά είχαν παγκόσμια σημασία. Ενώ ήταν αμφίβολο, αν υπήρχε έστω και ένας εχθρός που εποφθαλμιούσε τα ελληνικά νησιά, αντίθετα για τη Θράκη, τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη είχαν βλέψεις όλα τα κράτη του κόσμου, από την Ελλάδα και τη Βουλγαρία μέχρι τις Μεγάλες Δυνάμεις. Τα δημοσιεύματα κατέληγαν στη

⁵⁴² ΔΙΑΥΕ/1924/Γ/109/12, αρ. πρωτ. 33569, Ρούσσος προς πρεσβείας, 04/09/1924· BDFΑ/Π/Β/30/47, No 48 [E 633/32/44], Mr. Henderson (Constantinople) to the Marquess Curzon of Kedleston, 15/01/1924.

⁵⁴³ Dilek Barlas, «Friends or Foes? Diplomatic Relations between Italy and Turkey, 1923-36», *International Journal of Middle East Studies*, volume 36, issue 2, May 2004, σ. 233· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 81.

⁵⁴⁴ ΔΙΑΥΕ/1924/Α/5/Ια, αρ. πρωτ. 1738 (όλως εμπ.), Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Ρούσσο, 07/06/1924· ΔΙΑΥΕ/1924/Γ/109/11, αρ. πρωτ. 88248, Καλαποθάκης (Διευθυντής / Τμήμα Τύπου ΥΠΕΞ) προς Α' Πολιτικό Τμήμα ΥΠΕΞ, 08/10/1924· ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,14, αρ. πρωτ. 2644, Πολίτης (Άγκυρα) προς Ρέντη, 09/07/1925· BDFΑ/Π/Β/30/139, No 641 (Confidential) [E 6216/4795/44], Mr. Hodgson (Moscow) to Mr. Macdonald, 09/07/1924· Harry J. Psomiades, «The Diplomacy of Theodoros Pangalos 1925-1926», Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1972, σ. 5.

⁵⁴⁵ ΔΙΑΥΕ/1924/Α/5/VI/6, αρ. πρωτ. 1286, Πολίτης (Άγκυρα) προς Ρούσσο, 16/04/1924.

διαπίστωση ότι η Τουρκία έπρεπε να κυριαρχήσει οριστικά και απόλυτα τουλάχιστον στα Στενά και στην Προποντίδα, διαφορετικά κινδύνευαν η Θράκη, η Κωνσταντινούπολη και τα Στενά⁵⁴⁶.

Ωστόσο, η επίτευξη της ναυτικής υπεροχής της Τουρκίας εις βάρος της Ελλάδας δεν ήταν προς το παρόν εφικτή, εφόσον η τουρκική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να διαθέσει μεγάλα ποσά για την επισκευή του θωρηκτού «Γιαβούζ Σουλτάν Σελίμ»⁵⁴⁷ και τη ναυπήγηση μικροτέρων μονάδων ελαφρού στόλου. Το ανοχύρωτο των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου επέτεινε σοβαρά τη δυσχέρεια της ναυτικής υπεροχής υπέρ των Τούρκων. Η οικονομική κατάσταση της Τουρκίας δεν επέτρεπε ευρείας κλίμακας ναυτικούς εξοπλισμούς⁵⁴⁸. Αποτυχημένη υπήρξε και η προσπάθεια της Άγκυρας να προσλάβει Βρετανούς και κατόπιν Γάλλους για να οργανώσουν το ναυτικό της, διότι δεν ήταν διατεθειμένη να τους παράσχει υψηλές αποδοχές⁵⁴⁹.

Σε κάθε περίπτωση, προκειμένου να διασφαλιστεί το εδαφικό καθεστώς από ενδεχόμενες μελλοντικές απειλές προερχόμενες είτε από τη Σοβιετική Ένωση είτε από την Ιταλία ή την Ελλάδα, η αμυντική οργάνωση των Στενών, της Κωνσταντινούπολης και της Ανατολικής Θράκης κατέστη η κύρια φροντίδα της Τουρκίας, η οποία ύστερα από τη Συνθήκη της Λωζάννης θα αφοσιωνόταν στην ανασυγκρότηση των ενόπλων δυνάμεων. Ήδη από τα τέλη Αυγούστου του 1923 ο τουρκικός τύπος τόνιζε διακαώς την ανάγκη για τη δημιουργία στόλου αποτελούμενου από καταδρομικά, αντιτορπιλικά, υποβρύχια και υδροπλάνα, καθώς και την ανάγκη για την ίδρυση ειδικής Επιτροπής Ναυτικών και Ναυτικού Επιτελείου⁵⁵⁰. Η τουρκική κυβέρνηση αποφάσισε τη δημιουργία τεσσάρων ναυτικών βάσεων στην Αμάσρα στη Μαύρη Θάλασσα, στην Κωνσταντινούπολη, στη Νικομήδεια και στη Σμύρνη⁵⁵¹ και παράλληλα την οργάνωση ναυτικών τομέων, η οποία περιλάμβανε τις εξής τέσσερις διοικήσεις:

- 1) Γενική Διοίκηση των Ναυτικών στην Άγκυρα.
- 2) Αρχηγείο ναυτικής βάσης Κωνσταντινούπολης.
- 3) Αρχηγείο ναυτικής βάσης Μαύρης Θάλασσας.

⁵⁴⁶ ΔΙΑΥΕ/1924/Α/5/VI/6, δελτίο τύπου της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα της 01/04/1924.

⁵⁴⁷ Το πρώην γερμανικό θωρηκτό «Γκαίμπεν».

⁵⁴⁸ ΔΙΑΥΕ/1925/Α/8/3, αρ. πρωτ. 749 (εμπ.), Στασινόπουλος (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 27/05/1925· ΔΙΑΥΕ/1925/Α/8/1, αρ. πρωτ. 953 (απόρρ.), Στασινόπουλος (Άγκυρα) προς ΓΕΣ, 08/12/1925· Serhat Güvenç and Dilek Barlas, «Atatürk's Navy: Determinants of Turkish Naval Policy, 1923-38», *Journal of Strategic Studies*, volume 26, number 1, March 2003, σ. 7.

⁵⁴⁹ ΔΙΑΥΕ/1925/Α/8/1, αρ. πρωτ. 953 (απόρρ.), Στασινόπουλος (Άγκυρα) προς ΓΕΣ, 08/12/1925.

⁵⁵⁰ ΔΙΑΥΕ/1923/47/1, δελτίο επιθεωρήσεως τουρκικού τύπου Κωνσταντινουπόλεως 29^{ης} Αυγούστου· ΔΙΑΥΕ/1924/Α/5/VI/6, δελτίο τύπου της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα της 01/04/1924. Στοιχεία για τις ναυτικές και στρατιωτικές δυνάμεις της Τουρκίας κατά τα έτη 1923 και 1924 παρέχονται στο BDFΑ/II/B/30/41, No 365 [E 4095/4095/44], *Turkey: Annual Report 1923*, Mr. Lindsay (Constantinople) to Mr. MacDonald, 06/05/1924 και BDFΑ/II/B/192, No 424 [E 3338/3338/44], *Turkey: Annual Report 1924*, Mr. Lindsay (Constantinople) to Mr. MacDonald, 01/06/1925. Βλ. επίσης Güvenç and Barlas, «Atatürk's Navy», σ. 5.

⁵⁵¹ ΔΙΑΥΕ/1924/Α/5/VI/6, αρ. πρωτ., 606, Διαμαντόπουλος (γενικό προξενείο Άγκυρας) προς ΥΠΕΞ, 05/03/1924. Το σημείωμα του Διαμαντόπουλου φέρει ημερομηνία 21/02/1924. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 82.

4) Αρχηγείο ναυτικής βάσης Μεσογείου⁵⁵².

Η κατασκευή των ναυτικών βάσεων ολοκληρώθηκε στις αρχές του 1926⁵⁵³ ενώ περί τα τέλη του 1925 αναμενόταν η άφιξη τεμαχίων πλωτής δεξαμενής που είχε παραγγελθεί στα εργοστάσια της γερμανικής εταιρείας Brückenbau Flender. Η δεξαμενή θα συναρμολογείτο στη Νικομήδεια, της οποίας ο ναύσταθμος, για λόγους ασφάλειας, προοριζόταν να αντικαταστήσει εκείνον της Κωνσταντινούπολης⁵⁵⁴.

Σχεδόν ταυτόχρονα με την αποχώρηση των πολεμικών σκαφών των Συμμάχων από τα Στενά, οι Τούρκοι ξεκίνησαν εργασίες που αποσκοπούσαν στην αμυντική τους θωράκιση. Σε έκθεσή του ο επιτετραμμένος της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη Ιωάννης Πολίτης (1890-1959) ανέφερε τα εξής:

«[...] κατά πληροφορίας της παρά τη ενταύθα Γαλλική Αρμοστεία ειδικής υπηρεσίας, η Επιτροπεία της Εθνικής Αμύνης της Τουρκίας ήρχισε την αναδιοργάνωσιν του πυροβολικού εις την περιοχὴν των στενῶν των Δαρδανελλίων. [...] Ἐν σύνταγμα βαρέος πυροβολικού ιδρύθη ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει [...]. Ὡσαύτως εὐρίσκεται ἤδη ὑπὸ ὁργάνωσιν καὶ ἐν σύνταγμα βαρέος πυροβολικού ἐν Τσατάλτζα τοῦθ' ὅπερ ἀντίκειται εἰς τὰς σχετικὰς διατάξεις τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης ἥτις ορίζει ὅτι ἡ ζώνη τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν οφείλει νὰ οχυρωθῆί. [...]. Αναμένεται διαμαρτυρία ἐκ μέρους τῆς Επιτροπῆς των Στενῶν κατὰ των οχυρώσεων τούτων μόλις ὡς αὕτη λάβει ἐπίσημον ὑπαρξίν μετὰ τὴν κύρωσιν τῆς Συνθήκης τῆς Λωζάννης ὑπὸ των Συμμαχικῶν Κοινοβουλίων. Ἄλλωστε οἱ Τούρκοι ἤρχισαν λαμβάνοντες γενικά μέτρα οχυρώσεως ὅλης τῆς ζώνης των Στενῶν. Οὕτω ἐν ἑτέρον σύνταγμα βαρέος πυροβολικού τὸ ΙΥ ἐγκατεστάθη ἐν Ρυσίῳ (Ἀρετσού) ἐντεύθεν τῆς Νικομηδείας. Ἐτερον σύνταγμα βαρέος πυροβολικού με οκτῶ πυροβολαρχίας ἐγκατεστάθη ἐν Σουσουρλούκ νοτίως τῆς Πανόρμου [...].»⁵⁵⁵.

Οι εργασίες συνεχίστηκαν συστηματικά. Εντός της ζώνης των Στενῶν οι Τούρκοι βελτίωσαν το οδικό δίκτυο, ενώ εκτός αυτής ενίσχυσαν την αντιαεροπορική τους άμυνα με κινητά πυροβόλα μεταφερόμενα με ελκυστήρες⁵⁵⁶. Τον Δεκέμβριο του 1925 σύμφωνα με τις πληροφορίες της βρετανικής πρεσβείας στην Άγκυρα «[...] οἱ Τούρκοι ἐργάζονται κατὰ τὴ νύκτα ἐντατικῶς εἰς τὰ στενά των Δαρδανελλίων δι' ἐγκαταστάσεως τορπιλῶν, τορπιλοβλητικῶν σωλῆνων κ.λπ. ἐξασφαλιζόντων τὸ

⁵⁵² ΔΙΑΥΕ/1924/Α/5/VI/7, αρ. πρωτ. 1594, Πολίτης (Άγκυρα) προς ΓΕΝ, 24/05/1924.

⁵⁵³ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 211 (υποσημ. 13).

⁵⁵⁴ ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,3, αρ. πρωτ. 3818, έκθεση Ν° 5, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 20/10/1925.

⁵⁵⁵ ΔΙΑΥΕ/1924/Α/5/VI/5, αρ. πρωτ., 323, Πολίτης (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 10/12/1923.

⁵⁵⁶ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 83· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 203.

εν καιρώ κλείσιμον αυτών [...]»⁵⁵⁷. Παράλληλα, όρισαν τις εναέριες οδούς και τις απαγορευμένες ζώνες εισόδου στη χώρα τους και εκτός από πυροβολεία κατασκεύασαν και ένα υπόστεγο υδροπλάνων, περιορίζοντας τις ελεύθερες πτήσεις των ξένων αεροσκαφών⁵⁵⁸. Στον Βόσπορο

«[...] η διάταξις του τουρκικού πυροβολικού θέσεως περιλαμβάνει εκτός άλλην μιαν μοίραν αμύνης παραλίων τοποθετημένην εις άνω Βόσπορον και αποτελουμένην εκ πυροβόλων διαφόρων διαμετρημάτων άνευ κλείστρων. Η έλλειψις όμως των κλείστρων εφ' όσον ταύτα πιθανότατον να υπάρχουν, δεν συνεπάγεται βεβαίως και την απώλειαν πάσης πολεμικής αξίας των άνω πυροβόλων, αντίκειται δε ως εκ τούτου εις τας διατάξεις της περι Στενών Συμβάσεως [...]»⁵⁵⁹.

Η τουρκική κυβέρνηση ανέλαβε, επίσης, την κατασκευή οχυρωματικών έργων στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου με υλικό που χορηγήθηκε από τη Σοβιετική Ένωση, σύμφωνα με πηγές της Μόσχας⁵⁶⁰. Ο επιτελάρχης του τουρκικού ΓΕΣ, στρατάρχης Μουσταφά Φεβζί Τσακμάκ (1876-1950), σε επιθεώρηση που πραγματοποίησε τον Δεκέμβριο του 1925 διαπίστωσε την απόλυτη αμυντική ανεπάρκεια των επάκτιων οχυρώσεων των παραλίων της Μαύρης Θάλασσας. Οι ενισχύσεις του Ευξείνου Πόντου, της Προποντίδας και της Σμύρνης έλαβαν χώρα αργότερα -αν και σε μικρή κλίμακα- ενώ οι Τούρκοι επί του παρόντος συγκέντρωσαν τις προσπάθειές τους στην οχύρωση του κόλπου της Σμύρνης⁵⁶¹.

Το γεγονός ότι οι Τούρκοι είχαν κατά νου την απαγόρευση εισόδου πολεμικών ναυτικών μονάδων στα Στενά αποδεικνύεται από το ότι κατά την περίοδο κρίσης των ελληνο-τουρκικών σχέσεων εξαιτίας του πατριαρχικού ζητήματος το 1925⁵⁶², οι αρχές τους έλαβαν μέτρα στην περίπτωση που οι δύο χώρες προσέφευγαν στα όπλα. Για τον τουρκικό στόλο τα μέτρα πρόληψης συνίσταντο στην αποστολή στη Νικομήδεια πολεμικών πλοίων που μπορούσαν να ρυμουλκηθούν και στη φόρτωση στην Κωνσταντινούπολη τορπιλών και αποστολή τους στη Νικομήδεια με σκοπό το φράξιμο του λιμανιού της με τρεις τορπιλοθέτιδες. Η φόρτωση των ναρκών επί των

⁵⁵⁷ ΔΙΑΥΕ/1925/Α/8/1, αρ. πρωτ. 956 (απόρρ.), Στασινόπουλος (Κωνσταντινούπολη) προς ΓΕΣ, 09/12/1925.

⁵⁵⁸ ΔΙΑΥΕ/1925/Α/8/1, αρ. πρωτ. 3236, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 15/09/1925· BDFΑ/II/Β/30/309, Νο 218 [Ε 2875/47/44], Sir R. Lindsay (Constantinople) to Sir Austen Chamberlain, 05/05/1926 (inclosure)· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 205.

⁵⁵⁹ ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,3, αρ. πρωτ. 3505, έκθεση Νο 3, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 02/10/1925. Αντίγραφο της έκθεσης του Αργυρόπουλου διαβιβάστηκε και στην ελληνική πρεσβεία της Ρώμης. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1925/5/1, Πρεσβεία Ρώμης, αρ. πρωτ. 14293, Μπενετάτος (Αθήνα) προς ελληνική πρεσβεία Ρώμης, 14/10/1925.

⁵⁶⁰ ΔΙΑΥΕ/1926/27/1, αρ. τηλ. 397, Κανελλόπουλος (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 10/02/1926.

⁵⁶¹ ΔΙΑΥΕ/1926/27/1, αρ. πρωτ. 1288 (λίαν εμπ.), Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 02/05/1926.

⁵⁶² Στις 30 Ιανουαρίου 1925 οι τουρκικές αρχές απέλασαν τον εκλεγμένο από τον Δεκέμβριο του 1924 Οικουμενικό Πατριάρχη Κωνσταντίνο ΣΤ' (1859-1930) θεωρώντας τον ως «ανταλλάξιμο», κατά παράβαση των διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης και του άρθρου 12 της Σύμβασης για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών. Για το ζήτημα του Πατριαρχείου βλ. Αλέξης Αλεξανδρής, «Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1923-1954» στο Αλέξης Αλεξανδρής και άλλοι, *Οι Ελληνοτουρκικές*, σ. 57-63.

τορπιλοθετίδων, οι οποίες είχαν ήδη αναχωρήσει για τη Νικομήδεια, δημιούργησε υπόνοιες ότι οι Τούρκοι σε περίπτωση πολέμου με την Ελλάδα θα επιχειρούσαν να καταστήσουν απρόσβλητη την Κωνσταντινούπολη και να απαγορεύσουν την είσοδο στα Στενά. Ωστόσο, η ενέργεια αυτή ήταν αντίθετη προς τα άρθρα 6 και 7 της σχετικής σύμβασης και τα μέλη της Επιτροπής των Στενών δεν φαίνονταν διατεθειμένα να την επιτρέψουν⁵⁶³.

Οι προπαρασκευές των Τούρκων στα Στενά κατά παράβαση των σχετικών διατάξεων της σύμβασης οφείλονταν στην καθυστέρηση της οριοθέτησης της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης, η οποία χαράχθηκε από ειδική επιτροπή το 1925⁵⁶⁴. Και σε αυτήν την περίπτωση προκλήθηκαν αντιδράσεις από την τουρκική και τη σοβιετική πλευρά. Εξετάζοντας το ζήτημα της ουδέτερης ζώνης, η *Τεβχίτ* ανέφερε ότι προκάλεσε πολλές ανησυχίες στους τουρκικούς κύκλους, ενώ υπέθετε ότι η Σοβιετική Ένωση θα αντιστεκόταν ενεργά κατά των βρετανικών σχεδίων στη Μαύρη Θάλασσα. Σε περίπτωση δημιουργίας ναυτικής βάσης στη Μαύρη Θάλασσα θα οχυρώνονταν τα σοβιετικά παράλια, ενώ και η τουρκική κυβέρνηση θα προέβαινε στην οχύρωση των παραλίων της Αμάσρας με ενδεχόμενη τη μετατροπή της σε τουρκική ναυτική βάση⁵⁶⁵. Σε δηλώσεις του ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Σουκρού Καγιά (1883-1959) υποστήριξε ότι η διαφορά που δημιουργήθηκε στη επιτροπή για τον καθορισμό των ορίων της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης των Στενών οφειλόταν στην απαξίωση του επιτόπιου γεωγραφικού χάρτη. Η γραμμή της προκείμενης ζώνης υπερέβαινε σε ορισμένες ακτίνες τα 15 χιλιόμετρα του εμβαδού και πρόσθεσε ότι το ζήτημα δεν ήταν σοβαρού χαρακτήρα ώστε να παραπεμφθεί προς επίλυση στην ΚτΕ⁵⁶⁶.

Δριμεία υπήρξε, επίσης, η αντίδραση της Σοβιετικής Ένωσης. Η *Ιζβέστια* σε άρθρο της με τίτλο «*Η Τουρκία προ κινδύνου απομονώσεως*» υπογράμμισε ότι σε όλα τα ζητήματα που αναφέρονταν στην εφαρμογή της Συνθήκης της Λωζάννης, η Τουρκία βρισκόταν ενώπιον ενωμένου μετώπου των Ευρωπαϊκών Δυνάμεων. Επί του παρόντος, από όλα τα ζητήματα αυτά το πλέον δυσχερές ήταν εκείνο της μη οχύρωσης των Στενών. Η Συνθήκη της Λωζάννης προέβλεπε τα σχετικά με την εφαρμογή των διατάξεων της ανοχύρωτης ζώνης στα Στενά και στα παράλια της Προποντίδος, στα οποία η Τουρκία στερείτο του δικαιώματός της να διατηρεί στρατεύματα,

⁵⁶³ ΔΙΑΥΕ/1925/Α/8/2, αρ. πρωτ. 1001 (απόρρ.), Διαμαντόπουλος (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ, 18/02/1925. Αντίγραφο διαβιβάστηκε και στο ΓΕΣ.

⁵⁶⁴ Η επιτροπή συστάθηκε τον Σεπτέμβριο του 1924 από αντιπροσώπους της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας και της Τουρκίας. Βλ. BDF/A/Π/Β/30/685 [E 8121/32/44], Mr. Henderson (Constantinople) to Mr. Macdonald, 16/09/1924. Ο Μοσχόπουλος (*Το Ζήτημα*, σ. 108) αναφέρει ότι η οριοθέτηση της ουδέτερης ζώνης ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 1925. Αντίθετα, η Δοντά υποστηρίζει ότι ολοκληρώθηκε τον Ιούλιο του 1925. Βλ. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 211 (υποσημ. 11).

⁵⁶⁵ ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,1, αρ. πρωτ. 2570, Καλαποθάκης (Διευθυντής / Τμήμα Τύπου ΥΠΕΞ) προς Γ' Πολιτικό Τμήμα ΥΠΕΞ, 02/02/1925. Το συγκεκριμένο δελτίο προέρχεται από τον τουρκικό τύπο της Κωνσταντινούπολης με ημερομηνία 25/01/1925.

⁵⁶⁶ ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,1, αρ. πρωτ. 2570, Καλαποθάκης (Διευθυντής / Τμήμα Τύπου ΥΠΕΞ) προς Γ' Πολιτικό Τμήμα ΥΠΕΞ, 02/02/1925.

πυροβολικό και παντός είδους οχυρώσεις. Επίσης, η Επιτροπή των Στενών είχε ήδη βρεθεί μπροστά σε αδιέξοδο. Η επιδιωκόμενη από τη Μεγάλη Βρετανία πολιτική της εξασθένησης της Τουρκίας δια του αφοπλισμού της αποδείχθηκε από την αξίωση των αντιπροσώπων της για τον καθορισμό της ανοχύρωτης ζώνης, κατά τέτοιο τρόπο ώστε να εκμηδενίζεται η αμυντική της ικανότητα. Παρά τα όσα σχετικά αναφέρονταν στη Συνθήκη της Λωζάννης (άρθρα 1 και 9), η Μεγάλη Βρετανία επιχείρησε να διευρύνει την έκταση της ανοχύρωτης ζώνης, έτσι ώστε αυτή σε κάποια σημεία να υπερβαίνει αισθητά τα καθορισμένα από τη συνθήκη 15 χιλιόμετρα. Η αξίωση αυτή των Βρετανών υποστηρίχθηκε και από τη συλλογική διακοίνωση των λοιπών μελών της Επιτροπής των Στενών. Οι Τούρκοι αντέδρασαν στον καθορισμό των ορίων των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών που πρότειναν οι Βρετανοί και το ζήτημα θα παραπεμπόταν στο Δικαστήριο της Χάγης. Η βρετανική άποψη σε αυτό το ζήτημα, συμπέραινε η *Ιζβέστια*, αποτελούσε συστατικό στοιχείο της επιθετικής πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας στη Μέση Ανατολή και συνέπιπτε εξολοκλήρου με την πολιτική της περικύκλωσης τόσο της Σοβιετικής Ένωσης όσο και της Τουρκίας⁵⁶⁷.

Η λήψη στρατιωτικών μέτρων στην περιοχή των Στενών αποτελούσε μέρος του αμυντικού σχεδιασμού της Τουρκίας για την ασφάλειά της απέναντι σε εξωτερικές απειλές. Εφόσον δεν είχε ενταχθεί στην ΚτΕ ούτε είχε συνάψει διμερείς συμφωνίες που θα διασφάλιζαν τα σύνορά της από δυνητικούς κινδύνους, η Τουρκία επιδίωκε με μια καθαρά αμυντική πολιτική να στραφεί απερίσπαστη «[...] εις έργον εσωτερικής αναπλάσεως μακράς πνοής [...]»⁵⁶⁸.

Συνεπώς, προκειμένου να αποφύγει την πολιτική της περικύκλωσης, η Τουρκία φρόντιζε να διατηρεί αγαστές σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση. Παρά το γεγονός ότι η επίλυση του Ζητήματος των Στενών στη Λωζάννη δεν ανταποκρινόταν στα συμφέροντά τους, οι Σοβιετικοί επιζητούσαν να κρατήσουν την Τουρκία εκτός ευρωπαϊκών συμμαχικών συσσωματώσεων, συμπεριλαμβανομένου του διεθνούς οργανισμού της Γενεύης. Εκτός αυτού, η Τουρκία χρησίμευε ως ανάχωμα για την ανάσχεση της αντικομμουνιστικής προπαγάνδας της Δύσης⁵⁶⁹.

Εκτός από τη διάσταση στο θέμα της χάραξης των αφοπλισμένων ζωνών, το πλέον ακανθώδες πρόβλημα στις βρετανο-τουρκικές σχέσεις αποτελούσε η επιδίκαση της Μοσούλης στην Τουρκία ή στο Ιράκ,

«[...] επειδή Ιράκ σημαίνει Αγγλία [...]. Αλλ' η Τουρκική Κυβέρνησις είναι πεπεισμένη ότι παραμένει πάντοτε αμετάβλητος η αγγλική πολιτική η θεωρούσα την τουρκικήν δύναμιν ως

⁵⁶⁷ ΔΙΑΥΕ/1925/Α/5/VI/2, αρ. πρωτ. 5674, Καλαποθάκης (Διευθυντής / Τμήμα Τύπου ΥΠΕΞ) προς Α΄ Πολιτικό Τμήμα ΥΠΕΞ, 26/02/1925. Το άρθρο δημοσιεύθηκε στις 07/02/1925.

⁵⁶⁸ ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,14, αρ. πρωτ. 2644, Πολίτης (Άγκυρα) προς Ρέντη, 09/07/1925.

⁵⁶⁹ ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,14, αρ. πρωτ. 2644, Πολίτης (Άγκυρα) προς Ρέντη, 09/07/1925· Antonis Klapsis, «Turkey's Search For a New Foreign Policy, 1923-1925: The View of Greek Diplomacy», *Balkan Studies*, volume 46, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 2012, σ. 87.

*στοιχείο επικίνδυνον παρά τας οδούς των Ινδιών και αποβλέπουσα εις τη δια παντός τρόπον εξουθένωσιν αυτής. Τρέμει κυριολεκτικώς η τουρκική ψυχή ότι την πρώτην ευκαιρίαν θα αρπάξει η αγγλική πολιτική όπως καταπνίξει την εν αναγεννήσει τουρκικήν ισχύν. Όθεν ανάγκη συντόνου και εγκαίρου αμύνης ής ιδού το σχέδιον. Η πείρα εδίδαξεν ότι τα κτυπήματά της κατά της Τουρκίας η αγγλική πολιτική καταφέρει πάντοτε δια των δορυφόρων της. Ως τοιούτος ο μάλλον πιθανός, ο μάλλον επικίνδυνος και εν τω μέλλοντι είναι η Ελλάς. Διάσπασις λοιπόν του αγγλοελληνικού συνδυασμού δια προσεγγίσεως και ει δυνατόν συμμαχίαν μετά της Ελλάδος, προσαρμοζομένης προς την ανάγκην ταύτην της εν τοις Βαλκανίοις τουρκικής πολιτικής [...]. Εκ παραλλήλου προς το μέτρον τούτο δέον να παρεμποδισθεί παντί σθένει η παγίωσις της αγγλικής επιρροής επί των μουσουλμανικών στοιχείων και η καλλιέργεια σχέσεων και δεσμών μετά αραβικών στοιχείων δυναμένων να αποτελέσωσι αποτελεσματικούς αντιπερισπασμούς εν περιπτώσει χρησιμοποίησεως εκ μέρους της Αγγλίας της μελλούσης τυχόν δυνάμεως του Ιράκ κατά της Τουρκίας [...]*⁵⁷⁰.

Φυσικά η Σοβιετική Ένωση είχε κάθε όφελος να ενθαρρύνει την Τουρκία για την οριστική διευθέτηση του ζητήματος της Μοσούλης δια της προσφυγής στα όπλα. Η αντιβρετανική πολιτική της Μόσχας είχε κάθε συμφέρον να δημιουργήσει όσο το δυνατόν περισσότερες δυσχέρειες στη Μεγάλη Βρετανία καθιστώντας την παραμονή της στη Μεσοποταμία επισφαλή, να εκμηδενίσει την ασκούμενη βρετανική επιρροή στην Περσία και να αποκλείσει μια τουρκο-βρετανική προσέγγιση στο εγγύς μέλλον. Κατά συνέπεια, στην Τουρκία δεν θα έμενε άλλη επιλογή παρά η ταύτιση και η συμπόρευση της εξωτερικής της πολιτικής με εκείνη της Σοβιετικής Ένωσης⁵⁷¹.

Σύμφωνα με τον πρεσβευτή της Ελλάδας στην Άγκυρα Περικλή Αργυρόπουλο (1881-1966), το πλέον ανησυχητικό σημείο εξακολουθούσε να είναι η πολιτική της σοβιετικής κυβέρνησης, η οποία, μην έχοντας υπογράψει τη Συνθήκη της Λωζάννης, δεν αναγνώριζε ορισμένες διεθνείς υποχρεώσεις. Για παράδειγμα, κατά τη διέλευση των δύο σοβιετικών αντιτορπιλικών και κατά την παραμονή τους στα Στενά δεν τηρήθηκαν αι διατάξεις του κανονισμού της Επιτροπής των Στενών. Η παραβίαση αυτή του κανονισμού σχολιάστηκε δυσμενώς από τον τουρκικό τύπο και αποτέλεσε αντικείμενο συζητήσεων στη συνεδρίαση της Επιτροπής των Στενών⁵⁷². Ωστόσο, η επίσκεψη στην Κωνσταντινούπολη των ανωτέρω σοβιετικών ναυτικών μονάδων θα έπρεπε να θεωρηθεί ως πολιτική εκδήλωση υπέρ της τουρκο-σοβιετικής συμμαχίας, τη στιγμή μάλιστα που το ζήτημα της Μοσούλης βρισκόταν σε οξύ σημείο, και όχι ως επίδειξη της ναυτικής ισχύος της Σοβιετικής

⁵⁷⁰ ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,14, αρ. πρωτ. 2644, Πολίτης (Άγκυρα) προς Ρέντη, 09/07/1925.

⁵⁷¹ ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,3, αρ. πρωτ. 3353, έκθεση Ν° 2, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 20/09/1925.

⁵⁷² ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,3, αρ. πρωτ. 3694, έκθεση Ν° 4, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 14/10/1925.

Ένωσης που ήταν -όπως και οι ίδιοι οι σοβιετικοί κύκλοι αναγνώριζαν- σχεδόν ανύπαρκτη στη Μαύρη Θάλασσα⁵⁷³.

Διαμαρτυρίες εκφράστηκαν, επίσης, από την τουρκική κυβέρνηση (27 και 28 Αυγούστου 1925) αναφορικά με τις ναυτικές επιδείξεις των βρετανικών πολεμικών σκαφών στην περιοχή των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου. Κατά τη διάρκεια των εργασιών της τρίτης συνεδρίασης της ΚτΕ για το ζήτημα της Μοσούλης (3 Σεπτεμβρίου), ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Τεβφίκ Ρουστού Αράς (1883-1972) ισχυρίστηκε ότι οι ναυτικές επιδείξεις έλαβαν χώρα εντός των τουρκικών χωρικών υδάτων και κυρίως εντός της απαγορευμένης στα ξένα πολεμικά σκάφη ζώνης των στρατιωτικών λιμανιών και ότι οι ενέργειες αυτές ήταν αντίθετες στη χρήση των αποστρατιωτικοποιημένων νησιών. Στην απάντησή του, ο υπουργός Αποικιών Λίο Έμερυ (1873-1955) δήλωσε ότι οι κινήσεις του βρετανικών πλοίων αποτελούσαν μέρος των τακτικών θερινών ασκήσεων του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου που συνήθως πραγματοποιούνταν στο Αιγαίο. Το αγκυροβόλιο μιας μοίρας ανοικτά της Μυτιλήνης αποτελούσε σε περίοδο ειρήνης μια φυσιολογική διαδικασία και δεν θα μπορούσε να παρουσιαστεί ως παραβίαση του άρθρου 13 της Συνθήκης της Λωζάννης⁵⁷⁴ ή του άρθρου 6 της Σύμβασης των Στενών. Συνεπώς, συνέχισε ο Έμερυ, οι ναυτικές επιδείξεις δεν αποτελούσαν ένδειξη για την ίδρυση ναυτικής βάσης ή για τη χρήση των ζωνών ή των νησιών ως βάση επιχειρήσεων κατά της Τουρκίας ή για τη ναυτική συγκέντρωση με αυτόν τον σκοπό, ενέργειες που απαγορεύθηκαν στη Λωζάννη. Σχετικά με την άσκηση βολής υπήρχε συμφωνία για την ημέρα εκτέλεσής της (25 Αυγούστου) στην είσοδο των Δαρδανελίων και δεν ειπώθηκε ότι η άσκηση θα λάμβανε χώρα στα τουρκικά ή στα αποστρατιωτικοποιημένα ύδατα. Άλλωστε, δεν διατυπώθηκαν κατηγορίες εκ μέρους της Τουρκίας στο ζήτημα αυτό⁵⁷⁵.

Μια πιθανή πολεμική αναμέτρηση μεταξύ της Τουρκίας και της Μεγάλης Βρετανίας είχε καταστεί αντικείμενο εξέτασης και στη συνεδρίαση της Επιτροπής για την Αυτοκρατορική Άμυνα στις 15 Οκτωβρίου 1925. Ο Τσώρτσιλ, υπουργός Οικονομικών στην κυβέρνηση Μπάλντουιν (1924-

⁵⁷³ ΔΙΑΥΕ/1925/Γ/66,3, αρ. πρωτ. 3819, έκθεση Ν° 6, Αργυρόπουλος (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 02/11/1925.

⁵⁷⁴ Το άρθρο 13 έχει ως εξής:

«Προς εξασφάλισιν της ειρήνης, η Ελληνική Κυβέρνησις υποχρεούται να τηρεί εν ταις νήσοις Μυτιλήνη, Χίω, Σάμω και Ικαρία τα ακόλουθα μέτρα:

1. Αι ειρημέναι νήσοι δεν θα χρησιμοποιηθώσιν εις εγκατάστασιν ναυτικής βάσεως ή εις ανέγερσιν οχυρωματικού τινος έργου.

2. Θα απαγορευθεί εις την Ελληνικήν στρατιωτικήν αεροπλοΐαν να υπερίπταται του εδάφους της ακτής της Ανατολίας. Αντιστοίχως, η Οθωμανική Κυβέρνησις θα απαγορεύσει εις την στρατιωτικήν αεροπλοΐαν αυτής να υπερίπταται των ρηθισών νήσων.

3. Αι ελληνικάί στρατιωτικάί δυνάμεις εν ταις ειρημέναις νήσοις θα περιορισθώσι εις τον συνήθη αριθμόν των δια την στρατιωτικήν υπηρεσίαν καλουμένων, οτινες δύνανται να εκγυμνάζωνται επί τόπου, ως και εις δύναμιν χωροφυλακής και αστυνομίας ανάλογον προς την εφ' ολοκλήρου του ελληνικού εδάφους υπάρχουσαν τοιαύτην.». Βλ. Υπουργείο Εξωτερικών, *Πράξεις*, σ. 14

⁵⁷⁵ ΔΙΑΥΕ/1925/ΚΤΕ/5. Τα πρακτικά δημοσιεύθηκαν στη *Journal Officiel* τον Οκτώβριο του 1925 υπό τον τίτλο *Société des Nations. 'Questions de la frontière entre la Turquie et l' Irak'. Conseil / 35me Session. Procès - Verbal de la Troisième Séance (Publique), tenue à Genève, le 3 Septembre 1925.*

1929), είχε μεταξύ άλλων προτείνει την κατάληψη της Ίμβρου και της Τενέδου και την εμπλοκή της Ελλάδας. Η επιτροπή τελικά αποφάσισε την κατάληψη των νησιών στην είσοδο των Δαρδανελλίων από τις βρετανικές ναυτικές δυνάμεις, την είσοδό τους στη Θάλασσα του Μαρμαρά και τον αποκλεισμό της Κωνσταντινούπολης⁵⁷⁶. Δύο μήνες αργότερα (2 Δεκεμβρίου) το Ναυαρχείο κατέληξε στη διαπίστωση ότι μια ναυτική επίδειξη στη Θάλασσα του Μαρμαρά θα επιδρούσε αποτελεσματικότερα στην Τουρκία παρά αν πραγματοποιείτο εκτός των Δαρδανελλίων⁵⁷⁷.

Η απόφαση της ΚτΕ στις 16 Δεκεμβρίου 1925 να κατοχυρώσει τη Μοσούλη στο ευρισκόμενο υπό βρετανική εντολή κράτος του Ιράκ συνετέλεσε στην επιδείνωση των βρετανο-τουρκικών σχέσεων και οδήγησε την Τουρκία στη σύναψη Συμφώνου Ουδετερότητας και Μη Επίθεσης με τη Σοβιετική Ένωση την επομένη στο Παρίσι (17 Δεκεμβρίου 1925). Σύμφωνα με τους όρους του συμφώνου:

«[...] 1ον) *En περιπτώσει στρατιωτικής ενεργείας κατά του ετέρου των συμβαλλομένων εκ μέρους ενός ή πλειόνων άλλων κρατών, το έτερον συμβαλλόμενο μέρος αναλαμβάνει να παραμείνει ουδέτερον απέναντι του άλλου.*

2ον) *Εκάτερον των συμβαλλομένων μερών αναλαμβάνει να απέσχει οιασδήποτε επιθέσεως κατά του ετέρου και να μη συμμετάσχει εις οιαδήποτε ένωσιν ή συμφωνίαν πολιτικής φύσεως μετά μιας ή πλειόνων τρίτων Δυνάμεων στρεφομένην κατά του ετέρου των συμβαλλομένων, μηδέ εις οιαδήποτε ένωσιν ή συμφωνίαν μετά μιας ή πλειόνων Δυνάμεων στρεφομένην κατά της στρατιωτικής ή ναυτικής ασφαλείας του ετέρου μέρους, και να μη συμμετάσχει εις οιαδήποτε εχθρικήν ενέργειαν εκ μέρους μιας ή πλειόνων Δυνάμεων στρεφομένην κατά του ετέρου συμβαλλομένου μέρους.*

3ον) *Η συμμαχία αυτή τίθεται εις ισχύν επί μίαν τριετίαν, εϋθύς ως αυτή τύχει κυρώσεως.*
[...]]»⁵⁷⁸.

Η δημοσίευση του κειμένου του τουρκο-σοβιετικού συμφώνου δημιούργησε αμφιβολίες και ερωτήματα ως προς την ύπαρξη ή μη μυστικής στρατιωτικής συμφωνίας μεταξύ των δύο συμβαλλομένων. Οι πληροφορίες του ΓΕΣ ανέφεραν ότι στην περίπτωση προσβολής της Τουρκίας στη Θράκη και στη Μικρά Ασία από επιθέσεις δύο Δυνάμεων, η Σοβιετική Ένωση θα αναλάμβανε

⁵⁷⁶ Yuluğ Tekin Kurat, «Anglo-Turkish Relations during Kemal Atatürk's Presidency of the Turkish Republic», *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, issue 4, Istanbul 1984, σ. 118-119.

⁵⁷⁷ Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 204.

⁵⁷⁸ ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, αρ. πρωτ. 3539, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Κανακάρη-Ρούφο, 23/12/1925· Deluca, *Great Power*, σ. 11-12. Για τις τουρκο-σοβιετικές σχέσεις κατά τη διάρκεια του 1925 βλ. BDF/A/Π/B/30/292, No 419 [E 4798/4798/44], Mr. Hoare (Constantinople) to Sir Austen Chamberlain, *Turkey: Annual Report 1925*, 11/08/1926.

την υποχρέωση να διασφαλίσει τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη με δύναμη 150.000 στρατιωτών⁵⁷⁹.

Η συνομολόγηση του συμφώνου προξένησε ζωηρή εντύπωση στο Λονδίνο διότι, αν ευσταθούσαν οι υπόνοιες ότι περιείχε μυστικούς όρους, το σύμφωνο στην πραγματικότητα αποτελούσε συνθήκη συμμαχίας και επιμαχίας. Όμως σε κάθε περίπτωση ήταν αναντίρρητο ότι η σύναψη του συμφώνου αποκρυστάλλωνε την αντιβρετανική και γενικότερα την αντιδυτική πολιτική που ήταν κοινή τόσο στη Μόσχα όσο και στην Άγκυρα και αποτελούσε την απάντηση των δύο κρατών στις Συμφωνίες του Λοκάρνο⁵⁸⁰ και στην πρόσφατη απόφαση της ΚτΕ για το ζήτημα της Μοσούλης⁵⁸¹. Την ίδια εντύπωση σχημάτισε και το Βερολίνο, μολονότι κύκλοι της Βίλχελμστράσσε θεωρούσαν ότι μυστικοί όροι στρατιωτικής συμμαχίας δεν υπήρχαν στη συμφωνία εξαιτίας αντικρουόμενων συμφερόντων των δύο κρατών στα γενικότερα θέματα της εξωτερικής τους πολιτικής. Ωστόσο, παραδέχονταν ότι τα σχόλια του βρετανικού τύπου για τη τουρκο-σοβιετική συνθήκη απηχούσαν τα πραγματικά κίνητρα των συμβαλλομένων υπό την έννοια ότι σκοπός της ήταν να πληγεί η Μεγάλη Βρετανία και να προληφθεί σύμπραξη μεταξύ της Ιταλίας και της Μεγάλης Βρετανίας στη Μεσόγειο εναντίον της Τουρκίας⁵⁸².

Από τη Μόσχα οι πληροφορίες περί μυστικών όρων κρίθηκαν ως αναληθείς, όπως διαπιστώθηκε ύστερα από τις συνομιλίες του πρεσβευτή Νάκου Πανουριά με τους επικεφαλής των πρεσβειών Ιταλίας και Πολωνίας αντίστοιχα. Και οι δυο τους ήταν της γνώμης ότι, αν υπήρχαν τέτοιοι όροι, δεν θα επεκτείνονταν πέραν της χορήγησης βοήθειας από τη Σοβιετική Ένωση προς την Τουρκία σε πολεμικό υλικό και ίσως σε χρηματικά ποσά⁵⁸³. Ως προς την αποστολή σοβιετικών στρατιωτικών δυνάμεων για την άμυνα των Στενών και της Κωνσταντινούπολης, οι δύο πρεσβευτές την απέκλειαν, επειδή πρώτιστα υπήρχε αδυναμία μεταφοράς και ανεφοδιασμού του στρατιωτικού σώματος που θα ενεργούσε μακριά από τη βάση του. Η μεταφορά του στρατού δια θαλάσσης ήταν αδύνατη όπως και ο θαλάσσιος ανεφοδιασμός του, επειδή η Σοβιετική Ένωση στερείτο όχι μόνο ατμοπλοίων για τη μεταφορά στρατού και υλικού, αλλά και στόλου που θα συνόδευε τα μεταγωγικά. Αντίθετα, ελάχιστα υποβρύχια και τορπιλικά των εχθρικών προς την Τουρκία Δυνάμεων αρκούσαν

⁵⁷⁹ ΔΙΑΥΕ/1927/1/4, Πρεσβεία Ρώμης, αρ. πρωτ. 5072/1072 (απόρρ. / επείγον), Σαρηγιάννης (αρχηγός ΓΕΣ) προς πρεσβείες Λονδίνου, Παρισίων, Ρώμης, Μόσχας, Άγκυρας και Βουκουρεστίου, 13/05/1926.

⁵⁸⁰ Οι Συμφωνίες του Λοκάρνο αφορούσαν μια σειρά συνθηκών που υπογράφηκαν τον Δεκέμβριο του 1925 στο Λονδίνο μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας, της Ιταλίας, της Γερμανίας και του Βελγίου. Μεταξύ άλλων, οι συνθήκες προέβλεπαν την αμοιβαία εγγύηση των γαλλο-γερμανικών και γερμανο-βελγικών συνόρων. Επίσης, αποφασίστηκε να τηρηθεί η αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της Ρηνανίας. Εγγυήτριες των συνθηκών αυτών ορίστηκαν η Μεγάλη Βρετανία και η Ιταλία. Βλ. Στεφανίδης, *Ισορροπία των Δυνάμεων*, σ. 127-128· Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 143-145.

⁵⁸¹ ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, αρ. πρωτ. 3539, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Κανακάρη-Ρούφο, 23/12/1925· BDF/A/II/B/30/294, No 943 [E 65/43/44], Sir R. Lindsay (Constantinople) to Sir Austen Chamberlain, 30/12/1925.

⁵⁸² ΔΙΑΥΕ/1926/7/9, αρ. πρωτ. 173, Σαλταφέρας (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 18/01/1926.

⁵⁸³ ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, ά. αρ. πρωτ. (απόρρ.), Πανουριάς (Μόσχα) προς ΓΕΣ, 23/06/1926. Το έγγραφο κοινοποιήθηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών με αρ. πρωτ. 1402.

για να παρεμποδίσουν κάθε θαλάσσια επικοινωνία μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Τουρκίας. Συνεπώς, η μοναδική απομένουσα εναλλακτική ήταν η μεταφορά του στρατού διαμέσου του Καυκάσου, η οποία όμως παρέμενε σε αχρησία εξαιτίας της απόστασης και της εθνολογικής σύστασης των εντόπιων πληθυσμών. Εξάλλου, εξαιτίας των βλέψεων των Σοβιετικών για την Κωνσταντινούπολη και τα Στενά, οι Τούρκοι δεν θα έφθαναν ποτέ στο σημείο να εμπιστευτούν στον σοβιετικό στρατό τη φύλαξή τους δεδομένου ότι υπήρχε κίνδυνος να εγκατασταθεί εκεί μόνιμα. Επίσης, οι Τούρκοι δεν θα δέχονταν την αποστολή στρατευμάτων δια ξηράς και, μάλιστα, την παρουσία τους σε εδάφη που είχαν αποσπάσει από τη Σοβιετική Ένωση -για παράδειγμα το Καρς- και όπου κατοικούσαν πληθυσμοί που ήταν φιλικόι προς τους Τούρκους. Αποκλείοντας, επομένως, τη δυνατότητα χερσαίας ή θαλάσσιας μεταφοράς σοβιετικών στρατευμάτων προς την Ασιατική ή την Ευρωπαϊκή Τουρκία, οι πρεσβευτές της Ιταλίας και της Πολωνίας συμπέραναν ότι μια τουρκο-σοβιετική στρατιωτική συμφωνία θα είχε λόγο ύπαρξης μόνο στην περίπτωση ρήξης της Τουρκίας με τη Μεγάλη Βρετανία εξαιτίας του ζητήματος της Μοσούλης⁵⁸⁴.

Στην Άγκυρα, παρά τις συγκεχυμένες πληροφορίες, η γενική αντίληψη που επικρατούσε στους διπλωματικούς κύκλους ήταν ότι πιθανόν υπογράφηκε και μυστική συμφωνία. Μολονότι η τουρκική κοινή γνώμη απέδιδε μεγάλη σημασία στη σοβιετική υποστήριξη, εντούτοις δεν είχε καμία εμπιστοσύνη στις φιλικές διαβεβαιώσεις των Σοβιετικών, αντιλαμβανόμενη ότι οι παλαιές βλέψεις του τσαρικού καθεστώτος είχαν υιοθετηθεί πλήρως από τη Μόσχα. Σε πολλούς Τούρκους, μεταξύ αυτών και σε αξιωματικούς του ΓΕΣ, είχε σχηματιστεί η άποψη ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν θα δέχονταν ποτέ την είσοδο των σοβιετικών στρατευμάτων στο τουρκικό έδαφος, έστω και ως συμμάχων. Επομένως, αν υπήρχε μυστική σύμβαση, ήταν πιθανότερο να αφορούσε την υλική και οικονομική μόνο ενίσχυση. Το βέβαιο ήταν ότι η συνθήκη ήταν αντιβρετανικού χαρακτήρα και αποτελούσε αντιπερισπασμό προς τη βρετανική πολιτική στην Περσία ή στην Ινδία⁵⁸⁵.

ii) *Συνθήκη της Άγκυρας (1926) - Είσοδος της Τουρκίας στην Κοινωνία των Εθνών (1932)*

Η υπογραφή του τουρκο-σοβιετικού συμφώνου απομάκρυνε την Τουρκία από τις Δυτικές Δυνάμεις και τερμάτισε τη διπλωματική της απομόνωση, επιτρέποντάς της να εκμεταλλευτεί τη νέα δημιουργηθείσα κατάσταση⁵⁸⁶. Το σχέδιο προς το οποίο προσανατολίστηκε ο Αράς αφορούσε τη σύναψη Βαλκανικού Συμφώνου κατά το πρότυπο των Συμφωνιών του Λοκάρνο, με σκοπό να διαφυλαχθούν τα ευρωπαϊκά σύνορα της Τουρκίας και να εξασφαλιστεί η υπέρ αυτής ουδετερότητα των όμορων κρατών σε περίπτωση βρετανο-τουρκικής σύρραξης στην Κεντρική Ασία. Ο

⁵⁸⁴ ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, ά. αρ. πρωτ. (απόρρ.), Πανουριάς (Μόσχα) προς ΓΕΣ, 23/06/1926.

⁵⁸⁵ ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, αρ. πρωτ. 1576, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 03/07/1926.

⁵⁸⁶ ΔΙΑΥΕ/1926/15/1, έκθεση Νο 10, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 02/01/1926.

Αργυρόπουλος ύστερα από συνάντησή του με τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας διαπίστωσε ότι το επονομαζόμενο «Βαλκανικό Λοκάρνο» δεν αποσκοπούσε μόνο στη συνομολόγηση σύμβασης αμοιβαίας ασφάλειας μεταξύ των βαλκανικών κρατών, αλλά σύμβασης εκτός του πλαισίου της ΚτΕ και μάλιστα στρεφόμενη κατά αυτής. Ο Αράς, επειδή θεωρούσε ασύμφορη για την Τουρκία την ανάμειξη των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ανατολή, επιδίωκε να τις αποκλείσει με τη βοήθεια των βαλκανικών λαών. Πέρα από το γεγονός ότι η προτεινόμενη συμφωνία είχε καταρχάς χαρακτήρα καθαρά εχθρικό απέναντι στη Μεγάλη Βρετανία, στις Δυτικές Δυνάμεις και στην ΚτΕ, ο σχεδιαζόμενος από την τουρκική κυβέρνηση βαλκανικός συνασπισμός προσανατολιζόταν προς τον αντίστοιχο τουρκο-σοβιετικό. Η επιδιωκόμενη συμφωνία θα επέτρεπε στην Τουρκία να διαδραματίσει μεταξύ των χριστιανικών λαών των Βαλκανίων διαιτητικό ρόλο, εφόσον η ίδια δεν επιθυμούσε τη μεταβολή του βαλκανικού καθεστώτος⁵⁸⁷.

Ως προς τη συμμετοχή της Ελλάδας στον προωθούμενο από την Τουρκία βαλκανικό συνασπισμό, ο Αργυρόπουλος θεωρούσε ότι δεν ήταν προς το συμφέρον της χώρας, διότι, αν η Ελλάδα υπέγραφε Βαλκανικό Σύμφωνο με το οποίο θα εξασφαλιζόνταν τα ευρωπαϊκά σύνορα της Τουρκίας, ενώ το ζήτημα της Μοσούλης παρέμενε εκκρεμές, θα πρόσφερε ουσιαστική και σημαντική βοήθεια στους Τούρκους εναντίον των Βρετανών, πράξη που δεν θα γινόταν αποδεκτή από το Λονδίνο. Επίσης, θα παραιτείτο από την ελπίδα να συμπράξει ενδεχομένως με τη Μεγάλη Βρετανία στην Ανατολή, αφήνοντας στη Βουλγαρία ελεύθερο το πεδίο να συνδεθεί με τους Βρετανούς και να αναδειχθεί σε τοποτηρητή των συμφερόντων τους στη Χερσόνησο του Αίμου. Μάλιστα, ο πρεσβευτής της Ελλάδας αναρωτιόταν αν, ύστερα από τη συνομολόγηση του τουρκο-σοβιετικού συμφώνου, ήταν πλέον δυνατό για την Ελλάδα να συνδεθεί χωρίς ρητές επιφυλάξεις με το ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη αυτού, εφόσον εκτός των ελληνο-σερβικών και ελληνο-τουρκικών αδιευθέτητων ζητημάτων, εκκρεμής παρέμενε και η διαφορά μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας για την ελεύθερη εμπορική έξοδο της τελευταίας στο Αιγαίο. Ο Αργυρόπουλος συμπέρανε ότι η ανάμειξη της Τουρκίας σε προβλήματα που ταλάνιζαν τις διμερείς σχέσεις της Ελλάδας με τη Γιουγκοσλαβία, όπως εκείνο της σιδηροδρομικής γραμμής Γευγελής - Θεσσαλονίκης, και η προθυμία να μεσολαβήσει μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας για το ζήτημα του Δεδέαγατς, ήταν απόλυτα ασύμφορη για τη χώρα⁵⁸⁸.

Εκτός από τους παραπάνω λόγους, η Μεγάλη Βρετανία ήταν κατηγορηματικά αντίθετη σε ένα συνασπισμό που θα συμμετείχε η Τουρκία⁵⁸⁹. Η ιδέα σύμπληξης ενιαίου βαλκανικού μετώπου καθοδηγούμενου από την Τουρκία παρέμενε επί του παρόντος χωρίς αποτέλεσμα. Ο Αργυρόπουλος

⁵⁸⁷ ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, αρ. πρωτ. 106 (άκρωσ απόρρ.), Αργυρόπουλος (Αγκυρα) προς Κανακάρη-Ρούφο, 12/01/1926.

⁵⁸⁸ ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, αρ. πρωτ. 106 (άκρωσ απόρρ.), Αργυρόπουλος (Αγκυρα) προς Κανακάρη-Ρούφο, 12/01/1926.

⁵⁸⁹ ΔΙΑΥΕ/1927/14/7, αρ. πρωτ. 143 (απόρρ.), Βιτάλης (υποπρόξενος στη Μάλτα) προς ΥΠΕΞ, 30/09/1927· ΔΙΑΥΕ/1926/8/5, αρ. πρωτ. 3425 (εμπ.), Τσαμαδός (Αγκυρα) προς Μιχαλακόπουλο, ά. χρον.

εκτιμούσε ότι η κατάσταση αυτή θα παρατεινόταν, εφόσον η Τουρκία δεν διέθετε τα μέσα για να προστατεύσει τη Θράκη και να απαγορεύσει την είσοδο στα Στενά. Κατά την άποψη του παρουσιάζονταν οι εξής εναλλακτικές για την Τουρκία:

- α) να συνεργαστεί με τη Σοβιετική Ένωση, αν και Τούρκοι απεύχονταν τη στρατιωτική συνδρομή των Σοβιετικών,
- β) να εισέλθει στην ΚτΕ, μολονότι η Τουρκία αμφέβαλλε αν ο διεθνής οργανισμός θα μπορούσε να προστατεύσει αποτελεσματικά τα ευρωπαϊκά της σύνορα,
- γ) να δημιουργήσει στόλο και μέσα ναυτικής άμυνας, ενέργειες στις οποίες καταγίνονται οι Τούρκοι χωρίς σπουδαία αποτελέσματα,
- δ) να συνεννοηθεί με τη χώρα που σύμφωνα με αυτήν θεωρητικά αποτελεί μόνιμη εστία απειλής για την ασφάλειά της, δηλαδή την Ελλάδα⁵⁹⁰.

Ωστόσο, από την άνοιξη του 1926 η πολιτική ένταση ως προς το ζήτημα της Μοσούλης είχε αρχίσει να μειώνεται. Η έκδηλη ανησυχία της Τουρκίας για μια διμέτωπη επίθεση από την Ιταλία στη Νοτιοδυτική Μικρά Ασία και από την Ελλάδα στη Θράκη και στην ενδοχώρα της Σμύρνης που θεωρητικά θα είχε τη στήριξη των Βρετανών⁵⁹¹ υποχρέωσε την τουρκική κυβέρνηση να ακολουθήσει συνδιαλλακτική στάση απέναντι στο Λονδίνο και να αποφύγει τη στενή συνεργασία με τη Σοβιετική Ένωση. Η Τουρκία είχε συνάψει συμφωνία με τη Σοβιετική Ένωση σε μια περίοδο που είχε ανάγκη να εξισορροπήσει με μια επιτυχία την αποτυχία της στη Γενεύη. Κατόπιν όμως αντιλαμβανόμενη εκ νέου τους κινδύνους που συνεπαγόταν η στενή της σχέση με τη Μόσχα εξαιτίας των βλέψεών της για την Κωνσταντινούπολη και της διείσδυσης του μπολσεβικισμού, η Τουρκία επιχείρησε να προσεγγίσει τη Δύση ερχόμενη αρχικά σε συνεννόηση με τους Βρετανούς αναφορικά με τη Μοσούλη⁵⁹². Στις διαπραγματεύσεις μεταξύ Άγκυρας και Λονδίνου

«[...] και προς επίτευξιν συμφωνίας τηρείται εκατέρωθεν στάσις λίαν μετριοπαθής. Η προσπάθεια της Αγγλίας να λύσει τη μετά της Τουρκίας διαφοράν της εξηγείται ευκόλως. Η μέχρι τούδε επιτυχία της εις το ζήτημα της Μοσούλης υπήρξε πλήρης [...] εφ' όσον επεκράτησεν η πολιτική της και ευρίσκεται η ίδια εγκατεστημένη εις εδάφη τα οποία κατέλαβε μήνας ολοκλήρους μετά την ανακωχήν του Μούδρου, κυρία πλέον των οδών προς την Κεντρικήν Ασίαν, η Αγγλία έχει ήδη παν συμφέρον να επιτύχει συνεννόησιν μετά των Τούρκων ίνα αναγνωρισθεί και παρ' αυτών ακόμη το νέον εδαφικόν καθεστώς. Συνεχίζεται ούτω η από 150 ετών εγκαινιασθείσα πολιτική απέναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και

⁵⁹⁰ ΔΙΑΥΕ/1926/51/6, αρ. πρωτ. 1630, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς Κανακάρη-Ρούφο, 05/06/1926.

⁵⁹¹ ΔΙΑΥΕ/1926/7/8, αρ. πρωτ. 2996, Σαλταφέρας (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 02/01/1926· ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, αρ. πρωτ. 139, Σαλταφέρας (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 20/01/1926· Psomiades, «The Diplomacy», σ. 11.

⁵⁹² ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, αρ. πρωτ. 580, Μελετόπουλος (ναυτικός ακόλουθος στην Κωνσταντινούπολη) προς ΓΕΝ, 29/03/1926.

των μουσουλμανικών κρατών, δια της οποίας, μετά τη βαθμιαία κατάληψιν των εδαφών των οποίων είχε ανάγκην, η Αγγλία επεδίωξε πάντοτε, δια πλουσίων παροχών και συνθηκών φιλίας προς δήθεν εξασφάλισιν των παραμενόντων προς αυτούς εδαφών, την παραίτησιν των δικαιούχων από πάσης απαιτήσεως επί των καταληφθεισών παρ' αυτής χωρών. Δέον τέλος να προστεθεί ότι αι φιλικαί με τη Τουρκίαν σχέσεις θα υποβοηθήσωσι το αγγλικόν εμπόριον, το οποίον ευρίσκεται ήδη εις μειονεκτικήν θέσιν απέναντι των άλλων, τουθ' όπερ ουκ ολίγον απησχόλησε τελευταίως τους αγγλικούς κύκλους της Ανατολής. [...]»⁵⁹³.

Παράλληλα με τις διεξαγόμενες με τη Μεγάλη Βρετανία διαπραγματεύσεις, η Τουρκία υπέγραψε Συνθήκη Φιλίας και Ασφάλειας με την Περσία στην Τεχεράνη (22 Απριλίου 1926) και συμφωνία με τη Γαλλία (30 Μαΐου 1926)⁵⁹⁴. Οι Βρετανοί

«[...] μετά την υπογραφήν της τουρκοπερσικής συμβάσεως, μη θελήσαντες να φανούν αποδοκιμάζοντες την προσέγγισιν παρουσιάζονται [...] ικανοποιημένοι και κάμνουν à *mauvais fortune bonne mine*, αποφασισμένοι εξ άλλου, ως φαίνεται να λύσουν με την Τουρκίαν τας διαφοράς των ειρηνικώς και να εγκαινιάσουν εις την Κεντρικήν Ασίαν “*une politique de détente*” [...]»⁵⁹⁵.

Η συνθήκη που υπογράφηκε στην Άγκυρα στις 5 Ιουνίου 1926 μεταξύ της Τουρκίας, της Μεγάλης Βρετανίας και του Ιράκ και δια της οποίας ρυθμίστηκαν τα σύνορα μεταξύ της Τουρκίας και του Ιράκ, αποτέλεσε το πρώτο βήμα για την περαιτέρω ανάπτυξη των βρετανο-τουρκικών σχέσεων και θεωρήθηκε επωφελής για την Τουρκία, καθώς μετρίαζε τους φόβους της για τα ιταλικά σχέδια στην Ανατολική Μεσόγειο⁵⁹⁶. Ολοκληρώνοντας, συνεπώς, τη σύναψη διμερών συμφώνων και συμβάσεων με τη Σοβιετική Ένωση, την Περσία, το Αφγανιστάν, τη Γαλλία (ως προς τα τουρκο-συριακά σύνορα) και τη Μεγάλη Βρετανία, η Τουρκία εξασφάλιζε τα ασιατικά της σύνορα έναντι εξωτερικών απειλών και της δινόταν η ευκαιρία να συγκεντρώσει στο προσεχές μέλλον αξιόλογες δυνάμεις στα Στενά και στη Θράκη όπου η θέση της ήταν πιο επισφαλής⁵⁹⁷. Επίσης, με τις συνθήκες

⁵⁹³ ΔΙΑΥΕ/1926/15/1, γενική έκθεση Ν° 18, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 04/05/1926.

⁵⁹⁴ Οι γαλλο-τουρκικές συνομιλίες είχαν ξεκινήσει στις αρχές του 1926. Η συμφωνία ρύθμιζε ζητήματα αμοιβαίας ουδετερότητας, τον φιλικό διακανονισμό των αναδυομένων διαφορών, την έκδοση εγκλημάτων, την καταστολή της ληστείας, την παρεμπόδιση του λαθρεμπορίου και τον καθορισμό των συνόρων. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1926/7/4, αρ. τηλ. 538, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 19/02/1926· Νεοκλής Σαρής, *Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η άνοδος της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950)*, Αθήνα, Γόρδιος, 1992, σ. 191.

⁵⁹⁵ ΔΙΑΥΕ/1926/15/1, γενική έκθεση Ν° 19, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 18/05/1926.

⁵⁹⁶ BDF/A/II/B/30/319, No 52 [E 633/633/44], *Turkey: Annual Report 1926*, Sir G. Clerk (Constantinople) to Sir Austen Chamberlain, 31/01/1927· Deluca, *Great Power*, σ. 12.

⁵⁹⁷ ΔΙΑΥΕ/1926/15/1, γενική έκθεση Ν° 18, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 04/05/1926.

που υπέγραψε με τη Γαλλία και τη Μεγάλη Βρετανία, η Τουρκία πραγματοποίησε ένα σημαντικό βήμα των Δυτικών Δυνάμεων εγκαινιάζοντας μια πολιτική λήθης του παρελθόντος⁵⁹⁸.

Ύστερα από την υπογραφή της βρετανο-τουρκικής συνθήκης το ερώτημα που γεννάτο αφορούσε την εξέλιξη των τουρκο-σοβιετικών σχέσεων και κατά πόσο η κυβέρνηση της Άγκυρας θα ενέμενε στη συνεργασία της με τη Σοβιετική Ένωση και δεν θα προσανατόλιζε την πολιτική της προς τη Μεγάλη Βρετανία⁵⁹⁹. Επίσης, οι πολιτικοί κύκλοι της Μόσχας ανησυχούσαν για την πιθανή είσοδο της Τουρκίας στην ΚτΕ, «[...] ήτις πραγματοποιούμενη τυχόν θα εξησθένει σοβαρώς τας εναντίον του Διεθνούς οργανισμού της Γενεύης εχθρικής των Σοβιέτ προσπαθείας. [...]»⁶⁰⁰.

Ωστόσο, δύο μήνες αργότερα οι αναφορές από τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και την Άγκυρα έκαναν λόγο για μεταστροφή της πολιτικής της τουρκικής κυβέρνησης έναντι του οργανισμού της Γενεύης. Η Τουρκία εξέφρασε την επιθυμία της να ενταχθεί στην ΚτΕ έχοντας την άμεση στήριξη της Γερμανίας, προκειμένου η τελευταία να έχει μία επιπλέον ψήφο στη διάθεσή της στη Συνέλευση, καθώς οι πολιτικές σχέσεις μεταξύ της Γερμανίας και της Τουρκίας παρέμειναν αμετάβλητες από την εποχή του «Μεγάλου Πολέμου» και ήταν σχεδόν συμμαχικές⁶⁰¹.

Το Λονδίνο από την πλευρά του περιοριζόταν σε απλές βολιδοσκοπήσεις. Ύστερα από την εξασφάλιση του Ιράκ με τη συμφωνία της Άγκυρας, επιδίωξε τη διατήρηση φιλικών σχέσεων με την Τουρκία προκειμένου να την αποσπάσει από τη Σοβιετική Ένωση και να παύσει, επομένως, να εξυπηρετεί τα ανατρεπτικά σχέδια των Σοβιετικών στην Ασία. Ενώ η είσοδος της Τουρκίας στην ΚτΕ εξυπηρετούσε τη φιλειρηνική πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας, εντούτοις εκείνη δεν σκόπευε να προβεί σε επίσημο διάβημα ούτε να την ενθαρρύνει, καθώς δεν είχε καμία εμπιστοσύνη στο κεμαλικό καθεστώς και, εκτός των άλλων, της φαινόταν υπερβολική η διεκδίκηση από την Τουρκία μόνιμης έδρας στο Συμβούλιο της ΚτΕ⁶⁰². Σύμφωνα με πληροφορίες του Βερολίνου, στις διαπραγματεύσεις μεταξύ του πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας στην Άγκυρα Σερ Ρόναλντ Λίντζυ (1877-1945) και της τουρκικής κυβέρνησης,

«[...] επικράτησις της Τουρκίας εν Καυκάσω και τω Ευζείνω Πόντω και παροχή δανείων θα ήσαν τα ωφελήματα τα οποία προσέφερε [...] προς την Τουρκίαν η Αγγλία, επί σκοπώ να καταφέρει ούτως κτύπημα κατά της ρωσοτουρκικής φιλίας. Αλλ' η Τουρκία ηξίωσε μόνιμον έδραν εν τω Συμβουλίω της Κοινωνίας των Εθνών και ως εκ τούτου η συναφθείσα συμφωνία

⁵⁹⁸ ΔΙΑΥΕ/1926/15/1, γενική έκθεση Ν° 18, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 04/05/1926.

⁵⁹⁹ ΔΙΑΥΕ/1926/7/7, ά. αρ. πρωτ. (απόρρ.), Πανουριάς (Μόσχα) προς ΓΕΣ, 23/06/1926.

⁶⁰⁰ ΔΙΑΥΕ/1926/7/4, αρ. πρωτ., 1143, Πανουριάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 03/06/1926.

⁶⁰¹ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/Υ, αρ. πρωτ. 2485, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 11/08/1926. Η Γερμανία εισήλθε στην ΚτΕ στις 13 Σεπτεμβρίου 1926. Βλ. Στεφανίδης, *Ισορροπία των Δυνάμεων*, σ. 127.

⁶⁰² ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/Υ, αρ. πρωτ. 2485, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 11/08/1926.

καίτοι μονογραφήσεια, δεν υπεγράφη, η δ' Αγγλία τα πάντα μετέρχεται ίνα αγάγει την Τουρκίαν προς τούτο [...]»⁶⁰³.

Ανεξαρτήτως της ύπαρξης ή μη βρετανο-τουρκικής συμφωνίας, η διαδικασία ένταξης της Τουρκίας στην ΚτΕ δεν συνεχίστηκε. Αυτό οφειλόταν όχι μόνο στην άρνηση των Βρετανών, αλλά και στην εφεκτικότητα του Ισμέτ, ο οποίος, γνωρίζοντας ότι η Σοβιετική Ένωση δεν επιθυμούσε την είσοδο της Τουρκίας στην ΚτΕ, αποφάσισε να μην εγκαταλείψει την ανατολική του πολιτική⁶⁰⁴. Σε δηλώσεις του προς την *Ιζβέστια*, ο πρεσβευτής της Άγκυρας στο Βερολίνο στρατηγός Κεμαλεττίν Σαμή Γκιουκτσέν (1884-1934) υπεραμύνθηκε της τουρκο-σοβιετικής φιλίας, ισχυριζόμενος ότι η Τουρκία δεν είχε εμπιστοσύνη στην ΚτΕ ως οργάνου ειρήνης και δικαιοσύνης⁶⁰⁵.

Με πρωτοβουλία της Σοβιετικής Ένωσης, οι Τσιτσέριν και Αράς συναντήθηκαν στην Οδησό (12 Νοεμβρίου 1926)⁶⁰⁶ προκειμένου να συζητήσουν σχετικά προς τη σύμπληξη Κοινωνίας Ανατολικών Κρατών ή για τη συνομολόγηση αντί των υφιστάμενων χωριστών εγγυητικών συμφώνων ενός και μόνου που θα συνέδεε τη Σοβιετική Ένωση, την Τουρκία, την Περσία, το Αφγανιστάν και την Κίνα⁶⁰⁷. Ο επιτετραμμένος της βρετανικής πρεσβείας στη Μόσχα Σερ Ρόμπερτ Χάντγκκσον (1874-1956) απέρριπτε και τις δύο εκδοχές και πίστευε, χωρίς να αποκλείει το ενδεχόμενο ότι οι Σοβιετικοί ενεργούσαν για να αποτρέψουν την είσοδο της Τουρκίας στην ΚτΕ, ότι οι δύο υπουργοί με τη συνάντησή τους επιδίωκαν μάλλον να αποδείξουν στη Μεγάλη Βρετανία και δευτερευόντως στην Ιταλία ότι η Τουρκία και η Σοβιετική Ένωση ήταν στενά συνδεδεμένες και έτοιμες να υποστηρίξουν η μία την άλλη σε περίπτωση κινδύνου⁶⁰⁸. Μία επιπλέον ένδειξη ενισχυτική της τουρκο-σοβιετικής φιλίας αποτελούσε και η μεταξύ των δύο κρατών σύναψη Σύμβασης Εμπορίου και Ναυτιλίας της 11^{ης} Μαρτίου 1927⁶⁰⁹.

Η ισορροπία την οποία ευελπιστούσε να κρατήσει η Τουρκία μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Σοβιετικής Ένωσης ύστερα από τη διακοπή των βρετανο-σοβιετικών διπλωματικών σχέσεων (25 Μαΐου 1927), τέθηκε στο κέντρο του ενδιαφέροντος των πολιτικών ιθυνόντων της Άγκυρας και του Τύπου ως προς τις συνέπειες που θα επέφερε μια δυνητική εμπόλεμη σύγκρουση των δύο Δυνάμεων. Σύμφωνα με τη *Βακίτ* της Κωνσταντινούπολης, σε αυτή την περίπτωση ήταν δυνατό να διακινδυνεύσει η ανεξαρτησία του τουρκικού κράτους, διότι κατά πρώτον η Συνθήκη της Λωζάννης

⁶⁰³ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/Υ, αρ. πρωτ. 2400, Κανελλόπουλος (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 24/10/1926.

⁶⁰⁴ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/Υ, αρ. πρωτ. 2485, Αργυρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 11/08/1926.

⁶⁰⁵ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/Υ, αρ. πρωτ. 2400, Κανελλόπουλος (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 24/10/1926.

⁶⁰⁶ Για τη συνάντηση των δύο υπουργών βλ. ΔΙΑΥΕ/1926/7/1.

⁶⁰⁷ ΔΙΑΥΕ/1926/7/1, αρ. πρωτ. 3057, Πανουριάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 14/11/1926· BDF/A/II/B/30/319, Νο 52 [E 633/633/44], *Turkey: Annual Report 1926*, Sir G. Clerk (Constantinople) to Sir Austen Chamberlain, 31/01/1927.

⁶⁰⁸ ΔΙΑΥΕ/1926/7/1, Πανουριάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 14/11/1926. Ο Πανουριάς αναφέρεται στη συνομιλία του με τον επιτετραμμένο της βρετανικής πρεσβείας στις 15/11/1926. Βλ. επίσης ΔΙΑΥΕ/1926/7/1, αρ. πρωτ. 3236 (εμπ.), Τσαμαδός (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 04/12/1926.

⁶⁰⁹ ΔΙΑΥΕ/1927/18/3, αρ. πρωτ. 449, Τσαμαδός (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 14/03/1927.

επέτρεπε τον διάπλου των Στενών στο πολεμικό ναυτικό διαφόρων χωρών και κατά δεύτερον οι ναυτικές δυνάμεις θα επιδίωκαν να χρησιμοποιήσουν σημεία του τουρκικού εδάφους ως ναυτικές βάσεις για τις επιχειρήσεις τους. Η ενδεδειγμένη στάση της Τουρκίας, συνέχιζε η *Βακίτ*, θα ήταν η τήρηση της αυστηρής ουδετερότητας εξαιτίας των συνθηκών που τη συνέδεαν με τα δύο κράτη⁶¹⁰.

Το πλέον αξιοσημείωτο γεγονός της περιόδου που ακολούθησε την τριμερή συνθήκη του Ιουνίου του 1926 υπήρξε η σταδιακή στροφή της ιταλικής διπλωματίας απέναντι στην Τουρκία. Η επιδείνωση των σχέσεων της Ιταλίας με τη Γιουγκοσλαβία, όταν η τελευταία αντέδρασε στη Συμφωνία των Τιράνων (27 Νοεμβρίου 1926) μεταξύ της Ιταλίας και της Αλβανίας, έστρεψε το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων στη σύναψη συμμαχικών δεσμών με τη Γαλλία (11 Νοεμβρίου 1927). Προκειμένου να αναχαιτίσει την επιρροή της τελευταίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και στον μεσογειακό χώρο, η Ιταλία προσανατολίστηκε στη σύσφιξη των δεσμών της με την Άγκυρα⁶¹¹. Σύμφωνα με έκθεση της ελληνικής πρεσβείας στη Ρώμη

«[...] αι σχέσεις μεταξύ Ιταλίας και Τουρκίας εβελτιώθησαν εσχάτως επαισθήτως. [...] Νυν πιστεύεται [...] ότι αι σχέσεις των δύο κρατών απέβησαν εγκάρδιοι της Ιταλίας μεταβαλλούσης πολιτικήν και αρκουμένης εις ηθικά και οικονομικά ωφελήματα. Εκείνο όπερ θέλει η Ιταλία είναι [...] να μη μείνει ξένη εις τα συμβαίνοντα εν τη Εγγύς Ανατολή. Αν δεν ελπίζει εκχωρήσεως εις τα πετρέλαια πάντως προσδοκά να επιτύχει άλλα εμπορικά ωφελήματα. [...] Έτερον ζήτημα όπερ ενδιαφέρει την Ιταλίαν είναι το της ελευθερίας των στενών. Η είσοδος της Κ.Τ.Ε. θα διευκολύνει το ζήτημα, όπερ λαμβάνει μείζονα σημασίαν μετά την γερμανορωσικήν και ρωσοτουρκικήν συμφωνίαν. Λέγεται εν τω ενταύθα Υπουργείω των Εξωτερικών ότι εάν η Ιταλία κατορθώσει να περιλάβει και την Τουρκίαν εις Βαλκανικόν Σύμφωνον η λύσις του ζητήματος των στενών θα διευκολυνθεί έτι μάλλον. [...]»⁶¹².

Παράλληλα, η Ιταλία βολιδοσκοπήσε τις διαθέσεις της Αθήνας ως προς τη σύμπληξη ενός συμφώνου μεταξύ Ιταλίας, Τουρκίας και Ελλάδας, επιθυμώντας μάλιστα να προσφέρει τις υπηρεσίες της για την επίλυση των ελληνο-τουρκικών διαφορών. Κατά τις επιδιώξεις της ιταλικής κυβέρνησης,

⁶¹⁰ ΔΙΑΥΕ/1927/28/7, γενική έκθεση Ν° 38 μηνός Μαΐου 1927, Τσαμαδός (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ. Βλ. επίσης ΔΙΑΥΕ/1927/11/1, αρ. πρωτ. 461 (απόρρ.), Τσαμαδός (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 15/03/1927.

⁶¹¹ Με τη Συμφωνία των Τιράνων και αργότερα με τη σύναψη στρατιωτικής συμμαχίας (22 Νοεμβρίου 1927), η Αλβανία ουσιαστικά καθίστατο σε προτεκτοράτο της Ιταλίας με αποτέλεσμα η τελευταία να αποκτήσει σημαντικό έρεισμα στη Βαλκανική και να αναζωπυρωθεί ο ανταγωνισμός της με τη Γιουγκοσλαβία στην Αδριατική. Τον Ιούνιο του 1927 οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών διακόπηκαν. Βλ. Barlas, «Friends or Foes?», σ. 238· Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια*, σ. 1341-1342, 1362-1363· Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 174.

⁶¹² ΔΙΑΥΕ/1926/7/9, αρ. πρωτ. 1362, Μαυρουδής (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 01/07/1926. Το αναφερόμενο Γερμανο-σοβιετικό Σύμφωνο Ουδετερότητας και Μη Επίθεσης υπογράφηκε στις 24 Απριλίου 1926 στο Βερολίνο. Σύμφωνα με τους όρους του, τα δύο συμβαλλόμενα μέρη υποχρεώνονταν να τηρήσουν ουδετερότητα στην περίπτωση που κάποιο δεχόταν επίθεση. Με τη σύναψη του συμφώνου η Γερμανία και η Σοβιετική Ένωση ανανέωσαν τη Συνθήκη του Ραπάλλο (16 Απριλίου 1922). Για τους όρους του συμφώνου βλ. στον διαδικτυακό ιστότοπο <http://avalon.law.yale.edu/20th_century/berlin_001.asp>. Βλ. επίσης Στεφανίδης, *Ισορροπία των Δυνάμεων*, σ. 124-125.

το σύμφωνο θα διαμόρφωνε έναν συνασπισμό κοινών συμφερόντων στη Μεσόγειο, που θα λειτουργούσε ως αντίρροπο της υποστηριζόμενης από τη Γαλλία Μικρής Αντάντ (Petite Entente) στην Κεντρική Ευρώπη⁶¹³. Επίσης, ένας ακόμη λόγος που καθιστούσε την υπογραφή του συμφώνου ενδεδειγμένη για την Ιταλία, ήταν η ανάγκη της να αποσπάσει κατά το δυνατόν και με κάθε μέσο την Τουρκία από την επιρροή της Σοβιετικής Ένωσης. Η συνομιλία του τριμερούς συμφώνου θα διέλυε τη δυσπιστία της Τουρκίας απέναντι στην Ιταλία και στην Ελλάδα, την οποία η Σοβιετική Ένωση εκμεταλλευόταν στον μέγιστο βαθμό για την επαύξηση της επιρροής της στην Άγκυρα⁶¹⁴. Οι ιταλο-τουρκικές συνομιλίες τελούσαν υπό τη γνώση της Μεγάλης Βρετανίας, η οποία, προκειμένου να μειώσει τη σοβιετική επιρροή στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή, είχε συναινέσει στην προσέγγιση των δύο κυβερνήσεων⁶¹⁵.

Παρά τη διστακτικότητα της Αθήνας να ενταχθεί σε μια τριμερή συμμαχία⁶¹⁶, οι διαπραγματεύσεις Ρώμης - Άγκυρας δεν ανεστάλησαν και στις 28 Μαΐου 1928 υπογράφηκε στη Ρώμη Συνθήκη Φιλίας, Ουδετερότητας και Συμφιλίωσης μεταξύ της ιταλικής και της τουρκικής κυβέρνησης⁶¹⁷. Η συνθήκη σηματοδοτούσε ένα νέο προσανατολισμό της Τουρκίας, η οποία απομακρυνόταν από τη Σοβιετική Ένωση και τα ασιατικά κράτη. Ο Αράς τόνισε ότι η στροφή της Τουρκίας προς μια άλλη πολιτική κατεύθυνση ήταν επιβεβλημένη, καθώς -σύμφωνα με την αιτιολογία που πρόβαλε- η φιλία της Σοβιετικής Ένωσης δεν θα μπορούσε να εξυπηρετεί για μακρό διάστημα τα τουρκικά συμφέροντα⁶¹⁸.

Η ιταλο-τουρκική συνθήκη θεωρήθηκε ως ένα σημαντικό βήμα της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής για την παγίωση της σταθερότητας και της ειρήνης στην Ανατολική Μεσόγειο, δια της οποίας η Τουρκία απέφυγε επιμελώς είτε να τεθεί επικεφαλής ενός συνασπισμού των ανατολικών κρατών είτε να συνταχθεί με τους Σοβιετικούς σε μια κοινή αντιδυτική πολιτική⁶¹⁹. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας σε δηλώσεις του προς τη *Daily Telegraph* παρατήρησε ότι το γεγονός

⁶¹³ Barlas, «Friends or Foes?», σ. 239. Η Μικρή Αντάντ αποτελούσε έναν περιφερειακό αμυντικού χαρακτήρα συνασπισμό που σχηματίστηκε μεταξύ των ετών 1920-1922 από τη Γιουγκοσλαβία, τη Ρουμανία και την Τσεχοσλοβακία, με σκοπό να αποτρέψει τις αναθεωρητικές τάσεις της Ουγγαρίας και την ανασύσταση της αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Η Γαλλία αναζητώντας ερείσματα που θα διαφύλασσαν την εδαφική της ακεραιότητα απέναντι σε μια μελλοντική επίθεση της Γερμανίας, συνδέθηκε με το δίκτυο της Μικρής Αντάντ υπογράφοντας συμμαχικές συνθήκες με την Τσεχοσλοβακία (1924), τη Ρουμανία (1926) και τη Γιουγκοσλαβία (1927). Βλ. Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια*, σ. 1359-1360· Στεφανίδης, *ό.π.*, σ. 105-106· Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 71-74.

⁶¹⁴ ΔΙΑΥΕ/1928/62/1, απόρρητο σημείωμα της συνομιλίας της 24^{ης} Μαρτίου 1928 μεταξύ του πρεσβευτή της Ιταλίας στην Αθήνα Μάριο Αρλόττα (1879-1946) με τον Διευθυντή Πολιτικών Υποθέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών Γεώργιο Μελά (1894-1985).

⁶¹⁵ Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική*, σ. 210.

⁶¹⁶ Η αναβλητικότητα της ελληνικής κυβέρνησης οφειλόταν στις ατελέσφορες διαπραγματεύσεις με την τουρκική πλευρά στο ζήτημα των ανταλλαζίμων και των περιουσιών. Γενικά για το θέμα βλ. Αλεξανδρής, «Το Ιστορικό Πλαίσιο», σ. 34-38.

⁶¹⁷ Για τους όρους της συνθήκης βλ. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 85.

⁶¹⁸ ΔΙΑΥΕ/1928/1/1, αρ. πρωτ. 825, Παππάς (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 02/06/1928.

⁶¹⁹ ΔΙΑΥΕ/1928/29/5, αρ. πρωτ. 1931, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 09/07/1928. Ο Κακλαμάνος αναφέρεται σε άρθρο του *Manchester Guardian*.

«[...] ότι ουδεμία Δύναμις εποφθαλμιά πλέον την εδαφικήν ακεραιότητα της Τουρκίας αποτελεί την ασφαλεστέραν εγγύησιν υπέρ της ειρήνης και ότι υπό τας συνθήκας ταύτας η Τουρκική Κυβέρνησις δεν θα εθεώρει σκόπιμον και εάν ακόμη τη παρείχετο η σχετική άδεια, να προβεί εις την οχύρωσιν των Δαρδανελλίων, προτιμώνσα όπως τα στενά παραμείνουν ανοικτά εις την παγκόσμιον ναυτιλίαν. [...]»⁶²⁰.

Η τελευταία αυτή δήλωση του Αράς ουδόλως ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα. Το 1930 οι βρετανικές υπηρεσίες πληροφοριών ανέφεραν την εγκατάσταση κινητής -πιθανόν- μονάδας πυροβολικού στο Κιλίντ Μπαχρ (τοποθεσία στη χερσόνησο της Καλλίπολης απέναντι από το Τσανάκκαλε) και στο ακρωτήριο Ναγαρά (τουρκ. Ναγαρά Μπουρνού, στα ανατολικά του στενού των Δαρδανελλίων και στα βόρεια του Τσανάκκαλε), ενώ τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους επιβεβαιώθηκαν οι πληροφορίες για την αποθήκευση και πόντιση ναρκών εντός και εκτός της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης και ότι σε ενδεχόμενο πόλεμο η Τουρκία θα απαγόρευε την είσοδο των πολεμικών πλοίων στα Στενά⁶²¹.

Ωστόσο, ούτε η σύναψη της ιταλο-τουρκικής συνθήκης ούτε η βελτίωση των βρετανο-τουρκικών σχέσεων απέσπασαν την Τουρκία από τη Σοβιετική Ένωση, καθώς «[...] είναι καταφανές ότι η εξωτερική πολιτική της Τουρκίας δεν δύναται να έχει άλλην βάση ή την ρωσικήν δεδομένου ότι με τας δυτικές δυνάμεις δεν έχει τοιαύτας σχέσεις ώστε να δύναται να στηριχθεί επ' αυτών. [...]»⁶²².

Η τελευταία αυτή διαπίστωση επιβεβαιώνεται, όταν με αφορμή την εθιμοτυπική επίσκεψη μοίρας του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου στο λιμάνι της Κωνσταντινούπολης (12 Οκτωβρίου 1929) για πρώτη φορά μετά από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο τουρκικός τύπος μεγαλοποιώντας το γεγονός διέσπειρε φήμες ότι επέκειτο συνομολόγηση βρετανο-τουρκικού συμφώνου φιλίας και ουδετερότητας, μολονότι η Μεγάλη Βρετανία ήταν αντίθετη στη σύναψη πολιτικών συμφώνων με μη σύμμαχα ή υποτελή κράτη⁶²³. Αν και η επίσκεψη της βρετανικής μοίρας ήταν φιλικού χαρακτήρα, αποτελούσε ένα ακόμη βήμα της βρετανικής κυβέρνησης να «[...] παρασύρει την Τουρκικήν Κυβέρνησιν προς την Κοινωνίαν των Εθνών [...]»⁶²⁴, ενώ η μεταβολή της βρετανικής

⁶²⁰ ΔΙΑΥΕ/1928/1/1, αρ. πρωτ. 2388/27673, Κόλλας (επιτετραμμένος στην ελληνική πρεσβεία του Λονδίνου) προς ΥΠΕΞ, 05/09/1928.

⁶²¹ Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 205.

⁶²² ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27/Υ, αρ. πρωτ., 1723, Πολυχρονιάδης (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 29/11/1929.

⁶²³ ΔΙΑΥΕ/1929/Β΄ Πολιτική, ά. αρ. πρωτ., Νικόλαος Πολίτης προς Ανδρέα Μιχαλακόπουλο (αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών), Αθήνα, 23/10/1929. Για την επίσκεψη της βρετανικής μοίρας βλ. επίσης ΔΙΑΥΕ/1929/Α/3/Ιθ, αρ. τηλ. 2650, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Μιχαλακόπουλο, 12/10/1929· ΔΙΑΥΕ/1929/Α/3/Ιθ, αρ. πρωτ. 2660/Στ/29, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Μιχαλακόπουλο, 17/10/1929· ΔΙΑΥΕ/1929Α/3/Ιθ, αρ. πρωτ. 1553 (εμπ.), Σακελλαρόπουλος (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ, 14/10/1924· ΔΙΑΥΕ/1929/Α/3/Ιθ, αρ. πρωτ. 1565 (εμπ.), Σακελλαρόπουλος (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ, 17/10/1929· ΔΙΑΥΕ/1929/Α/3/Ιθ, αρ. πρωτ. 1601 (εμπ.), Σακελλαρόπουλος (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ, 23/10/1929· DBFP/ΙΑ/VI/482, No 440 [E 5818/90/44], Sir George Clerk (Angora) to Mr A. Henderson, 30/10/1929.

⁶²⁴ ΔΙΑΥΕ/1929/Β΄ Πολιτική, ά. αρ. πρωτ., Νικόλαος Πολίτης προς Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, Αθήνα, 23/10/1929.

πολιτικής απέναντι στην Τουρκία αποδιδόταν σύμφωνα με γαλλικές και ιταλικές διπλωματικές πηγές σε εισήγηση του βρετανικού Ναυαρχείου, το οποίο απέβλεπε στην παραγγελία των τουρκικών ναυτικών προμηθειών στη Μεγάλη Βρετανία⁶²⁵.

Στις 17 Δεκεμβρίου 1929 ανανεώθηκε στην Άγκυρα η τουρκο-σοβιετική συνθήκη του 1925, με την υπογραφή σχετικού πρωτοκόλλου μεταξύ του Αράς και του υφυπουργού Εξωτερικών Καραχάν. Το υπογραφόμενο σύμφωνο θεωρητικά δέσμευε την Τουρκία εφόσον, σύμφωνα με το άρθρο 2 του συμφώνου, θα απαγορευόταν να συνάπτει πολιτικές συμφωνίες (όπως σύμφωνα φιλίας, διαιτησίας και μη επίθεσης) με τις κατά θάλασσα ή ξηρά συνορεύουσες με τη Σοβιετική Ένωση χώρες, χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση της σοβιετικής κυβέρνησης. Αντίστοιχα, ούτε η Σοβιετική Ένωση θα μπορούσε να συνάπτει συμφωνίες με τη Βουλγαρία, την Ελλάδα και την Περσία -κράτη που καθορίστηκαν ως συνορεύοντα της Τουρκίας- χωρίς τη ρητή συναίνεση της τελευταίας⁶²⁶. Η προσθήκη του άρθρου 2 τέθηκε ύστερα από επιμονή της Σοβιετικής Ένωσης, ώστε να αποκλειστεί η δυνατότητα σύναψης συμφώνων της Τουρκίας με την Πολωνία και τη Ρουμανία - χώρες συνορεύουσες με τη Σοβιετική Ένωση- χωρίς τη συγκατάθεση της σοβιετικής κυβέρνησης και υπαγορεύθηκε από την ανησυχία της Μόσχας μην τυχόν δια της συνεργασίας με χώρα της Μικρής Αντάντ ή κράτους υπό την επίδραση της Γαλλίας, επέλθει έμμεση προσέγγιση της Τουρκίας με τη Δύση και συγκεκριμένα με τη Γαλλία. Ήταν φανερό, υπογράμμισε ο Πολυχρονιάδης,

«[...] ότι η Τουρκία μη θέλουσα και μη δυναμένη να δυσαρεστήσει κατά πολύ ισχυρότερον αυτής γείτονα, οία η Ρωσία, και δη μεθ' ου αδύνατα σύνορα συνδέουσιν αυτήν, και εξακολουθούσα ούτω την συνέχισιν των υπαρχόντων φιλικών δεσμών δεν επιθυμεί εξ άλλου να παρασυρθεί υπέρ το δέον εις τας ρωσικάς βλέψεις και επιδιώκει την δημιουργίαν φιλιών εξουδετερουμένων (*amities neutralisées*) [...]»⁶²⁷.

Ισχυρή ένδειξη της τουρκο-σοβιετικής συνεργασίας αποτελούσε ο διάπλους των Στενών και η είσοδος στη ναυτική βάση της Σεβαστούπολης στη Μαύρη Θάλασσα του σοβιετικού υπερθωρηκτού «Παρίσκαγια Κομμούνα» και του καταδρομικού αντιτορπιλικού «Προφιντέρν», που πραγματοποιήθηκε τον Ιανουάριο του 1930. Σύμφωνα με τις αρχικές και αρκετά συγκεκριμένες πληροφορίες που περιήλθαν σε γνώση των ελληνικών διπλωματικών αρχών του εξωτερικού, τα δύο

⁶²⁵ ΔΙΑΥΕ/1929/Β' Πολιτική, ά. αρ. πρωτ., Νικόλαος Πολίτης προς Ανδρέα Μιχαλακόπουλο, Αθήνα, 23/10/1929. Νωρίτερα η τουρκική κυβέρνηση είχε παραγγείλει την κατασκευή δύο αντιτορπιλικών σε ιταλικά ναυπηγεία και δύο υποβρύχια στη Γαλλία χωρίς διαγωνισμό. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1930/Α/16, αρ. τηλ. 2579 (όλως απόρρ.), Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 03/10/1929.

⁶²⁶ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27/1, αρ. πρωτ. 4323, μηνιαία έκθεση ελληνικής πρεσβείας Μόσχας Νοεμβρίου - Δεκεμβρίου 1929, Ανισάς (επιτετραμμένος) προς ΥΠΕΞ, 23/12/1929· DBFP/ΙΑ/VII/496, No 494 [E 6768/474/44], Mr. Edmonds (Angora) to Mr. A. Henderson, 20/12/1929.

⁶²⁷ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27/V, αρ. πρωτ. 1865, Πολυχρονιάδης (Άγκυρα) προς Μιχαλακόπουλο, 18/12/1929.

πολεμικά σκάφη απέπλευσαν από τη Βαλτική και στις 17 Ιανουαρίου διέπλευσαν τα Στενά χωρίς να έχουν λάβει προηγούμενη άδεια από την αρμόδια Επιτροπή των Στενών κατά παράβαση της Συνθήκης της Λωζάννης, ενώ υπήρχαν ενδείξεις ότι η διέλευση των Δαρδανελλίων είχε πραγματοποιηθεί με τη συναίνεση των τουρκικών αρχών. Παρά τις ειδήσεις που κυκλοφόρησαν στον ελληνικό και στον ευρωπαϊκό τύπο ότι ο διάπλους αντέβαινε τους κανονισμούς της Σύμβασης των Στενών, ότι υποδήλωνε την απαρχή προσέγγισης μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης, της Τουρκίας και της Ιταλίας και ότι είχε κανονιστεί κατά τη διάρκεια της τελευταίας επίσκεψης του Καραχάν στην Άγκυρα, η είσοδος των δύο πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα θεωρήθηκε ως επίδειξη και διαμαρτυρία της σοβιετικής κυβέρνησης για τον αποκλεισμό της από τη Ναυτική Συνδιάσκεψη του Λονδίνου (21 Ιανουαρίου - 22 Απριλίου 1930)⁶²⁸. Αντίθετα, οι τουρκικές εφημερίδες *Ακσάμ* και *Χακιμιέτ-ι Μιλιέ* σχολίασαν ότι η διέλευση δεν ήταν αντικανονική και ότι είχε ειδοποιηθεί η Επιτροπή των Στενών⁶²⁹.

Στο ίδιο πνεύμα κινήθηκαν οι δηλώσεις του Αράς, ο οποίος σε συνομιλία του με τον επικεφαλής της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα Σπυρίδωνα Πολυχρονιάδη ανέφερε ότι ήταν απόλυτα ψευδής η είδηση που αναγράφηκε στον ελληνικό και βαλκανικό τύπο για την είσοδο των σοβιετικών πλοίων στον Εύξεινο Πόντο, χωρίς προηγούμενη ανακοίνωση προς την Επιτροπή των Στενών. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας πρόσθεσε ότι ακόμη και αν πράγματι τα σοβιετικά πλοία είχαν εισέλθει στη Μαύρη Θάλασσα χωρίς προειδοποίηση της επιτροπής, η Τουρκία δεν έφερε καμία ευθύνη εφόσον το ισχύον νομικό καθεστώς των Στενών δεν της επέτρεπε να διαθέτει τα απαραίτητα μέσα ούτε να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την παρεμπόδιση της εισόδου των πολεμικών πλοίων στα Στενά. Ο Αράς τόνισε ότι θεωρούσε αναγκαία την εκ νέου απαγόρευση της εισόδου και του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη προς το συμφέρον της γενικής ειρήνης και ασφάλειας⁶³⁰.

Τις ίδιες απόψεις υποστήριξε και το νομικό τμήμα της ιταλικής πρεσβείας, συμπεραίνοντας ότι η Σύμβαση των Στενών δεν εμπόδιζε τα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας να προβούν στην αύξηση των ναυτικών τους δυνάμεων εντός αυτής και ότι η Τουρκία δεν ήταν υποχρεωμένη να

⁶²⁸ ΔΙΑΥΕ/1930/B/27, αρ. πρωτ. 347, Ανισάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 21/01/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/A/15, A/16, αρ. πρωτ. 175/Στ/30 (λίαν εμπ.), Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Μιχαλακόπουλο, 22/01/1930. Για τα δημοσιεύματα βλ. σχετικά το δελτίο τύπου της Μόσχας της 22^{ης} Ιανουαρίου στο ΔΙΑΥΕ/1930/B/27, αρ. πρωτ. 4013, Καλαποθάκης προς Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων ΥΠΕΞ, Αθήνα, 06/02/1930 και το άρθρο της *Ιζβέστια* της 10^{ης} Φεβρουαρίου 1930 στο ΔΙΑΥΕ/1930/A/15, αρ. πρωτ. 908, Ανισάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 12/02/1930. Βλ. επίσης το άρθρο του *Ελευθέρου Βήματος* της 18^{ης} Ιανουαρίου 1930.

⁶²⁹ Για το άρθρο της *Ακσάμ* της 20^{ης} Ιανουαρίου βλ. ΔΙΑΥΕ/1930/A/15, αρ. πρωτ. 112 (εμπ.), Δαλιέτος (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ, 22/01/1930. Για το άρθρο της *Χακιμιέτ-ι Μιλιέ* βλ. ΔΙΑΥΕ/1930/B/27, ά. αρ. πρωτ., 23/01/1930.

⁶³⁰ ΔΙΑΥΕ/1930/A/15, αρ. πρωτ. 219 (απόρρ.), Πολυχρονιάδης (Άγκυρα) προς Μιχαλακόπουλο, 04/02/1930. Βλ. επίσης Ευάνθης Χατζηβασιλείου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, η Ελληνοτουρκική Προσέγγιση και το Πρόβλημα της Ασφάλειας στα Βαλκάνια 1928-1931*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (Σειρά 270), 1999, σ. 94.

την εμποδίσει ή να διαμαρτυρηθεί. Το μόνο που θα έπρεπε να εξεταστεί ήταν κατά πόσο τα υπόλοιπα κράτη θα είχαν τη δυνατότητα να αποστείλουν στη Μαύρη Θάλασσα ανάλογο πολεμικό σκάφος, εφόσον η προσθήκη ενός υπερμεγέθους θωρηκτού θα μετέβαλε την υφιστάμενη κατάσταση⁶³¹.

Από τις Παρευξείνιες Δυνάμεις ιδιαίτερα θορυβημένη ήταν η Ρουμανία και δευτερευόντως η Βουλγαρία⁶³². Σύμφωνα με την τουρκική *Τζουμχουριέτ* (23 Απριλίου) το «Παρίσκαγια Κομμούνα» συνολικού εκτοπίσματος 26.000 τόνων και φέρον βαρύ οπλισμό ανατάραξε τη ναυτική ισορροπία και προκάλεσε την ανησυχία της Ρουμανίας, της οποίας τα διαβήματα προς την Επιτροπή των Στενών προκειμένου να επιστρέψουν τα δύο σοβιετικά σκάφη στη Βαλτική δεν τελεσφόρησαν, επειδή η ενέργειά τους δεν αντέκειτο στη Σύμβαση των Στενών⁶³³. Η φιλοκυβερνητική ρουμανική εφημερίδα *Άργους* μεταξύ άλλων έγραψε ότι η βρετανική κυβέρνηση θα έπρεπε να λάβει θέση και να διαμαρτυρηθεί πολύ περισσότερο, από τη στιγμή που η ενίσχυση του σοβιετικού στόλου στη Μαύρη Θάλασσα μετέβαλε την ισορροπία των ναυτικών δυνάμεων⁶³⁴.

Το Φόρειν Όφισ, μολονότι ενοχλημένο, κράτησε μετριοπαθή στάση θεωρώντας ότι υπήρχε τουρκο-σοβιετική συνέργεια στο ζήτημα⁶³⁵ και ότι το κίνητρο της σοβιετικής κυβέρνησης ήταν να μειώσει το βρετανικό κύρος από τη στιγμή που δεν είχε προσκληθεί να συμμετάσχει στη Ναυτική Συνδιάσκεψη. Κατά τη σύσταση του Ναυαρχείου προτάθηκε να αποσταλεί μια μοίρα του Βρετανικού Στόλου της Μεσογείου στη Μαύρη Θάλασσα ως απάντηση στην ενέργεια των Σοβιετικών, αν εντός δύο μηνών τα δύο σκάφη δεν αποσύρονταν από τη Μαύρη Θάλασσα⁶³⁶. Σύμφωνα με τον πρεσβευτή της βρετανικής κυβέρνησης στη Μόσχα Σερ Έσμοντ Όβει (1879-1963), το γεγονός της εισόδου στον Εύξεινο Πόντο των σοβιετικών πολεμικών δεν είχε ιδιαίτερη σημασία για τη Μεγάλη Βρετανία. Από βαλκανικής όμως άποψης και ιδίως τουρκικής είχε πολιτική σημασία διότι ενισχυόταν σημαντικά ο στόλος της Σοβιετικής Ένωσης στη Μαύρη Θάλασσα και δεν ήταν

⁶³¹ ΔΙΑΥΕ/1930/Α/15, αρ. πρωτ. 112 (εμπ.), Δαλιέτος (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ, 22/01/1930.

⁶³² Για μια γενική ιδέα του πώς έκρινε η Βουλγαρία την τουρκο-σοβιετική συνεργασία βλ. ΔΙΑΥΕ/1930/Α΄ Πολιτική, ά. αρ. πρωτ., Μπακιρτζής (στρατιωτικός ακόλουθος στην ελληνική πρεσβεία της Σόφιας) προς ΓΕΣ, 15/04/1930.

⁶³³ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27, αρ. πρωτ. 578 (εμπ.), Δαλιέτος (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ, 23/04/1930.

⁶³⁴ ΔΙΑΥΕ/1930/Α/15, αρ. πρωτ. 908, Ανισάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 12/02/1930.

⁶³⁵ Η άποψη του Φόρειν Όφισ δεν ήταν αβάσιμη, καθώς αργότερα στις 25 Δεκεμβρίου 1930 η τουρκική κυβέρνηση απάντησε θετικά στη διακοίνωση της 25^{ης} Νοεμβρίου του ίδιου έτους που είχε απευθύνει ο πληρεξούσιος υπουργός της σοβιετικής πρεσβείας στην Άγκυρα Γιακόβ Σούριτς (1882-1952) προς το τουρκικό υπουργείο Εξωτερικών. Η διακοίνωση αφορούσε τη σύναψη διμερούς συμφωνίας σχετικά με τις επισκέψεις των πολεμικών πλοίων. Σύμφωνα με τον διακανονισμό που πρότεινε η σοβιετική κυβέρνηση, οι επισκέψεις των πολεμικών σκαφών θα διακρίνονταν σε επίσημες, οι οποίες θα πραγματοποιούνταν ύστερα από πρόσκληση και σε ανεπίσημες, οι οποίες θα πραγματοποιούνταν με πρωτοβουλία του κράτους στο οποίο ανήκαν τα πλοία, χωρίς τις διαδικασίες της επίσημης υποδοχής αυτών. Βλ. Jane Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, volume II: 1925-1932, Oxford University Press, 1952, σ. 461-462.

⁶³⁶ Για τα σχετικά έγγραφα βλ. ΔΙΑΥΕ/1930/Α/15, αρ. τηλ. 176 (απόρρ.), Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 23/01/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Α/15, κρυπτογραφικό έγγραφο αρ. 177 (αυστηρά εμπ.), Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 24/01/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Α/15, ά. αρ. τηλ., Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 26/01/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Α/15, αρ. τηλ. 210 (εμπ.), Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 27/01/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Α/15, αρ. τηλ. 228 (λίαν εμπ.), Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 28/01/1930.

βέβαιο ότι στο μέλλον η συνεργασία και οι αγαστές σχέσεις μεταξύ της Τουρκίας και της Σοβιετικής Ένωσης θα εξακολουθούσαν να διατηρούνται στο ίδιο επίπεδο⁶³⁷.

Επίσης, οι *Times* του Λονδίνου σε άρθρο τους τον Σεπτέμβριο του 1930 επισήμαναν τη δυνατότητα της σοβιετικής κυβέρνησης να διαταράξει αυθαίρετα την ισορροπία στη Μαύρη Θάλασσα προκειμένου να ασκήσει εξαναγκαστική πίεση στην Τουρκία, στην περίπτωση που εκείνη αποφάσιζε να γίνει μέλος της ΚτΕ και δε ανανέωνε μαζί της τη Συνθήκη Φιλίας και Ουδετερότητας που εξέπνεε τον Δεκέμβριο του 1931. Η εφημερίδα σημείωνε ότι όχι μόνο η Τουρκία, η Ρουμανία και η Βουλγαρία ενδιαφέρονταν άμεσα για τις ενέργειες των Σοβιετικών στη Μαύρη Θάλασσα, αλλά και η Ελλάδα και οι Μεσογειακές Δυνάμεις ήταν αδύνατο να παραβλέψουν την οποιαδήποτε διατάραξη της ισορροπίας των ναυτικών δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα, η οποία θα μπορούσε να φέρει πάλι επί τάπητος το Ζήτημα των Στενών⁶³⁸.

Πέντε ημέρες ύστερα από τον διάπλου των πολεμικών του σοβιετικού ναυτικού (22 Ιανουαρίου), η Επιτροπή των Στενών εξέδωσε ανακοινωθέν ότι τα σοβιετικά πολεμικά σκάφη διέπλευσαν τα Στενά έχοντας προαναγγείλει στην επιτροπή τη διέλευσή τους και έχοντας εκπληρώσει τις κείμενες διατυπώσεις, διαψεύδοντας τις ειδήσεις ότι ο διάπλους των Στενών πραγματοποιήθηκε χωρίς την άδειά της. Ο διάπλους δεν συνιστούσε παράβαση του σχετικού παραρτήματος της Συνθήκης της Λωζάννης και μάλιστα δεν αποτελούσε παράβαση για τη Σοβιετική Ένωση, η οποία ούτε την είχε κυρώσει ούτε δεσμευόταν δια της συνθήκης αυτής. Συνεπώς, ως προς τις τυπικές τους υποχρεώσεις τα δύο σοβιετικά πλοία ήταν συνεπή. Ως προς το ζήτημα όμως της μεταβολής στην ισορροπία των ναυτικών δυνάμεων των παρευξείνιων κρατών, η παράβαση της Σύμβασης των Στενών ήταν έμμεση. Σύμφωνα με τις διατάξεις του σχετικού παραρτήματος της σύμβασης επιτρεπόταν η διέλευση των πολεμικών σκαφών εφόσον αυτά δεν υπερέβαιναν σε δύναμη τον ισχυρότερο στόλο κράτους της Μαύρης Θάλασσας, ώστε να τηρείται η ισορροπία μεταξύ των ναυτικών δυνάμεων των παρευξείνιων χωρών. Επομένως, ενισχύοντας τον στόλο της με δύο βαρέα πολεμικά σκάφη, η Σοβιετική Ένωση απέκτησε υπεροπλία έναντι της Τουρκίας, της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας, μεταβάλλοντας προς όφελός της την ισορροπία των ναυτικών δυνάμεων στον Εύξεινο Πόντο⁶³⁹.

⁶³⁷ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27/1, αρ. πρωτ. 589, μηνιαία έκθεση ελληνικής πρεσβείας Μόσχας Ιανουαρίου 1930, Ανισάς προς ΥΠΕΞ, 30/01/1930. Η υποβάθμιση του γεγονότος από τους Βρετανούς οφειλόταν και στο ότι οι διπλωματικές σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών είχαν αποκατασταθεί ύστερα από την άνοδο των Εργατικών στην εξουσία (Μάιος του 1929). Βλ. Brian Bridges, «Red or Expert? The Anglo-Soviet Exchange of Ambassadors in 1929», *Diplomacy and Statecraft*, volume 27, issue 3, 2016, σ. 437-452.

⁶³⁸ ΔΙΑΥΕ/1930/Α/15, αρ. πρωτ. 2581/ΣΤ/30, Σαλταφέρας (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 17/09/1930· Χατζηβασιλείου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, σ. 94.

⁶³⁹ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27/1, αρ. πρωτ. 589, μηνιαία έκθεση ελληνικής πρεσβείας Μόσχας Ιανουαρίου 1930, Ανισάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 30/01/1930. Βλ. επίσης *Ελεύθερον Βήμα*, 24/01/1930. Ωστόσο, οι Güvenç και Barlas υποστηρίζουν ότι η ενίσχυση του σοβιετικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας με τα δύο πολεμικά πλοία οφειλόταν στην

Το πρόβλημα της ασφάλειας του Εύξεινου Πόντου επιτάθηκε, όταν την άνοιξη του 1930 προετοιμάζονταν να αποπλεύσουν από τη Βαλτική με κατεύθυνση τη Μαύρη Θάλασσα το σοβιετικό υπερθωρηκτό «Μαράτ» και το συνοδευόν καταδρομικό «Αβάστσατ Οκτομπέρ»⁶⁴⁰. Προκειμένου να βελτιώσει την αμυντική της ικανότητα έναντι της αυξανόμενης σοβιετικής ναυτικής ισχύος, η ρουμανική κυβέρνηση αποφάσισε την κατασκευή ναυτικής βάσης στη Μαύρη Θάλασσα (στην Κωνσταντζα) και προσκάλεσε τον ναύαρχο του βρετανικού πολεμικού ναυτικού Σερ Ρέτζιναλντ Χέντερσον (1881-1939) ως τεχνικό σύμβουλο⁶⁴¹. Ύστερα από την αναχώρηση του Χέντερσον ανακοινώθηκε στο Λονδίνο ότι η βρετανική ναυαρχίδα «Κιούρασο» συνοδευόμενη από τρία αντιτορπιλικά κατέπλευσε στο λιμάνι της Κωνσταντζας ως απάντηση στην είσοδο των σοβιετικών πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα. Η πραγματοποίηση της ιδέας αυτής είχε αναβληθεί για να μη φανεί ως άμεση αντισοβιετική εκδήλωση, αλλά δεν εγκαταλείφθηκε. Ο ελλιμενισμός της βρετανικής μοίρας πραγματοποιήθηκε ύστερα από τη λήξη της αποστολής του Χέντερσον, ο οποίος είχε υποβάλει στη ρουμανική κυβέρνηση σχέδιο άμυνας των ρουμανικών παραλίων σε ενδεχόμενη επίθεση του σοβιετικού στόλου, εφόσον δεν υπήρχε καμία ένδειξη ότι τα σοβιετικά σκάφη θα επέστρεφαν στη Βαλτική⁶⁴².

Ο διάπλους των Στενών και η παραμονή των σοβιετικών πολεμικών πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα σχετιζόταν όχι μόνο με τη μεταβολή της ναυτικής ισορροπίας εις βάρος των παρευξείνιων κρατών, αλλά με το γενικότερο ζήτημα της ασφάλειας και των ναυτικών εξοπλισμών στη Μεσόγειο. Σύμφωνα με το τέταρτο σημείο του γαλλικού υπομνήματος που θα εξεταζόταν στη συνεδρίαση της Ναυτικής Συνδιάσκεψης της 27^{ης} Ιανουαρίου, προβλεπόταν η σύναψη τετραμερούς συμφώνου ασφάλειας για τη Μεσόγειο, μεταξύ της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Ιταλίας και της Ισπανίας, στο οποίο θα μπορούσαν να προσχωρήσουν η Ελλάδα και η Τουρκία. Κατά την άποψη του Αράς το μεσογειακό σύμφωνο θα μπορούσε να αποτελέσει βάση ειρήνευσης για τη Μεσόγειο ή τουλάχιστον για την ανατολική της λεκάνη. Ωστόσο, θα ήταν ελλιπές, αν οι Μεγάλες Δυνάμεις κατέληγαν σε συμφωνία, η οποία θα παρέβλεπε τη συμμετοχή της Ελλάδας και της Τουρκίας.

παραγγελία (τον Μάιο του 1929) δύο αντιτορπιλικών, δύο υποβρυχίων και τριών καταδιωκτικών υποβρυχίων από την Τουρκία στην ιταλική ναυπηγική βιομηχανία. Βλ. Güvenç and Barlas, «Atatürk's Navy», σ. 16-17.

⁶⁴⁰ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27, αρ. πρωτ. 578 (εμπ.), Δαλιέτος (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ, 23/04/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27, αρ. πρωτ. 587 (εμπ.), Δαλιέτος (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ, 26/04/1930. Βλ. επίσης ΔΙΑΥΕ/1930/Α/3/γ3, αρ. πρωτ. 18115, Μοσχόπουλος (Τμηματάρχης / Τμήμα Τύπου ΥΠΕΞ), δελτίο τύπου Κωνσταντινούπολης, 21-30/04/1930. Για τους κινδύνους που συνεπαγόταν η ενίσχυση του σοβιετικού στόλου της Μαύρης Θάλασσας και για την ισορροπία των ναυτικών δυνάμεων βλ. επίσης το άρθρο της ημεπίστης ρουμανικής εφημερίδας *Nation Roumaine* της 3^{ης} Μαΐου στο ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27, αρ. πρωτ. 18725, Καλαποθάκης προς Α' Πολιτικό Τμήμα ΥΠΕΞ, 06/05/1930 και της βουλγαρικής *La Bulgarie* της 21^{ης} Μαΐου 1930 αντίστοιχα στο ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27, αρ. πρωτ. 22596, Καλαποθάκης προς Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων ΥΠΕΞ, 27/05/1930.

⁶⁴¹ ΔΙΑΥΕ/1930/Α/7, αρ. πρωτ. 638 (εμπ.), Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς Μιχαλακόπουλο, 11/04/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Α/7, αρ. πρωτ. 1339, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 09/05/1930.

⁶⁴² ΔΙΑΥΕ/1930/Α/15, αρ. πρωτ. 2301/Στ/30, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Μιχαλακόπουλο, 15/08/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27/Π, αρ. πρωτ. 17691, Καλαποθάκης, Αθήνα, 30/04/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Β/27/Π, αρ. πρωτ. 4297, Ψαρούδας (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 26/08/1930.

Σύμφωνα, επίσης, με την άποψη της Άγκυρας η Μαύρη Θάλασσα αποτελούσε φυσική επέκταση της Μεσογείου και σε ενδεχόμενη συμφωνία για την ισότητα των ναυτικών δυνάμεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, «[...] *τουρκικός στόλος Ευξείνου Πόντου θα συνυπολογισθεί εις τουρκικόν στόλον Μεσογείου προς υπολογισμόν ισότητος. [...]*»⁶⁴³.

Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών από την πλευρά του θεωρούσε θετική και πραγματοποιήσιμη τη γαλλική πρόταση για τη συνομολόγηση μιας μεσογειακής συμμαχικής συσσωμάτωσης. Εντούτοις η θέση της ελληνικής κυβέρνησης, όπως την εξέφρασε ο υπουργός Εξωτερικών Ανδρέας Μιχαλακόπουλος (1875-1938), ήταν ότι η ασφάλεια της ειρήνης στη Μεσόγειο θα ήταν πληρέστερη, αν η Τουρκία και η Ελλάδα, χώρες κατεξοχήν ενδιαφερόμενες για την ανατολική λεκάνη της Μεσογείου, συμμετείχαν στη σύναψη ενός τέτοιου συμφώνου. Ως προς το ζήτημα

«[...] αν ο Ευξείνος Πόντος θεωρείται εξακολούθησις της Μεσογείου είναι πρόδηλον πόσον περίπλοκον τούτο καθίσταται. Εν τη διπλωματική ιστορία ο Ευξείνος Πόντος εθεωρήθη αείποτε ως τι κεχωρισμένον της Μεσογείου. Αλλ' οιονδήποτε χαρακτηρισμόν και αν δώσει τις εις το ερώτημα τούτο, δεν θα ήτο δυνατόν να νοηθεί σύμφωνον ναυτικής ισότητος Ελλάδος και Τουρκίας, αν αφίνετο εις την Τουρκίαν να έχει άλλον στόλον δια τον Ευξείνον Πόντον και άλλον στόλον δια την Μεσόγειον, τον τελευταίον δε ίσον με τον ελληνικόν. Η Ελληνική Κυβέρνησις εννοεί το ιδιαίτερο ενδιαφέρον, το οποίον έχει η Τουρκική Κυβέρνησις δια την άμυναν αυτής εν τω μέλλοντι εναντίον διαθέσεων ρωσικών, αν και εφ' όσον, εννοείται, αι σήμερον φιλικωτάται ρωσοτουρκικαί σχέσεις ήθελον υποστεί αλλοιώσιν. Εάν αι διαθέσεις της Ρωσίας έναντι της Τουρκίας προσλάβουν εν μέλλοντι χρόνω μορφήν προσομοιάζουσαν μάλλον προς την προ του μεγάλου πολέμου, πάσα τουρκική ανησυχία θα είναι δικαιολογημένη. Νομίζει όμως η Ελληνική Κυβέρνησις ότι κατά τοιούτου τινός ενδεχομένου, το οποίον άλλωστε προς το παρόν δεν εμφανίζεται, ασφάλεια της Τουρκίας δύναται να επιτευχθεί μόνον δια γενικωτέρας τινος συνεννοήσεως μετά των άλλων Δυνάμεων. Την συνεννόησιν δε ταύτην ήθελε διευκολύνει η προσχώρησις τόσον της Τουρκίας, όσον και της Ελλάδος εις τον σχεδιαζόμενον μεσογειακόν συνδυασμόν. [...]»⁶⁴⁴.

Εντούτοις ενδείξεις από τη Γαλλία για την προσχώρηση της Τουρκίας στο μεσογειακό σύμφωνο δεν υπήρχαν από τη στιγμή που η Τουρκία δεν αποτελούσε μέλος της ΚτΕ και η σύναψη

⁶⁴³ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/VI, αρ. πρωτ. 44 (απόρρ. / επείγον), Πολυχρονιάδης (Άγκυρα) προς Μιχαλακόπουλο, 09/01/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Α/3, αρ. πρωτ. (ειδικός αρ. 1 / απόρρ. έκθεση), Τσαμαδός (γενικός διευθυντής ΥΠΕΞ) προς απάσας τας Πρεσβείας και Γενικών Προξενείων Κων/πόλεως, Αθήνα, 16/02/1930.

⁶⁴⁴ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/VII, αρ. πρωτ. 648, Μιχαλακόπουλος (υπουργός Εξωτερικών) προς Πολυχρονιάδη (Άγκυρα), 17/01/1930· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 87.

συμφωνιών τύπου Λοκάρνο προϋπέθετε τη συμμετοχή των υπογραφόντων κρατών στους κόλπους της. Αναπτύσσοντας το σχέδιό του για τον ναυτικό αποπλισμό στον Πολυχρονιαόδη, ο Αράς τόνισε την ανάγκη υπογραφής ενός συμφώνου μεταξύ των κρατών της Μαύρης Θάλασσας και της Τουρκίας, της Ελλάδας, της Σερβίας και της Ισπανίας εκτός των διαδικασιών της ΚτΕ. Σύμφωνα με αυτό, το ανώτατο όριο χωρητικότητας για τα πολεμικά πλοία των συμβαλλομένων στο σύμφωνο κρατών θα ήταν οι 70.000 τόνοι, το οποίο κανένα κράτος δεν θα το υπερέβαινε είτε στη Μεσόγειο είτε στη Μαύρη Θάλασσα, που κατά τον Αράς αποτελούσαν ενιαίο γεωγραφικό χώρο. Το σύμφωνο αποπλισμού θα συνοδευόταν ταυτόχρονα και από ένα σύμφωνο ουδετερότητας, κατά το οποίο το κάθε κράτος θα αναλάμβανε την υποχρέωση να συνδράμει αμυντικά το μεσογειακό κράτος εναντίον του οποίου θα λάμβανε χώρα άδικη και απρόκλητη επίθεση. Κατά αυτόν τον τρόπο όλες οι μεσογειακές χώρες θα αποκτούσαν μεγαλύτερη ασφάλεια. Συνεχίζοντας την ανάλυσή του, ο Αράς θεωρούσε απαραίτητη τη συμμετοχή στο σύμφωνο και της Σοβιετικής Ένωσης, ισχυρή ναυτική δύναμη της οποίας ο στόλος ήταν ανώτερος του ισπανικού και κατώτερος του ιταλικού. Στο σύμφωνο του ναυτικού αποπλισμού για τη Μεσόγειο θα μπορούσαν να προσχωρήσουν και οι Μεσογειακές Δυνάμεις με μεγαλύτερο όριο χωρητικότητας σκαφών, το οποίο θα καθοριζόταν. Η συμμετοχή τους θα τις ανάγκαζε μελλοντικά

«[...] να λογαριάζωσι την αντιμετώπον δύναμιν εν περιπτώσει απροκλήτου επιθέσεως η οποία ουδέποτε θα ελάμβανε τότε χώραν και θα απεκτώμεν τότε τα μικρότερα μεσογειακά κράτη πραγματικήν αυθυπαρξίαν και ουχί εικονικήν τοιαύτην, οποία εκείνη υφ' ην σήμερον βιούμεν. [...]»⁶⁴⁵.

Οι διαδικασίες για τη σύμπληξη ενός «Μεσογειακού Λοκάρνο» τελικά δεν ευοδώθηκαν εξαιτίας της σταθερά διατυπωμένης θέσης της βρετανικής κυβέρνησης να μην αναλαμβάνει ρητή

⁶⁴⁵ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/VI, αρ. πρωτ. 107 (απόρρ.), Πολυχρονιαόδης (Άγκυρα) προς Μιχαλακόπουλο, 04/02/1930. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 86-87· Χατζηβασιλείου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, σ. 95. Η Δοντά αποδίδει την πατρότητα της ιδέας του Μεσογειακού Συμφώνου στη Σοβιετική Ένωση και συγκεκριμένα στον Καραχάν. Ωστόσο, από τα διαθέσιμα αρχεία του Υπουργείου Εξωτερικών αποδεικνύεται ότι ο Αράς υπήρξε ο εμπνευστής του σχεδίου για μια εναλλακτική μεσογειακή ναυτική συμφωνία και δεν υπάρχουν αποδείξεις ή έστω ενδείξεις ότι ενημέρωσε τη σοβιετική κυβέρνηση για αυτή. Αντίθετα, το *Ελεύθερον Βήμα* συσχετίζει το ζήτημα της εισόδου των δύο σοβιετικών πολεμικών πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα με την επιδίωξη της Σοβιετικής Ένωσης να συμμετάσχει στο μεσογειακό σύμφωνο. Συγκεκριμένα το φύλλο της 25^{ης} Ιανουαρίου 1930 αναφέρει σχετικά: «[...] υπό τινων λέγεται ότι η Ρωσσία πρόβη εις την ανωτέρω ενέργειαν κατά τας παραμονάς της διασκέψεως του ναυτικού αποπλισμού δια να εφελκύση την προσοχήν των μετεχουσών δυνάμεων, εις περίπτωσιν δε καθ' ην ήθελε πραγματοποιηθή εν τω μέλλοντι η σύναψις μεσογειακού συμφώνου, να θεωρηθή και ο Εύξεινος ως συνέχεια της Μεσογείου και να περιληφθή ούτω εις το σύμφωνον και η Ρωσσία. [...]». Οι πληροφορίες του *Ελευθέρου Βήματος* προέρχονται από ξένους διπλωματικούς κύκλους της Κωνσταντινούπολης, μολονότι αυτοί δεν διευκρινίζονται επακριβώς. Για την ανάγκη εισδοχής της Σοβιετικής Ένωσης στο μεσογειακό σύμφωνο βλ. και το άρθρο της *République* της Κωνσταντινούπολης της 20^{ης} Μαρτίου 1930 στο ΔΙΑΥΕ/1930/Α/17, αρ. πρωτ. 12949, Καλαποθάκης προς ΥΠΕΞ (Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων), 02/04/1930.

υποχρέωση βοήθειας του απρόκλητα προσβαλλόμενου μεσογειακού κράτους με τη διάθεση των στρατιωτικών ή ναυτικών της δυνάμεων. Η άρνηση της Μεγάλης Βρετανίας

«[...] ωφείλετο εις την επιθυμίαν όπως οιαδήποτε επίθεσις άνευ προκλήσεως μεσογειακού κράτους καθ' ετέρου μη επάγεται υποχρέωσιν προς άμυναν του καθ' ου η άδικος επίθεσις κράτους αλλ' απλώς δίδει απλήν αφορμήν ανταλλαγής σκέψεων, δηλαδή φέρει χαρακτήρα *consultatif* [...]»⁶⁴⁶.

Παρά τη δυστοκία των Δυνάμεων στη λήψη ομόφωνης απόφασης για τον περιορισμό των ναυτικών εξοπλισμών⁶⁴⁷, η Ελλάδα και η Τουρκία, σχεδόν αμέσως μετά από την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων για τις εκκρεμείς οικονομικές διαφορές και τη σύναψη στην Άγκυρα του Οικονομικού Συμφώνου (10 Ιουνίου 1930)⁶⁴⁸, αποφάσισαν να προχωρήσουν στη σύναψη ναυτικού συμφώνου.

Ήδη από το 1925 οι Τούρκοι προσανατολιζόνταν στην ανακαίνιση του «Γιαβούζ»⁶⁴⁹ και το 1927 αποφάσισαν να προχωρήσουν στην ανακατασκευή του προκειμένου -όπως δικαιολόγησαν την άποψή τους- να ενισχύσουν τη ναυτική τους ασφάλεια στη Μαύρη Θάλασσα έναντι του σοβιετικού στόλου⁶⁵⁰. Η απόφαση αυτή της Τουρκίας δημιούργησε ανασφάλεια στην Ελλάδα, διότι διαφαινόταν η προοπτική απώλειας της μικρής ναυτικής της υπεροχής στο Αιγαίο. Στους ελληνικούς πολιτικούς και στρατιωτικούς κύκλους δημιουργήθηκε δυσπιστία έναντι των τουρκικών προθέσεων και μάλιστα προτάθηκε η αγορά του «Σαλαμίζ», αντίστοιχου με το «Γιαβούζ» σκάφους. Τα Γενικά Επιτελεία Ναυτικού και Στρατού έκρουαν τον κώδωνα του κινδύνου στον Βενιζέλο για τις συνέπειες που θα είχε η επιστροφή του «Γιαβούζ» στην ενεργό δράση. Ο αρχηγός ΓΕΝ Δημήτριος Μπότσαρης (1889-1980) έγραφε προς τον Βενιζέλο:

«Επικειμένη να παραλάβει “Γιαβούζ”, υπεροπλία Τουρκίας είναι γνωστόν ότι κατασταθήσεται έτι μάλλον επικίνδυνος μετά παραλαβήν και των παραγγελθέντων ήδη δύο τουρκικών αντιτορπιλικών μελλόντων επιτρέψωσι τότε συνδεδυασμένην αρτιωτέραν

⁶⁴⁶ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/VII, αρ. πρωτ. 107 (απόρρ.), Πολυχρονιάδης (Άγκυρα) προς Μιχαλακόπουλο, 04/02/1930. Βλ. επίσης *Ελεύθερον Βήμα*, 19/01/1930· Dontas, ό.π., σ. 87.

⁶⁴⁷ Εκτός της Γαλλίας και της Ιταλίας, η Μεγάλη Βρετανία, οι ΗΠΑ και η Ιαπωνία συμφώνησαν να μη ναυπηγήσουν θωρηκτά στην επόμενη πενταετία. Βλ. Χατζηβασιλείου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, σ. 93.

⁶⁴⁸ Η οικονομική συμφωνία έφερε τον τίτλο «Σύμβασις περί οριστικής εκκαθαρίσεως των ζητημάτων των προκυπόντων εκ της εφαρμογής της Συνθήκης Λωζάννης και της Συμφωνίας Αθηνών, εν σχέσει προς την ανταλλαγή των πληθυσμών». Αναλυτικά για το Οικονομικό Σύμφωνο βλ. Ιφιγένεια Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930*, Αθήνα, Φιλippότης, 1982, σ. 46, 47-49· Αντώνιος Κλάφης, *Οι Ελληνοτουρκικές Οικονομικές Σχέσεις μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης και το Οικονομικό Σύμφωνο της 10^{ης} Ιουνίου 1930*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Αθήνα, 2006, σ. 89-189· Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική*, σ. 222-224· Χατζηβασιλείου, ό.π., σ. 55-77

⁶⁴⁹ ΔΙΑΥΕ/1925/Α/8/3, αρ. πρωτ. ΥΠΕΞ 18393, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 17/06/1925.

⁶⁵⁰ Güvenċ and Barlas, «Atatürk's Navy», σ. 10.

ενέργειαν. Stop. Βάσει σκέψεως ταύτης παρακαλώ αποφασίσητε αν γενική κατάστασις επιτρέπει ήδη προβώμεν παραγγελίαι ημετέρων δύο αντιτορπιλικών οποίων ταυτόχρονος παραλαβή προς Τουρκίαν αποτελεί εγγύησιν τινά υπέρ Ελλάδος ανεξαρτήτως αποφασισθησομένου οριστικού ναυτικού προγράμματος.»⁶⁵¹.

Σύμφωνα, επίσης, με την απόρρητη έκθεση του αρχηγού ΓΕΣ υποστράτηγου Αλέξανδρου Μερεντίτη (1880-1964), το 1929 είχε ολοκληρωθεί η πρώτη φάση του προγράμματος του τουρκικού ΓΕΣ για την ανάπτυξη και οργάνωση των ενόπλων δυνάμεων της Τουρκίας. Κατά την πρώτη περίοδο μεταξύ των ετών 1923-1928 επιτεύχθηκε:

- α) η συγκρότηση εννέα σωμάτων στρατού και τριών μεραρχιών ιππικού,
- β) η οχύρωση των παραλίων της Μικράς Ασίας, η λήψη αμυντικών μέτρων για τα Στενά των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου, η αποπεράτωση των αμυντικών έργων στη γραμμή της Τσατάλτζας και η εκτέλεση του αεροπορικού προγράμματος με την προμήθεια 175 αεροσκαφών, εκ των οποίων τα 120 ήταν μαχητικά και τα 55 εκπαιδευτικά,
- γ) η μελέτη και η έναρξη κατασκευής σιδηροδρομικών σταθμών.

Παράλληλα, η Τουρκία κατέβαλε σημαντικές προσπάθειες για την ενίσχυση του στόλου της, προβαίνοντας στην επισκευή του «Γιαβούζ» και στην παραγγελία αντιτορπιλικών και υποβρυχίων. Με τη λήξη της πρώτης περιόδου, συνέχιζε ο Μερεντίτης, η Τουρκία είχε συνοπτικά επιτύχει:

- α) την οχύρωση των μικρασιατικών παραλίων από το Αδραμύττιο έως την Έφεσο, καθιστώντας απρόσιτους τους κόλπους και τα λιμάνια, ιδιαίτερα τον κόλπο της Σμύρνης,
- β) την οχύρωση του κόλπου της Νικομήδειας,
- γ) τον σχεδιασμό οργάνωσης της άμυνας των Δαρδανελλίων, έχοντας συγκεντρώσει σε μικρή απόσταση από την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη όλα τα αμυντικά μέσα και τα μηχανήματα, με τα οποία είχε τη δυνατότητα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα να φράξει αποτελεσματικά τα Στενά.

Επίσης, με τη στρατιωτική της οργάνωση, η Τουρκία είχε εξασφαλίσει:

- α) την ασφάλεια τμήματος της Ανατολικής Θράκης και της Κωνσταντινούπολης από οποιαδήποτε επίθεση από ξηράς,
- β) την άμυνα των παραλίων της Μικράς Ασίας και των στενών των Δαρδανελλίων εναντίον οποιασδήποτε στρατιωτικής και ναυτικής επιχείρησης, εκτός από την περίπτωση που η επιχείρηση αυτή ήταν εφοδιασμένη με υπέρογκα τεχνικά μέσα και στηριζόταν από πολυάριθμο και ισχυρότατο στόλο,
- γ) επί του παρόντος και εφόσον ο τουρκικός στόλος δεν είχε αποκτήσει κυριαρχία στη θάλασσα, μια επίθεση του τουρκικού στρατού από τα ανατολικά προς τη Δυτική Θράκη δεν παρουσίαζε σοβαρές

⁶⁵¹ ΔΙΑΥΕ/1930/Α/16, αρ. πρωτ. 223 (απόρρ.), Μπότσαρης (αρχηγός ΓΕΝ) προς Βενιζέλο, 23/08/1929.

πιθανότητες επιτυχίας, διότι ο ελληνικός στρατός διέθετε τα στοιχειώδη μέσα άμυνας και υπό την προϋπόθεση ότι η Βουλγαρία θα τηρούσε ουδετερότητα,

δ) με την κυριαρχία όμως του τουρκικού στόλου στο Αιγαίο κινδύνευαν όχι μόνο τα νησιά, αλλά ήταν δυνατή και η εισβολή του τουρκικού στρατού στη Θράκη.

Ο αρχηγός ΓΕΣ κατέληγε με τη διαπίστωση ότι

«[...] η ιδέα η οποία προκαλεί την δραστηριότητα της Τουρκικής Κυβερνήσεως εις την διοργάνωσιν του Στρατού και την συμπλήρωσιν των εφοδιασμών του και του πολεμικού του δόγματος ως βάσιν έχει κυρίως τας μεθ' ημών σχέσεις της ως χαρακτηριστικώτατα φαίνεται εις την διαταγήν του Υπουργείου Εθν. Αμύνης προς το Γ' Σώμα Στρατού της Κων/πόλεως [...]»⁶⁵².

Κατά τον Βενιζέλο, η ανησυχία της στρατιωτικής ηγεσίας ήταν αβάσιμη. Η ελληνική κυβέρνηση στράφηκε τελικά προς τη δημιουργία στόλου αποτελούμενου από ελαφρές και ευέλικτες μονάδες και στην ενίσχυση της αεροπορίας. Το 1929 η Ελλάδα παράγγειλε σε ιταλικά ναυπηγεία αντιτορπικά ως απάντηση στην προηγηθείσα παραγγελία αντιτορπικών και υποβρυχίων από την Τουρκία (τον Μάιο του 1929). Η τελευταία πραγματοποίησε νέα παραγγελία αντιτορπικών τον Μάρτιο του 1930, επιτείνοντας, συνεπώς, το πρόβλημα του ανταγωνισμού των ναυτικών εξοπλισμών⁶⁵³.

Η πρωτοβουλία για τη συνομολόγηση ναυτικού συμφώνου οφειλόταν στην ελληνική πλευρά. Τα πρώτα της διαβήματα προς την Τουρκία χρονολογούνται από τον Δεκέμβριο του 1926, αλλά οι συνομιλίες εντατικοποιήθηκαν ύστερα από την άνοδο του Βενιζέλου στην εξουσία (4 Ιουλίου 1928). Ο πρωθυπουργός της Ελλάδας γνώριζε -όπως ενημέρωσε τον επιτετραμμένο της βρετανικής πρεσβείας στην Αθήνα Σερ Πάτρικ Ράμσυ (1879-1962)- ότι λόγω των πολύπλοκων τεχνικών λεπτομερειών, οι ναυτικοί εμπειρογνώμονες των δύο χωρών ίσως να μην κατέληγαν σε συμφωνία. Προκειμένου να αποτραπεί αυτό το ενδεχόμενο ο Βενιζέλος εστίασε την προσοχή του στην εξεύρεση πολιτικής λύσης του ζητήματος. Σύμφωνα με το σκεπτικό του, θα ήταν αρκετή η υπογραφή μιας δήλωσης από τις κυβερνήσεις Αθηνών και Άγκυρας με την οποία οι δύο χώρες θα αναγνώριζαν ότι οι ναυτικές τους δυνάμεις θα διέπονταν στο εξής από την αρχή της μεταξύ τους ισοπλίας και ότι έκαστη εξ αυτών θα ήταν υποχρεωμένη να ανακοινώνει στην άλλη την πρόθεσή της να παραγγείλει πολεμικά σκάφη τουλάχιστον έξι μήνες νωρίτερα⁶⁵⁴. Το σχέδιο του Βενιζέλου έγινε

⁶⁵² ΔΙΑΥΕ/1933/Α/1/Ι, αρ. πρωτ. 3047 (απόρρ.), Μερντίτης προς ΥΠΕΞ, 01/10/1929.

⁶⁵³ Serhat Güvenç and Dilek Barlas, «To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade 1929-1932», *Middle Eastern Studies*, volume 38, number 4, October 2002, σ. 153-154, 155-156· Κούμας, *Μικρά Κράτη*, σ. 163-165· Χατζηβασιλείου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, σ. 88-93.

⁶⁵⁴ ΔΙΑΥΕ/1930/Β/28/VII, Δημήτριος Λάμπρος (σημείωμα), 25/07/1930.

δεκτό από την τουρκική κυβέρνηση και ύστερα από την επίσκεψη του έλληνα πρωθυπουργού και του Μιχαλακόπουλου στην Άγκυρα (25 Οκτωβρίου), οι δυο πλευρές κατέληξαν στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου Περιορισμού των Ναυτικών Εξοπλισμών, το οποίο επισυνάφθηκε στη Συνθήκη Φιλίας, Ουδετερότητας, Διαλλαγής και Διαιτησίας της 30^{ης} Οκτωβρίου 1930⁶⁵⁵.

Οι ελληνο-τουρκικές συμφωνίες του 1930 ολοκλήρωσαν το πλέγμα των διμερών συμμαχιών στην Ανατολική Μεσόγειο, αρχομένου από την υπογραφή του Ιταλο-τουρκικού Συμφώνου και ακολουθούμενου από τη σύναψη στη Ρώμη ανάλογου Ελληνο-ιταλικού Συμφώνου Φιλίας, Συνδιαλλαγής και Δικαστικού Διακανονισμού (23 Σεπτεμβρίου 1928)⁶⁵⁶. Έχοντας κατορθώσει να προσεταιριστεί τους δύο βασικούς πυλώνες της εξωτερικής της πολιτικής στη Μεσόγειο, η Ιταλία ήλπιζε να συμπήξει υπό την αιγίδα της έναν συνασπισμό μεταξύ της Τουρκίας, της Ελλάδας και της Βουλγαρίας, ο οποίος θα αποτελούσε το αντίπαλο δέος της καθοδηγούμενης από τη Γαλλία Μικρής Αντάντ και θα απέτρεπε την προσέγγιση μεταξύ της Βουλγαρίας και της Γιουγκοσλαβίας. Επίσης, ηγούμενη του συνασπισμού, η Ιταλία θα επέκτεινε την επιρροή της στα ανατολικά παράλια της Μαύρης Θάλασσας και θα υποσκέλιζε τη Γαλλία στην Ανατολική Μεσόγειο⁶⁵⁷.

Ο Μουσολίνι επιδίωξε επιπλέον τη σύναψη συμμαχίας και ναυτικού συμφώνου μεταξύ της Ιταλίας, της Τουρκίας και της Σοβιετικής Ένωσης ως εναλλακτική στην προωθούμενη από τον υπουργό Εξωτερικών της Γαλλίας Μπριάν ιδέα σύστασης μιας «Ευρωπαϊκής Ένωσης», η οποία όμως απέκλειε τη Σοβιετική Ένωση και την Τουρκία ως μη ανήκουσες στην ΚτΕ⁶⁵⁸. Ο Αράς αρνήθηκε την πρόταση του Μουσολίνι, αλλά η άρνησή του δεν εμπόδισε την Ιταλία και τη Σοβιετική Ένωση να έλθουν σε συμφωνία. Στις 2 Αυγούστου 1930 είχε ήδη υπογραφεί ιταλο-σοβιετική εμπορική σύμβαση με την οποία η Ιταλία αποκτούσε πρόσβαση στην προμήθεια πετρελαίου, γαιανθράκων και δημητριακών από τη Μαύρη Θάλασσα⁶⁵⁹. Στις 24 Νοεμβρίου συναντήθηκαν στο Μιλάνο οι υπουργοί Εξωτερικών Ιταλίας και Σοβιετικής Ένωσης, Ντίνο Γκράντι

⁶⁵⁵ Εκτός του πρωτοκόλλου και της συνθήκης φιλίας υπογράφηκε, επίσης, η Σύμβαση Εμπορίου, Εγκατάστασης και Ναυτιλίας. Για τον ναυτικό ανταγωνισμό Ελλάδας και Τουρκίας από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και τις συμφωνίες του Οκτωβρίου του 1930 βλ. ενδεικτικά Dontas, *Greece and Turkey*, 84, 85, 87-88· Evanthis Hatzivassiliou, «The 1930 Greek-Turkish naval protocol», *Diplomacy and Statecraft*, volume 9, issue 1, 1998, σ. 104-108· Αλεξανδρή, «Το Ιστορικό Πλαίσιο», σ. 69-77· Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος*, σ. 49-66· Γιωλτζόγλου, *Οι Ελληνοτουρκικές*, σ. 640-665· Κώστας Αλ. Καραμανλής, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1986, σ. 84-89· Θάνος Κονδύλης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932): Η Διπλωματική Πολιτική και η Οικονομία*, Αθήνα, Ταμπος, 2009σ. 56-76· Σβολόπουλος, *Η Ελληνική Εξωτερική*, σ. 224-225· Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 313-317.

⁶⁵⁶ Για τις ελληνο-ιταλικές σχέσεις και το σύμφωνο της 23^{ης} Σεπτεμβρίου βλ. Σβολόπουλος, *ό.π.*, σ. 213-215· Τούντα-Φεργάδη, *ό.π.*, σ. 304-308.

⁶⁵⁷ DBFP/IA/VII/C 3358/62/Appendix, *An Aspect of International Relations in 1930*, Memorandum by Sir Robert Vansittart, Foreign Office, 01/05/1930· Barlas, «Friends or Foes?», σ. 243.

⁶⁵⁸ Barlas, *ό.π.*, σ. 243-244. Για το σχέδιο του Μπριάν βλ. Στεφανίδης, *Ισορροπία των Δυνάμεων*, σ. 130· Αρετή Τούντα-Φεργάδη, *Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου και Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, Νοέμβριος 2003, σ. 144.

⁶⁵⁹ ΔΙΑΥΕ/1930/Α/3/12, αρ. πρωτ. 3954, Ανισάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 04/08/1930· ΔΙΑΥΕ/1930/Α/3/12, αρ. πρωτ. 1321, Μαυρουδής (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 06/08/1930.

(1895-1988) και Μαξίμ Λιτβίνοφ (1876-1951) αντίστοιχα και τον Δεκέμβριο μια σοβιετική ναυτική μοίρα επισκέφθηκε την Ιταλία⁶⁶⁰.

Μολονότι τριμερές ναυτικό σύμφωνο δεν υπογράφηκε, η Τουρκία και η Σοβιετική Ένωση συνήψαν στις 7 Μαρτίου 1931 στην τουρκική πρωτεύουσα πρωτόκολλο για τον περιορισμό των ναυτικών τους δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα. Η συνομολόγηση του ναυτικού πρωτοκόλλου απέβλεπε στην ασφάλεια της Τουρκίας, εφόσον η Σοβιετική Ένωση μην έχοντας δεσμευτεί μαζί της με διεθνή πράξη ήταν ελεύθερη να αυξήσει απεριόριστα τον στόλο της στη Μαύρη Θάλασσα. Χαρακτηριστική, εξάλλου, της πρόθεσής της αυτής υπήρξε η διέλευση των Στενών και η είσοδος και παραμονή των δύο πολεμικών της πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα, ενέργεια που θορύβησε -εκτός της Ρουμανίας- και την ίδια την Τουρκία. Σύμφωνα με τους όρους του πρωτοκόλλου, έκαστο των συμβαλλομένων μερών αναλάμβανε την υποχρέωση να μην προβεί στη ναυπήγηση πολεμικού σκάφους στη Μαύρη Θάλασσα, καθώς επίσης και σε παραγγελία του σε ναυπηγεία της αλλοδαπής ή στη λήψη οποιονδήποτε μέτρων που απέβλεπαν στην ενίσχυση του στόλου του στη Μαύρη Θάλασσα, χωρίς να ειδοποιήσει έξι μήνες νωρίτερα το έτερο συμβαλλόμενο μέρος. Το Τουρκο-σοβιετικό Ναυτικό Σύμφωνο είχε συνταχθεί όχι μόνο κατά το πρότυπο του αντίστοιχου ελληνο-τουρκικού του Οκτωβρίου του 1930, αλλά αποτελούσε και συμπλήρωμά του. Παρείχε τη δυνατότητα στην Τουρκία να παρακολουθεί εκ του σύνεγγυς μια ενδεχόμενη αύξηση των σοβιετικών ναυτικών δυνάμεων στον Εύξεινο Πόντο και να ρυθμίζει ανάλογα τις δυνάμεις της για την ασφάλεια των παραλίων της προβαίνοντας σε νέες παραγγελίες. Ταυτόχρονα, η Τουρκία θα ειδοποιούσε και την Ελλάδα για τις μεταβολές στη ναυτική της κατάσταση πριν από την παρέλευση του εξαμήνου, οπότε και εκείνη θα μπορούσε να οργανώσει εγκαίρως το ναυτικό της πρόγραμμα⁶⁶¹.

Με την υπογραφή των δύο ναυτικών πρωτοκόλλων ελαχιστοποιήθηκαν οι δυνητικοί κίνδυνοι για την ασφάλεια των Στενών, προερχόμενοι είτε από την Ελλάδα είτε από τη Σοβιετική Ένωση⁶⁶². Προκειμένου να ενισχύσει ακόμη περισσότερο τη θέση της στη Βαλκανική, η Τουρκία προθυμοποιήθηκε να μεσολαβήσει στη διευθέτηση των ελληνο-βουλγαρικών εκκρεμών ζητημάτων, με σκοπό να προωθήσει μια στενότερη μορφή συνεργασίας, μια οιονεί συμμαχία μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Βουλγαρίας⁶⁶³. Ο Μιχαλακόπουλος απέρριψε την προσφορά του Αράς εξαιτίας του ζητήματος των βουλγαρικών πολεμικών επανορθώσεων και των οικονομικών διαφορών που χώριζαν τα δύο κράτη⁶⁶⁴. Ακόμη και αν οι διαφορές αυτές επιλύονταν, σημείωνε ο υπουργός

⁶⁶⁰ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 88.

⁶⁶¹ ΔΙΑΥΕ/1931/Β/27/Π, αρ. πρωτ. 1273, Ψαρούδας (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 15/03/1931· ΔΙΑΥΕ/1931/Β/28, αρ. πρωτ. 927, Πολυχρονιάδης (Άγκυρα) προς Μιχαλακόπουλο, 06/04/1931.

⁶⁶² Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 88-89.

⁶⁶³ Barlas, «Friends or Foes?», σ. 244· Αναστασιάδου, *Ο Βενιζέλος*, σ. 78.

⁶⁶⁴ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 89· Σπυρίδων Σφέτας, «Το Σύμφωνο της Θεσσαλονίκης της 31^{ης} Ιουλίου 1938: Διπλωματικό παρασκήνιο, ελληνικές προσδοκίες και βουλγαρικές διαψεύσεις. Συμβολή στη μελέτη των ελληνο-

Εξωτερικών της Ελλάδας, η χώρα δεν επρόκειτο να συμμετάσχει σε συμφωνίες ευρύτερου πολιτικού προσανατολισμού ή να παρασυρθεί σε συνδυασμούς που θα έθεταν την ασφάλειά της σε κίνδυνο⁶⁶⁵. Επίσης, ο Αράς εμπιστεύθηκε στον Πολυχρονιάδη ότι στην περίπτωση που η Ιταλία επιδίωκε την περαιτέρω σύσφιξη των δεσμών της με την Τουρκία, η τελευταία θα ήταν πρόθυμη να προβεί σε μια ανταλλαγή απόψεων μαζί της για πολιτικά ζητήματα επί τη ευκαιρία του επικείμενου οριστικού γαλλο-τουρκικού διακανονισμού της σιδηροδρομικής γραμμής της Συρίας⁶⁶⁶. Εκτός αυτού, πρόσθεσε ότι η Ιταλία ήταν ανήσυχη, διότι θεωρούσε ότι η Γαλλία προωθούσε τη σύναψη συμφώνου μεταξύ της Γαλλίας, της Τουρκίας και της Ελλάδας⁶⁶⁷.

Η ελληνική κυβέρνηση στην απάντησή της συμβούλευσε την Άγκυρα για την ανάγκη να ακολουθήσει και η ίδια πολιτική τήρησης ίσων αποστάσεων από τις Μεγάλες Δυνάμεις. Θεμελιώδης αρχή της ελληνο-τουρκικής συνεννόησης και φιλίας, υπογράμμιζε επανειλημμένα ο Μιχαλακόπουλος, ήταν ότι τα δύο κράτη για κανένα λόγο δεν θα έπρεπε να προσδεθούν στο άρμα της πολιτικής μιας εκ των Μεγάλων Δυνάμεων, αλλά να τηρήσουν πολιτική ίσων αποστάσεων⁶⁶⁸. Η απομάκρυνση από αυτή την αρχή, τόνιζε, «[...] θα ήτο ολεθρία δια τα δύο ημών έθνη και δι' έκαστον αυτών ιδιαιτέρως [...]»⁶⁶⁹. Ακολουθώντας τη σύσταση της ελληνικής κυβέρνησης, η Τουρκία εγκατέλειψε την ιδέα στενότερης προσέγγισης με την Ιταλία⁶⁷⁰.

Στις 28 Απριλίου 1932 μια πολυπληθής αντιπροσωπεία αποτελούμενη από βουλευτές, τεχνικούς συμβούλους και δημοσιογράφους, επικεφαλής της οποίας ήταν ο πρωθυπουργός Ίνονου

βουλγαρικών σχέσεων της δεκαετίας του '30», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τόμος 14-15, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 2003-2004, σ. 220-221.

⁶⁶⁵ Πέρα από τις υπάρχουσες ελληνο-βουλγαρικές διαφορές, η ελληνική κυβέρνηση ήταν αντίθετη σε μια τριμερή συμμαχία που θα στρεφόταν κατά της Γιουγκοσλαβίας ύστερα από τη ρύθμιση των ελληνο-γιουγκοσλαβικών ζητημάτων με το πρωτόκολλο της 11^{ης} Οκτωβρίου 1928, τα πρωτόκολλα της 17^{ης} Μαρτίου 1929 και του Συμφώνου Φιλίας, Συνδιαλλαγής και Δικαστικού Διακανονισμού της 27^{ης} Μαρτίου 1929. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1932/Β/1, αρ. πρωτ. 519 (απόρρ.), Μιχαλακόπουλος προς πρεσβεία Άγκυρας / κοινοποίηση προς απάσας τας πρεσβείας και Β' Πολιτική Διεύθυνση ΥΠΕΞ, 12/01/1932· ΔΙΑΥΕ/1932/Α/3, Σημείωμα του Μιχαλακόπουλου σχετικό με το ταξίδι του Μουσάνοφ στην Άγκυρα, Ιανουάριος 1932. Για τις ελληνο-γιουγκοσλαβικές σχέσεις βλ. Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 308-310.

⁶⁶⁶ Η Τουρκία και η Γαλλία υπέγραψαν στις 27 Οκτωβρίου 1932 συμφωνία σχετικά με το ζήτημα του σιδηροδρόμου και εκείνο του διακανονισμού της κτηματικής ιδιοκτησίας των Τούρκων στη Συρία και των Συρίων στην Τουρκία. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1932/Β/1, αρ. πρωτ. 2304, Πολυχρονιάδης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 08/11/1932.

⁶⁶⁷ ΔΙΑΥΕ/1932/Α/3, αρ. πρωτ. 14645/Β/1, Σακελλαρόπουλος (Διευθυντής Β' Πολιτικής Διεύθυνσης ΥΠΕΞ / Τμήμα Τουρκίας) προς Α' Διεύθυνση Πολιτικών Υποθέσεων ΥΠΕΞ, Αθήνα, 03/11/1931· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 89.

⁶⁶⁸ ΔΙΑΥΕ/1931/Α/3/ΓΕ, αρ. πρωτ. 15853, Μιχαλακόπουλος προς απάσας τας πρεσβείας και Γενικόν Προξενείον Κωνσταντινουπόλεως, 01/02/1931.

⁶⁶⁹ ΔΙΑΥΕ/1932/Α/3/ΓΕ, αρ. πρωτ. 706/Α/3/ΓΕ, Μιχαλακόπουλος προς απάσας τας πρεσβείας και Γενικόν Προξενείον Κωνσταντινουπόλεως, 05/01/1932.

⁶⁷⁰ ΔΙΑΥΕ/1932/Α/3, αρ. πρωτ. 17082, Σακελλαρόπουλος προς Α' Πολιτική Δ/ση ΥΠΕΞ, Αθήνα, 30/12/1931· Χατζηβασιλείου, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, σ. 101-102. Ωστόσο, με τη συνθήκη της 4^{ης} Ιανουαρίου 1932 και το πρωτόκολλο της 28^{ης} Δεκεμβρίου, οι δύο χώρες καθόρισαν με συνθήκη το κυριαρχικό καθεστώς των νησιών, των νησίδων και των βράχων που βρίσκονταν μεταξύ του Καστελόριζου και των παραλίων της Χερσονήσου της Ανατολής και στις 28 Μαΐου 1932 ανανέωσαν για μία επιπλέον πενταετία το μεταξύ τους σύμφωνο του 1928. Για τη συνθήκη και το πρωτόκολλο του 1932 βλ. Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, *Το καθεστώς των νησίδων στο Νοτιοανατολικό Αιγαίο. Η μαρτυρία των πηγών*, *Καθημερινή*, ειδική έκδοση 10 Ιουνίου 2018, σ. 9-10. Για την ανανέωση του Ιταλο-τουρκικού Συμφώνου βλ. ΔΙΑΥΕ/1932/Α/3/12, αρ. πρωτ. 934, Κανελλόπουλος (Βέρνη) προς ΥΠΕΞ, 28/05/1932· Barlas, «Friends or Foes?», σ. 245· Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 181.

και ο Αράς, επισκέφθηκε τη Μόσχα. Ο επίσημος σκοπός της επίσκεψης ήταν η παρακολούθηση των επιτευγμάτων του σοβιετικού βιομηχανικού και γεωργικού τομέα. Η τουρκική αντιπροσωπεία εξασφάλισε πίστωση οκτώ εκατομμυρίων δολαρίων από τη σοβιετική κυβέρνηση για την απόκτηση νέων ειδών εγκαταστάσεων βιομηχανικής παραγωγής⁶⁷¹. Εντούτοις στο παρασκήνιο τα θέματα που συζητήθηκαν αφορούσαν τα μέτρα που θα λάμβανε η τουρκική κυβέρνηση στα Στενά σε περίπτωση που η Σοβιετική Ένωση εμπλεκόταν σε πόλεμο με την Ιαπωνία και το ζήτημα της εισόδου της Τουρκίας στην ΚτΕ. Τα δύο αυτά ζητήματα -αν και φαινομενικά ανεξάρτητα- συνδέονταν μεταξύ τους. Τον Σεπτέμβριο του 1931 εξ αφορμής της σινο-ιαπωνικής κρίσης που ξέσπασε, όταν οι ιαπωνικές στρατιωτικές δυνάμεις εισέβαλαν στη διεκδικούμενη από την Κίνα Νότια Μαντζουρία⁶⁷², ο Λιτβίνοφ συζήτησε με τον Αράς στην Άγκυρα (τον Οκτώβριο) τη δυνατότητα απαγόρευσης της εισόδου των Δαρδανελλίων στα ιαπωνικά πολεμικά σκάφη, καθώς οι Σοβιετικοί ανησυχούσαν ότι σε περίπτωση πολέμου μεταξύ της χώρας τους και της Ιαπωνίας, το ιαπωνικό πολεμικό ναυτικό θα προσέβαλε τη Μαύρη Θάλασσα⁶⁷³.

Τα γεγονότα στην Άπω Ανατολή δρομολόγησαν όχι μόνο τις διαδικασίες ένταξης της Τουρκίας στους κόλπους της ΚτΕ, αλλά μετρίασαν και την εχθρική στάση της Σοβιετικής Ένωσης έναντι του οργανισμού της Γενεύης⁶⁷⁴. Αφού η σοβιετική κυβέρνηση έλαβε διαβεβαιώσεις πως η Τουρκία δεν θα συμμετείχε σε ενέργειες της ΚτΕ που κατευθύνονταν εναντίον της ούτε ότι η είσοδος της θα επηρέαζε τις τουρκο-σοβιετικές σχέσεις, οι Ίνονου και Αράς κατόρθωσαν να λάβουν τη συγκατάθεση των Σοβιετικών για την εισδοχή της Τουρκίας στην ΚτΕ⁶⁷⁵. Φυσικά ο Αράς κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Μόσχα διέψευσε κατηγορηματικά τις φήμες ότι διημιέφθησαν συνομιλίες μεταξύ των δύο πλευρών για τα Στενά και ενέμεινε στην άποψη ότι η Τουρκία θα ακολουθούσε τα καθορισθέντα από τη Συνθήκη της Λωζάννης⁶⁷⁶. Ύστερα όμως από την επιστροφή του στην Άγκυρα ανέφερε εμπιστευτικά στον Πολυχροσιάδη ότι, σύμφωνα με την άποψη της σοβιετικής κυβέρνησης, η μοναδική μελλοντική απειλή για την ειρήνη και την ασφάλεια στη Βαλκανική Χερσόνησο και στη Μεσόγειο προερχόταν από το ισχύον καθεστώς των Στενών⁶⁷⁷.

Η απόφαση για την πρόσκληση εισόδου της Τουρκίας στην ΚτΕ εγγράφηκε στην ημερήσια διάταξη κατά τη διάρκεια έκτακτης συνόδου της ολομέλειας της Γενικής Συνέλευσης της ΚτΕ (1^η

⁶⁷¹ ΔΙΑΥΕ/1932/Β/8/Α, αρ. πρωτ. 1472, Ψαρούδας (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 04/05/1932· ΔΙΑΥΕ/1932/Β/8/Α, αρ. πρωτ. 1519, Ψαρούδας (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 09/05/1932· Özden Zeynep Alantar, «Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική κατά την περίοδο της Κοινωνίας των Εθνών», στο *Μύθος και Πραγματικότητα*, σ. 126.

⁶⁷² Για την κρίση στην Άπω Ανατολή και τη στάση της ΚτΕ. βλ. Κούμας, *Μικρά Κράτη*, σ. 180-184.

⁶⁷³ ΔΙΑΥΕ/1931/Β/8/ΙΙ, αρ. πρωτ. 6391, Ψαρούδας (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, μηνιαία έκθεση Νοεμβρίου 1931.

⁶⁷⁴ Yücel Güçlü, «Turkey's Entrance into the League of Nations», *Middle Eastern Studies*, volume 39, number 1, January 2003, σ. 199.

⁶⁷⁵ Alantar, ό.π., σ. 127· Güçlü, ό.π., σ. 200.

⁶⁷⁶ ΔΙΑΥΕ/1932/Β/8/Α, αρ. πρωτ. 1519, Ψαρούδας (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 09/05/1932.

⁶⁷⁷ ΔΙΑΥΕ/1932/Α/3, αρ. τηλ. 1195, Πολυχροσιάδης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ και Βενιζέλο, 17/05/1932.

Ιουλίου 1932). Η Τουρκία προσκλήθηκε επίσημα να ενταχθεί στην ΚτΕ στις 6 Ιουλίου στην έβδομη σύνοδο της ολομέλειας της ΚτΕ, ύστερα από πρόταση της ισπανικής αντιπροσωπείας που υποστηρίχθηκε από τον Μιχαλακόπουλο -υπουργό Εξωτερικών και αντιπρόσωπο της Ελλάδας- και από τις αντιπροσωπείες άλλων 27 χωρών. Στις 9 Ιουλίου η Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση αποδέχθηκε παμψηφεί και ενέκρινε την είσοδο της χώρας στην ΚτΕ. Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης, ο Αράς διάβασε το κείμενο της ανακοίνωσης της πρόσκλησης του Γενικού Γραμματέα της ΚτΕ Σερ Έρικ Ντράμμοντ (1876-1951) και τα τηλεγραφήματα των κρατών-μελών που υποστήριζαν τη συμμετοχή της Τουρκίας στην ΚτΕ. Την ίδια ημέρα κοινοποίησε στον Ντράμμοντ την απόφαση της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης. Στις 18 Ιουλίου 1932 σε ειδική συνεδρίαση της Γενικής Συνέλευσης, στην οποία αντιπροσωπεύονταν 43 κράτη, κυρώθηκε η ένταξη της Τουρκίας στην ΚτΕ⁶⁷⁸.

Η είσοδος της Τουρκίας στην ΚτΕ υπήρξε αναμφίβολα σπουδαία επιτυχία της και επιβεβαίωσε τις προθέσεις της για τη διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας. Μετά από την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, η Τουρκία κατόρθωσε να αποκαταστήσει τις σχέσεις της με τις Μεγάλες Δυτικές Δυνάμεις, να διατηρήσει τους συμμαχικούς της δεσμούς με τη Σοβιετική Ένωση, να συμφιλιωθεί με τον προαιώνιο αντίπαλό της στην Ανατολή -την Ελλάδα- και παράλληλα να δραστηριοποιηθεί προς την παγίωση του βαλκανικού ειρηνικού καθεστώτος, συμμετέχοντας στις Βαλκανικές Συνδιασκέψεις του 1930 και 1931 αντίστοιχα⁶⁷⁹. Η έξοδος από τη απομόνωσή της και όλες της οι ενέργειες είχαν κύριο στόχο την προάσπιση της ασφάλειάς της. Από τα τέλη της δεκαετίας του 1920 η Τουρκία τάχθηκε ενεργά υπέρ της πολιτικής της συλλογικής ασφάλειας. Στις 31 Ιανουαρίου 1929 επικύρωσε το Σύμφωνο Κέλλογκ-Μπριάν (27 Αυγούστου 1928), το οποίο αποκήρυσε τον πόλεμο ως μέσο επίλυσης των διεθνών διαφορών⁶⁸⁰, και λίγο αργότερα (1

⁶⁷⁸ ΔΙΑΥΕ/1932/Β/1/VI, αρ. πρωτ. 1384/Υ/2, Ραφαήλ (Γενεύη) προς ΥΠΕΞ, 02/07/1932· ΔΙΑΥΕ/1932/Β/1/VI, αρ. πρωτ. 1599, Πολυχρονιάδης (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 13/07/1932· Alantar, ό.π., σ. 129-130· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 90· Güçlü, «Turkey's Entrance», σ. 195-198.

⁶⁷⁹ Εμπνευστής και πρωτεργάτης της βαλκανικής ιδέας και οργανωτής των Βαλκανικών Συνδιασκέψεων ήταν ο κοινωνιολόγος και πολιτικός Αλέξανδρος Παπαναστασίου (1876-1952). Οι δύο πρώτες πραγματοποιήθηκαν στην Αθήνα (5-12 Οκτωβρίου 1930) και στην Κωνσταντινούπολη (19-26 Οκτωβρίου 1931) αντίστοιχα με τη συμμετοχή της Αλβανίας, Βουλγαρίας, Γιουγκοσλαβίας, Ελλάδας, Ρουμανίας και Τουρκίας. Η τρίτη συνδιάσκεψη έλαβε χώρα στο Βουκουρέστι (22-28 Οκτωβρίου 1932), χωρίς όμως τη συμμετοχή της Βουλγαρίας και η τέταρτη συνήλθε στη Θεσσαλονίκη (5-11 Νοεμβρίου 1933). Οι Βαλκανικές Συνδιασκέψεις απέτυχαν τελικά να ανταποκριθούν στον σκοπό για τον οποίο συνήλθαν, δηλαδή την προώθηση της συνεργασίας και της ειρηνικής επίλυσης των διαφορών των κρατών της Χερσονήσου του Αίμου και να οδηγήσουν στη σύμπληξη μιας βαλκανικής ομοσπονδίας. Βλ. αναλυτικά Esra S. Degerli, «Balkan Pact and Turkey», *The Journal of International Social Research*, volume 2, number 6, Winter 2009, σ. 140-143· Ioan Scurtu - Ionuț Cojocaru, «Balkan Conferences (1930-1933) - Significant Moments in the History of this Geographical Region States», *Annals of the Academy of Romanian Scientists Series on History and Archaeology*, volume 4, number 4, 2012, σ. 75-81· Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια*, σ. 1364-1368· Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 341-373.

⁶⁸⁰ Güçlü, «Turkey's Entrance», σ. 204. Για το Σύμφωνο Κέλλογκ-Μπριάν βλ. Κούμας, *Μικρά Κράτη*, σ. 124-125· Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 147-150.

Απριλίου) υπέγραψε το Πρωτόκολλο Λιτβίνοφ (9 Φεβρουαρίου 1929)⁶⁸¹. Συνεπώς, η πρόσκληση για την ένταξη της Τουρκίας στη διεθνή κοινότητα αποτελούσε την απόδειξη και το επιστέγασμα της φιλειρηνικής πολιτικής της. Επίσης, με τη συμμετοχή της στην ΚτΕ ενδυναμώθηκαν οι σχέσεις του οργανισμού με τον μουσουλμανικό κόσμο που έως τότε αντιπροσωπευόταν από την Περσία, την Αλβανία και τον μουσουλμάνο αντιπρόσωπο της Ινδίας⁶⁸². Ωστόσο, το σημαντικότερο πλεονέκτημα που αποκόμιζε η Τουρκία ήταν η αναβάθμιση του διπλωματικού της κύρους και η ενίσχυση της διαπραγματευτικής της ισχύος στις διεθνείς υποθέσεις, ώστε να αισθάνεται αρκετά σίγουρη να εγείρει το ζήτημα της αναθεώρησης του καθεστώτος των Στενών⁶⁸³.

2. Η Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού και το αίτημα της Τουρκίας για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών (Μάρτιος - Ιούνιος 1933): η βρετανική και η ελληνική στάση

Στις 16 Μαρτίου 1933, κατά τη διάρκεια των εργασιών της δεύτερης περιόδου της Συνδιάσκεψης του Αφοπλισμού για τη Μείωση και τον Περιορισμό των Εξοπλισμών που λάμβανε χώρα στη Γενεύη από τις 31 Ιανουαρίου του 1933, ο πρωθυπουργός της Μεγάλης Βρετανίας Ράμσνυ Μακντόναλντ (1866-1937) παρουσίασε ενώπιον της Γενικής Επιτροπής της συνδιάσκεψης ένα σχέδιο σύμβασης, το γνωστό και ως Σχέδιο Μακντόναλντ, το οποίο απαρτιζόταν από δύο μέρη. Το πρώτο σχετιζόταν με ζητήματα ασφάλειας και αναφερόταν στα μέτρα που θα λαμβάνονταν στην περίπτωση παραβίασης του Συμφώνου Κέλλογκ-Μπριάν. Το δεύτερο αφορούσε τα θέματα αφοπλισμού και καθόριζε τον ακριβή αριθμό των στρατιωτικών και αεροπορικών δυνάμεων που θα είχε το δικαίωμα να διατηρεί η κάθε χώρα. Το άρθρο 96 του σχεδίου προέβλεπε την κατάργηση των στρατιωτικών, ναυτικών και αεροπορικών διατάξεων της Συνθήκης Ειρήνης των Βερσαλλιών, του Αγίου Γερμανού, του Τριανόν και του Νεϊγύ, παραχωρώντας στις κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εχθρικές χώρες (Γερμανία, Αυστρία, Ουγγαρία και Βουλγαρία) το δικαίωμα να επανεξοπλιστούν έως ένα ορισμένο βαθμό⁶⁸⁴.

Η μη επέκταση του άρθρου 96 και στους στρατιωτικούς όρους της Συνθήκης της Λωζάννης έδωσε αφορμή στον Αράς να διατυπώσει την άποψη ότι η εφαρμογή του σχεδίου θα επηρέαζε τη

⁶⁸¹ Η ακριβής ονομασία του Πρωτοκόλλου Λιτβίνοφ που υπογράφηκε στη Μόσχα μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης, της Πολωνίας, της Λετονίας, της Εσθονίας και της Ρουμανίας, ήταν «Πρωτόκολλο για την Άμεση Θέση σε Ισχύ της Συνθήκης των Παρισίων της 27^{ης} Αυγούστου 1928, Αφορούσα την Αποκήρυξη του Πολέμου ως Μέσου Εθνικής Πολιτικής». Το πρωτόκολλο αφορούσε την εφαρμογή των όρων του Συμφώνου Κέλλογκ-Μπριάν στην Ανατολική Ευρώπη. Βλ. Türkaya Ataöv, «Turkish Foreign Policy: 1923-1938», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 2, Ankara University Press, 1961, σ. 117· Κούμας, ό.π., σ. 125-126.

⁶⁸² Güçlü, «Turkey's Entrance», σ. 200.

⁶⁸³ Deluca, *Great Power*, σ. 13· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 205.

⁶⁸⁴ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/7, Official N^ο: Conf. D. 157, Geneva, March, 16th, 1933· ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/7, αρ. πρωτ., 753/Στ/33, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Μάξιμο, 17/03/1933· Κούμας, *Μικρά Κράτη*, σ. 231-234.

δυνατότητα της Τουρκίας να διατηρήσει ελεύθερη τη διέλευση και να προασπίσει τη ζώνη των Στενών⁶⁸⁵. Σε εμπιστευτική συνομιλία που είχε στις 22 Μαρτίου 1933 με τον πρεσβευτή της Ελλάδας στην Άγκυρα Κωνσταντίνο Σακελλαρόπουλο (1884-1970), τον ενημέρωσε ότι θα ζητούσε την επέκταση του άρθρου 96 του βρετανικού σχεδίου και στις στρατιωτικές διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάννης, εξηγώντας του ότι η Τουρκία απέβλεπε στην εξασφάλιση της Αδριανούπολης, η οποία είχε περιληφθεί στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη. Συνεχίζοντας, ο Αράς πρόσθεσε ότι στην περίπτωση που το βρετανικό σχέδιο γινόταν αποδεκτό οι μεταβολές που θα επέρχονταν στον συσχετισμό της αμυντικής οργάνωσης μεταξύ της Τουρκίας και της Βουλγαρίας, δηλαδή του δικαιώματος των εκατέρωθεν οχυρώσεων και της κατάργησης του βαρέως πυροβολικού, θα απέβαιναν εις βάρος της Τουρκίας. Επιπλέον υπήρχε ο κίνδυνος η Βουλγαρία να προβάλλει αξιώσεις στην περιοχή της Θράκης με πιθανή ενθάρρυνση των Δυνάμεων, εννοώντας προφανώς την Ιταλία. Συνεπώς, υπό αυτές τις περιστάσεις, το ισχύον καθεστώς των Στενών δεν θα μπορούσε να διατηρηθεί. Ο Αράς δήλωσε ότι αποκλειστικά υπεύθυνη για την εξασφάλιση της ελευθερίας των Στενών έπρεπε να είναι η Τουρκία. Εντούτοις η τουρκική κυβέρνηση επί του παρόντος δεν θα απαιτούσε την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών παρά μόνο θα περιοριζόταν στην ανακίνηση του ζητήματος, ευελπιστώντας ότι τούτο θα αποτελούσε μετά από μία πενταετία αντικείμενο ειδικής συνδιάσκεψης. Όσον αφορά την ελληνική στάση στο θέμα, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας δεν απαιτούσε τη θετική υποστήριξη της ελληνικής κυβέρνησης, που ίσως να την έφερνε σε σύγκρουση με τις ενδιαφερόμενες Δυνάμεις, αλλά θα έμενε ικανοποιημένος, αν εξασφάλιζε την ευμενή ουδετερότητά της⁶⁸⁶.

Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών, αφού πληροφορήθηκε την πρόταση του Αράς, ζήτησε από τον Σακελλαρόπουλο να εκμαιεύσει περαιτέρω εξηγήσεις ως προς το

«[...] εάν Τουρκία δηλούσα ότι θα ηρκείτο ελληνική ουδετερότητα αναφέρεται μόνον εις την περί στενών ενδεχομένην νέαν συμφωνίαν ή ζητεί ταύτην και ως της εξασφάλισιν ειδικώς Αδριανουπόλεως και εν γένει κατάργησιν στρατιωτικών όρων συνθήκης Λωζάννης. [...]»⁶⁸⁷.

Προτού όμως δοθεί η απάντηση του Σακελλαρόπουλου, ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας στη συνδιάσκεψη Τζεμάλ Χουσνού (1893-1975) ανακοίνωσε επίσημα το τουρκικό αίτημα για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών (24 Μαρτίου 1933). Στην ομιλία του, ο Τζεμάλ Χουσνού

⁶⁸⁵ Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 206.

⁶⁸⁶ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. τηλ. 521, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 22/03/1933· ΔΙΑΥΕ/Α/18/9, αρ. πρωτ. 521, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς Μάξιμο, 23/03/1933· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 91· Μανόλης Κούμας, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και το Ζήτημα της Ασφάλειας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη 1933-1936*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, Φεβρουάριος 2010, σ. 160-161.

⁶⁸⁷ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. πρωτ. 2302 (επίγειον), Α' Διεύθυνση ΥΠΕΞ προς πρεσβεία Άγκυρας, 24/03/1933.

δήλωσε ότι στην προτεινόμενη από το βρετανικό σχέδιο κατάργηση των στρατιωτικών, αεροπορικών και ναυτικών διατάξεων των μεταπολεμικών συνθηκών, οι αντίστοιχοι όροι της Συνθήκης της Λωζάννης δεν αναφέρθηκαν. Υπήρχαν, συνέχισε ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας, στη συνθήκη στρατιωτικές διατάξεις σχετιζόμενες με τα Στενά και με το ευρωπαϊκό τμήμα της Τουρκίας που λογικά θα έπρεπε να τύχουν παρόμοιας αντιμετώπισης. Προκειμένου να διασαφηνίσει τη θέση του, ο Τζεμάλ Χουσνού δήλωσε ότι δεν αναφερόταν στον διάπλου των Στενών, στη σημασία της τουρκικής ουδετερότητας και στην εφαρμογή της Συνθήκης της Λωζάννης ως προς την ελευθερία της εισόδου στα Στενά. Αντίθετα, οι αρχές αυτές συνέπιπταν απόλυτα με τις απόψεις της Τουρκίας. Συνεπώς, η ελευθερία της εισόδου στα Στενά, χάριν της οποίας η Τουρκία ανέλαβε υποχρεώσεις στη Λωζάννη έναντι της Ευρώπης και όλου του κόσμου, αποτελούσε θεμελιώδη πολιτική της χώρας, στην οποία έκτοτε προσηλώθηκε. Ως εκ τούτου, η κατάργηση των διατάξεων που ζητούσε ο Τζεμάλ Χουσνού προοριζόταν να διασφαλίσει την ελευθερία των Στενών και την ανεπιλημμένη υποχρέωση της Τουρκίας ως θεματοφύλακά της. Τα άρθρα 3-9 της Σύμβασης των Στενών, πρόσθεσε, στην πραγματικότητα δυσχέραιναν αυτή την ελευθερία και πλέον είχαν περιέλθει σε αχρηστία, όχι μόνο εξαιτίας της προτεινόμενης σύμβασης για τον αφοπλισμό, αλλά επειδή πρακτικά είχαν απωλέσει την πραγματική τους σημασία. Ταυτόχρονα με τις στρατιωτικές διατάξεις, ο Τζεμάλ Χουσνού έκανε μνεία και σε εκείνες που περιλαμβάνονταν στο Πρωτόκολλο και σχετιζόνταν με ένα τμήμα της Θράκης, έχοντας την πεποίθηση ότι κανένα μέλος της συνέλευσης δεν θα αμφισβητούσε την εγκυρότητα των προσδοκούμενων της Τουρκίας. Ο αντιπρόσωπος της Σοβιετικής Ένωσης Βαλεριάν Ντογκαλέφσκυ (1885-1934) υποστήριξε την τουρκική πρόταση, τονίζοντας ότι το αίτημα της τουρκικής αντιπροσωπείας αφορούσε κυρίως την ουδετεροποίηση των Στενών και ότι οι σχετικές με το θέμα διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάννης έπρεπε να απαλειφθούν ως μειωτικές του κύρους της Τουρκίας⁶⁸⁸.

Κατά την άποψη του Σακελλαρόπουλου, η ελληνική κυβέρνηση έπρεπε να συναινέσει στη μεταβολή του καθεστώτος των Στενών δηλώνοντας στην Τουρκία ότι θα ήταν διατεθειμένη να τηρήσει ουδέτερη στάση⁶⁸⁹. Με τη στάση αυτή ήταν σύμφωνος και ο Γεώργιος Μελάς, διπλωμάτης και προϊστάμενος της Α΄ Πολιτικής Διεύθυνσης του Υπουργείου Εξωτερικών⁶⁹⁰. Σε αναλυτικό μακροσκελές του σημείωμα (26 Μαρτίου 1933), ο Μελάς εξέθεσε τις θετικές και αρνητικές επιπτώσεις που θα προέκυπταν από την επαναστρατιωτικοποίηση των αφοπλισμένων ζωνών, υπογραμμίζοντας ότι η απάντηση της κυβέρνησης στο τουρκικό αίτημα θα έπρεπε να δοθεί το συντομότερο δυνατόν, ώστε να μην δημιουργηθούν εσφαλμένες εντυπώσεις από την τουρκική

⁶⁸⁸ Για το σχετικό τμήμα της ομιλίας του αντιπροσώπου της Τουρκίας βλ. στο Παράρτημα Β΄, αρ. 1, σ. 582-583. Βλ. επίσης *Ελεύθερον Βήμα*, 27 Μαρτίου 1933· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 91-92· Howard, *Turkey*, σ. 132.

⁶⁸⁹ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. τηλ. 619, Σακελλαρόπουλος (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 25/03/1933.

⁶⁹⁰ Για τον ρόλο του Μελά στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής βλ. Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 61-64.

πλευρά. Σύμφωνα με τον Μελά, σε μια πρώτη εκτίμηση η κατάργηση των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης δεν θα ήταν συμφέρουσα για την Ελλάδα, διότι θα παρείχε στην Τουρκία τη δυνατότητα να δρα ελεύθερα στην αφοπλισμένη ζώνη, η οποία εκτεινόταν κατά μήκος της ελληνικής συνοριακής γραμμής του Έβρου σε βάθος 30 χιλιομέτρων. Παρομοίως, ούτε η οχύρωση της Αδριανούπολης, η οποία περιλαμβανόταν στην αφοπλισμένη ζώνη, θα συνέφερε την Ελλάδα στην περίπτωση που μελλοντικά ξεσπούσε μια ελληνο-τουρκική σύρραξη. Ωστόσο, στην πραγματικότητα, συνέχισε ο αξιωματούχος του Υπουργείου Εξωτερικών, οι ελληνο-τουρκικές σχέσεις βρίσκονταν σε πολύ καλό επίπεδο ύστερα από την οριστική από την Ελλάδα αναγνώριση των ελληνο-τουρκικών συνόρων που καθορίστηκαν στη Συνθήκη της Λωζάννης και την ειλικρινή καθιέρωση πνεύματος συναδέλφωσης και συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών. Αντίθετα, ο κίνδυνος τόσο για τη Δυτική όσο και την Ανατολική Θράκη προερχόταν από τις διεκδικήσεις της Βουλγαρίας⁶⁹¹. Συνεπώς, λόγοι αμυντικοί επέβαλαν την οχύρωση της Αδριανούπολης από την Τουρκία, η οποία θα χρησιμοποιούσε τις στρατιωτικές της δυνάμεις στην παραμεθόρια αφοπλισμένη ζώνη του Έβρου όχι εναντίον της Ελλάδας αλλά της Βουλγαρίας, είτε η τελευταία δρούσε μόνη της είτε σε συνεργασία με τη Γιουγκοσλαβία. Η αμυντική θωράκιση της Τουρκίας με την οχύρωση της Αδριανούπολης μόνο επιβλαβής δεν θα ήταν για την Ελλάδα. Αντίθετα, θα της παρείχε μια επιπλέον ασφάλεια, εφόσον θα αποσυμπίζε τη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική πίεση. Από την άλλη πλευρά, σε περίπτωση ελληνο-τουρκικής πολεμικής αναμέτρησης -η οποία κατά τον Μελά ήταν απίθανη- η Ελλάδα όχι μόνο δεν διέθετε τα αμυντικά μέσα για να προβάλει αποτελεσματική αντίσταση στα θρακικά της σύνορα με την Τουρκία, αλλά ακόμη και η επιχείρηση ανακατάληψης της Ανατολικής Θράκης θα ήταν ένα παρακινδυνευμένο και απρονόητο τόλμημα, καταδικασμένο εξ αρχής σε αποτυχία. Ήταν σχεδόν βέβαιο ότι σε ενδεχόμενο ελληνο-τουρκικό πόλεμο, η Βουλγαρία θα επιχειρούσε να καταλάβει τη Δυτική Θράκη και να αποκτήσει έξοδο στο Αιγαίο. Επίσης, σε περίπτωση συνδυασμένης επιθετικής τουρκο-βουλγαρικής ενέργειας, η οχύρωση ή μη της Αδριανούπολης δεν θα προσέφερε πρόσθετα πλεονεκτήματα ασφάλειας στην Ελλάδα, διότι η τελευταία, στερούμενη οχυρωμένων στρατοπέδων και εξαιτίας της μεγάλης χιλιομετρικής απόστασης της Δυτικής Θράκης και της Ανατολικής Μακεδονίας από την υπόλοιπη ηπειρωτική χώρα, δεν θα μπορούσε να αναπτύξει τις στρατιωτικές της δυνάμεις στις δύο αυτές περιοχές. Εάν ξεσπούσε γενικευμένη σύρραξη, η οχύρωση της Αδριανούπολης και των αφοπλισμένων ζωνών της Τουρκίας δεν θα είχε καμιά σημασία, διότι μια τέτοια εξέλιξη προϋπέθετε την κατάρρευση του

⁶⁹¹ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, Σημείωμα (αυστηρώς απόρρητο / εξαιρετικώς επείγον / ά. αρ. πρωτ.) του Γεωργίου Β. Μελά, Δ/ντή της Α΄ Πολιτικής Δ/σης ΥΠΕΞ, 26/03/1933.

συλλογικού συστήματος ασφάλειας της ΚτΕ και τη συνεπαγόμενη κατάργηση των στρατιωτικών όρων και των διατάξεων για τις αφοπλισμένες ζώνες των συνθηκών ειρήνης⁶⁹².

Καταλήγοντας, ο Μελάς συμβούλευσε την ελληνική κυβέρνηση να μην δείξει την παραμικρή δυσπιστία και δισταγμό απέναντι στην τουρκική πρόταση, αντίθετα, όφειλε, αν όχι να την υποστηρίξει ενεργά, να τηρήσει τουλάχιστον ουδετερότητα. Άλλωστε, κατά τον ίδιο, η αξίωση της Τουρκίας για την κατάργηση των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης ήταν προορισμένη να αποτύχει. Το Σχέδιο Μακντόναλντ σκοπίμως δεν περιέλαβε στο τελευταίο του άρθρο και τη Συνθήκη της Λωζάννης, διότι οι διατάξεις που αφορούσαν τις αφοπλισμένες ζώνες στη Σύμβαση των Στενών και στην προσαρτημένη στη Συνθήκη της Λωζάννης «*Σύμβαση περί της Μεθορίου της Θράκης*»⁶⁹³ ουδόλως σχετίζονταν με τα προτεινόμενα καταργούμενα τμήματα των λοιπών συνθηκών, καθώς τα τελευταία αναφέρονταν σε ένοπλες δυνάμεις και πολεμικό υλικό των πρώην εχθρικών κρατών και όχι σε αφοπλισμό εδαφικών ζωνών. Συμπερασματικά, εφόσον η Ελλάδα δεν κινδύνευε από την οχύρωση της Αδριανούπολης και την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, υποσχόμενη την ουδετερότητά της θα αποδείκνυε την ειλικρινή της φιλία της προς την Τουρκία⁶⁹⁴.

Τις απόψεις του Μελά ασπαζόταν και ο αρχηγός ΓΕΣ Θεόδωρος Μανέτας (1881-1947). Σε ιδιωτική του επιστολή προς τον Μελά, ο Μανέτας έκρινε ότι επιθετικός πόλεμος της Ελλάδας εναντίον της Τουρκίας ήταν αδύνατος, διότι η χώρα θα βρισκόταν εκτεθειμένη σε μια ενδεχόμενη βουλγαρική επίθεση. Θεωρούσε μια συμμαχία μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας παράλογη, επειδή η διεκδίκηση της κατοχής της Κωνσταντινούπολης από τις δύο χώρες αναπόφευκτα θα τις οδηγούσε σε πόλεμο. Σε περίπτωση, πάλι, αμυντικού πολέμου κατά της Τουρκίας, οχυρωμένη ή ανοχύρωτη η Αδριανούπολη ήταν ζήτημα αδιάφορο για την Ελλάδα. Για τον αρχηγό ΓΕΣ, πιθανότερη περίπτωση πολέμου αποτελούσε η συνεργασία μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας για την αντιμετώπιση μιας επίθεσης της Βουλγαρίας εναντίον της μιας ή και των δύο χωρών. Ο Μανέτας συμπέρανε ότι ήταν προς το συμφέρον της Ελλάδας να ολοκληρώσει η Τουρκία την αμυντική της θωράκιση με την οχύρωση της Αδριανούπολης⁶⁹⁵.

Υιοθετώντας σε όλα της τα σημεία την τοποθέτηση του Μελά, ο Δημήτριος Μάξιμος (1873-1955), υπουργός Εξωτερικών στην κυβέρνηση Παναγή Τσαλδάρη (1868-1936), ενημέρωσε τον Σακελλαρόπουλο και την ελληνική αντιπροσωπεία στη Γενεύη ότι η τουρκική κυβέρνηση «[...] δύναται να υπολογίζει επί της συμπαθούς ημών ουδετερότητος κατά διατύπωσιν αιτήματός της

⁶⁹² ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, Σημείωμα (αυστηρώς απόρρητο / εξαιρετικώς επείγον / ά. αρ. πρωτ.) του Γεωργίου Β. Μελά, Δ/ντή της Α΄ Πολιτικής Δ/σης ΥΠΕΞ, 26/03/1933.

⁶⁹³ Για τις διατάξεις της σύμβασης βλ. Υπουργείο Εξωτερικών, *Πράξεις*, σ. 73-76.

⁶⁹⁴ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, Σημείωμα (αυστηρώς απόρρητο / εξαιρετικώς επείγον / ά. αρ. πρωτ.) του Γεωργίου Β. Μελά, Δ/ντή της Α΄ Πολιτικής Δ/σης ΥΠΕΞ, 26/03/1933. Βλ. επίσης Κούμας, *Μικρά Κράτη*, σ. 249-251.

⁶⁹⁵ ΔΙΑΥΕ/1934/Α.Α.Κ. 2, Μανέτας προς Μελά, 17/04/1933· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 162-163.

τεθέντος υπό Τεβφήκ Ρουσδή ζητήματος Στενών [...]»⁶⁹⁶. Ωστόσο, ο υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας στο απόρρητο σημείωμα (11 Απριλίου), στο οποίο εξέθετε τις ενέργειες της Τουρκίας κατά το χρονικό διάστημα του τελευταίου δεκαημέρου του Μαρτίου, ζητούσε από τις ελληνικές αρχές του εξωτερικού και το ΓΕΣ

«[...] όπως επ' ουδενί γίνει χρήσις αυτών [ενν. των ενεργειών], καθόσον θα ηδυνάμεθα άλλως να προκαλέσωμεν την καχυποψίαν κρατών τινών κατ' εξοχήν φιλυπόπτων, παρά των οποίων η τοιαύτη ημών στάσις θα απεδίδετο ίσως εις ιταλικήν πρωτοβουλίαν.»⁶⁹⁷.

Σε κάθε όμως περίπτωση, η απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης είχε εξαιρετική απήχηση και έγινε δεκτή με ενθουσιασμό στην Άγκυρα, θεωρούμενη από τους Ίνονου και Αράς ως «[...] νέον δείγμα ημετέρας προς Τουρκίαν φιλίας [...]»⁶⁹⁸.

Σε μια άλλη συνομιλία του με τον Σακελλαρόπουλο, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας του εμπιστεύθηκε ότι σε περίπτωση έσχατης ανάγκης η Τουρκία θα μπορούσε να επιλύσει και μόνη της το πρόβλημα της ασφάλειας της Θράκης, αναγείροντας οχυρωματικά έργα σε τοποθεσίες πέραν της αφοπλισμένης ζώνης. Σχετικά με τα Στενά που ήταν ζήτημα γενικότερου ενδιαφέροντος, ο Αράς υπογράμμισε ότι

«[...] τούτο αποτελεί την στιγμήν αυτήν το αντικείμενον μελέτης όλων των αρμοδίων υπηρεσιών και ότι επί τη βάσει του πορίσματος της μελέτης ταύτης -ούτινος, προ της χρησιμοποιήσεώς του, θα λάβει πάντως γνώσιν η Αγγλική Κυβέρνησις- η Τουρκία θα προσπαθήσει να πείσει όλα τα ενδιαφερόμενα κράτη περί της ανάγκης όπως παρασχεθούν εις αυτήν τα απαραίτητα μέσα εξασφαλίσεως της ελευθεροπλοΐας των Στενών. Διότι είναι προφανές, προσέθεσεν ο Τεβφήκ Ρουσδή βέης, ότι οιοσδήποτε στόλος θα ηδύνατο εις οιανδήποτε στιγμήν να κλείσει τα Στενά, εφ' όσον η κυρίαρχος αυτών δύναμις μη διαθέτουσα ή κινητά πυροβόλα των 105 χμ., θα στερείται απολύτως των μέσων να επιβάλει την ελευθερίαν της ναυσιπλοΐας και να εκπληρώσει τας διεθνείς αναληφθείσας υπ' της υποχρεώσεις, όπως είναι προφανές ότι η Τουρκία, έστω και επί κινδύνω να έλθει εις ένοπλον ρήξιν και προς φίλον ακόμη Κράτος, δεν θα είναι δυνατόν ν' ανεχθεί όπως τούτο ενεργήσει αποβάσεις εις τας ακτάς των Στενών προς εξασφάλισιν της ελευθερίας αυτών. Υπό τοιούτους όρους, είπεν εν συνεχεία ο Υπουργός, ουδέν λογικώτερον της αξιώσεως ημών, προθύμων να

⁶⁹⁶ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. πρωτ. 2374 Α', ΥΠΕΞ προς πρεσβεία Άγκυρας, 27/03/1923· ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. πρωτ. 2374 Β', ΥΠΕΞ προς μόνιμη ελληνική αντιπροσωπεία (Γενεύη), 28/03/1933· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 92· Κούμας, *Μικρά Κράτη*, σ. 251.

⁶⁹⁷ Το σημείωμα του Μάξιμου παρατίθεται στο Παράρτημα Β', αρ. 2, σ. 583-585.

⁶⁹⁸ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. τηλ. 648, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 29/03/1933.

θυσιάσωμεν το βαρύ πυροβολικόν μας, όπως -εφ' όσον τουλάχιστον δεν επέρχεται ανάλογος περιορισμός και εις το διαμέτρημα των πυροβόλων του ναυτικού- διαθέτωμεν εις τα Στενά τα απαραίτητα παράκτια πυροβόλα, δι' ων θα είμεθα εις θέσιν επιβληθώμεν κατά παντός όστις ήθελεν αποπειραθεί να παραβιάσει τας συνθήκας.

[...] Ειδικώτερον, προκειμένου περί του ζητήματος των Στενών, ο Υπουργός μοι είπεν ότι δεν έχει υπ' όψιν του ως έσπευσαν ν' αναγράψουν αι εφημερίδες, την κατάργησιν της Διεθνούς Επιτροπής αυτών. Είναι εν τούτοις γνωστόν πόσον βαρέως φέρει την ύπαρξιν της Επιτροπής ταύτης η Τουρκία, παρά το γεγονός ότι κατώρθωσεν εξαρχής να εκμηδενίσει σχεδόν την δικαιοδοσίαν της. [...]»⁶⁹⁹.

Η πρόβλεψη του Μελά για την τύχη του διαβήματος της Τουρκίας επιβεβαιώθηκε, όταν η τουρκική κυβέρνηση γνωστοποίησε τις προθέσεις της στον επιτετραμμένο της βρετανικής πρεσβείας στην Άγκυρα Τζέιμς Μόργκαν (24 Μαρτίου 1933). Ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Σερ Τζον Σάιμον (1^{ος} υποκόμης Σάιμον, 1873-1954) αρνήθηκε να ικανοποιήσει το αίτημα της Τουρκίας (27 Μαρτίου), ισχυριζόμενος ότι το άρθρο 96 αναφερόταν μόνο στα όπλα και στις ένοπλες δυνάμεις των πρώην εχθρικών χωρών. Από τη στιγμή που οι σχετικοί όροι της Σύμβασης της Λωζάννης δεν περιόριζαν τις τουρκικές ένοπλες δυνάμεις, το συγκεκριμένο άρθρο δεν θα μπορούσε να εφαρμοστεί και στις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες. Εξάλλου, η Συνθήκη της Λωζάννης σε αντίθεση με τις άλλες Συνθήκες Ειρήνης δεν επιβλήθηκε, αλλά αποτελούσε προϊόν διαπραγματεύσεως και συμφωνίας, καθώς οι διατάξεις της ούτε τιμωρητικές ήταν ούτε υφίσταντο όροι που προέβλεπαν τη μονομερή καταγγελία των ανειλημμένων υποχρεώσεων και περιορισμών. Συνεπώς, σύμφωνα με τις οδηγίες που δόθηκαν στον Μόργκαν, η αξίωση της Τουρκίας να συνδεθεί το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των αφοπλισμένων ζωνών με το γενικότερο πρόβλημα του αφοπλισμού και το άρθρο 96 δεν είχε νομικό έρεισμα⁷⁰⁰.

Η αρνητική απάντηση της Μεγάλης Βρετανίας δόθηκε ύστερα από μελέτη και στάθμιση των στρατηγικών και πολιτικών δεδομένων που θα ανέκυπταν, αν η τουρκική πρόταση γινόταν αποδεκτή. Το βρετανικό Ναυαρχείο με απόρρητη επιστολή του προς το Φόρεϊν Όφισ (9 Μαΐου 1933) επισήμανε τη μεταβολή των συνθηκών από την εποχή της Λωζάννης, τονίζοντας ότι η μεταφορά της τουρκικής πρωτεύουσας από την Κωνσταντινούπολη στην Άγκυρα είχε εξασθενήσει την πολιτική σημασία των Στενών, από τη στιγμή που δεν ήταν πλέον δυνατόν να ασκηθεί άμεση πίεση στην Τουρκία. Σε μια ενδεχόμενη ένταση των σχέσεων μεταξύ των Δυτικών Δυνάμεων και της Σοβιετικής Ένωσης, η σοβιετική κυβέρνηση πιθανόν να πίεζε την Τουρκία να απαγορεύσει τον

⁶⁹⁹ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. πρωτ. 668, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς Μάξιμο, 31/03/1933.

⁷⁰⁰ Akgün, «Great Powers», σ. 64-65· Deluca, *Great Power*, σ. 14-15· Howard, *Turkey*, σ. 132.

διάπλου των πολεμικών πλοίων από τα Στενά. Με την ύπαρξη της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης η Τουρκία δεν θα ήταν ικανή να προσφέρει βοήθεια στη Σοβιετική Ένωση. Ωστόσο, στην περίπτωση που τα Στενά οχυρώνονταν, η Τουρκία δεν θα είχε πλέον λόγους να ισχυριστεί το αντίθετο και να μην αρνηθεί τη διέλευση των Στενών στο σοβιετικό ναυτικό. Επομένως, η επανοχύρωση των Στενών θα προσέδιδε μεγαλύτερη στρατηγική αξία σε μια τουρκο-σοβιετική συμμαχία, θα έθετε σε κίνδυνο τις επιχειρήσεις μιας ναυτικής Δύναμης στα Στενά και στη Μαύρη Θάλασσα και θα καθιστούσε δυσκολότερο να αποφευχθεί μια εχθρική ενέργεια των Τούρκων. Συνεπώς, από στρατιωτική άποψη η οχύρωση των Στενών εξακολουθούσε να παρουσιάζει μειονεκτήματα -όπως το 1922 και το ζητούμενο που καλείτο η βρετανική κυβέρνηση να διαχειριστεί, δεν αφορούσε την επιβολή μιας συνθήκης σε μια απρόθυμη Τουρκία, αλλά η κατά το δυνατόν τήρηση των νομικών υποχρεώσεων της τελευταίας. Συνοψίζοντας, το Ναυαρχείο υπογράμμιζε τη σημασία της διατήρησης της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης των Στενών για τα βρετανικά συμφέροντα στην Ανατολική Μεσόγειο, βασιζόμενο στις ακόλουθες παρατηρήσεις:

α) μια ενδεχόμενη άσκηση πίεσης στην Τουρκία θα διευκολυνόταν, αν τα Στενά παρέμεναν αποστρατιωτικοποιημένα,

β) ανεξαρτήτως του καθεστώτος των Στενών, η διατήρηση φιλικών σχέσεων με την Τουρκία ήταν απαραίτητη ώστε να είναι δυνατή η ανάληψη ναυτικών επιχειρήσεων στη Μαύρη Θάλασσα εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης,

γ) η Τουρκία αναμφίβολα θα μπορούσε να κατασκευάσει σε σύντομο χρονικό διάστημα ισχυρές αυτοσχέδιες οχυρώσεις στα Δαρδανέλλια και στον Βόσπορο, οι οποίες θα καθιστούσαν επικίνδυνη μια εμπλοκή σε επιχειρήσεις στη Μαύρη Θάλασσα, εκτός και αν είχε εξασφαλιστεί η εκ των προτέρων φιλία της Τουρκίας. Εκτός αυτού, η Τουρκία διέθετε αξιοσημείωτες αεροπορικές δυνάμεις που θα έφερναν σε δύσκολη θέση τις βρετανικές δυνάμεις,

δ) στην περίπτωση που οι βρετανικές ναυτικές δυνάμεις επιχειρούσαν στη Μαύρη Θάλασσα και η Σοβιετική Ένωση πίεζε την Τουρκία να κρατήσει εχθρική στάση απέναντι στη Μεγάλη Βρετανία, μια τέτοια πίεση θα ήταν λιγότερο αποτελεσματική, αν τα Στενά παρέμεναν αποστρατιωτικοποιημένα,

ε) η εξέλιξη των βρετανο-τουρκικών σχέσεων, αν επιτρεπόταν στην Τουρκία να οχυρώσει τα Στενά ή αν εκείνα εξακολουθούσαν να παραμένουν αποστρατιωτικοποιημένα, αποτελούσε πολιτικό ζήτημα σημαντικού βαθμού δυσκολίας. Τα οφέλη που θα αποκόμιζε η Μεγάλη Βρετανία από την τουρκική φιλία ύστερα από την ικανοποίηση της αξίωσής της ίσως να ήταν πρόσκαιρα, διότι η επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών θα ενίσχυε την πολιτική και στρατιωτική θέση της Τουρκίας, γεγονός που μελλοντικά θα της επέτρεπε είτε να συνταχθεί είτε να εναντιωθεί στη Μεγάλη Βρετανία,

στ) από τα παραπάνω συνάγεται ότι δεν θα έπρεπε να επιτραπεί στην Τουρκία η επανοχύρωση των Στενών⁷⁰¹.

Σύμφωνα με τους εμπειρογνώμονες του Ναυαρχείου ήταν και το Φόρεϊν Όφισ. Η κατάργηση της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης αναμφίβολα θα αύξανε τη δημοτικότητα των Βρετανών στην Τουρκία, αλλά η τελευταία θα ερμήνευε την απόφασή της ως σημείο ενδοτισμού και αδυναμίας, αν μάλιστα τη συνέκρινε με τη «σκληρή» γραμμή που είχε ακολουθήσει η βρετανική αντιπροσωπεία στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Η αποδοχή της τουρκικής αξίωσης μακροπρόθεσμα θα ήταν επιβλαβής για τα βρετανικά συμφέροντα, διότι η επανοχύρωση των Στενών θα επέφερε όχι μόνο τη μείωση του βρετανικού κύρους στην Άγκυρα, αλλά θα ενδυνάμωνε στρατιωτικά την Τουρκία και θα αναβάθμιζε την πολιτική της θέση. Ο βαθμός ανεξαρτησίας που θα αποκτούσε η Τουρκία θα της επέτρεπε σε μια πολεμική αναμέτρηση να επιλέξει αν θα τασσόταν ή όχι με τις βρετανικές δυνάμεις. Συνεπώς, και από πολιτική - διπλωματική σκοπιά, το Λονδίνο ήταν υποχρεωμένο να μην ικανοποιήσει το τουρκικό αίτημα και να αντισταθεί ακόμη και στην περίπτωση που η Άγκυρα προέβαινε σε μονομερή καταγγελία της Σύμβασης της Λωζάννης.

Παρά την αποτρεπτική στάση της βρετανικής κυβέρνησης, ο Αράς αποφάσισε να προωθήσει το αίτημα της Άγκυρας, επιχειρώντας να πείσει τη βρετανική αντιπροσωπεία στη Γενεύη ότι την αποκλειστική ευθύνη για τη διατήρηση του ελεύθερου διάπλου των Στενών έφερε αποκλειστικά η Τουρκία. Το βαρύ πυροβολικό που διέθετε θα μπορούσε, αν κρινόταν αναγκαίο, να μεταφερθεί ταχέως στις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες. Αν όμως υποχρεωνόταν να το καταργήσει θα ήταν ανίσχυρη έναντι μιας εχθρικής γειτονικής Δύναμης που θα μπορούσε να απαγορεύσει την είσοδο στα Στενά. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας χαρακτήρισε το άρθρο 18 της Σύμβασης των Στενών «ακαδημαϊκό» και σκόπευε να προτείνει στη Γενική Επιτροπή της Συνέλευσης της ΚτΕ τη σύσταση επιτροπής αποτελούμενης από τα κράτη που είχαν υπογράψει τη Σύμβαση των Στενών και των ΗΠΑ για τη μελέτη του ζητήματος. Ο Αράς δήλωσε στον σύμβουλο της βρετανικής αντιπροσωπείας Σερ Αλεξάντερ Μόνταγκιου Τζωρτζ Καντόγκαν (1884-1968) ότι δεν είχε την πρόθεση να πείσει για την επίλυσή του ούτε καν για την άμεση εξέτασή του, απλώς και μόνο επιζητούσε να επιστήσει την προσοχή ενόψει των δυσκολιών που παρουσιάζονταν για την Τουρκία. Πρόσθεσε, επίσης, ότι σε κάποια άλλη στιγμή θα έπρεπε να εγείρει και το ζήτημα της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης στη Θράκη σε σχέση όμως μόνο με το άρθρο 96 της σύμβασης του βρετανικού προσχεδίου. Ωστόσο, θα ήταν πρόθυμος να αναγνωρίσει τη διατήρηση της ζώνης ως είχε, αν τα δύο γειτονικά κράτη της Τουρκίας συνυπέγραφαν μαζί της δήλωση για το απαραβίαστο

⁷⁰¹ BDFA/II/B/33/24 [E 2464/1575/44], J. S. Barnes (Admiralty) to Foreign Office, 09/05/1933· Akgün, ό.π., σ. 64· Dilek Barlas, *Etatism and Diplomacy in Turkey. Economic and Foreign Policy Strategies in an uncertain world, 1929-1939*, Leiden - New York - Köln, Brill, 1998, σ. 129· Deluca, ό.π., σ. 15· Ludmila Zhivkova, *Anglo-Turkish Relations 1933-1939*, London, Secker & Warburg, 1976, σ. 23.

των συνόρων. Η Ελλάδα ήταν ήδη σύμφωνη, ενώ ο ίδιος θα συζητούσε το ζήτημα με τη Βουλγαρία⁷⁰².

Ο Σάιμον συνέστησε -όμως μάταια- στον Καντόγκαν ότι ο Αράς δεν θα έπρεπε να θίξει το ζήτημα, καθώς η στιγμή ήταν άκαιρη και πρόωρη έως ότου η συνδιάσκεψη συζητήσει το προσχέδιο της σύμβασης σχετικά με το βαρύ πυροβολικό. Σε κάθε περίπτωση, πρόσθεσε, ο Αράς σκόπευε να θέσει σημαντικά και εξόχως επίμαχα θέματα, τα οποία θα ήταν προτιμότερο σε αυτή τη φάση να μην διαβουλευθούν δημόσια⁷⁰³. Σε συνομιλία που είχε στη Γενεύη με τον Αράς (23 Μαΐου), ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας του εκδήλωσε την πρόθεση της χώρας του να ανακινήσει για μία ακόμη φορά στη Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών. Παρ' όλα αυτά, η Τουρκία θα στήριζε το αίτημά της όχι στο άρθρο 96 του προσχεδίου της σύμβασης για τον αφοπλισμό, αλλά στο άρθρο 19 που προέβλεπε την κατάργηση του κατά ξηρά βαρέος κινητού πυροβολικού, ενώ το βαρύ πυροβολικό του ναυτικού θα παρέμενε ως είχε. Ακολούθως, ισχυρίστηκε ότι το καθήκον της Τουρκίας να διασφαλίζει την ελεύθερη διέλευση των Στενών την υποχρέωνε να εγκαταστήσει βαρέα αμυντικά όπλα στην παράκτια περιοχή τους. Ο Σάιμον είπε στον Αράς ότι η Τουρκία δεν είχε καμιά υποχρέωση να κρατά τα Στενά «ανοικτά» και να εξασφαλίζει τον ελεύθερο διάπλου της. Το μοναδικό της καθήκον ήταν να μην απαγορεύει την είσοδο σε αυτά, εκτός της περίπτωσης των εχθρικών σκαφών. Το προσχέδιο της σύμβασης του αφοπλισμού, συνέχισε, δεν επηρέαζε αρνητικά την ικανότητα της Τουρκίας να διασφαλίζει την άμυνα της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης. Πρόσθεσε, επίσης, ότι η αποστρατιωτικοποίηση των Στενών δεν έθετε σε κίνδυνο την ασφάλεια της Τουρκίας, εφόσον το άρθρο 18 της Σύμβασης της Λωζάννης προνοούσε για μια τέτοια περίπτωση. Τέλος, ο Σάιμον σημείωσε ότι το αίτημα της τουρκικής κυβέρνησης ισοδυναμούσε με αναθεώρηση συνθήκης. Αν και οι δύο πλευρές πρακτικά δεν κατέληξαν σε συμφωνία, ο επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ διαβεβαίωσε τον Αράς ότι θα λάμβανε υπόψη τις προτάσεις του και συμφώνησε να υποβληθεί στη συνδιάσκεψη ψήφισμα από τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας, το οποίο θα πρότεινε τη σύσταση ειδικής επιτροπής για την εξέταση του Ζητήματος των Στενών⁷⁰⁴.

Την ίδια ημέρα (23 Μαΐου 1933), ο Αράς από το βήμα της 62^{ης} συνεδρίασης της Γενικής Επιτροπής της Συνδιάσκεψης του Αφοπλισμού δήλωσε ότι η τουρκική κυβέρνηση θα στήριζε της αξιώσεις της στο άρθρο 19 του βρετανικού προσχεδίου που αναφερόταν στην ανισότητα των εξοπλισμών. Με βάση την αρχή της ίσης μεταχείρισης, την οποία η Τουρκία ανέκαθεν προασπιζόταν, η κατάργηση των επίγειων βαρέων πυροβόλων και ο περιορισμός των αεροπορικών

⁷⁰² BDF/A/II/B/33/26, No 239 [E 2600/1575/44], Consul (Geneva) to Sir John Simon, 17/05/1933.

⁷⁰³ BDF/A/II/B/33/31, No 237 [E 2600/1575/44], Sir John Simon (Foreign Office) to Consul, 18/05/1933.

⁷⁰⁴ BDF/A/II/B/33/37 [E 2960/1575/44], G. W. Rendel (Foreign Office) to Admiralty, 26/06/1933· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 206· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 37· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 23-24.

εξοπλισμών, θα εξέθεταν τα Στενά σε καθεστώς μεγαλύτερης ανασφάλειας από την κατάσταση που βρίσκονταν επί του παρόντος. Δεδομένης όμως της μεταβολής των γενικών συνθηκών από τη εποχή της υπογραφής της Συνθήκης της Λωζάννης, η τουρκική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να επιδιώξει ως αντάλλαγμα την υιοθέτηση ειδικών μέτρων και να ζητήσει την εξαίρεση της χώρας από τις επιμέρους διατάξεις για την κατάργηση του κατά ξηρά βαρέος πυροβολικού. Αντίθετα, η τουρκική αντιπροσωπεία ζητούσε απλώς την άρση των διατάξεων αποστρατιωτικοποίησης που προέβλεπε η Συνθήκη της Λωζάννης. Το μόνο που αξίωνε η Τουρκία, συνέχισε ο Αράς, ήταν το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει τον υπάρχοντα πολεμικό της εξοπλισμό και εκείνον που θα μπορούσε μελλοντικά να έχει στη διάθεσή της -σύμφωνα με της αποφάσεις που θα λάμβανε η συνδιάσκεψη- στις παράκτιες τοποθεσίες των Στενών, με σκοπό να διασφαλίσει την άμυνα των εθνικών της εδαφών και να μπορεί να εγγυηθεί ταυτόχρονα τον απρόσκοπτο διάπλου των Στενών. Η Τουρκία, πρόσθεσε, δεν ζητούσε τίποτα περισσότερο από την ίση μεταχείριση και την παραχώρηση του δικαιώματος να προασπίζεται η ίδια την εθνική της ασφάλεια, σεβόμενη παράλληλα τις διεθνείς δεσμεύσεις. Η χώρα του δεν επιδίωκε να αυξήσει με παραπλανητικά μέσα τον πολεμικό της εξοπλισμό, αντίθετα ήταν έτοιμη μαζί με τα υπόλοιπα κράτη να επαναφέρει το στρατιωτικό της δυναμικό και το πολεμικό υλικό στο όριο που θα καθοριζόταν από τη συνδιάσκεψη. Εξάλλου, οι σχετικοί με τα Στενά στρατιωτικοί όροι είχαν πλέον απωλέσει την πρακτική τους αξία και ως εκ τούτου δεν είχαν λόγο ύπαρξης. Καταλήγοντας, ο Αράς πρότεινε για τη διευκόλυνση των συζητήσεων και την επίσπευση των διαδικασιών της συνδιάσκεψης, τον διορισμό μιας επιτροπής αποτελούμενης από αντιπροσώπους των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου, καθώς και από αντιπροσώπους των ΗΠΑ και της Ιαπωνίας, με σκοπό να εξετάσει την κατάσταση στα Στενά, όπως τέθηκε από την τουρκική αντιπροσωπεία.

Ο αντιπρόσωπος της Μεγάλης Βρετανίας Ρόμπερτ Άντονι Ήντεν (1897-1977) δήλωσε ότι η Μεγάλη Βρετανία δεσμευόταν να εξετάσει επιμελώς την τουρκική πρόταση σε μεταγενέστερο χρόνο. Ωστόσο, ο υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Ζοζέφ Πωλ-Μπονκούρ (1873-1972) διαφώνησε με τον ομόλογό του, ισχυριζόμενος ότι το αίτημα της Τουρκίας υπερέβαινε τα όρια του Σχεδίου Μακντόναλντ και δεν υπαγόταν στην αρμοδιότητα της Συνδιάσκεψης του Αφοπλισμού, διότι ουσιαστικά αποτελούσε αίτηση για την αναθεώρηση της Συνθήκης της Λωζάννης. Συνεπώς, η αναθεώρηση της τελευταίας θα μπορούσε να εξεταστεί μόνο υπό την πρόβλεψη του άρθρου 19 του Συμφώνου της ΚτΕ⁷⁰⁵. Λαμβάνοντας τον λόγο, ο Αράς αναγνώρισε ότι το ζήτημα που έθεσε ήταν

⁷⁰⁵ Το άρθρο 19 του Συμφώνου της ΚτΕ προέβλεπε τα εξής: «*Η Συνέλευσις δύναται από καιρού εις καιρόν να προσκαλή τα Μέλη της Κοινωνίας, ίνα επιληφθούν της επανεξετάσεως των ανεφαρμόστων Συμφωνιών, καθώς και της διεθνούς καταστάσεως, εν η διατήρησις αυτών δύναται να θέση εν κινδύνω την Ειρήνην του Κόσμου*». Βλ. Δημοσθένης Μιρασαγέτζης (επιμ.), *Το Σύμφωνον της Κοινωνίας των Εθνών (Pacte de la Société des Nations)*. Μετάφρασις εις την

περίπλοκο και έχρηζε επισταμένης μελέτης. Ωστόσο, θα ήταν ικανοποιημένος αν η επίλυσή του εξεταζόταν κατά τη διάρκεια των συζητήσεων της δεύτερης Συνδιάσκεψης του Αφοπλισμού, σύμφωνα με την πρόταση του Ήντεν. Απευθυνόμενος προς τον αντιπρόσωπο της Γαλλίας δήλωσε ότι οι προτεινόμενες τροποποιήσεις δεν αφορούσαν την αναθεώρηση των συνθηκών, αντίθετα περιλαμβάνονταν εντός των στρατιωτικών διατάξεων που αναφέρονταν στο τελευταίο άρθρο του βρετανικού προσχεδίου της σύμβασης⁷⁰⁶.

Παρά το γεγονός ότι η εξέταση του αιτήματος του Αράς αναβλήθηκε επί του παρόντος, η τουρκική αντιπροσωπεία την 1^η Ιουνίου 1933 υπέβαλε τροποποιητική πρόταση στο άρθρο 96 του Σχεδίου Μακντόναλντ, στην οποία περιέλαβε αναφορά στη Συνθήκη της Λωζάννης και στη συνημμένη στη συνθήκη σύμβαση για τα σύνορα της Θράκης. Ο Αράς προφανώς σκόπευε να επιστήσει την προσοχή της συνέδρους ότι εκτός από το ζήτημα της επανοχύρωσης της ζώνης των Στενών υπήρχε και το άμεσα συναφές με εκείνο ζήτημα των στρατιωτικών διατάξεων που αφορούσαν τα σύνορα⁷⁰⁷.

Κατά την άποψη του πρεσβευτή της βρετανικής κυβέρνησης στην Άγκυρα Σερ Τζωρτζ Κλερκ (1874-1951), η Τουρκία στη Γενεύη έδινε την εντύπωση ότι δεν επιθυμούσε να καταργήσει τη Σύμβαση των Στενών, αλλά απλώς να υπογραμμίσει ότι θα της ήταν πλέον δύσκολο να τηρήσει τις υποχρεώσεις της ευθυγραμμιζόμενη με το βρετανικό σχέδιο για τον αφοπλισμό. Η εντύπωση αυτή ήταν λανθασμένη και υποκριτική. Την εποχή που υπογράφηκε η Συνθήκη της Λωζάννης, η θέση της Τουρκίας ήταν ότι με την αποδοχή των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης της Σύμβασης των Στενών, επιδίωκε να αποδείξει στα υπόλοιπα κράτη την ειλικρινή της επιθυμία για τη διασφάλιση της ειρήνης. Παρ' όλα αυτά, στην πραγματικότητα τις αποδέχθηκε διότι δεν μπορούσε να πράξει διαφορετικά. Μολονότι έκτοτε η Τουρκία παγιώθηκε ως ανεξάρτητη Δύναμη, εντούτοις τόσο η κυβέρνηση όσο και το Γενικό Επιτελείο ανέκαθεν θεωρούσαν την ύπαρξη των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών ως καθαρή πρόκληση που ήταν αντίθετη στην ανεξαρτησία του τουρκικού εδάφους. Επομένως, η Τουρκία εκμεταλλεύθηκε επιδέξια τις συζητήσεις για το βρετανικό

Ελληνικήν, μετά του επισήμου Γαλλικού κειμένου και ευρετηρίου αλφαβητικού, Αθήναι, Πανεπιστημιακόν Βιβλιοπωλείον Αλεξ. Ν. Κολόλου, 1930, σ. 33-34.

⁷⁰⁶ Για τη συνεδρίαση της 23^{ης} Μαΐου 1933 βλ. Conf. D / C. G. / P. V.62, Commission Générale, 23 mai 1933· Conf. D. / C. G. / 105, Genève, le 23 mai 1933, General Commission. Draft Convention submitted by the United Kingdom Delegation (Conf. D / 157). Part II - Section II - Material. Article 19. Draft resolution submitted by the Turkish delegation, στο ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9· ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. πρωτ. 23382, Δενδραμής (Διευθυντής / Τμήμα Τύπου ΥΠΕΞ) προς Α' Πολιτική Δ/ση, 07/06/1933 (ο Δενδραμής διαβιβάζει άρθρο της *Τζουμχουριέτ* της 26^{ης} Μαΐου 1933 με τίτλο «Η Τουρκία και το Ζήτημα των Στενών»)· ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/3, Σημείωμα της Α' Πολιτικής Δ/σης του ΥΠΕΞ, Αθήνα, 01/06/1933· *Ελεύθερον Βήμα*, 27/05/1933. Βλ. επίσης Akgün, «Great Powers», σ. 65· Deluca, *Great Power*, σ. 15-16· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 92· Howard, *Turkey*, σ. 132· Routh, «The Montreux Convention», σ. 600-601· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 36-37· Warsamy, *La Convention*, σ. 81· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 24-25.

⁷⁰⁷ Conf. D / C. G. / 131, Genève, le 1er juin 1933, General Commission, Draft Convention Submitted by the United Kingdom Delegation (Conf. D. / 157), PART V - SECTION III - FINAL PROVISIONS, Article 96, Amendment proposed by the Turkish Delegation, στο ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9· Howard, *ό.π.*, σ. 132.

σχέδιο του αφοπλισμού προκειμένου να προωθήσει δημόσια την υπόθεσή της, η οποία όσο αδύναμη και ευλογοφανής και αν ήταν, ουσιαστικά συνεπαγόταν τη μεταβολή της ίδιας της φύσης της Σύμβασης των Στενών. Τούτο με δυσκολία θα μπορούσε να αμφισβητηθεί, διότι με την πρώτη ένδειξη κινδύνου που θα παρουσιαζόταν η Άγκυρα δεν θα λάμβανε καθόλου υπόψη της τους όρους της σύμβασης, αλλά θα μετέφερε εσπευσμένα στρατό και όπλα στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη, καθιστώντας την είσοδο στα Δαρδανέλλια μια επικίνδυνη, αν όχι αδύνατη, επιχείρηση. Ο Κλερκ πίστευε ότι η άρνηση ή η αποδοχή της βρετανικής κυβέρνησης στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών ήταν ζήτημα πολιτικής σκοπιμότητας, υπογραμμίζοντας ότι αρνούμενη η βρετανική κυβέρνηση να ικανοποιήσει την αξίωση της Τουρκίας, ίσως πρόσκαιρα να την παρεμπόδιζε, αλλά τελικά εκείνη θα προέβαινε στις προαποφασισμένες της ενέργειες. Με τη σύσταση ειδικής επιτροπής που πρότεινε ο Αράς στη συνδιάσκεψη για την εξέταση του ζητήματος, στην πραγματικότητα ήλπιζε ότι θα παρεχόταν το δικαίωμα στην Τουρκία να διατηρεί στρατεύματα και όπλα στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη⁷⁰⁸.

Οι επικρατούσες διεθνείς συνθήκες το 1933 οδήγησαν τη Μεγάλη Βρετανία να κρίνει ως ανεπιθύμητη μια μεταβολή του καθεστώτος των Στενών. Μια σειρά παραγόντων, όπως η άνοδος του Αδόλφου Χίτλερ (1889-1945) στην εξουσία στις 30 Ιανουαρίου 1933, ο μυστικός επανεξοπλισμός των ηττημένων κρατών (Γερμανίας, Αυστρίας, Ουγγαρίας και Βουλγαρίας), οι επιπτώσεις της παγκόσμιας οικονομικής ύφεσης του 1929, η αδυναμία της ΚτΕ να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά πολεμικές κρίσεις (όπως η σινο-ιαπωνική) και η συνακόλουθη αποχώρηση της Ιαπωνίας από την ΚτΕ στις 27 Μαρτίου 1933, μετέβαλλαν το διεθνές περιβάλλον καλλιεργώντας κλίμα δυσπιστίας μεταξύ των κρατών⁷⁰⁹. Λαμβάνοντας υπόψη την κατάσταση στον ευρωπαϊκό χώρο, η Μεγάλη Βρετανία ήταν έτοιμη να προβεί σε παραχωρήσεις στο ζήτημα του επανεξοπλισμού στις ηττημένες κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο χώρες. Δεν ήταν όμως πρόθυμη να δεσμευτεί στο ζήτημα της αναθεώρησης των συνθηκών. Η βρετανική κυβέρνηση αντιλαμβανόταν ότι η επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης των Στενών θα χρησιμοποιείτο καταρχάς από την αναθεωρητική Γερμανία του Χίτλερ ως πρόσχημα για την επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης του Ρήνου. Συνεπώς, από πολιτική οπτική η βρετανική κυβέρνηση ήταν κατηγορηματικά αντίθετη στην αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών⁷¹⁰.

Το Φόρεϊν Όφισ με απόρρητη επιστολή προς το Ναυαρχείο (26 Ιουνίου) καθόρισε την κατευθυντήρια γραμμή που θα υιοθετούσε στο εξής η Μεγάλη Βρετανία στο ζήτημα της

⁷⁰⁸ BDF/A/II/B/33/201 [E 3175/1575/44], Sir G. Clerk (Angora) to Sir John Simon, 01/06/1933.

⁷⁰⁹ Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 37· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 25· Κούμας, *Μικρά Κράτη*, σ. 227.

⁷¹⁰ Zhivkova, *ό.π.*, σ. 25.

επαναστρατιωτικοποίησης των ζωνών στα Στενά, στηριζόμενο στις ακόλουθες συμπερασματικές παρατηρήσεις του Σάιμον. Σύμφωνα με αυτές:

α) το άρθρο 96 του βρετανικού προσχεδίου της σύμβασης για τον αφοπλισμό στο οποίο στηρίχθηκε η τουρκική αξίωση, δεν είχε καμία συνάφεια με τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης, η οποία δεν περιείχε όρο για τον περιορισμό των στρατιωτικών δυνάμεων της Τουρκίας,

β) σε αντίθεση με τον τουρκικό ισχυρισμό, η Τουρκία δεν είχε καμία διεθνή υποχρέωση να αναλάβει δράση για τη διασφάλιση της ελεύθερης εισόδου των Στενών. Η μοναδική της υποχρέωση ήταν να μην παρακωλύει την είσοδο στα Στενά, εκτός της περίπτωσης των εχθρικών σκαφών,

γ) η εγγύηση του άρθρου 18 της Σύμβασης των Στενών που παρασχέθηκε από τις Δυνάμεις στην Τουρκία ως αντιστάθμισμα της αποστρατιωτικοποίησης των Στενών και προκειμένου να διασφαλιστεί στρατιωτικά απέναντι σε μια αναίτια επίθεση, ήταν επαρκής και όχι «ακαδημαϊκή», όπως ισχυρίζονταν οι Τούρκοι. Εξάλλου, η Τουρκία με την ένταξή της στην ΚτΕ και την προσχώρησή της στο Σύμφωνο Κέλλογκ-Μπριάν είχε βελτιώσει τη θέση της και θα βελτιωνόταν ακόμη περισσότερο με τις προβλεπόμενες διατάξεις για την ασφάλεια του προσχεδίου της σύμβασης για τον αφοπλισμό,

δ) η αποδοχή της τουρκικής πρότασης για την αναθεώρηση της Σύμβασης της Λωζάννης θα ενθάρρυνε τη διατύπωση παρόμοιων αιτημάτων για την αναθεώρηση των υφιστάμενων Συνθηκών Ειρήνης και θα αποδυνάμωνε το μεταπολεμικό διεθνές σύστημα που ήταν δομημένο σε αυτές. Συγκεκριμένα, η Συνθήκη της Λωζάννης είχε ρυθμίσει όλα τα εκκρεμή ζητήματα της Τουρκίας και η τροποποίηση ενός από αυτά, όπως της Σύμβασης των Στενών, μόλις και μετά βίας δεν θα προκαλούσε αντιδράσεις και για τις λοιπές διατάξεις της συνθήκης,

ε) η όποια δημοτικότητα που ίσως θα απολάμβανε η βρετανική κυβέρνηση στην Τουρκία, αν συναινούσε στην κατάργηση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, πιθανόν θα ήταν πρόσκαιρη και μικρής αξίας. Στην πραγματικότητα μια συγκατάθεση του Λονδίνου θα ερμηνευόταν ως ένδειξη αδυναμίας, ενώ τα οφέλη της εφήμερης δημοτικότητας θα οδηγούσαν στην απώλεια σεβασμού προς τη Μεγάλη Βρετανία,

στ) επίσης, ο επικεφαλής της βρετανικής διπλωματίας υπέθετε ότι η Σοβιετική Ένωση κατηύθυνε παρασκηνιακά της ενέργειες της Τουρκίας για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Επομένως, η κατάργηση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών θα είχε ως αποτέλεσμα τη στενότερη προσέγγιση της Τουρκίας με τη Σοβιετική Ένωση και την ενδυνάμωση της στρατηγικής και στρατιωτικής θέσης των δύο κρατών στην Ανατολική Μεσόγειο, με αποτέλεσμα να τεθούν σε κίνδυνο τα βρετανικά αυτοκρατορικά συμφέροντα,

ζ) το Φόρεϊν Όφισ εκτιμούσε ότι δεν υπήρχαν επαρκείς ενδείξεις ότι η Τουρκία σκόπευε στην πραγματικότητα να θέσει το Ζήτημα των Στενών, ενώ και η ίδια η πρότασή της κρινόταν ως πρόχειρη και χωρίς προσχεδιασμό, όπως είχε παραδεχθεί και ο ίδιος ο Αράς.

Το Φόρεϊν Όφισ υποστήριζε ότι η βρετανική κυβέρνηση θα έπρεπε να αντισταθεί σθεναρά στις προτάσεις που συνεπάγονταν την τροποποίηση του συμβατικού καθεστώτος των Στενών. Σύμφωνα με τον Σάιμον, μολονότι επί του παρόντος το ζήτημα μετατέθηκε χρονικά, η Τουρκία ήταν έτοιμη να επαναφέρει το αίτημά της ανά πάσα στιγμή. Σε αυτήν την περίπτωση, ήταν επιτακτική ανάγκη για τη Μεγάλη Βρετανία να αποσαφηνίσει τη στάση που θα υιοθετούσε, ενώ ο ίδιος προέκρινε τη γραμμή που είχε ακολουθήσει η βρετανική κυβέρνηση στη Συνδιάσκεψη της Λωζάννης. Το αίτημα της Τουρκίας, υπογράμμισε το Φόρεϊν Όφισ, θα μπορούσε να απορριφθεί με βάση τους λόγους που είχαν εκτεθεί από το Ναυαρχείο και από τον υπουργό Εξωτερικών κατά τη συζήτησή του με τον Αράς. Ωστόσο, υπογράμμισε ο Σάιμον, όσο το διαμέτρημα των ναυτικών όπλων παρέμενε απεριόριστο, το επιχείρημα της Τουρκίας για την κατάργηση του επίγειου βαρέος πυροβολικού και την εγκατάσταση παράκτιων αμυντικών όπλων στην περιοχή των Στενών δεν ήταν παράλογο, ίσως να κέρδιζε τη δημόσια συμπάθεια και, επομένως, δεν θα μπορούσε να αγνοηθεί. Για αυτό τον λόγο, ο Σάιμον θεωρούσε ότι, αν η Τουρκία επέμενε στην αξίωσή της, τότε θα έπρεπε να αξιολογηθούν από την Επιτροπή για την Αυτοκρατορική Άμυνα όλα τα ακριβή δεδομένα και οι παράγοντες που την ωθούσαν στη θέση της αυτή και να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα για να ικανοποιηθεί η αξίωσή της⁷¹¹.

⁷¹¹ BDF/A/II/B/33/201, [E 3175/1575/44], Sir G. Clerk (Angora) to Sir John Simon, 01/06/1933· Zhivkova, ό.π., σ. 25-26. Βλ. επίσης και τις οδηγίες που δόθηκαν από τον Σάιμον στον Μόργκαν στο BDF/A/II/B/33/54, No 417 [E 6147/1575/44], Sir John Simon (Foreign Office) to Mr. Morgan, 02/11/1933.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΖΗΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΔΙΑΚΟΙΝΩΣΗ (ΙΟΥΛΙΟΣ 1933 - ΑΠΡΙΛΙΟΣ 1936)

Η περίοδος 1933-1936 υπήρξε -αναμφίβολα- η κρίσιμότερη στην προσπάθεια της τουρκικής κυβέρνησης για την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών της προηγούμενης δεκαετίας. Οι τριγμοί του συστήματος της συλλογικής ασφάλειας εξαιτίας του αδιεξόδου που είχε περιέλθει από τα τέλη του 1933, ύστερα από την αποχώρηση της Γερμανίας από την ΚτΕ, η αποτυχία της Διάσκεψης του Αφοπλισμού και η απαξίωση με την οποία αντιμετωπίζονταν η ΚτΕ και οι Συνθήκες Ειρήνης από τα αναθεωρητικά καθεστώτα (κυρίως της Γερμανίας), καθιστούσαν για την Τουρκία λογική και ευεξήγητη την αξίωσή της για την τροποποίηση των σχετικών με τα Στενά στρατιωτικών όρων της Συνθήκης της Λωζάννης.

Επικαλούμενη ζητήματα εθνικής ασφάλειας και εκμεταλλεζόμενη γεγονότα, όπως η κατάργηση των στρατιωτικών όρων της Συνθήκης των Βερσαλλιών από την εθνικο-σοσιαλιστική Γερμανία (1935), η ιταλο-αιθιοπική κρίση (1935-1936) και η απροειδοποίητη εισβολή των χιτλερικών στρατευμάτων στη Ρηνανία (1936), η Άγκυρα κατόρθωσε να αναδείξει το Ζήτημα των Στενών και τελικά να το παραπέμψει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων. Με χαρακτηριστική οξυδέρκεια, διορατικότητα και αναμονή, η τουρκική διπλωματία -ιδιαίτερα ο «[...] ανήσυχος τον νουν και εφευρετικός και ταχύς εις το να καταστρώνει σχέδια και συνδυασμούς [...]»⁷¹² Αράς-αντέστρεψε τις αρχικά αρνητικές διαθέσεις των Δυνάμεων εντός του οργανισμού της ΚτΕ. Με την πολυσχιδή του δραστηριότητα εξασφάλισε για τη χώρα του ένα ευνοϊκό και σταθερό πλαίσιο ασφάλειας, εντάσσοντάς την στο Βαλκανικό Σύμφωνο και διατηρώντας τις ήδη υπάρχουσες φιλικές σχέσεις με τη Σοβιετική Ένωση και την Ελλάδα. Παράλληλα, εκτός της πυρετώδους διπλωματικής δραστηριότητας, η Τουρκία εξακολουθούσε τη συστηματική αναδιοργάνωση των ενόπλων δυνάμεών της, ενώ ενίσχυε και την άμυνα πέριξ των Στενών.

Αναμφισβήτητα, η μεταβολή της στάσης της Μεγάλης Βρετανίας διαδραμάτισε ουσιαστικό ρόλο στην εξέλιξη του Ζητήματος των Στενών. Κατά τη διάρκεια του Ιταλο-αιθιοπικού Πολέμου, οι αρχηγοί των τριών κλάδων των βρετανικών ενόπλων δυνάμεων είχαν ήδη με υπόμνημά τους επισημάνει στο Φόρεϊν Όφισ τη στρατηγική αξία της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο και την ανάγκη διατήρησης φιλικών σχέσεων μαζί της. Πέρα από το γεγονός ότι η Τουρκία θα χρησίμευε ως αντίβαρο απέναντι στις ιταλικές φιλοδοξίες για κυριαρχία στη Μεσόγειο, θα αποτρεπόταν μια στενή

⁷¹² ΔΙΑΥΕ/1936/12/2, αρ. πρωτ. 857/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 25/03/1936.

τουρκο-σοβιετική συνεργασία και θα εμποδιζόταν η διείσδυση του γερμανικού κεφαλαίου στη χώρα. Η κρίση στην Αιθιοπία κατέδειξε ότι η αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη των Στενών καθιστούσε την Τουρκία ευάλωτη και έκθετη σε μια ιταλική επίθεση.

Η τουρκική ηγεσία θεωρούσε ότι οι εγγυήτριες χώρες που είχαν αναλάβει τη διαφύλαξη του καθεστώτος των Στενών δεν ήταν πλέον σε θέση να τα υπερασπιστούν. Ήταν, εξάλλου, πεπεισμένη ότι οι Δυτικές Δυνάμεις, εν προκειμένω η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία, θα αναλάμβαναν στρατιωτική δράση μόνο στην περίπτωση που θίγονταν τα άμεσα συμφέροντά τους. Επίσης, οι οικονομικές κυρώσεις που είχαν επιβληθεί στη Ρώμη αποδείχθηκαν αναποτελεσματικές και η ΚτΕ δεν φαινόταν ικανή να θέσει όρια στα επεκτατικά σχέδια του Μουσολίνι.

Το έναυσμα όμως για την πραγματική ανακίνηση του Ζητήματος των Στενών δόθηκε με την κρίση στη Ρηνανία, την άνοιξη του 1936. Η πραξικοπηματική αυτή ενέργεια της Γερμανίας, αν και καταδικάστηκε από τους επίσημους τουρκικούς κύκλους, δεν προξένησε αισθήματα δυσαρέσκειας στην Άγκυρα. Κάθε ενέργεια που έτεινε να ανατρέψει τους επιβληθέντες από τις Συνθήκες Ειρήνης στρατιωτικούς περιορισμούς, δημιουργούσε και μια νέα ευνοϊκή κατάσταση για την προώθηση της λύσης του ζητήματος του αποπλισμού των Στενών. Σεβόμενη όμως τους διεθνείς κανόνες και εργαζόμενη για τη διατήρηση της ευρωπαϊκής ειρήνης και ασφάλειας, η κυβέρνηση της Άγκυρας επέλεξε δια της διπλωματικής οδού να διαπραγματευθεί την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών, έχοντας εξασφαλίσει τη συγκατάθεση του Λονδίνου και με την πεποίθηση ότι το διάβημά της προς τα ενδιαφερόμενα κράτη θα τύγχανε ευνοϊκής ανταπόκρισης.

1. Το Σύμφωνο του Ευξείνου

Ο επόμενος στόχος στον οποίο επιδόθηκε η Τουρκία -όμως ανεπιτυχώς - αφορούσε τη σύναψη ενός περιφερειακού συμφώνου που θα περιλάμβανε τα κράτη της Μαύρης Θάλασσας και την Ελλάδα. Στις 4 Ιουλίου 1933 υπογράφηκε στη σοβιετική πρεσβεία του Λονδίνου σύμβαση μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης, της Γιουγκοσλαβίας, της Ρουμανίας, της Τσεχοσλοβακίας και της Τουρκίας, της οποίας οι διατάξεις προέβλεπαν τον ορισμό και τις περιπτώσεις που ένα κράτος θα θεωρείται ως επιτιθέμενο στις διεθνείς κρίσεις. Η πρόβλεψη άρθρου που επέτρεπε την προσχώρηση και άλλων κρατών σε αυτό, ώθησε τον Αράς να προτείνει στον Μάξιμο τη συμμετοχή και της Ελλάδας στο σύμφωνο⁷¹³. Παράλληλα και σύμφωνα με εξακριβωμένες πληροφορίες διπλωματικών και δημοσιογραφικών κύκλων, ο Αράς σχεδίαζε τη σύναψη Συμφώνου του Ευξείνου μεταξύ της

⁷¹³ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/Π, αρ. πρωτ. 1801/Στ/33, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς Γεώργιο Πεσμαζόγλου (ΥΠΕΞ), 04/07/1933· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 181.

Σοβιετικής Ένωσης, της Τουρκίας, της Ρουμανίας, της Βουλγαρίας και της Ελλάδας, στοχεύοντας στην αντικατάσταση των διατάξεων περί αποστρατιωτικοποίησης των Στενών⁷¹⁴.

Οι πιθανότητες πραγματοποίησης του σχεδίου ήταν σοβαρές, εφόσον με το σύμφωνο της 4ης Ιουλίου επήλθε προσέγγιση της Ρουμανίας με τη Σοβιετική Ένωση, με τη Μόσχα να αναγνωρίζει έμμεσα την προσάρτηση της Βεσσαραβίας από τη Ρουμανία. Ωστόσο, το μειονέκτημα του συμφώνου ήταν ότι δεν προέβλεπε την επιβολή κυρώσεων στην περίπτωση παραβίασής του⁷¹⁵. Αν, για παράδειγμα, ξεσπούσε μελλοντικά εμπόλεμη διαμάχη μεταξύ της Ρουμανίας και της Σοβιετικής Ένωσης για τη Βεσσαραβία, η Τουρκία θα ήταν σε θέση να απαγορεύσει την είσοδο στα Στενά μόνο ύστερα από την αναθεώρηση της Σύμβασης της Λωζάννης⁷¹⁶. Ο Αράς ήλπιζε ότι με την προσχώρηση της Βουλγαρίας και της Ελλάδας τόσο στο σύμφωνο της 4ης Ιουλίου όσο και στο Σύμφωνο του Ευξείνου, οι διαφορές μεταξύ των δύο κρατών θα εξομαλύνονταν, οι βουλγαρικές αναθεωρητικές τάσεις θα κατευνάζονταν και θα ήταν πιθανή η συνομολόγηση τριμερούς τουρκο-βουλγαρο-ελληνικού συμφώνου⁷¹⁷.

Την άποψη του Αράς συμμεριζόταν και το Βουκουρέστι. Σύμφωνα με την αντίληψη του πρεσβευτή της ρουμανικής κυβέρνησης στα Τίρανα, η συμμετοχή της Ελλάδας στο Σύμφωνο του Ευξείνου θα έπρεπε να πραγματοποιηθεί ανενδοίαστα, διότι θα της δινόταν η ευκαιρία να προσεγγίσει τη Βουλγαρία, χωρίς να υπάρχει κίνδυνος να θιγούν οι σχέσεις της με τη Γιουγκοσλαβία. Εξάλλου, και άλλα κράτη είχαν τη δυνατότητα προσχώρησης στο εν λόγω σύμφωνο⁷¹⁸.

Ο Αράς κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη βρετανική πρωτεύουσα, όπου συμμετείχε στις εργασίες της Παγκόσμιας Οικονομικής Συνδιάσκεψης, και αργότερα επισκεπτόμενος το Παρίσι και τη Ρώμη, αναφέρθηκε σε σχέδιο «[...] καταργήσεως διεθνούς ελέγχου Στενών έναντι εγγυήσεων επί της διόδου υπέρ ενδιαφερομένων δυνάμεων [...]»⁷¹⁹. Σύμφωνα με πληροφορίες που περιήλθαν σε γνώση της ελληνικής πρεσβείας στη Ρώμη, ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας Νικολάε Τιτουλέσκου (1882-1941) και το γαλλικό Υπουργείο Εξωτερικών έκριναν θετικά την τουρκική εισήγηση σε αντίθεση με το Φόρεϊν Όφισ. Η ιταλική κυβέρνηση, μολονότι δεν ήταν αρνητική,

⁷¹⁴ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/ΧVI, αρ. πρωτ. 1946, Πανάς (επιτετραμμένος στην ελληνική πρεσβεία Βερολίνου) προς ΥΠΕΞ, 13/07/1933· ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/IV, αρ. πρωτ. 6272, ΥΠΕΞ προς πρεσβεία Ρώμης, 14/07/1933· *Ελεύθερον Βήμα*, 18/07/1933, 29/07/1933.

⁷¹⁵ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/II, αρ. πρωτ. 1275, Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 08/07/1933.

⁷¹⁶ Akgün, «Great Powers», σ. 65.

⁷¹⁷ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/ΧVI, αρ. πρωτ. 1375, Σακελλαρόπουλος (Αγκυρα) προς Πεσμαζόγλου, 18/07/1933.

⁷¹⁸ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/ΧVI, ά. αρ. πρωτ., Διαμαντόπουλος (Τίρανα) προς Μελά, 21/07/1933.

⁷¹⁹ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/IV, αρ. τηλ. 1443, Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 15/07/1933.

εντούτοις διατύπωσε την άποψη ότι ύστερα από τη συνομολόγηση του Τετραμερούς Συμφώνου⁷²⁰, το Ζήτημα των Στενών θα έπρεπε να εξεταστεί από κοινού από τις Μεγάλες Δυνάμεις⁷²¹.

Καθ' οδόν προς την Άγκυρα, ο Αράς συναντήθηκε στην Αθήνα με τον Τσαλδάρη και τον εκτελούντα χρέη υπουργού Εξωτερικών (03/06 - 09/08/1933) Γεώργιο Πεσμαζόγλου (1889-1984). Στη συνομιλία τους στις 16 Ιουλίου, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας υπογράμμισε ότι η συμμετοχή της Ελλάδας στο Σύμφωνο του Ευξείνου πέραν των πολιτικών ωφελημάτων που θα της προσέφερε, θα την ευνοούσε και στον οικονομικό τομέα, καθώς η ελληνική εμπορική ναυτιλία θα απολάμβανε ιδιαίτερο προνομιακό καθεστώς στη Μαύρη Θάλασσα, ουσιαστικά ισοδύναμο με το μονοπώλιο των μεταφορών. Ο Αράς επιβεβαίωσε τη θετική ανταπόκριση των Δυνάμεων και των βαλκανικών κρατών ως προς τη συνομολόγηση του συμφώνου και την επιθυμία προσχώρησης της Βουλγαρίας σε αυτό, παρά τις επιφυλάξεις της αναφορικά με τη διάταξη του καθορισμού του επιτιθέμενου⁷²².

Παρά τα δελεαστικά οφέλη που, σύμφωνα με τον Αράς, θα αποκόμιζε η Ελλάδα, η ελληνική κυβέρνηση αποφάσισε τελικά να μην ακολουθήσει την Τουρκία στο νέο της εγχείρημα, έως ότου το Σύμφωνο του Ευξείνου συζητείτο σε όλες του τις λεπτομέρειες και με τη συμμετοχή όλων των εμπλεκόμενων μερών. Με τη στάση της υπεύθυνης πολιτικής ηγεσίας ήταν σύμφωνος και ο Μελάς, ο οποίος είχε απομακρυνθεί από το Υπουργείο Εξωτερικών στα τέλη Ιουλίου. Σε άρθρο του στο *Ελεύθερον Βήμα* τόνιζε χαρακτηριστικά τα εξής:

«[...] Όπως και αν έχει όμως το πράγμα, είτε εν Γενεύη επανασυζητηθεί το ζήτημα κατά την επανάληψιν των εργασιών της διασκέψεως, είτε θα εξετασθεί υπό των τεσσάρων δυνάμεων, ως προβλέπει άλλη διάταξις του τετραμερούς συμφώνου περί ζητημάτων, άτινα τυχόν θα παρέμενον άλυτα κατά την διάσκεψιν του αφοπλισμού.

Υπό την μίαν ή την άλλην εκδοχήν επομένως δεν φαίνεται ατυχώς ότι το ζήτημα των Στενών και συνεπώς το ζήτημα του Ευξείνου έχει ωριμάσει επαρκώς προς οριστικήν συζήτησιν και έτι ολιγώτερον προς υπογραφήν αυτού σήμερα. Διότι δεν φανταζόμεθα περί άλλου τινός συμφώνου του Ευξείνου να δύναται να γίνει λόγος περιέχοντος απλώς την έκφρασιν των επί του θέματος σκέψεων και τας αποφάσεις, έστω, των παροχθίων του Ευξείνου κρατών ή και της Ελλάδος ακόμη, ενδιαφερομένης, ως είπομεν, εις την ναυσιπλοΐαν

⁷²⁰ Στις 15 Ιουλίου 1933, η Μεγάλη Βρετανία, η Ιταλία, η Γερμανία και η Γαλλία υπέγραψαν στη Ρώμη σύμφωνο με το οποίο επανεπιβεβαίωσαν την προσήλωσή τους στις αρχές του Συμφώνου της ΚτΕ, των Συμφωνιών του Λοκάρνο και του Συμφώνου Κέλλογκ-Μπριάν. Η σύλληψη του συμφώνου -που στην αρχική του μορφή ήταν διάφορο από το υπογραφόμενο- οφειλόταν στον Μουσολίνι, ο οποίος σκόπευε να αποδυναμώσει τον ρόλο των λιγότερο ισχυρών κρατών στις διεθνείς υποθέσεις. Βλ. σχετικά *Ελεύθερον Βήμα*, 16/07/1933· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 154-160.

⁷²¹ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/IV, αρ. τηλ. 1443, Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 15/07/1933.

⁷²² «Συνομιλία 16/07/1933 μεταξύ κ.κ. Τσαλδάρη-Τεφίκ Ρουσδή-Πεσμαζόγλου», ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/XVI· *Ελεύθερον Βήμα*, 17/07/1933· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 92-93.

των Στενών. Τοιαύτη τυχόν συμφωνία θα ήτο όλως περιορισμένης σημασίας, αφού και η σύμπραξις των μεγάλων δυνάμεων είναι απαραίτητος προς μεταβολήν του καθεστώτος. [...]»⁷²³.

Η *Πρωϊα* σε άρθρο της επί τη ευκαιρία της επικείμενης υπογραφής του Ελληνο-τουρκικού Συμφώνου, υπογράμμισε ότι η περίπτωση προσχώρησης της Ελλάδας στο Σύμφωνο του Ευξείνου φαινόταν να έχει αποκλειστεί, διότι τα συμφέροντα της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας εξασφαλιζόνταν

«[...] από την στενότητα των φιλικών σχέσεων τας οποίας διατηρεί με την Τουρκίαν. Επομένως δεν παρίσταται αναγκαία η συμμετοχή της Ελλάδος εις το πολυμερές σύμφωνον του Ευξείνου.»⁷²⁴.

Προκειμένου να διαψευσθούν οι φήμες περί συμμετοχής και της Ελλάδας στο σύμφωνο, το γραφείο τύπου του Υπουργείου Εξωτερικών εξέδωσε ανακοίνωση (29 Αυγούστου), σύμφωνα με την οποία

«[...] Η Ελληνική Κυβέρνησις, της οποίας οι μετά της Τουρκίας στενότεροι δεσμοί φιλίας και παγκοίνως γνωστοί, ενδιαφέρεται ουσιωδέστατα δια τα ζητήματα τ' αφορώντα τα Στενά και θα κανονίσει την έναντι του Συμφώνου του Ευξείνου στάσιν της, αφού λάβει γνώσιν των εν αυτή περιληφθησομένων διατάξεων.»⁷²⁵.

Πέρα από τους προφανείς λόγους που ώθησαν την ελληνική κυβέρνηση να αρνηθεί τη συμμετοχή της στο σύμφωνο των κρατών της Μαύρης Θάλασσας, η ίδια επιθυμούσε να μην διαταράξει τις σχέσεις της με τη Γιουγκοσλαβία και να αποφύγει μια ενδεχόμενη σύναψη συμμαχικών δεσμών του Βελιγραδίου με τη Σόφια⁷²⁶. Τελικά, το φιλόδοξο σχέδιο του Αράς παρέμεινε στη σφαίρα των θεωρητικών συζητήσεων. Μάλιστα, σε δηλώσεις του προς τον βουλγαρικό τύπο αρνήθηκε την ύπαρξή του⁷²⁷, ενώ και ο Τιτουλέσκου κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του στην τουρκική πρωτεύουσα στα μέσα Οκτωβρίου δήλωσε ότι η ενημέρωση που είχε λάβει για το Σύμφωνο του Ευξείνου ήταν μέσα από τον Τύπο⁷²⁸. Κατά τη γνώμη του, εφόσον το ζήτημα της ελευθερίας των Στενών αφορούσε όχι μόνο τα κράτη της Μαύρης Θάλασσας, αλλά και

⁷²³ Γεώργιος Μελάς, «Η ελληνοτουρκική φιλία και το σύμφωνο του Ευξείνου», *Ελεύθερον Βήμα*, 26/08/1933.

⁷²⁴ *Πρωϊα*, «Η μετάβασις του κ. Τσαλδάρη στην Αγκυρα. Τα κυριότερα αντικείμενα των συνομιλιών», 28/08/1933 στο ΔΙΑΥΕ/1933/ΑΑΚ.8.

⁷²⁵ *Πρωϊα*, «Η στάσις της Ελλάδος εν περιπτώσει συνάψεως Συμφώνου του Ευξείνου», 30/08/1933 στο ΔΙΑΥΕ/1933/ΑΑΚ.8.

⁷²⁶ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 93.

⁷²⁷ *Ελεύθερον Βήμα*, 24/09/1933.

⁷²⁸ *Ελεύθερον Βήμα*, 20/10/1933.

τις Μεγάλες Δυνάμεις, δεν ανέμενε κάποια θετική εξέλιξη στο αίτημα της Τουρκίας για την κατάργηση των αφοπλισμένων ζωνών στα Στενά⁷²⁹.

2. Οι διεθνείς και βαλκανικές εξελίξεις και το Ζήτημα των Στενών (Σεπτέμβριος 1933 - Ιούλιος 1935)

Οι πρώτες απόπειρες της Τουρκίας να καταργήσει το καθεστώς αποστρατιωτικοποίησης των Στενών είτε εντός των κόλπων της ΚτΕ είτε με τη συνομολόγηση ενός περιφερειακού Συμφώνου του Ευξείνου δεν στέφθηκαν από επιτυχία, καθώς και στις δύο περιπτώσεις οι ενέργειές της δεν έλαβαν θετική ανταπόκριση. Τους τελευταίους μήνες του 1933 και στις αρχές του 1934, η Τουρκία εστίασε την εξωτερική της πολιτική στη διατήρηση της ασφάλειας στα Βαλκάνια και στη Μέση Ανατολή. Με την Ελλάδα υπέγραψε στις 14 Σεπτεμβρίου 1933 στην Άγκυρα Σύμφωνο Εγκάρδιας Συνεννόησης, με το οποίο οι δύο χώρες δεσμεύονταν για το απαραβίαστο των κοινών τους συνόρων στη Θράκη (όχι όμως και των κοινών ναυτικών συνόρων), την ανταλλαγή απόψεων επί των διεθνών υποθέσεων που παρουσίαζαν ενδιαφέρον και για τις δύο και την κοινή τους αντιπροσώπευση στις διεθνείς συνδιασκέψεις από έναν αντιπρόσωπο, στην περίπτωση που μία από τις δύο δεν αντιπροσωπευόταν. Το σύμφωνο είχε δεκαετή διάρκεια ισχύος και σε περίπτωση μη καταγγελίας του θα ανανεωνόταν για άλλα δέκα έτη. Το Σύμφωνο της Εγκάρδιας Συνεννόησης εξυπηρετούσε έναν κοινό στόχο και των δύο κρατών: τη διασφάλιση των συνόρων στη Δυτική Θράκη για την Ελλάδα και των συνόρων στην Ανατολική Θράκη και της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης των Στενών για την Τουρκία, έναντι μιας επίθεσης της Βουλγαρίας⁷³⁰.

Η Βουλγαρία αρνήθηκε τη συμμετοχή της στο σύμφωνο, διότι θα ανακόπτονταν οι επιδιώξεις της για έξοδο στο Αιγαίο και οι φιλοδοξίες της για την Ανατολική Θράκη⁷³¹ και στράφηκε προς τη Γιουγκοσλαβία (19 Σεπτεμβρίου) προκειμένου να αποτρέψει την απομόνωσή της στα Βαλκάνια⁷³². Ωστόσο, λίγες ημέρες αργότερα από την υπογραφή του ελληνο-τουρκικού συμφώνου, η Τουρκία και η Βουλγαρία ανανέωσαν στη Σόφια (24 Σεπτεμβρίου 1933) για μια επιπλέον πενταετία τη μεταξύ τους Συνθήκη Ουδετερότητας, Συνδιαλλαγής, Δικαστικού

⁷²⁹ *Ελεύθερον Βήμα*, 17/10/1933.

⁷³⁰ Για τους όρους του συμφώνου βλ. BDFA/II/B/33/71, No 34, *Turkey: Annual Report 1933*, Mr. Morgan (Angora) to Sir John Simon, 20/01/1934· *Ελεύθερον Βήμα*, 15/09/1933. Βλ. επίσης Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 93· Mustafa Türkes, «The Balkan pact and its immediate implications for the Balkan states, 1930-34», *Middle Eastern Studies*, volume 30, number 1, January 1994, σ. 130· Αλεξανδρή, «Το Ιστορικό Πλαίσιο», σ. 78· Ιωάννης Π. Πικρός, *Τουρκικός Επεκτατισμός: Από το Μύθο της Ελληνοτουρκικής Φιλίας στην Πολιτική για την Αστυνόμευση των Βαλκανίων 1930-1935*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1996, σ. 30· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 184-185.

⁷³¹ Dostas, ό.π., σ. 93· Türkes, ό.π., σ. 131.

⁷³² Türkes, ό.π., σ. 131-132.

Διακανονισμού και Διαιτησίας που είχε υπογραφεί το 1929⁷³³. Στις 17 Οκτωβρίου και 27 Νοεμβρίου 1933 αντίστοιχα, η Τουρκία υπέγραψε Συνθήκες Φιλίας, Μη Επίθεσης και Δικαστικού Διακανονισμού με τη Ρουμανία και τη Γιουγκοσλαβία⁷³⁴.

Στα τέλη Οκτωβρίου και με την ευκαιρία των εορτασμών της δεκάτης επετείου ανακήρυξης της Τουρκικής Δημοκρατίας, σοβιετική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον επίτροπο Άμυνας στρατηγό Κλίμεντ Βοροσίλοφ (1881-1969) και τον Καραχάν επισκέφθηκε την Άγκυρα και επιθεώρησε την άμυνα στα όρια της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης των Δαρδανελίων. Η επιθεώρηση των Δαρδανελίων έδωσε αφορμή στις ξένες διπλωματικές αποστολές και στους δημοσιογραφικούς κύκλους να υποπτευθούν την υπογραφή συνθήκης στρατιωτικής συμμαχίας μεταξύ των δύο κρατών, με την οποία η Μόσχα θα παρείχε τον απαιτούμενο εξοπλισμό για την άμυνα των Στενών, ενώ η Άγκυρα από την πλευρά της θα αναλάμβανε την υποχρέωση να απαγορεύει την είσοδο πολεμικών πλοίων στα Στενά κάθε φορά που το έκρινε σκόπιμο η Σοβιετική Ένωση. Οι διαρροές από τη σοβιετική πρεσβεία στην Άγκυρα έκαναν λόγο για την προμήθεια 100 ναρκών και τη μελλοντική παραγγελία άλλων 900 από την Τουρκία. Μολονότι ο Αράς και ο σύμβουλος της σοβιετικής πρεσβείας διέψευσαν τις φήμες για την ύπαρξη αμυντικού συμφώνου, υπήρχε η βεβαιότητα ότι η επίσκεψη των Σοβιετικών συνδεόταν με την επιδίωξη της τουρκικής κυβέρνησης να επανοχυρώσει τα Στενά⁷³⁵. Επιστρέφοντας στην Άγκυρα ύστερα από την αποχώρηση της σοβιετικής αντιπροσωπείας, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας ανέφερε στον επιτετραμμένο της βρετανικής πρεσβείας στην τουρκική πρωτεύουσα ότι επιθυμούσε την προσχώρηση της Σοβιετικής Ένωσης στο άρθρο 18 της Σύμβασης των Στενών και τη συνεργασία της με τις υπόλοιπες εγγυήτριες Δυνάμεις του καθεστώτος αυτών (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία και Ιαπωνία). Εναλλακτικά, πρότεινε τη συνομολόγηση ξεχωριστής συμφωνίας μεταξύ της Τουρκίας και της Σοβιετικής Ένωσης, που θα περιείχε τους ίδιους με το άρθρο 18 εγγυητικούς όρους, δηλαδή την ασφάλεια της ελεύθερης ναυσιπλοΐας και των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών των Στενών από μια απρόκλητη επίθεση⁷³⁶.

Οι ενδοβαλκανικές ζυμώσεις και οι πρωτοβουλίες που αναλήφθηκαν από τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία για την παγίωση του βαλκανικού καθεστώτος οδήγησαν στην υπογραφή του

⁷³³ BDF/A/II/B/33/71, No 34, *Turkey: Annual Report 1933*, Mr. Morgan (Angora) to Sir John Simon, 20/01/1934· *Ελεύθερον Βήμα*, 24/09/1933· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 93. Η Τουρκία είχε υπογράψει Συνθήκη Φιλίας, Δικαστικής Διευθέτησης και Διαιτησίας με τη Βουλγαρία στις 6 Μαρτίου 1929.

⁷³⁴ BDF/A/II/B/33/71, No 34, *Turkey: Annual Report 1933*, Mr. Morgan (Angora) to Sir John Simon, 20/01/1934· Dontas, ό.π., σ. 93· Türkes, «The Balkan pact», σ. 134· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 196.

⁷³⁵ ΔΙΑΥΕ/1933/Α/3/ΧVII, αρ. πρωτ. 51472, Μοσχόπουλος προς Β' Πολιτική Διεύθυνση ΥΠΕΞ, 15/12/1933· BDF/A/II/B/33/62, No 433 [E 6992/130/44], Mr. Morgan (Angora) to Sir John Simon, 10/11/1933· BDF/A/II/B/33/71, No 34, *Turkey: Annual Report 1933*, Mr. Morgan (Angora) to Sir John Simon, 20/01/1934· Akgün, «Great Powers», σ. 65-66· Dontas, ό.π., σ. 95.

⁷³⁶ BDF/A/II/B/33/71, No 34, *Turkey: Annual Report 1933*, Mr. Morgan (Angora) to Sir John Simon, 20/01/1934· Deluca, *Great Power*, σ. 18.

Συμφώνου Βαλκανικής Συνεννόησης στην Αθήνα στις 9 Φεβρουαρίου 1934 μεταξύ της Ελλάδας, της Τουρκίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Ρουμανίας, με το οποίο τα συμβαλλόμενα κράτη δεσμεύονταν για την ασφάλεια και την εδαφική ακεραιότητα των συνόρων της Βαλκανικής. Σκοπός και των τεσσάρων κρατών ήταν να περιορίσουν τις αναθεωρητικές τάσεις της Βουλγαρίας προσελκύντάς την στο βαλκανικό πλέγμα συμμαχιών και να την αποσπάσουν από την επιρροή της Ιταλίας. Οι βουλγαρικές όμως αξιώσεις ως προς τη Θράκη και τη Νότια Δοβρουτσά, καθώς και η επίμονη απαίτησή της για διέξοδο στο Αιγαίο, κράτησαν τη χώρα εκτός του βαλκανικού συνασπισμού⁷³⁷.

Ιδιαίτερα για την Τουρκία, υπογράμμισε εμπιστευτικά ο Αράς σε συνομιλία του με τον πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας Σερ Πέρσι Λορέιν (1880-1961) στις 19 Φεβρουαρίου, πρώτο και κύριο μέλημά της ως προς το υπογραφέν Βαλκανικό Σύμφωνο ήταν το Ζήτημα των Στενών. Η τουρκική κυβέρνηση, σύμφωνα με τον υπουργό Εξωτερικών, προσδοκούσε ότι η συνομολόγηση του Βαλκανικού Συμφώνου θα συνέβαλε ακόμη περισσότερο στην πιθανότητα να παραμείνει ελεύθερος ο διάπλους των Στενών, διότι για όσο χρονικό διάστημα τα Στενά παρέμεναν «ανοικτά» αποτελούσαν πηγή πλούτου και ευημερίας για την Τουρκία. Αντίθετα, το «κλείσιμό» τους ήταν επιζήμιο για τα τουρκικά συμφέροντα. Ο Αράς είπε ότι οι θέσεις της Τουρκίας στο Ζήτημα των Στενών είχαν διαμορφωθεί οριστικά και είχαν υιοθετηθεί δύο απόψεις ως αξίωμα: α) η φύλαξη των Στενών προϋπέθετε τη φύλαξη της χερσονήσου της Καλλίπολης καθώς και της ενδοχώρας του Βοσπόρου, τουλάχιστον έως την Τσατάλτζα, β) τα Στενά θα μπορούσαν να προστατευθούν αποτελεσματικά μόνο από τις δύο τους ακτές. Η τουρκική κυβέρνηση, συνέχισε, θεωρούσε ότι ήταν απόλυτα υπεύθυνη να κρατά τα Στενά ελεύθερα απέναντι σε μια εξωτερική απειλή. Συνεπώς, η σύναψη του Βαλκανικού Συμφώνου ελάττωνε αυτή την τελευταία πιθανότητα, καθώς ο στόχος της Τουρκίας ήταν να μειώσει τις απειλές που θα μπορούσαν να οδηγήσουν στην απαγόρευση της εισόδου στα Στενά. Η Τουρκία δεν επιθυμούσε να ανακινηθεί το Ζήτημα των Στενών εξαιτίας είτε μιας απόπειρας απειλής κατά της Σοβιετικής Ένωσης από το Αιγαίο είτε μιας επιχειρούμενης εμφάνισης των σοβιετικών ναυτικών δυνάμεων κατευθυνόμενων προς το Αιγαίο. Ο Αράς δεν έκανε καμία μνεία σχετική με το ζήτημα της επανοχύρωσης της ζώνης των Στενών, μολονότι ο Λορέιν

⁷³⁷ Για τις διαδικασίες σύμπτυξης, τους όρους και τις αντιδράσεις που προκάλεσε η υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου βλ. ενδεικτικά Dilek Barlas, «Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean. Opportunities and Limits for Middle-power Activism in the 1930s», *Journal of Contemporary History*, volume 40, number 3, July 2005, σ. 448-449· Dantas, *Greece and Turkey*, σ. 94· Robert Joseph Kerner and Harry Nicholas Howard, *The Balkan Conferences and the Balkan Entente 1930-1935: A Study in the Recent History of the Balkan and Near Eastern Peoples*, Berkeley, California, University of California Press, 1936, σ. 120-138· Constantin Svolopoulos, «Le Problème de la Sécurité dans le Sud-Est Européen de l'Entre - Deux - Guerres: À la Recherche des Origines du Pacte Balkanique de 1934», *Balkan Studies*, volume 14, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1973, σ. 267-292· Arnold J. Toynbee (επιμ.), *Survey of International Affairs 1934*, London, Oxford University Press, 1935, σ. 508-535· Türkes, «The Balkan pact», σ. 132-141· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 185-228· Πικρός, *Τουρκικός Επεκτατισμός*, σ. 30-32· Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια*, σ. 1368-1371· Τούντα-Φεργάδη, *Θέματα*, σ. 373-383.

πίστευε ότι αυτό ήταν το θέμα που κυριαρχούσε στη σκέψη του. Από τα λεγόμενα, επίσης, του Αράς, ο Λορέϊν συμπέρανε ότι η Τουρκία θα αισθανόταν ασφαλής στα Στενά, αν η Βουλγαρία προσχωρούσε στο Βαλκανικό Σύμφωνο, διότι σε μια τέτοια περίπτωση δεν θα ασκούσε πιέσεις για την επαναστρατιωτικοποίηση των ανοχύρωτων ζωνών⁷³⁸.

Παράλληλα με την ολοκλήρωση των ενεργειών που οδήγησαν στο Βαλκανικό Σύμφωνο, ο Αράς κατηύθυνε τη δραστηριότητά του προς τη σύναψη και πολυμερούς συμφώνου μη επίθεσης για τη Μέση Ανατολή που θα περιλάμβανε τη Μεγάλη Βρετανία, την Τουρκία, την Περσία, το Ιράκ, το Αφγανιστάν και τη Σοβιετική Ένωση. Στα τέλη του 1933 και στις αρχές του 1934 το ζήτημα συζητήθηκε τόσο στο Λονδίνο όσο και στην Άγκυρα. Η απάντηση του Φόρεϊν Όφισ (20 Ιανουαρίου 1934) δεν ήταν ενθαρρυντική. Ο ισχυρισμός του ήταν ότι η συνομολόγηση του προτεινόμενου συμφώνου ήταν υπερβολική, εφόσον τα ήδη υφιστάμενα σύμφωνα αρκούσαν και κατοχύρωναν τις σχέσεις μεταξύ των κρατών. Οι σχέσεις μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας και της Τουρκίας, συνέχιζε η διακοίνωση του Φόρεϊν Όφισ, ήταν τόσο ικανοποιητικές που δεν χρειάζονταν επιπλέον εγγυήσεις. Εξάλλου, τα προτεινόμενα προς συμμετοχή στο σύμφωνο κράτη ήταν ήδη είτε μέλη της ΚτΕ είτε είχαν προσχωρήσει στο Σύμφωνο Κέλλογκ-Μπριάν. Ύστερα από την αρνητική απάντηση του Λονδίνου, η τουρκική κυβέρνηση δεν επανήλθε στο ζήτημα⁷³⁹.

Την Τουρκία την απασχολούσε ιδιαίτερα η πολιτική μιας άλλης ισχυρής Δύναμης στη Μεσόγειο, της Ιταλίας. Η εμπλοκή της τελευταίας στα οικονομικά ζητήματα των χωρών της Κεντρικής Ευρώπης και η υπογραφή των πρωτοκόλλων που υπογράφηκαν στη Ρώμη (17 Μαρτίου 1934) μεταξύ της Ιταλίας, της Αυστρίας και της Ουγγαρίας προσέφεραν, κατά την τουρκική άποψη, οικονομικά πλεονεκτήματα στην Ιταλία και ισχυροποιούσαν την πολιτική της θέση στον Δούναβη⁷⁴⁰. Την επομένη (18 Μαρτίου), ο Μουσολίνι μιλώντας στα μέλη του Φασιστικού Κόμματος διακήρυξε ότι το μέλλον της Ιταλίας βρισκόταν στην Ασία και την Αφρική και δικαιολόγησε την ενίσχυση των ναυτικών οχυρώσεων στα Δωδεκάνησα (στη Ρόδο και τη Λέρο) ως αναπόφευκτη, από τη στιγμή που η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία διατηρούσαν ναυτικές βάσεις στη Μεσόγειο⁷⁴¹.

Παρά τις αντίθετες διαβεβαιώσεις των Ιταλών ότι δεν υπήρχε καμία επιθετική πρόθεση εναντίον της Τουρκίας, ο ιταλικός επεκτατισμός δημιούργησε ανησυχία στην τουρκική ηγεσία⁷⁴².

⁷³⁸ BDFA/II/B/33/84, No 8 [E 1345/1345/44], Sir P. Loraine (Angora) to Sir John Simon, 20/02/1934· Akgün, «Great Powers», σ. 66.

⁷³⁹ BDFA/II/B/33/151, No 60 [E 854/854/44], Sir P. Loraine (Angora) to Sir John Simon, *Turkey: Annual Report 1934*, 31/01/1935· DBFP/II/VII/574, No 9 [E 1261/400/65], Sir P. Loraine (Angora) to Sir John Simon, 20/02/1934· Akgün, ό.π., σ. 66.

⁷⁴⁰ Barlas, *Etatism*, σ. 155· Toynbee, *Survey*, σ. 487-507.

⁷⁴¹ Barlas, ό.π., σ. 155-156· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 37· Toynbee, ό.π., σ. 330.

⁷⁴² Toynbee, ό.π., σ. 330 (υποσημ. 2).

Επίσης, ο παράνομος επανεξοπλισμός της Βουλγαρίας και η απειλή μιας ενδεχόμενης συνδυασμένης ιταλο-βουλγαρικής ενέργειας κατά της Θράκης κυριαρχούσε στη σκέψη της τουρκικής κυβέρνησης και υπήρχαν ξεκάθαρες ενδείξεις ότι λάμβανε αυξημένα μέτρα στην παρακείμενη της αποστρατιωτικοποιημένης των Στενών ζώνης περιοχή και στη ζώνη κατά μήκος του εδαφικού συνόρου της Ευρωπαϊκής Τουρκίας, με σκοπό να καταλάβει στρατιωτικά τις δύο αυτές ζώνες σε περίπτωση ανάγκης⁷⁴³. Για τους λόγους αυτούς, τον Μάιο του 1934 το τουρκικό Υπουργείο Εθνικής Άμυνας αποφάσισε να αυξήσει τις αμυντικές πιστώσεις για τα επόμενα επτά έτη⁷⁴⁴. Στο σχεδιαζόμενο αυτό πρόγραμμα του επανεξοπλισμού, η επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών κατελάμβανε πρωταρχική σημασία⁷⁴⁵.

Το ζήτημα συζητήθηκε διεξοδικά μεταξύ του Αράς και του Μόργκαν στις 3 Μαΐου. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας επισήμανε την τάση των κρατών να επαναξοπλίζονται, αναφερόμενος στη περίπτωση της Βουλγαρίας. Η τάση αυτή υποχρέωνε την Τουρκία να ακολουθήσει ανάλογη κατεύθυνση και όντας αποφασισμένη να επαναστρατιωτικοποιήσει τα Στενά, υπογράμμισε ότι η επανοχύρωσή τους θα μπορούσε να επιτευχθεί εντός 24 ωρών, αν ήταν αναγκαίο, και κανένα νομικό επιχείρημα δεν θα μπορούσε να την αποτρέψει⁷⁴⁶. Οι ίδιοι ισχυρισμοί διατυπώθηκαν από τον Αράς και προς τον πρεσβευτή της Γαλλίας Αλμπέρ Καμμερέ (1875-1951), ο οποίος επανέλαβε τη σταθερά διατυπωμένη αντίθεση της γαλλικής κυβέρνησης ως προς τον επανεξοπλισμό των πρώην εχθρικών κρατών -ειδικά της Γερμανίας- και την παραβίαση της Συνθήκης της Λωζάννης⁷⁴⁷. Αντίθετα, ο πρεσβευτής της Ιταλίας Βιντσένζο Λογιάκονο (1885-1954) εμπιστεύθηκε στον Λορέιν ότι μολονότι το Ζήτημα των Στενών ήταν διεθνές και υπήρχαν εγγυήσεις που διασφάλιζαν το καθεστώς τους, εντούτοις πρότεινε στον Αράς την αντικατάσταση των εγγυήσεων του άρθρου 18 της Σύμβασης των Στενών με τη σύναψη διμερών εγγυήσεων μεταξύ των ενδιαφερομένων Δυνάμεων. Ο Λογιάκονο τόνισε, επίσης, ότι επί του παρόντος η Ιταλία ήταν αντίθετη στην επαναστρατιωτικοποίηση και ήλπιζε ότι τα συμβαλλόμενα του «Τετραμερούς

⁷⁴³ BDF/A/II/B/33/151, No 60 [E 854/854/44], Sir P. Loraine (Angora) to Sir John Simon, *Turkey: Annual Report 1934*, 31/01/1935· Deluca, *Great Power*, σ. 18.

⁷⁴⁴ BDF/A/II/B/33/100, No 34 [E 334 1/2802/44], Mr. Morgan (Angora) to Sir John Simon, 18/05/1934· BDF/A/II/B/33/105, No 260 [E 3607/2802/44], Mr. Morgan (Angora) to Sir John Simon, 26/05/1934. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Σακελλαρόπουλου, μόνο για το 1934 η τουρκική κυβέρνηση σκόπευε να διαθέσει το ποσό των 20 εκατομμυρίων τουρκικών λιρών για την ενίσχυση των αμυντικών δυνάμεων της χώρας. Επίσης, στα αμυντικά σχέδια της Τουρκίας περιλαμβάνονταν και η κατασκευή σιδηροδρόμων για στρατηγικούς λόγους. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1934/B/1, αρ. πρωτ. 1080, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 19/05/1934.

⁷⁴⁵ Routh, «The Montreux Convention», σ. 601, 602.

⁷⁴⁶ BDF/A/II/B/33/92, No 34 [E 2874/1345/44], Sir P. Loraine (Angora) to Sir John Simon, 06/05/1934, σ. 113· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 26-27.

⁷⁴⁷ BDF/A/II/B/33/93, No 6 [E 3000/1345/44], Sir P. Loraine (Constantinople) to Sir John Simon, 09/05/1934.

Συμφώνου» κράτη ή τουλάχιστον η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία και η Ιταλία θα παρέμεναν ενωμένες στην αντίθεσή τους επί των τουρκικών προτάσεων⁷⁴⁸.

Οι δηλώσεις του Αράς δυσαρέστησαν το Φόρειν Όφισ. Στις οδηγίες του προς τον Λορέιν, ο Σάιμον τον προέτρεψε να τονίσει στον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας ότι, στην περίπτωση που η κυβέρνηση της Άγκυρας αποκήρυσσε μονομερώς τις διατάξεις της Σύμβασης των Στενών, οι διεθνείς της σχέσεις θα δέχονταν οπωσδήποτε σοβαρό πλήγμα, όπως, επίσης, το κύρος, η φήμη και η ειλικρίνειά της απέναντι στις διεθνείς δεσμεύσεις⁷⁴⁹. Αν ο Αράς, συνέχισε σε άλλο του τηλεγράφημα, επέμενε να πραγματοποιήσει τις προθέσεις του, η βρετανική κυβέρνηση θα έπρεπε να γνωρίζει αν και κατά πόσο η Σοβιετική Ένωση συνέβαλε σε αυτή του την απόφαση. Στην περίπτωση θετικής απάντησης, ο Σάιμον πρότεινε να εκτεθούν στη σοβιετική κυβέρνηση οι απειλητικές συνέπειες που θα προέκυπταν από την κατάργηση των διεθνών συνθηκών στην Ανατολική Ευρώπη⁷⁵⁰.

Στη συνάντησή του με τον Αράς (10 Μαΐου), ο Λορέιν εξέφρασε την ελπίδα ότι η Τουρκία και η Μεγάλη Βρετανία θα παρέμεναν ενωμένες στο Ζήτημα των Στενών. Ωστόσο, πρόσθεσε ότι μια μονομερής ενέργεια που συνεπαγόταν την έλλειψη σεβασμού προς τις διεθνείς συνθήκες δεν θα τύγχανε ευμενούς υποδοχής στο Λονδίνο. Ο Αράς από την πλευρά του δήλωσε ότι πρόθεση της Τουρκίας δεν ήταν η κατάληψη ή η επαναστρατιωτικοποίηση των ζωνών των Στενών. Το πρόβλημα που απασχολούσε σοβαρά την τουρκική κυβέρνηση ήταν ο επανεξοπλισμός της Βουλγαρίας και ο κίνδυνος για την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της Θράκης στο τουρκο-βουλγαρικό σύνορο. Καθώς η πιθανότητα για ένα βουλγαρικό στρατιωτικό πραξικόπημα στα Στενά και στη ζώνη της Θράκης ήταν υπαρκτή, η τουρκική κυβέρνηση ήταν υποχρεωμένη να ενεργήσει έστω και μονομερώς, εκτός και αν οι Δυνάμεις διέθεταν τα μέσα για να αναστρέψουν την κατάσταση προτού επιδεινωθεί οριστικά εις βάρος της Τουρκίας. Για τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας το ζήτημα των ζωνών στα Στενά ήταν προς το παρόν ξεχωριστό από εκείνο της θρακικής ζώνης διότι, αν υπήρχε απειλή κατά των Στενών, εκείνη προερχόταν από τις ιταλικές ναυτικές βάσεις στα Δωδεκάνησα. Τούτο όμως δεν σήμαινε ότι τα δύο ζητήματα θα παρέμεναν ασύνδετα στην περίπτωση που η Ιταλία και η Βουλγαρία συνήπταν συμμαχία. Ο Αράς υπογράμμισε ότι τα συμφέροντα της Τουρκίας ως προς τη ελευθερία του διάπλου των Στενών ήταν ταυτόσημα με εκείνα των Δυνάμεων που συνυπέγραψαν τη σχετική σύμβαση και ιδιαίτερα ταυτίζονταν με τις βρετανικές αντιλήψεις και συμφέροντα. Ως προς το ζήτημα όμως της άμυνας των Στενών η Τουρκία δεν μπορούσε να μείνει αδιάφορη, καθώς στο Αιγαίο υπήρχε πιθανή απειλή κατά της ασφάλειάς τους.

⁷⁴⁸ BDF/A/II/B/33/94, No 7 [E 3001/1345/44], Sir P. Loraine (Constantinople) to Sir John Simon, 09/05/1934· Deluca, *Great Power*, σ. 18.

⁷⁴⁹ BDF/A/II/B/33/95, No 35 [E 2874/1345/44], Sir John Simon (Foreign Office) to Sir P. Loraine, 09/05/1934.

⁷⁵⁰ BDF/A/II/B/33/96, No 36 [E 2874/1345/44], Sir John Simon (Foreign Office) to Sir P. Loraine, 09/05/1934.

Καταλήγοντας, τόνισε στον Λορέιν ότι η καταλληλότερη για την Τουρκία διευθέτηση του ζητήματος θα ήταν αν εξασφάλιζε με συμφωνία τις εγγυήσεις που έκρινε απαραίτητες⁷⁵¹.

Ο Μόργκαν στις συνομιλίες του με τον Λογιάκονο και τον Καμμερέ, συμπέρανε ότι η Τουρκία απέδιδε πολύ μεγαλύτερη σημασία στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της Θράκης και στη στάση της Βουλγαρίας παρά στη ζώνη των Στενών. Σύμφωνα με τα λεγόμενα του Αράς προς τον πρεσβευτή της Ιταλίας, το Ζήτημα των Στενών είχε δύο συνιστώσες: τη θαλάσσια και τη χερσαία. Η τελευταία διάσταση ήταν εξόχως σημαντική, διότι η Βουλγαρία συμπράττοντας με μία εκ των Μεγάλων Δυνάμεων θα μπορούσε να απειλήσει τα Στενά. Μπροστά σε αυτό το ενδεχόμενο η Τουρκία, συνέχισε ο Αράς, θα απαγόρευε την είσοδο στα Στενά ακόμη και στους ουδέτερους και μόνο αργότερα θα τους επέτρεπε την είσοδο, υπό την προϋπόθεση ότι θα της είχαν παράσχει επαρκείς εγγυήσεις. Εκτός αυτού, ο Αράς διαβεβαίωσε τον Λογιάκονο ότι η Τουρκία ήταν ικανή να επαναστρατιωτικοποιήσει τα Στενά εντός ολίγων ωρών, καθώς το βαρύ πυροβολικό της στις παρυφές της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης των Στενών ήταν επαρκές και σε ετοιμότητα, ενώ και τα οδικά της δίκτυα βρίσκονταν σε άρτια κατάσταση. Σχολιάζοντας τις προθέσεις της Τουρκίας, ο Λογιάκονο παρατήρησε στον Μόργκαν ότι όλες οι προσπάθειες που κατέβαλε η τουρκική κυβέρνηση για την προσχώρηση της Βουλγαρίας στο Βαλκανικό Σύμφωνο εδράζονταν στην επιθυμία της να καταστήσει τα Στενά όσο το δυνατόν απρόσβλητα σε μια επίθεση. Ο πρεσβευτής της Ιταλίας επανέλαβε την αντίθεσή του στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών και την ελπίδα του ότι οι Δυνάμεις του «Τετραμερούς Πρωτοκόλλου» θα εξέφραζαν ενωμένες τις αντιρρήσεις τους. Διαφορετικά, η συναίνεσή τους στις τουρκικές προτάσεις θα είχε ως συνέπεια, μεταξύ άλλων, τη μεταβίβαση της κυριαρχίας των Στενών στην Τουρκία, με άλλα λόγια στη σοβιετική κυριαρχία. Ο Μόργκαν σχημάτισε, επίσης, την εντύπωση ότι ο πρεσβευτής της Γαλλίας, με αφορμή τις προθέσεις του Αράς, είχε τονίσει προς την κυβέρνησή του ότι η στάση της απέναντι στα κράτη που επιδίωκαν να επανεξοπλιστούν θα έπρεπε να είναι άκαμπτη, μολονότι ο Καμμερέ θεωρούσε δικαιολογημένη τη συμπεριφορά της τουρκικής κυβέρνησης απέναντι στον επανεξοπλισμό της Βουλγαρίας⁷⁵².

Στα τέλη Μαΐου, όπως φαίνεται και από τις ανταποκρίσεις του διεθνούς τύπου, θεωρείτο σχεδόν βέβαιο ότι η Τουρκία θα διατύπωνε αίτημα για την επανοχύρωση των Στενών. Επίσης, σύμφωνα με τα ίδια δημοσιεύματα, εκτός από τη Σοβιετικής Ένωση, η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία θα αντιτάσσονταν στην ικανοποίηση της τουρκικής αξίωσης⁷⁵³. Στις 31 Μαΐου 1934, κατά τη

⁷⁵¹ BDF/A/II/B/33/97, No 2 [E 3072/1345/44], Sir P. Loraine (Constantinople) to Sir John Simon, 10/05/1934.

⁷⁵² BDF/A/II/B/33/98, No 245 [E 3273/1345/44], Mr. Morgán (Angora) to Sir John Simon, 12/05/1934.

⁷⁵³ ΔΙΑΥΕ/1934/Α/3/11, αρ. πρωτ. Δ/1/1926, Σαλαφέρας (επιτετραμμένος στην ελληνική πρεσβεία των Βρυξελλών) προς ΥΠΕΞ, 14/05/1934. Βλ. επίσης τις σχετικές ανταποκρίσεις του Αθηναϊκού Πρακτορείου στο *Ελεύθερον Βήμα*, 29/05/1934. Για τις τουρκικές θέσεις στο Ζήτημα των Στενών και μια σύνοψη των δημοσιευμάτων του τουρκικού τύπου βλ. τις δηλώσεις του Αράς (15/05/1934) στη ρουμανική εφημερίδα *L'Indépendance Roumaine* στο ΔΙΑΥΕ/1934/Α/3/11, αρ. πρωτ. 941, Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 16/05/1934· BDF/A/II/B/33/110, No 286 [E

διάρκεια της τελευταίας φάσης της Συνδιάσκεψης του Αφοπλισμού, οι Σάιμον και Αράς συζήτησαν στη Γενεύη το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για το γεγονός ότι ο βρετανικός τύπος αναπαρήγαγε στην Τουρκία τη φήμη ότι σχεδίαζε να αναγείρει το ζήτημα στη Γενεύη. Ο Σάιμον κατόρθωσε να τον πείσει να αναβληθεί η συζήτηση σε μια καταλληλότερη στιγμή, όταν ενδεχομένως οι περιστάσεις θα οδηγούσαν στην επίτευξη συμφωνίας σχετικά με τους όρους του βρετανικού σχεδίου για την κατάργηση του βαρέος πυροβολικού και του αριθμού των πολεμικών αεροσκαφών. Ο Αράς συμφώνησε με την άποψη του ομολόγου του, όμως επιφυλασσόταν για την επαναφορά της υπόθεσης μελλοντικά. Ο επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ εξέφρασε την ικανοποίησή του για την προσωρινή τουλάχιστον αναβολή του ζητήματος προσθέτοντας όμως ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν θα συμφωνούσε στη μονομερή αποκήρυξη της Σύμβασης των Στενών από την Τουρκία. Ο Αράς τον διαβεβαίωσε ότι μια τέτοια ενέργεια δεν ήταν μέσα στις προθέσεις του. Τελικά, οι δυο τους συμφώνησαν ότι θα θεωρούσαν το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης ως μη εγχειρόμενο, ενώ αν προέκυπτε μια τέτοια περίπτωση μελλοντικά, ήταν κατανοητό ότι και οι δύο πλευρές θα ενεργούσαν με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος⁷⁵⁴.

Επιστρέφοντας στην Άγκυρα, ο Αράς σε δηλώσεις του προς τους αντιπροσώπους του βουλγαρικού τύπου διέψευσε τις πληροφορίες των βρετανικών εφημερίδων για την οχύρωση των Στενών, ισχυριζόμενος ότι επρόκειτο περισσότερο για σενάρια και ανυπόστατες φήμες που δεν ανταποκρίνονταν στην πραγματικότητα. Πρόσθεσε, ωστόσο, ότι,

«[...] εάν τις πειραθεί να διαμφισβητήσει τα Στενά δεν θα διστάσωμεν να κλείσωμεν αυτά καθόσον πρωτίστως είμεθα κύριοι του ημετέρου εδάφους. Δεν οχυρούμεθα σήμερον τα οχυρώματα ουδεμίαν έχουσιν αξίαν. Αυξάνομεν την αεροπορίαν, το πυροβολικόν και τ' αυτοκίνητα. Όταν είς στρατός κινητοποιηθεί ούτος δύναται εντός ελαχίστου χρόνου να οχυρώσει οτιδήποτε [...]»⁷⁵⁵.

Ο Σάιμον από την πλευρά του, απαντώντας σε ερωτήσεις που τέθηκαν κατά τη συνεδρίαση της Βουλής των Κοινοτήτων (11 Ιουνίου) ως προς τις προτεινόμενες τροποποιήσεις διατάξεων της Σύμβασης των Στενών, σχετικές με τις ανοχύρωτες ζώνες των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου,

3966/1345/44], Mr. Morgan (Angora) to Sir John Simon, 09/06/1934· *Ελεύθερον Βήμα*, 05/06/1934, 12/06/1934, 16/07/1934. Για τα σχόλια και τις αντιδράσεις του βουλγαρικού τύπου ως προς την ενδεχόμενη επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών βλ. ΔΙΑΥΕ/1934/Α/6/III/1, αρ. πρωτ. 1465, Κίμων Κόλλας (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 19/05/1934· ΔΙΑΥΕ/1934/Α/3/10, αρ. πρωτ. 1718, Κίμων Κόλλας (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 19/06/1934.

⁷⁵⁴ Doc. 107, No 1, Sir John Simon (Geneva) to Mr. Morgan, 31/05/1934. Το έγγραφο είναι συνημμένο στο BDF/A/II/B/33/106, No 66 [E 3631/1345/44], United Kingdom Delegate (Geneva) to Foreign Office, 01/06/1934· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 27.

⁷⁵⁵ ΔΙΑΥΕ/1934/Α/3/10, αρ. πρωτ. 1634, Κίμων Κόλλας (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 09/06/1934.

δήλωσε ότι κανένα ειδικό διάβημα δεν υποβλήθηκε προς τη βρετανική κυβέρνηση. Εντούτοις οι διάφοροι υπαινιγμοί από μέλη της τουρκικής κυβέρνησης τον ανάγκασαν να επισημάνει το ζήτημα στον Αράς, ο οποίος με τη σειρά του τον βεβαίωσε ότι υπό τις παρούσες συνθήκες η Άγκυρα δεν σκόπευε να δώσει συνέχεια στο θέμα⁷⁵⁶.

Αν και το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών δεν εισάχθηκε προς συζήτηση στη Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού, τούτο δεν σήμαινε ότι η τουρκική κυβέρνηση θα σταματούσε να λαμβάνει τα αμυντικά μέτρα που εκείνη έκρινε αναγκαία για την αποτελεσματική θωράκιση των Δαρδανελλίων και της Θράκης. Με την ψήφιση του Νόμου 2510 «*Περί Εποικισμού και Εγκατάστασης Προσφύγων*» από τη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση (14 Ιουνίου 1934), οι τουρκικές αρχές τις πρώτες μέρες του Ιουλίου προέβησαν σε αντισημιτικές ενέργειες. Μετατόπισαν εβραϊκό στοιχείο της Αδριανούπολης και των Δαρδανελλίων και το συγκέντρωσαν στην Κωνσταντινούπολη. Εκτός από το γεγονός ότι οι εβραϊκές κοινότητες της Ανατολικής Θράκης εκδιώχθηκαν διότι είχαν αναδειχθεί σε σημαντικό οικονομικό παράγοντα της περιοχής και δεν είχαν ενσωματωθεί με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, στον εκτοπισμό τους συνέβαλε και η απόφαση του τουρκικού ΓΕΣ για την επαναστρατιωτικοποίηση της Ανατολικής Θράκης⁷⁵⁷.

Ανάλογες επιπτώσεις από την εφαρμογή του νόμου αναμένονταν και για τους ελληνικούς πληθυσμούς. Ο επικεφαλής του ελληνικού προξενείου Κωνσταντινούπολης διερωτάτο αν

«[...] αποκτώσα τυχόν την ελευθερίαν της οχυρώσεως του Βοσπόρου, των Δαρδανελλίων και περί των προ της εισόδου αυτών δύο νήσων θα διστάσει η τουρκική Κυβέρνησις να εκτοπίσει -εάν δεν θα το έχει πράξει ως τότε- τους Ιμβρίους και τους Τενεδίους εκ των νήσων των και τους εις τα κατά μήκος του Βοσπόρου χωρία εγκατεστημένους Έλληνας, δια λόγους δήθεν στρατιωτικούς; Διότι ασφαλώς ο Βόσπορος, τα Δαρδανέλλια και αι νήσοι θα περιληφθώσιν εις την τρίτην ζώνην ην δυνάμεθα να ονομάσωμεν απηγορευμένην. [...]»⁷⁵⁸.

Οι εκθέσεις της ελληνικής και της βρετανικής πρεσβείας, καθώς και τα δημοσιεύματα της *Manchester Guardian* και των *Times* του Λονδίνου, βεβαίωναν την ειλημμένη απόφαση της κυβέρνησης της Άγκυρας να επανεξοπλίσει τα Δαρδανέλλια. Τα επίσημα στοιχεία αναφέρονταν σε αύξηση των αμυντικών δαπανών της τάξης του 30%, σε στρατιωτικές μετακινήσεις και μεταβολές

⁷⁵⁶ Hansard / House of Commons / 290 / 1324, 11/06/1934· *Ελεύθερον Βήμα*, 12/06/1934.

⁷⁵⁷ Για τα γεγονότα στη Θράκη βλ. Sule Toktas, «Citizenship and Minorities: A Historical Overview of Turkey's Jewish Minority», *Journal of Historical Sociology*, volume 18, issue 4, December 2005, σ. 401-403· Αλεξανδρής, «Το Ιστορικό Πλαίσιο», σ. 98.

⁷⁵⁸ ΔΙΑΥΕ/1934/Α/3/10, αρ. πρωτ. 897 (εμπ.), Καψάλης (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ / Κοιν. πρεσβεία Άγκυρας, 04/07/1934. Σύμφωνα με τον Καψάλη, η τρίτη ζώνη θα περιλάμβανε τις περιφέρειες που θα ήταν δυνατό να εκκενωθούν ή εκείνες στις οποίες θα απαγορευόταν η διαμονή για λόγους γεωγραφικούς, οικονομικούς, ανάπτυξης, υγειονομικούς, πολιτικο-στρατιωτικούς, αστυνομικούς και δημόσιας τάξης.

στις διοικήσεις των μειζόνων σχηματισμών, ενώ υπήρχαν και ενδείξεις για την εκτέλεση σταθερών οχυρωματικών έργων στη Θράκη και στα Δαρδανέλλια. Συγκεκριμένα, στην Ανατολική Θράκη συγκροτήθηκαν δύο νέες μεραρχίες, ενώ το Γ΄ Σώμα Στρατού μεταφέρθηκε από την Κωνσταντινούπολη στην Τυρολόη (τουρκ. Τσόρλου, πόλη στα βορειοδυτικά της Ανατολικής Θράκης). Μολονότι απαγορευόταν στην Τουρκία να διατηρεί στρατό εντός της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης, οι δυνάμεις χωροφυλακής της ήταν δυσανάλογα υπεράριθμες προς τις ανάγκες της περιοχής. Η περατωθείσα (το 1932) σιδηροδρομική γραμμή Κιουτάχειας - Μπαλίκεσιρ (στον Μαρμαρά) είχε, κυρίως, στρατηγική σημασία και ο αυτοκινητόδρομος από το Μπαλίκεσιρ προς το Τσανάκκαλε βρισκόταν σε εξαιρετική κατάσταση. Το τελευταίο αυτό γεγονός, συνέβαλε στη μείωση του χρόνου προσέγγισης στα Δαρδανέλλια. Επίσης, η σιδηροδρομική γραμμή Σμύρνης - Πανόρμου είχε εξαγοραστεί από το τουρκικό κράτος. Η μεταφορά βαρέων πυροβόλων από το Μπαλίκεσιρ σε παράκτιες θέσεις που είχαν ήδη προπαρασκευαστεί κατάλληλα, καθώς και η πόντιση ναρκών στα Στενά, δεν απαιτούσαν πολλές ώρες. Ο Σουκρού Ναϊλί Γκιόκμπερκ (1876-1936) που διοικούσε το Γ΄ Σώμα Στρατού μετατέθηκε στο Μπαλίκεσιρ με σκοπό να βελτιώσει κατά το δυνατόν καλύτερα την άμυνα των Στενών υπό την άμεση, μάλιστα, επίβλεψη του ίδιου του Κεμάλ. Επίσης, στη θρακική ακτή είχε ιδρυθεί πρόσφατα υπηρεσία γενικής διεύθυνσης με αρμοδιότητα την κατασκευή νέων οδών, που θα διευκόλυναν τη μεταφορά στρατού και πυροβολικού στα Δαρδανέλλια από την Ανατολική Θράκη. Εκτός από τις επίγειες στρατιωτικές δυνάμεις, οι αναφορές έκαναν λόγο και για την αύξηση των αεροπορικών δυνάμεων και του αριθμού των υποβρυχίων, ενώ και η Σοβιετική Ένωση είχε παραχωρήσει στην Τουρκία 1.000 περίπου υποβρυχίες νάρκες. Από την άλλη πλευρά, ήταν αξιοσημείωτο ότι η ανακίνηση του ζητήματος του επανεξοπλισμού των Στενών από την Τουρκία αφορούσε μόνο την επαναστρατιωτικοποίηση των Δαρδανελλίων και όχι της ζώνης του Βοσπόρου και τούτο συνεπαγόταν ότι η τουρκική κυβέρνηση απέκλειε την πιθανότητα να απειληθεί στη Μαύρη Θάλασσα από τη Σοβιετική Ένωση⁷⁵⁹.

Η Τουρκία, όπως διαπίστωνε ο Σακελλαρόπουλος ύστερα από συνομιλία του με τον Αράς, δεν είχε «[...] *ιδιαίτερον λόγον να σπεύδει εις την ρύθμισιν ζητήματος, εν σχέσει προς το οποίον φαίνεται έχουσα την απόφασιν να επιβάλει ούτως ή άλλως τας αντιλήψεις της [...]*»⁷⁶⁰, από τη στιγμή

⁷⁵⁹ ΔΙΑΥΕ/1934/Α.Α.Κ.5, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 24 (18-20/07/1934), αρ. πρωτ. 1560 (απολύτως εμπ.), Σακελλαρόπουλος (Νεοχώρι Βοσπόρου) προς ΥΠΕΞ, 12/07/1934· ΔΙΑΥΕ/1934/Α/15, αρ. πρωτ. 1764/Στ/34, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 15/07/1934, συνημμένο στο αρ. πρωτ. 8099/Β/1/ΠΙ, Τριανταφυλλίδης (τημηματάρχης Τμήματος Τουρκίας και Εκκλησιών) προς Α΄ Πολιτική Δ/ση ΥΠΕΞ / πρεσβεία Αγκυρας, 08/08/1934· ΔΙΑΥΕ/1934/Α/3/10, αρ. πρωτ. 2089/Στ/34, Κακλαμάνος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 24/08/1934· BDFΑ/Π/Β/33/151, No 60 [E 854/854/44], Sir P. Lorraine (Angora) to Sir John Simon, *Turkey: Annual Report 1934*, 31/01/1935· BDFΑ/Π/Β/33/125, No 443 [E 5899/1345/44], Mr. Morgan (Constantinople) to Sir John Simon, 15/09/1934· *Ελεύθερον Βήμα*, 05/08/1934, 28/08/1934.

⁷⁶⁰ ΔΙΑΥΕ/1934/Α.Α.Κ.5, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 37 (05-11/09/1934), αρ. πρωτ. 1768 (απολύτως εμπ.), Σακελλαρόπουλος (Νεοχώρι Βοσπόρου) προς ΥΠΕΞ, 30/08/1934.

που το σχέδιο της βρετανικής κυβέρνησης για την κατάργηση του βαρέως πυροβολικού εγκαταλείφθηκε και η Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού οδηγήθηκε σε αδιέξοδο, ύστερα, μάλιστα, από την αποχώρηση της Γερμανίας από αυτή και από την ΚτΕ στις 23 Οκτωβρίου 1933⁷⁶¹. Η τουρκική κυβέρνηση επίσημα κρατούσε στάση αναμονής όσο το ζήτημα της επανοχύρωσης των Στενών παρέμενε εκκρεμές και έως ότου οι συνθήκες της επέτρεπαν να το επανεισαγάγει και να κάμψει την αντίδραση της βρετανικής κυβέρνησης. Ωστόσο, τούτο δεν σήμαινε ότι θα παρέμενε αδρανής και παθητική. Συνεπώς, όλες οι αμυντικές προπαρασκευές της Τουρκίας

«[...] αποτελούν ενδείξεις χαρακτηριστικής της σταθεράς αποφάσεως των Τούρκων, ενισχυομένων υπό των Σοβιέτ, όπως και εν ελλείψει συστήματος μονίμων οχυρωματικών έργων εξασφαλίσουν τα μέσα αποτελεσματικής προστασίας των Στενών και δη δια των ιδίων αυτών αποκλειστικώς δυνάμεων. Διότι είναι προφανές ότι η εγγύησις την οποίαν παρέχει εις την Τουρκίαν το άρθρον 18 της Συνθήκης της Λωζάννης δεν είναι απλώς ανεπαρκής, λόγω της εν διαστήματι δέκα ετών επελθούσης μεταβολής εις την γενικήν κατάστασιν και της διαψεύσεως όλων σχεδόν των ελπίδων αι οποίαι είχαν αρχικώς στηριχθεί επί του οργανισμού της Γενεύης. Είναι και απολύτως ανεπιθύμητος δια τους Τούρκους, των οποίων είναι γνωστή η ευθυζία εις παν ό, τι έχει σχέση προς την εθνικήν κυριαρχίαν και η ακατανίκητος δυσπιστία απέναντι των Μεγάλων Δυνάμεων - και δώρα φερουσών.»⁷⁶².

Στο ίδιο συμπέρασμα κατέληξε και ο Λορέιν, που πίστευε ότι η Τουρκία επιδίωκε να εξασφαλίσει τη φρούρηση χωρίς την οχύρωση των ζωνών της Θράκης και των Στενών, ή τουλάχιστον των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών των Στενών. Τόσο ο στρατιωτικός ακόλουθος της βρετανικής πρεσβείας στην Άγκυρα όσο και ο ίδιος ο Λορέιν θεωρούσαν ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν θα επανέφερε το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των ζωνών των Στενών και της Θράκης, εφόσον το τουρκικό ΓΕΣ προωθούσε την ανάπτυξη ενός κινητού παρά στατικού αμυντικού συστήματος σε αυτές τις δύο περιοχές. Επί του παρόντος, ο πρεσβευτής της Μεγάλης Βρετανίας έκρινε ότι οι Τούρκοι δεν θα προέβαλλαν αξιώσεις, τη στιγμή που βρίσκονταν σε εξέλιξη οι διαδικασίες που είχαν αναληφθεί με πρωτοβουλία της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας για την εύρεση ενός συστήματος συλλογικής ασφάλειας και περιορισμού των εξοπλισμών. Από την άλλη όμως πλευρά, η εξέλιξη των διαπραγματεύσεων θα καθόριζε και τη στάση της τουρκικής

⁷⁶¹ Για τα γεγονότα που οδήγησαν τη Συνδιάσκεψη του Αφοπλισμού σε αποτυχία από τον Οκτώβριο του 1933 έως και τον Ιούνιο του 1934, βλ. Κούμας, *Μικρά Κράτη*, σ. 282.

⁷⁶² ΔΙΑΥΕ/1934/Α.Α.Κ.5, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 37 (05-11/09/1934), αρ. πρωτ. 1768 (απολύτως εμπ.), Σακελλαρόπουλος (Νεοχώρι Βοσπόρου) προς ΥΠΕΞ, 30/08/1934.

κυβέρνησης, για την οποία οι αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες αποτελούσαν ζήτημα τιμής και εθνικής αξιοπρέπειας⁷⁶³.

Επίσης, η ελληνική και η τουρκική κυβέρνηση σχεδίαζαν να ενισχύσουν τις ναυτικές τους δυνάμεις και να αναλάβουν από κοινού την επίβλεψη της πρόσβασης στα Στενά και τη διασφάλιση της εμπορικής ναυτιλίας στο Αιγαίο. Η σχετική πρωτοβουλία προήλθε από την Ελλάδα:

«[...] Κατ' Οκτώβριον του 1934 ότε τα πρώτα μεγάλα νέφη των επαπειλούντων την ευρωπαϊκίην ειρήνην κινδύνων ήρχισαν να υψούνται υπέρ την Βαλκανικίην, ο κ. Μάξιμος επωφελήθη της μετά του Ρουσδή βέη εν Αγκύρα συναντήσεώς του, δια να εισηγηθή αυτώ όπως από κοινού προτείνωσιν εις την Μ. Βρετανίαν να έλθη αρωγός εις την αύξησιν των ναυτικών δυνάμεων των δύο χωρών, επί σκοπώ ενδεχομένως χρησιμοποίησεως αυτών εν τη Μεσογειώ ήτις δεν ηδύνατο βεβαίως να γίνη ειμή κατά τρόπον συνάδοντα προς τα βρετανικά συμφέροντα. Βάσις της ιδέας ταύτης ήτο αφ' ενός μεν η συναίσθησις ταχείας ανασυγκροτήσεως των ναυτικών ημών δυνάμεων ήτις δεν ηδύνατο να γίνη άνευ της βοθηθείας μιας μεγάλης δυνάμεως εχούσης ιδιαίτερον προς τούτο ενδιαφέρον αφ' ετέρου δε η επιθυμία όπως προ του θολουμένου διαρκώς διεθνούς ορίζοντος δοθή μία έμπρακτος εκδήλωσις των διαθέσεών μας απέναντι της Μ. Βρετανίας, μετά της οποίας ούτως ή άλλως η μεσογειακή ημών πολιτική εύρηται αρρήκτως συνδεδεμένη.

Ο Ρουσδή βέης κατόπιν συνεννοήσεως μετά του Ισμέτ πασά, απεδέχθη την πρότασιν αυτήν και ανέλαβε να την εισηγηθή προς τον κ. Eden, ον επρόκειτο μετ' ολίγον να συναντήσῃ εν Γενεύη. [...]»⁷⁶⁴.

Το Λονδίνο, στο οποίο αποτάθηκε η τουρκική κυβέρνηση τον Νοέμβριο, αρνήθηκε τη χορήγηση πιστώσεων για εξοπλισμούς, οι οποίοι θα λειτουργούσαν ως αντίμετρο εναντίον της ιταλικής πολιτικής στα Δωδεκάνησα. Ο Λορέιν και ο Ήντεν εξήγησαν στον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας ότι οι ναυτικοί εξοπλισμοί της Τουρκίας και της Ελλάδας δεν θα είχαν ευνοϊκή ανταπόκριση στη Ρώμη και ως αποτέλεσμα θα αύξανε και εκείνη τις ναυτικές της κατασκευές. Ο Αράς, αιτιολογώντας το σχέδιό του στον Λορέιν, ισχυρίστηκε ότι η ισορροπία στην Ανατολική Μεσόγειο είχε διαταραχθεί από τις οχυρώσεις των Ιταλών στα Δωδεκάνησα και από την απόφαση της ιταλικής κυβέρνησης να κατασκευάσει δύο πολεμικά σκάφη. Παρά τις εξηγήσεις της ιταλικής κυβέρνησης, ότι η μετατροπή της Λέρου σε αεροπορική βάση δεν είχε άλλο σκοπό παρά τη διασφάλιση των συγκοινωνιών της Ιταλίας με το Σουέζ και τη Μαύρη Θάλασσα διαμέσου των

⁷⁶³ BDF/A/II/B/33/165, No 102 [E 1536/919/44], Sir P. Loraine (Angora) to Sir John Simon, 28/02/1935.

⁷⁶⁴ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.34, Παναγιώτης Πιπινέλης «Εκθεσις επί της εξωτερικής ημών Πολιτικής κατά τα τελευταία έτη», Αθήνα, 09/12/1935.

Στενών σε περίπτωση πολέμου με τη Γαλλία, η Τουρκία δεν πείστηκε. Ωστόσο, ενόψει του διεθνούς κλίματος που επικρατούσε στα τέλη του 1934, η Άγκυρα αποφάσισε να μην ασκήσει άλλες πιέσεις για την εκτέλεση του σχεδίου⁷⁶⁵.

Στις 16 Μαρτίου 1935, η εθνικοσοσιαλιστική Γερμανία με διάταγμα του καγκελάριου Χίτλερ επανέφερε την υποχρεωτική στρατιωτική θητεία⁷⁶⁶. Η μονομερής και πραξικοπηματική εκ μέρους της Γερμανίας κατάργηση του πέμπτου μέρους της Συνθήκης των Βερσαλλιών, που αφορούσε τους στρατιωτικούς όρους, προξένησε ζοηρή εντύπωση στην Άγκυρα. Υπό την προϋπόθεση ότι το παράδειγμα της Γερμανίας θα ακολουθούσε πιθανώς και η Βουλγαρία καταγγέλλοντας τις δεσμευτικές διατάξεις της Συνθήκης του Νειγύ, η τουρκική κυβέρνηση έκρινε ως ενδεδειγμένη την άρνησή της να αναγνωρίσει στο εξής την ισχύ των στρατιωτικών περιορισμών που της είχαν επιβληθεί με τη Συνθήκη της Λωζάννης, ως μειωτική για το γόητρο της χώρας. Σύμφωνα με τον Αράς, η Τουρκία δεν είχε την πρόθεση να θίξει ούτε την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της Θράκης ούτε την ελευθεροπλοΐα των Στενών και την αρμόδια επιτροπή. Απέβλεπε μόνο στην κατάργηση των διατάξεων που σχετίζονταν με την αποστρατιωτικοποίηση των Στενών, χωρίς να επιδιώκει τη μόνιμή τους οχύρωση, αλλά να έχει το δικαίωμα να τοποθετήσει κατά μήκος αυτών κινητό πυροβολικό και να ορίσει την Καλλίπολη ως έδρα μεραρχίας. Τα μέτρα αυτά θεωρούνταν επαρκή για την εξασφάλιση των συγκοινωνιών μεταξύ των ευρωπαϊκών και των ασιατικών επαρχιών της χώρας, γεγονός που θα της επέτρεπε ανά πάσα στιγμή να μετακινεί το στρατό της για την αντιμετώπιση διαφόρων αμυντικών αναγκών. Υπό αυτούς τους όρους, η Τουρκία θα μπορούσε να αντιμετωπίσει οποιονδήποτε ενδεχόμενο κίνδυνο στις ευρωπαϊκές επαρχίες και θα ήταν σε θέση να στερήσει από τη Βουλγαρία τη μοναδική οδό ανεφοδιασμού της σε πολεμικό υλικό. Παρ' όλα αυτά, η κυβέρνηση της Άγκυρας δεν θα προέβαινε στην οποιαδήποτε ενέργεια, αν πρώτα δεν ερχόταν σε συνεννόηση με τα μέλη του Βαλκανικού Συμφώνου και μόνο εφόσον η Βουλγαρία προέβαινε στην καταγγελία των στρατιωτικών της υποχρεώσεων, που απέρρεαν από τη Συνθήκη του Νειγύ. Επομένως, αν οι ενδιαφερόμενες για τα Στενά Μεγάλες Δυνάμεις -ιδιαίτερα η Μεγάλη Βρετανία- κατόρθωναν να αποτρέψουν τη Βουλγαρία να ακολουθήσει το παράδειγμα της Γερμανίας, η Τουρκία δεν θα έπραττε τίποτα. Ωστόσο, παρά τα φιλειρηνικά της αισθήματα προς τη Βουλγαρία δεν μπορούσε να παραμείνει αδρανής απέναντι στον απεριόριστο επανεξοπλισμό της⁷⁶⁷.

⁷⁶⁵ ΔΙΑΥΕ/1934/Α/3/12, αρ. πρωτ. 2629 (απόρρ.), Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς Μάξιμο, 09/12/1934· BDFΑ/Π/Β/33/151, No 60 [E 854/854/44], Sir P. Loraine (Angora) to Sir John Simon, *Turkey: Annual Report 1934*, 31/01/1935· BDFΑ/Π/Β/33/152, No 46 [E 30/30/44], Sir P. Loraine (Angora) to Sir John Simon, 26/12/1934· BDFΑ/Π/Β/33/157, No 13 [E 477/30/44], Consul (Geneva) to Sir John Simon, 21/01/1935· Barlas, *Etatism*, σ. 156.

⁷⁶⁶ Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 217-218.

⁷⁶⁷ ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι/3, αρ. τηλ. 725, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 17/03/1935· ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι/3, αρ. πρωτ. 725, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς Τσαλδάρη, 18/3/1935· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 74-75, 77-78. Αντίθετα, ο ανταποκριτής των *Times* παρατηρούσε μια σχετική ηρεμία στην Τουρκία ύστερα από την αναγγελία της εισαγωγής της υποχρεωτικής στρατολογίας στη Γερμανία, θεωρώντας ότι αυτή η ηρεμία δεν θα διαταρασσόταν ακόμη και αν η

Ο Αράς έθιξε, επίσης, το θέμα και στον Λορέιν τονίζοντας ότι η Τουρκία ίσως χρειαζόταν να ενεργήσει μονομερώς, μολονότι θα προτιμούσε να έχει λάβει την εκ των προτέρων στήριξη των υπόλοιπων κρατών⁷⁶⁸. Αν και είχε τη θερμή υποστήριξη της Σοβιετικής Ένωσης⁷⁶⁹, η τουρκική πρόταση για μία ακόμη φορά απορρίφθηκε από τις κυβερνήσεις της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας, οι οποίες οχυρώθηκαν πίσω από την αρχή του σεβασμού των συνθηκών⁷⁷⁰.

Ενόψει των πιθανών εξελίξεων που οι γερμανικές ενέργειες θα πυροδοτούσαν στη Βουλγαρία και στην Τουρκία, ο Τσαλδάρης, ο οποίος είχε αναλάβει το Υπουργείο Εξωτερικών ύστερα από την παραίτηση του Μάξιμου (2 Μαρτίου 1935), ζήτησε από το ΓΕΣ μια ταχεία εκτίμηση της κατάστασης από στρατιωτική σκοπιά⁷⁷¹. Παράλληλα, με τηλεγράφημά του προς τις ελληνικές διπλωματικές αρχές του εξωτερικού έδινε τις ακόλουθες οδηγίες:

«[...] Δέον μη διαφεύγει υμάς ότι θέσις ημών λίαν λεπτή καθ' όσον αφ' ενός μεν δεν θα ηδυνάμεθα αντιδράσωμεν εις την υπό Τουρκίας αποκήρυξιν διατάξεων αφορωσών στενά, λόγω στενωτάτων μετ' αυτής δεσμών μας, αφ' ετέρου όμως δεν θα έδει έλθωμεν εις αντίθεσιν μετά εκείνων Μεγάλων Δυνάμεων αίτινες θα κατεδίκάζαν τουρκικήν χειρονομίαν. Προς αποφυγήν πάσης εν προκειμένω καθ' ημών παρεξηγήσεως θα έδει εφ' όσον θα αντιλαμβάνεσθε ότι θα ετρέχομεν τοσούτον κίνδυνον να εξηγήσετε από τούδε ότι λόγω δεσμών της προς Τουρκίαν, Ελλάς δεν δύναται ειμή υποστηρίξει αυτήν, εφ' όσον άλλως τε Βουλγαρία θα προεκάλει Τουρκίαν δε αυθαιρέτους καταγγελίας διεθνούς πράξεως ήτις είχε παγιώσει υφισταμένην ισορροπίαν δυνάμεων, άρδην μεταβαλλομένην.»⁷⁷².

Βουλγαρία ακολουθούσε το γερμανικό παράδειγμα. Ωστόσο, πρόσθεσε ότι «[...] εάν αι στρατιωτικά προβλέψεις της συνθήκης πρόκειται να ατονίσουν γενικώς, η Τουρκία θα ευρεθή και πάλιν αναμφιβόλως εις τον πειρασμόν να επανενεργή το ζήτημα της οχυρώσεως των Στενών, το οποίον η ίδια παρεμέρισε πέρυσιν εξ ευλαβείας προς τα αισθήματα της Μεγάλης Βρετανίας, και να ζητήσει την ακύρωσιν των άρθρων της Συνθήκης της Λωζάννης, τα οποία απαγορεύουν την διαρκή οχύρωσιν των δύο οχθών του Ελλησπόντου.». Βλ. ΔΙΑΥΕ/ 1935/Α/Ι/3, αρ. πρωτ. 669/Στ/35, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 26/03/1935.

⁷⁶⁸ BDF/A/II/B/33/198, No 54 [E 933/933/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, *Turkey: Annual Report 1935*, 31/01/1936· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 27.

⁷⁶⁹ ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι/3, αρ. τηλ. 400, Πολυχρονιάδης (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 23/03/1935· ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι/3, αρ. πρωτ. 515, Πολυχρονιάδης (Μόσχα) προς Τσαλδάρη, 04/04/1935.

⁷⁷⁰ ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι/3, αρ. τηλ. 1056, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 23/03/1935.

⁷⁷¹ ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι/3, αρ. πρωτ. 23064 (απόρρ.), Τσαλδάρης προς ΓΕΣ, 20/03/1935. Η ανησυχία του Τσαλδάρη πήγαζε, επίσης, από τη συγκέντρωση βουλγαρικών δυνάμεων στα σύνορα με την Ελλάδα υπό το πρόσχημα της προστασίας της βουλγαρικής μεθορίου, ύστερα από την εκδήλωση του βενιζελικού κινήματος της 1^{ης} Μαρτίου 1935. Παράλληλα, η Τουρκία προέβη στην ενίσχυση των συνόρων της στην Ανατολική Θράκη, προκειμένου ως συμμαχική της Ελλάδας χώρα και μέλος της Βαλκανικής Συνεννόησης να αποτρέψει μια βουλγαρική επιθετική ενέργεια. Εκτός των άλλων, απέστειλε πολεμικά πλοία προς τη Χίο και τη Μυτιλήνη και συγκέντρωσε πολεμικά σκάφη στη Σύμνη. Οι πρωτοβουλίες της τουρκικής κυβέρνησης αναστάτωσαν με τη σειρά τους σε κάποιο βαθμό την ελληνική κυβέρνηση. Για το κίνημα του Μαρτίου, τις αντιδράσεις και τη στάση της Βαλκανικής Συνεννόησης και των Δυνάμεων. βλ. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 95-96· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 337-344.

⁷⁷² ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι/3, αρ. πρωτ. 152 δις (κρυπτ. τηλ.), Τσαλδάρης προς πρεσβείες Παρισίων, Λονδίνου, Ρώμης, Μόσχας, Αθήνα, 20/03/1935.

Στην απάντησή του προς το Υπουργείο Εξωτερικών (16 Απριλίου), το ΓΕΣ εξέθεσε με λεπτομέρειες τις αρνητικές και τις θετικές επιπτώσεις που θα προέκυπταν από την κατάργηση των Συνθηκών Νειγύ και Λωζάννης. Στην πρώτη περίπτωση, η Ελλάδα ήταν εκείνη που θα επηρεαζόταν άμεσα λόγω των περιορισμένων στρατιωτικών της δυνατοτήτων και της γεωγραφικής της θέσης, ενώ, αντίθετα, η Γιουγκοσλαβία και η Ρουμανία πιθανόν να μην έδιναν σημασία. Η Τουρκία θα ήταν η μόνη ικανοποιημένη «[...] διότι θα δοθή εις αυτήν η ευκαιρία να καταστρατηγήση εκ παραλλήλου την συνθήκην της Λωζάνης (Οχύρωσις Αδριανουπόλεως - Στενών). [...]»⁷⁷³. Το ΓΕΣ συνιστούσε τη λήψη διπλωματικών πρωτοβουλιών από την ελληνική κυβέρνηση προς τα άλλα κράτη του Βαλκανικού Συμφώνου, για τη διαμόρφωση ενός κοινού μετώπου αντίδρασης απέναντι στην ενδεχόμενη καταγγελία των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης του Νειγύ από τη Βουλγαρία. Πέρα από τις διπλωματικές ενέργειες, συμβούλευε, επίσης, «[...] ως ελάχιστον και άμεσον μέτρον αμύνης της Ελλάδος [...]»⁷⁷⁴ την αύξηση της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας στους 18 μήνες τουλάχιστον και την ταχεία οχύρωση της ελληνο-βουλγαρικής μεθορίου «[...] ίνα παρέχωνται βασίμους ελπίδας ότι εν δεδομένη στιγμή θα δυνηθή η τελευταία ν' αντιμετωπίση τον εκ βορρά κίνδυνον. [...]»⁷⁷⁵.

Περνώντας στη μελέτη της δεύτερης περίπτωσης, της καταγγελίας των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης από την Τουρκία, το ΓΕΣ παρατηρούσε ότι «[...] εκ μιας ταύτης καταγγελίας η μεν Βουλγαρία και Ελλάς ουδόλως ή ελάχιστον να επωφελούνται, ενώ εξ αντιθέτου η Τουρκία να ικανοποιή πλήρως ζωτικοτάτας ανάγκας της, εξερχομένης μάλιστα των ορίων της Βαλκανικής. [...]»⁷⁷⁶. Επομένως, αν η Τουρκία προέβαινε στην οχύρωση της Ανατολικής Θράκης και των Στενών, οι συνέπειες για την Ελλάδα σε στρατιωτικό επίπεδο θα ήταν οι εξής:

1^ο) Υπό την προϋπόθεση συμμαχίας μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας εναντίον της Βουλγαρίας, η οχύρωση της Αδριανούπολης θα ωφελούσε και την Ελλάδα διότι «[...] ισχυροποιουμένης της Ανατολ. Θράκης λόγω της εκείθεν σοβαράς απειλής κατά των Βουλγάρων καθίσταται δυσχερεστέρα η εκ μέρους των τελευταίων απόπειρα εισβολής εις Δυτ. Θράκην. [...]»⁷⁷⁷.

⁷⁷³ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935. Η έκθεση επισυνάπτεται στο διαβιβαστικό έγγραφο του Υπουργείου Στρατιωτικών / ΓΕΣ / Γραφείον ΙΙ / Τμήμα Δ', αρ. πρωτ. 3517 (απόρρ.) προς ΥΠΕΞ (Α' Πολιτική Δ/νση), Αθήναι, 17/04/1935.

⁷⁷⁴ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

⁷⁷⁵ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

⁷⁷⁶ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

⁷⁷⁷ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

Αντίθετα, η οχύρωση των Στενών «[...] δεν πρόκειται να εξυπηρετήσει συμμαχικές επιχειρήσεις εν τη Βαλκανική, εφ' όσον βεβαίως η σύγκρουσις περιορισθή εν αυτή. [...]»⁷⁷⁸.

2^ο) Υποθέτοντας ότι η Ελλάδα ήταν αντίπαλος με την Τουρκία και τα υπόλοιπα βαλκανικά κράτη παρέμεναν ουδέτερα, το ΓΕΣ εξέταζε τα ακόλουθα δύο ενδεχόμενα:

α) αν η Τουρκία είχε ναυτική υπεροπλία, η ενδεδειγμένη στάση της Ελλάδας θα έπρεπε να είναι η αμυντική και ύστερα από την οχύρωση της Ανατολικής Θράκης από τους Τούρκους, κρινόταν επιβεβλημένη η οχύρωση της Δυτικής Θράκης, «[...] καθόσον η Τουρκία εν τη Θράκη και με ελευθερίαν των θαλασσών θα έχη προτεραιότητα εν τη συγκεντρώσει του στρατού της [...]»⁷⁷⁹. Όσον αφορά τα Στενά, η επαναστρατιωτικοποίησή τους «[...] αφίνει την Ελλάδα αδιάφορον [...]»⁷⁸⁰.

β) αν η Ελλάδα αποκτούσε μελλοντικά την υπεροπλία στη θάλασσα -που επί του παρόντος, δεν ήταν εφικτή- μόνο τότε θα ήταν σε θέση να αναλάβει επιθετικές ενέργειες στη Θράκη. Ως προς την οχύρωση όμως των Στενών και της χερσονήσου της Καλλίπολης, «[...] είτε διατηρεί την υπεροπλίαν η ΕΛΛΑΣ έναντι της ΤΟΥΡΚΙΑΣ είτε ουχί, δεν θα δυνηθή να εκβιάσει τα στενά, άτινα κυρίως λόγω της φυσικής των οχυρώσεως, παρέμειναν απαραβίαστα και δι' αυτάς τας μεγάλας ναυτικές δυνάμεις κατά τον Παγκόσμιον Πόλεμον. [...]»⁷⁸¹.

3^ο) Υποθέτοντας ότι η Ελλάδα θα αντιμετώπιζε ταυτόχρονα την Τουρκία και τη Βουλγαρία, η οχύρωση της Ανατολικής Θράκης δεν θα είχε καμία σημασία και δεδομένων των συνθηκών, κάθε προσπάθεια για αντίσταση στη Δυτική Θράκη θα ήταν μάταιη.

Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληγε το ΓΕΣ ήταν

«[...] ότι την Ελλάδα ενδιαφέρει κυρίως η οχύρωσις της Ανατολικής Θράκης υπό της Τουρκίας και κατά δεύτερον λόγον των στενών, μόνον εν τη περιπτώσει Ελληνοτουρκικής συρράξεως και μάλιστα εφ' όσον η Ελλάς διατηρεί όπως δήποτε την υπεροπλίαν θαλάσσης. [...]»⁷⁸².

Εντούτοις

«[...] η οχύρωσις της Ανατολ. Θράκης και των στενών θ' αρχίση να δημιουργή εις την Τουρκίαν την εντύπωσιν περί ικανότητός της ότι δύναται να εξασφαλίξη μόνη την Ανατ.

⁷⁷⁸ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

⁷⁷⁹ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

⁷⁸⁰ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

⁷⁸¹ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

⁷⁸² ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

*Θράκην από των Βουλγάρων και συνεπώς θα μειωθή η ανάγκη της ενισχύσεως αυτής εκ μέρους της Ελλάδος. [...]*⁷⁸³.

Για τους λόγους αυτούς, το ΓΕΣ πρέσβευε τη σύναψη συμμαχίας της Ελλάδας με τη Βουλγαρία ή τη Γιουγκοσλαβία παρά με την Τουρκία, διότι σε ενδεχόμενη πολεμική περιπλοκή στα Βαλκάνια «[...] η Τουρκία εις ουδέν θα μας συντρέξει έναντι της Σερβίας επίσης ουχί σημαντικώς θα μας εξυπηρετήση και έναντι της Βουλγαρίας. [...]»⁷⁸⁴. Αντίθετα, μια συμμαχία με μία εκ των βαλκανικών γειτονικών χωρών θα διασφάλιζε την Ελλάδα σε ικανοποιητικό βαθμό. Επειδή όμως μια συνεργασία μαζί τους ήταν επί του παρόντος ανέφικτη, η ελληνο-τουρκική φιλία αποτελούσε τη μοναδική εναλλακτική για τη χώρα στην περίπτωση που ξεσπούσε μια ελληνο-βουλγαρική σύγκρουση, «[...] χωρίς, όμως, το τοιούτον να επιβάλλη εις την Ελλάδα να παραιτηθή πάσης αντιδράσεως κατά της ενδεχομένης καταγγελίας της Συνθήκης της Λωζάνης. [...]»⁷⁸⁵.

Λίγες ημέρες προτού επιδοθεί η έκθεση του ΓΕΣ στο Υπουργείο Εξωτερικών, οι αντιπρόσωποι της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας, είχαν αποφασίσει στη Διάσκεψη της Στρέζα της Ιταλίας (11-14 Απριλίου 1935) τη δημιουργία ενός αντιγερμανικού μετώπου ως αντίδραση στην απόφαση του Χίτλερ να ενεργοποιήσει τη στρατολογία στη Γερμανία, διακηρύσσοντας ότι θα χρησιμοποιούσαν όλα τα δυνατά μέσα έναντι της όποιας μονομερούς καταγγελίας των Συνθηκών Ειρήνης που θα έθετε σε κίνδυνο την ειρήνη στην Ευρώπη. Όμως με την παράγραφο έξι της τελικής τους δήλωσης λάμβαναν υπόψη τους την εκπεφρασμένη επιθυμία της Αυστρίας, της Ουγγαρίας και της Βουλγαρίας για την κατάργηση των στρατιωτικών διατάξεων των Συνθηκών του Αγίου Γερμανού, του Τριανόν και του Νείγυ και αποφάσισαν να συστήσουν στα ενδιαφερόμενα κράτη τη μελέτη του ζητήματος, στοχεύοντας στη ρύθμισή του με τη συνομολόγηση αμοιβαίας συμφωνίας εντός των γενικών και περιφερειακών εγγυήσεων ασφάλειας⁷⁸⁶.

Οι αποφάσεις της Στρέζα συζητήθηκαν κατά τη διάρκεια της 85^{ης} έκτακτης συνόδου του Συμβουλίου της ΚτΕ στις 15 Απριλίου 1935 και έδωσαν την ευκαιρία στον Αράς να επαναφέρει το ζήτημα των Στενών ενώπιον των μελών του διεθνούς οργανισμού. Προτού αναχωρήσει για τη Γενεύη, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας ενημέρωσε τον Λορέιν (10 Απριλίου) ότι εκ των πραγμάτων ήταν υποχρεωμένος να συνομιλήσει με τον Μπάλντουιν για τις

⁷⁸³ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

⁷⁸⁴ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935.

⁷⁸⁵ ΔΙΣ/741/ΚΒ/3, «Εκθεσις περί της στρατιωτικής καταστάσεως της Ελλάδος εν περιπτώσει καταγγελίας των Συνθηκών υπό Βουλγαρίαν (Neuilly) και Τουρκίας (Λωζάνης)», Αθήνα, 16/04/1935. Με τις απόψεις του ΓΕΣ συμφωνούσαν και ο διευθυντής του ιδιαίτερου γραφείου του υπουργού Εξωτερικών Παναγιώτης Πιπινέλης (1899-1970) και ο Πεσμαζόγλου. Βλ. επίσης Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 348-352.

⁷⁸⁶ Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 28-29· Κούμας, *ό.π.*, σ. 345-347· Στεφανίδης, *Ισορροπία των Δυνάμεων*, σ. 153.

αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες. Εντούτοις το ζήτημα που σκόπευε να θέσει τώρα ο Αράς δεν αφορούσε τον παράνομο βουλγαρικό επανεξοπλισμό ως επακόλουθο μονομερούς πρωτοβουλίας παρόμοιας με αυτή της Γερμανίας. Αφορούσε τον νομιμοποιημένο επανεξοπλισμό της Βουλγαρίας και των πρώην εχθρικών κρατών, σύμφωνα με τη δήλωση των Δυνάμεων (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, και Ιταλία) της 11^{ης} Δεκεμβρίου 1932, με την οποία αναγνωριζόταν στη Γερμανία και στα υπόλοιπα αφοπλισμένα κράτη η ισότητα των δικαιωμάτων, εντός ενός ευρωπαϊκού συστήματος που θα εγγυόταν την ασφάλεια σε όλα τα κράτη⁷⁸⁷.

Η τουρκική κυβέρνηση θεωρούσε ότι η νομιμοποίηση του βουλγαρικού επανεξοπλισμού ήταν ενάντια στη συγκατάθεση που είχε δώσει η Βουλγαρία για τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες στη Λωζάννη· δημιουργούσε ένα νέο στοιχείο ανασφάλειας για την Τουρκία και μια νέα κατάσταση που η τουρκική κοινή γνώμη θα δυσκολευόταν να δεχθεί, εφόσον οι ζώνες αυτές αποτελούσαν -κατά την άποψη του υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας- τον μοναδικό στρατιωτικό περιορισμό μεταξύ εκείνων που είχαν προβλεφθεί από τις Συνθήκες Ειρήνης και ήταν ακόμη σε ισχύ. Ο Αράς υπογράμμισε ότι οι περιστάσεις για την αντιμετώπιση του προβλήματος ήταν ευνοϊκές, καθώς οι βρετανο-τουρκικές σχέσεις ήταν σε άριστο σημείο, ενώ και σχέσεις μεταξύ Λονδίνου και Μόσχας είχαν σημειώσει αξιοσημείωτη βελτίωση.

Ο Λορέιν, απαντώντας στους ισχυρισμούς του Αράς, επισήμανε ότι οι στρατιωτικός περιορισμός, στον οποίο αναφέρθηκε ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας, δεν συμβάδιζε με τη βρετανική άποψη στο Ζήτημα των Στενών, εφόσον η Τουρκία, σε περίπτωση επίθεσης, είχε λάβει τις προβλεπόμενες από τη Συνθήκη της Λωζάννης εγγυήσεις για την ασφάλειά της. Ο Αράς αντέτεινε ότι ο αφοπλισμός της Βουλγαρίας αποτελούσε βασική προϋπόθεση της αποστρατιωτικοποίησης που επιβλήθηκε στη Συνθήκη της Λωζάννης. Όμως ήταν πιθανό εκείνη η προϋπόθεση να εκλείψει. Ο επικεφαλής της τουρκικής διπλωματίας είπε ότι δεν επιθυμούσε να κινηθεί εκτός των ορίων της Συνθήκης της Λωζάννης. Αν όμως η συνθήκη εξακολουθούσε να βρίσκεται σε ισχύ, αναρωτιόταν με ποια μέσα η βρετανική κυβέρνηση θα εξασφάλιζε την επικράτεια των Στενών σε περίπτωση επίθεσης. Αν ήταν σε θέση να την υπερασπιστεί, η Τουρκία θα ήταν ικανοποιημένη με τη σύναψη μιας βρετανο-τουρκικής συμφωνίας αμοιβαίας βοήθειας, η οποία θα ήταν δημόσια και εντός του πλαισίου της ΚτΕ. Τότε το πρόβλημα θα επιλυόταν και ο ίδιος θα μπορούσε έπειτα να αποδείξει στην κοινή γνώμη της Τουρκίας ότι η χώρα είχε διασφαλιστεί με μια ισχυρή εγγύηση.

Στο ερώτημα του Λορέιν για την πιθανή στάση της Σοβιετικής Ένωσης και της Ιταλίας, ο Αράς προέβλεπε ότι η Σοβιετική Ένωση δεν θα έφερε αντίρρηση, διότι χρειαζόταν τη συγκατάθεσή

⁷⁸⁷ Για τη δήλωση των Μεγάλων Δυνάμεων τον Δεκέμβριο του 1932 βλ. Κούμας, *Μικρά Κράτη*, σ. 219.

της για την υπογραφή του Γαλλο-σοβιετικού Συμφώνου Αμοιβαίας Βοήθειας⁷⁸⁸. Ως αντάλλαγμα, η Τουρκία ήλπιζε να λάβει τη συναίνεση της Μόσχας για τη συνομολόγηση μιας ενδεχόμενης βρετανο-τουρκικής συμμαχίας. Ο Αράς υπαινίχθηκε ότι οι δύο συμμαχίες θα λειτουργούσαν εξισορροπητικά. Επιπλέον, πρόσθεσε ότι η κοινή γνώμη στη Μόσχα ήταν ευνοϊκά διακείμενη απέναντι στο Λονδίνο ύστερα από την επίσκεψη του Ήντεν στη σοβιετική πρωτεύουσα τον Μάρτιο, γεγονός που θα βοηθούσε στην ευόδωση της συμμαχίας⁷⁸⁹. Από την πλευρά της Ιταλίας, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας δεν ανέμενε αντίδραση, αναφερόμενος στην πρόταση της ιταλικής κυβέρνησης για τη σύναψη τριμερούς συμφωνίας μεταξύ της Ιταλίας, της Τουρκίας και της Ελλάδας⁷⁹⁰. Η απάντηση που δόθηκε από την τουρκική κυβέρνηση ήταν ότι στην περίπτωση που η Ιταλία συμφωνούσε με την εισδοχή στη συμφωνία των δύο υπόλοιπων μελών της Βαλκανικής Συνεννόησης, δηλαδή της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας, καθώς επίσης και της Αλβανίας, η Άγκυρα όχι μόνο θα προσχωρούσε στην προτεινόμενη συμφωνία, αλλά ήταν πρόθυμη να υπογράψει διμερείς συμφωνίες αμοιβαίας ασφάλειας με την Ιταλία⁷⁹¹.

Τα λεγόμενα του Αράς επιβεβαιώθηκαν και από τις πληροφορίες του Σακελλαρόπουλου, που ανέφεραν ότι το τουρκικό υπουργικό συμβούλιο έθετε ως απαραίτητη προϋπόθεση της μεταβολής του καθεστώτος των συνθηκών, τη λήψη νέων εγγυήσεων και ειδικά την επανοχύρωση των Δαρδανελλίων και την κατάργηση της αποπλισμένης ζώνης. Σε ερώτημα του πρεσβευτή της Ελλάδας στην Άγκυρα για τη διαδικασία που θα ακολουθούσε η τουρκική κυβέρνηση, αν, δηλαδή, θα εισήγαγε το ζήτημα προς συζήτηση μόνο στη Μεγάλη Βρετανία, στη Γαλλία και στην Ιταλία, ή θα διαπραγματευόταν απευθείας με τις κυβερνήσεις που είχαν υπογράψει τη Σύμβαση των Στενών, του απαντήθηκε ότι προτιμητέα ήταν η δεύτερη επιλογή⁷⁹².

⁷⁸⁸ Οι επαφές μεταξύ της γαλλικής και της σοβιετικής κυβέρνησης χρονολογούνταν από τον Μάιο του 1934 και είχαν στόχο να ανακόψουν τον γερμανικό και ιαπωνικό αναθεωρητισμό με τη σύμπληξη ενός τύπου Λοκάρνο «Ανατολικού Συμφώνου» αμοιβαίας βοήθειας μεταξύ της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Φινλανδίας, της Σοβιετικής Ένωσης και των χωρών της Βαλτικής, καθώς και της Μικρής Αντάντ. Σε κάθε περίπτωση η γαλλική πρωτοβουλία δεν ευοδώθηκε εξαιτίας της άρνησης της Γερμανίας και της Πολωνίας να συμμετάσχουν σε πολυμερή σύμφωνα. Ωστόσο, στις 5 Δεκεμβρίου 1934 υπογράφηκε γαλλο-σοβιετική συμφωνία. Βλ. Barlas, *Etatism*, σ. 157-158· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 94, 95· Lisanne Radice, «The Eastern Pact, 1933-1935: A Last Attempt at European Co-operation», *The Slavonic and East European Review*, volume 55, number 1, January 1977, σ. 49-54· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 295-297.

⁷⁸⁹ Για την επίσκεψη του Ήντεν στη Μόσχα βλ. Keith Neilson, *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939*, New York, Cambridge University Press, 2006, σ. 133-135.

⁷⁹⁰ Με την υπογραφή του Γαλλο-σοβιετικού Συμφώνου Αμοιβαίας Βοήθειας λίγο αργότερα (2 Μαΐου 1935) ισχυροποιήθηκε η θέση της Τουρκίας. Η τουρκική ηγεσία ήλπιζε ότι το σύμφωνο θα αποτελούσε ένα σημαντικό βήμα για τη διασφάλιση της ειρήνης στην Ευρώπη, καθώς θα προετοίμαζε το έδαφος για τη προσέγγιση μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Γερμανίας και παράλληλα θα άνοιγε μελλοντικά το δρόμο για τη σύμπληξη ενός Μεσογειακού Συμφώνου. Όμως η ιταλική κυβέρνηση αρνήθηκε και πάλι να συνεργαστεί με τις άλλες μεσογειακές χώρες. Για το Γαλλο-σοβιετικό και το Μεσογειακό Σύμφωνο βλ. σχετικά Barlas, *Etatism*, σ. 160-161· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 98· Radice, *ό.π.*, σ. 58-59· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 332-337, 355-376.

⁷⁹¹ BDF/A/II/B/33/168, No 69 [E 2407/919/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Stanley Baldwin, 11/04/1935· Deluca, *Great Power*, σ. 19· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 27-28.

⁷⁹² ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 89 (17-21/04/1935), αρ. πρωτ. 23881/ΓΓ (απόρρ.), VIII. Επανοπλισμός και Τουρκία (Άγκυρα), 16/04/1935.

Στις 16 Απριλίου, ο Αράς είπε στον Σάιμον ότι η διάθεση της τουρκικής κοινής γνώμης τον υποχρέωνε να συζητήσει στην παρούσα σύνοδο του Συμβουλίου της ΚτΕ τη θέση της Τουρκίας, που απέρρευε από τη Συνθήκη της Λωζάννης. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας υπογράμμισε ότι η παράγραφος 6 της τελικής δήλωσης που υιοθετήθηκε από τους αντιπροσώπους στη Διάσκεψη της Στρέζα δεν αναφερόταν καθόλου στη θέση της Τουρκίας. Ο Αράς δήλωσε ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν είχε την πρόθεση να καταγγείλει μονομερώς τη Συνθήκη της Λωζάννης ούτε να επιμείνει στην εγγραφή του ζητήματος στο πρόγραμμα της παρούσας συνόδου, αλλά είχε σοβαρούς λόγους να επιμείνει στην αναθεώρησή της και σκόπευε μόνο να υπενθυμίσει στους συνέδρους ότι το πρόβλημα εξακολουθούσε να εκκρεμεί.

Ο Σάιμον θεώρησε το ζήτημα ως μη συνάδον με τις εργασίες της παρούσας συνόδου και δήλωσε -άποψη που την επανέλαβε και στον Λορέιν- ότι δεν υπήρχε καμία αναλογία των στρατιωτικών όρων της Συνθήκης του Νειγύ με τις προβλεπόμενες από τη Συνθήκη της Λωζάννης διατάξεις για τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες στα Στενά και στη Θράκη. Η Συνθήκη του Νειγύ, αντέτεινε, όπως και οι υπόλοιπες, ήταν μια υπαγορευμένη συνθήκη, ενώ η Συνθήκη της Λωζάννης υπήρξε αποτέλεσμα διαπραγματεύσεως και με κανένα τρόπο δεν θα έπρεπε να συνδεθεί με το ζήτημα του επανεξοπλισμού της Γερμανίας.

Εξαντλώντας κάθε επιχειρήμα, ο Αράς ισχυρίστηκε ότι η αποχώρηση της Ιαπωνίας από την ΚτΕ είχε μεταβάλει τις περιστάσεις υπό τις οποίες είχε υπογραφεί η Σύμβαση των Στενών. Κατά συνέπεια, οι χώρες που σύμφωνα με το άρθρο 18 της σύμβασης είχαν αναλάβει να εγγυηθούν τη διαφύλαξη του καθεστώτος των Στενών, δεν θα έπρεπε να δεσμεύονται πλέον από αυτή την υποχρέωση. Δεδομένης της κατάστασης, πρόσθεσε, η Τουρκία θα αισθανόταν περισσότερο ασφαλής, αν, αντί της προβλεπόμενης εγγύησης του άρθρου 18, η Μεγάλη Βρετανία παρείχε μία επιπλέον εγγύηση. Ο Σάιμον, έκπληκτος από την αναφορά στην Ιαπωνία, κατέστησε σαφές στον Αράς ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν θα αναλάμβανε την ασφάλεια της περιοχής των Στενών εντός των ορίων μιας βρετανο-τουρκικής συμφωνίας αμοιβαίας βοήθειας⁷⁹³.

Στις 17 Απριλίου 1935, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας δήλωσε από το βήμα της ΚτΕ ότι η χώρα του θεωρούσε μεροληπτικού χαρακτήρα τις διατάξεις της Σύμβασης των Στενών για τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες και ότι, αν μεταβάλλονταν οι όροι των Συνθηκών Ειρήνης, η Τουρκία θα ήταν υποχρεωμένη να λάβει όλα τα απαραίτητα μέτρα προκειμένου να διαφυλάξει την εθνική της ασφάλεια με βάση την αρχή της ισότητας μεταξύ των κρατών, προβαίνοντας σε

⁷⁹³ BDFA/II/B/33/198, No 54 [E 933/933/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, *Turkey: Annual Report 1935*, 31/01/1936· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 29.

μονομερείς τροποποιήσεις στο καθεστώς των Στενών⁷⁹⁴. Τη δήλωση του Αράς ακολούθησαν οι αντίστοιχες δηλώσεις των αντιπροσώπων της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας, οι οποίοι διατύπωσαν επιφυλάξεις, που αν και ήταν μάλλον τυπικές, «δυσaráστησαν» σε έντονο βαθμό τον Αράς «[...] εις τοιούτον σημείον ώστε να θεωρεί την ειλικρινή σύμπραξιν μετά των Δυτικών Δυνάμεων αδύνατον του λοιπού.»⁷⁹⁵. Ωστόσο, ο αντιπρόσωπος της βρετανικής κυβέρνησης υποσχέθηκε ότι οι προτεινόμενες από τον Αράς μεταβολές στο κανονιστικό πλαίσιο του καθεστώτος των Στενών θα περιλαμβάνονταν στο πρόγραμμα μιας διάσκεψης που θα συγκαλείτο στη Ρώμη εντός του έτους για τη συζήτηση των προβλημάτων της Νοτιοανατολικής Ευρώπης⁷⁹⁶. Μόνο ο Λιτβίνοφ εκ μέρους της σοβιετικής αντιπροσωπείας εκφράστηκε θετικά υπέρ της τουρκικής αξίωσης θεωρώντας την δίκαιη και θεμιτή και έλαβε δημόσια τις ευχαριστίες του ίδιου του Ατάτουρκ από το βήμα της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης⁷⁹⁷.

Απαντώντας αργότερα (9 Μαΐου 1935) σε ερώτηση βουλευτή του Εργατικού Κόμματος για τη στάση της βρετανικής κυβέρνησης ύστερα από τη συγκατάθεση της σοβιετικής αντιπροσωπείας στην οχύρωση των Στενών, ο Σάιμον δήλωσε ότι δεν είχε πληροφορίες

«[...] αίτινες θα εδικαιολόγουν υποθέσεις ότι η Τουρκία μελετά οιαδήποτε παραβίασιν υποχρεώσεων της των πηγαζουσών εκ της περί Στενών των Δαρδανελλίων Συνθήκης της Λωζάννης οία θα εδημιούργη η κατά την παρούσαν οχύρωσις των Στενών. [...]»⁷⁹⁸.

Το γεγονός ότι οι αμφιβολίες των τριών Δυνάμεων (δηλαδή της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας) δεν παρουσίαζαν ιδιαίτερη σημασία, βεβαίωσε και ο διευθυντής Βαλκανικών Υποθέσεων του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών, ο οποίος επανέλαβε στον Σακελλαρόπουλο την απόφαση της κυβέρνησής του να προωθήσει το Ζήτημα των Στενών και ότι η τροποποίηση της Συνθήκης του Νεϊγύ συνεπαγόταν την αυτόματη τροποποίηση και της Συνθήκης

⁷⁹⁴ Akgün, «Great Powers», σ. 66· Deluca, *Great Power*, σ. 19-20· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 96· Routh, «The Montreux Convention», σ. 602· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 38-39· Zhivkova, ό.π., σ. 30. Βλ. επίσης τις σχετικές δηλώσεις του Αράς στον βουλγαρικό τύπο στο ΔΙΑΥΕ/1935/Α/1/2, αρ. πρωτ., 1186, Κοσμετάτος (επιτετραμμένος στην ελληνική πρεσβεία της Σόφιας) προς ΥΠΕΞ, 25/04/1935.

⁷⁹⁵ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 89 (17-21/04/1935), αρ. πρωτ. 23881/ΙΓ (απόρρ.), XIV. Αναθεώρησις συνθήκης Λωζάννης (Γενεύη), 18/04/1935· ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 91 (25/04 - 04/05/1935), αρ. πρωτ. 23893/ΙΓ (απόρρ.), VII. Επανοχύρωσις Στενών (Βελιγράδι), 23/04/1935· BDFΑ/II/B/33/198, No 54 [E 933/933/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, *Turkey: Annual Report 1935*, 31/01/1936· Deluca, ό.π., σ. 20· Routh, ό.π., σ. 602-603· Zhivkova, ό.π., σ. 30.

⁷⁹⁶ Routh, ό.π., σ. 603· Arnold J. Toynbee (επιμ.), *Survey of International Affairs 1935*, London, Oxford University Press, 1936, volume I, σ. 168.

⁷⁹⁷ BDFΑ/II/33/B/198, No 54 [E 933/933/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, *Turkey: Annual Report 1935*, 31/01/1936· Zhivkova, ό.π., σ. 30 (υποσημ. 61).

⁷⁹⁸ ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι, αρ. τηλ. 1054, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 10/05/1935· BDFΑ/II/B/33/198, No 54 [E 933/933/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, *Turkey: Annual Report 1935*, 31/01/1936· Hansard / House of Commons / 301 / 1135, 09/05/1935.

της Λωζάννης και, συνεπώς, τη μεταβολή της ισορροπίας των Δυνάμεων⁷⁹⁹. Επίσης, ο Αράς δήλωσε στον Σακελλαρόπουλο ότι «[...] δεν τον απασχολεί σοβαρώς το ζήτημα του επανοπλισμού των τριών κρατών καθόσον ως αντίρροπον θα επροκάλει επανοπλισμόν των Στενών οπότε η Βουλγαρία δεν θα ηδύνατο να εφοδιασθή εις πολεμικόν υλικόν εκ του εξωτερικού. [...]»⁸⁰⁰. Υστερα όμως από την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας στη Βουλγαρία (τον Ιανουάριο του 1935), είχε σχηματιστεί πρόσφατα (21 Απριλίου) ένα νέο κυβερνητικό σχήμα -αμιγώς πολιτικό- υπό τον Αντρέι Τόσεφ (1867-1944), απαλλαγμένο από τα εξτρεμιστικά στοιχεία του στρατού, που αναμφίβολα προέκριναν την αναθεώρηση των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης του Νεϊγύ⁸⁰¹.

Μολονότι ο Αράς «[...] επαινετικώτατα [...] εξεφράσθη περί της Κυβερνήσεως του κ. Τόσεφ εξάρας την λελογισμένην στάσιν της εν τω ζητήματι ιδίως του επανοπλισμού της Βουλγαρίας [...]»⁸⁰² και τόνισε στον πρεσβευτή της ελληνικής κυβέρνησης στην Άγκυρα ότι «[...] πιστεύει επί της σωφροσύνης της Βουλγαρικής κυβερνήσεως [...]»⁸⁰³, στην πραγματικότητα επιθυμούσε διακαώς να υλοποιηθεί ο βουλγαρικός επανεξοπλισμός, ώστε να συνεχίσει να τον χρησιμοποιεί ως πρόσχημα για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Ωστόσο, στην περίπτωση που η βουλγαρική κυβέρνηση ανέβαλλε τις διαδικασίες και δεν πίεζε προς αυτή την κατεύθυνση, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας θα χρησιμοποιούσε ως νομικό έρεισμα την κατάργηση των στρατιωτικών όρων της Συνθήκης του Αγίου Γερμανού, που αφορούσαν την Αυστρία. Πράγματι, όπως υπογράμμισε στον Σακελλαρόπουλο, συνέδεε τώρα την επανοχύρωση των Στενών «[...] με τον επανοπλισμόν ουχί της Βουλγαρίας αλλά της Αυστρίας. [...]»⁸⁰⁴. Με άλλα λόγια, η στάση του Αράς αποδεικνύει ότι η τουρκική διπλωματία ήταν αποφασισμένη να εκμεταλλευτεί στο έπακρο κάθε πολιτική κατάσταση ή νομικό προηγούμενο για να πετύχει την κατάργηση της Σύμβασης των Στενών.

Προτού αναχωρήσει για τη διάσκεψη της Βαλκανικής Συνεννόησης στο Βουκουρέστι, ο Αράς εξέφρασε την απογοήτευσή του στον Λορέιν για τη δυσμενή υποδοχή που επεφύλαξαν οι αντιπρόσωποι των Δυτικών Δυνάμεων αναφορικά με τη δήλωσή του για τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες. Παρατήρησε ότι η διατύπωση επιφυλάξεων εκ μέρους τους

⁷⁹⁹ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 89 (17-21/04/1935), αρ. πρωτ. 23881/ΙΓ (απόρρ.), XVI. Επανοπλισμός και Τουρκία (Άγκυρα), 20/04/1935.

⁸⁰⁰ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 91 (25/04 - 04/05/1935), αρ. πρωτ. 23893/ΙΓ (απόρρ.), XII. Επανοπλισμός και Τουρκία (Άγκυρα), 02/05/1935.

⁸⁰¹ Για την πολιτική κατάσταση στη Βουλγαρία βλ. Stevan K. Pavlowitch, *Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2005, σ. 403-406· Σταυριανός, *Τα Βαλκάνια*, σ. 1216-1219.

⁸⁰² ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, αρ. πρωτ. 1199, Λιανόπουλος (επιτετραμμένος στην ελληνική πρεσβεία της Άγκυρας, τμηματάρχης Α') προς ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, 03/05/1935.

⁸⁰³ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 91 (25/04 - 04/05/1935), αρ. πρωτ. 23893/ΙΓ (απόρρ.), XII. Επανοπλισμός και Τουρκία (Άγκυρα), 02/05/1935.

⁸⁰⁴ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 91 (25/04 - 04/05/1935), αρ. πρωτ. 23893/ΙΓ (απόρρ.), XII. Επανοπλισμός και Τουρκία (Άγκυρα), 02/05/1935.

καθιστούσε την κατάσταση περισσότερο δύσκολη και ήταν άτοπη, δεδομένου ότι δεν ήγειρε το ζήτημα προς συζήτηση, αλλά προς ενημέρωση. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας υπογράμμισε ότι οι αυτές οι επιφυλάξεις θα είχαν ως συνέπεια τη διακοπή των περαιτέρω διαπραγματεύσεων. Υπό τις περιστάσεις αυτές, η Τουρκία -ισχυρίστηκε- δεν είχε άλλη επιλογή παρά να αξιώσει την ίδια μεταχείριση που έλαβαν οι πρώην σύμμαχοι της Γερμανίας κατά τη διάρκεια του πολέμου. Με άλλα λόγια, σημείωσε ο Λορέιν, η Τουρκία δεν θα συμφωνούσε στην όποια μεταβολή των στρατιωτικών όρων της Συνθήκης του Νείγυ, του Τριανόν και του Αγίου Γερμανού, εκτός και αν το αίτημά της, επίσης, συζητείτο και ρυθμιζόταν. Ο Λορέιν ρώτησε τον Αράς αν πραγματικά ταύτιζε την Τουρκία με τους συμμάχους της Γερμανίας, διότι κατά την άποψή του δεν υπήρχε ουσιαστική αναλογία και του επισήμανε ότι η Τουρκία διαπραγματεύθηκε ελεύθερα τη Συνθήκη της Λωζάννης, ενώ στα υπόλοιπα κράτη οι όροι των συνθηκών τους επιβλήθηκαν. Απαντώντας, ο Αράς υποστήριξε ότι ο αφοπλισμός αποτελούσε *conditio sine qua non* για την αποδοχή της συνθήκης από την Τουρκία και αυτή η προϋπόθεση έτεινε να εκλείψει. Η Τουρκία κατά βάση, κατέληγε ο Λορέιν στην αναφορά του, επιδίωκε να της δοθεί εξουσιοδότηση για να ανακαταλάβει τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες των Στενών παρέχοντας εγγυήσεις για τον ελεύθερο διάπλου τους ή, στην περίπτωση που αυτή δεν ήταν εφικτή, να της παρασχεθεί ως αντιστάθμισμα εγγύηση υπό τη μορφή μιας βρετανο-τουρκικής συμφωνίας αμοιβαίας βοήθειας⁸⁰⁵.

Όμως το Φόρεϊν Όφισ εξακολουθούσε να εμμένει στην πάγια θέση του ότι δεν υπήρχε αντιστοιχία μεταξύ των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης του Νείγυ και της Σύμβασης των Στενών. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες συνθήκες, έγραφε ο Σάιμον στην αναφορά του προς τον Λορέιν, η Συνθήκη της Λωζάννης είχε διαπραγματευθεί ελεύθερα και με κανένα τρόπο δεν περιόριζε τις στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις της Τουρκίας. Από νομική σκοπιά, μολονότι και η Συνθήκη του Νείγυ και εκείνη της Λωζάννης ήταν εξίσου δεσμευτικές, εντούτοις υπήρχε μια ουσιώδης διαφορά μεταξύ τους ως προς την υπόθεση της αναθεώρησης. Επίσης, ως αντάλλαγμα για την αποστρατιωτικοποίηση των Στενών, η Τουρκία είχε εξασφαλίσει την εγγύηση του άρθρου 18 της Σύμβασης των Στενών και, αν οι αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες καταργούνταν, η εγγύηση αυτή θα εξέλιπε αυτόματα. Σε κάθε περίπτωση, συνέχιζε ο Σάιμον, η παράγραφος έξι της απόφασης της Στρέζα δεν σχετιζόταν με κανένα τρόπο με το Ζήτημα των Στενών. Παρ' όλα αυτά, αν σε μια μελλοντική περίπτωση η Τουρκία επανέφερε προς διαβούλευση το Ζήτημα των Στενών, η βρετανική κυβέρνηση σε συνεργασία με τις κυβερνήσεις των ενδιαφερομένων κρατών, θα έδινε τη δέουσα προσοχή και η τελική της στάση θα καθοριζόταν από την επισταμένη μελέτη όλων των πτυχών του ζητήματος από τις αρμόδιες υπηρεσίες. Ωστόσο, υπογράμμισε ότι επί του παρόντος η βρετανική

⁸⁰⁵ BDF/A/II/B/33/172, No 10 [E 2906/919/44], Sir P. Loraine (Constantinople) to Sir John Simon, 09/05/1935· Deluca, *Great Power*, ό.π., σ. 21· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 30.

κυβέρνηση θα κρατούσε ανυποχώρητη στάση και συμβούλευε τον Λορέιν να αποθαρρύνει τον Αράς, αν ο τελευταίος επανερχόταν στο ζήτημα. Επίσης, ο ισχυρισμός που διατυπώθηκε από την τουρκική κυβέρνηση στη σύνοδο του Συμβουλίου της ΚτΕ ότι η συγκατάθεσή της ήταν απαραίτητη για την τροποποίηση των Συνθηκών του Νεϊγύ, του Τριανόν και του Αγίου Γερμανού, ήταν αβάσιμος. Μια τέτοια συναίνεση θα απαιτείτο για την περίπτωση που η μεταβολή των συνθηκών επερχόταν δια του άρθρου 19 του Συμφώνου της ΚτΕ. Κατά τον υπουργό Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, ο Αράς πιθανότατα έκρινε ότι, αν τροποποιούνταν οι στρατιωτικοί όροι των εν λόγω συνθηκών, η Τουρκία ήταν υποχρεωμένη να ζητήσει την τροποποίηση της Σύμβασης των Στενών, ενέργεια στην οποία θα προέβαινε μάλλον κατά τη διάρκεια της επερχόμενης συνόδου του Συμβουλίου της ΚτΕ. Τόνιζε, τέλος, ότι, αν η τουρκική κυβέρνηση πραγματικά επιθυμούσε να επανεξεταστεί σοβαρά το Ζήτημα των Στενών, θα ήταν προς το συμφέρον της να μην το συνδέει με εντελώς ανόμοιες καταστάσεις, αλλά να το προβάλλει ως ξεχωριστή υπόθεση και σε σύνδεση με το άρθρο 19 του Συμφώνου ή με ταυτόχρονη προσέγγιση των υπογραψάντων τη Σύμβαση των Στενών. Μόνο σε αυτή την περίπτωση η βρετανική κυβέρνηση θα συζητούσε τις τουρκικές αξιώσεις για την τροποποίηση του καθεστώτος των Στενών, χωρίς αυτό να συνεπάγεται και την αποδοχή τους εκ μέρους της⁸⁰⁶.

Αν η άρνηση των Βρετανών απέναντι στην αναθεώρηση του συμβατικού καθεστώτος των Στενών αποδείχθηκε αποτελεσματική, τούτο δεν συνέβη και με τα κράτη του Βαλκανικού Συμφώνου. Στην ετήσια συνάντηση του Μόνιμου Συμβουλίου της Βαλκανικής Συνεννόησης, που έλαβε χώρα στο Βουκουρέστι (10-13 Μαΐου 1935), τα κράτη-μέλη της σύμφωνα με το πρακτικό της 11^{ης} Μαΐου αποφάσισαν μεταξύ άλλων να αντιταχθούν στον επανεξοπλισμό της Αυστρίας, της Ουγγαρίας και της Βουλγαρίας, χωρίς την παροχή ανάλογων εγγυήσεων και μάλιστα της επαναστρατιωτικοποίησης των Δαρδανελίων⁸⁰⁷. Υποστηρίζοντας τις θέσεις της Τουρκίας, οι Βαλκανικές Δυνάμεις εκδήλωναν την αντίθεσή τους στις αποφάσεις της Στρέζα, θεωρώντας ως δεδομένη την αρνητική στάση των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στο τουρκικό αίτημα⁸⁰⁸. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις πληροφορίες της *Daily Telegraph* από το Βουκουρέστι που αναδημοσιεύθηκαν από την *Εστία*,

«[...] Η Τουρκία έχει καταστρώσει σχέδιον, δια του οποίου θ' απεφεύγετο η ανακίνησις του ζητήματος της επανοχρώσεως των Στενών καθ' ον τρόπον καθορίζεται αύτη εις τας

⁸⁰⁶ BDF/A/II/B/33/177, No 228 [E 2918/919/44], Sir John Simon (Foreign Office) to Sir P. Loraine, 18/05/1935· Deluca, ό.π., σ. 20· Zhivkova, ό.π., σ. 30-31.

⁸⁰⁷ Κούμας, *Η Ελληνική*, 362.

⁸⁰⁸ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 97.

απαγορευτικές διατάξεις της συνθήκης της Λωζάννης, δηλαδή δια βαρέων πυροβόλων, ανεγέρσεως οχυρωμάτων και τοποθετήσεως υποβρυχίων τορπιλλών.

Την τοιαύτην στάσιν της Τουρκίας καθιστά άλλως τε ευκολωτέραν το γεγονός ότι αι πλείστα των ως άνω αμυντικών μεθόδων θεωρούνται πλέον απηρχαιωμένα.

Αντιθέτως η Βαλκανική Συνεννόησις θα υποστηρίξη εξ ονόματος της Τουρκίας τα εξής:

- 1) Το δικαίωμα της εγκαταστάσεως αριθμού τινος κινητών παρακτίων πυροβολαρχιών.
- 2) Το δικαίωμα αμυντικών έργων επί όλων των συγκοινωνιακών αρτηριών, αίτινες απολήγουν εις τα Στενά, δια τοποθετήσεως κινητού πυροβολικού και άλλων στρατιωτικών μονάδων (με άλλας λέξεις την στρατιωτικήν ενίσχυσιν και οχύρωσιν του τμήματος της Ευρωπαϊκής Τουρκίας).
- 3) Το δικαίωμα της κατασκευής υπογείων τορπιλλοβλητικών σωλήνων επί της ακτής.
- 4) Το δικαίωμα της εγκαταστάσεως δύο υποβρυχιακών βάσεων εντός των Στενών με αριθμόν υποβρυχίων.
- 5) Το δικαίωμα της εγκαταστάσεως δύο βάσεων δι' αεροπλάνα και υδροπλάνα.»⁸⁰⁹.

Η υιοθέτηση της τουρκικής θέσης από τη Βαλκανική Συνεννόηση έπεισε τους επικεφαλής της βρετανικής και της γαλλικής πρεσβείας στην Άγκυρα ότι η Τουρκία είχε κατορθώσει να λάβει με το μέρος της τους βαλκάνιους γείτονές της. Δεδομένης της κατάστασης, οι Λορέιν και Καμμερέ κατέληξαν στα ακόλουθα κοινά συμπεράσματα:

- α) η τουρκική κυβέρνηση απέδιδε ουσιαστική σημασία στο ζήτημα και θα το συνέδεε με την όποια αποδυνάμωση επερχόταν στους στρατιωτικούς όρους των Συνθηκών Ειρήνης που είχαν επιβληθεί στα πρώην εχθρικά κράτη,
- β) θα ήταν σάφρον να ακολουθηθεί συγκεκριμένη διαδικασία για τη συζήτηση της τουρκικής θέσης,
- γ) στην περίπτωση που η τουρκική αξίωση απορριπτόταν ή αναβαλλόταν, οι Τούρκοι, αργά ή γρήγορα, θα έπρατταν κατά το δοκούν, μολονότι θα προτιμούσαν να αποφύγουν αυτή την επιλογή,
- δ) το πλέον επιθυμητό θα ήταν η άμεση και πλήρης εξέταση του ζητήματος από τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και την Ιταλία, με σκοπό τη διαμόρφωση κοινής στάσης.

Ωστόσο, το πρόβλημα που επισήμαναν και οι δύο αφορούσε την αντιστοιχία μεταξύ της ζώνης των Στενών και εκείνης της Ρηνανίας, καθώς πίστευαν ότι η Γερμανία θα χρησιμοποιούσε την επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης των Στενών ως πρόσχημα για την κατάληψη της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης της Ρηνανίας. Επίσης, ο Καμμερέ ήταν της άποψης ότι η πρόσθετη εγγύηση που επιζητούσε η τουρκική κυβέρνηση έναντι του βουλγαρικού επανεξοπλισμού, θα

⁸⁰⁹ *Εστία*, 24/06/1935· Howard, *Turkey*, σ. 138.

μπορούσε να δοθεί με τον σχηματισμό ενός Μεσογειακού Συμφώνου και με τη συγκατάθεση της βρετανικής κυβέρνησης, χωρίς όμως την ανάληψη δέσμευσης εκ μέρους της⁸¹⁰.

Σε κάθε περίπτωση, όπως είπε ο Αράς στον Μόργκαν (27 Ιουνίου), το Ζήτημα των Στενών δεν θα έφθαιρε τις βρετανο-τουρκικές σχέσεις, σημειώνοντας ότι η Τουρκία εκτιμούσε τις φιλικές της σχέσεις με τη βρετανική κυβέρνηση και δεν επιθυμούσε να ενεργήσει αντίθετα προς την πολιτική της. Πρόσθεσε, επίσης, ότι η Τουρκία θα ανέμενε τις εξελίξεις έχοντας την πεποίθηση ότι τελικά το πρόβλημα θα διακανονιζόταν, ενώ επανέλαβε ότι με τη συνομολόγηση ενός βρετανο-τουρκικού συμφώνου αμοιβαίας βοήθειας, το ζήτημα θα απαλειφόταν από την ημερήσια διάταξη της τουρκικής κυβέρνησης και η Μεγάλη Βρετανία θα μπορούσε να είναι βέβαιη ότι η Τουρκία θα εκπλήρωνε στο ακέραιο τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από το σύμφωνο. Ωστόσο, αν η Τουρκία τύγχανε διαφορετικής μεταχείρισης από αυτή των πρώην συμμάχων της Γερμανίας, δεν θα παρέμενε απαθής και αδρανής στην υποθετική περίπτωση που τα Στενά χρησιμοποιούνταν για επιθετικούς σκοπούς. Η Τουρκία, δηλαδή, θα απαγόρευε την είσοδο των Στενών στους ξένους στόλους σε μια επίθεσή τους εναντίον της Ρουμανίας και δεν θα επέτρεπε στον σοβιετικό στόλο τον διάπλου, αν κινείτο με κατεύθυνση προς τη Διώρυγα του Σουέζ. Απαντώντας, τέλος, στον ισχυρισμό του επιτετραμμένου της βρετανικής πρεσβείας ότι η Συνθήκη της Λωζάννης σηματοδοτούσε τη νίκη της Τουρκίας, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας συμφώνησε, αλλά παρατήρησε ότι η υπογραφή της συνθήκης πραγματοποιήθηκε υπό το άγρυπνο βλέμμα των βρετανικών πολεμικών πλοίων στην Κωνσταντινούπολη και στα Στενά⁸¹¹.

Η επιδίωξη της τουρκικής κυβέρνησης για την επανοχύρωση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών των Στενών προκάλεσε δημόσια συζήτηση στον ελληνικό και στον τουρκικό τύπο ως προς τη νομιμότητα της επαναστρατιωτικοποίησης των ελληνικών νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου. Η φιλοβενιζελική *Εστία* με πρωτοσέλιδο άρθρο της (24 Ιουνίου) έγραφε ότι

«[...] η ουδετεροποίησις των Στενών συνδέεται αμέσως με την ουδετεροποίησιν της Λήμνου και της Σαμοθράκης και τον αποπλισμόν της Χίου, Ικαρίας, Λέσβου και Σάμου, των Ελληνικών δηλαδή νήσων, αι οποίαι εθυσιάσθησαν εις τους στρατηγικούς λόγους και τους φόβους της Τουρκίας. [...]»⁸¹².

Εφόσον, συνέχιζε, έκτοτε η απειλή μιας ελληνικής επίθεσης εναντίον των μικρασιατικών ακτών έπαυσε να υφίσταται, η ελληνική κυβέρνηση είχε το δικαίωμα να ζητήσει την αυτόματη

⁸¹⁰ BDF/A/II/B/33/174, No 11A [E 2918/919/44], Sir P. Loraine (Constantinople) to Sir John Simon, 15/05/1935· Deluca, *Great Power*, σ. 20-21.

⁸¹¹ BDF/A/II/B/33/182, No 319 [E 4260/919/44], Mr. Morgan (Angora) to Sir Samuel Hoare, 27/06/1935· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 31.

⁸¹² *Εστία*, 24/06/1935.

κατάργηση των διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης που αφορούσαν την αποστρατιωτικοποίηση των νησιών του Αιγαίου και εφιστούσε την προσοχή της, διότι

«[...] η απειλή, η οποία τυχόν θα υφίστατο δια τα Στενά, θα υφίστατο και δια τας Ελληνικάς νήσους και η Κυβέρνησις θα έπρεπε να έχη ήδη αντιμετώπιση το ζήτημα της άρσεως των διεθνών δουλειών, αι οποίαι βαρύνουν επί των Ελληνικών νήσων.»⁸¹³.

Εκτός από την επαναστρατιωτικοποίηση των αναφερόμενων νησιών, η ελληνική κυβέρνηση είχε κάθε δικαίωμα να ζητήσει την απόδοση της Ίμβρου και της Τενέδου στην Ελλάδα εφόσον

«[...] αι νήσοι αύται ενώ ουδέν απολύτως εισφέρουν εις την Τουρκικήν Δημοκρατίαν και είναι ουσιαστικώς άχρηστοι εις αυτήν, καθίστανται τουναντίον αφορμή προστριβών μεταξύ των δύο Κρατών συνεπεία των καταπιεστικών μέτρων, τα οποία από τοις εν αυταίς εγκαταστάσεως των Τουρκικών Αρχών δεν έπαυσε να λαμβάνη η Τουρκική Κυβέρνησις εις βάρος του ακραιφνέστατα Ελληνικού πληθυσμού. Δια της αποδόσεως των νήσων τούτων εις την Ελλάδα θα επανορθωθή η δια της Συνθήκης της Λωζάννης γενομένη τω 1923 εις βάρος αυτών αδικία και θ' αρθή μία σοβαρωτάτη αφορμή προστριβών μεταξύ των δύο Κρατών.

Εάν δε τυχόν η εις την Ελλάδα απόδοσις των νήσων τούτων καθίστατο απολύτως αδύνατος, η Ελληνική Κυβέρνησις θα ηδύνατο να ζητήση όπως η διοικήσις αυτών ανατεθή εις την Ελλάδα. [...]»⁸¹⁴.

Η απάντηση της *Τζουμχουριέτ* και της *La République* της Κωνσταντινούπολης -η γαλλική έκδοση της *Τζουμχουριέτ*- ήταν άμεση. Στο άρθρο της (26 Ιουνίου) ισχυριζόταν ότι η οχύρωση των ελληνικών νησιών θα αποτελούσε ευθεία απειλή κατά της ασφάλειας των ακτών της Χερσονήσου της Ανατολής και θα σηματοδοτούσε την απομάκρυνση της Ελλάδας από τις αρχές της ελληνο-τουρκικής φιλίας. Αντίθετα, η οχύρωση των Στενών θα σήμαινε τη διασφάλιση της τουρκικής άμυνας. Παράλληλα, η τουρκική εφημερίδα συνιστούσε ότι, αν η Ελλάδα επιθυμούσε να διασφαλίσει την άμυνά της, θα έπρεπε να στραφεί στην οχύρωση της Κρήτης, της Κέρκυρας, της Κεφαλλονιάς, των Κυθίων και των Κυκλάδων, των νησιών δηλαδή που βρίσκονταν εγγύς της ηπειρωτικής ελληνικής επικράτειας⁸¹⁵. Στα επιχειρήματα της τουρκικής εφημερίδας αντιπαρατάχθηκε η *Εστία* (29 Ιουνίου) χαρακτηρίζοντάς τα αστήρικτα και αβάσιμα και υποστηρίζοντας ότι

⁸¹³ *Εστία*, 24/06/1935.

⁸¹⁴ ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι, ά. αρ. πρωτ., Π. Δημητριάδης προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Τουρκίας), Αθήνα, 24/06/1935.

⁸¹⁵ Απόκομμα του άρθρου περιέχεται στο υπ' αρ. 1904 έγγραφο του ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι, Σακελλαρόπουλος (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 29/06/1935· *Ελεύθερον Βήμα*, 01/07/1935· *Εστία*, 27/06/1935.

«[...] αν λόγοι στοιχειώδους αμύνης επιβάλλουν την λήψιν μέτρων εις τα Στενά, επιβάλλουν την λήψιν αναλόγων και εις τας νήσους, δοθέντος ότι ο κοινός εχθρός θα προσέβαλλε τα Στενά και τας νήσους. Αντίθετος ισχυρισμός τίποτε άλλο δεν διατρανώνει ή ότι παρά την απειμπόλησιν της εκ μέρους της Ελλάδος προαιωνίων ιδεωδών, εις την Άγκυραν υπάρχει πάντοτε μια καχυποψία, η οποία τότε μόνον θεωρεί την Ελλάδα φίλην, όταν αυτή είναι άοπλος και έρμαιον της πρώτης προσβολής. [...]»⁸¹⁶.

Μολονότι επίσημο διάβημα εκ μέρους της ελληνικής κυβέρνησης προς την Άγκυρα δεν έλαβε ποτέ χώρα, η αντιπαράθεση μεταξύ των ελληνικών και των τουρκικών δημοσιευμάτων ως προς την επανοχύρωση των Στενών και των νησιών του Βορειοανατολικού Αιγαίου ανησύχησε την Ιταλία. Στις 24 Ιουλίου, η ιταλόφωνη εφημερίδα *Il Messaggero di Rodi* (Αγγελιαφόρος της Ρόδου) υπογράμμισε ότι

«[...] η πολεμική αυτή, εκτός του ότι φανερώνει την ευθυζίαν και τας βλέψεις των δύο βαλκανικών χωρών, λαμβάνει ιδιαίτερον ευρωπαϊκόν ενδιαφέρον εάν τις τη συνδέσει προς τας επιφυλάξεις του Άγγλου αντιπροσώπου εν Γενεύη σχετικώς προς τας δηλώσεις του Αράς εις την Κοινωνίαν των Εθνών κατά τον παρελθόντα Μάϊον, επιφυλάξεις γενομένας ωσαύτως ασπαστάς και υπό του Γάλλου και του Ιταλού αντιπροσώπου, κατά την αυτήν συνεδρίασιν.»⁸¹⁷.

3. Η ιταλο-αιθιοπική κρίση και η επανεκτίμηση του Ζητήματος των Στενών από τη βρετανική κυβέρνηση (Ιούλιος 1935 - Μάρτιος 1936)

Η ανάπτυξη των ιταλικών δυνάμεων στην Αιθιοπία ήδη από τις αρχές Δεκεμβρίου του 1934 και η προσφυγή του αυτοκράτορα της χώρας Χαϊλέ Σελασιέ (1892-1975) στην ΚτΕ στις αρχές του επόμενου έτους, έστρεψαν την προσοχή της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας στην Ανατολική Αφρική. Στις 7 Ιανουαρίου 1935, ο υπουργός Εξωτερικών της Γαλλίας Πιερ Λαβάλ (1883-1945) υπέγραψε με τον Μουσολίνι στη Ρώμη τη γαλλο-ιταλική συμφωνία που προέβλεπε τη διευθέτηση των εδαφικών και οικονομικών ζητημάτων των δύο χωρών στην Αφρική, τη συνεργασία των δύο κυβερνήσεων σε περίπτωση που κινδύνευε η αυστριακή ανεξαρτησία και τη συνομολόγηση συμφώνου μεταξύ των γειτονικών της Αυστρίας κρατών που θα καθόριζε την αποχή τους από τα εσωτερικά ζητήματα της εν προκειμένω χώρας. Με τη συμφωνία αυτή, η Ιταλία αποκτούσε

⁸¹⁶ *Εστία*, 29/06/1935.

⁸¹⁷ ΔΙΑΥΕ/1935/Α/Ι, αρ. πρωτ. 1256 Δ/1, Αργυρόπουλος (ελληνικό προξενείο Ρόδου) προς ΥΠΕΞ, 26/07/1935· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 98.

ουσιαστικά ελευθερία κινήσεων στην Αιθιοπία, ενώ ο Λαβάλ ήλπιζε να λάβει την ιταλική στήριξη για την ανάσχεση της γερμανικής απειλής στην Κεντρική Ευρώπη⁸¹⁸.

Έως και το καλοκαίρι του 1935, οι προσπάθειες για την αποσόβηση της κρίσης είτε εντός των διεργασιών της ΚτΕ είτε σε επίπεδο διαμεσολάβησης των Μεγάλων Δυνάμεων είχαν αποτύχει. Η αδυναμία διευθέτησης της διάστασης από την ιταλο-αιθιοπική επιτροπή διαιτησίας (5 Ιουλίου 1935) υποχρέωσε τη βρετανική κυβέρνηση να επανεξετάσει τη γενικότερη πολιτική και τη ναυτική της στρατηγική στη Μεσόγειο προκειμένου να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά μια ενδεχόμενη επίθεση της Ιταλίας⁸¹⁹. Την ίδια ημέρα, ο γενικός γραμματέας της βρετανικής κυβέρνησης Σερ Μόρις Χάνκυ (1877-1963) ζήτησε από τους επικεφαλής των στρατιωτικών, ναυτικών και αεροπορικών δυνάμεων να αξιολογήσουν την κατάσταση. Στις 30 Ιουλίου οι αρχηγοί των Επιτελείων εισηγήθηκαν στην κυβέρνηση την περαίωση των βρετανικών στρατιωτικών προπαρασκευών προτού επιβληθούν οι κυρώσεις προς την Ιταλία και την έναρξη συνεργασίας με τη Γαλλία και τα κράτη της Βαλκανικής Συνεννόησης, της οποίας οι δύο Μεσογειακές Δυνάμεις -η Ελλάδα και η Τουρκία- θα μπορούσαν να υποβοηθήσουν τη Μεγάλη Βρετανία σε έναν ενδεχόμενο ιταλο-βρετανικό πόλεμο με επίκεντρο τη Μεσόγειο⁸²⁰. Επίσης, στα τέλη Ιουλίου η Μεγάλη Βρετανία επέβαλε εμπάργκο στην εξαγωγή πολεμικού υλικού στην Ιταλία και στην Αιθιοπία, ενώ στις 29 Αυγούστου ο Βρετανικός Στόλος της Μεσογείου αναχώρησε από τη ναυτική βάση της Μάλτας με προορισμό την Αλεξάνδρεια⁸²¹.

Κομβικό ρόλο στον αμυντικό σχεδιασμό της βρετανικής κυβέρνησης προοριζόταν να διαδραματίσει η Τουρκία, της οποίας οι σχέσεις με το Ηνωμένο Βασίλειο έκτοτε σημείωσαν ραγδαία βελτίωση εξαιτίας της ιταλο-αιθιοπικής κρίσης⁸²² και οδήγησαν το Φόρεϊν Όφισ στη μεταβολή της στάσης του έναντι του Ζητήματος των Στενών. Συγκεκριμένα, στις 19 Ιουλίου 1935 η Υποεπιτροπή των Αρχηγών των Επιτελείων (Sub-Committee of the Chiefs of Staff) απαρίθμησε σε έκθεσή της τις θετικές και τις αρνητικές συνέπειες που θα προέκυπταν από τη διατήρηση της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης των Στενών. Υπογράμμισε ότι το τουρκικό ναυτικό είχε αμελητέα δύναμη και ότι η επιμήκης μεσογειακή ακτή της Τουρκίας ήταν ευάλωτη και στην απόλυτη διάθεση του βρετανικού στόλου. Ανέφερε, επίσης, ότι η φιλία της Τουρκίας θα ήταν υψίστης σημασίας μόνο στην περίπτωση που παρέμενε απομονωμένη, ενώ δεν θα είχε καμία βαρύτητα αν εκείνη

⁸¹⁸ Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 323-324, 379-380.

⁸¹⁹ Manolis Koumas, «Britain, the Ethiopian crisis and the Balkan Entente, 1935-1936», *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, volume 10, number 2, June 2010, σ. 175· Arthur Marder, «The Royal Navy and the Ethiopian Crisis of 1935-36», *The American Historical Review*, volume 75, issue 5, June 1970, σ. 1327.

⁸²⁰ Koumas, ό.π., σ. 175· Marder, ό.π., σ. 1327-1329. Για τον ρόλο της Ελλάδας στη διαμόρφωση της βρετανικής αμυντικής πολιτικής βλ. Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 386-388.

⁸²¹ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 98· Marder, ό.π., σ. 1331.

⁸²² BDF/A/II/B/33/198, No 54 [E 933/933/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, *Turkey: Annual Report 1935*, 31/01/1936.

συνασπιζόταν με μια ισχυρή Δύναμη, όπως είχε πράξει το 1914. Επιπλέον υπήρχε πάντοτε ο κίνδυνος να απαγορεύσει η Τουρκία την είσοδο στα Στενά αν δεχόταν πιέσεις από τη Σοβιετική Ένωση. Τα επιχειρήματα αυτά καθώς και η απόπειρα σύνδεσης της αναθεώρησης της Σύμβασης των Στενών με το ζήτημα της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης της Ρηνανίας, καθιστούσαν απαραίτητη τη διατήρηση της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης των Στενών⁸²³.

Από την άλλη πλευρά, οι Αρχηγοί των Επιτελείων έκριναν ότι η γεωγραφική θέση της Τουρκίας πλησίον των κρατών της Μέσης Ανατολής και ειδικά του Ιράκ αποτελούσε παράγοντα εξαιρετικής στρατηγικής σημασίας για τις βρετανικές επικοινωνιακές αρτηρίες στην Ανατολική Μεσόγειο και τα αυτοκρατορικά συμφέροντα στη Μέση Ανατολή, στην Ινδία και στην Άπω Ανατολή. Επίσης, η Τουρκία ήταν αντίθετη στην επιδίωξη της Ιταλίας να επιβάλει τον έλεγχο στην Ανατολική Μεσόγειο και υποστήριζε τις ενέργειες της Βαλκανικής Συνεννόησης κατά της Γερμανίας, της Σοβιετικής Ένωσης ή της Ιταλίας. Άρα, υπό την προοπτική αυτή, τα βρετανικά και τα τουρκικά συμφέροντα ταυτίζονταν απόλυτα⁸²⁴. Η Τουρκία -τόνιζε η έκθεση- θα μπορούσε να αποκλείσει την είσοδο και τον διάπλου των Στενών εντός 24 ωρών. Συνεπώς, κατά την άποψη της υποεπιτροπής, το ζήτημα της συναίνεσης ή μη στο αίτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών εδραζόταν περισσότερο επί στρατηγικών και πολιτικών παραγόντων παρά στρατιωτικών δεδομένων. Η Τουρκία ίσως να καταλάμβανε την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη στη Θράκη και, αν οι αξιώσεις της απορρίπτονταν και η βρετανική κυβέρνηση αρνείτο να της παράσχει εγγυήσεις, τίποτα δεν θα την απέτρεπε από την κατάληψη και της ζώνης των Στενών, έχοντας εξασφαλίσει εκ των προτέρων τη συγκατάθεση των κρατών της Βαλκανικής Συνεννόησης. Οι Αρχηγοί των Επιτελείων κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι για πολιτικούς λόγους η Μεγάλη Βρετανία δεν μπορούσε να παράσχει εγγυήσεις στην Τουρκία και ως εκ τούτου κρινόταν απαραίτητο να υποστηριχθεί το αίτημά της για την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών. Τα πλεονεκτήματα που θα αποκόμιζε η Μεγάλη Βρετανία από τη φιλία της Άγκυρας ήταν περισσότερα από τα μειονεκτήματα που θα προέκυπταν από την επαναστρατιωτικοποίηση της αφοπλισμένης ζώνης και, επομένως, θα μειωνόταν η πιθανότητα στενότερης προσέγγισης της Τουρκίας με τη Σοβιετική Ένωση ή τη Γερμανία. Η έκθεση σημείωνε ότι οι δεσμοί της Άγκυρας με τη Μόσχα έτειναν προς χαλάρωση και πιθανόν η Τουρκία να στρεφόταν στη σύσφιξη των σχέσεών της με τη Μεγάλη Βρετανία. Αν τούτο δεν συνέβαινε, υπήρχε η περίπτωση να εκμεταλλευτεί την ευκαιρία η Γερμανία και να συμμαχήσει για μία ακόμη φορά με την Τουρκία. Ωστόσο, πάντοτε θα ενυπήρχε η ανησυχία

⁸²³ Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 31.

⁸²⁴ Koumas, «Britain, the Ethiopian crisis», σ. 181· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 40· Zhivkova, *ό.π.*, σ. 31.

ότι άπαξ και επιτρεπόταν στην Τουρκία να αναλάβει τον στρατιωτικό έλεγχο των Στενών, ο διάπλους τους σε περίοδο πολέμου πρακτικά θα εξαρτιόταν από την καλή της θέληση⁸²⁵.

Προς επίρρωσιν των επιχειρημάτων τους, οι Αρχηγοί των Επιτελείων σε αυστηρά εμπιστευτικό υπόμνημά τους προς το Φόρεϊν Όφισ στις 6 Αυγούστου⁸²⁶, ισχυρίζονταν ότι η Συνθήκη των Βερσαλλιών είχε ήδη παραβιαστεί de facto από τη μονομερή ενέργεια της Γερμανίας και το πιθανότερο ήταν ότι θα επακολουθούσαν και οι υπόλοιπες συνθήκες. Αναφορικά με το ζήτημα των βρετανικών εγγυήσεων προς την Τουρκία, τα επιτελικά στελέχη παρατηρούσαν ότι οι υποχρεώσεις της βρετανικής κυβέρνησης θα ήταν ευρύτερες από τις προβλεπόμενες του άρθρου 18 της Σύμβασης των Στενών και ήταν της άποψης ότι η Μεγάλη Βρετανία δεν θα έπρεπε να αναλάβει πρόσθετες διεθνείς δεσμεύσεις από τη στιγμή που -σε στρατιωτικό επίπεδο- δεν ήταν σε θέση να τις εκπληρώσει, δεδομένης, μάλιστα, της κατάστασης στην Άπω Ανατολή και στη Δυτική Ευρώπη. Το υπόμνημα κατέληγε με τη διαπίστωση ότι η Μεγάλη Βρετανία θα έπρεπε να λάβει πρωτοβουλίες που θα βοηθούσαν την τουρκική κυβέρνηση να έρθει σε συμφωνία με τα άμεσα ενδιαφερόμενα στο Ζήτημα των Στενών κράτη. Από στρατιωτική σκοπιά, η επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών ήταν αδιάφορη για τη Μεγάλη Βρετανία, εφόσον η Τουρκία σε οποιαδήποτε στιγμή θα μπορούσε να ακολουθήσει το γερμανικό παράδειγμα και να αποκηρύξει τους όρους της σύμβασης⁸²⁷.

Το Φόρεϊν Όφισ συμφώνησε με τα επιχειρήματα και το συμπέρασμα της υποεπιτροπής ότι η Μεγάλη Βρετανία δεν θα έπρεπε να αντιτίθεται πια στο αίτημα της Τουρκίας, καθώς τα Στενά είχαν παύσει οριστικά πλέον να αποτελούν τη μοναδική πύλη της Μαύρης Θάλασσας, της οποίας η είσοδος ή η έξοδος καθοριζόταν από τις ισχύουσες διεθνείς διατάξεις. Ειδικότερα, καθίστατο όλο και περισσότερο σαφές ότι με την ανάπτυξη της πολεμικής αεροπλοΐας, τα Στενά δεν απολάμβαναν την ίδια βαρύτητα στους συσχετισμούς της πολιτικής ισχύος. Οι αλλαγές αυτές, συνδυαζόμενες με το γεγονός ότι η Τουρκία θα μπορούσε να αναπτύξει τον κινητό επίγειο οπλισμό της και να επανοχρώσει κατά βούληση τα Στενά, καθιστούσαν το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησής τους κατεξοχήν ακαδημαϊκό από στρατηγική σκοπιά⁸²⁸. Ωστόσο, το βρετανικό Υπουργείο των Εξωτερικών ήταν αντίθετο στην ανάληψη πρωτοβουλίας από την κυβέρνηση για την ικανοποίηση της τουρκικής αξίωσης. Το Τμήμα Ανατολικών Υποθέσεων του Φόρεϊν Όφισ υπογράμμιζε ότι οποιαδήποτε προφανής και επίσημη πρωτοβουλία εκ μέρους της Μεγάλης Βρετανίας για την

⁸²⁵ Akgün, «Great Powers», σ. 67· Deluca, *Great Power*, σ. 23· Frank G. Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος. Η Τουρκική Πολιτική κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στόχοι: Δωδεκάνησα - Κύπρος - Ανατολικό Αιγαίο - Ιράκ - Συρία - Κριμαία - Καύκασος*, Αθήνα, Θετίλη, Νοέμβριος 1993, σ. 30-31· Zhivkova, ό.π., σ. 32· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 444.

⁸²⁶ Μολονότι μόνο το Φόρεϊν Όφισ ήταν ενήμερο για το περιεχόμενο του υπομνήματος, ο τουρκικός τύπος τον επόμενο μήνα δημοσίευσε «[...] πληροφορίας εκ Παρισίων, καθ' ας η Αγγλία φαίνεται τροποποιήσασα την άποψιν αυτής όσον αφορά την υπό της Τουρκίας επιδιωκομένην μεταβολήν του καθεστώτος των Στενών.». Βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/12/3, αρ. πρωτ. 2699, Σακελλαρόπουλος (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 25/09/1935.

⁸²⁷ Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 32.

⁸²⁸ Deluca, *Great Power*, σ. 23.

αναθεώρηση της Σύμβασης των Στενών θα ήγειρε τις υποψίες της Ιταλίας και όχι μόνο δεν θα της απέφερε άμεσα πολιτικά οφέλη, αλλά θα οδηγούσε και στη μείωση του κύρους της στην Άγκυρα. Ο διάδοχος (από τον Ιούνιο) του Σάιμον στο Φόρεϊν Όφισ Σερ Σάμιουελ Χόαρ (1880-1959), στη συνάντηση της Επιτροπής για την Αυτοκρατορική Άμυνα (14 Οκτωβρίου) τόνισε ότι η Μεγάλη Βρετανία έπρεπε να λάβει μια ξεκάθαρη απόφαση προτού βρεθεί αντιμέτωπη ενώπιον τετελεσμένων. Εντούτοις δήλωσε ότι η βρετανική κυβέρνηση όφειλε να είναι προσεκτική διότι η Τουρκία ίσως ερμήνευε τη συναίνεσή της στο ζήτημα της αναθεώρησης ως ένδειξη αδυναμίας εξαιτίας της ιταλικής απειλής και ως μια προσπάθεια να συνεργαστεί με την Άγκυρα στο πεδίο της εφαρμογής των κυρώσεων. Συνεπώς, ο επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι επί του παρόντος θα ήταν καλύτερο να μείνει το ζήτημα ως είχε και, όταν η τουρκική κυβέρνηση επαναδιατύπωνε το αίτημά της, το Λονδίνο θα ανταποκρινόταν θετικά. Η Επιτροπή για την Αυτοκρατορική Άμυνα πρότεινε στο Φόρεϊν Όφισ να μελετήσει λεπτομερέστερα το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών, προτού η κυβέρνηση λάβει την τελική απόφαση⁸²⁹.

Η Άγκυρα φυσικά δεν ήταν ενήμερη για τις διαβουλεύσεις που λάμβαναν χώρα εντός της βρετανικής κυβέρνησης μεταξύ των αρμόδιων υπηρεσιακών φορέων. Η ανησυχητική διάσταση που λάμβανε η ιταλο-βρετανική κρίση, οδήγησε στη σύγκληση της ΚτΕ όπου ενώπιον της 16^{ης} ολομέλειας της Συνέλευσης της 14^{ης} Σεπτεμβρίου 1935,

«[...] ο Υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας επωφελήθη δοθείσης εις αυτόν, κατά την γενικήν συζήτησιν, ευκαιρίας δια να τονίση μίαν ακόμη φοράν την γνωστήν πρόθεσιν της τουρκικής κυβερνήσεως όπως, ενδεχομένης μεταβολάς της καταστάσεως ην εδημιούργησαν αι εν ισχύϊ συνθήκαι, εξαρτήση εκ της απαλλαγής της Τουρκίας από των “περιορισμών τους οποίους η Συνθήκη της Λωζάννης επέβαλεν εις τα μέσα αμύνης του εθνικού εδάφους” [...]»⁸³⁰.

Παράλληλα, διευκρίνισε «[...] σαφώς ότι δεν πρόκειται διόλου περί των αφωπλισμένων ζωνών της Θράκης, αλλά μόνον περί του στρατιωτικού καθεστώτος των Στενών [...]»⁸³¹.

Η κατάργηση του καθεστώτος των Στενών τέθηκε, επίσης, ως θέμα συζητήσεων και στη Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση τον Οκτώβριο του 1935⁸³², ενώ τον Νοέμβριο, ο Αράς δήλωσε

⁸²⁹ Deluca, ό.π., σ. 22, 23· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 40· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 33-34· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 445.

⁸³⁰ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 125 (08-14/10/1935), αρ. πρωτ. 88806/ΙΒ (απόρρ.), Ι. Καθεστώς Στενών, Κωνσταντινούπολη (πρεσβεία Άγκυρας), 25/09/1935.

⁸³¹ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.23, ΥΠΕΞ / Γραφείον Υπουργού, Συνοπτικόν Δελτίον Εκθέσεων Πρεσβειών, αρ. 125 (08-14/10/1935), αρ. πρωτ. 88806/ΙΒ (απόρρ.), Ι. Καθεστώς Στενών, Κωνσταντινούπολη (πρεσβεία Άγκυρας), 25/09/1935. Βλ. επίσης *Ελεύθερον Βήμα*, 15/09/1935· Deluca, ό.π., σ. 22· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 98-99· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 40.

από το βήμα της ότι η Τουρκία δεν θα δίσταζε να προβεί στις απαραίτητες ενέργειες για την ασφάλεια των Στενών στην περίπτωση απρόοπτων γεγονότων και εξέφρασε την ελπίδα ότι η επιθυμία της Τουρκίας θα έβρισκε κατανόηση μεταξύ των ενδιαφερομένων κρατών⁸³³. Μάλιστα, ήταν τόσο έντονες οι φήμες που είχαν διαδοθεί αυτή την περίοδο ως προς την πρόθεση της Τουρκίας να απαγορεύσει την είσοδο των Στενών, ώστε τα εμπορικά σκάφη για τρεις ημέρες δεν επιχειρήσαν να τα διέλθουν⁸³⁴. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του γαλλικού τύπου

«[...] εγνώσθη ότι η Κυβέρνησις έλαβε μέτρα εις τρόπον ώστε, αν παραστή ανάγκη να επιτευχθή εντός εξαώρου η τοποθέτησις τορπιλλών εις τα Στενά των Δαρδανελλίων.

Λέγεται ότι θα αφεθή μικρά δίοδος δια τον διάπλουν των εμπορικών σκαφών και ότι η δίοδος αύτη θα κλεισθή δια τορπιλλών, αν η Τουρκία απειληθή εκ μέρους άλλου κράτους.»⁸³⁵.

Η ανανέωση, επίσης, στις 7 Νοεμβρίου 1935 της Τουρκο-σοβιετικής Συνθήκης Φιλίας και Ουδετερότητας της 17^{ης} Δεκεμβρίου 1925 και του ναυτικού πρωτοκόλλου της 7^{ης} Μαρτίου 1931 με ισχύ έως τις 7 Νοεμβρίου 1945 θεωρήθηκε από τις Δυνάμεις ως ένδειξη της αύξησης της σοβιετικής επιρροής στην Άγκυρα και ενέτεινε τις ανησυχίες τους περί ύπαρξης μυστικών όρων σχετικών με τα Στενά⁸³⁶. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που περιήλθαν σε γνώση του ελληνικού προξενείου Κωνσταντινούπολης, οι όροι της συνθήκης προέβλεπαν τα εξής:

«[...] Εν περιπτώσει γενικής συρράξεως η Τουρκία οφείλει να προβεί εις την απαγόρευσιν του διάπλου οιοδήποτε πλοίου δια των στενών εφ' όσον ήθελε ζητήσει τούτο η Ρωσία.

Εάν τρίτη τις δύναμις επιτεθεί κατά της Ρωσίας η Τουρκία οφείλει να απαγορεύσει αμέσως και άνευ άλλης διατυπώσεως τον δια των στενών διάπλουν παντός εμπορικού ή πολεμικού πλοίου ανήκοντος εις την δύναμιν ταύτην.

Εξ άλλου αν η Τουρκία ήθελεν υποστή επίθεσιν η Ρωσία οφείλει να της παράσχει βοήθειαν δια την υπεράσπισιν των στενών δι' αποστολής όπλων και αεροπλάνων ουχί δε και στρατού.

Αι διατάξεις της συμβάσεως ταύτης δεν ισχύουν εν περιπτώσει πολέμου των συμβαλλομένων δυνάμεων μετά του Αφγανιστάν, του Ιράκ και του Ιράν (Περσίας). [...]»⁸³⁷.

⁸³² *Ελεύθερον Βήμα*, 12/10/1935, 16/10/1935.

⁸³³ BDF/A/II/B/33/198, No 54 [E 933/933/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, *Turkey: Annual Report 1935*, 31/01/1936· Routh, «The Montreux Convention», σ. 603· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 34.

⁸³⁴ Routh, ό.π., σ. 603· Zhivkova, ό.π., σ. 34.

⁸³⁵ *Ελεύθερον Βήμα*, 27/10/1935.

⁸³⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/12/2, αρ. πρωτ. 3082, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 09/11/1935· BDF/A/II/B/33/197, No 565 [E 6720/521/44], Sir P. Loraine (Angora) to Sir Samuel Hoare, 08/11/1935· *Ελεύθερον Βήμα*, 09/11/1935· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 99· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 34.

⁸³⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/12/2, αρ. πρωτ. 1777 (εμπ.), Τριανταφυλλίδης (γενικός πρόξενος στην Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 26/12/1935.

Ο Αράς, φυσικά, διέψευσε στον Σακελλαρόπουλο τις φήμες για την

«[...] ύπαρξιν μυστικών στρατιωτικών όρων, τονίσας ότι το μόνον όπερ δεν είναι γνωστόν εις το πολύ κοινόν, αλλά το οποίον δεν ημπορεί να αγνοεί η σύμμαχος Ελλάς, είναι η δι' ιδιαιτέρου πρωτοκόλλου δοθείσα ερμηνεία της εννοίας “ουδετερότητος”, ερμηνεία ετεροβαρής, εφ' όσον δι' αυτής καθορίζεται ότι, εν τη στάσει τη τηρητέα υπ' αυτών συμφώνως προς τας αναλαμβανομένας δια της Συνθήκης υποχρεώσεις, τα δύο Κράτη οφείλουν να εμπνέωνται εκ της στάσεως ην το έν απέναντι του άλλου ετήρησεν κατά την διάρκειαν των αγώνων εξ' ων προήλθον τα σημερινά αυτών καθεστάτα. Η τοιαύτη διατύπωσις εξασφαλίζει, κατά τον κ. Αράς, υπέρ της Τουρκίας, υφισταμένης επίθεσιν, όχι απλώς την ουδετερότητα της Σοβιετικής Ρωσίας, αλλά και την συνδρομήν αυτής μη δυναμένη να είναι μικροτέρα εκείνης (εις πολεμοφόδια, χρήματα κλπ.) ης έτυχεν εκ μέρους της Ρωσίας η Τουρκία κατά το υπέρ της ανεξαρτησίας αυτής κεμαλικόν κίνημα. Η πεποιθήσις δε ακριβώς επί την συνδρομήν ταύτην ενέπνευσεν, ως παρατήρησεν ο Υπουργός, εν τω ζητήματι της Μοσούλης στάσιν της Τουρκίας εκπλήξασαν τότε τους διατελούντας εν αγνοία της περί ης πρόκειται ιδιαιτέρας τουρκοσοβιετικής συμφωνίας. [...]»⁸³⁸.

Η συγκέντρωση των βρετανικών και των ιταλικών ναυτικών δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο και οι περιπολίες τους στα ελληνικά ύδατα μοιραία, επίσης, ενέπλεκαν και την Ελλάδα, η οποία ευελπιστούσε να τηρήσει στάση ουδετερότητας απέναντι στις δύο Δυνάμεις. Όντας όμως μέλος της ΚτΕ, η χώρα όφειλε να τηρήσει τις υποχρεώσεις της που απέρρεαν από τον καταστατικό της χάρτη. Στην περίπτωση, δηλαδή, που η Ιταλία προσέφευγε σε πολεμική αναμέτρηση κατά της Μεγάλης Βρετανίας, η Ελλάδα θα συντασσόταν με την τελευταία τόσο στο πεδίο των διευκολύνσεων προς ένα κράτος - μέλος της ΚτΕ όσο και ως προς την επιβολή των κυρώσεων⁸³⁹. Πέρα όμως από τις θεσμικές επιταγές που θα καλείτο να εκπληρώσει, η θέση της Ελλάδας ως Μεσογειακής Δύναμης

«[...] υπήρξεν, είναι και θα είναι να ίσταται εις το πλευρόν της μεγάλης αγγλικής θαλασσοκρατείας. [...] Ευτυχώς συντρέχουσι την τοιαύτην προσπάθειαν ημών πολύτιμοι πραγματικοί και ηθικοί συντελεσταί: η γεωγραφική μας θέσις, η υπέροχος στρατηγική αξία των παραλίων, όρμων και νήσων μας, η επίδοσις του λαού μας εις τα ναυτικά και η εκ τούτου

⁸³⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/12/2, αρ. πρωτ. 3051, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς Ιωάννη Θεοτόκη (αντιπρόεδρος της κυβέρνησης / υπουργός Εξωτερικών), 08/11/1935.

⁸³⁹ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 99.

συγγένεια προς το αγγλικόν έθνος, και επί πάσιν η μακρά και αναλλοίωτος παράδοσις της ελληνικής φιλίας προς την Αγγλίαν. [...]»⁸⁴⁰.

Ο Πιπινέλης σε απόρρητη έκθεσή του προς τον Τσαλδάρη υπογράμμισε χαρακτηριστικά τα εξής:

«[...] Από τυπικής απόψεως η Ελλάς δεσμεύεται πλήρως εκ των διατάξεων του Συμφώνου της Κ.τ.Ε., ενώ η Τουρκία όταν προσεχώρησε εις την Κ.τ.Ε. εδήλωσε δια της από 9^{ης} Ιουλίου 1932 επιστολής του Τούρκου Υπουργού των Εξωτερικών ότι διατηρεί προς την εφαρμογήν του άρθρου 16 τας ιδίας επιφυλάξεις ας είχε διατυπώσει η Γερμανία κατά την προσχώρησίν της εις την Κ.τ.Ε. Κατά τας επιφυλάξεις ταύτας η Γερμανία ηρμήνευσε τας εκ του άρθρου 16 υποχρεώσεις της ως καταλειπούσας εις έκαστον των μελών της Κοινωνίας το δικαίωμα να συμβάλη εις τας κυρώσεις κατά τας ιδιαιτέρας αυτού στρατιωτικές και γεωγραφικάς συνθήκας. Την επιφύλαξιν ταύτην επικαλείται ο κ. Αράς, αντλών εξ αυτής το δικαίωμα να αποφασίση κατ' απόλυτον αρέσκειαν, ενδεχομένην διακοπήν του δια των Στενών Ιταλικού ανεφοδιασμού, την μόνην δηλ. ενέργειαν οικονομικών κυρώσεων ην ουσιαστικώς δύναται να παράσχη η Τουρκία. [...].

Από πραγματικής απόψεως επίσης η θέσις ημών διαφέρει της της Τουρκίας. Η ρητή υποχρέωσις του άρθρου 16§3 περί διευκολύνσεως του εδάφους δια των κρατών της Κοινωνίας (και των χωρικών υδάτων των) της διελεύσεως πάσης στρατιωτικής δυνάμεως αποσκοπούσης ενέργειαν κατά Κράτους παραβιάσαντος το Σύμφωνον, έχει δι' ημάς άμεσον εφαρμογήν λόγω της γεωγραφικής μας θέσεως, ενώ τοιαύτη περίπτωσις δεν είναι δυνατόν να παρουσιασθή δια την Τουρκίαν. Η Ελλάς εις την περίπτωσιν ταύτην είναι εκ του Συμφώνου υπόχρεως να αποστή των σχετικώς προς τους εμπολέμους υποχρεώσεων των ουδετέρων Κρατών, παρέχουσα εις τους λιμένας της άνευ οιουδήποτε περιορισμού άσυλον και βοήθειαν εις τον Βρετανικόν π.χ στόλον κ.λ.π. [...].

Η Ελλάς έχει εν τέλει εκ μιας φιλικωτέρας προς την Αγγλίαν πολιτικής, να ελπίση και την δικαίωσιν εθνικών πόθων, οι οποίοι οσονδήποτε και αν κατ' ανάγκην υπόκεινται εις τα δεδομένα της πραγματικότητας, είναι αδύνατον να μη λαμβάνωνται υπ' όψει εν τη εκτιμήσει των κατευθύνσεων της εξωτερικής ημών πολιτικής. Και είναι πασίδηλον ότι εάν κατελήγομεν εις την περίπτωσιν εφαρμογής του άρθρου 16 δι' ομοφώνου αποφάσεως του Συμβουλίου [...] η διεθνής εμπλοκή εξ ης θα απέρρευε ενδεχομένως ικανοποιήσις εθνικών τινων διεκδικήσεων ημών, θα ελάμβανε χώραν υπό τους αισιωτέρους οινονούς ώστε να αποτελή ένοχον

⁸⁴⁰ ΔΙΑΥΕ/1935/Α/1/2, αρ. πρωτ. 2988, Α. Ρ. Ραγκαβής (Βερολίνο) προς Τσαλδάρη, 19/09/1935.

αυτόχρονα παράλειψιν να μη μεριμνήσωμεν όπως έχωμεν κατά την κρίσιμον στιγμήν εξασφαλισμένας τας συμπαθείας της Μεγάλης Βρετανίας. Η πολιτεία μικρολόγου παζαρεύματος εν τη εκτελέσει των εκ του Συμφώνου υποχρεώσεών μας, ην φαίνεται προκρίνων ο κ. Αράς, ενώ ουδεμίαν πρακτικήν αξίαν δύναται να έχη δια την Μεγάλην Βρετανίαν, δυναμένην εν τη κρίσει στιγμή να χρησιμοποιήση και άνευ της συγκαταθέσεώς μας τους λιμένας και τα παράλιά μας, αποστερεί ημάς της ευμενούς εντυπώσεως μιας οικειοθελούς και φιλικής χειρονομίας δυναμένης να εγγράψη υποθήκην επί της αγγλικής πορείας κατά την περαιτέρω πορείαν των πραγμάτων. [...]»⁸⁴¹.

Πράγματι, ο Μάξιμος σε συνομιλία του με τον Ήντεν (21 Σεπτεμβρίου) κατά τη διάρκεια της Συνέλευσης της ΚτΕ για την εξέταση της ιταλο-αιθιοπικής διαφοράς του δήλωσε ότι «[...] αι διαθέσεις μας στρέφονται πάντοτε υπέρ της Μ. Βρετανίας μετά της οποίας τόσοι μας συνδέουν δεσμοί. [...]»⁸⁴². Η ελληνική κυβέρνηση, σε αντιστάθμισμα των υπηρεσιών που θα πρόσφερε στο Λονδίνο, αιτήθηκε τη συνδρομή του στην περίπτωση που η Ιταλία πραγματοποιούσε επίθεση εναντίον της Ελλάδας. Ο Ήντεν, εκ μέρους της βρετανικής κυβέρνησης, «[...] ανεπιφυλάκτως επεβεβαίωσε ότι εις περίπτωσιν ταύτην η Μεγάλη Βρετανία θα ήρχετο εις βοήθειάν μας. [...]»⁸⁴³. Στο μεταξύ, η Γαλλία και η Μεγάλη Βρετανία συνέχιζαν την πολιτική του κατευνασμού απέναντι στη Ρώμη και μετά από την εισβολή των ιταλικών στρατευμάτων στην Αιθιοπία (3 Οκτωβρίου 1935). Ακόμη και όταν η ΚτΕ αποφάσισε την επιβολή οικονομικών κυρώσεων στην Ιταλία (18 Νοεμβρίου), οι Λαβάλ και Χόαρ εκπόνησαν σχέδιο (το ομώνυμο Σχέδιο Λαβάλ-Χόαρ της 8^{ης} Δεκεμβρίου 1935), με το οποίο οι δύο Δυνάμεις συμφώνησαν να παραχωρηθεί το μεγαλύτερο τμήμα της Αιθιοπίας στην Ιταλία⁸⁴⁴.

Στις 5 Δεκεμβρίου 1935, το Φόρεϊν Όφισ απευθύνθηκε επίσημα προς τις κυβερνήσεις της Ελλάδας, της Τουρκίας και της Γιουγκοσλαβίας ζητώντας να διαπιστώσει την πρόθεσή τους να διαθέσουν τα λιμάνια τους και να παράσχουν διευκολύνσεις στις βρετανικές στρατιωτικές, ναυτικές και αεροπορικές δυνάμεις⁸⁴⁵. Ενώ η συγκατάθεση της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης ήταν διστακτική και με επιφυλάξεις⁸⁴⁶, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας και υπουργός Εξωτερικών Κωνσταντίνος Δεμερτζής (1876-1936) με τη σύμφωνη γνώμη και του βασιλιά Γεώργιου Β' (1890-1947), διαβεβαίωσε τον πρεσβευτή της βρετανικής κυβέρνησης στην Αθήνα Σερ Σίντνεϊ

⁸⁴¹ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.24, ά. αρ. πρωτ. (όλως απόρρητος) Παναγιώτης Πιπινέλης / δια τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, 03/10/1935. Βλ. επίσης Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 396-398.

⁸⁴² ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.34, Παναγιώτης Πιπινέλης «Εκθεσις επί της εξωτερικής ημών Πολιτικής κατά τα τελευταία έτη», Αθήνα, 09/12/1935.

⁸⁴³ ΔΙΑΥΕ/1935/Α.Α.Κ.24, ά. αρ. πρωτ. (όλως απόρρητος) Παναγιώτης Πιπινέλης / δια τον κ. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως, 03/10/1935.

⁸⁴⁴ Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 413-414· Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 201.

⁸⁴⁵ Koumas, «Britain, the Ethiopian crisis», σ. 178-179.

⁸⁴⁶ Ο.π., σ. 179.

Γουότερλου (1878-1944) ότι η Ελλάδα θα στεκόταν στο πλευρό της Μεγάλης Βρετανίας ως προς τη ναυτική συνεργασία των δύο χωρών, αλλά επισήμανε, επίσης, και την παντελή έλλειψη οχυρώσεων της Κρήτης⁸⁴⁷. Η Τουρκία με τη σειρά της αποδέχθηκε πλήρως και άνευ όρων τη βρετανική πρόταση, συμφωνώντας να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις του Συμφώνου της ΚτΕ⁸⁴⁸.

Η φήμη που κυκλοφόρησε ότι η τουρκική κυβέρνηση έθετε ως προαπαιτούμενο της συνεργασίας της την αναγνώριση των δικαιωμάτων της χώρας στα Στενά και την κατάργηση των σχετικών διατάξεων της Σύμβασης της Λωζάννης, απορρίφθηκε ως ανακριβής από τον διεθνή και τον τουρκικό τύπο και οι βρετανικές εφημερίδες έγραψαν ότι η Τουρκία «[...] απλώς επωφελήθη της ευκαιρίας δια να τονίση ότι η οχύρωσις των Δαρδανελλίων είναι το πρώτον μέτρον αμύνης εναντίον πάσης επιθέσεως δυναμένης να προσβάλη καίρια σημεία της χώρας. [...]»⁸⁴⁹.

Τα δημοσιεύματα, ωστόσο, προκάλεσαν την αντίδραση της Ιταλίας και ο πρεσβευτής της στην Άγκυρα, κατόπιν εντολής της κυβερνήσεώς του, ζήτησε εξηγήσεις από τον γενικό γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών της Τουρκίας Χουσεΐν Νουμάν Μενεμεντζιόγλου (1893-1958). Ο Μενεμεντζιόγλου αρνήθηκε φυσικά ότι διεξάγονταν διαπραγματεύσεις μεταξύ της βρετανικής και της τουρκικής κυβέρνησης ή ότι η Τουρκία έθεσε ως προϋπόθεση την ικανοποίηση των αξιώσεών της στα Στενά. Στην προτροπή όμως του πρεσβευτή της Ιταλίας να εκδοθεί επίσημη διάψευση των φημών, ο γενικός γραμματέας απάντησε ότι ο ίδιος θεωρούσε απίθανο και άσκοπο η τουρκική κυβέρνηση να αντικρούσει ανεύθυνα δημοσιεύματα⁸⁵⁰.

Φαίνεται όμως ότι στο παρασκήνιο διημείφθησαν συνομιλίες μεταξύ του Ήντεν -υπουργού Εξωτερικών πλέον ύστερα από την παραίτηση του Χόαρ στις 18 Δεκεμβρίου- και του Αράς για το ζήτημα της αναθεώρησης του καθεστώτος των Στενών, καθώς ο επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ αναφέρει στα απομνημονεύματά του πως συμβούλευσε τον Αράς να αναδείξει το ζήτημα ως αντικείμενο ξεχωριστής διαβούλευσης εντός του πλαισίου της ΚτΕ ή μεταξύ των υπογραψάντων τη Σύμβαση των Στενών κρατών⁸⁵¹.

Την άποψη του Ήντεν μοιράζονταν και διάφοροι αξιωματούχοι του Φόρεϊν Όφισ, όπως ο Στέρνταλ Μπένετ (1895-1969) -πρώτος γραμματέας του Τμήματος Ανατολικών Υποθέσεων του Φόρεϊν Όφισ- που υπογράμμιζε ότι, αν η Τουρκία επιθυμούσε την επανεξέταση του Ζητήματος των

⁸⁴⁷ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 99-100· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 412-413.

⁸⁴⁸ BDFA/II/B/33/197, No 565 [E 6720/521/44], Sir P. Loraine (Angora) to Sir Samuel Hoare, 08/11/1935· Koumas, «Britain, the Ethiopian crisis», σ. 179.

⁸⁴⁹ Για τα σχετικά δημοσιεύματα βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/39/3, αρ. πρωτ. 2976/Στ/35, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 30/12/1935· ΔΙΑΥΕ/1936/12/3, αρ. πρωτ. 24, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 02/01/1936· *Ελεύθερον Βήμα*, 23/12/1935, 25/12/1935, 27/12/1935, 30/12/1935, 31/12/1935. Βλ. επίσης DBFP/II/XVI/487 [PRO 30/73/38], Sir L. Oliphant (Foreign Office) to Sir P. Loraine (Angora), 06/01/1936, σ. 657-658.

⁸⁵⁰ DBFP/II/XV/419, No 157 [J 15/15/1], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, 31/12/1935.

⁸⁵¹ The Rt. Hon. the Earl of Avon, *The Eden Memoirs: Facing the Dictators*, London, Cassel & Company, 1962, σ. 419· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 100.

Στενών, θα έπρεπε να το εγείρει ως ξεχωριστό θέμα διαμέσου των κατάλληλων διαύλων και όχι να επιχειρεί να το συνδέει με ζητήματα που δεν ήταν αυστηρώς σχετικά με εκείνο. Αν η Τουρκία αποφάσιζε να ενεργοποιήσει τη διαδικασία επικαλούμενη το άρθρο 19 του Συμφώνου της ΚτΕ, η γενική αίσθηση που υπήρχε ήταν ότι η Μεγάλη Βρετανία θα τη στήριζε. Ωστόσο, επί του παρόντος η χρονική συγκυρία ήταν ακατάλληλη, εφόσον η Ιταλία ήταν ένας από τους εγγυητές του καθεστώτος των Στενών. Τούτο και μόνο αρκούσε για την αναβολή της εξέτασης του ζητήματος⁸⁵².

Εξάλλου, μια ενθάρρυνση της τουρκικής κυβέρνησης μολονότι βραχυπρόθεσμα θα λειτουργούσε υπέρ του Λονδίνου, το πιθανότερο ήταν ότι θα δημιουργούσε υποψίες και εχθρικές αντιδράσεις προερχόμενες όχι μόνο από την Ιταλία, αλλά και από τη Γαλλία και τη Μικρή Αντάντ τη στιγμή, μάλιστα, που η Μεγάλη Βρετανία είχε αναλάβει πρωταγωνιστικό ρόλο εντός της ΚτΕ κατά του ιταλικού επεκτατισμού στην Αιθιοπία⁸⁵³.

Παρά την αποτρεπτική του στάση, το Ηνωμένο Βασίλειο χρειαζόταν τη στήριξη της Τουρκίας και της Ελλάδας προκειμένου να αποκαταστήσει το κύρος του ως ισχυρής ναυτικής δύναμης και για να διαφυλάξει την ισορροπία των Δυνάμεων στη Μεσόγειο, καθώς οι ιταλικές αεροπορικές και ναυτικές βάσεις στη Ρόδο και στη Λέρο συνιστούσαν απειλή όχι μόνο για τα Στενά και τις νότιες ακτές της Τουρκίας, αλλά και για τις βρετανικές οδούς των θαλάσσιων συγκοινωνιών. Επίσης, η διατήρηση των φιλικών σχέσεων με την Τουρκία ήταν απαραίτητη προκειμένου η τελευταία να αποσπαστεί από τη σοβιετική επιρροή⁸⁵⁴.

4. Η επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης της Ρηνανίας και οι ενέργειες της τουρκικής κυβέρνησης (Μάρτιος - Απρίλιος 1936)

Οι διαβουλεύσεις για την επίτευξη στρατιωτικής συνεργασίας μεταξύ της βρετανικής κυβέρνησης και των κυβερνήσεων των κρατών-μελών της Βαλκανικής Συνεννόησης διακόπηκαν την άνοιξη του 1936, όταν ο Χίτλερ εκμεταλλευόμενος το φορτισμένο κλίμα στη Μεσόγειο διέταξε την κατάληψη της Ρηνανίας. Το πρωί της 7^{ης} Μαρτίου 1936, τα γερμανικά στρατεύματα εισέβαλαν στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη παραβιάζοντας τη Συνθήκη των Βερσαλλιών και τις Συμφωνίες του Λοκάρνο⁸⁵⁵. Η πραξικοπηματική αυτή ενέργεια της Γερμανίας δημιούργησε ανησυχία στην τουρκική πολιτική ηγεσία, διότι δεν προήλθε ως αποτέλεσμα ενός διακανονισμού εντός των κόλπων

⁸⁵² DBFP/II/XVI/488 [E 542/26/44], Minute by J. Sterndale Bennett on the Remilitarization of the Straits, Foreign Office, 29/01/1936· Akgün, «Great Powers», σ. 67.

⁸⁵³ DBFP/II/XVI/490, No 79 [E 1825/26/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, 04/04/1936 (υποσημ. 3 του εγγράφου)· Deluca, *Great Power*, σ. 24· Weber, *Ο επιτήδειος ουδέτερος*, σ. 31.

⁸⁵⁴ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 99, 100.

⁸⁵⁵ Routh, «The Montreux Convention», σ. 603. Για την ανακατάληψη της ζώνης του Ρήνου βλ. επίσης Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 222-226.

της ΚτΕ⁸⁵⁶. Στην περίπτωση που οι χώρες οι οποίες είχαν υπογράψει τις Συμφωνίες του Λοκάρνο και το Συμβούλιο της ΚτΕ δεν κατέληγαν στη λήψη οριστικών αποφάσεων για την επιβολή κυρώσεων ή μη στη γερμανική κυβέρνηση και η κατάσταση περιπλεκόταν, επιβαλλόταν

«[...] άμεσος σύγκλησις Βαλκανικής Συνεννόησεως προς λήψιν αποφάσεων. Ενδεχόμεναι αποφάσεις αύται κατά γνώμην Τούρκου Υπουργού των Εξωτερικών δέον στηρίζονται επί των κατωτέρω βάσεων: α) αποχή από πάσης αναμίξεως, β) επίβλεψις προς διατήρησιν ενδο-βαλκανικής ειρήνης και γ) διαρκής συνεννόησις τεσσάρων Κρατών επί πάσης εμφανιζομένης περιπτώσεως. [...]»⁸⁵⁷.

Μολονότι η κατάληψη της Ρηνανίας καταδικάστηκε από τους επίσημους τουρκικούς κύκλους ως «[...] μονομερής ενέργεια ανατροπής υφισταμένων διεθνών συμφωνιών [...]»⁸⁵⁸, η αίσθηση του Ραφαήλ Ραφαήλ -πρεσβευτή της Ελλάδας στην τουρκική πρωτεύουσα- ήταν ότι δεν προξένησε αισθήματα δυσαρέσκειας. Σε σχετική του αναφορά προς το Υπουργείο Εξωτερικών έγραφε τα εξής:

«[...] Είναι φυσικόν ότι πάσα πράξις τείνουσα εις ανατροπήν των δια των Συνθηκών επιβληθέντων στρατιωτικών περιορισμών πλησιάζει την Τουρκίαν περισσότερο εις την πραγματοποίησιν του προσφιλοῦς αὐτῆ σχεδίου της εξαφανίσεως και των επί των Στενών των Δαρδανελλίων υπαρχουσών δουλειών η δε γερμανική ενέργεια δεν ήτο δυνατόν ειμή εν τω πνεύματι τούτω να κριθῆ. [...] Ανεξαρτήτως, άλλωστε, του τρόπου καθ' ον η Γερμανία ενήργησε, οι ενταῦθα επίσημοι κύκλοι δεν αποκρύπτουσιν εις τας συνομιλίαις των ότι καταστάσεις οίαι αι της παραρρηνηίου αφοπλισμένης ζώνης δεν ήτο δυνατόν να υπάρξωσι επ' άπειρον και ότι δεν πρέπει τις και απολύτως να καταδικάζει την Γερμανίαν διότι ανέκτησεν ελευθερίας επί του ιδίου αὐτῆς εδάφους. [...]»⁸⁵⁹.

Ευρισκόμενος στο Λονδίνο για να συμμετάσχει στην έκτακτη διάσκεψη του Συμβουλίου της ΚτΕ (12-25 Μαρτίου 1936), που θα συζητούσε την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί ύστερα από τη γερμανική ενέργεια, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας -υπό την ιδιότητα και του προέδρου της Βαλκανικής Συνεννόησης- ενήργησε εντός των αρχών της ΚτΕ⁸⁶⁰. Όπως δήλωσε στον πρεσβευτή της Ελλάδας στη βρετανική πρωτεύουσα Χαράλαμπο Σιμόπουλο (1874-1942), πρωταρχικός του σκοπός παρέμενε η διαφύλαξη της βαλκανικής ενότητας, διαβεβαιώνοντάς τον «[...] ότι ουδέν πράξι

⁸⁵⁶ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 101.

⁸⁵⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/31/6, αρ. τηλ. 560 (απόρρ.), Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 12/03/1936.

⁸⁵⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 570, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 14/03/1936.

⁸⁵⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 570, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 14/03/1936.

⁸⁶⁰ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 101.

το οποίον δεν θα είναι σύμφωνον προς καθαρώς Βαλκανικόν συμφέρον [...]»⁸⁶¹, ενώ ο ίδιος ήταν «[...] εναντίον των κυρώσεων ως και η Γιουγκοσλαвіа. [...]»⁸⁶². Ως προς την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών, τον ενημέρωσε «[...] ότι δεν προτίθεται ποσώς να θίξη το ζήτημα των Στενών, του οποίου η σημασία δεν ήτο τόσον μεγάλη πλέον και το οποίον θα ελύετο αφ' εαυτού συν τω χρόνω.»⁸⁶³.

Σε ερώτημα του Σιμόπουλου ότι σε μια ανακίνηση του Ζητήματος των Στενών η Μεγάλη Βρετανία πιθανόν να έφερε αντιρρήσεις, ο Αράς

«[...] είχε την εντύπωσιν ότι οι Άγγλοι δεν έχουν πλέον το αυτό ως άλλοτε ενδιαφέρον και δεν εμφανιάζετο ότι θα συνήντα απόλυτον άρνησιν. Όσον αφορά την Ρωσίαν ήτο βέβαιος ότι δεν είχαν αντίρρησιν εις την ενέργειάν του ταύτην. Δια την Γαλλίαν είχε την εντύπωσιν ότι θα εφαιnéτο αδιάφορος, διότι αι αντιρρήσεις της κυρίως εστρέφοντο εις την αποφυγήν δημιουργίας προηγουμένου από μέρους της Γερμανίας, νυν όμως ότι η Γερμανία προέβη εις την κατάργησιν της αποστρατευθείσης ζώνης του Ρήνου το ενδιαφέρον αυτής δεν είναι πλέον τοιούτον ώστε να προβλέπει σοβαράς αντιρρήσεις αυτής.

[...] προσέθηκεν ότι η Μικρά Συνεννόησις ήτο σύμφωνος προς τας απόψεις αυτού διότι έκρινε ότι μη θιγομένης της αποστρατευθείσης ζώνης εν Θράκη η πρότασίς του θα απετέλει έν είδος προειδοποιήσεως δια την Βουλγαρίαν και δια την Ουγγαρίαν όπως μη προβώσιν εις οιανδήποτε παραβίασιν των εκ των συνθηκών υποχρεώσεών των.

Δια την Ιταλίαν δεν είχαν λόγους να γνωρίζει τις θα ήτο η στάσις αυτής. [...]»⁸⁶⁴.

Ο Αράς υποβάθμιζε στον Σιμόπουλο την υπόθεση των Στενών πεπεισμένος, ίσως, ότι το ζήτημα θα ρυθμιζόταν υπέρ της Τουρκίας καθώς

«[...] είχε την εντύπωσιν ότι η Αγγλία κατόπιν της εν Μεσογείω μεταβολής των πραγμάτων δια της στάσεως της Ιταλίας και των οχυρώσεων των Δωδεκανήσων, είχε απόλυτον ανάγκην της Τουρκίας. Άνευ της συνεργασίας της Τουρκίας η θέσις της Αγγλίας θα ήτο δυσχερεστάτη εν τη Μεσογείω, και αι νήσοι αι ελληνικαί όσον και αν ηδύναντο να ώσι χρήσιμοι δια την Αγγλίαν ήσαν εκτεθειμένοι και την πραγματικήν βοήθειαν θα εύρισκεν κυρίως παρά τη Τουρκία. [...]»⁸⁶⁵.

⁸⁶¹ ΔΙΑΥΕ/1936/31/6, αρ. τηλ. 737 (απολύτως εμπ.), Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 17/03/1936.

⁸⁶² ΔΙΑΥΕ/1936/31/6, αρ. τηλ. 737 (απολύτως εμπ.), Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 17/03/1936.

⁸⁶³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 761/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 17/03/1936.

⁸⁶⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/12/2, αρ. πρωτ. 857/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 25/03/1936.

⁸⁶⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/12/2, αρ. πρωτ. 857/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 25/03/1936. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 101.

Ωστόσο, λίγο πριν από τη συνεδρίαση της 24ης Μαρτίου, ο Αράς γνωστοποίησε στον Σιμόπουλο

«[...] ότι προτίθεται υποβάλει εις Συμβούλιον Κ.Τ.Ε. σχέδιον αποφάσεως κατά οποίον τούτο, δεδομένου ότι η Τουρκία δια επισήμου δηλώσεως προς Κ.Τ.Ε. επεβεβαίωσε πρόθεσιν αυτής διατηρήσει ελευθερίαν των Στενών των Δαρδανελλίων και ότι επί πλέον η Τουρκία εσεβάσθη απαρεγκλέτως τας εκ των συνθηκών υποχρεώσεις αυτής, ότι ανεγνώρισε οριστικόν χαρακτήρα συνόρων αυτής ως καθωρίσθησαν δια των συνθηκών, και ότι έδωκεν εις όλα γειτονικά ως και λοιπά κράτη τας πλέον ρητάς διαβεβαιώσεις ειρηνικών διαθέσεων της, λαμβάνει υπ' όψιν ότι αι διατάξεις των άρθρων των αναφερομένων εις αποστράτευσιν των Στενών των Δαρδανελλίων, περί οποίων η συμφωνία των Στενών των Δαρδανελλίων του 1923, περιέπεσεν εις αχρηστίαν συνεπεία επελθούσης ριζικής μεταβολής διεθνούς καταστάσεως εν γένει και ειδικώς εις κατάστασιν γειτονικών χωρών [...]

⁸⁶⁶.

Ύστερα όμως από την αποτροπή του Ήντεν και ορισμένων άλλων μελών του Συμβουλίου «[...] να ανακινήσει το ζήτημα εις τοιαύτας δυσκόλους στιγμάς [...]

⁸⁶⁷, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας «[...] παρητήθη [...] πεισθείς ότι η στιγμή δεν ήτο εύθετος [...]⁸⁶⁸ και απέσυρε το σχέδιο παρά τη θερμή στήριξη του Λιτβίνοφ, ο οποίος, σύμφωνα με τον Σιμόπουλο, «[...] δεν είναι δε απίθανον και να είχε εισηγηθή τούτο ο ίδιος εις τον κ. Αράς [...]⁸⁶⁹.

Ωστόσο, το αξιοσημείωτο είναι ότι ο Αράς είχε πληροφορηθεί για τη στάση της βρετανικής κυβέρνησης τόσο από το αποτέλεσμα της συνομιλίας (17 Μαρτίου) μεταξύ του Τζωρτζ Ρέντελ (1889-1979) -επικεφαλής του Τμήματος Ανατολικών Υποθέσεων του Φόρεϊν Όφισ- και του υπουργού Εξωτερικών του Ιράκ Νουρή πασά αλ-Σαϊντ (1888-1958), όσο και από τη συνάντηση του ίδιου του Αράς με τον διπλωμάτη του Φόρεϊν Όφισ (23 Μαρτίου). Στην πρώτη περίπτωση, ο Νουρή, ύστερα από αίτημα του υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας, είχε παραθέσει την άποψη της Άγκυρας στον Ρέντελ και ο τελευταίος απάντησε ότι, μολονότι η βρετανική κυβέρνηση έκρινε τη στιγμή ακατάλληλη για την προώθηση του ζητήματος, παρ' όλα αυτά η Τουρκία σε κάθε περίπτωση θα έπρεπε μόνη της να λάβει πρωτοβουλίες⁸⁷⁰. Όμως το Φόρεϊν Όφισ αρνήθηκε να προσέλθει σε ιδιαίτερες συνομιλίες, όπως πρότεινε αργότερα ο Αράς στον Ρέντελ, προκειμένου να μη

⁸⁶⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 848 (απολύτως εμπ.), Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 24/03/1936· *Καθημερινή*, 26/03/1936· Routh, «The Montreux Convention», σ. 603-604.

⁸⁶⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 878/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 26/03/1936.

⁸⁶⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 878/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 26/03/1936.

⁸⁶⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 878/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 26/03/1936· *Ελεύθερον Βήμα*, 26/03/1936· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 101-102.

⁸⁷⁰ DBFP/II/XVI/489, No 118 [E 1654/26/44], Mr. Eden to Sir P. Loraine, Foreign Office, 24/03/1936 (υποσημ. 2 του εγγράφου).

δημιουργηθεί επιπλέον ένταση στις ιταλο-βρετανικές σχέσεις. Αντίθετα, συνέστησε στον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας να αναδείξει δημόσια το ζήτημα και να ακολουθήσει τη νόμιμη οδό⁸⁷¹.

Σε συνομιλία με τον Ήντεν το απόγευμα της 24^{ης} Μαρτίου, ο Αράς πρόβαλε αυτή τη φορά ως πρόσχημα την οχύρωση των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς, κρίνοντας ότι θα ήταν δίκαιο να προβεί και η Τουρκία σε ανάλογη οχύρωση των Στενών. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας του κατέστησε σαφές ότι η κυβέρνηση θεωρούσε πως η παρούσα κατάσταση δεν ήταν ούτε δίκαιη ούτε ασφαλής για την Τουρκία. Η Ιταλία με την οχύρωση της Δωδεκανήσου είχε ενδυναμώσει τη θέση της στην Ανατολική Μεσόγειο, γεγονός που θα της επέτρεπε να πραγματοποιήσει τους κυριαρχικούς της στόχους στο Σουέζ και στα Δαρδανέλλια, ενώ στην Τουρκία της απαγορευόταν το δικαίωμα να τα οχυρώσει για την προάσπιση της άμυνά της. Εντούτοις ο Αράς πρόσθεσε ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν θα προέβαινε σε καμία ενέργεια χωρίς τη συγκατάθεση της Μεγάλης Βρετανίας και της ΚτΕ. Το μόνο που επιθυμούσε, προτού καταλήξουν οι διαπραγματεύσεις για τον Ιταλο-αιθιοπικό Πόλεμο, ήταν να προωθήσει τη συζήτηση για το καθεστώς των Στενών συνδέοντάς το με την οχύρωση των Δωδεκανήσων, υπό την έννοια -όπως ο Ήντεν αντιλήφθηκε- ότι είτε τα Δωδεκάνησα και τα Στενά θα έμεναν ανοχύρωτα είτε θα επιτρεπόταν στην Τουρκία να επανοχυρώσει τα Δαρδανέλλια. Ο Ήντεν διαβεβαίωσε τον Αράς ότι κατανοούσε πλήρως τη θέση της τουρκικής κυβέρνησης για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών και, αφού συμβουλευόταν τους συναδέλφους και τις στρατιωτικές και ναυτικές αρχές, θα επικοινωνούσε μαζί του, όταν οι συνθήκες θα ήταν κατάλληλες⁸⁷².

Παράλληλα και η ελληνική κυβέρνηση παρουσίαζε έντονο ενδιαφέρον για την εξέλιξη του ζητήματος, όπως μαρτυρούν τα τηλεγραφήματα του Υπουργείου Εξωτερικών προς τις αρχές του Λονδίνου και του Παρισιού, με τα οποία τις καλούσε να εξακριβώσουν τις απόψεις της βρετανικής και της γαλλικής κυβέρνησης αντίστοιχα⁸⁷³. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Σιμόπουλου, το Φόρεϊν Όφισ «[...] *μη θεωρών ζήτημα [ενν. των Στενών] υφιστάμενον επί του παρόντος, δεν έχει καθορίσει απόψεις αυτού. [...]*»⁸⁷⁴. Ανήσυχος όμως από τις ενέργειες του Αράς, του οποίου «[...] *η γόνιμος φαντασία του τον ωθεί εις αποφάσεις αιφνιδιαστικάς [...]*»⁸⁷⁵, απευθύνθηκε προς τον Ρέντελ προκειμένου να αποσαφηνίσει τη θέση της βρετανικής κυβέρνησης. Οι αντιλήψεις της τελευταίας ως προς το Ζήτημα των Στενών ήταν οι εξής:

⁸⁷¹ Deluca, *Great Power*, σ. 25-26.

⁸⁷² DBFP/II/XVI/489, No 118 [E 1654/26/44], Mr. Eden to Sir P. Loraine, Foreign Office, 24/03/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 25· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 101· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 446.

⁸⁷³ ΔΙΑΥΕ/1936/65/3, αρ. τηλ. 5853, Δεμερτζής (Αθήνα) προς πρεσβεία Λονδίνου / Παρισιού, 26/03/1936· Dontas, *ό.π.*, σ. 102.

⁸⁷⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 888, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 28/03/1936.

⁸⁷⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/12/2, αρ. πρωτ. 857/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 25/03/1936.

«[...] Πρώτον. Η Αγγλική Κυβέρνησις αντιτίθεται απολύτως προς πάσαν οιανδήποτε μονομερή κατάργησιν υπό της Τουρκίας υποχρεώσεων ανειλημμένων υπ' αυτής συμβατικώς. Τούτο είναι ζήτημα αρχής δια την Αγγλικήν Κυβέρνησιν αφ' ης δεν εννοεί να αποκλίνη. Προκειμένου μάλιστα περί Συνθήκης της Λωζάννης, δέον να ληφθή ιδιαιτέρως υπ' όψιν ότι πρόκειται περί συνθήκης ουχί επιβληθείσης δια της βίας, αλλά ελευθέρως και αβιάστως συνομολογηθείσης.

Τούτο ετονίσθη εις τον κ. Αράς, και φαίνεται ότι έχουσι λόγους να πιστεύσωσιν ότι δεν θα προκύψη τοιούτον ζήτημα.

Δεύτερον. Δεν νομίζουσι περαιτέρω ότι είναι ορθή η οδός διαπραγματεύσεως του ζητήματος τούτου υπό της Τουρκίας δια συμφωνιών ή διαπραγματεύσεων χωριστών, δηλαδή της Τουρκίας με την Αγγλίαν, ή της Τουρκίας με την Γαλλίαν ή άλλο κράτος. Μια τοιαύτη ενέργεια θα ηδύνατο να προκαλέσει παρεξηγήσεις και αδικαιολογήτους καχυποψίας υπό των τρίτων και να δημιουργήση την εντύπωσιν ότι πρόκειται περί παζαρευμάτων (marchandages). Δεν θα ήτο άλλως τε και ευθύς ο τρόπος ούτος διαπραγματεύσεως, και τον αποκρούουσι.

Τρίτον. Υπάρχει λόγος ον εάν θέλη δύναται να μεταχειρισθή η Τουρκία εν ευθέτω χρόνω ποιουμένη χρήσιν του μηχανισμού ον παρέχει το Σύμφωνον της Κ.Τ.Ε. Το άρθρον 19 του Συμφώνου της Κ.Τ.Ε. προβλέπει περί τούτου και περί αναθεωρήσεως συνθηκών αίτινες κατέστησαν ανεφάρμοστοι. Δύναται κάλλιστα να γίνη χρήσις του μέσου τούτου. Επί του προκειμένου μάλιστα θα ηδύνατο η Τουρκία να ζητήση όπως το ζήτημα τούτο συζητηθή υπό των υπογραφασών την Συνθήκην της Λωζάννης Δυνάμεων. Αι συνθήκαι δεν είναι αιώνιοι και πολλάκις δια του χρόνου μεταβάλλονται αι περιστάσεις αι υπαγορεύσασαι ταύτας. [...]»⁸⁷⁶.

Από τα λεγόμενα του Ρέντελ, ο Σιμόπουλος σχημάτισε την εντύπωση ότι το Ζήτημα των Στενών πρακτικά δεν παρουσίαζε μεγάλη σημασία, όπως άλλοτε, για την βρετανική κυβέρνηση εφόσον αντιλαμβανόταν ότι υπό την επικρατούσα κατάσταση, η Τουρκία μπορούσε σε όποια δεδομένη στιγμή επιθυμούσε να οχυρώσει τα Στενά άμεσα και αποτελεσματικά. Συνεπώς, η αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη δεν αποτελούσε πραγματικό εμπόδιο, ενώ και οι μεταπολεμικές τεχνολογικές εξελίξεις, ιδιαίτερα στον αεροπορικό τομέα, είχαν ουσιαστικά μεταβάλει την κατάσταση. Το ενδιαφέρον της Μεγάλης Βρετανίας, συνέχιζε στην αναφορά του ο Σιμόπουλος,

«[...] ήτο αρχικώς σημαντικόν διότι περιελάμβανεν ευρύτατα όρια, υπέστη όμως κατά τας εν Λωζάννη διαπραγματεύσεις τοιούτους περιορισμούς ώστε να μειωθή αισθητώς η αρχική σημασία

⁸⁷⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 919/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 01/04/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 221 (υποσημ. 155).

αυτού. Εφόσον κατέστη αδύνατος μία πραγματική διεθνής εποπτεία εξασφαλίζουσα πλήρως την ελευθερίαν των Στενών, το όλον ζήτημα δεν έχει πλέον την αυτήν σπουδαιότητα κατόπιν των υποχωρήσεων εις ας ευρέθη εις την ανάγκη να προβή η Αγγλία εν Λωζάννη. [...]»⁸⁷⁷.

Το γενικό συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε ο Σιμόπουλος ήταν ότι, παρά τις επιφυλάξεις και την αποφυγή πρόωρων δεσμεύσεων, οι αντιρρήσεις του Φόρεϊν Όφισ ως προς την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών ήταν ουσιαστικά ήπιες και ότι δεν θα έφερε σοβαρά κωλύματα, εάν η υπόθεση ανακινείτο στην κατάλληλη χρονική στιγμή και με την προσήκουσα διαδικασία⁸⁷⁸. Στην ίδια διαπίστωση είχε φθάσει και η βρετανική πρεσβεία στην Άγκυρα. Μολονότι ο Λορέϊν θεωρούσε αναμενόμενη μια στρατιωτική ανακατάληψη των ζωνών στην περίπτωση που η Βουλγαρία αποκήρυσσε και εκείνη τις στρατιωτικές διατάξεις της Συνθήκης του Νεϊγύ, εντούτοις πίστευε ότι μια άμεση και ευνοϊκή απάντηση στο αίτημα της Τουρκίας για τη συζήτηση του ζητήματος των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών των Στενών ήταν ο καλύτερος τρόπος για να αποφευχθεί μια μονομερής ενέργεια των Τούρκων και να αποκλειστούν χειριστικές πρακτικές άλλων Δυνάμεων, όπως της Σοβιετικής Ένωσης⁸⁷⁹. Η μεταστροφή αυτή της Μεγάλης Βρετανίας στο Ζήτημα των Στενών δεν υπαγορευόταν τόσο από την προσήλωσή της στις αρχές των διεθνών συμφωνιών όσο από την επιδίωξή της να περιορίσει την αυξανόμενη δύναμη της Ιταλίας στη Μεσόγειο με τη συνέργεια φίλα προσκείμενων χωρών⁸⁸⁰. Καθώς και οι πληροφορίες του βρετανικού τύπου βεβαίωναν «[...] ότι κατά πάσαν λογικήν ένδειξιν η Τουρκική Κυβέρνησις προτίθεται να προωθήση το ζήτημα της ανοχυρώσεως των Στενών των Δαρδανελλίων [...]»⁸⁸¹, το θέμα ήρθε προς συζήτηση στη Βουλή των Κοινοτήτων. Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης της 6^{ης} Απριλίου 1936

«[...] εγένετο επερώτησις περί Δαρδανελλίων υπό του Συντηρητικού Βουλευτού Sir W. S. Davison, ζητήσαντος να πληροφορηθή εάν ελήφθη ανακοίνωσις τις παρά της Τουρκικής Κυβερνήσεως όσον αφορά το ζήτημα της ανοχυρώσεως των Στενών.

Απαντών ο Υπουργός των Εξωτερικών κ. Ήντεν εδήλωσε τα εξής:

“Ουδεμία επίσημος ανακοίνωσις ελήφθη, ο Τούρκος όμως Υπουργός των Εξωτερικών ανέφερε περί της επιθυμίας της Κυβερνήσεώς του όπως εγείρη το ζήτημα εν ευθέτω χρόνω.”⁸⁸².

⁸⁷⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 919/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 01/04/1936.

⁸⁷⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 919/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 01/04/1936.

⁸⁷⁹ DBFP/II/XVI/490, No 79 [E 1825/26/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, 04/04/1936.

⁸⁸⁰ Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 207.

⁸⁸¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 966/Στ/36, Αλμανάχος (σύμβουλος πρεσβείας Λονδίνου) προς ΥΠΕΞ, 06/04/1936.

⁸⁸² ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 976/Στ/36, Αλμανάχος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 07/04/1936.

Φεύγοντας από το Λονδίνο, ο Αράς προσέγγισε διπλωματικούς και πολιτικούς κύκλους στο Παρίσι, όπου δεν συνάντησε σοβαρή αντίσταση στο ζήτημα, αλλά δεν έλαβε και συγκεκριμένες υποσχέσεις. Η Γαλλία, ύστερα από την κατάληψη της Ρηνανίας, είχε πλέον απωλέσει το -έστω και ακαδημαϊκό- ενδιαφέρον της για τα Στενά και «[...] *αρκεσθή τηρήση εφεκτικότητα επιθυμούσα μη δυσαρεστήσει ούτε Ρωσίαν ήτις ευνοεί τουρκικήν διεκδίκησιν ούτε Αγγλίαν ήτις έχει έτι ενδοιασμούς* [...]»⁸⁸³, ενώ απλώς συνέστησε το θέμα να συζητηθεί εκτός της ΚτΕ⁸⁸⁴. Παράλληλα, στην Άγκυρα ο Ραφαήλ ευρισκόμενος σε συνεχή επικοινωνία με το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών, επιχειρούσε και εκείνος να διασαφηνίσει «[...] *επί ακριβούς εννοίας γενομένου εν Λονδίνω υπό Ρουσδή βέη διαβήματος εν σχέσει προς ζήτημα Στενών* [...]»⁸⁸⁵, με τον Μενεμεντζιόγλου να αρνείται ότι

*«[...] πρόκειται κυρίως περί διαβήματος. Η Τουρκία ηθέλησεν απλώς υπομνήση ζήτημα ως τούτο έχει διατυπωθή από τετραετίας και υπογραμμίση ότι κατόπιν γερμανικού πραξικοπήματος καθίσταται τούτο περισσότερο επίκαιρον.»*⁸⁸⁶.

Σε μεταγενέστερη συνομιλία τους για το Ζήτημα των Στενών, ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών

*«[...] ανεκοίνωσεν εμπιστευτικώς ότι διακανονισμός ζητήματος Στενών Δαρδανελλίων έχει πλέον ωριμάσει και δεν απέχει πολύ στιγμή καταργήσεως περιοριστικών διατάξεων. Ρουσδή Αράς όστις επωφελήθη νέας ευκαιρίας όπως διαπραγματευθή ζήτημα ανεκοίνωσεν ότι Αγγλία έπαυσεν έχουσα αντιρρήσεις και ότι συνεπώς δεν βλέπει παρά άλλης τινός δυσκολίας δια τον εν προσεχεί μέλλοντι κατόπιν κοινών συνεννοήσεων διακανονισμόν ζητήματος αν μάλιστα επικυρωθή γερμανικόν πραξικόπημα. Γενικός Γραμματέυς προσέθηκεν ότι πρόκειται περί ζητημάτων εθνικού μόνον γοήτρου διότι πάντες γνωρίζουν ότι εντός ολίγων ωρών Στενά Δαρδανελλίων δύνανται εξοπλισθούν εις τρόπον ώστε να είναι απαραβίαστα.»*⁸⁸⁷.

Αναφορικά με την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη της Θράκης

«[...] ο Γεν. Γραμματέυς [...] επανέλαβεν ότι ο κ. Τ. Ρ. Αράς εδήλωσεν ενώπιον της τελευταίας Γενικής Συνελεύσεως της Κοινωνίας των Εθνών κατά τον παρελθόντα Σεπτέμβριον ότι δηλαδή το ζήτημα τούτο τελείως άσχετον και ενδιαφέρει μόνον τα όμορα Κράτη. Μεταξύ ημών των δύο κατέληξε λέγων ο κ. Νουμάν Μενεμεντζόγλου η ύπαρξις ή μη

⁸⁸³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 1078, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 28/03/1936.

⁸⁸⁴ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 102.

⁸⁸⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 715, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 26/03/1936.

⁸⁸⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 715, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 26/03/1936.

⁸⁸⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 736, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 28/03/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 102.

ζωνών δεν έχει καμιάν σημασίαν ενώ τουναντίον προς την Βουλγαρίαν είναι ίσως και ωφέλιμος.»⁸⁸⁸.

Σε σύμπλευση με τις απόψεις της τουρκικής κυβέρνησης ήταν σύσσωμος και ο εγχώριος τύπος, ο οποίος με άρθρα του υπογράμμιζε ότι οι προτάσεις του Αράς στο Λονδίνο είχαν γίνει δεκτές και ότι η Μεγάλη Βρετανία είχε ήδη συναινέσει στην υπό προϋποθέσεις τροποποίηση του καθεστώτος της Λωζάννης⁸⁸⁹. Ενδεικτικά, η *Τζουμχουριέτ* τόνιζε ότι τα ευρωπαϊκά κράτη

«[...] εις ένδειξιν σεβασμού προς την νομιμόφρονα αυτήν στάσιν που κρατεί η Τουρκία απέναντι των Συνθηκών, πρέπει να αναγνωρίσουν το δίκαιόν μας επί του ζητήματος των Στενών και να δεχθούν οικειοθελώς την άρσιν των άρθρων της Συνθήκης των Στενών άτινα καθιστούν δύσκολον και ίσως μάλιστα και αδύνατον εις το Κράτος μας να εξασφαλίση την ασφάλειαν των εδαφών του. [...]»⁸⁹⁰.

Επόμενος σταθμός του Αράς ήταν το Βελιγράδι, όπου έφθασε στις 5 Απριλίου με σκοπό τον προγραμματισμό της επερχόμενης συνάντησης της 4^{ης} Μαΐου του Συμβουλίου της Βαλκανικής Συνεννόησης. Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη γιουγκοσλαβική πρωτεύουσα, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας δεν έθιξε άμεσα το Ζήτημα των Στενών, αφήνοντας όμως ανοικτό το ενδεχόμενο συζήτησής του⁸⁹¹.

Σύμφωνα με τον πρεσβευτή της Ελλάδας στο Βουκουρέστι Κωνσταντίνο Κόλλα (1881-1962), ήταν φανερό ότι η προσπάθεια του Αράς

«[...] όπως αμεσώτερον αναμιχθή εις τα ζητήματα της Κεντρικής Ευρώπης [...] οφείλεται [...] κυρίως εις την επίτευξιν ανταλλαγμάτων, ήτοι την επίτευξιν της επανοχρώσεως των Δαρδανελλίων. Η τοιαύτη επιθυμία της Τουρκίας έχει καταστή πλέον διαφανής, καθόσον δεν αφήκε περίπτωσιν καθ' ην να μη προβάλη ή να μη υποδηλώση την τοιαύτην αξίωσιν. Τούτο έπραξε και κατά την Σύνοδον του διαρκούς Συμβουλίου της Βαλκανικής Συνεννοήσεως της 10^{ης} Μαΐου 1935 εν Βουκουρεστίω, ένθα εξεδηλώθη ανεπιφυλάκτως η στάσις της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαυΐας όπως η Βαλκανική Συνεννόησις λάβει ενεργόν μέρος εις τα ζητήματα της Κεντρικής Ευρώπης, κατεύθυνσιν ην εδέχθη και η Τουρκία. Τούτο βεβαίως έπραξεν εφ' όσον εξησφάλισε την αναγνώρισιν εν τω υπογραφέντι πρωτόκολλω του δικαιώματος της Τουρκίας του επανοπλισμού των Δαρδανελλίων υπό ωρισμένας προϋποθέσεις. Επίσης, [...],

⁸⁸⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 782, Ραφαήλ (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 31/03/1936.

⁸⁸⁹ *Ελεύθερον Βήμα*, 27/03/1936, 06/04/1936.

⁸⁹⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/13/3, Δελτίον Τουρκικού Τύπου Κωνσταντινουπόλεως, 28/03/1936, 31/03/1936.

⁸⁹¹ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 102.

τοιαύτην αξίωσιν προέβαλε, κατά τον παρελθόντα Νοέμβριον, όταν η Αγγλία εξήτησε να γνωρίζη τας απόψεις της Τουρκίας δια την ενδεχομένην συνδρομήν της προς εφαρμογήν στρατιωτικών κυρώσεων εναντίον της Ιταλίας.

[...] Είναι πρόδηλον το συμφέρον της Σοβιετικής Ρωσίας να ίδη συντελουμένην την επανοχύρωσιν των Δαρδανελλίων υπό της Τουρκίας. Ταύτα επανοχυρωμένα θα αποτελέσωσι κλείδα ασφαλείας της Ρωσίας εις χείρας της συμμάχου της Τουρκίας.»⁸⁹².

5. Η τουρκική διακοίνωση της 10^{ης} Απριλίου 1936 και οι αρχικές αντιδράσεις

Την ίδια ημέρα που ο Αράς επέστρεψε στην Άγκυρα (8 Απριλίου), συναντήθηκε με τον Λορέιν. Κατά τη διάρκεια της συνομιλίας τους, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας εξέθεσε συνοπτικά τις μεταβολές της διεθνούς κατάστασης από το 1923 κι εξής, η εξέλιξη των οποίων διαμορφωνόταν εις βάρος της ασφάλειας της Τουρκίας. Ενδεικτικά, αναφέρθηκε στην ιταλο-αιθιοπική σύγκρουση και στην οχύρωση των Δωδεκανήσων από τους Ιταλούς, στην αποκήρυξη από τη Γερμανία των Συμφωνιών του Λοκάρνο και στην κατάληψη της Ρηνανίας, στη μονομερή καταγγελία από την Αυστρία των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης του Αγίου Γερμανού και στην εξέλιξη των γεγονότων στην Άπω Ανατολή. Καθώς ο κίνδυνος πρόκλησης ενός γενικευμένου πολέμου στην Ευρώπη ήταν αισθητός, η εγγύηση του άρθρου 18 της Σύμβασης των Στενών είχε αποδυναμωθεί ύστερα από την αποχώρηση της Ιαπωνίας από την ΚτΕ και από το γεγονός ότι η Ιταλία αρνείτο να δεσμευτεί έναντι συγκεκριμένων διεθνών εγγυήσεων που είχε πρωτύτερα αποδεχθεί, από τη στιγμή που της είχαν επιβληθεί κυρώσεις. Ο Αράς ισχυρίστηκε ότι όλα τα παραπάνω δεδομένα συνηγορούσαν στη λήψη άμεσων δραστικών μέτρων από την Τουρκία προκειμένου να εξασφαλιστεί η περιοχή των Στενών και, συνεπώς, η εθνική της επικράτεια. Το τουρκικό υπουργικό συμβούλιο, συνέχισε, είχε αποφασίσει ότι η ρύθμιση του ζητήματος θα έπρεπε να επιτευχθεί πριν από τον διακανονισμό της ιταλο-αιθιοπικής διένεξης. Ωστόσο, η Άγκυρα είχε εκφράσει αντιρρήσεις ως προς την ενεργοποίηση του άρθρου 19 του Συμφώνου της ΚτΕ ή την επίσημη προσέγγιση των υπογραψάντων τη Σύμβαση των Στενών κρατών. Αντίθετα, από τα λεγόμενα του Αράς, αποκαλύφθηκε ότι η τουρκική κυβέρνηση σχεδίαζε να ειδοποιήσει τους συμβαλλόμενους για την πρόθεσή της να ανακινήσει το ζήτημα και ταυτόχρονα να καταλάβει τη ζώνη των Στενών. Ο Αράς αιτιολόγησε αυτή την ενέργεια ως το μοναδικό προληπτικό μέτρο, ώστε να αποτρέψει η Τουρκία μια ενδεχόμενη αιφνίδια ιταλική επίθεση στην περιοχή. Πέραν αυτού, υπογράμμισε ότι, αν η Τουρκία καθυστερούσε να αναλάβει δράση, θα διακυβεύονταν τα συμφέροντα και των λοιπών συμβαλλομένων. Επίσης, αν η εγγύηση του άρθρου 18 παρέμενε

⁸⁹² ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 612 (απόρρ.), Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 02/04/1936.

ανενεργή, η μοναδική λύση που απέμενε ήταν η ανάληψη ενέργειας από τα τουρκικά στρατεύματα. Πρόσθεσε, τέλος, ότι η ίδια η σύμβαση δικαιολογούσε την ανακατάληψη των Στενών στην περίπτωση που οι γενικότερες συνθήκες γίνονταν απειλητικές - μέτρο που η τουρκική κυβέρνηση είχε κατά νου- χωρίς όμως τον επανεξοπλισμό τους. Καθώς, μάλιστα, η εφαρμογή της εγγύησης του άρθρου 18 από την Ιαπωνία και την Ιταλία καθίστατο όλο και περισσότερο αμφίβολη, ίσως και οι λοιποί εγγυητές να θεωρούσαν ότι ομοίως και εκείνοι δεν δεσμεύονταν πλέον έναντι των υποχρεώσεων του άρθρου⁸⁹³.

Τα επιχειρήματα με τα οποία ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας αποσκοπούσε να εξασφαλίσει τη σιωπηρή συναίνεση της Μεγάλης Βρετανίας στο σχεδιαζόμενο εγχείρημα, δεν έπεισαν τον Λορέιν⁸⁹⁴. Ο τελευταίος εξήγησε στον Αράς ότι η βρετανική κυβέρνηση και η βρετανική κοινή γνώμη θα θεωρούσαν σίγουρα την κατάληψη των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών των Στενών ως παραβίαση της ομώνυμης σύμβασης, καθώς υποδήλωνε την εκ μέρους της Τουρκίας προδίκηση μιας κατάστασης που αφορούσε όλα τα συμβαλλόμενα μέρη της σύμβασης και θα την εκλάμβαναν ως μέσο άσκησης πίεσης προς αυτά για τη συζήτηση της αναθεώρησης του συμβατικού καθεστώτος των Στενών. Μια τέτοια ενέργεια, πρόσθεσε ο Λορέιν, αναμφίβολα θα δημιουργούσε την πλέον δυσμενή εντύπωση εις βάρος της Τουρκίας. Σημείωσε, επίσης, ότι σύμφωνα με τη Σύμβαση των Στενών, η τουρκική κυβέρνηση δεν είχε το δικαίωμα να διατηρεί στρατό στις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες, εκτός των δυνάμεων της αστυνομίας και της στρατοχωροφυλακής, και ότι η άδεια που της δόθηκε για να μετακινεί στρατεύματα στις εν λόγω ζώνες, σήμαινε ακριβώς ότι της απαγορευόταν να τα διατηρεί εκεί⁸⁹⁵.

Οι παρατηρήσεις του Λορέιν μεταφέρθηκαν από τον Αράς στους Ίνονου και Ατάτουρκ, οι οποίοι ύστερα από μακρά συνομιλία με τον υπουργό Εξωτερικών τον εξουσιοδότησαν να συστήσει στην κυβέρνηση την εγκατάλειψη του σχεδίου για την άμεση ανακατάληψη των ζωνών των Στενών και την επιλογή του διακανονισμού του ζητήματος δια της οδού των διαπραγματεύσεων με τους υπογράψαντες τη Σύμβαση των Στενών. Σε επικοινωνία του με τον Λορέιν (9 Απριλίου), του ανακοίνωσε αυτή την απόφαση· όμως τον ενημέρωσε ότι θα έβρισκε αντίσταση από το Γενικό Επιτελείο που, υποστηριζόμενο από τους ηγέτες του Ρεπουμπλικανικού (Λαϊκού) Κόμματος της χώρας, είχε ταχθεί υπέρ της κατά το συντομότερο δυνατόν κατάληψης των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών⁸⁹⁶.

⁸⁹³ BDF/A/II/B/34/13, No 202 [E 2024/26/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, 10/04/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 27· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 207.

⁸⁹⁴ Macfie, *ό.π.*, σ. 207.

⁸⁹⁵ BDF/A/II/B/34/13, No 202 [E 2024/26/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, 10/04/1936· Macfie, *ό.π.*, σ. 208· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 43.

⁸⁹⁶ BDF/A/II/B/34/13, No 202 [E 2024/26/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, 10/04/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 27.

Ύστερα από τη συνομιλία του με το Λορέιν, ο Αράς απευθύνθηκε προς τον Ραφαήλ, τον οποίον ενημέρωσε

«[...] ότι ελήφθη απόφασις να τεθή επισήμως ζήτημα στενών Δαρδανελλίων. Απόφασις αύτη εγκριθή υπό Υπουργικού Συμβουλίου συνερχομένου εντός νυκτός και αύριον θα δοθούν οδηγίαι εις τούρκους αντιπροσώπους να προβούν επίσημον ανακοίνωσιν εις κυβερνήσεις κρατών μετεχόντων σχετικής συμβάσεως. Υπουργός Εξωτερικών [...] είπεν ότι εις ενέργειάν του μεν θα ακολουθήση σύστημα Χίτλερ αλλά πολιτικήν σώφρονα άγουσαν εις αυτά αποτελέσματα. [...]»⁸⁹⁷.

Ωστόσο, προτού προβούν στην οποιαδήποτε ενέργεια, ο Αράς μαζί με τον Μενεμεντζίογλου συναντήθηκαν στις 10 Απριλίου εκ νέου με τον Λορέιν και του επέδειξαν αντίγραφο του προσχεδίου της ανακοίνωσης που θα κοινοποιείτο την ίδια ημέρα προς τις ενδιαφερόμενες Δυνάμεις και την ΚτΕ. Με περισσή δόση κολακείας προς το πρόσωπο του πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας, τον ευγνωμονούσαν διότι δεν είχαν «αντιληφθεί» ότι η ανακατάληψη των Στενών θα λογίζοταν ως παραβίαση των συμβατικών υποχρεώσεων της Τουρκίας, ενώ εκείνος με τα επιχειρήματά του τους έπεισε περί του αντιθέτου, «υποδεικνύοντας» μάλιστα τη μέθοδο που ως κυβέρνηση όφειλαν να ακολουθήσουν. Το τελευταίο που επιθυμούσε η Τουρκία, συνέχισε ο Αράς, ήταν να δυσαρεστηθεί η κοινή γνώμη στη Μεγάλη Βρετανία και να αποξενωθεί από αυτήν. Για αυτό τον λόγο δόθηκε ιδιαίτερη προσοχή στην επεξεργασία του προσχεδίου, προκειμένου να μη δημιουργηθούν εσφαλμένες εντυπώσεις σε καμία ενδιαφερόμενη για το ζήτημα κυβέρνηση. Πίστευε, επίσης, ότι ο Λορέιν θα έμενε ικανοποιημένος γνωρίζοντας πως η τουρκική κυβέρνηση αναθεώρησε τελικά τις απόψεις της στο θέμα, «πειθόμενη» από τις συμβουλές του για την καταλληλότητα της μεθόδου που θα επέλεγε να προχωρήσει. Περνώντας, στη συνέχεια, στη διαδικασία της αναθεώρησης της Σύμβασης των Στενών, οι Λορέιν και Αράς συμφώνησαν ότι θα αναθεωρούνταν μόνο οι διατάξεις εκείνες που σχετίζονταν με τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες. Όπως εξήγησε αργότερα στον ίδιο τον Ατάτουρκ ο Λορέιν, η Τουρκία έπρεπε να ακολουθήσει την οδό της νομιμότητας προκειμένου να αποδείξει στη διεθνή κοινότητα ότι ζητήματα τέτοιου είδους θα μπορούσαν να διευθετηθούν δια των κατάλληλων διαύλων και με συμφωνία, χωρίς να καταφεύγει σε μονομερείς βίαιες ενέργειες ή πράξεις αποκήρυξης των διεθνών συμφωνιών. Ο πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας με τη σειρά

⁸⁹⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 867 (εμπ.), Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 09/04/1936. Βλ. επίσης το δημοσίευμα του *Έθνους* της 11^{ης} Απριλίου 1936.

του συμφώνησε με τον Λορέιν, εξέφρασε όμως την ανησυχία του για την αντίδραση της ιταλικής κυβέρνησης, που προέβλεπε ότι θα είναι προκλητική και ότι θα επινοούσε μηχανορραφίες⁸⁹⁸.

Με την υπογεγραμμένη από τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας διακοίνωση που κοινοποιήθηκε στις 11 Απριλίου 1936, η τουρκική κυβέρνηση απευθυνόμενη προς τις υπογράψασες τη Σύμβαση των Στενών χώρες, τη Σοβιετική Ένωση, τη Βουλγαρία, τα κράτη-μέλη της Μικρής Αντάντ (Γιουγκοσλαβία, Ρουμανία, Τσεχοσλοβακία) και τον Γενικό Γραμματέα της ΚτΕ, τις ενημέρωσε για την αξίωση της Τουρκίας να αναθεωρηθεί το *status quo* των Στενών⁸⁹⁹. Η Τουρκία βάσιζε την απόφασή της στο γεγονός ότι «[...] κατόπιν των ριζικών μεταβολών αίτινες επήλθον εις την διεθνή κατάστασιν, η περί Στενών Σύμβασις δέον να υποστεί θεμελιώδεις τροποποιήσεις, υπαγορευομένης υπό της ανάγκης ασφαλείας και αμύνης της χώρας. [...]»⁹⁰⁰. Ο πρωθυπουργός Ισμέτ Ίνονου «[...] εξέθεσεν εις το λαϊκόν κόμμα τα περί του γενομένου διαβήματος της Τουρκίας, όπως καταργηθή η αφωπλισμένη ζώνη των Στενών [...]»⁹⁰¹, ενώ «[...] εκ του πρωθυπουργικού γραφείου εγένοντο συστάσεις προς τον τύπον, όπως αποφύγη σχόλια και προβλέψεις επί του διαβήματος της τουρκικής κυβερνήσεως [...]»⁹⁰².

Η διακοίνωση αναφερόταν στη νομιμοφροσύνη που είχε επιδείξει η Τουρκία απέναντι στις διεθνείς της υποχρεώσεις και δεσμεύσεις, στην πολιτική συνδιαλλαγής που είχε ακολουθήσει και την αφοσίωσή της στην παγίωση της παγκόσμιας ειρήνης. Όταν το 1923, σημειωνόταν στο κείμενο, η Τουρκία υπέγραψε τη Λωζάννη τη Σύμβαση των Στενών, η πολιτική και στρατιωτική κατάσταση στην Ευρώπη ήταν τελείως διαφορετική από τις σημερινές συνθήκες. Την εποχή εκείνη, η Ευρώπη στρεφόταν προς τον αφοπλισμό και η πολιτική της οργάνωση θεμελιωνόταν στον σεβασμό των κανόνων δικαίου και των αρχών των διεθνών δεσμεύσεων. Υπό τις περιστάσεις εκείνης της περιόδου, η Τουρκία είχε αποδεχθεί τις περιοριστικές διατάξεις των Στενών προκειμένου να διατηρηθεί σε καθεστώς ειρηνικό, δεδομένου ότι η διαβεβαίωση που της είχε παρασχεθεί από τις τέσσερις Μεγάλες Δυνάμεις (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία και Ιαπωνία) και κατοχυρωνόταν με -το συμπληρωματικό του άρθρου 10 του Συμφώνου της ΚτΕ- άρθρο 18, διασφάλιζε την άμυνα των Στενών στην περίπτωση που εκείνα απειλούνταν. Εντούτοις έκτοτε η κατάσταση στη Μεσόγειο είχε καταστεί αβέβαιη και η Ευρώπη κινείτο με ιλιγγιώδη ρυθμό προς την πλήρη κατίσχυση των εξοπλισμών και των οχυρώσεων. Λαμβάνοντας υπόψη τις μεταβολές που είχαν συντελεστεί από το 1923 κι εξής, στη διακοίνωση τονιζόταν ότι πλέον το καθεστώς των Στενών δεν παρείχε καμία

⁸⁹⁸ BDF/A/II/B/34/13, No 202 [E 2024/26/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, 10/04/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 28· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 44.

⁸⁹⁹ *Ελεύθερον Βήμα*, 11/04/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 103· Routh, «The Montreux Convention», σ. 604· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 111.

⁹⁰⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 919, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 13/04/1936.

⁹⁰¹ *Ελεύθερον Βήμα*, 12/04/1936.

⁹⁰² *Ελεύθερον Βήμα*, 12/04/1936.

ασφάλεια υπό την ερμηνεία του άρθρου 18 της ομώνυμης σύμβασης. Ως εκ τούτου, η τουρκική κυβέρνηση δεν μπορούσε πλέον να αποδεχθεί την περιορισμένη κυριαρχία της σε ένα τμήμα της επικράτειας που ήταν αναπόσπαστο με την ασφάλεια ολόκληρου του έθνους και να εκθέσει τη χώρα σε τόσο σοβαρό και ανεπανόρθωτο κίνδυνο. Συνεπώς, η Τουρκία ήταν υποχρεωμένη να λάβει τα κατάλληλα μέτρα για την ενίσχυση της ασφάλειας των Στενών και προέτρεπε τα συμβαλλόμενα μέρη να προσέλθουν σε διαπραγματεύσεις για τη σύναψη νέων συμφωνιών. Οι συμφωνίες αυτές θα ρύθμιζαν το καθεστώς των Στενών υπό προϋποθέσεις που θα εξασφάλιζαν το απαραβίαστο της τουρκικής επικράτειας και εντός του πλέον φιλελεύθερου πνεύματος για τη διαρκή ανάπτυξη της εμπορικής ναυτιλίας μεταξύ της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας. Η διακοίνωση τελείωνε με την προειδοποίηση ότι, αν στις τουρκικές αξιώσεις δεν δινόταν η δέουσα προσοχή, η Τουρκία με πλήρη υπευθυνότητα θα λάμβανε τα μέτρα που απαιτούνταν για την ασφάλειά της⁹⁰³.

Αναλύοντας την τουρκική διακοίνωση διαπιστώνεται ότι με την ιδιαίτερη αναφορά της στις ανεπάρκειες του άρθρου 18 της Σύμβασης των Στενών, η Τουρκία ενίσχυε τη θέση της για την επιτυχία της αναθεώρησής της, διότι το άρθρο είχε πρακτικά αποδειχθεί ανενεργό. Τα γεγονότα του τελευταίου έτους βεβαίωναν αυτή τη υπόθεση: η ιταλική επίθεση εναντίον της Αιθιοπίας και η έλλειψη συνεργασίας μεταξύ της βρετανικής και της γαλλικής κυβέρνησης ώστε να αποτραπεί η ανακατάληψη της Ρηνανίας από τον Χίτλερ, αποτελούσαν τρανταχτή απόδειξη ότι ο μηχανισμός του συστήματος των συλλογικών εγγυήσεων ασφάλειας ενεργοποιείτο με πολλή μεγάλη καθυστέρηση και ήταν αναξιόπιστος. Επομένως, από τη στιγμή που οι εγγυήσεις του Συμφώνου της ΚτΕ, της Συνθήκης των Βερσαλλιών και των Συμφωνιών του Λοκάρνο είχαν θεωρητική μόνο ισχύ, αναμφισβήτητα το ίδιο συμπέρασμα προέκυπτε -κατά την άποψη, πάντα, της τουρκικής κυβέρνησης- και για τις αντίστοιχες εγγυήσεις της Σύμβασης των Στενών. Επιπλέον, όχι μόνο η αποχώρηση της Ιαπωνίας από την ΚτΕ ήδη από το 1933 και η απεμπλοκή της από τις ευρωπαϊκές υποθέσεις, αλλά και η επιβολή κυρώσεων σε μια εκ των εγγυητριών του καθεστώτος των Στενών Δυνάμεων (την Ιταλία) από τις άλλες δύο (τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία), δημιούργησαν μια κατάσταση που εμπόδιζε τη λήψη ομόφωνης απόφασης από το Συμβούλιο της ΚτΕ για την εφαρμογή της εγγύησης του άρθρου 18 στην περίπτωση που παραβιάζονταν οι αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες ή κινδύνευε η ελεύθερη ναυσιπλοία των Στενών, καθώς ήταν σχεδόν βέβαιο ότι θα προέκυπταν διαφωνίες μεταξύ των εγγυητριών Δυνάμεων. Η αλληλουχία των δυσμενών διεθνών συγκυριών από το 1933 κι εξής, καθώς και οι μνημονευόμενες στη διακοίνωση «ηπειρωτικές και νησιωτικές οχυρώσεις», με τις οποίες η Τουρκία αποσκοπούσε να επιστήσει την

⁹⁰³ Για το κείμενο της τουρκικής διακοίνωσης βλ. στο Παράρτημα Β', αρ. 3, σ. 585-588. Βλ. επίσης Barlas, *Etatism*, σ. 163· Deluca, *Great Power*, σ. 28-29· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 103· Howard, *Turkey*, σ. 141-142· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 208· Routh, «The Montreux Convention», σ. 604· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 41 (υποσημ. 5)· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 70-71· Σαρρής, *Εξωτερική Πολιτική*, σ. 183.

προσοχή στις οχυρώσεις των Ιταλών στα Δωδεκάνησα και ιδιαίτερα στη Λέρο που κρίνονταν από την κυβέρνηση της ως ευθεία απειλή εναντίον της χώρας, συνηγορούσαν υπέρ των ενστάσεων της Άγκυρας ως προς την επάρκεια του άρθρου 18. Εξάλλου, η μεταβολή των στρατηγικών ισορροπιών στην Ανατολική Μεσόγειο ως αποτέλεσμα της ιταλικής επέμβασης στην Αιθιοπία, όχι μόνο ενέτεινε, αλλά και προβαλλόταν ως επιβεβαίωση της ανησυχίας και των φόβου που «διακατείχε» την Τουρκία ως προς τους διακηρυγμένους προ διετίας στόχους του Μουσολίνι για την Αφρική και την Ασία. Επιπρόσθετα, η Τουρκία επιδίωκε να καλύψει το κενό από την απουσία στη Σύμβαση των Στενών διάταξης που θα της επέτρεπε να προετοιμαστεί κατάλληλα σε μια κατάσταση «ειδικής ή γενικής απειλής πολέμου», καθώς οι πρόνοιες του άρθρου 9 της σύμβασης αφορούσαν την περίπτωση μόνο της εμπόλεμης κατάστασης. Οι πρώιμες φάσεις της αιθιοπικής κρίσης και η κατοπινή της εξέλιξη ήταν το πιο πρόσφατο και απτό παράδειγμα για τις συνέπειες που σε μια ανάλογη περίπτωση θα επακολουθούσαν, αν τα Στενά παρέμεναν αποστρατιωτικοποιημένα. Με άλλα λόγια, η κυβέρνηση της Άγκυρας αποσκοπούσε να αποφύγει τον σκόπελο των περιορισμών που προέβλεπαν οι διατάξεις της αποστρατιωτικοποίησης, ώστε σε μια προϊούσα δυσμενή εξέλιξη να θέσει σε ετοιμότητα την πολεμική της μηχανή⁹⁰⁴.

Ένας επιπλέον παράγοντας που δεν μπορεί να μείνει δίχως επισήμανση ήταν ότι με την αναθεώρηση της Σύμβασης των Στενών η Τουρκία θα επιτύγχανε την αποκατάσταση του εθνικού της γοήτρου και αξιοπρέπειας. Αν υποθεθεί ότι η αιτιολογία που διαρκώς προέβαλλε η τουρκική πλευρά για την ιταλική επιθετικότητα ήταν υπερβολική, δεδομένου ότι άμεση απειλή εκ μέρους της Ρώμης δεν είχε εκδηλωθεί και η στάση του Λονδίνου κυμαινόταν από τον αρνητισμό στην ουδετερότητα, το πραξικόπημα της Ρηνανίας αποτέλεσε τον «από μηχανής θεό», την ευκαιρία που ανέμενε να εκμεταλλευτεί η Τουρκία για να αποκαταστήσει το κύρος της. Η αναλογία μεταξύ των δύο περιπτώσεων ήταν έκδηλη, καθώς τόσο η επαναστρατιωτικοποίηση της Ρηνανίας όσο και η αναμενόμενη των Στενών ήταν ζητήματα ευαίσθητα, που επηρέαζαν σε πολύ μεγάλο βαθμό το κοινό αίσθημα του γερμανικού και του τουρκικού λαού αντίστοιχα⁹⁰⁵. Αξίζει να σημειωθεί, ότι σε δημοψήφισμα που επακολούθησε την ανακατάληψη της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης, ο πληθυσμός της Ρηνανίας τάχθηκε σε ποσοστό 99% υπέρ της αυθαίρετης και παράνομης αυτής ενέργειας του Χίτλερ⁹⁰⁶.

Αναμφίβολα το τουρκικό Γενικό Επιτελείο επιδοκίμαζε την αιφνιδιαστική ανακατάληψη των Στενών και τη δημιουργία τετελεσμένων γεγονότων, όπως στην περίπτωση της Ρηνανίας. Ωστόσο, όπως οι D. A. Routh και Anthony R. Deluca εύστοχα σημειώνουν, η τουρκική πολιτική ηγεσία και

⁹⁰⁴ Deluca, ό.π., σ. 28-31· Routh, ό.π., σ. 604-605· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 36· Warsamy, *La Convention*, σ. 84-85.

⁹⁰⁵ Routh, ό.π., σ. 606.

⁹⁰⁶ Τούντα-Φεργάδη, *Η Εξωτερική Πολιτική*, σ. 222.

ιδιαίτερα ο ίδιος ο Ατάτουρκ επέλεξαν σωστά να ακολουθήσουν την οδό της διπλωματίας, διότι έκριναν ότι μια μικρής ισχύος Δύναμη, όπως η Τουρκία, εκτός του ότι θα κέρδιζε περισσότερα για τον αντικειμενικό της στόχο αν χρησιμοποιούσε νομικά εργαλεία, θα εμφανιζόταν παράλληλα ως υπέρμαχος του Διεθνούς Δικαίου και του οργανισμού της Γενεύης. Ταυτόχρονα, το ηθικό της πλεονέκτημα έναντι των αναθεωρητικών Δυνάμεων θα ήταν συγκριτικά ανώτερο, εφόσον θα γινόταν η πρώτη χώρα που επέλεγε να χρησιμοποιήσει διπλωματικές μεθόδους για την αναθεώρηση μιας μεταπολεμικής συνθήκης, ενώ με την επίτευξη μιας διεθνούς συμφωνίας δεν θα αποξενωνόταν από τη Μεγάλη Βρετανία και τη Γαλλία⁹⁰⁷.

Ο Μενεμεντζίογλου, σε συνάντησή του με τον επιτετραμμένο της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα Κωνσταντίνο Βατικιώτη και τους πρεσβευτές της Ρουμανίας και της Γιουγκοσλαβίας

«[...] ετόνισεν [...] ότι η ενέργεια της Τουρκίας δεν θα ηδύνατο να παρεξηγηθεί και προκαλέσει αντιδράσεις καθόσον εις ταύτην δεν προβαίνει πραξικοπηματικώς αλλά δι' απ' ευθείας μετά των ενδιαφερομένων Κρατών συνεννοήσεως επιδιώκουσα την πραγματοποίησιν συμφωνίας μελλούσης να καθορίσει το καθεστώς των Στενών επί νέων βάσεων. Ουδεμίαν συνεπώς αίσθησιν πρόκειται να προκαλέσει το πράγμα τοσούτω μάλλον όσο τα ενδιαφερόμενα Κράτη είναι ήδη προ καιρού εν γνώσει της προθέσεως της Τουρκίας όπως επανοπλίσει τα Στενά. Εκ των Μεγάλων Δυνάμεων είναι, είπε, βέβαιον ότι η Γαλλία και Αγγλία δεν αντιτίθενται εις τούτο. Περί της ιταλικής απόψεως ουδέν σχετικώς ανέφερεν καθότι μέχρι της στιγμής εκείνης δεν είχε συναντηθεί μετά του Ιταλού Πρεσβευτού, ως προς την Σοβιετικήν όμως Ρωσίαν ετόνισεν όχι μόνον αύτη είναι σύμφωνος αλλά και συνεχάρη την Τουρκικήν Κυβέρνησιν δια του ενταύθα Πρεσβευτού της. [...]»⁹⁰⁸.

Πράγματι, η επιδοθείσα στο Φόρεϊν Όφισ τουρκική διακοίνωση

«[...] ουδεμίαν έκπληξιν προεκάλεσεν είτε παρά τοις επισήμοις κύκλοις είτε παρά τη δημοσία γνώμη, καθό από πολλού προαγγελθείσα και αναμενομένη ως έμμεσος συνέπεια της προσφάτου εξελίξεως των γεγονότων και της διαμορφωθείσης εν τη Μεσογείω νέας καταστάσεως. Εκείνο όμως όπερ συνετέλεσεν εις την δημιουργίαν συμπαθεστέρων περί του τουρκικού διαβήματος παρά τη αγγλική δημοσία γνώμη είναι η κανονική και νομιμόφρων μέθοδος ην, εν χαρακτηριστική αντιθέσει προς το γερμανικόν και αυστριακόν παράδειγμα, εθεώρησεν σκόπιμον να ακολουθήση η Τουρκία εν τη εμφανίσει των διεκδικήσεών της αίτινες, κατά την ομόφωνον σχεδόν κρίσιν του Τύπου, ούτε λογικής ούτε βάσεως στερούνται.

⁹⁰⁷ Deluca, *Great Power*, σ. 28· Routh, «The Montreux Convention», σ. 606.

⁹⁰⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 919, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 13/04/1936.

Πέραν της επιβεβαιώσεως των εκ του τρόπου της τουρκικής ενεργείας ικανοποιητικών εντυπώσεων και της δηλώσεως ότι το τουρκικόν έγγραφον θα τύχη συντόνου και επισταμένης μελέτης, εις ουδεμίαν, ως εικός, προέβησαν γνώμην οι ενταύθα επίσημοι κύκλοι επί της τουρκικής αξιώσεως. Δεδομένου άλλως τε ότι το εγειρόμενον ζήτημα ενδιαφέρει πλείονας της μία Δυνάμεις, ουδεμία επ' αυτού τελική απόφασις είναι δυνατή άνευ προηγουμένης συζητήσεως και διαπραγματεύσεως τούτου μετά των ενδιαφερομένων μερών. [...]»⁹⁰⁹.

Θετική υπήρξε, επίσης, η ανταπόκριση και των υπόλοιπων Δυνάμεων. Στη γερμανική πρωτεύουσα, «[...] ο ενταύθα Πρέσβυς της Τουρκίας κ. Χαμδή Αρπάγ^{sic910}, [...] ανεκοίνωσε [...] το κείμενον της τουρκικής Διακοινώσεως περί οχυρώσεως των στενών εις το Υπουργείον Εξωτερικών. Η ανακοίνωσις αύτη, [...], εγένετο δεκτή. [...]»⁹¹¹. Στο Παρίσι, «[...] η τουρκική αίτησις επανοχυρώσεως των Δαρδανελλίων ουδέν προεκάλεσε ενταύθα δυσμενές σχόλιον [...]»⁹¹², ενώ και στη Ρώμη ο εκτελών χρέη υπουργού Εξωτερικών υφυπουργός Φούλβιο Σούβιτς (1887-1980)

«[...] υπεσχέθη μελετήση τουρκικόν υπόμνημα ίνα Ιταλική Κυβέρνησις καθορίση στάσιν της εν ζητήματι όπερ σχέσιν έχον με την Μεσόγειον δεν δύναται αφήση αδιάφορον Ιταλίαν, δεν απέκρυψε δε εις Τούρκον Επιτετραμμένον ικανοποίησίν του διότι η Τουρκία δεν κατέφυγεν εν προκειμένω εις Κοινωνίαν Εθνών, αλλ' επροτίμησε την δια διπλωματικών διαπραγματεύσεων οδόν ίνα επιτύχη συμφωνίαν μεταξύ ενδιαφερομένων Δυνάμεων. [...]»⁹¹³.

Ωστόσο, η επίδοση της τουρκικής διακοίνωσης προς τα μέλη της Βαλκανικής Συνεννόησης και της Μικρής Αντάντ «[...] παρήγαγε έκπληξιν παρά κύκλοις Μικράς Συνεννοήσεως [...]»⁹¹⁴. Έχοντας εξασφαλίσει την προηγούμενη συναίνεση της Μεγάλης Βρετανίας και αφού είχε ειδοποιήσει μόνο την Ελλάδα, η τουρκική κυβέρνηση επέλεξε σκόπιμα να μην τα ενημερώσει για τις επικείμενες ενέργειές της. Εκτός της Γιουγκοσλαβίας, η οποία, σύμφωνα με τη φιλοκυβερνητική Βρέμε του Βελιγραδίου, «[...] ως σύμμαχος Τουρκίας θα εξετάση μετά των λοιπών συμμάχων

⁹⁰⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1041/Στ/36, Αλμανάχος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 14/04/1936. Στο ίδιο έγγραφο περιλαμβάνονται περιλήψεις δημοσιευμάτων των *Times*, *Daily Telegraph*, *Morning Post* και *News Chronicle*. Βλ. επίσης *Ελεύθερον Βήμα*, 14/04/1936.

⁹¹⁰ Πρόκειται για τον Μεχμέτ Χαμντή Αρπαγ Μπέη (Mehmed Hamdi Arpağ Bey, 1880-1955).

⁹¹¹ ΔΙΑΥΕ/1936/12/2, αρ. πρωτ. 1011. 1310, Α. Ρ. Ραγκαβής (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 15/04/1936. Για τη θετική υποδοχή της τουρκικής διακοίνωσης από τον γερμανικό τύπο, ο οποίος τόνιζε τον αντίταλικό χαρακτήρα της τουρκικής ενεργείας βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1325, Α. Ρ. Ραγκαβής (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 16/04/1936.

⁹¹² ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1298, Γάφος (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 14/04/1936.

⁹¹³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 638/Θ/10 (αντί τηλ.), Δαλιέτος (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 14/04/1936. *Ελεύθερον Βήμα*, 14/04/1936.

⁹¹⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1298, Γάφος (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 14/04/1936.

βαλκανικών κρατών τουρκικήν πρότασιν μετά της μεγαλύτερας ευμενείας και θα συμβάλη εις την εξεύρεσιν ικανοποιητικής λύσεως»⁹¹⁵, η απόφαση της Τουρκίας να κοινοποιήσει τη διακοίνωση

«[...] άνευ προειδοποιήσεως και συζητήσεως αυτής μετά Βαλκανικής Συνεννοήσεως αποτελεί όχι μόνον πράξιν θίγουσαν αυτάς, αλλά και πλήγμα κατά ηθικής βάσεως Βαλκανικής Συνεννοήσεως, ήτις ούσα αντιαναθεωρητική στηρίζεται επί σεβασμού συνθηκών. Θέσις Κρατών Βαλκανικού Συμφώνου καθίσταται ούτω λεπτοτάτη καθ' όσον μη δυνάμενα ασκήσουν κυρώσεις κατά Τουρκίας θα ευρεθούν προ μοιραίας εξασθενήσεως μετώπου όπερ τόσον η Βαλκανική Συνεννόησις όσον και Μ. Συνεννόησις προέβαλλον έναντι κρατών κεκηρυγμένων ανέκαθεν υπέρ της αναθεωρήσεως των συνθηκών.»⁹¹⁶.

Ο Τιτουλέσκου ειδοποιήθηκε την τελευταία -κυριολεκτικά- στιγμή από τον πρεσβευτή της Τουρκίας στη γαλλική πρωτεύουσα, παρά την υπόσχεση που είχε λάβει από τον ίδιο τον Αράς στο Λονδίνο «[...] να φέρει το ζήτημα ενώπιον του Συμβουλίου της Βαλκανικής Συνεννοήσεως, προς συζήτησιν [...]»⁹¹⁷ στις 4 Μαΐου στο Βελιγράδι⁹¹⁸. Ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας δεν απέκρυψε τη δυσαρέσκειά του,

«[...] ην εξεδήλωσεν εις τον Σουάντ Βέην. Ούτος φοβείται ότι η ενέργεια αύτη της Τουρκίας, ην θεωρεί πρόωρον είναι ενδεχόμενον να χρησιμεύση ως επιχείρημα εις τε την Ουγγαρίαν και την Βουλγαρίαν όπως και αύται ζητήσωσι την απαλλαγήν των στρατιωτικών δουλιών αίτινες ταις επεβλήθησαν δια των συνθηκών της ειρήνης. [...]»⁹¹⁹.

Παρομοίως και ο υφυπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας «[...] εξέφρασε λύπην δια ληφθείσαν απόφασιν [...]»⁹²⁰ στον επιτετραμμένο της τουρκικής πρεσβείας του Βουκουρεστίου, ενώ, επίσης, και οι πρεσβευτές της Ρουμανίας και της Τσεχοσλοβακίας στη Βιέννη

«[...] εδείχθησαν επιφυλακτικοί και μάλλον αυστηροί εις την κρίσιν των επί του διαβήματος τούτου της Τουρκίας, όπερ εχακτήρισαν ως παραβίασιν ή έναρξιν

⁹¹⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 644, Σακελλαρόπουλος (Βελιγράδι) προς ΥΠΕΞ, 15/04/1936.

⁹¹⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 807, Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 15/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7496/Α/Ι, Κούστας (δ/ντής - Τμήμα Βαλκανικής ΥΠΕΞ) προς πρεσβεία Άγκυρας, 18/04/1936. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 104.

⁹¹⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 484/VII, Ραούλ Βιβίκα-Ρωσέττης (Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην ΚτΕ) προς ΥΠΕΞ, 11/04/1936.

⁹¹⁸ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 103.

⁹¹⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 484/VII, Ραούλ Βιβίκα-Ρωσέττης (Μόνιμος Αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην ΚτΕ) προς ΥΠΕΞ, 11/04/1936· Barlas, *Etatism*, σ. 164.

⁹²⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 807, Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 15/04/1936.

παραβιάσεως της Συνθήκης της Λωζάννης, παρά τα γνωστά ήδη [...] επεξηγηματικά επιχειρήματα της Τουρκίας.»⁹²¹.

Το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών μολονότι γνώριζε εκ των προτέρων τις προθέσεις της Τουρκίας, δεν έδωσε εξαρχής θετική ή αρνητική απάντηση όταν του κοινοποιήθηκε η τουρκική διακοίνωση⁹²². Σύμφωνα με τις πληροφορίες του *Ελευθέρου Βήματος*, ο πρεσβευτής της Τουρκίας στην Αθήνα Ρουσέν Εσρέφ Ούναιντιν (1892-1959) σε συνομιλία του με τον γενικό διευθυντή του Υπουργείου Εξωτερικών Νικόλαο Μαυρουδή (1873-1942), αφού του εξήγησε τους λόγους για τους οποίους η τουρκική κυβέρνηση προέβη στο διάβημα και τα αποτελέσματα που ήλπιζε να λάβει με την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, εξέφρασε την ελπίδα ότι η ελληνική κυβέρνηση θα ανταποκρινόταν θετικά και θα υποστήριζε την Τουρκία στην προσπάθειά της να αναθεωρήσει το καθεστώς των Στενών. Ο Μαυρουδής από την πλευρά του επιφυλάχθηκε να δώσει συγκεκριμένη απάντηση, «[...] εν αναμονή των αποφάσεων της κυβερνήσεως επί της στάσεως, την οποίαν θα τηρήσει εις το ζήτημα αυτό.»⁹²³. Μάλιστα, το πόσο πολύ η Τουρκία υπολόγιζε στη θετική στάση της ελληνικής κυβέρνησης, φαίνεται από το γεγονός ότι ο Μενεμεντζιογλου, επικαλούμενος την εγκαρδιότητα των ελληνο-τουρκικών σχέσεων, ζήτησε από τον Ραφαήλ να υποβάλει

«[...] παράκλησιν όπως Ελληνική Κυβέρνησις ασκήση επιρροήν της όπως ελληνικός τύπος σχολιάση ευμενώς ενέργειαν Τουρκικής Κυβερνήσεως περί τροποποιήσεως συμβάσεως Στενών Δαρδανελλίων.»⁹²⁴.

Τέλος, ύστερα από την επίδοση της τουρκικής διακοίνωσης στη Σόφια⁹²⁵, ο πρωθυπουργός της Βουλγαρίας Γκεόργκι Κιοσεϊβάνοφ (1884-1960) δήλωσε ότι η

«[...] Βουλγαρία ουδεμίαν έχει αντίρρησιν εις τουρκικήν πρότασιν προς οχύρωσιν Δαρδανελλίων. Χαρακτηριστικώς προσέθηκεν επεξήγησιν ότι Βουλγαρία δεν δύναται να φέρη δυσκολίας εις κράτος επιθυμούν να είναι κύριον εν τω οίκω του.»⁹²⁶.

⁹²¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 638, Τζιρακόπουλος (Βιέννη) προς ΥΠΕΞ, 14/04/1936. Σε ανάλογο κλίμα κινήθηκε και ο ρουμανικός τύπος, ο οποίος έκρινε ότι η αναθεώρηση της Σύμβασης των Στενών θα δημιουργούσε προβλήματα στη Μαύρη Θάλασσα και, συνεπώς, στη Ρουμανία. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 808, Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 15/04/1936.

⁹²² ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7780/54, Légation de Turquie, Athènes, 11/04/1936. Αντίγραφα της διακοίνωσης διαβιβάστηκαν στο ΓΕΝ, ΓΕΑ και ΓΕΣ. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7464, ΥΠΕΞ προς Γενικά Επιτελεία Β. Ναυτικού, Β. Αεροπορίας και Στρατού, 17/04/1936.

⁹²³ *Ελεύθερον Βήμα*, 14/04/1936. Βλ. επίσης *Εστία*, 13/04/1936· *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 14/04/1936.

⁹²⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 315, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 13/04/1936.

⁹²⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 772, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 13/04/1936.

⁹²⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 805, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 17/04/1936. Βέβαια, ο βουλγαρικός τύπος δεν παρέλειψε να αναφερθεί και στη διεκδικούμενη έξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο. Βλ. σχετικά ΔΙΑΥΕ/1936/22/1, αρ.

Παρ' όλα αυτά, η Άγκυρα εξακολουθούσε να ανησυχεί για την αντίδραση της Ιταλίας απέναντι στο διάβημά της για την αναθεώρηση των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης των Στενών και θεωρούσε ότι μια επίθεση του ιταλικού πολεμικού ναυτικού κατά των Δαρδανελλίων ήταν πιθανή. Το επιχείρημα της τουρκικής κυβέρνησης ήταν ότι η Ρώμη -μολονότι εγγυήτρια του καθεστώτος των Στενών- δεν θα τηρούσε τις διεθνείς δεσμεύσεις που απέρρεαν από τη σύμβαση, όσο διαρκούσαν οι κυρώσεις εναντίον της. Οι φόβοι αυτοί της Τουρκίας κρίνονταν παράλογοι και αβάσιμοι από τον Λορέιν. Ωστόσο, συνέστησε στον Ήντεν ότι σε μια ενδεχόμενη ιταλική επίθεση, οι Τούρκοι θα έπρεπε να γνωρίζουν ότι για όσο χρονικό διάστημα η Σύμβαση των Στενών παρέμενε σε ισχύ, η Μεγάλη Βρετανία θα εφάρμοζε στο ακέραιο τις προβλεπόμενες από το άρθρο 18 της σύμβασης υποχρεώσεις της. Κατά την άποψή του, αυτή η διαβεβαίωση θα καθιστούσε την Τουρκία και θα την απέτρεπε από την αιφνίδια κατάληψη της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης⁹²⁷.

Με τις απόψεις του συναδέλφου του συμφωνούσε και ο Ντράμμοντ, επικεφαλής της βρετανικής πρεσβείας στη Ρώμη, που θεωρούσε μηδαμινή την πιθανότητα εκδήλωσης ιταλικής επίθεσης κατά των Στενών. Σύμφωνα με την εκτίμησή του, η Ιταλία ίσως επιχειρούσε να φέρει εμπόδια στις προσεχείς διαπραγματεύσεις και να συνδέσει το τουρκικό διάβημα με την κατάσταση στη Μεσόγειο και την ανάγκη σύναψης νέων συμφωνιών. Ήταν όμως εξαιρετικά απίθανο να απειλήσει τα Στενά και να διακινδυνεύσει την παρέμβαση των εγγυητριών του καθεστώτος των Στενών Δυνάμεων, της Σοβιετικής Ένωσης, της Βαλκανικής Συνεννόησης και της Μικρής Αντάντ⁹²⁸.

Μολονότι φαινόταν ότι η αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών θα ρυθμιζόταν δια της διπλωματικής οδού, τηλεγράφημα του Πρακτορείου Ρούτερ από την Κωνσταντινούπολη ανέφερε ότι το τουρκικό υπουργικό συμβούλιο υπό την προεδρία του Ατάτουρκ και την παρουσία του αρχηγού του ΓΕΣ συνήλθε στις 15 Απριλίου και αποφάσισε την κατάληψη της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης⁹²⁹. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του γενικού προξένου και του στρατιωτικού ακόλουθου της Ελλάδας στην Κωνσταντινούπολη, τη νύχτα της 16^{ης} Απριλίου ο τουρκικός στρατός κατέλαβε την αφοπλισμένη ζώνη των στενών των Δαρδανελλίων, ενώ ταυτόχρονα ένα ατμόπλοιο αναχώρησε από το λιμάνι της Κωνσταντινούπολης με κατεύθυνση πιθανόν την Καλλίπολη μεταφέροντας στρατιωτική δύναμη περίπου 3.000 ανδρών, πολυβόλα, πυρομαχικά, υλικά (τσιμέντο) και άλλα

τηλ. 791, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 14/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/22/1, αρ. πρωτ. 644, Σακελλαρόπουλος (Βελιγράδι) προς ΥΠΕΞ, 15/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 807, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 17/04/1936· *Ελεύθερον Βήμα*, 16/04/1936.

⁹²⁷ DBFP/Π/ΧVI/492/ [E 1924/26/44], Sir P. Loraine (Istanbul) to Mr. Eden, 11/04/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 31.

⁹²⁸ DBFP/Π/ΧVI/493/ No 240 [E 1989/26/44], Sir Eric Drummond (Rome) to Mr. Eden, 14/04/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 31-32.

⁹²⁹ *Ελεύθερον Βήμα*, 18/04/1936· Akgün, «Great Powers», σ. 68· Deluca, *ό.π.*, σ. 32.

εργαλεία για την κατασκευή οχυρωμάτων⁹³⁰. Η αιφνιδιαστική αυτή ενέργεια της Τουρκίας προξένησε «[...] κατάπληξιν αποδοδομένη επιθυμίαν Τουρκικής Κυβερνήσεως δημιουργηθή τετελεσμένον γεγονός προ διατυπώσεως ενδεχομένων επιφυλάξεων υπό Ιταλίας. [...]»⁹³¹.

Ενώ τα δημοσιεύματα του ελληνικού και του ευρωπαϊκού τύπου ήταν συγκεχυμένα ως προς το αν, δηλαδή, η κατάληψη της ζώνης των Στενών αποτελούσε ήδη τετελεσμένο γεγονός ή μη⁹³², στην Αθήνα ο πρωθυπουργός και υπουργός Εξωτερικών της Ελλάδας Ιωάννης Μεταξάς με τηλεγραφήματά του προς τις πρεσβείες της Άγκυρας, του Λονδίνου και της Σόφιας επιδίωκε να εξακριβώσει τις αντιδράσεις των οικείων κυβερνήσεων. Ειδικότερα ζητούσε να πληροφορηθεί αν και κατά πόσο θα μεταβάλλονταν οι απόψεις της βρετανικής κυβέρνησης ύστερα από την τουρκική ενέργεια, ενώ έδωσε εντολή προς τον στρατιωτικό ακόλουθο της Ελλάδας στη βουλγαρική πρωτεύουσα να παρακολουθεί τις κινήσεις των βουλγαρικών στρατιωτικών μονάδων, ύστερα από τις φήμες που κυκλοφόρησαν για επικείμενη επίθεση της Βουλγαρίας κατά της Ελλάδας⁹³³.

Οι απαντήσεις που δόθηκαν ήταν καθησυχαστικές ως προς το γεγονός. Τόσο ο Αράς όσο και το Πρακτορείο της Ανατολής αρνήθηκαν κατηγορηματικά τις διαδόσεις σχετικά με την κατάληψη της ζώνης των Δαρδανελίων ως εντελώς αντίθετες προς τη γραμμή που είχε χαράξει η τουρκική κυβέρνηση. Επέρριψαν όμως την ευθύνη στην ελληνική πλευρά κατηγορώντας την ότι οι ψευδείς ειδήσεις προέρχονταν από τον αθηναϊκό τύπο⁹³⁴. Τούτο όμως δεν ήταν αληθές, καθώς τα δημοσιεύματα του τύπου δεν προέρχονταν από το Αθηναϊκό Πρακτορείο, όπως εσφαλμένα πίστευε η τουρκική κυβέρνηση, αλλά από «[...] ξένους ανταποκριτάς παραποιήσαντας δηλώσεις Υπουργείου Ναυτικών περί σχετικών πληροφοριών προερχομένων εξ ημετέρων πηγών. [...]»⁹³⁵. Τελικά, ύστερα από τις αμοιβαίες εξηγήσεις που δόθηκαν μεταξύ του Μεταξά και του Εσρέφ⁹³⁶, το ζήτημα διευθετήθηκε και ανεστάλησαν οι οδηγίες του υπουργού Εξωτερικών προς τις ελληνικές εξωτερικές

⁹³⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, ά. αρ. τηλ. Τριανταφυλλίδης (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 17/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 521, στρατιωτικός ακόλουθος της Ελλάδας (Κωνσταντινούπολη) προς ΓΕΣ, 17/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 657, Τριανταφυλλίδης (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 18/04/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 104· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 71.

⁹³¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, ά. αρ. τηλ. Τριανταφυλλίδης (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 17/04/1936.

⁹³² Βλ. τα σχετικά δημοσιεύματα των εφημερίδων *Βραδυνή* (18/04/1936), *Εστία* (18/04/1936), *Αθηναϊκά Νέα* (18/04/1936), *Εθνική* (19/04/1936)· *Εθνος* (18/04/1936)· *Ελεύθερος Άνθρωπος* (18/04/1936, 19/04/1936).

⁹³³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 7602 (très urgent), ΥΠΕΞ προς πρεσβεία Άγκυρας, 17/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 7603, ΥΠΕΞ προς πρεσβεία Σόφιας, 17/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 7605 (très urgent), ΥΠΕΞ προς πρεσβεία Λονδίνου, 17/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, ά. αρ. τηλ. Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 20/04/1936.

⁹³⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 941, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 18/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 942, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 19/04/1936.

⁹³⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 7682, Ιωάννης Μεταξάς προς πρεσβεία Άγκυρας, 20/04/1936.

⁹³⁶ «Συνομιλία κ. Ι. Μεταξά, Προέδρου της Κυβερνήσεως μετά του Τούρκου Πρεσβευτού γενομένη την Κυριακήν 19^{ην} Απριλίου 1936», ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 8639/A/I, Μόστρας (τμηματάρχης ΥΠΕΞ) προς πρεσβεία Άγκυρας, 05/05/1936.

αρχές, ενώ ακολούθησαν και οι διαψεύσεις εκ μέρους του Τύπου⁹³⁷. Για μία ακόμη φορά η νέα Τουρκία, ως διάδοχος της οθωμανικής, ενώ επιθυμούσε διακαώς την υποστήριξη της Ελλάδος σε ένα ζήτημα το οποίο θεωρούσε ως μείζον, ταυτόχρονα φρόντιζε να προκαλέσει αρνητικές, σε βάρος της, εντυπώσεις και να χρησιμοποιήσει τελικά το γεγονός προς την κατεύθυνση της επιτυχούς έκβασης του σχεδιασμού της.

⁹³⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7607, Ιωάννης Μεταξάς προς πρεσβεία Λονδίνου, 19/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 1076, Αλμανάχος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 20/04/1936· *Ελεύθερον Βήμα*, 19/04/1936· *Βραδυνή*, 19/04/1936· *Εστία*, 19/04/1936· *Πρωΐα*, 19/04/1936· *Εθνική*, 20/04/1936· *Έθνος*, 19/04/1936· *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 20/04/1936.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ ΤΗΣ ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗΣ ΤΟΥ ΜΟΝΤΡΕ (ΑΠΡΙΛΙΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 1936)

Η θετική απήχηση της τουρκικής διακοίνωσης στο εξωτερικό έγινε δεκτή με ιδιαίτερη ικανοποίηση στην Άγκυρα. Ο εγχώριος τύπος αναδημοσίευε συνεχώς τα θετικά σχόλια του ξένου τύπου και εξήρε τη νομιμότητα που ακολούθησε η τουρκική κυβέρνηση προδιαθέτοντας θετικά τα ενδιαφερόμενα κράτη. Οι διπλωματικοί κύκλοι της τουρκικής πρωτεύουσας έκριναν ότι

«[...] η Τουρκική Κυβέρνησις εχειρίσθη το ζήτημα λίαν επιδεξίως δοθέντος ότι η περί τροποποιήσεως των διατάξεων της Συμβάσεως των Στενών διακοίνωσις, επιμελώς αποφεύγουσα τον σκόπελον του περιφήμου άρθρου 19 του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών ούτινος η μνεία θα ηδύνατο να έχει ως συνέπεια την άμεσον εκδήλωσιν αντιδράσεων εκ μέρους πάντων των κεκηρυγμένων εναντίον οιασδήποτε αναθεωρητικής τάσεως, αντλεί επιχειρήματα εξ αυτής της Συμβάσεως, ης το άρθρον 18 προβλέπει την εγγύησιν της ασφάλειας των Στενών εν τω πλαισίω της Κοινωνίας των Εθνών, εγγύησιν εν τούτοις ην η Τουρκία, ως διεμορφώθη η διεθνής πολιτική κατάστασις δεν δύναται δεδικαιολογημένως να θεωρεί πλέον αποτελεσματική. [...]»⁹³⁸.

Παρά τις πρόσκαιρες αντιδράσεις της Ρουμανίας και την επιφυλακτικότητα της ιταλικής κυβέρνησης, όλα τα υπογράψαντα το 1923 τη Σύμβαση των Στενών κράτη απάντησαν θετικά στην πρόσκληση της τουρκικής διακοίνωσης. Η ελληνική κυβέρνηση από την πλευρά της δεν προέβαλε αντιρρήσεις ως προς την τουρκική αξίωση, παρέχοντας για μια ακόμη φορά δείγματα φιλίας προς τη γειτονική χώρα. Εξάλλου, στο Μοντρέ - όπου αποφασίστηκε να συνέλθει η συνδιάσκεψη για την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών- δεν επρόκειτο να τεθεί ζήτημα για τη μεταβολή των διατάξεων των αφοπλισμένων ζωνών της Θράκης και της βουλγαρικής εδαφικής εξόδου στο Αιγαίο. Ωστόσο, το σημαντικότερο κέρδος που θα αποκόμιζε η Ελλάδα από την ενδεχόμενη κατάργηση των στρατιωτικών διατάξεων της Σύμβασης των Στενών αφορούσε το δικαίωμά της να προβεί αυτομάτως στην επαναστρατιωτικοποίηση της Λήμνου και της Σαμοθράκης. Κατ' αυτό τον τρόπο θα εξασφάλιζε τη θαλάσσια αμυντική της γραμμή από μια ενδεχόμενη επίθεση κάποιας Δύναμης (π.χ. της Ιταλίας). Η τουρκική κυβέρνηση, μάλιστα, αναγνώρισε επανειλημμένα το δικαίωμα αυτό

⁹³⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 950, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 20/4/1936.

της Ελλάδας, αν και δεν τήρησε την ίδια στάση και στο ζήτημα των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου.

Κατά το διάστημα Μαΐου - Ιουνίου 1936, η αναθεώρηση των διατάξεων της Σύμβασης των Στενών αποτέλεσε αντικείμενο εξέτασης στη Μεγάλη Βρετανία και την Ελλάδα, καθώς τα συμφέροντα των δύο χωρών στην επικράτεια των Στενών και της Μαύρης Θάλασσας -μολονότι δεν ήταν ταυτόσημα- επέβαλαν τη στενή συνεργασία με την Τουρκία. Για τους Βρετανούς, όχι μόνο η παρουσία των Ιταλών στην Ανατολική Μεσόγειο, αλλά και η γερμανική οικονομική διείσδυση στην Τουρκία αποτελούσαν μία εν δυνάμει απειλή για την κυριαρχία του Βασιλικού Ναυτικού στη Ανατολική Μεσόγειο. Παρά τις ενστάσεις του Ναυαρχείου στις προτάσεις του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών για μια διευρυμένη τροποποίηση των άρθρων της σύμβασης του 1923, πέρα από εκείνες που αναφέρονταν στην αποστρατιωτικοποίηση, ο πολιτικός - στρατηγικός παράγοντας που προέβαλε ως προτεραιότητα το Φόρειν Όφισ υπερίσχυσε των τεχνικών λεπτομερειών και των κανονισμών της διεθνούς ναυσιπλοΐας. Συνεπώς, οι Βρετανοί συναίνεσαν να προσέλθουν στο Μοντρέ για να διαπραγματευθούν μια συνθήκη που -αντίθετα από το 1923- τη φορά αυτή θα εξυπηρετούσε αποκλειστικά τα τουρκικά συμφέροντα.

Η Ελλάδα, εκτός από το δικαίωμά της να οχυρώσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη, θα επιδίωκε στο Μοντρέ να θίξει το ζήτημα της παράνομης επιβολής και είσπραξης τελών στα εμπορικά σκάφη που διέρχονταν τα Στενά από την τουρκική κυβέρνηση. Η επιβολή αυτών των τελών δεν αντιστρατευόταν μόνο τις διατάξεις της ίδιας της Συνθήκης της Λωζάννης, αλλά και τους διεθνείς κανονισμούς. Το ζήτημα αποκτούσε ιδιαίτερη σημασία για την εμπορική ναυτιλία, καθώς η ελληνική σημαία ήταν πρώτη μεταξύ όλων των σημαιών των πλοίων που διέπλεαν *en transit* τα Στενά και, συνεπώς, εκείνη που επιβαρυνόταν περισσότερο από την καταβολή των τελών. Επίσης, το ΓΕΝ πρότεινε ότι η Ελλάδα σε περίοδο ειρήνης θα έπρεπε να αποκτήσει το δικαίωμα της ελεύθερης και απρόσκοπτης εισόδου στη Μαύρη Θάλασσα, ενώ σε περίοδο πολέμου να εξασφαλίσει στον μέγιστο βαθμό την ελευθερία των κινήσεων για τον εμπορικό και τον πολεμικό της στόλο.

Εν κατακλείδι, η Τουρκία κατόρθωσε να προβάλει τα δικαιώματα και τις διεκδικήσεις της στα Στενά χωρίς να έχει δεσμευθεί εκ των προτέρων με συμμαχικούς δεσμούς με καμία εκ των Μεγάλων Δυνάμεων και χωρίς να έχει προσφέρει κάποιου είδους ανταλλάγματα. Αντίθετα, επωφελούμενη από τις αναθεωρητικές διαθέσεις της εποχής και την αδυναμία των δυτικών εταίρων να υιοθετήσουν μια κοινή πολιτική γραμμή, ανέδειξε ένα ζήτημα η λύση του οποίου θα της επέτρεπε να ανακτήσει τον έλεγχο επί των Στενών και να διασφαλίσει την εθνική της κυριαρχία. Χαρακτηριστικές ήταν οι δηλώσεις (26 Μαΐου) του αναπληρωτή υπουργού Εξωτερικών Μεχμέτ Σουκρού Σαράτσογλου (1887-1953), ο οποίος από το βήμα της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης αναφέρθηκε στο Ζήτημα των Στενών και

«[...] εζήρη τον νομιμόφρονα τρόπον καθ' ον η Κυβέρνησις έθεσεν επί του τάπητος το ζήτημα τούτο. Η περί αναθεωρήσεως των σχετικών διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης αίτησις της Τουρκίας έσχεν ευμενούς υποδοχής και εις τα Κράτη ακόμη άτινα ακολουθούν γενικήν πολιτικήν αντίθετον της τουρκικής. Θα παραδεχθήτε, είπεν, ότι δεν είναι δυνατόν να διατυπωθώσι δηλώσεις και υποθέσεις επί των αποτελεσμάτων εις α δυνάμεθα να καταλήξωμεν εν τη προσεχή Συνδιασκέψει του Montreux. Πιστεύομεν ουχ ήττον ακραδάντως ότι η περί ασφαλείας άποψις, αποτελούσα ζωτικόν δια την Τουρκίαν ζήτημα, θα κατανοηθεί δεόντως. [...]»⁹³⁹.

1. Οι απαντήσεις των Δυνάμεων στην τουρκική διακοίνωση (16 - 29 Απριλίου 1936)

ι.) Η Σοβιετική Ένωση

Η Σοβιετική Ένωση ήταν η πρώτη χώρα που στις 16 Απριλίου ανταποκρίθηκε στο τουρκικό διάβημα. Σύμφωνα, μάλιστα, με τις πληροφορίες της ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα είχε ενθαρρύνει την τουρκική κυβέρνηση να αναλάβει αυτή την πρωτοβουλία, ενώ, Αντίθετα, στο παρελθόν,

«[...] είχε επιμείνει παρά τη Τουρκική Κυβερνήσει να μη εγείρη ζήτημα Στενών, φοβουμένη τότε ότι πάσα τροποποίησις των μεταπολεμικών συνθηκών ηδύνατο ν' αποτελέσει προηγούμενον, ού ενδεχομένως θα επωφελείτο η Γερμανία. Η επιφύλαξις αύτη της Σοβιετικής Κυβερνήσεως δεν είχε προδήλως λόγον πλέον μετά το γερμανικόν πραξικόπημα.»⁹⁴⁰.

Στο κείμενο της απάντησής του προς τον πρεσβευτή της Τουρκίας στη Μόσχα Αζίζ Ζεκαγί Ουζεγίρ Άπαίντιν (1877-1947), ο Λιτβίνοφ υπογράμμισε ότι

«[...] η Σοβιετική Κυβέρνησις αναγνωρίζει το απολύτως βάσιμον των τουρκικών φόβων περί του επισφαλούς της γενικής ειρήνης και ενδεχομένης κηρύξεως πολέμου και θεωρεί φυσικήν υπό τας παρούσας περιστάσεις την ασφάλειαν της Τουρκικής Δημοκρατίας όπως κατοχυρώση την ασφάλειαν αυτής δια καταλλήλου τροποποιήσεως του καθεστώτος των

⁹³⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/12/1, αρ. πρωτ. 1369, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 27/05/1936· BDFA/II/B/34/24, No 306 [E 3244/2583/44], Sir P. Lorraine (Angora) to Mr. Eden, 29/05/1936· Καθημερινή, 28/05/1936.

⁹⁴⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 629, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 16/04/1936. Η έκθεση περιλαμβάνει άρθρο της *Ιζβέστια* της 14^{ης} Απριλίου, το οποίο επιδοκιμάζει την τουρκική διακοίνωση και αναφέρεται στην ανάγκη να διατηρήσει η τουρκική κυβέρνηση την πλήρη κυριαρχία της επί των Στενών. Βλ. επίσης το άρθρο της *Πράβντα* στον *Ριζοσπάστη*, 15/04/1936.

Στενών. Η Σοβιετική Κυβέρνησις δηλοί ότι είναι ετοιμή να μετάσχη των υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως προτεινομένων σχετικών διαπραγματεύσεων.»⁹⁴¹.

Η Μόσχα ήταν αντίθετη με τις ισχύουσες διατάξεις, καθώς η Σύμβαση των Στενών (Παράρτημα, §2α) σε καιρό ειρήνης επέτρεπε στο πολεμικό ναυτικό των μη παρευξείνιων κρατών να διαπλέουν τα Δαρδανέλλια με κατεύθυνση τη Μαύρη Θάλασσα, έχοντας στόλο ισοδύναμο με τον ισχυρότερο στόλο ενός παρευξείνιου κράτους. Σε περίπτωση πολέμου και της Τουρκίας ευρισκόμενης σε ουδετερότητα, οι εμπόλεμοι στόλοι είχαν πλήρη ελευθερία δράσης στον Εύξεινο Πόντο (Παράρτημα, §2β). Κατά συνέπεια, οι Σοβιετικοί υποστήριζαν το αίτημα της Τουρκίας επειδή τους προσέφερε την ευκαιρία να επωφεληθούν από την αναθεώρηση των διατάξεων της Λωζάννης και να επιτύχουν όσο το δυνατό περισσότερο τον περιορισμό του διάπλου των πολεμικών πλοίων διαμέσου των Στενών ⁹⁴².

ii.) Η Μεγάλη Βρετανία

Η στάση της Μεγάλης Βρετανίας απέναντι στο τουρκικό υπόμνημα ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη από εκείνη που είχε υιοθετήσει τα τελευταία τρία έτη, όταν το Ζήτημα των Στενών επανήλθε στη διεθνή επικαιρότητα. Ύστερα από την επαναστρατιωτικοποίηση της Ρηνανίας, το Λονδίνο δεν μπορούσε πλέον να επικαλεστεί το γεγονός αυτό ως επιχείρημα για τη μη επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Κατά δεύτερο λόγο, η μεταβολή των στρατηγικών ισορροπιών στην Ανατολική Μεσόγειο ύστερα από την κατάληψη της Αιθιοπίας από τους Ιταλούς, ανάγκασε τους Βρετανούς να επανεξετάσουν τη θέση τους στη Μέση Ανατολή -όπου τα συμφέροντά τους ήταν ύψιστα- και να στραφούν στην αναζήτηση εταίρων. Τρίτον, ελλόχευε πάντα ο κίνδυνος η Τουρκία να στραφεί προς τη Σοβιετική Ένωση και να ολοκληρωθεί η σύμπληξη ενός Συμφώνου για τη Μαύρη Θάλασσα υπό την αιγίδα των Σοβιετικών, το οποίο θα έφερνε τη Μεγάλη Βρετανία σε μειονεκτικότερη θέση έναντι της Μόσχας στην Ανατολική Μεσόγειο. Τέταρτον, η βρετανική κυβέρνηση ήταν παντελώς αντίθετη στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών από την Τουρκία, χωρίς να έχει προηγηθεί η σαφής συναίνεση των ενδιαφερομένων πλευρών. Όμως καθώς φαίνεται, είχε δεχθεί ως πραγματικό κίνδυνο την εντέχνως καλλιεργούμενη από την Τουρκία άποψη ότι μία ακόμη ακύρωση του τουρκικού αιτήματος θα ωθούσε την Άγκυρα να αναλάβει μονομερείς πρωτοβουλίες ακόμη και χωρίς τη σύμφωνη γνώμη των Μεγάλων Δυνάμεων και αυτό το ενδεχόμενο ήταν απευκταίο για τη Μεγάλη Βρετανία. Συνεπώς, η τουρκική διακοίνωση της παρείχε

⁹⁴¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 637, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 17/04/1936. Το κείμενο της απάντησης της σοβιετικής κυβέρνησης εμπεριέχεται στο έγγραφο. Βλ. επίσης ΔΙΑΥΕ/1936/42/2, αρ. πρωτ. 614, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 16/04/1936· Ριζοσπάστης, 19/04/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 35· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 36.

⁹⁴² Juliette Abrèva, *La Conférence de Montreux et le régime des détroits*, σ. 101-103· Barlas, *Etatism*, σ. 164· Deluca, *ό.π.*, σ. 34-35· Routh, «The Montreux Convention», σ. 607· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 42· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 122.

μια πολύ ευνοϊκή ευκαιρία για να συσφίξει τους διπλωματικούς της δεσμούς με την κυβέρνηση της Άγκυρας και να προωθήσει τα εμπορικά της συμφέροντα στην Τουρκία, ανταποκρινόμενη στο αίτημά της και συνεργαζόμενη μαζί της για τη σύγκληση μιας νέας συνδιάσκεψης⁹⁴³.

Στις 16 Απριλίου η βρετανική κυβέρνηση κοινοποίησε την απάντησή της στην τουρκική διακοίνωση, η οποία ήταν

«[...] συντεταγμένη εις όρους λίαν ευνοϊκούς. Συγχαίρουσα Τουρκίαν δι' ακολουθηθείσαν αναθεωρητικήν οδόν, Αγγλική Κυβέρνησις αναγνωρίζει εις αυτήν το δικαίωμα να ανακινήση ζήτημα Στενών όπερ συζητηθήσεται εν ευθέτω καιρώ και τόπω. Εντύπωσις διπλωματικών κύκλων είναι ότι ζήτημα έπαυσε να έχη δι' Αγγλίαν ην είχεν σημασίαν.»⁹⁴⁴.

Επίσης, στο κείμενο της απάντησής του το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών διευκρίνιζε στην τουρκική κυβέρνηση ότι θα συζητούσε δίχως χρονοτριβή την αναθεώρηση μόνο των στρατιωτικών διατάξεων της Σύμβασης των Στενών. Παράλληλα την ενημέρωνε ότι εφόσον η Σύμβαση των Στενών είχε υπογραφεί εξ ονόματος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας, η βρετανική κυβέρνηση όφειλε να συνεννοηθεί με τις κυβερνήσεις των Κτήσεων προτού εκθέσει λεπτομερώς τις απόψεις της στο θέμα⁹⁴⁵. Το ζήτημα της οχύρωσης των Δαρδανελλίων συζητήθηκε και στη Βουλή των Κοινοτήτων όπου ο Ήντεν, απαντώντας σε σχετικό ερώτημα του αρχηγού του Εργατικού Κόμματος Κλέμεντ Άττλη (1883-1967), αναφέρθηκε στα κύρια σημεία της βρετανικής απάντησης στο διάβημα της Τουρκίας⁹⁴⁶.

iii.) Η Ελλάδα

Η προτεινόμενη στο κείμενο της τουρκικής διακοίνωσης μεταβολή του καθεστώτος των Στενών σχετιζόταν αναμφίβολα τόσο με τα ναυτιλιακά - εμπορικά συμφέροντα της Ελλάδας στην περιοχή των Στενών και της Μαύρης Θάλασσας, όσο και με τη δημιουργία νέων στρατηγικών δεδομένων στον ζωτικό χώρο του Αιγαίου, ως αποτέλεσμα της ενδεχόμενης επαναστρατιωτικοποίησής τους. Ο λόγος ήταν προφανής: στην περίπτωση που τα Στενά επανοχυρώνονταν από την Τουρκία, παρουσιαζόταν για την Ελλάδα η ευκαιρία να επιζητήσει την

⁹⁴³ Akgün, «Great Powers», σ. 68· Barlas, ό.π., σ. 166· Deluca, ό.π., σ. 41-42· Routh, ό.π., σ. 607-608· Shotwell and Deák, ό.π., σ. 122· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 36-37. Για το φιλικό πνεύμα που διέπτε τις βρετανο-τουρκικές σχέσεις βλ. επίσης το μεταφρασμένο άρθρο των *Times* (23/04/1936) στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1115/Στ/36, Αλμανάχος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 23/04/1936· *Καθημερινή*, 27/04/1936.

⁹⁴⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 1062, Αλμανάχος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 17/04/1936.

⁹⁴⁵ Για το κείμενο της βρετανικής απάντησης βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 523/VII, Ραούλ Βιβίκα-Ρωσέττης (Γενεύη) προς ΥΠΕΞ, 05/05/1936· BDF/A/II/B/34/14, [E 1970/26/44], Mr. Eden (Foreign Office) to Bay Fethi Okyar, 16/04/1936. Βλ. επίσης Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 208.

⁹⁴⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1105/Στ/36, Αλμανάχος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 22/04/1936. Το έγγραφο επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 8034, Κούστας (Αθήνα) προς πρεσβεία Άγκυρας, 29/04/1936. Βλ. επίσης Hansard / House of Commons / 311 / 29, 29/04/1936· *Ελεύθερον Βήμα*, 22/04/1936· *Ριζοσπάστης*, 22/04/1936· *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 22/04/1936.

τροποποίηση των περιοριστικών διατάξεων του καθεστώτος της Λήμνου και της Σαμοθράκης, των ελληνικών νησιών που περιλαμβάνονταν στην αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη των Στενών. Η ελληνική κυβέρνηση δεν θα άφηνε την ευκαιρία αυτή να χαθεί. Από τη στιγμή, μάλιστα, που και το Φόρεϊν Όφισ δεν είχε εκφράσει αντιρρήσεις στο τουρκικό αίτημα, ο Μεταξάς ενημέρωσε τον Γουότερλοου ότι, με τη σύμφωνη γνώμη των ελληνικών πολιτικών κομμάτων, η πολιτική της Ελλάδας στο ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών ήταν πλήρως ευθυγραμμισμένη με εκείνη της Τουρκίας⁹⁴⁷.

Τα δημοσιεύματα του ελληνικού και του ξένου τύπου της εποχής για το αυτοδίκαιο αίτημα της Ελλάδας ήταν συχνά και εκτενή και έκαναν λόγο για την πρόθεσή της να ζητήσει την επανοχύρωση και των τεσσάρων νησιών του Ανατολικού Αιγαίου (Μυτιλήνης, Χίου, Σάμου και Ικαρίας) που σύμφωνα με τη Συνθήκη της Λωζάννης (Μέρος Α' / Τμήμα Α' / άρθρο 13) είχαν αποστρατιωτικοποιηθεί, καθώς και της Κέρκυρας. Όμως οι ελληνικοί πολιτικοί και διπλωματικοί κύκλοι ήταν αντίθετοι στη μεταβολή της Συνθήκης του Νειγύ, διότι η ελληνική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να προβεί σε παραχωρήσεις προς τη Βουλγαρία στη θρακική μεθόριο⁹⁴⁸.

Οι επιπτώσεις της επαναστρατιωτικοποίησης της ζώνης των Στενών και της ενδεχόμενης επανοχύρωσης της Θράκης στα ελληνικά αμυντικά συμφέροντα αναπτύχθηκαν από τον ίδιο τον Μεταξά, ο οποίος είχε αναλάβει και το χαρτοφυλάκιο του Υπουργείου Στρατιωτικών. Με απόρρητη έκθεσή του προς το Υπουργείο Εξωτερικών εξέθεσε τις απόψεις του ΓΕΣ για τα δύο ζητήματα, γράφοντας σχετικά:

«[...] Α) ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΣΤΕΝΩΝ

Ι. Το ζήτημα του επανεξοπλισμού των στενών, εξεταζόμενον αυτό καθ' εαυτό, δεν μας αφήνει αδιαφόρους.

Αφ' ης στιγμής η Τουρκία λάβει ελευθερίαν εις την πραγματοποίησιν τούτου, δέον ν' αναμένη τις ότι ο τελευταίος θα λάβη μορφήν ου μόνον αμυντική, ως αναγράφεται εν τη σχετική τουρκική διακοινώσει, αλλά και επιθετικήν τοιαύτην.

Σήμερον βεβαίως, αι μετά της Τουρκίας σχέσεις της Ελλάδος τυγχάνουσιν αγαθαί.

⁹⁴⁷ Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 447· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 105.

⁹⁴⁸ Βλ. τα σχετικά δημοσιεύματα των εφημερίδων *Εστία* (13/04/1936, 16/04/1936, 17/04/1936, 20/04/1936), *Εθνική* (14/04/1936), *Ελεύθερον Βήμα* (άρθρο του Γεωργίου Μελά, 17/04/1936), *Πατρίς* (16/04/1936), *Πρωΐα* (17/04/1936, 19/04/1936, 20/04/1936), *Ημερήσιος Κήρυξ* (18/04/1936), *Καθημερινή* (19/04/1936), *Messenger d' Athènes* (20-21/04/1936) στο ΔΙΑΥΕ/1936/15/3. Για το ζήτημα της οχύρωσης των ελληνικών νησιών στην αρθρογραφία του ξένου τύπου βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1041/Στ/36, 1041/Στ/36, Αλμανάχος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 14/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1325, Α. Ρ. Ραγκαβής (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 16/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 653, Σακελλαρόπουλος (Βελιγράδι) προς ΥΠΕΞ, 16/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/42/2, αρ. πρωτ. 614, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 16/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 657, Τζιρακόπουλος (Βιέννη) προς ΥΠΕΞ, 17/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1176/Στ/36, Αλμανάχος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 29/04/1936· Dontas, *ό.π.*, σ. 103-104.

Ουδείς δύναται όμως να εγγυηθή και την διάρκειαν αυτών παρ' όλην την τυχόν εκ μέρους ημών επιδεικνυμένην και εν τω μέλλοντι αγαθήν πρόθεσιν.

Πάντως, από της στιγμής δε καθ' ην θα συναντηθώμεν και πάλιν ως αντίπαλοι, ή θα ενεργήσωμεν από κοινού ως σύμμαχοι, η στρατιωτική κατάστασις θα παρουσιασθή ως εξετέθη εν τη σχετική εκθέσει του Επιτελείου, υποβληθείση υμίν, δια του υπ' αριθ. 3517 / 17. IV. 35 εγγράφου ημών.

II. Λαμβανομένης ως βάσεως ότι ο επανεξοπλισμός των στενών δια τον ένα ή τον άλλον λόγον θα πραγματοποιηθή υπό της Τουρκίας, θα εξετασθή ούτος από της πλευράς πλέον, εάν η Ελλάς δύναται και οφείλει να εκμεταλλευθεί αυτόν.

Δύο είναι κυρίως τα ζητήματα δι' α, κατόπιν του επανεξοπλισμού των στενών, ενδιαφέρεται η Ελλάς.

- Αι ουδέτεροι νήσοι Σαμοθράκη και Λήμνος και

- Αι νήσοι Μυτιλήνη, Χίος και Σάμος.

Την Λήμνον, καταργουμένης της ουδετεροποιήσεώς της, θα ηδύνατο πλέον η Ελλάς αντιστοίχως προς τα στενά να οργανώση στρατηγικώς, ώστε να την χρησιμοποιήσει αναλόγως εν περιπτώσει είτε ελληνοτουρκικής συρράξεως, είτε περιπλοκής της Ελλάδος εν τη Μεσογείω, οπότε παρίσταται ανάγκη οργανώσεως αυτής ως βάσεως.

Ως έχει σήμερον ουδέν στρατιωτικόν τμήμα επιτρέπεται να έχωμεν επ' αυτής, ουδεμίαν οργάνωσιν αμυντικήν να πραγματοποιήσωμεν, ώστε καθίσταται αύτη ευχερής λεία εις την Τουρκίαν ή εις άλλο κράτος.

Ομοίως επί των νήσων Μυτιλήνης, Χίου και Σάμου, ουδεμίαν οχύρωσιν δυνάμεθα να πραγματοποιήσωμεν, δεσμευόμενοι υπό της συνθήκης της Λωζάννης και παραμένουσιν ούτω εκτεθειμένοι εις προσβολάς (Τουρκίας ή άλλης τινός δυνάμεως).

Βεβαίως, με τας σήμερον υφισταμένας μετά της Τουρκίας φιλικάς σχέσεις, δεν δύναται τις να προβάλλη τοιαύτας απαιτήσεις ευθέως.

Δέον όμως να ληφθή υπ' όψει ότι η οργάνωσις της Λήμνου και των άλλων προαναφερθεισών νήσων εκ μέρους της Ελλάδος, εξυπηρετεί σοβαρώς και αυτήν την Τουρκίαν, εν τη περιπτώσει καθ' ην η Ελλάς είτε ενεργεί ως σύμμαχος μετ' αυτής είτε και απλώς παρέμενεν ως ουδέτερον κράτος εν περιπτώσει προσβολής της Τουρκίας υπό τρίτου.

Άλλως τε, ως αύτη δια λόγους αμύνης προς τρίτον κράτος, εξαιτείται τον επανεξοπλισμόν των στενών, τους αυτούς λόγους δύναται να επικαλεσθή και η Ελλάς δια την κατάργησιν της ουδετεροποιήσεως της Λήμνου και οχύρωσιν των λοιπών νήσων.

(Περίπτωσις περιπλοκής προς Μεσόγειον)

Πάντως επί του αντικειμένου τούτου να ληφθή υπ' όψει και η γνώμη του Γενικού Επιτελείου Ναυτικού.

B) ΕΠΑΝΕΞΟΠΛΙΣΜΟΣ ΒΟΥΛΓΑΡΙΑΣ

Όσον αφορά το ζήτημα της καταργήσεως των συνθηκών του Νειγύ έχομεν γνωρίσει υμίν τας αντιλήψεις μας δια σχετικής εκθέσεως διαβιβασθείσης υμίν δια του υπ' αριθ. 3517 / 17. IV. 35 εγγράφου μας.

Αύται υφίστανται και σήμερον εις το ακέραιον υπό τας κάτωθι επιφυλάξεις:

1^ο: Ουδεμία μεταβολή να σημειωθή εις την σήμερον υφισταμένην συνθήκην του Νειγύ.

2^ο: Η εφαρμογή της συνθήκης του Νειγύ έναντι της Βουλγαρίας να καταστή πραγματική.

Τουτέστι, ου μόνον ν' ανασταλή ο επανεξοπλισμός της Βουλγαρίας, ον εντατικώς συνεχίζει τη ανοχή απάντων, γειτόνων και ουχί, αλλά και να περιορισθή οσήμερον υφιστάμενος εφοδιασμός της και στρατιωτική οργάνωσις, άτινα επέτυχε παραβιάζουσα σιωπηρώς την Συνθήκην.

Αφ' ης στιγμής όμως η δευτέρα ίδια επιφύλαξις είναι απραγματοποίητος, και η Βουλγαρία ουσιαστικώς επανεξοπλίζεται, δια την Ελλάδα εγείρεται πλέον η ανάγκη της ελευθέρως οχυρώσεως της Δ. Θράκης, και εν αυτή τη ουδετέρα ζώνη καθόσον το τμήμα αυτό της Ελλάδος είναι λίαν εκτεθειμένον εις τας εκ Βορρά προσβολάς.

Και πλέον συγκεκριμένως:

Το σχήμα και η έκτασις της Ελληνικής Θράκης, εν συνδυασμώ με τους δια της συμβάσεως τιθεμένους περιορισμούς, προκειμένου ν' αντιμετωπίσωμεν την Βουλγαρίαν, δημιουργεί δυσμενείς στρατηγικάς συνθήκας δι' ημάς.

Προς αντιμετώπισιν αυτών παρίσταται ανάγκη:

Αφ' ενός μεν δι' αναλόγων από του καιρού της ειρήνης δυνάμεων πλαισιώσεως της ζώνης αυτής.

Αφ' ετέρου δε εκτελέσεως ωρισμένων οχυρώσεων και οργανώσεων.

Η ελευθερία εν τη συγκροτήσει των μονάδων της ζώνης αυτής, και η εκτέλεσις οχυρωματικών έργων τόσον εν τη παραμεθορίω ελληνοβουλγαρική ζώνη, όσον και εν τη περιοχή της Αλεξανδρουπόλεως, τυχάνουσι ζητήματα ζωτικότητας δια την Ελλάδα, προς αντιμετώπισιν επαναλαμβάνω της Βουλγαρίας.

Είναι δε τόσον πασιφανής η ανάγκη ημών, ώστε ουδεμία επιφύλαξις ή δυσπιστία να δικαιολογείται εκ μέρους της Τουρκίας.»⁹⁴⁹.

⁹⁴⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. (ΓΕΣ) 29395 (απόρρ.), Ιωάννης Μεταξάς (υπουργός Στρατιωτικών) προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Βαλκανικής), Αθήνα, 27/04/1936.

Προτού δοθεί η τελική απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης, οι επιτελείς του πολεμικού ναυτικού επιφορτίστηκαν με τη μελέτη του ζητήματος, αν και ο αρχηγός ΓΕΝ αντιναύαρχος Δημήτριος Οικονόμου (1883-1957) διατηρούσε τις επιφυλάξεις του, σημειώνοντας ότι η «[...] ρηματική διακοίνωσις της Τουρκικής Πρεσβείας θίγει το ζήτημα κατ' αρχήν και όλως αορίστως [...]»⁹⁵⁰.

Σύμφωνα με την έκθεση του ναυτικού ακολούθου της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα και αντιπροσώπου της Ελλάδας στην Επιτροπή των Στενών πλοιάρχου Κωνσταντίνου Οικονόμου (1888-1957),

«[...] το ζήτημα της δια των Στενών ναυσιπλοΐας EN TRANSIT ενδιαφέρει ιδιαιτέρως την Ελλάδα, εφόσον η Ελληνική Ναυτιλία έρχεται εις τα Στενά πρώτη εις αριθμόν και δευτέρα εις χωρητικότητα. Επομένως [...] ωρισμένα ζητήματα θα έπρεπε να μελετηθούν εκ των προτέρων υπό των ενδιαφερομένων Υπουργείων, όπως και η Ελλάς υποστηρίξη κατά τας διαπραγματεύσεις τα συμφέροντα αυτής από πάσης απόψεως. [...]»⁹⁵¹.

Η εκτίμηση του Οικονόμου ήταν ότι η Τουρκία θα ζητούσε την κατάργηση των άρθρων 4, 6 και 7 της Σύμβασης των Στενών, εκ των οποίων τα δύο πρώτα αποτελούσαν αντικείμενα άμεσου ενδιαφέροντος για την Ελλάδα, καθώς αφορούσαν τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη. Στη συνέχεια, περνώντας στην εξέταση του άρθρου 2 της σύμβασης, ο Οικονόμου παρατηρούσε ότι «[...] παρά τας διαμαρτυρίας της Επιτροπής των Στενών τα εμπορικά σκάφη τα διερχόμενα τα Στενά EN TRANSIT, υποχρεούνται να υφίστανται υγειονομικήν επιθεώρησιν καταβάλλοντα ωρισμένα τέλη [...]»⁹⁵², ενέργεια που ήταν αντίθετη στις διατάξεις της § 1α του εν λόγω άρθρου. Εκτός από την παράνομη επιβολή των υγειονομικών τελών, οι τουρκικές αρχές υποχρέωναν τα ελληνικά εμπορικά σκάφη που διέρχονταν τον Βόσπορο να καταβάλουν ναυαγοσωστικά τέλη, ενώ, επίσης, είχαν κατά καιρούς σημειωθεί περιστατικά αναγκαστικής επιβράδυνσης και κατακράτησης των πλοίων. Ο Οικονόμου ακολούθως πρότεινε την κατάργηση ορισμένων διατάξεων του άρθρου 2. Ως προς τα άρθρα 10 και 12 που σχετίζονταν με την οργάνωση και τη λειτουργία της Επιτροπής των Στενών, ο ναυτικός ακόλουθος της Ελλάδας προέβλεπε ότι η Τουρκία θα ζητούσε την κατάργησή της. Όμως ο ίδιος έκρινε ότι η διατήρηση της επιτροπής -έστω και με εποπτικό ρόλο- θα εγγυόταν τον ελεύθερο διάπλου και την τήρηση των κανόνων ναυσιπλοΐας των Στενών. Τέλος, πρότεινε να μελετηθεί το

⁹⁵⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 273 (απόρρ.), Δημήτριος Οικονόμου (αντιναύαρχος / αρχηγός Γ.Ε.Β. Ναυτικού) προς ΥΠΕΞ, 18/04/1936.

⁹⁵¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 49/855 (εμπ.), Κωνσταντίνος Οικονόμου (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Νομικό) / ΓΕΝ - Β / πρεσβεία Άγκυρας, 16/04/1936. Η έκθεση αποτελεί αντίγραφο και επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 402, Δημήτριος Οικονόμου προς ΥΠΕΞ (γεν. δ/ντή), Αθήνα, 16/04/1936.

⁹⁵² ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 49/855 (εμπ.), Κωνσταντίνος Οικονόμου (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Νομικό) / ΓΕΝ - Β / πρεσβεία Άγκυρας, 16/04/1936.

ζήτημα της Θάλασσας του Μαρμαρά, κατά πόσο δηλαδή η Προποντίδα αποτελούσε τμήμα των τουρκικών χωρικών υδάτων⁹⁵³.

Για την ανάγκη διατήρησης των κανόνων της ελεύθερης ναυσιπλοΐας και της Επιτροπής των Στενών ως ουσιαστικής σημασίας για την ελληνική εμπορική ναυτιλία, έκανε λόγο και η απόρρητη μελέτη του ΓΕΝ υπό τον τίτλο «*Απόψεις του Ναυτικού επί ενδεχομένης μεταβολής του καθεστώτος Στενών Δαρδανελλίων*». Οι εμπειρογνώμονες του πολεμικού ναυτικού τεκμηρίωναν την άποψή τους ισχυριζόμενοι ότι η επανοχύρωση των Στενών δεν παρουσίαζε ενδιαφέρον για την Ελλάδα, εφόσον οι ναυτικές της δυνάμεις ήταν

«[...] ανεπαρκέσταται και δια την εξασφάλισιν των θαλασσίων συγκοινωνιών δεν θα ηδύναντο να διακινδυνεύσουν επιχειρήσεις εντός των Στενών, έστω και εάν ταύτα είχαν μόνον την κινητήν άμυναν, ήτις και ήδη θα υπάρξη από της πρώτης ημέρας του πολέμου. [...]»⁹⁵⁴.

Το ΓΕΝ προέτρεπε την ελληνική κυβέρνηση να ζητήσει την επανοχύρωση και των τεσσάρων νησιών που βρίσκονταν στην είσοδο των Δαρδανελλίων «*[...] έστω και δια λόγους ηθικού γοήτρου [...]»⁹⁵⁵*. Ως προς την Ίμβρο και την Τένεδο, η επανοχύρωσή τους ή μη είχε μικρή σημασία για την Ελλάδα από τη στιγμή που η κυριαρχία της στη θάλασσα υπολειπόταν από εκείνη της Τουρκίας. Αντίθετα, η Ελλάδα είχε κάθε συμφέρον να επιδιώξει την οχύρωση της Λήμνου διότι το νησί θα μπορούσε να χρησιμεύσει ως βάση εγκατάστασης ελαφρών δυνάμεων, αεροσκαφών, παρατηρητηρίου και σταθμού ασυρμάτου. Η ύπαρξη μόνιμης οχύρωσης θα καθιστούσε τη Λήμνο απρόσβλητη σε μια αιφνιδιαστική επίθεση της Τουρκίας και θα διασφάλιζε τις ελληνικές θαλάσσιες συγκοινωνίες, ακόμη και σε περίπτωση πολέμου της Ελλάδας με τρίτη Δύναμη. Επίσης, το ΓΕΝ συνέστησε να μην τεθεί θέμα επαναστρατιωτικοποίησης των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, διότι δεν σχετιζόταν με τη Σύμβαση των Στενών, αλλά με το κυρίως κείμενο της Συνθήκης της Λωζάννης. Εκτός αυτού, αν η ελληνική κυβέρνηση ζητούσε την επαναστρατιωτικοποίησή τους ως αντάλλαγμα για τη συγκατάθεσή της στην αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών, θα εγείρονταν υποψίες και αμφιβολίες στην Άγκυρα ως προς τις προθέσεις της⁹⁵⁶.

Ο Αράς από την πλευρά του, επιθυμώντας να αποσπάσει μια επίσημη και το ταχύτερο δυνατό θετική απάντηση, δήλωσε στον Βατικιώτη

⁹⁵³ Για το κείμενο της έκθεσης του Οικονόμου βλ. στο Παράρτημα Β', αρ. 8, σ. 591-594.

⁹⁵⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, μελέτη αρ. 16 (απόρρ.), ΓΕΝ (Δ/νση Γ - Τμήμα Ι) προς υπουργό Ναυτικών / ΥΠΕΞ / αρχηγό ΓΕΝ, Αθήνα, 17/04/1936.

⁹⁵⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, μελέτη αρ. 16 (απόρρ.), ΓΕΝ (Δ/νση Γ - Τμήμα Ι) προς υπουργό Ναυτικών / ΥΠΕΞ / αρχηγό ΓΕΝ, Αθήνα, 17/04/1936.

⁹⁵⁶ Η έκθεση του ΓΕΝ παρατίθεται στο Παράρτημα Β', αρ. 5, σ. 588-590.

«[...] ότι Ελλάς ουδεμίαν εκ μέρους Τουρκίας θα συναντήσει αντίδρασιν εάν δι' ασφάλειάν της θα προετίθετο να προβή οχύρωσιν εκτός της Σαμοθράκης, Λήμνου και άλλων νήσων Αιγαίου Πελάγους [...]»⁹⁵⁷.

Πρόσθεσε μάλιστα ότι

«[...] καίτοι η θέσις αυτών δεν θεωρείται ενταύθα ως δυναμένη να εξομοιωθή απολύτως προς τας περιλαμβανομένας εις τας διατάξεις περί της Στενών Συμβάσεως νήσους, δεν αμφισβητείται εν τούτοις το δικαίωμα της Ελλάδος όπως λάβει τα κατά την κρίσιν της αναγκαία μέτρα προς εξασφάλισιν της επί των νήσων τούτων κυριαρχίας της. [...]»⁹⁵⁸.

Σε ευθεία αναλογία με τις δηλώσεις του υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας βρισκόταν και ο τουρκικός τύπος που υποστήριξε το δίκαιο των ελληνικών αιτημάτων⁹⁵⁹. Επίσης, οι κύκλοι του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών επέκριναν την αξίωση της Βουλγαρίας για έξοδο στο Αιγαίο και την αναθεώρηση της Συνθήκης του Νεϊγύ

«[...] τοσούτω μάλλον όσον αύται εστηρίχθησαν επί του σαθρού επιχειρήματος ότι η κατάργησις της αφωπλισμένης ζώνης των Στενών θα εστέρει την Βουλγαρίαν της μόνης ελευθέρως εξόδου εις το Αιγαίον, εν ω κατά την Τουρκικήν άποψιν ουδαμώς δια του τουρκικού διαβήματος επιζητείται το κλείσιμον των Στενών αλλά τουναντίον η εξασφάλισις της ελευθερίας των εμπορικών θαλασσιών συγκοινωνιών μεταξύ Μεσογείου και Μαύρης Θαλάσσης.»⁹⁶⁰.

Ωστόσο, ο Μεταξάς αμφέβαλλε για την ειλικρίνεια της δήλωσης του Αράς ως προς την οχύρωση των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου, η οποία στην πραγματικότητα ήταν απευκταία για την Τουρκία, καθώς θα δημιουργούσε περιπλοκές στην Ανατολική Μεσόγειο προερχόμενες από την πλευρά της Ιταλίας⁹⁶¹. Επομένως, ζήτησε να ενημερωθεί διαμέσου της ελληνικής πρεσβείας στην Αγκυρα, αν

⁹⁵⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 936, Βατικιώτης (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 17/04/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 105· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 73. Για το πλήρες κείμενο του τηλεγραφήματος βλ. στο Παράρτημα Β', αρ. 4, σ. 588.

⁹⁵⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 950, Βατικιώτης (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 20/4/1936.

⁹⁵⁹ Βλ. το δημοσίευμα της *Καθημερινής* (20/04/1936) στο ΔΙΑΥΕ/1936/15/3, τον *Ελεύθερο Άνθρωπο* (17/04/1936) και το *Έθνος* (16/04/1936) που αναφέρονται σε άρθρο της *Τζουμχουριέτ*, καθώς και το μεταφρασμένο άρθρο της *Yeni Asir* (16/04/1936, γενικό προξενείο της Ελλάδας στη Σμύρνη) στο ΔΙΑΥΕ/1936/2/11.

⁹⁶⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 950, Βατικιώτης (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 20/4/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 105.

⁹⁶¹ Dontas, *ό.π.*, σ. 104.

«[...] εν περιπτώσει επερωτήσεως ήτις πιθανόν λάβη χώραν ενώπιον Βουλής σχετικώς με εξοπλισμόν λοιπών νήσων Αιγαίου πλην Σαμοθράκης και Λήμνου και [...] αν θα ηδυνάμεθα δηλώσωμεν ότι Τουρκία προέβη εις τοιαύτας δηλώσεις.»⁹⁶².

Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας απάντησε ότι θεωρούσε αυτονόητο το δικαίωμα της Ελλάδας να στρατιωτικοποιήσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη. Το ζήτημα της οχύρωσης όμως των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου υπαγόταν στις εδαφικές διατάξεις της Συνθήκης της Λωζάννης και ήταν συναφές με την ασφάλεια των κοινών ναυτικών συνόρων έναντι τρίτων Δυνάμεων. Ως εκ τούτου, αποτελούσε αντικείμενο ειδικής και από κοινού μελέτης στο άμεσο μέλλον και συμβούλευσε να μη τεθεί το θέμα στο Κοινοβούλιο «[...] ίνα μη διαγείρη ευθυζίαν λοιπών Βαλκανικών συμμάχων μας.»⁹⁶³.

Παράλληλα, ο Μεταξάς ενημέρωσε το Βελιγράδι και το Βουκουρέστι (21 Απριλίου) ότι η

«[...] Ελληνική Κυβέρνησις επιθυμούσα φανεί ενάρεστος Τουρκίαν επιδόση αύριον ενταύθα Πρεσβευτήν Τουρκίας απάντησιν αυτής εις διακοίνωσιν σχετικήν αναθεώρησιν Συμβάσεως Στενών εν η θα δηλούται ότι Ελλάς δέχεται συμμετάσχη διαπραγματεύσεων δια σύνασιν υποδεικνυομένων υπό Τουρκικής Κυβερνήσεως νέων συμφωνιών. [...]»⁹⁶⁴.

Τελικά, με τη ρηματική διακοίνωση της 20^{ης} Απριλίου που επιδόθηκε από τον Μαυρουδή στην τουρκική πρεσβεία της Αθήνας στις 22 Απριλίου 1936, ο Μεταξάς δήλωνε ότι η ελληνική κυβέρνηση θα προσερχόταν σε διαπραγματεύσεις για τη λήψη των προτεινόμενων από την Τουρκική Δημοκρατία συμφωνιών, επιφυλασσόμενη για τα δικαιώματα που απέρρεαν για την Ελλάδα από τη μεταβολή των διατάξεων του άρθρου 4 της Σύμβασης των Στενών⁹⁶⁵. Επίσης, σε συνοδευτική επιστολή του προς τον Εσρέφ, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας παρέπεμπε στη δήλωση του Αράς της 17^{ης} Απριλίου προς τον Βατικιώτη, σύμφωνα με την οποία η Τουρκία δεν θα έφερε αντίρρηση στην περίπτωση που η Ελλάδα προέβαινε στην οχύρωση των υπόλοιπων νησιών του Αιγαίου, ανεξαρτήτως της οχύρωσης της Λήμνου και της Σαμοθράκης⁹⁶⁶.

⁹⁶² ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 7683, Ιωάννης Μεταξάς προς πρεσβεία Αγκυρας, 20/04/1936.

⁹⁶³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 983, Βατικιώτης (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 22/04/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 106.

⁹⁶⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7762, σημείωμα Ιωάννη Μεταξά προς πρεσβείες Βελιγραδίου / Βουκουρεστίου, 21/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7796, σημείωμα Ιωάννη Μεταξά προς πρεσβεία Βελιγραδίου, 22/04/1936. Για τα σχόλια του ελληνικού τύπου βλ. τα δημοσιεύματα των εφημερίδων *Πρωΐα* (22/04/1936), *Νέος Κόσμος* (22/04/1936), *Καθημερινή* (22/04/1936) στο ΔΙΑΥΕ/1936/15/3· *Έθνος* (21/04/1936)· *Ελεύθερον Βήμα* (22/04/1936, 23/04/1936). Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 223 (υποσημ. 188).

⁹⁶⁵ Το κείμενο της ελληνικής απάντησης παρατίθεται στο Παράρτημα Β', αρ. 6, σ. 590-591. Βλ. επίσης Deluca, *Great Power*, σ. 38· Dontas, *ό.π.*, σ. 107· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 74· Σαρρής, *Εξωτερική Πολιτική*, σ. 183.

⁹⁶⁶ Η επιστολή παρατίθεται στο Παράρτημα Β', αρ. 7, σ. 591. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 107· Νικολάου, *ό.π.*, σ. 74.

Η απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης και η επιστολή του Μεταξά διαβιβάστηκαν αυθημερόν στην Άγκυρα⁹⁶⁷, καθώς και στις πρεσβείες Λονδίνου, Παρισίου⁹⁶⁸, Βελιγραδίου και Βουκουρεστίου⁹⁶⁹. Ο Αράς εξέφρασε τη βαθιά του ικανοποίηση για το περιεχόμενο της απάντησης και για την αλληλεγγύη και την εγκαρδιότητα των ελληνο-τουρκικών σχέσεων⁹⁷⁰.

iv.) *Η Βουλγαρία, η Γιουγκοσλαβία και η Ρουμανία*

Από τις βαλκανικές χώρες θετική υπήρξε η ανταπόκριση της Βουλγαρίας (25 Απριλίου)⁹⁷¹, μολονότι ως παρευξείνιο κράτος βρισκόταν σε μειονεκτική θέση από την εποχή της Συνθήκης του Νεϊγύ και διότι της είχε απαγορευθεί η πρόσβαση στο Αιγαίο. Η Βουλγαρία ανησυχούσε, επίσης, διότι η επανάκτηση του πλήρους ελέγχου των Στενών από την Τουρκία θα ζημίωνε τα συμφέροντά της πολύ περισσότερο, από τη στιγμή που η ίδια δεν αποτελούσε μέλος του Βαλκανικού Συμφώνου⁹⁷². Στην απάντησή της, η Σόφια

«[...] ηθέλησε, φαίνεται, [...] να συσχετίσει το ζήτημα της επανοχύρωσης των Στενών προς το ζήτημα του εξοπλισμού της, αλλ' η Τουρκική Κυβέρνησις έσπευσε να δηλώση απεριφράστως εν τη απαντήσει της ότι η επανοχύρωσις των Δαρδανελλίων καθ' ο ζήτημα αυτοτελές δεν δύναται να συνδεθή προς άλλα θέματα, αποφυγούσα ούτω να αναλάβη οιανδήποτε έστω και ηθικόν υποχρέωσιν έναντι της Κυβερνήσεως της Σόφιας και των περί εξοπλισμών βουλγαρικών αξιώσεων. [...]»⁹⁷³.

Έτσι, παρά τα γραφόμενα στον τύπο για την ανάγκη αναθεώρησης των συνθηκών, η Βουλγαρία *«[...] εις ουδέν διάβημα προβή εν κατευθύνσει ταύτη [...]»⁹⁷⁴.*

Στο Βελιγράδι, ο πρωθυπουργός της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης Μίλαν Στογιαντίνοβιτς (1888-1961) έκρινε ότι η απάντηση προς την τουρκική διακοίνωση θα ήταν επιθυμητό να δινόταν κατόπιν συνεννόησης μεταξύ της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας και *«[...] φρονεί απάντησις, ευμενής πάντως, θα ηδύνατο να είναι επί του παρόντος προφορική ίνα εγγράφου απαντήσεως*

⁹⁶⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7844, σημείωμα Ιωάννη Μεταξά προς πρεσβεία Άγκυρας, 22/04/1936.

⁹⁶⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7464/Α/Ι (εμπ.), Λέων Μελάς (δ/ντής Τμήματος Βαλκανικής) προς πρεσβείες Λονδίνου / Παρισίων, 25/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7464/Α/Ι δις, Λ. Μελάς προς πρεσβείες Λονδίνου / Παρισίων, 25/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 1491, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 01/05/1936.

⁹⁶⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7464/Α/Ι (εμπ.), Κούστας (Αθήνα) προς πρεσβείες Βουκουρεστίου / Βελιγραδίου, 27/04/1936.

⁹⁷⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 984, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 24/04/1936.

⁹⁷¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 679, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 25/04/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 8110/Α/Ι, Κούστας (Αθήνα) προς πρεσβεία Άγκυρας, 27/04/1936.

⁹⁷² Deluca, *Great Power*, σ. 39-40· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 107· Routh, «The Montreux Convention», σ. 609· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 37.

⁹⁷³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 749/Θ/10 (εμπ.), Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 02/05/1936.

⁹⁷⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, ά. αρ. τηλ., Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 21/04/1936.

προηγηθή συνάντησις ενταύθα Υπουργών των Εξωτερικών Βαλκανικής Συνεννοήσεως. [...]»⁹⁷⁵. Πρόσθεσε όμως ότι η «[...] Γιουγκοσλαβία μη υπογράψασα Συνθήκην Λωζάννης δεν νομίζει ότι δύναται μετάσχη διαπραγματεύσεων προς σύναψιν νέων συμφωνιών. [...]»⁹⁷⁶. Ο Μενεμεντζιογλου που βρισκόταν στη γιουγκοσλαβική πρωτεύουσα προσπάθησε να μεταπείσει τον Στογιαντίνοβιτς μεταδίδοντάς του την πληροφορία ότι η Ιταλία θα κατεύθυνε τις ενέργειές της προς τα Στενά για να εξασφαλίσει προμήθειες πετρελαίου από τη Μαύρη Θάλασσα⁹⁷⁷. Εντέλει, στις 29 Απριλίου η

«Σερβική Κυβέρνησις απήντησε και εγγράφως [...] εις την τουρκικήν διακοίνωσιν περί των Στενών των Δαρδανελλίων, δηλούσα ότι είναι σύμφωνος ως προς την διαδικασίαν ην η Τουρκική Κυβέρνησις ηκολούθησε δια την τροποποίησιν της Συμβάσεως 1923 και προσθέτουσα ότι Γιουγκοσλαβία καίτοι μη υπογράψασα Σύμβασιν εκείνην θα ενισχύση προσπάθειαν φίλης και συμμάχου χώρας. [...]»⁹⁷⁸.

Εντελώς διαφορετική -μολονότι ενδιαφέρουσα ως προς τις αιτίες- ήταν η στάση της ρουμανικής κυβέρνησης. Ο Τιτουλέσκου εξακολούθησε να πιστεύει ότι η τουρκική διακοίνωση ήταν αντίθετη σε σχέση με τη διαβεβαίωση που του είχε παρασχεθεί στο Λονδίνο από τον ίδιο τον Αράς, ότι δηλαδή το ζήτημα της αναθεώρησης της Σύμβασης των Στενών θα συζητείτο στις εργασίες της Βαλκανικής Συνδιάσκεψης και ότι το διάβημά του έθιγε τις αρχές του Βαλκανικού Συμφώνου. Πέρα όμως από τη στάση του Αράς έναντι του Τιτουλέσκου, την οποία οι Ρουμάνοι κατέκριναν, αναδεικνυόταν και η «[...] ειδική νοοτροπία του Υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας, όστις μη τηρών ρητάς υποσχέσεις του εξηπάτησε τους μεθ' ων συνεδιελέγετο. [...]»⁹⁷⁹. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Κωνσταντίνου Κόλλα (1881-1962), ο υφυπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας του επέδειξε τηλεγράφημα του πρεσβευτή της Ρουμανίας στο Παρίσι

«[...] εν τω οποίω ρητός ανεφέρετο ότι ο κ. Αράς διερχόμενος εκ Παρισίων είχε δηλώσει εις τον κ. Φλανδέν ότι ουδέν θα έπραττε επί του ζητήματος της επανοχρώσεως των Δαρδανελλίων, πριν από την Συνδιάσκεψιν της Βαλκανικής Συνεννοήσεως της 4^{ης} Μαΐου. [...]»⁹⁸⁰.

⁹⁷⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 709, Σακελλαρόπουλος (Βελιγράδι) προς ΥΠΕΞ, 21/04/1936.

⁹⁷⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 724, Σακελλαρόπουλος (Βελιγράδι) προς ΥΠΕΞ, 23/04/1936. Βλ. επίσης Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 38.

⁹⁷⁷ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 107.

⁹⁷⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 752, Σακελλαρόπουλος (Βελιγράδι) προς ΥΠΕΞ, 30/04/1936· *Ελεύθερον Βήμα*, 29/04/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 38.

⁹⁷⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 886 (απόρρ.), Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 26/04/1936.

⁹⁸⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 886 (απόρρ.), Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 26/04/1936.

Επιχειρώντας να δικαιολογήσει τη συμπεριφορά της τουρκικής κυβέρνησης, ο Ούναϊντιν ανέφερε στον Μεταξά τα εξής:

«[...] Ο Ρουσδή Αράς δεν ενθουμείται διόλου να έμειναν σύμφωνοι (ενν. εκείνος και ο Τιτουλέσκου) εις Λονδίνον περί της εισαγωγής του ζητήματος των Στενών εις την ημερησίαν διάταξιν της Διασκέψεως. Άλλωστε κατά τας απόψεις της Τουρκικής Κυβερνήσεως μόνον μεταβολή τυχόν επερχομένη εις το καθεστώς της θρακικής ζώνης θα ενδιέφερε τους συμμάχους της Βαλκανικής Συνεννοήσεως καθόσον ούτοι έχουν εγγυηθεί τα βαλκανικά σύνορα ουχί όμως και η περίπτωση των Στενών διότι η Τουρκία εν προκειμένω δεν γνωρίζει δεσμευτικές υποχρεώσεις της Ρουμανίας όπως την βοήθησιν και όχι μόνον αυτής αλλ' ουδέ των λοιπών βαλκανικών συμμάχων. Δια τους λόγους τούτους θεωρεί ότι η ενέργειά της αυτή δεν αντιτίθεται εις το Βαλκανικόν Σύμφωνον.»⁹⁸¹.

Η εξήγηση του Αράς δεν έπεισε τον Τιτουλέσκου. Σύμφωνα με τις οδηγίες του, ο πρεσβευτής της Ρουμανίας στην Άγκυρα επισκέφθηκε τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας και του επέδωσε ρηματική διακοίνωση, με την οποία του γνωστοποιούσε ότι ο Τιτουλέσκου δεν θα μετέβαινε στο Βελιγράδι για να συμμετάσχει στη σύνοδο της Βαλκανικής Συνεννόησης. Ο Αράς απάντησε ότι επρόκειτο για παρεξήγηση, καθώς δεν είχε αναλάβει την υποχρέωση να αναγράψει το Ζήτημα των Στενών στην ημερήσια διάταξη της συνδιάσκεψης. Εντούτοις εξέφρασε την ελπίδα ότι ο Τιτουλέσκου θα αναθεωρούσε την απόφασή του, που ήταν και επιθυμία του ίδιου του Μεταξά «[...] όπως αποφευχθή παντί τρόπω εξασθένησις Βαλκανικής Συνεννοήσεως δια δημιουργίας εντυπώσεως ότι κλονίζεται συνοχή αυτής [...]»⁹⁸².

Ωστόσο, ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας, ανέφερε ο πρεσβευτής της Ελλάδας στο Βουκουρέστι, εξακολουθούσε να «[...] φέρει βαρέως στάσιν Τούρκου Υπουργού Εξωτερικών [...] δια ζήτημα το οποίον ενδιαφέρει ζωτικώς Ρουμανίαν περισσότερον λοιπών μελών Βαλκανικού Συμφώνου. [...]»⁹⁸³. Σε μεταγενέστερη απόρρητη έκθεσή του, ο Κόλλας εξηγούσε αναλυτικά τους λόγους:

«[...] Τω όντι η μόνη θαλασσία οδός δια τους μόνους θαλασσίους λιμένας της Ρουμανίας είναι η δια των Στενών των Δαρδανελλίων, κλειομένων δε τούτων η θαλασσία αυτής συγκοινωνία καθίσταται υποχείριος της Τουρκίας. Είναι αληθές ότι η Ρωσία ευρίσκεται εις φιλικάς σχέσεις με την Ρουμανίαν, η δε Τουρκία είναι σύμμαχος της Ρουμανίας. Είναι

⁹⁸¹ «Συνομιλία κ. Ι. Μεταξά, Προέδρου της Κυβερνήσεως μετά του Τούρκου Πρεσβευτού γενομένη την Παρασκευήν [Σάββατο] 18^{ην} Απριλίου 1936», ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 8638/Α/Ι, Μόστρας προς πρεσβεία Άγκυρας, 05/05/1936.

⁹⁸² ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 7761 (κρυπτ.), Ιωάννης Μεταξάς (Αθήνα) προς πρεσβεία Βουκουρεστίου, 21/04/1936. Για τη στάση του Τιτουλέσκου βλ. επίσης ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 984, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 24/04/1936· *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 21/04/1936.

⁹⁸³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 856, Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς Μεταξά, 22/04/1936.

εννόητον όμως, ότι, παρά ταύτα, η Ρουμανία θα προτιμά να έχει ελευθέραν την μόνην συγκοινωνιακήν αυτής γραμμήν, παρά να γνωρίζη ότι την κλείδα αυτής την κρατεί άλλος τις, έστω και φίλος της Ρουμανίας.

Η εκδηλουμένη σήμεραν δυσαρέσκεια της Ρουμανίας επί τη ενεργεία ταύτη της Τουρκίας θεωρείται ολίγον περιέργως, καθόσον ήτο γνωστόν ότι η Ρουμανία δεν αντετίθετο εις την επανοχύρωσιν των Στενών. Τούτο αφήκε επανειλημμένως να εννοηθή και κατά την Συνδιάσκεψιν της Βαλκανικής Συνεννοήσεως της 10^{ης} Μαΐου 1935 και εις άλλας περιστάσεις [...]. Ο δε κ. Τιτουλέσκο εν τω παρελθόντι επί του ζητήματος δεν εφαινετο φέρων αντίρρησιν, και τούτο ίσως διότι, ενόμιζε, ότι το ζήτημα ενδιέφερεν κυρίως την Αγγλίαν η οποία εθεωρείτο, τότε τουλάχιστον, ότι δεν θα επέτρεπε την επανοχύρωσιν των Στενών.

Είναι επομένως επιτετραμμένον να νομίση τις ότι η Ρουμανία εφαινετο δεχομένη κατά το παρελθόν την επανοχύρωσιν των Στενών, επειδή ήτο βεβαία ότι η Αγγλία δεν θα το επέτρεπε. Παραδόξως όμως τα πράγματα αντεστράφησαν σήμεραν. Η Αγγλία φέρεται νυν αποδεχθείσα ευμενώς την πρότασιν της Τουρκίας. Η στάσις αύτη της Αγγλίας θα ηδύνατο να φανή παράδοξος, καθόσον θέτει πλέον, εκτός άλλων, την μεταφοράν των ρωσικών και ρουμανικών πετρελαίων εν καιρώ πολέμου εις την καλήν διάθεσιν της Τουρκίας. Ίσως η διαμόρφωσις νέων συνδυασμών εν τη Μεσογείω και δοθησόμεναι εγγυήσεις να εξασφαλίζωσι την Αγγλίαν από παντός απροόπτου.

Ενεκα τούτου δεν αποκλείεται η σκέψις ότι κατόπιν της στάσεως της Αγγλίας, η Ρουμανία ευρεθείσα εκτεθειμένη εκ του γεγονότος ότι δεν είχε φέρει ρητήν αντίρρησιν άλλοτε εις την υποδειχθείσαν επιθυμίαν της Τουρκίας να οχυρώση τα Στενά, προβάλλει σήμεραν το προσωπικόν ζήτημα (Τιτουλέσκο - Αράς) ίνα καλύψη την στάσιν της επί του πραγματικού ζητήματος της οχυρώσεως.»⁹⁸⁴.

Τελικά, χρειάστηκε η μετάβαση του Μενεμεντζιόγλου στο Βουκουρέστι προκειμένου να μεταπειστεί ο Τιτουλέσκου και να λάβει μέρος στις εργασίες της Βαλκανικής Συνδιάσκεψης⁹⁸⁵. Στη μεταξύ τους συνομιλία, ο γενικός γραμματέας του Υπουργείου Εξωτερικών της Τουρκίας παρατήρησε ότι ίσως ο Αράς να υπερέβη τη δικαιοδοσία του, υποσχόμενος ότι θα έφερνε προς συζήτηση το ζήτημα της αναθεώρησης της Σύμβασης των Στενών στη Βαλκανική Συνδιάσκεψη, επειδή δεν ήταν δυνατό να δεσμεύσει το Υπουργικό Συμβούλιο που, υπό την προεδρία του Ατάτουρκ, αποφάσισε ότι ήταν η καταλληλότερη χρονική στιγμή για να αναδείξει την υπόθεση. Ο Μενεμεντζιόγλου είχε σχηματίσει την εντύπωση ότι ο Τιτουλέσκου δεν πίστευε ότι η Σοβιετική

⁹⁸⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 886 (απόρρ.), Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 26/04/1936.

⁹⁸⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 895, Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 27/04/1936.

Ένωση και η Μεγάλη Βρετανία θα συμφωνούσαν στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών και γι' αυτόν τον λόγο δεν είχε φέρει αντίρρηση στο παρελθόν. Υπό τις παρούσες όμως συνθήκες και ευρισκόμενος ενώπιον τετελεσμένου γεγονότος, ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας θεώρησε ότι είχε εξαπατηθεί, γεγονός που επεξηγούσε την αντιφατική συμπεριφορά του⁹⁸⁶.

Περνώντας στη συνέχεια στην ουσία του ζητήματος -που δεν ήταν άλλο από την ασφάλεια της Ρουμανίας σε περίπτωση που απαγορευόταν η ελεύθερη είσοδος και ναυσιπλοΐα των Στενών- διημέφθησαν σχετικά τα παρακάτω, όπως τα διηγήθηκε ο Μενεμεντζόγλου στον Κόλλα:

«[...] Ο κ. Τιτουλέσκο κατά την συνομιλίαν ετόνισεν ιδιαιτέρως ότι τα Στενά αποτελούσι τους πνεύμονας της Ρουμανίας, εις ο κ. Μενεμεντζόγλου αντιπαρατήρησεν ότι ταύτα είναι η καρδιά της Τουρκίας. Ο κ. Τιτουλέσκο εννοήσας πλέον ότι ουδέν ήτο δυνατόν να γίνη και ότι η Τουρκία θα ωχύρωνε τα Στενά αυθαιρέτως, εάν τα συμβαλλόμενα Κράτη δεν συγκατένευον, επεζήτησε να υποδείξη την δύσκολον θέσιν της Ρουμανίας έναντι της Ρωσίας προτείνας όπως η Τουρκία αναλάβη την εγγύησιν της εδαφικής ακεραιότητος της Ρουμανίας έναντι της Ρωσίας. Ο κ. Μενεμεντζόγλου απήντησε ότι τούτο θα το έκαμινεν λίαν ευχαρίστως εάν η Ρωσία συγκατετίθετο. [...] Ως μοι προσέθηκεν ο κ. Μενεμεντζόγλου τοιαύτη εγγύησις θα ήτο περίεργος, δεδομένου ότι η εδαφική ακεραιότης της Ρουμανίας αποτελεί ακόμη τι το ακαθόριστον έναντι των Σοβιέτ ένεκα της Βεσσαραβίας, ης η αναγνώρισις δεν είναι απολύτως νομικώς οριστική.

Κατόπιν τούτων ο κ. Μενεμεντζόγλου έφερε το ζήτημα της αρνήσεως του κ. Τιτουλέσκο να μεταβή εις Βελιγράδιον παρατηρήσας εις αυτόν ότι εάν επέμεινεν θα ήτο ένδειξις ότι επιθυμεί την διάλυσιν της Βαλκανικής Συνεννοήσεως, και εν τοιαύτη περιπτώσει θα ήτο προτιμώτερον ν' αναλάβη ολόκληρον την ευθύνην της πράξεώς του και να το δηλώση απεριφράστως. Αυτή η ύπαρξις της Τουρκίας, προσέθηκεν ο Μενεμεντζόγλου, εξαρτάται εκ της οχυρώσεως των Δαρδανελλίων, και δεν είναι δυνατόν ουδεμία Κυβέρνησις να θυσιάση την ύπαρξιν της Τουρκίας.

Εις παρατήρησιν του κ. Τιτουλέσκο ότι η στιγμή ήτο λίαν ακατάλληλος δια τη ενέργειαν ταύτην της Τουρκίας, ο κ. Μενεμεντζόγλου παρετήρησεν ότι τουναντίον ήτο η καταλληλοτέρα ένεκα της συμφωνίας Ρωσίας και Αγγλίας εν τω ζητήματι και ότι εκτός τούτου συνέτρεχον και άλλα ισχυρότατα επιχειρήματα, τα οποία η Τουρκία δεν ανέφερεν μεν, αλλ' επιφυλάσσεται ν' αναφέρη αν υπάρξη ανάγκη. Ταύτα είναι ότι αι εγγυήσεις αι προβλεπόμεναι υπό της Συμφωνίας των Στενών έχουσι εξαφανισθή, διότι βεβαίως δεν θα ήτο δυνατόν σήμερον η Τουρκία να καλέση, ως θα εδικαιούτο, την Αγγλίαν με την Ιταλίαν, ήτις είναι ηθικώς

⁹⁸⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 910 (απόρρ.), Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 29/04/1936.

μειωμένη έναντι της Κ.Τ.Ε., να της προασπίσωσι τα Στενά ή να καλέση την Ιαπωνίαν ευρισκομένη εκτός της Κ.Τ.Ε. να έλθη εις τα Δαρδανέλλια δια ν' αποκρούση επιθέσεις τρίτων δυνάμεων μελών της Κ.Τ.Ε.

Κατόπιν όλων τούτων ο κ. Τιτουλέσκο αντιληφθείς ότι ουδέν εγίνετο υπεχώρησε δεχθείς να μεταβή εις Βελιγράδιον και να απαντήση εις την Τουρκικήν Διακοίνωσιν [...]. Ως μοι προσέθηκεν ο κ. Μενεμεντζόγλου η συνδιάλεξις αυτή υπήρξεν επιπονωτάτη ένεκα του γεγονότος ότι, ως γνωστόν, ο κ. Τιτουλέσκο περιπλέκει πάντοτε τα συζητήσεις ώστε να μην αντιλαμβάνηται τις τι ακριβώς επιθυμεί. Είναι τω όντι αληθές ότι ο κ. Τιτουλέσκο περιβάλλει τας συζητήσεις δια τόσον παχειάς αχλύος, ώστε εν ω δεν διακρίνονται αι σκέψεις του να δύναται να δύναται βραδύτερον να διατεινείται ότι αύται υπήρχον όπισθεν του ομιχλώδους παραπετάσματος. [...]»⁹⁸⁷.

Εκείνο που ο Μενεμεντζόγλου απέκρυψε από τον Κόλλα και το αποκάλυψε την επομένη (28 Απριλίου) ο Τιτουλέσκου στον πρεσβευτή της Ελλάδας ήταν ότι η ελληνική κυβέρνηση είχε τάχα αποφασίσει την οχύρωση της Λήμνου και της Σαμοθράκης, χωρίς προηγουμένως να ενημερώσει την ρουμανική κυβέρνηση. Ο Κόλλας ανέφερε ότι δεν είχε λάβει κάποια ενημέρωση από την ελληνική κυβέρνηση. Ωστόσο, πρόσθεσε:

«[...] δεδομένου ότι η Τουρκία καταργεί την ισχύν του Άρθρου 4 είναι φυσικόν να καταργήται αυτομάτως και η δουλεία επί των νήσων Λήμνου και Σαμοθράκης, παραμένει επομένως άθικτον το δικαίωμα της Ελληνικής Κυβερνήσεως να οχυρώση ή μη να οχυρώση ταύτας, χωρίς προς τούτο να υπάρξη ανάγκη άλλης τινος σκέψεως ή ενεργείας. [...]»⁹⁸⁸.

Κατόπιν της εξήγησης αυτής, ο Τιτουλέσκου ανακοίνωσε στον Κόλλα ότι τελικά θα μετέβαινε στη γιουγκοσλαβική πρωτεύουσα για τη συνδιάσκεψη της Βαλκανικής Συνεννόησης, προσθέτοντας ότι είχε ήδη συντάξει την απάντηση προς την τουρκική διακοίνωση. Τα κύρια σημεία αυτής ήταν τα εξής:

«[...] α) ότι επειδή Τουρκία δεν υποβλέπει εδαφικήν ακεραιότητα Ρουμανίας, β) επειδή Τουρκία υπέγραψε συμφωνίαν περί καθορισμού επιτιθεμένου, γ) επειδή επανοχύρωσις Στενών Δαρδανελίων αποβλέπει εις ασφάλειαν κρατών Βαλκανικής Συνεννοήσεως, Ρουμανία δέχεται συζητήση εν φιλικώ πνεύματι προτάσεις Τουρκίας. Η τοιαύτη διατύπωσις

⁹⁸⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 910 (απόρρ.), Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 29/04/1936. Βλ. επίσης Barlas, *Etatism*, σ. 164.

⁹⁸⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 910 (απόρρ.), Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΞ, 29/04/1936. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 107.

εγένετο όπως εάν Ουγγαρία ήθελεν επικαλεσθή πράξιν Τουρκίας ως προηγούμενον δυνηθή Ρουμανία προβάλη ότι Ουγγαρία δεν εκπληροί όρους υφ' ους Ρουμανία συγκατατίθεται συζητήση μετά Τουρκίας. Παρομοίαν χρήσιν θα κάμει φράσεως ότι επανοχύρωσις Στενών αποβλέπει εις ασφάλειαν μελών Βαλκανικού Συμφώνου και ουχί Τουρκίας. [...]»⁹⁸⁹.

ν.) Οι λοιπές Δυνάμεις (Γαλλία, Γερμανία, Ιαπωνία, ΗΠΑ, Ιταλία)

Στις 23 Απριλίου η γαλλική κυβέρνηση έστειλε θετική απάντηση στην τουρκική διακοίνωση, «[...] αλλά θα επιμείνη όπως μη επέλθη ουσιαστική τροποποίησις εις εν ισχύϊ καθεστώς ελευθέρας διελεύσεως.»⁹⁹⁰. Το Υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας πλέον δεν είχε λόγο να αντιτίθεται στο αίτημα της Τουρκίας, προβάλλοντας τη δικαιολογία ότι η επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών θα χρησίμευε ως προηγούμενο για την ανακατάληψη της Ρηνανίας. Εξάλλου, από τη στιγμή που η Γαλλία συνδεόταν από τον Μάιο του 1935 με συμμαχικούς δεσμούς με τη Σοβιετική Ένωση, θα απέφευγε να αντιταχθεί κατά των επιδιώξεων της τελευταίας στα Στενά⁹⁹¹.

Η Γερμανία, αν και δεν είχε λάβει πρόσκληση να συμμετάσχει στη συνδιάσκεψη ως αναθεωρητικό κράτος, επικρότησε την πρωτοβουλία της Τουρκίας. Το γερμανικό Υπουργείο Εξωτερικών δήλωσε ότι το τουρκικό διάβημα αποδεικνυε την αδικία των διεθνών συνθηκών και την ανεπάρκεια των μέτρων που εγγυόνταν τη συλλογική ασφάλεια. Η γερμανική κυβέρνηση προσδοκούσε ότι ο έλεγχος των Στενών από την Τουρκία θα της παρείχε τη δυνατότητα να αποκτήσει μεγαλύτερη ανεξαρτησία από τη Σοβιετική Ένωση και να αυξήσει την επιρροή της στα μέλη της Βαλκανικής Συνεννόησης⁹⁹². Σύμφωνα με δημοσίευμα της *Deutsche diplomatisch - politische korrespondenz* τονιζόταν ιδιαίτερα:

«[...] η επελθούσα από του 1923 και εντεύθεν μεταβολή των συνθηκών, μεταβολή δικαιολογούσα πλήρως την περί καταργήσεως των περιοριστικών διατάξεων αξιώσεων της Αγκόρας και εξαίρεται ότι η κατάργησις ανεφαρμόστου συμβατικού περιορισμού αποτελεί την καλυτέραν και ασφαλεστέραν πολιτικήν εγγυήσεως της ειρήνης. Περιστόν να προστεθεί ότι το τουρκικόν διάβημα φέρεται εις άμεσον σχέσιν προς το γερμανικόν εν Ρηνανία πραξικόπημα

⁹⁸⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 908, Κωνσταντίνος Κόλλας (Βουκουρέστι) προς ΥΠΕΕ, 28/04/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 38-39· Dontas, ό.π., σ. 108· Routh, «The Montreux Convention», σ. 610.

⁹⁹⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 1481, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς ΥΠΕΕ, 30/04/1923. Βλ. επίσης *Ελεύθερον Βήμα*, 23/04/1936.

⁹⁹¹ Barlas, *Etatism*, σ. 166· Deluca, *Great Power*, σ. 36-37· Routh, «The Montreux Convention», σ. 608· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 42· Max Beloff, *The Foreign Policy of Soviet Russia 1929-1941*, volume II: 1936-1941, Oxford University Press, 1947, σ. 41-42· Shotwell and Deák, *Turkey*, σ. 122· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 37.

⁹⁹² Barlas, ό.π., σ. 166· Deluca, ό. π., σ. 35.

ως και προς την τελευταίαν απόφασιν της Αυστριακής Κυβερνήσεως περί εισαγωγής *sui generis* στρατιωτικής θητείας. [...]»⁹⁹³.

Η Ιαπωνία, αν και αρχικά επιφυλακτική να συμμετάσχει σε διαπραγματεύσεις που θα τελούσαν υπό την αιγίδα της ΚτΕ, αποδέχθηκε την τουρκική πρόταση (24 Απριλίου) και αποφάσισε να στείλει τους αντιπροσώπους της στην επερχόμενη συνδιάσκεψη⁹⁹⁴. Σκοπός της ήταν να αποτρέψει την αύξηση της σοβιετικής επιρροής στην περιοχή της Μέσης Ανατολής και, ως εκ τούτου, προσπάθησε να πείσει τη Μεγάλη Βρετανία σχετικά με τη σημασία της απόλυτης ελευθερίας διέλευσης των πολεμικών πλοίων διαμέσου των Στενών⁹⁹⁵.

Οι Ηνωμένες Πολιτείες μολονότι δεν είχαν υπογράψει τη Συνθήκη της Λωζάννης και ενδιαφέρονταν κυρίως για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων της ναυσιπλοΐας τους στα Στενά, δήλωσαν ότι δεν θα έστελναν παρατηρητή στην επερχόμενη διάσκεψη, απλώς επιθυμούσαν να τηρούνται ενήμερες για την εξέλιξη των εργασιών της⁹⁹⁶.

Η μόνη εκ των εγγυητριών του καθεστώτος των Στενών Δυνάμεων που δίσταζε να απαντήσει θετικά στην τουρκική διακοίνωση ήταν η Ιταλία. Πολιτικοί κύκλοι στη Ρώμη δεν απέκρυπταν τη δυσαρέσκειά τους έναντι του διαβήματος της Τουρκίας, θεωρώντας ότι η τελευταία είχε εξασφαλίσει τη βρετανική υποστήριξη προτού έλθει σε συνεννοήσεις με τις άλλες κυβερνήσεις,

«[...] διαβλέπουσι δε νέαν απόπειραν Αγγλίας επιτύχη ουσιωδεστέραν από μέρους Τουρκίας αντιϊταλικήν συνδρομήν εις Μεσόγειον. Εξ άλλου, Ιταλική Κυβέρνησις φαίνεται διατάζουσα τηρήση επί μακρόν επιφυλακτικότητα, λόγω κινδύνου ευρεθώσι βάσεις συμφωνίας άνευ αυτής. Προτιμά, ως εκ τούτου, συγκατατεθή προσεχώς εις μοιραϊαν άλλως τε εν προκειμένω τροποποίησιν Συνθήκης Λωζάννης, ζητήση όμως δια τούτου ανταλλάγματα, επαυξάνοντα ασφάλειά της, ή και ενισχύοντα γενικότερον διεθνώς θέσιν της εις Ανατολικήν Μεσόγειον. [...]»⁹⁹⁷.

Στην απάντησή της προς τον πρεσβευτή της Τουρκίας Χουσεΐν Ραγκίπ Μπάουντουρ (1890-1955) στις 29 Απριλίου, η Ιταλία δήλωνε την προθυμία της να εξετάσει μαζί με την τουρκική κυβέρνηση το διακανονισμό του ζητήματος, διατηρώντας όμως τις επιφυλάξεις της⁹⁹⁸. Η Ρώμη

⁹⁹³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 1356, Α. Ρ. Ραγκαβής (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 18/04/1936.

⁹⁹⁴ Hachiro Arita (Tokyo) to Sir R. Clive, 25/04/1936. Το έγγραφο με αριθμό 18 είναι συνημμένο στο BDF/A/II/B/34/17, No 225 [E 2752/26/44], Sir R. Clive (Tokyo) to Mr. Eden, 27/04/1936· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 43.

⁹⁹⁵ Barlas, *Etatism*, σ. 166· Deluca, *Great Power*, σ. 36.

⁹⁹⁶ Howard, *Turkey*, σ. 147.

⁹⁹⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 677/Θ/10, Δαλιέτος (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 21/04/1936. Για τα σχόλια των ιταλικών εφημερίδων ως προς την τουρκική διακοίνωση και τον ρόλο της Μεγάλης Βρετανίας βλ. το δελτίο τύπου της ελληνικής πρεσβείας της Ρώμης στο ΔΙΑΥΕ/1936/37/1, αρ. πρωτ. 17, Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 21/04/1936.

⁹⁹⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 748, Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 02/05/1936.

πίστευε, επίσης, ότι οι ενέργειες της Τουρκίας για την οχύρωση των Στενών έρχονταν σε ευθεία αντίθεση με τα ηγεμονικά της σχέδια στη Μεσόγειο. Παράλληλα, οι επιβληθείσες από την ΚτΕ κυρώσεις είχαν προκαλέσει διπλωματική «ασφυξία» στην Ιταλία. Ωστόσο, ανεπιτυχώς προσπάθησε να χρησιμοποιήσει το ζήτημα της μη συμμετοχής της στη συνδιάσκεψη για τα Στενά ως διαπραγματευτικό ατού, ώστε να πετύχει ως αντάλλαγμα μια περισσότερο ευνοϊκή αντιμετώπιση από την Τουρκία στο θέμα των κυρώσεων που θα συζητείτο στο Συμβούλιο της ΚτΕ τον επόμενο μήνα⁹⁹⁹.

2. Η πορεία προς τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ (Μάιος - Ιούνιος 1936)

i) *Η αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών: η στάση της Βαλκανικής Συνεννόησης, οι τουρκικές διαβεβαιώσεις προς την Ελλάδα και ο ιταλικός καιροσκοπισμός*

Έχοντας λάβει θετικές απαντήσεις από όλες τις ενδιαφερόμενες Δυνάμεις πλην της Ιταλίας, η τουρκική αντιπροσωπεία με επικεφαλής τον Αράς προσήλθε στο Βελιγράδι για τη σύνοδο της Βαλκανικής Συνδιάσκεψης. Προτού μεταβεί στη σερβική πρωτεύουσα, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας συναντήθηκε στις 2 Μαΐου στην Αθήνα με τον Μεταξά «[...] για να ζητήσει την ενίσχυση της Ελλάδος εις το ζήτημα της επανοχύρωσης των Στενών. [...]»¹⁰⁰⁰. Στη μεταξύ τους συνομιλία, ο Αράς πρώτος επισήμανε ότι η Ελλάδα θα έπρεπε να προβεί στην οχύρωση της Λήμνου και της Σαμοθράκης, ενώ αναφορικά με την οχύρωση της Χίου και της Μυτιλήνης έκρινε ότι θα ήταν προτιμότερο το θέμα τους να συζητηθεί αργότερα, εφόσον τα νησιά αυτά δεν αναγράφονταν στις διατάξεις της Σύμβασης των Στενών, αλλά σε εκείνες της Συνθήκης της Λωζάννης. Ωστόσο, δεν απέκλεισε το ενδεχόμενο και η ίδια η Τουρκία να εγείρει το ζήτημα, επισημαίνοντας στον Μεταξά ότι «[...] φυσικά και ταύτα θα έπρεπε να οχυρωθώσιν υπό της Ελλάδος, ήτις θα έδει σχετικώς να λάβη υπ' όψιν της και την ασφάλειαν της Τουρκίας. [...]»¹⁰⁰¹. Η τουρκική όμως συγκατάθεση για την οχύρωση των νησιών θα παρεχόταν υπό όρους. Συγκεκριμένα, στο προσχέδιο της συνομιλίας τους ο Μεταξάς ανέφερε τα εξής:

«[...] Ο Τούρκος Υπουργός απήντησε ότι όσον αφορά την Χίον, την Σάμον και την Μυτιλήνην, η Τουρκία θα υποστηρίξη την Ελλάδα ώστε να οχυρώση ταύτας κατά τρόπον όμως μη δυνάμενον να χρησιμεύση ως βάσις επιχειρήσεων εναντίον της Τουρκίας, όταν δε τον ηρώτησα αν η Ελλάς εξήρχετο της ουδετερότητός της τότε τι θα συνέβαινε μοι απήντησεν

⁹⁹⁹ Βλ. σχετικά Barlas, *Etatism*, σ. 167· Deluca, *Great Power*, σ. 32-34· Routh, «The Montreux Convention», σ. 610-611· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 43· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 38.

¹⁰⁰⁰ *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 02/05/1936.

¹⁰⁰¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, «Συνομιλία του κ. Ι. Μεταξά, Προέδρου της Κυβερνήσεως μετά του Τούρκου Υπουργού των Εξωτερικών, γενομένη εν Αθήναις τη 2^α Μαΐου 1936»· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 108.

ότι όχι, η Ελλάδα θα έδει να μείνη ουδετέρα και συνεπώς μόνον υπό την ιδιότητα ταύτην θα συγκατατίθετο η Τουρκία υπό τας ως άνω προϋποθέσεις δια την οχύρωσιν των εν λόγω νήσων.»¹⁰⁰².

Ο Μεταξάς παρατήρησε ότι μολονότι η Ελλάδα δεν ανήκε στα κράτη με αναθεωρητικές τάσεις, συμφώνησε να υποστηρίξει το τουρκικό διάβημα υπό την προϋπόθεση ότι η Τουρκία θα αρνείτο να παράσχει την υποστήριξή της στις βουλγαρικές αξιώσεις για έξοδο στο Αιγαίο. Ο Αράς δήλωσε ότι τέτοιου είδους αξιώσεις θα συναντούσαν την απόλυτη αντίθεση της Βαλκανικής Συνεννόησης. Αντίθετα, αν η Βουλγαρία αξίωνε οικονομικές διευκολύνσεις, το αίτημά της θα εξεταζόταν «[...] και κατέληξεν ότι είμεθα ενθουσιασμένοι από τους ομόρους μας και δεν επιθυμούμεν να προσθέσωμεν οιονδήποτε άλλον.»¹⁰⁰³.

Κατά τη διάρκεια του Συμβουλίου της Βαλκανικής Συνεννόησης (4-6 Μαΐου 1936) μεταξύ του Τιτουλέσκου και του Αράς

«[...] ανεφύη διαφορά γνωμών όσον αφορά την διαδικασίαν της ρυθμίσεως.

Ο κ. Τιτουλέσκου επέμεινεν ότι θα έπρεπεν η βαλκανική διάσκεψις να επιληφθή του ζητήματος τούτου και μετά ταύτα η Τουρκία να ζητήση αναθεώρησιν της συνθήκης. Εν τούτοις ο κ. Ρουσδή Αράς απήντησεν ότι πρόκειται περί ζητήματος καθαρώς τουρκικού, το οποίον ενδιαφέρει την Τουρκίαν και τας Δυνάμεις αίτινες υπέγραψαν την συνθήκην της Λωζάννης, και ότι η βαλκανική διάσκεψις δεν έχει θέσιν εις το ζήτημα τούτο ως οργανισμός. [...]»¹⁰⁰⁴.

Τελικά, με την υποστήριξη της ελληνικής και της γιουγκοσλαβικής αντιπροσωπείας προς την Τουρκία, οι αντιρρήσεις του Τιτουλέσκου κάμφθηκαν. Στο κοινό τους ανακοινωθέν η Ελλάδα, η Γιουγκοσλαβία και η Ρουμανία εξέφρασαν τη συγκατάθεσή τους στο αίτημα της Τουρκίας για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών «[...] υπό τον όρον ότι εις περίπτωσιν μέλος της Συνεννοήσεως υποστή επίθεσιν από μη μέλος το κλείσιμον των Στενών θα πραγματοποιείται μετά προηγουμένην απόφασιν όλων των κρατών - μελών της Βαλκανικής Συνεννοήσεως.»¹⁰⁰⁵. Συμφωνήθηκε, επίσης, να

¹⁰⁰² ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, «Συνομιλία του κ. Ι. Μεταξά, Προέδρου της Κυβερνήσεως μετά του Τούρκου Υπουργού των Εξωτερικών, γενομένη εν Αθήναις τη 2^η Μαΐου 1936».

¹⁰⁰³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, «Συνομιλία του κ. Ι. Μεταξά, Προέδρου της Κυβερνήσεως μετά του Τούρκου Υπουργού των Εξωτερικών, γενομένη εν Αθήναις τη 2^η Μαΐου 1936». Βλ. επίσης τη συνέντευξη του Αράς στον *Ελεύθερο Άνθρωπο* (03/05/1936).

¹⁰⁰⁴ *Ελεύθερον Βήμα*, 06/05/1936· *Καθημερινή*, 04/05/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 110.

¹⁰⁰⁵ *Καθημερινή*, 06/05/1936. Βλ. επίσης *Ελεύθερος Άνθρωπος*, 06/05/1936· Dontas, ό.π., σ. 110· Routh, «The Montreux Convention», σ. 610· Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 38.

αναγνωριστεί και στην Ελλάδα η αξίωσή της «[...] *περί οχυρώσεως των περι τα Στενά νήσων της.*»¹⁰⁰⁶.

Εκτός από τις προφορικές διαβεβαιώσεις του Αράς προς τον Βατικιώτη και τον Μεταξά, το δικαίωμα της Ελλάδας να επαναστρατιωτικοποιήσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη αναγνωρίστηκε και στην επίσημη επιστολή του Ούναϊντιν προς τον Μεταξά στις 6 Μαΐου 1936¹⁰⁰⁷. Σύμφωνα με το έγγραφο -το οποίο αποτελεί τεκμήριο αδιάψευστο έναντι των τουρκικών αμφισβητήσεων του νομικού καθεστώτος των δύο νησιών- ο πρεσβευτής της Τουρκίας βεβαίωνε ότι

«[...] *Nous sommes entièrement d' accord en ce qui concerne la militarisation de ces deux îles en même temps que celle des Détroits.* [...]»¹⁰⁰⁸.

Από το Βελιγράδι ο Αράς κατευθύνθηκε προς τη Γενεύη για να παρευρεθεί στην πρώτη συνάντηση της 92^{ης} έκτακτης συνόδου του Συμβουλίου της ΚτΕ (10 Μαΐου) που θα συζητούσε το ζήτημα των οικονομικών κυρώσεων κατά της Ιταλίας, ενώ την προηγούμενη είχε καταλυθεί επίσημα η ανεξαρτησία της Αιθιοπίας με την κατάληψη της πρωτεύουσας Αντίς Αμπέμπα¹⁰⁰⁹. Στη Γενεύη ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας συναντήθηκε με τον Ήντεν -που εκτελούσε χρέη προέδρου του Συμβουλίου- και τον διαβεβαίωσε για την υποστήριξη και τη φιλία της Γιουγκοσλαβίας, της Τουρκίας και της Ελλάδας¹⁰¹⁰.

Επωφελούμενος της συνάντησής του με τον επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ, ο Αράς του πρότεινε ότι η συνδιάσκεψη που θα εξέταζε την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών θα έπρεπε να συνέλθει στις 22 Ιουνίου στο Μοντρέ της Ελβετίας «[...] *μετά το πέρας δηλονότι της προσεχούς εκτάκτου Συνόδου του Συμβουλίου της Κ.Τ.Ε.* [...]»¹⁰¹¹ προκειμένου να διασφαλιστεί η συμμετοχή της Ιταλίας¹⁰¹². Το Μοντρέ επιλέχθηκε ως τόπος της συνδιάσκεψης ύστερα από τις αντιρρήσεις που είχε εκφράσει η Ιαπωνία για τη Γενεύη, καθώς πίστευε ότι, αν οι διαπραγματεύσεις διεξάγονταν εκεί, θα τελούνταν υπό την αιγίδα της ΚτΕ. Οι Σοβιετικοί από την πλευρά τους ήταν αντίθετοι στην

¹⁰⁰⁶ *Καθημερινή*, 07/05/1936 στο ΔΙΑΥΕ/1934/Α.Α.Κ.3· Dontas, ό.π., σ. 110. Βλ. επίσης τις δηλώσεις του Αράς στο *Έθνος* (06/05/1936) και του Μεταξά στην *Καθημερινή* (08/05/1936) και στον *Ελεύθερο Άνθρωπο* (08/05/1936).

¹⁰⁰⁷ Για το κείμενο της επιστολής βλ. στο Παράρτημα Β', αρ. 9, σ. 595-596.

¹⁰⁰⁸ Μτφρ: «[...] *Είμαστε απολύτως σύμφωνοι όσον αφορά τη στρατιωτικοποίηση των δύο αυτών νησιών ταυτόχρονα με εκείνη των Στενών.* [...]». Βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 7894/65, Légation de Turquie (Athènes) à Son Excellence Monsieur le Général J. Metaxas, Président du Conseil des Ministres, Ministre des Affaires Étrangères, En Ville, Athènes, le 6 mai 1936. Το παρόν αποτελεί αντίγραφο της επιστολής του Εσρέφ και επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 9320/Α/Ι, Κούστας (Αθήνα) προς πρεσβεία Άγκυρας, 17/05/1936. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 108-110.

¹⁰⁰⁹ Dontas, ό.π., σ. 110, 111.

¹⁰¹⁰ DBFP/Π/ΧVI/315, No 50 [J 4156/84/1], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 10/05/1936· Dontas, ό.π., σ. 110.

¹⁰¹¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 853/Θ/10 (εμπ.), Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 15/05/1936. Το έγγραφο αποτελεί αντίγραφο και επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 10357/Α/Ι, Κούστας (Αθήνα) προς πρεσβεία Άγκυρας, 05/06/1936.

¹⁰¹² DBFP/Π/ΧVI/500, No 58 [E 2680/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 12/05/1936.

επιλογή της Λωζάννης εξαιτίας του περιστατικού της δολοφονίας του Βορόφσκυ, αντιπροσώπου τους στην ομώνυμη συνδιάσκεψη το 1923, ενώ και η ίδια η Τουρκία για συμβολικούς λόγους δεν επιθυμούσε να συνδεθεί η Λωζάννη με τις διαπραγματεύσεις για την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών. Οι Δυνάμεις που θα αντιπροσωπεύονταν θα ήταν οι οκτώ που είχαν κυρώσει τη Σύμβαση των Στενών, η Σοβιετική Ένωση που την είχε υπογράψει, αλλά δεν την είχε κυρώσει και η Γιουγκοσλαβία που είχε συμμετάσχει στις διαπραγματεύσεις της Λωζάννης, όμως δεν είχε υπογράψει τη σύμβαση¹⁰¹³.

Παρά τη δήλωση του υπουργού Εξωτερικών της Ιταλίας Σούβιτς στον Χουσεΐν Ραγκίπ ότι υπό την προϋπόθεση της σύμφωνης γνώμης της Βουλγαρίας η ιταλική κυβέρνηση δεν θα έφερε αντίρρηση στην άρση των στρατιωτικών διατάξεων της Σύμβασης των Στενών¹⁰¹⁴, η μελλοντική στάση της Ρώμης στη συνδιάσκεψη εξακολουθούσε να παραμένει ερώτημα. Τα αρμόδια υπουργεία και οι υπηρεσίες της ιταλικής κυβέρνησης είχαν επιφορτιστεί με τη μελέτη του ζητήματος από πολιτικής και στρατιωτικής σκοπιάς, «[...] *ίνα υποβάλωσι το πόρισμά των εις τον Ιταλόν Πρωθυπουργόν και καθορισθή η επ' αυτού τελική στάσις της Ιταλικής Κυβερνήσεως. [...]*»¹⁰¹⁵.

Κατόπιν εντολής του Αράς, ο Χουσεΐν Ραγκίπ συναντήθηκε με τον Μουσολίνι και τον Σούβιτς προκειμένου να εξακριβώσει, αν ήταν τούτο δυνατό, ποιες θα ήταν οι παρατηρήσεις που επιφύλασσόταν να προβάλει η Ιταλία στο ζήτημα της επανοχύρωσης των Στενών στις συζητήσεις της προσεχούς συνδιάσκεψης. Συγκεκριμένα, ο πρεσβευτής της Τουρκίας επιθυμούσε

«[...] *συμφώνως ταις υποδείξεσι του Υπουργού του, να επιτύχει όπως η Ιταλία αποδεχθή από τούδε ανεπιφυλάκτως την οχύρωσιν των Στενών, ούτως ώστε μόνον θέμα των συζητήσεων της Διασκέψεως να παραμείνη το ζήτημα της δια των Στενών ελευθέρας διόδου των πολεμικών πλοίων. [...]*»¹⁰¹⁶.

Στη συνομιλία τους (12 Μαΐου), ο Μουσολίνι διαμαρτυρήθηκε έντονα για την πρωτοβουλία της Τουρκίας, η οποία είχε στρέψει τα βαλκανικά κράτη προς το μέρος των Δυνάμεων που είχαν επιβάλει κυρώσεις στην Ιταλία και τα απέτρεπε από μια συμφωνία μαζί της. Μολονότι ο ίδιος, συνέχισε, είχε επιχειρήσει να εγκαθιδρύσει φιλικές σχέσεις με την Τουρκία, όλα του τα διαβήματα

¹⁰¹³ DBFP/II/XVI/500, No 58 [E 2680/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 12/05/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 51· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 110-111· Routh, «The Montreux Convention», σ. 612.

¹⁰¹⁴ DBFP/II/XVI/500, No 58 [E 2680/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 12/05/1936· Dontas, *ό.π.*, σ. 111. Μάλιστα, είχε κυκλοφορήσει η φήμη ότι η Ιταλία θα υποστήριζε την έξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, αν και ο Χουσεΐν Ραγκίπ διαβεβαίωσε τον υπουργό Εξωτερικών της Ιταλίας ότι στην απάντησή της η βουλγαρική κυβέρνηση δεν έθιξε το ζήτημα αυτό. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 800/Θ/10 (εμπ.), Δαλιέτος (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 09/05/1936. Το έγγραφο επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 9474/Α/Ι, Λ. Μελάς (δ/ντής ΥΠΕΞ) προς πρεσβείες Λονδίνου / Παρισίων, 23/05/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 628, Ραούλ Βιβίκα-Ρωσέττης (Γενεύη) προς Ιωάννη Μεταξά, 15/05/1936.

¹⁰¹⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 800/Θ/10 (εμπ.), Δαλιέτος (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 09/05/1936.

¹⁰¹⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 853/Θ/10 (εμπ.), Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 15/05/1936.

είχαν απορριφθεί. Πρόσθεσε όμως ότι ανέμενε μια χειρονομία καλής θέλησης από την τουρκική κυβέρνηση που θα αποδείκνυε ότι η τελευταία δεν εμπορείτο από αντι-ιταλικά κίνητρα. Στις αιτιάσεις αυτές ο Χουσεΐν Ραγκίπ αντέταξε ότι η τουρκική κυβέρνηση είχε απλώς εκπληρώσει τις υποχρεώσεις της ως μέλος της ΚτΕ και ότι η ενέργειά της δεν στρέφονταν κατά της Ρώμης. Παρ' όλα αυτά, ο πρεσβευτής της Τουρκίας δεν κατόρθωσε να αποσπάσει από τον Μουσολίνι μια δήλωση με την οποία θα εξασφαλιζόταν η συγκατάθεση της ιταλικής κυβέρνησης στην κατάργηση των όρων της αποστρατιωτικοποίησης της Σύμβασης των Στενών. Αντίθετα, ο πρωθυπουργός της Ιταλίας «[...] περιωρίσθη να τω δηλώσει, ότι δεν υπεβλήθη αυτώ εισέτι το πόρισμα της επί του ζητήματος μελέτης των αρμοδίων υπηρεσιών [...]»¹⁰¹⁷ και επανέλαβε ότι η Ιταλία ήταν προετοιμασμένη να λάβει μέρος στην όποια συνδιάσκεψη που θα συζητούσε την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών. Σημείωσε όμως ότι η συμπεριφορά της θα έπρεπε να καθοριστεί σε σχέση με την ουσία του ζητήματος¹⁰¹⁸.

Ο Σούβιτς από την πλευρά του επισήμανε ότι η Ιταλία

«[...] έχουσα σπουδαιότατα ναυτιλιακά και οικονομικά συμφέροντα εν τη Μαύρη Θάλασσα οφείλει να εξετάσει πώς δύνανται να εξασφαλισθώσι ταύτα κατόπιν της υπό της Τουρκίας υποβληθείσης προτάσεως ως προς τα Στενά. Της παρατηρήσεως ταύτης επωφελήθη ο κ. Χουσεΐν Ραγκίμπ δια να εκθέσει άπαξ έτι το ιστορικόν των περί των Στενών διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης ως και τους λόγους οίτινες ώθησαν την Κυβέρνησιν της Αγκύρας εις την απόφασιν του επανεξοπλισμού των Στενών, εξάρας άμα ότι δια του επανεξοπλισμού δεν πρόκειται να παρεμβληθή οιονδήποτε εμπόδιον εις την διέλευσιν των πλοίων εν καιρώ ειρήνης και συνεπώς ουδείς δια τα ιταλικά συμφέροντα εν τω Ευξείνω υφίσταται κίνδυνος.»¹⁰¹⁹.

Μεταξύ των ανταλλαγμάτων που φημιολογείτο ότι σκόπευε να ζητήσει η Ιταλία για τη συγκατάθεσή της στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, αφορούσε την επίτευξη μιας μεσογειακής συνεργασίας, η οποία θα απέκλειε «[...] την δυνατότητα αγγλικών εναντίον της ενεργειών εν τη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου. [...]»¹⁰²⁰. Φυσικά οι αντιϊταλικές αυτές ενέργειες της βρετανικής κυβέρνησης αφορούσαν τη ναυτική συνεργασία της Μεγάλης Βρετανίας με την Ελλάδα, την Τουρκία και τη Γιουγκοσλαβία, την οποία ο Μουσολίνι σκόπευε να καταστήσει ανενεργή. Σύμφωνα με το απόρρητο τηλεγράφημα του Μεταξά προς τον πρεσβευτή της Ελλάδας

¹⁰¹⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 853/Θ/10 (εμπ.), Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 15/05/1936.

¹⁰¹⁸ DBFP/II/XVI/501 [E 2737/26/44], Minute by Mr. Rendel on Turco-Italian Relations, Geneva, 13/05/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 111.

¹⁰¹⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 853/Θ/10 (εμπ.), Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 15/05/1936.

¹⁰²⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 800/Θ/10 (εμπ.), Δαλιέτος (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 09/05/1936.

στο Παρίσι Νικόλαο Πολίτη (1872-1942), ο πρωθυπουργός της Ιταλίας είχε λάβει τη διαβεβαίωση του Στογιαντίνοβιτς ότι η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση

«[...] έχει σταθεράν απόφασιν απόσχη απολύτως οιασδήποτε πρωτοβουλίας επί ζητήματος κυρώσεων και ν' αποφυγή τόσον επισήμως όσον και ανεπισήμως και παρασκηνιακώς οιασδήποτε διατύπωσιν γνώμης αφίνουσα πάσαν πρωτοβουλίαν εις Αγγλίαν και Γαλλίαν ων απόφασιν ακολουθήση πάντως άνευ εκδηλώσεως. [...]»¹⁰²¹.

Ακολούθως, ο Μεταξάς στο ίδιο τηλεγράφημα καθόρισε τη στάση της ελληνικής κυβέρνησης:

«[...] Συμμεριζόμενος καθ' όλα σκέψεις Γιουγκοσλαβικής Κυβερνήσεως τουθ' όπερ και ανεκοίνωσα ήδη κ. Στογιαντίνοβιτς λαμβάνω τη τιμήν να σας παρακαλέσω όπως συμμορφωθήτε πλήρως προς ταύτας το μεν καθόσον το συμφέρον της Ελλάδος επιβάλλει τούτο όλως ιδιαιτέρως υπό τας σημερινάς συνθήκας το δε διότι έχομεν λόγους να επιθυμώμεν να επιδείξωμεν εις την Κυβέρνησιν Βελιγραδίου ότι συνεργαζόμεθα αρμονικώς επί προκειμένου. [...]»¹⁰²².

Αξίζει να σημειωθεί ότι στις 26 Ιουνίου θα συγκαλείτο η δεύτερη έκτακτη συνάντηση του Συμβουλίου της ΚτΕ, η οποία θα αποφάσιζε τελικά τη διακοπή των οικονομικών κυρώσεων κατά της Ιταλίας¹⁰²³. Σύμφωνα με τις πληροφορίες που ο Αράς παρείχε στον Πολίτη, όχι μόνο η βρετανική, αλλά και η γαλλική κυβέρνηση

«[...] ουδεμίαν σκέπτεται να αναλάβη πρωτοβουλίαν, ο δε κ. Μπλουμ είναι διατεθειμένος, εν στενή μετά της Αγγλίας συμπράξει, να δεχθή την άρσιν των αντιϊταλικών κυρώσεων υπό τον όρον της επανόδου της Ιταλίας εις ειλικρινή μετά των Δυτικών Δυνάμεων συνεργασίαν επί της ευρωπαϊκής πολιτικής και να επιδιώξη συνεννόησιν μετά της Γερμανίας επί τη βάσει των αρχών της Κ. Ε. [...]»¹⁰²⁴.

Συνεπώς, ενόψει της εξέλιξης αυτής η ελληνική κυβέρνηση είχε αποφασίσει να ακολουθήσει κατευναστική πολιτική έναντι της Ιταλίας από τη στιγμή, μάλιστα, που η Μεγάλη Βρετανία δεν ήταν διατεθειμένη -πέρα από την παροχή γενικόλογων διαβεβαιώσεων- να αναλάβει συμβατικές

¹⁰²¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 12245 (προσ. / απόρρ.), Ιωάννης Μεταξάς προς πρεσβεία Παρισίων, 11/06/1936.

¹⁰²² ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 12245 (προσ. / απόρρ.), Ιωάννης Μεταξάς προς πρεσβεία Παρισίων, 11/06/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 111.

¹⁰²³ Routh, «The Montreux Convention», σ. 612· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 425.

¹⁰²⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1799, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 25/05/1936. Το έγγραφο αποτελεί αντίγραφο και επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 10462/A/I, Κούστας (Αθήνα) προς πρεσβεία Αγκυρας, 08/06/1936. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 111.

υποχρεώσεις απέναντι στην Ελλάδα στην περίπτωση που εμπλεκόταν σε μια βαλκανική σύρραξη ή δεχόταν επίθεση από την Ιταλία¹⁰²⁵.

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στο Παρίσι, ο Αράς ενημέρωσε, επίσης, τον πρεσβευτή της Ελλάδας ότι αναφορικά με το Ζήτημα των Στενών

«[...] απεκόμισε την εντύπωσιν ότι η Γαλλία θα υποστηρίξη τας τουρκικάς απόψεις. Προβλέπει συνεπώς ότι η προσεχής εν Μοντρέ συνδιάσκεψις θα είναι μικράς διαρκείας καθ' όσον θέλει επέλθει ευχερώς συμφωνία επί της στρατιωτικής ανακατοχής των Στενών, ως επίσης και επί της διατηρήσεως του εν ισχύϊ καθεστώτος της ελευθερίας των εμπορικών συγκοινωνιών εν καιρώ ειρήνης, θα παραπεμφθή δε προς μελέτην εις επιτροπήν εμπειρογνομόνων η τροποποιήσις των διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης των σχετικών προς τας συγκοινωνίας εν καιρώ ειρήνης και την χρησιμοποίησιν των Στενών παρά των πολεμικών μονάδων. [...]»¹⁰²⁶.

Η αισιοδοξία του Αράς για την ευνοϊκή προς την Τουρκία ρύθμιση του καθεστώτος των Στενών επεκτεινόταν και ως προς τη στάση της ιταλικής κυβέρνησης, η οποία μολονότι «[...] ουδεμίαν μέχρι τούδε έδωκεν απάντησιν, [...] υπάρχει εν τούτοις ελπίς ότι δεν θ' αντισταχθή εις την στρατιωτική ανακατοχή των Στενών και ίδια αν, ως είναι πιθανόν, επιτευχθή η άρσις των κυρώσεων. [...]»¹⁰²⁷.

ii) *Η Μεγάλη Βρετανία και η αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών: η αποστολή του Μενεμεντζιόγλου στην Ευρώπη και οι βρετανο-τουρκικές συνομιλίες*

Ανεξαρτήτως του ζητήματος των κυρώσεων, για όσο χρονικό διάστημα η κυβέρνηση της Ρώμης δεν ξεκαθάριζε τη θέση της ως προς τη συμμετοχή της στη συνδιάσκεψη, η Τουρκία εξακολουθούσε να επεξεργάζεται σχέδιο λήψης προληπτικών μέτρων προκειμένου να ματαιώσει μια αιφνίδια ιταλική επίθεση κατά των Στενών. Στην περίπτωση που οι διαπραγματεύσεις για την αναθεώρηση του καθεστώτος τους -είχε αναφέρει ο Αράς στον Λορέιν- διαρκούσαν πέραν του δέοντος, θα ήταν καλύτερα προς όφελος όλων να καταληφθούν οι αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες από τον τουρκικό στρατό και να οχυρωθούν, ώστε να αποκτήσουν μια στοιχειώδη άμυνα. Η πιθανότητα όμως αυτή ήταν απευκαταία και ανεπιθύμητη για τους Βρετανούς, εφόσον άμεση και ευθεία απειλή κατά της ασφάλειας των Στενών δεν υπήρχε από ιταλικής πλευράς -προς το παρόν

¹⁰²⁵ Ιωάννης Σ. Κολιόπουλος, *Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, σ. 69-75· Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 420-425.

¹⁰²⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1799, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 25/05/1936.

¹⁰²⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1799, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 25/05/1936.

τουλάχιστον. Τόσο ο Λορέιν όσο και ο ίδιος ο Ήντεν συμβούλευαν την τουρκική κυβέρνηση να απέχει από εσπευσμένες ενέργειες που θα έβλαπταν τη θετική εντύπωση που είχε κατορθώσει να δημιουργήσει στη διεθνή κοινότητα, επιλέγοντας τη διπλωματική οδό για τον διακανονισμό του ζητήματος. Επιπλέον η στρατιωτική ανακατάληψη των Στενών θα προκαλούσε την αντίδραση της Ιταλίας -για την οποία η ελεύθερη είσοδος και ο διάπλους τους αποτελούσαν βασική προϋπόθεση για τη μεταφορά των πετρελαϊκών της προμηθειών από τη Μαύρη Θάλασσα- και σε μια ενδεχόμενη τουρκική ενέργεια ίσως έβρισκε το πρόσχημα για να προσβάλει τα Δαρδανέλλια¹⁰²⁸.

Πέρα όμως από τα αναφερόμενα επιχειρήματα, το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών διέβλεπε ότι οι διαπραγματεύσεις για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών αποτελούσαν ευκαιρία για να απαγκιστρωθεί η βρετανική κυβέρνηση από τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει έναντι της Τουρκίας δυνάμει της εγγύησης του άρθρου 18. Μάλιστα, προς στιγμήν το Φόρεϊν Όφισ εξέταζε το ενδεχόμενο να επιτραπεί στην Τουρκία να επανοχυρώσει τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες, ώστε να απαλλαγεί από τις ευθύνες για την ασφάλειά της και να αναβληθεί η συζήτηση για την τροποποίηση του καθεστώτος των Στενών¹⁰²⁹. Το ενδεχόμενο αυτό απορρίφθηκε από τον Ήντεν καθώς - όπως ο ίδιος αναφέρει στα απομνημονεύματά του- ένα από τα κίνητρα που τον ώθησαν να συγκατατεθεί στο διάβημα της τουρκικής κυβέρνησης ήταν ότι παρουσιαζόταν η ευκαιρία να βρεθεί συναινετική λύση στην υπόθεση της αναθεώρησης της Σύμβασης του 1923¹⁰³⁰.

Επίσης, στα τέλη Απριλίου οι Βρετανοί είχαν αντιληφθεί ότι η τουρκική κυβέρνηση προωθούσε μια ευρύτερη τροποποίηση των όρων της Σύμβασης των Στενών, παρά τις διαβεβαιώσεις του Αράς ότι η συζήτηση θα περιοριζόταν αυστηρά στις στρατιωτικές διατάξεις της. Αντίθετα, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας συνέστησε στον Λορέιν ότι θα ήταν καλύτερο να συζητηθούν επιπρόσθετες ρυθμίσεις ως προς τον διάπλου των πολεμικών σκαφών, οι οποίες θα λάμβαναν υπόψη τους τα συμφέροντα και τις στρατιωτικές ανάγκες των κρατών που διέθεταν ακτή στη Μαύρη Θάλασσα και στη Μεσόγειο¹⁰³¹.

Ειδικότερα, από τη Γενεύη ο Αράς πρότεινε ότι η συνδιάσκεψη θα έπρεπε καταρχάς να συζητήσει την κατάργηση των άρθρων 4, 6, 7, 9 και 18 της Σύμβασης των Στενών και δευτερευόντως την τροποποίηση της υποπερίπτωσης (α) της παραγράφου 2 του άρθρου 2 του παραρτήματος αυτής που αναφερόταν στους κανονισμούς διέλευσης των πολεμικών πλοίων διαμέσου των Στενών. Το υπόλοιπο κείμενο της σύμβασης θα παρέμενε αμετάβλητο εκτός ίσως από

¹⁰²⁸ DBFP/II/XVI/496, No 95 [E 2257/26/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, 23/04/1936· DBFP/II/XVI/497, No 96 [E 2258/26/44], Sir P. Loraine (Angora) to Mr. Eden, 24/04/1936· DBFP/II/XVI/498 [PRO 30/70/39], Sir P. Loraine (Angora) to Sir L. Oliphant, 25/04/1936· DBFP/II/XVI/499, No 88 [E 2258/26/44], Mr. Eden (Foreign Office) to Sir P. Loraine, 28/04/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 42· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 104.

¹⁰²⁹ Deluca, *ό.π.*, σ. 42.

¹⁰³⁰ The Rt. Hon. the Earl of Avon, *The Eden Memoirs*, σ. 420· Deluca, *ό.π.*, σ. 42-43.

¹⁰³¹ DBFP/II/XVI/495, No 94 [E 2256/26/44], Sir P. Loraine to Mr. Eden, 23/04/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 43.

την υποπερίπτωση (β) της παραγράφου 2 του άρθρου 2 που αναφερόταν στην ουδετερότητα της Τουρκίας. Επίσης, θα ήταν δυνατό να υπάρξουν αλλαγές στις διατάξεις τις σχετιζόμενες με τα υγειονομικά τέλη των υπό διέλευση πλοίων. Σύμφωνα με το Φόρεϊν Όφισ, εκείνο που είχε στο νου του ο Αράς ήταν ο περιορισμός της συνολικής δύναμης των πολεμικών πλοίων που θα μπορούσε το κάθε κράτος να στέλνει στα Στενά και η εξίσωσή της με τη συνολική δύναμη του τουρκικού στόλου. Μελετούσε ακόμη την περίπτωση να εξισωθεί ο αριθμός των ξένων σκαφών που διέπλεαν τα Στενά με τη συνολική δύναμη των τουρκικών ναυτικών δυνάμεων που ευρισκόταν στα Στενά και στη Θάλασσα του Μαρμαρά την ώρα που λάμβανε χώρα ο διάπλους. Αναλογιζόταν, τέλος, ότι θα έπρεπε να υπάρχει επαρκής χρόνος προειδοποίησης προς όλες τις Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας και της Μεσογείου για την οποιαδήποτε επικείμενη κίνηση του πολεμικού ναυτικού των ξένων Δυνάμεων στα Στενά¹⁰³².

Προκειμένου η βρετανική κυβέρνηση να αποκτήσει σαφή εικόνα των τροποποιήσεων που πρότεινε ο Αράς, τον κάλεσε να καταθέσει τις οριστικές προτάσεις του στο Λονδίνο ώστε να εξεταστούν λεπτομερώς και από κοινού με τους αξιωματούχους του Φόρεϊν Όφισ και του Ναυαρχείου. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας ανταποκρίθηκε άμεσα στην πρόσκληση και συμφωνήθηκε να σταλεί στα τέλη Μαΐου ο Μενεμεντζιογλου στη βρετανική πρωτεύουσα για να συζητηθεί το ζήτημα. Ο Αράς σημείωσε ότι κατανοούσε πλήρως ότι οι θέσεις της βρετανικής και της σοβιετικής κυβέρνησης στο Ζήτημα των Στενών ήταν ασυμβίβαστες, καθώς η πολιτική της πρώτης προέκρινε τη διασφάλιση του απεριόριστου διάπλου, ενώ εκείνη της Σοβιετικής Ένωσης τον κατά το δυνατό περιορισμό του. Σκοπός του όμως, όπως ισχυριζόταν, ήταν να συμβιβάσει τις δύο αυτές αντικρουόμενες πολιτικές που είχαν αναπτυχθεί στις προαναφερόμενες εισηγήσεις¹⁰³³.

Αναμένοντας την άφιξη του γενικού γραμματέα του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών, ο Ρέντελ συνέταξε υπόμνημα στο οποίο καθορίζονταν οι στόχοι και τα κίνητρα της βρετανικής πολιτικής έναντι της Τουρκίας και του Ζητήματος των Στενών. Στο έγγραφό του ο αξιωματούχος του Φόρεϊν Όφισ αναφερόταν στη διαφωνία του Ναυαρχείου ως προς την αναθεώρηση των διατάξεων της σύμβασης που αφορούσαν τη διέλευση των Στενών από τα πολεμικά σκάφη και στην επιμονή του να παραμείνει το τμήμα εκείνο της σύμβασης αμετάβλητο. Επομένως, το δίλημμα που παρουσιαζόταν στη βρετανική κυβέρνηση ήταν το εξής: Στην περίπτωση που το Λονδίνο δεν ικανοποιούσε το αίτημα αυτό της Τουρκίας, διέτρεχε τον κίνδυνο να απωλέσει τη συμπάθεια και την καλή θέληση που είχε επιδείξει απέναντι στις υπόλοιπες προτάσεις της τουρκικής κυβέρνησης. Από την άλλη πλευρά, αν η Μεγάλη Βρετανία συμφωνούσε ότι θα απαγορευόταν στις Δυνάμεις να

¹⁰³² DBFP/II/XVI/500, No 58 [E 2680/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 12/05/1936.

¹⁰³³ DBFP/II/XVI/500, No 58 [E 2680/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 12/05/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 43.

στέλνουν τα πολεμικά τους πλοία στα Στενά και στη Μαύρη Θάλασσα, κατά συνέπεια θα μειωνόταν και για την ίδια ο αριθμός των σκαφών που θα μπορούσε να στείλει στη Μαύρη Θάλασσα. Κατά αυτό τον τρόπο, η ναυτική υπεροχή της Σοβιετικής Ένωσης στην περιοχή αυτή θα ήταν αδιαμφισβήτητη¹⁰³⁴.

Παρόλο που οι τουρκικές αρχές είχαν διαβεβαιώσει τη βρετανική κυβέρνηση ότι σε περίπτωση ένοπλης σύγκρουσης θα τάσσονταν υπέρ αυτής, οι εμπειρογνώμονες του Φόρεϊν Όφισ θεωρούσαν την άποψη αυτή υπερβολικά αισιόδοξη. Αντίθετα πίστευαν ότι σε μια γενικευμένη σύρραξη η Τουρκία θα τηρούσε αυστηρή ουδετερότητα προκειμένου να διασφαλιστεί η ακεραιότητα των Στενών. Αν, δηλαδή, επέλεγε να συμμαχήσει με τους Βρετανούς η πρόσβαση στα Στενά θα ήταν ελεύθερη ενώ, αν τασσόταν με τις εχθρικές δυνάμεις, τότε η είσοδος περισσότερων ναυτικών μονάδων (από τον αριθμό που καθοριζόταν στις τουρκικές προτάσεις) δεν θα ήταν επιτρεπτή. Τούτο φυσικά και εφόσον κρινόταν αναγκαίο δεν απέκλειε την περίπτωση αποστολής ικανού αριθμού πολεμικών πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα. Από τη στιγμή όμως που η Τουρκία διακήρυξε την ουδετερότητά της το πιθανότερο ήταν ότι θα αρνούνταν να χορηγήσει άδεια διέλευσης στους Βρετανούς για να μην υπάρξει ανάλογη απαίτηση από τους αντιπάλους τους¹⁰³⁵.

Κατά την άποψη του Φόρεϊν Όφισ ήταν σημαντικότερο σε μια πολεμική αναμέτρηση να εξασφαλιστεί η φιλία και η μελλοντική υποστήριξη της Τουρκίας στην Ανατολική Μεσόγειο -άποψη που, άλλωστε, είχε υποστηριχθεί άλλοτε και από το Ναυαρχείο- παρά να διατηρηθεί το δικαίωμα αποστολής μερικών πρόσθετων πολεμικών σκαφών στα Στενά σε περιπτώσεις εκτάκτων και απρόβλεπτων περιστάσεων¹⁰³⁶. Όπως είχε επισημάνει και ο Λορέϊν σε τηλεγράφημά του προς Ήντεν (8 Μαΐου 1936) η φιλική στάση και η εμπιστοσύνη της Τουρκίας προς τη Μεγάλη Βρετανία είχαν βελτιωθεί αισθητά το τελευταίο εξάμηνο και οι βρετανο-τουρκικές παρά οι τουρκο-σοβιετικές σχέσεις αποτελούσαν πλέον τον ακρογωνιαίο λίθο της εξωτερικής πολιτικής της Άγκυρας. Σημείωνε, επίσης, ότι οι τουρκικοί κυβερνητικοί κύκλοι παρακολουθούσαν με ιδιαίτερη προσοχή τη δραστηριοποίηση της γερμανικής εξωτερικής πολιτικής. Η Τουρκία δεν είχε εκδηλώσει την πρόθεση να καταστεί για μία ακόμη φορά ο άξονας της γερμανικής πολιτικής στην Ανατολή, όμως η μελλοντική της στάση θα καθοριζόταν σε μεγάλο βαθμό από τη συμπεριφορά και την πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας. Αν η τελευταία δεν επιδείκνυε ανάλογο ενδιαφέρον, τότε δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί η πιθανότητα να στραφεί η Τουρκία προς τη Γερμανία και να καταβάλει προσπάθειες για την επανασυμφιλίωση των σχέσεων μεταξύ Βερολίνου και Μόσχας, έχοντας την αίσθηση ότι δεν θα μπορούσε πλέον να στηρίζεται στον βρετανικό παράγοντα, ακόμη και στη Μεσόγειο.

¹⁰³⁴ Deluca, ό.π., σ. 43-44.

¹⁰³⁵ Deluca, ό.π., σ. 44.

¹⁰³⁶ Deluca, ό.π., σ. 44.

Συμπεραίνοντας, ο Λορέιν υπενθύμισε ότι ύστερα από την έναρξη της ιταλο-αιθιοπικής κρίσης, η Τουρκία παρείχε πάντοτε πολύτιμη στήριξη στη βρετανική κυβέρνηση¹⁰³⁷.

Η εκτίμηση του Λορέιν για τη δυναμική του γερμανικού παράγοντα και για τον τρόπο που αυτός θα μπορούσε να επηρεάσει τη μελλοντική εξέλιξη των βρετανο-τουρκικών σχέσεων δεν ήταν αβάσιμη. Το εμπορικό ισοζύγιο μεταξύ Βερολίνου και Άγκυρας είχε αυξηθεί κατακόρυφα κατά τη διάρκεια του πρώτου μισού της δεκαετίας του 1930, με αποτέλεσμα η Τουρκία να έχει ουσιαστικά καταστεί οικονομικό προτεκτοράτο της Γερμανίας. Ωστόσο, η κυβέρνηση της Άγκυρας είχε επίγνωση ότι η εμπλοκή της Γερμανίας στις οικονομικές υποθέσεις τόσο στην ίδια την Τουρκία όσο και στα κράτη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης υπέκρυπτε απώτερα πολιτικά κίνητρα και στόχους¹⁰³⁸. Οι Βρετανοί από την πλευρά τους στις υποθέσεις της ηπειρωτικής Ευρώπης ακολουθούσαν πολιτική κατευνασμού απέναντι στον Χίτλερ. Οι αντιδράσεις τους στην επαναφορά της υποχρεωτικής στρατιωτικής θητείας στη Γερμανία και στην ανακατάληψη της Ρηνανίας ήταν υποτονικές¹⁰³⁹, ενώ ένα ακόμη δείγμα αυτής της πολιτικής αποτελούσε η σύναψη της Βρετανο-γερμανικής Ναυτικής Συμφωνίας της 18^{ης} Ιουνίου 1935¹⁰⁴⁰. Εντούτοις το Λονδίνο φρονούσε ότι η βελτίωση των οικονομικών και στρατιωτικών δυνατοτήτων της Γερμανίας και οι ακόμη ισχυρότερες βλέψεις της για την εγκαθίδρυση παγκόσμιας κυριαρχίας έθεταν σε κίνδυνο τα στρατηγικά, πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας στη Μέση Ανατολή και απειλούσαν ακόμη και την ίδια την υπόσταση της Βρετανικής Αυτοκρατορίας¹⁰⁴¹.

Οι παρατηρήσεις του πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας έβρισκαν σύμφωνους τόσο τον Ρέντελ όσο και τον Ήντεν. Ο επικεφαλής του Τμήματος Ανατολικών Υποθέσεων του Φόρεϊν Όφισ παρατηρούσε ότι η βασική αιτία που ωθούσε την τουρκική κυβέρνηση να επιδιώξει τη βρετανική στήριξη ήταν η ανησυχία και ο φόβος μιας ιταλικής επίθεσης. Η Τουρκία ήλπιζε ότι μια πολιτική και στρατιωτική βρετανο-τουρκική συνεργασία στη Μεσόγειο, με την πιθανή συμμετοχή και της

¹⁰³⁷ Zhivkova, *Anglo-Turkish*, σ. 38.

¹⁰³⁸ Yücel Güçlü, «Turkish-German Relations from Montreux to the Second World War», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 29, Ankara University Press, 1999, σ. 49-51.

¹⁰³⁹ Κούμας, *Η Ελληνική*, σ. 423-424.

¹⁰⁴⁰ Η Βρετανο-γερμανική Ναυτική Συμφωνία υπογράφηκε στις 18 Ιουνίου 1935 στο Λονδίνο μεταξύ του υπουργού Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας Σερ Σάμιουελ Χόαρ και του επικεφαλής της γερμανικής αποστολής Ούλριχ Φρίντριχ Βίλλι Γιόαχιμ φον Ρίμπεντροπ (1893-1946). Η συμφωνία επέτρεπε στη Γερμανία να αυξήσει το μέγεθος του στόλου της σε ποσοστό ίσο με το 35% της συνολικής χωρητικότητας του Βασιλικού Ναυτικού εξαιρουμένων των υποβρυχίων, των οποίων το ποσοστό καθορίστηκε στο 45%. Η συμφωνία περιείχε ένα ειδικό όρο, ο οποίος προέβλεπε ότι στην περίπτωση που άλλες Δυνάμεις προέβαιναν σε ναυπήγηση μονάδων σε όγκο ή αριθμό τέτοιο που μπορούσε να θεωρηθεί επικίνδυνος για τη ναυτική ισορροπία, η γερμανική κυβέρνηση θα είχε το δικαίωμα να επανεξετάσει από κοινού με τη βρετανική τη νέα διαμορφούμενη κατάσταση. Βλ. Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 228 (υποσημ. 35)· Geoffrey R. Hamm, *Imperial Defense and the 'Ultimate Potential Enemy': British Foreign Policy and the Anglo-German Naval Agreement, 1930-1935*, Master of Art Thesis, Simon Fraser University, Department of History, October 2003, σ. 117· Toynbee, *Survey*, σ. 182.

¹⁰⁴¹ Yücel Güçlü, «Turco-British Rapprochement on the Eve of the Second World War», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 27, Ankara University Press, 1997, σ. 60.

Βαλκανικής Συνεννόησης, αποτελούσε την αποτελεσματικότερη εγγύηση απέναντι στην απειλή της Ιταλίας. Κατά τον Ρέντελ, η Μεγάλη Βρετανία έπρεπε να ενισχύσει την εντύπωση που είχαν για εκείνη οι τουρκικοί πολιτικοί κύκλοι, υποστηρίζοντας τις αξιώσεις της ως προς την αναθεώρηση του καθεστώτος των Στενών¹⁰⁴².

Όσον αφορά τον Ήντεν, τα γεγονότα στη Μεσόγειο τον είχαν πείσει για την ορθή απόφαση της βρετανικής κυβέρνησης να στηρίξει την Τουρκία. Η οχύρωση της Δωδεκανήσου από την Ιταλία και η δηλωμένη πρόθεση του Μουσολίνι να ανατρέψει την ισορροπία των Δυνάμεων στη Μεσόγειο είχαν αυξήσει τη σημασία της χώρας αυτής για τα βρετανικά συμφέροντα. Εκτός αυτού, καθώς η Σοβιετική Ένωση εξακολουθούσε την προπαγάνδα της κατά της Μεγάλης Βρετανίας, το Κρεμλίνο θα έπρεπε να πειστεί ότι οι βρετανο-τουρκικές σχέσεις ήταν ακλόνητες. Ο επικεφαλής της βρετανικής διπλωματίας σημείωνε, τέλος, ότι οι μακροπρόθεσμες πιστώσεις που προσέφερε ο Χίτλερ στην Τουρκία και στις βαλκανικές χώρες εγκυμονούσαν τον κίνδυνο να βρεθεί η Τουρκία υπό τη στενή επιρροή του Βερολίνου -όπως την περίοδο που προηγήθηκε του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου- εξέλιξη που για τον ίδιο ήταν τελείως ανεπιθύμητη¹⁰⁴³.

Ενώ λάμβαναν χώρα οι συνομιλίες της τουρκικής κυβέρνησης με τις ελληνικές, τις ιταλικές και τις βρετανικές διπλωματικές αντιπροσωπείες, η Άγκυρα αποφάσισε να στείλει τον Μενεμεντζιόγλου στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και στη Μόσχα, προκειμένου να εξηγήσει τη θέση της Τουρκίας για την υπόθεση της αναθεώρησης του καθεστώτος των Στενών και να βολιδοσκοπήσει τις απόψεις των κυβερνήσεών τους. Ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών στις 30 Απριλίου έφτασε στη σοβιετική πρωτεύουσα, αφού προηγουμένως είχε επισκεφθεί το Βελιγράδι και το Βουκουρέστι. Στη Μόσχα, η επίσκεψη του Μενεμεντζιόγλου

«[...] ενείχε την έννοιαν φιλοφροσύνης και εκδηλώσεως εγκαρδιότητος της Αγκύρας προς την Σοβιετικήν Κυβέρνησιν, θεωρηθείσα προδήλως ως σκόπιμος κατόπιν του περί των Στενών εσπευσμένου πως διαβήματος της Τουρκίας, όπερ υπεσχέθη να υποστηρίξη η Σοβιετική Κυβέρνησις.

[...] Αι συνομιλίας ας έσχε δεν απέβλεπον εις ωρισμένον πολιτικόν θέμα, [...], προσθέτων ότι μόνον εν Βελιγραδίω και ιδία εν Ρουμανία έσχε να προβή εις διευκρινίσεις τινάς, προς άρσιν της παρεξηγήσεως, ήτις προκάλεσε την ήκιστα ευμενή, εν τη αρχή, στάσιν της

¹⁰⁴² Ο.π., σ. 39.

¹⁰⁴³ The Rt. Hon. the Earl of Avon, *The Eden Memoirs*, σ. 420.

Ρουμανικής Κυβερνήσεως απέναντι του τουρκικού διαβήματος περί του καθεστώτος των Στενών. [...]»¹⁰⁴⁴.

Ωστόσο, σύμφωνα με τον πρεσβευτή της Ελλάδας στη Μόσχα, η υποστήριξη της σοβιετικής κυβέρνησης στο ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών

«[...] δεν δύναται ή να προϋποθέτει σχετικήν τινα συμφωνίαν, ήτις και αν έτι απορρέη τυχόν κατ' αρχήν εξ υφισταμένων ήδη συνεννοήσεων, θα δεήση πιθανώς να λάβη ευκρινεστέραν μορφήν προ της μεταβολής του καθεστώτος των Στενών, ης η επίδρασις επί των ρωσικών συμφερόντων είναι πρόδηλος. [...]»¹⁰⁴⁵.

Επόμενος σταθμός του Μενεμεντζιόγλου ήταν το Βερολίνο, όπου

«[...] ελθών ενταύθα εν σχέσει προς τας εν Αγκύρα διεξαγομένας εμπορικός διαπραγματεύσεις προσεκλήθη να μεταβή Λονδίνον. Σκοπός προσκλήσεως δεν είναι ζήτημα Στενών Δαρδανελλίων αλλά συζήτησις Μεσογειακού Συμφώνου μετά Αγγλικής Κυβερνήσεως.»¹⁰⁴⁶.

Την επομένη (19 Μαΐου), ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών αναχώρησε για το Λονδίνο¹⁰⁴⁷. Σύμφωνα όμως με τις διαβεβαιώσεις του πρεσβευτή της Άγκυρας Αλή Φετχί Όκγιορ (1880-1943) προς τον Σιμόπουλο *«[...] η άφιξις του ενταύθα [...] αφορά ζήτημα Στενών Δαρδανελλίων και ουχί Μεσογειακόν Σύμφωνον [...]»¹⁰⁴⁸*, γεγονός που διαπίστωσε και ο ίδιος ο πρεσβευτής, όταν *«[...] εν συνομιλία ην έσχε τη 20^η Μαΐου εις το Foreign Office, του ελέχθη ότι ουδεμία διαπραγμάτευσις εγένετο μέχρι τούδε περί Μεσογειακού Συμφώνου.»¹⁰⁴⁹.*

Κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη βρετανική πρωτεύουσα (20 - 29 Μαΐου), ο Μενεμεντζιόγλου κατέστησε σαφές ότι η τουρκική κυβέρνηση εκτός από την αναθεώρηση των στρατιωτικών όρων της Σύμβασης των Στενών, επιζητούσε -όπως άλλωστε γνώριζε το Φόρεϊν Όφισ- τη μεταβολή των διατάξεων που αναφέρονταν στο σύστημα διέλευσης των ναυτικών και αεροπορικών δυνάμεων, αλλά και την κατάργηση της Επιτροπής των Στενών. Στις εναρκτήριες συνομιλίες με τους Βρετανούς (20 και 22 Μαΐου), ο γενικός γραμματέας υπογράμμισε ότι η κυβέρνηση της Άγκυρας εξέταζε το ζήτημα του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη υπό το

¹⁰⁴⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 716, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 05/05/1936. Το έγγραφο διαβιβάστηκε δια του ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 10354 (εμπ.), Γ. Α. Ρωμάνος (Τμήμα Τουρκίας) προς πρεσβείες Βουκουρεστίου, Βελιγραδίου, Σόφιας, Βαρσοβίας, Παρισιού, Λονδίνου, Ρώμης, Βερολίνου, Γενεύης (Τμήμα ΚτΕ), 03/06/1936.

¹⁰⁴⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 716, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 05/05/1936.

¹⁰⁴⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1686, Α. Ρ. Ραγκαβής (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 18/05/1936.

¹⁰⁴⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1686 δις, Α. Ρ. Ραγκαβής (Βερολίνο) προς ΥΠΕΞ, 20/05/1936.

¹⁰⁴⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1382, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 22/05/1936.

¹⁰⁴⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 10238/Α/Ι, Κούστας (Αθήνα) προς πρεσβεία Άγκυρας, 26/05/1936.

πρίσμα τριών παραμέτρων: α) της ασφάλειας στη Μεσόγειο, β) της ασφάλειας στη Μαύρη Θάλασσα, γ) της ασφάλειας στη Θάλασσα του Μαρμαρά. Ο Μενεμεντζιόγλου αναφέρθηκε στην ανησυχία των Σοβιετικών, οι οποίοι επιθυμούσαν την απαγόρευση του διάπλου σε όλα τα πολεμικά σκάφη, ενώ παράλληλα αναγνώρισε ότι η Μεγάλη Βρετανία επιθυμούσε να εξασφαλίσει την ελεύθερη ναυσιπλοΐα των Στενών στον μέγιστο βαθμό της. Ο γενικός γραμματέας δήλωσε, επίσης, ότι η τουρκική κυβέρνηση ήλπιζε να συνδυάσει την αρχή της ελευθερίας του διάπλου των Στενών με την ασφάλεια της Τουρκίας, βρίσκοντας μια λύση που θα ρύθμιζε τη διέλευση των πολεμικών πλοίων από τη Μεσόγειο προς τη Μαύρη Θάλασσα και το αντίστροφο. Θα έπρεπε, δηλαδή, να βρεθεί ένας τρόπος ώστε, ενώ ο ελεύθερος διάπλους θα ήταν εξασφαλισμένος υπό κανονικές συνθήκες, θα προστατεύονταν εξίσου η ασφάλεια της Τουρκίας και ειδικά των πολεμικών της σκαφών που βρίσκονταν στη Θάλασσα του Μαρμαρά και θα αποτρεπόταν η οποιαδήποτε αιφνίδια και αδικαιολόγητη συγκέντρωση σκαφών της όποιας Δύναμης, είτε στη Μαύρη Θάλασσα είτε στη Μεσόγειο. Η τουρκική κυβέρνηση θα επέμενε ότι ο οποιοσδήποτε νέος διακανονισμός θα λειτουργούσε όχι μόνο σε περίοδο ειρήνης και σε περίοδο πολέμου, αλλά και στην περίπτωση απειλής πολέμου, ενώ τα πολεμικά πλοία θα εισέρχονταν στα Στενά ύστερα από τη χορήγηση άδειας της Τουρκίας. Από τη στιγμή που η αρχή της χορήγησης άδειας αναγνωριζόταν καθολικά, οι αξιωματούχοι της τουρκικής κυβέρνησης έκριναν ότι ο ρόλος της Επιτροπής των Στενών ήταν αχρείαστος και, επομένως, η επιτροπή θα έπρεπε να καταργηθεί¹⁰⁵⁰.

Όμως οι επιτελείς του Ναυαρχείου παρέμεναν σταθερά αντίθετοι στην όποια μεταβολή των κανονισμών του διάπλου των πολεμικών σκαφών που θα περιορίζε την ανάπτυξη των βρετανικών ναυτικών μονάδων στη Μαύρη Θάλασσα. Συνεπώς, επέμεναν στην αρχή ότι τα πολεμικά πλοία θα έπρεπε να έχουν τη δυνατότητα να διαπλέουν όλα τα ύδατα που ένωναν μία θάλασσα με μια άλλη. Επίσης, τόνιζαν εμφατικά την αντίθεσή τους στην κατάργηση της Επιτροπής των Στενών, διότι θα λειτουργούσε ως προηγούμενο για την κατάργηση και άλλων διεθνών επιτροπών¹⁰⁵¹.

Με το υπόμνημα που επιδόθηκε από τον Μενεμεντζιόγλου στον Ρέντελ στις 23 Μαΐου, κοινοποιήθηκαν στη βρετανική κυβέρνηση οι όροι που έθετε η Τουρκία για τον διάπλου των πολεμικών σκαφών. Σύμφωνα με αυτό:

1) Η τουρκική κυβέρνηση θα λάμβανε γνώση ένα μήνα πριν για τον αριθμό, την κατηγορία και τον τύπο των πολεμικών σκαφών που επρόκειτο να διέλθουν των Στενών προκειμένου να χορηγήσει την άδεια.

¹⁰⁵⁰ Deluca, *Great Power*, σ. 45· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 208-209.

¹⁰⁵¹ Deluca, *ό.π.*, σ. 45-46.

2) Οι μονάδες που επρόκειτο να διαπλεύσουν τα Στενά συγχρόνως δεν θα μπορούσαν να ξεπερνούν σε χωρητικότητα τον μέσο όρο του συνόλου των ενεργών τουρκικών μονάδων όλων των κατηγοριών.

3) Κατά τη διάρκεια του διάπλου των Στενών και της Θάλασσας του Μαρμαρά από τα πολεμικά πλοία, δεν θα πραγματοποιούνταν πτήσεις των αεροσκαφών τους.

4) Ο διάπλους από τη Μαύρη Θάλασσα προς τη Μεσόγειο ή αντιστρόφως δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί, αν δεν είχε ολοκληρωθεί ο διάπλους της προηγούμενης ομάδας των πολεμικών σκαφών.

5) Τα υποβρύχια θα μπορούσαν να διέλθουν τα Στενά και τη Θάλασσα του Μαρμαρά παρά μόνο με πλεύση επιφανείας.

6) Τα πολεμικά πλοία θα μπορούσαν να διαπλέουν τα Στενά μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας.

7) Τα σκάφη θα υποχρεώνονταν να δηλώνουν στους σταθμούς σηματοδότησης το όνομά τους, καθώς και τον τύπο και τον αριθμό όλων των πλοίων που περιλαμβάνονταν στη ναυτική μοίρα που θα επιχειρούσε να πραγματοποιήσει τον διάπλου.

8) Δεν θα επιτρεπόταν στα πολεμικά σκάφη να ναυλοχούν εντός των Στενών, της Θάλασσας του Μαρμαρά και των λιμανιών (της Κωνσταντινούπολης και άλλων)¹⁰⁵².

Το υπόμνημα του Μενεμεντζιόγλου μελετήθηκε από τους εμπειρογνώμονες του Φόρεϊν Όφισ και του Ναυαρχείου. Στη συνάντησή τους (26 Μαΐου) με τον γενικό γραμματέα του Υπουργείου Εξωτερικών της Τουρκίας, ο Μενεμεντζιόγλου ρώτησε αρχικά τον Ρέντελ αν θα ήταν δυνατό να του παράσχει κάποια ένδειξη για την πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας στο ζήτημα του διάπλου των πολεμικών σκαφών, ανεξαρτήτως της στάσης που θα λάμβαναν οι Δυνάμεις στην επικείμενη συνδιάσκεψη. Μια τέτοια ένδειξη, συνέχισε, θα ήταν άκρως πολύτιμη για την τουρκική κυβέρνηση, διότι επιθυμούσε να εργαστούν από κοινού και να εναρμονίσει όσο το δυνατό περισσότερο τις απόψεις της με εκείνες της Μεγάλης Βρετανίας. Από την άλλη πλευρά, η Αγκυρα επιθυμούσε να γνωρίζει αν και κατά πόσο θα μπορούσε να υπολογίζει στη βρετανική στήριξη και συμπάθεια. Ο Ρέντελ επανέλαβε ότι μολονότι η βρετανική κυβέρνηση δεν μπορούσε να δεσμευτεί πριν από τη συνδιάσκεψη, ήταν διατεθειμένη να ανταποκριθεί στην αξίωση της Τουρκίας να διασφαλίσει τα Στενά. Ωστόσο, στην επιθυμία της να αποκτήσει τη διακριτική ευχέρεια της απαγόρευσης ή μη του διάπλου των πολεμικών πλοίων, το Ναυαρχείο -για λόγους που δεν είχαν σχέση ειδικά με την κατάσταση στην περιοχή των Στενών, αλλά περισσότερο για λόγους γενικότερων αρχών-

¹⁰⁵² BDF/A/II/B/34/19/ [2943/26/44], *Turkish Proposals for Revision of Provisions of Straits Convention regarding Passage of Warships*, Memorandum communicated by M. Numan Menemencioğlu to Mr. Rendel, 23/05/1936· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 209.

αποδοκίμαζε την ιδέα να δοθεί σε μια Δύναμη που είχε υπό τον έλεγχό της ένα διεθνή διάπλο, η άδεια να απαγορεύει ή να επιτρέπει κατά το δοκούν τον διάπλο των πολεμικών σκαφών και θεωρούσε ότι το πρόβλημα θα έπρεπε να επιλυθεί σε συνάρτηση με τους διεθνείς κανονισμούς. Ο Ρέντελ πίστευε ότι δεν θα ήταν αδύνατο να επιτευχθεί ένας συμβιβασμός, σύμφωνα με τον οποίο η Τουρκία θα διατηρούσε αυτή την ευχέρεια σε συγκεκριμένα ενδεχόμενα. Το όλο ζήτημα όμως χρειαζόταν να μελετηθεί επισταμένως και προς τούτο τα αρμόδια κυβερνητικά τμήματα είχαν ήδη αναλάβει υπηρεσία¹⁰⁵³.

Στη συνέχεια, ο Ρέντελ εξήγησε ότι δεν θα ήταν δύσκολο για τη βρετανική κυβέρνηση να έρθει σε μια συμβιβαστική λύση με την Τουρκία σχετικά με το ζήτημα των κανονισμών του διάπλου των πολεμικών σκαφών από τα Στενά. Ήταν όμως σχεδόν απίθανο να συμφωνήσουν και οι υπόλοιπες Δυνάμεις που είχαν κληθεί να συμμετάσχουν στη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ. Για παράδειγμα, προκειμένου να προβλεφθούν διάφορες καταστάσεις θα ήταν απαραίτητο να υπάρξει αναφορά σε πιθανές μελλοντικές εφαρμογές του άρθρου 16 του Συμφώνου της ΚτΕ και να διευκρινιστεί με αναφορά στην ΚτΕ η περίπτωση την οποία ο Μενεμεντζιόγλου είχε προσδιορίσει ως επικείμενη απειλή πολέμου. Ορισμένες Δυνάμεις πιθανόν να εξέφραζαν την αντίθεσή τους στην ύπαρξη τέτοιων αναφορών, ενώ άλλες ίσως να έφεραν αντιρρήσεις τουλάχιστον -όπως αντιλαμβανόταν η βρετανική κυβέρνηση- ως προς τη διακριτική ευχέρεια της Τουρκίας να απαγορεύει τον διάπλο του συνόλου των πολεμικών σκαφών σε συγκεκριμένες συνθήκες. Η ύπαρξη των δυσκολιών αυτών, επισήμανε ο Ρέντελ, ίσως οδηγούσαν τη συνδιάσκεψη σε αδιέξοδο. Καθώς όμως στο Μοντρέ οι αντιπροσωπείες θα μελετούσαν, επίσης, το ζήτημα της κατάργησης των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης της σύμβασης -το οποίο ο Αράς θεωρούσε επείγουσας ανάγκης- υπήρχε το ενδεχόμενο είτε τα ενδιαφερόμενα μέρη να μην συμφωνήσουν και η διαδικασία να καθυστερήσει είτε κάποια Δύναμη ή Δυνάμεις να δώσει τη συγκατάθεσή της στη στρατιωτικοποίηση των Στενών, υπό τον όρο ότι θα ικανοποιούνταν οι αξιώσεις της ως προς τις διατάξεις του διάπλου των πολεμικών πλοίων. Υπό τις περιστάσεις αυτές και από τη στιγμή που θα αναφύονταν δυσκολίες και θα υπήρχε χρονοτριβή στην επίτευξη συμφωνίας για το ζήτημα του διάπλου των πολεμικών σκαφών, ο Ρέντελ πρότεινε ότι θα ήταν επιθυμητό τόσο για το συμφέρον της Τουρκίας όσο και για λόγους τακτικής, η Συνδιάσκεψη του Μοντρέ της 22^{ας} Ιουνίου να ασχοληθεί μόνο με την κατάργηση των όρων της αποστρατιωτικοποίησης. Ως προς το θέμα του διάπλου των πολεμικών πλοίων, τούτο θα συζητείτο σε μεταγενέστερη συνδιάσκεψη που θα συνερχόταν σε προκαθορισμένη ημερομηνία το φθινόπωρο. Κατά αυτόν τον τρόπο, η Τουρκία θα

¹⁰⁵³ BDFA/II/B/34/20/ [E 3064/26/44], *Record of Meeting (No. 3) between the Secretary-General of the Turkish Foreign Office and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of Lausanne*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

είχε πετύχει τον σημαντικότερο στόχο της και παράλληλα οι διατάξεις του διάπλου των πολεμικών σκαφών θα εξετάζονταν χωρίς πίεση και με μειωμένο κίνδυνο περιπλοκών¹⁰⁵⁴.

Ο Μενεμεντζίογλου παρατήρησε ότι με την προτεινόμενη ιδέα του Ρέντελ θα ανέκυπταν σημαντικές δυσκολίες. Το βασικό θέμα προς εξέταση, όπως εξήγησε, ήταν η ασφάλεια της Τουρκίας, την οποία θα μπορούσαν να εγγυηθούν η κατάργηση των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης και η εισαγωγή νέων κανονισμών που θα αφορούσαν τον διάπλου των πολεμικών πλοίων. Η τουρκική κυβέρνηση θεωρούσε ότι τα δύο ζητήματα ήταν άρρηκτα συνδεδεμένα με την ασφάλεια της χώρας. Τα πολεμικά σκάφη αποτελούσαν κατά κάποιο τρόπο πλωτά οχυρά και μολονότι μια εχθρική δύναμη που θα κινείτο στην περιοχή αναμφίβολα θα παγιδευόταν μεταξύ των οχυρώσεων των Δαρδανελίων και εκείνων του Βοσπόρου και θα βρισκόταν έτσι σε επισφαλή θέση, εντούτοις θα μπορούσε να καταστρέψει τουρκικές ναυτικές βάσεις και δυνητικά να προξενήσει ανυπολόγιστη ζημία στην Κωνσταντινούπολη και στην παράκτια ζώνη της Τουρκίας, προτού το ζήτημα του διάπλου των πολεμικών σκαφών να έχει επιλυθεί. Επομένως, ήταν απαραίτητο για την Τουρκία να προστατεύεται από τον κίνδυνο συγκέντρωσης των ξένων πολεμικών σκαφών εντός των Στενών ή μεταξύ αυτών. Άρα, αν καταργούνταν μόνο οι διατάξεις της αποστρατιωτικοποίησης χωρίς την ανάλογη ρύθμιση νέων κανονισμών του διάπλου, η Τουρκία δεν θα ήταν πλήρως ικανοποιημένη. Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και αν το πρώτο μέρος της συνδιάσκεψης περιοριζόταν στην άρση των όρων της αποστρατιωτικοποίησης, θα έπρεπε εκτός αυτού να εξετάσει το ζήτημα της εναέριας διέλευσης των πολεμικών αεροσκαφών από τα Στενά, καθώς ήταν σαφές ότι δεν θα επιτρεπόταν να υπερίπτανται των ζωνών που θα επαναστρατιωτικοποιούνταν. Ήταν, επίσης, σημαντικό για τις Δυνάμεις που θα συμμετείχαν στη συνδιάσκεψη να καταγραφόταν η συμφωνία τους για την ασφάλεια της Τουρκίας στα Στενά. Από τη στιγμή που η αρχή αυτή γινόταν αποδεκτή, η σύνταξη νέων κανονισμών θα ήταν φυσικό επακόλουθο και στην πραγματικότητα θα ήταν ζήτημα μόνο λεπτομερειών να αποφασιστεί ο ακριβής τύπος που θα λάμβαναν, εφόσον οι ενδιαφερόμενοι θα είχαν ήδη συμφωνήσει για τον επιδιωκόμενο στόχο -την ασφάλεια της Τουρκίας. Υπό τις περιστάσεις αυτές, κατά τον Μενεμεντζίογλου, δεν θα προέκυπτε κάποιο όφελος αν επακολουθούσε και δεύτερη συνδιάσκεψη. Οι προσκλήσεις για τη συμμετοχή στη συνδιάσκεψη είχαν ετοιμαστεί και ήδη βρισκόνταν καθοδόν και ο ίδιος θεωρούσε ότι θα ήταν προτιμότερο από κάθε άποψη να συνεχιστεί η διαδικασία επί των γραμμών που είχαν προσωρινώς συμφωνηθεί¹⁰⁵⁵.

¹⁰⁵⁴ BDFA/II/B/34/20/ [E 3064/26/44], *Record of Meeting (No. 3) between the Secretary-General of the Turkish Foreign Office and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of Lausanne*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 46-47.

¹⁰⁵⁵ BDFA/II/B/34/20/ [E 3064/26/44], *Record of Meeting (No. 3) between the Secretary-General of the Turkish Foreign Office and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of*

Ο Ρέντελ συμφώνησε με τα επιχειρήματα του Μενεμεντζιόγλου και πρόσθεσε ότι το σημαντικό ήταν να μην τεθεί σε κίνδυνο το κυρίως διακύβευμα, δηλαδή η άμεση χορήγηση στην Τουρκία του δικαιώματος επανοχύρωσης των Στενών. Η επίλυση του ζητήματος των νέων κανόνων για τον διάπλου των πολεμικών σκαφών θα ήταν απλή, όπως ο γενικός γραμματέας είχε αφήσει να εννοηθεί. Ωστόσο, εκείνο που θα έπρεπε να είχαν στο νου τους ήταν ότι το μέλλον του Συμφώνου της ΚτΕ και κυρίως του άρθρου 16 είχε τεθεί υπό σοβαρή αμφισβήτηση από τις αναθεωρητικές Δυνάμεις και θα ήταν αναγκαίο να γίνει αναφορά στις προβλέψεις του εν λόγω άρθρου. Αντίθετα, ο Μενεμεντζιόγλου πίστευε ότι μια αναφορά με πολύ γενικούς όρους στην ΚτΕ ήταν αρκετή, ώστε να μην προκληθεί αντίδραση εκ μέρους της Ιταλίας ή της Ιαπωνίας. Κατά την άποψή του, αυτό που ήταν απαραίτητο, αφορούσε την επίτευξη μιας γενικής συμφωνίας κατά την πρώτη συνδιάσκεψη για το ζήτημα της αρχής της ελευθερίας του διάπλου των Στενών, διότι εφόσον ο στόχος αυτός επιτυγχανόταν δεν θα υπήρχε δυσκολία να τεθεί σε λειτουργία¹⁰⁵⁶.

Στη συνέχεια, η συζήτηση για την αναθεώρηση της Σύμβασης των Στενών περιστράφηκε γύρω από τον ακριβή τύπο που θα λάμβανε ως απόρροια των πράξεων που θα προέκυπταν από τη συνδιάσκεψη, στην περίπτωση που αυτή χωριζόταν σε δύο μέρη. Ενώ ο Μενεμεντζιόγλου διέβλεπε ότι θα εγείρονταν σοβαρές ενστάσεις, αν τελικά προτεινόταν η υπογραφή δύο ξεχωριστών τροποποιητικών συμβάσεων, ο Ρέντελ συνέστησε ότι η πρώτη εξ αυτών σύμβαση θα μπορούσε να περιλαμβάνει ειδική πρόβλεψη σύμφωνα με την οποία η κατάρτιση νέων κανόνων του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία θα ανατίθετο στη δεύτερη συνδιάσκεψη. Οι κανονισμοί του διάπλου των πολεμικών σκαφών θα μπορούσαν ίσως να ενσωματωθούν ως παράρτημα στην κύρια σύμβαση (όπως στην παρούσα Σύμβαση των Στενών), με τη συμφωνία όμως ότι θα επακολουθούσε διαπραγμάτευση για το παράρτημα. Ο ανώτερος νομικός σύμβουλος του Φόρεϊν Όφισ Ουίλιαμ Μάλκιν (1883-1945) μολονότι θεωρούσε την πρακτική αυτή ασυνήθιστη, πίστευε ότι δεν θα υπήρχαν αντιρρήσεις ως προς το (νομο) τεχνικό ζήτημα. Ωστόσο, υποστήριξε ότι θα ήταν εφικτό, αν και όχι απόλυτα ικανοποιητικό, να υπογραφεί μια σύμβαση που θα προηγείτο της σχετικής με το παράρτημα συμφωνίας¹⁰⁵⁷.

Κατά την άποψη του Μενεμεντζιόγλου, η προτεινόμενη από τους Βρετανούς διαδικασία είχε τα πλεονεκτήματά της. Εντούτοις θεωρούσε πολύπλοκο και επίπονο για τις λοιπές ενδιαφερόμενες

Lausanne, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936· Deluca, ό.π., σ. 47· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 44 (υποσημ. 2).

¹⁰⁵⁶ BDFA/II/B/34/20/ [E 3064/26/44], *Record of Meeting (No. 3) between the Secretary-General of the Turkish Foreign Office and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of Lausanne*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

¹⁰⁵⁷ BDFA/II/B/34/20/ [E 3064/26/44], *Record of Meeting (No. 3) between the Secretary-General of the Turkish Foreign Office and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of Lausanne*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

Δυνάμεις τη σύγκληση μιας δεύτερης συνδιάσκεψης στην οποία θα διαπραγματεύονταν μια δεύτερη σύμβαση ή ένα παράρτημα της πρώτης σύμβασης, με σκοπό τη σύνταξη συγκεκριμένων κανονισμών του διάπλου των πολεμικών σκαφών σύμφωνα προς τις ανάγκες της τουρκικής ασφάλειας. Κατά τη διάρκεια όμως της συζήτησης κατέστη σαφές ότι ήταν οι Τούρκοι που διαφωνούσαν ως προς τη σύγκληση δύο ξεχωριστών συνδιασκέψεων, καθώς προσέδιδαν την ίδια σχεδόν βαρύτητα τόσο στην αναθεώρηση των κανονισμών του διάπλου των πολεμικών πλοίων όσο και στην κατάργηση των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης. Επίσης, πέρα από το γεγονός ότι οι πρακτικές και τεχνικές δυσκολίες της προτεινόμενης διαδικασίας θα ήταν μεγαλύτερες από τις αναμενόμενες, ήταν ξεκάθαρο ότι η Άγκυρα ανησυχούσε μήπως οι Δυνάμεις -από τη στιγμή που θα είχαν συμφωνήσει για την άρση των όρων της αποστρατιωτικοποίησης- έφεραν διάφορες προσχηματικές δικαιολογίες για την επ' αόριστον αναβολή της δεύτερης συνδιάσκεψης. Συνεπώς, οι Βρετανοί γνώριζαν ότι παρόλο που ο Μενεμεντζιόγλου συμφώνησε να θέσει την πρόταση για την οργάνωση και δεύτερης συνδιάσκεψης στην κυβέρνηση του, οι πιθανότητες να συναινέσει η τελευταία ήταν ελάχιστες¹⁰⁵⁸.

Στη διάρκεια της επόμενης σύσκεψης που πραγματοποιήθηκε το απόγευμα της ίδιας ημέρας, ο Ρέντελ πρόβαλε το επιχείρημα του Ναυαρχείου ότι οι υπάρχοντες περιορισμοί στον διάπλου των πολεμικών σκαφών στην πραγματικότητα ήταν απόρροια των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης της Σύμβασης των Στενών και ότι, αν αυτές καταργούνταν, η λογική συνέχεια θα ήταν όχι ο περαιτέρω περιορισμός του διάπλου των πολεμικών πλοίων, αλλά η χαλάρωση των υπαρχόντων περιορισμών. Με άλλα λόγια, εφόσον η βασική αρχή που διείπε την παρούσα σύμβαση ήταν η ελευθερία του διάπλου των Στενών και εφόσον στην ελευθερία αυτή είχαν επιβληθεί περιορισμοί προς όφελος της ασφάλειας της Τουρκίας, τώρα που εκείνη θα μπορούσε μόνη της να εγγυηθεί την ασφάλειά της οχυρώνοντας τα Στενά, φαινόταν λογικό ότι η ελευθερία του διάπλου θα έπρεπε να αυξηθεί και όχι να περιοριστεί περισσότερο. Από τη στιγμή που οι συνθήκες θα μεταβάλλονταν με την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, οι περιορισμοί στον διάπλου θα ήταν όχι μόνο ανεπαρκείς, αλλά και καθόλου απαραίτητοι¹⁰⁵⁹.

Ο Μενεμεντζιόγλου είχε διαφορετική άποψη. Για εκείνον, η προβλεπόμενη εγγύηση του άρθρου 18 της σύμβασης αποτελούσε το επακόλουθο των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης. Από την άλλη πλευρά, οι περιορισμοί στον διάπλου των πολεμικών πλοίων είχαν επιβληθεί όχι για

¹⁰⁵⁸ BDF/A/II/B/34/20 [E 3064/26/44], *Record of Meeting (No. 3) between the Secretary-General of the Turkish Foreign Office and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of Lausanne*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

¹⁰⁵⁹ BDF/A/II/B/34/21/ [E 3065/26/44], *Record of a Meeting (No. 4) between M. Numan Menemencioğlu and Representatives of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 208-209.

λογαριασμό της ασφάλειας των Στενών, αλλά για την ασφάλεια των Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας και συνιστούσαν ζήτημα που θα έπρεπε να ρυθμιστεί και ανεξαρτήτως της οχύρωσης των Στενών. Ο Ρέντελ υπογράμμισε στη συνέχεια ότι το σημείο στο οποίο το Ναυαρχείο απέδιδε πολύ μεγάλη σημασία ήταν ότι ο διάπλους υδάτινων οδών -όπως ήταν τα Στενά- θα έπρεπε να είναι ανεξάρτητος της επιλογής της παρόχθιας Δύναμης και ήταν, στην πραγματικότητα, προς το συμφέρον της να παραμείνει τέτοιος. Αν εκείνη η Δύναμη είχε το δικαίωμα επιλογής και επέτρεπε στα πολεμικά πλοία μιας κυβέρνησης να εισέλθουν στα Στενά -ενώ σε εκείνα μιας άλλης όχι- θα βρισκόταν από πολιτική σκοπιά σε εξαιρετικά δυσάρεστη κατάσταση, τόσο σε περίοδο ειρήνης και πολύ περισσότερο σε περίπτωση πολέμου. Συνεπώς, το Ναυαρχείο επιθυμούσε οι κανονισμοί του διάπλου των Στενών -που αποτελούσαν τουρκικά εθνικά ύδατα- από τα πολεμικά σκάφη να είναι τέτοιας φύσης, ώστε να μην εμπλέκουν τη διεθνή υποχρέωση της Τουρκίας ή ίσως την ουδετερότητά της. Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο αν το δικαίωμα του διάπλου, εντός καθορισμένων ορίων, ήταν ανεξάρτητο από τη θέληση της τουρκικής κυβέρνησης, ενώ δυνητικά η άδεια του διάπλου θα μπορούσε να χορηγείται από την Επιτροπή των Στενών και όχι από την τουρκική κυβέρνηση¹⁰⁶⁰.

Ο Μενεμεντζίογλου διαφώνησε με την τελευταία σύσταση του Ναυαρχείου, από τη στιγμή που -σύμφωνα με τις οδηγίες της Άγκυρας- είχε εξουσιοδοτηθεί να ζητήσει την κατάργηση της Επιτροπής των Στενών. Αναφορικά με τους κανονισμούς για τον διάπλου των πολεμικών σκαφών, συνέχισε, θα ήταν καλύτερο επί του παρόντος να μην επεκταθεί η συζήτηση για το ζήτημα της χορήγησης άδειας του διάπλου, διότι η ρύθμιση αυτού βρισκόταν σε κάποιο βαθμό σε συνάρτηση με τις διάφορες περιπτώσεις εκτάκτων αναγκών που πιθανόν να ανέκυπταν. Εκτός τούτου, ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών δεν είχε λάβει τις απαραίτητες οδηγίες από την Άγκυρα. Ακολούθως, ο Μενεμεντζίογλου έστρεψε τη συζήτηση στις προτεινόμενες ρυθμίσεις του υποβληθέντος προς τη βρετανική κυβέρνηση υπομνήματός του, εξηγώντας στους Βρετανούς ότι ένα σημείο που αφορούσε κυρίως την τουρκική κυβέρνηση ήταν να διασφαλίσει ότι οι ξένες ναυτικές δυνάμεις που θα εισέρχονταν στα Στενά ή θα παρέμεναν μεταξύ των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου την ίδια ακριβώς στιγμή, δεν θα έπρεπε ποτέ η ισχύς τους να είναι επαρκής ώστε να απειληθεί η τουρκική ασφάλεια στα Στενά ή στη Θάλασσα του Μαρμαρά. Το ζήτημα αυτό, υπογράμμισε, ήταν εντελώς διαφορετικό από εκείνο που αφορούσε το σύνολο των ναυτικών δυνάμεων που ίσως να εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα ή αντιστρόφως. Ίσως τελικά να συμφωνείτο ότι η συνολική δύναμη που θα λάμβανε άδεια διάπλου και εξόδου στη Μαύρη Θάλασσα θα περιλάμβανε συγκεκριμένο (δηλαδή ορισμένο εκ των προτέρων) αριθμό σκαφών. Όμως ίσως ο

¹⁰⁶⁰ BDF/A/II/B/34/21/ [E 3065/26/44], *Record of a Meeting (No. 4) between M. Numan Menemencioğlu and Representatives of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

αριθμός αυτός να αποτελούσε το συνολικό άθροισμα μιας συστοιχίας ναυτικών δυνάμεων, για παράδειγμα της «Α+Β+Γ». Ενώ καθεμιά από αυτές θα μπορούσε να διαπλέει τα Στενά χωρίς να θέτει σε κίνδυνο την ασφάλεια της Τουρκίας, τούτο δεν θα συνέβαινε στην περίπτωση που οι δύο πρώτες και κατά μείζονα λόγο οι τρεις μαζί επιχειρούσαν να εισέλθουν και να διαπλεύσουν τα Στενά¹⁰⁶¹.

Ο Μενεμεντζιογλου έθιξε και ένα άλλο ζήτημα. Η σύμβαση του 1923 ρύθμιζε τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία της καθεμιάς Δύναμης ξεχωριστά και τίποτα δεν μπορούσε να σταματήσει δύο ή τρεις ή τον οποιοδήποτε αριθμό Δυνάμεων από το να ενωθούν και να στείλουν ταυτόχρονα στα Στενά την επιτρεπόμενη ναυτική δύναμη. Μια τέτοια διαδικασία φυσικά αντέκειτο στο αντικείμενο των τωρινών τουρκικών προτάσεων. Συνεπώς, η τουρκική κυβέρνηση θα ήθελε να καταστήσει σαφές ότι σε όποιο σημείο της σύμβασης που θα υπογραφόταν υπήρχε αναφορά στο ότι οι ξένες ναυτικές δυνάμεις που θα στέλνονταν στα Στενά δεν θα υπερέβαιναν μια συγκεκριμένη ισχύ, τούτο θα αφορούσε τις συνδυασμένες δυνάμεις όλων των κρατών που ίσως σκόπευαν να στείλουν στα Στενά εκείνη τη δεδομένη χρονική στιγμή¹⁰⁶².

Κατά τη διάρκεια της συζήτησης έγινε φανερό ότι η τουρκική κυβέρνηση διαχώριζε το πρόβλημα σε δύο κατηγορίες: α) την ασφάλεια της Δύναμης της Μαύρης Θάλασσας ως μέτρο σύγκρισης των συνολικών ναυτικών δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα και β) την ασφάλεια της Τουρκίας στα Στενά και στη Θάλασσα του Μαρμαρά, ως μέτρο σύγκρισης των συνολικών δυνάμεων που θα επιτρέπονταν στα Στενά ανά πάσα στιγμή. Όπως εξήγησε ο Μενεμεντζιογλου, η Σύμβαση των Στενών κάλυπτε μόνο την πρώτη κατηγορία ενώ το υπόμνημά του έθιγε μόνο τη δεύτερη και πρόσθεσε ότι σύντομα ανέμενε τηλεγραφικές οδηγίες από την Άγκυρα ως προς τον προσδιορισμό του μέτρου σύγκρισης που θα πρότεινε η τουρκική κυβέρνηση για τη Μαύρη Θάλασσα¹⁰⁶³.

Στο σημείο αυτό παρενέβη ο αντιναύαρχος Ρότζερ Μπέλλαϊρς (1884-1959), ο οποίος ρώτησε τον Μενεμεντζιογλου αν το υπόμνημα που είχε επιδώσει στον Ρέντελ αφορούσε την εφαρμογή των προτάσεών του σε συνθήκες ειρήνης και αν θα κατέθετε τις απόψεις του ως προς τις ρυθμίσεις του διάπλου των πολεμικών σκαφών σε περίπτωση πολέμου, της Τουρκίας ευρισκόμενης σε ουδετερότητα. Ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών απάντησε ότι οι

¹⁰⁶¹ BDF/A/II/B/34/21/ [E 3065/26/44], *Record of a Meeting (No. 4) between M. Numan Menemencioğlu and Representatives of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

¹⁰⁶² BDF/A/II/B/34/21/ [E 3065/26/44], *Record of a Meeting (No. 4) between M. Numan Menemencioğlu and Representatives of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

¹⁰⁶³ BDF/A/II/B/34/21/ [E 3065/26/44], *Record of a Meeting (No. 4) between M. Numan Menemencioğlu and Representatives of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

προτάσεις του υπομνήματός του θα εφαρμόζονταν μόνο υπό κανονικές συνθήκες ή σε περιόδους ειρήνης. Η περίπτωση πολέμου καλυπτόταν λίγο έως πολύ από την υπάρχουσα σύμβαση, μολονότι θα έπρεπε να προβλεφθούν περισσότεροι ορισμοί για διάφορες περιπτώσεις εκτάκτων αναγκών, όπως της απειλής πολέμου και για τις διάφορες μορφές της ουδετερότητας. Ο Μενεμεντζιογλου επανέλαβε ότι, αν το ζήτημα των κανονισμών του διάπλου των πολεμικών πλοίων σε περιόδους ειρήνης τακτοποιείτο σύμφωνα με τις κατευθυντήριες γραμμές του υπομνήματος και, αν διευθετείτο ικανοποιητικά το σημείο όπου υπήρχε πρόβλεψη απειλής πολέμου, τότε πίστευε ότι η τουρκική κυβέρνηση θα ήταν πρόθυμη να δεχθεί τη χρήση του όρου «γνωστοποίηση» αντί της έκφρασης «χορήγηση άδειας» για τον διάπλου των πολεμικών σκαφών σε περιόδους ειρήνης¹⁰⁶⁴.

Προς το τέλος της σύσκεψης έγινε αναφορά και στο ζήτημα της πρόσβασης στα πολεμικά κοιμητήρια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Ο Μενεμεντζιογλου σημείωσε ότι το ζήτημα ήταν απίθανο να θιγεί, καθώς είχε ρυθμιστεί με τη Συνθήκη της Λωζάννης και έκτοτε δεν είχαν υπάρξει αιτήματα ως προς την τροποποίηση του σχετικού τμήματός της. Ωστόσο, πρόσθεσε ότι θα έπρεπε να θεσπιστούν κανονισμοί που θα διασφάλιζαν ότι οι επισκέπτες των πολεμικών κοιμητηρίων δεν θα περιφέρονταν ανεξέλεγκτοι στις στρατιωτικές ζώνες. Ο Ρέντελ τόνισε ότι το θέμα παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την Αυτοκρατορική Επιτροπή Πολεμικών Κοιμητηρίων, διότι ο αντιπρόσωπός της κατοικούσε στο Τσανάκκαλε, το οποίο πιθανότατα θα περιλαμβανόταν στη στρατιωτική ζώνη. Επίσης, η βρετανική κυβέρνηση είχε στρέψει την προσοχή της στην εξασφάλιση της ζωής και της παρουσίας των Βρετανών υπηκόων που διέμεναν στα εδάφη που επρόκειτο να ανακηρυχθούν σε στρατιωτικές ζώνες. Ο Μενεμεντζιογλου ανέμενε ότι δεν θα υπάρξουν δυσκολίες στο ζήτημα αυτό. Θεωρούσε όμως ότι δεν θα έπρεπε να περιληφθεί στην όποια τροποποιητική σύμβαση εφόσον αποτελούσε υπόθεση καθαρά βρετανο-τουρκική, η οποία θα μπορούσε να διευθετηθεί μεταξύ των δύο κυβερνήσεων, χωρίς τη συμμετοχή των άλλων Δυνάμεων. Τέλος, ύστερα από πρόταση του Μενεμεντζιογλου, συμφωνήθηκε ότι στην επόμενη τους συνάντηση η σύμβαση θα εξεταζόταν άρθρο προς άρθρο, όπως και οι απόψεις του Ναυαρχείου ως προς την πρόταση του υπομνήματος για τους κανονισμούς¹⁰⁶⁵.

Το θέμα που αναπτύχθηκε στην τελευταία σύσκεψη (27 Μαΐου) αφορούσε τον τρόπο που οι προτεινόμενες ρυθμίσεις του τουρκικού υπομνήματος θα επηρέαζαν το δικαίωμα της εισόδου των πολεμικών πλοίων στα Στενά και την έξοδό τους στη Μαύρη Θάλασσα. Το ερώτημα που έθεσαν οι επιτελείς του Ναυαρχείου στον Μενεμεντζιογλου σχετιζόταν με τη σειρά προτεραιότητας με την

¹⁰⁶⁴ BDF/A/II/B/34/21/ [E 3065/26/44], *Record of a Meeting (No. 4) between M. Numan Menemencioğlu and Representatives of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

¹⁰⁶⁵ BDF/A/II/B/34/21/ [E 3065/26/44], *Record of a Meeting (No. 4) between M. Numan Menemencioğlu and Representatives of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 26/05/1936.

οποία δύο ή περισσότερες Δυνάμεις θα μπορούσαν να στέλνουν τα πολεμικά τους πλοία στα Στενά. Ο γενικός γραμματέας απάντησε ότι το δικαίωμα προτεραιότητας σε περίοδο ειρήνης θα αποκτούσε η Δύναμη που πρώτη θα ζητούσε την άδεια εισόδου και διάπλου των Στενών ή θα γνωστοποιούσε - αν χρειαζόταν- την πρόθεσή της αυτή. Αν, δηλαδή, δύο ή τρεις Δυνάμεις ανακοίνωναν ή ζητούσαν την άδεια περίπου την ίδια στιγμή και αν το σύνολο των ναυτικών δυνάμεων που επιθυμούσε να στείλει η κάθε μία στη Μαύρη Θάλασσα ήταν τέτοιου μεγέθους που καθιστούσε αναγκαία την είσοδο και τον διάπλου των Στενών κατά τμήματα, θα ήταν δυνατό να εισέλθει πρώτο το πρώτο τμήμα μιας Δύναμης, κατόπιν το πρώτο τμήμα μιας άλλης Δύναμης ή Δυνάμεων, αργότερα το δεύτερο τμήμα της πρώτης Δύναμης και ούτω καθεξής. Ο Μενεμεντζιογλου εξήγησε ότι εφόσον ο τουρκικός στόλος θα αποτελούσε το μέτρο σύγκρισης για τον διάπλου διαμέσου των Στενών και ο σοβιετικός στόλος -που ήταν ο ισχυρότερος επί του παρόντος- το μέτρο σύγκρισης για τον διάπλου προς τη Μαύρη Θάλασσα, θα ήταν απίθανο για την οποιαδήποτε Δύναμη να έχει τη δυνατότητα να στείλει στη Μαύρη Θάλασσα πολεμικά σκάφη, των οποίων το μέγεθος θα ήταν πάνω από το διπλάσιο του μεγέθους της ναυτικής δύναμης που θα μπορούσε να διέλθει τα Στενά ταυτόχρονα. Καθώς ο διάπλους των Στενών ήταν ζήτημα μισής ημέρας υπό κανονικές συνθήκες, ο προτεινόμενος κανονισμός δεν θα συνεπαγόταν παρά μια καθυστέρηση 24 ωρών του διερχόμενου ναυτικού σχηματισμού. Ακόμη και σε περιπτώσεις που θα υπήρχε αυξημένη κινητικότητα στην είσοδο των Στενών, η καθυστέρηση δεν θα ήταν μεγαλύτερη των δύο ή τριών ημερών¹⁰⁶⁶.

Το Ναυαρχείο μολονότι εξέφρασε αντιρρήσεις στο ζήτημα της επιβολής καθολικού περιορισμού στις ναυτικές δυνάμεις αντί του περιορισμού για κάθε μία χώρα ξεχωριστά, συμφώνησε να μελετήσει το ζήτημα με κατανόηση. Παρ' όλα αυτά, θεωρούσε ότι η δυσκολία συνδεόταν κυρίως με το ζήτημα των συνολικών δυνάμεων που θα μπορούσαν να εισέλθουν στη Μαύρη Θάλασσα. Αν στην περίπτωση αυτή ο περιορισμός τους προβλεπόταν να είναι, επίσης, καθολικός, μια Δύναμη θα μπορούσε να στείλει τις έως του μέγιστου επιτρεπόμενου όριου ισχύος ναυτικές δυνάμεις της, καθιστώντας ταυτόχρονα αδύνατη την αποστολή του πολεμικού ναυτικού μιας άλλης Δύναμης. Ο Μενεμεντζιογλου παραδέχθηκε ότι όντως η διαδικασία αποστολής ναυτικών δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα ανά τμήματα θα παρεμπόδιζε την όλη διαδικασία. Παρ' όλα αυτά, πίστευε ότι το ζήτημα του περιορισμού τους αναφορικά με τον διάπλου των Στενών και εκείνο του περιορισμού τους όσον αφορά την είσοδο στη Μαύρη Θάλασσα, θα μπορούσαν να εξεταστούν μεμονωμένα¹⁰⁶⁷.

¹⁰⁶⁶ BDF/A/II/B/34/21/ [E 3067/26/44], *Record of a Meeting (No. 5) between M. Numan Menemencioğlu and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 27/05/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 47-48.

¹⁰⁶⁷ BDF/A/II/B/34/22/ [E 3067/26/44], *Record of a Meeting (No. 5) between M. Numan Menemencioğlu and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 27/05/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 48.

Ο Μενεμεντζιογλου ακολούθως εξήγησε στους εμπειρογνώμονες του Φόρεϊν Όφισ και του Ναυαρχείου ότι τα Στενά ήταν καθαρά τουρκικό ζήτημα, ενώ για τον περιορισμό των ναυτικών δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα -μολονότι και αυτό το θέμα αφορούσε την Τουρκία άμεσα- θα έπρεπε να ληφθούν υπόψη και οι θέσεις των άλλων Δυνάμεων. Ο λόγος ήταν ότι η οχύρωση και η άμυνα του Βοσπόρου θα ήταν ευκολότερο να οργανωθούν σε σχέση με τα Δαρδανέλλια και ότι η Τουρκία δεν θα επιθυμούσε τη συγκέντρωση ξένων, εν δυνάμει, εχθρικών δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα, όπου θα βρίσκονταν σε πλεονεκτικότερη θέση για να επιτεθούν παρά αν παρέμεναν στη Μεσόγειο¹⁰⁶⁸.

Ο Ρέντελ κατόπιν σημείωσε την ανησυχία του Ναυαρχείου για το μέγεθος του τουρκικού στόλου και, αν εκείνος, προβλεπόταν να μειωθεί. Ο Μενεμεντζιογλου ανέφερε ότι δεν υπήρχε μια τέτοια πρόθεση και τελικά αποφασίστηκε ότι επί του παρόντος δεν θα θιγόταν το ζήτημα για το ελάχιστο μέγεθος μιας ναυτικής δύναμης που θα μπορούσε να διέλθει τα Στενά την οποιαδήποτε χρονική στιγμή¹⁰⁶⁹.

Κατά τη διάρκεια του δευτέρου μέρους της σύσκεψης εξετάστηκε η Σύμβαση των Στενών άρθρο προς άρθρο. Οι απόψεις της τουρκικής κυβέρνησης στο ζήτημα της κατάργησης και της τροποποίησης των διατάξεων της σύμβασης, όπως τέθηκαν από τον Μενεμεντζιογλου, ήταν οι εξής: Αναφορικά με το πρώτο άρθρο, οι λέξεις «και στον αέρα» θα έπρεπε να παραλειφθούν από αυτό¹⁰⁷⁰, εφόσον η ελευθερία του διάπλου για τα πολεμικά αεροσκάφη πάνω από την περιοχή των Στενών ήταν ασύμβατη με την επαναστρατιωτικοποίησή τους. Εναλλακτικά, αν οι λέξεις αυτές διατηρούνταν, θα ήταν απαραίτητο να εισαχθεί ένα ειδικό παράρτημα που θα κάλυπτε με λεπτομέρειες το ζήτημα της εναέριας διέλευσης. Η προετοιμασία ενός τέτοιου παραρτήματος θα απαιτούσε σημαντική εργασία, αλλά θα ήταν και αμφίβολης χρηστικότητας. Σχετικά με το δεύτερο άρθρο και για τους ίδιους λόγους, οι λέξεις «και αεροσκαφών» (των εμπορικών και πολεμικών) θα έπρεπε να παραλειφθούν. Τα άρθρα 3-9, 17 και 18 θα έπρεπε να καταργηθούν εντελώς. Τα άρθρα 10-16 θα διατηρούνταν στην περίπτωση που δεν καταργείτο και η Επιτροπή των Στενών. Το άρθρο 19 θεωρήθηκε ότι δεν είχε πραγματική σημασία, η διατήρησή του, ωστόσο, αφορούσε περισσότερο

¹⁰⁶⁸ BDFA/II/B/34/22/ [E 3067/26/44], *Record of a Meeting (No. 5) between M. Numan Menemencioğlu and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 27/05/1936.

¹⁰⁶⁹ BDFA/II/B/34/22/ [E 3067/26/44], *Record of a Meeting (No. 5) between M. Numan Menemencioğlu and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 27/05/1936.

¹⁰⁷⁰ Το άρθρο 1 της Σύμβασης των Στενών στην αγγλική γλώσσα έχει ως εξής: *The High Contracting Parties agree to recognise and declare the principle of freedom of transit and of navigation by sea and by air in the Strait of the Dardanelles, the Sea of Marmora and the Bosphorus, hereinafter comprised under the general term of the "Straits."* Η μετάφραση του άρθρου στην ελληνική, αντίθετα, ουδόλως αναφέρεται στην εναέρια ναυσιπλοΐα των Στενών.

τις άλλες Δυνάμεις παρά την Τουρκία. Σε κάθε περίπτωση, θα χρειαζόταν κάποια προφορική αποσαφήνιση ότι η προσχώρηση στη σύμβαση θα αφορούσε την τροποποιητική σύμβαση.

Ως προς το παράρτημα του άρθρου 2, ο Μενεμεντζίογλου εξέφρασε τις ακόλουθες απόψεις:

§1 (β): i) Η ουδετερότητα θα έπρεπε να οριστεί σύμφωνα με τις προβλέψεις του Συμφώνου της ΚτΕ.

ii) Οι αναφορές στα αεροσκάφη θα έπρεπε να παραλειφθούν.

§1 (γ): i) Η εμπλοκή σε πόλεμο θα έπρεπε να οριστεί σύμφωνα με τις προβλέψεις του Συμφώνου της ΚτΕ, καθώς επίσης και η κατάσταση απειλής πολέμου.

ii) Οι αναφορές στα αεροσκάφη θα έπρεπε να παραλειφθούν.

§2 (α): i) Χρειαζόταν ουσιώδη τροποποίηση σύμφωνα με τον συμφωνημένο νέο κανονισμό.

ii) Οι αναφορές στην Επιτροπή των Στενών θα διατηρούνταν μόνο αν εκείνη εξακολουθούσε να υφίσταται.

§2 (β): i) Η ουδετερότητα θα έπρεπε να οριστεί.

ii) Οι αναφορές στα αεροσκάφη θα έπρεπε να παραλειφθούν.

§2 (γ): i) Η εμπλοκή σε πόλεμο καθώς και η απειλή πολέμου θα έπρεπε να οριστούν.

ii) Οι αναφορές στα ουδέτερα αεροσκάφη θα έπρεπε να παραλειφθούν.

§3: Οι αναφορές στα αεροσκάφη θα έπρεπε να παραλειφθούν.

Οι παράγραφοι 4, 5 και 6 δεν χρειάζονταν τροποποίηση. Η παράγραφος 5 περιείχε αναφορές στα αεροσκάφη και μολονότι ο Μενεμεντζίογλου δεν τις σημείωσε, θα έπρεπε για λόγους ακολουθίας κι συνέπειας να καταργηθούν¹⁰⁷¹.

Μετά το πέρας των συνομιλιών και την αποχώρηση του Μενεμεντζίογλου από το Λονδίνο, ο Ρέντελ με υπόμνημά του εξήγησε τους λόγους που οι αντιρρήσεις του Ναυαρχείου έπρεπε να παρακαμφθούν. Κατά την άποψή του, το Ναυαρχείο έκρινε ότι η ελευθερία του διάπλου των διεθνών υδάτινων οδών θα έπρεπε να διέπεται από διεθνείς κανονισμούς που θα είχαν συμφωνηθεί σε διεθνές επίπεδο. Η αντίληψη της Τουρκίας για τη χορήγηση άδειας του διάπλου δημιουργούσε όχι μόνο μια επικίνδυνη κατάσταση -ένα προηγούμενο- αλλά θα περιόριζε, επίσης, τη δυνατότητα της Μεγάλης Βρετανίας για την αποστολή επαρκών ναυτικών μονάδων της στη Μαύρη Θάλασσα. Για τους λόγους αυτούς, το Ναυαρχείο δεν επιθυμούσε οι μελλοντικοί κανονισμοί να διαφέρουν ουσιαστικά από τους ήδη υπάρχοντες στην παρούσα Σύμβαση των Στενών. Ωστόσο, ο Ρέντελ πίστευε ότι από πολιτικής σκοπιάς και εκτίμησης του ζητήματος, η ύπαρξη κανονισμών δεν θα προσέφερε πραγματικά πλεονεκτήματα και θα ήταν σάφρον για τη βρετανική κυβέρνηση να ικανοποιήσει τα desiderata της Τουρκίας, δηλαδή την άσκηση του απόλυτου ελέγχου της σχετικά με

¹⁰⁷¹ BDFA/II/B/34/23/ [E 3099/26/44], *Record of a Meeting (No. 5) between M. Numan Menemencioğlu and Members of the Foreign Office and Admiralty to Discuss the Proposed Revision of the Straits Convention of July 24, 1923*, Eastern Department, Foreign Office, 28/05/1936.

την είσοδο και τον διάπλου των Στενών. Εξάλλου, ένας τέτοιος διακανονισμός θα ανταποκρινόταν άμεσα στις πραγματικότητες της κατάστασης, διότι από τη στιγμή που η Τουρκία επαναστρατιωτικοποιούσε τα Στενά, θα ήταν ικανή -όποτε το έκρινε -να εμποδίσει τον διάπλου. Αν, από την άλλη πλευρά, η Μεγάλη Βρετανία δεν ακολουθούσε την πολιτική των παραχωρήσεων προς την Τουρκία, ο Ρέντελ προέβλεπε ότι το Λονδίνο θα βρισκόταν απομονωμένο στην επερχόμενη συνδιάσκεψη στο Μοντρέ, ως αντιτιθέμενο να εργαστεί από κοινού με την τουρκική αντιπροσωπεία. Στην περίπτωση αυτή, συνέχιζε, κάποια άλλη Δύναμη -πιθανόν η Σοβιετική Ένωση- ίσως λάμβανε την πρωτοβουλία να προτείνει να δοθούν στην κυβέρνηση της Άγκυρας πλήρεις εξουσίες και αρμοδιότητες ως προς τη διέλευση των Στενών. Συνεπώς, αντί η Μεγάλη Βρετανία να ενδυναμώσει την πολιτική της θέση στη συνδιάσκεψη με την εξασφάλιση της συνεργασίας της Τουρκίας και όποιας άλλης Δύναμης, όπως της Σοβιετικής Ένωσης και των Δυνάμεων της Βαλκανικής Συνεννόησης, ήταν πιθανό να βρεθεί εκτεθειμένη¹⁰⁷².

Παρομοίως με τον Ρέντελ, ο Ήντεν τόνιζε την ανάγκη να διατηρηθεί η φιλία της Τουρκίας, ενώ, αντίθετα, η διστακτικότητα της βρετανικής κυβέρνησης να συναινέσει στο αίτημά της θα επέφερε το χειρότερο δυνατό αποτέλεσμα από πολιτική σκοπιά. Μολονότι το Φόρεϊν Όφισ δεν παρέβλεπε παντελώς τους στρατηγικούς παράγοντες που είχαν επισημανθεί από το Ναυαρχείο, προτίμησε τελικά να επιλέξει μια πολιτική συνεργασίας απέναντι στην Τουρκία που θεωρούσε ότι μακροπρόθεσμα και σε δυσοίωνες καταστάσεις θα απέφερε καρπούς, παρά να ακολουθήσει ένα αυστηρώς δομημένο πλαίσιο κανόνων που θα ανταποκρινόταν μόνο στις ανάγκες της βρετανικής ναυτικής στρατηγικής και το οποίο ήταν βέβαιο ότι θα προκαλούσε αντιδράσεις και η λειτουργία του θα αποδεικνυόταν, κατά πάσα πιθανότητα, ανεφάρμοστη¹⁰⁷³.

iii) Το τουρκικό προσχέδιο για την αναθεώρηση της Σύμβασης των Στενών: η τελική κρίση της βρετανικής κυβέρνησης και η προετοιμασία της Ελλάδας για τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ. Οι παρατηρήσεις των αρμόδιων ελληνικών αρχών για το ζήτημα της τροποποίησης του καθεστώτος των Στενών

Ο Μενεμεντζιόγλου αναχώρησε από το Λονδίνο προφανώς ικανοποιημένος από τη συνεργασία του με τους εμπειρογνώμονες της βρετανικής κυβέρνησης και από την υπόσχεση που έλαβε από εκείνη ότι θα υποστηρίξει τις απόψεις της Τουρκίας στο Ζήτημα των Στενών¹⁰⁷⁴. Στις 3 Ιουνίου, η βρετανική κυβέρνηση με τηλεγράφημά της προς την Άγκυρα απάντησε θετικά στην

¹⁰⁷² Deluca, *Great Power*, σ. 48-49.

¹⁰⁷³ Deluca, *ό.π.*, σ. 49.

¹⁰⁷⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1419, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 28/05/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1827, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 29/05/1936.

επίσημη πρόσκληση που της είχε απευθύνει ο Αράς (29 Μαΐου), καλώντας την να συμμετάσχει στη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ¹⁰⁷⁵.

Στις 12 Ιουνίου 1936 ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών κοινοποίησε προς τους αντιπροσώπους των ενδιαφερομένων Δυνάμεων στην Άγκυρα

«[...] κείμενον σημειώματος [...] εν ω περιέχεται συνοπτική έκθεσις των αρχών υφ' ων εμπνέεται το καταρτιζόμενον ήδη υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως σχέδιον όπερ μέλλει να συζητηθή κατά την προσεχή Διάσκεψιν των Στενών εν Montreux. [...]»¹⁰⁷⁶.

Οι προτάσεις του σημειώματος είχαν εγκριθεί από το τουρκικό υπουργικό συμβούλιο που συνεδρίασε στις 9 Ιουνίου υπό την προεδρία του Ατάτουρκ και με την παρουσία του Φεβζί Τσακμάκ¹⁰⁷⁷. Κατά τις πληροφορίες της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα, η τελική σύνταξη του τουρκικού σχεδίου που ακόμη δεν είχε ολοκληρωθεί, βασιζόταν

«[...] επί αρχών α) γενικής ασφαλείας της Τουρκίας, β) ειδικής ασφαλείας Στενών Δαρδανελλίων και γ) ασφαλείας Ευξείνου Πόντου [...]. Διατάξεις περί γενικής ασφαλείας Τουρκίας καταργούν αναφερόμενα αφοπλισμόν άρθρα Συμβάσεως Στενών Δαρδανελλίων και δύο ελληνικών νήσων καθορίζουσαι όρους διελεύσεως πολεμικών πλοίων εν ειρήνη, πολέμω και εν περιπτώσει απειλής πολέμου κατά Τουρκίας και εξασφαλίζουνσι πλήρη ελευθερίαν ναυσιπλοΐας εμπορικών πλοίων. Καθ' όσον αφορά εις ειδικήν ασφάλειαν Στενών Δαρδανελλίων και εξασφάλισιν Τουρκίας έναντι απροσδοκίτου επιθέσεως σχέδιον περιορίζει 14.000 τόννους χωρητικότητα πολεμικών πλοίων δυναμένων να διέλθουν Στενά Δαρδανελλίων και απαγορεύει διέλευσιν υποβρυχίων. Καθ' όσον αφορά ασφάλειαν Ευξείνου Πόντου προβλέπει ότι οριζόμενου ανωτάτου ορίου δια έκαστον κράτος εις 14.000 τόννους συνολικήν χωρητικότητα ξένων πολεμικών πλοίων επισκεπτομένων Ευξείνου Πόντον δεν δύνανται υπερβούν 28.000 τόννους. Ανάλογος διακανονισμός προβλέπεται δια διέλευσιν πολεμικών πλοίων κρατών Ευξείνου Πόντου εις Μεσόγειον. Καταργείται τέλος Επιτροπή Στενών. [...]»¹⁰⁷⁸.

Σύμφωνα με τις εξηγήσεις που έδωσε ο Μενεμεντζίογλου στον Βατικιώτη,

¹⁰⁷⁵ DBFP/II/XVI/503, No 135 [E 3471/26/44], James Morgan to Mr. Eden, Angora, 12/06/1936 (υποσημ. 1 του εγγράφου).

¹⁰⁷⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1547 (λίαν επείγον), Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 12/06/1936.

¹⁰⁷⁷ BDFA/II/B/34/27, No 328 [3596/26/44], Mr. Morgan (Angora) to Mr. Eden, 12/06/1936.

¹⁰⁷⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1547, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 12/06/1936· DBFP/II/XVI/503, No 135 [E 3471/26/44], James Morgan to Mr. Eden, Angora, 12/06/1936· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 210-211.

«[...] αι αναφερόμεναι εν τω πρώτω κεφαλαίω του εν λόγω σημειώματος περί των πολεμικών πλοίων διατάξεις συνεπάγονται το δικαίωμα της απαγορεύσεως διελεύσεως δια των Στενών πολεμικών πλοίων ξένων Δυνάμεων εν περιπτώσει καθ' ην η Τουρκία ήθελεν είναι εμπόλεμος.

Όσον αφορά την περίπτωσιν απειλής πολέμου, η Τουρκία θέλει διατηρήση ωσαύτως το δικαίωμα του κλεισίματος των Στενών, εφ' όσον εκ της ενδεχομένης προσφυγής της εις την Κοινωνίαν των Εθνών ήθελε διαπιστωθή η ύπαρξις τοιούτου κινδύνου.»¹⁰⁷⁹.

Το κείμενο, που έφερε ημερομηνία 11 Ιουνίου, επιδόθηκε μόλις δέκα ημέρες πριν από την έναρξη της συνδιάσκεψης¹⁰⁸⁰. Τρεις ημέρες ύστερα από την κοινοποίηση του σημειώματος, ο Ήντεν με απόρρητο υπόμνημά του προς την κυβέρνηση την ενημέρωσε ότι ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας και υφυπουργός Εξωτερικών Τζέιμς Ρίτσαρντ Στάνχοουπ (λόρδος Στάνχοουπ 1880-1967) θα έπρεπε να εξουσιοδοτηθεί να συμφωνήσει αμέσως στην κατάργηση εκείνων των άρθρων της Σύμβασης των Στενών που προέβλεπαν την αποστρατιωτικοποίηση της ζώνης των Στενών. Όπως εξήγησε, αν οι Τούρκοι είχαν αποφασίσει να ακολουθήσουν το παράδειγμα της Γερμανίας και να αποκηρύξουν μονομερώς τη Σύμβαση των Στενών, η Μεγάλη Βρετανία δεν θα είχε τη δυνατότητα να τους εμποδίσει. Το γεγονός όμως ότι ενήργησαν με τον κατάλληλο και ορθό τρόπο προσπαθώντας με τη διαπραγμάτευση και τη συμφωνία να διασφαλίσουν την αναθεώρηση εκείνης της συμβατικής πράξης, τους έδινε το δικαίωμα να αξιώσουν ευνοϊκή μεταχείριση. Εξάλλου, το πλέον σημαντικό ήταν ότι η αναθεώρηση μιας συνθήκης ως αποτέλεσμα διαπραγμάτευσης θα ωφελούσε περισσότερο από μια μονομερή αποκήρυξή της -και τούτο θα καταστεί σαφές. Επίσης, η Μεγάλη Βρετανία από πολιτική σκοπιά είχε ύψιστο συμφέρον να αναπτύξει και να ενδυναμώσει τις φιλικές της σχέσεις με την Τουρκία και να ανταποκριθεί στα διαβήματά της προς αυτήν την κατεύθυνση. Επομένως, από κάθε άποψη ο επικεφαλής του Φόρεϊν Όφισ θεωρούσε ότι το πιο σημαντικό για τη βρετανική κυβέρνηση ήταν να δηλώσει εξαρχής όσο το δυνατό αφειδώς και ολοκληρωτικά τη συγκατάθεσή της στην αξίωση της Τουρκίας -στην οποία, άλλωστε, δεν μπορούσε να αντισταθεί. Ακόμη, ο Ήντεν παρατηρούσε ότι αναφορικά με την αναθεώρηση των διατάξεων που σχετίζονταν με τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη, του φαινόταν ότι δεν θα υπήρχε κάποια ανυπέβλητη δυσκολία να παραχωρηθεί στους Τούρκους ό, τι επιδίωκαν, εντός πάντα ενός λογικού πλαισίου. Υπό τις συνθήκες αυτές, ο Ήντεν πρότεινε στα κυβερνητικά μέλη ότι ο λόρδος

¹⁰⁷⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1547, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 12/06/1936.

¹⁰⁸⁰ Το πλήρες κείμενο του σχεδίου στη γαλλική γλώσσα περιλαμβάνεται στο Παράρτημα Β', αρ. 10, σ. 596-598. Το κείμενο περιλαμβάνεται, επίσης, αυτούσιο και στο Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 112-114.

Στάνχοουπ θα έπρεπε να εξουσιοδοτηθεί να αποδεχθεί την όποια λύση, στην οποία κατέληγαν από κοινού το Φόρεϊν Όφισ και το Ναυαρχείο¹⁰⁸¹.

Το υπόμνημα του Ήντεν εξετάστηκε κατά τη διάρκεια της κυβερνητικής σύσκεψης στις 17 Ιουνίου 1936, η οποία αποφάσισε την αποδοχή του και ότι στόχος της πολιτικής της βρετανικής αντιπροσωπείας στις επερχόμενες διαπραγματεύσεις έπρεπε να είναι η επίτευξη συμφωνίας στη βάση των γενικών γραμμών που πρότεινε ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας¹⁰⁸².

Στην Αθήνα, η ελληνική κυβέρνηση ύστερα από τις έγγραφες και προφορικές διαβεβαιώσεις της Τουρκίας για την επαναστρατιωτικοποίηση της Λήμνου και της Σαμοθράκης, ξεκίνησε τις προετοιμασίες την για τη συμμετοχή της στη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ. Ο Αράς είχε απευθύνει διαμέσου του Βιβίκα-Ρωσέττη πρόσκληση στον Μεταξά να «[...] αντιπροσωπεύση Ελλάδα και θα είναι ευτυχής να συνεργασθή μετ' αυτής εν τω πνεύματι φιλικής αλληλεγγύης ο επρυτάνευσε κατά τας συνεδριάσεις του Βελιγραδίου. [...]»¹⁰⁸³. Στην πρόσκληση του Αράς, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας απάντησε ως εξής:

«[...] Παρακαλώ ανακοινώσατε Τούρκω Υπουργώ Εξωτερικών ότι ελπίζω δυνηθώ ηγηθώ προσωπικώς Ελληνικής Αντιπροσωπείας παρά Διασκέψει Montreux 22 Ιουνίου. Θέλετε προσθέσει ότι διατηρών την καλύτεραν ανάμνησιν της εγκαρδίου συνεργασίας μας εν Αθήναις και Βελιγραδίω θα είμαι λίαν ευτυχής συνεργασθώ και πάλιν μετ' αυτού εν αυτώ πνεύματι δια ρύθμισιν ζητήματος Στενών κατά τρόπον ικανοποιητικών.»¹⁰⁸⁴.

Στις 30 Μαΐου ο Μεταξάς απάντησε θετικά στην επίσημη πρόσκληση που είχε απευθύνει την προηγούμενη ο Αράς στην ελληνική κυβέρνηση, καλώντας την να συμμετάσχει στη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ¹⁰⁸⁵. Επικεφαλής αντιπρόσωποι της Ελλάδας ορίστηκαν ο Νικόλαος Πολίτης και ο Νικόλαος Μαυρουδής¹⁰⁸⁶, ενώ τα υπόλοιπα μέλη της αποστολής ήταν ο πλοίαρχος Κωνσταντίνο Οικονόμου και οι τμηματάρχες Α' Τάξεως του Υπουργείου Εξωτερικών Πίνδαρος Ανδρουλής και Βασίλειος Μόστρας¹⁰⁸⁷.

¹⁰⁸¹ CAB 24/262/58, *The Montreux Conference to consider the Revision of the Straits Convention of Lausanne*, Memorandum by the Secretary of State of Foreign Affairs, 15/06/1936· The Rt. Hon. the Earl of Avon, *The Eden Memoirs*, σ. 420.

¹⁰⁸² CAB 23/84/13 (Secret), *Meeting of the Cabinet to be held at No. 10, Downing Street, S. W. 1., on on WEDNESDAY, 17th June, 1936, at 11.00 a.m.*

¹⁰⁸³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 628, Ραούλ Βιβίκα-Ρωσέττης (Γενεύη) προς Ιωάννη Μεταξά, 15/05/1936.

¹⁰⁸⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 9408, Ιωάννης Μεταξάς προς Μόνιμη Αντιπροσωπεία Γενεύης, Αθήνα, 16/05/1936.

¹⁰⁸⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, ά. αρ. τηλ. Ρ. Αράς προς Ιωάννη Μεταξά, 29/05/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 10367/A/I, Ιωάννης Μεταξάς προς Ρ. Αράς, 30/05/1936.

¹⁰⁸⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 10562, Ιωάννης Μεταξάς προς Νικόλαο Πολίτη, Αθήνα, 03/06/1936· ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, Georges II, Roi des Hellènes, Σχέδιον πληρεξουσίου κ.κ. Ν. Πολίτη και Ν. Μαυρουδή, Athènes, 12/06/1936.

¹⁰⁸⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 11342, Σημείωμα Ιωάννη Μεταξά προς Α' Πολ. Εκ. Δαπανών ΥΠΙΕΞ, Αθήνα, 13/06/1936.

Παράλληλα, σε υπηρεσιακό επίπεδο η αναθεώρηση των διατάξεων του καθεστώτος των Στενών αποτέλεσε αντικείμενο εξέτασης από τα αρμόδια όργανα του Υφυπουργείου Εμπορικής Ναυτιλίας και του ΓΕΝ. Στις εκθέσεις που υπέβαλαν στο Υπουργείο Εξωτερικών σχετικά με τις συνέπειες που θα επέφερε η τροποποίηση της Σύμβασης του 1923, έλαβαν υπόψη τις ακόλουθες δύο παραμέτρους: την προάσπιση των συμφερόντων της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας και την αμυντική θέση της χώρας.

Όσον αφορά την πρώτη παράμετρο, ο υφυπουργός Εμπορικού Ναυτικού Δευκαλίων Ρεδιάδης (1882-1955) στην εμπιστευτική του έκθεση προς το Υπουργείο Εξωτερικών με τίτλο «Περί μη καταβολής υπό των διερχομένων *en transit* δια των Στενών πλοίων τέλους τινος ή δικαιώματος», υπογράμμιζε τα εξής:

«[...] Ως γνωστόν αι διατάξεις του παραρτήματος του προσηρητημένου εις την περί του καθεστώτος των Στενών σύμβασις της συνθήκης της Λωζάννης εξασφαλίζουν πλήρη ελευθερίαν ναυσιπλοΐας δια των Στενών, άνευ ουδεμιάς διατυπώσεως ή τέλους υπό των εμπορικών πλοίων πάσης εθνικότητος.

Παρά τας σαφείς ταύτας διατάξεις της εν λόγω συνθήκης, η Τουρκία επιβάλλει εις τα διερχόμενα *en transit* πλοία την πληρωμήν αφ' ενός υγειονομικών και αφ' ετέρου φαρικών τελών ως και ναυαγοσωστικών δικαιωμάτων.

Η επιβολή τοιούτων τελών, δεν αντιστρατεύεται μόνον εις τας διατάξεις της συνθήκης της Λωζάννης, περί των ανωτέρω, αλλά αντίκειται και προς την διεθνώς παραδεδεγμένην αρχήν, καθ' ην ουδέν τέλος ή φόρος δέον να επιβάλλεται επί των πλοίων άνευ αντιπαροχής αντιστοίχων προς αυτά υπηρεσιών και ήτις αρχή ρητώς άλλωστε καθιερούται και δια της διατάξεως της παραγραφ. Ι του παραρτήματος, του καθορίζοντος τους δια την δίοδον των εμπορικών πλοίων κανόνας.

Του ζητήματος τούτου ανακινηθέντος κατά την εν Κωνσταντινουπόλει συνελθούσαν την 27^{ην} παρελθόντος μηνός Βαλκανικήν Διάσκεψιν των ναυτιλιακών εμπειρογνομόνων, οι Τούρκοι κρατικοί εμπειρογνώμονες ισχυρίσθησαν ότι των μεν φαρικών τελών η επιβολή δικαιολογείται εκ του ότι του φαρικού δικτύου των Στενών επωφελούνται τα διερχόμενα πλοία των ναυαγοσωστικών δικαιωμάτων διότι εις τας περί τα Στενά ακτάς λειτουργούν άρτιαι ναυαγοσωστικάί υπηρεσίαι έτοιμοι ανά πάσαν στιγμήν ν' αναλάβουν παντός είδους ναυαγιαρειακήν ή σωστικήν εργασίαν, των δε υγειονομικών δικαιωμάτων, διότι, εφ' όσον τα πλοία σταθμεύωσιν έστω και υποχρεωτικώς δια την καταβολήν των λοιπών ως άνω τελών, ελευθεροκοινωνούσι κατ' ανάγκην και συνεπώς υπόκεινται εις την πληρωμήν των κεκανονισμένων υγειονομικών τελών.

Αι τοιαύται αντιλήψεις των Τούρκων εμπειρογνομένων απηχούσαι προφανώς και τας κυβερνητικάς εν προκειμένω απόψεις, αποτελούσιν απλούν πρόσχημα προς είσπραξιν τελών υπέρ του Τουρκικού Δημοσίου, μη ευσταθούσαι παντάπασι από της απόψεως της ως άνω διεθνώς και συμβατικώς καθιερωμένης αρχής, ιδία εάν ληφθή υπ' όψιν το γεγονός ότι 1) φάροι και φανοί είναι εγκατεστημένοι προς διευκόλυνσιν της ναυσιπλοΐας εις όλα ανεξαιρέτως τα επίκαιρα σημεία των παραλιών των προηγμένων ναυτικών χωρών και όμως ουδεμία εκ τούτων εκτός της Τουρκίας, καθ' όσον τουλάχιστον γνωρίζομεν, επιβάλλει πληρωμήν φαρικών τελών επί τη απλή διελεύσει εκ φυσικών στενών, κόλπων ή γενικώς των χωρικών υδάτων της, τοιούτων τελών καταβαλλομένων μόνον επί τη υπό των πλοίων διενεργεία πράξεων εμπορικών εις τους λιμένας της, 2) ναυαγοσωστικάί υπηρεσίαι λειτουργούσιν επίσης αρτίως εις τας εις τας ακτάς των κυριωτέρων ναυτικών χωρών, ναυαγοσωστικά όμως δικαιώματα καταβάλλονται μόνον επί τη παροχή πραγματικών ναυαγοσωστικών υπηρεσιών ως τα δεόμενα τοιούτων πλοία ή τα επιβαίνοντα αυτών πρόσωπα και ουχί επί τη απλή διελεύσει των πλοίων εκ σημείων όπου τοιαύται υπηρεσίαι έχουσιν εγκατασταθή και 3) υγειονομικά δικαιώματα καταβάλλονται κατά τα διεθνώς κρατούντα μόνον επί τη ελευθεροκοινωνία των πλοίων, ελευθέρως όμως και αβιάστως ενεργουμένη και όχι υποχρεωτικώς επιβαλλομένη ως εν Τουρκία.

Το προκείμενον ζήτημα εμφανίζει σοβαρωτάτην σημασίαν δια την ελληνικήν σημαίαν, εάν ληφθή υπ' όψιν ότι αύτη έρχεται πρώτη μεταξύ όλων των σημαιών εις αριθμόν διερχομένων *en transit* πλοίων (1109 πλοία χωρητ. καθ. 1.500.000 περίπου τόννων διήλθον το 1935) και ότι συνεπώς η ελληνική επιβαρύνεται περισσότερο πάσης άλλης σημαίας εκ της επιβολής των ως άνω τελών, ανερχομένων εις ποσά σημαντικά (400-500 Λ.Τ. κατά πλοίον αναλόγως της χωρητικότητός του) η εκ της πληρωμής των οποίων απαλλαγή των φορτηγών μας πλοίων θα ανεκούφιζε μέγਾਲως την υπό συνθήκας δυσχερεστάτας παγκοσμίου εμπορικής κρίσεως και αμειλίκτου διεθνούς συναγωνισμού εργαζομένην άνευ τινος κρατικής ενισχύσεως εθνικήν ημών ναυτιλίαν.

Δι τους λόγους τούτους φρονούμεν ότι θα έδει χάριν των συμφερόντων της ναυτιλίας μας ταύτης να επιδιωχθή από συμφώνου και μετά των λοιπών ενδιαφερομένων ναυτικών χωρών η κατά την προσεχή διάσκεψιν του Μοντρέ τελική ρύθμισις του ως άνω ζητήματος επί τω τέλει όπως, έναντι των σοβαρών ανταλλαγμάτων τα οποία ενδεχομένως θα παραχωρηθούν ει την Τουρκίαν, συνεπεία αναθεωρήσεως των περί Στενών διατάξεων της συνθήκης της Αωζάννης, δεχθή τουλάχιστον αύτη να άρη τα κατά παράβασιν των υφισταμένων άλλωστε διεθνών υποχρεώσεών της επιβεβλημένα μέτρα είσπράξεως τελών εκ των απλών *en transit* διερχομένων πλοίων, αναγνωριζομένης ούτω και υπό της Τουρκίας της αρχής της μη

επιβολής επί των πλοίων ουδενός τέλους ή δικαιώματος μη ανταποκρινομένου προς αμέσως παρεχομένας προς το πλοίον υπηρεσίας.

Σημειωτέον ότι τας απόψεις ταύτας, ιδία προκειμένου περί των υγειονομικών δικαιωμάτων, δεν έπαυσε να υποστηρίξη εκθύμως από της συστάσεώς της η διεθνής Επιτροπή των Στενών, χαρακτηρίζουσα εις τας ετησίας εκθέσεις της ως πάντη αδικαιολόγητον την υποχρεωτικήν στάθμευσιν των πλοίων εις τα Στενά και την συνεπεία ταύτης επιβολήν ιατρικής εξετάσεως και πληρωμήν υγειονομικών δικαιωμάτων υπό των πλοίων. [...]»¹⁰⁸⁸.

Το ΓΕΝ με δύο απόρρητες εκθέσεις -συμπληρωματικές της πρώτης έκθεσης του Απριλίου, ύστερα από την κοινοποίηση της τουρκικής διακοίνωσης- κατέθεσε τις προτάσεις του αναλύοντας άρθρο προς άρθρο τη Σύμβαση των Στενών του 1923, καθώς και τις περιπτώσεις εκείνες κατά τις οποίες θα απαγορευόταν ο διάπλους των Στενών από τα πολεμικά σκάφη. Στην πρώτη του έκθεση, ο αρχηγός ΓΕΝ συνιστούσε τα ακόλουθα:

«[...] Άρθρον I. Δέον να παραμείνη ως έχει. Άλλως τε τούτο ρητώς αποδέχεται και η Τουρκική Κυβέρνησις δια της ενταύθα παραγράφου της ρηματικής διακοινώσεως της ενταύθα Πρεσβείας της II/4/36.

Παράρτημα Άρθρου 2. Παρ. I (α). Δέον να παραμείνη απαραίτητως και ει δυνατόν να διατυπωθή έτι σαφέστερον κατά τρόπον εξασφαλίζοντα απολύτως την μη καταβολήν οιασδήποτε φύσεως τελών παρά των απλώς διερχομένων τα Στενά εμπορικών πλοίων. Ως γνωστόν, η Τουρκική Κυβέρνησις, παρά τας διατάξεις του άρθρου 52 της Διεθνούς Υγειονομικής Συμβάσεως των Παρισίων, επιβάλλει αναγκαστικήν υγειονομικήν εξέτασιν και φορολογίαν υγειονομικών τελών και εις τα απλώς διερχόμενα δια των Στενών πλοία, άτινα δεν πρόκειται να πλεύσωσιν εις τουρκικούς λιμένας. Ωσαύτως επιβάλλει τέλη ναυαγοσωστικά εις τα διερχόμενα τον Βόσπορον πλοία, τα εκ των οποίων έσοδα διατίθενται δια σκοπούς αφορώντας το σύνολον των τουρκικών ακτών. Τα τελευταία ταύτα τέλη εθεωρήθησαν πάντοτε ως υπερβολικά, εν σχέσει προς τας παρεχομένας υπηρεσίας.

Προτείνεται, όθεν, όπως εις το τέλος της παραγράφου ταύτης προστεθή η φράσις.

"Πάντως τα απλώς διερχόμενα δια των Στενών πλοία, άτινα δεν πρόκειται να επικοινωνήσωσι μετά τουρκικού λιμένος, απαλλάσσονται της καταβολής οιασδήποτε τέλους."

Παρ. I (β). Να παραμείνη ως έχει, με την προσθήκην την εν παρ. I. (α).

¹⁰⁸⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 308 (εμπ. / επείγον), Ρεδιάδης (υφυπουργός Ναυτικού) προς ΥΠΕΞ, Αθήνα, 10/06/1936. Το έγγραφο επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 11125 (εμπ. / επείγον), Μαυρουδής (πληρεξούσιος υπουργός / Δ/ση Συμβατικών και Εμπορικών Υποθέσεων ΥΠΕΞ) προς Υπουργείο Ναυτικού (Δ/ση Εμπορικού Ναυτικού), Αθήνα, 10/06/1936. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 114.

Παρ. 1 (γ). Να παραμείνη ως έχει.

Παρ. 2 (α). Δύναται να παραμείνη ως έχει. Πάντως το ζήτημα τούτο θα ρυθμισθή επί τη βάσει των αντιλήψεων ιδία των Μεγάλων ναυτικών δυνάμεων. Από ιδικής μας απόψεως κατ' αρχήν συμφέρει, όπως έστω και εν ειρήνη ο αριθμός των εν Ευξείνω ξένων πολεμικών πλοίων ή περιορισμένος, καθ' όσον εν δεδομένη στιγμή θα ηδύναντο ταύτα να παρακαλώσωσιν τας από Ευξείνου μεταφοράς ημών.

Παρ. 2 (β) και (γ). Δύνανται να παραμείνωσι ως έχουσι. Οπωσδήποτε και δια τας τρεις περιπτώσεις της παρ. 2 θα ήτο σκόπιμον εν η περιπτώσει πρόκειται να υποστώσι τροποποιήσεις, να εκοινοποιούντο ημίν εν καιρώ αύται, όπως γνωρίσωμεν επί τούτου τας αντιλήψεις ημών.

Παρ. 4 και 5. Θα ηδύναντο να παραμείνωσι.

Παρ. 6. Θα ηδύναντο να παραμείνη, υπό τας επιφυλάξεις τις αναφερομένας εις τας παρατηρήσεις της Παρ. 1 (α).

Άρθρον 3. Υπόκειται εις τας τροποποιήσεις, ας συνεπάγονται αι τροποποιήσεις των επομένων άρθρων.

Άρθρον 4. Του άρθρου τούτου πρόκειται προφανώς να ζητηθή η κατάργησις παρά της Τουρκικής Κυβερνήσεως. Ενδιαφερόμεθα απολύτως όπως εάν πραγματοποιηθή η κατάργησις, αύτη αφορά το άρθρον εν τω συνόλω και ανακτήσωμεν και ημείς την ελευθερίαν οχρώσεως και ελευθέρας χρήσεως προς οιονδήποτε σκοπόν των νήσων Δήμνου και Σαμοθράκης.

Άρθρον 5. Δεν ενδιαφέρει ημάς.

Άρθρα 6, 7, 8, 9. Αι αυταί παρατηρήσεις ως δια το άρθρον 4.

Άρθρα 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16. Κρίνομεν σκόπιμον την ύπαρξιν της Επιτροπής των Στενών, έστω και εάν κατόπιν της τροποποιήσεως της Συμβάσεως του καθεστάτος των Στενών τα καθήκοντα ταύτης θα περιορισθώσιν εις απλούν έλεγχον της ελευθερίας της ναυσιπλοΐας. Κατ' αρχήν τα Στενά αποτελούσι διεθνή οδόν ναυσιπλοΐας και θα είναι ορθόν όπως οι διέποντες την δια τούτων ναυσιπλοΐαν κανόνες ρυθμίζωνται υπό Διεθνούς Επιτροπής.

Άρθρον 17. Οίκοθεν εννοείται, κατόπιν μάλιστα των τροποποιήσεων.

Άρθρον 18. Κατόπιν των τροποποιήσεων είναι άγνωστον αν θα παραμείνη υπό την αυτήν μορφήν.

Τέλος από του έτους 1924 έχει ανακινηθή υπό της Αγγλίας το ζήτημα του κατά πόσον η θάλασσα της Προποντίδος δέον να θεωρήται ως "χωρικά ύδατα", το δε ζήτημα αφέθη εκκρεμές κατόπιν της αρνήσεως της Τουρκίας όπως δεχθή σχετικήν συζήτησιν. Το ζήτημα

τούτο ενδιαφέρει από νομικής απόψεως, καθόσον δυνατόν εν τη θαλάσση ταύτη να συμβώσι θάνατοι, εγκλήματα, συγκρούσεις κ.λ.π. δια τα οποία εφ' όσον θεωρούνται χωρικά ύδατα δύνανται να ληφθώσι υπό των τουρκικών αρχών μέτρα οχληρά δια την διεθνή ναυτιλίαν.

Νομίζομεν ότι επ' ευκαιρία της τροποποιήσεως της Συμβάσεως του καθεστώτος των Στενών θα ηδύνατο να επιδιωχθή και η ρύθμισις του ζητήματος τούτου.»¹⁰⁸⁹.

Υστερα από την ενημέρωση που έλαβε από το Υπουργείο Εξωτερικών για τις κατευθυντήριες γραμμές του τουρκικού σχεδίου¹⁰⁹⁰, ο Οικονόμου συνέταξε δεύτερη έκθεση, η οποία εστίαζε την προσοχή της στο ζήτημα της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη, εφόσον η Τουρκία βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση, και στο ζήτημα της γενικής απαγόρευσης του διάπλου των Στενών σε περίπτωση απειλής πολέμου. Από στρατηγικής σκοπιάς, το ΓΕΝ εξέταζε τις εξής δύο περιπτώσεις (μολονότι έκρινε την πρώτη ως μη πιθανή):

«[...] α. Η Ελλάς εμπόλεμος προς δύναμιν τινα του Ευξείνου (π.χ. την Βουλγαρίαν) και συγχρόνως η Τουρκία εμπόλεμος προς άλλην τινα δύναμιν οιανδήποτε. Εάν αναγνωρισθή εις την Τουρκίαν το δικαίωμα της απαγορεύσεως διάπλου π. πλοίων όταν θα διατελή αυτή εν εμπολέμω καταστάσει, τότε είναι προφανές ότι εκ του μέτρου τούτου περιορίζεται η ελευθερία των κινήσεών μας, αφού δεν θα μας είναι δυνατή η δια των π. πλοίων μας προσβολή των παρευξεινίων ακτών του εχθρού μας, ως και η άμυνα των εν Ευξείνω νηοπομπών μας από επιθέσεων εχθρικών υποβρυχίων, ελαφρών σκαφών επιφανείας και αεροσκαφών, όπερ και το σπουδαιότερον.

β. Εν περιπτώσει απειλής μεσογειακής π.χ. περιπλοκής, η Τουρκία κλείει τα Στενά και τα δια τα εμπορικά πλοία (εάν τούτο υπονοή δια της φράσεως κλείσιμον των Στενών) και ούτω απαγορεύει τον εκ του Ευξείνου ανεφοδιασμόν μας. Συν τη προόδω του χρόνου ο πόλεμος εκρήγνυται, της Τουρκίας παραμενούσης ουδετέρας, και οι Ιταλοί κλείουν τας από Δυτικής προς Ανατολικήν Μεσόγειον ως και τας δι' Ερυθράς Θαλάσσης διαβάσεις (υποθέσεις απολύτως πραγματοποιήσιμοι). Ημείς είτε είμεθα εμπόλεμοι προς την Ιταλίαν, είτε ακόμη και εις περίπτωσιν ευμενούς ουδετερότητος έναντι της εχθρικής προς την Ιταλίαν Δυνάμεως, δεν θα έχωμεν πλέον ουδεμίαν πηγήν δια θαλάσσης ανεφοδιασμού μας εκ του εξωτερικού.

¹⁰⁸⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. Β/13/330 (απόρρ.), ΓΕΝ/Γ/Ι (Οικονόμου) προς ΥΠΕΞ (Α' Δ/νση Πολ. Υποθ.), Αθήνα, 04/05/1936. Η μελέτη του ΓΕΝ με τίτλο «Απόψεις μας επί προταθείσης τροποποιήσεως συμβάσεως περί Στενών», κοινοποιήθηκε προς τον υπουργό Ναυτικών, τη Β' Δ/νση ΓΕΝ, τον ναυτικό ακόλουθο στην Κωνσταντινούπολη και τον αρχηγό ΓΕΝ. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 114.

¹⁰⁹⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 11383/Α/Ι, Κούστας (Αθήνα) προς ΓΕΝ, 15/06/1936.

Ομοίως θα στερηθώμεν της δυνατότητος ανεφοδιασμού μας και αν ευρεθώμεν με τον αντίπαλον της Αγγλίας συνδυασμόν, διότι τότε η Αγγλία θα ελέγχη τας εκ του Ατλαντικού και Ινδικού Ωκεανού προσβάσεις της Μεσογείου.

Καθίσταται λοιπόν φανερόν ότι η αναγνώρισις εις την Τουρκίαν του δικαιώματος του κλεισίματος των Στενών δια τα εμπορικά πλοία (ερχομένη άλλως τε και εις αντίφασιν προς τας εν αρχή εκτιθεμένας απόψεις περί πλήρους εις τα εμπορικά πλοία ελευθερίας ναυσιπλοΐας) ενδέχεται να δημιουργήση εις ημάς καταστρεπτικές συνεπείας, εις οιανδήποτε περίπτωσιν μεσογειακού πολέμου, έστω και αν είμεθα ουδέτεροι, και θεωρούμεν καθήκον μας να επιστήσωμεν όλως ιδιαιτέρως την υμετέραν προσοχήν επί του σοβαρωτάτου τούτου ζητήματος.»¹⁰⁹¹.

Από τη συγκριτική εξέταση των βρετανικών και των ελληνικών προτάσεων ως προς την τροποποίηση των διατάξεων του καθεστώτος των Στενών προκύπτει μια σημαντική διαφορά. Ενώ τα ναυτικά επιτελεία και των δύο χωρών επιζητούσαν από στρατηγική σκοπιά να εξασφαλίσουν την πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα στα σκάφη των πολεμικών τους στόλων, η Ελλάδα είχε ένα επιπλέον στόχο: την απόσπηση των οικονομικών βαρών (υγειονομικά, φαρικά και ναυαγοσωστικά τέλη) που υφίσταντο από τις τουρκικές αρχές τα διερχόμενα από τα Στενά εμπορικά της πλοία. Τα τέλη επιβάλλονταν σε όλα ανεξαιρέτως τα πλοία

«[...] τόσον υπό ξένην σημαίαν όσον και υπό τουρκικήν. Ελάχιστα όμως είναι τα τουρκικά πλοία τα οποία διέρχονται *transit* τα στενά και συνεπώς ελάχιστα βαρύνεται η τουρκική ναυτιλία εκ της επιβολής των ως άνω φόρων, ενώ αντιθέτως ο αριθμός των υπό ξένην σημαίαν πλοίων άτινα διέρχονται *transit* τα στενά είναι μέγας, μεγάλα δε και τα κέρδη τα οποία αποκομίζει η Τουρκία εκ της φορολογίας εις ην επιβάλλει τα πλοία ταύτα. [...]»¹⁰⁹².

Από τα διαθέσιμα στατιστικά στοιχεία, η ελληνική σημαία ερχόταν πρώτη στην εμπορική κίνηση των Στενών μεταξύ 26 κρατών και τρίτη από άποψη χωρητικότητας. Από τα 1.517 ελληνικά ατμόπλοια που διέπλευσαν τα Στενά, μόνο τα 185 προσέγγισαν το λιμάνι της Κωνσταντινούπολης. Το 1931 διέπλευσαν τα Στενά 8.366 ξένα σκάφη 19.198.346 τόνων, το 1932 7.509 17.514.641 τόνων και το 1934 6.612 πλοία 15.504.374 τόνων, εκ των οποίων τα 1.517 ήταν ελληνικά έναντι 1.348 ιταλικών 3.414.466 τόνων. Από τα τελευταία 491 προσέγγισαν την Κωνσταντινούπολη, καθώς

¹⁰⁹¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. Β 13/671 (εμπ.), Οικονόμου προς ΥΠΕΞ (Α΄ Πολιτικό - Τμήμα Βαλκανικής), Αθήνα, 20/06/1936. Το έγγραφο επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 11951/Α/Ι (απόρρ.), Λ. Μελάς (Αθήνα) προς ελληνική αντιπροσωπεία Γενεύης, 01/07/1936. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 114-115.

¹⁰⁹² ΔΙΑΥΕ/1933/Β/1/ΙΙΙ, αρ. πρωτ. 4591, Καψάλης (γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης) προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Συμβάσεων), 25/10/1933.

επίσης και 991 βρετανικά 2.586.817 τόνων από τα οποία τα 167 προσέγγισαν λιμάνι της Κωνσταντινούπολης¹⁰⁹³.

Από τα παραπάνω δεδομένα προκύπτει ότι η σημασία των Στενών για την ελληνική ναυτιλία ήταν ιδιαίτερα σημαντική και, μάλιστα, σε μια περίοδο που ο κλάδος είχε επηρεαστεί από την παγκόσμια οικονομική ύφεση του 1929. Το δυσμενές αυτό καθεστώς που είχε επιβάλλει η τουρκική κυβέρνηση στα εμπορικά σκάφη, αποτυπώνεται επακριβώς από τον πλοίαρχο του πολεμικού ναυτικού και αντιπρόσωπο της Ελλάδας στην Επιτροπή των Στενών Δημήτριο Λούνδρα (1885-1971). Στην έκθεσή του προς τον υπουργό Ναυτικών της κυβέρνησης Τσαλδάρη Αλέξανδρο Χατζηκυριάκο (1874-1958), ο Λούνδρας κατέθετε την άποψή για το ζήτημα του αναφέροντας σχετικά τα εξής:

«[...] Τα Στενά είναι τα μόνα ύδατα, και η Τουρκία το μοναδικόν Έθνος εις τον κόσμον, όπου τα εμπορικά α/π υποχρεούνται εις την πληρωμήν τελών δια φάρους, υγειονομικάς υπηρεσίας και ναυαγοσωστικάς τοιαύτας όταν απλώς και μόνον διέρχονται δίχως ν' αγκυροβολήσωσι ή οπωσδήποτε να έλθουν εις επικοινωνίαν με λιμένας των Στενών. Ας λάβωμεν ως παράδειγμα έν πλοίον αναχωρούν εξ ενός οιουδήποτε λιμένος της Βορείου Ρωσίας με φορτίον δια Βάρναν της Βουλγαρίας. Τούτο χρησιμοποιεί ελευθέρως τους φάρους Εσθονίας, Λεττονίας, Γερμανίας, Δανημαρκίας, Σουηδίας, Ολλανδίας, Αγγλίας, Γαλλίας, Ιταλίας και Ελλάδος.

Εάν το πλοίο τούτο συναντήσει τρικυμίαν δύναται να εισέλθει εις οιοδήποτε εκ των λιμένων των ως άνω χωρών χωρίς να πληρώσει ουδέν τέλος δια φάρους κ.τ.λ. Εάν το πλήρωμα του πλοίου τούτου ευρίσκεται εις κίνδυνον εις μίαν των ως άνω ακτών αι ναυαγοσωστικάί υπηρεσίαί αυτών είναι έτοιμοι να τους παράσχωσιν βοήθειάς άνευ πληρωμής.

Όταν όμως εισέρχεται εις τα Στενά τα πράγματα αλλάσσουν. Μολονότι το πλοίον δεν επιθυμεί να σταματήσει είναι υποχρεωμένον να υποστή μιαν ανωφελή υγειονομικήν επιθεώρησιν πληρώνον υγειονομικά και ναυαγοσωστικά τέλη καθυστερούν ανωφελώς τον πλουν του, επί πλέον η Εταιρεία εις ην ανήκει το πλοίον τούτο είναι υποχρεωμένη να διατηρεί πράκτορα εν Κων/πόλει απασχολούμενον δια την πληρωμήν των καταθλιπτικών τελών αυθαιρέτως επιβαλλομένων υπό των Τουρκικών Αρχών. Ο πράκτωρ ούτος πληρώνεται πλουσιοπαρόχως έστω και αν η Εταιρεία δεν έχει ουδέν ενδιαφέρον εν Κων/πόλει.

Φαρικά πληρώνονται έστω και αν το πλοίον τούτο διέλθει ημέραν δια των Στενών.

¹⁰⁹³ *Ελεύθερον Βήμα*, 28/06/1935. Ο Νικολάου στη μονογραφία του (*Ο διάπλους*, σ. 64) χρησιμοποιεί την ίδια πηγή, αλλά λανθάνει ως προς τη χρονολογία της καθώς την τοποθετεί ένα έτος αργότερα, δηλαδή στις 28/06/1936.

Εν συνόλω όταν το πλοίοιόν τούτο φθάσει εις Βάρναν έχει ήδη πληρώσει εν Κων/πόλει δια φόρους, υγειονομικά και ναυαγοσωστικάς υπηρεσίας περισσότερον του διπλασίου αφ' ότι θα πληρώσει εις τον λιμένα της Βάρνας εις ον και προορίζεται.

Κατά την επιστροφήν του διερχόμενον δια των Στενών είναι υποχρεωμένον να πληρώσει εκ νέου τα ίδια τέλη.

Κατά την γνώμην μου τα υγειονομικά τέλη και τα της ναυαγοσωστικής υπηρεσίας δεν πρέπει να πληρώνονται δια τα πλοία τα διερχόμενα en transit και είναι όλως διόλου αυθαίρετα και εναντίον του πνεύματος της Συνθήκης της Λωζάννης και όλως αντίθετα προς το πνεύμα της Συνθήκης των Στενών.

Ενεκα των τελών τούτων η Ελληνική Ναυτιλία υφίσταται τεραστίας αφαιμάξεις λαμβανομένου υπ' όψιν ότι έν πλοίοιόν 5.000 τόννων διερχόμενον δια των Στενών είναι υποχρεωμένον να πληρώσει περί τας 20.000 γρόσια δηλ. περίπου 18.000 δραχ. και άλλας τόσας επιστρέφον.

Δεδομένου δε ότι περί τα 70 περίπου πλοία διέρχονται κατά μήνα τα Στενά η αφαιμάξις την οποίαν υφίσταται η Ελληνική Ναυτιλία υπερβαίνει τα 2.000.000 δρχ μηνιαίως.

Παρακαλώ κατόπιν των ως άνω εκτεθειμένων όπως εάν εγκρίνητε μοι επιτρέψητε και ενεργήσω τα δέοντα και διαμαρτυρηθώ προς άρσιν της αυθαιρέτου ταύτης φορολογίας της μοναδικής εις τον κόσμον.»¹⁰⁹⁴.

Η Επιτροπή των Στενών, μολονότι γνώριζε τη διαπραττόμενη αδικία των τουρκικών αρχών και παρά την κριτική που δεχόταν από τον Τύπο, διότι «[...] δεν εξυπηρέτησε ποτέ ελληνικά συμφέροντα που είνε καθαρώς οικονομικά [...]»¹⁰⁹⁵, δεν είχε τη δικαιοδοσία να επιβάλει κυρώσεις στο τουρκικό κράτος. Σύμφωνα με τον Κωνσταντίνο Οικονόμου

«[...] Περί των υγειονομικών τούτων τελών, η Επιτροπή των Στενών, έχει την γνώμην ότι ταύτα εισπράττονται παρανόμως, καθ' όσον δεν υπάγονται εις "αμέσως παρεχομένας υπηρεσίας", ως αναγράφεται εν τη Συμβάσει περί του καθεστώτος των Στενών, παράγραφος 1 (α). Εν τούτοις, εφ' όσον η Τουρκική Κυβέρνησις επιμένει δια την είσπραξιν του σημαντικού τούτου ποσού (περίπου 50.000 Τ.Λ. δια τα en transit πλοία), η Επιτροπή των Στενών περιορίζεται ν' αναγράψη την διαμαρτυρίαν της ταύτην εις την ετησίαν έκθεσιν, και απομένει το ζήτημα να κανονισθή δια της διπλωματικής οδού. Τούτο βεβαίως δεν είναι απλούν, καθ'

¹⁰⁹⁴ ΔΙΑΥΕ/1933/Β/1/ΙΙΙ, αρ. πρωτ. 227/850 (εμπ.), Δημήτριος Λούνδρας (ναυτικός ακόλουθος / πλοίαρχος πολεμικού ναυτικού) προς ΓΕΝ - Δ/νση Β', Κωνσταντινούπολη, 07/12/1932. Το έγγραφο επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1933/Β/1/ΙΙΙ, αρ. πρωτ. ΧΙΥ/Δ1 (εμπ.), Χατζηκυριάκος (υπουργός) προς Δ.Ε.Ν. (κοινοποίηση ΥΠΕΞ / Α' Δ/νση Πολ. Υπ.), 17/12/1932.

¹⁰⁹⁵ *Ελεύθερον Βήμα*, 28/06/1935.

όσον πρέπει από κοινού αι ενδιαφερόμενοι Κυβερνήσεις να προβώσιν εις διάβημα παρά τη Τουρκική Κυβερνήσει.

Έχω την γνώμην εν τούτοις, επειδή ο αριθμός των *en transit* πλοίων είναι περίπου τα 3/4 των εις τον λιμένα της Κων/πόλεως ενεργούντων πλοίων, η δε Ελληνική Σημαία είναι εκ των τριών πρώτων εις την τιοαύτην *en transit* κίνησιν, ότι το ζήτημα τούτο θα έδει να τύχη της προσοχής παρά της ημετέρας Κυβερνήσεως. [...]»¹⁰⁹⁶.

Την ανάγκη συντόνων διπλωματικών ενεργειών προς την τουρκική κυβέρνηση είχε επισημάνει και ο Λούνδρας, προτείνοντας

«[...] όπως το Υπουργείον των Εξωτερικών ενεργήσει τα δέοντα ίνα από κοινού η Ιταλία, Αγγλία, Γαλλία, Ελλάς και Ρουμανία αίτινες εξ όλων των εθνών έχουσι την μεγαλυτέραν ναυτιλιακήν κίνησιν εν τη Μ. Θαλάσση, προβώσιν εις σχετικά διαβήματα, οπόταν υπάρχει ελπίς υποχωρήσεως της τουρκικής κυβερνήσεως.

[...] Το κοινόν τούτο διάβημα δέον να γίνει υπό αυστηρόν πνεύμα και να υποδεικνύει την θέλησιν των δυνάμεων όπως η δικαία των απαιτήσις ληφθεί υπ' όψιν, άλλως η Τουρκία είναι ικανή να δώσει ανάλογον απάντησιν προς την [...] αποστελλομένην νόταν του ενταύθα Πρεσβευτού της Μεγάλης Βρετανίας εις ην η Τουρκία λησμονούσα εντελώς την ύπαρξιν της Συνθήκης των Στενών και την υγειονομικήν Συνθήκην του 1926 προσπαθεί να δικαιολογηθεί αναφέρουσα συνθήκας οίας του 1872 και 1885.!!! [...]»¹⁰⁹⁷.

Μάλιστα ο Λούνδρας με προφορική έγκριση του Χατζηκυριάκου είχε θίξει το ζήτημα της είσπραξης των τελών σε συνεδρίαση της Επιτροπής των Στενών. Όμως κατά τη διάρκεια αυτής - όπως ανέφερε επί λέξει- «[...] ουδέν των λοιπών μελών της Επιτροπής μοι ενίσχυσε εις την άποψίν μου, περιορισθέντων μόνον ν' ακούσωσιν τας αντιθέτους απόψεις του Προέδρου ΦΑΣΗΦ ΠΑΣΣΑ. [...]»¹⁰⁹⁸. Ο Βασήφ Τεμέλ (1871-1958), πρόεδρος της Επιτροπής των Στενών και ναύαρχος του τουρκικού πολεμικού ναυτικού

¹⁰⁹⁶ ΔΙΑΥΕ / Ειδικός Φάκελος / Επιτροπή Στενών 1930-1935, αρ. πρωτ. 100/850 (εμπ.), Κωνσταντίνος Οικονόμου προς ΥΠΕΞ, 07/04/1930· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 65.

¹⁰⁹⁷ ΔΙΑΥΕ / Ειδικός Φάκελος / Επιτροπή Στενών 1930-1935, αρ. πρωτ. 5/850 (εμπ.), Δημήτριος Λούνδρας (Κωνσταντινούπολη) προς ΓΕΝ (κοινοποίηση Δ/νση Εμπορικής Ναυτιλίας), 07/01/1933.

¹⁰⁹⁸ ΔΙΑΥΕ / Ειδικός Φάκελος / Επιτροπή Στενών 1930-1935, αρ. πρωτ. 10/850 (απόρρ.), Δημήτριος Λούνδρας (Κωνσταντινούπολη) προς ΓΕΝ (κοινοποίηση ΥΠΕΞ / πρεσβεία Άγκυρας / Δ/νση Εμπορικής Ναυτιλίας), 17/02/1933· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 65-66.

«[...] επεξηγών κατά την γνώμην του το άρθρον 15 της Συνθήκης των Στενών εδήλωσε ότι η Επιτροπή των Στενών οφείλει να περιορίζεται μόνον εις την διέλευσιν των π. πλοίων και δεν έχει δικαίωμα να αναμειγνύεται εις τα αφορώντα τα εμπορικά πλοία. [...]»¹⁰⁹⁹.

Οι κατά καιρούς παραινέσεις τόσο των αντιπροσώπων της Ελλάδας στην Επιτροπή των Στενών και του Υπουργείου Ναυτικών όσο και της Ένωσης Ελλήνων Εφοπλιστών δεν έτυχαν της αναμενόμενης ανταπόκρισης από το Υπουργείο Εξωτερικών¹¹⁰⁰. Το τελευταίο δεν θεωρούσε σκόπιμο για γενικότερους λόγους

«[...] ν' ανακινήσωμεν ημείς εν τη Επιτροπή των Στενών το ζήτημα των υπό της Τουρκίας εισπραττομένων τελών παρά των διερχομένων τα στενά των Δαρδανελλίων πλοίων ούτε να αναλάβωμεν ημείς την πρωτοβουλίαν σχετικών [...] διπλωματικών διαβημάτων. [...]»¹¹⁰¹.

Αντίθετα, το υπουργείο στις οδηγίες του προς τον εκάστοτε αντιπρόσωπο της Ελλάδας στην Επιτροπή των Στενών συνιστούσε να

«[...] αφήσει την πρωτοβουλίαν εις έτερον εκ των συναδέλφων του υποστηρίζων τας ενεργείας εις ας θα απεφασίζετο από κοινού να προέλθωσι πάντα τα έχοντα συμφέρον όπως καταργηθώσι ή ελαττωθώσι τα εισπραττόμενα τέλη κράτη.»¹¹⁰².

Από τις παραπάνω εκθέσεις συμπεραίνεται ότι η απαλλαγή των φορτηγών πλοίων και των ατμοπλοίων από την πληρωμή ή τη μείωση των αυθαίρετων τελών θα ανακούφιζε σε σημαντικό βαθμό την εμπορική ναυτιλία της χώρας. Συνεπώς, η ελληνική αντιπροσωπεία που θα συμμετείχε στη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ έπρεπε να επιτύχει με τη συνεργασία και των λοιπών ενδιαφερομένων ναυτικών κρατών την τελική ρύθμιση του ζητήματος, αξιώνοντας από την Τουρκία την κατάργηση

¹⁰⁹⁹ ΔΙΑΥΕ / (Ειδικός Φάκελος / Επιτροπή Στενών 1930-1935, αρ. πρωτ. 10/850 (απόρρ.), Δημήτριος Λούνδρας (Κωνσταντινούπολη) προς ΓΕΝ (κοινοποίηση ΥΠΕΞ / πρεσβεία Άγκυρας / Δ/ση Εμπορικής Ναυτιλίας), 17/02/1933.

¹¹⁰⁰ ΔΙΑΥΕ / Ειδικός Φάκελος / Επιτροπή Στενών 1930-1935, αρ. πρωτ. 14481, Αργυρόπουλος (υπουργός Ναυτικών) προς ΥΠΕΞ, Αθήνα, 18/06/1931· ΔΙΑΥΕ/1933/Β/1/ΙΙΙ, αρ. πρωτ. 35301 (εμπ.), Χατζηκυριάκος προς ΥΠΕΞ (Α' Δ/ση Πολ. Υποθ. / Τμήμα Τουρκίας), 04/01/1933· ΔΙΑΥΕ/1933/Β/6/ΙΙ, αρ. πρωτ. 17730, Χατζηκυριάκος προς ΥΠΕΞ, 18/07/1933· ΔΙΑΥΕ / Ειδικός Φάκελος / Επιτροπή Στενών 1930-1935, Νικόλαος Κυριακίδης (αντιπρόεδρος Ένωσης Ελλήνων Εφοπλιστών) προς Υπουργείο Ναυτικών, Αθήνα, 05/05/1931· ΔΙΑΥΕ/1933/Β/1/ΙΙΙ, Νικόλαος Κυριακίδης προς Υπουργείο Ναυτικών, Αθήνα, 29/12/1932· ΔΙΑΥΕ/1933/Β/6/ΙΙ, αρ. πρωτ. 5216, Αλέξανδρος Φαρκούχ (διευθυντής Ένωσης Ελλήνων Εφοπλιστών) προς Υπουργείο Ναυτικών, Αθήνα, 11/07/1933.

¹¹⁰¹ ΔΙΑΥΕ/1933/Β/1/ΙΙΙ, αρ. πρωτ. 883, ΥΠΕΞ (Β' Δ/ση Πολ. Υποθ. / Τμήμα Τουρκίας) προς ΓΕΝ (Δ/ση Β' / Τμήμα ΙΙΙ), 10/02/1933. Το έγγραφο κοινοποιήθηκε προς τη διεύθυνση Εμπορικής Ναυτιλίας, την πρεσβεία της Άγκυρας και τον ναυτικό ακόλουθο αυτής.

¹¹⁰² ΔΙΑΥΕ/1933/Β/1/ΙΙΙ, αρ. πρωτ. 46003/Β/6/ΙV, Ι. Παπάς (πληρεξούσιος υπουργός) προς Τμήμα Συμβάσεων ΥΠΕΞ / κοινοποίηση προς γενικό προξενείο Κωνσταντινούπολης, 14/11/1933. Βλ. επίσης ΔΙΑΥΕ/1933/Β/1/ΙΙΙ, αρ. πρωτ. 659 (εμπ.), ΥΠΕΞ (Β' Δ/ση Πολ. Υποθ. / Τμήμα Τουρκίας) προς ναυτικό ακόλουθο Ελλάδας (Κωνσταντινούπολη) / κοινοποίηση Υπουργείο Ναυτικών / Δ/ση Εμπορικού Ναυτικού, 17/01/1933.

των εισπρακτικών μέτρων και τη διατήρηση της Επιτροπής των Στενών, ως εποπτικού -έστω- φορέα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Η ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΡΕ: Η ΠΡΩΤΗ ΦΑΣΗ (22 ΙΟΥΝΙΟΥ - 25 ΙΟΥΝΙΟΥ 1936)

Μολονότι η πρώτη φάση της συνδιάσκεψης του Μοντρέ διήρκεσε μόλις τέσσερις ημέρες, εντούτοις εξαρχής έγινε φανερό ότι το Ζήτημα των Στενών δεν θα επιλυόταν γρήγορα και σύμφωνα με τις τουρκικές επιθυμίες. Το προσχέδιο σύμβασης που παρουσίασε η τουρκική αντιπροσωπεία περιλάμβανε σημαντικές διαφορές σε σύγκριση με τη Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης. Καταρχάς δεν υπήρχε αναφορά στην αποστρατιωτικοποίηση, η οποία ήταν ο κύριος λόγος της σύγκλησης της συνδιάσκεψης, ενώ παραλείπονταν και η συναφής αναφορά στην Επιτροπή των Στενών. Αντίθετα ο πυρήνας του προσχεδίου αφορούσε την ασφάλεια της Τουρκίας, η οποία θα επιτυγχανόταν από τον περιορισμό της χωρητικότητας και του αριθμού των πολεμικών σκαφών των μη παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας που θα διέπλεαν τα Στενά, τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και σε περίοδο πολέμου. Εφόσον το τουρκικό προσχέδιο δεν περιλάμβανε ανάλογους περιορισμούς και για τις Παρευξείνιες Δυνάμεις, ήταν εύλογο να προκαλέσει την αντίδραση των Βρετανών. Ωστόσο, αντιδράσεις προκλήθηκαν και από την πλευρά των Σοβιετικών, οι οποίοι έκριναν τις διατάξεις της προτεινόμενης σύμβασης ανεπαρκείς και ζητούσαν να επιβληθούν περισσότερο ανελαστικοί όροι στις ναυτικές δυνάμεις που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα. Η παλαιά βρετανο-σοβιετική αντιπαλότητα στο Ζήτημα των Στενών, που η τελευταία δημόσια εκδήλωσή της είχε πραγματοποιηθεί πριν από 13 έτη στη Λωζάννη, αναμενόταν -όπως και τότε- να εγείρει ευρύτερα ζητήματα στρατηγικής και ασφάλειας, τα οποία είχε παραβλέψει ή δεν είχε λάβει αρκούντως υπόψη της η τουρκική αντιπροσωπεία.

1. Οι αφίξεις των συνέδρων και οι εναρκτήριες ομιλίες

Οι αντιπρόσωποι των κυβερνήσεων των χωρών που είχαν υπογράψει τη Σύμβαση των Στενών του 1923 αφίχθηκαν στο Μοντρέ μία ή δύο ημέρες πριν από την έναρξη της συνδιάσκεψης, συνοδευόμενοι από τους στρατιωτικούς, ναυτικούς, διπλωματικούς και νομικούς τους εμπειρογνώμονες¹¹⁰³. Επικεφαλής της τουρκικής αντιπροσωπείας, η οποία αριθμούσε 40 μέλη και αναχώρησε για την Ελβετία στις 14 Ιουνίου, ορίστηκε ο Αράς που συνοδευόταν μεταξύ άλλων από τον Μενεμεντζιόγλου, τον υπαρχηγό του ΓΕΣ στρατηγό Ασίμ Γκιουντούζ (1880-1970), τον μόνιμο

¹¹⁰³ Για τον πλήρη κατάλογο των αντιπροσωπειών βλ. *Actes de la conférence de Montreux [concernant le régime des Détroits] : 22 juin - 20 juillet 1936: compte rendu des séances plénières et procès-verbal des débats du comité technique / [introduction par Th. Aghnides]*, σ. 15-18.

αντιπρόσωπο της Τουρκίας στην ΚτΕ Νετζμετίν Σαντάκ (1890-1953), τον αρμόδιο υφυπουργό για θέματα εμπορικής ναυτιλίας του Υπουργείου Οικονομικών Σαντουλάχ Γκιουνέι (1883-1945), τον νομικό σύμβουλο του Υπουργείου Εξωτερικών Ζιγιά Κιζίλταν, τον διοικητή ναυτικής μοίρας Μεχμέτ Φαχρή Ενγκίν (1888-1970), τον πλωτάρχη και ναυτικό ακόλουθο στη Ρώμη Φαχρή Κορούτουρκ (1903-1987), τον στρατιωτικό ακόλουθο στο Παρίσι συνταγματάρχη Σεϋφί Κούρτμπεκ (1905-1995) και τον Σεφίκ Τσακμάκ, αντισμήναρχο της πολεμικής αεροπορίας¹¹⁰⁴.

Στις 16 Ιουνίου η τουρκική αντιπροσωπεία έφθασε στη Σόφια, όπου την υποδέχθηκε στον σιδηροδρομικό σταθμό ο πρωθυπουργός της Βουλγαρίας Κιοσειβάνοφ μαζί με τους πρεσβευτές της Βαλκανικής Συνεννόησης, εκτός εκείνου της Ρουμανίας. Η απουσία του τελευταίου από την επίσημη υποδοχή θεωρήθηκε ως ένδειξη ψυχρότητας μεταξύ της Ρουμανίας και της Τουρκίας και έδωσε αφορμή για σχόλια¹¹⁰⁵. Σε ερώτηση των δημοσιογράφων, αν κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ οι αντιπρόσωποι θα συζητούσαν και το ζήτημα των αφοπλισμένων ζωνών της Θράκης, ο Αράς απάντησε αρνητικά προσθέτοντας ότι «[...] το ζήτημα τούτο ουδεμίαν έχει σχέσιν με τον επανεξοπλισμόν των Στενών, ανεκοίνωσεν δε αμέσως τ' ανωτέρω εις τον Πρωθυπουργόν της Βουλγαρίας κ. Κιοσειβάνωφ [...]»¹¹⁰⁶. Παράλληλα, σε συνομιλία του με τον πρεσβευτή της Ελλάδας στη βουλγαρική πρωτεύουσα, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας «[...] είπεν αυτώ ότι υπήρξε ευτυχής περιλαμβάνων ρήτραν αφορώσαν την οχύρωσιν των ελληνικών νήσων εν τω υπομνήματί του τω σχετικώ προς την οχύρωσιν των Δαρδανελλίων [...]»¹¹⁰⁷, παρέχοντας για μία ακόμη φορά σε αντιπρόσωπο της ελληνικής κυβέρνησης διαβεβαιώσεις για το δικαίωμα της επαναστρατιωτικοποίησης της Λήμνου και της Σαμοθράκης από την Ελλάδα.

Ως προς τους επικεφαλής αντιπροσώπους των άλλων κρατών εκείνοι ήταν ο Ύπατος Αρμοστής της Αυστραλίας στη Μεγάλη Βρετανία Στάνλεϋ Μπρους (1883-1967), ο λόρδος Στάνχοουπ και αναπληρωτής του ο κοινοβουλευτικός και οικονομικός γραμματέας του Ναυαρχείου Έντουαρντ Μόνταγκιου Κάβεντις Στάνλεϋ (λόρδος Στάνλεϋ, 1894-1938) για την κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου της Μεγάλης Βρετανίας και της Βόρειας Ιρλανδίας, ο γερουσιαστής και μόνιμος αντιπρόσωπος της Γαλλίας στην ΚτΕ Πωλ-Μπονκούρ, ο υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης Λιτβίνοφ, ο πληρεξούσιος υπουργός στο Παρίσι Νικόλαος Πολίτης για την Ελλάδα¹¹⁰⁸, για τη Βουλγαρία ο πληρεξούσιος υπουργός και γενικός γραμματέας του Υπουργείου

¹¹⁰⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1549, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 14/06/1936· *Καθημερινή*, 14/06/1936.

¹¹⁰⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1208, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 17/06/1936.

¹¹⁰⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1227 X/4, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 19/04/1936.

¹¹⁰⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 12005/A/I, Σημείωμα του ΥΠΕΞ (Τμήμα Βαλκανικής) προς πρεσβείες Βουκουρεστίου, Αγκύρας, Βελγιοραδίου, Αθήνα, 22/06/1936.

¹¹⁰⁸ Πριν από την αναχώρηση της ελληνικής αντιπροσωπείας συγκλήθηκε σύσκεψη στο Υπουργείο Εξωτερικών (17/06) υπό την προεδρία του Μεταξά και με την παρουσία του Μαυρουδή, του διευθυντή πολιτικών υποθέσεων Μελά, του αρχηγού ΓΕΝ Δημήτριου Οικονόμου, του ναυτικού ακόλουθου στην Άγκυρα Κωνσταντίνου Οικονόμου, του Παπαδάκη και του Ανδρουλή. Στη σύσκεψη διατυπώθηκαν οι τελικές απόψεις και οι κατευθυντήριες γραμμές που θα ακολουθούσε

Εξωτερικών δόκτωρ Νίκολας Νικολάεφ¹¹⁰⁹, ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας Τιτουλέσκου¹¹¹⁰, ο μόνιμος αντιπρόσωπος της Γιουγκοσλαβίας στην ΚτΕ δόκτωρ Ιβάν Σούμποτιτς (1893-1973) και, τέλος, ο πρεσβευτής της Ιαπωνίας στο Παρίσι Ναοτάκε Σάτο (1882-1971)¹¹¹¹.

Οι κυβερνήσεις της Νέας Ζηλανδίας, της Ινδίας, της Νοτιο-Αφρικανικής Ένωσης, του Καναδά και του Ελεύθερου Ιρλανδικού Κράτους δεν έστειλαν αντιπροσώπους στη συνδιάσκεψη, αλλά δήλωσαν ότι δεν θα έφεραν αντίρρηση στην κατάργηση ή τροποποίηση των διατάξεων της Σύμβασης των Στενών¹¹¹². Η συμμετοχή της Ιταλίας στη συνδιάσκεψη αποτελούσε ένα ακανθώδες ζήτημα. Σύμφωνα με τις πληροφορίες της ελληνικής πρεσβείας στο Λονδίνο, όλο το διάστημα έως και την έναρξη της συνδιάσκεψης η Ρώμη ασκούσε πιέσεις στην Τουρκία «[...] όπως αυτή συνηγορήσει υπέρ της άρσεως των κυρώσεων ίνα ούτω εξασφαλίση την ευμενή της Ιταλίας στάσιν εις το ζήτημα των Δαρδανελίων. [...]»¹¹¹³. Η εξακολούθηση όμως αυτών την απέτρεψε από την παρουσία της στο Μοντρέ και τελικά «[...] παρά αντίθετον ανακοίνωσίν της δεν θα συμμετάσχει συνδιασκέψεως των Στενών εκτός εάν εν τω μεταξύ δοθή αυτή ικανοποίησις καθ' όσον αφορά εις ζήτημα κυρώσεων.»¹¹¹⁴.

Πράγματι, ο υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας κόμης Γκαλεάτσο Τσιάνο (1903-1944) με επιστολή του προς τον Αράς -την οποία ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας ανέγνωσε κατά τη διάρκεια της δεύτερης συνεδρίασης (23 Ιουνίου)- εξηγούσε τους λόγους για τους οποίους η Ιταλία αδυνατούσε να συμμετάσχει στη συνδιάσκεψη. Η επιστολή ανέφερε ότι η ιταλική κυβέρνηση δεν έκρινε την παρούσα κατάσταση ως την πλέον ευνοϊκή για την εξέταση ζητημάτων τόσο σοβαρού ενδιαφέροντος, όπως εκείνα που είχε κληθεί να διαχειριστεί η συνδιάσκεψη. Για αυτόν τον λόγο η

η αντιπροσωπεία στο Μοντρέ. Την επομένη, ο Μεταξάς απαντώντας σε ερώτηση ξένων ανταποκριτών δήλωσε ότι η Ελλάδα θα υποστήριζε στη συνδιάσκεψη τις τουρκικές θέσεις. Την ίδια ημέρα (18/06) αναχώρησαν και τα μέλη της ελληνικής αντιπροσωπείας για το Μοντρέ. Βλ. *Ελεύθερον Βήμα*, 18/06/1936, 19/06/1936. Εκτός από τους κύριους αντιπροσώπους Πολίτη και Μαυρουδή, αναπληρωτές αντιπρόσωποι ορίστηκαν ο Ραούλ Βιβίκα-Ρωσέττης και ο Παπαδάκης. Ο Αλέξανδρος Κοντουμάς του Υπουργείου Εξωτερικών (πρώτος γραμματέας πρεσβείας) ορίστηκε τεχνικός σύμβουλος, ο πλοίαρχος Οικονόμου εμπειρογνώμονας και ο Πίνδαρος Ανδρουλής γενικός γραμματέας της αντιπροσωπείας.

¹¹⁰⁹ Για τα υπόλοιπα μέλη της βουλγαρικής αντιπροσωπείας βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 322, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 18/06/1936· *Ελεύθερον Βήμα*, 18/06/1936.

¹¹¹⁰ Για τα υπόλοιπα μέλη της ρουμανικής αντιπροσωπείας βλ. *Ελεύθερον Βήμα*, 21/06/1936.

¹¹¹¹ Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 119· Routh, «The Montreux Convention», σ. 613.

¹¹¹² Με την Αυτοκρατορική Διάσκεψη του 1926 και το Καταστατικό του Ουεστμίνστερ του 1931, οι Κτήσεις (Dominions) της Βρετανικής Αυτοκρατορίας αναγνωρίστηκαν ως «αυτόνομες κοινότητες εντός των ορίων της αυτοκρατορίας» και «ελεύθερα συνδεδεμένες» με αυτήν. Με άλλα λόγια οι Κτήσεις μπορούσαν πλέον να ασκούν ανεξάρτητη εξωτερική πολιτική και να μην υπόκεινται στον νομοθετικό ή κοινοβουλευτικό έλεγχο της Μεγάλης Βρετανίας. Εισαγωγικά στοιχεία για το ζήτημα των βρετανικών Κτήσεων βλ. John Darwin, «A Third British Empire? The Dominion Idea in Imperial Politics» στο Judith M. Brown and Wm Roger Louis (επιμ.), *The Oxford History of the British Empire*, volume IV: *The Twentieth Century*, Oxford - New York, Oxford University Press, 1999, σ. 64-87. Βλ. επίσης Ferenc A. Váli, *The Turkish Straits and NATO*, σ. 36-37· Warsamy, *La Convention*, σ. 88. Στο *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 35-36, 42, 119-120 παρατίθενται οι επιστολές των κυβερνήσεων της Ινδίας, της Νοτιο-Αφρικανικής Ένωσης, της Νέας Ζηλανδίας, του Ελεύθερου Ιρλανδικού Κράτους και του Καναδά προς τη συνδιάσκεψη.

¹¹¹³ ΔΙΑΥΕ/1936/39/3, αρ. πρωτ. (εμπ.), Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 05/06/1936.

¹¹¹⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1568, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 17/06/1936. Βλ. επίσης ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 11679/A/I, Μόστρας (Τμήμα Ευρώπης ΥΠΕΞ) προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Βαλκανικής), Αθήνα, 18/06/1936.

κυβέρνησή του είχε εκφράσει την ελπίδα ότι η Συνδιάσκεψη του Μοντρέ θα επακολουθούσε την προγραμματισμένη σύνοδο του Συμβουλίου της ΚτΕ. Πρόσθεσε, επίσης, ότι η ιταλική κυβέρνηση ήταν έτοιμη να λάβει μέρος στις εργασίες της συνδιάσκεψης αν η κατάσταση ξεκαθαριζόταν επί των διαφόρων απόψεων το συντομότερο δυνατό. Έως ότου όμως να συνέβαινε αυτό, το ιταλικό κράτος ως εξόχως μεσογειακό και με την ιδιότητα του συμβεβλημένου στη Συνθήκη της Λωζάννης μέρους όφειλε να διατυπώσει τις πιο επίσημες επιφυλάξεις του σχετικά με τις δημόσιες συζητήσεις, καθώς και για το σύνολο των προβλημάτων που θα πραγματεύονταν στη συνδιάσκεψη¹¹¹⁵.

Ο Αράς ενημέρωσε τους αντιπροσώπους ότι σκόπευε να απαντήσει καταχωρώντας την ικανοποίηση της Τουρκίας για την υπόσχεση της Ιταλίας να αντιπροσωπευθεί στη συνδιάσκεψη, αμέσως μόλις οι αποτρεπτικοί παράγοντες -ανεξάρτητοι από την Τουρκία και τη συνδιάσκεψη- που στερούσαν την παρουσία της Ιταλίας στο Μοντρέ, έπαυαν να υφίστανται¹¹¹⁶.

Η επίσημη αυλαία της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ άνοιξε το απόγευμα της 22^{ης} Ιουνίου 1936 στο ξενοδοχείο «Μοντρέ Παλάς» υπό την προεδρία του επικεφαλής του ομοσπονδιακού πολιτικού τμήματος του Υπουργείου Εξωτερικών της Ελβετίας Τζουζέπε Μότα (1871-1940), ο οποίος στην εναρκτήρια προσφώνηση της πρώτης συνεδρίασης καλωσόρισε τους αντιπροσώπους εκ μέρους της ελβετικής κυβέρνησης και εξήρε -όπως και οι υπόλοιποι σύνεδροι- τη μέθοδο με την οποία η τουρκική κυβέρνηση είχε επιλέξει να προβεί στην αναθεώρηση της Σύμβασης των Στενών του 1923¹¹¹⁷.

Αρχικά ο Αράς περιέγραψε τον τρόπο με τον οποίο η τουρκική κυβέρνηση σκόπευε να εισαγάγει έναν αυστηρό κανονισμό που θα επέτρεπε την απόλυτη ελευθερία της εμπορικής ναυσιπλοΐας και θα διασφάλιζε εξίσου την ελευθερία της ναυσιπλοΐας για τα πολεμικά πλοία. Εντούτοις η πρόταση της Τουρκίας περιείχε μια σημαντική πρόβλεψη για τον διάπλου των πολεμικών σκαφών, η οποία βρισκόταν σε άμεση συνάφεια με τα προαπαιτούμενα που εκείνη έθετε για την ασφάλεια της Θάλασσας του Μαρμαρά και με τα προαπαιτούμενα των άλλων χωρών που η εδαφική τους επικράτεια συνόρευε με τη Μαύρη Θάλασσα¹¹¹⁸.

Ο Τιτουλέσκου στην ομιλία του αναφέρθηκε στο κοινό ενδιαφέρον που παρουσίαζαν τα Στενά για τη Ρουμανία, την Τουρκία, τη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα και επισήμανε ότι το ζήτημα αφορούσε την περιφερειακή ασφάλεια και συνεργασία, ενώ η επαναστρατιωτικοποίησή τους θα ενίσχυε το Βαλκανικό Σύμφωνο. Ο αντιπρόσωπος της Ρουμανίας έκανε διάκριση μεταξύ της εδαφικής και μη εδαφικής αναθεώρησης και δήλωσε ότι ως προς την πρώτη η κυβέρνησή του ήταν απόλυτα αντίθετη ενώ ως προς τη δεύτερη, που παραδείγματά της αποτελούσαν η κατάργηση των

¹¹¹⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 29-30· Deluca, *Great Power*, σ. 53-54.

¹¹¹⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 30· Deluca, *ό.π.*, σ. 54.

¹¹¹⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 21· Routh, «The Montreux Convention», σ. 613.

¹¹¹⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 21-22· Deluca, *Great Power*, σ. 51-52.

διατάξεων της Συνθήκης των Βερσαλλιών για τις επανορθώσεις και το αίτημα της Τουρκίας για την τροποποίηση του καθεστώτος των Στενών, θα έπρεπε να εξεταστεί στη συνδιάσκεψη με ενδιαφέρον από τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Επομένως, για εκείνον η αξίωση της Τουρκίας δεν συνιστούσε προηγούμενο για την επίσπευση εδαφικών ρυθμίσεων¹¹¹⁹.

Ο λόρδος Στάνχοουπ αναφέρθηκε στη νομιμότητα με την οποία η Τουρκία επέλεξε να προωθήσει την αξίωσή της για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Η ομιλία του περιείχε αρκετές αναφορές στις μεταβολές του διεθνούς περιβάλλοντος από την υπογραφή της Σύμβασης των Στενών. Οι μεταβολές αυτές ήταν ευαπόδεικτες και υποδήλωναν εκτός από την ανεπάρκεια του συστήματος συλλογικής ασφάλειας και τον τρόπο με τον οποίο τα έθνη θα έπρεπε να στηρίζονται στα δικά τους αμυντικά μέσα, τουλάχιστον στην αρχή των εχθροπραξιών. Επομένως, υπό τις παρούσες συνθήκες, ήταν φυσιολογική η επιθυμία της Τουρκίας για την τροποποίηση των διατάξεων της σύμβασης¹¹²⁰.

Ο Πωλ-Μπονκούρ εκ μέρους της γαλλικής αντιπροσωπείας δήλωσε emphaticά ότι η ελευθερία του διάπλου των Στενών σχετιζόταν όχι μόνο με την ασφάλεια της Τουρκίας, αλλά και άλλων κρατών, αναφερόμενος ονομαστικά στη Ρουμανία και στη Σοβιετική Ένωση, οι οποίες συνδέονταν με συμμαχικούς δεσμούς με το Παρίσι. Εξέφρασε, επίσης, την εκτίμησή του για τον Τιτουλέσκο και για την παρατήρησή του για τη σημασία της ελευθερίας των επικοινωνιών διαμέσου των Στενών και πρόσθεσε ότι και ο Λιτβίνοφ θα υιοθετούσε παρόμοια άποψη¹¹²¹.

Ο αντιπρόσωπος της Σοβιετικής Ένωσης λαμβάνοντας τη σκυτάλη από τον ομόλογό του ανέφερε ότι τα Στενά όχι μόνο συνέδεαν τη χώρα του με τον υπόλοιπο κόσμο, αλλά συνέδεαν τα διάφορα τμήματα της χώρας μεταξύ τους. Κατά την άποψή του, η αναθεώρηση της Σύμβασης των Στενών όφειλε να λάβει υπόψη της τα συμφέροντα όλων των Παρευξείνιων Δυνάμεων και να αναγνωρίσει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον της Σοβιετικής Ένωσης στο θέμα αυτό, εξαιτίας της ιδιαίτερης γεωγραφικής της θέσης¹¹²².

Ο αντιπρόσωπος της Ιαπωνίας επέστησε την προσοχή στο γεγονός ότι η χώρα του δεν αποτελούσε πλέον μέλος της ΚτΕ και ως εκ τούτου δεν μπορούσε να συμβάλει όπως στο παρελθόν με τη συνεργασία της στο έργο της διεθνούς πολιτικής. Από τη στιγμή όμως που παρακινείτο από πνεύμα συμφιλίωσης και συνεργασίας η ιαπωνική αντιπροσωπεία πίστευε ότι δεν θα ήταν δύσκολο να βρεθεί μια κοινώς αποδεκτή και προσαρμοσμένη στις παρούσες περιστάσεις λύση¹¹²³.

¹¹¹⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 22-23· Deluca, ό.π., σ. 52· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 119· Routh, «The Montreux Convention», σ. 613.

¹¹²⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 23-24· Deluca, σ. 53.

¹¹²¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 24· Deluca, σ. 52-53.

¹¹²² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 25· Degras, *Soviet Documents on Foreign Policy*, volume III: 1933-1941, Oxford University Press, 1953, σ. 190-192· Deluca, ό.π., σ. 53.

¹¹²³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 25-26· Deluca, σ. 53.

Ταυτιζόμενος με την άποψη του Τιτουλέσκου, ο Πολίτης δήλωσε με τη σειρά του ότι η Τουρκία δικαιολογημένα ήταν ανήσυχη για την ασφάλειά της, εφόσον η μεταβολή των διεθνών συνθηκών τα τελευταία 13 έτη επέβαλε την τροποποίηση του καθεστώτος των Στενών. Η ελληνική κυβέρνηση, συνέχισε, ως φίλη και σύμμαχος με την Τουρκία εκτίμησε εξ αρχής τη νομιμότητα με την οποία εκείνη είχε ενεργήσει και θα συμμετείχε στις συζητήσεις με την ειλικρινή επιθυμία να καταλήξουν σε μια συμφωνία που θα λάμβανε υπόψη τα συμφέροντα όλων και θα ικανοποιούσε πλήρως το αίσθημα ασφάλειας της Τουρκίας, γεγονός που ενδιέφερε ιδιαίτερα την Ελλάδα για τη δική της ασφάλεια¹¹²⁴.

Ο Σούμποτιτς δήλωσε ότι συμφωνούσε πλήρως με τις απόψεις των Τιτουλέσκου και Πολίτη και πρόσθεσε ότι η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση θα συνεισέφερε στον διακανονισμό ενός σημαντικού διεθνούς προβλήματος ανταποκρινόμενη στην έκκληση της Τουρκίας, της οποίας η ασφάλεια αποτελούσε για τη Γιουγκοσλαβία μείζον θέμα¹¹²⁵.

Τέλος, ο αντιπρόσωπος της Βουλγαρίας ορμώμενος από τις παρατηρήσεις του Τιτουλέσκου σημείωσε ότι εκτός της Τουρκίας υπήρχαν και άλλες Δυνάμεις που είχαν υποστεί την επιβολή στρατιωτικών ανισοτήτων από τις Συνθήκες Ειρήνης του 1919 και ότι η ενέργεια της Τουρκίας θα χρησίμευε ως προηγούμενο για τη ρύθμιση αυτών των ανισοτήτων. Η Βουλγαρία έχοντας υπογράψει τη Σύμβαση των Στενών και συνδεδεμένη με συμμαχικούς δεσμούς με την Άγκυρα θεωρούσε ότι η τροποποίηση των συνθηκών που είχαν καταστεί ανεφάρμοστες θα βοηθούσε στην εξάλειψη των κινδύνων ενός πολέμου. Εκτός τούτου, η διακοίνωση της 11^{ης} Απριλίου λάμβανε υπόψη και τα συμφέροντα των Παρευξείνιων Δυνάμεων, γεγονός που συνέβαλε αποφασιστικά στη θετική απάντηση της βουλγαρικής κυβέρνησης και αποτελούσε τεκμήριο ότι το νέο καθεστώς των Στενών θα εγγυόταν σε όλες τις περιόδους και σε όλες τις συγκυρίες την ελευθερία της ναυσιπλοΐας τους¹¹²⁶.

Επίτιμος πρόεδρος της συνδιάσκεψης ορίστηκε ύστερα από πρόταση του Τιτουλέσκου ο Μότα, πρόεδρος αυτής ο Μπρους, ο οποίος ήταν ο λιγότερο ενδιαφερόμενος για το Ζήτημα των Στενών, αντιπρόεδρος ο Πολίτης και γενικός γραμματέας ο Αθανάσιος Αγνίδης (1889-1984), διευθυντής του Τμήματος Αφοπλισμού της Γραμματείας της ΚτΕ. Ενώ ο διορισμός του Πολίτη ως αντιπροέδρου οφειλόταν κυρίως στον Αράς, ο οποίος επιθυμούσε να κερδίσει την εύνοια της Ελλάδας, ο διορισμός του Αγνίδη ήταν έργο των Βρετανών και ιδιαίτερα του Ήντεν, ο οποίος είχε αψηφήσει τις διαμαρτυρίες των Τούρκων κατά του διορισμού ενός Έλληνα σε μια τόσο κρίσιμη θέση. Ωστόσο, ο Αγνίδης είχε συνεργαστεί στενά με τον Ήντεν κατά τη διάρκεια της Συνδιάσκεψης

¹¹²⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 26. Μέρος του λόγου του Πολίτη παραδίδεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/2. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 119-120.

¹¹²⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 26· Deluca, *Great Power*, σ. 52.

¹¹²⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 26-27· Deluca, *ό.π.*, σ. 52· Routh, «The Montreux Convention», σ. 613-614.

του Αφοπλισμού το 1933 και ως στέλεχος της γραμματείας της ΚτΕ υπήρξε μάρτυρας των προσπαθειών της Τουρκίας να αναθεωρήσει το καθεστώς των Στενών. Επομένως, αποτελούσε το μόνο έμπιστο πρόσωπο που θα μπορούσε και ήταν ικανό να ασκήσει τα καθήκοντά του στη θέση αυτή¹¹²⁷.

Ύστερα από πρόταση του προέδρου Μπρους, η συνδιάσκεψη αποφάσισε ομόφωνα να λάβει ως βάση διαπραγματεύσεων των προσεχών συνεδριάσεων το προσχέδιο σύμβασης της τουρκικής κυβέρνησης, το οποίο μοιράστηκε στους αντιπροσώπους το απόγευμα της πρώτης ημέρας¹¹²⁸. Επίσης, αποφασίστηκε ότι οι συνεδριάσεις -εκτός της πρώτης και της τελευταίας που ήταν δημόσιες- θα διεξάγονταν κλεισμένων των θυρών και στο τέλος της καθεμιάς από αυτές θα δημοσιευόταν εκτεταμένο ανακοινωθέν στον τύπο για τις προηγηθείσες συζητήσεις¹¹²⁹.

2. Η παρουσίαση του τουρκικού προσχεδίου σύμβασης για το καθεστώς των Στενών

Οι κύριες διατάξεις του προσχεδίου της τουρκικής κυβέρνησης, το οποίο αποτελείτο από 13 άρθρα¹¹³⁰, διέφεραν σε σημαντικά σημεία από το προσχέδιο του Μενεμεντζιόγλου της 12ης Ιουνίου 1936, ιδίως ως προς τις προτεινόμενες ρυθμίσεις αναφορικά με τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία των παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας¹¹³¹. Η προτεινόμενη από την τουρκική αντιπροσωπεία νέα σύμβαση παρέλειπε την αναφορά στα άρθρα 3-9 της σύμβασης του 1923 που αφορούσαν την αποστρατιωτικοποίηση των Στενών, στα άρθρα 10-16 που αναφέρονταν στην Επιτροπή των Στενών, καθώς και στο άρθρο 18 που προέβλεπε την εγγύηση της ελεύθερης ναυσιπλοΐας και της ασφάλειας των Στενών από τις Δυνάμεις¹¹³². Δεν υπήρχε, τέλος, καμία αναφορά στην αρχή της ελευθερίας των Στενών, η οποία αποτελούσε χαρακτηριστικό και κύριο γνώρισμα των Συνθηκών Σεβρών και Λωζάννης (άρθρο 37 της Συνθήκης των Σεβρών, άρθρο 23 της Συνθήκης της Λωζάννης και προοίμιο και άρθρο 1 της Σύμβασης των Στενών)¹¹³³.

Στην ομιλία του στις 23 Ιουνίου, ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών κατέστησε εξαρχής σαφές ότι στο προσχέδιο δεν υπήρχε αναφορά στο ζήτημα του επανεξοπλισμού των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών. Ο Μενεμεντζιόγλου έκρινε άωφελο να επιμείνει στα κίνητρα που είχαν ωθήσει την Τουρκία να επιδιώξει την κατάργηση των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης, δεδομένου ότι η σιωπηρή αποδοχή της άρσης των στρατιωτικών όρων της

¹¹²⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 3, 27-28· Dantas, *Greece and Turkey*, σ. 119.

¹¹²⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 28· DBFP/II/XVI/505, No 3 [E 3712/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 22/06/1936· Warsamy, *La Convention*, σ. 88.

¹¹²⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 30· ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 2· Routh, «The Montreux Convention», σ. 614.

¹¹³⁰ Για τα άρθρα του προσχεδίου βλ. το παράρτημα των *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 285-287.

¹¹³¹ DBFP/II/XVI/505, No 3 [E 3712/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 22/06/1936.

¹¹³² Deluca, *Great Power*, σ. 54-55· Routh, «The Montreux Convention», σ. 614· Warsamy, *La Convention*, σ. 88-89.

¹¹³³ Routh, *ό.π.*, σ. 614.

Σύμβασης των Στενών του 1923 επέτρεψε τη συγκέντρωση στο Μοντρέ. Πρόσθεσε, επίσης, ότι στο προσχέδιο σκοπίμως παραλείπονταν οι άμεσες ή έμμεσες αναφορές στους όρους της αποστρατιωτικοποίησης του 1923¹¹³⁴.

Το προοίμιο του τουρκικού προσχεδίου εξέφραζε την επιθυμία της κυβέρνησης να ρυθμίσει τον διάπλου και την ναυσιπλοΐα των Στενών κατά τέτοιο τρόπο ώστε να διασφαλίσει το διεθνές εμπόριο εντός του πλαισίου ασφάλειας της Τουρκίας. Σύμφωνα με το άρθρο 1, ο διάπλους και η ναυσιπλοΐα των Στενών από τα εμπορικά και τα πολεμικά σκάφη θα ρυθμίζονταν στο εξής από τις διατάξεις της παρούσας σύμβασης. Ως προς τα εμπορικά πλοία -συμπεριλαμβανομένων των νοσοκομειακών, θαλαμηγών και αλιευτικών- οι προτεινόμενες διατάξεις του προσχεδίου δεν διέφεραν ουσιαστικά από εκείνες του 1923. Σε περίοδο ειρήνης θα υπήρχε πλήρης ελευθεροπλοΐα για τα εμπορικά σκάφη, τα οποία θα μπορούσαν να κυκλοφορούν στα Στενά κατά τη διάρκεια της ημέρας και της νύκτας (άρθρο 2). Σε περίοδο πολέμου και στην περίπτωση που η Τουρκία παρέμενε ουδέτερη, η ελευθερία του διάπλου θα εξαρτιόταν από τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει η Τουρκία ως μέλος του Συμφώνου της ΚτΕ (άρθρο 3)¹¹³⁵. Στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν εμπόλεμη, τα ουδέτερα εμπορικά σκάφη θα έπλεαν στα Στενά μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας, σύμφωνα με την υποδεικνυόμενη από τις τουρκικές αρχές διαδρομή, και υπό τον όρο ότι δεν θα προσέφεραν με κανένα τρόπο βοήθεια τον εχθρό (άρθρο 4). Τέλος, τα εμπορικά πλοία πριν από την είσοδό τους στα Στενά θα υπάγονταν σε υγειονομικό έλεγχο από τις τουρκικές αρχές (άρθρο 5)¹¹³⁶.

Στη συνέχεια, ο Μενεμεντζιόγλου πέρασε στην εξέταση του δεύτερου κεφαλαίου της σύμβασης που πραγματευόταν τη ναυσιπλοΐα των πολεμικών πλοίων και των βοηθητικών σκαφών και στο οποίο εντοπίζονταν οι κυριότερες διαφορές από τη Σύμβαση των Στενών του 1923. Το άρθρο 6 προέβλεπε ότι ο διάπλους των πολεμικών και βοηθητικών πλοίων σε περιόδους ειρήνης θα πραγματοποιείτο μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας και μόνο για επισκέψεις φιλοφροσύνης, ενώ τα υποβρύχια αποκλείονταν. Σύμφωνα με τις πρόνοιες του άρθρου, το καθεστώς του διάπλου θα υπαγόταν στις ακόλουθες προϋποθέσεις:

α) Τα πολεμικά σκάφη θα υποχρεώνονταν να ανακοινώνουν την πρόθεσή τους για επίσκεψη ένα μήνα πριν και έπρεπε να επισημαίνουν δια της διπλωματικής οδού στις αρχές της τουρκικής κυβέρνησης τον προορισμό, την ονομασία, τον τύπο και τον αριθμό των πλοίων. Οι κυβερνήτες τους θα έδιναν στους σταθμούς σηματοδότησης στην είσοδο των Δαρδανελλίων ή του Βοσπόρου

¹¹³⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 30· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 120· Warsamy, *La Convention*, σ. 88.

¹¹³⁵ Η διάταξη αφορούσε και τα πολεμικά σκάφη και, σύμφωνα με τον Routh, οι Τούρκοι -λαμβάνοντας υπόψη την επιβολή των κυρώσεων κατά της Ιταλίας- την εισήγαγαν για να αποφύγουν τις όποιες αμφιβολίες ως προς την εφαρμογή της επί των εμπορικών σκαφών του δηλωμένου επιτιθέμενου. Βλ. Routh, «The Montreux Convention», σ. 615. Βλ. επίσης Deluca, *Great Power*, σ. 67· Dontas, *ό.π.*, σ. 226 (υποσημ. 12).

¹¹³⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 30-31, 285· Dontas, *ό.π.*, σ. 120· Routh, *ό.π.*, σ. 615· Warsamy, *La Convention*, σ. 89.

στοιχεία για την πλήρη σύνθεση των πληρωμάτων των πλοίων καθώς και συμπληρωματικές πληροφορίες.

β) Το μέγιστο επιτρεπόμενο όριο ναυτικής ισχύος μιας μη Παρευξείνιας Δύναμης που θα ήθελε να εισέλθει στα Στενά, δεν θα μπορούσε να ξεπερνά την ισχύ ενός καταδρομικού και δύο τορπιλακάτων που ήταν 14.000 τόνοι. Η συνολική χωρητικότητα των πολεμικών πλοίων των ξένων Δυνάμεων που θα παρευρίσκονταν ταυτόχρονα στα Στενά καθοριζόταν στους 14.000 τόνους. Το όριο αυτό για τα ξένα πολεμικά σκάφη θα μειωνόταν ακόμη περισσότερο, αν ο τουρκικός στόλος απουσίαζε από τη βάση του στη Θάλασσα του Μαρμαρά ή αν το μέγεθος των πλοίων του μειωνόταν προσωρινά κάτω από τους 10.000 τόνους¹¹³⁷. Στην περίπτωση αυτή, αν η χωρητικότητα ενός πολεμικού σκάφους ξένης Δύναμης υπερέβαινε το ήμισυ της συνολικής χωρητικότητας αυτής της Δύναμης, το σκάφος εκείνο θα πραγματοποιούσε τον διάπλου μόνο του.

γ) Η συνολική χωρητικότητα των πολεμικών σκαφών των μη παράκτιων Δυνάμεων που θα συγκεντρώνονταν στη Μαύρη Θάλασσα δεν έπρεπε να υπερβαίνει τους 28.000 τόνους.

δ) Η ναυτική μοίρα μιας ξένης Δύναμης θα μπορούσε να αποτελείται από συνδυασμό διαφορετικού τύπου πολεμικών σκαφών -εκτός του καταδρομικού και των τορπιλακάτων- αλλά σε καμία περίπτωση δεν προβλεπόταν τροποποίηση ως προς τη συνολική χωρητικότητά της για την είσοδο στα Στενά και την έξοδό της στη Μαύρη Θάλασσα.

ε) Η μέγιστη διάρκεια παραμονής στη Μαύρη Θάλασσα για τα πλοία των μη παράκτιων Δυνάμεων αυτής καθοριζόταν στις 15 ημέρες.

στ) Τα πολεμικά σκάφη που θα κυκλοφορούσαν στα Στενά δεν θα μπορούσαν σε καμία περίπτωση να χρησιμοποιήσουν τα αεροσκάφη που ενδεχομένως έφεραν.

ζ) Τα πολεμικά πλοία δεν θα έπρεπε σε καμία περίπτωση -εκτός των ενδεχομένων αβαριών- να παραμένουν εντός των Στενών, πέρα από τον χρόνο που ήταν απαραίτητος για να πραγματοποιήσουν τη διέλευσή τους. Ο ανεφοδιασμός και η επισκευή των ζημιών των πολεμικών πλοίων θα διέπονταν από τις διατάξεις της 13ης Σύμβασης της Χάγης για τη θαλάσσια ουδετερότητα.

η) Οι διατάξεις των παραγράφων (α), (β), (δ), (στ) και (ζ) του άρθρου 6 θα εφαρμόζονταν εξίσου και για τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη των Παρευξείνιων Δυνάμεων που είχαν προορισμό τη Μεσόγειο. Όμως δεν είχε τεθεί κανένα όριο ως προς τη συνολική χωρητικότητα των πλοίων που θα συγκεντρώνονταν στη Μεσόγειο ή θα επέστρεφαν στη Μαύρη Θάλασσα. Ειδική πρόβλεψη του προσχεδίου καθόριζε ότι οι παράκτιες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας θα

¹¹³⁷ Ο Warsamy αναφέρει ότι η χωρητικότητα του τουρκικού στόλου ανερχόταν τον Ιούνιο του 1936 στους 29.000 τόνους. Άρα, το όριο των 14.000 τόνων δεν επιλέχθηκε τυχαία από τους Τούρκους και στην ουσία προδίκαιζε ότι στο μέλλον δεν θα εμφανιζόταν ξένη ναυτική δύναμη στα Στενά, της οποίας η χωρητικότητα θα ξεπερνούσε το ήμισυ της χωρητικότητας του τουρκικού στόλου. Βλ. Warsamy, *ό.π.*, σ. 89· Routh, *ό.π.*, σ. 617 (υποσημ. 1).

μπορούσαν ύστερα από την εξουσιοδότηση της Τουρκίας να πραγματοποιήσουν τον διάπλου των Στενών από και προς τη Μεσόγειο με σκάφη των οποίων η χωρητικότητα θα ανερχόταν έως και τους 25.000 τόνους του υφιστάμενου στόλου τους, υπό τον όρο ότι θα έπλεαν τα Στενά μεμονωμένα¹¹³⁸.

Σύμφωνα με το άρθρο 7 του τουρκικού προσχεδίου, σε περίοδο πολέμου και της Τουρκίας παραμένουσας ουδέτερης ο διάπλους των Στενών για τα πολεμικά και βοηθητικά σκάφη θα ήταν ελεύθερος υπό τις προϋποθέσεις των διατάξεων του άρθρου 6. Επίσης, θα απαγορευόταν στα πολεμικά σκάφη των εμπόλεμων να ασκούν το δικαίωμα επίσκεψης ή να προβαίνουν σε αιχμαλωσίες ή εχθρικές ενέργειες εντός των Στενών. Η προαναφερόμενη ελευθερία του διάπλου προϋπέθετε ότι δεν θα θίγονταν οι υποχρεώσεις της Τουρκίας που απέρρεαν από το Σύμφωνο της ΚτΕ.

Σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία ευρισκόμενη σε εμπόλεμη κατάσταση δεν θα επιτρεπόταν σε κανένα πολεμικό πλοίο να διαπλεύσει τα Στενά χωρίς προηγούμενη ειδική άδεια της τουρκικής κυβέρνησης, παρά τις διατάξεις του άρθρου 6 (άρθρο 8)¹¹³⁹.

Το άρθρο 9 προέβλεπε ότι στην περίπτωση που η Τουρκία έκρινε ότι βρισκόταν υπό την απειλή πολέμου θα είχε το δικαίωμα να θέσει σε εφαρμογή τις διατάξεις του άρθρου 8, ενημερώνοντας για την πρόθεσή της αυτή τους υπογράψαντες την παρούσα σύμβαση και την ΚτΕ¹¹⁴⁰.

Τα πολεμικά πλοία στα οποία εκδηλώνονταν κρούσματα πανώλης, χολέρας, κίτρινου πυρετού, εξανθηματικού τύφου ή ευλογιάς ή εκείνα στα οποία είχαν εκδηλωθεί αυτά τα κρούσματα σε διάστημα μικρότερο των επτά ημερών, καθώς και τα πλοία τα οποία είχαν αποπλεύσει από μολυσμένο λιμάνι σε διάστημα μικρότερο των πέντε ημερονυκτίων, θα έπρεπε να πλέουν τα Στενά υπό καθεστώς καραντίνας και να χρησιμοποιήσουν τα απαραίτητα μέσα προφύλαξης για την αποφυγή κάθε ενδεχόμενης μόλυνσης των λιμανιών που βρίσκονταν στα Στενά (άρθρο 10).

Σύμφωνα με το άρθρο 11 του τρίτου κεφαλαίου του προσχεδίου της προτεινόμενης σύμβασης, η πτήση των πολιτικών και πολεμικών αεροσκαφών πάνω από τα Στενά απαγορευόταν. Η διέλευσή τους μεταξύ της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας θα διασφαλιζόταν σύμφωνα με

¹¹³⁸ Κανείς από τους περιορισμούς που έθετε το άρθρο 6 δεν είχε θεσπιστεί στη Λωζάννη, ενώ η διάταξη (η) που όριζε ότι τα πολεμικά πλοία των παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας χωρητικότητας έως και 25.000 τόνων θα μπορούσαν να διαπλέουν τα Στενά με κατεύθυνση από και προς τη Μεσόγειο, ευνοούσε σαφώς τη Σοβιετική Ένωση και εισάχθηκε -όπως εξήγησε ο Αράς στον Στάνχοουπ- ύστερα από την επιμονή της. Με τη φράση «του υφιστάμενου στόλου τους», οι Τούρκοι -σύμφωνα με τον Routh- είχαν κατά νου το «Παρίσκαγια Κομούνα» -το σοβιετικό θωρηκτό που η χωρητικότητά του άγγιζε τους 25.000 τόνους- και ήλπιζαν ότι θα περιόριζαν την εφαρμογή της διάταξης στο όριο αυτό, χωρίς να λάβουν υπόψη πιθανές μελλοντικές ναυπηγήσεις της Σοβιετικής Ένωσης. Βλ. Routh, «The Montreux Convention», σ. 615 (υποσημ. 2). Βλ. επίσης DBFP/II/XVI/506, No 4 [E 3748/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 22/06/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 226-227 (υποσημ. 14)· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 45 (υποσημ. 1).

¹¹³⁹ Αντίθετα, στη Σύμβαση των Στενών του 1923 επιτρεπόταν στα ουδέτερα πολεμικά σκάφη να διαπλέουν τα Στενά με δική τους ευθύνη, ακόμα και αν η Τουρκία ήταν εμπόλεμη. Βλ. στο Παράρτημα Α', σ. 553.

¹¹⁴⁰ Το άρθρο 9 εισήγαγε μια νέα διάταξη, η οποία δεν υπήρχε στη σύμβαση του 1923.

τον κανονισμό της αεροπλοΐας στην Τουρκία και τα αεροσκάφη θα έπρεπε να ακολουθούν πορεία υποδεικνυόμενη από τις αρχές της¹¹⁴¹.

Το άρθρο 12 του τέταρτου κεφαλαίου προέβλεπε ότι οι διατάξεις της παρούσας σύμβασης δεν θα επεκτείνονταν ούτε θα ερμηνεύονταν κατά τρόπο που θα έθιγαν την κυριαρχία της Τουρκίας στη ζώνη των Στενών. Τέλος, σύμφωνα με το άρθρο 13 του πέμπτου κεφαλαίου, η σύμβαση θα ίσχυε αμέσως μετά από την υπογραφή της και η διάρκεια της καθοριζόταν στα 15 έτη. Η Τουρκία και οι συμβαλλόμενες Δυνάμεις -με τη συναίνεση της Τουρκίας- θα μπορούσαν να προτείνουν και να συμφωνήσουν για την οποιαδήποτε τροποποίηση της σύμβασης που έκριναν χρήσιμη, υπό τον όρο ότι τα συμβαλλόμενα μέρη αυτής θα ειδοποιούνταν τρεις μήνες πριν από τη λήξη έκαστης πενταετούς περιόδου¹¹⁴².

Ο λόρδος Στάνχοουπ στην ομιλία του παρατήρησε ότι ο Μενεμεντζιόγλου απέφυγε να αναφερθεί επισταμένως στο ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών που ήταν το σημαντικότερο για τους υπογράψαντες τη Σύμβαση των Στενών το 1923 και ζωτικής σημασίας για την ίδια την Τουρκία. Η βρετανική κυβέρνηση, συνέχισε, ήταν πρόθυμη να παράσχει τη συναίνεσή της στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών υπό την προϋπόθεση όμως ότι θα επακολουθούσε συμφωνία και ως προς όλα τα άλλα σημεία και ότι η σύμβαση που θα υπογραφόταν θα ήταν δίκαιη και ισότιμη για όλα τα μέρη. Ο αντιπρόσωπος της βρετανικής κυβέρνησης σημείωσε, επίσης, την παράλειψη αναφοράς στην Επιτροπή των Στενών από το τουρκικό προσχέδιο και τόνισε ότι η ύπαρξη του διεθνούς αυτού οργάνου, το οποίο κατά κανένα τρόπο δεν επενέβαινε στα κυριαρχικά δικαιώματα της Τουρκίας, δεν θα έπρεπε να εκλείψει από τους όρους της νέας σύμβασης. Εξάλλου, υπήρχαν και άλλα θέματα, άλλα σημαντικότερα και άλλα που έχρηζαν εξέτασης ως προς τις λεπτομέρειές τους, που αφορούσαν τον διάπλου των Στενών από τα εμπορικά και τα πολεμικά πλοία και την πρόσβασή τους στη Μαύρη Θάλασσα και στη Μεσόγειο. Ο Στάνχοουπ ενημέρωσε τους συνέδρους ότι η βρετανική αντιπροσωπεία θα ήγειρε το ζήτημα αυτό καθώς και εκείνο της Επιτροπής των Στενών κατά τη διάρκεια της εξέτασης των διαφόρων άρθρων της σύμβασης¹¹⁴³.

Ο Σάτο αποδέχθηκε το προσχέδιο της τουρκικής αντιπροσωπείας, μολονότι έκρινε ότι το άρθρο 9 ήταν διφορούμενο και επιφυλάχθηκε να αναπτύξει επ' αυτού τις απόψεις του αργότερα¹¹⁴⁴. Ο Λιτβίνοφ, όπως ήταν αναμενόμενο, υποστήριξε ανεπιφύλακτα τις τουρκικές προτάσεις από τη

¹¹⁴¹ Αντίθετα, στο άρθρο 2 (§3) του καθεστώτος του 1923, τα αεροσκάφη είχαν το δικαίωμα να υπερίπτανται μιας συγκεκριμένης ζώνης των Στενών. Επίσης, το νέο προσχέδιο απαγόρευε παντελώς τον διάπλου των Στενών στα υποβρύχια. Βλ. παράρτημα Α', σ. 553.

¹¹⁴² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 30-31, 285-287· DBFP/II/XVI/505, No 3 [E 3712/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 22/06/1936· Akgün, «Great Powers», σ. 69· Deluca, *Great Power*, σ. 55· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 120-121· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 211· Routh, «The Montreux Convention», σ. 615-616· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 45· Warsamy, *La Convention*, σ. 89-92.

¹¹⁴³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 32-33.

¹¹⁴⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 33.

στιγμή που λάμβαναν υπόψη τους όχι μόνο την ασφάλεια της Τουρκίας, αλλά και των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας. Κατά την άποψή του, η ασφάλεια αυτή θα μπορούσε να εξασφαλιστεί με την ολοκληρωτική απαγόρευση της εισόδου των πολεμικών σκαφών στα Στενά, τα οποία εισχωρούσαν σε μια κλειστή θάλασσα, όπως ήταν η Μαύρη Θάλασσα. Με την άποψη αυτή, σημείωσε, είχαν ταχθεί στο παρελθόν ο Πάλμερστον και ο δούκας του Ουέλινγκτον (1769-1852)¹¹⁴⁵.

Εντούτοις η σοβιετική κυβέρνηση ήταν πρόθυμη να δεχθεί τον περιορισμένο διάπλου των πολεμικών πλοίων για συγκεκριμένους σκοπούς και την πλήρη ελευθερία του διάπλου των Στενών για τα εμπορικά σκάφη. Η κυβέρνησή του, συνέχισε, δεν θα επιθυμούσε να στερήσει το δικαίωμα των επισκέψεων αβροφροσύνης από τα πολεμικά πλοία των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων ούτε της εισόδου τους στη Μαύρη Θάλασσα. Οι επιβαλλόμενοι όμως περιορισμοί στη χωρητικότητα και στον αριθμό τους δεν θα έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια των χωρών της Μαύρης Θάλασσας και θα συνεισέφεραν κατ' επέκταση στη συλλογική ασφάλεια. Αντίθετα, δεν υπήρχε κανείς λόγος να επιβληθούν περιορισμοί στα πολεμικά πλοία των Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας που θα διέπλεαν τα Στενά με κατεύθυνση τις διεθνείς θαλάσσιες οδούς και τους ωκεανούς¹¹⁴⁶.

Ο υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης αιτιολόγησε τον ισχυρισμό του με το επιχείρημα ότι η γεωγραφική θέση της χώρας του ήταν ιδιαίτερη, διότι περιβρεχόταν από θάλασσες που δεν συνδέονταν μεταξύ τους και, άρα, ήταν φυσική ανάγκη να υπάρχουν ελεύθερα σημεία επικοινωνίας των ναυτικών της δυνάμεων με τα διάφορα λιμάνια και τις ναυτικές βάσεις της χώρας. Η Σοβιετική Ένωση διέθετε ναυπηγεία στη Μαύρη Θάλασσα και τα πλοία που κατασκευάζονταν σε αυτήν θα έπρεπε να συνδέονται ελεύθερα με τις ναυτικές βάσεις προς τις οποίες προορίζονταν. Από την άλλη πλευρά διέθετε, επίσης, ναυτικές βάσεις σε θάλασσες και λιμάνια που βρίσκονταν σε άλλα μέρη του κόσμου και τα σκάφη που ναυπηγούνταν εκεί θα έπρεπε να ενσωματώνονται απρόσκοπτα στον στόλο της Μαύρης Θάλασσας. Λαμβάνοντας υπόψη τους παραπάνω λόγους, η σοβιετική αντιπροσωπεία ήταν διατεθειμένη να αποδεχθεί το τουρκικό προσχέδιο ως βάση συζητήσεων, μολονότι θα διατύπωνε την επιφύλαξή της ως προς το σημείο που αναφερόταν στα δικαιώματα των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας. Όσον αφορά το ζήτημα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών, ο Λιτβίνοφ πίστευε ότι δεν χρειαζόταν να γίνει ενδελεχής συζήτηση και ότι δεν θα έφερε αντίρρηση ή επιφύλαξη στα σχετικά άρθρα του προσχεδίου της σύμβασης¹¹⁴⁷.

Τελειώνοντας την ομιλία του, ο Λιτβίνοφ έκανε μνεία και στην ΚτΕ, για την οποία υποστήριξε ότι ο ρόλος της ήταν ακόμη υπαρκτός και ότι, παρά τις παρούσες δυσκολίες που

¹¹⁴⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 33· Abrevaya, *La Conférence de Montreux...*, ό.π., σ. 102.

¹¹⁴⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 33-34· DBFP/II/XVI/506, No 8 [E 3759/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 23/06/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 55.

¹¹⁴⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 34· Abrevaya, *La Conférence de Montreux...*, ό.π., σ. 102-103· Deluca, ό.π., σ. 55· Routh, «The Montreux Convention», σ. 622. Η ομιλία του Λιτβίνοφ παρατίθεται αντούσια και στο Degras, *Soviet Documents*, σ. 192-194.

αντιμετώπιζε, θα εμφανιζόταν και πάλι στο προσκήνιο, περισσότερο δραστήρια και ισχυρή όσο ποτέ άλλοτε. Επομένως, η ευθύνη των συμμετεχόντων στη συνδιάσκεψη ήταν να διαφυλάττουν τα συμφέροντά της και να προνοούν για τη δυνατότητα εισχώρησης και εξόδου από τη Μαύρη Θάλασσα των απεσταλμένων με αίτημα της ΚτΕ πολεμικών πλοίων για την παροχή αρωγής και συνδρομής στα θύματα μιας επίθεσης. Μολονότι γνώριζε ότι οι συντάκτες του προσχεδίου της σύμβασης συμερίζονταν αυτή την άποψη, ο Λιτβίνοφ παρατήρησε ότι θα επιθυμούσε να υπάρχει μια λεπτομερέστερη αναφορά στη σύμβαση¹¹⁴⁸.

Τη θέση της σοβιετικής κυβέρνησης υπερθεμάτισαν ο Πωλ-Μπονκούρ και ο αντιπρόσωπος της Ρουμανίας. Για τη Γαλλία, εξίσου σημαντική με το σύμφωνο που είχε υπογράψει με τη Σοβιετική Ένωση αποτελούσε και η συνθήκη φιλίας με τη Ρουμανία (19 Ιουνίου 1926), καθώς η οποία, όχι μόνο είχε αναδειχθεί στον κύριο προμηθευτή πετρελαίου προς τη Γαλλία, αλλά είχε συνδεθεί με το γαλλικής έμπνευσης συμμαχικό δίκτυο της Μικρής Αντάντ και παράλληλα ήταν μέλος της Βαλκανικής Συνεννόησης¹¹⁴⁹.

Συνεπώς, ο επικεφαλής της γαλλικής αντιπροσωπείας υπογράμμισε στην ομιλία του την ικανοποίησή του για το γεγονός ότι η συνδιάσκεψη εκτιμούσε σε μεγάλο βαθμό την αξία της άποψης των παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας, διότι μόνο τα κράτη αυτά ήταν σε θέση να κρίνουν το είδος του καταλληλότερου καθεστώτος ασφάλειας που ανταποκρινόταν στις ανάγκες τους σε αυτή την περιοχή. Ήταν, επίσης, σημαντικό να υπάρχει διάκριση μεταξύ του ζητήματος της ασφάλειας της Τουρκίας και εκείνου της ασφάλειας των κρατών που συνόρευαν με τη Μαύρη Θάλασσα και της ελευθερίας των επικοινωνιών τους με τα υπόλοιπα μέρη του κόσμου. Έχοντας υπόψη αυτή τη διάκριση, ο Πωλ-Μπονκούρ ισχυρίστηκε ότι τα μέλη της συνδιάσκεψης θα έπρεπε να επιχειρήσουν να προβλέψουν λεπτομερώς τον βαθμό στον οποίο η νέα σύμβαση θα επέτρεπε την εφαρμογή του Συμφώνου της ΚτΕ και ιδιαίτερα των συμφώνων που προορίζονταν να το ενισχύσουν¹¹⁵⁰.

Ο αντιπρόσωπος της Ρουμανίας Κωνσταντίν Κοντζέσκο -πληρεξούσιος υπουργός και αντιπρόσωπος της Ρουμανίας στην Ευρωπαϊκή και στη Διεθνή Επιτροπή του Δούναβη- μιλώντας εξ ονόματος του Τιτουλέσκου που απουσίαζε, συντάχθηκε πλήρως με τις θέσεις του Πωλ-Μπονκούρ και παράλληλα σημείωσε την κοινότητα των συμφερόντων μεταξύ της γαλλικής και της ρουμανικής αντιπροσωπείας¹¹⁵¹.

¹¹⁴⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 34· DBFP/II/XVI/506, No 8 [E 3759/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 23/06/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 55-56.

¹¹⁴⁹ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 122· Routh, «The Montreux Convention», σ. 623.

¹¹⁵⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 34· Deluca, *Great Power*, σ. 56.

¹¹⁵¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 35· Deluca, *ό.π.*, σ. 56.

Ο Μαυρουδής δήλωσε ότι η ελληνική αντιπροσωπεία αποδεχόταν το τουρκικό προσχέδιο, αλλά επιφυλασσόταν του δικαιώματός της να ζητήσει συγκεκριμένες διευκρινίσεις κατά τη διάρκεια της κατ' άρθρο συζήτησης¹¹⁵². Παρομοίως, η γιουγκοσλαβική αντιπροσωπεία με τη σειρά της αποδέχθηκε και εκείνη το προσχέδιο της τουρκικής κυβέρνησης, για το οποίο θα πρότεινε συγκεκριμένες τροποποιήσεις στα άρθρα του¹¹⁵³.

Η βουλγαρική αντιπροσωπεία, μολονότι δεν ήγειρε το ζήτημα της εδαφικής εξόδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, επιχείρησε να εξακριβώσει κάτω υπό ποιες προϋποθέσεις η Τουρκία θα απαγόρευε την είσοδο στα Στενά, δεδομένου ότι το 60% του βουλγαρικού εξωτερικού εμπορίου διεξαγόταν δια των Στενών¹¹⁵⁴. Ο Νέϊκοφ στην ομιλία του τόνισε την ανάγκη

«[...] όπως δοθώσιν ωρισμέναι συμπληρωματικά εξηγήσεις και ιδία επί του πρώτου μέρους του τουρκικού σχεδίου της συνθήκης. Πρόκειται πρωτίστως περί ωρισμένων διαφορών, διαπιστωθεισών μεταξύ του κειμένου της Συνθήκης της Λωζάννης και του υποβληθέντος τοιούτου υπό της Τουρκίας, δεδομένου ότι εν τω τελευταίω τούτω περιελήφθησαν τροπολογίαι, αίτινες δύνανται ν' ανακινήσωσι διαφόρους ερμηνείας. Η βουλγαρική αντιπροσωπεία εξέφρασε την επιθυμίαν να γνωρίση κατά πόσον αι συμπληρωματικά αύται εξηγήσεις θα καταστή δυνατόν να χορηγηθώσιν εν τη συνεδρία της ολομελείας της διασκέψεως, ή εις τας καταρτηθησομένας επιτροπάς κατά την λεπτομερή εξέτασιν του σχεδίου της συνθήκης. Η βουλγαρική αντιπροσωπεία αποδέχεται κατ' αρχήν το υποβληθέν υπό της Τουρκίας σχέδιον συνθήκης ως βάσιν συζητήσεων, αλλά δηλοί ταυτοχρόνως, ότι η συνεργασία αυτής θα καθοδηγείται κυρίως υπό της φροντίδος της εξασφαλίσεως της αφωπλισμένης Βουλγαρίας και εκ των εμπορικών συμφερόντων αυτής, στενώς συνδεομένων μετά του καθεστώτος των Στενών. [...]»¹¹⁵⁵.

3. Η κατ' άρθρο εξέταση του προσχεδίου της τουρκικής αντιπροσωπείας: οι συζητήσεις στην ολομέλεια (23 - 25 Ιουνίου) και στην τεχνική επιτροπή (24 Ιουνίου - 3 Ιουλίου)

Μετά το πέρας των ομιλιών των αντιπροσώπων, η συνδιάσκεψη αποφάσισε να ξεκινήσει το απόγευμα της ίδιας ημέρας (23 Ιουνίου) την κατ' άρθρο συζήτηση του προσχεδίου και παράλληλα

¹¹⁵² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 35· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 122.

¹¹⁵³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 35· Dontas, *ό.π.*, σ. 122.

¹¹⁵⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 193. Βλ. επίσης το μεταφρασμένο άρθρο της βουλγαρικής εφημερίδας *Σλόβο* (25/06/1936) στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 12615. Α. 6. 2d, Δελτίο Τύπου Πρεσβείας Σόφιας.

¹¹⁵⁵ Απόσπασμα μεταφρασμένου άρθρου της βουλγαρικής εφημερίδας *Ζόρα* (24/06/1936) στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 12613. Α. β. 2d - 1936, Δελτίο Τύπου Πρεσβείας Σόφιας. Βλ. επίσης *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 35· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 122.

συμφώνησε τη συγκρότηση τεχνικής και συντακτικής επιτροπής, στις οποίες θα μπορούσαν να μετάσχουν όλες οι αποστολές. Οι δύο επιτροπές -παράλληλα με την ολομέλεια- θα εξέταζαν λεπτομερώς σε επιμέρους συνεδριάσεις τα αμφισβητούμενα σημεία των άρθρων που ανέκυπταν από την ολομέλεια. Ωστόσο, συμφωνήθηκε η συνέχιση των εργασιών της τεχνικής επιτροπής και μετά από την προσωρινή παύση των συνεδριάσεων της ολομέλειας (25 Ιουνίου), ώστε να διευκολυνθεί το έργο της τελευταίας¹¹⁵⁶.

Προοίμιο: Ύστερα από τις παρατηρήσεις και τις απόψεις που εκφράστηκαν από τους αντιπροσώπους της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρουμανίας, το προοίμιο αποφασίστηκε να παραπεμφθεί στη συντακτική επιτροπή. Συγκεκριμένα, ο Στάνχοουπ έκρινε προτιμότερη την αναφορά στα συμφέροντα των διεθνών ναυτικών και αεροπορικών επικοινωνιών, ενώ ο Πωλ-Μπονκούρ ζητούσε την επαναδιατύπωση του προοιμίου κατά τρόπο που να λαμβάνει υπόψη όχι μόνο την ασφάλεια της Τουρκίας, αλλά και τη γενική ασφάλεια εντός του πλαισίου του Συμφώνου της ΚτΕ και των περιφερειακών συμφώνων. Τέλος, ο Κοντζέσκο θεωρούσε ότι ο όρος «διεθνές εμπόριο» ήταν περιοριστικός και ότι το προσχέδιο παρέβλεπε τη χρήση του όρου «τα συμφέροντα της διεθνούς ναυσιπλοΐας». Παρατήρησε, επίσης, ότι εκτός της ασφάλειας της Τουρκίας, το προοίμιο -κατά την άποψή του- θα έπρεπε να περιλαμβάνει αναφορά και στα συμφέροντα των κρατών της Μαύρης Θάλασσας ή καλύτερα όλου του κόσμου¹¹⁵⁷.

Άρθρο 1: Το πρώτο άρθρο αποτέλεσε αντικείμενο εξέτασης της τεχνικής επιτροπής (1 Ιουλίου). Ο Ρέντελ επισήμανε τη διαφορά του από το πρώτο άρθρο της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης, το οποίο βεβαίωνε την αρχή της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας εντός της ζώνης των Στενών. Η βρετανική αντιπροσωπεία εκτιμούσε ότι η δήλωση της αρχής αυτής είχε σημαίνουσα σημασία και αποτελούσε τον θεμέλιο λίθο της σύμβασης στο σύνολό της. Ο Ρέντελ υπενθύμισε ότι η παρούσα συνδιάσκεψη συγκλήθηκε προκειμένου να απελευθερώσει την Τουρκία από τους στρατιωτικούς περιορισμούς που της είχαν επιβληθεί στα Στενά και ήταν αυτονόητο ότι θα επέφερε ένα ορισμένο αριθμό τροποποιήσεων στη Σύμβαση της Λωζάννης, προκειμένου να καταστεί αποτελεσματική η ασφάλεια της Τουρκίας και των παράκτιων χωρών της Μαύρης Θάλασσας. Τούτο όμως δεν συνεπαγόταν ότι θα έπρεπε να εγκαταλειφθεί η παραπάνω αρχή, την οποία η βρετανική αντιπροσωπεία θεωρούσε θεμελιώδη και για τη νέα σύμβαση. Για τον λόγο αυτόν, ο Ρέντελ πρότεινε να εισαχθεί στο τουρκικό προσχέδιο αυτούσιο το άρθρο 1 της Σύμβασης της Λωζάννης¹¹⁵⁸.

¹¹⁵⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 35, 58-59· Routh, «The Montreux Convention», σ. 614.

¹¹⁵⁷ Βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 36-37, 220.

¹¹⁵⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 220-221· Warsamy, *La Convention*, σ. 95.

Με την άποψη του Ρέντελ συμφώνησε και ο αντιπρόσωπος της Γαλλίας, ο οποίος πρόσθεσε ότι η αρχή της ελευθερίας του διάπλου των Στενών αναγνωριζόταν όχι μόνο στο άρθρο 1 της Σύμβασης των Στενών, αλλά και στο άρθρο 23 της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης¹¹⁵⁹. Αντίθετα, ο Μενεμεντζιογλου δήλωσε ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν είχε την πρόθεση να αποκηρύξει την αρχή αυτή και ήταν πεπεισμένη ότι κατοχυρωνόταν μέσα στο ίδιο το κείμενο της σύμβασης του προσχεδίου δια του προβλεπόμενου κανονισμού του διάπλου των εμπορικών και των πολεμικών πλοίων¹¹⁶⁰. Η πρόταση της βρετανικής αντιπροσωπείας, συνέχισε, ήταν ολότελα καινοφανής διότι οι Βρετανοί ζητούσαν να προστεθεί στο άρθρο 1 του προσχεδίου, το οποίο αντιστοιχούσε με το άρθρο 2 της Σύμβασης της Λωζάννης, το πρώτο άρθρο αυτής της ίδιας της σύμβασης. Επομένως, θα ήταν προτιμότερο το θέμα να συζητηθεί από την ολομέλεια της συνδιάσκεψης, πρόταση που έγινε δεκτή¹¹⁶¹.

Κεφάλαιο Α' (Εμπορικά πλοία συμπεριλαμβανομένων των νοσοκομειακών, των θαλαμηγών και των αλιευτικών)

Άρθρο 2: Ακολούθως, οι αντιπρόσωποι πέρασαν στη μελέτη των άρθρων 2-5 που αφορούσαν το καθεστώς διέλευσης των Στενών από τα εμπορικά πλοία. Οι αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν στην ολομέλεια από τους αντιπροσώπους της Μεγάλης Βρετανίας, της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας, αφορούσαν την πληρωμή στην τουρκική κυβέρνηση επαχθών υγειονομικών τελών και υπηρεσιών πλοήγησης και ρυμούλκησης από τα πλοία που μετέφεραν εμπορεύματα υπό διαμετακόμιση διαμέσου των Στενών. Σύμφωνα με την ενημέρωση του Στάνχοουπ, τα Δαρδανέλλια αποτελούσαν το μοναδικό σημείο όπου τα πλοία υπό διαμετακόμιση πλήρωναν τα δικαιώματα των υγειονομικών υπηρεσιών. Ο αντιπρόσωπος της βρετανικής κυβέρνησης ζήτησε, επίσης, εγγυήσεις ότι στο μέλλον δεν θα αυξάνονταν από τις τουρκικές αρχές τα τέλη για τα πλοία που ελλιμενίζονταν σε λιμάνια της Τουρκίας¹¹⁶².

Ο Αράς αναγνώρισε τον προαιρετικό χαρακτήρα των υπηρεσιών πλοήγησης και ρυμούλκησης των πλοίων σε περίοδο ειρήνης. Ωστόσο, διευκρίνισε ότι δεν θα αναπτυσσόταν περαιτέρω το θέμα αναφορικά με τα σκάφη που ναυλοχούσαν σε τουρκικό λιμάνι και τους φόρους που καλούνταν να καταβάλουν¹¹⁶³. Ως προς το ζήτημα όμως της πληρωμής των υγειονομικών τελών ήταν ανυποχώρητος. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας αναφέρθηκε στην πρόσφατη μείωση των εισπραττόμενων τελών για τα διερχόμενα *en transit* πλοία σε ποσοστό του 25% και δεσμεύτηκε

¹¹⁵⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 221· Warsamy, ό.π. σ. 96.

¹¹⁶⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 221.

¹¹⁶¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 222.

¹¹⁶² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 37-39· Routh, «The Montreux Convention», σ. 619.

¹¹⁶³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 39.

ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν θα προέβαινε σε περαιτέρω αύξησή τους. Στην παρατήρηση του Νέϊκοφ ότι το άρθρο 52 της Διεθνούς Υγειονομικής Σύμβασης των Παρισίων (21 Ιουνίου 1926) που προέβλεπε ότι οι κυβερνήσεις θα απείχαν των υγειονομικών επισκέψεων επί των πλοίων που διέσχίζαν χωρίς ενδιάμεσους σταθμούς τα χωρικά ύδατα των χωρών τους, ο Αράς αντέταξε ότι εξαιτίας του μεγάλου μήκους των Στενών υπήρχε σοβαρός κίνδυνος μόλυνσης των πλοίων και γι' αυτόν τον λόγο η Τουρκία δεν είχε υπογράψει την υγειονομική σύμβαση. Υπογράμμισε, επίσης, ότι η τουρκική κυβέρνηση θα έπρεπε να συνεχίσει να έχει τη δυνατότητα εξακρίβωσης των πλοίων που μετέφεραν μολυσματικές ασθένειες και προς τούτο η καταβολή τέλους ήταν απαραίτητη για την οργάνωση αυτής της υπηρεσίας. Όμως ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας επανέλαβε ότι η κυβέρνησή του δεν θα αύξανε τους φόρους ούτε θα επιβάρυνε ή θα καθιστούσε δυσχερές το διαμετακομιστικό εμπόριο, διότι εκείνο πέρα από τις ωφέλειές του προς όλον τον κόσμο προσέφερε μια επιπλέον εγγύηση ασφάλειας στην Τουρκία¹¹⁶⁴.

Ύστερα από αυτές τις επισημάνσεις των αντιπροσώπων, η συνδιάσκεψη αποφάσισε με τη σύσταση του προέδρου της Μπρους να παραπέμψει το άρθρο 2 στην τεχνική επιτροπή για την εξεύρεση μιας μέσης λύσης¹¹⁶⁵. Όμως και εκεί η τουρκική πλευρά παρέμεινε αμετακίνητη στην άποψή της ως προς την πληρωμή των υγειονομικών φόρων. Ο γενικός διευθυντής του τουρκικού Υπουργείου Υγιεινής Δρ. Ασίμ Αράρ (1890-1955) σημείωσε ότι οι αντιρρήσεις που διατυπώθηκαν κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης έδιναν την εσφαλμένη εντύπωση ότι η τουρκική κυβέρνηση επιδίωκε να δημιουργήσει μια νέα κατάσταση πραγμάτων. Τούτο όμως δεν ίσχυε, διότι το μόνο που πρότεινε ήταν η συνέχιση του έργου του Διεθνούς Υγειονομικού Συμβουλίου, που λειτουργούσε αδιαλείπτως στην Κωνσταντινούπολη από το 1839. Με την πραγματοποίηση του υγειονομικού ελέγχου η Τουρκία δεν είχε την πρόθεση να προσβάλει τον ναυτιλιακό κόσμο ή να προκαλέσει καθυστερήσεις στα πλοία. Από την άλλη πλευρά, ο υγειονομικός φόρος δεν ήταν ίδιος με εκείνον που πλήρωναν τα πλοία που ελλιμενίζονταν στα λιμάνια. Το ποσοστό του είχε μειωθεί αρκετά και ανερχόταν στις 40.000 - 50.000 τουρκικές λίρες που πληρώνονταν ετησίως από τα πλοία 26 εθνών. Το ποσό του φόρου κάλυπτε αποκλειστικά τις ανάγκες της υγειονομικής διοίκησης, σύμφωνα με τις διατάξεις για την υγειονομική περίθαλψη της Σύμβασης της Λωζάννης για τα Στενά (άρθρο 2, §6)¹¹⁶⁶.

Ο αντιπρόσωπος της Βουλγαρίας παρατήρησε ότι ο υγειονομικός φόρος δεν ανταποκρινόταν στις παρεχόμενες υπηρεσίες και ότι δεν υπήρχε διεθνής σύμβαση ή κανόνας που να επέτρεπε την πληρωμή φόρων από τα διερχόμενα των Στενών *en transit* πλοία. Σύμφωνα με το οριστικό καθεστώς

¹¹⁶⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 40· Warsamy, *La Convention*, σ. 93.

¹¹⁶⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 40.

¹¹⁶⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 191.

του Δούναβη (άρθρο 23, §2) που καθιερώθηκε με τη Σύμβαση των Παρισίων της 23ης Ιουλίου 1921, δεν προβλεπόταν η καταβολή τελωνειακού ή άλλου είδους δασμού για την *en transit* ναυσιπλοΐα. Επίσης, το άρθρο 7 της σύμβασης για το καθεστώς των πλωτών διεθνών υδάτινων οδών που είχε υπογραφεί στη Βαρκελώνη το 1921 προέβλεπε ότι δεν θα εισπράττονταν φόροι παρά μόνο για τη συντήρηση της πλοϊμότητας των πορθμών και γενικά για την κάλυψη των εξόδων προς το συμφέρον της ναυσιπλοΐας. Εκτός αυτού, επισήμανε ότι η Διεθνής Υγειονομική Σύμβαση του 1926 που είχε υπογραφεί από 67 κράτη και κυρωθεί από 34, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι είχε καθιερώσει ένα είδος καθολικού δικαίου. Τέλος, σημείωσε ότι η πιθανότητα μόλυνσης εντός μιας πλωτής ποτάμιας οδού ήταν πολύ μεγαλύτερη από εκείνη εντός των Στενών¹¹⁶⁷.

Ο Μενεμεντζίογλου αντέταξε στον αντιπρόσωπο της βουλγαρικής κυβέρνησης, ότι η ζώνη των Στενών ήταν δεν ήταν η μόνη όπου εισπράττονταν υγειονομικοί φόροι για τα *en transit* πλοία, αλλά, σύμφωνα με όσα γνώριζε, υγειονομικοί φόροι εισπράττονταν και στις Διώρυγες του Παναμά και του Σουέζ¹¹⁶⁸. Η τουρκική αντιπροσωπεία θεωρούσε απαραίτητη την πληρωμή τους προκειμένου να διατεθούν για τα έξοδα συντήρησης του υγειονομικού της οργανισμού, που ήταν απαραίτητος τόσο για την ίδια την Τουρκία όσο και για όλα τα άλλα κράτη¹¹⁶⁹.

Στο ίδιο πνεύμα με τον αντιπρόσωπο της Βουλγαρίας μίλησαν ο Κοντζέσκο, ο οποίος είχε οριστεί πρόεδρος της τεχνικής επιτροπής, και ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας στην τεχνική επιτροπή πλοίαρχος Κωνσταντίνος Οικονόμου. Όπως η Βουλγαρία, το ίδιο και η Ρουμανία ήταν υποχρεωμένη να καταβάλει υψηλά τέλη, στα οποία προσθέτονταν διάφορα άλλα, όπως τα πλοηγικά δικαιώματα, τα ναυαγοσωστικά και εκείνα του εμπορικού επιμελητηρίου. Ο Κοντζέσκο διευκρίνισε ότι η οικονομική κατάσταση της Ρουμανίας ήταν ήδη σοβαρά επιβαρυνμένη και επιδειωνόταν ακόμη περισσότερο με νέα έξοδα που καθιστούσαν δύσκολο τον ανταγωνισμό των εθνικών εμπορευμάτων με τα εξωτερικά εμπορεύματα. Άρα, αν το προσχέδιο της Τουρκίας υιοθετείτο ως είχε, τα κράτη που διέθεταν εμπορική ναυτιλία θα μείωναν τον αριθμό των διελεύσεών τους ή θα στρέφονταν προς τη λήψη μέτρων δαπανηρών για τη Ρουμανία, για την οποία η Μαύρη Θάλασσα αποτελούσε τη μόνη διέξοδο¹¹⁷⁰. Η ρουμανική αντιπροσωπεία πίστευε ότι από άποψη υγιεινής, η *en transit* ναυσιπλοΐα των Στενών είτε από τα πολεμικά είτε από τα εμπορικά πλοία δεν θα έπρεπε να θεωρηθεί ως κίνδυνος μόλυνσης των Στενών και, συνεπώς, της ασφάλειας της Τουρκίας. Αν τούτο συνέβαινε, τότε ο υγειονομικός φόρος θα ανταποκρινόταν αληθώς στις ανάγκες της ναυσιπλοΐας. Επομένως, ένας φόρος δεν αρκούσε να είναι μόνο νόμιμος, αλλά και να ανταποκρίνεται σε μια παρεχόμενη υπηρεσία, υπό τον όρο ότι θα διαπιστωνόταν κάθε φορά ότι ήταν αναγκαία. Εξάλλου, το άρθρο 10

¹¹⁶⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 192· Warsamy, *La Convention*, σ. 93-94.

¹¹⁶⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 193.

¹¹⁶⁹ Ο.π., σ. 192.

¹¹⁷⁰ Ο.π., σ. 194.

του τουρκικού προσχεδίου αναγνώριζε ότι οι κίνδυνοι για τη μόλυνση των Στενών δεν ήταν ιδιαίτερα σοβαροί, εφόσον η άδεια του διάπλου των Στενών θα χορηγείτο στα μολυσμένα πολεμικά σκάφη, αφού πρώτα έπαιρναν με όλα τα διαθέσιμα μέσα τους τα απαιτούμενα μέτρα προφύλαξης. Ο Κοντζέσκο ολοκλήρωσε δηλώνοντας ότι ήταν απαραίτητη η ύπαρξη ενός κανονισμού όσο το δυνατό φιλελεύθερου για την *en transit* διέλευση και παρότρυνε την τουρκική κυβέρνηση να μην επιμένει στην εσφαλμένη αντίληψη συλλογής αδικαιολόγητων φόρων, επιζήμιων για τα συμφέροντα της ναυσιπλοΐας¹¹⁷¹.

Ο Οικονόμου από την πλευρά του σημείωσε το ενδιαφέρον που παρουσίαζαν οι υγειονομικοί φόροι για την Ελλάδα και πρόσθεσε ότι με βάση τα στατιστικά δεδομένα τα ελληνικά εμπορικά πλοία κατελάμβαναν την πρώτη θέση ως προς τον αριθμό των διελεύσεων από τα Στενά και τη δεύτερη ως προς τη χωρητικότητα, ενώ το 1935 η ελληνική εμπορική ναυτιλία κατέβαλε για τα υγειονομικά δικαιώματα το ποσό των 150.000 τουρκικών λιρών. Αν, επιπλέον, λαμβανόταν υπόψη η οικονομική κρίση θα διαπιστωνόταν ότι το συνολικό ποσό των δικαιωμάτων που καταβλήθηκαν τα τελευταία επτά έτη είχε αυξηθεί υπερβολικά¹¹⁷². Ως προς τους υπόλοιπους φόρους, ο Οικονόμου δήλωσε ότι η ελληνική αντιπροσωπεία ενστερνιζόταν απόλυτα τις παρατηρήσεις του αντιπροσώπου της Βουλγαρίας αναφορικά με την ανάγκη συνεχούς βελτίωσης του καθεστώτος της εμπορικής ναυτιλίας¹¹⁷³. Επί της παρούσης, τα διερχόμενα *en transit* πλοία υποχρεώνονταν να καταβάλουν τρεις διαφορετικούς φόρους: τον υγειονομικό, ο οποίος δεν θεωρήθηκε ποτέ νόμιμος, τα φαρικά και τα ναυαγοσωστικά τέλη. Σε άλλα στενά διεθνούς ναυσιπλοΐας υπήρχαν φάροι, οι οποίοι ωφελούσαν τη ναυσιπλοΐα και τα πλοία χρησιμοποιούσαν τις υπηρεσίες τους δίχως την πληρωμή δικαιωμάτων. Ωστόσο, τα φαρικά δικαιώματα που εισπράττονταν στα Στενά είχαν αυξηθεί αρκετά και καταβάλλονταν από τα πλοία τόσο κατά την αναχώρηση όσο και στην επιστροφή τους από τα Στενά, συχνά χωρίς να απολαμβάνουν των ανάλογων φαρικών υπηρεσιών. Τα ναυαγοσωστικά δικαιώματα εισπράττονταν από όλα τα σκάφη που εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα και η αξία του φόρου τους είχε τριπλασιαστεί σε σχέση με εκείνη προ του πολέμου. Η Ελλάδα, επανέλαβε, που κατείχε τη δεύτερη θέση στην *en transit* ναυσιπλοΐα ως προς τη χωρητικότητα, έδειχνε ιδιαίτερο ενδιαφέρον στο θέμα των φόρων και επισήμανε ότι από το ποσό των καταβαλλόμενων 50.000 λιρών το 90% πληρωνόταν εξολοκλήρου από το ναυτικό πέντε κρατών. Επίσης, θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι μόνο το 1/5 των ελληνικών πλοίων που διέσχιζαν τα Στενά ελλιμενίζονταν σε λιμάνια

¹¹⁷¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 192, 224-225· Warsamy, *La Convention*, σ. 93.

¹¹⁷² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 194.

¹¹⁷³ Για τις δηλώσεις της βουλγαρικής αντιπροσωπείας βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 224.

της Τουρκίας. Ως εκ τούτου, η ελληνική αντιπροσωπεία θα προσχωρούσε σε κάθε πρόταση που είχε ως σκοπό, αν όχι την κατάργηση, τουλάχιστον τη μείωση των πληρωτέων τελών¹¹⁷⁴.

Οι προσπάθειες των αντιπροσώπων της τεχνικής επιτροπής να μεταπείσουν την τουρκική αντιπροσωπεία στο ζήτημα των υγειονομικών τελών παρέμειναν άκαρπες. Τόσο ο Κοντζέσκο όσο και ο Ρέντελ υπενθύμισαν στην τουρκική αντιπροσωπεία ότι από τη στιγμή που είχε ζητήσει την αναθεώρηση αυτής της σύμβασης και είχε υπογραμμίσει ότι ο μοναδικός της σκοπός ήταν η μεταβολή μόνο των στρατιωτικών της διατάξεων, θα έπρεπε να περιοριστεί σε αυτή και να μην προτείνει μεταβολές στα υπόλοιπα μέρη της. Συνεπώς, εφόσον η Σύμβαση της Λωζάννης δεν απέδιδε στον υγειονομικό φόρο χαρακτήρα υποχρεωτικό, το ζήτημα τούτο δεν επιδεχόταν τροποποίησης και θα έπρεπε και στη νέα σύμβαση να διατηρηθεί η ερμηνεία της Λωζάννης. Ο αντιπρόσωπος της Γαλλίας αντιναύαρχος Ζαν Ντεκού (1884-1963) σημείωσε ότι, αν η συνδιάσκεψη εξουσιοδοτούσε την Τουρκία να επιβάλει υγειονομικά τέλη στα *en transit* πλοία, θα δημιουργούσε ένα επικίνδυνο προηγούμενο και άλλα κράτη που είχαν υπό τον έλεγχό τους περάσματα μεταξύ διεθνών θαλασσών ίσως υιοθετούσαν παρόμοια διαδικασία¹¹⁷⁵.

Ο Μενεμεντζίογλου είχε διαφορετική άποψη ισχυριζόμενος ότι η φράση «[...] υπό την επιφύλαξιν των διεθνών υγειονομικών διατάξεων [...]» της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης (άρθρο 2, §1α), αφορούσε εκείνες ακριβώς τις διατάξεις της υγειονομικής σύμβασης του 1912 που είχε κυρώσει η Τουρκία και οι οποίες δεν απαγόρευαν την είσπραξη υγειονομικών τελών από τα *en transit* πλοία. Εξάλλου, και στον κανονισμό της Διεθνούς Υγειονομικής Επιτροπής του 1882 καθοριζόταν η είσπραξη αυτών των τελών. Επομένως, αν μεταξύ του διαστήματος από την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης και της παρούσας συνδιάσκεψης είχε μεσολαβήσει μια διεθνής υγειονομική σύμβαση, τούτη δεν θα έπρεπε να ληφθεί ως βάση ερμηνείας της Σύμβασης των Στενών¹¹⁷⁶.

Τα νομιμοφανή επιχειρήματα του αντιπροσώπου της Τουρκίας δεν έπεισαν ούτε τον Ρέντελ ούτε τον αντιπρόσωπο της Ρουμανίας. Σύμφωνα με τον αντιπρόσωπο της βρετανικής κυβέρνησης, θα μπορούσε να αναγνωριστεί μια παρέκκλιση στη συγκεκριμένη διάταξη της Λωζάννης στην περίπτωση που μεσολαβούσαν νέες διεθνείς υγειονομικές διατάξεις. Το γεγονός ότι η σύμβαση του 1912 δεν απαγόρευε την είσπραξη υγειονομικών φόρων από τα *en transit* πλοία δεν επηρέαζε καθόλου την κατάσταση. Ο Ρέντελ πίστευε ότι για τον λόγο αυτόν η επίκληση της Διεθνούς

¹¹⁷⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 224.

¹¹⁷⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 194, 195, 223· DBFP/Π/XVI/515, No 2 [E 4081/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 01/07/1936· Warsamy, *La Convention*, σ. 93.

¹¹⁷⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 197· Warsamy, *ό.π.*, σ. 94.

Υγειονομικής Σύμβασης του 1912 από την τουρκική αντιπροσωπεία δεν ήταν βάσιμη, όπως δεν θα ήταν βάσιμη και η επίκληση από τον ίδιο της σύμβασης του 1926¹¹⁷⁷.

Ο Κοντζέσκο θεωρούσε ότι η έκφραση «[...] υπό την επιφύλαξιν των διεθνών υγειονομικών διατάξεων [...]» αποσκοπούσε μάλλον στην τεχνική εφαρμογή των διεθνών υγειονομικών συμβάσεων, δηλαδή των προφυλακτικών μέτρων, της απολύμανσης, της αποπαρασίτωσης και δεν απέβλεπε διόλου στην είσπραξη φόρων¹¹⁷⁸. Επιπρόσθετα ο αντιπρόσωπος της Βουλγαρίας υποστήριξε την άποψη ότι το ίδιο το κείμενο της Σύμβασης των Στενών επέλυε το πρόβλημα των φόρων, καθώς σύμφωνα με την παράγραφο 2 του άρθρου 6 και τα εμπορικά πλοία που διέρχονταν *en transit* τα Στενά και στα οποία υπήρχε γιατρός, θα εφάρμοζαν τα ίδια ακριβώς μέτρα προφύλαξης, όπως προβλεπόταν και στην περίπτωση και των πολεμικών πλοίων, προκειμένου να διαπλεύσουν τα Στενά αμόλυντα. Είτε τα εμπορικά σκάφη αναχωρούσαν από ένα μολυσμένο λιμάνι είτε τα ίδια έφεραν ασθένειες, η διάταξη δεν έθετε ζήτημα φόρων. Επομένως, η φράση της παραγράφου 6 του άρθρου 2 δεν συσχετιζόταν με τους υγειονομικούς φόρους, αλλά με την πλήρη ελευθερία της ναυσιπλοΐας¹¹⁷⁹.

Η μοναδική παραχώρηση της τουρκικής αντιπροσωπείας αφορούσε την αναγνώριση του προαιρετικού χαρακτήρα της πλοήγησης και της ρυμούλκησης σε περίοδο ειρήνης¹¹⁸⁰. Ο Μενεμεντζιογλου επανέλαβε -όπως ο Αράς στην ολομέλεια- ότι, αν γινόταν αποδεκτή η αναγκαιότητα της είσπραξης των φόρων, η τουρκική κυβέρνηση δεν θα προέβαινε σε περαιτέρω αύξησή τους. Δεχόταν, επίσης, να προστεθεί στο άρθρο η απαρίθμηση των ναυαγοσωστικών τελών, τα οποία ήδη αναγνωρίζονταν από τη Σύμβαση της Λωζάννης¹¹⁸¹. Τέλος, συμφώνησε με την πρόταση της βουλγαρικής αντιπροσωπείας να συζητηθεί μεταξύ των ειδικών των δύο αντιπροσωπειών το ζήτημα της είσπραξης φόρων αναλόγως της χωρητικότητας του πλοίου¹¹⁸².

Ύστερα από το τέλος και της δεύτερης μελέτης το άρθρου 2 από την τεχνική επιτροπή (1 Ιουλίου), ο Ρέντελ είχε συνομιλία με τον Μενεμεντζιογλου, όπου ο τελευταίος υποσχέθηκε να συμβουλευτεί τον Αράς που παρευρισκόταν στις εργασίες της ΚτΕ, προκειμένου να επιτευχθεί μια συμβιβαστική λύση επί των γραμμών που είχαν προταθεί από τον ναυτικό ακόλουθο και αντιπρόσωπο της βρετανικής κυβέρνησης στην Επιτροπή των Στενών πλοίαρχο Μακντόναλντ. Ο τελευταίος είχε προτείνει ότι θα έπρεπε να χρεώνονται μειωμένα υγειονομικά τέλη στα *en transit* σκάφη που θα εισέρχονταν στα Στενά από τη Μεσόγειο και θα κατευθύνονταν προς τη Μαύρη Θάλασσα και τα οποία θα κάλυπταν και το ταξίδι της επιστροφής. Με άλλα λόγια, ο Μακντόναλντ

¹¹⁷⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 197.

¹¹⁷⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 197· Warsamy, *La Convention*, σ. 94-95.

¹¹⁷⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 197.

¹¹⁸⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 222, 223· Warsamy, *La Convention*, σ. 93.

¹¹⁸¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 222.

¹¹⁸² Ο.π., σ. 226-227.

πρότεινε ένα είδος εισιτηρίου μετ' επιστροφής, το οποίο θα εξαιρούσε τα εμπορικά πλοία από την πληρωμή υγειονομικών τελών κατά την έξοδό τους από τη Μαύρη Θάλασσα. Ο Ρέντελ ήταν της άποψης ότι ο βρετανικός Οργανισμός Εμπορίου θα δεχόταν αυτή τη λύση και συνέστησε στον Μενεμεντζιόγλου να την προτείνει στην τουρκική κυβέρνηση. Όμως ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας φάνηκε να μην ελκύεται από την πρόταση ότι το ζήτημα της ερμηνείας της Σύμβασης της Λωζάννης για τα Στενά επί του σημείου αυτού θα έπρεπε να αναφέρεται σε οποιαδήποτε δικαστική απόφαση ή διαιτησία¹¹⁸³.

Άρθρο 3: Το άρθρο 3 παραπέμφθηκε στη συντακτική επιτροπή για επεξεργασία σύμφωνα με την πρόταση της βρετανικής αντιπροσωπείας και με τη σύμφωνη γνώμη του Αράς. Ο Στάνχοουπ και αργότερα ο Ρέντελ στη συνεδρίαση της τεχνικής επιτροπής (3 Ιουλίου) δήλωσαν ότι θα ήταν προτιμότερο να υπάρχει ένα άρθρο στη σύμβαση, στο οποίο θα αναγραφόταν το σύνολο των υποχρεώσεων που θα αναλάμβαναν τα μέλη της ΚτΕ -δυνάμει του Συμφώνου αυτής- παρά οι υποχρεώσεις αυτές να αναφέρονται διάσπαρτα, όπως στην περίπτωση του τουρκικού προσχεδίου¹¹⁸⁴.

Άρθρο 4: Ομοίως με το προηγούμενο, και το άρθρο 4 αποφασίστηκε να παραπεμφθεί στη συντακτική επιτροπή διότι ο Κοντζέσκο, αντιπαραβάλλοντάς το με την παράγραφο 1(γ) του άρθρου 2 της Σύμβασης των Στενών του 1923, έκρινε ότι χρειαζόταν διασαφήνιση¹¹⁸⁵. Την ίδια απόφαση έλαβε και η τεχνική επιτροπή (25 Ιουνίου και 3 Ιουλίου), όπου ο Μενεμεντζιόγλου δήλωσε ότι η τουρκική αντιπροσωπεία θα αποδεχόταν την προσαρμογή του άρθρου στις διατάξεις της Λωζάννης, υπό την προϋπόθεση ότι θα καταργείτο η αναφορά στα αεροσκάφη και στη μεταφορά των στρατευμάτων και θα διευκρινιζόταν ότι ο διάπλους των εμπορικών πλοίων θα πραγματοποιείτο μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας¹¹⁸⁶.

Άρθρο 5: Το άρθρο 5 παραπέμφθηκε στην τεχνική επιτροπή προκειμένου να εξεταστεί σε συνδυασμό με το άρθρο 2 του τουρκικού προσχεδίου¹¹⁸⁷. Σε συνεδρίαση της τελευταίας (25 Ιουνίου), η ρουμανική αντιπροσωπεία ζήτησε τη μη πραγματοποίηση υγειονομικού ελέγχου στα εμπορικά πλοία που δεν ελλιμενίζονταν στα τουρκικά λιμάνια και, επίσης, να μάθει ποιες ήταν οι αναφερόμενες στο άρθρο διεθνείς υγειονομικές διατάξεις από τη στιγμή που η Τουρκία δεν είχε κυρώσει τη σύμβαση του 1926. Ο Μενεμεντζιόγλου απάντησε ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν είχε αποκηρύξει καμία από τις τεχνικές διατάξεις της εν λόγω σύμβασης. Ωστόσο, πρόσθεσε ότι, αν μελλοντικά υπογραφόταν μια νέα διεθνής σύμβαση που θα ήταν περισσότερο συμβατή με τις τεχνικές προόδους, η Τουρκία ήταν πρόθυμη να προσχωρήσει σε αυτή. Επανέλαβε ότι ο

¹¹⁸³ DBFP/II/XVI/515, No 2 [E 4081/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 01/07/1936.

¹¹⁸⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 40-41, 233· Deluca, *Great Power*, σ. 67.

¹¹⁸⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 41-42.

¹¹⁸⁶ Ο.π., σ. 198, 233.

¹¹⁸⁷ Ο.π., σ. 42, 199.

υγειονομικός έλεγχος στον Βόσπορο και στα Δαρδανέλλια ήταν αναγκαίος δεδομένου του στενού πλάτους αυτής της υδάτινης οδού που περιβαλλόταν από πυκνοκατοικημένες περιοχές και στην οποία ο κίνδυνος μόλυνσης ήταν πολύ μεγάλος¹¹⁸⁸. Τελικά, δεν πάρθηκε απόφαση για τη διατήρηση ή μη αυτούσιου του άρθρου, από τη στιγμή που είχε γίνει γνωστό ότι η βρετανική αντιπροσωπεία θα παρουσίαζε στη συνδιάσκεψη το δικό της τροποποιημένο προσχέδιο¹¹⁸⁹.

Κεφάλαιο Β' (Πολεμικά πλοία και βοηθητικά σκάφη)

Άρθρο 6: Αποφασισμένοι να κερδίσει τον μέγιστο βαθμό ασφάλειας για τα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας, ο υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωση στις παρατηρήσεις του για το άρθρο 6 κατά τη διάρκεια της τέταρτης συνεδρίασης της 24ης Ιουνίου, δήλωσε ότι θα το αποδεχόταν υπό την προϋπόθεση εισαγωγής φράσης που θα προσδιόριζε ότι τα πολεμικά πλοία και τα βοηθητικά σκάφη θα αφορούσαν εκείνα των μη παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας. Επίσης, συνέστησε να εξαιρεθούν από τον διάπλου των Στενών εκτός των υποβρυχίων και τα αεροπλανοφόρα πλοία. Αργότερα, στη σύσκεψη της τεχνικής επιτροπής (26 Ιουνίου) οι Σοβιετικοί πρότειναν να περιοριστεί ο διάπλους των Στενών μόνο στα ελαφρά σκάφη επιφανείας, προβάλλοντας το επιχείρημα ότι η Δεύτερη Ναυτική Συνθήκη του Λονδίνου για τον περιορισμό του ναυτικού εξοπλισμού που είχε συναφθεί μεταξύ των ΗΠΑ, της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας (25 Μαρτίου 1936) είχε καθορίσει ότι το όριο χωρητικότητας του συγκεκριμένου τύπου σκαφών δεν θα ξεπερνούσε τους 10.000 τόνους και ότι τα σκάφη αυτά δεν θα έφεραν όπλα διαμετρήματος μεγαλύτερου των 8 ιντσών (203 χλστ)¹¹⁹⁰.

Αντίθετα, η βρετανική αντιπροσωπεία λάμβανε ως βάση συζήτησης του άρθρου 6 τον διακανονισμό της Λωζάννης. Στην ομιλία του ο Στάνχοουπ ανέφερε ότι οι αρχές που είχαν υιοθετηθεί στην εν λόγω συνδιάσκεψη ήταν δύο: α) δεδομένου ότι τα Στενά αποτελούσαν μια διεθνή υδάτινη οδό που συνέδεε δύο διεθνείς θάλασσες, οι ναυτικές δυνάμεις εκάστου έθνους είχαν αποκτήσει το δικαίωμα πραγματοποίησης του διάπλου τους και β) προκειμένου να κατοχυρωθεί η ασφάλεια των παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας, κανένα έθνος δεν θα αποκτούσε το δικαίωμα αποστολής στη θάλασσα αυτή ναυτικής δύναμης μεγαλύτερης του ισχυρότερου στόλου του παρευξείνιου κράτους. Εντούτοις το παρόν τουρκικό προσχέδιο παρέβλεπε τις δύο αυτές βασικές αρχές καθώς επίσης και την αρχή της αμοιβαιότητας, εφόσον οι περιορισμοί που έθετε για την είσοδο των πολεμικών πλοίων των μη παρευξείνιων Δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα ήταν πολύ

¹¹⁸⁸ Ο.π., σ. 199.

¹¹⁸⁹ Ο.π., σ. 233.

¹¹⁹⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 43, 201· Deluca, *Great Power*, σ. 57· Warsamy, *La Convention*, σ. 98. Για το κείμενο της δεύτερης Ναυτικής Συνθήκης του Λονδίνου βλ. στον διαδικτυακό ιστότοπο <<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000003-0257.pdf>>.

περισσότερο ανελαστικοί σε σχέση με την έξοδο των παράκτιων ναυτικών δυνάμεων του Εύξεινου Πόντου προς τη Μεσόγειο¹¹⁹¹. Τέλος, ο Στάνχοουπ δήλωσε ότι δεν μπορούσε παρά να απορρίψει τον περιορισμό του διάπλου των πολεμικών πλοίων με κατεύθυνση τη Μαύρη Θάλασσα σε επισκέψεις φιλοφροσύνης και προς τούτο ανέφερε ότι, αν αναγνωριζόταν ο διεθνής χαρακτήρας της Μαύρης Θάλασσας, δεν υπήρχε λόγος να μην πραγματοποιούνται ασκήσεις στα ύδατά της από τα σκάφη ή να μην επιδεικνύεται η σημαία τους¹¹⁹².

Στον ισχυρισμό του Στάνχοουπ ότι οι προτεινόμενοι νέοι κανονισμοί καθαιρούσαν τις αρχές που ορίστηκαν στη Λωζάννη, ο Λιτβίνοφ ανταπάντησε ότι στη Λωζάννη τα αντιπροσωπευόμενα κράτη έχοντας αναγνωρίσει το ειδικό καθεστώς της Μαύρης Θάλασσας είχαν αποφανθεί ότι η παρουσία των ξένων πολεμικών σκαφών στη θάλασσα αυτή θα έπρεπε να υπόκειται σε περιορισμούς, ενώ δεν είχαν επιβληθεί περιορισμοί στα πλοία των παρευξείνιων χωρών. Συνεπώς, οι παρατηρήσεις του άφηναν την αρχή αυτή απαράλλακτη¹¹⁹³. Ως προς την τροποποίηση της φρασεολογίας του άρθρου 6, τη δικαιολόγησε ισχυριζόμενος ότι στο προοίμιο αυτού δεν υπήρχε ζήτημα για τις επισκέψεις των πλοίων των παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας διότι, αν τα σκάφη τους πραγματοποιούσαν επισκέψεις σε άλλο κράτος της Μαύρης Θάλασσας, δεν θα εξέρχονταν αυτής και, επομένως, δεν θα διέπλεαν τα Στενά. Για τον λόγο αυτόν είχε προτείνει να επισημανθεί ότι τα πολεμικά και τα βοηθητικά σκάφη θα ήταν τα ανήκοντα στα μη παρευξείνια κράτη¹¹⁹⁴.

Ακόμη ο Λιτβίνοφ προέβη σε διάκριση μεταξύ της Μεσογείου, «ανοικτής θάλασσας» όπως τη χαρακτήρισε, και της Μαύρης Θάλασσας που τη θεωρούσε «κλειστή» και επεσήμανε ότι στην περίπτωση που ένα μη παράκτιο κράτος της Μαύρης Θάλασσας επιθυμούσε να στείλει εκεί τις ναυτικές του δυνάμεις θα έπρεπε να υπάρχει ορισμένος λόγος και σκοπός, είτε δηλαδή για επίσκεψη αβροφροσύνης είτε για παροχή βοήθειας σε κράτος που αντιμετώπιζε δυσκολίες κατ' εφαρμογή απόφασης της ΚτΕ. Οποιοδήποτε άλλο σκοπό εξυπηρετούσαν οι αποστολές ενόπλων δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα, τούτος δεν θα ήταν συμβατός με το έργο της ειρήνης¹¹⁹⁵.

Μεταξύ των θέσεων των δύο αντιπροσώπων, η ιαπωνική αποστολή ήταν πρόθυμη να δεχθεί τον καθολικό περιορισμό στη χωρητικότητα των πολεμικών πλοίων τόσο για τον διάπλου των Στενών όσο και για την έξοδό τους στη Μαύρη Θάλασσα, υπό την προϋπόθεση ότι ανάλογοι περιορισμοί θα εφαρμόζονταν ισότιμα και για την έξοδο των πλοίων των Παρευξείνιων Δυνάμεων

¹¹⁹¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 43· Deluca, *ό.π.*, σ. 56· Routh, «The Montreux Convention», σ. 620.

¹¹⁹² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 44· Warsamy, *La Convention*, σ. 96.

¹¹⁹³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 43· Deluca, *Great Power*, σ. 57· Routh, «The Montreux Convention», σ. 622.

¹¹⁹⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 43.

¹¹⁹⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 44-45· Deluca, *Great Power*, σ. 57.

προς τη Μεσόγειο¹¹⁹⁶. Προκρίνοντας αυτή τη λύση, οι Ιάπωνες επιθυμούσαν να αποτρέψουν τον σοβιετικό στόλο της Μαύρης Θάλασσας από την προσέγγισή του στον Ειρηνικό Ωκεανό, όπως είχε συμβεί στον Ρωσο-ιαπωνικό Πόλεμο του 1904-1905¹¹⁹⁷. Επίσης, η ιαπωνική αντιπροσωπεία συνηγορούσε με τη βρετανική πρόταση υπέρ της άρσης του περιορισμού της διέλευσης των Στενών σε επισκέψεις φιλοφροσύνης¹¹⁹⁸.

Η γαλλική αντιπροσωπεία είχε υιοθετήσει από την πλευρά της μία -ξεκάθαρα πλέον- διαφορετική αντίληψη από εκείνη των Βρετανών, γεγονός που είχε πείσει τους τελευταίους ότι θα ήταν άσκοπο να βασίζονται στη συνεργασία της. Ο Πωλ-Μπονκούρ συνηγορούσε υπέρ του περιορισμού της πρόσβασης στη Μαύρη Θάλασσα των πολεμικών σκαφών των μη παράκτιων Δυνάμεων αυτής, μολονότι εξέφρασε επιφυλάξεις και ζήτησε να διευκρινιστεί από την τεχνική επιτροπή ο ορισμός των βοηθητικών σκαφών. Στην περίπτωση, δηλαδή, που εκείνα ανήκαν στην κατηγορία των εμπορικών ή των επιβατικών πλοίων δεν θα έπρεπε να περιλαμβάνονται στους κανονισμούς που θα ίσχυαν για τα πολεμικά σκάφη¹¹⁹⁹. Με τη διάκριση αυτή, η γαλλική αντιπροσωπεία ευελπιστούσε να πετύχει την εξαίρεση των πετρελαιοφόρων πλοίων της από τον υπολογισμό της συνολικής χωρητικότητας των πολεμικών σκαφών, ώστε να διασφαλίσει την επάρκεια των πετρελαϊκών της προμηθειών από τη Σοβιετική Ένωση ή τη Ρουμανία και σε περίοδο πολέμου¹²⁰⁰.

Αναφορικά με την προβλεπόμενη στο προοίμιο του άρθρου εξαίρεση των υποβρυχίων και των αεροπλανοφόρων πλοίων από τον διάπλου των Στενών, ο ναυτικός ακόλουθος της σοβιετικής πρεσβείας στο Λονδίνο Λεβ Αντσίπο-Τσικούνσκι (1898-1938) δήλωσε στην τεχνική επιτροπή ότι δεν υπήρχε λόγος να συμπεριληφθούν τα αεροπλανοφόρα σκάφη στις ναυτικές δυνάμεις, εφόσον οι τελευταίες θα περιορίζονταν σε επισκέψεις αβροφροσύνης. Τα συγκεκριμένα πλοία έφεραν έναν αξιοσημείωτο αριθμό αεροσκαφών, τα οποία θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν πτήσεις σε περιοχές που ήταν δύσκολο να απαγορευθεί η εναέρια πρόσβασή τους. Επομένως, ήταν απόλυτα φυσικό το αίτημα της σοβιετικής αντιπροσωπείας για την εξαίρεση των αεροπλανοφόρων, όπως και των υποβρυχίων, από τον διάπλου των Στενών¹²⁰¹. Ο αντιναύαρχος Μπέλλαιρς ήταν της άποψης ότι η Σύμβαση της Λωζάννης δεν απαγόρευε τη διέλευση των Στενών στα πολεμικά σκάφη όλων των κατηγοριών ούτε είχε επιβάλει ειδική ρύθμιση σχετική με τα υποβρύχια. Ο ίδιος ήταν διατεθειμένος να αποδεχθεί την προβλεπόμενη από το συμβατικό κείμενο υποχρέωση των τελευταίων να

¹¹⁹⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 44· Deluca, ό.π., σ. 178.

¹¹⁹⁷ Pierre Mamopoulos, «La Convention de Montreux», *Les Balkans*, volume VII, Septembre 1936, σ. 20.

¹¹⁹⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 201-202.

¹¹⁹⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 45· Deluca, *Great Power*, σ. 57.

¹²⁰⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 200· Deluca, ό.π., σ. 179 (υποσημ. 234)· Routh, «The Montreux Convention», σ. 624.

¹²⁰¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 202.

πραγματοποιούν διάπλου επιφανείας, αλλά για κανένα λόγο δεν θα έδινε τη συγκατάθεσή του στην απαγόρευση του δικαιώματος των υποβρυχίων και των αεροπλανοφόρων να πραγματοποιούν τον διάπλου των Στενών¹²⁰².

Απέναντι στην τοποθέτηση του Μπέλλαιρς, ο Μενεμεντζιόγλου αντέταξε το επιχείρημα ότι ο διάπλους των υποβρυχίων έθετε ζήτημα ασφάλειας των Στενών και των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας. Κατά την άποψή του, τα υποβρύχια και τα αεροπλανοφόρα θα έπρεπε να εξαιρεθούν από τον διάπλου των Στενών. Τα πρώτα αποτελούσαν πολεμικά σκάφη ειδικής κατηγορίας και η συμπαρουσία τους στα ύδατα των Στενών μαζί με τα άλλα πλοία δεν ήταν αναγκαία. Ως προς τα αεροπλανοφόρα, υποστήριξε ότι ήταν εξίσου επικίνδυνα διότι τα αεροσκάφη τους θα μπορούσαν να πραγματοποιήσουν απροσδόκητη επίθεση εναντίον των οχυρώσεων¹²⁰³.

Σύμφωνος με τον Μενεμεντζιόγλου ήταν ο τεχνικός σύμβουλος της ιαπωνικής αντιπροσωπείας Μασάομι Γιοσιτόμι (1899-1943)¹²⁰⁴. Όμως ο Κοντζέσκο και ο διπλωμάτης του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών Ανρί Ποζί (1879-1946) έκριναν υπερβολική την ανησυχία της τουρκικής αντιπροσωπείας για την ασφάλεια των Στενών, επειδή πιθανότερο ήταν ένα πολεμικό σκάφος χωρητικότητας 14.000 τόνων να βομβαρδίσει αιφνιδίως λιμάνι της Μαύρης Θάλασσας -στο οποίο παρεμπιπτόντως θα είχε σταλεί προς επίσκεψη φιλοφροσύνης- παρά ένα μικρό πολεμικό σκάφος, όπως το υποβρύχιο, που θα έπλεε στην επιφάνεια των Στενών και θα επιχειρούσε επίθεση χωρίς προειδοποίηση. Ακόμη, αν μια Δύναμη έτρεφε εχθρικές διαθέσεις και σχεδίαζε να επιτεθεί εναντίον μιας χώρας της Μαύρης Θάλασσας, θα της ήταν ευκολότερο να πραγματοποιήσει την επίθεσή της χρησιμοποιώντας έναν ανεξάρτητο στολίσκο αεροσκαφών παρά να βασιστεί σε ένα στολίσκο αεροσκαφών αεροπλανοφόρου πλοίου¹²⁰⁵. Ο Κοντζέσκο τελικά δήλωσε ότι η αιτούμενη από τη σοβιετική αντιπροσωπεία εξαίρεση θα συζητείτο μαζί με το ζήτημα της αρχής της ελευθερίας του διάπλου, σύμφωνα με την επιθυμία των Βρετανών¹²⁰⁶.

Σχετικά με την επικινδυνότητα ή μη των υποβρυχίων για την ασφάλεια των Στενών, ο αντιπρόσωπος της Ρουμανίας υποναύαρχος Εουτζένιου Ρόσκα (1881-1950) επανέλαβε στην υποεπιτροπή των ναυτικών εμπειρογνομόνων (30 Ιουνίου) ότι κατά τη διάρκεια της συζήτησης για το προοίμιο του άρθρου 6 η ρουμανική αντιπροσωπεία είχε δηλώσει ότι επιφυλασσόταν της άποψής της για την εξαίρεσή τους από τη σύνθεση των ναυτικών μονάδων, έως ότου γνωστοποιείτο το νέο άρθρο που θα ρύθμιζε την ελευθερία του διάπλου των Στενών για τις ναυτικές δυνάμεις των παράκτιων χωρών της Μαύρης Θάλασσας. Εντούτοις από τεχνική σκοπιά ο Ρόσκα έκρινε

¹²⁰² Ο.π., σ. 202.

¹²⁰³ Ο.π., σ. 202.

¹²⁰⁴ Ο.π., σ. 203.

¹²⁰⁵ Ο.π., σ. 202-203.

¹²⁰⁶ Ο.π., σ. 203.

υπερβολικό τον κίνδυνο που παρουσίαζαν τα υποβρύχια για την ασφάλεια των Στενών και ιδίως των ναυτικών δυνάμεων που βρίσκονταν στη Θάλασσα του Μαρμαρά. Στην πραγματικότητα, ένα υποβρύχιο που η άφιξή του προαναγγελλόταν 15 ημέρες πριν, που έπρεπε να δηλώνει την είσοδό του στα Στενά, που δεν έπλεε παρά μόνο κατά τη διάρκεια της ημέρας και πάντοτε στην επιφάνεια, δεν αποτελούσε κίνδυνο για τις ναυτικές δυνάμεις. Τα πλοία της Θάλασσας του Μαρμαρά, όντας σε κατάσταση επιφυλακής από την άφιξη ενός υποβρυχίου, θα είχαν τον χρόνο να λάβουν όλα τα αναγκαία μέτρα για να αποφύγουν μια υποτιθέμενη ξαφνική του επίθεση. Εξάλλου, αν στην πραγματικότητα ένα υποβρύχιο είχε την πρόθεση να επιτεθεί απροσδόκητα, δεν θα προειδοποιούσε για την άφιξή του, αλλά θα διέπλεε τα Στενά υπό ευνοϊκές συνθήκες και, χωρίς να γίνει αντιληπτό, θα πραγματοποιούσε επίθεση με πολλές δυνατότητες επιτυχίας. Ο ίδιος δεν έκρινε σκόπιμο να υπενθυμίσει στη σύσκεψη ότι κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα υποβρύχια είχαν κατορθώσει να διαπλεύσουν τα Στενά, μολοντί εκείνα ήταν ποντισμένα με νάρκες, είχαν περιφραχθεί με πλέγματα και είχαν τεθεί και άλλα εμπόδια. Συνεπώς, προς εφησυχασμό των ανησυχιών της τουρκικής αντιπροσωπείας, ο Ρόσκα θεωρούσε ότι ο περιορισμός του αριθμού των υποβρυχίων που θα διέπλεαν συγχρόνως τα Στενά ήταν μάταιος και εξήρε την αποτελεσματικότητά τους για την προάσπιση των ακτών και των ζωτικών ναυτικών συμφερόντων. Από την άλλη πλευρά παρατήρησε ότι κάποιες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας δεν κατασκεύαζαν δικά τους υποβρύχια λόγω έλλειψης κατάλληλων υποδομών. Οι Δυνάμεις αυτές όντας υποχρεωμένες να υποβάλουν τις παραγγελίες τους σε ναυπηγεία άλλων χωρών, οι οποίες βρίσκονταν εκτός των Στενών, έπρεπε να έχουν το δικαίωμα για να πραγματοποιούν τα υποβρύχιά τους τον διάπλου των Στενών και να εξέρχονται της Μαύρης Θάλασσας για επισκευή¹²⁰⁷.

Με την τοποθέτηση του Ρόσκα συμφώνησαν οι αντιπρόσωποι της Γαλλίας και της Μεγάλης Βρετανίας, οι οποίοι θεωρούσαν τη διάκριση μεταξύ των υποβρυχίων και των άλλων πολεμικών σκαφών λανθασμένη¹²⁰⁸. Ο Γιοσιτόμι της ιαπωνικής αντιπροσωπείας δήλωσε ότι δεν θα ήταν αντίθετος με την κατάργηση της διάταξης, υπό τον όρο ότι στο άρθρο 7 θα διευκρινιζόταν ότι ο διάπλους των Στενών θα απαγορευόταν σε περίοδο πολέμου σε όλα τα πολεμικά σκάφη, συμπεριλαμβανομένων των υποβρυχίων των εμπολέμων¹²⁰⁹. Ο Μεχμέτ Σελιαμή Ινέγκιολ απέφυγε να εκφέρει άποψη, δηλώνοντας απλώς ότι λάμβανε ως βάση το άρθρο 6 του προσχεδίου και ότι επρόκειτο για ζήτημα αρχής, για το οποίο η υποεπιτροπή δεν ήταν αρμόδια να αποφανθεί¹²¹⁰.

Στη δήλωση του αντιπροσώπου της Τουρκίας, ο Κοντζέσκο αποκρίθηκε ότι το ζήτημα των υποβρυχίων είχε υποβληθεί στην υποεπιτροπή των ναυτικών εμπειρογνομόνων όχι με την πρόθεση

¹²⁰⁷ Ο.π., σ. 281.

¹²⁰⁸ Ο.π., σ. 282.

¹²⁰⁹ Ο.π., σ. 281-282.

¹²¹⁰ Ο.π., σ. 282.

να τροποποιηθούν από εκείνη οι όροι του άρθρου 6, αλλά προκειμένου να αποφασίσει αν τα υποβρύχια μιας δύναμης που θα διέπλεε τα Στενά ήταν περισσότερο επικίνδυνα από τα άλλα πολεμικά της σκάφη¹²¹¹.

Στην πρόταση του Ποζί για την εξέταση και του ζητήματος της στάθμευσης των ελαφρών πολεμικών πλοίων που στάθμευαν στις εκβολές του Δούναβη δυνάμει του άρθρου 19 της Συνθήκης των Παρισίων του 1856, τόσο ο Κοντζέσκο όσο και ο Μενεμεντζιόγλου παρατήρησαν ότι μολονότι και η Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης προέβλεπε για την περίπτωση αυτή (άρθρο 2, §5γ), στην πραγματικότητα ήταν διαπιστωμένο ότι εδώ και κάποια έτη οι συμβαλλόμενες Δυνάμεις της συνθήκης του 1856 δεν ασκούσαν τούτο το δικαίωμα, το οποίο παρέμενε ακόμα σε ισχύ¹²¹². Το θέμα των ελαφρών σκαφών της Επιτροπής του Δούναβη παραπέμφθηκε στην υποεπιτροπή των ναυτικών εμπειρογνομώνων¹²¹³, όπου η σοβιετική αντιπροσωπεία με τη συγκατάθεση και των εμπειρογνομώνων της Γαλλίας, της Τουρκίας και της Μεγάλης Βρετανίας, πρότεινε να υιοθετηθεί η ορολογία της Ναυτικής Σύμβασης του Λονδίνου και να προβλεφθεί διάταξη σύμφωνα με την οποία τα πλοία που θα στάθμευαν πλησίον της Ευρωπαϊκής Επιτροπής του Δούναβη θα αποτελούνταν από μικρά πολεμικά σκάφη, των οποίων το εκτόπισμα δεν θα ξεπερνούσε τους 2.000 τόνους, και υπό την προϋπόθεση ότι θα πληρούσαν τα εξής χαρακτηριστικά: α) δεν θα ήταν εξοπλισμένα με όπλα διαμετρήματος άνω των 6.1 ιντσών (155 χλστ.), β) δεν θα έφεραν ούτε θα ήταν σχεδιασμένα να φέρουν τορπίλες και γ) η ταχύτητά τους δεν θα ήταν μεγαλύτερη των 20 κόμβων¹²¹⁴.

Περνώντας στην εξέταση των επιμέρους παραγράφων του άρθρου 6, οι αντιπρόσωποι της Μεγάλης Βρετανίας, της Σοβιετικής Ένωσης, της Γαλλίας, της Ρουμανίας και της Ιαπωνίας καταρχάς δήλωσαν ότι σχετικά με την πρώτη παράγραφο αποδέχονταν την προθεσμία της αναγγελίας για την είσοδο των πολεμικών πλοίων στα Στενά, αλλά διαφώνησαν ως προς τη διάρκεια που προέβλεπε το τουρκικό προσχέδιο (γνωστοποίηση ένα μήνα πριν από την είσοδό τους στα Στενά). Τελικά, συμφωνήθηκε ότι ο ακριβής καθορισμός της διάρκειας της προαναγγελίας του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά και βοηθητικά σκάφη θα παραπεμπόταν στην τεχνική επιτροπή¹²¹⁵. Ύστερα από την εισήγηση του Μενεμεντζιόγλου, συμφωνήθηκε -παρά τις επιφυλάξεις της ιαπωνικής αντιπροσωπείας- ότι η διορία της ανακοίνωσης της εισόδου των πολεμικών πλοίων στα Στενά θα ήταν δεκαπενθήμερη και ότι η σχετική ανακοίνωση θα απευθυνόταν στο τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών. Όσον αφορά τη σύνθεση, τον προορισμό και την κατηγορία των πλοίων, η

¹²¹¹ Ο.π., σ. 282.

¹²¹² Ο.π., σ. 200-201.

¹²¹³ Ο.π., σ. 201.

¹²¹⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 282· Warsamy, *La Convention*, σ. 98-99.

¹²¹⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 46-47.

τουρκική κυβέρνηση θα εξέδιδε εγκύκλιο προς όλα τα κράτη σχετικά με τις ακριβείς πληροφορίες που θα παρείχαν τα σκάφη στις στρατιωτικές αρχές των Στενών¹²¹⁶.

Σχετικά με τη δεύτερη παράγραφο του άρθρου, ο Στάνχοουπ δεν συμφωνούσε ως προς το όριο της συνολικής χωρητικότητας των 14.000 τόνων που έθετε το τουρκικό προσχέδιο για τα πολεμικά σκάφη των μη παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας. Ως εκ τούτου πρότεινε να εξεταστεί από την τεχνική επιτροπή προκειμένου να διερευνηθεί η δυνατότητα αύξησής του¹²¹⁷. Σημείωσε, επίσης, ότι το ζήτημα της ασφάλειας της Τουρκίας δημιουργούσε αμοιβαίες υποχρεώσεις. Επ' αυτού, το πρόβλημα παρέμενε το ίδιο είτε τα σκάφη εισέρχονταν από την Ανατολή ή από τη Δύση στα Στενά¹²¹⁸. Ο Αράς από την πλευρά του παρατήρησε ότι το όριο των 14.000 τόνων, στο οποίο είχε καταλήξει η τουρκική κυβέρνηση, ανταποκρινόταν στον μέσο όρο της χωρητικότητας του τουρκικού στόλου που ήταν ενεργός εκείνη τη στιγμή και εγγυόταν την ασφάλεια της χώρας. Επιπλέον, εξήγησε ότι η δεύτερη παράγραφος του άρθρου 6 ήταν απόλυτα ισότιμη, διότι αναφερόταν τόσο στα πολεμικά σκάφη που εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα όσο και σε εκείνα που κατευθύνονταν προς τη Μεσόγειο¹²¹⁹.

Ο Λιτβίνοφ επέμενε στην εξαίρεση από το άρθρο των ναυτικών δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας και πρότεινε την κατάργηση της τελευταίας του παραγράφου και την εισαγωγή ενός νέου άρθρου που θα πραγματευόταν το ναυτικό των κρατών της Μαύρης Θάλασσας¹²²⁰. Ο Αράς δεν ήταν αρνητικός στην ιδέα της ύπαρξης ενός άλλου άρθρου που θα αναφερόταν στη διέλευση από τη Μαύρη Θάλασσα προς τη Μεσόγειο, αλλά δεν θα αφορούσε την ασφάλεια των Στενών¹²²¹.

Ύστερα από τη σύσταση της ρουμανικής αντιπροσωπείας και με τη σύμφωνη γνώμη του προέδρου της συνδιάσκεψης, και η δεύτερη παράγραφος θα εξεταζόταν από την τεχνική επιτροπή, διότι έθιγε ζητήματα που έχρηζαν εξακρίβωσης. Ο Κοντζέσκο ανέφερε χαρακτηριστικά ότι θα έπρεπε να διαπιστωθούν οι περιστάσεις υπό τις οποίες θα πραγματοποιείτο ο διάπλους των Στενών από τα πολεμικά πλοία των Παρευξείνιων και μη Δυνάμεων και ότι η οχύρωση των Στενών θα έπρεπε να συνεξεταστεί με το ζήτημα του αριθμού και της χωρητικότητας των πολεμικών πλοίων¹²²².

Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης της τεχνικής επιτροπής (26 Ιουνίου) αποφασίστηκε ότι οι ρυθμίσεις του διάπλου των πολεμικών σκαφών των παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας θα

¹²¹⁶ Ο.π., σ. 203-204.

¹²¹⁷ Ο.π., σ. 47.

¹²¹⁸ Ο.π., σ. 48.

¹²¹⁹ Ο.π., σ. 48.

¹²²⁰ Ο.π., σ. 48.

¹²²¹ Ο.π., σ. 48.

¹²²² Ο.π., σ. 48-49.

μεταφέρονταν σε πρόσθετο άρθρο¹²²³. Ως προς την επισήμανση του Κοντζέσκο για τις περιστάσεις υπό τις οποίες θα πραγματοποιείτο ο διάπλους των Στενών, ο Μενεμεντζιόγλου απάντησε ότι εκείνες προβλέπονταν στην παράγραφο (α) του άρθρου 6, που αναφερόταν στην προαναγγελία της διέλευσης, στη σηματοδότηση κλπ.. Παρ' όλα αυτά, η τουρκική αντιπροσωπεία δεν θα αντίρρηση, αν η συντακτική επιτροπή έκρινε την επισήμανση αυτή υπερβολική και πρότεινε την κατάργησή της¹²²⁴.

Ο αντιναύαρχος Ντεκού διαπίστωσε ότι στην παράγραφο (α) του άρθρου κανείς περιορισμός δεν προβλεπόταν για τη διάρκεια της παραμονής μιας ναυτικής μονάδας εντός των τουρκικών λιμανιών της ζώνης των Στενών. Κατά την άποψή του, τούτη η παράλειψη θα επέφερε συνέπειες στον διάπλου των άλλων πολεμικών μονάδων των μη παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας¹²²⁵. Υποθέτοντας ότι μια πολεμική μονάδα των εν λόγω Δυνάμεων γινόταν δεκτή σε ένα τουρκικό λιμάνι και βρισκόταν λόγω αβαρίας ακινητοποιημένη, ο αντιπρόσωπος της Γαλλίας έθετε το ερώτημα αν τούτη η ακινητοποίηση θα προκαλούσε τη διακοπή για ένα αόριστο χρονικό διάστημα της διέλευσης των πλοίων των άλλων Δυνάμεων. Αν αυτό συνέβαινε, θα έπληττε το δικαίωμα του διάπλου των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων. Για την επανόρθωση τούτου του μειονεκτήματος, ο Ντεκού συνέστησε ότι θα αρκούσε ο επιβαλλόμενος στο προσχέδιο περιορισμός της χωρητικότητας στους 14.000 τόνους να μην εφαρμοζόταν στα πλοία που ελλιμενίζονταν στα τουρκικά λιμάνια. Κατ' αυτό τον τρόπο, η Τουρκία θα ήταν ελεύθερη να επιλέξει την αποδοχή ή μη των πολεμικών σκαφών στα λιμάνια της¹²²⁶.

Ο Μενεμεντζιόγλου απάντησε ότι, σύμφωνα με την επικρατούσα πρακτική, μια τέτοια περίπτωση θα είχε ως αποτέλεσμα τον αποκλεισμό του λιμανιού της Κωνσταντινούπολης από κάθε επίσκεψη των ξένων πολεμικών πλοίων. Η Τουρκία, πρόσθεσε, δεν θα επιθυμούσε την ταυτόχρονη παρουσία στα ύδατά της δύο ναυτικών μονάδων 14.000 τόνων έκαστη, αλλά από την άλλη πλευρά δεν μπορούσε να αρνηθεί το δικαίωμα επίσκεψης σε μια μονάδα, εφόσον είχε χορηγηθεί σε μία άλλη. Κατά τη γνώμη του, η πιο πρόσφορη λύση που θα επέλεγε η Τουρκία ήταν να μην κάνει αποδεκτή καμία επίσκεψη, αλλά για αυτό το θέμα θα συμβουλευόταν την κυβέρνησή του προτού δώσει μια οριστική απάντηση¹²²⁷.

Αναφορικά με τη χωρητικότητα των πολεμικών πλοίων των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων που θα διέπλεαν τα Στενά, ο Αντσίπο-Τσικούνσκι παρατήρησε ότι ο περιορισμός της συνολικής χωρητικότητας δεν ήταν επαρκής για την ασφάλεια της ζώνης των Στενών και δεν υπήρχε λόγος να

¹²²³ Ο.π., σ. 206.

¹²²⁴ Ο.π., σ. 206-207.

¹²²⁵ Ο.π., σ. 207.

¹²²⁶ Ο.π., σ. 208.

¹²²⁷ Ο.π., σ. 208.

εξεταστεί αν δεν συμφωνούσε εξίσου με τον περιορισμό του διαμετρήματος των πυροβόλων. Ήταν αληθές, συνέχισε ο αντιπρόσωπος της σοβιετικής κυβέρνησης, ότι προς το παρόν κανένα αντιπροσωπευόμενο στη συνδιάσκεψη κράτος δεν διέθετε πλοία, εντός των ορίων της προβλεπόμενης χωρητικότητας, με πυροβόλα διαμετρήματος ικανού να αποτελέσει κίνδυνο για την ασφάλεια των Στενών. Ωστόσο, δεν θα έπρεπε να παραβλέπεται το γεγονός ότι η σύμβαση δεν έκανε καμία διάκριση ως προς τη σημαία των πλοίων που θα εξουσιοδοτούνταν να διαπλεύσουν τα Στενά¹²²⁸.

Αντίθετα, ο Μπέλλαιρς πρότεινε την κατάργηση κάθε αναφοράς στη σύνθεση της ναυτικής δύναμης (ενός καταδρομικού και δύο τορπιλακάτων) και την εστίαση στον καθορισμό του ορίου της καθολικής χωρητικότητας, το οποίο ενδεχομένως θα μπορούσε να αυξηθεί στους 16.000 τόνους, ώστε να επιτραπεί ο ταυτόχρονος διάπλους δύο ελαφρών καταδρομικών εφοδιασμένων με πυροβόλα των έξι ιντσών. Η βρετανική αντιπροσωπεία πίστευε ότι από στρατηγικής σκοπιάς η αύξηση αυτή δεν θα επέφερε σοβαρές συνέπειες, αν ο διάπλους της ναυτικής δύναμης γνωστοποιείτο στον ενδεδειγμένο χρόνο¹²²⁹. Επίσης, ο αντιπρόσωπος της Μεγάλης Βρετανίας δήλωσε ότι θεωρούσε ανώφελους τους περιορισμούς του διάπλου που έθετε η τουρκική κυβέρνηση, δεδομένου ότι η διέλευση -ύστερα από τη δέουσα προαναγγελία- μιας ναυτικής δύναμης 14.000 τόνων σε περίοδο ειρήνης δεν συνιστούσε απειλή για την ασφάλεια των Στενών, ακόμη και αν μία εκ των μονάδων του τουρκικού στόλου είχε αποσυρθεί από την ενεργό δράση¹²³⁰.

Με την άποψη του Μπέλλαιρς συνέκλινε και ο Ρόσκα, ο οποίος λαμβάνοντας υπόψη τη χρονική διάρκεια της σύμβασης και τις μεταβολές που πιθανόν να λάμβαναν χώρα στη χωρητικότητα των πλοίων των τουρκικών ναυτικών δυνάμεων, έκρινε προτιμότερο να καθοριστεί σε διάταξη μια αμετάβλητη μέγιστη χωρητικότητα που θα επέτρεπε την προσαρμογή της στο ήμισυ της χωρητικότητας του ενεργού τουρκικού στόλου. Ο Ρόσκα σημείωσε ότι η πρότασή του βασιζόταν στις δηλώσεις του Αράς στην ολομέλεια, ότι δηλαδή η χωρητικότητα των 14.000 τόνων είχε καθοριστεί με βάση το ήμισυ περίπου της χωρητικότητας του τουρκικού στόλου που βρισκόταν την παρούσα χρονική στιγμή σε υπηρεσία¹²³¹. Εξάλλου, πρόσθεσε ότι η οχύρωση των Στενών θα αύξανε αισθητά την αποτελεσματικότητα των ναυτικών μονάδων. Οι οχυρώσεις που θα ανεγείρονταν στη ζώνη των Στενών θα συνέβαλλαν πολύ περισσότερο στην ασφάλειά τους παρά ο ίδιος ο στόλος. Για τον λόγο αυτό, ο αντιπρόσωπος της Ρουμανίας πρότεινε την κατάργηση όλων αυτών των περίπλοκα υπολογισμένων περιορισμών¹²³².

¹²²⁸ Ο.π., σ. 207.

¹²²⁹ Ο.π., σ. 206, 208.

¹²³⁰ Ο.π., σ. 208.

¹²³¹ Ο.π., σ. 206.

¹²³² Ο.π., σ. 208.

Συμμεριζόμενος την άποψη του Ρόσκα, ο Ντεκού έκρινε και εκείνος τους περιορισμούς υπερβολικούς. Ο αντιπρόσωπος της γαλλικής κυβέρνησης αναφέρθηκε στην κεφαλαιώδη σημασία που παρουσίαζε η επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Δεν θα ήταν συνετό -δήλωσε χαρακτηριστικά- μια δύναμη 14.000 τόνων εντός της Θάλασσας του Μαρμαρά να διαπράξει το σφάλμα να επιτεθεί απροσδόκητα, διότι δεν υπήρχε τρόπος να εξέλθει αυτής όταν όλες οι πυροβολαρχίες θα είχαν τεθεί σε επιφυλακή¹²³³.

Απαντώντας στους αντιπροσώπους των Δυνάμεων, ο Μενεμεντζιογλου δήλωσε ότι η τελευταία παράγραφος του άρθρου 13 του τουρκικού προσχεδίου παρείχε τη δυνατότητα να προταθούν αλλαγές στη σύμβαση στο τέλος κάθε πενταετούς περιόδου. Επομένως, θα μπορούσε τότε να ζητηθεί η αναθεώρηση της μέγιστης χωρητικότητας αναλόγως της κατάστασης των τουρκικών δυνάμεων της Θάλασσας του Μαρμαρά¹²³⁴. Προς τον Μπέλλαιρς εξήγησε ότι οι προβλεπόμενοι περιορισμοί ήταν απόλυτα λογικοί διότι, αν η ισχύς του τουρκικού στόλου μειωνόταν από τη διαδικασία δεξαμενισμού μιας εκ των σημαντικότερων μονάδων του, ο στόλος δεν θα ήταν ικανός να αντεπεξέλθει σε κάθε ενδεχόμενο κατά τη διάρκεια του διάπλου μιας ναυτικής δύναμης 14.000 τόνων¹²³⁵. Προς τον αντιναύαρχο Ντεκού σημείωσε ότι τα Στενά θα οχυρώνονταν εκτός από μία ζώνη περίπου 100 μιλίων (σχεδόν 161 χλμ) μεταξύ του Βοσπόρου και των Δαρδανελίων. Άρα, αν μια ναυτική δύναμη διέπραττε μια επίθεση απερίσκεπτη, όντως θα εγκλωβιζόταν. Όμως η τουρκική κυβέρνηση δεν ήταν διατεθειμένη να διακινδυνεύσει την καταστροφή των δικών της ναυτικών δυνάμεων ούτε επιθυμούσε, ως πράξη αντεκδίκησης, να προξενήσει σοβαρές βλάβες σε μια ξένη ναυτική δύναμη¹²³⁶.

Ο Κοντζέσκο εκτιμούσε ότι λόγω των συνθηκών που θα δημιουργούνταν από την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, ο κίνδυνος για την ασφάλειά τους ήταν ασήμαντος έστω και αν σημειωνόταν μια παροδική μείωση του τουρκικού στόλου ή αν μία από τις μονάδες του επισκευαζόταν. Ο Ρόσκα συμπλήρωσε ότι, αν ένα πλοίο 10.000 τόνων εξερχόταν από τη βάση του στη Θάλασσα του Μαρμαρά ή επισκευαζόταν, υπήρχαν ακόμη άλλοι 20.000 τόνοι για να αντιμετωπίσουν τους 14.000 τόνους της ξένης ναυτικής δύναμης που θα βρισκόταν στη ζώνη των Στενών και, εκτός τούτου, υπήρχαν και τα υποβρύχια. Συνεπώς, το συμπέρασμα ήταν ότι από κάθε άποψη η τουρκική δύναμη ήταν πολύ περισσότερο ισχυρή από την ξένη ναυτική δύναμη¹²³⁷. Ο αντιπρόσωπος της Ιαπωνίας ζήτησε από την πλευρά του να μάθει ποια θα ήταν η κατάσταση στην περίπτωση που η Τουρκία δήλωνε ότι ο στόλος της ήταν απών από τη βάση του στη Θάλασσα του

¹²³³ Ο.π., σ. 208.

¹²³⁴ Ο.π., σ. 206.

¹²³⁵ Ο.π., σ. 208.

¹²³⁶ Ο.π., σ. 209.

¹²³⁷ Ο.π., σ. 209.

Μαρμαρά και αρνείτο τον διάπλου των ξένων πολεμικών πλοίων. Καθώς δεν υπήρχε μόνιμος έλεγχος, θα ήταν δύσκολο να διαπιστωθεί αν στην πραγματικότητα ο τουρκικός στόλος ήταν απών ή παρών. Επομένως, θα ήταν καλύτερο για την αντιμετώπιση αυτού του ενδεχομένου να καταργηθεί αυτή η διάταξη¹²³⁸.

Όλα τα παραπάνω επιχειρήματα ο Μενεμεντζιόγλου τα απέκρουσε ισχυριζόμενος ότι οι 14.000 τόνοι καθορίστηκαν ως το όριο χωρητικότητας μιας ξένης ναυτικής μονάδας, διότι ο τουρκικός στόλος δεν διέθετε παρά μόνο ένα θωρηκτό 23.000 τόνων και αν η συγκεκριμένη μονάδα βρισκόταν σε επιδιόρθωση, τότε όλος ο υπόλοιπος στόλος θα ήταν ανίσχυρος. Πρόσθεσε, επίσης, ότι το εκτόπισμα ενός πλοίου δεν μπορούσε να περάσει απαρατήρητο, στην περίπτωση που απουσίαζε από τη βάση του ή επιδιορθωνόταν. Από την άλλη πλευρά, η τουρκική κυβέρνηση δεν επρόκειτο να απαγορεύσει τον διάπλου των Στενών στα ξένα σκάφη υπό το πρόσχημα ότι ο στόλος της ήταν απών από τη βάση του ή ότι μία εκ των μονάδων του είχε αποσυρθεί για επισκευή, διότι έτσι όχι μόνο θα επερχόταν μια δεκάωρη καθυστέρηση στη διέλευση των ξένων πολεμικών σκαφών, αλλά θα αμφισβητείτο και η ειλικρίνεια της Τουρκίας¹²³⁹.

Το πρόβλημα της σύνθεσης των ναυτικών μονάδων που θα αδειοδοτούνταν να διαπλεύσουν τα Στενά σε σχέση με το διαμέτρημα του πυροβολικού τους αποφασίστηκε να παραπεμφθεί, ύστερα από πρόταση του αντιπροσώπου της σοβιετικής κυβέρνησης, στην υποεπιτροπή των ναυτικών εμπειρογνομόνων¹²⁴⁰. Ο Αντσίπο-Τσικούνσκι επανέλαβε την αξίωση της σοβιετικής αντιπροσωπείας για τον περιορισμό του διάπλου των Στενών στα ελαφρά σκάφη επιφανείας, σημειώνοντας ότι η Ναυτική Σύμβαση του Λονδίνου ρύθμιζε τη σχέση μεταξύ της ισχύος του πυροβολικού και της χωρητικότητας¹²⁴¹. Ο Μπέλλαιρς, αντίθετα, θεωρούσε ότι μόνο ο περιορισμός της χωρητικότητας, η προαναγγελία του διάπλου και η εφαρμογή του κανονισμού του σε περίοδο πολέμου, αρκούσαν για να εγγυηθούν την ασφάλεια των Στενών. Επομένως, δεν υπήρχε ανάγκη να προστεθούν και άλλοι περιορισμοί ως προς το διαμέτρημα των πυροβόλων¹²⁴². Ο Ρόσκα πρόσθεσε ότι, αν οι οχυρώσεις των Στενών ήταν εξοπλισμένες με πυροβόλα που δεν είχαν περιορισμό στο διαμέτρημά τους, τότε μόνο ο περιορισμός της συνολικής χωρητικότητας των ξένων πολεμικών πλοίων αρκούσε για να επιτευχθεί η επιθυμητή ασφάλεια των Στενών¹²⁴³.

Ο Φαχρή Ενγκίν δήλωσε ότι το προβλεπόμενο όριο της μέγιστης συνολικής χωρητικότητας των 14.000 τόνων θα διασφάλιζε τα Στενά από ενδεχόμενους κινδύνους. Ο αξιωματούχος του

¹²³⁸ Ο.π., σ. 209.

¹²³⁹ Ο.π., σ. 209.

¹²⁴⁰ Ο.π., σ. 207.

¹²⁴¹ Ο.π., σ. 280.

¹²⁴² Ο.π., σ. 280. Με την άποψη του αντιπροσώπου της Μεγάλης Βρετανίας ήταν σύμφωνοι οι Ντεκού, Γιοσιτόμι και Οικονόμου. Βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 280, 281.

¹²⁴³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 281.

τουρκικού πολεμικού ναυτικού ανέφερε ότι η σύνθεση της ναυτικής ισχύος των ξένων Δυνάμεων - ένα καταδρομικό των 10.000 τόνων και δύο αντιτορπιλικά φέροντα πυροβόλα διαμετρήματος μικρότερα των 8 ιντσών ή ένα καταδρομικό και τέσσερα αντιτορπιλικά- υπολογίστηκε δυνάμει της Συνθήκης της Ουάσιγκτον για τον Περιορισμό του Ναυτικού Εξοπλισμού (6 Φεβρουαρίου 1922). Οι δυνάμεις αυτές, ακόμη και αν παρέμεναν πάνω από το όριο των 14.000 τόνων δεν θα έπρεπε να περιλαμβάνουν περισσότερες από τέσσερις τορπιλακάτους¹²⁴⁴. Ο Μεχμέτ Σελιαμί διευκρίνισε ότι η συνολικά αποδεκτή χωρητικότητα στη Θάλασσα του Μαρμαρά θα μπορούσε να μην αποτελείται αποκλειστικά από πλοία που εμπίπταν στην υποκατηγορία (γ) της Ναυτικής Συνθήκης του Λονδίνου. Δεδομένης της κατάστασης, η τουρκική αντιπροσωπεία δεν θα επέμενε στον περιορισμό του διαμετρήματος των πυροβόλων. Ωστόσο, ο Μεχμέτ Σελιαμί παρατήρησε ότι επί του παρόντος δεν υφίσταντο οχυρώσεις στις ακτές της Θάλασσας του Μαρμαρά και σημείωσε ότι ήταν αδύνατο να αναγεθούν οχυρώσεις σε ανοικτή θάλασσα¹²⁴⁵.

Ο αντιπρόσωπος της σοβιετικής κυβέρνησης ισχυρίστηκε ότι στην περίπτωση που υιοθετείτο μόνο ο περιορισμός της χωρητικότητας χωρίς τον ανάλογο περιορισμό στο διαμέτρημα των πυροβόλων, θα είχε ως αποτέλεσμα τη διέλευση θωρηκτών εξοπλισμένων με πυροβόλα των 11 ιντσών και χωρητικότητας 11.000 τόνων. Άρα, ήταν φανερό ότι ακόμη και αν δεν ξεπερνούσαν τους 10.000 τόνους, τα πολεμικά πλοία αυτού του τύπου ανήκαν στην κατηγορία των θωρηκτών και όχι των καταδρομικών που αναφέρονταν στο άρθρο 6 του τουρκικού προσχεδίου. Για αυτόν τον λόγο, η σοβιετική αντιπροσωπεία θεωρούσε απαραίτητο τον προσδιορισμό των πλοίων σε ελαφρά σκάφη επιφανείας¹²⁴⁶. Η πρόταση της σοβιετικής αποστολής εμπεριείχε σπουδαιότερη πολιτική σημασία παρά τεχνική, διότι αποσκοπούσε στην απαγόρευση της εισόδου των γερμανικών καταδρομικών κατηγορίας «Ντόιτσαντ» (*Deutschland* - class cruiser), τα οποία είχαν επονομαστεί εξαιτίας του βαρέος οπλισμού τους «θωρηκτά τσέπης», στη Μαύρη Θάλασσα¹²⁴⁷.

Οι αντιπρόσωποι απέτυχαν και στην υποεπιτροπή των ναυτικών εμπειρογνομόνων να καταλήξουν σε μια κοινά αποδεκτή λύση ως προς τη σύνθεση των ναυτικών δυνάμεων που θα τους επιτρεπόταν να διαπλέουν τα Στενά και το ζήτημα παρέμεινε σε εκκρεμότητα¹²⁴⁸. Εκτός της παραγράφου (ζ) που η τεχνική επιτροπή την αποδέχθηκε ως είχε, για τις υπόλοιπες παραγράφους του άρθρου 6 συμφωνήθηκε η περαιτέρω εξέταση για τη διατήρηση ή την τροποποίησή τους¹²⁴⁹.

¹²⁴⁴ Ο.π., σ. 280. Για το κείμενο της Συνθήκης της Ουάσιγκτον βλ. στον διαδικτυακό ιστότοπο <<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0351.pdf>>.

¹²⁴⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 281. Η υποκατηγορία (γ) στην οποία αναφερόταν ο αξιωματούχος του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών, αφορούσε τα ελαφρά σκάφη επιφανείας εκτοπίσματος όχι μεγαλύτερου των 3000 τόνων, τα οποία έφεραν πυροβόλα διαμετρήματος μικρότερου των 6.1 ιντσών (155 χλστ.).

¹²⁴⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 281.

¹²⁴⁷ Deluca, *Great Power*, σ. 84· Routh, «The Montreux Convention», σ. 638· Warsamy, *La Convention*, σ. 98.

¹²⁴⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, ό.π., σ. 282.

¹²⁴⁹ Ο.π., σ. 209-210.

Ωστόσο, ο Ρέντελ δήλωσε ότι εφόσον τα ζητήματα αρχών που θα σχετιζόνταν με τον διάπλου των Στενών δεν είχαν ρυθμιστεί, οι συζητήσεις για τις λεπτομέρειές του ήταν άσκοπες. Ενόψει, μάλιστα, της επικείμενης παρουσίασης του βρετανικού προσχεδίου και ύστερα από την πρόταση του Νετζμετίν Σαντάκ, συμφωνήθηκε ότι θα ήταν χρήσιμο να εξεταστούν πρώτα οι όροι του¹²⁵⁰.

Άρθρο 7: Αντικρουόμενες υπήρξαν και οι απόψεις κατά τη διάρκεια της συζήτησης του άρθρου 7, το οποίο προέβλεπε τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά και βοηθητικά σκάφη σε περίοδο πολέμου, ενώ η Τουρκία θα ήταν ουδέτερη. Το τουρκικό προσχέδιο όριζε ότι οι ίδιες προϋποθέσεις που θα ίσχυαν σε περίοδο ειρήνης θα εφαρμόζονταν και σε περίοδο πολέμου. Όμως ο Στάνχοουπ παρατήρησε ότι, αν οι διατάξεις του άρθρου δέσμευαν τα κράτη της συνδιάσκεψης που θα υπέγραφαν το νέο συμβατικό καθεστώς των Στενών, τούτο δεν θα ίσχυε και για τις χώρες τις μη συμβαλλόμενες. Στην περίπτωση που μία εκ των τελευταίων αιτείτο την είσοδο των πολεμικών της πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα και η Τουρκία απέρριπτε το αίτημά της, ισχυριζόμενη ότι δυνάμει των διατάξεων της σύμβασης θα μπορούσε να δεχθεί ναυτικές δυνάμεις των οποίων η χωρητικότητα καθοριζόταν από το συμβατικό κείμενο, τότε η χώρα εκείνη θα μπορούσε να απαιτήσει την είσοδο πλοίων χωρητικότητας ίσης με εκείνη που επέτρεπε η Τουρκία στα πολεμικά σκάφη τα εξερχόμενα της Μαύρης Θάλασσας. Στο ενδεχόμενο αυτό εγειρόταν το ζήτημα της τουρκικής ουδετερότητας, διότι η Τουρκία δεν θα ήταν σε θέση να επιβάλει την ίση μεταχείριση σε δύο Δυνάμεις που απλώς τύγχαναν να βρίσκονται σε διαφορετικές πλευρές της εισόδου και εξόδου από τη Μαύρη Θάλασσα¹²⁵¹. Η Σύμβαση των Στενών του 1923 είχε επιλύσει το πρόβλημα που έθεσε ο Στάνχοουπ με τη χορήγηση της πλήρους ελευθερίας του διάπλου των Στενών, χωρίς κανένα περιορισμό, στα πολεμικά πλοία όλων των εμπολέμων. Επομένως, ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας πρότεινε την εισαγωγή στη σύμβαση ενός άρθρου που θα όριζε ότι κανένα μέτρο δεν θα επιβαλλόταν στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις που απέρρεαν από το Σύμφωνο της ΚτΕ τόσο για την Τουρκία όσο και για τα υπόλοιπα συμβαλλόμενα μέλη¹²⁵².

Όμως ο Λιτβίνοφ επιθυμούσε να επιβληθούν αυστηρότεροι περιορισμοί στους κανονισμούς διέλευσης των πολεμικών σκαφών και πρότεινε δύο νέες τροπολογίες: α) την απαγόρευση της πρόσβασης στη Μαύρη Θάλασσα των πολεμικών και βοηθητικών πλοίων όλων των εμπολέμων, στην περίπτωση που κανένα παράκτιο κράτος της Μαύρης Θάλασσας δεν βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση και β) στην περίπτωση που ένα παράκτιο κράτος της Μαύρης Θάλασσας, εκτός της Τουρκίας, ήταν εμπόλεμο, θα απαγορευόταν ο διάπλους των Στενών προς τη Μαύρη Θάλασσα σε όλα τα πολεμικά σκάφη των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων. Εξαίρεση του διάπλου θα γινόταν στην

¹²⁵⁰ Ο.π., σ. 233-234.

¹²⁵¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 50· Deluca, *Great Power*, σ. 58· Warsamy, *La Convention*, σ. 96.

¹²⁵² Warsamy, ό.π., σ. 97.

περίπτωση που κάποιο ή κάποια από τα μη παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας ενεργούσαν ύστερα από απόφαση της ΚτΕ ή προς υλοποίηση των δεσμεύσεων που απέρρεαν από τα σύμφωνα αμοιβαίας βοήθειας, τα συναφθέντα εντός του πλαισίου του Συμφώνου της ΚτΕ¹²⁵³.

Για μία ακόμη φορά, η γαλλική αντιπροσωπεία υποστήριξε τη θέση των Σοβιετικών. Ο Πωλ-Μπονκούρ πρόβαλε το επιχείρημα ότι το άρθρο 7 τροποποιούσε εκ βάθρων τη σύμβαση του 1923 καθώς η τελευταία, σε περίπτωση πολέμου και της Τουρκίας ευρισκόμενης σε ουδετερότητα, δεν περιόριζε τις εμπόλεμες ναυτικές δυνάμεις από την είσοδό τους στη Μαύρη Θάλασσα. Αντίθετα, το παρόν άρθρο του προσχεδίου της σύμβασης υπέβαλλε την είσοδο των πολεμικών και βοηθητικών πλοίων στους ίδιους περιορισμούς που προέβλεπε το άρθρο 6 για τα πλοία σε περίοδο ειρήνης. Ο αντιπρόσωπος της γαλλικής κυβέρνησης έκρινε ότι οι δεσμεύσεις που απέρρεαν από το Σύμφωνο της ΚτΕ θα έπρεπε να αφορούν όχι μόνο σε ένα πιθανό περιορισμό της ελευθερίας του διάπλου των Στενών, αλλά κυρίως αξίωνε την επέκταση αυτής της ελευθερίας κατά τρόπο ώστε όλες οι δυνάμεις που είχαν προκύψει από τα σύμφωνα αμοιβαίας βοήθειας να μην υπόκεινται σε περίοδο πολέμου σε κανένα περιορισμό, έστω και αν η Τουρκία βρισκόταν σε καθεστώς ουδετερότητας¹²⁵⁴.

Τον λόγο έλαβε κατόπιν ο Πολίτης, ο οποίος μίλησε με την ιδιότητα νομικού διεθνώς εγνωσμένου κύρους και όχι του αντιπροσώπου της Ελλάδας. Στην παρατήρηση του Στάνχοουπ, ο αντιπρόεδρος της συνδιάσκεψης διευκρίνισε ότι ο κανονισμός του άρθρου 7 ουσιαστικά προσέφερε ένα σημαντικό πλεονέκτημα στα κράτη που δεν θα υπέγραφαν τη σύμβαση και συγχρόνως δεν αποτελούσαν μέλη της ΚτΕ. Τα τελευταία θα μπορούσαν βεβαίως να αγνοήσουν τους περιορισμούς που συνεπαγόταν η άσκηση των δικαιωμάτων ενός εμπόλεμου. Συνεπώς, ουδέτερη η Τουρκία διακινδύνευε να βρεθεί σε σύγκρουση με ένα από τα κράτη αυτά και να οδηγηθεί από αυτό το ίδιο σε έναν πόλεμο, στον οποίο δεν θα επιθυμούσε να αναμειχθεί. Ολοκληρώνοντας, ο Πολίτης σημείωσε τη σοβαρότητα του νομικού αυτού ζητήματος και συνέστησε να εξεταστεί συγχρόνως με τις προτεινόμενες από τη σοβιετική αντιπροσωπεία τροποποιήσεις¹²⁵⁵.

Ύστερα από τις τοποθετήσεις των αντιπροσώπων, ο Αράς δήλωσε ότι όλες οι δεσμεύσεις που πήγαζαν από το Σύμφωνο της ΚτΕ και στόχευαν στην ασφάλεια όλων των χωρών, συμπεριλαμβανομένης της Τουρκίας, θα αποτελούσαν αντικείμενο μελέτης ξεχωριστού άρθρου, οπότε και η εξέταση του άρθρου 7 αναβλήθηκε¹²⁵⁶.

¹²⁵³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 50, 210 (υποσημ. 1)· Deluca, *Great Power*, σ. 57· Routh, «The Montreux Convention», σ. 623· Warsamy, *ό.π.*, σ. 99.

¹²⁵⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 50· Deluca, *ό.π.*, σ. 57-58· Warsamy, *ό.π.*, σ. 100.

¹²⁵⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 50-51· Deluca, *ό.π.*, σ. 63· Warsamy, *ό.π.*, σ. 97.

¹²⁵⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 51.

Προς άρση των παρερμηνειών που εμφανίστηκαν σε εφημερίδες ύστερα από την υποβολή των τροποποιητικών προτάσεων από τη σοβιετική αντιπροσωπεία, ο Λιτβίνοφ προέβη σε δηλώσεις στον τύπο (25 Ιουνίου),

«[...] δι' ων καθορίζει ότι τα Σοβιέτ αποβλέπουν εις το να περιορισθή το συνολικόν τοννάζ των δια των Δαρδανελλίων διερχομένων πολεμικών σκαφών. Ο κ. Λιτβίνοφ αναλύων την άποψίν του εξηγεί ότι ο περιορισμός αφορά τα κράτη των οποίων τα παράλια δεν βρέχονται υπό της Μαύρης θαλάσσης και τούτο ίνα μη αναγκάζονται τα κράτη της Μαύρης θαλάσσης ν' αυξάνουν τας ναυτικές των δυνάμεις. Ταυτοχρόνως, η Ρωσία διαμαρτύρεται κατά του περιορισμού της διόδου πολεμικών σκαφών ανηκόντων εις κράτη της Μαύρης θαλάσσης, καθόσον τοιούτος περιορισμός ουδέ σήμερον υφίσταται δια της συνθήκης της Λωζάννης. Η Σοβιετική Ένωσις ζητεί ελευθέραν διόδον δια τα σκάφη της τα κατευθυνόμενα εις τας διαφόρους ναυτικές βάσεις της. Η σοβιετική αντιπροσωπεία επίσης συνηγορεί υπέρ της κατ' αρχήν ελευθέρας διόδου μέσω των Στενών των πολεμικών όλων των Δυνάμεων εις περίπτωσιν καθ' ην ταύτα αποστέλλονται εις βοήθειαν κράτους υφισταμένου επίθεσιν και εκτελούν απόφασιν της Κοινωνίας των Εθνών.»¹²⁵⁷.

Οι προτεινόμενες από τον Λιτβίνοφ μεταβολές στο άρθρο 7 αποτέλεσαν αντικείμενο συζήτησης στην τεχνική επιτροπή (29 Ιουνίου). Ο νομικός σύμβουλος του σοβιετικού Υπουργείου Εξωτερικών Γκεόργκι Λάσκεβιτς υπογράμμισε ότι οι τροποποιήσεις της σοβιετικής αντιπροσωπείας αντικατόπτριζαν την ανησυχία της για τη μη επέκταση μιας πολεμικής σύρραξης που θα ξεσπούσε στο εξωτερικό στη Μαύρη Θάλασσα. Επί τούτου, η σοβιετική αντιπροσωπεία πίστευε ότι ακόμη και αν ο διάπλους ενός πολεμικού πλοίου που ανήκε σε χώρα μη παράκτια της Μαύρης Θάλασσας είχε ως σκοπό την επίσκεψη αβροφροσύνης, σύμφωνα με το τουρκικό προσχέδιο, τέτοιου είδους επισκέψεις δεν θα ήταν επιθυμητές από ένα κράτος που ήταν εμπόλεμο. Δευτερευόντως, αν ένα από τα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας ήταν εμπόλεμο, η εμφάνιση ξένων πολεμικών πλοίων στη θάλασσα αυτή -ακόμη και αν δεν ανήκαν σε μια εμπόλεμη χώρα- ενδέχεται να εγκυμονεί κινδύνους και, κατά συνέπεια, οι περιστάσεις δεν προσφέρονταν για επισκέψεις αβροφροσύνης¹²⁵⁸.

Η πρώτη τροποποιητική διάταξη που εισηγήθηκαν οι Σοβιετικοί ήταν θεμιτή υπό την έννοια ότι επιθυμούσαν να αποφύγουν τη μεταφορά μιας σύγκρουσης από τη Μεσόγειο προς τη Μαύρη Θάλασσα. Η δεύτερη όμως διάταξη ασφαλώς δεν ήταν δυνατό να γίνει αποδεκτή από την ιαπωνική και τη βρετανική αντιπροσωπεία. Ο λόγος ήταν ότι θα μετέτρεπε τη Μαύρη Θάλασσα σε ένα

¹²⁵⁷ Ελεύθερον Βήμα, 26/06/1936· DBFP/II/XVI/510, No 7 [E 3901/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 25/06/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 179 (υποσημ. 235).

¹²⁵⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 211.

καταφύγιο ασφαλές και απρόσβλητο, εφόσον κάθε Παρευξείνια Δύναμη θα είχε τη δυνατότητα να επιτεθεί εναντίον του εχθρού στη Μεσόγειο ή στον Ειρηνικό και να επιστρέψει ασφαλής στη βάση της διαμέσου των Στενών, χωρίς να διατρέχει τον κίνδυνο καταδίωξης¹²⁵⁹. Ο Γιοσιτόμι θεωρούσε τη ρύθμιση περίπλοκη και έκρινε ότι ήταν απαραίτητο προς το συμφέρον της τουρκικής ασφάλειας να εισαχθεί ειδική διάταξη που θα απαγόρευε τον ελεύθερο διάπλου των Στενών στα πολεμικά σκάφη των εμπολέμων κρατών¹²⁶⁰.

Ενδεικτική της σημασίας που απέδιδε η βρετανική αντιπροσωπεία στο ζήτημα της αρχής της ελευθερίας του διάπλου των Στενών για τα πολεμικά σκάφη που έθιγε το άρθρο 7 -όπως και το προηγούμενο- ήταν ότι μέχρι και τις παραμονές της επανάληψης των εργασιών της συνδιάσκεψης στις 6 Ιουλίου, δεν γνωστοποιούσε στην τεχνική επιτροπή την άποψή της, αλλά επιφυλασσόταν να την εκφράσει στην ολομέλεια. Ο Μπέλλαιρς αμφέβαλε ακόμη και για την αρμοδιότητα της τεχνικής επιτροπής να εξετάσει το άρθρο 7 και τις τροποποιητικές διατάξεις των Σοβιετικών, διότι σχετιζόνταν με ζητήματα αρχής. Κατά την άποψή του, η οποία έγινε αποδεκτή από τον Οικονόμου, τον Ποζί και τον Νέικοφ, καταλληλότερη για τη διαβούλευση των ζητημάτων αυτών ήταν μόνο η ολομέλεια¹²⁶¹. Η βρετανική αντιπροσωπεία τήρησε την ίδια στάση και στη σύσκεψη της επιτροπής (3 Ιουλίου), όπου αρνήθηκε να λάβει μέρος στη σχετική συζήτηση¹²⁶².

Περιπλοκές δημιουργήθηκαν και ως προς το σημείο που προέβλεπε τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη προς υλοποίηση των δεσμεύσεων βοήθειας και των συμφωνιών που είχαν συναφθεί υπό την αιγίδα του Συμφώνου της ΚτΕ. Η πρόθεση των Σοβιετικών ήταν προφανής, καθώς το Κρεμλίνο επιδίωκε να διασφαλίσει ότι σε μια εμπόλεμη κατάσταση όπου η Τουρκία θα παρέμενε ουδέτερη, δεν θα υπήρχε καμία απαγόρευση στην εφαρμογή του Γαλλο-σοβιετικού Συμφώνου Αμοιβαίας Βοήθειας. Για αυτή την εξόφθαλμα μεροληπτική διάταξη, η οποία θα επέτρεπε τον διάπλου των Στενών στα σοβιετικά και στα γαλλικά πολεμικά σκάφη, το Φόρεϊν Όφισ έκρινε ότι θα έπρεπε να αναγνωριστεί στην Τουρκία το δικαίωμα να επιβάλει σε ορισμένες περιστάσεις τους απαιτούμενους για την ασφάλειά της περιορισμούς. Με άλλα λόγια, οι Βρετανοί θεωρούσαν ότι το δικαίωμα του διάπλου των Στενών θα έπρεπε να εξαρτάται από το δικαίωμα αρνησικυρίας της Τουρκίας¹²⁶³. Επιπλέον η αντίθεση των Βρετανών στηριζόταν στην υπόθεση ότι, αν στην περίπτωση πολεμικής σύρραξης ενεργοποιείτο το άρθρο 15 (§7) του Συμφώνου της ΚτΕ, τότε οι εμπόλεμες χώρες που είχαν συνάψει συμμαχία θα αποκτούσαν το δικαίωμα χρήσης των Στενών¹²⁶⁴.

¹²⁵⁹ Deluca, *Great Power*, σ. 59-60· Warsamy, *La Convention*, σ. 99.

¹²⁶⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 211.

¹²⁶¹ *Ο.π.*, σ. 211.

¹²⁶² *Ο.π.*, σ. 234.

¹²⁶³ Deluca, *Great Power*, σ. 60.

¹²⁶⁴ Deluca, *ό.π.*, σ. 60. Η παράγραφος 7 του άρθρου 15 του Συμφώνου της ΚτΕ είχε ως εξής: «*Εν περιπτώσει καθ' ην το Συμβούλιον δεν κατορθώση να καταστήση την έκθεσίν του αποδεκτή από όλα τα άλλα Μέλη αυτού, εκτός των*

Άρθρο 8: Αναφορικά με το άρθρο 8, η ολομέλεια δεν προέβη σε κανένα σχολιασμό¹²⁶⁵. Όμως ο Μπέλλαιρς παρατήρησε στην τεχνική επιτροπή (29 Ιουνίου) ότι στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν εμπόλεμη θα μπορούσε να χορηγεί ή να αρνείται την άδεια του διάπλου των Στενών στα πολεμικά σκάφη κατά το δοκούν¹²⁶⁶. Ο Μενεμεντζιόγλου επιβεβαίωσε την ερμηνεία του αντιπροσώπου της Μεγάλης Βρετανίας και πρόσθεσε ότι η ελευθερία του διάπλου των Στενών θα εξαρτιόταν από τις σχέσεις της Τουρκίας με τις Δυνάμεις όπου ανήκαν τα πολεμικά πλοία¹²⁶⁷. Επίσης, η επιτροπή αναφέρθηκε στο ζήτημα του προσδιορισμού των βοηθητικών πλοίων. Ο Οικονόμου πρότεινε τη διάκριση μεταξύ των πολεμικών και των βοηθητικών σκαφών, διότι τα τελευταία δεν ήταν εξοπλισμένα και, συνεπώς, δεν μπορούσαν να αποτελέσουν κίνδυνο για την Τουρκία σε περίοδο πολέμου, αν διέπλεαν τα Στενά¹²⁶⁸. Ο Μενεμεντζιόγλου παρατήρησε ότι εφόσον οι διατάξεις της Ναυτικής Σύμβασης του Λονδίνου είχαν ρυθμίσει το θέμα, η τουρκική αντιπροσωπεία δεν ήταν αρμόδια να προβεί στη διάκριση βοηθητικών πλοίων διαφόρων κατηγοριών. Ως προς τα πετρελαιοφόρα δήλωσε ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν είχε την πρόθεση να εμποδίσει τον ανεφοδιασμό των ξένων πολεμικών στόλων σε καύσιμη ύλη, εφόσον μέχρι στιγμής δεν έφεραν πολεμική σημαία¹²⁶⁹. Εντούτοις ο Κοντζέσκο έκρινε ότι η αναφερόμενη διάκριση των βοηθητικών σκαφών από τη γαλλική αντιπροσωπεία στην ολομέλεια, δεν είχε πεδίο εφαρμογής το άρθρο 8. Επομένως, αποφασίστηκε η αναβολή της συζήτησής του έως ότου οι ναυτικοί εμπειρογνώμονες αποφαινόνταν για το ζήτημα¹²⁷⁰.

Στη συνεδρίαση της υποεπιτροπής των τελευταίων, η γαλλική αντιπροσωπεία εξέφρασε την άποψη ότι τα βοηθητικά σκάφη που ανήκαν στο πολεμικό ναυτικό και προορίζονταν ή χρησιμοποιούνταν για τη μεταφορά υγρών καυσίμων (μαζούτ και διυλισμένο πετρέλαιο), θα έπρεπε να τους επιτρεπόταν να πραγματοποιούν τον διάπλου των Στενών ελεύθερα, να εξαιρούνται από τους φόρους και να μην συνυπολογίζονται στο περιορισμένο όριο χωρητικότητας των πολεμικών σκαφών. Ως προς τον ορισμό τους, θεωρούσε ότι η ορολογία της Ναυτικής Συνθήκης του Λονδίνου ήταν επαρκής. Όμως η τουρκική αντιπροσωπεία ισχυριζόταν ότι τα βοηθητικά σκάφη δυνητικά αποτελούσαν κίνδυνο για την ασφάλεια της Θάλασσας του Μαρμαρά, διότι σύμφωνα με τη σύμβαση του Λονδίνου θα μπορούσαν να είναι εξοπλισμένα με έξι ή οκτώ πυροβόλα των 76 χλστ. και γενικά να μην πληρούν τις προϋποθέσεις που είχε θέσει η σύμβαση. Στο επιχείρημα του

αντιπροσώπων των ενδιαφερομένων εις την διαφοράν Μερών, τα Μέλη της Κοινωνίας επιφυλάσσουν εις αυτά το δικαίωμα να ενεργήσουν, καθ' ον τρόπον θεωρούν αναγκαίον δια την απονομήν του Δικαίου και της Δικαιοσύνης.». Βλ. Μιρασγέτζης, *Το Σύμφωνον*, σ. 27.

¹²⁶⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 51.

¹²⁶⁶ Ο.π., σ. 212.

¹²⁶⁷ Ο.π., σ. 212.

¹²⁶⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 212· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 227 (υποσημ. 32).

¹²⁶⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 212.

¹²⁷⁰ Ο.π., σ. 212.

τμηματάρχη του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών, ο Ντεκού δήλωσε ότι ένα πετρελαιοφόρο δεν θα μπορούσε να αποτελέσει σοβαρό κίνδυνο, πολύ περισσότερο για μια παράκτια περιοχή ισχυρά οχυρωμένη. Με την άποψη αυτή συμφωνούσε και ο Αντσίπο-Τσικούνσκι, μολονότι αναγνώριζε ότι τα βοηθητικά σκάφη ενδέχεται να είναι εξοπλισμένα και να αποτελέσουν ίσως μεγαλύτερο κίνδυνο για την ασφάλεια της ζώνης των Στενών από ένα αντιτορπιλικό ή μια τορπιλάκατο, των οποίων η χωρητικότητα είχε υποστεί περιορισμό από μια συνθήκη. Ωστόσο, εφόσον η πρόταση της Γαλλίας άφηνε εκτός τα ζητήματα εξοπλισμού, δεν υπήρχε λόγος να μην υιοθετηθεί. Ο Κοντζέσκο συμπλήρωσε τον ομολόγο του με τη διαπίστωση ότι γαλλική αντιπροσωπεία στην πρότασή της δεν αποσκοπούσε με τη χρήση των σκαφών να επιτεθεί σε άλλα πολεμικά πλοία ή να βομβαρδίσει μια παράλια πόλη. Συνεπώς, η γαλλική πρόταση εγκρίθηκε με τη σύμφωνη γνώμη της πλειοψηφίας των μελών της υποεπιτροπής¹²⁷¹.

Άρθρο 9: Η τελευταία ημέρα της πρώτης φάσης της συνδιάσκεψης αφιερώθηκε στις συζητήσεις της ολομέλειας για τις ενέργειες που θα εξουσιοδοτείτο να λάβει η Τουρκία σε περίπτωση άμεσης απειλής πολέμου, τις διατάξεις για τον εναέριο διάπλου των αεροσκαφών, το ζήτημα της τουρκικής κυριαρχίας, τη διαδικασία κύρωσης της σύμβασης και τη διάρκεια αυτής.

Οι αντιρρήσεις στο άρθρο 9 του τουρκικού προσχεδίου εγέρθηκαν από την πλευρά της ιαπωνικής αντιπροσωπείας. Ο Σάτο διατηρούσε επιφυλάξεις ως προς το αν η κατάσταση της απειλής πολέμου θα έπρεπε να διαπιστωθεί από το Συμβούλιο της ΚτΕ, του οποίου οι διαδικασίες - σημείωσε- ήταν περίπλοκες και χρονοβόρες, και πρότεινε ότι η ύπαρξη αυτής της περιστασης θα έπρεπε να επιβεβαιώνεται μόνο από τους υπογράφοντες τη σύμβαση. Στην πραγματικότητα, η Ιαπωνία όντας μη μέλος της ΚτΕ ανησυχούσε ότι η ενεργοποίηση του μηχανισμού της ΚτΕ ήταν πιθανό να οδηγήσει στην επιβολή κυρώσεων και να δημιουργήσει μια δυσμενή και για την ίδια μη αποδεκτή κατάσταση. Ωστόσο, ο Μπρους εξήγησε στον αντιπρόσωπο της ιαπωνικής κυβέρνησης ότι μόνο η γνωστοποίηση δεν ήταν επαρκής για να ενεργοποιήσει τον μηχανισμό της ΚτΕ για την υποστήριξη του αμυνόμενου κράτους. Στην περίπτωση δε που η Τουρκία επιθυμούσε να απευθυνθεί προς την ΚτΕ για την παροχή βοήθειας, αν εκτιμούσε ότι βρισκόταν σε κατάσταση απειλής πολέμου, θα έπρεπε να ακολουθήσει τις προσήκουσες διαδικασίες που προβλέπονταν από το Σύμφωνο του διεθνούς οργανισμού. Προς επίρρωση των επιχειρημάτων του προέδρου της συνδιάσκεψης, ο Πολίτης πρόσθεσε ότι η Τουρκία ως μέλος της ΚτΕ και ως υπεύθυνη για την κατάσταση που θα δημιουργούσε λαμβάνοντας μέτρα σε περίπτωση απειλής πολέμου, είχε την υποχρέωση όχι μόνο να ειδοποιήσει την ΚτΕ και να υφίσταται τον έλεγχό της, αλλά ήταν προς το συμφέρον της η ΚτΕ να βρίσκεται σε επιφυλακή ώστε να έχει, ενδεχομένως, τη δυνατότητα να θέσει

¹²⁷¹ Ο.π., σ. 278-280.

σε εφαρμογή όλα τα κατάλληλα μέτρα και να καταστεί δυνατή η υλοποίηση της παροχής αμοιβαίας βοήθειας και, σε κάθε περίπτωση, του συστήματος συλλογικής ασφάλειας. Όμως ο Πολίτης διευκρίνισε ότι τα παραπάνω δεν αφορούσαν τα τρίτα κράτη, τα οποία διατηρούσαν την ανεξαρτησία των απόψεών τους. Αν, για παράδειγμα, η Ιαπωνία έκρινε ότι, αντίθετα προς την άποψη που θα παρουσιαζόταν στη Γενεύη, το κίνητρο που επικαλείτο η Τουρκία για την ύπαρξη της απειλής πολέμου ήταν αβάσιμο, θα μπορούσε να συζητήσει το ζήτημα με την κυβέρνησή της ακριβώς σαν να ήταν η ίδια η μόνη συμβαλλόμενη με την Τουρκία στη Σύμβαση των Στενών. Οι ερμηνείες του Μπρους και του Πολίτη μετρίασαν τις ανησυχίες του Σάτο, από τη στιγμή που περιείχαν διαβεβαιώσεις ότι η κυβέρνησή του θα είχε το δικαίωμα της ελευθερίας διατύπωσης διαφορετικής άποψης. Ο Σάτο ζήτησε να συμμετάσχει στην επιτροπή που θα επεξεργαζόταν τη σύνταξη του άρθρου, έως ότου να διαμορφωθεί η τελική στάση της ιαπωνικής κυβέρνησης,¹²⁷².

Ενώ ο Πωλ-Μπονκούρ δήλωσε την πλήρη προσχώρηση της Γαλλίας στο άρθρο¹²⁷³, ο αντιπρόσωπος της Ρουμανίας ζήτησε να πληροφορηθεί αν η τουρκική κυβέρνηση σε περίπτωση απειλής πολέμου θα απαγόρευε τον διάπλου των Στενών σε όλα ανεξαιρέτως τα πολεμικά πλοία ή μόνο σε εκείνα που έφεραν τη σημαία του κράτους που η Τουρκία θεωρούσε υπεύθυνο για την πρόκληση της απειλής. Επίσης, επιθυμούσε να γνωρίζει αν τα μέτρα που θα λάμβανε η Τουρκία θα προηγούνταν ή θα επακολουθούσαν της ενημέρωσης της ΚτΕ για την επικείμενη κατάσταση πολέμου. Ο Κοντζέσκο εξήγησε ότι στην προκειμένη περίπτωση, αν η απαγόρευση του διάπλου λάμβανε χώρα προτού η ΚτΕ και οι συμβαλλόμενες της σύμβασης Δυνάμεις λάβουν τη σχετική ειδοποίηση, τότε η χώρα που θα αποτελούσε το αντικείμενο εφαρμογής ενός τέτοιου μέτρου θα στερείτο της γνωστοποίησης αυτού¹²⁷⁴. Ο αντιπρόσωπος της Ρουμανίας σημείωσε στην τεχνική επιτροπή (29 Ιουνίου) ότι στην περίπτωση που εφαρμόζονταν τα ίδια μέτρα εξίσου σε όλες τις πολεμικές σημαίες, τόσο δηλαδή εκείνων που ανήκαν στα φιλικά κράτη όσο και εκείνων που ευθύνονταν για τη δημιουργία πολεμικής έντασης με την Τουρκία, η κατάσταση που θα δημιουργείτο σαφώς και δεν θα ήταν δίκαιη για τις πρώτες. Ως εκ τούτου, η ρουμανική αντιπροσωπεία πίστευε ότι η γνώμη της ΚτΕ θα έπρεπε να προηγείτο των ενεργειών που θα αναλαμβάνονταν από την Τουρκία¹²⁷⁵.

Όμως η αποδοχή των ρουμανικών αντιπροτάσεων από τη τουρκική αντιπροσωπεία ήταν σχεδόν απίθανη, διότι θα περιόριζε την ελευθερία της Άγκυρας να απαγορεύει την είσοδο των Στενών στην περίπτωση που η ίδια έκρινε μια κατάσταση ως άμεσα επικίνδυνη για την ασφάλειά

¹²⁷² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 51-52, 53-55· Deluca, *Great Power*, σ. 65· Warsamy, *La Convention*, σ. 100.

¹²⁷³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 52.

¹²⁷⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 52-53· Deluca, *Great Power*, σ. 64.

¹²⁷⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 213· Deluca, *ό.π.*, σ. 64-65.

της¹²⁷⁶. Ο Μενεμεντζιόγλου στην απάντησή του ανέφερε ότι το αποτελεσματικότερο μέσο για την άμυνα των Στενών ήταν η ναρκοθέτηση. Άρα, δεν θα ήταν πλέον εύκολο για τα πολεμικά πλοία να διαπλεύσουν τα Στενά σε περίοδο έντασης και δεν υπήρχε λόγος να εφαρμοστεί το άρθρο 8, το οποίο προέβλεπε την εκ των προτέρων εξουσιοδότηση. Ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών υπογράμμισε ότι οι περιπτώσεις πολεμικών απειλών παρουσίαζαν διαφορετική εξέλιξη από εκείνες του παρελθόντος, καθώς δεν υφίσταντο κλιμακωτά στάδια έντασης που κατέληγαν στην επίδοση τελεσιγράφου. Αντίθετα, η σύρραξη ξεσπούσε αναπάντεχα. Επομένως, μια χώρα ευρισκόμενη ενώπιον μιας απειλής πολέμου ήταν υποχρεωμένη να λάβει επείγοντως μέτρα προκειμένου να αποτρέψει την καταστροφή των βασικών της δυνάμεων κατά το ξέσπασμα των εχθροπραξιών. Μολονότι η Τουρκία, σημείωσε ο Μενεμεντζιόγλου, θα ήταν πρόθυμη να άρει τα έκτακτα μέτρα που είχε λάβει στην περίπτωση που η ΚτΕ αποτύγχανε να διαπιστώσει ότι όντως υπήρχε επικείμενη απειλή πολέμου, ωστόσο, απέρριπτε την ιδέα να αναμένει άπραγη τη γνωμοδότηση του διεθνούς οργανισμού, διότι η καθυστέρηση σε μια κρίσιμη περίπτωση θα έθετε σε κίνδυνο την ασφάλειά της¹²⁷⁷.

Παρά τις παρατηρήσεις του ομολόγου του και τη διαβεβαίωση του Σαντάκ στη συνεδρίαση της 3ης Ιουλίου ότι στην περίπτωση που η ΚτΕ έκρινε ότι δεν υπήρχε απειλή πολέμου η Τουρκία θα αναγνώριζε την απόφασή της, ο Κοντζέσκο επέμεινε να διατηρεί τις επιφυλάξεις του. Τελικά, ούτε επί του άρθρου 9 επιτεύχθηκε συνεννόηση και αποφασίστηκε η εκ νέου σύνταξή του, προκειμένου να εξασφαλιστούν τα δικαιώματα των υπογραψάντων τη Σύμβαση των Στενών του 1923 κρατών μη μελών της ΚτΕ¹²⁷⁸.

Άρθρο 10: Ύστερα από την πρόταση του Ρέντελ το άρθρο 10 παραπέμφθηκε από την τεχνική στη συντακτική επιτροπή διότι, μολονότι αποτελούσε πιστή αναπαραγωγή της παραγράφου 6 του παραρτήματος του άρθρου 2 της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης, είχαν γίνει προσθήκες¹²⁷⁹. Αν και η ολομέλεια δεν ασχολήθηκε με το άρθρο, ο αρχηγός της βουλγαρικής αντιπροσωπείας Νικολάεφ προέβη στην ακόλουθη δήλωση, ενδεικτική των ανησυχιών της Σόφιας για την ασφάλειά της:

«[...] Η βουλγαρική αντιπροσωπεία απέφυγε χθες και σήμερα και δεν προέβη εις λεπτομερή εξέτασιν των άρθρων του δευτέρου κεφαλαίου του τουρκικού σχεδίου της νέας συνθήκης, του αφορώντος δια την των Στενών διέλευσιν των πολεμικών σκαφών. Ως εκ της εξαιρετικής, εν τούτοις, θέσεως εις ην ευρίσκεται η Βουλγαρία, φρονούμεν ότι οφείλομεν να

¹²⁷⁶ Deluca, ό.π., σ. 65.

¹²⁷⁷ Actes de la conférence de Montreux, σ. 213· Deluca, ό.π., σ. 65.

¹²⁷⁸ Actes de la conférence de Montreux, σ. 55, 213, 235· Deluca, ό.π., σ. 65.

¹²⁷⁹ Actes de la conférence de Montreux, σ. 235.

προβόμεν εις δήλωσιν γενικού χαρακτήρος, αναφερομένην εις το άρθρον 6 και εις τα άλλα άρθρα του αυτού κεφαλαίου. Εν τη χθεσινή παρατηρήσει αυτού, ο αντιπρόσωπος της Γαλλικής Κυβερνήσεως ετόνισεν, ότι ο αντικειμενικός σκοπός της συνθήκης, ην θα εκπονήσωμεν, δέον να είναι η εξασφάλισις όλων των κατά μήκος των παραλίων του Ευξείνου κρατών. Ευχαριστούμεν ιδιαιτέρως τον κ. Πωλ Μπονκούρ, όστις ακριβώς ετόνισεν εκείνο το οποίον αντιπροσωπεύει την κυρίαν φροντίδα της βουλγαρικής αντιπροσωπείας, την οποίαν εξήγγειλεν ήδη αύτη δια της προηγουμένης δηλώσεως αυτής. Η παρατήρησις αύτη του αξιοτίμου αντιπροσώπου της Γαλλίας ενισχύει εν ημίν την πεποίθησιν, ότι αι υπογράψασαι την συνθήκην του 1919 δυνάμεις, αίτινες ηγγυήθησαν συγχρόνως και την ασφάλειαν της παγκοσμίου ειρήνης, δεν θα βραδύνουσι να συνεργασθώσι και να εξεύρωσι τους καταλλήλους τύπους δια να περιφρουρηθή η ασφάλεια της Βουλγαρίας. Η ασφάλεια αύτη περιλαμβάνεται εις ωρισμένας διατάξεις του Συμφώνου της Κ.Τ.Ε., την οποίαν η νέα συνθήκη εν ουδεμίā περιπτώσει πρέπει να θίξη. Ιδού διατί εν τη εργασία ταύτη, τη αποσκοπούση την δημιουργίαν αρμονίας μετά του συμφώνου της Κ.Τ.Ε. είναι απαραίτητον να προβλεθώσιν όλαι αι περιπτώσεις, καθ' ας θα δύνανται να εφαρμοσθώσιν αι σχετικαί διατάξεις του Συμφώνου της Κ.Τ.Ε., αι αφορώσαι την δια των Στενών διέλευσιν των πολεμικών σκαφών, ου μόνον εν τη στενή αλλά και εν τη ευρυτέρα έννοια της λέξεως. [...]

Κεφάλαιο Γ' (Πολιτικά και πολεμικά αεροσκάφη)

Άρθρο 11: Ο Στάνχοουπ έκρινε περιττό το άρθρο 11 που αφορούσε τον εναέριο διάπλου των στρατιωτικών και πολιτικών αεροσκαφών και δήλωσε ότι θα ήταν προτιμότερη η κατάργησή του, διότι το κάθε κράτος είχε a priori το αναφαίρετο δικαίωμα να ελέγχει τις πτήσεις υπεράνω του εθνικού του εδάφους. Όμως καθώς η τάση για τη μείωση των απαγορευμένων ζωνών πτήσεων κέρδιζε ολοένα και περισσότερο έδαφος σε διεθνές επίπεδο, η Τουρκία θα έπρεπε να αντιληφθεί ότι, αν το άρθρο παρέμενε στη σύμβαση, θα συναντούσε αργότερα εμπόδια στον περιορισμό των απαγορευμένων ζωνών και, συνεπώς, δεν θα ήταν σε θέση να προσφέρει διευκολύνσεις στην πολιτική αεροπλοΐα και να συμβάλει στη βελτίωση των συγκοινωνιών. Επομένως, ανεξαρτήτως της ύπαρξης ή μη του άρθρου, η Τουρκία θα διατηρούσε πάντοτε το δικαίωμα ελέγχου των πτήσεων υπεράνω της επικράτειάς της¹²⁸¹.

Ο Αράς αναγνώρισε το δίκαιο των επιχειρημάτων του Στάνχοουπ και πρότεινε την κατάργηση της εντός του άρθρου φράσης που αναφερόταν στην πτήση των αεροσκαφών στην

¹²⁸⁰ Βλ. το μεταφρασμένο άρθρο της Ζόρα (26/06/1936) στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 12615. Α. 6. 2d, Δελτίο Τύπου Πρεσβείας Σόφιας. Βλ. επίσης *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 55.

¹²⁸¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 55.

περιοχή μεταξύ της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας, καθώς αποτελούσε ίσως τη λιγότερο συχνή μεταξύ όλων των αεροπορικών γραμμών. Πρόσθεσε, επίσης, ότι χάρη στην πρόοδο της ατομικής ή συλλογικής ασφάλειας, η τουρκική κυβέρνηση θα κατέβαλε την κατά το δυνατό μέγιστη προσπάθεια να οριοθετήσει τις απαγορευμένες ζώνες¹²⁸². Ο Πωλ-Μπονκούρ με τη σειρά του σημείωσε ότι το άρθρο 11 ανέτρεπε τις διατάξεις της Λωζάννης, η οποία εξομοίωνε πλήρως τα πλοία με τα αεροσκάφη. Δεν υπήρχε καμία αμφιβολία, συνέχισε, ότι το άρθρο 11 έτεινε να δημιουργήσει για τα αεροσκάφη μια κατάσταση ειδική και να υποβάλει την πτήση τους στον τουρκικό κανονισμό. Άρα, το έργο της τεχνικής επιτροπής θα ήταν να ευθυγραμμίσει τον τουρκικό κανονισμό πτήσης των αεροσκαφών με τη διεθνή σύμβαση αεροπλοΐας. Εξαιτίας, μάλιστα, της ειδικής κατάστασης των Στενών και της Μαύρης Θάλασσας, η τεχνική επιτροπή θα έπρεπε να συμβιβάσει τις ανησυχίες της Τουρκίας για την ασφάλεια των Στενών με τη διαφύλαξη της ελευθερίας των εναέριων συγκοινωνιών. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας τάχθηκε υπέρ της άποψης του ομολόγου του και με τη σύμφωνη γνώμη του Στάνχοουπ το άρθρο παραπέμφθηκε στην τεχνική επιτροπή¹²⁸³.

Η βρετανική αντιπροσωπεία παρουσίασε στα μέλη της τεχνικής επιτροπής (3 Ιουλίου) τη δική της εκδοχή του άρθρου 11 αναφορικά με τις πτήσεις των αεροσκαφών υπεράνω των Στενών. Σύμφωνα με αυτήν, αναγνωριζόταν στην Τουρκία το δικαίωμα να ρυθμίζει τις πτήσεις των πολιτικών ή στρατιωτικών αεροσκαφών υπεράνω της επικράτειας και των χωρικών της υδάτων και του καθορισμού απαγορευμένων ζωνών πτήσεων. Εντούτοις η Τουρκία θα έπρεπε να δεσμευτεί ότι θα παρείχε στα μη στρατιωτικά αεροσκάφη -ανεξαρτήτως προέλευσης ή εθνικότητας και σύμφωνα με τους εθνικούς της κανονισμούς- τις απαραίτητες διευκολύνσεις για την πραγματοποίηση ασφαλούς διάπλου μεταξύ των ευρωπαϊκών και των ασιατικών της εδαφών και μεταξύ της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας¹²⁸⁴.

Οι Βρετανοί δεν συνιστούσαν τη χάραξη νέων απαγορευμένων ζωνών για την πολιτική αεροπλοΐα, διότι οι ζώνες αυτές αποτελούσαν εν δυνάμει κίνδυνο για τους αεροπόρους, οι οποίοι θα υποχρεώνονταν να πετούν κάτω από τα νέφη προκειμένου να προσδιορίσουν την ακριβή τους τοποθεσία. Επίσης, θα αναγκάζονταν να περιστρέφονται και, ενδεχομένως, να ίπτανται υπεράνω μιας εδαφικής ή υδάτινης επιφάνειας, όπου δεν θα είχαν τη δυνατότητα της ασφαλούς προσγείωσης σε περίπτωση βλάβης του κινητήρα. Επιπλέον ήταν πολύ αμφίβολο αν οι νέες απαγορευμένες ζώνες πρόσφεραν επί του παρόντος ασφάλεια απέναντι σε κατασκοπευτικές επιχειρήσεις. Αν σε περίοδο πολέμου λαμβάνονταν μέτρα που θα εμπόδιζαν την πτήση των αεροσκαφών υπεράνω στρατιωτικών

¹²⁸² Ο.π., σ. 56.

¹²⁸³ Ο.π., σ. 56.

¹²⁸⁴ Ο.π., σ. 227.

ή ναυτικών εγκαταστάσεων, τα μέτρα εκείνα θα ήταν εξαιρετικά δύσκολο να εφαρμοστούν σε περίοδο ειρήνης. Για τον λόγο αυτό, η Μεγάλη Βρετανία προσανατολιζόταν στην κατάργηση των απαγορευμένων ζωνών, εξαιρουμένων εκείνων που παρουσίαζαν κίνδυνο για την πτήση των αεροσκαφών, όπως οι ζώνες όπου ήταν εγκατεστημένα εργοστάσια εκρηκτικών¹²⁸⁵.

Ο αντιπρόσωπος του βρετανικού Υπουργείου Αεροπορίας ανέφερε ότι δυνάμει του πρώτου άρθρου της Σύμβασης των Στενών του 1923 και των κανονισμών του παραρτήματος αυτής που ρύθμιζαν τις συνθήκες του διάπλου των Στενών από τα εμπορικά πλοία και τα αεροσκάφη, τα μη στρατιωτικά αεροσκάφη θα απολάμβαναν πλήρη ελευθερία ναυσιπλοΐας και διόδου εντός των Στενών καθ' όλη τη διάρκεια της ημέρας και της νύκτας, εκτός της περιόδου πολέμου και υπό τον όρο ότι η Τουρκία ήταν σε εμπόλεμη κατάσταση. Ακόμη όμως και στην υπόθεση αυτή, προβλεπόταν ο εναέριος διάπλους των Στενών από τα ουδέτερα πολιτικά αεροσκάφη υπό συγκεκριμένους όρους. Πάντως, σημείωσε, η σύμβαση του 1923 δεν περιείχε διάταξη για την πτήση υπεράνω των Στενών σε εγκάρσια κατεύθυνση, ενώ ήταν καταφανές ότι η εναέρια κυκλοφορία είχε καταστεί πιο πυκνή προς αυτή την κατεύθυνση. Άρα, η τουρκική κυβέρνηση θα έπρεπε να γνωστοποιήσει στις αρχές της βρετανικής πολιτικής αεροπλοΐας ποιες ζώνες απαγόρευσης πτήσεων θα πρότεινε να διατηρηθούν στην περιοχή των Δαρδανελίων και του Βοσπόρου και ποιες λωρίδες διέλευσης για τις πτήσεις των σκαφών της πολιτικής αεροπλοΐας από την Ευρωπαϊκή προς την Ασιατική Τουρκία και από τη Μεσόγειο προς τη Μαύρη Θάλασσα¹²⁸⁶.

Τελειώνοντας, ανέφερε ότι το δικαίωμα της Τουρκίας να δημιουργήσει ζώνες απαγόρευσης στην ίδια της την επικράτεια ήταν αδιαμφισβήτητο. Ωστόσο, εκείνο που η βρετανική αντιπροσωπεία επιθυμούσε να μάθει ήταν μέχρι ποιου βαθμού θα ασκείτο τούτο το δικαίωμα από την τουρκική κυβέρνηση και, επίσης, να γνωρίσει τις διευκολύνσεις που θα πρόσφεραν οι τουρκικές αρχές στα πολιτικά αεροσκάφη που θα διέσχιζαν την περιοχή των Στενών, ύστερα από την αντικατάσταση των διευκολύνσεων που είχαν οριστεί το 1923. Η βρετανική αντιπροσωπεία, κατέληξε, θεωρούσε ότι το προσχέδιο του άρθρου που είχε προτείνει μπορούσε να υποκαταστήσει το άρθρο 11 του τουρκικού προσχεδίου και να ερμηνεύσει με μεγαλύτερη ακρίβεια την πρόθεση των συμβαλλομένων μερών¹²⁸⁷.

Ο ταξίαρχος του γαλλικού ΓΕΑ Ανρύ Μουσάρ (1885-1980) δήλωσε ότι ενστερνιζόταν πλήρως τις δηλώσεις του αντιπροσώπου της Μεγάλης Βρετανίας και αναφέρθηκε στις διαφορές που θα προέκυπταν από την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών σε σχέση με τις συνθήκες που είχε δημιουργήσει η Συνθήκη της Λωζάννης. Το πρώτο ζήτημα που έθεσε ήταν με ποιο τρόπο ή ποια μέσα θα εναρμονιζόταν η ασφάλεια των Στενών με την αρχή της ελευθερίας του διάπλου, εφόσον -

¹²⁸⁵ Ο.π., σ. 228.

¹²⁸⁶ Ο.π., σ. 228.

¹²⁸⁷ Ο.π., σ. 229.

ύστερα από την επαναστρατιωτικοποίησή τους- οι τρόποι εφαρμογής θα ήταν διαφορετικοί από εκείνους που είχαν προβλεφθεί από τη Συνθήκη της Λωζάννης. Το ζήτημα τούτο, πρόσθεσε, δεν αφορούσε μόνο το άρθρο 11, αλλά εξίσου το προοίμιο και το πρώτο άρθρο του τουρκικού προσχεδίου. Δευτερευόντως, έθιξε το πρόβλημα της ασφάλειας το σχετιζόμενο με τον εναέριο διάπλου των στρατιωτικών και πολιτικών αεροσκαφών. Ο αντιπρόσωπος της Γαλλίας σημείωσε ότι λωρίδες διάβασης που είχαν σχεδιαστεί από τεχνικούς εμπειρογνώμονες επέτρεπαν την ασφαλή πτήση υπό κανονικές συνθήκες από τη Μεσόγειο προς τη Μαύρη Θάλασσα είτε μέσα από ευρωπαϊκά είτε από ασιατικά εδάφη και από την Ευρώπη προς την Ασία διαμέσου των Στενών. Στην περίπτωση που οι ατμοσφαιρικές συνθήκες ήταν δυσμενείς ή συνέβαινε ένα υλικό ατύχημα, το αεροσκάφος θα έπρεπε να έχει τη δυνατότητα προσγείωσης σε κανονικές συνθήκες ασφάλειας. Σε αυτό το ενδεχόμενο, ο Μουσάρ έκρινε απαραίτητο να διευκρινιστεί αν θα υπήρχε πρόβλεψη για διαδρόμους προσγείωσης ή υδάτινες επιφάνειες, όπου τα αεροσκάφη θα προσγειώνονταν ή θα προσθαλασσώνονταν σε περίπτωση ανάγκης. Τρίτον, ο Μουσάρ ήταν της άποψης ότι ο διάπλους των αεροσκαφών θα έπρεπε να εφαρμόζεται σύμφωνα με τις διατάξεις της Διεθνούς Σύμβασης Εναέριου Ναυσιπλοΐας και όχι, όπως προέβλεπε το άρθρο 11, σύμφωνα με τους τουρκικούς κανονισμούς¹²⁸⁸.

Σχετικά με το καθεστώς του διάπλου των στρατιωτικών αεροσκαφών σε περίοδο πολέμου και της Τουρκίας ευρισκόμενης σε καθεστώς ουδετερότητας, ο Μουσάρ ανέφερε ότι η Σύμβαση της Λωζάννης προέβλεπε ότι η διέλευσή τους όσο και εκείνη των πολεμικών σκαφών θα υπαγόταν στις διατάξεις της 13ης Σύμβασης της Χάγης του 1907. Συνεπώς, κατ' εφαρμογή της εν λόγω σύμβασης, ένα αεροσκάφος που διέσχισε τη ζώνη των Στενών θα μπορούσε να παραμείνει για 24 ώρες εντός ενός τουρκικού λιμανιού για ανεφοδιασμό και επισκευή. Ο αντιπρόσωπος της Γαλλίας αναγνώριζε ότι ήταν αδύνατο η Τουρκία, όντας ουδέτερη, να δεχθεί την εισαγωγή μιας ανάλογης διάταξης. Ωστόσο, δυνάμει των υποχρεώσεων αμοιβαίας βοήθειας που διέπονταν είτε από το Σύμφωνο της ΚτΕ είτε από τα περιφερειακά σύμφωνα, θα ήταν προς το συμφέρον της Τουρκίας να οργανώσει τις απαραίτητες βάσεις στα Δαρδανέλλια προκειμένου να είναι σε θέση να λαμβάνει αεροπορική βοήθεια διαμέσου των Στενών¹²⁸⁹.

Στην απάντησή του προς τον Μουσάρ, ο Μεχμέτ Σελιαμή υπογράμμισε ότι το τουρκικό προσχέδιο με κανένα τρόπο δεν καταργούσε την ελευθερία του διάπλου για τα πολιτικά και πολεμικά αεροσκάφη, υπό τον όρο ότι θα ακολουθούσαν την υποδεικνυόμενη πορεία. Η τουρκική κυβέρνηση, δήλωσε, επιθυμούσε απλώς να απαγορεύσει την ελεύθερη πτήση υπεράνω της οχυρωμένης ζώνης των Στενών και ως προς αυτό πίστευε ότι όλοι οι αντιπρόσωποι ήταν σύμφωνοι.

¹²⁸⁸ Ο.π., σ. 229.

¹²⁸⁹ Ο.π., σ. 229-230.

Σχετικά με το ζήτημα του εναέριου διάπλου μεταξύ Ευρώπης και Ασίας, ο Μεχμέτ Σελιαμή παρατήρησε ότι η υπό μελέτη σύμβαση θα ρύθμιζε το καθεστώς της εναέριας ναυσιπλοΐας των Στενών, χωρίς να έχει τον χαρακτήρα μιας σύμβασης που θα ρύθμιζε τον εναέριο διάπλου της τουρκικής επικράτειας. Για τον λόγο αυτόν, η τουρκική κυβέρνηση δεν έκανε καμία μνεία στο προσχέδιο για τον διάπλου μεταξύ της Ευρώπης και της Ασίας. Μολονότι η Τουρκία δεν είχε συμβληθεί στη Διεθνή Σύμβαση Εναέριας Ναυσιπλοΐας του 1919, εφάρμοζε για τα αεροσκάφη που διέσχιζαν την επικράτειά της ένα καθεστώς ικανοποιητικό για όλες τις χώρες, καθώς ένας μεγάλος αριθμός αεροπλάνων που εκτελούσαν δρομολόγια από τη Δύση προς νοτιοανατολικά και αντιστρόφως, υπερίπταντο της τουρκικής επικράτειας. Συνεπώς, ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας δεν θεωρούσε χρήσιμη, σε αυτήν ειδικά τη σύμβαση για τα Στενά, την εμφάνιση διάταξης που αφορούσε κατά γενικό τρόπο την εναέρια ναυσιπλοΐα στην Τουρκία. Όσον αφορά το θέμα του ασφαλούς διάπλου που έθιξαν οι δύο αντιπρόσωποι, δήλωσε ότι τα αεροσκάφη που υπερίπταντο της τουρκικής επικράτειας είχαν τη δυνατότητα προσγείωσης σε περίπτωση κακοκαιρίας. Η Τουρκία, σημείωσε, είχε όντως την πρόθεση να διευκολύνει την ανάπτυξη της εναέριας κυκλοφορίας, όμως θα είχε σημασία να γνώριζε αν -σύμφωνα με τα αναφερθέντα από τον αντιπρόσωπο της Γαλλίας- η χώρα του θα έπρεπε να δεσμευτεί ως προς το ζήτημα της χρήσης των διαδρόμων προσγείωσης ή των υδάτινων επιφανειών από τα αεροσκάφη, σε περίπτωση ανάγκης. Σχετικά με τον κανονισμό της εναέριας ναυσιπλοΐας στην Τουρκία, ο Μεχμέτ Σελιαμή ήταν σε θέση να δηλώσει ότι θα προσαρμοζόταν στις απαιτήσεις των γενικών συμβατικών κειμένων, ενώ η εφαρμογή των απαιτούμενων για τα αεροσκάφη προσαρμογών στη 13η Σύμβαση της Χάγης θα εξεταζόταν από τους ειδικούς¹²⁹⁰. Ο Μεχμέτ Σελιαμή διαβεβαίωσε τους Μουσάρ και Κοντζέσκο ότι η τουρκική κυβέρνηση δεν θα απαγόρευε τις πτήσεις σε όλη την περιοχή των Στενών παρά μόνο στις ζώνες που θα επαναστρατιωτικοποιούνταν και ότι θα σχεδίαζε λωρίδα διάβασης μεταξύ της Ευρώπης και της Ασίας. Τα αεροπλάνα που κατευθύνονταν από την Ευρώπη προς το Ιράκ θα μπορούσαν να υπερίπτανται των Στενών υπό την προϋπόθεση ότι θα ακολουθούσαν τους διαύλους και την πορεία που θα τους υποδεικνύονταν από την τουρκική κυβέρνηση¹²⁹¹.

Οι εξηγήσεις του Μεχμέτ Σελιαμή δεν έπεισαν τους αντιπροσώπους της Μεγάλης Βρετανίας ούτε τον Μουσάρ. Οι πρώτοι επιθυμούσαν να διασφαλίσουν τη μέγιστη ελευθερία διέλευσης στη ζώνη των Στενών για τα πολιτικά αεροσκάφη¹²⁹², ενώ ο δεύτερος διευκρίνισε ότι η γαλλική αντιπροσωπεία υπολόγιζε στην εισαγωγή διάταξης ανάλογης με εκείνη της Σύμβασης της Λωζάννης, που καθόριζε ότι το καθεστώς των πολεμικών αεροσκαφών στα Στενά θα υπαγόταν στις

¹²⁹⁰ Ο.π., σ. 230.

¹²⁹¹ Ο.π., σ. 230-231.

¹²⁹² Ο.π., σ. 231.

διατάξεις της 13ης Σύμβασης της Χάγης, μέχρι τη συνολογία μιας διεθνούς σύμβασης που θα καθόριζε τους κανόνες ουδετερότητας για τα πολεμικά αεροσκάφη¹²⁹³. Συνεπώς, η περαιτέρω συζήτηση του άρθρου 11 αναβλήθηκε, έως ότου οι εμπειρογνώμονες των αντιπροσωπειών να καταλήξουν σε συμπέρασμα για τα τεχνικά ζητήματα της υπόθεσης¹²⁹⁴.

Κεφάλαιο Δ΄

Άρθρο 12: Προκειμένου η χώρα τους να διασφαλίσει τα δικαιώματά της στα Στενά, οι αντιπρόσωποι της τουρκικής κυβέρνησης ζήτησαν τη διατήρηση του άρθρου 12, το οποίο προέβλεπε ότι η κυριαρχία της Τουρκίας δεν θα περιοριζόταν από τους όρους της σύμβασης. Όμως ο Στάνχοουπ υποπευόταν ότι με την έναρξη της ισχύος της σύμβασης, η ειδική αυτή διάταξη θα επέτρεπε στην Άγκυρα να την ερμηνεύει κατά το δοκούν και να τροποποιεί τους όρους της, στην περίπτωση που έκρινε ότι θιγόταν η κυριαρχία της. Μια τέτοια αντίληψη προφανώς δεν θα γινόταν αποδεκτή από τους μετέχοντες της συνδιάσκεψης διότι, αν εκείνοι επιθυμούσαν να αποκτήσει η σύμβαση κάποια αξία, θα έπρεπε να αναγνωρισθεί ότι το καθένα από τα κεφάλαιά της θα εφαρμοζόταν πλήρως από όλα τα μέρη¹²⁹⁵.

Στην απάντησή του ο Αράς συμφώνησε ότι όντως θα μπορούσε να δοθεί μια τέτοια ερμηνεία στο άρθρο, ωστόσο διευκρίνισε ότι η Τουρκία δεν είχε την πρόθεση να ερμηνεύσει ή να εφαρμόσει τις διατάξεις της σύμβασης κατά τρόπο που θα άγγιζε το ζήτημα της τουρκικής κυριαρχίας στο σύνολό της. Αντίθετα, η Τουρκία θα παρέμενε σταθερή στην αυστηρή ερμηνεία των άρθρων που είχε αποδεχθεί σε συμφωνία με τους υπόλοιπους συμμετέχοντες της συνδιάσκεψης¹²⁹⁶. Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε ο πρόεδρος της συνδιάσκεψης ήταν ότι μολονότι ο Αράς δεχόταν την ερμηνεία που είχε δοθεί στο άρθρο, η αρμόδια συντακτική επιτροπή θα μελετούσε την εξεύρεση μιας κατάλληλης φράσης που θα εξέφραζε επακριβώς τη θέληση όλων των μερών¹²⁹⁷.

Στις συνεδριάσεις της τεχνικής επιτροπής (29 Ιουνίου και 3 Ιουλίου), οι Μενεμεντζιόγλου και Σαντάκ εξήγησαν ότι σκοπός του άρθρου ήταν η αποτροπή επιβολής περιορισμών στην Τουρκία αναφορικά με την άσκηση δικαιοδοσίας της στη ζώνη των Στενών, κυρίως όταν η δικαιοδοσία αυτή αφορούσε την αστυνόμευση της ναυσιπλοΐας. Ως εκ τούτου, η Τουρκία δεν θα επικαλείτο το δικαίωμα της μονομερούς ερμηνείας της σύμβασης. Λαμβάνοντας ως βάση τις εξηγήσεις του Μενεμεντζιόγλου και με την αποδοχή της τουρκικής αντιπροσωπείας, η τεχνική επιτροπή αποφάσισε να αντικαταστήσει στο άρθρο την «κυριαρχία» με τη «δικαιοδοσία», κρίνοντας ότι ο

¹²⁹³ Ο.π., σ. 232.

¹²⁹⁴ Ο.π., σ. 232.

¹²⁹⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 56· Deluca, *Great Power*, σ. 66-67.

¹²⁹⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 56.

¹²⁹⁷ Ο.π., σ. 56.

τελευταίος όρος ήταν περισσότερο ακριβής ως προς τις αληθινές προθέσεις της τουρκικής κυβέρνησης¹²⁹⁸.

Κεφάλαιο Ε΄

Άρθρο 13: Επιπλέον δυσκολίες προέκυψαν ως προς το ζήτημα της κύρωσης και της διάρκειας της νέας σύμβασης που έθιγε το άρθρο 13, το οποίο ήγειρε τη διατύπωση αντίθετων απόψεων από την πλευρά, κυρίως, της βρετανικής αντιπροσωπείας. Όπως ο Στάνχοουπ και ο τρίτος νομικός σύμβουλος του Φόρεϊν Όφισ Τζέραλντ Φιτζμόρις (1901-1982) ισχυρίστηκαν στην ολομέλεια και στη συνεδρίαση της τεχνικής επιτροπής (30 Ιουνίου) αντίστοιχα, η επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών ήταν ένα ζήτημα επείγον για την Τουρκία, ωστόσο υποθετικά ίσως να υπήρχαν κράτη μεταξύ εκείνων που θα υπέγραφαν τη σύμβαση, τα οποία λόγω συνταγματικών διατάξεων δεν θα τους επιτρεπόταν να αναλάβουν τις προβλεπόμενες από αυτήν δεσμεύσεις, χωρίς να έχει πρώτα κυρωθεί. Συνεπώς, η σύμβαση δεν θα μπορούσε να τεθεί σε ισχύ αν πρώτα δεν κυρωνόταν. Επομένως, προκειμένου να επιτραπεί στην Τουρκία να προβεί χωρίς αναβολή στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, η βρετανική αντιπροσωπεία πρότεινε την επισύναψη πρωτοκόλλου στο κείμενο της συμβάσης, το οποίο θα προνοούσε ότι οι όροι της αποστρατιωτικοποίησης της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης θα καταργούνταν από τη στιγμή της υπογραφής της νέας σύμβασης¹²⁹⁹.

Στην αντιπρόταση της τουρκικής αντιπροσωπείας -την οποία υποστήριξε ο Λιτβίνοφ- ότι η σύμβαση θα μπορούσε να τεθεί σε ισχύ αφού κυρωνόταν από το ήμισυ των συμμετεχόντων κρατών της συνδιάσκεψης¹³⁰⁰, οι Βρετανοί αντέτειναν ότι για να τεθεί σε ισχύ ήταν απαραίτητο να έχει κυρωθεί από όλους τους υπογράφοντες ή το λιγότερο από τους υπογράψαντες τη Σύμβαση της Λωζάννης¹³⁰¹. Με άλλα λόγια, επρόκειτο για βασική αρχή του Διεθνούς Δικαίου σύμφωνα με την οποία μια σύμβαση δεν θα μπορούσε να αναθεωρηθεί ή να καταργηθεί παρά μόνο με τη συγκατάθεση όλων των υπογραψάντων¹³⁰². Σε διαφορετική περίπτωση, θα δημιουργείτο πρόβλημα αν μια Δύναμη που είχε υπογράψει τη Σύμβαση των Στενών του 1923 αρνείτο να κυρώσει το νέο συμβατικό καθεστώς. Οι Βρετανοί ήταν πεπεισμένοι ότι η Τουρκία από τη μια πλευρά θα δεσμευόταν απέναντι στη Δύναμη αυτή δυνάμει των παλαιών διατάξεων της Λωζάννης, ενώ ως προς

¹²⁹⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 214-215, 236· Deluca, *Great Power*, σ. 67.

¹²⁹⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 57, 215· Deluca, *ό.π.*, σ. 67-68, 69.

¹³⁰⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 57· Deluca, *ό.π.*, σ. 68.

¹³⁰¹ Δεδομένης της απουσίας της Ιταλίας, η βρετανική αντιπροσωπεία θεωρούσε ότι τα παρόντα κράτη δεν μπορούσαν να καταργήσουν τη Σύμβαση των Στενών ή να θίξουν τα δικαιώματά της που απέρρεαν από το καθεστώς της Λωζάννης. Οπότε η Ιταλία θα μπορούσε να θεωρήσει τις αποφάσεις που θα λαμβάνονταν στο Μοντρέ ως μη δεσμευτικές για εκείνη και να επιδιώξει την τροποποίηση ή την καταγγελία τους, χωρίς να λάβει υπόψη τα λοιπά ενδιαφερόμενα μέρη. Βλ. Deluca, *ό.π.*, σ. 68.

¹³⁰² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 215· Deluca, *ό.π.*, σ. 68.

τις υπόλοιπες Δυνάμεις θα εξακολουθούσε να συνδέεται μαζί τους σύμφωνα με τους όρους της νέας σύμβασης. Τούτο θα είχε ως αποτέλεσμα την καθιέρωση ενός διπλού καθεστώτος για τα Στενά, γεγονός που θα οδηγούσε σε μια αδιέξοδη κατάσταση¹³⁰³.

Ο Μενεμεντζιογλου αντέταξε το επιχείρημα ότι η σύμβαση δεν είχε τον χαρακτήρα ενός συμβατικού συμφωνητικού, αλλά ενός διεθνούς κανονισμού, και ότι, αν ένα κράτος δεν υπέγραφε τη νέα σύμβαση, η Τουρκία δεν θα δεσμευόταν έναντι αυτού από τις διατάξεις της Λωζάννης, αλλά θα εφαρμόζε τις ίδιες διατάξεις της νέας σύμβασης σε όλες ανεξαιρέτως τις χώρες¹³⁰⁴. Είτε, συνέχισε, το καθεστώς των Στενών θα αποτελούσε το αντικείμενο ενός διεθνούς κανονισμού είτε εκείνο θα ρυθμιζόταν βάσει του εθνικού σχεδίου της Τουρκίας. Καταλήγοντας, δήλωσε ότι δεν ήταν αντίθετος στην υπογραφή ενός χωριστού πρωτοκόλλου που θα προέβλεπε την άμεση κατάργηση των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης και την θέση σε ισχύ, χωρίς την αναμονή της κύρωσης, των διατάξεων της νέας σύμβασης σχετικών με την κατάσταση της απειλής πολέμου¹³⁰⁵.

Με την ερμηνεία του Μενεμεντζιογλου συναίνεσε και ο αντιπρόσωπος της Σοβιετικής Ένωσης στην τεχνική επιτροπή, ο οποίος στις παρατηρήσεις του Φιτζμόρις αναφορικά με τη διάκριση μεταξύ εκείνων που υπέγραψαν και επικύρωσαν τη Σύμβαση της Λωζάννης και όσων δεν το έπραξαν, έφερε ως παράδειγμα τη Σοβιετική Ένωση, η οποία μολονότι δεν την είχε κυρώσει, εφαρμόζε επί 13 συναπτά έτη τις διατάξεις της και βρισκόταν σε ισότιμη θέση με τους υπόλοιπους υπογράψαντες¹³⁰⁶.

Αντιδράσεις δημιουργήθηκαν και ως προς τη διάρκεια της νέας σύμβασης, καθώς το Φόρεϊν Όφισ θεωρούσε την περίοδο των 15 ετών ανεπαρκή. Ο μόνιμος υφυπουργός του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών Σερ Ρόμπερτ Βανσίττερτ (1881-1957) με τηλεγράφημά του προς τη βρετανική αντιπροσωπεία σημείωνε ότι, ενώ στην υπάρχουσα σύμβαση τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη είχαν αναγνωρίσει σε συλλογικό επίπεδο την αρχή ότι τα Στενά θα ήταν ελεύθερα προς διεθνή χρήση, το τουρκικό προσχέδιο σύμβασης βασιζόταν στην άποψη ότι η Τουρκία ως η κυρίαρχη Δύναμη των Στενών θα χορηγούσε περιορισμένα δικαιώματα διάπλου για μια περιορισμένη περίοδο, μετά το πέρας της οποίας πιθανόν να επιδίωκε την επιστροφή των Στενών στον απεριόριστο έλεγχο της, τόσο ως προς τον διάπλου των εμπορικών όσο και των πολεμικών πλοίων. Από τη σκοπιά αυτή, το Φόρεϊν Όφισ επισήμανε στη βρετανική αντιπροσωπεία ότι θα ήταν προτιμότερο να υιοθετήσει τη Σύμβαση των Στενών ως βάση διαπραγματεύσεων παρά το τουρκικό προσχέδιο και να ενεργήσει

¹³⁰³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 216· Deluca, *ό.π.*, σ. 68.

¹³⁰⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 216-217· Deluca, *ό.π.*, σ. 68.

¹³⁰⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 217.

¹³⁰⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 217· Deluca, *Great Power*, σ. 68.

προκειμένου να πετύχει την ενσωμάτωση της αρχής του άρθρου 1 αυτής -της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας των Στενών- στη νέα σύμβαση¹³⁰⁷.

Στην τελευταία συνεδρίαση της πρώτης φάσης της συνδιάσκεψης, οι Βρετανοί εξέφρασαν την προτίμησή τους για την επιμήκυνση της διάρκειας της εγκυρότητας της σύμβασης πέραν των προβλεπομένων 15 ετών -ίσως στο διηνεκές, όπως δήλωσε χαρακτηριστικά ο Στάνχοουπ- εκτός της περίπτωσης που ένα εκ των συμβαλλομένων κρατών προέβαινε σε καταγγελία των όρων της, γνωστοποιώντας δύο έτη πριν από τη λήξη της την πρόθεσή του να διακόψει τη συμβατική του σχέση με το ισχύον καθεστώς¹³⁰⁸.

Ύστερα από την υποβολή του άρθρου στην τεχνική επιτροπή, ο Φιτζμόρις εισηγήθηκε την εισαγωγή μιας διάταξης που θα προέβλεπε ότι στην περίπτωση καταγγελίας θα συγκαλείτο μια νέα διάσκεψη, στην οποία θα υποχρεώνονταν να συμμετάσχουν όλα τα υπογράψαντα κράτη προκειμένου να εξετάσουν το καθεστώς που θα υποκαθιστούσε το προβλεπόμενο από την επικείμενη σύμβαση¹³⁰⁹. Επίσης, παρατήρησε ότι ήταν αυτονόητο ότι η τροποποίηση της σύμβασης δεν θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί παρά μόνο με τη συγκατάθεση των συμβαλλομένων και, συνεπώς, της ίδιας της Τουρκίας. Πίστευε όμως ότι δεν ήταν σύνηθες να υπάγονται εξίσου οι προτάσεις για την τροποποίηση της σύμβασης στη συγκατάθεση ενός εκ των μερών αυτής, εννοώντας προφανώς την Τουρκία¹³¹⁰. Ο Μενεμεντζιόγλου εξήγησε ότι η διάταξη αυτή αποτελούσε τη λογική συνέπεια της επιχειρηματολογίας που αναπτύχθηκε στο θέμα της κύρωσης της σύμβασης, που στην πραγματικότητα αφορούσε ένα διεθνή κανονισμό, ο οποίος θα μπορούσε να ισχύσει χωρίς απαραίτητα να έχει κυρωθεί από τους υπογράψαντες την τελευταία σύμβαση. Ήταν όμως αναμφίβολο ότι αυτός ο κανόνας δεν θα ήταν δυνατό να εφαρμοστεί στην κυρίαρχη εδαφική Δύναμη, η οποία ήταν η Τουρκία και της οποίας η συγκατάθεση θα έπρεπε σε κάθε περίπτωση να ληφθεί για την όποια τροποποίηση της σύμβασης. Λαμβάνοντας τούτο υπόψη, ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας δεχόταν την κατάργηση της φράσης του άρθρου 13 που έκανε λόγο για τη συγκατάθεση της Τουρκίας, υπό την προϋπόθεση ότι θα συμφωνούσε και ο Αράς¹³¹¹.

Με την ολοκλήρωση της συζήτησης του άρθρου 13, το οποίο, όπως αρκετά προηγούμενα άρθρα, δεν αποσαφηνίστηκε, έπεσε η αυλαία των εργασιών της ολομέλειας της πρώτης φάσης της συνδιάσκεψης. Οι αντιπρόσωποι, εκμεταλλευόμενοι την προσωρινή διακοπή της συνδιάσκεψης, προσήλθαν στη Γενεύη για να παραστούν στη σύσκεψη του Συμβουλίου της ΚτΕ ή για να

¹³⁰⁷ DBFP/II/XVI/509, No 10 [E 3839/26/44], Foreign Office to Mr. Cuénod (Montreux), 25/06/1936· Deluca, ό.π., σ. 69.

¹³⁰⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 58· Deluca, ό.π., σ. 69.

¹³⁰⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 217.

¹³¹⁰ Ο.π., σ. 217.

¹³¹¹ Ο.π., σ. 217.

επιστρέψουν στις ιδιαίτερες πατρίδες τους προκειμένου να λάβουν νέες οδηγίες από τις οικείες κυβερνήσεις¹³¹².

4. Συμπεράσματα από την πρώτη φάση της συνδιάσκεψης και η πρόοδος των συνομιλιών

Από τη μελέτη των όρων του τουρκικού προσχεδίου προκύπτουν δύο σημεία που αξίζουν επισήμανσης. Το πρώτο ήταν ότι η ασφάλεια και η στρατηγική θέση της Τουρκίας θα βελτιώνονταν αισθητά, καθώς οι εξουσίες με τις οποίες είχε περιβληθεί η Επιτροπή των Στενών μεταβιβάζονταν τώρα στην Τουρκία. Επίσης, η επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης των Στενών και η εισαγωγή νέων και αυστηρών περιορισμών ως προς το μέγεθος των πολεμικών σκαφών των μη παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας που θα τους επιτρέπεται κάθε φορά να πραγματοποιήσουν τον διάπλου, εξάλειψαν την απειλή κατά της ασφάλειας της Κωνσταντινούπολης και των Στενών. Ο απόλυτος έλεγχος τον οποίο θα ασκούσε η Τουρκία στα Στενά σε περίοδο πολέμου και οι εξουσίες με τις οποίες περιβαλλόταν δυνάμει του άρθρου 9, καθιστούσαν τη φιλία της -αν όχι τη συμμαχία της- ιδιαίτερα επιθυμητή για τις μη παράκτιες Δυνάμεις και στην ουσία απαραίτητη για τις Παρευξείνιες Δυνάμεις σε περίοδο πολέμου¹³¹³.

Το δεύτερο σημείο του τουρκικού προσχεδίου της σύμβασης αφορούσε τους ευνοϊκότετους όρους του ως προς το μέγεθος των ναυτικών μονάδων των Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας -συγκεκριμένα της Σοβιετικής Ένωσης- εφόσον η συνολική χωρητικότητα των πολεμικών σκαφών που θα μπορούσαν να στέλνουν οι ξένες Δυνάμεις στη Μαύρη Θάλασσα μειώθηκε δραστικά. Οι σημαντικότερες αποκλίσεις απόψεων μεταξύ των Δυνάμεων ανεφύησαν κατά τη διάρκεια της εξέτασης του δευτέρου κεφαλαίου του τουρκικού προσχεδίου και συγκεκριμένα των άρθρων 6-10 που αφορούσαν τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη. Όπως φάνηκε από τις εργασίες της πρώτης ημέρας, η συνδιάσκεψη θα εξελισσόταν σε μια βρετανο-σοβιετική σύγκρουση με τη Γαλλία και τα κράτη της Βαλκανικής Συνεννόησης να περιορίζονται σε δεύτερο ρόλο έναντι των σοβιετικών θέσεων¹³¹⁴.

Η Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης είχε προβλέψει ότι η μέγιστη δύναμη που καθεμία Δύναμη θα μπορούσε να στείλει διαμέσου των Στενών στη Μαύρη Θάλασσα δεν θα ήταν μεγαλύτερη από εκείνη του ισχυρότερου στόλου των Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας, ουσιαστικά της Σοβιετικής Ένωσης. Συνεπώς, αν η τελευταία προέβαινε στη ναυπήγηση μεγαλύτερων ναυτικών μονάδων, θα προκαλούσε αυτομάτως ανάλογη αύξηση των μονάδων των ξένων ναυτικών Δυνάμεων

¹³¹² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 58· Deluca, *Great Power*, σ. 69· Routh, «The Montreux Convention», σ. 625.

¹³¹³ Routh, *ό.π.*, σ. 616-617.

¹³¹⁴ Routh, *ό.π.*, σ. 619.

που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα. Ωστόσο, το προσχέδιο της τουρκικής κυβέρνησης μετέβαλλε την υφιστάμενη ισορροπία προκειμένου να ικανοποιήσει τις αξιώσεις της Μόσχας, η οποία πλέον αποκτούσε το δικαίωμα να αυξήσει χωρίς περιορισμούς το μέγεθος και τη χωρητικότητα των πολεμικών σκαφών που θα έστελνε στη Μεσόγειο, ενώ για τις ξένες Δυνάμεις το δικαίωμα εισόδου τους στη Μαύρη Θάλασσα θα υπαγόταν σε περιορισμούς¹³¹⁵. Με άλλα λόγια, ο σοβιετικός στόλος θα αποκτούσε κυρίαρχη θέση στη Μαύρη Θάλασσα και σε περίπτωση πολέμου θα μπορούσε να αναμετρηθεί ευθέως με εχθρικό στόλο στη Μεσόγειο και κατόπιν να επιστρέψει στη βάση του στη Μαύρη Θάλασσα χωρίς να διακινδυνεύει την ασφάλεια του. Εκτός αυτού, το γεγονός ότι η Τουρκία θα μπορούσε να επιτρέψει τον διάπλου των Στενών σε ένα στόλο οποιουδήποτε μεγέθους όταν σε περίοδο πολέμου ήταν εμπόλεμη, σήμαινε ότι για όσο χρονικό διάστημα οι τουρκο-σοβιετικές σχέσεις συνέχιζαν να παραμένουν φιλικές, όπως και στο παρελθόν, η θέση της Σοβιετικής Ένωσης θα ενδυναμωνόταν περισσότερο¹³¹⁶.

Τα δύο αυτά σημεία αποκτούν ιδιαίτερη βαρύτητα, δεδομένου ότι οι προκαταρκτικές συνομιλίες της τουρκικής κυβέρνησης με τις ενδιαφερόμενες Δυνάμεις αφορούσαν αποκλειστικά την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών από την Τουρκία. Αρχικώς δεν είχε τεθεί ζήτημα τροποποίησης των υφιστάμενων άρθρων της σύμβασης του 1923 προς όφελος της Τουρκίας ή της Σοβιετικής Ένωσης και δεν υπήρχε καμία ένδειξη ότι η Συνδιάσκεψη του Μοντρέ θα εξέταζε τέτοιου είδους μεταβολές. Τον Μάιο στη Γενεύη ο Αράς είχε επανειλημμένως διαβεβαιώσει τους Βρετανούς ότι το ενδιαφέρον της Τουρκίας αφορούσε κυρίως τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες. Αργότερα τον ίδιο μήνα στο Λονδίνο, όταν τέθηκε και το ζήτημα της τροποποίησης των διατάξεων του διάπλου των Στενών για τα πολεμικά σκάφη, ο Μενεμεντζιόγλου στις συζητήσεις του με τους ιθύνοντες του Φόρεϊν Όφισ και του Ναυαρχείου τους επισήμανε ότι οι μεταβολές αυτές θα πραγματοποιούνταν σύμφωνα με την αρχή της ισότητας και της αμοιβαιότητας μεταξύ των παράκτιων και μη παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας. Ύστερα από την κοινοποίηση των προτάσεων της Τουρκίας στο σημείωμα της 12ης Ιουνίου, το Ναυαρχείο με επιστολή του προς το Φόρεϊν Όφισ (16 Ιουνίου) υπογράμμισε ότι σε περίοδο πολέμου και της Τουρκίας παραμένουσας ουδέτερης, κάθε περιορισμός στον αριθμό των πολεμικών σκαφών που θα τους επιτρεπόταν να διαπλεύσουν τα Στενά, δεν θα έπρεπε να εφαρμόζεται σε μια εμπόλεμη Δύναμη ζημιώνοντας τα δικαιώματά της στη Μαύρη Θάλασσα. Όμως οι προτάσεις του τουρκικού προσχεδίου που κατατέθηκαν από τον Μενεμεντζιόγλου στο Μοντρέ δεν ανταποκρίνονταν στις παραπάνω δεσμεύσεις και διέφεραν σε σημαντικό βαθμό από τις ήδη γνωστοποιημένες, κυρίως ως προς τις προτεινόμενες ρυθμίσεις για τον διάπλου των πολεμικών πλοίων, οι οποίες ήταν πολύ περισσότερο

¹³¹⁵ Routh, ό.π., σ. 617· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 45-46.

¹³¹⁶ Routh, ό.π., σ. 617.

αυστηρές και σχολαστικές και βρίσκονταν σε αντιστοιχία με τη σοβιετική θέση στο Ζήτημα των Στενών. Επομένως, η συμπερίληψή τους στο προσχέδιο της τουρκικής αντιπροσωπείας υποδήλωνε ότι μεταξύ των συνομιλιών του Αράς με τη βρετανική κυβέρνηση τον Μάιο και της έναρξης της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ τον Ιούνιο, η τουρκική κυβέρνηση είχε οδηγηθεί σε μια ουσιαστική μεταβολή στην πολιτική της στο Ζήτημα των Στενών¹³¹⁷.

Η εξήγηση για τη μεταβολή αυτή έγκειται στο γεγονός ότι στις συνομιλίες του με τον Μενεμεντζιόγλου, το βρετανικό Υπουργείο Εξωτερικών δεν έλαβε υπόψη την παρουσία και τη δυναμική του σοβιετικού παράγοντα. Στη Λωζάννη, οι Σοβιετικοί δεν διέθεταν την πολιτική δύναμη να επηρεάσουν τις εξελίξεις υπέρ της ευόδωσης των συμφερόντων τους και το μόνο που τους έμενε να πράξουν ήταν να εκφράσουν την αποδοκιμασία τους για το προκρινόμενο καθεστώς των Στενών, αρνούμενοι να κυρώσουν τη σχετική σύμβαση. Στα χρόνια που ακολούθησαν έως και τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ, η Σοβιετική Ένωση ενδυναμώθηκε σε πολιτικό και στρατιωτικό επίπεδο και προσήλθε στις διαπραγματεύσεις αποφασισμένη να εκπληρώσει τα *desiderata* της. Στο διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της επίδοσης της διακοίνωσης της τουρκικής κυβέρνησης και της έναρξης της συνδιάσκεψης, οι Σοβιετικοί άσκησαν πιέσεις στην Άγκυρα προκειμένου να την πείσουν να καταθέσει νέες προτάσεις, ευνοϊκές προς τα στρατηγικά τους συμφέροντα στη Μαύρη Θάλασσα και στη Μεσόγειο. Άρα, δεν ήταν απίθανο το τουρκικό προσχέδιο να υπήρξε το αποτέλεσμα περισσότερο σοβιετικής επιβολής παρά αγαστής τουρκο-σοβιετικής συνεργασίας¹³¹⁸.

Ο ισχυρισμός αυτός τεκμηριώνεται από τις μαρτυρίες των Ρέντελ και Ήντεν, σύμφωνα με τις οποίες ο Αράς βρισκόταν υπό την κυριαρχική επιρροή του Λιτβίνοφ και μολονότι ενοχλημένος και ανήσυχος από την επιδίωξη των Σοβιετικών να αποκτήσουν τον πλήρη έλεγχο της Μαύρης Θάλασσας ή να υποχρεώσουν την Τουρκία να καταστεί κλειδούχος των Στενών, ήταν απρόθυμος να λάβει μια ξεκάθαρη στάση κατά των σοβιετικών αξιώσεων. Ενώ στο παρασκήνιο οι Τούρκοι στις ιδιαίτερες συνομιλίες τους με τους Βρετανούς διαρκώς και επίμονα επιζητούσαν τη βοήθειά τους για να αντισταθούν στα σοβιετικά σχέδια, επίσημα σπάνια υποστήριζαν τις βρετανικές θέσεις και στην κρίσιμη στιγμή απογοήτευσαν τη βρετανική αντιπροσωπεία¹³¹⁹.

Από τα παραπάνω εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι Βρετανοί προσήλθαν στο Μοντρέ χωρίς να γνωρίζουν εκ των προτέρων τους τροποποιημένους όρους του τουρκικού προσχεδίου. Ευθύς μετά από την επίδοσή του στις αντιπροσωπείες το απόγευμα της 22^{ας} Ιουνίου, ο Στάνχοουπ είχε ανεπίσημες συζητήσεις με τους αντιπροσώπους της Ιαπωνίας, της Γιουγκοσλαβίας και της Γαλλίας

¹³¹⁷ BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 211-212· Routh, *ό.π.*, σ. 617-618· Seydi, *The Turkish Straits*, σ. 46.

¹³¹⁸ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 121· Routh, *ό.π.*, σ. 618· Seydi, *ό.π.*, σ. 46.

¹³¹⁹ Seydi, *ό.π.*, σ. 46 (υποσημ. 2)· The Rt. Hon. the Earl of Avon, *The Eden Memoirs*, σ. 420.

προκειμένου να εξακριβώσει τις προθέσεις τους. Ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας τόνισε στον Σάτο ότι, αν παρεχόταν στη Σοβιετική Ένωση το δικαίωμα να στέλνει ελεύθερα απεριόριστες δυνάμεις -αν και σε περιορισμένες ομάδες κατά τη διάρκεια του διάπλου των Στενών- στη Μεσόγειο, όχι μόνο η ισορροπία των ναυτικών δυνάμεων στη θάλασσα αυτή θα επηρεαζόταν δυσμενώς, αλλά θα μπορούσε να αυξήσει τις ναυπηγικές της δυνατότητες στη Μαύρη Θάλασσα. Τα ναυπηγεία της όχι μόνο βρίσκονταν πλησίον των πηγών προμήθειας για τις απαραίτητες πρώτες ύλες, αλλά, σε μια ενδεχόμενη κρίση, θα ήταν ασφαλέστερα σε μια επίθεση από αέρος. Επίσης, το προτεινόμενο συνολικό όριο χωρητικότητας για τα πολεμικά σκάφη που θα μπορούσαν να στέλνουν οι μη παράκτιες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας στον Εύξεινο Πόντο θα παρείχε στη Σοβιετική Ένωση επαρκή προστασία. Στην πραγματικότητα, το όριο αυτό θα γινόταν όλο και περισσότερο απατηλό από τη στιγμή που ο σοβιετικός στόλος στη Μαύρη Θάλασσα θα αυξανόταν σε μέγεθος και χωρητικότητα. Αν, συνεπώς, στο Μοντρέ αποφασιζόταν ότι δεν θα υπήρχε κανένα όριο στη συνολική χωρητικότητα των ναυτικών μονάδων που θα απέπλεαν από τη Μαύρη Θάλασσα προς τη Μεσόγειο, τότε η Σοβιετική Ένωση όχι μόνο δεν θα έπρεπε να προβεί στο εξής σε πρόγραμμα κατασκευής νέων πολεμικών σκαφών στα ναυπηγεία της Μαύρης Θάλασσας, αλλά ούτε να μεταφέρει τις ναυπηγικές της δραστηριότητες σε άλλο μέρος. Εντούτοις, αν το προτεινόμενο όριο χωρητικότητας εφαρμοζόταν ισότιμα και για τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία των ξένων Δυνάμεων που θα κατευθύνονταν από τη Μεσόγειο προς τη Μαύρη Θάλασσα και αντιστρόφως, η Μόσχα δεν θα είχε κανένα κίνητρο να αυξήσει τη ναυπηγική της παραγωγή. Κατά συνέπεια, οι ναυτικές Δυνάμεις θα επωφελούνταν σε σημαντικό βαθμό από την εξέλιξη αυτής της προοπτικής¹³²⁰.

Ο Σάτο ενημέρωσε τον ομόλογό του ότι η Ιαπωνία δεν είχε κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το ζήτημα της αναθεώρησης της Σύμβασης των Στενών, αλλά θα ζητούσε οδηγίες από την κυβέρνησή του. Ο αντιπρόσωπος της Γιουγκοσλαβίας απάντησε ότι η κυβέρνησή του μην έχοντας ακόμη αναγνωρίσει το σοβιετικό καθεστώς δεν θα λάμβανε θέση αντίθετη από εκείνη της Σοβιετικής Ένωσης, για την οποία πίστευε ότι δεν θα προέβαινε στην κατασκευή μεγάλου στόλου ανεξαρτήτως αν η νέα σύμβαση της το επέτρεπε. Τέλος, από τη συνομιλία του με τον Πωλ-Μπονκούρ και τον πρεσβευτή της Γαλλίας στην Άγκυρα Ανρί Πονσό (1877-1963), ο Στάνχοουπ σχημάτισε την εντύπωση ότι ήταν εξαιρετικώς απίθανο οι Γάλλοι να αντιταχθούν στους Σοβιετικούς και ότι θα ήταν μάταιο για τη Μεγάλη Βρετανία να στηριχθεί στη συνεργασία τους στο παρόν ζήτημα¹³²¹.

¹³²⁰ DBFP/II/XVI/506, No 8 [E 3759/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 23/06/1936.

¹³²¹ DBFP/II/XVI/506, No 8 [E 3759/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 23/06/1936.

Το συμπέρασμα στο οποίο κατέληξε ο Στάνχοουπ ήταν ότι το Ζήτημα των Στενών λάμβανε ολοένα και περισσότερο χαρακτήρα βρετανο-σοβιετικής διαμάχης και ότι το καλύτερο που θα μπορούσε να πράξει η βρετανική αντιπροσωπεία ήταν να προβεί σε όσες το δυνατό εκτεταμένες παραχωρήσεις στους Τούρκους -ακόμη και στις λεπτομέρειες του ζητήματος- προκειμένου να εξασφαλίσει τη συνεργασία τους και να αποτρέψουν από κοινού τους Σοβιετικούς από την κατά το δοκούν ρύθμιση της υπόθεσης των Στενών¹³²².

Πράγματι, η βρετανική αντιπροσωπεία βρέθηκε από την αρχή της συνδιάσκεψης σε μειονεκτική θέση. Οι Βρετανοί θα προτιμούσαν να περιοριστούν οι συζητήσεις μόνο στις τροποποιήσεις της Σύμβασης των Στενών του 1923, αλλά τελικά διαπίστωσαν ότι ούτε οι Σοβιετικοί ούτε οι Τούρκοι θα συμφωνούσαν να εργαστούν έχοντας ως βάση το υπάρχον κείμενο. Επίσης, αν η βρετανική αντιπροσωπεία επιχειρούσε να διατηρήσει το κείμενο της σύμβασης της Λωζάννης ως βάση συζητήσεων, θα δημιουργούσε τη χειρότερη εντύπωση σε μια στιγμή που οι διαπραγματεύσεις διαφαίνονταν ότι θα ολοκληρώνονταν ταχέως¹³²³. Επομένως, οι συζητήσεις που θεωρούνταν ότι θα περιορίζονταν αυστηρώς στο θέμα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών και σε άλλα τεχνικά ζητήματα, επεκτάθηκαν σε ζητήματα ναυτικής στρατηγικής και πολιτικής ισχύος¹³²⁴. Περισσότερες από μία φορές η συνδιάσκεψη βρέθηκε ενώπιον αδιεξόδου και διάλυσης. Τούτο όμως τελικά αποφεύχθηκε εξαιτίας του γεγονότος ότι η Τουρκία είχε ήδη λάβει την ομόφωνη συναίνεση των Δυνάμεων στο αίτημά της για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών και, άρα, ήταν σε θέση - παρά τις διαφωνίες τους- να εκβιάσει μια λύση με την απειλή της άμεσης κατάληψης των Στενών¹³²⁵. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο ήταν, φυσικά, απευκαίιο για τη βρετανική αντιπροσωπεία, η οποία δεν είχε άλλη εναλλακτική από την αποδοχή -αλλά με επιφυλάξεις- του τουρκικού προσχεδίου ως βάση για περαιτέρω συζητήσεις.

Τα κίνητρα που υπαγόρευαν τη σοβιετική πολιτική στο Μοντρέ -εξολοκλήρου αντίθετη από τη βρετανική- και αναλύθηκαν από τον Λιτβίνοφ βασιζόμενοι σε δύο παραμέτρους: την κατοχύρωση της ασφάλειας της χώρας στη Μαύρη Θάλασσα και την προσδοκία της για την εκτέλεση των υποχρεώσεων των Δυνάμεων που απέρρεαν όχι μόνο από το Σύμφωνο της ΚτΕ, αλλά και από τα διμερή σύμφωνα. Καταρχάς, τα συμφέροντα της Σοβιετικής Ένωσης στη Μαύρη Θάλασσα ήταν ύψιστα εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης. Επίσης, σε περίπτωση που ο στόλος της στη Μαύρη Θάλασσα δεχόταν αιφνίδια επίθεση, ίσως κρινόταν αναγκαία η μεταφορά του στη Βαλτική ή στον Ειρηνικό Ωκεανό. Για τη Σοβιετική Ένωση ήταν αδήριτη ανάγκη να βρει μια ασφαλή ναυπηγική βάση για την κατασκευή του στόλου της, καθώς το ναυπηγείο της στη Βαλτική καλυπτόταν από

¹³²² DBFP/II/XVI/506, No 8 [E 3759/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 23/06/1936.

¹³²³ Deluca, *Great Power*, σ. 177-178 (υποσημ. 222).

¹³²⁴ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 121· Routh, «The Montreux Convention», σ. 618.

¹³²⁵ Routh, *ό.π.*, σ. 618-619.

πάγο τους χειμωνιάτικους μήνες και ήταν έκθετο σε μια γερμανική επίθεση από θάλασσα και αέρα, ενώ και το Βλαδιβοστόκ βρισκόταν εντός του βεληνεκούς των ιαπωνικών όπλων σε περίπτωση επίθεσής τους. Η ενδεικνυόμενη ναυτική βάση του σοβιετικού στόλου ήταν η Οδησσός, όμως η κατασκευή του θα ήταν άχρηστη εκτός και αν μπορούσε να μεταφερθεί διαμέσου των Στενών στα σοβιετικά λιμάνια της Βαλτικής και του Ειρηνικού. Για τον λόγο αυτόν, η Σοβιετική Ένωση θεωρούσε απαραίτητη την απεριόριστη ελευθερία του διάπλου των Στενών για τα πολεμικά της σκάφη και τον κατά το δυνατό περιορισμό της εισόδου των σκαφών των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα¹³²⁶.

Η δεύτερη παράμετρος αφορούσε το σύστημα της συλλογικής ασφάλειας. Για τη σοβιετική αντιπροσωπεία το Σύμφωνο της ΚτΕ και τα διμερή σύμφωνα αμοιβαίας βοήθειας θα έπρεπε να αποτελούν έναν από τους πυλώνες της νέας σύμβασης, της οποίας οι κανονισμοί θα συμβάδιζαν με τις ανάγκες της διεθνούς ασφάλειας. Η αναφορά του Λιτβίνοφ στο ζήτημα αυτό σχετιζόταν με την ιδιότητα της Σοβιετικής Ένωσης ως μέλους της ΚτΕ (από το 1934) και ιδιαίτερα με το σύμφωνο με το οποίο είχε συμβληθεί με τη Γαλλία το 1935. Η Μόσχα θεωρούσε ότι η μελλοντική σύμβαση δεν θα έπρεπε να παρακωλύει το έργο του Συμφώνου της ΚτΕ ούτε του γαλλο-σοβιετικού συμφώνου, το οποίο -κατά την άποψή της- αποτελούσε συμπλήρωμα και ενίσχυε το πρώτο¹³²⁷.

Προκειμένου να αποσαφηνιστούν οι διαφορετικές απόψεις μεταξύ της βρετανικής και της σοβιετικής αντιπροσωπείας, ο Λιτβίνοφ ζήτησε από τον Στάνχοουπ να συναντηθούν το απόγευμα της 23ης Ιουνίου. Κατά τη διάρκεια των συνομιλιών τους, ο υπουργός Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης του γνωστοποίησε ότι σύμφωνα με φημολογούμενες αναφορές οι διαπραγματεύσεις στο Μοντρέ λάμβαναν όλο και περισσότερο τον χαρακτήρα μιας βρετανο-σοβιετικής διαφωνίας, για την οποία ο ίδιος δεν γνώριζε για ποιο λόγο θα έπρεπε να υπάρχει και ότι σε κάθε περίπτωση ήταν πρόθυμος να την αποτρέψει. Ο Στάνχοουπ του εξήγησε ότι αναμφιβόλως η διαφωνία αυτή οφειλόταν στη διαφορετική μεταχείριση που το τουρκικό προσχέδιο επεφύλασσε για τις παράκτιες και μη παράκτιες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας. Ενώ, δηλαδή, στη Σοβιετική Ένωση θα επιτρεπόταν να στέλνει απεριόριστες δυνάμεις στη Μεσόγειο, τα μη παρευξείνια ναυτικά κράτη θα είχαν το δικαίωμα αποστολής αυστηρώς περιορισμένων δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα. Συνεπώς, για τη βρετανική κυβέρνηση θα ήταν δύσκολο να συμβιβαστεί με τη διαφοροποίηση αυτή, η οποία ήταν αντίθετη στην αρχή της ελευθερίας του διάπλου των Στενών και της ισότητας στη μεταχείριση¹³²⁸.

¹³²⁶ Routh, *ό.π.*, σ. 622.

¹³²⁷ Abrenvaya, *La Conférence de Montreux...*, *ό.π.*, σ. 103-104· Routh, *ό.π.*, σ. 623.

¹³²⁸ DBFP/II/XVI/508, No 10 [E 3798/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 24/06/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 58.

Τα επιχειρήματα του Λιτβίνοφ συνοψίζονταν στο ότι η Μαύρη Θάλασσα ήταν *Mare Clausum* και ότι, αν χρειάζονταν δυνάμεις για να προσφέρουν βοήθεια στην περιοχή αυτή εναντίον ενός επιτιθέμενου κράτους, τούτο θα μπορούσε να προβλεφθεί σε άρθρο για την παροχή αμοιβαίας βοήθειας εντός του πλαισίου της ΚτΕ. Διαφορετικά, οι ναυτικές δυνάμεις εντός της Μαύρης Θάλασσας θα εξυπηρετούσαν μόνο επιθετικούς σκοπούς¹³²⁹. Ο Στάνχοουπ στην απάντησή του ανέφερε ότι στη Λωζάννη είχε υιοθετηθεί η άποψη ότι η Μαύρη Θάλασσα ήταν διεθνής και ότι τα Στενά αποτελούσαν μια προσβάσιμη σε όλους διεθνή υδάτινη οδό. Ο περιορισμός, επίσης, της χωρητικότητας των πολεμικών σκαφών των μη παράκτιων Δυνάμεων που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα στο μέγεθος του ισχυρότερου στόλου αυτής, αποτελούσε πρόσθετη εγγύηση για την ασφάλεια των παρευξείνιων κρατών. Ο Λιτβίνοφ αντέταξε ότι η Σοβιετική Ένωση δεν είχε ποτέ αναγνωρίσει τη διεθνή υπόσταση της Μαύρης Θάλασσας και για τον λόγο αυτό είχε αρνηθεί να κυρώσει τη Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης¹³³⁰.

Ο Στάνχοουπ επέμενε ότι το ουσιώδες σημείο αφορούσε την αρχή της αμοιβαιότητας και με βάση αυτή η βρετανική κυβέρνηση θα εξέταζε την προοπτική δύο εναλλακτικών: είτε οι Παρευξείνιες και μη Δυνάμεις θα απολάμβαναν ισότιμα το δικαίωμα της απεριόριστης ελευθερίας διέλευσης από τη Μαύρη Θάλασσα προς τη Μεσόγειο και το αντίστροφο είτε οι περιορισμοί εισόδου και εξόδου θα ρυθμιζόνταν σύμφωνα με ένα μέτρο σύγκρισης. Σημείωσε, επίσης, ότι, αν η προτεινόμενη διάκριση υιοθετείτο, τότε ίσως μια μη συμβαλλόμενη Δύναμη θα κατηγορούσε την Τουρκία για την τέλεση μη ουδέτερων ενεργειών, στην περίπτωση που σε περίοδο πολέμου επέτρεπε στο σοβιετικό ναυτικό να διαπλεύσει τα Στενά ενώ αρνείτο το ίδιο δικαίωμα στα μη παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας. Ωστόσο, ο Λιτβίνοφ έκρινε μια τέτοια περίπτωση ως μη πιθανή διότι ένας πόλεμος που θα ενέπλεκε τα κράτη-μέλη της ΚτΕ και άλλες Δυνάμεις, δεν θα λάμβανε τέτοιου είδους μορφή. Μάλιστα, ο επικεφαλής της σοβιετικής αντιπροσωπείας δεν έκρυψε τη νευρική του για τις συνέπειες που θα επακολουθούσαν αν η Ιαπωνία, η Γερμανία ή η Ιταλία αποκτούσαν το δικαίωμα αποστολής στη Μαύρη Θάλασσα στόλου μεγέθους ίσου με το συνολικό μέγεθος του σοβιετικού, μολονότι ο Στάνχοουπ του επισήμανε ότι το πρόβλημα τούτο θα μπορούσε να διευθετηθεί με τον καθορισμό ενός παγκόσμιου περιορισμού στη χωρητικότητα των πολεμικών σκαφών¹³³¹.

¹³²⁹ DBFP/II/XVI/508, No 10 [E 3798/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 24/06/1936.

¹³³⁰ DBFP/II/XVI/508, No 10 [E 3798/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 24/06/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 58-59.

¹³³¹ DBFP/II/XVI/508, No 10 [E 3798/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 24/06/1936.

Στο μοναδικό σημείο που οι δύο αντιπρόσωποι συμφώνησαν ήταν ότι δεν επιθυμούσαν να καθιερωθεί η αρχή της καθολικής απαγόρευσης της εισόδου των πολεμικών σκαφών στα Στενά¹³³². Ο Στάνχοουπ συμβούλευε την κυβέρνησή του ότι θα ήταν προτιμότερο για τη Μεγάλη Βρετανία να αποδεχθεί αυξημένους περιορισμούς της εισόδου των πολεμικών πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα σύμφωνα με την αρχή της αμοιβαιότητας, παρά να επιτύχει την απουσία κάθε περιορισμού της εξόδου των Σοβιετικών στη Μεσόγειο¹³³³.

Μολονότι το Φόρεϊν Όφισ και το Ναυαρχείο συμφωνούσαν με τη βρετανική αντιπροσωπεία ότι τόσο το τουρκικό προσχέδιο όσο και οι τροποποιήσεις των Σοβιετικών ήταν απαράδεκτες, δημιουργήθηκαν διαφωνίες ως προς τον αντίκτυπο της νέας Σύμβασης των Στενών στη μακροπρόθεσμη ναυτική στρατηγική της Σοβιετικής Ένωσης στη Μαύρη Θάλασσα. Ενώ οι αξιωματούχοι του Ναυαρχείου ήταν έτοιμοι να αναγνωρίσουν ότι δεν είχε πρακτική σημασία η επιβολή περιορισμών στη Σοβιετική Ένωση -περιορισμοί που δεν υφίσταντο στη Σύμβαση της Λωζάννης- αμφισβητούσαν την άποψη της βρετανικής αντιπροσωπείας ότι η απεριόριστη ελευθερία εξόδου των σοβιετικών πολεμικών πλοίων σε περίοδο ειρήνης θα ενθάρρυνε τους Σοβιετικούς να ξεκινήσουν ένα μεγάλης κλίμακας ναυπηγικό πρόγραμμα. Κατά την άποψη του Ναυαρχείου, η πλήρης ελευθερία του διάπλου των Στενών θα είχε στην πραγματικότητα το αντίθετο αποτέλεσμα, διότι όσο πιο ελεύθερα μετακινούνταν τα σοβιετικά σκάφη από το ένα θέατρο του πολέμου προς το άλλο, τόσο πιο πιθανό ήταν να είναι λιγότερες οι συνολικές τους ναυπηγήσεις¹³³⁴.

Στην περίπτωση αυτή το Φόρεϊν Όφισ υποστήριξε τη θέση του Ναυαρχείου και ο Βανσίττερτ συμβούλευε τη βρετανική αντιπροσωπεία ότι περαιτέρω αντίστασή της στην αξίωση των Σοβιετικών για την εξασφάλιση ελευθερίας εξόδου προς τη Μεσόγειο δεν θα ήταν επωφελής και ότι η βρετανική κυβέρνηση θα έπρεπε απαραίτητως να διασφαλίσει όχι την ισότητα δικαιωμάτων με τη Σοβιετική Ένωση, αλλά τον μέγιστο βαθμό ελευθερίας του βρετανικού στόλου να εισέρχεται στη Μαύρη Θάλασσα, ιδίως σε περίοδο πολέμου. Η συνεχής αντίθεση στα σοβιετικά desiderata θα έπρεπε να χρησιμοποιηθεί απλώς ως μέσο για την ενίσχυση της βρετανικής διαπραγματευτικής ισχύος, προκειμένου η Μεγάλη Βρετανία να κερδίσει τον μέγιστο βαθμό ελευθερίας για την είσοδο του πολεμικού της στόλου στη Μαύρη Θάλασσα και όχι για να επιβάλει υπερβολικούς περιορισμούς στη Σοβιετική Ένωση. Το επιχείρημα που το Φόρεϊν Όφισ συνιστούσε να επιστρατεύσει η βρετανική αντιπροσωπεία ήταν να μην είναι τόσο μονομερής ο περιορισμός της ελευθερίας του διάπλου των Στενών και ότι, αν η Σοβιετική Ένωση ήταν ελεύθερη να στέλνει απεριόριστες δυνάμεις στη

¹³³² DBFP/II/XVI/508, No 10 [E 3798/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 24/06/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 59.

¹³³³ DBFP/II/XVI/508, No 10 [E 3798/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 24/06/1936.

¹³³⁴ DBFP/II/XVI/509, No 10 [E 3839/26/44], Foreign Office to Mr. Cuénod (Montreux), 25/06/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 59.

Μεσόγειο, δεν θα έπρεπε να επιβληθούν υπερβολικοί περιορισμοί στην αποστολή των βρετανικών πολεμικών σκαφών στη Μαύρη Θάλασσα¹³³⁵.

Το Φόρεϊν Όφισ σημείωσε, επίσης, ότι, σε περίπτωση πολέμου και αν η Τουρκία ήταν εμπόλεμη, οτιδήποτε και αν προέβλεπε η σύμβαση για την είσοδο των μη παράκτιων Δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα ή την έξοδο των Παρευξείνιων Δυνάμεων προς τη Μεσόγειο, το καθεστώς που θα εφαρμοζόταν θα εξαρτιόταν αποκλειστικά από τη δική της βούληση. Παρομοίως, αν η Τουρκία ήταν ουδέτερη θα ήταν σχεδόν απίθανο τα πολεμικά σκάφη μιας εμπόλεμης Δύναμης, Παρευξείνιας ή οποιαδήποτε άλλης, να διαπλεύσουν τα οχυρωμένα Στενά εκτός και αν είχαν βεβαιωθεί από την τουρκική κυβέρνηση ότι τα Στενά δεν θα «κλείνονταν» κατά την επιστροφή τους. Επομένως, στόχος της βρετανικής κυβέρνησης ήταν να εξασφαλίσει μια σύμβαση, η οποία στην περίπτωση τουρκικής ουδετερότητας είτε θα επέτρεπε σε αναρίθμητες μονάδες ενός εμπόλεμου στόλου να διαπλεύσουν τα Στενά χωρίς εξουσιοδότηση της Άγκυρας είτε θα παρείχε στην τελευταία το δικαίωμα να επιτρέψει σε αυτόν τον στόλο τον διάπλου χωρίς να παραβιάζει την ουδετερότητα ή την ίδια τη Σύμβαση¹³³⁶. Το Φόρεϊν Όφισ προέτρεπε τη βρετανική αντιπροσωπεία να καταβάλει προσπάθειες ώστε να αυξηθεί το όριο του συνολικού μεγέθους του στόλου που θα μπορούσε να σταλεί στη Μαύρη Θάλασσα σε περίοδο ειρήνης και να τροποποιήσει την πρόταση ότι ο περιορισμός της χωρητικότητας των πλοίων που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα θα έπρεπε να ισχύει για την καθολική χωρητικότητα των ναυτικών μονάδων μη παράκτιων Δυνάμεων. Εν κατακλείδι, τα κύρια προαπαιτούμενα που έθεταν το Ναυαρχείο και το Φόρεϊν Όφισ αφορούσαν τη διασφάλιση επαρκούς ελευθερίας του διάπλου σε περίοδο ειρήνης, ώστε να καταστεί δυνατή η επίδειξη της σημαίας στη Μαύρη Θάλασσα και η αντιμετώπιση έκτακτων καταστάσεων στα λιμάνια της. Σε περίοδο πολέμου, όπου οι συνθήκες ήταν διαφορετικές, η βρετανική αντιπροσωπεία έλαβε οδηγίες να επιδιώξει τον μέγιστο δυνατό βαθμό ελευθερίας του διάπλου για τον στόλο της¹³³⁷.

Η αντιπαράθεση της βρετανικής με τη σοβιετική αντιπροσωπεία είχε, επίσης, άμεσες επιπτώσεις και στη διαμόρφωση της τουρκικής στάσης στη συνδιάσκεψη, καθώς ίσως κρινόταν αναγκαία για την Άγκυρα η επιλογή μεταξύ της βρετανικής ή της σοβιετικής εναλλακτικής, μια επιλογή που, ωστόσο, ήταν απευκταία για εκείνη. Οι Τούρκοι δεν επιθυμούσαν να δεσμευθούν με κανένα από τα δύο μέρη. Οι συνέπειες από μια τέτοια απόφαση θα ήταν εξαιρετικά ριψοκίνδυνες, αν λόγου χάριν υπό την πίεση της Μεγάλης Βρετανίας και προς διασφάλιση των αμυντικών της συμφερόντων, η Τουρκία αναγκαζόταν να τοποθετηθεί εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης. Λόγω της

¹³³⁵ DBFP/II/XVI/509, No 10 [E 3839/26/44], Foreign Office to Mr. Cuénod (Montreux), 25/06/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 59.

¹³³⁶ DBFP/II/XVI/509, No 10 [E 3839/26/44], Foreign Office to Mr. Cuénod (Montreux), 25/06/1936.

¹³³⁷ DBFP/II/XVI/509, No 10 [E 3839/26/44], Foreign Office to Mr. Cuénod (Montreux), 25/06/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 59.

προβληματικής αυτής κατάστασης δοκιμάστηκαν οι αντοχές της τουρκο-σοβιετικής συνεργασίας και οι δύο αντιπροσωπείες οδηγήθηκαν σχεδόν σε ρήξη. Όπως φαίνεται, ένας από τους λόγους που αναδύθηκε αυτή η ξαφνική διένεξη ήταν ότι κατά τη διάρκεια των προκαταρκτικών διαβουλεύσεων Τούρκοι και Σοβιετικοί δεν αναλώθηκαν σε μια διεξοδική συζήτηση, αλλά η καθεμιά πλευρά πίστευε ότι είχε αποκομίσει ό,τι η ίδια θεωρούσε ή υπέθετε ότι ανταποκρινόταν καλύτερα στις προσδοκίες και στα συμφέροντά της¹³³⁸.

Το παραπάνω επιχείρημα επιβεβαιώνεται από την ιδιαίτερη συνομιλία του Μενεμεντζιόγλου με τον Ρέντελ στις 26 Ιουνίου, την επομένη της αναστολής των συνεδριάσεων της ολομέλειας. Ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών, ύστερα από τη δήλωση του Λιτβίνοφ στον τύπο, έθεσε το ζήτημα της σοβιετικής στάσης χαρακτηρίζοντας υπερβολικές τις αξιώσεις της Σοβιετικής Ένωσης. Ο Μενεμεντζιόγλου πρόσθεσε emphaticά ότι και αν ακόμη όλες οι ενδιαφερόμενες Δυνάμεις συμφωνούσαν με τις σοβιετικές απαιτήσεις, η τουρκική κυβέρνηση δεν θα έπραττε το ίδιο. Η στάση που υιοθετούσαν οι Σοβιετικοί, συνέχισε, απέκλινε πλήρως από τα συμφωνηθέντα, στα οποία είχαν καταλήξει οι δυο πλευρές μόλις πριν από λίγο καιρό στην Άγκυρα. Εκείνο που τώρα επιθυμούσαν οι Σοβιετικοί ήταν η επιβολή αυστηρότερου περιορισμού στον διάπλου των πολεμικών πλοίων των μη παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας και συνάμα η απόκτηση πλήρους ελευθερίας αποστολής των δικών τους ναυτικών δυνάμεων, συμπεριλαμβανομένων των μονάδων που άγγιζαν τους 25.000 τόνους, εντός και εκτός της Μαύρης Θάλασσας. Τούτο θα είχε ως αποτέλεσμα την ενδυνάμωση του στόλου της Μαύρης Θάλασσας που θα επιτυγχανόταν τόσο με τη μεταφορά ναυτικών δυνάμεων από τη Βαλτική όσο και με τη ναυπήγηση νέων μονάδων στα ναυπηγεία της Μαύρης Θάλασσας. Ωστόσο, η τουρκική κυβέρνηση αδυνατούσε να αποδεχθεί μια τέτοια ρύθμιση, εφόσον ο στόχος της ήταν να εξασφαλίσει ένα γενικό περιορισμό του μεγέθους των ναυτικών δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα και όχι «να μετατρέψει τον Εύξεινο Πόντο σε μια ρωσική λίμνη, όπου οι Τούρκοι θα ήταν απλώς οι θυρωροί της Ρωσίας»¹³³⁹.

Ο Μενεμεντζιόγλου αναγνώριζε ότι ο περιορισμός της εξόδου και της εισόδου στη Μαύρη Θάλασσα των στόλων των παράκτιων κρατών αυτής, δύσκολα θα απέτρεπε τη Σοβιετική Ένωση από την υπερβολική αύξηση των δυνάμεών της. Η άποψή του ήταν ότι οι σοβιετικές ναυτικές δυνάμεις στη Μαύρη Θάλασσα θα μπορούσαν να διατηρηθούν στην υπάρχουσα κατάσταση ή να περιοριστούν αποτελεσματικά με την εισαγωγή ενός κριτηρίου, το οποίο θα προέβλεπε ότι η συνολική χωρητικότητα των ναυτικών δυνάμεων των μη παράκτιων χωρών που θα εισέρχονταν στη

¹³³⁸ Deluca, ό.π., σ. 61.

¹³³⁹ DBFP/II/XVI/511, No 15 [E 3894/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 26/06/1936· Deluca, ό.π., σ. 61-62· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 214.

Μαύρη Θάλασσα θα αυξανόταν αναλογικά με την αύξηση του μεγέθους των παράκτιων στόλων αυτής¹³⁴⁰.

Ωστόσο, δεν ήταν μόνο η τακτική των Σοβιετικών που δυσανασχετούσε τους Τούρκους, αλλά και η στάση της Γαλλίας απέναντι στα σύμφωνα που είχαν συναφθεί υπό την αιγίδα του Συμφώνου της ΚτΕ και προέβλεπαν την παροχή αμοιβαίας βοήθειας. Ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας ανέφερε ότι μολονότι η τουρκική κυβέρνηση δεν ήταν αντίθετη σε συμφωνίες αμοιβαίας βοήθειας για την εκτέλεση μιας συγκεκριμένης απόφασης του Συμβουλίου της ΚτΕ, εντούτοις οι Γάλλοι την έφεραν σε αμηχανία απαιτώντας πολλά περισσότερα. Μεταξύ άλλων, η Γαλλία είχε την αξίωση να στέλνει πολεμικά πλοία στη Μαύρη Θάλασσα προς βοήθεια των Σοβιετικών προτού το Συμβούλιο της ΚτΕ αποφανθεί. Επιπλέον η Σοβιετική Ένωση περιέπλεκε περισσότερο την κατάσταση ισχυριζόμενη ότι δεν χρειαζόταν τη συνδρομή των Γάλλων, ενώ η ίδια θα επιθυμούσε να τους την παραχωρήσει σε παρόμοιες συνθήκες¹³⁴¹.

Το Λονδίνο από την πλευρά του θεωρούσε δικαιολογημένη την ανησυχία των Τούρκων, ωστόσο το προτεινόμενο μέτρο σύγκρισης που θα καθόριζε την κατ' αναλογία χωρητικότητα των στόλων των Παρευξείνιων και μη Δυνάμεων είχε πεδίο εφαρμογής μόνο σε συνθήκες ειρήνης. Εκείνο που πραγματικά χρειαζόταν η Τουρκία ήταν να έχει την απόλυτη διακριτική ευχέρεια να επιτρέπει ή να απαγορεύει τον διάπλου των Στενών σε μια εμπόλεμη Δύναμη, αξιολογώντας τις ανάγκες της ασφάλειάς της. Η τοποθέτηση των Βρετανών στο ζήτημα ήταν ότι οποιαδήποτε απόφαση και αν λάμβανε η Τουρκία, η μεταχείριση των εμπόλεμων κρατών θα έπρεπε να είναι αμερόληπτη. Η καταλληλότερη από το Φόρεϊν Όφισ λύση ήταν η εισαγωγή διάταξης που θα προέβλεπε ότι η Τουρκία ως ουδέτερη δεν θα είχε κανένα δικαίωμα να απαγορεύσει τον διάπλου των εμπόλεμων Δυνάμεων προς κάθε κατεύθυνση. Συνεπώς, αν μια ναυτική δύναμη εξερχόταν από τη Μαύρη Θάλασσα, η Τουρκία θα έπρεπε να αναγνωρίσει το ίδιο δικαίωμα εισόδου στην εχθρική Δύναμη. Στην περίπτωση που οι Δυνάμεις εκτελούσαν απόφαση του Συμβουλίου της ΚτΕ, ο κίνδυνος για την ασφάλεια της Τουρκίας θα ήταν σχετικά μειωμένος διότι πιθανότατα η Άγκυρα θα επέμενε στη στήριξη της ΚτΕ. Όμως εκτός της ειδικής αυτής εξαίρεσης, σε όλες τις άλλες περιπτώσεις ήταν απαραίτητο να αποσαφηνιστεί ότι μια Δύναμη της Μαύρης Θάλασσας θα είχε το δικαίωμα κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών να επιτρέπει ή να απαγορεύει τη διέλευση των Στενών στα εμπόλεμα κράτη, αλλά όχι κατά το δοκούν¹³⁴².

¹³⁴⁰ DBFP/II/XVI/511, No 15 [E 3894/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 26/06/1936· Deluca, ό.π., σ. 62· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 124-125.

¹³⁴¹ DBFP/II/XVI/511, No 15 [E 3894/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 26/06/1936· Deluca, ό.π., σ. 62.

¹³⁴² Deluca, ό.π., σ. 62-63.

Το ζήτημα που αφορούσε τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία ευρισκόμενη σε καθεστώς ουδετερότητας αποτέλεσε το επίκεντρο των συζητήσεων στο Μοντρέ. Η επιτυχία ή η αποτυχία της συνδιάσκεψης ουσιαστικά εξαρτιόταν από την επίλυση αυτού του προβλήματος. Η Τουρκία επιθυμούσε να διατηρήσει τον μέγιστο βαθμό ευελιξίας και να μην επιβαρυνθεί με ανελαστικούς περιορισμούς που θα την υποχρέωναν να μεροληπτεί υπέρ συγκεκριμένων εμπόλεμων και να τους επιτρέπει την είσοδο στα Στενά. Ευτυχώς για την ίδια, σημειώνει εύστοχα ο Deluca, κατόρθωσε να εκμεταλλευτεί επιδέξια τις αντιθέσεις των δύο κυρίαρχων ανταγωνιστών -της Μεγάλης Βρετανίας και της Σοβιετικής Ένωσης- και να πετύχει τον στόχο της, ο οποίος συνοψιζόταν στην ελαχιστοποίηση της υποχρέωσής της να τηρεί απαρέγκλιτα τους κανονισμούς του διάπλου των Στενών, οι οποίοι ίσως έθεταν σε κίνδυνο την ασφάλεια της χώρας. Το πιθανότερο ήταν ότι η τουρκική κυβέρνηση επιδίωκε να φέρει τα συμφέροντα των δύο Μεγάλων Δυνάμεων αντιμέτωπα, έως του σημείου που θα μπορούσε να αποκτήσει το προνόμιο να επιτρέπει ή να απαγορεύει τον διάπλου των Στενών, σύμφωνα με τη θέλησή της. Πράττοντας κατ' αυτό τον τρόπο, η Άγκυρα ήλπιζε όχι μόνο να αποκτήσει την ελευθερία να δρα προς το συμφέρον της, αλλά και να περιορίσει ενδεχόμενες μελλοντικές της δεσμεύσεις προς τη μία ή την άλλη κατεύθυνση¹³⁴³.

Στο μεταξύ, οι συνεδριάσεις του Συμβουλίου της ΚτΕ στη Γενεύη πρόσφεραν μια ευνοϊκή ευκαιρία προκειμένου να επιτευχθεί η σύγκληση μεταξύ των βρετανικών και σοβιετικών θέσεων. Στις 27 Ιουνίου ο Αράς συνομίλησε με τον Ήντεν πριν από τη συνάντηση του τελευταίου με τον Λιτβίνοφ. Ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας ουσιαστικά επανέλαβε την πρόταση του Μενεμεντζιογλου, ότι δηλαδή οι μη Παρευξείνιες Δυνάμεις θα μπορούσαν να προβούν σε αύξηση του μεγέθους των ναυτικών τους δυνάμεων, αν μια Δύναμη της Μαύρης Θάλασσας αύξανε πρώτη εκείνη τις δυνάμεις της. Ο Αράς προσδιόρισε το μέγιστο όριο της χωρητικότητας των πολεμικών σκαφών που οι μη Παρευξείνιες Δυνάμεις θα είχαν το δικαίωμα να στέλνουν στη Μαύρη Θάλασσα στους 45.000 τόνους. Επίσης, διαβεβαίωσε τον Ήντεν ότι η τουρκική κυβέρνηση ήταν σε πλήρη συμφωνία με τη βρετανική σε όλα τα ζητήματα που αφορούσαν τη Μεσόγειο και κατέληξε με την παρατήρηση ότι η επιτυχία μιας συμφωνίας θα επέφερε το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα στην Ιταλία και στη Γερμανία¹³⁴⁴.

Κατά τη διάρκεια των βρετανο-σοβιετικών συνομιλιών (27 Ιουνίου), ο υπουργός Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας εξέφρασε την ανησυχία της κυβέρνησής του για την αξίωση των Σοβιετικών να στέλνουν τον στόλο τους στη Μεσόγειο, ενώ στην ουσία απαγόρευαν την πρόσβαση στη Μαύρη Θάλασσα σε όλες τις μη Παρευξείνιες Δυνάμεις. Η απαίτησή τους θα

¹³⁴³ Deluca, ό.π., σ. 63-64.

¹³⁴⁴ Deluca, ό.π., σ. 70.

διατάρασσε την ισορροπία των δυνάμεων στη Μεσόγειο, εφόσον θα επέτρεπε στη Σοβιετική Ένωση τη ναυπήγηση ενός ισχυρού στόλου. Ο Λιτβίνοφ ισχυρίστηκε ότι η σοβιετική κυβέρνηση δεν είχε καμιά τέτοια πρόθεση και υπενθύμισε την πρόταση που είχε κάνει στον Στάνχοουπ, αν δηλαδή θα ήταν προτιμότερο να ισχύσει η καθολική απαγόρευση της εισόδου στα Στενά. Ο Λιτβίνοφ είχε την αίσθηση ότι το Κρεμλίνο δεν θα ήταν αντίθετο, υπό τον όρο ότι θα παρεχόταν η δυνατότητα αποστολής ναυτικών δυνάμεων στη Βαλτική και στην Άπω Ανατολή. Ο Ήντεν αποκρίθηκε ότι ήταν δύσκολο να ενσωματωθεί αυτός ο όρος σε ένα γραπτό κείμενο, ωστόσο είχε σχηματίσει την εντύπωση ότι ο ομόλογός του θα συνέστηνε στη σοβιετική κυβέρνηση το σχέδιο της αναλογικής κλίμακας, της προοδευτικής, δηλαδή, αύξησης του ορίου χωρητικότητας των στόλων¹³⁴⁵.

Στις 29 Ιουνίου, οι δύο υπουργοί με τη συνοδεία των διπλωματικών και ναυτικών τους εμπειρογνομόνων συνέχισαν τις συζητήσεις τους. Ο Λιτβίνοφ ζήτησε να ενημερωθεί αν η βρετανική κυβέρνηση ήταν σύμφωνη στην καθολική απαγόρευση του διάπλου των Στενών για τις μη Παρευξείνιες Δυνάμεις σε όλες τις περιστάσεις και στην πλήρη ελευθερία του διάπλου για τις Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας. Οι Βρετανοί του απάντησαν ότι αυτό ήταν αδύνατο και ο Λιτβίνοφ δεν επανήλθε στο θέμα, μολονότι ανέφερε ότι θα ήταν επιθυμητό να υπάρχει διαφορετική αντιμετώπιση των Δυνάμεων που είχαν βάσεις και συμφέροντα στη Μεσόγειο από εκείνες που δεν είχαν υπονοώντας, χωρίς ονομαστική αναφορά, την Ιαπωνία. Ωστόσο, οι Βρετανοί τον έπεισαν να εγκαταλείψει την πρότασή του παραθέτοντας τις δυσκολίες που θα δημιουργούσε στην επίτευξη συμφωνίας στο Μοντρέ και τη δυσμενή αντίδραση που θα προκαλείτο από τα κράτη που δεν θα ήταν συμβαλλόμενα¹³⁴⁶.

Στη συνέχεια, οι Ρέντελ και Μπέλλαιρς εξήγησαν λεπτομερώς στον υπουργό Εξωτερικών της σοβιετικής κυβέρνησης την πρόταση της αναλογικής κλιμάκωσης του ορίου της χωρητικότητας των στόλων. Οι Βρετανοί είχαν συνειδητοποιήσει ότι, αν αποδέχονταν αυτή την πρόταση, θα έπρεπε να υποκύψουν στο αίτημα της Τουρκίας για τον συνολικό και όχι τον μεμονωμένο περιορισμό της χωρητικότητας των πλοίων¹³⁴⁷. Σύμφωνα με την προτεινόμενη ρύθμιση, η συνολική χωρητικότητα των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων που θα τους επιτρεπόταν η είσοδος στη Μαύρη Θάλασσα ανά πάσα στιγμή δεν θα υπερέβαινε το όριο των 30.000 τόνων. Όμως, αν ο ισχυρότερος στόλος της Μαύρης Θάλασσας, δηλαδή ο σοβιετικός, προέβαινε σε αύξηση μεγαλύτερη του 10% από την παρούσα ισχύ

¹³⁴⁵ DBFP/II/XVI/511, No 15 [E 3894/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 26/06/1936, (υποσημ. 2 του εγγράφου)· Deluca, ό.π., σ. 70-71.

¹³⁴⁶ DBFP/II/XVI/512, No 78 [E 3961/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 29/06/1936· Deluca, ό.π., σ. 71.

¹³⁴⁷ DBFP/II/XVI/512, No 78 [E 3961/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 29/06/1936· Deluca, ό.π., σ. 71.

του, το συνολικό όριο χωρητικότητας των μη παρευξείνιων ναυτικών δυνάμεων θα έπρεπε αντίστοιχα να αυξηθεί¹³⁴⁸.

Η υποδοχή της πρότασης από τον Λιτβίνοφ ήταν φιλική και εγκάρδια. Οι Βρετανοί πίστευαν ότι δεν θα συναντούσαν ανυπέρβλητες δυσκολίες, καθώς ο αντιπρόσωπος της Σοβιετικής Ένωσης εκτιμούσε ότι ήταν αναγκαίο να υπάρξει μια ρύθμιση και δεσμεύτηκε να την υποβάλει στην κυβέρνησή του. Ωστόσο, ο Ρέντελ επωφελούμενος της ευκαιρίας σημείωσε ότι ίσως η βρετανική κυβέρνηση χρειαζόταν να στείλει στη Μαύρη Θάλασσα πρόσθετες ναυτικές μονάδες για την αντιμετώπιση έκτακτων περιστάσεων, όπως η παροχή βοήθειας σε περίπτωση ενός σεισμού ή μιας πυρκαγιάς και στην περίπτωση πολιτικής αναταραχής όπου θα απειλούνταν σοβαρά οι ζωές και οι περιουσίες των Βρετανών. Ο Λιτβίνοφ ήταν σύμφωνος ως προς το πρώτο ενδεχόμενο, αλλά έφερε σοβαρές αντιρρήσεις στη δεύτερη περίπτωση δεδομένης, όπως ανέφερε, της δημόσιας απαίτησης στη Σοβιετική Ένωση για τη μη παρέμβαση μιας ξένης χώρας στις εσωτερικές υποθέσεις μιας άλλης. Ο Λιτβίνοφ απέκλεισε κάθε πιθανότητα να συμφωνήσει η Μόσχα σε αυτή την πρόταση, αν και ο Ρέντελ επέμεινε ότι ήταν ένα ζήτημα στο οποίο η κοινή γνώμη στη Μεγάλη Βρετανία απέδιδε ιδιαίτερη σημασία¹³⁴⁹.

Στις ακόλουθες συζητήσεις τους με τους αντιπροσώπους της Τουρκίας, οι Βρετανοί παρά τις προσπάθειές τους να πετύχουν μια αύξηση του ορίου χωρητικότητας άνω των 45.000 τόνων για την είσοδο των πολεμικών σκαφών στη Μαύρη Θάλασσα, συνάντησαν τη σταθερή αντίθεση των Τούρκων. Ο Ρέντελ επισήμανε ότι σκοπός εισαγωγής της αναλογικής κλίμακας ήταν η αποτροπή υπερβολικής αύξησης του σοβιετικού στόλου στη Μαύρη Θάλασσα. Στην περίπτωση όμως που τίθετο τέτοιου είδους περιορισμός, κάθε προσπάθεια αποθάρρυνσης της ναυπηγικής δραστηριότητας των Σοβιετικών θα αποτύγχανε. Αντίθετα ο Μενεμεντζιόγλου επέμεινε στο όριο των 45.000 τόνων ισχυριζόμενος ότι οι τεχνικές διατάξεις της σύμβασης θα αναθεωρούνταν ανά πενταετία. Ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας εξήγησε ότι από τη σκοπιά τους οι Τούρκοι εννοούσαν ότι η αναλογική κλίμακα θα αφορούσε όχι μόνο την αύξηση της χωρητικότητας των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα με σκοπό να ελέγξουν τη Σοβιετική Ένωση. Θα χρησίμευε, επίσης, και για τον έλεγχο μιας μη Παρευξείνιας Δύναμης που ενδεχομένως θα έστελνε τις ναυτικές της δυνάμεις στη Μαύρη Θάλασσα για να συνεργαστούν με τις αντίστοιχες των Σοβιετικών. Η πιθανότητα αυτή,

¹³⁴⁸ DBFP/II/XVI/512, No 78 [E 3961/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 29/06/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 125.

¹³⁴⁹ DBFP/II/XVI/512, No 78 [E 3961/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 29/06/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 71· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 214.

σημείωσε ο Μενεμεντζιόγλου, δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί παρά το γεγονός ότι οι σχέσεις της Τουρκίας με τη Σοβιετική Ένωση ήταν αρκούντως ικανοποιητικές¹³⁵⁰.

Ως προς το ζήτημα του καταμερισμού της συνολικής χωρητικότητας, ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών πρότεινε ότι η συνολική χωρητικότητα των 30.000 τόνων θα έπρεπε να κατανεμηθεί μεταξύ δύο -τουλάχιστον- μη Παρευξείνιων Δυνάμεων. Μολονότι ο Ρέντελ του εξήγησε ότι το Ναυαρχείο απέδιδε βαρύνουσα σημασία στην αποστολή βρετανικών πολεμικών πλοίων έως αυτού του ορίου της συνολικής χωρητικότητας, ο Μενεμεντζιόγλου αρνήθηκε ισχυριζόμενος ότι το ζήτημα δεν αφορούσε μόνο τα βρετανικά σκάφη, οπότε από τουρκικής πλευράς δεν θα παρουσιαζόταν δυσκολία. Ωστόσο, του εκμυστηρεύθηκε ότι οι Τούρκοι εξέταζαν το ζήτημα καθαρά από τη σκοπιά μιας πιθανής εκδήλωσης επιθετικής ενέργειας της Ιταλίας. Περνώντας κατόπιν στην εξέταση υποθετικών περιπτώσεων, ο Μενεμεντζιόγλου προσπάθησε να αποδείξει στους Βρετανούς ότι, αν η πρότασή τους γινόταν αποδεκτή, η Τουρκία ίσως να βρισκόταν υπό καθεστώς απειλής. Σε ενδεχόμενη, λόχου χάριν, συμμαχία της Ιταλίας με τη Ρουμανία και στην περίπτωση που ένα ρουμάνικο πολεμικό σκάφος βρισκόταν εντός της Θάλασσας του Μαρμαρά, τότε ένα σκάφος 15.000 τόνων του ιταλικού στόλου της Μεσογείου ίσως επιχειρούσε να εκβιάσει την είσοδό του στα Στενά και σε συνεργασία με το ρουμάνικο να βάλουν κατά των τουρκικών ακτών. Παρά τις προσπάθειες των Βρετανών να τον πείσουν για το παράλογο αυτών των φόβων τόσο από πολιτική όσο και από πρακτική σκοπιά, ο Μενεμεντζιόγλου παρέμεινε σταθερός στην άποψή του¹³⁵¹.

Τέλος, ο Ρέντελ ανέφερε -όπως και πρωτύτερα στον Λιτβίνοφ- το ζήτημα των δύο εκτάκτων περιστάσεων που θα επέτρεπαν την αυτόματη αύξηση του ορίου χωρητικότητας ενός μη παρευξείνιου στόλου. Ο Μενεμεντζιόγλου απέρριψε σθεναρά και τις δύο περιπτώσεις, παρατηρώντας ότι τα κράτη της Μαύρης Θάλασσας θα μπορούσαν μόνα τους να τακτοποιήσουν επαρκώς τις υποθέσεις τους χωρίς την ανάγκη ανάμειξης άλλων κρατών¹³⁵².

Ενώπιον της αποφασιστικότητας των Τούρκων να διατηρήσουν ως ελάχιστο όριο χωρητικότητας τους 30.000 τόνους στη Μαύρη Θάλασσα για τις μη Παρευξείνιες Δυνάμεις και μέγιστο τους 45.000 τόνους ανεξαρτήτως του μεγέθους του ισχυρότερου παρευξείνιου στόλου, ο Ήντεν συνέστησε ότι η Μεγάλη Βρετανία θα έπρεπε να αποδεχθεί το συνολικό μέγιστο όριο χωρητικότητας των 45.000 τόνων με βάση το κριτήριο της αναλογικής κλίμακας και υπό την προϋπόθεση ότι, αν οι συνθήκες ήταν κατάλληλες, οι συναφείς αριθμοί θα αναθεωρούνταν ανά

¹³⁵⁰ DBFP/II/XVI/512, No 78 [E 3961/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 29/06/1936· Deluca, ό.π., σ. 71· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 125.

¹³⁵¹ DBFP/II/XVI/512, No 78 [E 3961/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 29/06/1936· Dontas, ό.π., σ. 125-126.

¹³⁵² DBFP/II/XVI/512, No 78 [E 3961/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 29/06/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 182 (υποσημ. 288).

πενταετία. Κατά τη γνώμη του, οι ακριβείς όροι του διακανονισμού είχαν μικρή σημασία εφόσον η Μαύρη Θάλασσα δεν περιλαμβανόταν στα ζωτικά συμφέροντα της Μεγάλης Βρετανίας. Ο επικεφαλής του Φόρειν Όφισ πίστευε ότι η συνδιάσκεψη θα έπρεπε να ολοκληρωθεί άμεσα και επιτυχώς διότι οι συνέπειες που θα επέφερε στη διεθνή κατάσταση μια αναβολή ή μια διπλωματική αποτυχία θα ήταν δυσάρεστες. Σε καμία περίπτωση το ζήτημα της συνολικής χωρητικότητας που θα επιτρεπόταν να εισέλθει στη Μαύρη Θάλασσα δεν θα μπορούσε να συγκριθεί με την ψυχολογική επίδραση που θα είχε η σημασία μιας άμεσης συμφωνίας. Ακόμη η προοπτική χαλάρωσης των κανονισμών δεν ήταν απίθανη στην περίπτωση που αποφασιζόταν από την ΚτΕ η ανάληψη δράσης. Καταλήγοντας, ο Ήντεν επέμεινε ότι για να επιτευχθεί συμφωνία και να αποφευχθούν οι παρατεταμένες και αμφιλεγόμενες συζητήσεις σχετικά με τις τεχνικές λεπτομέρειες, οι γενικές αποφάσεις θα έπρεπε να ληφθούν στη Γενεύη. Άλλωστε, θα έπρεπε πάντα να λαμβάνεται υπόψη το γεγονός ότι, αν η συνδιάσκεψη αποτύγχανε να καταλήξει σε συμφωνία, η Τουρκία ίσως να προσανατολιζόταν προς τη μονομερή δράση και ως προς αυτό υπήρχαν ήδη ισχυρές ενδείξεις στον τουρκικό τύπο¹³⁵³.

Σε συμφωνία με τις κατευθυντήριες οδηγίες του Ήντεν, το Ναυαρχείο κατανοούσε πλήρως και εκείνο την ανάγκη της ταχείας και επιτυχούς ολοκλήρωσης της συνδιάσκεψης και ήταν έτοιμο να αποδεχθεί το κριτήριο της αναλογικής κλίμακας, δηλαδή το ελάχιστο όριο των 30.000 τόνων θα αυξανόταν ως το ανώτατο όριο των 45.000 τόνων κατ' αναλογία της αύξησης της χωρητικότητας του σοβιετικού στόλου. Ωστόσο, διευκρίνισε ότι αυτός ο διακανονισμός θα έπρεπε να εφαρμοστεί μόνο σε περιόδους ειρήνης, ενώ σε περίοδο πολέμου πεδίο εφαρμογής του θα είχε μόνο τα ουδέτερα πολεμικά σκάφη¹³⁵⁴. Επίσης, το Ναυαρχείο δήλωσε ότι αποδεχόταν την πλήρη απαγόρευση του διάπλου των Στενών από τα υποβρύχια τόσο σε συνθήκες ειρήνης όσο και πολέμου. Όσον αφορά τα εμπόλεμα πλοία, υποστήριζε ότι το όριο της συνολικής τους χωρητικότητας θα έπρεπε να εξαιρεθεί από το μέτρο σύγκρισης που είχε τεθεί για τον σοβιετικό στόλο στη Μαύρη Θάλασσα και τον τουρκικό στη Θάλασσα του Μαρμαρά, ενώ θεωρούσε επισφαλές να βασιστεί αποκλειστικά στην προβλεπόμενη επιφύλαξη για την ανάληψη δράσης ύστερα από απόφαση της ΚτΕ. Οι αξιωματούχοι του Ναυαρχείου υπογράμμιζαν ότι σε περίοδο πολέμου καθώς και στην περίπτωση απειλής πολέμου, θα ήταν σημαντικό η χωρητικότητα της βρετανικής ναυτικής δύναμης που θα εισερχόταν στη Μαύρη Θάλασσα να βρίσκεται υπεράνω του μικρού ορίου χωρητικότητας των παρευξείνιων

¹³⁵³ DBFP/II/XVI/513, No 80 [E 3965/26/44], Mr. Edmond (Geneva) to Foreign Office, 29/06/1936· Deluca, ό.π., σ. 72· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 125.

¹³⁵⁴ DBFP/II/XVI/514, No 51 [E 3965/26/44], Foreign Office to Mr. Edmond (Geneva), 30/06/1936· Dontas, ό.π., σ. 126.

ναυτικών δυνάμεων. Μια τέτοια κατάσταση θα μπορούσε να προκύψει σε ενδεχόμενο πόλεμο με τη Γερμανία, όπου η βοήθεια του ρουμανικού ναυτικού θα ήταν απαραίτητη¹³⁵⁵.

Ενώ στη Γενεύη λάμβαναν χώρα ανεπίσημες -ωστόσο ουσιαστικές- διαβουλεύσεις για την εύρεση ενός κοινού σημείου σύγκλησης των απόψεων της βρετανικής, της σοβιετικής και της τουρκικής αντιπροσωπείας, οι ελληνικές διπλωματικές αρχές του εξωτερικού επιχειρούσαν να εκμαιεύσουν πληροφορίες για τα τεκταινόμενα της συνδιάσκεψης και το παρασκήνιο των συνομιλιών στο περιθώριό της. Ο Μαυρουδής από τη Γενεύη ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι

«[...] παρά διαφωνίας μεταξύ ενδιαφερομένων και Τουρκίας αίτινες συζητούνται μεταξύ των εμπειρογνομόνων υπογραφή συμφωνίας Στενών θεωρείται εξησφαλισμένη καθ' όλας τας πληροφορίες μας δια μέσα ή τέλη προσεχούς εβδομάδος καθόσον Αγγλία και Ρωσία συνεφώνησαν επί των σοβαρών σημείων και συγκεκριμένως καθόσον αφορά εις πλουν πολεμικών και αναλογίας χωρητικότητας. Επί τελών εμπορικών Τουρκία επιμένει επί της καταβολής υγειονομικών τοιούτων και δια την διέλευσιν αλιευτικών πλοίων υποτίθεται ότι θα υποχωρήση δια μείωσιν τούτων. Παραμένει εν τούτοις άγνωστον εάν Ιταλία μετά άρσιν κυρώσεων προσέληθ Montreux οπότε προκύψη παράτασις συζητήσεων. Κατά πληροφορίας γαλλικής αντιπροσωπείας υπογραφή προβλέπεται συντόμως έστω και άνευ ιταλικής αντιπροσωπείας. Παρά αντιπροσωπείαις Montreux υπάρχουν εκδηλώσεις διαθέσεων διευκολύνσεων υπογραφής. Στάσις ημετέρας αντιπροσωπείας φιλική προς Τουρκίαν [...]»¹³⁵⁶.

Στο Λονδίνο, ο Σιμόπουλος μάλλον δεν έλαβε επαρκή ενημέρωση «[...] περί των αναφυσισών δυσχερειών κατά τας συζητήσεις εις Μοντρέ και των αγγλικών επιφυλάξεων κατόπιν των ενταύθα προκληθεισών συνεννοήσεων. [...]»¹³⁵⁷. Ο επιτετραμμένος της τουρκικής πρεσβείας απάντησε αόριστα στα ερωτήματα που του τέθηκαν και ανέφερε ότι δεν είχε λάβει καμία επίσημη είδηση. Όμως πίστευε ότι η στάση της Μεγάλης Βρετανίας θα ήταν τελικά ευνοϊκή και δήλωσε ότι εκείνο που προείχε για τους Τούρκους ήταν «[...] η αναγνώρισις του δικαιώματος [...] προς οχύρωσιν των Στενών. Όταν τούτο λυθή, τα λοιπά ζητήματα προ της πραγματικότητας θα έχουν θεωρητικήν πλέον αξίαν.»¹³⁵⁸.

¹³⁵⁵ DBFP/II/XVI/514, No 51 [E 3965/26/44], Foreign Office to Mr. Edmond (Geneva), 30/06/1936.

¹³⁵⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 822, Μαυρουδής (Γενεύη) προς ΥΠΕΞ, 03/07/1936.

¹³⁵⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1639/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 26/06/1936.

¹³⁵⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1639/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 26/06/1936. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 126. Η Δοντά συνεχίζει γράφοντας στο κείμενό της (σ. 126) ότι ο επιτετραμμένος της τουρκικής πρεσβείας στο Λονδίνο επιχειρήσε να βολιδοσκοπήσει σχετικά με το ποια θα ήταν η στάση της Ελλάδας στην περίπτωση που η συνδιάσκεψη αποτύγχανε και οι Τούρκοι στρέφονταν προς μονομερή ενέργεια. Παρά το γεγονός ότι ως πρακτική της τουρκικής διπλωματίας ο ισχυρισμός της είναι σωστός, αυτός δεν επιβεβαιώνεται από το κείμενο του εγγράφου του

Την πλήρη αισιοδοξία των κυβερνητικών κύκλων της Άγκυρας «[...] ως προς την αγαθήν έκβασιν των εργασιών της Συνδιασκέψεως του Montreux [...]»¹³⁵⁹ διαπίστωσε και ο Ραφαήλ στις συναντήσεις του με τον Αράς, ο οποίος είχε επιστρέψει στην Άγκυρα, και τον Σαράτσογλου. Ο υπουργός Εξωτερικών της τουρκικής κυβέρνησης τον διαβεβαίωσε ότι μολονότι «[...] φαινομενικώς υπάρχουν σοβαραί διαφοραί, εν τη πραγματικότητι συνεννοήσεις έχουν πολύ προχωρήσει εν ιδιαίτεραις συνομιλίας εις τρόπον ώστε τελική συμφωνία να μη απέχη. [...]»¹³⁶⁰. Κατά τη διάρκεια των συνομιλιών του με τον αναπληρωτή υπουργό Εξωτερικών, ο Σαράτσογλου αναφέρθηκε στη στάση της βουλγαρικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη που για εκείνον ήταν άξια απορίας, καθώς όταν αρχικά η Σόφια είχε αποδεχθεί την τουρκική πρόσκληση χωρίς τη διατύπωση επιφυλάξεων, η Άγκυρα είχε σχηματίσει την άποψη ότι θα τις εξέφραζε κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης. Εντούτοις -όλως παραδόξως- και στο Μοντρέ η Βουλγαρία δεν φάνηκε να έχει αυτή την πρόθεση. Σε ερώτηση του Ραφαήλ αν η Βουλγαρία ανέμενε πρώτα την αποδοχή της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών προκειμένου να προβάλλει την αξίωσή της για έξοδο στο Αιγαίο, ο Σαράτσογλου απάντησε αρνητικά «[...] καθόσον αυτή καλώς γνωρίζει ότι θα εύρη, όσον και την Ελλάδα, την Τουρκίαν αντίθετον προς τοιαύτην έξοδον.»¹³⁶¹. Ο αξιωματούχος του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών πρόσθεσε ότι η Τουρκία ακολουθούσε στο Μοντρέ πολιτική απόλυτης ουδετερότητας. Τρανταχτή απόδειξη αυτής, συνέχισε, αποτελούσε το άρθρο της σοβιετικής *Πράβντα*

«[...] το οποίον αποτελεί επίθεσιν κατά της Τουρκίας ως μη υποστηριζούσης επαρκώς τα σοβιετικά συμφέροντα. Δι' αυτού αποδεικνύεται [...] πόσον ψευδής υπήρξεν ο θρύλος ότι τα πάντα εκανονίσθησαν υπό της Τουρκίας από κοινής μετά των Σοβιέτ συνεννοήσεως. Όταν πάντες, προσέθεσεν, πεισθούν ότι εν τω ζητήματι των Στενών η Τουρκία τα ίδια μόνον υποστηρίζει συμφέροντα και ουδενός τρίτου ακολουθεί την πολιτικήν, η συνεννόησις θα καταστή κατά πολύ ευχερεστέρα. [...]»¹³⁶².

Πράγματι, οι κύριοι φορείς του σοβιετικού τύπου ασκούσαν αρνητική κριτική στο τουρκικό προσχέδιο «[...] ως μη προνοούν περί των ιδιαίτερων συμφερόντων της Σοβιετικής Ενώσεως εν τω

Σιμόπουλου, το οποίο κι εμείς εξετάσαμε. Ακόμη, τίποτα σχετικό με αυτόν δεν εντοπίσαμε σε άλλες πηγές ή τη βιβλιογραφία που αξιοποιήσαμε.

¹³⁵⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1764, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Βαλκανικής), 03/07/1936.

¹³⁶⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1721, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 02/07/1936.

¹³⁶¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1764, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Βαλκανικής), 03/07/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 126.

¹³⁶² ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1764, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Βαλκανικής), 03/07/1936· Dontas, *ό.π.*, σ. 126.

θέματι της δια των Στενών διελεύσεως των πολεμικών πλοίων [...]»¹³⁶³. Η Πράβντα σε κύριο άρθρο της (01/07) ανέφερε χαρακτηριστικά τα εξής:

«[...] Είναι φανερόν ότι η Τουρκία, καίτοι εις φιλικάς διατελούσης σχέσεις προς την Ε.Σ.Σ.Δ., δεν λαμβάνει υπ' όψει επαρκώς τα συμφέροντα της Ενώσεως των Σ.Δ.Δ. Φανερόν επίσης είναι ότι εν τούτω εκδηλούται η επί της τουρκικής πολιτικής πίεσις εκ μέρους εχθρικών προς την Ένωσιν διακειμένων στοιχείων. Πρέπει να διαπιστωθή δυστυχώς, ότι η στάσις της Τουρκίας εν Μοντραί απέναντι της Ε.Σ.Σ.Δ. δεν είναι φιλική, ως θα περίμενε τις, ως εκ των μακροχρονίων αρμονικών σχέσεων, αίτινες υφίστανται μεταξύ των δύο Κρατών.

Εάν η Τουρκία επιθυμεί την δια *compromis* επίλυσιν του ζητήματος, ως ο Λιτβίνωφ επρότεινεν εν Μοντραί, πρέπει εις την σχετικήν συζήτησιν να ληφθούν υπ' όψει τα εξής σημεία:

1) Το συμφέρον της ασφαλείας της Τουρκίας, όπερ η Ε.Σ.Σ.Δ. είναι πρόθυμος να λάβη υπ' όψει εν πλήρει μέτρω, 2) την ασφάλειαν όλων των Δυνάμεων της Μαύρης Θαλάσσης, μια των οποίων, η Ε.Σ.Σ.Δ., είναι ηναγκασμένη να προστατεύη την ασφάλειάν της όχι μόνον εις την Μαύρην Θάλασσαν, 3) το καταστατικόν της Κ.Ε., το οποίον δύναται να ζητήση την παροχήν βοηθείας εις τας μη περιλαμβανομένας εις την Μαύρην Θάλασσαν Δυνάμεις υπό των Δυνάμεων της Μαύρης Θαλάσσης έξω της Μαύρης Θαλάσσης ή την παροχήν βοηθείας εντός της Μαύρης Θαλάσσης υπό Δυνάμεων μη περιλαμβανομένων εις την Μαύρην Θάλασσαν εις Δυνάμεις της Μαύρης Θαλάσσης.

Η Ε.Σ.Σ.Δ. απέδειξε δια της πολιτικής αυτής ότι όχι μόνον δεν αντιτάσσει τα συμφέροντα της ίδιας αυτής ασφαλείας προς την ασφάλειαν της Τουρκίας, αλλά και δεν αντιτάσσει την προστασίαν των συμφερόντων αυτής προς το συμφέρον της γενικής ειρήνης. [...]»¹³⁶⁴.

Στην ίδια γραμμή κινήθηκε και σχετικό άρθρο της *Ιζβέστια* (02/07), το οποίο, εκτός των άλλων, απηχούσε την αντίδραση της σοβιετικής κυβέρνησης στην πρόθεση της Τουρκίας να αναθέσει σε «[...] έν εκ των μπεριαλιστικών Κρατών [...] παραγγελίας [...] δια την κατασκευήν οχυρωμάτων εις τα Στενά και εκ τούτου εξηγείται η ενίσχυσις της επιρροής του κράτους τούτου επί της Τουρκίας. [...]»¹³⁶⁵. Σύμφωνα με την έκθεση της ελληνικής πρεσβείας στη Μόσχα, οι Σοβιετικοί

¹³⁶³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 953, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 01/07/1936. Βλ. επίσης Deluca, *Great Power*, σ. 81.

¹³⁶⁴ Το άρθρο της Πράβντα με τίτλο «*Η Διάσκεψις του Μοντραί*» περιλαμβάνεται μεταφρασμένο στο ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 953, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 01/07/1936.

¹³⁶⁵ Το άρθρο της *Ιζβέστια* («*Η ΕΣΣΔ και η Αναθεώρησις του Ζητήματος των Στενών*») επισυνάπτεται μεταφρασμένο στο παραπάνω έγγραφο.

διαμαρτυρήθηκαν στον Απάντιν «[...] δια την πιθανήν ανάθεσιν υπό της Τουρκίας εις Γερμανικόν Οίκον της οχυρώσεως των Στενών [...]»¹³⁶⁶.

Στην Άγκυρα, ο πρεσβευτής της σοβιετικής κυβέρνησης Λεβ Καραχάν

«[...] δεν απέκρυπτεν εις διαφόρους συνομιλίας την δυσaréσκεϊαν της Κυβερνήσεώς του δια το γεγονός ότι η Τουρκία όταν ευρίσκεται εις περιβάλλον Διεθνών Συνδιασκέψεων συχνά λησμονεί τα σοβιετικά συμφέροντα. Ήτο αναγκαίον, ηκούσθη λέγων ο κ. Καραχάν, να τη υπομνήσωμεν τα καθήκοντά της και ελπίζομεν ότι αυτό θα χρησιμεύσει δια το μέλλον. [...]»¹³⁶⁷.

Οι επίσημοι κύκλοι της Άγκυρας όντως είχαν θορυβηθεί από τα άρθρα του σοβιετικού τύπου και από την εν γένει αρνητική στάση της σοβιετικής κυβέρνησης. Ο Ραφαήλ παρατηρούσε ότι ενώ ήταν χαρακτηριστική η πλήρης αδιαφορία της Τουρκίας απέναντι μιας οποιασδήποτε τρίτης Δύναμης, η οποία έφθανε συχνά μέχρι την περιφρόνησή της, εντούτοις «[...] συγκινείται τόσο βαθέως επ' ευκαιρία της παραμικροτέρας σοβιετικής εκδηλώσεως.»¹³⁶⁸. Ωστόσο, παρά την πολιτική ένταση που επικρατούσε, ο τουρκικός τύπος ήταν διαλλακτικός και επιχειρούσε να ρίξει τους τόνους. Ο ιδρυτής της *Τζουμχουριέτ* Γιούνους Νάντι Αμπαλίογλου (1879-1945) με άρθρο του στην εφημερίδα (03/07) ισχυριζόταν ότι η *Πράβντα* ήταν παραπληροφορημένη ως προς προτεινόμενους περιορισμούς της χωρητικότητας των πολεμικών πλοίων και, επίσης, ότι η πολιτική της Τουρκίας καθοριζόταν από τις αμυντικές της ανάγκες. Την επομένη, η ημιεπίσημη *Ουλούς* επιχείρησε να υποβαθμίσει τις διαφορές και τόνισε την ανάγκη συνεργασίας μεταξύ των δύο κρατών¹³⁶⁹. Τελικά, οι σοβιετικές εφημερίδες δεν έδωσαν συνέχεια στο θέμα

«[...] χάρις εις την επέμβασιν του ενταύθα Τούρκου Πρεσβευτού, σπεύσαντος να παρατηρήσει εις τους αρμοδίους το άσκοπον και άτοπον άμα της δημιουργίας δημοσιογραφικού θορύβου περί θέμα, όπερ αποτελεί απλώς διαφοράν αντιλήψεων μεταξύ των δύο φίλων Κυβερνήσεων και οφείλει να εξετασθεί μετά πάσης αντικειμενικότητας υπ' αυτών. Ο κ. Araydin, [...] δεν παρέλειψε να παρατηρήσει, συν τοις άλλοις, ότι αι δύο χώραι

¹³⁶⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/41/2, αρ. πρωτ. (άκρωσ εμπ.) 962, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ (Β' Πολ. Δ/ση), 07/07/1936. Αντίγραφο του εγγράφου επισυνάπτεται στο ΔΙΑΥΕ/1936/Β/Ι/Τ, αρ. πρωτ. 13893/Α/Ι, Κούστας (δ/ντής Α' Δ/σης Πολ. Υποθ. ΥΠΕΞ) προς ΥΠΕΞ (Β' Δ/ση Πολ. Υποθ.) / πρεσβεία Άγκυρας / ΓΕΣ / ΓΕΝ, Αθήνα, 22/07/1936. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 238-239 (υποσημ. 50).

¹³⁶⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/Β/Ι/Τ, αρ. πρωτ. 1926, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ (Α' Δ/ση Πολιτικών Υποθέσεων), 21/07/1936.

¹³⁶⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/Β/Ι/Τ, αρ. πρωτ. 1926, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ (Α' Δ/ση Πολιτικών Υποθέσεων), 21/07/1936.

¹³⁶⁹ Akgün, «Great Powers», σ. 72.

δεν συνδέονται δια συμμαχίας, ήτις μόνη θα ηδύνατο να προσδώσει εις την αναφυσίαν διαφοράν αντιλήψεων χαρακτήρα σοβαράς διενέξεως. [...]»¹³⁷⁰.

Εκτός από την αρνητική στάση των Σοβιετικών, η κατάσταση περιπλέχθηκε ακόμη περισσότερο από την ανακοίνωση της Ιταλίας ότι αρνείτο να συμμετάσχει στη συνδιάσκεψη (5 Ιουλίου)¹³⁷¹. Σύμφωνα με τις πληροφορίες του Ραφαήλ οι εργασίες της θα παρατείνονταν σκοπίμως «[...] επί ελπίδι προσελεύσεως και Ιταλίας απουσία της οποίας σοβαρώς στενοχωρεί τουρκικούς κύκλους παρά αντιθέτως αυτών δηλώσεις.»¹³⁷². Οι Ιταλοί είχαν ανακοινώσει ότι θα έστελναν παρατηρητές στο Μοντρέ, υπό τον όρο ότι θα αίρονταν οι εις βάρος τους κυρώσεις¹³⁷³. Μολονότι όμως το Συμβούλιο της ΚτΕ αποφάσισε στις 4 Ιουλίου 1936 την άρση των οικονομικών κυρώσεων, οι επίσημοι ιταλικοί κύκλοι

«[...] δυσηρεστημένοι εξ ατμοσφαιράς δημιουργηθείσης εν Γενεύη αφίνει εννοηθή ότι αν εκτός της άρσεως κυρώσεων Γεν. Συνέλευσις Κ.τ.Ε. δεν παράσχη ηθικήν τινα ικανοποίησιν εις την Ιταλίαν εκδηλωθείσαι υπ' αυτήν διαθέσεις προς ευρωπαϊκὴν συνεργασίαν εν Montreux, Βρυξέλλαις και αλλαχού δεν θα έχωσι συνέχειαν.»¹³⁷⁴.

Η ηθική ικανοποίηση που ζητούσαν να λάβουν οι Ιταλοί, αφορούσε την αναγνώριση από τις Δυνάμεις της ΚτΕ της Ιταλικής Αυτοκρατορίας στην Αιθιοπία¹³⁷⁵ και η Ρώμη ανακοίνωσε ότι δεν θα έστελνε αντιπροσωπεία στο Μοντρέ για όσο χρονικό διάστημα οι συμφωνίες της Μεγάλης Βρετανίας με τη Γαλλία, την Ελλάδα, τη Γιουγκοσλαβία και την Τουρκία παρέμεναν σε ισχύ¹³⁷⁶. Σύμφωνα με την ιταλική κυβέρνηση, η δήλωση του Ήντεν στις 15 Ιουλίου στη Βουλή των Κοινοτήτων με την οποία επιβεβαίωνε την πρόθεση της κυβέρνησης να σεβαστεί τις υποχρεώσεις της στη Μεσόγειο, αποτελούσε απτό δείγμα της συνεχιζόμενης αντι-ιταλικής πολιτικής της Μεγάλης Βρετανίας και της επιδίωξής της να αποκλείσει την Ιταλία από τις μεσογειακές υποθέσεις¹³⁷⁷.

Ωστόσο, ο πραγματικός λόγος της άρνησης της ιταλικής κυβέρνησης να παραστεί στο Μοντρέ, όπως διατυπώθηκε από τον Τσιάνο στον Χουσεΐν Ραγκίπ Μπάνντουρ, αφορούσε την αντίθεση της ιταλικής κυβέρνησης στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, την οποία ο εγχώριος τύπος ανέκαθεν είχε την πεποίθηση ότι την είχε υποδείξει η Μεγάλη Βρετανία στην

¹³⁷⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/41/2, αρ. πρωτ. (άκρωσ εμπ.) 962, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ (Β' Πολ. Δ/νση), 07/07/1936.

¹³⁷¹ Routh, «The Montreux Convention», σ. 626-627.

¹³⁷² ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1721, Ραφαήλ (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 02/07/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 126.

¹³⁷³ *Ελεύθερον Βήμα*, 22/06/1936· *Καθημερινή*, 16/06/1936· Routh, «The Montreux Convention», σ. 626.

¹³⁷⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/40/1, αρ. πρωτ. 1176, Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 02/07/1936.

¹³⁷⁵ Routh, «The Montreux Convention», σ. 626.

¹³⁷⁶ Deluca, *Great Power*, σ. 107· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 127· Routh, ό.π., σ. 626.

¹³⁷⁷ Deluca, ό.π., σ. 107· Dontas, ό.π., σ. 126. Για τη δήλωση του Ήντεν βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/35/1, αρ. πρωτ. 1855/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 15/07/1936· Hansard / House of Commons / 314 / 2025, 15/07/1936.

Τουρκία «[...] δι' αντιϊταλικούς σκοπούς [...]»¹³⁷⁸. Ο υπουργός Εξωτερικών της Ιταλίας δεν φάνηκε να πείθεται από το επιχείρημα του Χουσεϊν Ραγκίπ ότι ήταν προς το συμφέρον της Ρώμης να συνεργαστεί με την Τουρκία και τα βαλκανικά κράτη προκειμένου να ελέγξουν την αυξανόμενη επιρροή της Γερμανίας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Την περίοδο εκείνη η προσέγγιση μεταξύ Ρώμης και Βερολίνου γινόταν όλο και στενότερη, σαφές δείγμα της οποίας αποτελούσε η υπογραφή σύμβασης για την πολιτική αεροπορία μεταξύ των δύο Δυνάμεων (26 Ιουνίου 1936)¹³⁷⁹.

Αν όμως η Ιταλία θεωρούσε ότι με την αποχή της θα προκαλούσε την αναστολή των εργασιών στο Μοντρέ, υπολόγισε λανθασμένα. Οι αντιπρόσωποι αποφάσισαν να συνεχίσουν το έργο τους, έχοντας την αίσθηση ότι, αν η συνδιάσκεψη επιτύγχανε τους στόχους της χωρίς την ιταλική συμμετοχή, μακροπρόθεσμα η Ιταλία θα αναγκαζόταν να προσχωρήσει στη νέα σύμβαση¹³⁸⁰. Ο ανταποκριτής των βρετανικών *Times* στην ελβετική πόλη παρατηρούσε σε σχετικό του τηλεγράφημα του τα εξής:

«[...] Κρατούν αμφιβολίας ως προς το εάν θα ηδύνατο να γίνει νομίμως η ακύρωση της παλαιάς Συμβάσεως περί των Στενών, εν η περιπτώσει εις των υπογραψάντων ηρνείτο να παραστεί. Η Διάσκεψις θα εξακολουθήσει τας εργασίας, καταρτίζουσα, ει δυνατόν, το σχέδιον της νέας Συμβάσεως. Θα υπέγραφε τότε πρωτόκολλον αποδοχής των τουρκικών απαιτήσεων περί επανοχρώσεως και στρατιωτικής φρουρήσεως των Στενών, και αποδοχής της νέας Συμβάσεως, και θα κατέλειπεν εις την Τουρκίαν την φροντίδα την φροντίδα της προσχωρήσεως της Ιταλίας. Είναι δύσκολον να εννοήσει τις τι θα εκέρδιζεν η Ιταλία αρνούμενη να προσχωρήσει εις την Σύμβασιν.»¹³⁸¹.

¹³⁷⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/37/1, αρ. πρωτ. 17, Πέτρος Μεταξάς (Ρώμη) προς ΥΠΕΞ, 21/04/1936. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 127· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 213 (υποσημ. 32)· Routh, «The Montreux Convention», σ. 626.

¹³⁷⁹ Routh, ό.π., σ. 626 (υποσημ. 2).

¹³⁸⁰ Ο.π., σ. 627.

¹³⁸¹ ΔΙΑΥΕ/1936/35/1, αρ. πρωτ. 1752/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ / Κοιν: Δ/νη Τύπου, 06/07/1936. Το τηλεγράφημα του ανταποκριτή των *Times* φέρει ημερομηνία 08/07/1936 και παρατίθεται μετά από το τέλος της έκθεσης του Σιμόπουλου. Βλ. επίσης *Καθημερινή*, 07/07/1936· Routh, «The Montreux Convention», σ. 627.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Η ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΗ ΤΟΥ ΜΟΝΤΡΕ: Η ΔΕΥΤΕΡΗ ΦΑΣΗ (6 ΙΟΥΛΙΟΥ - 20 ΙΟΥΛΙΟΥ 1936) ΚΑΙ Η ΥΠΟΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ

Έχοντας αφήσει ζητήματα αδιευθέτητα, όπως ο καθορισμός της χωρητικότητας και οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα λάμβανε χώρα ο διάπλους των Στενών από τα πολεμικά σκάφη, η συνδιάσκεψη συνήλθε εκ νέου στις 6 Ιουλίου. Κατά τη διάρκεια των επόμενων δύο εβδομάδων, οι διενέξεις μεταξύ της βρετανικής και της σοβιετικής αντιπροσωπείας συνεχίστηκαν, όπως και στο πρώτο στάδιο της συνδιάσκεψης. Ωστόσο, οι αντιπαραθέσεις αυτές δεν αφορούσαν πλέον τις τουρκικές προτάσεις, αλλά εκείνες που διατυπώθηκαν σε ένα νέο προσχέδιο, που παρουσίασε η Μεγάλη Βρετανία. Η ουσία και ο στόχος του βρετανικού προσχεδίου ήταν η αποφυγή μετατροπής της Μαύρης Θάλασσας σε *Mare Clausum*. Προς τούτο, οι διαπραγματεύσεις που διεξήχθησαν τόσο επίσημα όσο και στο παρασκήνιο -κυρίως σε αυτό- περιέκλειαν ένα εύρος θεμάτων που κυμαίνονταν από τις τεχνικές λεπτομέρειες του εκτοπίσματος των πολεμικών σκαφών έως το καίριο πρόβλημα της ουδετερότητας της Τουρκίας σε περίπτωση πολεμικής σύρραξης. Τελικά, ύστερα από αμοιβαίους συμβιβασμούς -ιδίως από τη βρετανική πλευρά- υπογράφηκε η Σύμβαση των Στενών, η οποία κατοχύρωνε το δικαίωμα της Τουρκίας να επαναστρατιωτικοποιήσει την αφοπλισμένη ζώνη τους. Ταυτόχρονα, και χωρίς να γίνει ξεχωριστή αναφορά, το κείμενο της σύμβασης εξουσιοδοτούσε την Ελλάδα να επανεξοπλίσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη.

1. Το βρετανικό προσχέδιο για το καθεστώς των Στενών

Λαμβάνοντας υπόψη τις τελευταίες διαπραγματεύσεις της Γενεύης, όπου δόθηκε η υπό αίρεση έγκριση του Λιτβίνοφ στην πρόταση του Ήντεν για την αναλογική κλιμάκωση της χωρητικότητας των πολεμικών πλοίων, καθώς και τις απόψεις του ίδιου του υπουργού Εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας, το Φόρεϊν Όφισ συνέταξε στις 2 Ιουλίου προσχέδιο σύμβασης βασισμένο στο προσχέδιο της τουρκικής κυβέρνησης. Απαντώντας στην αδικαιολόγητη, όπως τη χαρακτήρισε σε επιστολή του προς τον Μπένετ, κριτική του Ναυαρχείου ότι δεν είχε ληφθεί το κείμενο της Λωζάννης ως βάση συζητήσεων, ο Ρέντελ υπερασπίστηκε αυτή την επιλογή του Φόρεϊν Όφισ ισχυριζόμενος ότι, εφόσον οι τουρκικές προτάσεις είχαν λάβει τη μορφή ενός νέου συμβατικού

κειμένου, το οποίο είχε αποδεχθεί η συνδιάσκεψη ως βάση συζητήσεων, θα ήταν αδύνατο τόσο ο ίδιος όσο και οι Στάνχοουπ και Φιτζμώρις να ακολουθήσουν κάποια άλλη διαδικαστική μέθοδο¹³⁸².

Στη συνέχεια ο Ρέντελ ανέφερε ότι οι προτάσεις του πλοιάρχου Μακντόναλντ όσον αφορά τις διατάξεις για τα εμπορικά πλοία και το ζήτημα των υγειονομικών τελών θα έπρεπε να επισυναφθούν σε παράρτημα. Εντούτοις εξέφρασε την ανησυχία του ότι για να επιτευχθεί συμφωνία για το άρθρο 2 του τουρκικού προσχεδίου, ο συμβιβασμός ήταν απαραίτητος από την πλευρά των Βρετανών. Το βρετανικό προσχέδιο είχε λάβει την έγκριση του νομικού συμβούλου του Φόρεϊν Όφισ Ουίλιαμ Μάλκιν, ο οποίος πρότεινε ορισμένες τροποποιήσεις που έγιναν αποδεκτές και θα συζητείτο στη Γενεύη με τον Ήντεν, τον λόρδο Στάνλεϋ, τον Στάνχοουπ και πιθανόν με τους Λιτβίνοφ, Αράς και Πωλ-Μπονκούρ¹³⁸³.

Το προσχέδιο των Βρετανών αποτελείτο από 26 άρθρα αντί των 13 του τουρκικού και ήταν πολύ περισσότερο λεπτομερές από εκείνο. Ο Νικόλαος Πολίτης στην έκθεση με την οποία ενημέρωσε τον Μεταξά για το χρονικό της συνδιάσκεψης, έγραφε σε γενικές γραμμές τα εξής:

«[...] Μεταξύ των δύο σχεδίων υπήρχον σημαντικά διαφοραί επί σπουδαιοτάτων σημείων, ως π.χ. α) επί του ανωτάτου ορίου των ναυτικών δυνάμεων ξένων Κρατών εν τοις Στενοίς (15 χιλ. τόννων αντί 14 χιλ.) και εν τη Μαύρη Θαλάσση (30 χιλ. τόννων και εν περιπτώσει αυξήσεως του μεγαλειτέρου εν τη θαλάσση ταύτη στόλου παροχθίου τινος Κράτους μέχρι 45 χιλ. αντί 28.000), β) επί της μη διακρίσεως, ην εδέχετο εν τινι μέτρω το τουρκικόν σχέδιον, όσον αφορά το νέον καθεστώς των Στενών, μεταξύ των ναυτικών δυνάμεων των παροχθίων της Μαύρης Θαλάσσης Κρατών και εκείνων των μη παροχθίων - γ) επί της επιφυλάξεως, ην δεν έκαμνε το τουρκικόν σχέδιον, του δικαιώματος, εν περιπτώσει πολέμου κατά τον οποίον η Τουρκία δεν θα ήτο εμπόλεμος, ελευθέρας διελεύσεως των ναυτικών δυνάμεων των εμπολέμων - δ) επί της ενάρξεως της ισχύος της νέας συμβάσεως, ήτις, κατά το τουρκικόν σχέδιον, προεβλέπετο από της ημέρας της υπογραφής, ενώ κατά το αγγλικόν σχέδιον, υπεβάλλετο εις την επικύρωσιν της συμβάσεως παρ' όλων των συμβαλλομένων - ε) επί της διάρκειας της συμβάσεως ήτις, 15ετής κατά το τουρκικόν σχέδιον, ήτο, κατά το αγγλικόν 50ετής. [...]»¹³⁸⁴.

Αναλυτικά, οι μεταβολές που επέφερε το βρετανικό προσχέδιο σε σύγκριση με το τουρκικό ήταν οι ακόλουθες:

¹³⁸² DBFP/II/XVI/516 [E 4175/26/44], Letter from Mr. Rendel (Montreux) to Mr. Sterndale Bennett, 03/07/1936.

¹³⁸³ DBFP/II/XVI/516 [E 4175/26/44], Letter from Mr. Rendel (Montreux) to Mr. Sterndale Bennett, 03/07/1936. Deluca, *Great Power*, σ. 183 (υποσημ. 302).

¹³⁸⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 3-4.

Το προοίμιο και το άρθρο 1 επανεπιβεβαίωναν την αρχή της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας των Στενών, η οποία ήταν ενσωματωμένη στη Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης, αλλά είχε παραλειφθεί στο τουρκικό προσχέδιο. Τη διατήρηση της ισχύος αυτής της αρχής χωρίς χρονικό περιορισμό προέβλεπε και το άρθρο 25. Με άλλα λόγια, όποιες μεταγενέστερες μεταβολές και αν προκαλούνταν στη σύμβαση, η αρχή αυτή δεν θα καταλυόταν.

Στο πρώτο κεφάλαιο (εμπορικά πλοία, άρθρα 2-6), το άρθρο 2 προέβλεπε ότι εμπορικά σκάφη θα ήταν όλα εκείνα που δεν ήταν πολεμικά και βοηθητικά πλοία. Το νέο στοιχείο που εισήγαγε το βρετανικό προσχέδιο ήταν ότι σύμφωνα με το άρθρο 3 η Τουρκία δεν θα χρέωνε τέλη για τον υγειονομικό έλεγχο των πλοίων που διέρχονταν *en transit* τα Στενά χωρίς να προσεγγίζουν ένα τουρκικό λιμάνι και δεν θα προέβαινε στην αύξηση των καταβαλλόμενων τελών επί των πλοίων που ελλιμενίζονταν σε τουρκικό λιμάνι.

Στο δεύτερο κεφάλαιο (πολεμικά και βοηθητικά πλοία, άρθρα 7-19), το άρθρο 8 εξαιρούσε από την κατηγορία των βοηθητικών σκαφών εκείνα που είχαν σχεδιαστεί ειδικά για τη μεταφορά εύφλεκτων υγρών. Κατ' αυτό τον τρόπο, οι Βρετανοί ικανοποιούσαν την αξίωση της γαλλικής αντιπροσωπείας ότι ο συγκεκριμένος τύπος των πλοίων θα έπρεπε να υπόκειται στους κανονισμούς που διείπαν τα εμπορικά σκάφη.

Το άρθρο 10 (αντίστοιχο άρθρο 6, §α του τουρκικού προσχεδίου) προέβλεπε ότι η προθεσμία αναγγελίας που απαιτείτο από την τουρκική κυβέρνηση για τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη θα μειωνόταν σε 15 ημέρες.

Το άρθρο 11 (αντίστοιχο άρθρο 6, §β του τουρκικού προσχεδίου) καθόριζε ότι το μέγιστο όριο χωρητικότητας ενός πολεμικού πλοίου που θα διέπλεε τα Στενά ανά πάσα στιγμή θα έπρεπε να μειωθεί στο ήμισυ της χωρητικότητας του τουρκικού στόλου ή στους 15.000 τόνους, αντί του απόλυτου ορίου των 14.000. Επίσης, το βρετανικό προσχέδιο παρέλειπε την αναφορά στην παράγραφο (η) του άρθρου 6 του τουρκικού προσχεδίου που επέτρεπε στις παράκτιες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας να διέλθουν τα Στενά με ένα μόνο πλοίο χωρητικότητας έως 25.000 τόνων, ύστερα από ειδική άδεια της τουρκικής κυβέρνησης.

Το άρθρο 14 προέβλεπε ότι οι παραπάνω περιορισμοί δεν θα απέτρεπαν την επίσκεψη ενός στόλου οποιουδήποτε μεγέθους σε λιμάνι της Τουρκίας, ύστερα από πρόσκληση της τουρκικής κυβέρνησης, υπό τον όρο ότι αυτός ο στόλος θα εξερχόταν της ζώνης των Στενών ακολουθώντας την ίδια οδό δια της οποίας είχε εισέλθει.

Για τον διάπλου των πολεμικών πλοίων των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων σε περίοδο ειρήνης, το άρθρο 15 (άρθρο 6, §γ του τουρκικού προσχεδίου) προέβλεπε ότι η χωρητικότητά τους δεν θα υπερέβαινε το όριο των 30.000 τόνων (σε σύγκριση με τους 28.000 τόνους του τουρκικού προσχεδίου). Ειδική πρόβλεψη επέτρεπε στις μη παράκτιες Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας να

αυξήσουν τη χωρητικότητα των σκαφών τους έως το μέγιστο όριο των 45.000 τόνων, στην περίπτωση που ο μεγαλύτερος στόλος της Μαύρης Θάλασσας προέβαινε στην αύξηση της χωρητικότητάς του σε ποσοστό όχι μεγαλύτερο του 10%. Η χωρητικότητα, η οποία θα μπορούσε να έχει η οποιαδήποτε μη Παρευξείνια Δύναμη στη Μαύρη Θάλασσα, θα περιοριζόταν κατά 3/4 της επιτρεπόμενης συνολικής χωρητικότητας των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων. Εντούτοις, αν οποιοδήποτε κράτος δεν διέθετε καμία ναυτική δύναμη στη Μαύρη Θάλασσα ή διέθετε δύναμη χωρητικότητας μικρότερης των 10.000 τόνων και επιθυμούσε να στείλει για ανθρωπιστικούς σκοπούς στη θάλασσα αυτή μια ναυτική δύναμη, το κράτος αυτό θα έπρεπε να έχει το δικαίωμα, ύστερα από την ειδική εξουσιοδότηση της τουρκικής κυβέρνησης, να στείλει πλοία ή να αυξήσει την υπάρχουσα χωρητικότητα της δύναμής του έως του μέγιστου ορίου των 10.000 τόνων, παρά τις προβλέψεις των προηγούμενων άρθρων. Ναυτικές δυνάμεις που θα αποστέλλονταν στη Μαύρη Θάλασσα για οποιονδήποτε άλλο λόγο, δεν θα παρέμεναν περισσότερο από ένα μήνα.

Σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 16 (άρθρο 7 του τουρκικού προσχεδίου), ο διάπλους των πολεμικών πλοίων σε περίοδο πολέμου και στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν ουδέτερη θα υπαγόταν στους ίδιους κανονισμούς που ίσχυαν για τον διάπλου τους και σε περίοδο της ειρήνης, υπό την προϋπόθεση ότι δεν θα απέβαινε εις βάρος των δικαιωμάτων μιας εμπόλεμης Δύναμης.

Το άρθρο 17 (άρθρο 8 του τουρκικού προσχεδίου) όριζε ότι, στην περίπτωση πολέμου στον οποίο η Τουρκία θα ήταν εμπόλεμη, ο διάπλους των πολεμικών πλοίων θα υπαγόταν στη διακριτική της ευχέρεια.

Το άρθρο 18 (άρθρο 9 του τουρκικού προσχεδίου) προέβλεπε ότι, αν ενόψει μιας επικείμενης απειλής πολέμου, η Τουρκία αποφάσιζε να εφαρμόσει τις πρόνοιες του άρθρου 17, θα έπρεπε όχι μόνο να ειδοποιήσει το Συμβούλιο της ΚτΕ και τα υπογράψαντα μέρη της σύμβασης, αλλά και να ακυρώσει τα λαμβανόμενα από εκείνη μέτρα πάραυτα, στην περίπτωση που το Συμβούλιο αποφαινόταν κατά πλειοψηφία 2/3 ότι αυτά τα μέτρα δεν δικαιολογούνταν.

Το άρθρο 20 του τρίτου κεφαλαίου του προσχεδίου της βρετανικής αντιπροσωπείας (άρθρο 11 του τουρκικού προσχεδίου) ρύθμιζε το καθεστώς του εναέριου διάπλου των Στενών από τα πολιτικά αεροσκάφη, του οποίου οι διατάξεις ήταν λιγότερο περιοριστικές από εκείνες του τουρκικού προσχεδίου. Συνεπώς, προβλεπόταν ότι η Τουρκία σύμφωνα με τους εθνικούς της κανονισμούς, δεσμευόταν να παράσχει τις αναγκαίες διευκολύνσεις για τον ασφαλή διάπλου των πολιτικών αεροσκαφών, ανεξαρτήτως της προέλευσης ή της εθνικότητάς τους, μεταξύ της Ευρώπης και της Ασίας από τη μια πλευρά και μεταξύ της Μεσογείου και της Μαύρης Θάλασσας από την άλλη.

Το άρθρο 21 (τέταρτο κεφάλαιο του βρετανικού προσχεδίου) προέβλεπε τη διατήρηση της Διεθνούς Επιτροπής των Στενών -πρόβλεψη που παραλείποταν στο τουρκικό προσχέδιο- και της

συνέχισης των λειτουργιών της όσον αφορά τη συλλογή στατιστικών δεδομένων και την παροχή των αναγκαίων πληροφοριών για την εφαρμογή των άρθρων 11 και 15.

Το άρθρο 23 του ίδιου κεφαλαίου περιλάμβανε σε ένα μόνο άρθρο τις ποικίλες αναφορές του τουρκικού προσχεδίου αναφορικά με τις υποχρεώσεις που απέρρεαν για την Τουρκία από το Σύμφωνο της ΚτΕ.

Τέλος, τα άρθρα 24-26 του βρετανικού προσχεδίου (πέμπτο κεφάλαιο) όριζαν ότι η παρούσα σύμβαση θα καταργούσε τη Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης (άρθρο 24) και θα παρέμενε σε ισχύ για μια περίοδο 50 ετών αντί των 15 που είχαν προτείνει οι Τούρκοι. Η καταγγελία της σύμβασης θα γινόταν με ανακοίνωση δύο ετών πριν από τη λήξη της (άρθρο 25). Τέλος, στη λήξη κάθε πενταετούς περιόδου κάθε μία από τις Δυνάμεις είχε το δικαίωμα να προτείνει τις τροποποιήσεις των άρθρων 11 και 15 που έκρινε απαραίτητες (άρθρο 26)¹³⁸⁵.

Παρά το γεγονός ότι το προσχέδιο σύμβασης της βρετανικής αντιπροσωπείας περιείχε σημεία που είχαν ήδη συμφωνηθεί από τους Ήντεν και Λιτβίνοφ στη Γενεύη, η εισαγωγή ενός αριθμού νέων διατάξεων που αντικατόπτριζε την επιθυμία των Βρετανών να θέσουν επί τάπητος ζητήματα μεγαλύτερης πολιτικής σημασίας από τα καθαρά τεχνικά, ήταν εντελώς δυσάρεστη στη σοβιετική αντιπροσωπεία με αποτέλεσμα να οξυνθεί η μεταξύ τους αντιπαράθεση και να διακινδυνεύσει η επιτυχής έκβαση της συνδιάσκεψης¹³⁸⁶. Όμως, εκτός των Σοβιετικών, και οι Τούρκοι αμφέβαλλαν ως προς την αποδοχή του. Ο Ραφαήλ από την Άγκυρα τηλεγραφούσε ότι το Πρακτορείο της Ανατολής -το οποίο δημοσίευσε το βρετανικό προσχέδιο στις 8 Ιουλίου- συμπέρανε ότι «[...] *το κείμενον τούτο δεν έκαμε καλήν εντύπωσιν εν Αγκύρα [...]*»¹³⁸⁷, συμπέρασμα που επιβεβαίωσε και ο ίδιος ο πρεσβευτής της Ελλάδας από τη συνομιλία του με τον Σαράτσογλου, ο οποίος του «[...] *εφάνη σήμερον ολιγότερον αισιόδοξος ως προς τας εργασίας της συνδιασκέψεως. [...]*»¹³⁸⁸. Πράγματι, ο Ίνονου έκρινε ότι το προσχέδιο της βρετανικής αντιπροσωπείας ερχόταν σε πλήρη αντίθεση με τα σοβιετικά συμφέροντα, ενώ ορισμένα του άρθρα δεν λάμβαναν υπόψη τους και τα τουρκικά. Ως εκ τούτου, ο πρωθυπουργός της τουρκικής κυβέρνησης έδωσε εντολή στο Πρακτορείο της Ανατολής να το καταδικάσει δημόσια, ενώ ζήτησε και εξηγήσεις από τον Αράς που το είχε αποδεχθεί ως βάση συζήτησης¹³⁸⁹.

¹³⁸⁵ Για τα άρθρα του βρετανικού προσχεδίου βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, ό.π., σ. 287-295· DBFP/II/XVI/517, No 16 [E 4178/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office. Βλ. επίσης Deluca, *Great Power*, σ. 77-79· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 128-129· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 214-216· Routh, «The Montreux Convention», σ. 628-630· Warsamy, *La Convention*, σ. 102-109.

¹³⁸⁶ Deluca, ό.π., σ. 77· Routh, ό.π., σ. 627-628.

¹³⁸⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1792, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 08/07/1936.

¹³⁸⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. τηλ. 1789, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 08/07/1936. Ο Ραφαήλ δεν κατονομάζει τον Σαράτσογλου, αλλά αναφέρεται σε εκείνον ως «*Τούρκος Υπουργός Εξωτερικών*». Φυσικά δεν εννοεί τον Αράς, ο οποίος βρισκόταν στο Μοντρέ.

¹³⁸⁹ Akgün, «Great Powers», σ. 72.

Το προσχέδιο αποτελούσε μια σαφή έκφραση της βρετανικής πολιτικής στο Ζήτημα των Στενών τη συγκεκριμένη περίοδο. Καταρχάς οι Βρετανοί θεωρούσαν αδιαπραγμάτευτη την αρχή της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας των Στενών, η οποία θα εποπτευόταν από ένα διεθνές όργανο και την οποία επιδίωκαν να την καταστήσουν όσο το δυνατό πιο ανθεκτική στον χρόνο. Κατά δεύτερο λόγο, ήταν αποφασισμένοι να διατηρήσουν την αρχή της αμοιβαιότητας ως προς τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία των Παρευξείνιων και μη Δυνάμεων και να υποστηρίξουν την άποψη ότι ο Εύξεινος Πόντος αποτελούσε ανοικτή θάλασσα¹³⁹⁰.

Η άποψη της βρετανικής κυβέρνησης εξαρχής ήταν ότι δεν θα έπρεπε να τεθεί ο προβλεπόμενος από το τουρκικό προσχέδιο περιορισμός της χωρητικότητας της ξένης ναυτικής δύναμης που θα αποστελλόταν στη Μαύρη Θάλασσα στους 28.000 τόνους, αλλά ότι αυτή έπρεπε να βασιστεί

«[...] επί του όγκου των ευρισκομένων εντός του Ευξείνου στόλων (των οποίων ο ρωσικός είναι ο ισχυρότερος). Εν η περιπτώσει ετίθετο ωρισμένον όριον χωρητικότητος, αι εντός του Ευξείνου Δυνάμεις θα ηδύναντο να προβώσιν εις ναυπηγήσεις κατ' αρεσκείαν, εν τη ασφαλεί γνώσει ότι ο είσπλους ξένων πολεμικών σκαφών θα υπέκειτο εις τους ως άνω περιορισμούς. [...].

Έτερον σπουδαίον σημείον είναι και το ζήτημα των δικαιωμάτων των εμπολέμων εν περιπτώσει πολεμικής συρράξεως, καθ' ην η Τουρκία θα ήτο ουδετέρα. Κατά το τουρκικόν σχέδιον, ο ρωσικός στόλος του Ευξείνου ή και αι ναυτικάί δυνάμεις άλλων Κρατών επί της θαλάσσης ταύτης θα ηδύναντο να έχουν ελευθέραν διέξοδον προς την Μεσόγειον, ενώ αι άλλαι Δυνάμεις θα είχαν περιορισμένον τον είσπλου εις τον Εύξεινον. Ο ρωσικός στόλος, λόγου χάριν [...] θα ηδύνατο να εξέλθει εις την Μεσόγειον, να συνάψει μάχην προς αντίπαλόν τινα εν τη θαλάσση ταύτη και να επαναπλεύσει ακωλύτως εις τον Εύξεινον προς ανασυγκρότησιν και επισκευήν, εν απολύτω ασφαλείαν, ενώ ταυτοχρόνως, της Τουρκίας ενεργούσης ως ενόπλου θυρωρού, ο αντίπαλος στόλος θα ημποδίζετο έξωθεν της εισόδου του Ελλησπόντου και δεν θα ηδύνατο να παρακολουθήσει τον ρωσικόν στόλον, καίτοι δυνάμει του διεθνούς δικαίου θα εδικαιούτο να προβεί εις την δίωξίν του μέσω των Στενών.

Παρεκτός των γενικότερων τούτων και ευρυτέρας σπουδαιότητος σημείων, το βρετανικόν προσχέδιον προτείνει επίσης καλυτέρους όρους υπέρ της Βρετανικής εμπορικής ναυτιλίας της ποιουμένης χρήσιν των Στενών, καθώς και υπέρ της αστικής αεροπλοΐας της κυκλοφορούσης υπέρθεν αυτών. Δια της γινομένης δε προτάσεως όπως διατηρηθεί η εν Κων/πόλει Διεθνής Επιτροπή επί των Στενών καταφαίνεται η πρόθεσις της Βρετανικής Κυβερνήσεως όπως, εν

¹³⁹⁰ Routh, «The Montreux Convention», σ. 630.

πλήρει σεβασμό προς την τουρκική κυριαρχίαν εμμένει εις τον ισχυρισμόν της ότι τα Στενά αποτελούν διεθνή θαλασσίαν διέξοδον.»¹³⁹¹.

Σύμφωνα με τον Πίτερ Χέννικερ-Χήτον (1909-1976), ιδιαίτερο γραμματέα του επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας κατά τη διάρκεια της τελικής φάσης της συνδιάσκεψης λόρδου Στάνλεϋ, με το νέο προσχέδιο η Μεγάλη Βρετανία προέβαινε σε σημαντικές παραχωρήσεις, οι οποίες όμως κρίνονταν απαραίτητες. Λόγου χάριν αποδεχόταν την περίοδο γνωστοποίησης για την πρόθεση εισόδου των πλοίων στα Στενά και τη συνολική χωρητικότητα των πολεμικών σκαφών των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων στο καθορισμένο όριο των 30.000 τόνων με περιορισμένη διάρκεια παραμονής τους εντός της Μαύρης Θάλασσας. Μολονότι αυτή η χωρητικότητα θα μπορούσε να αυξηθεί στους 45.000 τόνους με βάση το κριτήριο της αναλογικής αύξησης της χωρητικότητας των στόλων της Μαύρης Θάλασσας, αποτελούσε ένα περιορισμό πολύ περισσότερο αυστηρό σε σχέση με εκείνον της Σύμβασης της Λωζάννης, ιδιαίτερα από τη στιγμή που η χωρητικότητα του σοβιετικού στόλου στη Μαύρη Θάλασσα ανερχόταν στους 60.000 τόνους. Επίσης, αποδεχόταν ανάλογο με της Μαύρης Θάλασσας κριτήριο και για τη Θάλασσα του Μαρμαρά, δηλαδή τον περιορισμό της χωρητικότητας των πολεμικών σκαφών των ξένων Δυνάμεων στο ήμισυ της χωρητικότητας του ενεργού τουρκικού στόλου με ελάχιστο όριο τους 15.000 τόνους χωρητικότητας των πλοίων που θα επιτρεπόταν να διαπλέουν τα Στενά ανά πάσα στιγμή. Η χωρητικότητα αυτή δεν θα έπρεπε να αποτελείται από περισσότερες από εννέα μονάδες. Άλλες αξιοσημείωτες παραχωρήσεις αφορούσαν την απαγόρευση διέλευσης των υποβρυχίων και την απουσία διάταξης για τον εναέριο διάπλου των Στενών από τα πολεμικά αεροσκάφη. Επιπλέον, αν σε περίοδο ειρήνης η Τουρκία θεωρούσε ότι βρισκόταν υπό πολεμική απειλή θα μπορούσε να απαγορεύει την είσοδο των Στενών στους εμπολέμους, όπως και στην περίπτωση που θα εμπλεκόταν σε πόλεμο με μία μη Παράκτια Δύναμη της Μαύρης Θάλασσας. Οι προβλέψεις της σύμβασης θα υπάγονταν στα δικαιώματα και στα καθήκοντα της Τουρκίας που απέρρεαν από το Σύμφωνο της ΚτΕ¹³⁹².

Ως αντάλλαγμα των παραχωρήσεών της, η Μεγάλη Βρετανία ευελπιστούσε στην αναγνώριση της αρχής της ελευθερίας του διάπλου των Στενών, στη διατήρηση της Διεθνούς Επιτροπής των Στενών και στην εφαρμογή του κριτηρίου της χωρητικότητας των πολεμικών πλοίων στη Θάλασσα του Μαρμαρά τόσο για τις Παρευξείνιες όσο και για τις μη Παρευξείνιες Δυνάμεις. Προσδοκούσε, επίσης, την αναγνώριση των δικαιωμάτων των εμπολέμων σε συνθήκες που περιόριζαν τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη και τη μη διάκριση μεταξύ των

¹³⁹¹ ΔΙΑΥΕ/1936/35/1, αρ. πρωτ. 1752/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ / Κοιν: Δ/ση Τύπου, 06/07/1936.

¹³⁹² BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936.

εμπολέμων από την Τουρκία στην περίπτωση που παρέμενε ουδέτερη, εκτός αν αυτό απαιτείτο από τις υποχρεώσεις της ως μέλους της ΚτΕ¹³⁹³.

2. Το βρετανικό προσχέδιο ενόπιον της ολομέλειας και οι διαπραγματεύσεις για τη διαμόρφωση του τελικού κειμένου της Σύμβασης του Μοντρέ

Κατά τη διάρκεια της συνεδρίασης της τεχνικής επιτροπής της 3ης Ιουλίου, η βρετανική αντιπροσωπεία γνωστοποίησε την πρόθεσή της να καταθέσει το δικό της τροποποιημένο σχέδιο¹³⁹⁴. Το κείμενο διανεμήθηκε στους αντιπροσώπους την επομένη και έγινε αποδεκτό ως βάση συζήτησης στην ολομέλεια της 6ης Ιουλίου, στην έναρξη της δεύτερης φάσης των διαπραγματεύσεων της συνδιάσκεψης. Ο Λιτβίνοφ εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για αυτή την εξέλιξη, διότι κατά τη γνώμη του η συνδιάσκεψη όχι μόνο αναιρούσε την αρχική της απόφαση, δηλαδή την αποδοχή του τουρκικού σχεδίου ως βάση συζήτησης, αλλά, επίσης, περιπλεκόταν η επικοινωνία των εθνικών αντιπροσωπειών με τις κυβερνήσεις τους. Για τον λόγο αυτό, ζήτησε την παράλληλη εξέταση και των δύο προσχεδίων. Τελικά, η συνδιάσκεψη ύστερα από τη σύσταση του Τιτουλέσκου αποφάσισε να πορευτεί με βάση ένα έγγραφο, το οποίο θα περιείχε ένα συγκριτικό πίνακα του τουρκικού προσχεδίου και της τροποποιημένης βρετανικής εκδοχής αυτού¹³⁹⁵.

Περνώντας στην κατ' άρθρο εξέταση του βρετανικού προσχεδίου, οι αντιπρόσωποι ύστερα από πρόταση του Αράς αποφάσισαν την αναβολή της συζήτησης για το προοίμιο έως ότου να επιτευχθεί συμφωνία για το τελικό κείμενο της σύμβασης¹³⁹⁶. Στις 13 Ιουλίου ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας πρότεινε την τροποποίηση της διατύπωσης του προοιμίου κατά τρόπο που να διαφυλάσσει την ασφάλεια της Τουρκίας εντός της ζώνης των Στενών και εκείνη των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας¹³⁹⁷. Όταν τελικά στη συνεδρίαση της 16ης Ιουλίου το προοίμιο υιοθετήθηκε στην τελική του μορφή¹³⁹⁸, η ερμηνευτική του διάσταση σε σχέση με εκείνη του αντίστοιχου προοιμίου της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης είχε καταστεί περισσότερο συσταλτική. Ενώ η Σύμβαση της Λωζάννης

«[...] απεσκόπη εις την εφαρμογήν της ελευθέρας διελεύσεως δια των Στενών υπέρ όλων των Κρατών, προς το συμφέρον της γενικής ειρήνης και του διεθνούς εμπορίου, η νέα

¹³⁹³ BDFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936.

¹³⁹⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 233.

¹³⁹⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 59-62· Akgün, «Great Powers», σ. 72· Deluca, *Great Power*, σ. 183 (υποσημ. 302).

¹³⁹⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 62· DBFP/II/XVI/518, No 25 [E 4181/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 06/07/1936.

¹³⁹⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 121.

¹³⁹⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 165-166.

σύμβασις παρουσιάζεται ως κανονισμός της εν λόγω διελεύσεως προς το συμφέρον του διεθνούς εμπορίου αλλά εν τω πλαισίου της ασφαλείας της Τουρκίας και, εν τινι μέτρω, της ασφαλείας των παροχθίων Κρατών της Μαύρης Θαλάσσης. [...]»¹³⁹⁹.

Το υποβληθέν από την τουρκική αντιπροσωπεία προσχέδιο εκδήλωνε την πρόθεση της Τουρκίας να τονιστεί περισσότερο η ιδέα της κυριαρχίας της στα Στενά και να αποσιωπηθεί η αρχή του ελεύθερου διάπλου. Ως προς το πρώτο σημείο, το τουρκικό προσχέδιο περιείχε «[...] *λίαν περιεργον διατύπωσιν (άρθρ. 12) κατά την οποίαν αι διατάξεις της νέας συμβάσεως δεν ηδύναντο να επεκταθώσιν ή να ερμηνευθώσιν εις βάρος της τουρκικής κυριαρχίας επί των Στενών [...]»¹⁴⁰⁰. Αντίθετα, το άρθρο 22 του βρετανικού προσχεδίου προέβλεπε ότι «[...] *υπό την επιφύλαξιν των διατάξεων της νέας συμβάσεως, ας η Τουρκία ελευθέρως εδέχθη, η τουρκική κυριαρχία παραμένει άθικτος επί των διεπομένων παρά της συμβάσεως εδαφών και χωρικών υδάτων. [...]»¹⁴⁰¹. Συνεπώς, η σύμβαση δεν θα μπορούσε να θίξει τα ανήκοντα στην πλήρη κυριαρχία της τουρκικής κυβέρνησης δικαιώματα της αστυνόμευσης και της δικαστικής αρμοδιότητας¹⁴⁰².**

Όταν όμως κατά τη διάρκεια της ενδέκατης συνεδρίασης (9 Ιουλίου) υπό την προεδρία του Πολίτη το άρθρο ήρθε προς συζήτηση, η ρουμανική αποστολή

«[...] εξανέστη εναντίον της φράσεως, ‘ας η Τουρκία ελευθέρως εδέχθη’, και τούτο προφανώς διότι θεώρει επικίνδυνον δια τα εθνικά της συμφέροντα να αναγνωρίση δια του εμμέσου τούτου τρόπου ότι αι μη ελευθέρως γινόμεναι δεκταί συμβάσεις (ως η Συνθήκη του Τριανόν) στερούνται πλήρους αξίας. [...]»¹⁴⁰³.

Μπροστά στην αντίδραση του Πέλλα ως προς τη διατήρηση της συγκεκριμένης φράσης και «[...] *της δυσκολίας να διατυπωθή άνευ ταύτης ικανοποιητικώς το κείμενον [...]»¹⁴⁰⁴, ο Ρέντελ υποχρεώθηκε να μην επιμείνει, μολονότι σημείωσε την ανάγκη διατήρησης ισορροπίας μεταξύ των δύο αρχών που περιλαμβάνονταν στο άρθρο, δηλαδή των διατάξεων της σύμβασης από τη μια πλευρά και της τουρκικής κυριαρχίας από την άλλη. Τελικά, «[...] *η Τουρκική αποστολή παρητήθη της περί ής πρόκειται διατάξεως. [...]»¹⁴⁰⁵.**

Ως προς το δεύτερο σημείο, με την επιμονή της βρετανικής αντιπροσωπείας

¹³⁹⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 6.

¹⁴⁰⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 7.

¹⁴⁰¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 7.

¹⁴⁰² Warsamy, *La Convention*, σ. 107.

¹⁴⁰³ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 7.

¹⁴⁰⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 7.

¹⁴⁰⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 7. Βλ. επίσης *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 107-109· DBFP/II/XVI/530, No 41 [E 4326/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 10/07/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 129.

«[...] εγένετο ρητή μνεία της αρχής της ελευθέρως διελεύσεως (άρθρ. 1ον), ήτις και εθεωρήθη ανωτέρα της συμβάσεως και ως εκ τούτου, μη υποκειμένη εις την περιορισμένην διάρκειαν αυτής (άρθρ. 28, εδ. 2).

Εν τούτοις η εν λόγω αρχή δεν έχει πλέον την ευρύτητα ην είχε εν τη συμβάσει της Λωζάννης, όπου περιελάμβανε, συν τη δια θαλάσσης διέλευσι, την δια του αέρος τοιαύτην, ενώ εν τη νέα συμβάσει δεν αφορά παρά την θαλασσίαν διέλευσιν (άρθρ. 1ον). [...]»¹⁴⁰⁶.

Παρά το γεγονός ότι η εν λόγω αρχή έγινε αποδεκτή, ο Κοντζέσκο είχε εκφράσει την επιφύλαξη, την οποία υποστήριζε και ο Πωλ-Μπονκούρ, ότι θα έπρεπε να προστεθεί αναφορά στην ελευθερία και της εναέριας ναυσιπλοΐας. Κατά συνέπεια, η συζήτηση αναβλήθηκε προκειμένου να εξεταστεί στο πλαίσιο του άρθρου 20, το οποίο αφορούσε το ζήτημα των εναέριων συγκοινωνιών υπεράνω των Στενών (Κεφάλαιο Γ', Πολιτικά και Στρατιωτικά Αεροσκάφη)¹⁴⁰⁷.

Όμως, κατά τη διάρκεια της συζήτησης του εν λόγω άρθρου, η Τουρκία «[...] υπήρξεν αδιάλλακτος. Απέκλεισε τας πτήσεις όχι μόνον των στρατιωτικών αλλά και των εμπορικών αεροπλάνων. [...]»¹⁴⁰⁸. Η τουρκική αντιπροσωπεία στη συνεδρίαση της 9ης Ιουλίου είχε ισχυριστεί ότι η όλη διαδικασία διαπραγμάτευσης της σύμβασης αφορούσε μόνο τη ζώνη των Στενών. Επομένως, δεν ενέπιπτε στην αρμοδιότητα του συμβατικού κειμένου η πρόβλεψη για τη διέλευση των αεροσκαφών μεταξύ της Ευρώπης και της Ασίας ειδικά υπεράνω της ζώνης των Στενών. Το ζήτημα αφορούσε αποκλειστικά την τουρκική κυβέρνηση, για την οποία ο Αράς ισχυριζόταν ότι ήταν κατάλληλα προετοιμασμένη ώστε να παράσχει διευκολύνσεις και να εγγυηθεί την ασφάλεια του εναέριου διάπλου και της κατά μήκος διέλευσης της ζώνης των Στενών από τα αεροσκάφη, υπό τον όρο ότι δεν θα εκτελούνταν πτήσεις υπεράνω των οχυρωμένων ζωνών. Τελικά, ύστερα από την πρόταση του υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας για την πρόθεση υποβολής νέας πρότασης από την τουρκική αντιπροσωπεία, η συνδιάσκεψη αποφάσισε την παραπομπή του άρθρου στην τεχνική επιτροπή¹⁴⁰⁹. Στη σύσκεψη της τελευταίας στις 16 Ιουλίου¹⁴¹⁰, η τουρκική αντιπροσωπεία δέχθηκε τελικά

«[...] κατόπιν ιδιαιτέρων μετά της Αγγλίας και της Γαλλίας διαπραγματεύσεων, να διευκολύνη δι' άλλης οδού τας εναερίους εμπορικής συγκοινωνίας μεταξύ αφ' ενός της

¹⁴⁰⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 7.

¹⁴⁰⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 62-63· DBFP/II/XVI/518, No 25 [E 4181/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 06/07/1936.

¹⁴⁰⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 8. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 129-130.

¹⁴⁰⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 103-105· DBFP/II/XVI/527, No 35 [E 4324/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 09/07/1936.

¹⁴¹⁰ Για τη συνεδρίαση της τεχνικής επιτροπής βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 272-275.

Μεσογείου και της Μαύρης Θαλάσσης και αφ' ετέρου της Ευρώπης και της Ασίας δια του εν άρθρω 23 της συμβάσεως καθορισμένου τρόπου. [...]»¹⁴¹¹.

Έχοντας, συνεπώς, περιοριστεί στις θαλάσσιες συγκοινωνίες, η αρχή της ελεύθερης διέλευσης του διάπλου των Στενών που επανεπιβεβαιώθηκε στη Σύμβαση του Μοντρέ

«[...] τυχάνει, ως εν τη συμβάσει της Λωζάννης, πλήρους εφαρμογής όσον αφορά τα εμπορικά πλοία, άτινα, άνευ διακρίσεως σημαίας και φορτίου, δύναται να διέλθωσι κατά πάσαν ώραν, ημέρας και νυκτός, άνευ διατυπώσεων εκτός του υγειονομικού ελέγχου και άνευ καταβολής άλλων τελών εκτός των δικαιολογουμένων δια προσφερθείσας υπηρεσίας (άρθρ. 2). [...]»¹⁴¹².

Κατά τη διάρκεια της χρονοβόρας συζήτησης του πρώτου κεφαλαίου του βρετανικού προσχεδίου (άρθρα 2-6), η τάση της τουρκικής αντιπροσωπείας

«[...] ήτο να παγιώση την έναντι της συμβάσεως της Λωζάννης παράνομον είσπραξιν υγειονομικών τελών και να διατηρήση όσον ένεστι μεγαλειτέραν ελευθερίαν επιβολής άλλων τελών. Εις τούτο αντέστησαν ιδίως η αγγλική και η ρουμανική αποστολή υποστηριζόμεναι δια της δεούσης μετριοπαθείας παρά της ημετέρας και της βουλγαρικής αποστολής. [...]»¹⁴¹³.

Μολονότι ως προς το άρθρο 2 δεν διατυπώθηκαν παρατηρήσεις, ο Κοντζέσκο κατά την εξέταση του άρθρου 3 είχε εκφράσει αντιρρήσεις ισχυριζόμενος ότι νομιμοποιούσε την επιβολή των υγειονομικών τελών. Ωστόσο, ο Ρέντελ του εξήγησε λεπτομερώς ότι για αυτό το ζήτημα είχε επιτευχθεί προσωρινή συμφωνία μεταξύ της βρετανικής και της τουρκικής αντιπροσωπείας, οι όροι της οποίας περιέχονταν στο παράρτημα Α', το οποίο θα παρουσίαζε η βρετανική αντιπροσωπεία ενώπιον της ολομέλειας. Οι εξηγήσεις του Ρέντελ κατεύνασαν τις ανησυχίες του Κοντζέσκο και τελικά συμφωνήθηκε ότι το άρθρο θα γινόταν αποδεκτό υπό την προϋπόθεση της πρωτύτερης αποδοχής του παραρτήματος¹⁴¹⁴. Το παράρτημα ήρθε προς συζήτηση αρχικά στη σύσκεψη της

¹⁴¹¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 8. Το άρθρο 20 υιοθετήθηκε στη 15η συνεδρίαση της ολομέλειας (16 Ιουλίου) με τη μορφή και τη διάταξη του άρθρου 23 της σύμβασης. Βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 153-154. Ο ισχυρισμός της Δοντά ότι η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε να επιβληθούν περιορισμοί στην εναέρια ναυσιπλοΐα υπεράνω των στρατιωτικοποιημένων νησιών της Λήμνου και της Σαμοθράκης είναι σωστός. Ωστόσο, από τα πρακτικά της συνδιάσκεψης -τα οποία αποδίδουν την πλέον ολοκληρωμένη εικόνα των διαπραγματεύσεων στο Μοντρέ- δεν προκύπτει ότι η ελληνική αντιπροσωπεία υποστήριξε τους Τούρκους -όπως ισχυρίζεται η συγγραφέας- ούτε στην ολομέλεια ούτε στην τεχνική επιτροπή, στην οποία μετείχε ο Οικονόμου. Βλ. Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 130.

¹⁴¹² ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 8. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 130.

¹⁴¹³ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 8. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 130.

¹⁴¹⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 63-64· DBFP/II/XVI/518, No 25 [E 4181/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 06/07/1936.

τεχνικής επιτροπής στις 14 Ιουλίου¹⁴¹⁵ και την επομένη υιοθετήθηκε από την ολομέλεια μαζί με το άρθρο 3 (άρθρο 2 της Σύμβασης του Μοντρέ)¹⁴¹⁶.

Σχετικά με το άρθρο 4 που αφορούσε τον υγειονομικό έλεγχο των πλοίων εντός της ζώνης των Στενών, συμφωνήθηκε ύστερα από τη σύσταση του Πονσό η αναδιάταξη των παραγράφων του. Η τουρκική αντιπροσωπεία ζήτησε την επέκταση των διατάξεων του υγειονομικού ελέγχου ώστε να περιλαμβάνονται τα σκάφη που εισέρχονταν στα Στενά είτε από το Αιγαίο είτε από τη Μαύρη Θάλασσα, μολονότι δεσμεύθηκε ότι τα τέλη θα χρεώνονταν μόνο μία φορά για τη διπλή διαδρομή. Η συνδιάσκεψη συμφώνησε για την προσθήκη αυτή, αφού πρωτίτερα ο Αράς είχε εξηγήσει ότι τα υγειονομικά τέλη είχαν ήδη ελαττωθεί ένα ή δύο μήνες πρωτίτερα σε ποσοστό του 25%. Με την περαιτέρω μείωση των τελών σε ποσοστό περίπου του 50%, η συνολική μείωση θα ανερχόταν σε ποσοστό του 75%. Επίσης, ύστερα από πρόταση της ρουμανικής αντιπροσωπείας συμφωνήθηκε ότι ο υγειονομικός έλεγχος θα πραγματοποιείτο όχι μόνο σύμφωνα με τον τουρκικό κανονισμό, αλλά και εντός του πλαισίου της Διεθνούς Υγειονομικής Σύμβασης¹⁴¹⁷.

Συμφωνία υπήρξε επί του άρθρου 5, ωστόσο ο Κοντζέσκο εξέφρασε την επιφύλαξη ότι θα έπρεπε να αποσαφηνιστεί το καθεστώς του διάπλου των εμπορικών πλοίων στην περίπτωση που η Τουρκία θεωρούσε εαυτήν απειλούμενη και λάμβανε μέτρα για την ασφάλειά της. Επομένως, η ρουμανική αντιπροσωπεία εξαρτούσε την αποδοχή του άρθρου από την αντίστοιχη του άρθρου 23¹⁴¹⁸.

Τελικά, υπερίσχυσε το προτεινόμενο στο βρετανικό προσχέδιο σύστημα κατά το οποίο τα εμπορικά πλοία θα υποχρεώνονταν να πληρώνουν προς την τουρκική κυβέρνηση μόνο τα μνημονευόμενα στο παράρτημα Α' της σύμβασης τέλη, των οποίων προσδιοριζόταν το ανώτατο όριο. Οι χρεώσεις αυτές αφορούσαν τα τέλη για τον υγειονομικό έλεγχο που εισπράττονταν παράνομα από τις τουρκικές αρχές ήδη από το 1925, τους φάρους και τις ναυαγοσωστικές υπηρεσίες¹⁴¹⁹. Για την πληρωμή των τελών

«[...] ορίζεται το εις χρυσόν τιμολόγιον όπερ μόνον κοινή συγκαταθέσει όλων των συμβαλλομένων δύναται εις το μέλλον να αυξηθεί. Αφ' ετέρου η Τουρκία εδέχθη να ελαττωθή εις το ήμισυ το μέχρι τούδε βάρος των τελών τούτων. Το δι' εκάστην υπηρεσίαν προσδιορισθέν τέλος θα καταβάλληται πράγματι άπαξ κατά ταξείδιον, εις την είσοδον μόνον των Στενών, ουχί δε και εις την έξοδον.

¹⁴¹⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 258-264.

¹⁴¹⁶ Ο.π., σ. 131-132.

¹⁴¹⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 64· DBFP/II/XVI/518, No 25 [E 4181/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 06/07/1936.

¹⁴¹⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 64· DBFP/II/XVI/518, No 25 [E 4181/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 06/07/1936.

¹⁴¹⁹ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 230 (υποσημ. 70).

*Αι υπηρεσίαι της πλοηγίας και της ρυμουλκήσεως θεωρούνται προαιρετικά. Δεν προσδιορίσθη το ανώτατον όριον των σχετικών τελών, των οποίων ανέλαβεν η Τουρκία να δημοσιεύση το τιμολόγιον. [...]*¹⁴²⁰.

Οι ίδιοι κανόνες που θα ίσχυαν για τα εμπορικά πλοία σε περίοδο ειρήνης θα εφαρμόζονταν και σε περίοδο πολέμου, όταν η Τουρκία δεν θα ήταν εμπόλεμη (άρθρο 4). Στην περίπτωση που εκείνη ήταν εμπόλεμη οι κανόνες θα ίσχυαν

*«[...] μόνον δια τα μη προς την Τουρκίαν εχθρικά πλοία και εφ' όσον δεν βοηθούσιν οπωσδήποτε τον εχθρόν, δια λαθρεμπορίου πολέμου, μεταφοράς στρατευμάτων ή άλλως. Πάντως η διέλευσις εν τη περιπτώσει ταύτη, επιτρέπεται μόνον κατά την διάρκειαν της ημέρας και δια της, εις έκαστον πλοίον, υποδειχθησομένης παρά των τουρκικών αρχών οδού (άρθρ. 5). [...]*¹⁴²¹.

Η πρόβλεψη αυτή είχε προκαλέσει συζητήσεις ως προς τον καθορισμό της βοήθειας προς τον επιτιθέμενο. Η βουλγαρική αντιπροσωπεία είχε εστιάσει το ενδιαφέρον της στο κατά πόσο θα ήταν ευκαταίω να εισαχθεί ένας επιπλέον σαφής ορισμός ως προς την έννοια της βοήθειας προς τον εχθρό. Ωστόσο, ο Πολίτης ισχυρίστηκε ότι αυτό ήταν ανώφελο εφόσον οι υπάρχοντες κανόνες του Διεθνούς Δικαίου προσδιόριζαν επακριβώς αυτή την έννοια. Τελικά, το κείμενο του άρθρου παρέμεινε ως είχε και έγινε ομόφωνα αποδεκτό από τους αντιπροσώπους (συμπεριλαμβανομένου του Μαυρουδής)¹⁴²², ενώ ο Πολίτης την επομένη εκλέχθηκε πρόεδρος της συντακτικής επιτροπής¹⁴²³.

Σε περίπτωση άμεσης απειλής πολέμου εναντίον της Τουρκίας

*«[...] η διέλευσις παραμένει ελευθέρα ως εν καιρώ ειρήνης αλλά δύναται να απαγορευθή την νύκτα και δέον να συντελεσθή δια της, εις έκαστον πλοίον, προς ιδίαν αυτού ασφάλειαν λόγω ενδεχομένης εν τοις Στενοίς τοποθετήσεως ναρκών, υποδειχθησομένης παρά των τουρκικών αρχών οδού (άρθρ. 6). [...]*¹⁴²⁴.

Η συγκεκριμένη ρύθμιση προήλθε ύστερα από την επιμονή της ρουμανικής αντιπροσωπείας, η οποία είχε προτείνει ότι το δικαίωμα της Τουρκίας να απαγορεύσει την είσοδο στα Στενά θα

¹⁴²⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 9. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 130.

¹⁴²¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 9. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 130.

¹⁴²² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 65-68· DBFP/II/XVI/518, No 25 [E 4181/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 06/07/1936.

¹⁴²³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 69· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 130.

¹⁴²⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 9. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 130-131.

έπρεπε να επιβληθεί μόνο στον στόλο εκείνης της Δύναμης, την οποία η Τουρκία έκρινε ότι απειλούσε την ασφάλειά της¹⁴²⁵.

Μολονότι για τα εμπορικά πλοία το σύστημα που καθιερώθηκε στο Μοντρέ δεν απείχε σε γενικές γραμμές από εκείνο της Λωζάννης, εντούτοις οι κανονισμοί για την εκτέλεση του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη διέφεραν σε ουσιαστικά σημεία. Στη Λωζάννη

«[...] εν καιρώ μεν ειρήνης, υπήρχε πλήρης ελευθερία διελεύσεως δια τα πολεμικά πλοία πάσης κατηγορίας, φύσεως και σημαίας, με τον περιορισμόν μόνον ότι εκάστη των Δυνάμεων δεν ηδύνατο να στείλη εις την Μαύρην Θάλασσαν στόλον ανώτερον του ισχυροτέρου εν τη θαλάσση ταύτη στόλου ενός των παροχθίων Κρατών, εδικαιούτο όμως πάντως εις το κατώτερον όριον τριών μονάδων μέχρι 10.000 τόννων εκάστης, εν καιρώ δε πολέμου, εάν η Τουρκία δεν ήτο εμπόλεμος, ίσχυε το ίδιον σύστημα με την διαφοράν ότι οι ως άνω περιορισμοί δεν εφηρμόζοντο εις βάρος των εν τη Μαύρη Θαλάσση εμπολέμων και ότι απηγορεύετο εν τοις Στενοίς πάσα εχθροπραξία, και, εάν η Τουρκία ήτο εμπόλεμος, το σύστημα ίσχυε μόνον δια τα πολεμικά πλοία των ουδετέρων. [...]»¹⁴²⁶.

Με την αναγνώριση της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών η στρατηγική θέση της Τουρκίας θα μεταβαλλόταν ριζικά και η παρουσία αξιόλογου αριθμού ναυτικών δυνάμεων θα ελάττωνε την αξία των παράκτιων οχυρώσεων. Συνεπώς, η Σύμβαση του Μοντρέ καθόρισε την επιβολή επιπρόσθετων περιορισμών στις ναυτικές δυνάμεις εντός των Στενών και της Μαύρης Θάλασσας¹⁴²⁷.

Το σύστημα του διάπλου των Στενών που καθιερώθηκε με τη νέας Σύμβαση του Μοντρέ ήταν τελείως διαφορετικό από εκείνο της Λωζάννης τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και σε περίοδο πολέμου. Στα βασικά του σημεία, σε περίοδο ειρήνης το νέο συμβατικό καθεστώς των Στενών διέφερε του παλαιού ως ακολούθως:

1^ο) Η ελευθερία διελεύσεως αναγνωριζόταν μόνο στα ελαφρά σκάφη επιφανείας, στα μικρά πλοία μάχης και στα επικουρικά πλοία (άρθρο 10). Συνεπώς, αποκλείονταν τα πλοία μεγάλης χωρητικότητας, τα υποβρύχια και τα αεροπλανοφόρα. Στον κανόνα αυτό έγιναν δεκτές δύο εξαιρέσεις υπέρ των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας: η πρώτη προέβλεπε ότι τα ανήκοντα στα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας πλοία χωρητικότητας άνω των 15.000 τόνων θα μπορούσαν να διαπλέουν τα Στενά ένα προς ένα και συνοδευόμενα από δύο το πολύ τορπιλικά (άρθρο 11) και η δεύτερη ότι τα υποβρύχια που είχαν ναυπηγηθεί, αγοραστεί ή θα μετέβαιναν προς

¹⁴²⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 100-103· DBFP/II/XVI/527, No 35 [E 4324/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 09/07/1936· Dontas, ό.π., σ. 131.

¹⁴²⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 10.

¹⁴²⁷ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 131.

επισκευή εκτός της Μαύρης Θάλασσας, θα μπορούσαν και εκείνα εξίσου να διαπλέουν τα Στενά υπό τον όρο ότι θα εκτελούσαν πλου επιφανείας και ανά ένα (άρθρο 12). Επίσης, έγινε δεκτή και η εξαίρεση για τρία πεπαλαιωμένα ιαπωνικά εκπαιδευτικά πλοία άνω των 9.000 τόνων έκαστο, δύο από τα οποία θα είχαν τη δυνατότητα να επισκέπτονται ταυτόχρονα τα λιμάνια των Στενών (παράρτημα III της σύμβασης).

2^ο) Ο διάπλους των Στενών θα επιτρεπόταν μόνο κατά την διάρκεια της ημέρας (άρθρο 10).

3^ο) Για κάθε διέλευση θα απαιτείτο προειδοποίηση δια της διπλωματικής οδού προς την τουρκική κυβέρνηση. Κατά γενικό κανόνα, η διάρκεια της προειδοποίησης θα ήταν οκτώ ημέρες για τα πολεμικά πλοία των Παρευξείνιων Δυνάμεων και 15 για τα μη παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας. Κατ' εξαίρεση που έγινε δεκτή προς ικανοποίηση της Γαλλίας, η οποία ενδιαφερόταν για την ελεύθερη από τη Μαύρη Θάλασσα μεταφορά πετρελαίου, δεν θα υποχρεώνονταν να προειδοποιήσουν για την είσοδό τους στα Στενά τα ειδικά για τη μεταφορά καύσιμων υλών πλοία και τα ελαφρώς εξοπλισμένα επικουρικά πολεμικά σκάφη (άρθρ. 9), καθώς και τα αποστελλόμενα στη Μαύρη Θάλασσα πλοία για φιλανθρωπικούς σκοπούς.

4^ο) Ο διάπλους των πολεμικών πλοίων θα καθοριζόταν δυνάμει δύο περιορισμών, εκ των οποίων ο πρώτος αφορούσε την ασφάλεια της Τουρκίας και ο δεύτερος την ασφάλεια των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας. Με βάση τον πρώτο, στην περιοχή των Στενών δεν θα μπορούσαν να βρίσκονται ταυτόχρονα περισσότερα από εννέα πολεμικά πλοία συνολικής χωρητικότητας άνω των 15.000 τόνων (άρθρ. 14). Εκτός από τα πλοία μεγάλης χωρητικότητας των παρευξείνιων κρατών, των ιαπωνικών εκπαιδευτικών πλοίων και των ειδικών για τη μεταφορά καύσιμων υλών επικουρικών πλοίων, εξαιρούνταν τα πλοία που θα ελλιμενίζονταν σε λιμάνια της περιοχής των Στενών ύστερα από πρόσκληση της τουρκικής κυβέρνησης και εκείνα τα οποία κατά τη διάρκεια του διάπλου υπέστησαν αβαρία που απαιτούσε άμεση επισκευή (άρθρο 14). Σχετικά με τον δεύτερο περιορισμό, η συνολική χωρητικότητα των πολεμικών πλοίων των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων που θα βρίσκονταν εντός της Μαύρης Θάλασσας δεν θα υπερέβαινε τους 30.000 τόνους. Στην περίπτωση μελλοντικής αύξησης άνω των 10.000 τόνων της χωρητικότητας του ισχυρότερου στόλου της Μαύρης Θάλασσας, το όριο των 30.000 τόνων θα αυξανόταν αναλογικά έως 45.000 τόνους το πολύ. Κανένα μη παράκτιο κράτος της Μαύρης Θάλασσας δεν θα υπερέβαινε τα 2/3 της συνολικής χωρητικότητας, δηλαδή 20.000 μέχρι 30.000 τόνους. Τα πολεμικά πλοία των μη παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας δεν θα παρέμεναν εντός των υδάτων της πέρα από

τρεις εβδομάδες. Τέλος, η χωρητικότητα των σκαφών που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα για ανθρωπιστικούς σκοπούς δεν θα υπερέβαινε τους 8.000 τόνους¹⁴²⁸.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η συζήτηση για το καθεστώς του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη τόσο σε περίοδο ειρήνης όσο και σε περίοδο πολέμου προκάλεσε οξείες αντιπαραθέσεις μεταξύ της βρετανικής και της σοβιετικής αντιπροσωπείας. Κατά τη διάρκεια της έβδομης συνεδρίασης της ολομέλειας στις 7 Ιουλίου, η συζήτηση για το βρετανικό προσχέδιο συνεχίστηκε με την εξέταση των άρθρων 7 και 8, τα οποία έγιναν δεκτά επί της αρχής και παραπέμφθηκαν στη συντακτική επιτροπή για ήσσονος σημασίας τροποποιήσεις¹⁴²⁹. Ομοίως τα άρθρα 12 και 13 εγκρίθηκαν χωρίς περαιτέρω συζήτηση¹⁴³⁰.

Η πρώτη ουσιαστική αντιπαραθέση προκλήθηκε κατά τη συζήτηση του άρθρου 9, που αφορούσε την καθολική απαγόρευση του διάπλου των υποβρυχίων. Ο Κοντζέσκο, με την υποστήριξη της σοβιετικής και της βουλγαρικής αντιπροσωπείας, πρότεινε να επιτρέπεται σε περίοδο ειρήνης ο διάπλος των υποβρυχίων των Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας που θα αγοράζονταν από το εξωτερικό ή θα στέλνονταν προς επισκευή στη Μεσόγειο. Ωστόσο, η γαλλική αντιπροσωπεία ζήτησε την ίση μεταχείριση των υποβρυχίων με τα υπόλοιπα πολεμικά σκάφη, καθώς η Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης επέτρεπε τον διάπλου τους. Στον ισχυρισμό των Γάλλων αντιτάχθηκαν η βρετανική και η σοβιετική αντιπροσωπεία και τελικά η ολομέλεια αποδέχθηκε την πρόταση του αντιπροσώπου της Ρουμανίας υπό τον όρο ότι δεν θα μεταβαλλόταν η γενική αρχή της απαγόρευσης της διέλευσης των υποβρυχίων από τα Στενά. Πέραν τούτου, ο Λιτβίνοφ πρότεινε να επεκταθεί η απαγόρευση και στα αεροπλανοφόρα πλοία¹⁴³¹. Η προτεινόμενη τροποποίηση δεν ήταν τυχαία και ωφελούσε πλήρως τις Δυνάμεις της Μαύρης Θάλασσας, οι οποίες δεν διέθεταν αξιόλογης ισχύος πλοία αυτής της κατηγορίας, αλλά ούτε και υποβρύχια¹⁴³². Επίσης, με την προτεινόμενη εξαίρεση των αεροπλανοφόρων οι Σοβιετικοί αναμφίβολα σκόπευαν στην προστασία των βιομηχανικών περιοχών της Σοβιετικής Ένωσης στη Μαύρη Θάλασσα από μια εχθρική επίθεση από αέρος¹⁴³³.

Εντούτοις οι Στάνλεϋ και Ρέντελ δήλωσαν ότι η βρετανική αντιπροσωπεία βασιζόμενη στο γεγονός ότι η Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης δεν έκανε καμία διάκριση μεταξύ των διαφόρων

¹⁴²⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 10-13. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 131-132.

¹⁴²⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 69-70· DBFP/II/XVI/520, No 25 [E 4217/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936.

¹⁴³⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 79-80· DBFP/II/XVI/519, No 26 [E 4223/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 07/07/1936.

¹⁴³¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 70-71, 73· DBFP/II/XVI/520, No 25 [E 4217/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 79.

¹⁴³² Warsamy, *La Convention*, σ. 110.

¹⁴³³ Routh, «The Montreux Convention», σ. 639.

τύπων πολεμικών σκαφών και λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες της τουρκικής ασφάλειας, είχε κάνει δεκτή την πρόταση του τουρκικού προσχεδίου μόνο ως προς την απαγόρευση των υποβρυχίων, αλλά ήταν αντίθετη στην επέκταση της απαγόρευσης του διάπλου και στα αεροπλανοφόρα, διότι την έκρινε ως περιττή. Ο Ρέντελ προειδοποίησε τον Λιτβίνοφ ότι οι Βρετανοί θα επανεξέταζαν τη θέση τους και θα ζητούσαν νέες οδηγίες από την κυβέρνηση, αν οι παραχωρήσεις στο θέμα των υποβρυχίων επρόκειτο να οδηγήσουν σε περισσότερες εξαιρέσεις. Τότε ο Λιτβίνοφ και ο Πωλ-Μπονκούρ δήλωσαν ότι η οριστική τους τοποθέτηση θα εξαρτιόταν από τη πορεία της συζήτησης του άρθρου 15¹⁴³⁴.

Όσον αφορά το άρθρο 11, ο αντιπρόσωπος της Σοβιετικής Ένωσης ζήτησε την τροποποίησή του ώστε να καταστεί δυνατός ο διάπλους των Στενών από τα πολεμικά πλοία των Παρευξείνιων Δυνάμεων που θα υπερέβαιναν σε χωρητικότητα τους 15.000 τόνους, δηλαδή το όριο της αναλογικής κλίμακας που είχε καθοριστεί για τη Θάλασσα του Μαρμαρά. Ο Αράς από την πλευρά του πρότεινε μια πρόσθετη τροποποίηση της τελευταίας παραγράφου του άρθρου 6 του αρχικού τουρκικού προσχεδίου, η οποία παρέλειπε την αναφορά στην εκ των προτέρων παρεχόμενη ειδική εξουσιοδότηση της τουρκικής κυβέρνησης και καταργούσε το όριο της χωρητικότητας των 25.000 τόνων για τα πολεμικά πλοία των Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας που θα πραγματοποιούσαν τη διέλευση των Στενών. Με άλλα λόγια, η απαλοιφή του μέγιστου ορίου των 25.000 τόνων ενός πολεμικού σκάφους του υπάρχοντος στόλου μιας Δύναμης της Μαύρης Θάλασσας στη διατύπωση της τροποποίησης του Αράς, θα επέτρεπε στη Σοβιετική Ένωση να επιδοθεί σε μελλοντικές ναυπηγήσεις και να στέλνει ναυτικές δυνάμεις προς κάθε κατεύθυνση μη υποκειμένες σε τεχνικούς περιορισμούς¹⁴³⁵.

Ο Στάνλεϋ δήλωσε αδυναμία να αποδεχθεί την τροποποίηση και ότι θα ανέμενε επιπλέον οδηγίες από την κυβέρνηση, ενώ και οι υπόλοιπες αντιπροσωπείες εξέφρασαν επιφυλάξεις ως προς την καθολική αποδοχή ή την απόρριψη του άρθρου 11. Ιδιαίτερες μάλιστα επιφυλάξεις αφορούσαν την τελευταία του παράγραφο, η αποδοχή της οποίας θα εξαρτιόταν από την επίτευξη ικανοποιητικής συμφωνίας στο κείμενο του άρθρου 14¹⁴³⁶.

Οι οδηγίες που ανέμενε ο Στάνλεϋ δόθηκαν την επομένη (8 Ιουλίου) από το Φόρεϊν Όφισ. Η θέση της σοβιετικής αντιπροσωπείας, όπως τη συνόψισε ο Ήντεν με τηλεγράφημά του προς τη βρετανική αποστολή, ήταν η εξής:

¹⁴³⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 72-73· DBFP/II/XVI/520, No 25 [E 4217/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936· Warsamy, *La Convention*, σ. 110.

¹⁴³⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 76-77· DBFP/II/XVI/519, No 26 [E 4223/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 07/07/1936· DBFP/II/XVI/520, No 25 [E 4217/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 79-80.

¹⁴³⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 78-79· DBFP/II/XVI/519, No 26 [E 4223/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 07/07/1936.

- α) ο Λιτβίνοφ υποχώρησε από την προηγούμενη συμφωνία που καθόριζε ότι η κλίμακα του ανώτατου ορίου των 15.000 τόνων για τη Θάλασσα του Μαρμαρά θα έπρεπε να εφαρμοστεί στα πολεμικά σκάφη των Παρευξείνιων Δυνάμεων,
- β) ο αντιπρόσωπος της σοβιετικής κυβέρνησης ήταν παρ' όλα αυτά έτοιμος να συμφωνήσει ότι τα πολεμικά σκάφη των κρατών της Μαύρης Θάλασσας που υπερέβαιναν τους 15.000 τόνους θα διέπλεαν τα Στενά μεμονωμένα,
- γ) ο Λιτβίνοφ διατύπωσε την άποψη ότι τα σοβιετικά πολεμικά σκάφη θα διέπλεαν τα Στενά με μοναδικό τους σκοπό τη μετάβαση στη Βαλτική και στην Άπω Ανατολή χωρίς να παραμένουν στη Μεσόγειο¹⁴³⁷.

Ως προς το πρώτο, το Φόρεϊν Όφισ και το Ναυαρχείο μολονότι αναλογίζονταν ότι η εφαρμογή της κλίμακας του ανώτατου ορίου των 15.000 για τη Θάλασσα του Μαρμαρά επί των στόλων των Παρευξείνιων και μη Δυνάμεων θα συνέβαλλε στην ενίσχυση των σχέσεων της Μεγάλης Βρετανίας με τη Γερμανία, εντούτοις έκριναν ότι το ζήτημα αφορούσε αποκλειστικά την Τουρκία και, αν εκείνη συμφωνούσε, δεν υπήρχε περίπτωση να επιμείνουν οι Βρετανοί έως του βαθμού να προκληθεί διακοπή της συνδιάσκεψης. Αναφορικά με τη δεύτερη επισήμανση, δεν θα έπρεπε να φέρουν αντιρρήσεις, διότι θεωρούσαν λογική την αξίωση της σοβιετικής αντιπροσωπείας να στέλνει μεγάλου μεγέθους πλοία προς και από τη Μαύρη Θάλασσα από τη στιγμή, μάλιστα, που και η ίδια η Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης δεν είχε επιβάλει παρεμφερείς περιορισμούς. Επίσης, πίστευαν ότι δεν θα ήταν ρεαλιστικό να αρνηθούν στη Σοβιετική Ένωση το δικαίωμα του διάπλου ενός μεγάλου πολεμικού πλοίου, αν και όταν το ναυπηγούσε στη Μαύρη Θάλασσα ή στη Βαλτική, εφόσον η μέγιστη επιτρεπόμενη χωρητικότητα που είχε καθοριστεί στις πρόσφατες ναυτικές συνθήκες ήταν οι 35.000 τόνοι. Τέλος, ως προς την τρίτη διαπίστωση θα ήταν ανεπιθύμητο να περιληφθεί μια ρύθμιση αυτού του είδους στη νέα σύμβαση, διότι, πέραν της κριτικής που θα ασκείτο στην κυβέρνηση, θα δημιουργούνταν περιπλοκές με τη Γερμανία και με άλλες Δυνάμεις. Εκτός αυτού, όταν έγινε αποδεκτή η κλίμακα με ανώτατο όριο χωρητικότητας τους 45.000 τόνους για τον σοβιετικό στόλο, ήταν αντιληπτό ότι δεν θα μπορούσε να τεθεί φραγμός στην επιθυμία της Σοβιετικής Ένωσης να μεταφέρει όλον της τον στόλο από τη Βαλτική στη Μαύρη Θάλασσα, όποτε εκείνη το έκρινε αναγκαίο¹⁴³⁸.

Σε μια αποτίμηση της κατάστασης, οι αξιωματούχοι του Φόρεϊν Όφισ και του Ναυαρχείου συμβούλευαν τη βρετανική αντιπροσωπεία να αποδεχθεί τις προτάσεις των Σοβιετικών που εμπεριέχονταν στην τροποποίηση της τουρκικής αντιπροσωπείας, υπό την προϋπόθεση ότι θα

¹⁴³⁷ DBFP/II/XVI/523, No 13 [E 4206/26/44], Mr. Eden (Foreign Office) to Mr. Cuénod (Montreux), 08/07/1936.

¹⁴³⁸ DBFP/II/XVI/523, No 13 [E 4206/26/44], Mr. Eden (Foreign Office) to Mr. Cuénod (Montreux), 08/07/1936.

λάμβανε ικανοποίηση στο ζήτημα της άσκησης των δικαιωμάτων των εμπολέμων σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία παραμένουσα ουδέτερη¹⁴³⁹.

Από το τηλεγράφημα του Ήντεν εξάγεται το συμπέρασμα ότι οι Βρετανοί δεν «αμφισβητούσαν» το δικαίωμα των Σοβιετικών να «διαθέτουν τις ναυτικές τους δυνάμεις κατά τον τρόπο που τους διευκόλυνε»¹⁴⁴⁰, σύμφωνα με την έκφραση του Λιτβίνοφ, ούτε την επιμονή τους για την ανάγκη διάκρισης των Δυνάμεων σε Παρευξείνιες και μη Παρευξείνιες. Ωστόσο, η απόφασή τους να αποδεχθούν την τουρκική τροποποίηση αναμφίβολα ενείχε τον κίνδυνο να βρεθούν αντιμέτωποι με τη Γερμανία, με την οποία είχαν υπογράψει τον Ιούνιο του 1935 ναυτική συμφωνία.

Η ανησυχία του Λονδίνου δεν ήταν αθεμελίωτη, καθώς το Βερολίνο παρακολουθούσε τις συνεδριάσεις του Μοντρέ με ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Βρετανικά και άλλα ευρωπαϊκά φύλλα έγραφαν σχετικά:

«[...] Γερμανική Κυβέρνησις παρακολουθεί μετ' ανησυχίας τας εν Μοντρέ διαπραγματεύσεις περί τροποποιήσεως της περί των Στενών συμβάσεως της διακανονιζούσης τα του διάπλου πολεμικών σκαφών δια του Ελλησπόντου και του Βοσπόρου. Εγγράφη ταυτοχρόνως ότι η Γερμανία θεωρεί την πρότασιν περί παραχωρήσεως εις τα ρωσικά πολεμικά πλοία του Ευξείνου του δικαιώματος ελευθέρου διάπλου δια των Στενών, ως απειλούσαν ν' ανατρέψη την ισορροπίαν των ναυτικών δυνάμεων, και ότι κατ' ακολουθίαν η Γερμανική Κυβέρνησις ενδεχόμενον να βασίση επί του γεγονότος τούτου απαιτήσιν προς επαύξησιν της αναλογίας του 35% την οποίαν παρεδέχθη πέρυσι δια της Αγγλο-Γερμανικής ναυτικής Συμφωνίας. [...]»¹⁴⁴¹.

Ο φόβος του Λονδίνου ότι η Γερμανία θα έβρισκε στις σοβιετικές απαιτήσεις για τη μεταβολή των κανονισμών του διάπλου των Στενών την πρόφαση για να ενεργοποιήσει την ειδική διάταξη ή να καταγγείλει τη Βρετανο-γερμανική ναυτική συμφωνία ήταν η μία όψη του νομίσματος¹⁴⁴². Σε μια προσπάθεια να διασκεδάσουν τις εντυπώσεις, οι *Times* σχολίασαν ότι οι ισχυρισμοί του τύπου δεν ήταν βάσιμοι, διότι «[...] ο ρωσικός στόλος του Ευξείνου κέκτηται ήδη το δικαίωμα της ελευθέρως εξόδου δυνάμει της Συνθήκης της Λωζάννης του 1923. [...]»¹⁴⁴³ και, συνεπώς, δεν δημιουργείτο καμία νέα κατάσταση. Αλλά και στην περίπτωση που το Βερολίνο επιχειρούσε να εκμεταλλευτεί την περίσταση

¹⁴³⁹ DBFP/II/XVI/523, No 13 [E 4206/26/44], Mr. Eden (Foreign Office) to Mr. Cuénod (Montreux), 08/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 80.

¹⁴⁴⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 75.

¹⁴⁴¹ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1734/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 02/07/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 229 (υποσημ. 58).

¹⁴⁴² Την άποψη αυτή την υποστηρίζει ο Warsamy, *La Convention*, σ. 109-110.

¹⁴⁴³ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1734/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 02/07/1936.

«[...] δεν θα παρείχετο βάσις προς γερμανικήν αξίωσιν προς επαύξησιν της Αγγλο-Γερμανικής ναυτικής αναλογίας, καθόσον συμφώνως προς την παράγραφον 2 (γ) της Αγγλο-Γερμανικής Ναυτικής Συμφωνίας 'η Γερμανία θα εμμείνη εις την αναλογίαν 35:100 εν οιαδήποτε περιπτώσει -ήτοι, η ως άνω αναλογία δεν θα τροποποιηθή συνεπεία ναυπηγήσεων υπό άλλων Δυνάμεων'. [...].

‘Εάν λοιπόν εδημιουργείτο η νέα αυτή κατάσταση, θα εδικαιολογείτο πρόσκλησις προς εξέτασιν αυτής, αλλά και εν τοιαύτη περιπτώσει δεν θα εδικαιολογείτο -προ της τοιαύτης εξέτάσεως- απαίτησις προς επαύξησιν της ναυτικής αναλογίας.

Κατ’ ακολουθίαν αι αναγραφείσαι φήμαι δύνανται να χαρακτηρισθώσιν ως ανεύθυνοι.»¹⁴⁴⁴.

Η άλλη όψη -και πολύ περισσότερο σημαντική από πολιτικής άποψης- ήταν ότι η Μεγάλη Βρετανία επιδίωκε με αυτήν της την παραχώρηση να λάβει ως αντάλλαγμα το δικαίωμα πρόσβασης στη Μαύρη Θάλασσα των ναυτικών δυνάμεων των εμπόλεμων κρατών -σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία ευρισκόμενη σε καθεστώς ουδετερότητας- ώστε να μη μετατραπεί η Μαύρη Θάλασσα σε μια «κλειστή λίμνη». Κατ’ αυτόν τον τρόπο και η ασφάλεια της Τουρκίας θα ήταν ως ένα βαθμό εγγυημένη και η Γερμανία δεν θα έβρισκε αφορμή να κατηγορήσει τους Βρετανούς για ενδοτισμό. Αν η τελική έγκριση της βρετανικής αντιπροσωπείας στην τροποποίηση του Αράς της 7ης Ιουλίου δόθηκε στις 15 του ίδιου μήνα, τούτο οφείλεται στις προσπάθειές της να επιτύχει αυτόν τον στόχο. Με άλλα λόγια, το σημείο στο οποίο έδιναν βαρύνουσα σημασία οι Βρετανοί αφορούσε τους κανονισμούς που θα διείπαν το καθεστώς του διάπλου των Στενών σε ένα πόλεμο, στον οποίο η Τουρκία θα παρέμενε ουδέτερη.

Ωστόσο, το ζήτημα των κανονισμών της διέλευσης των Στενών από τα πολεμικά σκάφη σε περίοδο ειρήνης ήταν εντελώς διαφορετικό και για τον λόγο αυτό το Φόρεϊν Όφισ επιδίωκε να βρει μια συμβιβαστική λύση που δεν θα επιδείνωνε την αντιπαράθεσή της βρετανικής με τη σοβιετική αντιπροσωπεία¹⁴⁴⁵.

Οι Σοβιετικοί στην επιδίωξή τους να καταστήσουν απόλυτη τη ναυτική κυριαρχία της χώρας τους στη Μαύρη Θάλασσα, επιχείρησαν να διασφαλίσουν ακόμη περισσότερο αυστηρούς περιορισμούς σχετικά με το δικαίωμα της εισόδου των πολεμικών πλοίων των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα. Το βρετανικό προσχέδιο είχε θέσει ως όριο της συνολικής χωρητικότητας των πλοίων που οι μη Παρευξείνιες Δυνάμεις θα μπορούσαν να στέλνουν στη Μαύρη Θάλασσα τους 30.000 τόνους. Επίσης, προέβλεπε ότι «[...] θα υπάρξει κλίμαξ με ανώτατον όριον τους 45.000 τόνους, η οποία θα τίθεται εις εφαρμογήν όταν η σημερινή δύναμις του ρωσικού

¹⁴⁴⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1734/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 02/07/1936.

¹⁴⁴⁵ Deluca, *Great Power*, σ. 81.

στόλου αυξηθή κατά 10%. [...]»¹⁴⁴⁶. Την ίδια στιγμή, η μέγιστη χωρητικότητα που η κάθε μη παράκτια Δύναμη της Μαύρης Θάλασσας θα μπορούσε να διατηρεί στη θάλασσα αυτή, δεν θα υπερέβαινε τα 3/4 της συνολικής χωρητικότητας όλων των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων¹⁴⁴⁷.

Ο Λιτβίνοφ και σε αυτό το σημείο εξέφρασε αντιρρήσεις και κατά τη διάρκεια της συζήτησης του άρθρου 15 πρότεινε τις ακόλουθες τροποποιήσεις:

- α) η αναλογική κλίμακα δεν θα έπρεπε να τεθεί σε εφαρμογή έως ότου ο ισχυρότερος στόλος στη Μαύρη Θάλασσα αυξανόταν σε ποσοστό του 30% αντί του 10%,
- β) ο υπολογισμός της χωρητικότητας δεν θα βασιζόταν στην ανά τόνο αύξηση αυτής, αλλά αναλογικά,
- γ) η χωρητικότητα μιας μη Παρευξείνιας Δύναμης που θα εισερχόταν στη Μαύρη Θάλασσα θα περιοριζόταν στους 15.000 τόνους, δηλαδή στο ήμισυ της επιτρεπόμενης συνολικής χωρητικότητας όλων των μη παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας,
- δ) οι μη Παρευξείνιες Δυνάμεις θα πραγματοποιούσαν τον διάπλου των Στενών μόνο με ελαφρά σκάφη επιφανείας¹⁴⁴⁸.

Ο Στάνλεϋ επέκρινε τις προτάσεις του ομολόγου του και ύστερα από τη σύσταση του Μπρους, συμφωνήθηκε ότι οι τροποποιήσεις του υπουργού Εξωτερικών της Σοβιετικής Ένωσης θα αναπτύσσονταν σε μια κατ' ιδίαν συζήτηση μεταξύ του ιδίου και της βρετανικής αντιπροσωπείας. Ο Αράς από την πλευρά του ακολούθησε τη μέση οδό και επέλεξε να μη λάβει θέση σε αυτό το ευαίσθητο ζήτημα. Αρκέστηκε μόνο να υπογραμμίσει ότι μολονότι η Τουρκία ήταν κράτος τόσο μεσογειακό όσο και παρευξείνιο, εκείνο που κυρίως τον απασχολούσε ήταν το Ζήτημα των Στενών. Για τα υπόλοιπα θέματα, εξέφρασε την ελπίδα ότι τα μεσογειακά κράτη και εκείνα της Μαύρης Θάλασσας θα μπορούσαν να βρουν μια άμεση λύση¹⁴⁴⁹. Το μόνο σημείο στο οποίο η σοβιετική και η βρετανική αντιπροσωπεία φάνηκαν διατεθειμένες να συμφωνήσουν ήταν το ποσοστό των 2/3 αντί των 3/4 ως αναλογία της μέγιστης χωρητικότητας των 45.000 τόνων που θα διέθετε μια μη Παρευξείνια Δύναμη στη Μαύρη Θάλασσα¹⁴⁵⁰.

Η συζήτηση γύρω από τις λεπτομέρειες για την εφαρμογή της κλίμακας για τη Μαύρη Θάλασσα εξελίχθηκε σε ένα ακόμη πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ των αντιπροσωπειών των δύο Μεγάλων Δυνάμεων. Κατά τη διάρκεια των ιδιαίτερων συνομιλιών του με τους Στάνλεϋ και Ρέντελ (8 Ιουλίου), ο Λιτβίνοφ τους εξήγησε ότι εκείνο που είχε αντιληφθεί από τις συζητήσεις της Γενεύης

¹⁴⁴⁶ *Ελεύθερον Βήμα*, 08/07/1936.

¹⁴⁴⁷ Deluca, *Great Power*, σ. 82.

¹⁴⁴⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 82· DBFP/II/XVI/521, No 27 [E 4240/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 08/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 82· Warsamy, *La Convention*, σ. 111.

¹⁴⁴⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 82-83, 84· Deluca, *ό.π.*, σ. 82-83.

¹⁴⁵⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 83· DBFP/II/XVI/521, No 27 [E 4240/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 08/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 83· Warsamy, *La Convention*, σ. 112.

ήταν ότι η αύξηση της συνολικής χωρητικότητας των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων που θα επιτρέπονταν στη Μαύρη Θάλασσα θα ήταν σε ποσοστιαία βάση και όχι ανά τόνο. Ωστόσο, ο Ρέντελ ισχυρίστηκε ότι, όταν είχαν λάβει χώρα αυτές οι συζητήσεις, δεν υπήρχε η σκέψη για το ανώτατο όριο των 45.000 τόνων ούτε είχε συμπεριληφθεί το «Παρίσκαγια Κομμούνα» στη συνολική χωρητικότητα του σοβιετικού στόλου. Με την προσθήκη του εν λόγω θωρηκτού, η βασική χωρητικότητα του σοβιετικού στόλου αυξανόταν στους 60.000 τόνους αντί των 35.000 που είχαν αρχικά αποδεχθεί οι Βρετανοί¹⁴⁵¹.

Ο επικεφαλής της σοβιετικής αντιπροσωπείας υποστήριξε ότι οι νεότερες βρετανικές προτάσεις για την ανά τόνο αύξηση της χωρητικότητας ήταν άδικες, διότι ένα μεγάλο ποσοστό του σοβιετικού στόλου ήταν παρωχημένο, ενώ άλλες Δυνάμεις είχαν πάντοτε τη δυνατότητα να στέλνουν νεότευκτα πολεμικά σκάφη στη Μαύρη Θάλασσα. Ο Ρέντελ ανταπάντησε ισχυριζόμενος ότι η Σοβιετική Ένωση θα μπορούσε να αντικαταστήσει τη χωρητικότητα του απαρχαιωμένου της στόλου και παρατήρησε ότι εκείνο που σε κάθε περίπτωση είχε σημασία δεν ήταν η σύγκριση των αρχικών ορίων χωρητικότητας των 30.000 και 60.000 τόνων, αλλά η αντιπαραβολή στην αύξηση της χωρητικότητας άνω των αριθμών αυτών¹⁴⁵².

Ο Λιτβίνοφ τότε δήλωσε ότι θα έκανε δεκτή είτε την αναλογική αύξηση άνω του 10% είτε την ανά τόνο αύξηση άνω του 30%. Τελικά, οι δύο πλευρές συμφώνησαν σε μια συμβιβαστική λύση που προτάθηκε από τον Στάνλεϋ και την οποία ο Λιτβίνοφ θα εξέθετε στη σοβιετική κυβέρνηση. Σύμφωνα με αυτήν, όταν η ισχύουσα χωρητικότητα των 60.000 τόνων του ισχυρότερου στόλου της Μαύρης Θάλασσας θα αυξανόταν κατά 10.000 τόνους, τότε η συνολική χωρητικότητα των μη παρευξείνιων ναυτικών δυνάμεων θα αυξανόταν αντιστοίχως ανά 10.000 τόνους και όταν η χωρητικότητα του ισχυρότερου στόλου της Μαύρης Θάλασσας αυξανόταν άλλους 5.000 τόνους επιπλέον, ανάλογη θα ήταν και η αύξηση της συνολικής χωρητικότητας των μη παράκτιων Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας¹⁴⁵³. Σύμφωνα με τους Βρετανούς, η πρόταση είχε διατυπωθεί κατά τρόπο ώστε να αποφευχθεί η αντιπαράθεση ως προς το βασικό αριθμητικό στοιχείο της χωρητικότητας του σοβιετικού στόλου και ως προς τους υπολογισμούς των ποσοστών, καθώς επίσης να αποφευχθεί ο κίνδυνος μιας ενδεχόμενης αύξησης του στόλου της Μαύρης Θάλασσας από τη σοβιετική κυβέρνηση, προτού οι διατάξεις της σύμβασης για το καθεστώς των Στενών τεθούν σε ισχύ¹⁴⁵⁴.

Ωστόσο, πέρα από τις κατ' ιδίαν και στην ολομέλεια συζητήσεις για τον κανονισμό του

¹⁴⁵¹ DBFP/Π/ΧVI/525, No 30 [E 4256/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 09/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 83.

¹⁴⁵² DBFP/Π/ΧVI/525, No 30 [E 4256/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 09/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 83.

¹⁴⁵³ DBFP/Π/ΧVI/525, No 30 [E 4256/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 09/07/1936.

¹⁴⁵⁴ DBFP/Π/ΧVI/525, No 30 [E 4256/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 09/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 185 (υποσημ. 321).

διάπλου σε περίοδο ειρήνης, το μείζον ζήτημα που απασχόλησε τη συνδιάσκεψη ήταν η άσκηση των δικαιωμάτων των εμπολέμων και η σύνδεσή του με τα περιφερειακά σύμφωνα και τα σύμφωνα αλληλοβοήθειας. Από την έκβαση αυτού του προβλήματος θα κρινόταν και η επιτυχία ή η αποτυχία της συνδιάσκεψης και αρκετά άλυτα θέματα που σχετίζονταν με τον κανονισμό του διάπλου ρυθμίστηκαν σύμφωνα με αυτό τον διακανονισμό.

Η νέα σύμβαση τροποποιούσε σε σημαντικό βαθμό εκείνη της Λωζάννης αναφορικά με τους κανονισμούς σε περίοδο πολέμου. Στην περίπτωση που η Τουρκία δεν ήταν εμπόλεμη, ο νεωτερισμός που εισήγαγε αφορούσε την απαγόρευση του διάπλου των Στενών στα πολεμικά πλοία των εμπολέμων. Μολονότι το βρετανικό και το τουρκικό προσχέδιο διατηρούσαν και για τα σκάφη εκείνα την αρχή της ελευθερίας του διάπλου, το άρθρο 25 της Σύμβασης του Μοντρέ όριζε ότι τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις που απέρρεαν από το Σύμφωνο της ΚτΕ δεν θα θίγονταν. Τούτο σήμαινε ότι το άρθρο αποσκοπούσε στην κατά το δυνατό απαγόρευση διέλευσης των πλοίων του επιτιθέμενου κράτους και στη χωρίς περιορισμούς στη χωρητικότητά τους ελεύθερη διέλευση των πολεμικών πλοίων των Δυνάμεων που δρούσαν στο όνομα της ΚτΕ¹⁴⁵⁵. Το βρετανικό προσχέδιο διατηρούσε απaráλλακτο και τον κανόνα της Λωζάννης «[...] καθ' ον ανεγνωρίζετο πλήρης και απερίοριστος ελευθερία διελεύσεως εις τα πλοία των εν τη Μαύρη Θάλασση ενεργούντων εμπολέμων. [...]»¹⁴⁵⁶.

Η πρόταση των Βρετανών βασιζόταν στις γενικές αρχές του Διεθνούς Δικαίου και απέβλεπε στην παροχή εγγύησης για την ασφάλεια της Τουρκίας, η ακεραιότητα της οποίας παρουσίαζε στη δεδομένη χρονική περίοδο ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τη Μεγάλη Βρετανία. Σε περίπτωση πολέμου και αν η Τουρκία ήταν ουδέτερη, όφειλε να μην παρεμποδίζει τον διάπλου των εμπολέμων Δυνάμεων προς τη Μαύρη Θάλασσα, διότι θα κινδύνευε να εμπλακεί σε μια πολεμική σύρραξη παρά τη θέλησή της και να συμπαράσχει εμμέσως και τη Μεγάλη Βρετανία¹⁴⁵⁷.

Ωστόσο, κατά της βρετανικής πρότασης

«[...] εξηγήθησαν η Ρωσία, η Ρουμανία και, λόγω των μετ' αυτής σχέσεων της, η Γαλλία. Η επιθυμία των Κρατών τούτων ήτο αφ' ενός να εμποδισθή η άφιξις εις την Μαύρην Θάλασσαν των στόλων των ενδεχομένων αντιπάλων των και αφ' ετέρου να επιτραπή εν πάση περιπτώσει η ελευθέρα διέλευσις των Στενών εις τας ναυτικές δυνάμεις των φίλων και συμμάχων αυτών. Εζήτησαν επομένως μετ' επιμονής όπως θεσπισθή η αρχή της

¹⁴⁵⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 13. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 133· Routh, «The Montreux Convention», σ. 641-642.

¹⁴⁵⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 13. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 133.

¹⁴⁵⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 13-14. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 133· Warsamy, *La Convention*, σ. 116.

απαγορεύσεως της διελεύσεως των εμπολέμων με την διττήν εξαίρεσιν της ενδεχομένης εφαρμογής του συμφώνου της Κ.Ε. και εκείνης του περιφερειακού συμφώνου αλληλοβοηθείας. [...]»¹⁴⁵⁸.

Συγκεκριμένα το άρθρο 16 του βρετανικού προσχεδίου που καθόριζε την άσκηση των δικαιωμάτων των εμπολέμων, ήρθε προς συζήτηση στη συνεδρίαση της 8ης Ιουλίου και εξελίχθηκε στο κυρίαρχο θέμα των διαπραγματεύσεων. Η πρόβλεψη του άρθρου ερχόταν σε αντίθεση με την αξίωση του Λιτβίνοφ ότι η Σοβιετική Ένωση δικαιούτο να τύχει ειδικής μεταχείρισης εξαιτίας της γεωγραφικής της θέσης και να ληφθεί υπόψη η ασφάλεια της Μαύρης Θάλασσας. Συν τοις άλλοις, ισχυρίστηκε ότι η πρόταση ερχόταν σε σύγκρουση με τις αρχές του Συμφώνου Κέλλογκ-Μπριάν¹⁴⁵⁹. Προκειμένου να αρθούν οι αντιρρήσεις του, η βρετανική αντιπροσωπεία υπέβαλε νέα τροποποιητική πρόταση, η οποία έθετε δύο παραμέτρους ύψιστης πολιτικής σημασίας : α) αν η Τουρκία έκρινε ότι κινδύνευε από τον διάπλου του στόλου μιας εμπόλεμης Δύναμης, θα μπορούσε να αποκλείσει τις εισόδους των Στενών σε όλες τις εμπόλεμες Δυνάμεις αδιακρίτως, β) αν καμία Παρευξείνια Δύναμη δεν ήταν εμπόλεμη, η Τουρκία θα έπρεπε να αποκλείσει την είσοδο των Στενών σε όλα τα εμπόλεμα σκάφη. Με άλλα λόγια, η βρετανική αντιπροσωπεία ήταν προετοιμασμένη να δεχθεί την κατάργηση της αρχής της πρόσβασης στη Μαύρη Θάλασσα σε περίπτωση πολεμικής σύρραξης, στην οποία καμία Παρευξείνια Δύναμη δεν θα ήταν εμπλεκόμενη και, εκτός αυτού, να αναγνωρίσει την αρχή της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών στα εμπόλεμα πλοία προς ικανοποίηση των αναγκών ασφάλειας της Τουρκίας¹⁴⁶⁰.

Σε κάθε περίπτωση ο Λιτβίνοφ παρέμεινε ανικανοποίητος και διατύπωσε μια νέα τροπολογία, σύμφωνα με την οποία στην περίπτωση πολέμου στον οποίο η Τουρκία θα ήταν ουδέτερη, ο διάπλους των Στενών θα απαγορευόταν στα πολεμικά πλοία και στα βοηθητικά σκάφη όλων των εμπόλεμων κρατών, εκτός των περιπτώσεων που προβλέπονταν στο άρθρο 23, το οποίο αφορούσε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από το Σύμφωνο της ΚτΕ για την Τουρκία¹⁴⁶¹. Αιτιολογώντας την τροπολογία του, ο αντιπρόσωπος της Σοβιετικής Ένωσης αναφέρθηκε στην ύπαρξη του Συμφώνου της ΚτΕ και του Συμφώνου Κέλλογκ-Μπριάν, το οποίο απαγόρευε τον πόλεμο. Συνεπώς, ένας πόλεμος δεν θα μπορούσε να νομιμοποιηθεί ως νόμιμος ή

¹⁴⁵⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 14. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 133.

¹⁴⁵⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 92· Akgün, «Great Powers», σ. 72· Dontas, ό.π., σ. 133· Routh, «The Montreux Convention», σ. 631-632· Warsamy, *La Convention*, σ. 117.

¹⁴⁶⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 90· Deluca, *Great Power*, σ. 87· Routh, ό.π., σ. 631-632.

¹⁴⁶¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 92· BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/522, No 28 [E 4241/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936· Akgün, «Great Powers», σ. 73· Deluca, ό.π., σ. 87-88· Routh, ό.π., σ. 632· Warsamy, *La Convention*, σ. 116-117.

παράνομος ανά περίπτωση. Κατά την άποψή του, ο πόλεμος ήταν παράνομος και δεν θα γινόταν νόμιμος παρά μόνο ύστερα από απόφαση της ΚτΕ, συμμορφούμενη προς τις διατάξεις του Συμφώνου αυτής. Με άλλα λόγια, ο Λιτβίνοφ ισχυριζόταν ότι η άδεια εισόδου στα Στενά ή η απαγόρευσή της σε πόλεμο, στον οποίο η Τουρκία δεν θα ήταν εμπόλεμη, θα αποφασίζονταν σύμφωνα με το Σύμφωνο της ΚτΕ. Αντίθετα, στην περίπτωση που προκρινόταν η βρετανική τροπολογία, τότε η απόφαση θα βάρυνε αποκλειστικά την Τουρκία, πιθανότητα που οι Σοβιετικοί απεύχονταν. Ουσιαστικά, η τροπολογία του Λιτβίνοφ αντικατόπτριζε την ανησυχία και τον προβληματισμό της σοβιετικής κυβέρνησης, η οποία παρά τους φιλικούς της δεσμούς με την Άγκυρα, θεωρούσε ότι θα ήταν παρακινδυνευμένο να βασιστεί σε μια απόφασή της ή, μάλλον, στη διακριτική της ευχέρεια για την απαγόρευση της εισόδου στα Στενά. Από τη στιγμή που ήταν στην κρίση της ΚτΕ να αποφασίσει ποιος θα ήταν ο επιτιθέμενος και ποιος το θύμα της επίθεσης και εφόσον η Τουρκία επιθυμούσε να διατηρήσει την ουδετερότητά της, ο Λιτβίνοφ συμπέρανε ότι η μόνη υπεύθυνη να λάβει την τελική απόφαση της απαγόρευσης της εισόδου στα Στενά εις βάρος ενός εκ των εμπόλεμων, ήταν η ΚτΕ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο επιτιθέμενος δεν θα ωφελείτο και το θύμα θα λάμβανε τη βοήθεια που δικαιούταν¹⁴⁶².

Ωστόσο, η βρετανική αντιπροσωπεία είχε υιοθετήσει διαφορετική θέση στο ζήτημα. Ο Ρέντελ στην απάντησή του σημείωσε ότι ορισμένα κράτη, μέλη ή μη της ΚτΕ που ήταν απόντα από τη συνδιάσκεψη, δεν είχαν αποδεχθεί και δεν τηρούσαν τις αρχές του Συμφώνου της ΚτΕ και του Συμφώνου Κέλλογκ-Μπριάν, αλλά ήταν αναγκαίο να ληφθούν υπόψη τα συμφέροντά τους. Κατά την άποψή του, θα ήταν προτιμότερο να συνταχθεί το κείμενο της σύμβασης κατά τρόπο ώστε να επιτρέψει την προσχώρηση σε αυτή όλων των κρατών. Ο αντιπρόσωπος της Μεγάλης Βρετανίας επισήμανε ότι σύμφωνα με την ειδική πρόβλεψη του βρετανικού προσχεδίου, η τουρκική κυβέρνηση ήταν η μόνη υπεύθυνη να κρίνει και να αποφασίσει αν θα επέτρεπε ή θα απαγόρευε την είσοδο στα Στενά, εφόσον από αυτή της την απόφαση εξαρτιόταν άμεσα η ασφάλεια της χώρας. Αν στη σύμβαση επιβάλλονταν αυστηροί περιορισμοί στα δικαιώματα που το Διεθνές Δίκαιο αναγνώριζε στους εμπόλεμους, τότε οι μη συμβαλλόμενοι ίσως ήγειραν σοβαρές αιτιάσεις εναντίον της Τουρκίας, με αποτέλεσμα να γίνει εξαιρετικά δυσάρεστη η θέση της. Ως προς τον όρο των Σοβιετικών για τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που προέβλεπε το Σύμφωνο της ΚτΕ, η βρετανική αντιπροσωπεία δήλωσε ότι, ενώ πρόθεσή της ήταν να έχουν οι διατάξεις του άρθρου 23 πρωτεύοντα χαρακτήρα, εντούτοις θα δημιουργούνταν αμφιβολίες και σύγχυση στην περίπτωση που το Συμβούλιο της ΚτΕ δεν λάμβανε σαφή απόφαση ως προς τον επιτιθέμενο και το Σύμφωνο Κέλλογκ-Μπριάν δεν τον στιγματίζε εξαρχής. Υπό τις συνθήκες αυτές, μόνο η Τουρκία μπορούσε

¹⁴⁶² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 92· DBFP/II/XVI/522, No 28 [E 4241/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 88· Routh, ό.π., σ. 632· Warsamy, ό.π., σ. 117.

να κρίνει ποιο θα ήταν καλύτερο να πράξει προς το συμφέρον της. Συνεπώς, κατά την κρίση των Βρετανών θα ήταν ιδιαίτερα επιθυμητό να προκριθεί η δική τους διάταξη ως δεσπόζουσα σημασίας για την ασφάλεια της Τουρκίας παρά η προτεινόμενη τροποποίηση των Σοβιετικών¹⁴⁶³.

Ο Πωλ-Μπονκούρ έσπευσε να υπερθεματίσει την τροποποιητική πρόταση του Λιτβίνοφ, τονίζοντας ότι υπήρχε πασιφανής αντίφαση μεταξύ των διατάξεων του τροποποιημένου από τους Βρετανούς άρθρου 16 και του άρθρου 23. Σύμφωνα με το πρώτο, η απαγόρευση του διάπλου των Στενών θα εφαρμοζόταν σε όλους ανεξαιρέτως τους εμπόλεμους στόλους, ενώ αντίθετα το άρθρο 23 επέβαλε τη διάκριση μεταξύ των εμπόλεμων στόλων όταν στην κρίσιμη στιγμή τα πολεμικά σκάφη θα προσέτρεχαν προς παροχή βοήθειας, ενεργώντας για λογαριασμό της ΚτΕ¹⁴⁶⁴.

Ο Νικόλαος Πολίτης παρατήρησε ότι, αν η Τουρκία προέβαινε στον αποκλεισμό των Στενών εις βάρος μιας εμπόλεμης Δύναμης, αλλά καθοδηγούμενη σε αυτή της την ενέργεια ύστερα από απόφαση της ΚτΕ κατ' εφαρμογή του άρθρου 16 του Συμφώνου της, τότε απλώς θα δρούσε ως μέλος ενός συλλογικού οργάνου και θα μπορούσε να υπολογίζει σε βοήθεια. Όμως η πραγματική δυσκολία θα δημιουργείτο στην περίπτωση που μια απόφαση του Συμβουλίου της ΚτΕ δεν γινόταν ομόφωνα αποδεκτή από όλα τα μέλη, εκτός από εκείνα που εμπλέκονταν στη διαμάχη (άρθρο 15, §7 του Συμφώνου της ΚτΕ). Ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας υποστήριξε ότι σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να εισαχθεί στο κείμενο της σύμβασης διάταξη που θα επέτρεπε την επίκληση στις περιφερειακές συνεννοήσεις και στις ειδικές συμφωνίες, οι οποίες είχαν συναφθεί στο πνεύμα του Συμφώνου της ΚτΕ και που στόχευαν στη συμπλήρωση των υφιστάμενων κενών στο ίδιο το κείμενο του Συμφώνου¹⁴⁶⁵. Η τελευταία παρατήρηση του Πολίτη φανέρωνε ότι λάμβανε υπόψη του τις Συμβάσεις για τον Ορισμό της Επίθεσης που είχε υπογράψει η Τουρκία στο Λονδίνο τον Ιούλιο του 1933, οι οποίες περιείχαν ορισμό που προσδιόριζε τον επιτιθέμενο¹⁴⁶⁶.

Ο Πωλ-Μπονκούρ τάχθηκε υπέρ της άποψης του Πολίτη, έχοντας προφανώς κατά νου τη Συνθήκη Φιλίας που είχε υπογράψει η Γαλλία με τη Ρουμανία (10 Ιουνίου 1926) και το Σύμφωνο Αμοιβαίας Βοήθειας με τη Σοβιετική Ένωση¹⁴⁶⁷. Στην ομιλία του ανέφερε ότι η περιφερειακή βοήθεια στη συγκεκριμένη περίπτωση χαρακτηριζόταν από ένα μοναδικό γεωγραφικό γνώρισμα.

¹⁴⁶³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 93-94, 97· BDFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/522, No 28 [E 4241/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 88-89· Warsamy, ό.π., σ. 117-118.

¹⁴⁶⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 92· Deluca, ό.π., σ. 89.

¹⁴⁶⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 95-96· Deluca, ό.π., σ. 89· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 133-134· Warsamy, *La Convention*, σ. 119-120.

¹⁴⁶⁶ Dontas, ό.π., σ. 134· Routh, «The Montreux Convention», σ. 633. Βλ. επίσης στο παρόν κείμενο ό.π., σ. 216.

¹⁴⁶⁷ Dontas, ό.π., σ. 134.

Όλα τα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας και η Τουρκία, η κάτοχος της εισόδου των Στενών, αποτελούσαν μέλη της ΚτΕ και, επομένως, μοιράζονταν τις ίδιες ευθύνες. Επίσης, ο αντιπρόσωπος της γαλλικής κυβέρνησης δήλωσε ότι θεωρούσε καίριας σημασίας το άρθρο 23, το οποίο ρύθμιζε τις λειτουργίες της συλλογικής ασφάλειας. Η πρόβλεψη αυτή, ισχυρίστηκε, αποτελούσε τον καθοριστικό παράγοντα για την εύρυθμη εφαρμογή της σύμβασης και προειδοποίησε ότι η αποδοχή της εξαρτιόταν ουσιαστικά από τη μορφή που θα λάμβανε αυτό το άρθρο¹⁴⁶⁸.

Παρομοίως, ο Κοντζέσκο δήλωσε ότι η ρουμανική αντιπροσωπεία συντασσόταν πλήρως με τις προτάσεις του άρθρου της σοβιετικής αντιπροσωπείας και, μάλιστα, εφόσον η Τουρκία ήταν συνδεδεμένη με τη Ρουμανία δια του Βαλκανικού Συμφώνου, δεν υπήρχε αμφιβολία ότι θα εκπλήρωνε στο ακέραιο τα καθήκοντά της¹⁴⁶⁹. Επίσης, ο Πέλλα είχε ζητήσει την αντικατάσταση του όρου «ουδέτερη» που υπήρχε στο βρετανικό προσχέδιο και χαρακτήριζε την κατάσταση της Τουρκίας σε μια περίοδο πολέμου με τον όρο «μη εμπόλεμη»¹⁴⁷⁰.

Η Τουρκία «[...] ήτο [...] εν αρχή σύμφωνος με τας αγγλικάς προτάσεις. [...]»¹⁴⁷¹. Σε ιδιαίτερη συνομιλία του Αράς με τους Βρετανούς, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας είχε εκφράσει την άποψη ότι η απόλυτη απαγόρευση του διάπλου των Στενών σε περίοδο πολέμου δεν θα ήταν ικανοποιητική για τη χώρα του, καθώς θα έθετε τη Μαύρη Θάλασσα στην απόλυτη κυριαρχία της Σοβιετικής Ένωσης¹⁴⁷². Παρ' όλα αυτά, ενώπιον της ολομέλειας δεν παρείχε αποτελεσματική στήριξη στη βρετανική αντιπροσωπεία. Η επίσημη στάση του Αράς κατά τη διάρκεια της συζήτησης ήταν ενδεικτική της δύσκολης επιλογής που καλείτο να κάνει μεταξύ του βρετανικού προσχεδίου και της σοβιετικής τροποποίησης αυτού. Στην προσεκτικά διατυπωμένη δήλωσή του, ο επικεφαλής της τουρκικής αποστολής δήλωσε ότι εκτιμούσε και ότι θα μπορούσε να υποστηρίξει τη θέση του Λιτβίνοφ, δεδομένων των στενών σχέσεων της χώρας του με τη Σοβιετική Ένωση τα τελευταία 16 χρόνια. Από την άλλη πλευρά και με τη δέουσα μετριοπάθεια, εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του προς τη βρετανική αντιπροσωπεία, η οποία περιέβαλλε με εμπιστοσύνη την Τουρκία. Αν η συνδιάσκεψη, συμπλήρωσε, αποδεχόταν το βρετανικό προσχέδιο, η Τουρκία δεν θα δίσταζε να αναλάβει την ευθύνη που της αναλογούσε και προβλεπόταν στο άρθρο. Στην πραγματικότητα, ο Αράς πίστευε ότι και τα δύο τα κείμενα ήταν αποδεκτά, ωστόσο φανέρωσε την προτίμησή του προς την

¹⁴⁶⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 96· Deluca, *Great Power*, σ. 89-90· Warsamy, *La Convention*, σ. 118-119.

¹⁴⁶⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 97· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 134.

¹⁴⁷⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 91· Deluca, *Great Power*, σ. 88.

¹⁴⁷¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 14.

¹⁴⁷² BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/522, No 28 [E 4241/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 133.

τροποποιητική πρόταση των Σοβιετικών, διότι μετατόπιζε το βάρος των ευθυνών από την Τουρκία προς την ΚτΕ¹⁴⁷³.

Ο αντιπρόσωπος της ιαπωνικής κυβέρνησης ενώ υποστήριξε τα βασικά επιχειρήματα που παρουσίασε η βρετανική αντιπροσωπεία, τήρησε επιφυλακτική στάση αναμένοντας επιπλέον οδηγίες¹⁴⁷⁴. Επί του παρόντος, η συζήτηση του άρθρου έμεινε ανολοκλήρωτη και οι αντιπρόσωποι συμφώνησαν να αναβάλουν τη συζήτηση επί αυτού του ευαίσθητου ζητήματος έως ότου λάβουν τις κατάλληλες οδηγίες από τις κυβερνήσεις τους¹⁴⁷⁵.

Σχολιάζοντας σε τηλεγράφημά του προς το Φόρεϊν Όφισ την τροποποιημένη πρόταση των Σοβιετικών, ο Στάνλεϋ συμπέρανε ότι εκείνη σηματοδοτούσε μια σημαντική μεταβολή στη στάση της σοβιετικής κυβέρνησης, καθώς για πρώτη φορά πρότεινε να τύχουν της ίδιας ακριβώς μεταχείρισης σε περίοδο πολέμου τόσο οι Παρευξινίες όσο και οι μη Παρευξινίες Δυνάμεις. Ως προς αυτό το σημείο, η σοβιετική αντιπροσωπεία ήταν έτοιμη να εγκαταλείψει τη διαρκή επιμονή της για διαφοροποιημένη μεταχείριση. Όμως ο Στάνλεϋ -αλλά και το Φόρεϊν Όφισ- αμφέβαλλε ως προς την αποτελεσματικότητα του Συμφώνου, ισχυριζόμενος ότι, αν οι Βρετανοί μπορούσαν να βεβαιωθούν ότι το Σύμφωνο της ΚτΕ θα εφαρμοζόταν σε όλες τις περιστάσεις, τότε η προτεινόμενη διάταξη των Σοβιετικών θα γινόταν αποδεκτή. Κατά συνέπεια, η Μεγάλη Βρετανία δεν θα εμπλεκόταν ποτέ σε εχθροπραξίες εκτός της περίπτωσης που θα εκπλήρωνε τις προβλεπόμενες από το Σύμφωνο της ΚτΕ υποχρεώσεις της και έχοντας λάβει όλες τις απαραίτητες διευκολύνσεις, οι οποίες δεν θα επιτρέπονταν στον επιτιθέμενο. Όμως, κατά την άποψη του Στάνλεϋ, το μειονέκτημα του σοβιετικού κειμένου ήταν ότι επέβαλλε κατηγορηματικά τον αποκλεισμό της εισόδου των Στενών σε όλα τα σκάφη των εμπολέμων, πλην των περιπτώσεων που οι εμπόλεμοι ενεργούσαν κατ' εντολή του Συμφώνου της ΚτΕ¹⁴⁷⁶.

Η βρετανική αντιπροσωπεία ήταν αντίθετη στην τροποποίηση των Σοβιετικών για δύο λόγους: Πρώτον, από τη στιγμή που αποκλειόταν η είσοδος των Στενών, οι Βρετανοί δεν θα είχαν τη δυνατότητα να φέρουν εις πέρας επιχειρήσεις στη Μαύρη Θάλασσα σε περίπτωση πολέμου με τη Σοβιετική Ένωση. Δεύτερον, δεν θα μπορούσαν να προσφέρουν βοήθεια σε μια Παρευξινία Δύναμη στην περίπτωση πολέμου με τη Γερμανία, εφόσον οι διαδικασίες της ΚτΕ που προβλέπονταν στο άρθρο 23 διαρκούσαν περίπου τρεις εβδομάδες. Ο Στάνλεϋ επισήμανε ότι ήταν απίθανο να πειστούν οι υπόλοιποι αντιπρόσωποι, δεδομένης της μη ευνοϊκής τοποθέτησης της συνδιάσκεψης προς τη βρετανική άποψη, και εξέφρασε την ανησυχία ότι η συνεχής αντίσταση της

¹⁴⁷³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 92-93· DBFP/II/XVI/522, No 28 [E 4241/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936· Akgün, «Great Powers», σ. 73· Deluca, *Great Power*, σ. 90, 95.

¹⁴⁷⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 94, 95· DBFP/II/XVI/522, No 28 [E 4241/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936.

¹⁴⁷⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 97· Deluca, *Great Power*, σ. 90.

¹⁴⁷⁶ DBFP/II/XVI/524, No 29 [E 4260/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 09/07/1936.

βρετανικής αντιπροσωπείας στη σοβιετική οπτική στο ζήτημα θα οδηγούσε τη συνδιάσκεψη σε αδιέξοδο. Εν αναμονή των οδηγιών από το Λονδίνο, ο Στάνλεϋ πιθανολογούσε τον προσανατολισμό της βρετανικής αντιπροσωπείας προς την άμεση αποδοχή της σοβιετικής τροποποίησης, διότι πίστευε ότι σε γενικές γραμμές ίσως θα διευκόλυνε την επίτευξη συμφωνίας σε άλλα ζητήματα¹⁴⁷⁷.

Στην απάντησή του, το Φόρεϊν Όφισ παρατήρησε ότι το όλο ζήτημα της άσκησης των εμπόλεμων δικαιωμάτων εξαρτιόταν από τη διατύπωση του άρθρου 23, για την οποία δήλωνε άγνοια¹⁴⁷⁸. Η αντιπαράθεση εντάθηκε στη συνεδρίαση της 9ης Ιουλίου, όταν ο Λιτβίνοφ υπέβαλε το άρθρο 23 σε μια νέα τροποποίηση. Η τροποποιητική ρύθμιση προέβλεπε ότι οι διατάξεις της σύμβασης που θα υπογραφόταν, δεν θα εμπόδιζαν κατά κανένα τρόπο τον διάπλου των Στενών όχι μόνο στα πολεμικά σκάφη που εκπλήρωναν τις απορρέουσες από το Σύμφωνο της ΚτΕ υποχρεώσεις, αλλά και σε εκείνα που εκπλήρωναν τις δεσμεύσεις αμοιβαίας βοήθειας των συμπληρωματικών συμφώνων που είχαν συναφθεί εντός του πλαισίου της ΚτΕ, ανεξαρτήτως αν η Τουρκία αποτελούσε συμβαλλόμενο μέλος αυτών. Με άλλα λόγια, η σοβιετική εκδοχή του άρθρου 23 βεβαίωνε ότι σε περίοδο πολέμου στον οποίο η Τουρκία θα ήταν ουδέτερη, τα κράτη θα μπορούσαν να αλληλοβοηθούνται δυνάμει των περιφερειακών συμφώνων και των συμφώνων αμοιβαίας βοήθειας¹⁴⁷⁹.

Ο Πωλ-Μπονκούρ πρόσφερε την αμέριστη υποστήριξη της γαλλικής αντιπροσωπείας στη σοβιετική τροποποίηση και δήλωσε ότι τέτοιου είδους διατάξεις υπέρ των συμφώνων που είχαν συναφθεί εντός του πλαισίου της ΚτΕ, αποτελούσαν απαραίτητη προϋπόθεση για την εισχώρηση της Γαλλίας στη νέα σύμβαση. Ο αντιπρόσωπος της Γαλλίας διατεινόταν ότι δεν θα έπρεπε να υποτιμάται η αποτελεσματικότητα της ΚτΕ και ότι στην περίπτωση της παραγράφου 7 του άρθρου 15 του Συμφώνου, η σοβιετική τροποποίηση θα απάλειφε συγκεκριμένα κενά του συστήματος της συλλογικής ασφάλειας¹⁴⁸⁰.

Η γενική αναφορά στα περιφερειακά σύμφωνα, σημείωνε ο Πολίτης,

«[...] απήρεσκεν εις την Αγγλίαν, ήτις εφοβείτο την εντεύθεν δυνατήν καταστρατήγησιν του Συμφώνου Κ.Ε., ανησύχει δε την Τουρκίαν ήτις διέβλεπε τον κίνδυνον να εμπλακή εις

¹⁴⁷⁷ DBFP/II/XVI/524, No 29 [E 4260/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 09/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 90-91.

¹⁴⁷⁸ Deluca, *ό.π.*, σ. 91.

¹⁴⁷⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 109· BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 91· Routh, «The Montreux Convention», σ. 632-633· Warsamy, *La Convention*, σ. 120.

¹⁴⁸⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 110· BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/530, No 41 [E 4326/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 10/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 91· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 135.

πόλεμον άνευ εγγυήσεων επ' ευκαιρία εφαρμογής περιφερειακού συμφώνου ούτινος δεν θα ήτο μέρος. [...]»¹⁴⁸¹.

Ο Σερ Αλεξάντερ Καντόγκαν της βρετανικής αντιπροσωπείας και επικεφαλής του αρμόδιου για την ΚτΕ τμήματος του Φόρειν Όφισ, προέβλεπε ότι, αν το κείμενο γινόταν αποδεκτό, θα δημιουργούνταν αρκετά προβλήματα και πιθανώς θα οδηγούσε σε καταστάσεις που θα έφερναν την Τουρκία στην πλέον δυσχερή θέση. Ο διπλωμάτης του Φόρειν Όφισ θεωρούσε ότι τα περιφερειακά σύμφωνα ήταν συντεταγμένα κατά τέτοιο τρόπο, ώστε ο μηχανισμός τους να ενεργοποιείται πριν από εκείνον του Συμφώνου της ΚτΕ. Αν σε οποιαδήποτε περίπτωση, παρατήρησε, το Συμβούλιο ή η Συνέλευση της ΚτΕ αποτύγχαναν να κατονομάσουν με ομοφωνία τον επιτιθέμενο, η Τουρκία θα βρισκόταν στη δυσάρεστη θέση να επιλέξει μεταξύ του συνόλου των εμπολέμων δυνάμει των διατάξεων ενός περιφερειακού συμφώνου, του οποίου δεν αποτελούσε μέρος, και θα αναγκαζόταν να παράσχει διευκολύνσεις προς τις δυνάμεις ενός κράτους που ήταν στην αντίθετη πλευρά από εκείνη¹⁴⁸². Ο Καντόγκαν δήλωσε ότι το όλο ζήτημα έχρηζε της δέουσας προσοχής και εξέτασης και, συνεπώς, η βρετανική αντιπροσωπεία, αφού πρώτα λάμβανε τις κατάλληλες οδηγίες, θα καθόριζε την τελική της στάση. Ωστόσο, κατέληξε ότι η βρετανική κυβέρνηση δεν είχε καμία επιθυμία να αναμειχθεί στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις των άλλων χωρών, που απέρρεαν από τις συμφωνίες που είχαν υπογράψει¹⁴⁸³.

Ο Αράς από την πλευρά του θεωρούσε ότι η τροποποίηση του άρθρου 23 από τους Σοβιετικούς έθετε δύο σημεία που η συνδιάσκεψη όφειλε να αποσαφηνίσει. Το πρώτο, κατ' αυτόν αρνητικό, αφορούσε τον σεβασμό της ασφάλειας της τουρκικής επικράτειας κατά τη διάρκεια του διάπλου των Στενών από τις Δυνάμεις που θα παρείχαν βοήθεια στο θύμα της επίθεσης. Το δεύτερο και θετικό σημείο αφορούσε την πιθανότητα εμπλοκής της Τουρκίας σε ένα πόλεμο. Ενώ η Τουρκία ήταν σύμφωνη να εκπληρώσει την υποχρέωση παροχής διευκολύνσεων προς κάποιο θύμα μιας επίθεσης, ο Αράς έθετε το ερώτημα αν θα μπορούσε η χώρα του να βασιστεί στη βοήθεια ορισμένων από τους μετέχοντες της συνδιάσκεψης, στην περίπτωση που παρασυρόταν σε ένα πόλεμο και ήταν η ίδια το θύμα της επίθεσης¹⁴⁸⁴.

Η απάντηση του Λιτβίνοφ δεν ικανοποίησε τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας. Συγκεκριμένα, ο επικεφαλής της σοβιετικής αντιπροσωπείας ισχυριζόταν ότι το άρθρο 16 του Συμφώνου της ΚτΕ διατύπωνε με σαφήνεια ότι, αν ένα μέλος της αποτελούσε το αντικείμενο μιας

¹⁴⁸¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 14.

¹⁴⁸² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 111· DBFP/II/XVI/530, No 41 [E 4326/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 10/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 92· Routh, «The Montreux Convention», σ. 633-634.

¹⁴⁸³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 114-115· DBFP/II/XVI/530, No 41 [E 4326/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 10/07/1936.

¹⁴⁸⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 110-111· Deluca, *Great Power*, σ. 93.

επίθεσης, τότε όλα τα υπόλοιπα μέλη της θα βρίσκονταν θεωρητικά σε κατάσταση πολέμου με τον επιτιθέμενο και, συνεπώς, διέτρεχαν τους ίδιους κινδύνους να τύχουν μιας επιθετικής ενέργειας¹⁴⁸⁵. Ευρισκόμενη η Τουρκία σε μια ανάλογη κατάσταση, είχε το κατοχυρωμένο δικαίωμα να απευθυνθεί για βοήθεια προς την ΚτΕ και η τελευταία να εξετάσει με τη δέουσα προσοχή το αίτημά της. Στην περίπτωση όμως που οι αποφάσεις της ως προς την ερμηνεία μιας επιθετικής ενέργειας δεν ήταν σαφείς ή δεν λαμβάνονταν με ομοφωνία, η Τουρκία, καθοδηγούμενη από το πνεύμα της ΚτΕ, θα είχε τη διακριτική ευχέρεια να δράσει κατά τη συνείδησή της και σύμφωνα με την αντίληψη που είχε αναφορικά με τις υποχρεώσεις της ως μέλος του οργανισμού¹⁴⁸⁶.

Ευθύς ο Αράς ζήτησε να λάβει επιπλέον διευκρινίσεις ως προς το εάν η Τουρκία θα μπορούσε να επωφεληθεί ή όχι από την τροποποίηση και να ενεργήσει σε αντίθεση προς τον γενικό κανόνα, προκειμένου να παράσχει συνδρομή στο θύμα μιας επίθεσης. Με άλλα λόγια, ο Αράς ζητούσε να του αποσαφηνίσει ο ομόλογός του, αν η δυνατότητα βοήθειας προς την Τουρκία θα παρεχόταν ή συνιστούσε μια αυτόματη υποχρέωση¹⁴⁸⁷. Ο Πολίτης και ο αντιπρόσωπος της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης υποστήριξαν την πρόταση των Σοβιετικών, με τον Σούμποτιτς να δηλώνει την αντίθεσή του στο οποιοδήποτε κείμενο που θα μείωνε την αποτελεσματικότητα των δεσμεύσεων και των δικαιωμάτων που απέρρεαν από το Βαλκανικό Σύμφωνο, το οποίο αποτελούσε μια μορφή των περιφερειακών συνεννοήσεων που είχαν συναφθεί ενός του πλαισίου της ΚτΕ¹⁴⁸⁸.

Ο Σάτο εκ μέρους της ιαπωνικής αντιπροσωπείας δήλωσε ότι μολονότι η Ιαπωνία δεν αποτελούσε πλέον μέλος της ΚτΕ, δεν ήταν αντίθετη στη διαμόρφωση διάταξης που θα λάμβανε υπόψη τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του Συμφώνου επί των κρατών που θα υπέγραφαν τη σύμβαση και ήταν συνάμα μέλη της ΚτΕ. Ωστόσο, εξέφρασε τη διαφωνία του ως προς τη διατύπωση της σοβιετικής τροπολογίας διατεινόμενος ότι είχε ευρεία έννοια, καθώς περιλάμβανε μια ολόκληρη σειρά συμφώνων, όχι μόνο εκείνων που είχαν ήδη συναφθεί, αλλά και των μελλοντικών, υπό τον όρο ότι θα εντάσσονταν στο πλαίσιο της ΚτΕ. Τα σύμφωνα αυτά, παρατήρησε, επέβαλλαν διευρυμένες και ασαφείς υποχρεώσεις στους συμβαλλομένους. Καταλήγοντας, ο Σάτο δήλωσε ότι η ιαπωνική αντιπροσωπεία αδυνατούσε να αποδεχθεί την επέκταση της αρχής του άρθρου του βρετανικού προσχεδίου κατά τον τρόπο που προβλεπόταν στη σοβιετική αντιπρόταση¹⁴⁸⁹.

Η πιο ηχηρή αντίδραση κατά των Βρετανών προήλθε από την πλευρά του Τιτουλέσκου,

¹⁴⁸⁵ Για τις διατάξεις του άρθρου 16 βλ. Μιρασγέτζης, *Το Σύμφωνο*, σ. 28-31.

¹⁴⁸⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 114· Deluca, *ό.π.*, σ. 93.

¹⁴⁸⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 114· Deluca, *ό.π.*, σ. 93-94.

¹⁴⁸⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 111-112, 115· Deluca, *ό.π.*, σ. 91, 94· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 135.

¹⁴⁸⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 111· DBFP/II/XVI/530, No 41 [E 4326/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 10/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 92.

«[...] όστις, κατά την συνεδρίασιν της 9ης Ιουλίου, απήγγειλε, δια του πλέον θεατρικού και σκαιού τρόπου, κατηγορητήριον κατά της αγγλικής αποστολής, διότι δεν έστεργε να δεχθή άνευ πληρεστέρας εξετάσεως την ελευθέραν διέλευσιν εν περιπτώσει πολέμου κατά τον οποίον η Τουρκία δεν θα ήτο εμπόλεμος, των ναυτικών δυνάμεων των Κρατών άτινα συνδέοντο μετά τινος παροχθίου Κράτους της Μαύρης Θαλάσσης δια συμφώνου αλληλοβοηθείας. [...]»¹⁴⁹⁰.

Ο Τιτουλέσκου αμφισβήτησε έντονα το δικαίωμα της Μεγάλης Βρετανίας να απαιτήσει από τη χώρα του τον παραμερισμό των δεσμεύσεων συνδρομής που είχε αναλάβει δυνάμει του Βαλκανικού Συμφώνου και της συνθήκης που είχε υπογράψει με τη Γαλλία. Ολοκληρώνοντας τη χειμαρρώδη ομιλία του, ο υπουργός Εξωτερικών της Ρουμανίας απευθύνθηκε προς τη βρετανική αντιπροσωπεία, απαιτώντας να μάθει τον λόγο που η Μεγάλη Βρετανία στη Γενεύη υποστήριζε τα περιφερειακά σύμφωνα, ενώ στο Μοντρέ ήταν αντίθετη προς αυτά¹⁴⁹¹.

Ο Καντόγκαν εξήγησε στον Τιτουλέσκου ότι το βρετανικό προσχέδιο δεν είχε κατά κανένα τρόπο σκοπό να εμποδίσει την Τουρκία να εκπληρώσει τις υποχρεώσεις που είχε αναλάβει από τη συμμετοχή της στα σύμφωνα. Όμως προκειμένου να αποφευχθεί η οποιαδήποτε παρανόηση πρότεινε την εισαγωγή ειδικής διάταξης στο άρθρο 16, εφόσον αυτό το άρθρο περιείχε την πρόβλεψη που ενδεχομένως περιόριζε τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της Τουρκίας, δυνάμει των συμφώνων που είχαν υπογραφεί από αυτή¹⁴⁹².

Ο Τιτουλέσκου ευχαρίστησε τον αντιπρόσωπο της βρετανικής κυβέρνησης για την εξήγηση που του παρείχε και αναγνώρισε ότι η προσθήκη εξαίρεσης στο άρθρο των περιφερειακών συμφώνων που αφορούσαν την Τουρκία κάλυπτε το Βαλκανικό Σύμφωνο. Ωστόσο, εξέφρασε την ανησυχία του και για τα σύμφωνα που είχαν συνάψει τα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας και η Τουρκία δεν ήταν μέλος αυτών, αναφέροντας συγκεκριμένα τη συνθήκη της Ρουμανίας με τη Γαλλία. Ο αρχηγός της ρουμανικής αποστολής τόνισε ότι ποτέ δεν θα έκανε δεκτή μια απόφαση που θα τερμάτιζε την εδαφική ή θαλάσσια βοήθεια της Γαλλίας προς τη χώρα του. Ύστερα από τις καταληκτικές του παρατηρήσεις, ο Τιτουλέσκου εντελώς απρόσμενα δήλωσε ότι αναχωρούσε από το Μοντρέ για το Βουκουρέστι¹⁴⁹³.

¹⁴⁹⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 4. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 135.

¹⁴⁹¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 112-113· Deluca, *Great Power*, σ. 92· Dontas, *ό.π.*, σ. 135.

¹⁴⁹² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 113· Deluca, *ό.π.*, σ. 92.

¹⁴⁹³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 113· Deluca, *ό.π.*, σ. 92. Η αιτία της εσπευσμένης αποχώρησης του Τιτουλέσκου από τη συνδιάσκεψη δεν είχε σχέση με την αντιπαράθεσή του με τη βρετανική αντιπροσωπεία, αλλά με εσωτερικούς λόγους. Η στενή πολιτική συνεργασία του υπουργού Εξωτερικών της Ρουμανίας με τη Γαλλία και τη Σοβιετική Ένωση στο Μοντρέ είχε προκαλέσει αντιδράσεις στο εσωτερικό της κυβέρνησης, κύκλοι της οποίας -μεταξύ των οποίων και ο πρωθυπουργός Γκεόργκε Ταταρέσκου (1886-1957)- πρόσκεινταν περισσότερο προς τη Γερμανία. Συνεπώς, η παρουσία του στο Βουκουρέστι ήταν απαραίτητη προκειμένου να υπερασπιστεί την πολιτική του. Βλ. Deluca, *ό.π.*, σ. 93· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 231 (υποσημ. 94)· Routh, «The Montreux Convention», σ. 635 (υποσημ. 1).

Οι συνεδριάσεις της 8ης και της 9ης Ιουλίου κατέδειξαν ότι είχε σημειωθεί αξιοσημείωτη μεταβολή στην κατεύθυνση της συνδιάσκεψης, καθώς το ζήτημα της άσκησης των εμπόλεμων δικαιωμάτων είχε επισκιαστεί από τα σύμφωνα αμοιβαίας βοήθειας που είχαν συναφθεί υπό την αιγίδα της ΚτΕ. Ένα θέμα κατεξοχήν ναυτικής στρατηγικής, σημείωνε ο Χέννικερ-Χήτον στην έκθεσή του, παραχώρησε τη θέση του σε ένα ζήτημα διεθνών σχέσεων υπό την ευρύτερή του έννοια. Η στάση όλων των αντιπροσώπων -εκτός των Ιαπώνων- ήταν ευνοϊκά διακείμενη προς την πρόταση των Σοβιετικών, έως του σημείου να δηλώσουν ότι αρνούνταν να υπογράψουν τη σύμβαση χωρίς την προηγούμενη αποδοχή της. Ακόμη και οι Τούρκοι, μολονότι η πρόταση δεν ανταποκρινόταν στα προαπαιτούμενα για την ασφάλεια των Στενών, φαίνονταν απρόθυμοι να υιοθετήσουν μια δυναμική γραμμή έναντι των σοβιετικών αξιώσεων¹⁴⁹⁴.

Στο Λονδίνο, το Φόρεϊν Όφισ ήταν ιδιαίτερα ανήσυχο και προβληματισμένο από την πορεία των συνεδριάσεων. Οι αξιωματούχοι του υπουργείου διέβλεπαν στη διατύπωση των τροποποιήσεων των άρθρων 16 και 23 την επιδίωξη των Σοβιετικών να συνδέσουν την Τουρκία με το γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο και να την υποχρεώσουν να προσφέρει συνδρομή στις δύο χώρες σε περίοδο πολέμου¹⁴⁹⁵. Ο Λιτβίνοφ, ο Πωλ-Μπονκούρ και οι αντιπρόσωποι των βαλκανικών κρατών υποψιάζονταν ότι η Μεγάλη Βρετανία δυσανασχετούσε στην ιδέα των περιφερειακών συμφώνων γενικά και του γαλλο-σοβιετικού συμφώνου ειδικά¹⁴⁹⁶. Όσον αφορά το τελευταίο, η Τουρκία θα ήταν υποχρεωμένη να μεροληπτεί υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης και της Γαλλίας δυνάμει ενός συμφώνου, στο οποίο δεν ήταν συμβαλλόμενη¹⁴⁹⁷. Ο Στάνλεϋ έθεσε το πρόβλημα επιγραμματικά: σκοπός των Γάλλων και των Ρουμάνων ήταν εμφανώς να διασφαλίσουν ότι σε περίοδο πολέμου η είσοδος προς τη Μαύρη Θάλασσα θα ήταν ανοικτή σε εκείνους και κλειστή στη Γερμανία, στην περίπτωση που η ΚτΕ αποτύγχανε για κάποιο λόγο να αναλάβει δράση και, επομένως, ενεργοποιούνταν τα σύμφωνα αλληλοβοήθειας¹⁴⁹⁸.

Στην πραγματικότητα, οι Βρετανοί ήθελαν με κάθε τρόπο να αποφύγουν να συμπεριληφθεί στη σύμβαση οποιοσδήποτε όρος που θα μπορούσε να οδηγήσει στην αποκήρυξή της από τα κράτη μη μέλη της ΚτΕ ή που θα έδινε στη Γερμανία το πρόσχημα να στραφεί κατά της ίδιας της σύμβασης βασιζόμενη σε αυτή τη διάκριση και συνακόλουθα, να καταγγείλει όχι μόνο τη σύμβαση, αλλά και τη ναυτική συμφωνία που είχε υπογράψει με τη Μεγάλη Βρετανία. Επομένως, πρόβαλλαν

¹⁴⁹⁴ BDFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936.

¹⁴⁹⁵ Deluca, *Great Power*, σ. 93.

¹⁴⁹⁶ Routh, «The Montreux Convention», σ. 634. Όπως φαίνεται και από τα παραπάνω, με την άποψη αυτή συμφωνούσε και ο Πολίτης. Βλ. ό.π., σ. 427.

¹⁴⁹⁷ Deluca, *Great Power*, σ. 93.

¹⁴⁹⁸ DBFP/II/XVI/526, No 34 [E 4273/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 09/07/1936.

αντίσταση στις προσπάθειες της σοβιετικής αντιπροσωπείας και των υποστηρικτών της να θέσουν τη σύμβαση υπό τον έλεγχο ενός συμμαχικού συστήματος, που θεωρούσαν ότι στρεφόταν αποκλειστικά εναντίον της Γερμανίας¹⁴⁹⁹.

Από την άλλη πλευρά, τόσο το Φόρεϊν Όφισ όσο και η Βιλχελμστράσσε εξέταζαν την πιθανότητα συμμετοχής της γερμανικής κυβέρνησης στο Μοντρέ. Όμως οι Βρετανοί κατέληξαν ότι σε μια ενδεχόμενη σύγκρουση της γερμανικής με τη σοβιετική αντιπροσωπεία, οι διαπραγματεύσεις θα οδηγούνταν σε κατάρρευση. Στο Βερολίνο, ο υπουργός Εξωτερικών του Γ' Ράιχ Κονσταντίν Χέρμαν Καρλ φον Νόουρατ (1873-1956) αποφάσισε ότι θα ήταν σκόπιμο να παρακολουθήσει εκ του μακρόθεν, αλλά με τη δέουσα προσοχή, τις διαβουλεύσεις¹⁵⁰⁰. Επομένως, ελλείψει της γερμανικής συμμετοχής, το ισχυρότερο επιχείρημα κατά των σοβιετικών τροποποιήσεων, το οποίο έθιγε τη Γερμανία, δεν μπορούσε να υποστηριχθεί σε μια ανοικτή συνδιάσκεψη¹⁵⁰¹. Κατά συνέπεια, η Μεγάλη Βρετανία βρέθηκε απομονωμένη και η μόνη σχεδόν από όλες τις Δυνάμεις -με τη σχετική εξαίρεση της Ιαπωνίας- που ήταν αντίθετη στις βλέψεις των Σοβιετικών και των συμμάχων τους¹⁵⁰².

Οι προσπάθειες να υπερκεραστεί το αδιέξοδο με την παραδοσιακή στη διπλωματική πρακτική μέθοδο των προσωπικών διαβουλεύσεων μεταξύ των πρωταγωνιστών της συνδιάσκεψης δεν στέφθηκαν με επιτυχία. Ο Στάνλεϋ συναντήθηκε με τους Πωλ-Μπονκούρ και Πονσό στις 8 Ιουλίου, όπου οι αντιπρόσωποι της Γαλλίας τόνισαν ότι θα έπρεπε να βεβαιώνεται κατηγορηματικά είτε στο άρθρο 16 είτε στο άρθρο 23 ότι η σύμβαση δεν θα έθιγε τις υποχρεώσεις που πήγαζαν από το Σύμφωνο της ΚτΕ. Για τον λόγο αυτό, η γαλλική αποστολή θα επέμενε στην αναφορά των συμφώνων, των οποίων η Τουρκία ήταν συμβαλλόμενο μέρος, ώστε να αποφευγόταν μελλοντικά ο ισχυρισμός ότι η σύμβαση παράκαμπε αυτές τις υποχρεώσεις¹⁵⁰³.

Σε συνέχεια των συζητήσεων μεταξύ των αντιπροσώπων της βρετανικής και της γαλλικής κυβέρνησης, ο Ρέντελ εξήγησε στον Μενεμεντζιόγλου ότι στην περίπτωση που η σοβιετική τροποποιητική πρόταση γινόταν αποδεκτή, τότε η ευθύνη για την απαγόρευση του διάπλου των Στενών σε ένα εμπόλεμο στόλο θα βάρυνε προφανώς την Τουρκία. Ο Μενεμεντζιόγλου εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για την τροποποίηση των Σοβιετικών χαρακτηρίζοντάς την ως απαράδεκτη και υποστήριξε ότι η Τουρκία είχε το δικαίωμα, όταν θεωρούσε ότι κινδύνευε η ασφάλειά της, να προβεί στον αποκλεισμό των Στενών στους εμπόλεμους στόλους. Αυτό το δικαίωμα, συνέχισε, περιλαμβανόταν στην τελευταία εκδοχή του βρετανικού προσχεδίου, προς το οποίο τώρα και έκλινε.

¹⁴⁹⁹ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 135· Routh, «The Montreux Convention», σ. 634.

¹⁵⁰⁰ Deluca, *Great Power*, σ. 94.

¹⁵⁰¹ BDFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936.

¹⁵⁰² Deluca, *Great Power*, σ. 94-95.

¹⁵⁰³ Deluca, *ό.π.*, σ. 95.

Η δήλωση του γενικού γραμματέα του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών, ενδεικτική της στροφής της τουρκικής διπλωματίας προς τους Βρετανούς, φανέρωνε κατά κύριο λόγο την ανησυχία της Άγκυρας, διότι η Τουρκία θα αναγκαζόταν να απαγορεύσει την είσοδο στα Στενά σε μια εμπόλεμη Δύναμη με την οποία δεν είχε καμία φιλονικία και η οποία ίσως να μην είχε υπογράψει τη σύμβαση, προκειμένου να εκτελέσει τις προβλεπόμενες υποχρεώσεις της από τα περιφερειακά σύμφωνα και τα σύμφωνα παροχής αμοιβαίας βοήθειας. Ο Μενεμεντζιόγλου ανέφερε ότι είχε αναπτύξει το ζήτημα σε συζήτησή του με τον Αράς και είχε ενημερώσει την κυβέρνηση, για την οποία ήταν σίγουρος ότι δεν θα αποδεχόταν τη ρύθμιση των Σοβιετικών.

Ο Ρέντελ σημείωσε ότι αυτά ακριβώς τα επιχειρήματα που του έθεσε ο Μενεμεντζιόγλου ήταν ο λόγος που η βρετανική αντιπροσωπεία είχε υποβάλει τη συγκεκριμένη τροποποίηση στο προσχέδιο. Επίσης, πρόσθεσε ότι ήταν λυπηρό που η τουρκική αντιπροσωπεία δεν είχε λάβει μια σαφή θέση ως προς αυτό το σημείο κατά την πρώτη συζήτησή του στην ολομέλεια. Η ήπια επίκριση του Ρέντελ εισακούστηκε και ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας δεσμεύθηκε να επανορθώσει την κατάσταση, όταν το ζήτημα θα επανερχόταν προς συζήτηση¹⁵⁰⁴.

Ωστόσο, οι Βρετανοί δεν ήταν βέβαιοι κατά πόσο η τουρκική κυβέρνηση θα είχε τη δύναμη να αντισταθεί στις πιέσεις των Σοβιετικών και στις απειλές που εκτοξεύονταν από τη Μόσχα ότι η σοβιετική αντιπροσωπεία θα εγκατέλειπε τη συνδιάσκεψη στην περίπτωση που δεν γίνονταν αποδεκτές οι προτάσεις της¹⁵⁰⁵. Η Άγκυρα αντέδρασε έντονα, απαντώντας στις απειλές με απειλές διαμέσου μιας συντονισμένης εκστρατείας του τουρκικού τύπου. Ενδεικτικά, σύμφωνα με πληροφορίες του ιταλικού πρακτορείου Στέφανι,

«[...] κατά τας τουρκικάς εφημερίδας η οχύρωσις των Στενών θα πραγματοποιηθή έστω και αν ήθελεν αποτύχη η Διάσκεψις του Μοντραί. Φήμη εκυκλοφόρησεν εις Άγκυραν καθ' ην θα συνήρχετο σήμερον η τουρκική Βουλή εις έκτακτον συνεδρίασιν όπως εξετάση την κατάστασιν, ήτις εδημιουργήθη εκ της Διασκέψεως του Μοντραί. Η φήμη αύτη δημοσιευθείσα και εις τας εφημερίδας και τηλεγραφηθείσα εις το εξωτερικόν εχακτηρήσθη ως αβάσιμος υπό των αρμοδίων κύκλων.»¹⁵⁰⁶

Αναμφίβολα, λίγο πριν τα μέσα Ιουλίου, φαινόταν ότι οι διαπραγματεύσεις θα οδηγούνταν σε αδιέξοδο ως αποτέλεσμα της αδυναμίας να επιτευχθεί λύση στο ζήτημα των περιφερειακών συμφώνων και των συμφώνων αμοιβαίας βοήθειας. Ο Ρέντελ, ο οποίος είχε επιστρέψει στο Λονδίνο για να λάβει οδηγίες, με έγγραφό του προς το Φόρεϊν Όφισ (11 Ιουλίου) σκιαγράφησε τα βασικά

¹⁵⁰⁴ DBFP/II/XVI/528, No 37 [E 4310/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 09/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 95.

¹⁵⁰⁵ Deluca, ό.π., σ. 95-96.

¹⁵⁰⁶ Καθημερινή, 16/07/1936. Βλ. επίσης Deluca, ό.π., σ. 96.

σημεία αυτού του περίπλοκου προβλήματος. Στην περίπτωση που η Σοβιετική Ένωση και η Γαλλία κατόρθωναν να εγγράψουν στο συμβατικό καθεστώς των Στενών τους όρους του γαλλο-σοβιετικού συμφώνου και της Γαλλο-ρουμανικής Συνθήκης, η Γερμανία θα θεωρούσε ότι το γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο αποτελούσε σαφή απόδειξη μιας στρατιωτικής συμμαχίας, κατευθυνόμενης εναντίον της. Ως αποτέλεσμα, το Βερολίνο θα κατήγγειλε τη Βρετανο-γερμανική Ναυτική Συμφωνία και θα υιοθετούσε μία ακόμη περισσότερο ασυμβίβαστη γραμμή στις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Η τουρκική κυβέρνηση από την πλευρά της αντιλαμβανόταν ότι οι διατάξεις του γαλλο-σοβιετικού συμφώνου θα την υποχρέωναν να εμπλακεί σε διαμάχη εναντίον μιας Δύναμης, την οποία το σύμφωνο είχε ως στόχο. Ωστόσο, ήταν ολοφάνερο ότι οι Τούρκοι είχαν εμφανίσει αισθήματα φόβου απέναντι στους Σοβιετικούς και ο Αράς ήταν σχεδόν ανίσχυρος απέναντι στον Λιτβίνοφ. Φυσικά, οι αξιωματούχοι του Φόρεϊν Όφισ αντιλαμβάνονταν ότι, αν οι Βρετανοί εξακολουθούσαν να αμφισβητούν τους Σοβιετικούς και τους Γάλλους, οι επιπτώσεις από τη διακοπή της συνδιάσκεψης θα ήταν θλιβερές από τη στιγμή, μάλιστα, που για πρώτη φορά δόθηκε η ευκαιρία για την αναθεώρηση μιας συνθήκης δια της διπλωματικής οδού. Εντούτοις οι συνέπειες από την αποδοχή των σοβιετικών τροποποιητικών προτάσεων θα ήταν τόσο ανεπιθύμητες, που οι Βρετανοί ήταν έτοιμοι να διακινδυνεύσουν τη διάλυση των συνεδριάσεων παρά να αποδεχθούν μια τέτοια λύση. Όμως υπήρχε ακόμη η ελπίδα ότι οι αντιπρόσωποι θα έφθαναν σε συμφωνία με βάση ένα σύμφωνο που θα δέσμευε την Τουρκία¹⁵⁰⁷.

Συγκεκριμένα, ο διακανονισμός που πρότεινε ο Ρέντελ αφορούσε την εισαγωγή μιας συμβιβαστικής διάταξης που θα περιλάμβανε τα σύμφωνα των οποίων η Τουρκία μετείχε, εναλλακτική την οποία προέκρινε και η Γαλλία. Ο ίδιος μάλιστα ήταν πρόθυμος να επισκεφθεί τον πρωθυπουργό της Γαλλίας Λεόν Μπλουμ (1872-1950) και να του θέσει το ζήτημα. Ο Ρέντελ υπολόγιζε ότι οι Γάλλοι ανυπομονούσαν αρκετά για την επίτευξη ενός πρώιμου διακανονισμού, ανεξαρτήτως της πορείας που θα αποφάσιζε να ακολουθήσει το Φόρεϊν Όφισ. Ως προς τη Σοβιετική Ένωση, μόνο η στάση τους στις συνακόλουθες διαπραγματεύσεις θα καθόριζε αν πραγματικά προτιμούσαν τη διάλυση της συνδιάσκεψης ή μια συμφωνία βασιζόμενη σε μια συμβιβαστική λύση¹⁵⁰⁸.

Ήταν σαφές ότι στην περίπτωση που οι Βρετανοί πρόβαλλαν το επιχείρημα ότι θα ήταν παράλογο να υποχρεωθεί η Τουρκία να εκπληρώσει τις δεσμεύσεις των συμφώνων που είχαν συναφθεί εντός του πλαισίου της ΚτΕ χωρίς η ίδια να αποτελεί συμβαλλόμενο μέλος αυτών, οι αντιπροσωπείες των άλλων κρατών θα τους αντέκρουαν ισχυριζόμενες ότι τα σύμφωνα αποτελούσαν μέρος του ειρηνευτικού μηχανισμού και τίποτα δεν θα έπρεπε να εμποδίσει την

¹⁵⁰⁷ Deluca, ό.π., σ. 96-97.

¹⁵⁰⁸ Deluca, ό.π., σ. 97.

εκπλήρωση των όρων τους. Επίσης, υπήρχε η πιθανότητα, σημείωνε ο λόρδος Στάνλεϋ, οι κυβερνήσεις αυτών των κρατών να εκμεταλλευτούν πολιτικά την επιθυμία τους να διασφαλίσουν τη λειτουργία του μηχανισμού για τη διατήρηση της ειρήνης υποστηρίζοντας ότι ακολουθούσαν το παράδειγμα των Συμφωνιών του Λοκάρνο, ενώ η Μεγάλη Βρετανία, η οποία πάντοτε ενθάρρυνε τη σύμπηξη τέτοιων συμφωνιών, τώρα επιδίωκε να παρακωλύσει την εφαρμογή τους¹⁵⁰⁹.

Η Μεγάλη Βρετανία, συνέχιζε ο Στάνλεϋ, βρισκόταν σε μειονεκτική θέση για δύο επιπλέον λόγους: α) η βρετανική αντιπροσωπεία δεν επιθυμούσε να χρησιμοποιήσει ένα από τα πιο ισχυρά της επιχειρήματα κατά της σοβιετικής τροποποίησης, δηλαδή την πιθανότητα να θιγεί η Γερμανία και β) ένα ακόμη επιχειρήμα αφορούσε τη δέσμευση της Τουρκίας να τηρεί τα μελλοντικά σύμφωνα, τα οποία εντούτοις δεν είχαν αποτελέσει ακόμη αντικείμενο διαπραγμάτευσης και ούτε καν είχαν προταθεί. Επίσης, ήταν άγνωστο αν αυτά τα μελλοντικά σύμφωνα θα λειτουργούσαν εις βάρος των βρετανικών συμφερόντων. Οι Βρετανοί ανέμεναν ότι η τουρκική αντιπροσωπεία θα ήγειρε αυτά τα θέματα, όμως μέχρι στιγμής εκείνη ήταν διστακτική και είχε προφανώς πειστεί να μην τα ανακινήσει. Ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας ζητούσε από το Φόρεϊν Όφισ να λάβει μια απόφαση, διότι η υιοθέτηση μιας ασυμβίβαστης στάσης εκ μέρους της Μεγάλης Βρετανίας -από τη στιγμή που όλες σχεδόν οι αντιπροσωπείες είχαν ταχθεί εναντίον της- πιθανόν θα επέφερε την κατάρρευση της συνδιάσκεψης, ενώ αν προσαρμοζόταν μπορούσε να τρέφει ελπίδες για την επίτευξη συμφωνίας σε άλλα θέματα¹⁵¹⁰.

Όμως η βρετανική κυβέρνηση εξακολουθούσε να επιμένει στην άρνησή της να εγγραφούν οι δεσμεύσεις των συμφώνων στο κείμενο της νέας σύμβασης και να μην συμβιβάζεται με την ιδέα ότι η Τουρκία θα αναγνωριζόταν ως μη εμπόλεμη σύμμαχος της Σοβιετικής Ένωσης και της Γαλλίας. Το Λονδίνο πίστευε ότι η Άγκυρα, αν επιθυμούσε πραγματικά να συσφίξει τις σχέσεις της με τις δύο χώρες, τότε θα προσχωρούσε στο γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο¹⁵¹¹. Οι Βρετανοί δεν ήταν αντίθετοι στη σύμπηξη των περιφερειακών συμφώνων, αλλά υπό την προϋπόθεση ότι θα αφορούσαν και θα δέσμευαν τα κράτη μιας συγκεκριμένης γεωγραφικής περιοχής και όχι τα εκτός αυτής. Αυτή ακριβώς η κατάσταση θα δημιουργείτο, αν η Τουρκία υποχρεωνόταν να παράσχει διευκολύνσεις σύμφωνα με το γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο. Συνοψίζοντας τη στάση της βρετανικής κυβέρνησης, ο διπλωμάτης και βοηθός του μόνιμου υφυπουργού των Εξωτερικών Χάρολντ Όρμ Γκάρτον Σάρτζεντ (1884-1962) έγραφε ότι η Μεγάλη Βρετανία ευνοούσε ένα κείμενο, το οποίο θα παρείχε στην

¹⁵⁰⁹ DBFP/II/XVI/532, No 43 [E 4365/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 12/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 97.

¹⁵¹⁰ DBFP/II/XVI/532, No 43 [E 4365/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 12/07/1936· BDF/A/II/B/34/38/[E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936.

¹⁵¹¹ Routh, «The Montreux Convention», σ. 635.

Τουρκία την ελευθερία να δρα κατά το δοκούν, όταν θα ήταν ουδέτερη. Αν επέλεγε να μεροληπτήσει υπέρ ενός εμπόλεμου σύμφωνα με τους όρους ενός συμφώνου -το οποίο και θα είχε υπογράψει- ήταν δική της υπόθεση και η Μεγάλη Βρετανία δεν έφερε καμία ευθύνη. Εκτός αυτού, η ύπαρξη ενός τέτοιου συμφώνου θα απαιτούσε σε περίοδο πολέμου την είσοδο της Τουρκίας ως εμπόλεμης πλέον και, συνεπώς, θα απάλειφε την όποια σύγκυση ως προς τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις της ως ουδέτερης¹⁵¹².

Στις 13 Ιουλίου η τουρκική αντιπροσωπεία πρότεινε μια νέα εναλλακτική ρύθμιση στον Στάνλεϋ. Σύμφωνα με τις τελευταίες οδηγίες της Άγκυρας, ο συμβιβασμός που προέκρινε ως λύση ήταν η αποδοχή της σοβιετικής τροποποίησης του άρθρου 16 -αποκλεισμός των Στενών σε όλους τους εμπόλεμους στόλους- και η διατήρηση αναλλοίωτου του άρθρου 23 του βρετανικού προσχεδίου. Με άλλα λόγια, η Τουρκία δεχόταν την πρωτεύουσα σημασία των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων που απέρρεαν από την ΚτΕ, αλλά ήταν αντίθετη στην αναφορά των οποιωνδήποτε συμφώνων. Η απάντηση που της δόθηκε ήταν ότι θα έπρεπε πρώτα να ληφθούν οδηγίες από τη κυβέρνηση ως προς το άρθρο 16, αλλά οι Βρετανοί ήλπιζαν ότι η γαλλική και η σοβιετική αντιπροσωπεία θα προσανατολιζόνταν τελικά προς αυτή την κατεύθυνση¹⁵¹³.

Κατόπιν, η τουρκική αντιπροσωπεία προσέγγισε τους Σοβιετικούς και το απόγευμα της ίδιας ημέρας ο Λιτβίνοφ δήλωσε στους αντιπροσώπους της Μεγάλης Βρετανίας ότι η σοβιετική κυβέρνηση ήταν πρόθυμη να αποδεχθεί τον προτεινόμενο συμβιβασμό -δηλαδή τον περιορισμό του δικαιώματος της Τουρκίας έναντι των εμπόλεμων στόλων δυνάμει του Συμφώνου της ΚτΕ και των συμφώνων που αποτελούσε μέρος- υπό τον όρο ότι θα λάμβανε ικανοποίηση στο ζήτημα του διάπλου των ελαφρών σκαφών επιφανείας και των πολεμικών πλοίων μεγάλης χωρητικότητας με τη συνοδεία αντιτορπιλικών¹⁵¹⁴.

Ο Χέννικερ-Χήτον αναφέρει στην έκθεσή του ότι ο Λιτβίνοφ είχε συζητήσει δύο ημέρες πρωτύτερα με τον Καντόγκαν το τελευταίο σημείο και επέμενε ότι η κυβέρνησή του το θεωρούσε ζωτικής σημασίας και αρνείτο να το επανεξετάσει. Μολονότι είχε αρνηθεί ότι επρόκειτο για ένα νέο αίτημα, εντούτοις εκείνο που είχε υποστηρίζει στη συνεδρίαση της 7ης Ιουλίου ήταν ότι ο διάπλους των μονάδων μεγάλης χωρητικότητας θα έπρεπε να επιτρέπεται, ακόμη και αν κρινόταν απαραίτητο, με συνοδεία. Αν και ο επικεφαλής της σοβιετικής αποστολής είχε προτείνει την εισαγωγή τροποποίησης σχετιζόμενης με το θέμα, όμως έκτοτε δεν είχε προβεί σε καμία τέτοια ενέργεια ούτε

¹⁵¹² Deluca, *Great Power*, σ. 98.

¹⁵¹³ BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 98.

¹⁵¹⁴ BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 98.

είχε αναφερθεί στο ζήτημα των συνοδευτικών σκαφών στις ιδιαίτερες συζητήσεις του με τη βρετανική αντιπροσωπεία για τον διάπλου των μεγάλων πολεμικών μονάδων. Συνεπώς, η αξίωση του στη δεδομένη στιγμή δεν είχε φανεί λογική στους Βρετανούς, διότι αφορούσε κυρίως τον διάπλου των Στενών σε περίοδο ειρήνης. Όταν όμως ο Λιτβίνοφ επανέφερε το ζήτημα προβάλλοντάς το ως αντάλλαγμα για την υποχώρηση της σοβιετικής αντιπροσωπείας στο άρθρο 23, οι Βρετανοί παρότι δεν δεσμεύθηκαν, δεν απέκλεισαν αυτή την πρόταση. Ο λόγος ήταν ότι το Ναυαρχείο δεν έδινε βαρύτητα στο θέμα των συνοδευτικών σκαφών εφόσον είχε παραχωρηθεί στη Σοβιετική Ένωση το δικαίωμα αποστολής πλοίων μεγάλου μεγέθους από και προς τη Μαύρη Θάλασσα. Ο Μπέλλαιρς παρατήρησε ότι το ζήτημα αφορούσε κυρίως την Τουρκία και στην περίπτωση που η τελευταία ήταν έτοιμη να αποδεχθεί το αίτημα των Σοβιετικών δεν υπήρχε λόγος να επιμείνει η βρετανική αντιπροσωπεία στην αντίθετη άποψη, εκτός και αν το έκρινε αναγκαίο προκειμένου να πετύχει παραχωρήσεις σε άλλα σημεία¹⁵¹⁵.

Από την άλλη πλευρά, το ζήτημα του περιορισμού του διάπλου των Στενών στα ελαφρά σκάφη επιφανείας είχε συζητηθεί για πρώτη φορά μεταξύ του Στάνλεϋ και του Λιτβίνοφ στις 8 Ιουλίου. Ο αντιπρόσωπος της Μεγάλης Βρετανίας είχε επιχειρήσει να πείσει τον Λιτβίνοφ ότι η τροποποίηση που εισήγαγε στρεφόταν ολοφάνερα κατά των γερμανικών «θωρηκτών τσέπης» και πιθανώς θα έδινε στο Βερολίνο μια σίγουρη αιτιολογία για να αντιταχθεί στους όρους της μέλλουσας σύμβασης. Η Γερμανία θα βάσιζε την αντίρρησή της στο γεγονός ότι η σύμβαση περιείχε μια περιοριστική διάταξη που στρεφόταν αποκλειστικά εναντίον της. Σε μια απόπειρα να τον πείσει να αναθεωρήσει την άποψή του, ο Στάνλεϋ του είχε επισημάνει ότι ο φόβος που η Σοβιετική Ένωση θεωρούσε ότι διέτρεχε από τους Γερμανούς ήταν απατηλός και ήταν ακατανόητο να αφήσει αυτό το συναίσθημα να την κατευθύνει προς την εισαγωγή διατάξεων που θα οδηγούσαν αναπόφευκτα σε σοβαρές πολιτικές περιπλοκές. Ο επικεφαλής της σοβιετικής διπλωματίας ανταπάντησε ότι το πιθανότερο ήταν ότι η Γερμανία σε κάθε περίπτωση θα αντιδρούσε στη σύμβαση. Όμως παρατήρησε ότι δεν επιθυμούσε να δώσει στη Γερμανία τέτοια σαφή δικαιολογία ώστε να καταγγείλει τη σύμβαση, αλλά επ' αυτού θα επικοινωνούσε με τη Μόσχα¹⁵¹⁶.

Ο Στάνλεϋ ακολούθως απευθύνθηκε προς τους Γάλλους, αλλά χωρίς επιτυχία. Σε συνομιλία του με τον Πωλ-Μπονκούρ αναφέρθηκε στις επιπτώσεις που θα είχε ο περιορισμός της διέλευσης των Στενών στα ελαφρά σκάφη επιφανείας στη μελλοντική πολιτική στάση του γερμανικού παράγοντα. Μολονότι ο αντιπρόσωπος της Γαλλίας φάνηκε να εκτιμά την ισχύ των βρετανικών

¹⁵¹⁵ BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/531, No 42 [E 4338/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 11/07/1936, σ. 725· Deluca, ό.π., σ. 185 (υποσημ. 312).

¹⁵¹⁶ DBFP/II/XVI/525, No 30 [E 4256/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 09/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 85.

επιχειρημάτων, παρ' όλα αυτά διατηρούσε σοβαρές αμφιβολίες ως προς μια πιθανή μεταβολή της στάσης των Σοβιετικών και ήταν διατεθειμένος να υποστηρίξει τους Σοβιετικούς¹⁵¹⁷.

Η προθυμία των Σοβιετικών να υποχωρήσουν στο ζήτημα των συμφώνων αμοιβαίας βοήθειας με αντίτιμο παραχωρήσεις που θα ευνοούσαν τα συμφέροντα των κρατών της Μαύρης Θάλασσας, αποδεικνύει ότι τη Σοβιετική Ένωση θεωρητικά μόνο επιδίωκε τη συμπερίληψη των συμφώνων στη σύμβαση· στην πραγματικότητα δεν τους απέδιδε την υψηλή προτεραιότητα που επιδείκνυε στις συνεδριάσεις. Η διαπίστωση αυτή επαληθεύεται από τη συνομιλία του Λιτβίνοφ με τον Στάνλεϋ, όπου ο αντιπρόσωπος της Σοβιετικής Ένωσης του επισήμανε ότι οι Σοβιετικοί δεν θα πίεζαν την κατάσταση προς αυτή την κατεύθυνση¹⁵¹⁸.

Οι Τούρκοι ενημέρωσαν, επίσης, και τη γαλλική αντιπροσωπεία, αλλά η τοποθέτησή τους δεν ήταν σαφής ή οριστική. Τούτο το αντιλήφθηκε ο Στάνλεϋ, όταν οι Πωλ-Μπονκούρ και Πονσό του δήλωσαν ότι δεν μπορούσαν να δεχθούν την τροποποίηση των Σοβιετικών στο άρθρο 16 που προέβλεπε τον καθολικό αποκλεισμό των Στενών σε όλους τους στόλους σε περίοδο πολέμου και με δεδομένη την ουδετερότητα της Τουρκίας. Παρ' όλα αυτά, οι Γάλλοι έδειξαν σημάδια αποδοχής της βρετανικής τροποποίησης του άρθρου υπό την προϋπόθεση προσθήκης παραγράφου που θα αναφερόταν στο δικαίωμα της Τουρκίας να μεροληπτεί υπέρ του ενός ή του άλλου εμπόλεμου κράτους δυνάμει ενός συμφώνου, του οποίου ήταν ήδη μέρος ή ενδέχεται να αποτελέσει μελλοντικά¹⁵¹⁹.

Λαμβάνοντας υπόψη τις συνομιλίες του Ρέντελ με τους αξιωματούχους του Φόρεϊν Όφισ στις 10 και 11 Ιουλίου, οι Βρετανοί συμφώνησαν με την πρόταση της γαλλικής αντιπροσωπείας αναφορικά με τα σύμφωνα στα οποία η Τουρκία ήδη συμμετείχε. Συνεπώς, το γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο θα αποκλειόταν εκ των πραγμάτων. Ωστόσο, εξήγησαν ότι ως προς τα μελλοντικά σύμφωνα, το ζήτημα θα έπρεπε να αναφερθεί στο Φόρεϊν Όφισ. Η βρετανική αντιπροσωπεία θεωρούσε ότι οι συνθήκες για την επίτευξη συμφωνίας προς αυτή την κατεύθυνση είχαν πλέον ωριμάσει και ζήτησε από το Φόρεϊν Όφισ την τελική έγκριση¹⁵²⁰. Το αίτημά της ώθησε την κυβέρνηση να προγραμματίσει μια σύσκεψη για τις 15 Ιουλίου, προκειμένου να συζητηθεί η πιθανότητα αποδοχής της λύσης βασιζόμενης στη σύσταση της αντιπροσωπείας. Ο λόρδος Χάλιφαξ (Έντουαρντ Φρέντερικ Λίντλεϋ Γουντ, 1881-1959), ο οποίος αντικαθιστούσε τον Ήντεν

¹⁵¹⁷ Deluca, ό.π., σ. 85.

¹⁵¹⁸ Deluca, ό.π., σ. 99.

¹⁵¹⁹ BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· Deluca, ό.π., σ. 99.

¹⁵²⁰ BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· Deluca, ό.π., σ. 99.

προσωρινώς στα καθήκοντα υπουργού Εξωτερικών, στο υπόμνημα που έγραψε προς χρήση των συμμετεχόντων της σύσκεψης ανέλυσε λεπτομερώς τη στάση της Μεγάλης Βρετανίας απέναντι στο γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο και τους κινδύνους που θα ανέκυπταν από την αναφορά του στο κείμενο της σύμβασης¹⁵²¹.

Ο Χάλιφαξ ανέφερε στο υπόμνημα ότι το ζήτημα της εισόδου των πολεμικών σκαφών στα Στενά σε περίοδο πολέμου και στην περίπτωση που Τουρκία παρέμενε ουδέτερη, δεν επηρέαζε απλά τη βρετανική πολιτική στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή, αλλά απειλούσε να εμπλέξει τη Βρετανο-γερμανική Ναυτική Συμφωνία, το βρετανικό ναυπηγικό πρόγραμμα και γενικά την πολιτική της Μεγάλης Βρετανίας απέναντι στη Γερμανία και στη Γαλλία. Η αντίθεση της βρετανικής κυβέρνησης στις τροποποιήσεις των Σοβιετικών θα μπορούσε εύκολα να παρερμηνευθεί ως προς τη γενική της στάση απέναντι στα περιφερειακά σύμφωνα και κατά συνέπεια να επιφέρει παρεξήγηση με τη Γαλλία. Η Μεγάλη Βρετανία θα κατηγορείτο ότι υπαναχωρούσε από την προηγούμενη στήριξή της στην ιδέα των περιφερειακών συμφώνων που είχαν συναφθεί υπό την αιγίδα της ΚτΕ. Στην περίπτωση, μάλιστα, του γαλλο-σοβιετικού συμφώνου το ζήτημα δημιουργούσε ιδιαίτερες δυσκολίες, καθώς η βρετανική κυβέρνηση είχε μέχρι στιγμής παράσχει την υποστήριξή της στην άποψη των Γάλλων ότι το σύμφωνο ήταν σε πλήρη εναρμόνιση με το Σύμφωνο της ΚτΕ. Εντούτοις ο Χάλιφαξ ισχυριζόταν ότι το αληθινό πρόβλημα δεν ήταν αν το γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο ήταν προσαρμοσμένο στις αρχές του Συμφώνου της ΚτΕ, αλλά κατά πόσο το νέο συμβατικό καθεστώς των Στενών και στην προκειμένη περίπτωση η Μεγάλη Βρετανία ως μία από τις υπογράφουσες χώρες, θα ήταν δίκαιο να υποχρεώσουν την Τουρκία να επωμιστεί το βάρος της συνδρομής για την εφαρμογή του γαλλο-σοβιετικού συμφώνου, του οποίου δεν ήταν μέρος, σε περιστάσεις όπου δεν θα υπήρχε καμία υποχρέωση εκ μέρους της να ενεργήσει εξ ονόματος του Συμφώνου της ΚτΕ και, συνεπώς, να δεσμευτεί για τη διάπραξη μιας μη ουδέτερης ενέργειας¹⁵²².

Κατά τον Χάλιφαξ, το ζήτημα είχε, επίσης, και μια πρακτική πλευρά, διότι εφόσον γίνονταν αποδεκτές οι τροποποιήσεις της σοβιετικής κυβέρνησης, αναμφίβολα θα επακολουθούσαν σοβαρές περιπλοκές με τη Γερμανία. Μολονότι η τελευταία δεν ήταν συμβαλλόμενη στη Σύμβαση των Στενών του 1923 και ποτέ της δεν εκμεταλλεύθηκε τη διάταξη που θα της επέτρεπε την προσχώρηση, ωστόσο ήταν πάντοτε σύμφωνη με αυτήν. Προς το παρόν η σύμβαση δεν παρουσίαζε απόκλιση από τις αρχές του Διεθνούς Δικαίου και δεν δημιουργούσε στην Τουρκία την αναγκαιότητα να προβεί σε μια θεωρούμενη μη ουδέτερη ενέργεια. Παρ' όλα αυτά, η Γερμανία θα

¹⁵²¹ Deluca, ό.π., σ. 99.

¹⁵²² CAB 24/263/26 (Secret), *The Montreux Conference*, Memorandum by the Lord Privy Seal, acting for the Secretary of State for Foreign Affairs, 13/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 99-100.

χρησιμοποιούσε την αξίωση της για ισότιμη μεταχείριση ως προαπαιτούμενο για την παραδοχή μιας νέας σύμβασης, η οποία θα της παρείχε ένα εύλογο αριθμό διευκολύνσεων μολονότι μειωμένων σε σχέση με την υπάρχουσα σύμβαση. Από την άλλη πλευρά ήταν σαφές ότι οι σοβιετικές τροποποιήσεις είχαν προπαρασκευαστεί από τη Σοβιετική Ένωση με τη συνεργασία της Γαλλίας και της Ρουμανίας, με σκοπό να επιβληθεί καθεστώς διάκρισης ειδικά εναντίον της Γερμανίας. Πρόσθετη απόδειξη αποτελούσε και μία άλλη τροποποίηση που είχαν προτείνει οι Σοβιετικοί, σύμφωνα με την οποία το δικαίωμα της διέλευσης των Στενών από τα πολεμικά πλοία θα έπρεπε να περιοριστεί μόνο στα ελαφρά σκάφη επιφανείας, των οποίων ο ορισμός προσδιοριζόταν με ακρίβεια από τη Ναυτική Συνθήκη του Λονδίνου του 1936. Εκείνη η τροποποίηση θα απέκλειε τα γερμανικά «θωρηκτά τσέπης» από την είσοδό τους στη Μαύρη Θάλασσα σε περίοδο ειρήνης¹⁵²³.

Ο Χάλιφαξ επισήμανε ότι η Γερμανία δεν θα αποδεχόταν αδιαμαρτύρητα μια σύμβαση που θα εμπεριείχε το στοιχείο της εις βάρος της διάκρισης. Επιπλέον, αν η επιδίωξη των Γάλλων, των Ρουμάνων και των Σοβιετικών να εισαχθεί η τροποποίηση του άρθρου 23 στο κείμενο της σύμβασης πραγματοποιείτο, η Γερμανία -στο σημείο αυτό ο Χάλιφαξ ήταν απόλυτα σύμφωνος με τον Ρέντελ- θα θεωρούσε αυτή την ενέργεια ως σαφή απόδειξη ότι το γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο δεν αποτελούσε παρά μια στρατιωτική συμμαχία που αποσκοπούσε εναντίον της, γεγονός που θα επέφερε πολύ σοβαρές συνέπειες. Η Γερμανία παρακολουθούσε τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ και οι παρανοήσεις που είχαν δημιουργηθεί με τη Σοβιετική Ένωση ως προς τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά σκάφη δεν διέλαθαν της προσοχής του φον Νούρατ, ο οποίος προειδοποίησε τη βρετανική κυβέρνηση ότι υπό ορισμένες περιστάσεις η Γερμανία ίσως χρειαζόταν να ενεργοποιήσει την ειδική ρήτρα της Βρετανο-γερμανικής Ναυτικής Συμφωνίας. Οι Βρετανοί αμφέβαλλαν κατά πόσο οι διάφορες προτάσεις και οτιδήποτε συζητείτο στο Μοντρέ θα παρείχαν στη Γερμανία μια νομικά έγκυρη αιτιολογία για να προβούν σε αυτή την ενέργεια. Κατά την άποψη του Χάλιφαξ, το ζήτημα τέθηκε από τους Γερμανούς για ψυχολογικούς λόγους και η πιθανότητα αντίδρασής τους δεν θα έπρεπε να αποκλειστεί. Όμως αυτή η αντίδραση, υπογράμμισε, θα είχε σοβαρές επιπτώσεις στη Βρετανο-γερμανική Ναυτική Συμφωνία¹⁵²⁴.

Σε κάθε περίπτωση, αν στη νέα Σύμβαση των Στενών υπήρχε όρος που θα επέβαλλε τη διάκριση εναντίον της Γερμανίας -όσο αθέατος και αν ήταν- και αν ειδικά προσυπέγραφε η Μεγάλη Βρετανία, η Γερμανία θα ερμήνευε τη διαπραγμάτευση της σύμβασης ως ένα πρόσθετο βήμα της πολιτικής της περικύκλωσης. Συνεπώς, θα ακολουθούσε μία ακόμη πιο ασυμβίβαστη γραμμή από

¹⁵²³ CAB 24/263/26 (Secret), *The Montreux Conference*, Memorandum by the Lord Privy Seal, acting for the Secretary of State for Foreign Affairs, 13/07/1936.

¹⁵²⁴ CAB 24/263/26 (Secret), *The Montreux Conference*, Memorandum by the Lord Privy Seal, acting for the Secretary of State for Foreign Affairs, 13/07/1936.

αυτή που είχε ήδη λάβει στις ευρωπαϊκές υποθέσεις με αποτέλεσμα ένα ευρύτατο φάσμα αρνητικών επιπτώσεων¹⁵²⁵.

Στο μεταξύ, αντιμέτωπος με το αίτημα των περισσότερων αντιπροσωπειών για την απαγόρευση του διάπλου των Στενών στα υποβρύχια και στα αεροπλανοφόρα πλοία και του περιορισμού του στα ελαφρά σκάφη επιφανείας, ο Στάνλεϋ απευθύνθηκε προς το Φόρεϊν Όφισ για οδηγίες. Ως προς τον περιορισμό του διάπλου στα ελαφρά σκάφη επιφανείας, ο Στάνλεϋ θεωρούσε ότι η Γερμανία θα δυσανασχετούσε. Όμως από την άλλη πλευρά, αν επιτρεπόταν η είσοδος των γερμανικών «θωρηκτών τσέπης» στη Μαύρη Θάλασσα, θα υπήρχε διάκριση εις βάρος άλλων χωρών που δεν κατείχαν τέτοιας κατηγορίας πολεμικά σκάφη και εύλογα θα εξέφραζαν την ανησυχία τους από τη δημιουργηθείσα κατάσταση. Ωστόσο, το Φόρεϊν Όφισ θεωρούσε πιθανή την εξεύρεση μιας συμβιβαστικής λύσης με τους Σοβιετικούς και ενημέρωσε τη βρετανική αντιπροσωπεία ότι το Ναυαρχείο ήταν πρόθυμο να αποδεχθεί την απαγόρευση της διέλευσης των Στενών από τα αεροπλανοφόρα σκάφη, υπό τον όρο ότι οι αντιπρόσωποι της Μεγάλης Βρετανίας θα κατόρθωναν να αποσπάσουν τη συγκατάθεση των Σοβιετικών για την απόσυρση της πρότασής τους αναφορικά με τα ελαφρά σκάφη επιφανείας¹⁵²⁶.

Παρ' όλα αυτά, η κίνηση καλής θέλησης που ανέμενε το Λονδίνο από την πλευρά της Μόσχας δεν πραγματοποιήθηκε και η βρετανική κυβέρνηση υποχρεώθηκε να υποχωρήσει. Συγκεκριμένα, η απόφαση του Φόρεϊν Όφισ πάρθηκε ύστερα από την τηλεφωνική συνομιλία του αντιναύαρχου Μπέλλαιρς με αξιωματούχους του Ναυαρχείου (13 Ιουλίου). Σε αυτή, ο Μπέλλαιρς συνέστησε ότι από καθαρά ναυτική άποψη οι Βρετανοί δεν θα έπρεπε να φέρουν αντιρρήσεις στις προτάσεις των Σοβιετικών, αλλά δεδομένου του γεγονότος ότι εκείνες αποσκοπούσαν στον αποκλεισμό των γερμανικών «θωρηκτών τσέπης» από την είσοδό τους στη Μαύρη Θάλασσα, το ζήτημα ήταν αποκλειστικά πολιτικό¹⁵²⁷.

Το Φόρεϊν Όφισ, μολονότι δυσαρεστημένο από τη διάκριση εις βάρος της Γερμανίας που υπέκρυπτε η σοβιετική πρόταση όσον αφορά τα ελαφρά σκάφη επιφανείας και παρά το γεγονός ότι αναγνώριζε ότι αυτή η αξίωση των Σοβιετικών δεν θα έπρεπε να γίνει εύκολα αποδεκτή, εντούτοις πίστευε ότι θα ήταν ευκολότερο για τους Βρετανούς να πείσουν το Βερολίνο για τον αποκλεισμό των «θωρηκτών τσέπης» από τον διάπλου των Στενών, παρά για τη διάκριση που εμπεριείχε η σοβιετική τροποποίηση του άρθρου 23 του βρετανικού προσχεδίου σχετικά με τα συμπληρωματικά του Συμφώνου της ΚτΕ σύμφωνα. Ως έσχατη λύση το Φόρεϊν Όφισ θα ενέκρινε την τροποποίηση

¹⁵²⁵ CAB 24/263/26 (Secret), *The Montreux Conference*, Memorandum by the Lord Privy Seal, acting for the Secretary of State for Foreign Affairs, 13/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 100.

¹⁵²⁶ Deluca, *ό.π.*, σ. 85.

¹⁵²⁷ DBFP/II/XVI/534, No 16 [E 4366/26/44], Foreign Office to Mr. Cuénod (Montreux), 14/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 86.

των Σοβιετικών, αλλά υπό τον όρο ότι το ζήτημα των συμπληρωματικών συμφώνων θα ρυθμιζόταν ευνοϊκά προς τη Μεγάλη Βρετανία κατά τρόπο που δεν θα έδινε στη Γερμανία καμία αφορμή για τη διατύπωση ενστάσεων¹⁵²⁸.

Στις 14 Ιουλίου 1936 το Λονδίνο ενημέρωσε τη βρετανική αντιπροσωπεία να δώσει την έγκρισή της στο ζήτημα του διάπλου των Στενών για τα μεγάλα πολεμικά πλοία που θα συνοδεύονταν, της απαλλαγής των Δυνάμεων της Μαύρης Θάλασσας από την εφαρμογή του κριτηρίου της αναλογικής κλίμακας για τη Θάλασσα του Μαρμαρά και, επίσης, να αποδεχθεί τον περιορισμό των πολεμικών πλοίων των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων στα ελαφρά σκάφη επιφανείας. Η βρετανική αντιπροσωπεία θα προέβaine σε όλες οι παραπάνω παραχωρήσεις, εφόσον λάμβανε ικανοποίηση στο πολύ πιο σημαντικό ζήτημα της διαφοροποίησης μεταξύ των εμπόλεμων δυνάμεων των συμπληρωματικών προς το Σύμφωνο της ΚτΕ συμφώνων και, μάλιστα, κατά τρόπο που δεν θα άφηνε κανένα περιθώριο στη Γερμανία για την έκφραση διαμαρτυρίας ως προς τον διακανονισμό¹⁵²⁹.

Ακολούθως, την επομένη ο Στάνλεϋ γνωστοποίησε με τηλεγράφημά του προς το Φόρεϊν Όφισ τα αποτελέσματα της συνάντησής του με τον Λιτβίνοφ (14 Ιουλίου). Ο αντιπρόσωπος της Μεγάλης Βρετανίας τον είχε ενημερώσει ότι η κυβέρνησή του ήταν διατεθειμένη να υποχωρήσει στο ζήτημα της συνοδείας των μεγάλων πολεμικών πλοίων κατά τη διάρκεια του διάπλου των Στενών και σε εκείνο του περιορισμού της διέλευσης στα ελαφρά σκάφη επιφανείας, υπό τον όρο ότι θα ικανοποιούνταν οι αξιώσεις της ως προς τα άρθρα 16 και 23. Ο Λιτβίνοφ απάντησε ότι η Μόσχα ήταν σχεδόν απίθανο να δώσει τη συγκατάθεσή της σε οποιαδήποτε άλλη λύση εκτός από εκείνη του αποκλεισμού των Στενών και στις δύο εμπόλεμες πλευρές -σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία ουδέτερη- που θα απέρριπε από τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις του Συμφώνου της ΚτΕ και πιθανώς των συμφώνων, των οποίων η Τουρκία ήταν μέρος¹⁵³⁰. Συν τοις άλλοις, ο επίτροπος Εξωτερικών Υποθέσεων της Σοβιετικής Ένωσης δήλωσε ότι θα αναφερόταν στην κυβέρνησή του για τη λήψη οδηγιών¹⁵³¹.

Η γαλλική αντιπροσωπεία που ερωτήθηκε, επανήλθε στις προηγούμενες προτάσεις της, δηλαδή προϋπόθεση για την επίτευξη συμφωνίας αποτελούσε η παραδοχή της αρχής του

¹⁵²⁸ DBFP/II/XVI/534, No 16 [E 4366/26/44], Foreign Office to Mr. Cuénod (Montreux), 14/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 86.

¹⁵²⁹ BDFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936.

¹⁵³⁰ BDFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/536, No 18 [E 4460/26/44], Mr. Eden to Mr. Cuénod (Montreux), 15/07/1936 (υποσημ. 1 του εγγράφου).

¹⁵³¹ Routh, «The Montreux Convention», σ. 635.

αποκλεισμού των Στενών σε όλους τους εμπόλεμους σε περίοδο πολέμου και με την Τουρκία σε καθεστώς ουδετερότητας. Οι Γάλλοι δήλωσαν στον Στάνλεϋ ότι μόνο προς αυτή την κατεύθυνση θα μπορούσαν να συμφωνήσουν ή να ελπίσουν ότι θα λάμβαναν την αποδοχή της Ρουμανίας. Με άλλα λόγια, η γαλλική αντιπροσωπεία εξαρτούσε την προσχώρησή της στο κείμενο της σύμβασης από την καθολική αναγνώριση του δικαιώματος συνδρομής βοήθειας σύμφωνα με τους όρους του Συμφώνου της ΚτΕ και των συμφώνων αμοιβαίας βοήθειας. Ήταν, επίσης, σαφές ότι οι Σοβιετικοί και οι Τούρκοι ήταν εξίσου αμετάπειστοι στο ζήτημα του αποκλεισμού του διάπλου για τους εμπόλεμους στόλους¹⁵³².

Κατόπιν των συνομιλιών τους, ο Στάνλεϋ ενημέρωσε το Φόρεϊν Όφισ για την πιθανότητα αδιεξόδου της συνδιάσκεψης με τους Σοβιετικούς, τους Γάλλους και τους Τούρκους να έχουν υιοθετήσει τη θέση ότι τα Στενά γενικά θα έπρεπε να είναι αποκλεισμένα σε περίοδο πολέμου με την Τουρκία σε κατάσταση ουδετερότητας, ενώ η βρετανική αντιπροσωπεία -σύμφωνα με τις οδηγίες της- διατηρούσε την άποψη ότι η πρόσβαση στα Στενά θα έπρεπε να επιτρέπεται στους εμπόλεμους, εκτός και αν η Τουρκία αποφάσιζε να προβεί στον αποκλεισμό τους ή εξουσιοδοτείτο από τους όρους του Συμφώνου της ΚτΕ ή των συμφώνων που ήταν μέρος να κάνει διακρίσεις μεταξύ των εμπόλεμων. Ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας επισήμανε ότι, αν οι Σοβιετικοί δεν παραιτούνταν, τότε οι διαπραγματεύσεις ενδεχομένως θα διακόπτονταν. Οι συνέπειες από αυτή τη διακοπή θα ήταν περισσότερο δυσμενείς για τα βρετανικά συμφέροντα παρά τα οφέλη που θα μπορούσαν να αποκομίσουν οι Βρετανοί υπό τις παρούσες συνθήκες¹⁵³³.

Μπροστά σε αυτή την προοπτική, η Τουρκία ίσως ανακοίνωνε ότι η Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης ήταν ανενεργή και, όχι μόνο θα οχύρωνε τα Στενά, αλλά με την παρότρυνση των Σοβιετικών θα κοινοποιούσε κανονισμούς για τον διάπλου των πολεμικών και εμπορικών σκαφών εξαιρετικά δυσμενείς για τη Μεγάλη Βρετανία. Εκτός αυτού, η Γαλλία και η Ρουμανία θα εκμεταλλεύονταν μια πιθανή αποτυχία της συνδιάσκεψης για να ισχυριστούν ότι για ένα τόσο απλό και σαφές ζήτημα που αφορούσε την αναθεώρηση μιας σύμβασης, οι συζητήσεις είχαν αποδειχθεί μάταιες. Με τηλεγράφημά της προς το Φόρεϊν Όφισ, η βρετανική αντιπροσωπεία πρότεινε να τεθούν οι παραπάνω σκέψεις ενώπιον της κυβέρνησης και τόνισε την ανάγκη να εγκριθεί το συντομότερο

¹⁵³² BDFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/537, No 47 [E 4460/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 16/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 100.

¹⁵³³ BDFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/536, No 18 [E 4460/26/44], Mr. Eden to Mr. Cuénod (Montreux), 15/07/1936 (υποσημ. 1 του εγγράφου).

δυνατό η διατύπωση του άρθρου 16 σύμφωνα με την αξίωση των Σοβιετικών και των συμμάχων τους, δηλαδή τη δέσμευση της Τουρκίας έναντι όλων των συμφώνων¹⁵³⁴.

Όμως, λίγο πριν λάβει χώρα η κυβερνητική σύσκεψη, το Ναυαρχείο ενημέρωσε το Φόρεϊν Όφισ ότι πρόθεση του Πρώτου Λόρδου του Ναυαρχείου Σερ Σάμιουελ Χόαρ ήταν να αντιταχθεί στη σοβιετική τροποποίηση του άρθρου 16 του βρετανικού προσχεδίου. Κατά την άποψη του Ναυαρχείου, αν επιτρεπόταν μόνο στα πολεμικά σκάφη των χωρών που είχαν συνάψει σύμφωνο με την Τουρκία ο διάπλους των Στενών, τότε υπήρχε σαφής διάκριση εις βάρος της Γερμανίας. Ακόμη, αν τα Στενά παρέμεναν αποκλεισμένα στους στόλους όλων των εμπόλεμων Δυνάμεων, το αποτέλεσμα θα ήταν η μετατροπή της Μαύρης Θάλασσας σε «ρωσική λίμνη» και θα επέτρεπε στους Σοβιετικούς, που πλέον δεν θα είχαν λόγο ανησυχίας για την ασφάλεια της Μαύρης Θάλασσας να μεταφέρουν τα καταδρομικά τους στη Βαλτική. Ωστόσο, αυτή η εξέλιξη πιθανόν να οδηγούσε τη Γερμανία να ζητήσει τροποποίηση της Βρετανο-γερμανικής Ναυτικής Συνθήκης με την αιτιολογία ότι η αυξανόμενη κινητικότητα του σοβιετικού στόλου απειλούσε να διαταράξει την υφιστάμενη ισορροπία στις ναυτικές υποθέσεις. Το κύριο ζήτημα κατά τον Σερ Σάμιουελ Χόαρ ήταν αν θα άξιζε η Μεγάλη Βρετανία να διακινδυνεύσει την ακύρωση της Βρετανο-γερμανικής Συμφωνίας χάριν της συνέχισης των διαπραγματεύσεων για τη σύναψη μιας πολύ αβέβαιης συνθήκης, από την οποία η Ιταλία είχε αποκλειστεί. Η σύστασή του προς την κυβέρνηση ήταν η σύναψη συνθήκης μόνο για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών και η αναβολή όλων των υπόλοιπων ζητημάτων, έως ότου η Γερμανία και η Ιταλία λάβουν μέρος στη συνδιάσκεψη. Σημείωσε, τέλος, ότι η ρύθμιση του ζητήματος της άσκησης των εμπόλεμων δικαιωμάτων δεν θα ήταν πλήρης χωρίς τη συμμετοχή της Γερμανίας, όπως και ο διακανονισμός του ζητήματος του διάπλου των εμπορικών πλοίων χωρίς τη συμμετοχή της Ιταλίας, η οποία είχε σημαντικά εμπορικά συμφέροντα στη Μαύρη Θάλασσα¹⁵³⁵.

Τα επιχειρήματα όμως του Ναυαρχείου δεν επηρέασαν την απόφαση της κυβέρνησης να ακολουθήσει τις συμβουλές της βρετανικής αντιπροσωπείας και του Φόρεϊν Όφισ. Κατά τη διάρκεια της υπουργικής σύσκεψης της 15^{ης} Ιουλίου 1936, ο Στάνχοουπ ανέφερε ότι η Τουρκία δεν θα συμφωνούσε στη σύναψη συνθήκης μόνο για την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών χωρίς παράλληλα να αποκτήσει το δικαίωμα ελέγχου της διέλευσης των πολεμικών πλοίων. Αν ο διακανονισμός που επιτυγχανόταν δεν ήταν ικανοποιητικός, οι Τούρκοι θα έπαιρναν τον νόμο στα χέρια τους. Την επιλογή αυτή, συνέχισε ο Στάνχοουπ, προέκρινε το τουρκικό Γενικό Επιτελείο που τελούσε υπό γερμανική επίβλεψη και καθοδήγηση. Από την άλλη πλευρά, οι πολιτικοί επιθυμούσαν

¹⁵³⁴ BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· Deluca, *Great Power*, σ. 100-101.

¹⁵³⁵ CAB 23/85/5 (Secret), *Meeting of the Cabinet to be held at No. 10, Downing Street, S. W. 1., on WEDNESDAY, 15th JULY, 1936, at 11.00 a.m.*· Deluca, *ό.π.*, σ. 101.

τη διαπραγμάτευση της συνθήκης. Στην περίπτωση όμως απόρριψης της τελευταίας από τους στρατιωτικούς, οι συνέπειες θα ήταν σοβαρές ως προς το μέλλον των βρετανο-τουρκικών σχέσεων. Ο Στάνχοουπ παρατήρησε ότι, αν η Τουρκία προσχωρούσε στο γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο, το πρόβλημα θα τακτοποιείτο άμεσα. Ωστόσο, εκείνο που θα μπορούσε να εξηγηθεί στο Βερολίνο ήταν ότι τόσο η Γερμανία όσο και η Μεγάλη Βρετανία και άλλα κράτη που δεν συμμετείχαν σε σύμφωνο, θα βρίσκονταν στην ίδια κατάσταση από τον περιορισμό του δικαιώματος του διάπλου στα πολεμικά πλοία Δυνάμεων που συμμετείχαν στα σύμφωνο αυτά¹⁵³⁶.

Η κυβέρνηση έκρινε ότι η θέση της Γερμανίας θα ήταν η ίδια είτε επιτυγχανόταν συμφωνία βάσει του συμβιβασμού είτε οι διαπραγματεύσεις αποτύγχαναν, μόνο που στην τελευταία αυτή περίπτωση η Τουρκία θα επαναστρατιωτικοποιούσε τα Στενά και θα ρύθμιζε το ζήτημα του διάπλου των εμπορικών και των πολεμικών πλοίων πιθανώς σε συνέργεια με τη Σοβιετική Ένωση. Οι συνέπειες από αυτή τη μονομερή ενέργεια της Τουρκίας δεν θα επηρέαζαν μόνο τη Γερμανία, αλλά θα ήταν δυσμενείς και για τα βρετανικά συμφέροντα. Εκτός αυτού, αν η βρετανική αντιπροσωπεία με τη στάση της οδηγούσε τη συνδιάσκεψη σε διακοπή, τούτο θα έπρεπε να το πράξει προς βοήθεια της Γερμανίας και εις βάρος της Γαλλίας¹⁵³⁷.

Ύστερα από τη στάθμιση των αποτελεσμάτων που θα επέφερε η συνέχιση ή η διακοπή των διαπραγματεύσεων, η βρετανική κυβέρνηση αποφάσισε να ακολουθήσει τη λύση του συμβιβασμού. Παράλληλα, ο Ήντεν θα αναλάμβανε να εξηγήσει στους Γερμανούς ότι η σύναψη της συνθήκης θα διαμόρφωνε μια κατάσταση καλύτερη από εκείνη που θα διαμορφωνόταν από την αποτυχία της συνδιάσκεψης, διότι στην τελευταία περίπτωση, η Μαύρη Θάλασσα θα παρέμενε απαγορευτικά κλειστή και η Τουρκία ο θυρωρός της¹⁵³⁸.

Την ίδια ημέρα (15 Ιουλίου) η βρετανική αντιπροσωπεία έλαβε οδηγίες από το Φόρεϊν Όφισ, σύμφωνα με τις οποίες η κυβέρνηση ήταν έτοιμη να προωθήσει τη λύση του αποκλεισμού των Στενών σε όλους τους εμπολέμους σε περίοδο πολέμου, με την Τουρκία ευρισκόμενη σε ουδετερότητα και υπαγόμενη στα δικαιώματα και στις υποχρεώσεις του Συμφώνου της ΚτΕ και των συμφώνων, των οποίων αποτελούσε ή ενδέχεται να αποτελέσει μέρος και τα οποία είχαν συναφθεί εντός του πλαισίου του ίδιου αυτού Συμφώνου και καταχωρηθεί και δημοσιευθεί σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 18 του Συμφώνου της ΚτΕ¹⁵³⁹.

¹⁵³⁶ CAB 23/85/5 (Secret), *Meeting of the Cabinet to be held at No. 10, Downing Street, S. W. 1., on WEDNESDAY, 15th JULY, 1936, at 11.00 a.m.*

¹⁵³⁷ CAB 23/85/5 (Secret), *Meeting of the Cabinet to be held at No. 10, Downing Street, S. W. 1., on WEDNESDAY, 15th JULY, 1936, at 11.00 a.m.*

¹⁵³⁸ CAB 23/85/5 (Secret), *Meeting of the Cabinet to be held at No. 10, Downing Street, S. W. 1., on WEDNESDAY, 15th JULY, 1936, at 11.00 a.m.*

¹⁵³⁹ BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923,*

Έχοντας, συνεπώς, εξασφαλίσει την έγκριση της κυβέρνησης, η βρετανική μαζί με τη γαλλική και την τουρκική αντιπροσωπεία επεξεργάστηκαν τη νέα διατύπωση του άρθρου 16 του βρετανικού προσχεδίου, την οποία ενέκρινε ο Λιτβίνοφ, ενώ ο Πωλ-Μπονκούρ υποσχέθηκε στον Στάνλεϋ ότι θα ασκούσε την επιρροή του για να επιτύχει τη συγκατάθεση της Ρουμανίας. Στην απογευματινή συνεδρίαση της ολομέλειας της 15^{ης} Ιουλίου, ο επικεφαλής της γαλλικής αντιπροσωπείας εισήγαγε συμπληρωματική πρόταση στη σοβιετική τροποποίηση του άρθρου 16 που είχε παρουσιάσει ο Λιτβίνοφ στη συνεδρίαση της 8ης Ιουλίου. Η συμβιβαστική πρόταση της Γαλλίας

«[...] ενεγράφη εις το άρθρον 19, εδαφ. 2, της Συμβάσεως. Κατά ταύτην, απαγορεύεται του λοιπού η δια των Στενών διέλευσις των εμπολέμων εξαιρέσει εν περιπτώσει εφαρμογής του συμφώνου της Κ.Ε. και εν περιπτώσει εφαρμογής συμφώνου αλληλοβοηθείας συναφθέντος ή συναφθησομένου εν τω πλαισίω της Κ.Ε. και υποχρεούντος την Τουρκίαν. Ούτω συνεβιβάσθησαν αι αντιρρήσεις της Τουρκίας και αι διεκδικήσεις των άλλων κρατών της Μαύρης Θαλάσσης, και η Αγγλία υπεχώρησεν άνευ πε[π]οιθήσεως, αλλ' απλώς δια να είναι ευχάριστος εις την Τουρκίαν και την Γαλλίαν και δια να αποσοβηθή η αποτυχία της Συνδιασκέψεως. [...]»¹⁵⁴⁰.

Σύμφωνα με τη νέα διατύπωση του άρθρου τα πολεμικά πλοία που ανήκαν σε εμπόλεμες Δυνάμεις δεν θα διέπλεαν τα Στενά, εξαιρουμένων των περιπτώσεων που υπάγονταν στην εφαρμογή του άρθρου 23 της παρούσας σύμβασης (άρθρο 25 του τελικού κειμένου) και σε περιπτώσεις συνδρομής που θα παρεχόταν σε ένα κράτος που ήταν θύμα μιας επίθεσης, δύναμει μιας συνθήκης αμοιβαίας βοήθειας η οποία δέσμευε την Τουρκία και είχε συναφθεί εντός του πλαισίου του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών. Την πρόταση την ενέκρινε ο λόρδος Στάνλεϋ υπό την προϋπόθεση ότι καμία τροποποίηση δεν θα επερχόταν στο άρθρο 23 του βρετανικού προσχεδίου και στη γενική συμφωνία που θα επιτυγχανόταν σε άλλα άρθρα. Σημείωσε, επίσης, ότι η βρετανική κυβέρνηση εμπορούμενη από τις αρχές της διεθνούς νομιμότητας, είχε ασκήσει πιέσεις για τη διατήρηση της αρχής που είχε τεθεί στη Σύμβαση της Λωζάννης και αφορούσε τα δικαιώματα των εμπολέμων. Η ανακοίνωση αυτή μετέβαλε πλήρως την κατάσταση και έκτοτε οι εργασίες της συνδιάσκεψης προόδευσαν τάχιστα. Η σοβιετική αντιπροσωπεία συμφώνησε να εγκαταλείψει τις προτάσεις της για την αναδιατύπωση του άρθρου 23 υπό τον όρο ότι θα εκπληρώνονταν οι επιθυμίες της ως προς το ότι ο διάπλους των Στενών θα περιοριζόταν στα ελαφρά σκάφη επιφανείας και στα

relating to the Régime of the Straits, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/536, No 18 [E 4460/26/44], Mr. Eden to Mr. Cuénod (Montreux), 15/07/1936.

¹⁵⁴⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 15. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 136.

μεγάλου μεγέθους πολεμικά πλοία με τη συνοδεία όχι περισσότερων από δύο καταδρομικών. Ο Στάνλεϋ απέσυρε τις αντιρρήσεις του επί των δύο αυτών σημείων, υπό την προϋπόθεση ότι η βρετανική κυβέρνηση θα λάμβανε ικανοποίηση αναφορικά με τα άρθρα 16 και 23. Το ίδιο πνεύμα συμφιλίωσης επέδειξε και ο Αράς, ενώ ο Σούμποτιτς δήλωσε ότι κανένα από τα περιφερειακά σύμφωνα και τα σύμφωνα αμοιβαίας βοήθειας δεν απέβλεπε εναντίον κάποιας συγκεκριμένης χώρας, υπονοώντας προφανώς τη Βουλγαρία, η οποία δεν αποτελούσε μέρος ενός τέτοιου συμφώνου¹⁵⁴¹.

Η αποδοχή της απαγόρευσης του διάπλου των Στενών στους εμπολέμους και της εφαρμογής των συμφώνων αμοιβαίας βοήθειας που δέσμευαν την Τουρκία, συνιστούσαν μια σοβαρή και αιφνίδια υποχώρηση από μέρους της Μεγάλης Βρετανίας. Μία από τις αιτίες που έχει υποστηριχθεί ότι συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό στην οπισθοχώρηση αυτή ήταν η ανακοίνωση της Αυστρο-γερμανικής Συμφωνίας της 11^{ης} Ιουλίου 1936, η οποία είχε λάβει την έγκριση της Ιταλίας και αποτελούσε ένα ακόμη βήμα προς τη σύγκλιση του Βερολίνου με τη Ρώμη¹⁵⁴². Όμως οι Βρετανοί δεν είχαν λόγους να ανησυχούν για τη συγκεκριμένη συμφωνία, η οποία ούτε επέδρασε στη διαμόρφωση της στάσης τους ούτε επηρέασε την εξέλιξη των συνομιλιών στο Μοντρέ, τουλάχιστον άμεσα¹⁵⁴³.

Αντίθετα, η διευθέτηση των αυστρο-γερμανικών διαφορών περισσότερο ανησύχησε τους Τούρκους. Ο Ραφαήλ ενημέρωσε το Υπουργείο Εξωτερικών ότι η Αυστρο-γερμανική Συμφωνία προκάλεσε ανάμεικτα αισθήματα στην Άγκυρα και, ενώ έγινε δεκτή με ανακούφιση διότι θα συνέβαλε στη διατήρηση της ευρωπαϊκής σταθερότητας και ειρήνης, προκάλεσε παράλληλα ανησυχία

«[...] δια τον απώτερον αντίκτυπον ον πιθανώς θα είχαν επί των συμφερόντων της Μικράς Συνεννοήσεως και εμμέσως της Βαλκανικής τοιαύτης ως και το ενδεχόμενον μεγαλυτέρας της Ιταλίας προς την Γερμανίαν προσεγγίσεως κατόπιν της άρσεως του αυστριακού κωλύματος. [...]»¹⁵⁴⁴.

Επιφυλακτική ως προς τη συμφωνία ήταν και η Γαλλία, η οποία επιδίωκε την ενίσχυση του συμφώνου της με τη Σοβιετική Ένωση και της συνθήκης της με τη Ρουμανία, προκειμένου να

¹⁵⁴¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 143-146· BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· DBFP/II/XVI/537, No 47 [E 4460/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 16/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 103-104· Macfie, «The Straits Question: The Conference of Montreux», σ. 217· Routh, «The Montreux Convention», σ. 635-636· Warsamy, *La Convention*, σ. 123.

¹⁵⁴² Deluca, ό.π., σ. 102· Dontas, ό.π., σ. 136· Howard, *Turkey*, σ. 151· Routh, ό.π., σ. 636. Για τις αυστρο-γερμανικές σχέσεις και τη συμφωνία της 11ης Ιουλίου βλ. Toynebee, *Survey of International Affairs 1936*, σ. 446-456.

¹⁵⁴³ Deluca, ό.π., σ. 102.

¹⁵⁴⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/32/4, αρ. πρωτ. 1878, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΠΕΞ, 17/07/1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 136.

ανακόψει μια ενδεχόμενη εμπορική διείσδυση της Ιταλίας στα παραδουνάβια κράτη¹⁵⁴⁵. Η σύσφιξη των γερμανο-ιταλικών σχέσεων είχε ανησυχήσει το Παρίσι, το οποίο ανακοίνωσε (10 Ιουλίου 1936) ότι θεωρούσε

«[...] ως ατονίσασας τας αναληφθείσας έναντι της Αγγλίας υποχρεώσεις αμοιβαίας βοήθειας εις περίπτωσιν ιταλικής επιθέσεως εν τη Μεσογείω. Η γνωστοποίησις της αποφάσεως ταύτης της Γαλλικής Κυβερνήσεως [...] θεωρείται γενικώς ως μία νέα προσπάθεια της Γαλλίας όπως αναχαιτίση την θρυλουμένην Ιταλο-Γερμανικήν προσέγγισιν ιδίως κατά τας παραμονάς της συνόδου εν Βρυξέλλαις της Διασκέψεως των Κρατών των υπογραψάντων το Σύμφωνον του Λοκάρνο. [...]»¹⁵⁴⁶.

Τις ανησυχίες της Γαλλίας επέτειναν και οι διαγραφόμενες τάσεις της βρετανικής πολιτικής, οι οποίες, κατά τους γαλλικούς πολιτικούς κύκλους, είχαν περιοριστεί στην εξασφάλιση των άμεσων συμφερόντων της Μεγάλης Βρετανίας και προσανατολίζονταν φανερά

«[...] εις την κατοχύρωσιν της ασφαλείας αυτής εν τω δυτικώ μετώπω και τη Μεσογείω, αδιαφορούσης δια την τύχην της αρχής της συλλογικής ασφαλείας εφ' ης η Γαλλική Κυβέρνησις [...] εβάσισε την εξωτερικήν αυτής πολιτικήν. Εις την τάσιν δε ταύτην της αγγλικής πολιτικής αποδίδεται η εν Μοντρέ στάσις της Αγγλικής Αντιπροσωπείας. [...]»¹⁵⁴⁷.

Τέλος, το Βερολίνο ισχυριζόταν ότι η συμφωνία της βρετανικής αντιπροσωπείας με τη σοβιετική και τη γαλλική προήλθε ως απόρροια των διαφορών της Μεγάλης Βρετανίας με την Ιταλία στη Μεσόγειο¹⁵⁴⁸.

Ωστόσο, το πρωταρχικό κίνητρο και έσχατος στόχος των Βρετανών δεν ήταν η προσέγγιση με τη Σοβιετική Ένωση, αλλά με την Τουρκία. Η βρετανική αντιπροσωπεία έχοντας επίγνωση της διπλωματικής της απομόνωσης έναντι των υπόλοιπων αντιπροσωπειών συμφώνησε σε αυτόν τον συμβιβασμό, ώστε να αποφευχθεί το αδιέξοδο της συνδιάσκεψης και, επομένως, η επίρριψη της ευθύνης σε εκείνη για αυτή την αποτυχία. Εκτός αυτού, η διακοπή των διαπραγματεύσεων θα εξανάγκαζε την Τουρκία να ενεργήσει μονομερώς προς την κατεύθυνση της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών και να επιβάλει κανονισμούς στη διέλευσή τους που θα αντιστρατεύονταν τα βρετανικά συμφέροντα. Προκειμένου να αποτραπεί αυτό το ενδεχόμενο η βρετανική κυβέρνηση πείσθηκε από τους αντιπροσώπους της να υιοθετήσει μια μετριοπαθή

¹⁵⁴⁵ Dontas, ό.π., σ. 136.

¹⁵⁴⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2264, Γάφος (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 10/07/1936. Για την αναφερόμενη στο έγγραφο Διάσκεψη των Βρυξελλών βλ. Toynebee, *Survey*, σ. 346-350.

¹⁵⁴⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2264, Γάφος (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 10/07/1936.

¹⁵⁴⁸ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 136.

συμπεριφορά¹⁵⁴⁹. Αλλά και από γενικότερη πολιτική σκοπιά, η έλλειψη ή η αδυναμία προσαρμογής των Βρετανών στις περιστάσεις, όπως διαμορφώθηκαν στο Μοντρέ, θα είχε αρνητική επίπτωση στις σχέσεις του Λονδίνου με την Άγκυρα.

Προκειμένου, επίσης, να αποτρέψει τη δημιουργία αρνητικών εντυπώσεων από την πλευρά της Γερμανίας, ο Ήντεν έδωσε οδηγίες στον διπλωμάτη και εμπειρογνώμονα για τα ναυτικά ζητήματα του Φόρειν Όφισ Σερ Ρόμπερτ Λέσλι Κρέυγκι (1883-1959) να εξηγήσει στον επιτετραμμένο της γερμανικής πρεσβείας στο Λονδίνο Όττο Κρίστιαν Άρτσιμπαλντ φον Μπίσμαρκ (1897-1975) με ποιο τρόπο επιτεύχθηκε ο διακανονισμός του προβλήματος της άσκησης των δικαιωμάτων των εμπολέμων, στην περίπτωση που η Τουρκία παρέμενε ουδέτερη, καθώς και ο διακανονισμός για τον περιορισμό του διάπλου στα ελαφρά σκάφη επιφανείας σε περίοδο ειρήνης. Ο Κρέυγκι, που συνοδευόταν από τον Μπένετ, επισήμανε στον φον Μπίσμαρκ (16 Ιουλίου) ότι κατά την άποψη της βρετανικής κυβέρνησης η ένταξη στο κείμενο της σύμβασης της αναφοράς των συμφώνων που δέσμευαν την Τουρκία δεν αποτελούσε αιτία για τη διατύπωση νόμιμων ενστάσεων¹⁵⁵⁰.

Όμως ο Μπίσμαρκ του δήλωσε ότι η αναφορά στα σύμφωνα των οποίων η Τουρκία αποτελούσε μέρος ήταν το λιγότερο ατυχής, διότι άνοιγε τον δρόμο για την προσχώρησή της στο γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο. Ο Κρέυγκι είχε διαφορετική άποψη. Κατ' αυτόν, η πιθανότητα εισδοχής της Τουρκίας στο εν λόγω σύμφωνο παρέμενε, αλλά διατηρούσε αμφιβολίες ως προς το εάν τελικά η Τουρκία, ύστερα από την υπογραφή της σύμβασης, θα προσχωρούσε. Στην πραγματικότητα, το πιθανότερο ήταν ότι η Τουρκία, αφού επανακτούσε τον έλεγχο των Στενών, ίσως να μην ενδιαφερόταν να εμπλακεί σε τέτοιου είδους δεσμεύσεις, όπως ήταν το γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο. Η βρετανική κυβέρνηση, συνέχισε, θα προτιμούσε να επιτρέπεται η είσοδος στα Στενά σε όλους τους εμπολέμους, όμως από τη στιγμή που τα Στενά επαναστρατιωτικοποιούνταν, η Τουρκία θα γινόταν κυρίαρχη αυτών. Συνεπώς, η βρετανική κυβέρνηση είχε καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η επιμονή της σε αυτό το σημείο δεν θα ήταν δικαιολογημένη, διότι αναμφίβολα θα είχε ως αποτέλεσμα την κατάρρευση της συνδιάσκεψης. Σε μια τέτοια εξέλιξη, η Τουρκία θα αποφάσιζε μόνη της για τις συνθήκες και τους κανονισμούς υπό τους οποίους θα πραγματοποιείτο η διέλευση των Στενών από τα εμπορικά και τα πολεμικά σκάφη, με αποτέλεσμα να μην ευνοούνται τα βρετανικά και τα γερμανικά συμφέροντα στο βαθμό που θα ωφελούνταν από τις διευθετήσεις της νέας σύμβασης. Αυτή την τελευταία διαπίστωση ο φον Μπίσμαρκ φάνηκε να την αναγνωρίζει¹⁵⁵¹.

¹⁵⁴⁹ Deluca, *Great Power*, σ. 102· Routh, «The Montreux Convention», σ. 636.

¹⁵⁵⁰ DBFP/II/XVI/539, No 1832 [E 4547/26/44], Mr. Eden (Foreign Office) to Mr. Newton (Berlin), 18/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 102.

¹⁵⁵¹ DBFP/II/XVI/539, No 1832 [E 4547/26/44], Mr. Eden (Foreign Office) to Mr. Newton (Berlin), 18/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 102-103.

Στη συνέχεια, ο Κρέυγκι απάντησε στο ερώτημα τον φον Μπίσμαρκ αναφορικά με τον περιορισμό του διάπλου των Στενών στα ελαφρά σκάφη επιφανείας και του εξήγησε ότι τα γερμανικά «θωρηκτά τσέπης» θα αποκλείονταν από τη διέλευση των Στενών, όπως επίσης και ένας μεγάλος αριθμός σκαφών άλλων κρατών, όπως τα υποβρύχια και τα αεροπλανοφόρα πλοία, συμπεριλαμβανομένων και εκείνων της Μεγάλης Βρετανίας. Ο πραγματικός λόγος της εισαγωγής του συγκεκριμένου τύπου σκαφών στη σύμβαση αφορούσε στον περιορισμό του δικαιώματος του διάπλου μόνο στα καταδρομικά, που ήταν και επιθυμία της τουρκικής κυβέρνησης ώστε να διασφαλίσει ότι σε περιόδους έντασης δεν θα έπρεπε να διαπλέουν τα Στενά πλοία μεγαλύτερου μεγέθους από τα καταδρομικά. Προκειμένου μάλιστα να πείσει τον αντιπρόσωπο της γερμανικής κυβέρνησης ότι ο διακανονισμός δεν θα είχε επιπτώσεις μόνο στη Γερμανία, ο Κρέυγκι του επέδειξε ένα κατάλογο των χωρών που θα επηρεάζονταν από τη ρύθμιση της σύμβασης, μεταξύ των οποίων η Μεγάλη Βρετανία με τα σκάφη της τύπου «Μόνιτορ» και η Ιταλία με τα κατηγορίας «Σαν Τζιόρτζιο». Παρατήρησε, επίσης, ότι, αν ανεξαιρέτως όλα τα κράτη προσχωρούσαν στη Ναυτική Συνθήκη του Λονδίνου, η νέα Σύμβαση των Στενών θα ήταν δίκαιη σε όλους¹⁵⁵².

Μολονότι ο Μπίσμαρκ φάνηκε να εκτιμά τις παρεχόμενες πληροφορίες των δυο διπλωματών του Φόρεϊν Όφισ, ήταν όμως βέβαιος ότι η κυβέρνησή του θα διατηρούσε τις επιφυλάξεις της, καθώς θεωρούσε ότι πίσω από τις προτάσεις για τον περιορισμό του διάπλου των Στενών στα ελαφρά σκάφη επιφανείας υπήρχε σοβιετικός δάκτυλος με στόχο τον αποκλεισμό των γερμανικών «θωρηκτών τσέπης». Αφού αναφέρθηκε στον φον Νούρατ και στην προηγούμενη παρατήρησή του για τις πιθανές αντιδράσεις που θα προκαλούσε η ρύθμιση του καθεστώτος του διάπλου στη Βρετανο-Γερμανική Ναυτική Συμφωνία¹⁵⁵³, ο Μπίσμαρκ διαβεβαίωσε τους Βρετανούς ότι ύστερα από τις αμοιβαίες εξηγήσεις που είχαν δοθεί, το θέμα θεωρήθηκε λήξαν. Η γερμανική κυβέρνηση, δήλωσε καταληκτικά, εξακολουθούσε να αποδίδει βαρύνουσα σημασία στη συνθήκη, έχοντάς την ως παράδειγμα των φιλικών της σχέσεων με τη Μεγάλη Βρετανία, τις οποίες επιδίωκε να διατηρήσει και να βελτιώσει¹⁵⁵⁴.

Σε κάθε όμως περίπτωση, το άρθρο 19 δεν είχε καμία πρακτική αξία, διότι εκτός του Βαλκανικού Συμφώνου το οποίο αναφερόταν σε επίθεση βαλκανικού κράτους εναντίον ενός άλλου βαλκανικού κράτους, η Τουρκία δεν είχε αναλάβει υποχρεώσεις αλληλοβοήθειας για το ενδεχόμενο

¹⁵⁵² DBFP/II/XVI/539, No 1832 [E 4547/26/44], Mr. Eden (Foreign Office) to Mr. Newton (Berlin), 18/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 103.

¹⁵⁵³ Σύμφωνα με το τηλεγράφημα της 7ης Ιουλίου 1936 της βρετανικής πρεσβείας στο Βερολίνο, ο υπουργός Εξωτερικών της Γερμανίας είχε παρατηρήσει ότι όποιον διακανονισμό και αν προέκριναν οι Βρετανοί, τούτος δεν θα είχε αξία σε περίοδο πολέμου, εφόσον η Δύναμη που θα είχε υπό τον έλεγχό της τα Δαρδανέλλια θα μπορούσε να ενεργήσει και θα ενεργούσε κατά το δοκούν. Βλ. CAB 23/85/6 (Secret), *Meeting of the Cabinet to be held at No. 10, Downing Street, S. W. 1., on THURSDAY, 16th JULY, 1936, at 10.45 a.m.*

¹⁵⁵⁴ DBFP/II/XVI/539, No 1832 [E 4547/26/44], Mr. Eden (Foreign Office) to Mr. Newton (Berlin), 18/07/1936· Deluca, *Great Power*, ό.π., σ. 103.

επίθεσης από κάποια Μεγάλη Δύναμη. Η διάταξη θα προσλάμβανε πρακτικό χαρακτήρα μόνο εάν η Τουρκία συνήπτε σύμφωνο αλληλοβοήθειας με ένα από τα κράτη της Μεσογείου ή της Μαύρης Θάλασσας. Η Ρουμανία είχε επιδιώξει να συνάψει με την Τουρκία και τη Σοβιετική Ένωση σύμφωνο για την ασφάλεια της Μαύρης Θάλασσας. Τον Ιούνιο του 1935, ο Τιτουλέσκου είχε ξεκινήσει τις σχετικές διαπραγματεύσεις στη Γενεύη, οι οποίες όμως έως τώρα δεν είχαν ευοδωθεί, διότι τα συμφέροντα των τριών χωρών στη Μαύρη Θάλασσα δεν ήταν κοινά¹⁵⁵⁵.

Στη Μεσόγειο η κατάσταση ήταν διαφορετική. Το 1934 είχε ωριμάσει στη σκέψη του τότε υπουργού Εξωτερικών της Γαλλίας Λουί Μπαρτού (1862-1934) η ιδέα σύμπληξης συμφώνου αλληλοβοήθειας μεταξύ της Γαλλίας και της Τουρκίας. Ωστόσο, τα σχέδιά του δεν πραγματοποιήθηκαν, διότι ύστερα από τη δολοφονία του, ο διάδοχός του στον υπουργικό θώκο Πιερ Λαβάλ ακολούθησε πολιτική φίλα προσκείμενη στην Ιταλία. Θερμός όμως συνήγορος της ιδέας παρέμεινε ο Εντουάρ Εριό (1872-1957), ο οποίος θεωρούσε ότι χωρίς την ολοκλήρωση συμφώνου με την Τουρκία, οι συμμαχίες της Γαλλίας με τη Σοβιετική Ένωση και τη Ρουμανία δεν θα μπορούσαν να αποδώσουν πλήρως και είχε συστήσει στην κυβέρνηση την ανάληψη διαπραγματεύσεων με την Τουρκία. Όμως ο Μπλουμ και ο υπουργός Εξωτερικών Υβόν Ντελμπός (1885-1956) θεώρησαν ότι προς το παρόν η Γαλλία έπρεπε να αποφύγει την οποιαδήποτε ενέργεια που θα μπορούσε να δυσαρεστήσει την Ιταλία. Στο Μοντρέ, ο επικεφαλής της γαλλικής αντιπροσωπείας Πωλ-Μπονκούρ -ο οποίος είχε υιοθετήσει πλήρως τις απόψεις του Εριό- είχε αντιληφθεί καλύτερα τη σημασία του τουρκικού παράγοντα στη γαλλική πολιτική και η μεσολάβησή του για την επίτευξη της συμβιβαστικής λύσης του άρθρου 19 (§2) υπήρξε αποτελεσματική. Όταν επανήλθε στη γαλλική πρωτεύουσα, εξήγησε στην κυβέρνηση ότι η πρακτική αξία της εν λόγω διάταξης θα εξαρτιόταν από την όσο το δυνατό τάχιστα σύναψη συμφώνου ασφάλειας με την Τουρκία¹⁵⁵⁶.

Ο Πολίτης είχε σχηματίσει την άποψη ότι οι εισηγήσεις του είχαν εισακουστεί και σύντομα η γαλλική κυβέρνηση θα αναλάμβανε να ενεργήσει προς την κατεύθυνση της Τουρκίας. Εντούτοις διατηρούσε τις αμφιβολίες του κατά πόσο αυτή η κίνηση θα ήταν τόσο αποτελεσματική όσο θα μπορούσε να ήταν προ διετίας. Έκτοτε η κατάσταση είχε μεταβληθεί και η Τουρκία συνδέθηκε περισσότερο με τη Μεγάλη Βρετανία, της οποίας τη ναυτική δύναμη στη Μεσόγειο θεωρούσε ως την καλύτερη εγγύηση της ασφάλειάς της. Ο πρεσβευτής της ελληνικής κυβέρνησης στο Παρίσι πίστευε ότι η Άγκυρα θα δεχόταν τις γαλλικές προτάσεις μόνο εάν συμφωνούσε και η Μεγάλη Βρετανία, αλλά αντί ενός απλού γαλλο-τουρκικού συμφώνου θα προτιμούσε και ίσως πρότεινε τη

¹⁵⁵⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 15. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 136-137.

¹⁵⁵⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 15-16. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 137.

σύναψη «[...] γενικωτέρου μεσογειακού συμφώνου περιλαμβάνοντος, εκτός της Γαλλίας, την Αγγλίαν, την Γιουγκοσλαβίαν, την Ελλάδα και ει δυνατόν την Ιταλίαν. [...]»¹⁵⁵⁷.

Σε περίοδο πολέμου και στην περίπτωση που η Τουρκία ήταν εμπόλεμη, ο νεωτερισμός που εισήγαγε η Σύμβαση του Μοντρέ ήταν ότι η διέλευση των πολεμικών πλοίων θα έπανε να είναι ελεύθερη και θα εξαρτιόταν «[...] αποκλειστικώς από την βούλησιν της Τουρκικής Κυβερνήσεως. (άρθρ. 20) [...]»¹⁵⁵⁸. Αυτή η διάταξη θα ίσχυε και στην περίπτωση του επικείμενου πολέμου για την Τουρκία (άρθρο 21 της σύμβασης). Αν όμως έκανε χρήση του δικαιώματος απαγόρευσης του διάπλου, η Τουρκία θα όφειλε να ειδοποιεί την ΚτΕ και τα συμβαλλόμενα κράτη. Η πρόβλεψη της διπλής αυτής ειδοποίησης προτάθηκε από τη τουρκική αντιπροσωπεία και έγινε δεκτή από διακριτικότητα προς την Ιαπωνία, η οποία δεν αποτελούσε μέλος του οργανισμού της Γενεύης. Σκοπός της ειδοποίησης ήταν η δυνατότητα άσκησης ελέγχου στην απόφαση της Τουρκίας. Προς συμπλήρωση του τουρκικού προσχεδίου, το βρετανικό προσχέδιο είχε προτείνει (άρθρο 18) να υποδειχθεί με ποιο τρόπο θα ασκείτο ο έλεγχος της ΚτΕ και σε ποια αποτελέσματα θα μπορούσε να καταλήξει. Σύμφωνα με την ακολουθητέα μέθοδο, το Συμβούλιο της ΚτΕ θα εξέταζε αν η απόφαση της Τουρκίας ήταν βάσιμη -δηλαδή αν ο κίνδυνος επικείμενου πολέμου ήταν δικαιολογημένος- και αν, κατά πλειοψηφία 2/3 έκρινε ότι δεν ήταν, η τουρκική κυβέρνηση θα όφειλε να την αναιρέσει. Αντίθετα, στη συνεδρίαση της 16ης Ιουλίου η ιαπωνική αντιπροσωπεία υποστήριξε ότι δεν ήταν λογικό να λαμβάνεται υπόψη μόνο η γνώμη της ΚτΕ και όχι εκείνη των συμβαλλόμενων κρατών. Συνεπώς, ζήτησε να κρίνεται η βασιμότητα της τουρκικής απόφασης όχι μόνο από το Συμβούλιο της ΚτΕ, αλλά και από τα συμβαλλόμενα κράτη κατά απλή πλειοψηφία. Η ιαπωνική αντιπροσωπεία απέδιδε ιδιαίτερη σπουδαιότητα στη συγκεκριμένη τροποποίηση, ώστε εξαρτούσε την υπογραφή της σύμβασης από την αποδοχή της. Μολονότι η σοβιετική και η ρουμανική αποστολή εξέφρασαν επίμονες αντιρρήσεις, «[...] εδόθη πλήρης ικανοποίησις εις την Ιαπωνίαν, ης εξησφαλίσθη ούτω η υπογραφή. [...]»¹⁵⁵⁹.

Οι δύο τελευταίες αντιπροσωπείες είχαν, επίσης, επιμείνει στη συνεδρίαση της 9ης Ιουλίου στην εισαγωγή διάταξης, η οποία θα επέτρεπε στα πολεμικά πλοία των κρατών που η Τουρκία δεν θεωρούσε υπεύθυνα για τη δημιουργία επικείμενης απειλής πολέμου να επιστρέφουν στις βάσεις τους. Η ρουμανική αντιπροσωπεία είχε προτείνει το δικαίωμα του αποκλεισμού των Στενών να εφαρμόζεται μόνο στον στόλο εκείνης της Δύναμης από την οποία η Τουρκία έκρινε ότι κινδύνευε.

¹⁵⁵⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 16. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 137.

¹⁵⁵⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 16. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 137.

¹⁵⁵⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 17. Βλ. επίσης *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 146-151· Deluca, *Great Power*, σ. 105-106· Routh, «The Montreux Convention», σ. 640-641.

Οι απόπειρες του Αράς και του Μενεμεντζιόγλου να επιτύχουν τον αποκλεισμό των Στενών στα πολεμικά σκάφη όλων των κρατών απέτυχαν και τελικά προσχώρησαν στη θέση της σοβιετικής και της ρουμανικής αντιπροσωπείας αποδεχόμενοι την τροποποίηση του Λιτβίνοφ, η οποία παρείχε τη δυνατότητα στα σκάφη των Δυνάμεων που θεωρούνταν αιτία απειλής πολέμου να επιστρέψουν στους λιμένες νηολογίου ή στους λιμένες προέλευσης, αντί στις ναυτικές τους βάσεις. Η τελευταία αυτή αντικατάσταση προτάθηκε από τον Ντεκού στην τεχνική επιτροπή (11 Ιουλίου), προκειμένου να κατευναστούν οι ανησυχίες του Μενεμεντζιόγλου, ότι δηλαδή η Σοβιετική Ένωση ίσως αποφάσιζε να στείλει όλο τον πολεμικό της στόλο στη Μαύρη Θάλασσα στην περίπτωση επικείμενης πολεμικής σύρραξης¹⁵⁶⁰.

Έχοντας επιλύσει το πρωτεύον ζήτημα του διάπλου των Στενών σε περίοδο ειρήνης και σε περίοδο πολέμου, η ολομέλεια εστίασε την προσοχή της στην επίλυση ζητημάτων τα οποία ήταν ήσσονος σημασίας για την έκβαση της συνδιάσκεψης. Προβλήματα όπως η διάρκεια της προειδοποίησης που θα δινόταν στην τουρκική κυβέρνηση, η διάρκεια της παραμονής των πολεμικών πλοίων των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα και η αύξηση του συνολικού ορίου χωρητικότητας των σκαφών που θα έστελναν οι μη Παρευξείνιες Δυνάμεις στη Μαύρη Θάλασσα για την αντιμετώπιση ανθρωπιστικών κρίσεων, αντιμετωπίστηκαν και επιλύθηκαν μέσα σε πνεύμα συμβιβαστικής διάθεσης¹⁵⁶¹.

Ως προς το ζήτημα της διάρκειας της προειδοποίησης που θα δινόταν στις τουρκικές αρχές πριν από την πραγματοποίηση του διάπλου των Στενών, το άρθρο 10 την περιόριζε σε 15 ημέρες ενώ ο Λιτβίνοφ επέμενε ότι όσον αφορά τα κράτη της Μαύρης Θάλασσας όφειλε να είναι κατά πολύ βραχύτερη (τρεις ημέρες). Ο Στάνλεϋ ενημέρωσε τον Λιτβίνοφ ότι η τουρκική κυβέρνηση ήταν διατεθειμένη να δεχθεί ότι για όλες τις προειδοποιήσεις το γενικό όριο θα καθοριζόταν στις δέκα ημέρες, ενώ ειδικά για τη μη Παρευξείνιες Δυνάμεις η διάρκεια προειδοποίησής τους θα έπρεπε να είναι μεγαλύτερη, όποτε αυτό ήταν δυνατό. Υπογράμμισε, επίσης, ότι η βρετανική κυβέρνηση ήταν αντίθετη στη ρητή διάκριση μεταξύ παράκτιων και μη παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας και στο ζήτημα της προειδοποίησης, διότι το ζήτημα του διάπλου των Στενών θα περιπλεκόταν. Τελικά, η συνδιάσκεψη αποφάσισε (15 Ιουλίου) ότι η κανονική διάρκεια της προειδοποίησης θα ήταν οκτώ ημέρες για τα σκάφη των Παρευξείνιων Δυνάμεων και 15 για τα σκάφη των μη παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας (άρθρο 13 της Σύμβασης του Μοντρέ)¹⁵⁶².

¹⁵⁶⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 99-103, 246-247· DBFP/II/XVI/527, No 35 [E 4324/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 09/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 106.

¹⁵⁶¹ Deluca, ό.π., σ. 104.

¹⁵⁶² ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 11· *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 73-76, 137-138· DBFP/II/XVI/520, No 25 [E 4217/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 08/07/1936· DBFP/II/XVI/525, No 30 [E 4256/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr Eden, 09/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 104· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 131-132.

Σχετικά με το άρθρο 14 ο Λιτβίνοφ είχε προτείνει (7 Ιουλίου) ότι ο σκοπός των επισκέψεων στα λιμάνια εντός της ζώνης των Στενών ύστερα από πρόσκληση της τουρκικής κυβέρνησης θα έπρεπε να περιοριστεί στις επισκέψεις φιλοφροσύνης, οι οποίες θα είχαν περιορισμένη χρονική διάρκεια. Η πρότασή του με τη συγκατάθεση της βρετανικής και της τουρκικής αντιπροσωπείας έγινε αποδεκτή από την ολομέλεια, η οποία συμφώνησε ότι το άρθρο στην τελική του μορφή θα διευκρίνιζε ότι οι επισκέψεις των πλοίων θα λάμβαναν χώρα προς ένα τουρκικό λιμάνι των Στενών και όχι αόριστα προς ένα τουρκικό λιμάνι, όπως προέβλεπε το βρετανικό προσχέδιο. Επίσης, η συνδιάσκεψη ενέκρινε μία επιπλέον τροποποίηση, σύμφωνα με την οποία η συνέχιση του διάπλου ύστερα από την επίσκεψη σε ένα τουρκικό λιμάνι θα υπαγόταν όχι μόνο στους κανονισμούς που σχετίζονταν με τους περιορισμούς στη χωρητικότητα για τον διάπλου των Στενών, αλλά και τους περιορισμούς στη χωρητικότητα εντός της Μαύρης Θάλασσας, όπως προβλεπόταν στο άρθρο 15¹⁵⁶³. Οι Βρετανοί αποδέχθηκαν, επίσης, τη συμβιβαστική ρύθμιση ότι «[...] η διαμονή εν τη Μαύρη Θάλασσα των πολεμικών πλοίων των μη παροχθίων Κρατών δεν δύναται να παραταθή πλέον των τριών εβδομάδων [...]»¹⁵⁶⁴ αντί του ενός μηνός που αρχικά προβλεπόταν στο προσχέδιό τους (άρθρο 15) ή των δύο εβδομάδων που είχε αντιπροτείνει η σοβιετική αντιπροσωπεία¹⁵⁶⁵.

Περισσότερο δύσκολη ως προς την αποδοχή της από τη σοβιετική αντιπροσωπεία αποδείχθηκε η διάταξη στο βρετανικό προσχέδιο (άρθρο 15, §δ), η οποία προέβλεπε ότι τα πολεμικά πλοία των μη Παρευξείνιων Δυνάμεων που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα για την εξυπηρέτηση ανθρωπιστικών σκοπών και μόνο, θα είχαν χωρητικότητα πρόσθετη των 15.000 τόνων από την καθορισμένη συνολική τους χωρητικότητα. Όμως η βρετανική πρόταση «[...] εκίνησε την δυσπιστίαν της Ρωσσίας και εδέησε μακρά διαπραγματεύσεις προς εξεύρεσιν της καθιερωθείσης συμβιβαστικής λύσεως [...]»¹⁵⁶⁶.

Συγκεκριμένα, οι αντιπρόσωποι της Σοβιετικής Ένωσης και της Ρουμανίας ζήτησαν από τους Βρετανούς να προσδιορίσουν την έννοια «ανθρωπιστικοί σκοποί». Ο Ρέντελ εξήγησε ότι κατά την άποψη της βρετανικής κυβέρνησης η Μαύρη Θάλασσα ήταν ανοικτή σε όλους τους στόλους και είχε διεθνή χαρακτήρα και, επομένως, δεν μπορούσε να δεχθεί ότι η είσοδος πολεμικών πλοίων σε αυτή θα περιοριζόταν σε επισκέψεις αβροφροσύνης. Αφού περιέγραψε αδρομερώς διάφορες περιπτώσεις που θα δικαιολογούσαν τις εν προκειμένω επισκέψεις, υπογράμμισε ότι η κυβέρνησή του ενδιαφερόταν αποκλειστικά για την τύχη των υπηκόων της Μεγάλης Βρετανίας και ότι η ανθρωπιστική δράση που είχαν την πρόθεση να αναλάβουν οι Βρετανοί δεν σχετιζόταν με τις

¹⁵⁶³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 80-82, 139-141· DBFP/II/XVI/519, No 26 [E 4223/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 07/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 104-105.

¹⁵⁶⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 12.

¹⁵⁶⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 83-84· Deluca, ό.π., σ. 105.

¹⁵⁶⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 13.

πολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν σε μια οποιαδήποτε χώρα, αλλά ο μοναδικός τους στόχος ήταν η σωτηρία του βίου και των περιουσιών των υπηκόων τους. Ο Λιτβίνοφ δεν πείστηκε ως προς τους αληθινούς σκοπούς του κατάπλου πολεμικών σκαφών για ανθρωπιστικούς σκοπούς στη Μαύρη Θάλασσα και εξακολούθησε να απορρίπτει τη βρετανική θεώρηση του διεθνούς χαρακτήρα της Μαύρης Θάλασσας. Ο ίδιος, πρόσθεσε, δεν ήταν αντίθετος στην αποστολή πρόσθετων πλοίων στη Μαύρη Θάλασσα για ανθρωπιστικούς λόγους, αλλά υπό την προϋπόθεση ότι η παραμονή τους θα ήταν περιορισμένη και μόνο για τον σκοπό για τον οποίο συγκεντρώθηκαν. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα αποτρεπόταν η συσσώρευση μιας μεγάλης ναυτικής δύναμης των μη παρευξείνιων κρατών στα ύδατα της Μαύρης Θάλασσας. Αλλά ούτως ή άλλως, δήλωσε, για αυτό το ζήτημα θα έπρεπε πρώτα να αναφερθεί στην κυβέρνηση του προκειμένου να τον συμβουλευτεί σχετικά¹⁵⁶⁷. Τελικά, η λύση που προκρίθηκε ήταν ότι

«[...] η αποστολή εις την Μαύρην Θάλασσαν πολεμικών πλοίων δια φιλανθρωπικούς σκοπούς υπόκειται πάντως εις την άδειαν της Τουρκικής Κυβερνήσεως και επί πλέον εις την κατ' αρχήν συγκατάθεσιν των άλλων παροχθίων της θαλάσσης ταύτης Κρατών εν περιπτώσει υπερβάσεως, δια της αποστολής των εν λόγω πλοίων, του ανωτάτου ορίου της συνολικής χωρητικότητος των 30-45.000 τόννων (άρθρ. 18, παραγρ. δ). [...]»¹⁵⁶⁸.

Επίσης, η τουρκική αντιπροσωπεία κατόρθωσε να μη συμπεριληφθεί διάταξη που θα αφορούσε τη διατήρηση της Επιτροπής των Στενών στο τελικό κείμενο της σύμβασης σύμφωνα με την πρόβλεψη του βρετανικού προσχεδίου (άρθρο 21). Στη συνεδρίαση της 9ης Ιουλίου, ο Αράς είχε ζητήσει την κατάργηση του άρθρου και υποστηρίχθηκε από τον Κοντζέσκο, ενώ οι Βρετανοί με τη στήριξη των Γάλλων και της ιαπωνικής αντιπροσωπείας είχαν υπογραμμίσει τον πολύτιμο ρόλο της εν λόγω επιτροπής στη συλλογή των στατιστικών δεδομένων και της χρησιμότητάς της στην ανταλλαγή πληροφοριών. Ο Σούμποτιτς είχε προτείνει ως μια μορφή συμβιβασμού τη συνεργασία μεταξύ των διαπιστευμένων αντιπροσώπων ή των προξένων στην Κωνσταντινούπολη με τις τουρκικές αρχές στη συλλογή και στη φύλαξη των απαραίτητων στατιστικών προς χρήση των ενδιαφερομένων. Τούτη η πρόταση όμως δεν ήταν αρκετή για να συμβιβάσει τις αντιτιθέμενες απόψεις. Στο μοναδικό σημείο που είχαν συμφωνήσει οι αντιπρόσωποι ήταν ότι διαφωνούσαν σχετικά με τη συνέχιση ή μη της ύπαρξης της Επιτροπής των Στενών και -όπως ο Στάνλεϋ αναγνώρισε- η μόνη λύση ήταν η υποχώρηση της μιας ή της άλλης πλευράς¹⁵⁶⁹.

¹⁵⁶⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 84-85· Deluca, *Great Power*, σ. 83-84.

¹⁵⁶⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 12· *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 134, 238-246· Deluca, *ό.π.*, σ. 105· Warsamy, *La Convention*, σ. 113-114.

¹⁵⁶⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 105-107· DBFP/Π/ΧVI/527, No 35 [E 4324/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Foreign Office, 09/07/1936· Deluca, *ό.π.*, σ. 106· Warsamy, *ό.π.*, σ. 123-124.

Τελικά, ήταν οι Βρετανοί εκείνοι που αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν μπροστά στην επιμονή των Τούρκων. Με την αναδιατύπωση του άρθρου 21 από την τουρκική αντιπροσωπεία που συζητήθηκε στην ολομέλεια στις 16 Ιουλίου, τα καθήκοντα και οι αρμοδιότητες της Επιτροπής των Στενών, η οποία καταργείται, θα μεταβιβάζονταν στην τουρκική κυβέρνηση. Οι τουρκικές αρχές αναλάμβαναν στο εξής να καταγράφουν και να γνωστοποιούν σε όλες τις Δυνάμεις που θα υπέγραφαν τη σύμβαση τα στατιστικά δεδομένα και τις πληροφορίες που σχετιζόνταν με τον διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία, σύμφωνα με τα άρθρα 11, 12, 14 και 18 της σύμβασης (άρθρο 24 της σύμβασης)¹⁵⁷⁰.

Το τελευταίο κεφάλαιο της σύμβασης αφορούσε την κύρωση και την έναρξη της ισχύος αυτής, την προσχώρηση σε εκείνη οποιουδήποτε κράτους, τη διάρκεια και την αναθεώρησή της. Σύμφωνα με το τουρκικό προσχέδιο, η σύμβαση θα ίσχυε από την ημέρα της υπογραφής της. Η Τουρκία επιδίωκε κατ' αυτόν τον τρόπο να επιτύχει άμεσα, χωρίς την απαιτούμενη για την ανταλλαγή των κυρώσεων χρονοτριβή, την ελευθερία της επαναστρατιωτικοποίησης της ζώνης των Στενών. Εντούτοις η βρετανική αντιπροσωπεία θεωρούσε ότι αυτή η διαδικασία δεν συμβάδιζε με τη συνήθη πρακτική, παρουσίαζε πολλά μειονεκτήματα και μπορούσε να δώσει λαβή για προστριβές με την Ιταλία. Συνεπώς, προτίμησε να διατηρήσει στο προσχέδιό της το σύστημα των κυρώσεων και να εξαρτήσει από εκείνες την έναρξη της ισχύος της σύμβασης, έως ότου δηλαδή ολοκληρωνόταν η κατάθεσή τους από όλα τα κράτη που είχαν υπογράψει τη Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης. Ωστόσο, προκειμένου να ικανοποιήσει την επιθυμία της Τουρκίας, πρότεινε να αναγνωριστεί με ιδιαίτερο πρωτόκολλο η ελευθερία της να προβεί στην άμεση επανοχύρωση των Στενών. Η τουρκική αντιπροσωπεία δέχθηκε την ιδέα του πρωτοκόλλου, όμως ως προς την έναρξη της ισχύος της σύμβασης ο Μενεμεντζιόγλου επέμεινε στις εργασίες της τεχνικής επιτροπής (11 Ιουλίου) να μην απαιτηθεί η επικύρωσή της από όλους τους συμβαλλομένους, αλλά από την πλειοψηφία αυτών, δηλαδή των έξι από τους δέκα της Τουρκίας συμπεριλαμβανομένης. Η λύση αυτή υπερίσχυσε (16 Ιουλίου) και καταχωρήθηκε στο άρθρο 26 της σύμβασης. Οι κυρώσεις, όπως στη Σύμβαση της Λωζάννης, «[...] αίτινες δέον να επελθώσιν το ταχύτερον, θα κατατεθώσιν εις τα αρχεία της Γαλλικής Δημοκρατίας. Άμα τη καταθέσει έξ κυρώσεων, συμπεριλαμβανομένης και της Τουρκίας, η σύμβασις θα εισέλθη εν ισχύϊ. [...]»¹⁵⁷¹.

Το σχέδιο του προτεινόμενου ειδικού πρωτοκόλλου υποβλήθηκε από τη βρετανική αντιπροσωπεία στις 16 Ιουλίου και η διατύπωσή του είχε ως εξής:

¹⁵⁷⁰ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 154-156· DBFP/II/XVI/538, No 48 [E 4534/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 17/07/1936· Deluca, ό.π., σ. 106-107· Routh, «The Montreux Convention», σ. 641· Warsamy, ό.π., σ. 124.

¹⁵⁷¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 18-19. Βλ. επίσης Deluca, ό.π., σ. 109· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 138· Routh, ό.π., σ. 642· Warsamy, ό.π., σ. 126. Αναλυτικά για τις συζητήσεις του άρθρου 25 βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 115-118, 158-159, 251-255.

«[...] Προβαίνοντες εις την υπογραφήν της υπό σημερινήν ημερομηνίαν συμβάσεως, οι υπογεγραμμένοι πληρεξούσιοι έμειναν σύμφωνοι, εν ονόματι των Κυβερνήσεων των, και εφ' όσον αφορά αυτάς, επί των εξής διατάξεων:

1ου) Η Τουρκία θα έχη αμέσως το δικαίωμα του επανοπλισμού της ζώνης των Στενών, ως αυτή ορίζεται εν τω προοιμίω της ρηθείσης Συμβάσεως και ουδεμία διάταξις της υπογραφείσης εν Λωζάννη τη 14η Ιουλίου 1923 συμβάσεως δεν θα είναι του λοιπού δυνατόν να αντιταχθή κατά των μέτρων επανοπλισμού άτινα η Τουρκία ήθελε κρίνει αναγκαία.

2ου) Η Τουρκία θα δυνηθή από σήμερα να εξασκήση τα εν τω άρθρω 18 (άρθρ. 21 του οριστικού κειμένου) της ρηθείσης συμβάσεως οριζόμενα δικαιώματα.

3ου) Το παρόν πρωτόκολλον θα ισχύση από της ημέρας της υπογραφής του. [...]»¹⁵⁷².

Η διατύπωση του προοιμίου στο σχέδιο του πρωτοκόλλου στόχευε στην αποφυγή του συμπεράσματος ότι, ενώ η συνδιάσκεψη αναγνώριζε στην Τουρκία το δικαίωμα της άμεσης επανοχύρωσης των Στενών, εντούτοις παρέβλεπε το δικαίωμα τρίτων κρατών που δεν είχαν αντιπροσωπευθεί σε αυτή, δηλαδή της Ιταλίας. Όμως η συνδιάσκεψη έκρινε ότι οι προφυλάξεις αυτές ήταν

«[...] πλεονεκτικά και περιττά, διότι είναι κατάδηλον ότι οι πληρεξούσιοι μόνον εν ονόματι των Κυβερνήσεων των δύνανται να ενεργήσωσιν. Η Αγγλική αποστολή ανεγνώρισε τούτο, επέμεινεν εν τούτοις όπως χρησιμοποιηθή φράσις τις τονίζουσα την ιδέαν. Και ούτω εις το οριστικόν κείμενον του προοιμίου ελέχθη ότι οι πληρεξούσιοι “υποχρεούντες τας Κυβερνήσεις των” εδέχθησαν τας διατάξεις του πρωτοκόλλου. [...]»¹⁵⁷³.

Το πρώτο άρθρο του σχεδίου δεν ήγειρε καμία συζήτηση. Παρ' όλα αυτά, ο Πολίτης έχοντας υπόψη ότι η διάταξη του αφοπλισμού της Σύμβασης της Λωζάννης -της οποίας ζητείτο άμεση κατάργηση- δεν αφορούσε μόνο τα τουρκικά εδάφη, αλλά, επίσης, τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη, θεώρησε σκόπιμο να διατηρήσει και για την ελληνική κυβέρνηση το δικαίωμα της επαναστρατιωτικοποίησης, προκειμένου να μην τεθεί η Ελλάδα «[...] εις ήσσονα της Τουρκίας μοίραν. [...]»¹⁵⁷⁴.

Στη συνέχεια της έκθεσής του ο Πολίτης αναφέρει ότι ανέλαβε την πρωτοβουλία να υπερασπιστεί τα δικαιώματα της Ελλάδας στην ολομέλεια (16 Ιουλίου) - πάντα με την ιδιότητα του προέδρου της συντακτικής επιτροπής- χωρίς να έχει λάβει εκ των προτέρων συγκεκριμένες οδηγίες από την Αθήνα. Η ευθύνη που καταλογίζει στην ελληνική κυβέρνηση και ιδιαίτερα στην ηγεσία του

¹⁵⁷² ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 19. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 138.

¹⁵⁷³ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 19-20.

¹⁵⁷⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 20.

Υπουργείου Εξωτερικών για τον εφησυχασμό και την έλλειψη επικοινωνίας της στο ζήτημα μολονότι δεν είναι πρόδηλη, εντούτοις γίνεται εύκολα αντιληπτή. Ο επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας έγραφε χαρακτηριστικά:

«[...] Στερούμενος πάσης επί του θέματος οδηγίας κι φοβούμενος μήπως επιδεινωθή η ημετέρα θέσις δια της ενδεχομένης απορρίψεως προτάσεώς μου τεινούσης να προστεθή εν τω κειμένω η υπόδειξις της Ελλάδος, εσκέφθην να επιτύχω το ποθούμενον αποτέλεσμα δι' εμμέσου τρόπου και ως εκ τούτου ηρκέσθην να ζητήσω της απάλειψιν της δευτέρας φράσεως του άρθρου (“και ουδεμία διάταξις” κτλ.) επί τω λόγω ότι προέβλεπε περαιτέρω επίκλησιν της συμβάσεως της Λωζάννης ενώ αυτή ανεπληρούτο δια της νέας Συμβάσεως και ότι εγένετο μνεία μόνον της Τουρκίας ενώ η σχετική διάταξις της Λωζάννης αφεώρα και άλλα Κράτη. Η πρότασις αυτή εγένετο δεκτή άνευ της ελαχίστης οποθενδήποτε παρατηρήσεως και κατεχωρήθη εις τα επίσημα πρακτικά της Συνδιασκέψεω[ς].

Εκ της απαλείψεως, τη ημετέρα αιτήσκει και άνευ συζητήσεως, της δευτέρας φράσεως του άρθρου, προκύπτει, κατ' εμήν γνώμην, ότι εμμέσως αλλά ασφαλώς, η Συνδιάσκεψις εδέχθη ότι η Ελλάς δικα[ι]ούται να κάμη χρήσιν επί των εδαφών της της ελευθερίας επανοπλισμού ήτις ρητώς ανεγνωρίσθη εις την Τουρκίαν. [...]»¹⁵⁷⁵.

Την άποψη του Πολίτη, όπως αναφέρει ο ίδιος στην έκθεσή του, ενστερνίστηκε και ο Αράς, με αποτέλεσμα ο αντιπρόσωπος της Ελλάδας να εκφράσει την πεποίθησή -αν όχι την παρότρυνση- προς την ελληνική κυβέρνηση ότι

«[...] δύναται εάν κρίνη τούτο σκόπιμον, να προβή από τούδε εις αποστολήν στρατού εις Λήμνον και Σαμοθράκην και εις την επανοχύρωσιν των νήσων τούτων, άνευ του ελαχίστου κινδύνου βασίμου αντιρρήσεως εκ μέρους οιασδήποτε ξένης Δυνάμεως. [...]»¹⁵⁷⁶.

Η συνδιάσκεψη εξουσιοδότησε τη συντακτική επιτροπή να επεξεργαστεί τη νομική διατύπωση του πρωτοκόλλου και στις 18 Ιουλίου ο Πολίτης παρουσίασε τη νέα του μορφή. Σύμφωνα με αυτή, το δεύτερο άρθρο του σχεδίου του πρωτοκόλλου επεκτάθηκε στην προσωρινή εφαρμογή του συστήματος της νέας σύμβασης από τον Αύγουστο του 1936 ύστερα από πρόταση της σοβιετικής αντιπροσωπείας, ενώ στο τρίτο άρθρο υπήρξε μόνο μια αμυδρή λεκτική τροποποίηση. Σε

¹⁵⁷⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 20. Για την εν λόγω δήλωση του Πολίτη στη συνδιάσκεψη βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 166· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 138-139.

¹⁵⁷⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 21. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 139. Με τη φράση «από τούδε» που αναφέρει ο Πολίτης στο έγγραφο, εννοεί ότι η Ελλάδα είχε το δικαίωμα να επαναστρατιωτικοποιήσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη αμέσως ύστερα από την υπογραφή της σύμβασης και προτού εκείνη κυρωθεί από την ελληνική κυβέρνηση. Τούτο αποδεικνύεται και από την ημερομηνία που φέρει η έκθεση, η οποία γράφτηκε δύο εβδομάδες ύστερα από την υπογραφή της Σύμβασης του Μοντρέ (4 Αυγούστου 1936).

γενικές γραμμές το πρωτόκολλο όριζε ότι: α) η Τουρκία θα μπορούσε να προβεί άμεσα στην επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης των Στενών, όπως αυτή καθοριζόταν στο προοίμιο της εν λόγω σύμβασης (άρθρο 1), β) η τουρκική κυβέρνηση θα εφάρμοζε προσωρινά από τις 15 Αυγούστου 1936 το καθεστώς που διευκρινιζόταν στη σύμβαση (άρθρο 2), γ) το παρόν πρωτόκολλο θα ίσχυε από την ημερομηνία της υπογραφής του (άρθρο 3)¹⁵⁷⁷.

Ως προς την προσχώρηση ενός κράτους στο κείμενο της σύμβασης, αρχικά δεν είχε υπάρξει κάποια πρόβλεψη. Η σχετική διάταξη (άρθρο 27), σύμφωνα με την οποία η προσχώρηση στη σύμβαση ήταν δυνατή από την έναρξη της ισχύος της τελευταίας προς κάθε Δύναμη που είχε υπογράψει τη Συνθήκη Ειρήνης της Λωζάννης προτάθηκε από την τουρκική αντιπροσωπεία στα τελευταία στάδια της συνδιάσκεψης και αφορούσε αποκλειστικά την Ιταλία, στην προσχώρηση της οποίας είχε λόγους να ελπίζει η Τουρκία¹⁵⁷⁸.

Η Τουρκία έχοντας αρχικά εξασφαλίσει την έγκριση στα κύρια αιτήματά της από όλα τα συμβαλλόμενα μέρη της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης, έκρινε ότι δεν θα ήταν απαραίτητο να παραμείνει η σύμβαση ανοικτή στην προσχώρηση και άλλων Δυνάμεων. Σύντομα όμως μετέβαλε την πολιτική της. Στις 13 Ιουλίου ο Αράς δήλωσε από το βήμα της συνδιάσκεψης ότι μολονότι η σύμβαση έπρεπε να υπογραφεί μόνο από τα κράτη που αντιπροσωπεύονταν στο Μοντρέ, εντούτοις από τη στιγμή που η Τουρκία επιθυμούσε να αποκτήσει η σύμβαση καθολικό χαρακτήρα, επιφύλασσόταν του δικαιώματός της να διαπραγματευτεί και να υπογράψει κατά την κρίση της διμερείς συμφωνίες με άλλες χώρες με βάση το κείμενο της σύμβασης¹⁵⁷⁹. Ωστόσο, σύμφωνα με αναφορές, στις 16 Ιουλίου ο Αράς συναντήθηκε με τον μόνιμο αντιπρόσωπο της ιταλικής κυβέρνησης στην ΚτΕ Ρενάτο Μπόβα Σκόππα (1892- ;) -συνάντηση την οποία ο τελευταίος αρνήθηκε ότι έλαβε χώρα- κατά τη διάρκεια της οποίας οι δυο τους έφθασαν σε συμφωνία για το ζήτημα της μελλοντικής προσχώρησης της Ιταλίας στη σύμβαση¹⁵⁸⁰.

Ανεξαρτήτως όμως του περιεχομένου της υποτιθέμενης συνομιλίας, το αποτέλεσμα ήταν ότι ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας πρότεινε (16 Ιουλίου) την κατάργηση του άρθρου 24 του βρετανικού προσχεδίου και τη σύνταξη ενός νέου που θα καθόριζε ότι στη Σύμβαση του Μοντρέ θα είχαν τη δυνατότητα να προσχωρήσουν μόνο τα κράτη που είχαν υπογράψει τη Συνθήκη της Λωζάννης και ειδικά εκείνα που μετά από το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου είχαν υπογράψει τη συνθήκη ειρήνης με την Τουρκία, εξαιτίας του άμεσου ενδιαφέροντος που είχαν για την

¹⁵⁷⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 20. Βλ. επίσης *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 166-167, 173· Deluca, *Great Power*, σ. 109· Dontas, ό.π., σ. 139.

¹⁵⁷⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 20. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 140.

¹⁵⁷⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 120-121· Deluca, *Great Power*, σ. 107· Routh, «The Montreux Convention», σ. 642-643.

¹⁵⁸⁰ Deluca, ό.π., σ. 107· Routh, ό.π., σ. 643.

Ανατολική Μεσόγειο και τη Μαύρη Θάλασσα. Τα κράτη αυτά ήταν από τη μια πλευρά η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, η Ιταλία, η Ελλάδα, η Ιαπωνία, η Ρουμανία και το κράτος των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων και από την άλλη πλευρά η Τουρκία. Συνεπώς, χώρες όπως το Βέλγιο ή η Πορτογαλία, οι οποίες είχαν υπογράψει μόνο ορισμένα τμήματα της Συνθήκης της Λωζάννης που αφορούσαν οικονομικούς και δημοσιονομικούς όρους, μολονότι υποχρεώνονταν να σεβαστούν το καθεστώς των Στενών που θα θεσπιζόταν στο Μοντρέ και παρά τα ίδια προνόμια που θα απολάμβαναν εξίσου με τα συμβαλλόμενα κράτη, εντούτοις δεν συμμετείχαν στις διαδικασίες επεξεργασίας και σύνταξης της σύμβασης και, επομένως, δεν είχαν την ίδια βαρύτητα με τα συμβαλλόμενα. Εκτός αυτού, η συμμετοχή στη σύμβαση ενός μεγάλου αριθμού κρατών θα καθιστούσε την εφαρμογή και τη λειτουργία του καθεστώτος των Στενών περισσότερο δύσκολη και με απρόβλεπτα προβλήματα¹⁵⁸¹.

Ως προς τη διάρκεια της σύμβασης, το τουρκικό προσχέδιο είχε προτείνει τα 15 έτη και το βρετανικό τα 50, ενώ ο Λιτβίνοφ την προσδιόρισε στα δέκα έτη το ελάχιστο και δώδεκα το μέγιστο. Τελικά, στο άρθρο 28 ορίστηκε ότι η διάρκεια της σύμβασης θα ήταν 20ετής. Δεκτές έγιναν, επίσης, και οι άλλες δύο διατάξεις του βρετανικού προσχεδίου, από τις οποίες η πρώτη αφορούσε την απεριόριστη διάρκεια της αρχής του ελεύθερου διάπλου των Στενών και του δικαιώματος καταγγελίας της σύμβασης, το οποίο θα μπορούσε να ασκηθεί από το 18^ο έτος από την εφαρμογή αυτής και κατόπιν προειδοποίησης δύο έτη πριν. Σε περίπτωση καταγγελίας, τα συμβαλλόμενα κράτη υποχρεώνονταν να συνέλθουν σε συνδιάσκεψη προκειμένου να συνάψουν μια νέα σύμβαση¹⁵⁸².

Ωστόσο, δεν υπήρχε ρητή πρόβλεψη στο κείμενο της σύμβασης για την περίπτωση που η συνδιάσκεψη δεν θα έφθανε σε συμφωνία. Σύμφωνα όμως με τον Πολίτη ήταν

«[...] βέβαιον, και τούτο εγένετο σιωπηρώς δεκτόν, ότι, εκτός της απεριόριστου διαρκείας αρχής της ελευθέρως διελεύσεως, ουδεμία πλέον διεθνής υποχρέωσις θα εδέσμευε την Τουρκίαν. Αλλά η πρακτική εφαρμογή της ρηθείσης αρχής θα εξηνάγκαζεν αυτήν να προέλθη οπωσδήποτε εις τινα συμφωνίαν μετά των πλέον ενδιαφερομένων Κρατών. [...]»¹⁵⁸³.

Σχετικά με τη διαδικασία αναθεώρησης της σύμβασης, το τουρκικό προσχέδιο προέβλεπε ότι στο τέλος κάθε πενταετούς περιόδου έκαστο των συμβαλλομένων μερών -της Τουρκίας

¹⁵⁸¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 157-158· Djonker, *Le Bosphore et les Dardanelles*, σ. 139-140.

¹⁵⁸² ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 21-22. Βλ. επίσης Deluca, *Great Power*, σ. 109· Djonker, *ό.π.*, σ. 140-141· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 140· Routh, «The Montreux Convention», σ. 198· Warsamy, *La Convention*, σ. 125. Για τις συζητήσεις στην ολομέλεια και στην τεχνική επιτροπή βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 116-118, 158, 268.

¹⁵⁸³ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 22. Βλ. επίσης Dontas, *ό.π.*, σ. 140.

συμπεριλαμβανομένης- θα είχε τη δυνατότητα να προτείνει τροποποιήσεις σε οποιαδήποτε διάταξη της σύμβασης με τη συγκατάθεση της τουρκικής κυβέρνησης. Αντίθετα, το βρετανικό περιόριζε το δικαίωμα της αναθεώρησης

«[...] εις τας αφορώσας τα ανώτατα όρια της χωρητικότητας των πολεμικών πλοίων εν τη περιοχή των Στενών και εν τη Μαύρη Θάλασση διατάξεις των νυν άρθρων 14 και 18 και προέβλεπε την σχετικήν διαδικασίαν. [...]»¹⁵⁸⁴.

Η εν λόγω διάταξη του άρθρου 26 του βρετανικού προσχεδίου ανέδειξε ένα ακόμη πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ της βρετανικής και της σοβιετικής αντιπροσωπείας στην ολομέλεια (16 Ιουλίου). Αρχικά, ο Μενεμεντζιόγλου είχε προτείνει στη συνεδρίαση της 9ης Ιουλίου ότι ελλείψει ομόφωνης απόφασης για κάθε προτεινόμενη τροποποίηση των διατάξεων που αφορούσαν τους αριθμούς χωρητικότητας των πολεμικών πλοίων, η τροποποίηση εκείνη θα μπορούσε να υιοθετηθεί από την πλειοψηφία των 2/3 των συμβαλλομένων στο τέλος κάθε πενταετούς περιόδου της σύμβασης. Σύμφωνα με τους Βρετανούς, το αίτημα μιας Δύναμης για την τροποποίηση των άρθρων 11 και 15 που αφορούσαν την χωρητικότητα των πολεμικών πλοίων που θα διέπλεαν τα Στενά σε περίοδο ειρήνης ήταν αρκετό για να κινήσει τον μηχανισμό της αναθεώρησης. Επίσης, για την έγκριση κάθε μεταβολής ήταν απαραίτητη η πλειοψηφία των 3/4 των συμβαλλόμενων χωρών, συμπεριλαμβανομένης της Τουρκίας. Από την άλλη πλευρά, ο Λιτβίνοφ είχε ζητήσει την προσθήκη δύο τουλάχιστον κρατών της Μαύρης Θάλασσας, ώστε να συμπεριλαμβάνονται όλες οι Παρευξείνιες Δυνάμεις στη διαδικασία έγκρισης του αιτήματος. Ο Ρέντελ αρνήθηκε να εγκρίνει την πρόταση, διότι κατ' αυτόν τον τρόπο η σοβιετική αντιπροσωπεία θα αποκτούσε το δικαίωμα άσκησης αρνησικυρίας, ενώ ο Κοντζέσκο ζήτησε την επέκταση της διαδικασίας της αναθεώρησης και σε εκείνα τα άρθρα που αφορούσαν την εμπορική ναυτιλία. Το ζήτημα αποτέλεσε αντικείμενο εκτενούς συζήτησης, κατά τη διάρκεια της οποίας η σοβιετική αντιπροσωπεία κατηγόρησε τους Βρετανούς και τους Τούρκους για σκευωρία ως προς την επιλογή της χρονικής στιγμής και του περιεχομένου της βρετανικής πρότασης¹⁵⁸⁵.

Τελικά, ύστερα από την επιμονή της ρουμανικής αντιπροσωπείας η συνδιάσκεψη δέχθηκε την άσκηση του δικαιώματος αναθεώρησης για οποιαδήποτε διάταξη. Όμως κατόπιν συμφωνίας μεταξύ της βρετανικής, της σοβιετικής και της τουρκικής αντιπροσωπείας επί της διαδικασίας

«[...] παρέμεινε διάκρισις μεταξύ των διατάξεων ας είχαν υπ' όψει το αγγλικόν σχέδιον και των λοιπών διατάξεων της συμβάσεως (άρθρ. 29).

¹⁵⁸⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 22. Βλ. επίσης Dontas, ό.π., σ. 140.

¹⁵⁸⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 119, 161-165· DBFP/II/XVI/538, No 48 [E 4534/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 17/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 110.

Το δικαίωμα της αναθεωρήσεως ανήκει εις έκαστον των συμβαλλομένων και δια την εξάσκησιν του δεν απαιτείται η συγκατάθεσις της Τουρκίας. Είναι όμως αναγκαίον, ίνα η αίτησις αναθεωρήσεως ληφθή υπ' όψιν, να τυγχάνη της υποστηρίξεως ενός μεν εκ των άλλων συμβαλλομένων, εάν πρόκειται περί των άρθρων 14 ή 18, δύο δε εξ αυτών εάν πρόκειται περί πάσης άλλης διατάξεως.

Ούτω υποστηριζομένη, η αίτησις αναθεωρήσεως δέον να ανακοινωθή τρεις μήνας προ του τέλους της τρεχούσης πενταετούς περιόδου εις ένα έκαστον των συμβαλλομένων. Και εάν δεν επέλθη επ' αυτής συμφωνία δια της διπλωματικής οδού, τα συμβαλλόμενα Κράτη υποχρεούνται να συνέλθωσιν εις ειδικήν συνδιάσκεψιν, ήτις δεν δύναται κατ' αρχήν να αποφασίση την αναθεώρησιν παρά ομοφώνως. Εάν όμως πρόκειται περί της αναθεωρήσεως των άρθρων 14 ή 18, αρκεί η πλειονοψηφία των τριών τετάρτων, περιλαμβάνουσα τα τρία τέταρτα των συμβαλλομένων Κρατών της Μαύρης Θαλάσσης μεταξύ των οποίων και την Τουρκίαν. [...]»¹⁵⁸⁶.

Μολονότι το τουρκικό και το βρετανικό προσχέδιο έκαναν ρητή μνεία στα άρθρα τους (13 και 24 αντίστοιχα) για την κατάργηση της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης, εντούτοις κατά την οριστική διατύπωση της σύμβασης και ύστερα από την πρόταση του Αράς στην ολομέλεια, η διάταξη

«[...] εθεωρήθη όλως περιττή [...], διότι εκτός του ότι είναι προφανές ότι η παλαιά σύμβασις θα παύση να υφίσταται άμα τη ενάρξει της ισχύος της νέας, εν τω προοιμίω ταύτης δηλούται ότι η πρόθεσις των συμβαλλομένων υπήρξεν η υποκατάστασις ταύτης εις εκείνην της Λωζάννης. [...]»¹⁵⁸⁷.

Στην τελευταία κεκλεισμένων των θυρών συνεδρίαση της ολομέλειας στις 18 Ιουλίου, η συνδιάσκεψη διέτρεξε για τελευταία φορά το προσχέδιο της σύμβασης στην έντυπη μορφή του μαζί με τα συνημμένα παραρτήματα και το πρωτόκολλο¹⁵⁸⁸. Επιφυλάξεις ως προς ορισμένες διατάξεις του διατυπώθηκαν από τη βουλγαρική και την ιαπωνική αντιπροσωπεία, χωρίς ωστόσο να

¹⁵⁸⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 22-23. Βλ. επίσης Deluca, ό.π., σ. 110-111· Djonker, *Le Bosphore et les Dardanelles*, σ. 142-143· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 140-141· Routh, «The Montreux Convention», σ. 643.

¹⁵⁸⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 23. Βλ. επίσης DBFP/II/XVI/538, No 48 [E 4534/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 17/07/1936· Dontas, ό.π., σ. 141. Για τη δήλωση συγκατάθεσης του Πολίτη -ως προέδρου της συντακτικής επιτροπής- στην πρόταση του Αράς βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 157.

¹⁵⁸⁸ Το παράρτημα I καθόριζε τις επιβαρύνσεις και τα τέλη που θα χρέωνε η τουρκική κυβέρνηση στα διερχόμενα των Στενών εμπορικά πλοία, το παράρτημα II καθόριζε τα εκτοπίσματα και τις κατηγορίες των πολεμικών σκαφών σύμφωνα με τους ορισμούς της Ναυτικής Συνθήκης του Λονδίνου, το παράρτημα III περιείχε ειδική διάταξη για τον διάπλου των τριών ιαπωνικών εκπαιδευτικών πλοίων και το παράρτημα IV περιείχε τις κατηγορίες και υποκατηγορίες των πολεμικών πλοίων για τον υπολογισμό του εκτοπίσματος. Βλ. Παράρτημα Α', σ. 575-580· Routh, «The Montreux Convention», σ. 643-644.

επηρεάσουν τη διαδικασία προς την υπογραφή του. Ο Νικολάεφ αναφέρθηκε στο άρθρο 19 και δήλωσε ότι μολονότι η Βουλγαρία δεν μετείχε σε σύμφωνα αλληλοβοήθειας, εντούτοις ήταν πρόθυμη να αναγνωρίσει την προβλεπόμενη από το Σύμφωνο της ΚτΕ διαδικασία για τον προσδιορισμό του επιτιθέμενου και να παράσχει βοήθεια στο θύμα της επίθεσης¹⁵⁸⁹. Σύμφωνα με τον Στάνλεϋ, η αρχική μορφή της βουλγαρικής επιφύλαξης θα οδηγούσε ίσως σε περιπλοκές και τροποποιήθηκε στην τελική της μορφή με την επιμονή της βρετανικής αντιπροσωπείας¹⁵⁹⁰. Ενώ και ο Κοντζέσκο σημείωσε την αποδοχή του άρθρου 19 εκ μέρους της ρουμανικής κυβέρνησης¹⁵⁹¹, ο αρχηγός της ιαπωνικής αποστολής εξέφρασε την επιφύλαξη ότι τα άρθρα 19 και 25 της σύμβασης κατά κανένα τρόπο δεν μετέβαλλαν τη θέση της Ιαπωνίας ως μη μέλος της ΚτΕ, τόσο ως προς το Σύμφωνο αυτής όσο και ως προς τα σύμφωνα αμοιβαίας βοήθειας που είχαν συναφθεί εντός του πλαισίου του Συμφώνου. Τελικά, ύστερα από εκτενείς διαβουλεύσεις, το ζήτημα διευθετήθηκε με την καταχώρηση της επιφύλαξης του Σάτο στα πρακτικά της συνδιάσκεψης¹⁵⁹².

Τελευταίος ο Αράς έκανε ιδιαίτερη μνεία στη Συνθήκη της Λωζάννης και δήλωσε ότι η Τουρκία θα εξακολουθούσε να δεσμεύεται από όλες τις υπόλοιπες διατάξεις της, παρά τις μεταβολές που επέφερε η σύμβαση στο καθεστώς των Στενών. Ενδεικτικά ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας αναφέρθηκε στα πολεμικά κοιμητήρια της χερσονήσου της Καλλίπολης διευκρινίζοντας πως η Τουρκία θα εφαρμόζε απαρέγκλιτα ό, τι όριζε το άρθρο 124 της Συνθήκης της Λωζάννης¹⁵⁹³. Η αναφορά του στο άρθρο 124 δεν ήταν τυχαία. Μολονότι ο Στάνλεϋ είχε έρθει αρχικά σε συμφωνία με τον τεχνικό εμπειρογνώμονα της τουρκικής αντιπροσωπείας για μια ανταλλαγή διακοινώσεων, οι οποίες μεταξύ άλλων θα εξασφάλιζαν την αναγνώριση της Αυτοκρατορικής Επιτροπής των Πολεμικών Κοιμητηρίων και το καθεστώς του αντιπροσώπου αυτής από την τουρκική κυβέρνηση, ο Μενεμεντζιόγλου έφερε σθεναρή αντίρρηση υποστηρίζοντας ότι οι υπόλοιπες Δυνάμεις θα πίεζαν με τη διαδικασία των διακοινώσεων να λάβουν ικανοποίηση σε άλλα ζητήματα. Επίσης, ο αντιπρόσωπος της Τουρκίας δεν δεχόταν ότι η εν λόγω επιτροπή αναφερόταν στο άρθρο 124 της συνθήκης. Τελικά, συμφωνήθηκε ότι ο Αράς θα προέβαινε σε δήλωση στην οποία θα αναγνωριζόταν

¹⁵⁸⁹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 168-169. Βλ. επίσης το μεταφρασμένο άρθρο της Ζόρα (19/07/1936) στο ΔΙΑΥΕ/1936/22/1, αρ. πρωτ. 1460, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 20/07/1936.

¹⁵⁹⁰ DBFP/Π/ΧVI/540, No 53 [E 4560/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 19/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 111.

¹⁵⁹¹ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 168.

¹⁵⁹² *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 171-172· DBFP/Π/ΧVI/540, No 53 [E 4560/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 19/07/1936· Deluca, *Great Power*, σ. 111.

¹⁵⁹³ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 173· Dostas, *Greece and Turkey*, σ. 141.

η επαρκής προστασία των πολεμικών κοιμητηρίων και ότι θα απηύθυνε διακοίνωση προς τον Στάνλεϋ, η οποία θα επιβεβαίωνε τη συμφωνημένη δήλωση¹⁵⁹⁴.

3. Οι ελληνικές διεκδικήσεις: Το ζήτημα της Ίμβρου και της Τενέδου

Η δήλωση του Αράς, την οποία ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας ζήτησε να καταγραφεί στα πρακτικά, επικροτήθηκε από τον αντιπρόσωπο της Μεγάλης Βρετανίας, τον Μπρους και τον Πωλ-Μπονκούρ. Ωστόσο, ιδιαίτερα ικανοποιημένος ήταν ο Πολίτης, ο οποίος στη σχετική προς τον Μεταξά έκθεση έγραφε τα εξής:

«[...] Εθεώρησα σκόπιμον, έχων υπ' όψει την χρησιμότητα της Τουρκικής δηλώσεως όσον αφορά την διατήρησιν του καθεστώτος των νήσων Ίμβρου και Τενέδου, να προσθέσω και εγώ τας ευχαριστίας της Ελληνικής Κυβερνήσεως. Η τουρκική δήλωσις, είπον, θα γνωσθή εν Αθήναις μετά βαθυτάτης ικανοποιήσεως. Όχι διότι ουδείς παρ' ημίν έθετεν εν αμφιβόλω την πίστιν της Τουρκίας προς τας συνθήκας τας οποίας ελευθέρως εδέχθη, αλλά διότι η συνθήκη της Λωζάννης δεν είναι δια την Ελλάδα και την Τουρκίαν συνήθης συνθήκη ειρήνης, είναι η συνθήκη ήτις έθεσε τέρμα εις τον τελευταίον των μεταξύ των δύο χωρών πολέμων και ταυτοχρόνως εσημείωσε την απαρχήν μιας φιλίας καθισταμένης ημέρα τη ημέρα στερεοτέρας και πλέον αδελφικής. [...]»¹⁵⁹⁵.

Μολονότι το ζήτημα των δύο τελευταίων νησιών δεν σχετιζόταν με το καθεστώς των Στενών και ούτε καν αναφέρθηκε στις συνεδριάσεις της ολομέλειας ή της τεχνικής επιτροπής, εντούτοις η σημασία του για την Ελλάδα ήταν εξίσου σημαντική με εκείνη της επαναστρατιωτικοποίησης της Λήμνου και της Σαμοθράκης. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην ανάδειξη του ζητήματος διαδραμάτισε και εδώ ο Πολίτης, ο οποίος γνωρίζοντας «[...] την επιθυμίαν της Βασιλικής Κυβερνήσεως να εξασφάλιση, εναντίον παντός δυνατού κινδύνου εκ της επικειμένης επανοχρώσεως των Στενών, το ιδιαίτερο καθεστώς των νήσων Ίμβρου και Τενέδου [...]»¹⁵⁹⁶, έθιξε στον Αράς -έχοντας ως μάρτυρα και τον Μαυρουδή- το ζήτημα των δύο νησιών ήδη από την πρώτη ημέρα της έναρξης της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ. Συγκεκριμένα, ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής, αφού πρώτα είχε εκφράσει στον ομόλογό του την αμέριστη συμπαράσταση που θα πρόσφερε η Ελλάδα στην τουρκική αποστολή κατά τη διάρκεια των εργασιών της συνδιάσκεψης, ζήτησε από τον υπουργό

¹⁵⁹⁴ BDFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936. Βλ. επίσης Routh, «The Montreux Convention», σ. 644.

¹⁵⁹⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 5. Για τη συνεδρίαση της 18ης Ιουλίου βλ. επίσης *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 173-175· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 141-142.

¹⁵⁹⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936.

Εξωτερικών της Τουρκίας να του παράσχει έγγραφη διαβεβαίωση, διαμέσου ανταλλαγής επιστολών, ότι η προβλεπόμενη αντικατάσταση της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης με μια νεότερη, «[...] ουδένα θα είχεν αντίκτυπον επί της περαιτέρω τύχης των ως άνω δύο νήσων. [...]»¹⁵⁹⁷.

Ο Αράς του δήλωσε ότι δεν υπήρχε τέτοιος κίνδυνος, αλλά προκειμένου να ευχαριστήσει τον Πολίτη, έδειξε προθυμία να προβεί στην ανταλλαγή των επιστολών, αφού πρώτα λάμβανε εξουσιοδότηση από την τουρκική κυβέρνηση. Κατά τη διάρκεια των επόμενων ημερών, ο Πολίτης αναφέρει ότι επανέφερε το ζήτημα επανειλημμένως, χωρίς ωστόσο να έχει λάβει κάποια θετική ανταπόκριση εκ μέρους του Αράς. Όταν όμως στις 29 Ιουνίου οι δύο άνδρες συναντήθηκαν στη Γενεύη, ο Αράς ήταν περισσότερο επιφυλακτικός και του εξήγησε ότι

«[...] κατόπιν των επισήμων διαβημάτων της Βασ. Κυβερνήσεως τόσον εν Αγκόρα όσον και παρά τω εν Αθήναις αντιπροσώπω της Τουρκίας και δη της επεκτάσεως αυτών επί του ζητήματος της εν Κων/πόλει μειονότητας¹⁵⁹⁸, δεν ηδύνατο πλέον να γίνη λόγος περί ανταλλαγής επιστολών, τουλάχιστον διαρκούσης της Συνδιασκέψεως των Στενών, διότι επέζητο ήδη πανταχόθεν ίνα προβή εις παραχωρήσεις και η μέθοδος των παζαρευμάτων τω ήτο απαράδεκτος. Εκτός δε τούτου δεν ηδύνατο να δεχθή συζήτησιν επί του ζητήματος της εν Κων/πόλει μειονότητας διότι άλλως θα ανεγνώριζεν εις την Ελλάδα τίτλον επεμβάσεως εις την εσωτερικήν πολιτικήν της Τουρκίας. [...]»¹⁵⁹⁹.

Παρά τα επιχειρήματα του υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας, ο Πολίτης του υπενθύμισε την υπόσχεσή του ότι θα του παρείχε διαβεβαίωση πως δεν θα θιγόταν το καθεστώς των νησιών. Επίσης, του υπογράμμισε ότι η φιλία μεταξύ των δύο κρατών επέβαλλε την ανάγκη να κατασιγαστεί η ανησυχία ορισμένων κύκλων στην Ελλάδα, οι οποίοι θεωρούσαν ότι

«[...] η προσεχής επανοχύρωσις των Στενών θα ηδύνατο να επεκταθή εις τας νήσους και να δημιουργήση ευκαιρίαν εφαρμογής εις βάρος του πληθυσμού αυτών της περί εκτοπισμού τουρκικής νομοθεσίας ή λήψεως μέτρων εναντίον της ιδιωτικής ιδιοκτησίας. [...]»¹⁶⁰⁰.

¹⁵⁹⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936.

¹⁵⁹⁸ Πρόκειται για το βακουφικό ζήτημα που ηγέρθη μετά από τη δημοσίευση του *Οργανωτικού Διατάγματος για τα Ευαγή Ιδρύματα* (Vakıflar Nizamnamesi), στο οποίο περιλαμβανόταν η υποχρέωση για την καταγραφή (δήλωση) των αφιερωτικών (καταστατικών) και των περιουσιών των ευαγών ιδρυμάτων (Vakfiyelerin ve Vakıflarla Mallarının Kütüğe Kaydı), όπως αυτή περιγράφεται στο πέμπτο τμήμα / κεφάλαιο (beşinci bölüm) του *Οργανωτικού Διατάγματος*. Ως πρόταση υποβλήθηκε από τη Γενική Διεύθυνση Βακουφίων (Evkaf Umum Müdürlüğü) στις 14 Ιουλίου 1936, εγκρίθηκε στις 17 {Απόφαση (Kararname) αριθ. 2/5042} και δημοσιεύθηκε στην *Επίσημη Εφημερίδα της Τουρκικής Δημοκρατίας* (T.C. Resmî Gazete) αριθ. 3371, Αγκυρα 1 Αυγούστου 1936, σ. 7.013-7.019. Για το ζήτημα των βακουφίων βλ. σχετικά Γιάννης Κτιστάκης, «Η εφαρμογή της Συνθήκης της Λωζάννης για τις μη Μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία: Η περίπτωση των βακουφίων» στο Φωτεινή Παζαρτζή, Κωνσταντίνος Αντωνόπουλος, *90 Χρόνια από τη Συνθήκη της Λωζάννης. Η λειτουργία της Συνθήκης υπό το φως των εξελίξεων μετά το 1923*, σ. 265-278.

¹⁵⁹⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936.

¹⁶⁰⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936.

Σύμφωνα με τα γραφόμενα του ίδιου του Πολίτη,

«[...] ο κ. Αράς μοι υπεσχέθη να προβή ενόπιον της Συνδιασκέψεως εις επίσημον δήλωσιν περί της διατηρήσεως εν ισχύϊ των μη σχετιζομένων προς το ζήτημα των στενών διατάξεων της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης, μοι έδωκε δε τον λόγον της τιμής του ότι εν ουδεμιά περιπτώσει θα ελαμβάνοντο εν ταις νήσοις μέτρα εκτοπισμού ή κατασχέσεως περιουσιών. Υπεσχέθη τέλος να διατυπώση την ανακοίνωσιν ταύτην εν ρηματική διακοινώσει, κατόπιν εγκρίσεως ην θα εζήτει παρά της Κυβερνήσεώς του. [...]»¹⁶⁰¹.

Ωστόσο, ύστερα από την επιστροφή τους στο Μοντρέ ο Αράς δήλωσε στον Πολίτη ότι δεν υπήρχε πλέον λόγος να συνεχιστούν οι συνομιλίες, διότι κατόπιν των διαβημάτων της Αθήνας είχαν ξεκινήσει οι σχετικές με το ζήτημα της ελληνικής μειονότητας στην Κωνσταντινούπολη διαπραγματεύσεις¹⁶⁰². Πράγματι, οι πληροφορίες από την ελληνική πρεσβεία στην Άγκυρα ανέφεραν ότι οι ελληνο-τουρκικές συνομιλίες είχαν φθάσει, κατά την έκφραση του Ραφαήλ, «[...] εις σημείον νεκρόν [...]»¹⁶⁰³, υπογραμμίζοντας παράλληλα ότι και σε αυτό το ζήτημα

«[...] η Τουρκική Κυβέρνησις [...] δεν βλέπει άλλο τι παρά το μειονοτικόν φάσμα υπό ειδικήν μορφήν, έγγραφος δε νέα διαβεβαίωσις εκ μέρους αυτής δια τας νήσους δεν θα εσήμαινε άλλο τι παρά νέαν πανηγυρικήν αναγνώρισιν των δικαιωμάτων της εκεί μειονότητος. [...]»¹⁶⁰⁴.

Το συμπέρασμα του Ραφαήλ ύστερα από τη συνομιλία του με τον Ίνονου (17 Ιουλίου), ήταν ότι η ελληνική αντιπροσωπεία είχε αμυδρές ελπίδες να λάβει το αιτούμενο έγγραφο από την τουρκική κυβέρνηση. Ο ίδιος, μάλιστα, ο πρωθυπουργός της Τουρκίας δεν του απέκρυψε «[...] το βάθος της σκέψεώς του και την απέχθειάν του ν' ανακινεί ασκόπως μειονοτικά ζητήματα εξ αφορμής των Στενών, άτινα, κατ' αυτόν, ουδόλως θίγονται εκ της νέας συμβάσεως. [...]»¹⁶⁰⁵.

Τότε ο Πολίτης απευθύνθηκε προς τον Μενεμεντζιόγλου, στον οποίο εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του για την τροπή της υπόθεσης. Ο γενικός γραμματέας του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών του υποσχέθηκε ότι, στην περίπτωση που οι διαπραγματεύσεις στην Άγκυρα δεν κατέληγαν σε οριστικό αποτέλεσμα, θα προέβαινε στις κατάλληλες ενέργειες προκειμένου να του δοθεί η αιτούμενη ικανοποίηση, την οποία ο Πολίτης, κατά την άποψη του ίδιου του

¹⁶⁰¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936.

¹⁶⁰² ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936.

¹⁶⁰³ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 1880, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 18/07/1936.

¹⁶⁰⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 1880, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 18/07/1936.

¹⁶⁰⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 1880, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 18/07/1936.

Μενεμεντζιογλου, δικαιούταν ως ανταμοιβή για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει στην τουρκική αποστολή στο Μοντρέ¹⁶⁰⁶.

Πράγματι, κατά τη συνεδρίαση της 18^{ης} Ιουλίου και ύστερα από την επίσημη δήλωση του Αράς για τη διατήρηση σε ισχύ της Συνθήκης Ειρήνης της Λωζάννης, ο Μενεμεντζιογλου ανακοίνωσε ευθύς στον Πολίτη ότι ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας θα του απηύθυνε σχετική επιστολή. Η επιστολή έφερε ημερομηνία τη 18^η Ιουλίου και του επιδόθηκε την επομένη από τον Μενεμεντζιογλου. Μολονότι το κείμενό της δεν ανταποκρινόταν στο αρχικό του αίτημα, εντούτοις δεδομένων των συνθηκών ο Πολίτης αναγκάστηκε να εκφράσει την ικανοποίησή του για το περιεχόμενό της και συνέταξε και ο ίδιος επιστολή προς τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας με ημερομηνία τη 19^η Ιουλίου¹⁶⁰⁷.

Ο Πολίτης θεωρούσε την επιστολή του Αράς

«[...] λίαν ικανοποιητικήν διότι καίτοι δεν γίνεται εν αυτή μνεία των νήσων Ίμβρου και Τενέδου είναι κατ' εμέ αναμφισβήτητον, κατόπιν των συνομιλιών αίτινες έλαβον χώραν τόσον εν Αθήναις όσον και εν Αγκύρα, ότι εις ταύτας αναφέρεται η δοθείσα μοι έγγραφος διαβεβαίωσις ότι αι μη θιγόμεναι δια της νέας Συμβάσεως περι Στενών διατάξεις της Συνθήκης Ειρήνης, παραμένουσιν ακέραιαι.

Η διαβεβαίωσις αύτη προσλαμβάνει ιδιαιτέραν σημασίαν δια της δοθείσης μοι παρά του κ. Αράς επί λόγω τιμής υποσχέσεως ότι εν ουδεμιά περιπτώσει θα ληφθώσιν εν ταις ανωτέρω νήσοις μέτρα εκτοπισμού των κατοίκων ή κατασχέσεων περιουσιών αυτών. [...]»¹⁶⁰⁸.

Στον επίλογο της έκθεσής του, ο Πολίτης πρόσθεσε ότι ήταν απόλυτα πεπεισμένος ότι οι όποιες δυσκολίες ανέκυπταν στο ζήτημα θα μπορούσαν να κανονιστούν ευχερώς με χρηστή διαχείριση, διότι ο Αράς και συνολικά η τουρκική αντιπροσωπεία

*«[...] απεκόμισαν εν Μοντρέ την πλέον ευγνώμονα ανάμνησιν της αμερίστου υποστηρίξεως ης έτυχον εκ μέρους ημών όπως φθάσωσιν εις την νέαν Σύμβασιν περι Στενών ην δικαίως θεωρούσιν ως νίκην της τουρκικής διπλωματίας.»*¹⁶⁰⁹.

Πρόσθετη, επίσης, διαβεβαίωση παρείχε και ο Σαράτσογλου στον Ραφαήλ, αν και ο πρεσβευτής της Ελλάδας απέφυγε να φέρει το θέμα προς συζήτηση, ακολουθώντας τις οδηγίες του Υπουργείου Εξωτερικών. Παρ' όλα αυτά, ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας έσπευσε πρώτος να ανακοινώσει στον Ραφαήλ ότι

¹⁶⁰⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936.

¹⁶⁰⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936. Τα κείμενα των δύο επιστολών παρατίθενται στο Παράρτημα Β', αρ. 11, σ. 598-599.

¹⁶⁰⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936.

¹⁶⁰⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 23/07/1936.

«[...] το ζήτημα το οποίον τόσον μας είχαν απασχολήσει τελευταίως, εκανονίσθη ανεξαρτήτως ημών εν Montreux δια των επισήμων δηλώσεων εις ας προέβη ο κ. Τ. Ρουσδής Αράς περί της ισχύος της Συνθήκης της Λωζάννης, χωρίς καν να συμβουλευθή την Άγκυραν. Ο κ. Πολίτης, προσέθεσεν, επωφελήθη της ευκαιρίας δια να υπογραμμίση καταλλήλως τας δηλώσεις του κ. Τ. Ρ. Αράς, εις τρόπον ώστε η Κυβέρνησίς σας να έχη λάβη πλήρη ικανοποίησιν. [...]»¹⁶¹⁰.

4. Η υπογραφή της Σύμβασης του Μοντρέ

Την τελευταία κλειστή συνεδρίαση της 18^{ης} Ιουλίου ακολούθησε μια δημόσια το απόγευμα της ίδιας ημέρας, κατά τη διάρκεια της οποίας η ολομέλεια της συνδιάσκεψης έκανε αποδεκτό το κείμενο της σύμβασης. Κατόπιν, όλες οι αντιπροσωπείες προέβησαν σε δηλώσεις, στις οποίες τόνισαν τη σημασία «[...] του ευτυχούς τερματισμού των εργασιών της Συνδιασκέψεως. [...]»¹⁶¹¹ και εξέφρασαν την ευγνωμοσύνη τους προς τον πρόεδρό της Στάνλεϋ Μπρους, τον αντιπρόεδρο και πρόεδρο της συντακτικής επιτροπής Νικόλαο Πολίτη για την επάρκειά του στο Διεθνές Δίκαιο και την υψηλή του επιδεξιότητα στη σύνταξη του τελικού κειμένου, τον γενικό γραμματέα Αθανάσιο Αγκνίδη για την αδιαφιλονίκητη αμεροληψία του και τον πρόεδρο της τεχνικής επιτροπής. Ενδεικτικά, ο Σάτο δήλωσε ότι η Σύμβαση του Μοντρέ ήταν το πρώτο συμβατικό κείμενο που η χώρα του υπέγραφε ύστερα από την αποχώρησή της από την ΚτΕ. Ο Νικολάεφ χαιρέτισε τα αποτελέσματα της συνδιάσκεψης, η οποία θα χρησίμευε όχι μόνο ως προηγούμενο σε μια παρόμοια περίπτωση, αλλά και ως μια νέα διαδικαστική μέθοδος, πρακτική και αποτελεσματική. Η Βουλγαρία, συνέχισε, αδυνατούσε να αποδεχθεί την έννοια της ιεραρχίας στα ζητήματα ασφάλειας, διότι η συλλογική ασφάλεια αφορούσε όλα τα κράτη, περισσότερο ή λιγότερο ισχυρά. Ωστόσο, αναγνώρισε ότι κράτη που είχαν νόμιμες και δικαιολογημένες αξιώσεις θα έπρεπε να τις παρουσιάζουν την κατάλληλη στιγμή. Τέλος, ο Πολίτης επωφελήθηκε της ευκαιρίας για να εξάρει την ελληνο-τουρκική φιλία και να σημειώσει «[...] ποίον ηθικό κέρδος, δια το οποίον χαίρει η Ελλάς, αποκομίζει η Τουρκία εκ της επιτυχίας της Συνδιασκέψεως. [...]»¹⁶¹².

Η επίσημη τελετή της υπογραφής της σύμβασης μετά και από την οριστική εκτύπωση του κειμένου της αναβλήθηκε για την τελική (18^η) και δημόσια συνεδρίαση ύστερα από παράκληση του Τιτουλέσκου, ο οποίος εξέφρασε την επιθυμία να αναχωρήσει από το Βουκουρέστι προκειμένου να

¹⁶¹⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 1916, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 23/07/1936.

¹⁶¹¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 5.

¹⁶¹² ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 5. Βλ. επίσης *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 176-177, 177-178· Deluca, *Great Power*, σ. 111-112· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 142-143.

παρευρεθεί σε αυτήν¹⁶¹³. Το βράδυ (10 μ.μ.) της 20^{ης} Ιουλίου 1936 η Σύμβαση του Μοντρέ υπογράφηκε μέσα σε μια πανηγυρική ατμόσφαιρα σε έντεκα επίσημα αντίτυπα, «[...] προοριζόμενα έν δι' έκαστον των δέκα συμβαλλομένων Κρατών και το ενδέκατον, φέρον και τας σφραγίδας των πληρεξουσίων, δια τα Αρχεία της Γαλλικής Δημοκρατίας. [...]»¹⁶¹⁴.

Ύστερα από την υπογραφή της σύμβασης ακολούθησαν οι καταληκτικές δηλώσεις όλων των αρχηγών των αποστολών. Μεταξύ αυτών, ο Αράς έπλεξε το εγκώμιο της σύμβασης ως ορόσημου μιας νέας εποχής στην μεταπολεμική πολιτική σκηνή και αγγελιαφόρου ελπίδας. Ευχαρίστησε, επίσης, τη βρετανική αντιπροσωπεία, διότι με το προσχέδιό της είχε διευκολύνει σε εξαιρετικό βαθμό τις εργασίες της συνδιάσκεψης και επαναβεβαίωσε την εκτίμησή του προς τη Σοβιετική Ένωση και τη φιλία που επιδείκνυε προς την Τουρκία τα τελευταία 15 έτη. Ο Στάνλεϋ αναφέρθηκε με μετριοπάθεια στην αξία των αποτελεσμάτων της συνδιάσκεψης, τα οποία απομάκρυναν μια πιθανή αιτία πηγής διαφωνιών για το μέλλον. Ιδιαίτερη αναφορά έκανε και στη θεμελίωση των ειλικρινών και φιλικών σχέσεων μεταξύ της βρετανικής με την τουρκική αντιπροσωπεία, για τις οποίες ήλπιζε ότι απεικόνιζαν τη διάθεση των αντίστοιχων κυβερνήσεων. Ο Πωλ-Μπονκούρ χαρακτήρισε τη σύμβαση ως ένα στέρεο οικοδόμημα για την ασφάλεια ενός τόπου όπου ενώνονταν δύο ήπειροι, ενώ ο Τιτουλέσκου δήλωσε ότι η νέα σύμβαση σεβόταν όλα τα συμφέροντα της Ρουμανίας και κυρίως εκείνα που είχαν ως αφετηρία τους τις ήδη υπάρχουσες συνθήκες βοήθειας. Ο αντιπρόσωπος της Γιουγκοσλαβίας Ιβάν Σούμποτιτς δήλωσε ότι το αποτέλεσμα της σύμβασης αποτελούσε πράξη διεθνούς εμπιστοσύνης και ιδίως εμπιστοσύνης απέναντι στην Τουρκία, η οποία τελικά επανάκτησε τον έλεγχο των Στενών¹⁶¹⁵. Ο Πολίτης στην έκθεσή του αναφέρει ότι απλώς αρκέστηκε να εκφράσει την ευχή «[...] όπως, κατά την προβλεπομένην αρχικὴν 20ετή διάρκειαν της συμβάσεως, τύχωσιν εφαρμογῆς μόνον αι αφορώσαι την περίοδον της ειρήνης διατάξεις αυτής. [...]»¹⁶¹⁶.

Ο μόνος από τους αντιπροσώπους που φάνηκε να μην είναι πλήρως ικανοποιημένος από τη νέα σύμβαση των Στενών ήταν ο Λιτβίνοφ. Ο αρχηγός της σοβιετικής αντιπροσωπείας στη δήλωσή του υπογράμμισε την ακατάλυτη φιλία μεταξύ της Σοβιετικής Ένωσης και της Τουρκίας, η οποία

¹⁶¹³ DBFP/II/XVI/540, No 53 [E 4560/26/44], Mr. Cuénod (Montreux) to Mr. Eden, 19/07/1936.

¹⁶¹⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 6. Βλ. επίσης BDFFA/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936· Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 143. Το πλήρες κείμενο της σύμβασης παρατίθεται στο Παράρτημα Α', σ. 561-581.

¹⁶¹⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 179-183. Βλ. επίσης Degras, *Soviet Documents*, σ. 200-202· Deluca, *Great Power*, σ. 112-113.

¹⁶¹⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 6. Στην πραγματικότητα, ο λόγος του ήταν διανθισμένος με πλούσιες μεταφορές και εικόνες και εξέφρασε την ελπίδα ότι «[...] τα Δαρδανέλλια θα ήταν όπως η είσοδος μιας μεγάλης πόλης της ευτυχίας και της ειρήνης, η οποία μένει ανοικτή για την ευτυχία της Τουρκίας, για την ευημερία του κόσμου για την πρόοδο της ανθρωπότητας και ότι θα αντιπροσωπεύουν τις πύλες ενός ναού που δεν κλείνουν ποτέ [...]». Βλ. *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 184· Deluca, *ό.π.*, σ. 112.

δεν ήταν μια παροδική σύμπραξη. Ο Λιτβίνοφ θεωρούσε ότι η συνδιάσκεψη, μολονότι ανεπαρκώς, αναγνώρισε τελικά τα ειδικά δικαιώματα των παράκτιων κρατών της Μαύρης Θάλασσας και σημείωσε ότι εξαιτίας της ειδικής γεωγραφικής θέσης της θάλασσας αυτής, είχε καταστεί αδύνατο να εφαρμοστεί η γενική αρχή της απόλυτης ελευθερίας των θαλασσών. Αν και στις ευχαριστίες του προς τους υπόλοιπους αντιπροσώπους ήταν φειδωλός, αποτίμησε θετικά το έργο της συνδιάσκεψης, το οποίο χαρακτήρισε ελπιδοφόρο, σε μια περίοδο που η εμπιστοσύνη στην ικανότητα των κυβερνήσεων να ρυθμίζουν τα μεγάλα διεθνή ζητήματα συλλογικά και ειρηνικά είχε αρχίσει να παρέρχεται¹⁶¹⁷.

Τελευταίος μίλησε ο πρόεδρος της συνδιάσκεψης. Στην ομιλία του ο Μπρους ευχαρίστησε τους συναδέλφους του και συγχάρηκε τον Αράς για τη νόμιμη διαδικασία που είχε επιλέξει να ακολουθήσει η Τουρκία στην επίλυση των διεθνών διαφορών. Η μέθοδός της, παρατήρησε, δεν αποτελούσε μόνο ένα σπουδαίο παράδειγμα και προμήνυμα για το μέλλον του κόσμου, αλλά, επίσης, το Μοντρέ σηματοδοτούσε την έναρξη μιας νέας εποχής στις διεθνείς σχέσεις και καθόριζε ένα καλύτερο και ευκολότερο τρόπο για τη ρύθμιση των διεθνών συγκρούσεων. Με τα λόγια αυτά, ο Μπρους κήρυξε τη λήξη των εργασιών της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ¹⁶¹⁸.

5. Η εφαρμογή των όρων της Σύμβασης του Μοντρέ από την υπογραφή της έως και την επαναστρατιωτικοποίηση της Αήμνου και της Σαμοθράκης

Την ίδια ημέρα που υπογραφόταν η σύμβαση, συγκλήθηκε στην Άγκυρα έκτακτο υπουργικό συμβούλιο και τα μεσάνυκτα, δύο μόλις ώρες ύστερα από την υπογραφή της, 30.000 άνδρες του τουρκικού στρατού ξεκίνησαν να καταλαμβάνουν τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου -σύμφωνα προς τις διατάξεις του πρωτοκόλλου- όπου είχε συγκεντρωθεί σύσσωμος ο τουρκικός στόλος με επικεφαλής το «Γιαβούζ», ενώ, επίσης, αποβιβάστηκαν στην Ίμβρο και στην Τένεδο¹⁶¹⁹. Το πανηγυρικό κλίμα των ημερών αποδίδεται με πιστότητα και διεξοδικά στις ανταποκρίσεις από την Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα του ελληνικού και του ξένου τύπου της εποχής¹⁶²⁰. Ο Ραφαήλ αναφέρει χαρακτηριστικά ότι

«[...] η υπογραφή της εν *Montreux* νέας των *Στενών Συμβάσεως* εχαιρετίσθη ενθουσιωδώς υπό σύμπαντος του τύπου και της κοινής γνώμης ως το σημαντικότερον γεγονός από της

¹⁶¹⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 181-182· Deluca, ό.π., σ. 113.

¹⁶¹⁸ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 185· Deluca, ό.π., σ. 113.

¹⁶¹⁹ Routh, «The Montreux Convention», σ. 644.

¹⁶²⁰ Ενδεικτικά βλ. τα σχετικά δημοσιεύματα του *Ελευθέρου Βήματος* (21/07/1936, 22/07/1936, 23/07/1936, 24/07/1936) και της *Καθημερινής* (22/07/1936, 23/07/1936, 27/07/1936). Βλ. επίσης BDF/A/II/B/34/40, No 398 [E 4966/26/44], Sir P. Loraine (Istanbul) to Mr. Eden, 27/07/1936· BDF/A/II/B/34/40, No 60 [E 823/823/44], Sir Percy Loraine (Angora) to Mr. Eden, *Turkey: Annual Report 1936*, 28/01/1937.

αποκαταστάσεως της ενότητος της Τουρκικής Δημοκρατίας και ως νέος θρίαμβος της Κυβερνήσεως του Κεμάλ Ατατούρκ δι' ου ολοκληρούται η επί του τουρκικού εδάφους εθνική κυριαρχία. Η επιτυχία του Montreux είχαν αφ' ετέρου τοσούτω μεγαλύτεραν σημασίαν εις τα όμματα των ιθυόντων καθ' όσον προ ολίγων ημερών αντίκρυζον ούτοι εντεύθεν δυσκολίας ας εν πολλοίς εθεώρουν ανυπερβλήτους. [...].

Μετ' ιδιαιτέρας ικανοποιήσεως υπογραμμίζεται η εν τη Συνδιασκέψει στάσις της Βουλγαρίας αποφυγούσης να δημιουργήσει οιονδήποτε εμπόδιον εις την επίτευξιν της συμφωνίας.

Περί της ιδικής μας όμως παρασχεθείσης θετικής και αξιολόγου ενισχύσεως κατά τας χαλεπάς του Montreux ημέρας ουδείς λόγος γίνεται ως εάν επρόκειτο περί φυσικής ημών υποχρεώσεως αναζίας και της παραμικράς μνείας.»¹⁶²¹.

Πράγματι, ο Αράς στις δηλώσεις του προς τους δημοσιογράφους του βουλγαρικού τύπου επιδοκίμασε την ευμενή και ειλικρινή στάση της βουλγαρικής αντιπροσωπείας στο Ζήτημα των Στενών κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης¹⁶²². Την ίδια εκτίμηση εξέφρασε και στον Λορέιν, προς τον μάλιστα οποίο δήλωσε ότι θα εργαζόταν προκειμένου να πετύχει την άμεση προσχώρηση της Βουλγαρίας στη Βαλκανική Συνεννόηση, ως αντάλλαγμα για τη συμπεριφορά της στο Μοντρέ. Σε κάθε όμως περίπτωση, τόσο ο Αράς όσο και ο Λορέιν αναγνώριζαν ότι πρώτα θα έπρεπε να ξεπεραστεί ο σκόπελος της βουλγαρικής εξόδου στο Αιγαίο και οι αντιδράσεις της Ελλάδας¹⁶²³. Παρά τους επαίνους προς τη Βουλγαρία, ο Αράς, λίγο πριν λάβει χώρα η σύγκληση της Μεγάλης Τουρκικής Εθνοσυνέλευσης (30 Ιουλίου) για την κύρωση της σύμβασης, εξήρε και στον Ραφαήλ τη συμπεριφορά της Ελλάδας στη συνδιάσκεψη, χαρακτηρίζοντάς την ως δείγμα πραγματικής φιλίας προς ένα αδελφικό και όχι απλώς συμμαχικό κράτος¹⁶²⁴. Στις 31 Ιουλίου 1936 η Μεγάλη Τουρκική Εθνοσυνέλευση επικύρωσε ομόφωνα τη Σύμβαση του Μοντρέ

«[...] εν μέσω γενικών εκδηλώσεων ενθουσιασμού. Μετά σχετικήν εισήγησιν του T. P. Αράς είκοσι βουλευταί έλαβον αλληλοδιαδόχως τον λόγον ίνα εξυμνήσωσι την μεγάλην αυτήν διπλωματικήν νίκην της Τουρκίας οφειλομένην εις τας εμπνεύσεις του Προέδρου της Δημοκρατίας Κεμάλ Ατατούρκ και την πιστήν εκτέλεσιν των εμπνεύσεων τούτων από υπό του Προθυπουργού Ισμέτ Ινονού και της Κυβερνήσεώς του. [...]»¹⁶²⁵.

¹⁶²¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 1915, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 22/07/1936.

¹⁶²² ΔΙΑΥΕ/1936/27/2, αρ. πρωτ. 1494, Διαμαντόπουλος (Σόφια) προς ΥΠΕΞ, 24/07/1936.

¹⁶²³ BDF/A/II/B/34/41, No 104 [E 4779/134/7], Sir P. Lorraine (Constantinople) to Mr. Eden, 07/08/1936.

¹⁶²⁴ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 144.

¹⁶²⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 2073, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 01/08/1936. Βλ. επίσης BDF/A/II/B/34/42, No 411 [E 5037/26/44], Sir P. Lorraine (Istanbul) to Mr. Eden, 04/08/1936.

Κατά τη διάρκεια της ομιλίας του, ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας δήλωσε μεταξύ άλλων ότι καταργούνταν, επίσης, οι διατάξεις της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης που προέβλεπαν την αποστρατιωτικοποίηση της Λήμνου και της Σαμοθράκης, γεγονός που ικανοποιούσε και την ίδια την Τουρκία. Συνεπώς, με την ομόφωνη αποδοχή της Σύμβασης του Μοντρέ, η Τουρκία αναγνώρισε την ίδια στιγμή την επαναστρατιωτικοποίηση της Λήμνου και της Σαμοθράκης¹⁶²⁶.

Η απήχηση της Σύμβασης του Μοντρέ για τους δύο βασικούς πρωταγωνιστές της συνδιάσκεψης κρίθηκε θετική, καθώς και οι δύο θεώρησαν ότι είχαν εξέλθει από τη συνδιάσκεψη κερδισμένοι. Στο Λονδίνο

«[...] εσχολιάσθη λίαν ευμενώς η επελθούσα εν Μοντραί συμφωνία ήτις αποτελεί μίαν τουρκικήν επιτυχίαν.

Ο, τι όμως κυρίως τονίζεται είναι το γεγονός ότι κατέστη δυνατή μια αναθεώρησις ζητήματος σπουδαιοτάτου δια της νομίμου οδοῦ και άνευ προσφυγῆς εις την βίαν. [...]»¹⁶²⁷.

Στις 22 Ιουλίου ο Ήντεν

«[...] διαβίβασε προς τον εν Τουρκία Βρετανόν Πρεσβευτήν [...] την εντολήν να ερμηνεύσει προς τον Τούρκον Υπουργόν των Εξωτερικών την ευαρέσκειάν του επί τη συνάψει της νέας επί των Στενών συνθήκης, δια την οποίαν η στάσις της εν Μοντρέ Τουρκικής αντιπροσωπείας υπήρξεν τοσούτον συντελεστική, καθώς και την εγκάρδιόν του ελπίδα ότι το γεγονός τούτο θα εσημείωνε την απαρχήν νέας περιόδου στενῆς φιλίας και συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρῶν. [...]»¹⁶²⁸.

Σε ανάλογο ύφος κινήθηκε και η ενημέρωση που παρείχε στη Βουλή των Κοινοτήτων για τους βασικούς όρους της σύμβασης, όπου χαρακτήρισε τα αποτελέσματα της συνδιάσκεψης ως πολύ ικανοποιητικά για τη βρετανική κυβέρνηση¹⁶²⁹.

Στη Μόσχα, οι δύο κυριότερες σοβιετικές εφημερίδες αφιέρωσαν τα άρθρα τους της 21ης Ιουλίου στην υπογραφείσα Σύμβαση του Μοντρέ. Η *Πράβντα* αναφερόταν στη διεθνή σημασία της συμφωνίας του Μοντρέ και υπογράμμισε ότι η διπλωματική επιτυχία της Σοβιετικής Ένωσης

¹⁶²⁶ Η σχετική δήλωση του Αράς παρατίθεται στο Παράρτημα Β', αρ. 12, σ. 599-600. Βλ. επίσης Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 144· Αλεξανδρή, «Το Ιστορικό Πλαίσιο», σ. 81.

¹⁶²⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/35/1, αρ. πρωτ. 1899/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ, 22/07/1936.

¹⁶²⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/35/2, αρ. πρωτ. 1984/Στ/36, Σιμόπουλος (Λονδίνο) προς ΥΠΕΞ (Α' Δ/ση Πολιτικών Υποθέσεων), 29/07/1936.

¹⁶²⁹ Hansard / House of Commons / 315 / 1119-1121, 27/07/1936.

«[...] αποτελεί συνέπειαν της σοφής πολιτικής, ην το κομμουνιστικόν κόμμα εφαρμόζει, δημιουργήσαν υπό την διεύθυνσιν του μεγάλου Στάλιν πρωτοφανές σθένος δια την ΕΣΣΔ και διεθνή βαρύτητα. [...]»¹⁶³⁰.

Η *Κζβέστια* πέρα από το γεγονός ότι χαιρέτιζε τις αποφάσεις του Μοντρέ ως δηλωτικές της προάσπισης των ζωτικών συμφερόντων της Σοβιετικής Ένωσης στη Μαύρη Θάλασσα και της ικανοποίησης της νόμιμης αξίωσης της Τουρκίας να καταστεί ξανά κυρίαρχος των Στενών, παρ' όλα αυτά καταφερόταν και εναντίον των αβάσιμων -κατ' εκείνη- ισχυρισμών «[...] του φασιστικού τύπου της Γερμανίας, ισχυριζομένου ότι τα Δαρδανέλλια παρεδόθησαν εις τας σοβιετογαλλικάς χείρας. [...]»¹⁶³¹.

Ταυτόχρονα με την κύρωση της Σύμβασης του Μοντρέ, το τουρκικό κοινοβούλιο ψήφισε και διάφορους νόμους προς διευκόλυνση της εκτέλεσής της αναφορικά με τις υγειονομικές διατάξεις και άλλες που αφορούσαν τον διάπλου των Στενών¹⁶³². Σχετικά με την επανοχύρωση των Στενών, ο Ραφαήλ σημείωνε ότι

«[...] δεν εψηφίσθησαν ιδιαίτεροι πιστώσεις διότι καθ' α [...] ανακοίνωσεν εις την Τουρκικήν Εθνοσυνέλευσιν ο Πρωθυπουργός Ισμέτ Ινονού η Τουρκική Κυβέρνησις δεν προτίθεται προς τον σκοπόν τούτον να ζητήσει νέας παρά του έθνους θυσίας των σχετικών αναγκών καλυφθησομένων δια του συνήθους προϋπολογισμού. Άλλωστε καθ' α μοι ανακοίνωσεν ο Υπουργός των Εξωτερικών η Τουρκία είναι ήδη κάτοχος του βαρέος πυροβολικού του αναγκαιούντος δια τον εξοπλισμόν των Στενών και ετοποθέτησεν ήδη τούτο επί τούτου, αν δεν εμφανίζεται προβαίνουσα σήμερα εις παραγγελίας δια τα Στενά πράττει τούτο δια λόγους εντυπωσιακούς χωρίς και να πρόκειται το υλικόν εις την παραγγελίαν του οποίου προβαίνει να χρησιμοποιηθεί πράγματι δια τον σκοπόν τούτον πλην μικρών τινών εξαιρέσεων.»¹⁶³³.

Στις 3 Αυγούστου η Επιτροπή των Στενών, απόντος του αντιπροσώπου της Τουρκίας, συνεδρίασε προκειμένου να ρυθμίσει τις σχετικές διαδικασίες ως προς την επικείμενη κατάργησή της και τη μεταφορά των αρμοδιοτήτων της προς την τουρκική κυβέρνηση. Κατά τη διάρκεια των συζητήσεων

«[...] ο Ιταλός αντιπρόσωπος διετύπωσε ρητάς επιφυλάξεις ως προς την ληφθείσαν υπό της Συνδιασκέψεως του *Montreux* απόφασιν περί καταργήσεως της Επιτροπής των Στενών.

¹⁶³⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/42/2, αρ. πρωτ. 1009, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 23/07/1936.

¹⁶³¹ ΔΙΑΥΕ/1936/42/2, αρ. πρωτ. 1009, Παπάς (Μόσχα) προς ΥΠΕΞ, 23/07/1936.

¹⁶³² ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 2073, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 01/08/1936.

¹⁶³³ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 2073, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 01/08/1936.

Ο Ιταλός αντιπρόσωπος προσέθηκεν ωσαύτως ότι η Ιταλική Κυβέρνησις διατηρεί εν προκειμένω πάντα τα δικαιώματα τα απορρέοντα εκ της Συνθήκης της Λωζάννης.

Η ανωτέρω δήλωσις του Ιταλού αντιπροσώπου κατεχωρήθη εις τα πρακτικά της συνεδριάσεως.»¹⁶³⁴.

Τελικά, στις 24 Αυγούστου ο αντιπρόεδρος της Επιτροπής των Στενών με έγγραφο προς τον Γενικό Γραμματέα της ΚτΕ του ανακοίνωσε την παύση των εργασιών της Επιτροπής των Στενών¹⁶³⁵.

Δύο ημέρες αργότερα (26 Αυγούστου), το τουρκικό υπουργικό συμβούλιο αποφάσισε να ανακηρύξει τα Δαρδανέλλια και τον Βόσπορο σε απαγορευμένες ζώνες δεύτερης κατηγορίας, σύμφωνα με την πρόβλεψη του άρθρου 1 του νόμου 1110¹⁶³⁶. Το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών απέστειλε ρηματική διακοίνωση προς τις ξένες διπλωματικές αρχές της Άγκυρας, με την οποία χορηγούσε συμπληρωματικές πληροφορίες σχετικές με τη δημιουργηθείσα κατάσταση μετά από την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Με τη διακοίνωση καθορίζονταν τα όρια των απαγορευμένων ζωνών, στις οποίες συμπεριλαμβάνονταν η Ίμβρος και η Τένεδος. Η κατηγοριοποίηση των εν λόγω ζωνών συνεπαγόταν τη δημιουργία περιορισμών, οι οποίοι αφορούσαν τη μη εγκατάσταση ξένων. Ο εγχώριος πληθυσμός ήταν ελεύθερος να ταξιδεύει και να καλλιεργεί εντός της ζώνης, αλλά του απαγορευόταν να φωτογραφίζει ή να χρησιμοποιεί τηλεσκοπικές διόπτρες. Επίσης, οι περιορισμοί αυτοί δεν θα εφαρμόζονταν εντός των κατοικημένων πόλεων και χωριών της ζώνης¹⁶³⁷.

Ο Ραφαήλ υπογράμμισε ότι, αν η Τουρκία ήταν κράτος δικαίου που εφάρμοζε πιστά έναντι πάντων τις νομοθετικές διατάξεις, οι ομογενείς πληθυσμοί της Ίμβρου και της Τενέδου δεν θα επηρεάζονταν από την υπαγωγή τους εντός της απαγορευμένης ζώνης. Ωστόσο, έχοντας γνώση της στάσης των τουρκικών αρχών έναντι της ελληνικής μειονότητας, ο Ραφαήλ δεν απέκρυπτε την ανησυχία του ότι η νέα αυτή κατάσταση θα δημιουργούσε πρόσθετες δυσχέρειες στον ελληνικό

¹⁶³⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 2075, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 04/08/1936. Βλ. επίσης το συνημμένο σημείωμα της 3^{ης} Αυγούστου 1936 του αντιπροσώπου της Μεγάλης Βρετανίας στην Επιτροπή των Στενών Μακντόναλντ στο BDFΑ/Π/Β/34/43, No 415 [E 5067/26/44], Sir P. Loraine (Constantinople) to Mr. Eden, 08/08/1936.

¹⁶³⁵ Routh, «The Montreux Convention», σ. 644. Το σχετικό έγγραφο παρατίθεται μεταφρασμένο στην αγγλική στο BDFΑ/Π/Β/34/52 [E 5756/26/44].

¹⁶³⁶ Βλ. το σχετικό Doc. 59, *Notice relating to the Inclusion of the Dardanelles and the Bosphorus in the Second Category of Prohibited Zones*. Το έγγραφο επισυνάπτεται στο BDFΑ/Π/Β/34/58, No 494 [E 6117/26/44], Mr. Morgan to Mr. Eden, Istanbul, 25/09/1936).

¹⁶³⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 2524, Ραφαήλ (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 28/09/1936 / Κοινοποίηση: υφυπουργό ΥΠΕΞ / Γενεύη. Για τον καθορισμό των ορίων των απαγορευμένων ζωνών και τους σταθμούς σηματοδότησης στα Δαρδανέλλια και στον Βόσπορο βλ. τη σχετική ρηματική διακοίνωση του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών στο ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 17937/41, *Turkiye Cumhuriyeti / Hariciye Vekaleti à la Légation Royale en Grèce, Ankara, 22/09/1936 (en ville)*.

πληθυσμό των δύο νησιών και τόνιζε την ανάγκη να δοθούν άμεσα σχετικές οδηγίες «[...] προς αποφυγήν πάσης κακής των περιοριστικών διατάξεων εφαρμογής.»¹⁶³⁸.

Όμως τα μέτρα εναντίον της ελληνικής μειονότητας των δύο νησιών επιτάθηκαν και στην εκπαίδευση με την υποχρεωτική διδασκαλία όλων των μαθημάτων στην τουρκική γλώσσα, πλην των ελληνικών¹⁶³⁹. Ο Ραφαήλ συζήτησε το θέμα με τον Αράς και του δήλωσε ότι «[...] η Ελληνική Κυβέρνησις [...] αισθάνεται βαθείαν λύπην δια το εν Τενέδω σημειωθέν κρούσμα διώξεως της ελληνικής γλώσσης. [...]»¹⁶⁴⁰ και ζήτησε από τον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας να εφαρμοστούν κατά τον ευρύτερο δυνατό τρόπο οι περιοριστικές διατάξεις που απέρρεαν από την υπαγωγή της Ίμβρου και της Τενέδου στην απαγορευμένη ζώνη, ώστε να μην αποβαίνει δύσκολη η ζωή των κατοίκων. Ο Αράς αν και υποσχέθηκε αόριστα ότι θα δίνονταν οι σχετικές οδηγίες για την εφαρμογή των περιοριστικών διατάξεων, ουσιαστικά υποβάθμιζε τη σημασία του προβλήματος. Στην απάντησή του σημείωσε ότι

«[...] η Ελληνική Κυβέρνησις έχει άδικον ν' ανησυχεί καθόσον η κατάστασις της απηγορευμένης ζώνης προβλέπεται υπό του νόμου σαφώς καθορίζοντος τας περιοριστικάς διατάξεις. Αύται κατά πρώτον λόγον αφορώσι τους ξένους υπηκόους ουδόλως δε ή ελάχιστα θίγουσι τους κατοίκους εφ' όσον μάλιστα ούτοι ζώσιν εντός των οχυρωμένων θέσεων, δεν πρόκειται δε να γίνωσιν εις τας νήσους έργα οχυρωματικά. [...]»¹⁶⁴¹.

Όσον αφορά την κύρωση της Σύμβασης του Μοντρέ από την ελληνική κυβέρνηση, τούτη πραγματοποιήθηκε στις 7 Αυγούστου 1936 με αναγκαστικό νόμο, ο οποίος δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* την ίδια ημέρα¹⁶⁴². Ο Ραφαήλ ενημέρωσε τον Αράς για την ενέργεια της ελληνικής κυβέρνησης και ο υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας ζήτησε από τον πρεσβευτή της Ελλάδας να τη διαβεβαιώσει ότι

«[...] είναι και αυτός βέβαιος ότι το ευτυχές τούτο γεγονός αποτέλεσμα τόσον της στενής των δύο χωρών μας συνεργασίας αποτελεί πράγματι σταθμόν απαρχής έτι εγκαρδιωτέρων μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας σχέσεων. Είναι προσέθεσεν εκτάκτως

¹⁶³⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 2524, Ραφαήλ (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 28/09/1936 / Κοινοποίηση: υφυπουργό ΥΠΕΞ / Γενεύη.

¹⁶³⁹ Τα προβλήματα στο εκπαιδευτικό σύστημα της Ίμβρου και της Τενέδου είχαν δημιουργηθεί ήδη από τον Ιούνιο 1927, όταν με την ψήφιση του Νόμου 1151/1927 περί Τοπικής Διοίκησης, η τουρκική κυβέρνηση καθιέρωσε υποχρεωτική τη διδασκαλία της τουρκικής γλώσσας στα δύο νησιά υποβαθμίζοντας παράλληλα τη διδασκαλία της ελληνικής. Κατά τη διάρκεια των ετών 1936-1937 επιβλήθηκε σε όλη την ελληνική μειονότητα η υποχρεωτική διδασκαλία της τουρκικής και το τουρκικό Υπουργείο Παιδείας δημιούργησε τη θέση του βοηθού διευθυντή εκπαίδευσης, ο οποίος ουσιαστικά λογοδοτούσε στο υπουργείο για οτιδήποτε αφορούσε το ελληνικό σχολείο που ήταν διορισμένος. Συνεπώς, κατ' αυτό τον τρόπο υποβαθμίζονταν τα καθήκοντα του προερχόμενου από την ελληνική μειονότητα διευθυντή. Βλ. σχετικά Αλεξανδρή, «Το Ιστορικό Πλαίσιο», σ. 54-56, 101.

¹⁶⁴⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 2845, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 06/11/1936.

¹⁶⁴¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 2845, Ραφαήλ (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 06/11/1936.

¹⁶⁴² *Εφημερίς της Κυβερνήσεως*, Αναγκαστικός Νόμος 2, Τεύχος Α', αρ. φύλλου 333, 07/08/1936.

συγκεκριμένους διότι *έν των πρώτων μελημάτων του κ. Πρωθυπουργού κατά τας δυσκόλους στιγμάς ας σήμερον αντικρύζει υπήρξεν η επικύρωσις της περί Στενών Συμβάσεως.*»¹⁶⁴³.

Στις 9 Νοεμβρίου 1936 υπογράφηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών της Γαλλίας το πρακτικό κύρωσης της Σύμβασης του Μοντρέ από τους διαπιστευμένους αντιπροσώπους της Βουλγαρίας, της Γαλλίας, της Γιουγκοσλαβίας, της Ελλάδας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Σοβιετικής Ένωσης και της Τουρκίας στο Παρίσι. Με αυτή την ενέργεια, τα Στενά τέθηκαν και τυπικά υπό τον πλήρη κυριαρχικό έλεγχο της Τουρκίας¹⁶⁴⁴.

Στις 21 Δεκεμβρίου 1936, ο Νικόλαος Μαυρουδής με διαβιβαστικό έγγραφο του Υπουργείου Εξωτερικών προς τις ελληνικές πρεσβείες του Λονδίνου, του Παρισιού και της Ρώμης, ενημέρωσε τις κυβερνήσεις της Μεγάλης Βρετανίας, τη Γαλλίας και της Ιταλίας ότι η Ελλάδα είχε καταλάβει στρατιωτικά τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη¹⁶⁴⁵. Ωστόσο, η επίσημη ανακοίνωση της επαναστρατιωτικοποίησης των δύο νησιών προς το γαλλικό Υπουργείο Εξωτερικών και το Φόρεϊν Όφισ έφερε ημερομηνία 5 και 8 Φεβρουαρίου 1937 αντίστοιχα. Στις απαντήσεις τους και τα δύο υπουργεία έκαναν αποδεκτή την ανακοίνωση¹⁶⁴⁶. Ο Ρέντελ αναγνώρισε τη νομιμότητα της πράξης και πρόσθεσε ότι δεν υπήρχε λόγος διαφωνίας ως προς την επαναστρατιωτικοποίηση των δύο νησιών, εφόσον δυνάμει της παραγράφου 3 του προοιμίου της Σύμβασης του Μοντρέ, η τελευταία αυτή σύμβαση αντικαθιστούσε τη Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης. Το ζήτημα αυτό, συνέχισε, είχε εξεταστεί πριν από και κατά τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ και είχε συμφωνηθεί ότι η κατάργηση των όρων της αποστρατιωτικοποίησης της Λωζάννης θα εφαρμοζόταν ισότιμα και στα δύο ελληνικά νησιά¹⁶⁴⁷. Λίγο αργότερα, με το Βασιλικό Διάταγμα «*περί καθορισμού απηγορευμένων ζωνών κατά*

¹⁶⁴³ ΔΙΑΥΕ/1936/56/2, αρ. πρωτ. 2120, Ραφαήλ (Κωνσταντινούπολη) προς ΥΠΕΞ, 11/08/1936.

¹⁶⁴⁴ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 145· Routh, «The Montreux Convention», σ. 644-645.

¹⁶⁴⁵ Dontas, *ό.π.*, σ. 145 (και υποσημ. 135, σ. 233). Από τη μελέτη μας στα αρχεία της υπηρεσίας του ΔΙΑΥΕ δεν κατέστη -δυστυχώς- δυνατή η εύρεση του σχετικού εγγράφου του Μαυρουδή, στο οποίο παραπέμπει η συγγραφέας. Παραπομπή στο έγγραφο κάνει, επίσης, ο Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 95 (υποσημ. 112). Το σχετικό έγγραφο παρατίθεται στο Χουσεϊν Παζαρτζί, *Το καθεστώς αποστρατιωτικοποίησης των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου* - Κ. Π. Οικονομίδης, *Το νομικό καθεστώς των ελληνικών νησιών του Αιγαίου. Απάντηση σε τουρκική μελέτη*, Αθήνα, «Γνώση», 1989, σ. 180 (υποσημ. 51). Το κείμενο φέρει αριθμό πρωτοκόλλου 24800/Α/Ι και ημερομηνία 21 Δεκεμβρίου 1936 και έχει ως εξής:

«*Έχομεν την τιμήν να γνωρίσωμεν υμίν ότι κατόπιν της οριστικής θέσεως εν ισχύ την 9ην παρελθόντος μηνός, της εν Μοντρέ υπογραφείσης Συμβάσεως περί του καθεστώτος των Στενών, η Ελληνική Κυβέρνησις προέβη εις στρατιωτικήν κατάληψιν των νήσων Λήμνου και Σαμοθράκης.*

Παρακαλούμεν όπως ανακοινώσητε τα ανωτέρω εις την κυβέρνησιν παρ' η είσθε διαπιστευμένους.

Ο Μόνιμος Υφυπουργός Ν. Μαυρουδής.».

¹⁶⁴⁶ Η απάντηση του γαλλικού Υπουργείου Εξωτερικών δόθηκε στις 22 Μαρτίου 1937. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1937/75/2, αρ. πρωτ. 946, Μαρκέτης (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 22/03/1937. Το κείμενο της παρατίθεται στο Παράρτημα Β', αρ. 13, σ. 600-601. Η χρονική διαφορά μεταξύ του εγγράφου του Νικόλαου Μαυρουδή και των εγγράφων με τα οποία ανακοινώνεται επίσημα προς τις κυβερνήσεις της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιταλίας η στρατιωτική κατάληψη των δύο νησιών, πιθανότατα να οφείλεται στο γεγονός ότι βρισκόμαστε στην περίοδο των εορτών των Χριστουγέννων και της Πρωτοχρονιάς.

¹⁶⁴⁷ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 145. Το έγγραφο του Ρέντελ παρατίθεται στο C. Svolopoulos, «La Grèce et son droit légitime de militariser Lemnos et Samothrace: Un Problème Artificiel à la Lumière de Nouveaux Témoignages Historiques», *Balkan Studies*, volume 26, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1985, σ. 429.

ξηράν και κατά θάλασσαν» της 3ης Απριλίου 1937, η ελληνική κυβέρνηση συμπεριέλαβε τη Λήμνο στις «Επιτηρούμενες Ζώνες Ναυτικών Οχυρών» χωρίς να υπάρξει η παραμικρή αντίρρηση από τα συμβαλλόμενα μέρη της Σύμβασης του Μοντρέ¹⁶⁴⁸.

6. Η αποτίμηση της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ

Τα σχόλια που διατυπώνει ο Πολίτης στην έκθεσή του συνιστούν τεκμήριο ιδιαίτερης ιστορικής αξίας για τη συνολική αποτίμηση της συνδιάσκεψης, καθώς μας διαφωτίζουν την πολιτική που ακολούθησαν τα κράτη που αντιπροσωπεύθηκαν στο Μοντρέ. Όπως αναφέρει ο επικεφαλής της ελληνικής αποστολής, η βρετανική αντιπροσωπεία -ύστερα από την τουρκική- ήταν και η μεθοδικότερα και καλύτερα προετοιμασμένη για τις διαπραγματεύσεις. Οι Βρετανοί προσήλθαν στο Μοντρέ αποφασισμένοι να εργαστούν οπωσδήποτε για την επιτυχία της συνδιάσκεψης, όχι μόνο επειδή επιθυμούσαν να ικανοποιήσουν τις τουρκικές αξιώσεις, αλλά και επειδή γνώριζαν ότι μια ενδεχόμενη αποτυχία αυτής θα δικαίωνε την πραξικοπηματική ενέργεια της Γερμανίας στη Ρηνανία (ανακατάληψη) και την πολιτική της Ιταλίας στην Αιθιοπία (εισβολή). Επίσης, αν η συνδιάσκεψη αποτύγχανε, τότε θα αποδεικνυόταν ότι οι αναθεωρήσεις συνθηκών που κρίνονταν βάσιμες δεν μπορούσαν να επιτευχθούν με τη μέθοδο της πολυμερούς διπλωματίας και των συλλογικών διαπραγματεύσεων, παρά μόνο με μονομερείς ενέργειες, βία και τη δύναμη των όπλων¹⁶⁴⁹.

Επομένως, η Μεγάλη Βρετανία υποστήριξε τις τουρκικές διεκδικήσεις τόσο σθεναρά και επίμονα, ώστε να σχηματιστεί η αντίληψη ότι οι βρετανο-τουρκικοί φιλικόι δεσμοί ισοδυναμούσαν με συμμαχία¹⁶⁵⁰, μολονότι η τουρκική αντιπροσωπεία δεν παρείχε τη στήριξη στον βαθμό που ανέμεναν οι αξιωματούχοι του Φόρεϊν Όφισ, προκειμένου να μη φανεί δυσάρεστη στους Σοβιετικούς. Απόδειξη αυτού αποτελεί το γεγονός ότι το τουρκικό προσχέδιο παρουσίαζε διαφορές σε σχέση με ό, τι είχε συμφωνηθεί στο Λονδίνο κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Μενεμεντζίογλου και καταφανώς ευνοούσε τα σοβιετικά συμφέροντα. Όμως σε γενικές γραμμές οι βρετανο-τουρκικές διαφορές επιλύθηκαν με ευκολία και αυτό οφειλόταν στις υποχωρήσεις της βρετανικής αντιπροσωπείας, όπως στο ζήτημα της κατάργησης της Επιτροπής των Στενών, της

¹⁶⁴⁸ Το Βασιλικό Διάταγμα δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* στις 21 Απριλίου 1937 (Τεύχος Α', αρ. φύλ. 146, σ. 957-971). Πριν από την έκδοσή του είχε προηγηθεί η δημοσίευση του Αναγκαστικού Νόμου 376/1936 «Περί μέτρων ασφαλείας οχυρών θέσεων» στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* (Τεύχος Α', αρ. φύλ. 546, Αθήνα, 18/12/1936, σ. 3.022-3.034).

¹⁶⁴⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 24. Η διαπίστωση αυτή του Πολίτη βεβαιώνεται και στα βρετανικά έγγραφα, όπου σε αρκετά σημεία αναφέρεται η ανησυχία των Βρετανών να αποφευχθεί με κάθε τρόπο η ρήξη των διαπραγματεύσεων.

¹⁶⁵⁰ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 24.

έναρξης ισχύος της σύμβασης και της αναγνώρισης του δικαιώματος στην Τουρκία να προβεί στην άμεση επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών¹⁶⁵¹.

Αντίθετα ο διακανονισμός μεταξύ των θέσεων της Μεγάλης Βρετανίας με τη Σοβιετική Ένωση, της Σοβιετικής Ένωσης με την Τουρκία και της Ρουμανίας με την Τουρκία αποδείχθηκε προβληματικός σε αρκετά μεγάλο βαθμό. Η μεγαλύτερη δυσχέρεια μεταξύ της βρετανικής και της σοβιετικής αντιπροσωπείας αφορούσε την αξίωση της δεύτερης για την ελεύθερη μετακίνηση των πολεμικών της πλοίων από τη Μαύρη Θάλασσα προς τη Βαλτική και αντίστροφα. Από την πλευρά τους, οι Βρετανοί αποζητούσαν να μην αναγνωριστεί σε απεριόριστο βαθμό αυτή η ελευθερία μετακίνησης, την οποία οι Σοβιετικοί θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν με σκοπό τη συγκέντρωση του στόλου τους στη Μεσόγειο. Τελικά συμφωνήθηκε ότι με βάση κάποιες εξαιρέσεις στους κανόνες του διάπλου των Στενών από τα πολεμικά πλοία, η Σοβιετική Ένωση θα είχε τη δυνατότητα να μεταφέρει στη Μεσόγειο τον στόλο της Μαύρης Θάλασσας, όχι όμως στο σύνολό του, αλλά τμηματικά, με αποτέλεσμα η μεταφορά να διαρκεί αρκετές ημέρες. Η βρετανική υποχώρηση στο ζήτημα αυτό ήταν υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης, αλλά χωρίς σημασία, διότι ο σοβιετικός στόλος τη συγκεκριμένη περίοδο δεν ήταν αξιοσημείωτος¹⁶⁵². Επίσης, οι Βρετανοί υποχώρησαν έναντι της Σοβιετικής Ένωσης και σε άλλα δευτερεύοντα ζητήματα, εκτός από εκείνο που γινόταν αναφορά στα περιφερειακά σύμφωνα. Όμως και σε αυτό το σημείο δέχθηκαν τη συμβιβαστική πρόταση της Γαλλίας, η οποία ήταν διαφοροποιημένη από την πρόταση της σοβιετικής αντιπροσωπείας. Ωστόσο, οι Βρετανοί τη δέχθηκαν και για ικανοποιήσουν τη Γαλλία, αλλά και προκειμένου να διευκολύνουν τη θέση της Τουρκίας έναντι της Σοβιετικής Ένωσης.

Ως προς τη Σοβιετική Ένωση, ο Πολίτης δεν είχε σχηματίσει την καλύτερη άποψη και αναφέρει χαρακτηριστικά ότι

«[...] η Ρωσσία έδειξε μέχρι ποίου σημείου φθάνει η δυσπιστία της απέναντι ακόμη και των φίλων της και πόσον λίγαν μέχρι τούδε οι αντιπρόσωποι αυτής γνωρίζουσι τα προηγούμενα και τα διεθνή νόμιμα. [...]»¹⁶⁵³.

Αρνητική εντύπωση δημιούργησε και η στάση της ρουμανικής αντιπροσωπείας, η οποία παρά το γεγονός ότι τα θέματα που συζητήθηκαν δεν παρουσίαζαν για τη χώρα τους πρακτικό ενδιαφέρον, εντούτοις εκείνη επέμεινε «[...] μετά πείσματος και περισσής μικροψυχίας [...]»¹⁶⁵⁴ στις απόψεις της, με αποτέλεσμα να δυσαρεστήσει τους Τούρκους. Στα τέλη της συνδιάσκεψης, ο Αράς εξέφρασε στον Πολίτη την απογοήτευσή του για την αλληλεγγύη της Βαλκανικής Συνεννόησης,

¹⁶⁵¹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 24.

¹⁶⁵² ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 24.

¹⁶⁵³ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 25.

¹⁶⁵⁴ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 25-26.

διότι εκτός της Ελλάδας που ήταν η μοναδική ειλικρινή σύμμαχος, η Τουρκία δεν βρήκε συμπαράσταση ούτε από τη Γιουγκοσλαβία, η οποία αδιαφόρησε, ούτε από τη Ρουμανία, η οποία ήταν εχθρική. Ωστόσο, ο επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας ήλπιζε ότι η δυσάρεστη εντύπωση που προκάλεσε η Ρουμανία στην Τουρκία δεν θα είχε δυσμενείς επιπτώσεις στις σχέσεις μεταξύ των δύο κρατών χάριν του Βαλκανικού Συμφώνου.

Σε αντίθεση με τη Σοβιετική Ένωση και τη Ρουμανία, οι αντιπρόσωποι αποκόμισαν τις καλύτερες εντυπώσεις για τη συμπεριφορά της ιαπωνικής και της βουλγαρικής αποστολής. Αναφορικά με την πρώτη, εκτιμήθηκε η μετριοπάθεια και η ψυχραιμία της παρά την εμφανή εχθρική αντιμετώπιση που είχε από τους Σοβιετικούς. Η κύρια έννοια των Ιαπώνων ήταν να διαφυλάξουν την αξιοπρέπεια και τη θέση της χώρας τους ως Μεγάλης Δύναμης, η οποία πλέον δεν αποτελούσε μέλος της ΚτΕ. Για αυτό τον λόγο, η ιαπωνική αντιπροσωπεία επέμεινε να γίνουν αποδεκτές η τροποποίηση του άρθρου 21 (εδάφιο 4), η καταχώρηση σε ξεχωριστό παράρτημα (το παράρτημα III της σύμβασης) της εξαίρεσης από το ανώτατο όριο της χωρητικότητας των πολεμικών πλοίων υπέρ τριών παλαιάς κατασκευής εκπαιδευτικών πλοίων του ιαπωνικού ναυτικού και η επιφύλαξη, σύμφωνα με την οποία η Ιαπωνία διατηρούσε «[...] πλήρη ελευθερία εκτιμήσεως όσον αφορά τις αναφερομένας εις το Σύμφωνον της Κ.Ε. και τις συμβάσεις αλληλοβοηθείας διατάξεις των άρθρων 19 και 25. [...]»¹⁶⁵⁵. Πέρα από την ικανοποίηση των αξιώσεών της, η Ιαπωνία υπέγραψε τη σύμβαση επειδή επιθυμούσε να ευχαριστήσει την Τουρκία.

Εξαιρετική εντύπωση προκάλεσε η σοβαρότητα και η μετριοφροσύνη των αντιπροσώπων της Βουλγαρίας, οι οποίοι υποστήριξαν με αξιοπρέπεια τα πολιτικά και εμπορικά συμφέροντα της χώρας τους, ιδιαίτερα εκείνα που αφορούσαν την επιβολή των τελών στα οποία υπόκεινταν τα εμπορικά σκάφη στα Στενά και την εφαρμογή των συμφώνων αλληλοβοηθείας που αναφέρονταν στο άρθρο 19 (εδάφιο 2). Ωστόσο, η βουλγαρική αποστολή συνέβαλε στην επιτυχία των εργασιών της συνδιάσκεψης όχι μόνο για να ικανοποιήσει την Τουρκία, αλλά και επειδή η επιτυχία αυτή δημιουργούσε προηγούμενο για την ειρηνική αναθεώρηση των συνθηκών, το οποίο η Βουλγαρία ήλπιζε μελλοντικά να χρησιμοποιήσει ως επιχείρημα προκειμένου να προβάλει τις αξιώσεις της¹⁶⁵⁶.

Αναμφίβολα η διαδικασία που επιλέχθηκε για την αναθεώρηση της Σύμβασης των Στενών της Λωζάννης δημιούργησε προηγούμενο ως προς την ειρηνική αναθεώρηση των συνθηκών και τούτο αναγνωρίστηκε στις καταληκτικές δηλώσεις των αντιπροσώπων. Ωστόσο, το ζήτημα ήταν, παρατηρούσε ο Πολίτης, αν στο εγγύς μέλλον μια ανάλογη περίπτωση αναθεώρησης ενέπνεε «[...]»

¹⁶⁵⁵ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 25-26.

¹⁶⁵⁶ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 27.

τόσας συμπαθείας όσας ενέπνευσεν εκείνη η συμβάσεως της Λωζάννης και χάρις εις τας οποίας ηδυνήθη να συντελεσθή. [...]»¹⁶⁵⁷.

Οι δύο τελευταίες παράγραφοι της έκθεσης του Πολίτη αφιερώνονται στην Τουρκία και στη Ελλάδα. Για την Τουρκία παρατηρεί ότι ήταν η μοναδική από όλα τα συμμετέχοντα κράτη στη συνδιάσκεψη που αποκόμισε το μέγιστο πολιτικό κέρδος. Με την απόκτηση και πάλι του ελέγχου των Στενών η Τουρκία αναβαθμιζόταν αυτόματα σε παράγοντα ιδιαίτερης σημασίας στα διεθνή δρώμενα, «[...] του οποίου θα επιζητηθή η πολύτιμος φιλία και ει δυνατόν η ισχυρά συμμαχία τουθ' όπερ εξηγεί εν μέρει την υποστήριξιν της Αγγλίας. [...]»¹⁶⁵⁸. Παράλληλα, το κέρδος της ήταν και ηθικό, διότι ακολουθώντας φιλειρηνική πολιτική, η Τουρκία κατόρθωσε να εμφανιστεί ως υπέρμαχος της διεθνούς νομιμότητας. Αναφορικά με την Ελλάδα, ο Πολίτης γράφει σχετικά:

«[...] Το διττόν τούτο κέρδος ωφελεί την Ελλάδα, ως φίλον και σύμμαχον της Τουρκίας. Την παρατήρησιν ταύτην εθεώρησα καλόν να διατυπώσω εν ολίγοις κατά την συνεδρίασιν της 18 Ιουλίου ίνα εκδηλώσω τα προς την Τουρκίαν ημέτερα αισθήματα και ίνα αφήσω την εντύπωσιν ότι και της Ελλάδος η διεθνής υπόστασις εβελτιώθη δια της επιτυχίας της συνδιασκέψεως.»¹⁶⁵⁹.

¹⁶⁵⁷ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 27.

¹⁶⁵⁸ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 28.

¹⁶⁵⁹ ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2583, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά, 04/08/1936, σ. 28.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Με την υπογραφή της Σύμβασης του Μοντρέ φαίνεται ότι έκλεισε ο κύκλος του Ζητήματος των Στενών που από το 1774 ταλάνιζε τη διεθνή πολιτική σκηνή και διπλωματία. Έκτοτε η σύμβαση δεν έχει υποβληθεί σε αναθεώρηση, παρά το γεγονός ότι το θέμα «Στενά» επανήλθε στο προσκήνιο κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1939-1945) και της ψυχροπολεμικής περιόδου (1945-1991) και παρά την έκδοση από την τουρκική κυβέρνηση κανονισμών για τη θαλάσσια κυκλοφορία του Βοσπόρου και της Θάλασσας του Μαρμαρά το 1994 και το 1998 αντίστοιχα¹⁶⁶⁰.

Η περίοδος μεταξύ των ετών 1923-1936 που πραγματεύθηκε η παρούσα μελέτη θα μπορούσε να διαιρεθεί σε δύο ημιπεριόδους, ανάλογες της σημασίας που παρουσίαζαν για την ανάδειξη του προβλήματος των Στενών: η πρώτη αφορά τα έτη 1923-1933 και η δεύτερη τα έτη 1933-1936. Η πρώτη ημιπερίοδος χαρακτηρίζεται σε γενικές γραμμές από κανονικότητα στη λειτουργία του καθεστώτος των Στενών. Η πιο σοβαρή περίπτωση που δημιούργησε προβληματισμούς ως προς το ζήτημα της ναυτικής ισορροπίας των δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα προέκυψε το 1930, όταν δύο σοβιετικά πολεμικά σκάφη εισήλθαν στα Στενά και ανέκυψε το ζήτημα, αν ο διάπλους τους είχε πραγματοποιηθεί σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις της Σύμβασης της Λωζάννης. Παρά το γεγονός ότι οι Τούρκοι είχαν υπογράψει την εν λόγω σύμβαση, ουσιαστικά δεν αποδέχθηκαν το καθεστώς που αυτή είχε ορίσει. Η αποστρατιωτικοποίηση των Δαρδανελλίων και του Βοσπόρου, η ύπαρξη της Επιτροπής των Στενών και οι διεθνείς εγγυήσεις των Δυνάμεων θεωρούνταν από εκείνους ότι δεν περιόριζαν μόνο τα κυριαρχικά τους δικαιώματα στην περιοχή, αλλά, επίσης, προσέβαλλαν το κύρος και την εθνική αξιοπρέπεια της χώρας. Ύστερα από την οριοθέτηση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, οι τουρκικές αρχές -ήδη από το 1925- επέβαλλαν πρόσθετα υγειονομικά, φαρικά και ναυαγοσωστικά τέλη στα εμπορικά πλοία που διέπλεαν *en transit* τα Στενά, αγνοώντας συστηματικά τα διαβήματα του αρμόδιου οργάνου για την τήρηση των κανονισμών της διέλευσης. Επιπλέον είχαν ξεκινήσει σε ένα πρώιμο στάδιο την αμυντική οργάνωση της περιοχής που βρισκόταν γύρω από τις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες των Στενών.

Οι ενέργειες αυτές μολονότι δεν απειλούσαν την ανατροπή του υφιστάμενου *status quo* των Στενών, ήταν εντούτοις ενδεικτικές των προθέσεων της Τουρκίας. Ωστόσο, έως και το 1933, η κυβέρνηση της Άγκυρας δεν ανακίνησε το ζήτημα, προτού να σταθεροποιήσει τη θέση της στο διεθνές περιβάλλον και να ανασυγκροτήσει, σε κάποιο βαθμό, τις στρατιωτικές και ναυτικές της

¹⁶⁶⁰ Για μια συνοπτική εξιστόρηση του Ζητήματος των Στενών κατά τη διάρκεια της περιόδου 1936-1991 και για τους τουρκικούς κανονισμούς του 1994 και 1998 βλ. Yücel Kurtulus, *The Legal Regime of the Turkish Straits: Regulation of the Montreux Convention and its Importance on the International Relations after the Conflict of Ukraine*, PhD Dissertation, Institute for Public Law, Johann Wolfgang Goethe-University Frankfurt am Main, Frankfurt am Main, 2019, σ. 123-141, 188-210· Rozakis and Stagos, *The Turkish*, σ. 127-134· Νικολάου, *Ο διάπλους*, σ. 80-92, 118-137.

δυνάμεις. Η πολιτική της τουρκικής διπλωματίας ήταν συμβατή με τη γενικότερη ύφεση στις διεθνείς σχέσεις της πρώτης δεκαετίας που ακολούθησε την επαύριον του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι οποίες χαρακτηρίζονταν από την ελπίδα για τη συγκρότηση ενός συστήματος συλλογικής ασφάλειας υπό την αιγίδα της ΚτΕ και διέπονταν από το πνεύμα των Συμφωνιών του Λοκάρνο. Προς τούτο, από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 και έως τις αρχές της επόμενης δεκαετίας, η Τουρκία διεύρυνε το δίκτυο των διπλωματικών και οικονομικών της σχέσεων σε Δύση και Ανατολή προβαίνοντας στη σύναψη διμερών συμφώνων φιλίας με τις Ευρωπαϊκές Δυνάμεις (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, Ιταλία, Γερμανία) και τα βαλκανικά κράτη, ενώ συνδεόταν με τη Σοβιετική Ένωση ήδη από την περίοδο της ανάπτυξης του εθνικιστικού κινήματος του Μουσταφά Κεμάλ με τη Συνθήκη της Μόσχας (1921). Επίσης, με τη συμμετοχή της στο Σύμφωνο Κέλλογκ-Μπριάν και στο Πρωτόκολλο Λιτβίνοφ, αλλά κυρίως με την εισδοχή της στην ΚτΕ το καλοκαίρι του 1932, αναβαθμίστηκε ο διεθνής της ρόλος και μπορούσε πλέον να λαμβάνει μέρος στις συλλογικές διαδικασίες του οργανισμού της Γενεύης. Τέλος, με τον ηγετικό της ρόλο στον σχηματισμό της Βαλκανικής Συνεννόησης (1934) και με την υπογραφή των συμφώνων του 1930 και 1933 με την Ελλάδα, η Τουρκία προέβαλε ως εικόνα στο διεθνές περιβάλλον το ότι συνέβαλε στη σταθεροποίηση του περιβάλλοντος ασφάλειας γενικά στη Βαλκανική και στην Ανατολική Μεσόγειο και ειδικά στα Στενά.

Καθώς το τουρκικό κράτος βελτίωνε τη θέση του στο εξωτερικό, στο εσωτερικό -παρά τη δεινή οικονομική του κατάσταση- το τουρκικό κράτος ενέκρινε πιστώσεις για την αναδιοργάνωση των στρατιωτικών του δυνάμεων και την ανασυγκρότηση του εθνικού στόλου. Μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα κατόρθωσε να οργανώσει αμυντικά τα παράλια της Χερσονήσου της Ανατολής, τα Δαρδανέλλια (έξω από την αποστρατιωτικοποιημένη ζώνη), την Κωνσταντινούπολη και ένα μέρος της Ανατολικής Θράκης. Συγχρόνως προέβη στην παραγγελία αεροσκαφών και νέων ναυτικών μονάδων σε οίκους του εξωτερικού, προκειμένου να αποκτήσει ναυτική ισοπλία ή και να υποσκελίσει τη ναυτική υπεροχή της Ελλάδας στο Αιγαίο.

Συνεπώς, υπό τις δεδομένες μεσοπολεμικές συνθήκες, θα ήταν άκαιρη και άστοχη μια ενέργεια εκ μέρους της Άγκυρας να προβάλλει αντιρρήσεις ή να αμφισβητήσει τη Σύμβαση του Καθεστώτος των Στενών της Λωζάννης, από τη στιγμή που η ίδια με την εξωστρεφή της πολιτική στόχευε να αποδείξει στην Ευρώπη ότι εργαζόταν για τη διατήρηση της ειρήνης. Αλλά ακόμη και στην περίπτωση που επέλεγε να ζητήσει την ολική αναθεώρηση της σύμβασης ή την κατάργηση διατάξεων που θεωρούσε επιβαρυντικές, είναι βέβαιο ότι οι Δυτικές Δυνάμεις, εν προκειμένω η Μεγάλη Βρετανία και η Γαλλία, θα απέρριπταν το αίτημά της. Μια τέτοια ενέργεια δεν θα ήταν μόνο αντίθετη προς τις γενικότερες τάσεις του κλίματος των ετών 1923-1932, που ούτως ή άλλως δεν ευνοούσε την αναθεώρηση των συνθηκών, αλλά επιπλέον -και αυτό ήταν το σημαντικότερο- θα

έθιγε μια ειδική περίπτωση -την εφαρμογή των κανονισμών ναυσιπλοΐας- σε μια ιδιαίτερη γεωγραφική περιοχή, όπως τα Στενά και η Μαύρη Θάλασσα. Εξάλλου, η παροχή συλλογικών εγγυήσεων από τις Δυνάμεις για την ασφάλεια της διέλευσης των Στενών και των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών, σύμφωνα με τις αποφάσεις και τα μέσα που θα ενέκρινε το Συμβούλιο της ΚτΕ (άρθρο 18), θεωρούνταν ικανοποιητικές.

Φυσικά η Άγκυρα είχε πλήρη επίγνωση του γεγονότος ότι σε περίπτωση πολεμικής απειλής ή σύγκρουσης, οι εγγυήσεις αυτές δεν θα αρκούσαν για να προστατεύσουν την εδαφική της ακεραιότητα. Γι' αυτό ακριβώς τον λόγο, κατά τη διάρκεια των ετών 1933-1936 έθεσε το καθεστώς των Στενών σε αμφισβήτηση ζητώντας επίμονα την αναθεώρηση των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης. Τούτη τη φορά όμως οι συνθήκες ήταν πρόσφορες. Η άνοδος και η παγίωση του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία, η επεκτατική πολιτική του Μουσολίνι προς την Ανατολική Μεσόγειο και την Αφρική, η αποχώρηση της Ιαπωνίας από την ΚτΕ, ακόμη και η -παρά τα φαινόμενα- ασίγαστη αναθεωρητική διάθεση της Βουλγαρίας επιδείνωσαν το κλίμα των διεθνών σχέσεων -το οποίο παράλληλα κλυδωνιζόταν από την παγκόσμια οικονομική κρίση- και κατέδειξαν την αδυναμία της ΚτΕ και συνακόλουθα των κυβερνήσεων της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας να εγγυηθούν ένα πλαίσιο ασφάλειας και ειρηνικής συνύπαρξης. Αυτή την αδυναμία, υπό τις υπάρχουσες εκείνη την περίοδο συνθήκες, εκμεταλλεύθηκε στο έπακρο η Τουρκία, υποστηρίζοντας είτε από το βήμα της Γενεύης είτε σε διμερείς επαφές σε επίπεδο υπουργών Εξωτερικών και υπηρεσιακών παραγόντων το νόμιμο δικαίωμά της να επαναστρατιωτικοποιήσει τα Στενά.

Ωστόσο, η αφορμή που επιζητούσε η Άγκυρα για να θέσει στο τραπέζι των διαπραγματεύσεων το Ζήτημα των Στενών δεν προήλθε ούτε από την εγκατάσταση των ιταλικών οχυρώσεων στα Δωδεκάνησα και την εν γένει μεσογειακή πολιτική της Ιταλίας ούτε από την κατάργηση των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης των Βερσαλλιών από τη Γερμανία (την οποία οι Τούρκοι θεωρούσαν ότι η Βουλγαρία θα χρησιμοποιούσε ως πρόσχημα για να καταγγείλει τους αντίστοιχους όρους της Συνθήκης του Νεϊγύ). Το πραγματικό έναυσμα δόθηκε, όταν η χιτλερική Γερμανία κατήγγειλε μονομερώς τους όρους της Συνθήκης των Βερσαλλιών που προέβλεπαν τον αποπλισμό της Ρηνανίας και ο στρατός της εισέβαλε στην αποπλισμένη ζώνη τον Μάρτιο του 1936, χωρίς να υπάρξει ουσιαστική αντίδραση από τις κυβερνήσεις της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας.

Η ανοχή που επέδειξαν οι δύο Δυνάμεις μπροστά στο τετελεσμένο αυτό γεγονός κατέδειξε στην Τουρκία ότι πλέον δεν χωρούσε άλλη αναβολή στο ζήτημα της αναθεώρησης των στρατιωτικών διατάξεων της Σύμβασης των Στενών. Το Παρίσι και κυρίως το Λονδίνο έπρεπε να πειστούν ότι θα ήταν αδύνατο για την Τουρκία να υπομείνει τη διατήρηση μιας ανάλογης με τη Ρηνανία κατάστασης στα Στενά. Συνεπώς, η Άγκυρα έθεσε τους δυτικούς εταίρους ενώπιον του

διλήμματος: ή θα συναινούν στην επίτευξη της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών δια της διπλωματικής οδού ή διαφορετικά η Τουρκία θα ακολουθούσε το παράδειγμα της Γερμανίας και θα καταλάμβανε τα Στενά, απαλλασσόμενη έτσι οριστικά από τους όρους της αποστρατιωτικοποίησης. Βέβαια, στην πραγματικότητα το τουρκικό Υπουργείο Εξωτερικών δεν έκλινε προς την υιοθέτηση της δεύτερης επιλογής, δηλαδή την κατάληψη των Στενών, την οποία, ως ενέργεια, ανεπιφύλακτα προέκρινε το τουρκικό Γενικό Επιτελείο. Εντούτοις η τουρκική διπλωματία με προεξέχοντα τον υπουργό Εξωτερικών Τεβφίκ Ρουστου Αράς στις βολιδοσκοπήσεις της προς τους αντιπροσώπους των ευρωπαϊκών κρατών καλλιέργησε έντεχνα αυτή την εντύπωση, η οποία τελικά -για τους αποδέκτες- μετασηματίστηκε σε μια γενική επικρατούσα πεποίθηση. Επομένως, η διακοίνωση της 10^{ης} Απριλίου 1936 με την οποία η Τουρκία καλούσε τα ενδιαφερόμενα κράτη να συμμετάσχουν σε διαπραγματεύσεις για την αναθεώρηση των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης των Στενών, δεν συνάντησε ιδιαίτερες αντιδράσεις και έγινε αποδεκτή.

Από την εκτενή ανάλυση που προηγήθηκε, φαίνεται ξεκάθαρα ότι από όλες τις Δυνάμεις -μεγαλύτερης ή μικρότερης ισχύος- που είχαν συμφέροντα στην περιοχή των Στενών και της Μαύρης Θάλασσας, η στάση της Μεγάλης Βρετανίας απέναντι στην τουρκική αξίωση είναι και η περισσότερο αξιοπρόσεκτη, διότι από υπέρμαχος της επιβολής των αποστρατιωτικοποιήσεων επέλεξε τελικά να συγκατατεθεί στον επανεξοπλισμό των Στενών. Εκείνο που πρέπει να γίνει αντιληπτό είναι ότι κατά τη διάρκεια της περιόδου 1923-1936 τα Στενά δεν αποτελούσαν πλέον για τη Μεγάλη Βρετανία το επίκεντρο της ανατολικής τους πολιτικής, όπως την εποχή του Πάλμερστον και του Ντισραέλι. Ο «παλαιός κανόνας της Αυτοκρατορίας» που αναγνωρίστηκε το 1841 και επέβαλε την καθολική απαγόρευση της διέλευσης των Στενών από τα πολεμικά πλοία όλων των κρατών, είχε αρχίσει να χάνει την αξία του από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα εξαιτίας της μεταβολής των στρατηγικών ισορροπιών που είχαν επέλθει στη Μεσόγειο ύστερα από τη σύναψη της γαλλο-ρωσικής συμμαχίας.

Ο Σώλσμπερυ και οι επίγονοί του είχαν καταλήξει στο συμπέρασμα ότι η δυνατότητα αποστολής ναυτικών δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα θα εξυπηρετούσε περισσότερο τα βρετανικά συμφέροντα στον Περσικό Κόλπο και στην Ινδία -ώστε να μπορούν οι Βρετανοί να εμποδίσουν την πρόσβαση της Ρωσίας στην Περσία διαμέσου του Καυκάσου- παρά η αποτροπή της εξόδου των ρωσικών πολεμικών σκαφών στη Μεσόγειο. Με άλλα λόγια, το κύριο μέλημα των Βρετανών εστιαζόταν στην προάσπιση του Περσικού Κόλπου και της Κεντρικής Ασίας και στην εξάλειψη της ρωσικής επιρροής στις περιοχές αυτές. Εξάλλου, όταν κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου το Λονδίνο «πρόσφερε» τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη στη Ρωσία, έλαβε ως αντάλλαγμα την υπόσχεση της Αγίας Πετρούπολης ότι δεν θα εμπλεκόταν στην Περσία και στη Μεσοποταμία («Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης»). Η παραχώρηση αυτή προς τη Ρωσία δεν

απειλούσε τη θέση της Μεγάλης Βρετανίας στη Μεσόγειο, εφόσον με τις ναυτικές της βάσεις στο Γιβραλτάρ, στη Μάλτα, στην Κύπρο και με τον έλεγχο της Αιγύπτου είχε διασφαλίσει τις θαλάσσιες επικοινωνιακές αρτηρίες προς τα πετρελαιοφόρα εδάφη της Μέσης Ανατολής και την Ινδία.

Αυτή η πολιτική έκτοτε ακολουθήθηκε πιστά και προκειμένου οι Βρετανοί να πετύχουν αυτό τον στόχο, τόσο στις Σέβρες όσο και στη Λωζάννη επέβαλαν την αποστρατιωτικοποίηση και έθεσαν την περιοχή των Στενών υπό την εποπτεία της αρμόδιας διεθνούς επιτροπής, ώστε να διασφαλίσουν την ελεύθερη ναυσιπλοΐα των πολεμικών τους πλοίων προς τη Μαύρη Θάλασσα και έτσι να αποτρέψουν πιθανές ενέργειες των Σοβιετικών στην Κεντρική Ασία. Εξάλλου, οι μνήμες από την παταγώδη αποτυχία της εκστρατείας στα Δαρδανέλλια το 1915, η οποία είχε στοιχίσει σε άνδρες και σκάφη, ήταν ακόμη πρόσφατες. Όπως εύστοχα σχολίασε ο καθηγητής και πολιτικός Cemil Bilsel (1879-1949), «η αποστρατιωτικοποίηση ήταν ένα βάρος το οποίον επέβαλαν στην Τουρκία όσοι δεν κατώρθωσαν να διέλθουν τα Στενά κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ακριβώς επειδή δεν κατώρθωσαν να τα διέλθουν.»¹⁶⁶¹.

Ο διακανονισμός της Λωζάννης, μολονότι δεν εξασφάλιζε το μέγιστο των βρετανικών προσδοκιών, εντούτοις ήταν ικανοποιητικός. Επομένως, έως και το καλοκαίρι του 1935 το Ζήτημα των Στενών δεν είχε απασχολήσει τους Βρετανούς και στα σχετικά διαβήματα και στις διερευνητικές επαφές της Τουρκίας με τους αξιωματούχους του Φόρεϊν Όφισ για την αναθεώρηση των όρων της αποστρατιωτικοποίησης ήταν αρνητικοί. Όμως η πρόθεση του Μουσολίνι να ανατρέψει την ισορροπία των δυνάμεων στη Μεσόγειο και συνακόλουθα η ιταλο-αιθιοπική κρίση ήταν οι κρισιμότεροι παράγοντες που επέδρασαν στην επανεκτίμηση της βρετανικής αμυντικής πολιτικής. Από τον Ιούλιο του 1935 η βρετανική κυβέρνηση άρχισε να επανεξετάζει τη θέση της Τουρκίας και τον ρόλο που θα μπορούσε να διαδραματίσει σε μια ενδεχόμενη πολεμική σύγκρουση της Μεγάλης Βρετανίας με την Ιταλία με επίκεντρο τη Μεσόγειο. Οι στρατιωτικοί και ναυτικοί επιτελείς επισήμαιναν στα υπομνήματά τους ότι η γεωγραφική θέση της Τουρκίας ήταν καίριας σημασίας για τη διασφάλιση των βρετανικών επικοινωνιακών αρτηριών και γενικά των βρετανικών συμφερόντων στη Μέση Ανατολή. Αν η Μεγάλη Βρετανία δεν παρείχε την έγκρισή της στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών, που κατά τους εμπειρογνώμονες του Γενικού Επιτελείου και του Ναυαρχείου ήταν αναπόφευκτη, τότε η υπήρχε πιθανότητα η Τουρκία να στραφεί προς τη Σοβιετική Ένωση ή τη Γερμανία, με την οποία οι οικονομικοί της δεσμοί συνεχώς ενδυναμώνονταν. Συνεπώς, από στρατηγικής και πολιτικής άποψης, η μεταβίβαση του ελέγχου των Στενών στην Άγκυρα αποτελούσε το κλειδί για την ενίσχυση των φιλικών σχέσεων μεταξύ των δύο χωρών. Από

¹⁶⁶¹ Το συγκεκριμένο εδάφιο παρατίθεται αυτούσιο στο βιβλίο του Σαρρή, *Εξωτερική Πολιτική*, σ. 182.

στρατιωτικής άποψης, το ζήτημα του επανεξοπλισμού των Στενών δεν ήταν σημαντικό, διότι με την ανάπτυξη της πολεμικής αεροπορίας οι οχυρώσεις τους θα μπορούσαν εύκολα να βληθούν.

Το Φόρεϊν Όφισ όχι μόνο συμφωνούσε με τις απόψεις αυτές, αλλά ύστερα από την επαναστρατιωτικοποίηση της ζώνης της Ρηνανίας συμβούλευσε την τουρκική κυβέρνηση να αναδείξει το ζήτημα ως αντικείμενο συλλογικής διαπραγμάτευσης μεταξύ των κρατών που είχαν υπογράψει τη Σύμβαση των Στενών του 1923. Επίσης, παρά το γεγονός ότι οι Τούρκοι δεν περιόριζαν τις αξιώσεις τους μόνο στον επανεξοπλισμό της αφοπλισμένης ζώνης, αλλά και σε τροποποιήσεις σχετικές με τον διάπλου των πολεμικών πλοίων και αεροσκαφών και την κατάργηση της Επιτροπής των Στενών, οι αξιωματούχοι του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών δεν προέβαλαν σοβαρές ενστάσεις. Οι συνομιλίες του Μενεμεντζιόγλου με τους ανώτατους αξιωματούχους του Φόρεϊν Όφισ και του Ναυαρχείου τον Μάιο του 1936 αποτελούν χαρακτηριστικό δείγμα της αντίληψης που είχε σχηματίσει η βρετανική ηγεσία στο Ζήτημα των Στενών και, πέρα από ορισμένες διαφορές σε τεχνικές κυρίως λεπτομέρειες -για τις οποίες οι Βρετανοί ήλπιζαν ότι θα επιλύονταν συμβιβαστικά- προκαθορίζουν σε γενικές γραμμές την πολιτική που θα ακολουθούσε η αντιπροσωπεία τους στο Μοντρέ.

Συνοψίζοντας, την περίοδο που προηγήθηκε της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ και ειδικά από το τελευταίο εξάμηνο του 1935, η μεταβολή της στάσης των Βρετανών στην αξίωση της Άγκυρας οφειλόταν στην ανάγκη εξασφάλισης της διπλωματικής και στρατιωτικής συνεργασίας της Τουρκίας σε περίπτωση που η Ιταλία αναλάμβανε επιθετικές πρωτοβουλίες εναντίον τους. Μολονότι δεν είχαν σημειωθεί σαφείς προκλήσεις της Ρώμης κατά των Στενών ούτε υπήρχαν ενδείξεις ότι ο Μουσολίνι σχεδίαζε μια επίθεση σε αυτά, το Λονδίνο θεωρούσε ότι, εφόσον τα Στενά δεν παρουσίαζαν στρατιωτικό ενδιαφέρον για τη Μεγάλη Βρετανία, η ανάθεση του ελέγχου τους σε μια φίλα προσκείμενη χώρα δεν θα έβλαπτε τα συμφέροντά της στην Ανατολική Μεσόγειο. Επιπλέον, η Τουρκία από την αρχή της ιταλο-αιθιοπικής κρίσης -λόγω του «κινδύνου» που θεωρούσε ότι μπορεί να αντιμετωπίσει από την Ιταλία στη δυτική παράκτια ζώνη της Ανατολής, αλλά και λόγω της ανέκαθεν διάθεσής της να ταυτίζει τα συμφέροντά της με κάποια από τις Μεγάλες Δυνάμεις- είχε συνταχθεί στο πλευρό της Μεγάλης Βρετανίας τόσο με τη συμμετοχή της στην επιβολή των οικονομικών κυρώσεων κατά της ιταλικής κυβέρνησης όσο και ως προς την εκδηλωμένη προθυμία της να παράσχει στρατιωτικές και ναυτικές διευκολύνσεις στις βρετανικές ένοπλες δυνάμεις.

Από την άλλη πλευρά, αν η βρετανική κυβέρνηση έφερε αντιρρήσεις, τότε η Τουρκία όχι μόνο θα προέβαινε την ανακατάληψη των αφοπλισμένων ζωνών, αλλά πιθανόν και να έστρεφε τον πολιτικό της προσανατολισμό προς άλλες κατευθύνσεις, όπως τη σύσφιξη των δεσμών της με το Βερολίνο. Η Άγκυρα, που δεν έπαψε να διατηρεί άριστες σχέσεις με την ανώτατη γερμανική στρατιωτική διοίκηση κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου, δεν είχε επιδείξει -εμφανώς

τουλάχιστον- μια τέτοια πρόθεση, εντούτοις οι Βρετανοί δεν παρέβλεπαν το γεγονός ότι η Γερμανία θα μπορούσε να μετατρέψει την Τουρκία σε βασικό πυλώνα της ανατολικής της πολιτικής, όπως είχε πράξει και στην περίοδο που προηγήθηκε του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η επιδίωξη των Βρετανών να αποσπάσουν την Τουρκία από την επιρροή της Γερμανίας ή τουλάχιστον να τη μειώσουν, μπορεί να μην αποτελούσε την κύρια αιτία της βρετανο-τουρκικής προσέγγισης, αλλά, αναμφίβολα, ήταν μία από τις παραμέτρους που το Φόρεϊν Όφισ λάμβανε υπόψη του, όπως άλλωστε αναφέρει και ο ίδιος ο Ήντεν στα απομνημονεύματά του¹⁶⁶². Συνεπώς, η συγκατάθεση των Βρετανών στην τουρκική διακοίνωση της 10^{ης} Απριλίου 1936 και η αποδοχή των όρων του υπομνήματος του γενικού γραμματέα του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών (11 Ιουνίου 1936) δεν συνιστούσαν υποχώρηση στις πιέσεις της Άγκυρας, αλλά αντίθετα ήταν αποτέλεσμα στάθμισης γεωπολιτικών παραγόντων, στρατηγικών επιλογών και σύμπτωσης των βρετανο-τουρκικών συμφερόντων, τουλάχιστον ως προς τις απειλητικές διαθέσεις της Ρώμης.

Στο Μοντρέ η Μεγάλη Βρετανία εφάρμοσε την πολιτική που είχε υιοθετήσει το τελευταίο έτος, δηλαδή της στενότερης προσέγγισης με την Τουρκία, πολιτική που - όπως είχε διαπιστώσει και ο Πολίτης- είχε γίνει αντιληπτή από όλους τους συμμετέχοντες. Όπως πρωτύτερα αναφέρθηκε, οι υποχωρήσεις της σε αρκετά σημεία δεν έγιναν μόνο για την ικανοποίηση των τουρκικών αξιώσεων, αλλά κυρίως για να διασφαλιστεί η ευόδωση των διαπραγματεύσεων. Σε γενικές γραμμές, η βρετανική αντιπροσωπεία επιδίωξε να διατηρήσει την ισορροπία των δυνάμεων στη Μαύρη Θάλασσα και στην περίπτωση που σε περίοδο πολέμου η Τουρκία παρέμενε ουδέτερη, να διασφαλίσει τις προϋποθέσεις που θα επέτρεπαν την είσοδο των πολεμικών σκαφών των εμπόλεμων στη θάλασσα αυτή.

Το μόνο ζήτημα στο οποίο οι Βρετανοί επέμειναν σθεναρά αφορούσε την προτεινόμενη από τη Σοβιετική Ένωση διάταξη που θα υποχρέωνε την Τουρκία να επιτρέπει την είσοδο στα Στενά στις ναυτικές δυνάμεις των κρατών που θα ενεργούσαν δυνάμει -εκτός του Συμφώνου της ΚτΕ- και των περιφερειακών συμφώνων αλληλοβοήθειας - όπως το γαλλο-σοβιετικό σύμφωνο- στα οποία όμως η Τουρκία δεν αποτελούσε μέρος. Η αντιπαράθεση αυτή απασχόλησε έντονα τη συνδιάσκεψη και η βρετανική αντιπροσωπεία βρέθηκε απομονωμένη απέναντι στην ενιαία στάση της Σοβιετικής Ένωσης, της Γαλλίας και της Ρουμανίας. Πράγματι, το ενδιαφέρον των Βρετανών εστιαζόταν στις επιπτώσεις και στον αντίκτυπο που θα είχε γενικά η σύμβαση στο Βερολίνο και ειδικά στη Βρετανο-γερμανική Ναυτική Συμφωνία. Ο προβληματισμός τους ήταν έκδηλος, διότι η σύμβαση -κατά την άποψή τους- θα ωθούσε το Βερολίνο στην υιοθέτηση μιας περισσότερο αδιάλλακτης γραμμής στις ευρωπαϊκές υποθέσεις. Στην προκειμένη περίπτωση, δεν θα ήταν υπερβολή να λεχθεί ότι το Φόρεϊν

¹⁶⁶² The Rt. Hon. the Earl of Avon, *The Eden Memoirs*, σ. 420.

Όφισ ανησυχούσε υπέρ το δέον για την πιθανή αντίδραση της Γερμανίας, για την οποία πίστευε ότι ίσως να θεωρούσε τη σύμβαση και την εμπλοκή του γαλλο-σοβιετικού συμφώνου σε αυτή ως μια εν δυνάμει συμμαχία που στρεφόταν εναντίον της. Επιπλέον, υπήρχε ο φόβος ότι, αν η σύγκρουση έφτανε στα άκρα και η συνδιάσκεψη αποτύγχανε, οι Τούρκοι θα προέβαιναν αυθαίρετα στην ανακατάληψη της αποστρατιωτικοποιημένης ζώνης των Στενών και σε συνεργασία με τους Σοβιετικούς ή υπό την καθοδήγησή τους θα έθεταν νέους κανονισμούς διέλευσης που θα ευνοούσαν αποκλειστικά τα παράκτια κράτη της Μαύρης Θάλασσας. Ύστερα από τον συμβιβασμό της βρετανικής αντιπροσωπείας και σε αυτό το ζήτημα, το Φόρεϊν Όφισ έσπευσε να καθιսυχάσει τη γερμανική πρεσβεία στο Λονδίνο για τον προβλεπόμενο από τη σύμβαση αποκλεισμό των γερμανικών καταδρομικών από την είσοδό τους στη Μαύρη Θάλασσα και να εξηγήσει τους λόγους για τους οποίους η βρετανική αντιπροσωπεία πείστηκε να υποχωρήσει. Ευτυχώς για το Λονδίνο, η Γερμανία δεν φαινόταν διατεθειμένη να καταγγείλει τη ναυτική συμφωνία.

Αποτιμώντας ο Χέννικερ-Χήτον τα οφέλη που αποκόμισε η Μεγάλη Βρετανία από τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ, ανέφερε ότι επαναβεβαιώθηκε η αρχή του διάπλου και της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των Στενών χωρίς περιορισμό ως προς τη χρονική ισχύ. Η Τουρκία ανέλαβε τις αρμοδιότητες της Επιτροπής των Στενών, ωστόσο σύμφωνα με τον τρόπο που προτάθηκε από τη βρετανική αντιπροσωπεία, θα παρείχε στις συμβαλλόμενες Δυνάμεις ακόμη περισσότερες πληροφορίες από εκείνες που παρείχε η επιτροπή. Οι διατάξεις για τα εμπορικά σκάφη ήταν πολύ πιο ικανοποιητικές από εκείνες της Σύμβασης της Λωζάννης. Μολονότι στη Σύμβαση του Μοντρέ οι προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα λάμβανε χώρα ο διάπλους των πολεμικών πλοίων ήταν πιο αυστηρές, εντούτοις σε περίοδο ειρήνης ήταν καλύτερες από εκείνες που είχαν προταθεί από τους Τούρκους. Επίσης, οι προσπάθειες για τη μετατροπή της Μαύρης Θάλασσας σε *Mare Clausum* απέτυχαν. Η Σοβιετική Ένωση υποχώρησε στο ζήτημα των αμοιβαίων περιορισμών στη χωρητικότητα των πολεμικών πλοίων. Παρόλο που η βρετανική αντιπροσωπεία υποχρεώθηκε να εγκαταλείψει την αξίωσή της για την άσκηση των εμπόλεμων δικαιωμάτων, όπως αυτά αναγνωρίζονταν από το Διεθνές Δίκαιο, κατόρθωσε όμως να διασφαλίσει την αποδοχή της αρχής ότι η Τουρκία, εφόσον παρέμενε ουδέτερη σε περίοδο πολέμου, θα είχε το δικαίωμα να προβαίνει σε διάκριση μεταξύ των πολεμικών στόλων των εμπόλεμων, σύμφωνα με τις υποχρεώσεις της που απέρρεαν από το Σύμφωνο της ΚτΕ ή από τα σύμφωνα αμοιβαίας βοήθειας στα οποία ήταν συμβαλλόμενο μέρος. Τέλος, ο Χέννικερ-Χήτον υπογράμμισε ότι η συμφωνία του Μοντρέ

επιτεύχθηκε μέσα σε ένα εξαιρετο κλίμα και, συνεπώς, τούτο θα είχε θετική επίδραση στο ευρύτερο πλαίσιο των διεθνών σχέσεων¹⁶⁶³.

Αν περιοριστούμε στα γραφόμενα του Χέννικερ-Χήτον, τότε εξάγεται το συμπέρασμα ότι η Μεγάλη Βρετανία εξήλθε κερδισμένη από το Μοντρέ και ότι η συμφωνία, αν και δεν ανταποκρινόταν πλήρως στις προσδοκίες της, παρήγαγε θετικά αποτελέσματα. Δεν πρέπει όμως να διαφεύγει της προσοχής ότι ο συντάκτης της έκθεσης, με την οποία αφηγήθηκε την εξέλιξη των διαπραγματεύσεων, διετέλεσε μέλος της βρετανικής αντιπροσωπείας και, επομένως, οι απόψεις του θεωρούνται υποκειμενικές, διότι αντιπροσωπεύουν την επίσημη βρετανική θέση. Αντίθετα, από τη μελέτη των πρακτικών της συνδιάσκεψης και των λοιπών βρετανικών εγγράφων, τα οποία αποδίδουν με πιστότητα το κλίμα των διαπραγματεύσεων που έλαβαν χώρα στο προσκήνιο και κυρίως στο παρασκήνιο, διαπιστώνεται ότι η πολιτική της βρετανικής αντιπροσωπείας, η οποία φυσικά δεν ενεργούσε αυτοβούλως, αλλά πάντοτε σε συνεννόηση με το Φόρεϊν Όφισ, ήταν πολιτική υποχωρήσεων. Συνεπώς, δεν θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι το τελικό κείμενο της σύμβασης υπήρξε ικανοποιητικό για τους Βρετανούς, αλλά αντίθετα αποτελούσε περισσότερο λύση ανάγκης, προκειμένου η βρετανική αντιπροσωπεία να μη χρεωθεί την αποτυχία της συνδιάσκεψης και ακολούθως ψυχρανθούν οι βρετανο-τουρκικές σχέσεις. Σε τελική ανάλυση, η αποφυγή των δύο αυτών ενδεχομένων αποτέλεσε ίσως το σημαντικότερο κέρδος που αποκόμισε η Μεγάλη Βρετανία από το Μοντρέ.

Αν για τη Μεγάλη Βρετανία η συγκατάθεσή της στην επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών υπαγορευόταν από λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και δόθηκε ύστερα από τρία έτη από τη στιγμή που το ζήτημα είχε τεθεί για πρώτη φορά στη Γενεύη, για την Ελλάδα αποτελούσε μια μοναδική ευκαιρία για να κατοχυρώσει τα κυριαρχικά της δικαιώματα στη Λήμνο και στη Σαμοθράκη, τα δύο νησιά που η Σύμβαση των Στενών της Λωζάννης είχε περιλάβει στις αποστρατιωτικοποιημένες ζώνες. Τη δεκαετία που ακολούθησε την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, η ελληνο-τουρκική προσέγγιση που επιτεύχθηκε με την επίλυση των διμερών διαφορών και βρήκε την έκφρασή της στην υπογραφή των συμφωνιών του 1930 και του Συμφώνου Εγκάρδιας Συνεννόησης (Σεπτέμβριος του 1933), συνέβαλε στη δημιουργία ενός σταθερού (αλλά, καθώς φάνηκε αργότερα, πρόσκαιρου) πλαισίου ασφάλειας και στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Στις αρχές του 1930, η επίσημη αντίληψη που είχε σχηματιστεί για τις ελληνο-τουρκικές σχέσεις ήταν ότι διέπονταν από πνεύμα ειλικρινούς φιλίας και από τη θέληση για στενή συνεργασία με σκοπό τη διατήρηση της ισορροπίας και του εδαφικού *status quo* στη Βαλκανική Χερσόνησο.

¹⁶⁶³ BDF/A/II/B/34/38/ [E 5074/26/44], P. J. Henniker-Heaton, *Narrative of the Negotiations at the Conference held at Montreux in June and July 1936 to consider the Amendment of the Convention signed at Lausanne on July 24, 1923, relating to the Régime of the Straits*, Montreux, July 1936.

Αυτή η φιλία ή η συγκυριακή κοινότητα συμφερόντων καθόρισε τη στάση της Ελλάδας έναντι της Τουρκίας στο Ζήτημα των Στενών σε συνάρτηση βέβαια με τις διεθνείς εξελίξεις. Όταν τον Μάρτιο του 1933 η Τουρκία έθιξε στα μέλη της ΚτΕ το θέμα της κατάργησης των στρατιωτικών διατάξεων της Συνθήκης της Λωζάννης, η Ελλάδα υποσχέθηκε να τηρήσει ευμενή ουδετερότητα, προβλέποντας ότι η επιδίωξη της Άγκυρας να μεταβάλει το καθεστώς των Στενών θα συναντούσε την άρνηση της Μεγάλης Βρετανίας και της Γαλλίας. Αντίθετα, λίγους μήνες αργότερα (Αύγουστος του 1933), η κυβέρνηση Τσαλδάρη αρνήθηκε να συμμετάσχει στο Σύμφωνο του Ευξείνου, το οποίο εμφανώς αποσκοπούσε στην τροποποίηση της Σύμβασης των Στενών, διότι από τη μια πλευρά οι συνθήκες δεν είχαν ωριμάσει προς την κατεύθυνση αυτή, ενώ από την άλλη το σύμφωνο απέκλειε τη συμμετοχή της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ιταλίας.

Επίσης, ύστερα από την επαναφορά της στρατιωτικής θητείας στη Γερμανία τον Μάρτιο του 1935, η ελληνική κυβέρνηση έσπευσε να ενημερώσει τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες ότι, αν η Τουρκία προέβαινε σε μια ενδεχόμενη αποκήρυξη των διατάξεων που αφορούσαν τα Στενά, η Ελλάδα δεν θα εξέφραζε αντιρρήσεις, ακόμη και αν οι Μεγάλες Δυνάμεις καταδίκασαν αυτή την ενέργεια, λόγω των ιδιαίτερων δεσμών που τη συνέδεαν με την Άγκυρα. Η ανησυχία της Αθήνας δεν προερχόταν από την ανάληψη μονομερούς ενέργειας από την Τουρκία στην περιοχή των Στενών. Κατά την εκτίμηση του ΓΕΣ, μια τέτοια ενέργεια δεν παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι στην περίπτωση που ξεσπούσε μια ελληνο-τουρκική σύγκρουση, ακόμη κι αν η Ελλάδα διέθετε ναυτική υπεροπλία έναντι της Τουρκίας, η εκβίαση των Στενών θα ήταν αδύνατη, εξαιτίας των φυσικών οχυρώσεών τους. Αντίθετα, το ΓΕΣ και η κυβέρνηση ανησυχούσαν κυρίως για τον αναθεωρητισμό της Βουλγαρίας και τον κίνδυνο που αυτός συνεπαγόταν για την ασφάλεια των βόρειων συνόρων της χώρας.

Η τουρκική διακοίνωση του Απριλίου του 1936 δεν εξέπληξε την Ελλάδα ούτε την έφερε προ τετελεσμένων. Οι τουρκικές και οι ελληνικές διπλωματικές αρχές διατηρούσαν ανοικτούς διαύλους επικοινωνίας για το θέμα της επαναστρατιωτικοποίησης των Στενών και η Ελλάδα πρώτη από τους συμμάχους της Βαλκανικής Συνεννόησης ενημερώθηκε για το διάβημα της Άγκυρας. Η απάντηση της ελληνικής κυβέρνησης ήταν θετική και ο λόγος ήταν προφανής: δινόταν στην Ελλάδα η ευκαιρία να ζητήσει την κατάργηση των περιοριστικών διατάξεων που ίσχυαν για τη Λήμνο και της Σαμοθράκη. Μολονότι η επαναστρατιωτικοποίηση αυτή καθαυτή δεν ενδιέφερε την Ελλάδα, διότι οι ναυτικές της δυνάμεις ήταν ελλιπέστατες και δεν θα διακινδύνευαν επιχειρήσεις εντός των Στενών, ωστόσο η αμυντική οργάνωση της Λήμνου θα διασφάλιζε το νησί από μια ενδεχόμενη μελλοντική επίθεση της Τουρκίας καθώς και τις θαλάσσιες συγκοινωνίες της χώρας, στην περίπτωση που η Ελλάδα εμπλεκόταν σε μια πολεμική σύρραξη στη Μεσόγειο. Εξάλλου, όπως η Τουρκία για αμυντικούς λόγους ζητούσε τον επανεξοπλισμό των Στενών, τους ίδιους ακριβώς

λόγους θα μπορούσε να επικαλεστεί και η Ελλάδα για την κατάργηση της κατάστασης αποστρατιωτικοποίησης της Λήμνου. Όμως για τη Χίο, τη Μυτιλήνη και τη Σάμο, ΓΕΝ και ΓΕΣ απέτρεπαν την κυβέρνηση να προβεί σε ανάλογο αίτημα, διότι η κατάστασή τους οριζόταν από το κείμενο της Συνθήκης της Λωζάννης και όχι από το συμβατικό καθεστώς των Στενών.

Σε κάθε περίπτωση, η ελληνική κυβέρνηση συναινούσε στην άρση των διατάξεων της αποστρατιωτικοποίησης, όπως αυτές ορίζονταν στο άρθρο 4 της Σύμβασης των Στενών· ωστόσο, υπογράμμισε ότι βασική προϋπόθεση για τη συμμετοχή της στις διαπραγματεύσεις αποτελούσε το δικαίωμα της Ελλάδας να προβεί ταυτόχρονα στον επανεξοπλισμό των δύο νησιών. Επίσης, μία ακόμη προϋπόθεση, η οποία τέθηκε προφορικά από τον Μεταξά στον υπουργό Εξωτερικών της Τουρκίας, ήταν να μην ανακινηθεί αίτημα εξόδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο και σε περίπτωση ανακίνησης η Τουρκία να μην το υποστηρίξει. Η τουρκική κυβέρνηση συμφώνησε σε όλους τους όρους που τέθηκαν από την Ελλάδα, προκειμένου να εξασφαλίσει όχι μόνο τη συμμετοχή της, αλλά και τη δημόσια υποστήριξη των αξιώσεών της. Μάλιστα, εκτός από τις έγγραφες και προφορικές διαβεβαιώσεις που δόθηκαν στην ελληνική κυβέρνηση για την επαναστρατιωτικοποίηση της Λήμνου και της Σαμοθράκης, ο ίδιος ο Αράς αναγνώρισε στον επιτετραμμένο της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα Κωνσταντίνο Βατικιώτη και στον ίδιο τον Μεταξά το νόμιμο δικαίωμα της Ελλάδας να οχυρώσει μελλοντικά τη Χίο, τη Μυτιλήνη και τη Σάμο.

Ωστόσο, πέρα από την εξασφάλιση της αμυντικής θέσης της χώρας, η συνδιάσκεψη αποτελούσε ευκαιρία για την Ελλάδα προκειμένου να υπερασπιστεί τα ναυτιλιακά της συμφέροντα, καθώς η σημαία της κυμάτιζε μεταξύ των πρώτων στην εμπορική κίνηση των Στενών και της Μαύρης Θάλασσας. Το ΓΕΝ και το Υπουργείο Εμπορικής Ναυτιλίας υπογράμμιζαν ότι στη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ η Ελλάδα έπρεπε να επιτύχει ή τουλάχιστον να επιδιώξει την κατάργηση των υγειονομικών και φαρικών τελών, καθώς και των ναυαγοσωστικών δικαιωμάτων, τα οποία είχε επιβάλει η τουρκική κυβέρνηση στα διερχόμενα *en transit* εμπορικά πλοία, παράνομα προς τις διατάξεις της Σύμβασης των Στενών και τους διεθνείς κανονισμούς. Επιπλέον, το ΓΕΝ έκρινε ότι, αν η Τουρκία σε περίπτωση πολεμικής σύρραξης στη Μεσόγειο απαγόρευε την είσοδο σε όλες τις κατηγορίες σκαφών -πρακτική που ήταν αντίθετη προς την αρχή της ελεύθερης ναυσιπλοΐας των εμπορικών στόλων- τότε οι συνέπειες για την ελληνική εμπορική ναυτιλία θα ήταν δυσμενέστατες, ακόμη και αν η Ελλάδα παρέμενε ουδέτερη. Για τον λόγο αυτό, το ευκαίο για την Ελλάδα θα ήταν να παραμείνει σε χαμηλά επίπεδα ο αριθμός των πολεμικών σκαφών που θα εισέρχονταν στη Μαύρη Θάλασσα, είτε σε ειρηνική είτε σε πολεμική περίοδο, ώστε να μην διαταραχθούν οι μεταφορές. Τέλος, οι εμπειρογνώμονες του πολεμικού ναυτικού έκριναν σκόπιμη τη διατήρηση της Επιτροπής των Στενών, έστω και ως ελεγκτικού οργάνου επιφορτισμένου με την τήρηση των κανόνων ναυσιπλοΐας.

Από τις 15 συνεδριάσεις της ολομέλειας της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ που διεξήχθησαν κεκλεισμένων των θυρών και από τις 17 συνεδριάσεις της τεχνικής επιτροπής, η ελληνική αποστολή συμμετείχε στις πρώτες 13 φορές συνολικά και στις δεύτερες μόλις 7. Οι αριθμοί αυτοί δεν αφορούν τη φυσική παρουσία των αντιπροσώπων της Ελλάδας στις εργασίες της συνδιάσκεψης, αλλά τη συχνότητα με την οποία οι αντιπρόσωποι της Ελλάδας έλαβαν τον λόγο και εξέφρασαν τις απόψεις τους. Εξαιρουμένου του Πολίτη, ο οποίος εκτός από επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας είχε εκλεγεί αντιπρόεδρος της συνδιάσκεψης και πρόεδρος της συντακτικής επιτροπής, οι υπόλοιποι αντιπρόσωποι (Μαυρουδής, Βιβίκα-Ρωσέττης, Οικονόμου, Κοντουμάς) παρενέβησαν ελάχιστες φορές. Ο βαθμός αυτός της ενεργούς συμμετοχής είναι εξαιρετικά πενιχρός για ένα κράτος που είχε άμεσα συμφέροντα στην περιοχή των Στενών και της Μαύρης Θάλασσας, έστω και αν αυτά ήταν σε ένα πολύ μεγάλο βαθμό ναυτιλιακά - εμπορικά. Τα παρακάτω παραδείγματα είναι χαρακτηριστικά και αποδεικνύουν ότι η Ελλάδα περιορίστηκε σε ρόλο δευτερεύουσας σημασίας, σε αντίθεση λόγου χάρη με τη ρουμανική αντιπροσωπεία, η οποία έλαβε πολύ ενεργό ρόλο σε όλες σχεδόν τις συνεδριάσεις της ολομέλειας και της τεχνικής επιτροπής.

Στο ζήτημα της διατήρησης της Επιτροπής των Στενών, η οποία προβλεπόταν στο βρετανικό προσχέδιο, ο Βιβίκα-Ρωσέττης συνηγόρησε υπέρ των τουρκικών θέσεων¹⁶⁶⁴. Ο Οικονόμου στην τεχνική επιτροπή δήλωσε απλώς ότι οι αντιπρόσωποι της Ρουμανίας και της Βουλγαρίας είχαν καλύψει επαρκώς το ζήτημα της επιβολής των υγειονομικών τελών από την Τουρκία και αναφέρθηκε στα υψηλά ποσά που καλείτο να καταβάλει στο τουρκικό δημόσιο η ελληνική εμπορική ναυτιλία. Στο τέλος, παρά την επιχειρηματολογία του, συμφώνησε στη μείωσή τους, όπως άλλωστε έπραξαν στην ολομέλεια ο Πολίτης¹⁶⁶⁵, αλλά και ο Βιβίκα-Ρωσέττης, ο οποίος αποδέχθηκε το παράρτημα της βρετανικής αντιπροσωπείας, στο οποίο καθορίζονταν τα τέλη¹⁶⁶⁶. Αναφορικά με τη σύνθεση και τη χωρητικότητα των πολεμικών στόλων που θα εισέρχονταν στα Στενά, ο Οικονόμου συμφώνησε με τη βρετανική θέση για τον περιορισμό του ορίου της συνολικής χωρητικότητας και την απαλοιφή του όρου που θα αναφερόταν στη σύνθεση των ναυτικών δυνάμεων. Ως προς το φλέγον ζήτημα του άρθρου 16 του βρετανικού προσχεδίου, ο Πολίτης συντάχθηκε με τις κοινές γαλλο-σοβιετικές θέσεις, στις οποίες είχε συναινέσει και η Τουρκία¹⁶⁶⁷.

Βέβαια, η Ελλάδα δεν μπορούσε να πρωταγωνιστήσει στη συνδιάσκεψη, όπως για παράδειγμα η Μεγάλη Βρετανία και οι υπόλοιπες ισχυρές ναυτικές δυνάμεις, οι οποίες στα ζητήματα της ναυσιπλοΐας, της χωρητικότητας και του αριθμού των πολεμικών σκαφών είχαν τον πρώτο λόγο. Αυτή την πραγματικότητα την είχε αναγνωρίσει και το ΓΕΝ. Ωστόσο, σε θέματα που

¹⁶⁶⁴ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 107.

¹⁶⁶⁵ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 132.

¹⁶⁶⁶ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 264.

¹⁶⁶⁷ *Actes de la conférence de Montreux*, σ. 145.

έθιγαν ζωτικά εμπορικά της συμφέροντα, η ελληνική αντιπροσωπεία αποδείχθηκε κατώτερη των περιστάσεων, αφήνοντας τις πρωτοβουλίες στις άλλες αποστολές. Φυσικά, το αντεπιχείρημα θα μπορούσε να είναι ότι η Ελλάδα δεν επιθυμούσε να διαταράξει ούτε κατ' ελάχιστο τους πολιτικούς της δεσμούς με το τουρκικό κράτος, του οποίου οι αντιπρόσωποι είχαν επανειλημμένα δηλώσει το πόσο πολύ υπολόγιζαν στην ελληνική στήριξη και είχαν μοιράσει αφειδώς τις υποσχέσεις τους τασσόμενοι υπέρ των ελληνικών συμφερόντων. Οι ίδιοι όμως αντιπρόσωποι, μεσούσης της συνδιάσκεψης, ήγειραν ζήτημα βακουφίων και, επίσης, αρνούσαν να παράσχουν έγγραφη βεβαίωση ότι τα δικαιώματα των ελληνικών μειονοτικών πληθυσμών της Ίμβρου και της Τενέδου θα έμεναν ανεπηρέαστα από την επαναστρατιωτικοποίηση των Στενών. Αντίθετα, ο επικεφαλής της βρετανικής αντιπροσωπείας λόρδος Στάνλεϊ έλαβε από τον Αράς τη διαβεβαίωση ότι η Τουρκία θα εξακολουθούσε να παραμένει δεσμευμένη από τα υπόλοιπα άρθρα της Συνθήκης της Λωζάννης, όπως το άρθρο 124, που αφορούσε τα πολεμικά κοιμητήρια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου στην Καλλίπολη.

Φυσικά, αυτή η αντιμετώπιση εκ μέρους της τουρκικής πλευράς δεν συνάδει με το ευνοϊκό κλίμα που επικρατούσε στις ελληνο-τουρκικές σχέσεις όχι μόνο στο ζήτημα της αναθεώρησης των διατάξεων του καθεστώτος των Στενών, αλλά και σε ένα ευρύτερο πλαίσιο. Εκείνο που πρέπει να επισημανθεί είναι ότι η Τουρκία, θεωρώντας εκ των προτέρων δεδομένη τη στάση της Ελλάδας στη συνδιάσκεψη και εφόσον η τελευταία δεν της δημιουργούσε προσκόμματα στην πορεία των εργασιών της, δεν δίστασε να εγείρει ζητήματα, όπως τα προαναφερόμενα. Επιπλέον -και τούτο αποτελεί μία ακόμη ένδειξη του τρόπου με τον οποίο η πολιτική ηγεσία της Άγκυρας αντιλαμβανόταν τις σχέσεις της με την αντίστοιχη των Αθηνών- ο Αράς λίγες ημέρες ύστερα από το τέλος της συνδιάσκεψης εξήρε επανειλημμένα τον ρόλο της Βουλγαρίας «λησμονώντας» τη συμβολή της ελληνικής αντιπροσωπείας και δεν προέβη στην αναγνώρισή της παρά μόνο όταν αυτό του ζητήθηκε από τον Ραφαήλ.

Συνεπώς, αν η Τουρκία ικανοποίησε όλα σχεδόν τα αιτήματά της στο Μοντρέ, δεν θα μπορούσε να λεχθεί το ίδιο και για την Ελλάδα, η οποία προσήλθε στη συνδιάσκεψη ελλιπώς προετοιμασμένη. Απόδειξη αυτής της επισήμανσης αποτελεί το γεγονός ότι ο Πολίτης δεν είχε λάβει κατάλληλες οδηγίες ώστε να συμπεριληφθεί ειδική διάταξη ή έστω μνεία που θα προέβλεπε το δικαίωμα της Ελλάδας να επαναστρατιωτικοποιήσει τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη, ταυτόχρονα με τον άμεσο επανεξοπλισμό της αφοπλισμένης ζώνης των Στενών από την Τουρκία. Σημειωτέον ότι την παρατήρηση αυτή τη διατυπώνει ο ίδιος ο Πολίτης στην έκθεσή του προς τον επικεφαλής της ελληνικής διπλωματίας Ιωάννη Μεταξά. Ευτυχώς για την Ελλάδα, ο αρχηγός της ελληνικής αποστολής τροποποίησε το προοίμιο της σύμβασης, ώστε η συνδιάσκεψη να αναγνωρίσει έμμεσα το νόμιμο αυτό δικαίωμά της. Μάλιστα, ο ίδιος ο Αράς στην ομιλία του στη Μεγάλη Τουρκική

Εθνοσυνέλευση φρόντισε ο ίδιος να αναγνωρίσει το δικαίωμα της Ελλάδας να οργανώσει στρατιωτικά τη Λήμνο και τη Σαμοθράκη. Δυστυχώς, η ελληνική πλευρά δεν προέβη σε μια ανάλογη επίσημη δήλωση. Επίσης, αντίθετα από την Τουρκία, η οποία ανακατέλαβε τις αφοπλισμένες ζώνες, προτού ακόμη στεγνώσει το μελάνι της υπογραφής της Σύμβασης του Μοντρέ, η Ελλάδα καθυστέρησε να επαναστρατιωτικοποιήσει τα δύο νησιά -παρά το γεγονός ότι ο Πολίτης δήλωνε με σιγουριά στον Μεταξά ότι ο άμεσος επανεξοπλισμός τους δεν θα προκαλούσε αντίδραση ούτε από τις Μεγάλες Δυνάμεις ούτε από την Άγκυρα- και αφού προηγήθηκε η κατάθεση των κυρωτικών οργάνων και η σχετική ενημέρωση προς τις Δυνάμεις.

Ένα ακόμη στοιχείο που δηλώνει την ανεπαρκή προπαρασκευή της ελληνικής αντιπροσωπείας αποτελεί η έλλειψη αρχειακού υλικού που να ενημερώνει για την πορεία των διαπραγματεύσεων που διεξήχθησαν στη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ. Για τη συγγραφή τους στηριχθήκαμε κυρίως στα ίδια τα πρακτικά της συνδιάσκεψης, σε βρετανικό αρχειακό υλικό και στη σχετική βιβλιογραφία. Ωστόσο, παρατηρήσαμε ότι μολονότι οι φάκελοι της Υπηρεσίας του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών είναι πλούσιοι σε έγγραφα, τα οποία αναφέρονται στα προηγηθέντα του Μοντρέ, εντούτοις δεν υπάρχουν στοιχεία επαρκή που να διαφωτίζουν τη στάση της Ελλάδας στο Ζήτημα των Στενών κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης. Η Καθηγήτρια Δόμνα Δοντά στις καταληκτικές παρατηρήσεις της μονογραφίας της αναφέρει τα θετικά αποτελέσματα που παρήγαγε το κείμενο της Σύμβασης του Μοντρέ για την Ελλάδα και συγκεκριμένα την επαναστρατιωτικοποίηση της Λήμνου και της Σαμοθράκης, η οποία θα διασφάλιζε την άμυνα της χώρας από μια ενδεχόμενη ιταλική επίθεση¹⁶⁶⁸. Ωστόσο, η πρόην προϊσταμένη της Υπηρεσίας του Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου δεν προβαίνει στην αξιολόγηση της στάσης της ελληνικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη, πέρα από ορισμένες αναφορές, οι οποίες έχουν πληροφοριακό κυρίως χαρακτήρα. Αντίθετα, αξιοποιεί σε μεγάλο βαθμό τα συμπεράσματα, στα οποία είχε καταλήξει ο Πολίτης για το έργο της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ, τα οποία συμπεριλάβαμε στην παρούσα μελέτη¹⁶⁶⁹.

Τα έγγραφα των σχετικών φακέλων της Συνδιάσκεψης του Μοντρέ φέρουν καταληκτική ημερομηνία την 8^η Ιουλίου 1936 (όταν συζητείτο το βρετανικό προσχέδιο) και ελάχιστα από αυτά αποτελούν άμεσες «ανταποκρίσεις» από την ελβετική πόλη, είτε με τη μορφή τηλεγραφημάτων ή αναφορών. Η βασική πηγή πληροφοριών για τις διαπραγματεύσεις της συνδιάσκεψης προέρχεται από δημοσιεύματα του ελληνικού τύπου¹⁶⁷⁰ και από μεταφρασμένα άρθρα βουλγαρικών εφημερίδων, που αποτελούν δευτερογενείς πηγές και αποστέλλονταν στο Υπουργείο Εξωτερικών

¹⁶⁶⁸ Dontas, *Greece and Turkey*, σ. 149.

¹⁶⁶⁹ Ο.π., σ. 150, 151. Για τις συμπερασματικές παρατηρήσεις του Πολίτη βλ. επίσης στην παρούσα εργασία, σ. 500-503.

¹⁶⁷⁰ Βλ. σχετικά ΔΙΑΥΕ/1938/58/2. Τα εν λόγω δημοσιεύματα (το πολύ 30) καλύπτουν την περίοδο από 16/04/1936 - 15/07/1936.

από την ελληνική πρεσβεία στη Σόφια· επίσης, από άλλα διάσπαρτα έγγραφα, τα οποία περιέχουν μόνο γενικές πληροφορίες και δεν αφορούν απαραίτητα την Ελλάδα. Στη Λωζάννη τούτο δεν συνέβαινε. Εκεί, η ελληνική αντιπροσωπεία μεριμνούσε πάντοτε να ενημερώνει σε καθημερινή σχεδόν βάση το Υπουργείο Εξωτερικών για την εξέλιξη των διαπραγματεύσεων που αφορούσαν τα Στενά, παρέχοντας, συνεπώς, στον ερευνητή ένα αξιόλογο πλούτο πληροφοριών. Η έκθεση του Πολίτη αποτελεί ένα ανεκτίμητο κειμήλιο ιστορικής αξίας για τη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ, αλλά και εκείνη περιγράφει τα βασικά σημεία των διαβουλεύσεων που έλαβαν χώρα κυρίως στην ολομέλεια.

Η γενική εντύπωση που έχουμε αποκομίσει είναι ότι η απουσία στοιχείων από τη συνδιάσκεψη και, μάλιστα, τη στιγμή που εκείνη άρχισε να αποκτά μεγαλύτερο ενδιαφέρον, οφείλεται από τη μια μεριά σε αυτή, ακριβώς, την έλλειψη σωστής προετοιμασίας της ελληνικής πλευράς και από την άλλη στην απόφαση της κυβέρνησης να ακολουθήσει μετριοπαθή και συγκρατημένη πολιτική, η οποία όμως έκλινε προς την υιοθέτηση των τουρκικών θέσεων. Το ερώτημα, επομένως, που τίθεται από τις παραπάνω παρατηρήσεις είναι αν η «αποχή» και η έλλειψη μιας δυναμικής τοποθέτησης της ελληνικής αποστολής κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης οφειλόταν στην «αδιαφορία» της ελληνικής κυβέρνησης στο ζήτημα της αναθεώρησης του καθεστώτος των Στενών ή αποτελούσε συνειδητή πολιτική του επικεφαλής της.

Προτού απαντηθεί το ερώτημα, θεωρούμε ότι εκείνο που έχει ιδιαίτερη σημασία και αξίζει να επισημανθεί είναι ότι ο Μεταξάς τόσο με την ιδιότητα του στρατιωτικού όσο και με εκείνη του επικεφαλής της ελληνικής διπλωματίας κατείχε όσο λίγοι -ήδη από την εποχή του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου- το Ζήτημα των Στενών σε βάθος και, μάλιστα, είχε λάβει μέρος ο ίδιος σε σχετικές συζητήσεις στους μήνες που προηγήθηκαν της συνδιάσκεψης. Επομένως, ήταν αδύνατο να μην έχει διαμορφώσει άποψη για το θέμα και να μην γνωρίζει εκ των έσω τα τεκταινόμενα. Το πιθανότερο είναι ότι ο Μεταξάς πιθανώς να έκρινε ότι οι ελληνο-τουρκικές σχέσεις δεν θα έπρεπε να διαταραχθούν στο ελάχιστο και ότι η Ελλάδα στο Μοντρέ θα έπρεπε απλά να περιοριστεί στα κέρδη που θα αποκτούσε από την κατάργηση των αποστρατιωτικοποιημένων ζωνών και να μην επιμείνει περισσότερο σε άλλα θέματα, όπως στην πλήρη κατάργηση των τελών ή στην κατάργηση της Επιτροπής των Στενών. Η «σιωπή» της ελληνικής αντιπροσωπείας στη συνδιάσκεψη και η συγκαταβατικότητα της επιβεβαιώνουν ότι η εγκαρδιότητα των ελληνο-τουρκικών σχέσεων προείχε από οποιαδήποτε διεκδίκηση αξιώσεων. Χαρακτηριστικά είναι τα δημοσιεύματα των εφημερίδων *Πατρίς* (10 Ιουλίου 1936) και *Ελεύθερον Βήμα* (10 Ιουλίου 1936), τα οποία ενισχύουν την άποψή μας για τη στάση της Ελλάδας. Η *Πατρίς* σε άρθρο της έγραφε σχετικά:

«[...] Μόνη η Ελλάς η οποία υπέρ πάσαν ίσως Δύναμιν ενδιαφέρεται δια την εμπορικήν ναυτιλίαν την χρησιμοποιούσαν τα Στενά τηρεί σιγήν ιχθύος, επαναπαυομένη προφανώς εις τας διαβεβαιώσεις του κ. Ρουσδή Αράς. [...]»¹⁶⁷¹.

Το *Ελεύθερον Βήμα*, με τη σειρά του, αποδίδει τα εύσημα στην τουρκική κυβέρνηση για τη μείωση των φόρων και εξαίρει την ελληνο-τουρκική φιλία:

«Η χειρονομία της Τουρκίας, όπως δεχθή δια την ελληνικήν ναυτιλίαν μειωμένα κατά το ήμισυ τέλη διοδίων εκ των Στενών είναι αποτέλεσμα της εγκαρδιότητος της ελληνοτουρκικής φιλίας και των διαθέσεων της τουρκικής κυβερνήσεως να στερεώσει την φιλίαν αυτήν επί απτών πλεονεκτημάτων κατά την οικονομικήν συνεργασίαν των δύο λαών. Την διευκόλυνσιν ταύτην της Τουρκίας προς την ναυτιλίαν μας είμεθα βέβαιοι ότι θα είχομεν και αν δεν παρενέπιπτε το ζήτημα των Στενών εις την διάσκεψιν του Μοντραί. Αλλά το γεγονός ότι εξηγγέλθη ενώπιον της διεθνούς κοινής γνώμης, προσδίδει εις την τουρκικήν χειρονομίαν έτι μεγαλειτέραν αξίαν, διότι κατέστη και διεθνώς αισθητή η εγκαρδιότης της ελληνοτουρκικής φιλίας και η συνεργασία των δύο χωρών και πέραν των σημείων επαφής των εις την εν λόγω διάσκεψιν.»¹⁶⁷².

Η Ελλάδα προσήλθε στο Μοντρέ σίγουρη ότι θα κατοχύρωνε τα κυριαρχικά της δικαιώματα στα δύο νησιά του Αιγαίου. Ίσως η πολιτική ηγεσία και οι υπηρεσιακοί παράγοντες του Υπουργείου Εξωτερικών ή του ΓΕΝ να θεωρούσαν ότι οι εκ των προτέρων προφορικές και έγγραφες εγγυήσεις της Τουρκίας αρκούσαν για να ικανοποιηθούν τα νόμιμα αιτήματά της. Όλες, εξάλλου, οι πρωτοβουλίες για την ανακίνηση του Ζητήματος των Στενών είχαν προέλθει αποκλειστικά από την Τουρκία, μολοντί η Ελλάδα θα μπορούσε και εκείνη να αναδείξει -τουλάχιστον από το 1935 και εξής- σε επίπεδο διμερών συνομιλιών το ζήτημα της αποστρατιωτικοποίησης της Λήμνου και της Σαμοθράκης και να υπάρξει μία ελληνο-τουρκική «συνέργεια» στο ζήτημα της αναθεώρησης του καθεστώτος των Στενών. Αντ' αυτού, οι ελληνικές διπλωματικές αρχές στο εξωτερικό δεν έθιγαν το ζήτημα, αλλά απλώς ενημέρωναν την Αθήνα για την εξέλιξη των συνομιλιών που διενεργούνταν στις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες, στην Άγκυρα και στη Μόσχα.

Οι ελληνικές κυβερνήσεις από το 1923 και εξής δεν διαμόρφωσαν πολιτική στο Ζήτημα των Στενών ούτε ως προς τη στρατηγική του διάσταση, αλλά ούτε και ως προς την οικονομική του. Τα γεγονότα που οδήγησαν στην αναθεώρηση του καθεστώτος της Λωζάννης δεν μπορούν να εκληφθούν ως ευκαιρίες, τις οποίες εκμεταλλεύθηκε η Ελλάδα για να προβάλλει το θέμα των δύο νησιών. Αντίθετα, το δικαίωμα επαναστρατιωτικοποίησης της Λήμνου και της Σαμοθράκης υπήρξε

¹⁶⁷¹ ΔΙΑΥΕ/1938/58/2.

¹⁶⁷² ΔΙΑΥΕ/1938/58/2.

φυσική απόρροια της κατάργησης του καθεστώτος του 1923, χωρίς η ελληνική πλευρά να εμπλακεί ενεργά. Τελικά, η Ελλάδα στο Μοντρέ πέτυχε τον στόχο αυτό, ενώ παράλληλα δεν ανακινήθηκε το ζήτημα της βουλγαρικής εξόδου στο Αιγαίο. Ο μεγάλος κερδισμένος όμως ήταν η Τουρκία, η οποία στη Συνδιάσκεψη του Μοντρέ εκμεταλλευόμενη την ενδοτικότητα της Μεγάλης Βρετανίας και τη φιλική στάση της ελληνικής κυβέρνησης εξυπηρέτησε με τον καλύτερο δυνατό τρόπο τα συμφέροντά της.

Εν κατακλείδι, η στάση αυτή της Μεγάλης Βρετανίας μπορεί να ερμηνευθεί ως η διάθεσή της να μην είναι αυτή που θα «πυροδοτούσε» την εκδήλωση μιας μονομερούς ενέργειας από την πλευρά της Τουρκίας, γεγονός το οποίο θα μπορούσε να αποτελέσει πρόφαση ή παράδειγμα για άλλες χώρες στις οποίες υπήρχε εμφανής ή υφέρπουσα η αναθεωρητική διάθεση. Η ίδια ερμηνεία θα μπορούσε να αξιοποιηθεί και για την περίπτωση της Ελλάδας: μία «επιθετική» συμπεριφορά προς την Τουρκία κατά τη διάρκεια της συνδιάσκεψης στο Μοντρέ που θα καθυστερούσε την εξέλιξη των συζητήσεων και πιθανότατα θα επηρέαζε και το αποτέλεσμα (με δεδομένη και τη διάθεση-στάση άλλων χωρών που συμμετείχαν σε αυτή), μπορούσε ίσως να προκαλέσει την πολιτική-διπλωματική της απομόνωση αλλά και να αναζωπυρώσει διεκδικήσεις σε βάρος της (Ιταλία, Βουλγαρία).

ΠΗΓΕΣ - ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. ΑΔΗΜΟΣΙΕΥΤΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ελληνικές

α) Διπλωματικό και Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΔΙΑΥΕ), Κεντρική Υπηρεσία, Αθήνα

1923

1923/15/1 (Περί Τουρκίας)

1923/15/3 (Περί Τουρκίας)

1923/32/8 (Πολιτικές εξελίξεις στο εσωτερικό ευρωπαϊκών και αμερικανικών κρατών)

1923/46/1 (Τύπος)

1923/47/1 (Δελτίο επιθεώρησης Τουρκικού Τύπου)

1924

1924/A/5/VI/5 (Περί Τουρκίας / Ιανουάριος 1924 - Φεβρουάριος 1924)

1924/A/5/VI/6 (Περί Τουρκίας / Μάρτιος - Απρίλιος)

1924/A/5/VI/7 (Περί Τουρκίας / Μάιος - Ιούνιος - Ιούλιος 1924)

1924/A/5/Ια (Αγγλία και Αποικία: Κύπρος και Αίγυπτος)

1924/Γ/101/2 (Δημοσιεύματα Βαλκανικού και Τουρκικού Τύπου)

1924/Γ/101/3 (Τύπος)

1924/Γ/101/5 (Δημοσιεύματα Γαλλικού Τύπου)

1924/Γ/109/2 (Τύπος. Διάφορα Ειδήσεις)

1924/Γ/109/11 (Τύπος)

1924/Γ/109/12 (Τύπος)

1925

1925/A/5/VII/2 (Περί Ρωσίας. Γενικά Εκθέσεις Πρεσβείας Μόσχας)

1925/A/8/1 (Στρατιωτικά πληροφορία περί Τουρκίας, Ρωσίας, Ιταλίας κ.λ.π.)

1925/A/8/2 (Στρατιωτικά και Ναυτικά Πληροφορία Ι)

1925/A/8/3 (Στρατιωτικά και Ναυτικά Πληροφορία ΙΙ)

1925/Γ/66,1 (Ελληνοτουρκικές Σχέσεις - Δελτία Τύπου Αγκύρας)

1925/Γ/66,3 (Γενικά Εκθέσεις Πρεσβείας Αγκύρας)
1925/Γ/66,14 (Δημοσιεύματα Αγκύρας δια την εν Ελλάδι κατάστασιν)
1925/ΚΤΕ/5 (Πρακτικά Συνεδριάσεων της 35^{ης} Συνόδου του Συμβουλίου της ΚΤΕ)

1926

1926/7/1 (Συνάντηση Υπουργών Εξωτερικών ΕΣΣΔ - Τουρκίας)
1926/7/4 (Διμερείς συμφωνίες μεταξύ Ευρωπαϊκών κρατών)
1926/7/7 (Διμερείς συμφωνίες μεταξύ Ευρωπαϊκών κρατών)
1926/7/8 (Διμερείς συμφωνίες μεταξύ Ευρωπαϊκών κρατών)
1926/7/9 (Διμερείς συμφωνίες μεταξύ Ευρωπαϊκών κρατών)
1926/8/5 (Σχέσεις Ελλάδα - Τουρκίας)
1926/15/1 (Γενικές Εκθέσεις Πρεσβείας στην Άγκυρα)
1926/16/6 (Τύπος: Ανακοινώσεις και Ειδήσεις Πολιτικής Φύσεως)
1926/27/1 (Τουρκία - στρατιωτικά ζητήματα)
1926/51/6 (Σχέσεις Βουλγαρίας - Τουρκίας)

1927

1927/11/1 (Αγγλοσοβιετικές Σχέσεις)
1927/14/7 (Βαλκανική Ομοσπονδία)
1927/18/3 (Σχέσεις Ρωσίας - Σερβίας, Τουρκίας, Τσεχοσλοβακίας, Περσίας)
1927/28/7 (Γενικές Εκθέσεις Πρεσβείας Αγκύρας)

Πρεσβεία Ρώμης (1923-1927)

1923/3 (τμήμα 1/4, Δελτία Πληροφοριών)
1925/5/1 (Αλληλογραφία ΥΠΕΞ - Πρεσβείας)
1927/1/4 (Στρατιωτικός Ακόλουθος)

1928

1928/1/1 (Πολιτικά Ζητήματα Γενικής Φύσεως)
1928/29/5 (Σχέσεις Ελλάδας - Ιταλίας - Τουρκίας / Δημοσιεύματα Τύπου)
1928/62/1 (Διαπραγματεύσεις προς σύναψη Ελληνο - Ιταλο - Τουρκικού Συμφώνου του έτους 1928)

1929

1929/Α/3/Ιθ (Σχέσεις Αγγλίας - Τουρκίας)

1929/ Β΄ Πολιτική 1929-1932 (Εκθέσεις Τουρκίας)

1930

1930 / Α΄ Πολιτική (Διάφορα Πολιτικά, 1928-1930)

1930/A/3 (Γενικά Εκθέσεις)

1930/A/3/γ3 (Γενικά Πολιτικά Ζητήματα)

1930/A/3/12 (Σχέσεις Ιταλίας μετά διαφόρων Κρατών)

1930/A/7 (Ρουμανία)

1930/A/15 (Πληροφορίες στρατιωτικής και ναυτικής φύσεως)

1930/A/16 (Στρατιωτικά και ναυτικά προμήθειαι και σχετικά αποστολαί εξωτερικού)

1930/A/15, A/16 (Διάφορα Πολιτικά, 1929-1930)

1930/A/17 (Στρατιωτικά και λοιπά οργανωτικά αποστολαί εν Ελλάδι)

1930/B/27 (Αγγλο-Ρωσικές Σχέσεις, Φάκελος 1^{ος}, 1929-1930)

1930/B/27/1 (Εκθέσεις Πρεσβείας Μόσχας, Φάκελος 1^{ος})

1930/B/27/II (Δελτίο Τύπου Μόσχας, 1930)

1930/B/27/V (Ρωσοτουρκικές Σχέσεις, 1929-1930)

1930/B/28/V (Είσοδος Τουρκίας εις την ΚΤΕ, 1926-1927 και 1930)

1930/B/28/VII (Ναυτικοί Εξοπλισμοί Τουρκίας και Ελλάδας)

1931

1931/A/3/ΓΕ (Γενικά Εκθέσεις Υπουργείου και Πρεσβειών)

1931/B/8/II (Μηνιαίες Εκθέσεις Πρεσβείας Μόσχας)

1931/B/27/II (Εκθέσεις και Δελτία Τύπου Πρεσβείας Μόσχας)

1931/B/28 (Μελέτη και κατεύθυνσις των πολιτικών ζητημάτων των εχόντων σχέσιν με την Τουρκίαν)

1932

1932/A/3 (Ταξείδιον του κ. Μουσάνωφ εις Άγκυραν / 1931-1932)

1932/A/3 (Δημοσιεύματα Ευρωπαϊκού Τύπου / Τουρκικού Τύπου / Εκθέσεις ΚΤΕ / Ειδήσεις ξένων πρακτορείων)

1932/A/3/ΓΕ (Ελληνο-Βουλγαρικά Σχέσεις)

1932/A/3/12 (Σχέσεις Ιταλίας με Ρουμανία, Τουρκία)

1932/B/1 (Μελέτη και παρακολούθησις προβλημάτων που αφορούν στην Τουρκία)

1932/B/1/VI (Είσοδος Τουρκίας στην ΚΤΕ)

1932/B/8/A (Ρωσο-Ρουμανικά Σχέσεις)

1933

1933/A.A.K. 8 (Σύμφωνον του Ευξείνου)

1933/A/1/I (1929-1933. Ελληνοτουρκικά και Ελληνοβουλγαρικά θέματα / Εξοπλισμός του τουρκικού στρατού)

1933/A/3/II (Σύμβασις Λονδίνου περί του ορισμού του επιτιθεμένου εις τας διεθνείς ρήξεις)

1933/A/3/IV (Ελληνο - Τουρκοβουλγαρικά / Μάρτιος - Αύγουστος 1933)

1933/A/3/XVI (Ελληνο - Τουρκο - Βουλγαρικά Εκθέσεις)

1933/A/3/XVII (Γενικά Πολιτικά Ζητήματα)

1933/A/18/3 (Διάσκεψις Αφοπλισμού)

1933/A/18/7 (Διάσκεψις Αφοπλισμού)

1933/A/18/9 (Ελληνοτουρκική συνεργασία εις την Συνδιάσκεψιν του Αφοπλισμού / Στενά)

1933/B/1/III (Τμήμα Τουρκίας / Επιτροπή Στενών)

1933/B/6/II (Ναυτιλία, Λιμενικά, Φαρικά Τουρκίας)

1934

1934/A.A.K. 2 (Περί του Αφοπλισμού)

1934/A.A.K. 5 (Συνοπτικά Δελτία Εκθέσεων Πρεσβειών)

1934/A/3/10 (Γενικά Πολιτικά Ζητήματα)

1934/A/3/11 (Δημοσιεύματα επί του Βαλκανικού Συμφώνου)

1934/A/3/12 (Σχέσεις Ιταλίας μετά διαφόρων Κρατών)

1934/A/6/III/1 (Εξοδος της Βουλγαρίας εις το Αιγαίον)

1934/A/15 (Στρατιωτικά και Ναυτικά Πληροφορία)

1934/B/1 (Μελέτη και παρακολούθησις των πολιτικών ζητημάτων των αφοπόντων την Τουρκία)

1935

1935/A.A.K.23 (Δελτία Εκθέσεων Πρεσβειών)

1935/A.A.K.24 (Εξωτερική Πολιτική / Αντίγραφα 1933-1935)

1935/A.A.K.34 (Εκθεση Πιπινέλη για Ελληνική Εξωτερική Πολιτική)

1935/A/I (Σχετικά με επανεξοπλισμό Στενών)

1935/A/I/2 (Διάφορα Πολιτικά Ζητήματα)

1935/A/I/3 (Κατάργησις στρατιωτικών όρων συνθηκών και στάσις Ελλάδος έναντι κινήσεως ταύτης)

(Ειδικός Φάκελος / Επιτροπή Στενών 1930-1935)

1936

- 1934/A.A.K.3 (σημ. Ο φάκελος περιέχει δημοσιεύματα της *Καθημερινής* του Απριλίου - Μαΐου του 1936)
- 1936/B/I/T (Σύμβασις Στενών 1936)
- 1936/1/1 (Συνδιάσκεψις Montreux / «Επανοχύρωσις Στενών», Φάκελος Β' [17/03/1936 - 02/05/1936])
- 1936/1/2 (Συνδιάσκεψις Montreux / Φάκελος Στενών Γ' [04/05/1936 - 08/07/1936])
- 1936/2/11 (Σχέσεις Ελλάδος - Τουρκίας)
- 1936/12/1 (Εξωτερική Πολιτική Τουρκίας)
- 1936/12/2 (Σχέσεις Σοβιετικής Ένωσις - Τουρκίας)
- 1936/12/3 (Τουρκία: Εξωτερικές Σχέσεις)
- 1936/13/3 (Τύπος Τουρκίας)
- 1936/15/3 (Βαλκανικό Σύμφωνο: Ελληνικός και Ξένος Τύπος)
- 1936/22/1 (Βουλγαρία και Αιγαίο)
- 1936/27/2 (Δελτία Τύπου Βουλγαρίας)
- 1936/31/6 (Σύστημα Συνθηκών Λοκάρνο)
- 1936/32/4 (Αντίκτυπος συμφωνίας Γερμανίας - Αυστρίας)
- 1936/35/1 (Μεγάλη Βρετανία)
- 1936/35/2 (Σχέσεις Μεγάλης Βρετανίας - Τουρκίας)
- 1936/37/1 (Ιταλία: Εξωτερική Πολιτική)
- 1936/39/3 (Ιταλο-Αιθιοπικό Ζήτημα: Στάσις Μεγάλης Βρετανίας)
- 1936/40/1 (Ιταλο-Αιθιοπικό Ζήτημα: Στάσις Γιουγκοσλαβίας, Πολωνίας, Τουρκίας)
- 1936/41/2 (Σχέσεις Ε.Σ.Σ.Δ. - Τουρκίας)
- 1936/42/2 (Δελτία Σοβιετικού Τύπου)
- 1936/56/2 (Τουρκία)
- 1936/56/3 (Εκθέσεις έλληνα Πρεσβευτή στη Γαλλία για ζητήματα Διεθνούς Πολιτικής)
- 1936/65/3 (Συνθήκη Montreux: Καταγραφή εγγράφων)

1937

- 1937/75/2 (Πολιτικές Εκθέσεις Πρεσβείας Παρισίων)

1938

1938/58/2 (Συνθήκη Montreux. Τύπος)

β) Γενικό Επιτελείο Στρατού, Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, Αθήνα

Κατηγορία: Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος

Έτος: 1935

Φάκελος: 741 / Υποφάκελος: KB / Αύξων Αριθμός: 3

Βρετανικές

The National Archives, Records of the Cabinet Office:

CAB 23: War Cabinet and Cabinet: Minutes (Subseries: Cabinet / Subseries: Conclusions)

CAB 24: War Cabinet and Cabinet: Memoranda (CP Series)

2. ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ελληνικές

α) Πρακτικά

Εφημερίς της Κυβερνήσεως:

Τεύχος Α', αρ. φύλ. 239, 25/08/1923

Τεύχος Α', αρ. φύλ. 333, 07/08/1936.

Τεύχος Α', αρ. φύλ. 146, 21/04/1937.

Τεύχος Α', αρ. φύλ. 546, 18/12/1936.

Υπουργείο των Εξωτερικών:

1) *Συνθήκη Ειρήνης μεταξύ των Συμμάχων και Συνησπισμένων Δυνάμεων και της Τουρκίας υπογραφείσα εν Σέβραις τη 28 Ιουλίου / 10 Αυγούστου 1920*, Αθήνα, Εθνικόν Τυπογραφείον, 1920.

2) *Πράξεις που υπογράφηκαν στη Λωζάννη στις 30 Ιανουαρίου και 24 Ιουλίου 1923*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1993.

3) *1919-1940: Ελληνικά Διπλωματικά Έγγραφα*, τόμος Γ': *Ελλάς - Τουρκία, Συνδιάσκεψη της Λωζάνης 20 Νοεμβρίου 1922 - 24 Ιουλίου 1923*, Αθήνα, Εθνικό Τυπογραφείο, 1994.

β) Τύπος

Αθηναϊκά Νέα, Βραδυνή, Εθνική, Έθνος, Ελεύθερον Βήμα, Ελεύθερος Άνθρωπος, Εστία, Καθημερινή, Πρωΐα, Ριζοσπάστης.

Ξενόγλωσσες

α) Πρακτικά

Actes de la conférence de Montreux [concernant le régime des Détroits] : 22 juin - 20 juillet 1936: compte rendu des séances plénières et procès-verbal des débats du comité technique / [introduction par Th. Aghnides], Paris, 1936.

Great Britain, Turkey No. 1 (1923), *Lausanne Conference on Near Eastern Affairs, 1922-1923: Records of Proceedings and Draft Terms of Peace* [With Map].

T.C. Resmî Gazete (*Επίσημη Εφημερίδα της Τουρκικής Δημοκρατίας*), αρ. 3371, Άγκυρα, 01/08/1936.

United Kingdom, Hansard Parliamentary Debates, House of Commons:

volume 290, column 1324, 11/06/1934.

volume 301, column 1135, 09/05/1935.

volume 311, column 29, 29/04/1936.

volume 314, column 2025, 15/07/1936.

volume 315, columns 1119-1121, 27/07/1936.

β) Συλλογές Εγγράφων

Anderson, M. S. (επιμ.), *The Great Powers and the Near East 1774-1923*, London, Edward Arnold, 1970.

Bourne Kenneth, Cameron Watt D. and Partridge Michael (γενική επιμ.), *British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers From the Foreign Office Confidential Print, Part II: From the First to the Second World War, Series B: Turkey, Iran and the Middle East, 1918-1939*, volume 30: *Turkey, July 1923 - March 1927*, volume 33: *Turkey, December 1932 - November 1935*, volume 34: *Turkey, January 1936 - December 1937*, University Publications of America, 1997.

Degras, Jane (επιμ.), *Soviet Documents on Foreign Policy*, volume II: 1925-1932, Oxford University Press, 1952, volume III: 1933-1941, Oxford University Press, 1953.

- Hurewitz, J. C., *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record: 1535-1914*, volume I, Princeton, New Jersey, D. Van Nostrand Company, Inc., 1958.
- Medlicott, W. N., Dakin, Douglas and Lambert M. E. (επιμ.), *Documents on British Foreign Policy, First Series*, volume XVIII, London, Her Majesty's Stationery Office, 1972.
- Medlicott, W. N., Dakin, Douglas and Lambert M. E. (επιμ.), *Documents on British Foreign Policy, Series IA*, volume VII: *German, Austrian and Middle Eastern Questions, 1929-1930*, London, Her Majesty's Stationery Office, 1976.
- Medlicott, W. N., Dakin, Douglas and Lambert M. E. (επιμ.), *Documents on British Foreign Policy, Second Series*, volume XV: *The Italo-Ethiopian War and German Affairs, October 1935 - February 1936*, London, Her Majesty's Stationery Office, 1976.
- Medlicott, W. N., Dakin, Douglas and Lambert M. E. (επιμ.), *Documents on British Foreign Policy, Second Series*, volume XVI: *The Rhineland Crisis and the Ending of Sanctions, March - July, 1936*, London, Her Majesty's Stationery Office, 1977.
- Woodward, E. L. and Butler, Rohan (επιμ.), *Documents on British Foreign Policy, Second Series*, volume VII: 1929-1934, London, Her Majesty's Stationery Office, 1958.

3. ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ - ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ

- Morgenthau, H., *Τα Μυστικά του Βοσπόρου*, Εκδόσεις Τροχαλία, Αθήνα 1998 (τρίτη έκδοση).
- Nicolson, Harold, *Curzon: The Last Phase 1919-1925. A Study in Post-War Diplomacy*, London, Constable and Co Ltd., 1934.
- The Rt. Hon. the Earl of Avon K. G., P. C., M. C., *The Eden Memoirs: Facing the Dictators*, London, Cassel & Company, 1962.
- Viscount Grey of Fallodon, K. G., *Twenty-Five Years 1892-1916*, volume I, London, Hodder and Stoughton Limited, 1925.

4. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

α) Ελληνόγλωσσα Δημοσιεύματα

- Alantar, Özden Zeynep, «Η Τουρκική Εξωτερική Πολιτική κατά την περίοδο της Κοινωνίας των Εθνών», στο *Μύθος και Πραγματικότητα: ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής*, τόμος Α', Αθήνα, Infoγνώμων, 2001, σ. 107-148.

- Αλεξανδρή, Αλέξης, «Το Ιστορικό Πλαίσιο των Ελληνοτουρκικών Σχέσεων 1923-1954» στο Αλεξανδρή, Αλέξης και άλλοι, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα, «Γνώση», 1991 (2η έκδοση).
- Αναστασιάδου, Ιφιγένεια, *Ο Βενιζέλος και το Ελληνοτουρκικό Σύμφωνο Φιλίας του 1930*, Αθήνα, Φιλιπότης, 1982.
- Βερέμης, Αθανάσιος, «Η Αντεπανάσταση του 1923 και η ανακήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941*, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 271-296.
- Βισβίζη-Δοντά, Δόμνα, «Ανατροπή Ισορροπιών στα Στενά: Η Μυστική Συμφωνία της Κωνσταντινούπολης του 1915», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος 8, 1990, σ. 123-141.
- Βισβίζη-Δοντά, Δόμνα, *Ανατολική Μεσόγειος. Πολιτική και Οικονομική σημασία μιας θάλασσας (1815-1914)*, Αθήνα, Αντ. Ν. Σάκκουλας 2005.
- Carr, Edward Hallet, *Ιστορία της Σοβιετικής Ένωσης, 1917-1923*, τόμος 3^{ος}, Αθήνα, Υποδομή, 1978.
- Γιανουλόπουλος, Ιωάννης, «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις και πολεμικές επιχειρήσεις από το Νοέμβριο του 1920 ως το Μάιο του 1921» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941*, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 154-172.
- Γιανουλόπουλος, Ιωάννης, «Εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις από το Σεπτέμβριο του 1921 ως τον Αύγουστο του 1922» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941*, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 186-200.
- Γιανουλόπουλος, Ιωάννης, «Η Επανάσταση του 1922, η Δίκη των Εξ και η Συνθήκη της Λωζάννης», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941*, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 248-259.
- Γιανουλόπουλος, Ιωάννης, «Η Διεθνής Συνδιάσκεψη και η Συνθήκη της Λωζάννης», στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ΄: *Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941*, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 260-271.
- Γιανουλόπουλος, Γιάννης Ν., «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*». *Εξωτερική Πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική Καταστροφή*, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2003 (τέταρτη έκδοση).
- Clark, H. Christopher, *Οι Υπνοβάτες. Πώς η Ευρώπη πήγε στον πόλεμο το 1914*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Δεκέμβριος 2014.
- Δαφνής, Γρηγόριος, *Η Ελλάδα μεταξύ Δύο Πολέμων, 1923-1940*, τόμος 1^{ος}: *Ο Βενιζελισμός κυβερνά*, Αθήνα, Κάκτος, 1997.

- Διάλλα, Άντα, *Η Ρωσία απέναντι στα Βαλκάνια. Ιδεολογία και πολιτική στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Μάιος 2009.
- Διβάνη, Λένα, *Η εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947). Απόπειρα πατριδογνωσίας*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000 (πέμπτη έκδοση).
- Driault, Édouard, *Το Ανατολικό Ζήτημα από τις αρχές του έως τη Συνθήκη των Σεβρών*, Αθήνα, Κάτοπτρο, μέρος Α' (1997), μέρος Β' (2000).
- Zürcher, Erik Jan, *Σύγχρονη ιστορία της Τουρκίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σεπτέμβριος 2004.
- Ζωτιάδης, Γεώργιος Β., *Η Πολιτική των Δυνάμεων επί του Ζητήματος των Στενών (1908-1917)*, Επιστημονική Επετηρίς Σχολής Νομικών και Οικονομικών Επιστημών Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Τόμος ΙΕ', 1968.
- Holland Robert, Markides Diana, *Οι Βρετανοί και οι Έλληνες: Αγώνες εξουσίας στην ανατολική Μεσόγειο, 1850-1960*, Αθήνα, Πατάκης, 2007.
- Θεοδούλου, Χρίστος Α., *Η Ελλάδα και η Αντάντ. 1^η Αυγούστου 1914 - 25^η Σεπτεμβρίου 1916*, Χανιά, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», 2011.
- Καραμανλής, Κώστας Αλ., *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και οι εξωτερικές μας σχέσεις*, Αθήνα, Ελληνική Ευρωεκδοτική, 1986.
- Κιτσίκης, Δημήτρης, *Συγκριτική Ιστορία Ελλάδος και Τουρκίας στον 20^ο αιώνα*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1978.
- Κολιόπουλος, Ιωάννης Σ., *Παλινόρθωση, Δικτατορία, Πόλεμος 1935-1941. Ο βρετανικός παράγοντας στην Ελλάδα*, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 1985.
- Κονδύλης, Θάνος, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η Ελλάδα (1928-1932): Η Διπλωματική Πολιτική και η Οικονομία*, Αθήνα, Ταμβος, 2009.
- Κοραντής, Α. Ι., *Διπλωματική Ιστορία της Ευρώπης (1919-1955)*, τόμος Α': *Η Χωλαίνουσα Ειρήνη (1919-1933)*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, 1968.
- Κούμας, Μανόλης, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και το Ζήτημα της Ασφάλειας στη Νοτιοανατολική Ευρώπη 1933-1936*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, Φεβρουάριος 2010.
- Κούμας, Μανόλης, *Μικρά Κράτη, Συλλογική Ασφάλεια, Κοινωνία των Εθνών: Η Ελλάδα και το Ζήτημα του Αφοπλισμού 1919-1934*, Λευκωσία, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου, 2012.
- Κτιστάκης, Γιάννης, «Η εφαρμογή της Συνθήκης της Λωζάννης για τις μη Μουσουλμανικές μειονότητες στην Τουρκία: Η περίπτωση των βακουφίων» στο Παζαρτζή Φωτεινή, Αντωνόπουλος Κωνσταντίνος, *90 Χρόνια από τη Συνθήκη της Λωζάννης. Η λειτουργία της Συνθήκης υπό το φως των εξελίξεων μετά το 1923*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 2014, σ. 265-278.

- Λάσκαρις, Μ. Θ., *Το Ανατολικόν Ζήτημα 1800-1923*, τόμος Α' (1800-1878), Θεσσαλονίκη, Πουρνάρας 1978.
- Λάσκαρις, Σ. Θ., *Διπλωματική Ιστορία της Ελλάδος 1821-1914*, Αθήνα, Δημ. Ν. Τζάκας - Στεφ. Δελαγραμμάτικας, 1947.
- Λεονταρίτης, Γεώργιος Β., *Η Ελλάδα στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο 1917-1918*, Αθήνα, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2005.
- Lewis, Bernard, *Η ανάδυση της σύγχρονης Τουρκίας*, τόμος Ι: *Τα στάδια της ανάδυσης*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2001.
- MacMillan, Margaret, *Οι Ειρηνοποιοί: Έξι μήνες που άλλαξαν τον κόσμο*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2005.
- Μίλλερ, Ουίλλιαμ, *Η Τουρκία καταρρέουσα. Ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από του έτους 1801 μέχρι του 1913*, μετάφραση Σπυρίδων Λάμπρου, Αθήνα, Δωδώνη 1994 (ανατύπωση της Α' Έκδοσης του 1914 του βιβλιοπωλείου της «Εστίας»).
- Μιρασγέτζης, Δημοσθένης (επιμ.), *Το Σύμφωνον της Κοινωνίας των Εθνών (Pacte de la Société des Nations). Μετάφρασις εις την Ελληνικήν, μετά του επισήμου Γαλλικού κειμένου και ευρετηρίου αλφαβητικού*, Αθήναι, Πανεπιστημιακόν Βιβλιοπωλείον Αλεξ. Ν. Κολόλου, 1930.
- Μιχαηλίδης, Ιάκωβος Δ., «Στρατηγικές επιλογές και διπλωματικές επιδιώξεις της τουρκικής αντιπροσωπείας στη Λωζάννη», στο Γεωργής, Γιώργος, Κυριακίδης, Χρίστος Κ., Χαραλάμπους, Χαράλαμπος Γ. (επιμ.), *Λωζάννη 1923: Διαχρονικές προσεγγίσεις και εκτιμήσεις*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2017, σ. 64-72.
- Μοσχόπουλος, Νικηφόρος, *Το Ζήτημα των Στενών. Συμβολή εις την Διπλωματικήν Ιστορίαν*, Αθήνα, 1926.
- Μουρέλος, Γιάννης, «Η Γαλλοτουρκική Προσέγγιση του 1921: Το Σύμφωνο Franklin-Bouillon και η Εκκένωση της Κιλικίας», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος 4, 1983, σ. 211-276.
- Μπριτζ, Φ. Ρ. - Μπούλεν, Ρ., *Οι Μεγάλες Δυνάμεις και το Ευρωπαϊκό Κρατικό Σύστημα 1815-1914*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1991.
- Νικολάου, Ιωάννης Σ., *Ο διάπλους των τουρκικών Στενών κατά τις διεθνείς συνθήκες και την πρακτική. Από τη Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή στο νέο κανονισμό διέλευσης*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 1995.
- Οικονόμου, Νικόλαος, «Ο Ναυτικός Αγώνας» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΔ': *Νεώτερος Ελληνισμός από 1881 ως 1913*, Εκδοτική Αθηνών, 1977, σ. 314-326.
- Οικονόμου, Νικόλαος, «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις Ιουνίου - Σεπτεμβρίου 1921» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΕ': *Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941*, Εκδοτική Αθηνών, 1978, σ. 172-184.

- Weber, Frank G., *Ο επιτήδειος ουδέτερος. Η Τουρκική Πολιτική κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στόχοι: Δωδεκάνησα - Κύπρος - Ανατολικό Αιγαίο - Ιράκ - Συρία - Κριμαία - Καύκασος*, Αθήνα, Θετίλη, Νοέμβριος 1993 (ε΄ έκδοση).
- Pavlowitch, Stevan K., *Ιστορία των Βαλκανίων 1804-1945*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, 2005.
- Παζαρτζί, Χουσεΐν, *Το καθεστώς αποστρατικοποίησης των νησιών του Ανατολικού Αιγαίου - Οικονομίδης, Κ. Π., Το νομικό καθεστώς των ελληνικών νησιών του Αιγαίου. Απάντηση σε τουρκική μελέτη*, Αθήνα, «Γνώση», 1989.
- Παξιμαδοπούλου-Σταυρινού, Μιράντα, *Η Δυτική Θράκη στην Εξωτερική Πολιτική της Βουλγαρίας. Το Ζήτημα της Βουλγαρικής Οικονομικής Διεξόδου στο Αιγαίο (1919-1923)*, Αθήνα, Gutenberg, 1997.
- Παπαδόπουλος, Στέφανος, «Η σημασία της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή» στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΑ΄: *Ο Ελληνισμός υπό Ξένη Κυριαρχία (περίοδος 1669-1821). Τουρκοκρατία - Λατινοκρατία*, Εκδοτική Αθηνών, 1975, σ. 58-85.
- Πετσάλης-Διομήδης, Νικόλαος, «1919: Τη Σμύρνη ή την Πόλη; Μια εναλλακτική πρόταση που ο Βενιζέλος απέρριψε μάλλον βεβιασμένα» στο Βερέμης, Θάνος και Δημητρακόπουλος, Οδυσσέας (επιμ.), *Μελετήματα γύρω από τον Βενιζέλο και την Εποχή του*, Αθήνα, Φιλιππότης, 1980, σ. 101-118.
- Πικρός, Ιωάννης Π., *Τουρκικός Επεκτατισμός: Από το Μύθο της Ελληνοτουρκικής Φιλίας στην Πολιτική για την Αστυνόμευση των Βαλκανίων 1930-1935*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1996.
- Ποτέμκιν, Β. Π. (επιμ.), *Ιστορία της Διπλωματίας*, 3^{ος} τόμος, Αθήνα, Γκοβόστης, 1946.
- Ριζάς, Σωτήρης, *Το Τέλος της Μεγάλης Ιδέας. Ο Βενιζελισμός, ο Αντιβενιζελισμός και η Μικρά Ασία*, Αθήνα, Καστανιώτης, 2015.
- Rogan, Eugene, *Η πτώση των Οθωμανών. Ο Μεγάλος Πόλεμος στη Μέση Ανατολή, 1914-1920*, Αθήνα, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Σεπτέμβριος 2016.
- Ροζάκης, Χρήστος Λ. - Μανωλοπούλου-Βαρβιτσιώτη, Κατερίνα (επιμ.), *Η Αποστρατικοποίηση των Ελληνοτουρκικών Συνόρων*, Αθήνα, Πάντειος Ανωτάτη Σχολή Πολιτικών Επιστημών, 1977.
- Ροζάκης, Χρήστος, «Το Διεθνές Νομικό Καθεστώς του Αιγαίου και η Ελληνοτουρκική Κρίση. Τα Διμερή και τα Διεθνή Θεσμικά Ζητήματα» στο Αλεξανδρής, Αλέξης και άλλοι, *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις 1923-1987*, Αθήνα, «Γνώση», 1991 (2η έκδοση).
- Ρούκουνας, Εμμανουήλ, *Διπλωματική Ιστορία, 19^{ος} αιώνας*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1975.
- Ρούκουνας, Εμμανουήλ, *Εξωτερική Πολιτική 1914-1923*, Αθήνα, Γρηγόρης, 1983.
- Ρούκουνας, Εμμανουήλ, *Διεθνές Δίκαιο*, τεύχος δεύτερο: *Το Κράτος και το Έδαφος - Το δίκαιο της θάλασσας*, Αθήνα - Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας 2006 (δεύτερη έκδοση).

- Σακελλαρόπουλος, Κωνσταντίνος Μ., *Η Σκιά της Δύσεως. Ιστορία μιας Καταστροφής*, Εκάτη, Ιούνιος 2009.
- Σακκάς, Γιάννης Δ., *Το Παλαιστινιακό, μέρος Α΄: Ο Σιωνισμός, οι Άραβες και ο Διεθνής Παράγοντας 1882-1948*, Αθήνα, Πατάκης, Οκτώβριος 2005.
- Σαρρής, Νεοκλής, *Εξωτερική Πολιτική και Πολιτικές Εξελίξεις στην Πρώτη Τουρκική Δημοκρατία. Η άνοδος της Στρατογραφειοκρατίας (1923-1950)*, Αθήνα, Γόρδιος, 1992.
- Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Οργάνωση της Διεθνούς Κοινωνίας: Ιστορική Επισκόπηση*, Θεσσαλονίκη, Σάκκουλας, 1996.
- Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Η Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1900-1945*, τόμος πρώτος, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2005 (14η Έκδοση).
- Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος, *Το καθεστώς των νησίδων στο Νοτιοανατολικό Αιγαίο. Η μαρτυρία των πηγών*, Καθημερινή, ειδική έκδοση 10 Ιουνίου 2018 (Σειρά: Ελληνοτουρκικές Σχέσεις, ανατύπωση της πρώτης έκδοσης από το Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2002).
- Sönmezoglu, Faruk, «Η Διπλωματία της περιόδου 1919-1922», στο *Μύθος και Πραγματικότητα: ανάλυση της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής*, τόμος Α΄, Αθήνα, Εκδόσεις Infoγνώμων, 2001, σ. 83-107.
- Σπέντζος, Γεώργιος, «Η Στρατιά του Έβρου, οι Ελληνικές Εναλλακτικές και η Συνθήκη της Λωζάννης», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τεύχος 16, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου, 2014, σ. 170-191.
- Σταυριανός, Λ. Σ., *Τα Βαλκάνια. Από το 1453 και μετά*, Θεσσαλονίκη, Βάνιας, Ιούλιος 2007.
- Στεφανίδης, Ιωάννης Δ., *Ισορροπία των Δυνάμεων και Ηγεμονική Πρόκληση: Το Ευρωπαϊκό Σύστημα Κρατών, 1871-1945*, Θεσσαλονίκη, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, 2006.
- Στεφάνου, Στέφανος Ι., *Δαρδανέλλια 1915 (ιστορική αναψηλάφηση)*, Αθήνα, Λέσχη Φιλελευθέρων, 1987.
- Stone, Norman, *Συνοπτική Ιστορία του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου*, Αθήνα, Ψυχογιός, 2010.
- Strachan, Hew, *Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος*, Αθήνα, Γκοβόστης, 2013.
- Σφέτας, Σπυρίδων, «Το Σύμφωνο της Θεσσαλονίκης της 31^{ης} Ιουλίου 1938: Διπλωματικό παρασκήνιο, ελληνικές προσδοκίες και βουλγαρικές διαψεύσεις. Συμβολή στη μελέτη των ελληνο-βουλγαρικών σχέσεων της δεκαετίας του '30», *Βαλκανικά Σύμμεικτα*, τόμος 14-15, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου, 2003-2004, σ. 215-234.
- Τούντα-Φεργάδη, Αρετή, *Ηγετικές Μορφές του Μεσοπολέμου και Εξωτερική Πολιτική*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, Νοέμβριος 2003.
- Τούντα-Φεργάδη, Αρετή, *Η Εξωτερική Πολιτική των Μεγάλων Δυνάμεων στο Μεσοπόλεμο*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2005.

- Τούντα-Φεργάδη, Αρετή, *Θέματα Ελληνικής Διπλωματικής Ιστορίας 1912-1941*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2005.
- Τούντα-Φεργάδη, Αρετή, «*Η Ανάπλασις της Ευρωπαϊκής Ανατολής*»: *Βαλκανικοί Πόλεμοι και Γαλλικός Τύπος*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2018.
- Τσάλτας, Γρηγόρης Ι., Κλάδη-Ευσταθοπούλου, Μαριάνθη, *Το Διεθνές Καθεστώς των Θαλασσών και των Ωκεανών: Διεθνής Πολιτική, Διεθνές Δίκαιο, Διεθνής Οργάνωση*, τόμος 1^{ος}: *Διεθνής Πολιτική και Δίκαιο της Θάλασσας. Οι Ζώνες Εθνικής Δικαιοδοσίας*, Αθήνα, Ι. Σιδέρης, 2003.
- Χατζηβασιλείου, Ευάνθης, *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, η Ελληνοτουρκική Προσέγγιση και το Πρόβλημα της Ασφάλειας στα Βαλκάνια 1928-1931*, Θεσσαλονίκη, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (Σειρά 270), 1999.
- Χριστοδουλίδης, Θεόδωρος, *Διπλωματική Ιστορία Τριών Αιώνων*, τόμος δεύτερος: *Από τη Βιέννη στις Βερσαλλίες (1815-1919)*, Αθήνα, Σιδέρης, 2004.
- Ψυρούκης, Νίκος, *Η Μικρασιατική Καταστροφή 1918–1923. Η Εγγύς Ανατολή μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο*, Λευκωσία, Εκδόσεις Αιγαίον, 2000.
- Ψωμιάδης, Χαράλαμπος Ι., *Η τελευταία φάση του Ανατολικού Ζητήματος. Συμβολή στη μελέτη των ελληνοτουρκικών διπλωματικών σχέσεων*, Αθήνα, Εκδόσεις Έφεσος, 2004.

β) Ξενόγλωσσα Δημοσιεύματα

- Abrenvaya, Juliette, *La Conférence de Montreux et le régime des détroits*, Editions internationales, Paris 1938.
- Ahmad, Feroz, «Great Britain's Relations with the Young Turks 1908-1914», *Middle Eastern Studies*, volume 2, number 4, July, 1966, σ. 302-329.
- Akgün, Mensur, «Great Powers and the Straits: From Lausanne to Montreux», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 24, Ankara University Press, 1994, σ. 57-86.
- Aksakal, Mustafa, *The Ottoman Road to War in 1914: The Ottoman Empire in the First World War*, Cambridge University Press, 2008.
- Allen, Matthew, «The British Mediterranean Squadron during the Great Eastern Crisis of 1876-1879», *The Mariner's Mirror*, volume 85, number 1, February 1999, σ. 53-67.
- Anderson, M. S., *The Eastern Question 1774-1923. A Study in International Relations*, London, Macmillan, 1966.
- Ataöv, Türkkaya, «Turkish Foreign Policy: 1923-1938», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 2, Ankara University Press, 1961, σ. 103-143.
- Badem, Candan, *The Ottoman Crimean War (1853-1856)*, Leiden, Brill, 2010.

- Bailey, Frank Edgar, *British Policy and the Turkish Reform Movement. A Study in Anglo-Turkish Relations 1826-1853*, New York, Howard Fertig 1970.
- Barlas, Dilek, *Etatism and Diplomacy in Turkey. Economic and Foreign Policy Strategies in an uncertain world, 1929-1939*, Leiden - New York - Köln, Brill, 1998.
- Barlas, Dilek, «Friends or Foes? Diplomatic Relations between Italy and Turkey, 1923-36», *International Journal of Middle East Studies*, volume 36, issue 2, May 2004, σ. 231-252.
- Barlas, Dilek, «Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean. Opportunities and Limits for Middle-power Activism in the 1930s», *Journal of Contemporary History*, volume 40, number 3, July 2005, σ. 441-464.
- Bederman, David J., «The 1871 London Declaration, Rebus sic Stantibus and a Primitivist View of the Law of Nations», *The American Journal of International Law*, volume 82, number 1, January 1988, σ. 1-40.
- Beloff, Max, *The Foreign Policy of Soviet Russia 1929-1941*, volume II: 1936-1941, Oxford University Press, 1947.
- Benians, E. A., «The beginnings of the new Empire, 1783-1793», στο Rose, J. Holande, Newton, A. P., Benians, E. A. (επιμ.), *The Cambridge History of the British Empire*, vol. II: *The Growth of the New Empire 1783-1870*, Cambridge University Press 1961, σ. 3-36.
- Βενιζέλος, Ελευθέριος Κ., *La Grèce devant le Congrès de la Paix*, Paris, Impimerie Chaix, 1919.
- Bilener, Tolga, «Les Détroits, atout stratégique majeur de la Turquie», *Annuaire Français des Relations Internationales*, volume 8, 2007, σ. 740-756.
- Bilsel, Cemil, «The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Soviet Russian Correspondence», *The American Journal of International Law*, volume 41, issue 4, October 1947, σ. 727-747.
- Bischoff, Norbert de, *La Turquie dans le monde: L' Empire ottoman - La République turque*, Paris, Payot, 1936.
- Bodger, Alan «Russia and the End of the Ottoman Empire» στο Kent, Marian (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London, George Allen and Unwin, 1984, σ. 76-110.
- Bolsover, G. H., «Nicholas I and the Partition of Turkey», *The Slavonic and East European Review*, volume 27, number 68, December 1948, σ. 115-145.
- Borboff, Ronald, «Behind the Balkan Wars: Russian Policy towards Bulgaria and the Turkish Straits, 1912-13», *Russian Review*, volume 59, number 1, January 2000, σ. 76-95.
- Bosworth, Richard, «Britain and Italy's Acquisition of the Dodecanese, 1912-1915», *The Historical Journal*, volume 13, number 4, December 1970, σ. 683-705.

- Bourne, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England 1830-1902*, Oxford, Clarendon Press, 1970.
- Bravos, Thanassis, «The Allied Note of 23rd September and Great Britain's Retreat on the Question of Eastern Thrace», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος 13, 1999, σ. 179-208.
- Bridges, Brian, «Red or Expert? The Anglo-Soviet Exchange of Ambassadors in 1929», *Diplomacy and Statecraft*, volume 27, issue 3, 2016, σ. 437-452.
- Busch, Briton Cooper, *Mudros to Lausanne: Britain's Frontier in West Asia, 1918-1923*, Albany, New York, State University of New York Press, 1976.
- Byrne, Leo Gerald, *The Great Ambassador: A Study of the Diplomatic Career of the Right Honourable Stratford Canning, K. G., G. C. B., Viscount Stratford de Redcliffe, and the Epoch during Which He Served as the British Ambassador to the Sublime Porte of the Ottoman Sultan*, Ohio State University Press, 1964.
- Churchill, Winston S., *The World Crisis, 1911-1918*, London, Macmillan, 1943.
- Clayton, G. D., *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli*, London, University of London Press Ltd, 1971.
- Cooper, M. B., «British Policy in the Balkans, 1908-1909», *The Historical Journal*, volume 7, issue 2, June 1964, σ. 258-279.
- Crampton, R. J., «The Balkans, 1909-1914», στο Hinsley, F. H. (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press, 1977, σ. 256-270.
- Crampton, R. J., *The Hollow Détente: Anglo-German Relations in the Balkans 1911-1914*, London, George Prior, 1979.
- Crawley, C. W., «Anglo-Russian Relations 1815-1840», *The Cambridge Historical Journal*, volume 3, number 1, 1929, σ. 47-73.
- Crawley, C. W., «The Mediterranean» στο Bury, J. B. T. (επιμ.), *The New Cambridge Modern History*, volume X: *The Zenith of European Power 1830-70*, Cambridge University Press, 1971, σ. 416-441.
- Cruttwell, C. R. M. F., «Neutrality in Continental Affairs 1866-1874» στο Ward, A. W., Sir and Gooch, G. P. (επιμ.), *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, volume III (1866-1919), Cambridge University Press, 1923, σ. 3-71.
- Curtright, Lynn H., *Muddle, Indecision and Setback: British Policy and the Balkan States; August 1914 to the Inception of the Dardanelles Campaign*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies (Series 203), 1986.
- Dakin, Douglas, «The Diplomacy of the Great Powers and the Balkan States, 1908-1914», *Balkan Studies*, volume 3, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1962, σ. 327-374.

- Dakin, Douglas, «Lord Curzon's Policy toward Greece», στο *Essays in Memory of Basil Laourdas*, Thessaloniki, 1975, σ. 537-554.
- Dakin, Douglas, «The Importance of the Greek Army in Thrace during the Conference of Lausanne 1922-1923» στο *Greece and Great Britain during World War I*, First Symposium organized in Thessaloniki by the Institute for Balkan Studies and King's College in London, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983, σ. 211-232.
- Daly, John C. K., *Russian Seapower and 'the Eastern Question' 1827-1841*, Palgrave Macmillan (Series: Studies in Russia and East Europe), January 1991.
- Darwin, J. G., «The Chanak Crisis and the British Cabinet», *History*, volume 65, number 213, February 1980, σ. 32-48.
- Darwin, John, «A Third British Empire? The Dominion Idea in Imperial Politics» στο Brown, Judith M. and Louis, Wm Roger (επιμ.), *The Oxford History of the British Empire*, volume IV: *The Twentieth Century*, Oxford - New York, Oxford University Press, 1999, σ. 64-87.
- Dascovici, N., *La Question du Bosphore et des Dardanelles*, Genève, Georg & Cie, 1915.
- Davison, Roderick H., «Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne», στο Craig Gordon A. and Gilbert Felix (επιμ.), *The Diplomats, 1919-1939*, Princeton, 1953, σ. 172-209.
- Davison, Roderic H., *Nineteenth century Ottoman diplomacy and reforms*, Istanbul, The Isis Press (Series: Analecta Isisiana XXXIV), 1999.
- Degerli, Esra S., «Balkan Pact and Turkey», *The Journal of International Social Research*, volume 2, number 6, Winter 2009, σ. 136-147.
- Deluca, Anthony R., *Great Powers Rivalry at the Turkish Straits: The Montreux Conference and Convention of 1936*, New York, East European Monographs (Number LXXVII), 1981.
- Djonker, M. C., *Le Bosphore et les Dardanelles: Les conventions des Détroits de Lausanne (1923) et Montreux (1936)*, Lausanne, 1938.
- Dockrill, Michael L. and Goold, J. Douglas, *Peace without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-23*, London, Batsford Academic and Educational Limited, 1981.
- Dockrill, Michael, «Britain and the Lausanne Conference: 1922-1923», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 23, Ankara University Press, 1993, σ. 1-17.
- Dontas, Domna, *Greece and Turkey: The regime of the Straits, Lemnos and Samothrace*, Athens, G. C. Eleftheroudakis S. A., 1987.
- Driault, Édouard, *Before Constantinople*, Paris, Impimerie de Chaix, 1919.
- Driault, Édouard, *La Grèce et la Grande Guerre. De la Révolution turque au Traité de Lausanne (1908-1923)*, στο Driault, Édouard et Lhéritier, Michel, *Histoire Diplomatique de la Grèce de 1821 à nos jours*, tome V, Paris, Les Presses Universitaires de France, 1926.

- Ekstein, Michael G., «Russia, Constantinople and the Straits, 1914-1915», στο F. H. Hinsley (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press, 1977, σ. 423-435.
- Eldridge, C. C., *England's Mission: The Imperial Idea in the Age of Gladstone and Disraeli 1868-1880*, London, Macmillan, 1973.
- Erickson, Edward J., «One more push: Forcing the Dardanelles in March 1915», *The Journal of Strategic Studies*, volume 24, number 3, September 2001, σ. 158-176.
- Erickson, Edward J., «Strength against Weakness: Ottoman Military Effectiveness at Gallipoli, 1915», *Journal of Military History*, volume 65, number 4, October 2001, σ. 981-1011.
- Fotakis, Zisis, *Greek Naval Strategy and Policy, 1910-1919*, London and New York, Routledge, 2006.
- Frangulis, M. A. F., *La Question du Proche Orient. Mémoire sur les déclarations faites et les décisions prises par les Puissances Alliées et Associées*, Paris, 1922.
- French, David, «The Origins of the Dardanelles Campaign Reconsidered», *History*, volume 68, number 223, June 1983, σ. 210-224.
- Gardikas-Katsiadakis, Helen, *Greece and the Balkan Imbroglia: Greek Foreign Policy, 1911-1913*, Athens, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, 1995.
- Ghorbal, Shafik, *The beginnings of the Egyptian Question and the rise of Mehemet Ali. A study in the diplomacy of the Napoleonic Era based on researches in the british and french archives*, London, George Routledge and Sons Ltd., 1928.
- Gillard, David, *The Struggle for Asia 1828-1914. A study in British and Russian imperialism*, London, Methuen & Co Ltd, 1977.
- Goldfrank, David M., «Policy traditions and the Menshikov mission of 1853» στο Ragsdale Hugh, Ponomarev, Valerii Nicolaevich (επιμ.), *Imperial Russian foreign policy*, Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press, 1993, σ. 119-158.
- Goldstein, Erik, «British Peace Aims and the eastern question: the political intelligence department and the Eastern Committee, 1918», *Middle Eastern Studies*, volume 23, number 4, October 1987, σ. 419-436.
- Goldstein, Erik, «Great Britain and Greater Greece 1917-1920», *The Historical Journal*, volume 32, issue 2, June 1989, σ. 339-356.
- Goriainow, Serge, *Le Bosphore et les Dardanelles. Étude Historique sur la Question des Détroits d'après la correspondance diplomatique déposée aux Archives centrales de Saint-Petersbourg et à celles de l' Empire*, Paris, Plon-Nourrit, 1910.

- Gottlieb, W. W., *Studies in Secret Diplomacy during the First World War*, London, George Allen & Unwin Ltd, 1957.
- Graves, Philip P., *The Question of the Straits*, London, 1931.
- Graves, Philip, «The question of the straits», *Journal of The Royal Central Asian Society*, volume 20, number 1, 1933, σ. 7-26.
- Graves, Philip P., *Briton and Turk*, London and Melbourne, Hutchinson & Co, 1941.
- Greaves, Rose Louise, «Some aspects of the Anglo-Russian Convention and its working on Persia, 1907-14-I», *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, volume 31, issue 1, February 1968, σ. 69-91.
- Grenville, J. A. S., «Goluchowski, Salisbury, and the Mediterranean Agreements, 1895-1897», *The Slavonic and East European Review*, volume 36, number 87, June 1958, σ. 340-369.
- Guin, Paul, *British Strategy and Politics 1914 to 1918*, Oxford, Clarendon Press, 1965.
- Güçlü, Yücel, «Turco-British Rapprochement on the Eve of the Second World War», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 27, Ankara University Press, 1997, σ. 59-107.
- Güçlü, Yücel, «Turkish-German Relations from Montreux to the Second World War», *The Turkish Yearbook of International Relations*, volume 29, Ankara University Press, 1999, σ. 49-82.
- Güçlü, Yücel, «Turkey's Entrance into the League of Nations», *Middle Eastern Studies*, volume 39, number 1, January 2003, σ. 186-206.
- Güvenç, Serhat and Barlas, Dilek, «To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade 1929-1932», *Middle Eastern Studies*, volume 38, number 4, October 2002, σ. 143-168.
- Güvenç, Serhat and Barlas, Dilek, «Atatürk's Navy: Determinants of Turkish Naval Policy, 1923-1938», *Journal of Strategic Studies*, volume 26, number 1, March 2003, σ. 1-35.
- Hall, Richard C., *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, London and New York, Routledge, October 2000.
- Hallberg, Charles W., *The Suez Canal. Its History and Diplomatic Importance*, New York, Ortagon Books, 1978.
- Halpern, Paul G., *The Mediterranean Naval Situation 1908-1914*, Cambridge, Massachusetts, Cambridge University Press, 1971.
- Hatzivassiliou, Evanthis, «The 1930 Greek-Turkish naval protocol», *Diplomacy and Statecraft*, volume 9, issue 1, 1998, σ. 89-111.
- Headlam-Morley, James, Sir, C. .B .E., *Studies in Diplomatic History*, London, Methuen & Co. Ltd, 1930.
- Heller, Joseph, *British Policy towards the Ottoman Empire 1908-1914*, London, Frank Cass, 1983.

- Helmreich, Ernst Christian, *The Diplomacy of the Balkan Wars 1912-1913*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1938.
- Helmreich, Paul C., *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference 1919-1920*, Columbus, Ohio State University Press, 1974.
- Hinsley, F. H., «International Rivalry in the Colonial Sphere, 1869-1885» στο Benians, E. A., Butler, James, Carrington, C. E. (επιμ.), *The Cambridge History of the British Empire*, volume III: *The Empire Commonwealth 1870-1919*, Cambridge University Press, 1959, σ. 95-126.
- Howard, Harry (επιμ.), *The Problem of the Turkish Straits*, Washington, Department of State, Near Eastern Series 5, 1947.
- Howard, Harry N., «The United States and Turkey: American Policy in the Straits Question (1914-1963)», *Balkan Studies*, volume 4, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1963, σ. 225-250.
- Howard, Harry N., *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923*, New York, Howard Fertig, 1966.
- Howard, Harry N., *Turkey, the Straits and U. S. Policy*, Baltimore and London, The John Hopkins University Press, 1974.
- Hurewitz, J. C., «Russia and the Turkish Straits: A Revaluation of the Origins of the Problem», *World Politics*, volume 14, number 4, July 1962, σ. 605-632.
- Ingle, Harold N., *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836-1844*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1976.
- Ingram, Edward, «Great Britain's Great Game: An Introduction», *The International History Review*, volume 2, issue 2, January 1980, σ. 160-171.
- Jefferson, Margaret M., «Lord Salisbury and the Eastern Question», *The Slavonic and East European Review*, volume 39, number 92, December 1960, σ. 44-60.
- Jefferson, Margaret M., «Lord Salisbury's Conversations with the Tsar at Balmoral, 27 and 29 September 1896», *The Slavonic and East European Review*, volume 39, number 92, December 1960, σ. 216-222.
- Jelavich, Barbara, «Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878-1886», *The Slavonic and East European Review*, volume 48, number 110, January 1970, σ. 44-66.
- Jelavich, Barbara, *The Ottoman Empire, the Great Powers, and the Straits Question 1870-1887*, Bloomington and London, Indiana University Press, 1973.
- Jelavich, Barbara, *St. Petersburg and Moscow: Tsarist and Soviet Foreign Policy, 1814-1974*, Bloomington, Indiana University Press, 1974.
- Jelavich, Barbara, *Russia's Balkan entanglements 1806-1914*, Cambridge University Press, 1991.

- Jelavich, Charles, *Tsarist Russia and Balkan Nationalism; Russian Influence in the Internal Affairs of Bulgaria and Serbia, 1879-1886*, Berkeley, University of California Press, 1962.
- Karvounarakis, Theo, «End of an Empire: Great Britain, Turkey and Greece from the Treaty of Sevres to the Treaty of Lausanne», *Balkan Studies*, volume 41, number 1, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 2000, σ. 171-182.
- Karvounarakis, Theodoros, *The Third Conference of London (February - March 1921) and the Greco-Turkish Dispute over Asia Minor and Eastern Thrace*, Athens - Komotini, Ant. N. Sakkoulas Publishers, 2008.
- Kayser, Jacques, *L' Europe et la Turquie nouvelle*, Paris, Les Presses universitaires de France, 1922.
- Kennedy, Paul, *The Realities Behind Diplomacy. Background Influences on British External Policy*, London, Fontana Paperbacks, 1985.
- Kent, Marian, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900-1920*, London, The Macmillan Press Ltd., 1976.
- Kent, Marian, «Constantinople and Asiatic Turkey, 1905-1914» στο Hinsley, F. H. (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press, 1977, σ. 148-164.
- Kent, Marian, «Asiatic Turkey, 1914-1916», στο Hinsley, F. H. (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press, 1977, σ. 436-451.
- Kent, Marian, «Great Britain and the End of Ottoman Empire 1900-1923» στο Kent, Marian (επιμ.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, London, George Allen and Unwin, 1984, σ. 172-205.
- Kerner, Robert J., «The Mission of Liman von Sanders. I. Its Origin», *The Slavonic Review*, volume 6, number 16, June 1927, σ. 12-27.
- Kerner, Robert J., «Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-15», *The Journal of Modern History*, volume 1, number 3, September 1929, σ. 400-415.
- Kerner, Robert J., «Russia and the Straits Question, 1915-17», *The Slavonic and East European Review*, volume 8, number 24, March 1930, σ. 589-600.
- Kerner, Robert Joseph and Howard, Harry Nicholas, *The Balkan Conferences and the Balkan Entente 1930-1935: A Study in the Recent History of the Balkan and Near Eastern Peoples*, Berkeley, California, University of California Press, 1936.
- Kerner, Robert J., «Russia's New Policy in the Near East after the Peace of Adrianople; including the Text of the Protocol of 16 September 1829», *Cambridge Historical Journal*, volume 5, issue 3, 1937, σ. 280-290.

- Kitsikis, Dimitri, *Propagande et Pressions en Politique Internationale: La Grèce et ses revendications à la Conférence de la Paix (1919-1920)*, Paris, Publications de la Faculté des Lettres et Sciences Humaines de Paris, Série *Recherches*, tome 9, 1963.
- Klapsis, Antonis, «Turkey's Search For a New Foreign Policy, 1923-1925: The View of Greek Diplomacy», *Balkan Studies*, volume 46, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 2012, σ. 81-98.
- Kondis, B., «The Problem of the Aegean Islands on the Eve of World War I and Great Britain», στο *Greece and Great Britain during World War I*, First Symposium organized in Thessaloniki by the Institute for Balkan Studies and King' s College in London, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983, σ. 49-63.
- Koumas, Manolis, «Britain, the Ethiopian crisis and the Balkan Entente, 1935-1936», *Journal of Southeast European and Black Sea Studies*, volume 10, number 2, June 2010, σ. 173-185.
- Ković, Miloš, *Disraeli and the Eastern Question*, New York, Oxford University Press, 2011.
- Kurat, Tekin Yuluğ, «Anglo-Turkish Relations during Kemal Atatürk's Presidency of the Turkish Republic», *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, issue 4, Istanbul 1984, σ. 115-131.
- Lambert, Andrew, «Preparing for the Russian War: British Strategic Planning, March 1853 - March 1854», *War and Society*, volume 7, number 2, September 1989, σ. 15-39.
- Langer, William Leonard, «Russia, the Straits Question and the Origins of the Balkan League, 1908-1912», *Political Science Quarterly*, volume 43, number 3, September 1928, σ. 321-363.
- Langer, William Leonard, «Russia, the Straits Question, and the European Powers, 1904-8», *The English Historical Review*, volume 44, number 173, January 1929, σ. 59-85.
- Langer, William Leonard, *The Franco-Russian Alliance 1890-1894*, Cambridge, Harvard University Press, 1929.
- Langer, William Leonard, «Tribulations of Empire: The Mediterranean Problem», *Foreign Affairs*, volume 15, number 4, July 1937, σ. 646-660.
- Langer, William Leonard., *European Alliances and Alignments 1871-1890*, New York, Alfred A. Knopf, 1950.
- Langer, William Leonard, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902* (second edition), New York, Alfred A. Knopf, 1951.
- Lee, Dwight E., «A Memorandum Concerning Cyprus, 1878», *The Journal of Modern History*, volume 3, number 2, June 1931, σ. 235-241.
- Lee, Dwight E., *Great Britain and the Cyprus Convention Policy of 1878*, Cambridge, Harvard University Press, 1934.

- Lee, H. I., «Mediterranean Strategy and Anglo-French Relations 1908-1912», *The Mariner's Mirror*, volume 57, issue 3, 1971, σ. 267-285.
- Leon, George, *Greece and the Great Powers, 1914-1917*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1974.
- Lobanov-Rostovsky, Andrei, *Russia and Europe, 1825-1878*, Ann Arbor, Michigan, The George Wahr Publ. Co., 1954.
- Lowe, C. J., *Salisbury and the Mediterranean 1886-1896*, London, Routledge & Kegan Paul, 1965.
- Lowe, C. J., *The Reluctant Imperialists: British Foreign Policy 1878-1902*, volume I, London, Routledge & Kegan Paul, 1967.
- Lowe, C. J., «Grey and the Tripoli War, 1911-1912», στο Hinsley, F. H. (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press, 1977, σ. 315-323.
- Lowe, C. J. and Dockrill, M. L., *The Mirage of Power*, volume I, London and Boston, Routledge & Kegan Paul, 1972.
- Macfie, A. L., «The Straits Question: The Conference of Montreux», *Balkan Studies*, volume 13, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1972, σ. 203-219.
- Macfie, A. L., «The British Decision Regarding the Future of Constantinople, November 1918 - January 1920», *The Historical Journal*, volume 18, number 2, June 1975, σ. 391-400.
- Macfie, A. L., «The Chanak Affair (September - October 1922)», *Balkan Studies*, volume 20, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1979, σ. 309-341.
- Macfie, A. L., «The Straits Question: The Conference of Lausanne (November 1922 - July 1923)», *Middle Eastern Studies*, volume 15, number 2, May 1979, σ. 211-238.
- Macfie, A. L., «The Straits Question, 1908-1914», *Balkan Studies*, volume 22, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1981, σ. 321-332.
- Macfie, A. L., «The straits question in the First World War, 1914-1918», *Middle Eastern Studies*, volume 19, number 1, January 1983, σ. 43-74.
- Macfie, A. L., «The Revision of the Treaty of Sèvres: The First Phase (August 1920 - September 1922)», *Balkan Studies*, volume 24, number 1, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1983, σ. 57-88.
- Macfie, A. L., *The Straits Question 1908-36*, Institute for Balkan Studies (Series 236), Thessaloniki 1993.
- Macfie, A. L., *The Eastern Question 1774-1923 (Revised Edition)*, London and New York, Longman 1996.
- Macfie, A. L., *The End of the Ottoman Empire 1908-1923*, London and New York, Longman, 1998.

- Macfie, A. L., «British Foreign Policy in the Near East, 1916-1922: Questions of Responsibility», *Balkan Studies*, volume 40, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1999, σ. 327-337.
- Mamopoulos, Pierre, «La Convention de Montreux», *Les Balkans*, volume VII, Septembre 1936, σ. 17-26.
- Marder, Arthur J., *The Anatomy of British Sea Power: A History of British Naval Policy in the Pre-Dreadnought Era, 1880-1905*, London, Frank Cass, 1940.
- Marder, Arthur J., *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919*, volume I: *The Road to War, 1904-1914*, London, Oxford University Press, 1961.
- Marder, Arthur, «The Royal Navy and the Ethiopian Crisis of 1935-36», *The American Historical Review*, volume 75, issue 5, June 1970, σ. 1327-1356.
- Martel, Gordon, «Documenting the Great Game: ‘World Policy’ and the ‘Turbulent Frontier’ in the 1890s», *The International History Review*, volume 2, number 2, April 1980, σ. 288-308.
- Martel, Gordon, «The Limits of Commitment: Rosebery and the Definition of the Anglo-German Understanding», *The Historical Journal*, volume 27, issue 2, June 1984, σ. 387-404.
- McMeekin, Sean, *The Ottoman Endgame. War, Revolution and the Making of Modern Middle East, 1908-1923*, New York, Penguin Books, 2015.
- Medlicott, W. N., «The Mediterranean Agreements of 1887», *The Slavonic Review*, volume 5, number 13, June 1926, σ. 66-88.
- Medlicott, W. N., *The Congress of Berlin and After. A Diplomatic History of the Near Eastern Settlement*, London, Methuen & Co. Ltd, 1938.
- Medlicott, W. N., *British Foreign Policy since Versailles 1919-1963*, London, Methuen & Co, 1968.
- Medlicott, W. N., *Contemporary England 1914-1964, with epilogue 1964-1974*, London, Longman Group Limited, 1976.
- Millman, Richard, *Britain and the Eastern Question 1875-1878*, Oxford, Clarendon Press, 1979.
- Monroe, Elizabeth, *Britain's Moment in the Middle East 1914-1956*, London, Chatto & Windus, 1963. Montgomery, E. A., «The Making of the Treaty of Sèvres of 10 August 1920», *The Historical Journal*, volume 15, issue 4, December 1972, σ. 775-787.
- Mosely, Philip E., «Russian Policy in 1911-12», *The Journal of Modern History*, volume 12, number 1, March 1940, σ. 69-86.
- Mosely, Philip E., *Russian Diplomacy and the opening of the Eastern Question in 1838 and 1839*, New York, 1969.
- Mosse, W. E., «The end of the Crimean System: England, Russia and the Neutrality of the Black Sea, 1870-71», *The Historical Journal*, volume 4, issue 2, 1961, σ. 164-190.

- Neilson, Keith, «Greatly Exaggerated: The Myth of the Decline of Great Britain before 1914», *The International History Review*, volume 13, number 4, November 1991, σ. 695-725.
- Neilson, Keith, *Britain, Soviet Russia and the Collapse of the Versailles Order, 1919-1939*, New York, Cambridge University Press, 2006.
- Néré, Jacques, *The Foreign Policy of France from 1914 to 1945*, London, Routledge and Kegan Paul, 1975.
- Nicolson, Harold, *Peacemaking 1919*, London, Methuen & Co., 1964.
- Papadopoulos, G. S., *England and the Near East 1896-1898*, Θεσσαλονίκη, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών - Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (Σειρά 106), 1969.
- Papastratigakis, Nicholas, «British Naval Strategy: The Russian Black Sea Fleet and the Turkish Straits, 1890-1904», *The International History Review*, volume 32, issue 4, December 2010, σ. 643-659.
- Parsons, Timothy, *The British Imperial Century, 1815-1914: A World History Perspective*, Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 1999.
- Pearton, Maurice, «Britain and Greek Naval Defence 1910-1916», στο *Greece and Great Britain during World War I*, First Symposium organized in Thessaloniki by the Institute for Balkan Studies and King' s College in London, Institute for Balkan Studies, Thessaloniki 1983, σ. 17-47.
- Petsalis-Diomidis, N., *Greece at the Paris Peace Conference (1919)*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies (Series 175), 1978.
- Phillipson, Coleman and Buxton, Noel, *The Question of the Bosphorus and the Dardanelles*, Stevens & Haynes, London, 1917.
- Ponteil, Félix, *La Méditerranée et les Puissances: Depuis l' ouverture jusq' à la nationalisation du Canal de Suez*, Paris, Payot, 1964.
- Psomiades, Harry J., «The Diplomacy of Theodoros Pangalos 1925-1926», *Balkan Studies*, volume 13, number 1, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1972, σ. 1-16.
- Psomiades, Harry J., «Thrace and the Armistice of Mudanya, October 3-11 October, 1922», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, τόμος 12, 1997, σ. 213-254.
- Puryear, Vernon John, «New Light on the Origins of the Crimean War», *The Journal of Modern History*, volume 3, number 2, June 1931, σ. 219-234.
- Puryear, Vernon John, *Napoleon and the Dardanelles*, Berkeley, University of California Press, 1951.
- Puryear, Vernon John, *England, Russia and the Straits Question 1844-1856*, Hamden, Connecticut, Archon Books, 1965.

- Puryear, Vernon John, *International Economics and Diplomacy in the Near East,: A Study of British Commercial Policy in the Levant, 1834-1853*, New York, Archon Books, 1969.
- Radice, Lisanne, «The Eastern Pact, 1933-1935: A Last Attempt at European Co-operation», *The Slavonic and East European Review*, volume 55, number 1, January 1977, σ. 45-64.
- Renzi, William A., «Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915», *The Journal of Modern History*, volume 12, number 1, March 1970, σ. 1-20.
- Robinson, R. E., «Imperial Problems in British Politics, 1880-1895» στο Benians, E. A., Butler, James, Carrington, C. E. (επιμ.), *The Cambridge History of the British Empire*, volume III: *The Empire Commonwealth 1870-1919*, Cambridge University Press, 1959, σ. 127-180.
- Rose J. Holland, «The contest with Napoleon, 1802-1812», στο Ward, A. W., Sir and Gooch, G. P. (επιμ.), *The Cambridge History of British Foreign Policy 1783-1919*, volume I (1783-1815), Cambridge University Press, 1922, σ. 309-391.
- Rossos, Andrew, *Russia and the Balkans: Inter-Balkan rivalries and Russian foreign policy 1908-1914*, Toronto, Buffalo and London, University of Toronto Press, 1981.
- Rothwell, V. H., *British War Aims and Peace Diplomacy 1914-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1971.
- Routh, D. A., «The Montreux Convention Regarding the Régime of the Black Sea Straits (20th July 1936)», στο Toynbee Arnold J. (επιμ.), *Survey of International Affairs 1936*, London, Oxford University Press, 1937, σ. 584-651.
- Rozakis, Christos L. and Stagos, Petros N., *The Turkish Straits*, Dordrecht, Nijhoff Publishers, 1987.
- Saul, Norman E., *Russia and the Mediterranean 1797-1807*, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1970.
- Savidis, Christos (Docteur), *Le Régime des Détroits (Bosphore et Dardanelles)*, Paris, Librairie générale de droit et de jurisprudence, 1951.
- Schimmelpenninck, van der Oye David, «Paul's great game: Russia's plan to invade British India», *Central Asian Survey*, volume 33, issue 2, May 2014, σ. 143-152.
- Schmitt, Bernadotte E., «The Diplomatic Preliminaries of the Crimean War», *The American Historical Review*, volume 25, number 1, October 1919, σ. 36-67.
- Scurtu, Ioan - Cojocaru, Ionuț, «Balkan Conferences (1930-1933) - Significant Moments in the History of this Geographical Region States», *Annals of the Academy of Romanian Scientists Series on History and Archaeology*, volume 4, number 4, 2012, σ. 75-81.
- Seton-Watson, Hugh, *The decline of Imperial Russia, 1855-1914*, London, Westview Press, 1985.
- Seton-Watson, R. W., *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question: A Study in Diplomacy and Party Politics*, London, Franc Cass and Co. Ltd, 1971.

- Seydi, Süleyman, *The Turkish Straits and the Great Powers: from the Montreux Convention to the Early Cold War, 1936-1947*, Istanbul, The Isis Press, 2003.
- Sharp, Alan, *The Versailles Settlement: Peacemaking After the First World War, 1919-1923*, St Martin's Press, 1991.
- Shotwell, James T. and Deák, Francis, *The Turkish Straits. A Short History*, New York, Macmillan Company 1940.
- Silverlock, Gerard, «British Disarmament Policy and the Rome Naval Conference, 1924», *War in History*, volume 10, issue 2, April 2003, σ. 184-205.
- Smith, C. Jay, Jr, *The Russian Struggle for Power, 1914-1917. A Study of Russian Foreign Policy During the First World War*, New York, Philosophical Library, 1956.
- Smith, C. J., Jr, «Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1914», *The American Historical Review*, volume 70, number 4, July 1965, σ. 1015-1034.
- Sonyel, Salahi Ramadan, «Fifty Years ago: The Chanak Crisis», *Balkan Studies*, volume 13, number 1, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1972, σ. 41-48.
- Sonyel, Salahi Ramadan, *Turkish Diplomacy 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement*, Sage Studies in 20th Century History (volume 3), London and Beverly Hills, Sage Publications Ltd., 1975.
- Sumner, B. H., *Russia and the Balkans, 1870-1880*, Hamden - London, Archon Books, 1962 (πρώτη έκδοση Oxford, Clarendon Press, 1937).
- Svolopoulos, Constantin, «Le Problème de la Sécurité dans le Sud-Est Européen de l' Entre - Deux - Guerres: À la Recherche des Origines du Pacte Balkanique de 1934», *Balkan Studies*, volume 14, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1973, σ. 247-292.
- Svolopoulos, C., «La Grèce et son droit légitime de militariser Lemnos et Samothrace: Un Problème Artificiel à la Lumière de Nouveaux Témoignages Historiques», *Balkan Studies*, volume 26, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1985, σ. 415-429.
- Sweet, D. W., «The Bosnian crisis», στο Hinsley F. H. (επιμ.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey*, Cambridge University Press, 1977, σ. 178-192.
- Taylor, A. J. P., *The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918*, Oxford, Clarendon Press, 1957.
- Temperley, H. W. V. (επιμ.), *A History of the Peace Conference of Paris*, volume IV (1921), volume VI (1924), London, Henry Frowde and Hodder & Stoughton.
- Temperley, Harold, «The Alleged Violations of the Straits Convention by Stratford de Redcliffe between June and September, 1853», *The English Historical Review*, volume 49, number 196, October 1934, σ. 657-672.

- Temperley, Harold, *England and the Near East: The Crimea*, Longmans, London, Green & Co, 1936.
- Thaden, Edward C., *Russia and the Balkan Alliance of 1912*, Pennsylvania, The Pennsylvania State University Press, 1965.
- The Author of *The Real Kaiser, Dardanelles, Their Story and Their Significance in the Great War*, London, Andrew Melrose, 1915.
- Thornton, A. P., «Rivalries in the Mediterranean, the Middle East, and Egypt» στο Hinsley, F. H. (επιμ.), *The New Cambridge Modern History*, volume XI: *Material Progress and World-Wide Problems 1870-1898*, Cambridge University Press, 1970, σ. 567-592.
- Tillman, Seth P., *Anglo-American Relations at the Paris Peace Conference of 1919*, New Jersey, Princeton University Press, 1961.
- Toktas, Sule, «Citizenship and Minorities: A Historical Overview of Turkey's Jewish Minority», *Journal of Historical Sociology*, volume 18, issue 4, December 2005, σ. 394-429.
- Toynbee, Arnold J. (επιμ.), *Survey of International Affairs 1934*, London, Oxford University Press, 1935.
- Toynbee, Arnold J. (επιμ.), *Survey of International Affairs 1935*, volume I, London, Oxford University Press, 1936.
- Toynbee, Arnold J. (επιμ.), *Survey of International Affairs 1936*, London, Oxford University Press, 1937.
- Trumbull, Higgins, *Winston Churchill and the Dardanelles*, London, Macmillan, 1963.
- Trumpener, Ulrich, «Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities», *The Journal of Modern History*, volume 34, number 4, December 1962, σ. 369-380.
- Türkeş, Mustafa, «The Balkan pact and its immediate implications for the Balkan states, 1930-34», *Middle Eastern Studies*, volume 30, number 1, January 1994, σ. 123-144.
- Ünlü, Nihan, *The Legal Regime of the Turkish Straits*, The Hague, New York, Martinus Nijhoff Publishers, 2002.
- Váli, Ferenc A., *The Turkish Straits and NATO*, Hoover Institution Studies (Series 32), Hoover Institution Press, 1972.
- Visvizi-Dontas, Domna, «The Allied Powers and the Eastern Question 1921-1923», *Balkan Studies*, volume 17, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1976, σ. 331-357.
- Walder, David, *The Chanak Affair*, Hutchinson of London, 1969.
- Warsamy, Georges D., *La Convention des Détroits (Montreux 1936)*, Éditions A. Pedone, Paris, 1937.

- Weber, Frank G., *Eagles on the Crescent: Germany, Austria and the Diplomacy of the Turkish Alliance, 1914-1918*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1970.
- Webster, Charles, Sir, *The Foreign Policy of Palmerston 1830-1841. Britain, the Liberal Movement and the Eastern Question*, volume I, London, G. Bell and Sons Ltd, 1969 (Α΄ Έκδοση 1951).
- Wilson, Keith, *The Limits of Eurocentricity: Imperial British Foreign and Defence Policy in the early twentieth century*, Istanbul, The Isis Press, 2006.
- Wilson, Keith, «Reality-Check 1906-7: The British Government Recognizes the Limitations of its Power of Offence against the Ottoman Empire», *Middle Eastern Studies*, volume 49, issue 4, July 2013, σ. 517-527.
- Yasamee, F. A. K., «Abdülhid II and the Ottoman defence problem», *Diplomacy and Statecraft*, volume 4, number 1, March 1993, σ. 20-36.
- Zapantis, Andrew L., *Greek-Soviet Relations: 1917-1941*, New York, Columbia University Press, Coll. «East European Monographs», Number CXI, 1982.
- Zhivkova, Ludmila, *Anglo-Turkish Relations 1933-1939*, London, Secker & Warburg, 1976.
- Zotiades, George B., «Russia and the Question of Greek Participation in the Dardanelles Expedition», *Balkan Studies*, volume 10, number 1, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1969, σ. 11-22.
- Zotiades, George B., «Russia and the Question of Constantinople and the Turkish Straits during the Balkan Wars», *Balkan Studies*, volume 11, number 2, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970, σ. 281-298.

5. ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

- Γιωλιτζόγλου, Σταύρος Χ., *Οι Ελληνοτουρκικές Σχέσεις (1922-1930)*, Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, 2006.
- Κλάψης, Αντώνιος, *Οι Ελληνοτουρκικές Οικονομικές Σχέσεις μετά τη Συνθήκη της Λωζάννης και το Οικονομικό Σύμφωνο της 10^{ης} Ιουνίου 1930*, Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών, Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, Αθήνα, 2006.
- Στεφανοπούλου, Αλεξάνδρα, *Η Πολιτική της Ρωσίας δια τα Στενά και την Κωνσταντινούπολη κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμον*, Διδακτορική Διατριβή, Αθήνα, 1975.

- Daleziou, Eleftheria, *Britain and the Greek-Turkish war and settlement of 1919-1923: the pursuit of security by “proxy” in Western Asia Minor*, PhD Thesis, University of Glasgow, September 2002.
- Demirci, Sevtap, *The Lausanne Conference: The evolution of Turkish and British diplomatic strategies, 1922-1923*, PhD Dissertation, University of London, The London School of Economics and Political Science, 1998.
- Hamm, Geoffrey R., *Imperial Defense and the ‘Ultimate Potential Enemy’: British Foreign Policy and the Anglo-German Naval Agreement, 1930-1935*, Master of Art Thesis, Simon Fraser University, Department of History, October 2003.
- Karal, Halil Ibrahim, *Turkish Relations with Soviet Russia during the National Liberation War of Turkey, 1918-1922. A Study in the Diplomacy of the Kemalist Revolution*, PhD Dissertation, Los Angeles, University of California, 1967.
- Kurtuluş, Yücel, *The Legal Regime of the Turkish Straits: Regulation of the Montreux Convention and its Importance on the International Relations after the Conflict of Ukraine*, PhD Dissertation, Institute for Public Law, Johann Wolfgang Goethe-University Frankfurt am Main, Frankfurt am Main, 2019.
- Mischef, P. H., *La Mer Noire et les détroits de Constantinople*, thèse pour le Doctorat, Paris, Arthur Rousseau, 1899.
- Skaggs, Glenn, *Britain at the Straits: A study of British Diplomacy toward the Turkish Straits, 1900-1923*, PhD Dissertation, Georgetown University, July 1977.
- Yanouloupoulos, Yanis, *The Conference of Lausanne: 1922-1923*, PhD Thesis, University of London, July 1974.

6. ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

- Πάπυρος - Λαρούς - Μπριτάννικα*, Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Πάπυρος:
 τόμος 15 (1988)
 τόμος 19 (1989)
 τόμος 51 (1996)

- Osmańczyk, Edmund Jan, *Encyclopedia of the United Nations and International Agreements*, volume 3: *N to S*, New York - London, Routledge, 2003.

7. ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

<<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000003-0257.pdf>>.

<<https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0351.pdf>>.

<http://avalon.law.yale.edu/20th_century/bl34.asp>.

<https://www.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Neuilly>.

<<http://avalon.law.yale.edu/imt/parti.asp>>.

<http://avalon.law.yale.edu/20th_century/berlin_001.asp>.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΓΓΡΑΦΩΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

ΣΥΜΒΑΣΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ ΥΠΟΓΡΑΦΕΙΣΑ ΤΗ 24 ΙΟΥΛΙΟΥ 1923

Η ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ, Η ΓΑΛΛΙΑ, Η ΙΤΑΛΙΑ, Η ΙΑΠΩΝΙΑ, Η ΒΟΥΛΓΑΡΙΑ, Η ΕΛΛΑΣ, Η ΡΟΥΜΑΝΙΑ, Η ΡΩΣΣΙΑ, ΤΟ ΣΕΡΒΟ-ΚΡΟΑΤΟ-ΣΛΟΒΕΝΙΚΟΝ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΙΑ,

Μεριμνώσαι όπως εξασφαλίσωσιν εις πάντα τα Έθνη την εντός των Στενών ελευθερίαν διόδου και ναυσιπλοΐας, μεταξύ της Μεσογείου Θαλάσσης και του Ευξείνου Πόντου, συμφώνως προς την καθιερωθείσαν αρχήν υπό του άρθρου 23 της υπό σημερινήν χρονολογίαν Συνθήκης Ειρήνης,

Και έχουσαι υπ' όψιν ότι η διατήρησις της ελευθερίας ταύτης είναι αναγκαία δια την γενικήν ειρήνην και το παγκόσμιον εμπόριον,

Απεφάσισαν να συνομολογήσωσιν επί τούτω Σύμβασιν και διώρισαν ως οικείους αυτών πληρεξουσίους:

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΟΥ ΗΝΩΜΕΝΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΒΡΕΤΤΑΝΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΡΛΑΝΔΙΑΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΥΠΕΡΘΑΛΛΑΣΙΩΝ ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΩΝ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΤΩΝ ΙΝΔΙΩΝ:

Τον Εντιμότατον Sir Horace George Montagu RUMBOLD, Baronet, C. C. M. G., Υπατον Αρμοστήν εν Κωνσταντινουπόλει·

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΚΗΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ:

Τον Μέγαρχον Στρατηγόν κ. Maurice PELLÉ, Πρεσβευτήν της Γαλλίας, Υπατον Αρμοστήν της Δημοκρατίας εν Ανατολή, Ανώτερον Ταξίαρχην Τάγματος της Λεγεώνας της Τιμής·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΙΤΑΛΙΑΣ:

Τον έντιμον Μαρκήσιον Camille CARRONI, Γερουσιαστήν του Βασιλείου, Πρεσβευτήν της Ιταλίας, Υπατον Αρμοστήν εν Κωνσταντινουπόλει, Μεγαλόσταυρον των Ταγμάτων των Αγίων Μαυρικήου και Λαζάρου και του Στέμματος της Ιταλίας·

Τον Κύριον Jules Cesar MONTAGNA, Έκτακτον Αποσταλμένον και Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Αθήναις, Ταξίαρχην του Τάγματος των Αγ. Μαυρικήου και Λαζάρου, Ανώτερον Ταξίαρχην του Στέμματος της Ιταλίας·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΤΗΣ ΙΑΠΩΝΙΑΣ:

Τον Κύριον Kentaro OTCHIAI, Jusammi, Μέλος πρώτης τάξεως του Τάγματος του Ανατέλλοντος Ηλίου, Έκτακτον και Πληρεξούσιον Πρεσβευτήν εν Ρώμη·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΒΟΥΛΓΑΡΩΝ:

Τον Κύριον Bogdan MORPHOFF, πρώην Υπουργόν των Σιδηροδρόμων, Ταχυδρομείων και Τηλεγράφων·

Τον Κύριον Dimitri STANCIOFF, Διδάκτορα του Δικαίου, Έκτακτον Απεσταλμένον και Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Λονδίνω, Μεγαλόσταυρον του Τάγματος του Αγίου Αλεξάνδρου·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ:

Τον Κύριον Ελευθέριον Κ. BENIZELON, Πρώην Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου, Μεγαλόσταυρον του Τάγματος του Σωτήρος·

Τον Κύριον Δημήτριον ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΝ, Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Λονδίνω, Ταξίαρχην του Τάγματος του Σωτήρος·

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΗΣ ΡΟΥΜΑΝΙΑΣ:

Τον Κύριον Constantin I. DIAMANTY, Πληρεξούσιον Υπουργόν·

Τον Κύριον Constantin CONTZESCO Πληρεξούσιον Υπουργόν·

Η ΡΩΣΣΙΑ: Τον Κύριον Nicolas Ivanovitch IORDANSKI

Η ΑΥΤΟΥ ΜΕΓΑΛΕΙΟΤΗΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΣΕΡΒΩΝ, ΚΡΟΑΤΩΝ ΚΑΙ ΣΛΟΒΕΝΩΝ:

Τον Δρα Miloutine YOVANOVITCH, Έκτακτον Απεσταλμένον και Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Βέρνη·

Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΙΣ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΕΘΝΟΣΥΝΕΛΕΥΣΕΩΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ:

Τον ISMET Pacha, Υπουργόν επί των Εξωτερικών, Βουλευτήν Αδριανουπόλεως·

Τον Δρα RIZA NOUR Bey Υπουργόν της Υγιεινής και Κοινωνικής Περιθάλψεως, Βουλευτήν Σινώπης·

Τον HASSAN Bey, πρώην Υπουργόν Βουλευτήν Τραπεζούντας·

ΟΙΤΙΝΕΣ, αφ' ου επεδείξαντο αλλήλοις τα πληρεξούσια αυτών έγγραφα ευρεθέντα, εν πλήρει τάξει και κατά τους απαιτούμενους τύπους, συνεφώνησαν επί των ακολούθων διατάξεων:

Άρθρον 1.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη συμφωνούσιν όπως αναγνωρίσωσι και διακηρύξωσι την αρχήν της ελευθερίας της ναυσιπλοΐας εντός των στενών του Ελλησπόντου, της Προποντίδος και του Βοσπόρου, των περιλαμβανομένων κατωτέρω εν τη γενική ονομασία «Στενά».

Άρθρον 2.

Η δίοδος και η ναυσιπλοΐα των εμπορικών πλοίων και αεροπλοίων, και των πολεμικών σκαφών και αεροπλοίων εντός των Στενών, εν καιρώ ειρήνης ως και εν καιρώ πολέμου, θα κανονίζονται από τούδε υπό των διατάξεων του ώδε συνημμένου Παραρτήματος.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**ΚΑΝΟΝΕΣ ΔΙΑ ΤΗΝ ΔΙΟΔΟΝ ΤΩΝ ΕΜΠΟΡΙΚΩΝ ΠΛΟΙΩΝ ΚΑΙ ΑΕΡΟΠΛΟΙΩΝ ΚΑΙ ΤΩΝ
ΠΟΛΕΜΙΚΩΝ ΣΚΑΦΩΝ ΚΑΙ ΑΕΡΟΠΛΟΙΩΝ ΕΝΤΟΣ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ**

§1.

Εμπορικά πλοία, συμπεριλαμβανομένων των πλωτών νοσοκομείων, θαλαμηγών και αλιευτικών πλοίων ως και των μη πολεμικών αεροπλοίων:

α) Εν καιρώ ειρήνης:

Πλήρης ελευθερία ναυσιπλοΐας και διόδου, ημέρας τε και νυκτός, οιαδήποτε και αν ή η σημαία και το φορτίον, άνευ ουδεμιάς διατυπώσεως, τέλους ή υποχρέωσεως οιασδήποτε, υπό την επιφύλαξιν των διεθνών υγειονομικών διατάξεων, εφ' όσον δεν πρόκειται περί αμέσως παρεχομένων υπηρεσιών, ως τελών πλοηγίας, φάρων, ρυμουλκίσεως ή άλλων ομοίας φύσεως, και χωρίς να θίγονται τα επί του προκειμένου εξασκούμενα δικαιώματα υπό των ήδη παραχωρηθεισών υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως υπηρεσιών και επιχειρήσεων.

Προς διευκόλυνσιν της εισπράξεως των δικαιωμάτων τούτων τα διερχόμενα των Στενών εμπορικά πλοία οφείλουσι να δηλώσιν εις τους υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως υποδεικνυόμενους^{sic} σταθμούς το όνομα, την εθνικότητα, την χωρητικότητα και τον προορισμόν αυτών.

Η πλοηγία παραμένει προαιρετική.

β) Εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας παραμενούσης ουδετέρας:

Πλήρης ελευθερία ναυσιπλοΐας και διόδου, ημέρας τε και νυκτός, υπό τους αυτούς ως άνωθι όρους. Τα δικαιώματα και αι υποχρεώσεις της Τουρκίας, ως ουδετέρας Δυνάμεως, δεν επιτρέπουν αυτή όπως λαμβάνη μέτρα δυνάμενα να παρακωλύσωσιν την ναυσιπλοΐαν εντός των Στενών, των οποίων τα ύδατα και η ατμόσφαιρα δέον να παραμένωσιν απολύτως ελεύθερα, εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας ούσης ουδετέρας, ως και εν καιρώ ειρήνης.

Η πλοηγία παραμένει προαιρετική.

γ) Εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας ούσης εμπολέμου:

Ελευθερία ναυσιπλοΐας δια τα ουδέτερα πλοία και τα μη πολεμικά ουδέτερα αερόπλοια, εάν το πλοίον ή το αερόπλοιον δεν βοηθή τον εχθρόν, μεταφέρον ιδίως λαθρεμπόρων πολέμου, στρατόν ή υπηκόους εχθρούς. Η Τουρκία θα έχη το δικαίωμα να εκτελή νηοψίας επί των ειρημένων πλοίων και αεροπλοίων, και, προς τον σκοπόν τούτον, τα αερόπλοια δέον να προσγειώνται ή προσθαλασσώνται εις τας επί τούτω καθορισθησόμενας και παρασκευασθησόμενας υπό της Τουρκίας ζώνας. Το δικαίωμα της Τουρκίας όπως εφαρμόζη εις τα εχθρικά πλοία τα υπό του Διεθνούς Δικαίου καθιερωμένα μέτρα δεν θίγεται ποσώς.

Η Τουρκία θα έχη πλήρες δικαίωμα να λαμβάνη οία μέτρα ήθελε κρίνει αναγκαία προς παρεμπόδισιν των εχθρικών πλοίων από του να χρησιμοποιώσι τα Στενά. Ουχ' ήττον, τα μέτρα ταύτα δεν θα είναι τοιαύτης φύσεως, ώστε να παρακωλύηται η ελευθέρα διάδος των ουδετέρων πλοίων, και, προς τούτο, η Τουρκία υποχρεούται να παρέχη αυτοίς τας αναγκαιούσας οδηγίας ή τους αναγκαίους πλοηγούς.

§2.

Πολεμικά σκάφη, συμπεριλαμβανομένων των βοηθητικών πλοίων, των μεταγωγικών, των αεροπλανοφόρων σκαφών και των πολεμικών αεροπλοίων.

α) Εν καιρώ ειρήνης:

Πλήρης ελευθερία διόδου, ημέρας τε και νυκτός, δι' οιανδήποτε σημαίαν, άνευ ουδεμιάς διατυπώσεως, τέλους ή υποχρεώσεώς τινος, αλλ' υπό τας κάτωθι επιφυλάξεις ως προς το σύνολον των δυνάμεων.

Η κατά μέγιστον όριον δύναμις Κράτους, ήτις δύναται να διέλθη των Στενών κατευθυνόμενη προς τον Εύξεινον Πόντον, δεν θέλει υπερβή την δύναμιν του ισχυροτέρου στόλου των Παρευξεινείων Δυνάμεων, του ευρισκομένου εν τη θαλάσση ταύτη κατά την στιγμήν της διόδου. Ουχ' ήττον, αι Δυνάμεις επιφυλάσσουν εις εαυταίς το δικαίωμα όπως αποστείλωσιν εις τον Εύξεινον Πόντον, εν παντί

καιρώ και πάση περιστάσει, δύναμιν μη υπερβαίνουσιν τρία σκάφη, ουδέν των οποίων θα ή μεγαλειότερον των 10.000 τόννων.

Ουδεμία ευθύνη θέλει βαρύνει την Τουρκίαν όσον αφορά τον αριθμόν των δια των Στενών διερχομένων σκαφών.

Όπως καθίσταται δυνατή η τήρησις του παρόντος κανόνος, η εν τω άρθρω 10 προβλεπομένη Επιτροπή των Στενών θα αιτήται παρ' εκάστης Παρευξεινείου Δυνάμεως, την 1ην Ιανουαρίου και την 1ην Ιουλίου εκάστου έτους, τον αριθμόν των θωρηκτών, ευδρόμων μάχης, αεροπλανοφόρων σκαφών, ευδρόμων, αντιτορπιλικών, υποβρυχίων ή παντός άλλου τύπου σκάφους, ως και των ναυτικών αεροπλοίων, άτινα διατηρεί εν τω Ευξεινω Πόντω, μετά καθορισμού των εξωπλισμένων σκαφών, των σκαφών μετά ηλαττωμένου προσωπικού, εν παροπλισμώ, εν επισκευή ή μετασκευή.

Η Επιτροπή των Στενών θα ειδοποίηση είτα τας ενδιαφερομένας Δυνάμεις περί του αριθμού των θωρηκτών, ευδρόμων μάχης, αεροπλανοφόρων σκαφών, ευδρόμων, αντιτορπιλικών, υποβρυχίων, αεροπλοίων και ενδεχομένως, μονάδων άλλου τύπου, εξ ων συνίσταται η ισχυροτέρα εν τω Ευξεινω Πόντω Δύναμις. Προς τούτοις, πάσα μεταβολή προκύπτουσα είτε εκ της εισόδου εν τω Ευξεινω, είτε της εξόδου εξ αυτού παντός σκάφους ανήκοντος εις την ειρηνένην Δύναμιν, θέλει αμέσως γνωστοποιηθή εις τας ενδιαφερομένας Δυνάμεις.

Ο αριθμός και ο τύπος των εξωπλισμένων σκαφών θέλουσιν μόνοι ληφθή υπ' όψιν δια την εκτίμησιν της ναυτικής Δυνάμεως, ήτις θέλει διέλθη των Στενών κατευθυνόμενη εις τον Εύξεινον Πόντον.

β) Εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας ούσης ουδετέρας:

Πλήρης ελευθερία διόδου, ημέρας τε και νυκτός, δι' οιανδήποτε σημαίαν, άνευ ουδεμιάς διατυπώσεως, τέλους ή υποχρεώσεώς τινος, αλλ' υπό τους αυτούς περιορισμούς οίτινες προβλέπονται εν τη παραγράφω 2 εδ. α.)

Ουχ' ήττον, οι περιορισμοί ούτοι δεν εφαρμόζονται επί των εμπολέμων Δυνάμεων επί ζημία των δικαιωμάτων αυτών ως εμπολέμων εν τω Ευξεινω Πόντω.

Τα δικαιώματα και αι υποχρεώσεις της Τουρκίας, ως ουδετέρας Δυνάμεως, δεν επιτρέπουσιν αυτή όπως λαμβάνη μέτρα δυνάμενα να παρακωλύσωσι την ναυσιπλοϊαν εντός των Στενών, ών τα ύδατα και η ατμόσφαιρα δέον να παραμένωσιν εντελώς ελεύθερα, εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας ούσης ουδετέρας, ως και εν καιρώ ειρήνης.

Απαγορεύεται εις τα πολεμικά σκάφη και εις τα πολεμικά αερόπλοια των εμπολέμων να ενεργώσιν συλλήψεις, εκτελώσι νηοψίας ή προβαίνωσιν εις πάσαν άλλην εχθρικήν πράξιν εντός των Στενών.

Όσον αφορά τον ανεφοδιασμόν και τας επισκευάς, τα πολεμικά σκάφη θα διέπονται υπό των διατάξεων της XIII Συμβάσεως της Χάγης του 1907, περί της θαλασσίας ουδετερότητος.

Μέχρι της συνομολογήσεως διεθνούς Συμβάσεως καθοριζούσης τους κανόνας της ουδετερότητος δια τα αερόπλοια, τα πολεμικά αερόπλοια θα υπάγονται εντός των Στενών εις ανάλογον προς το προβλεπόμενον δια τα πολεμικά σκάφη υπό της XIII Συμβάσεως της Χάγης του 1907.

γ) *Εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας ούσης εμπολέμου:*

Πλήρης ελευθερία διόδου δια τα ουδέτερα πολεμικά σκάφη, άνευ ουδεμίας διατυπώσεως, τέλους ή υποχρεώσεώς τινος, αλλ' υπό τους αυτούς περιορισμούς οίτινες προβλέπονται εν τη παραγράφω 2 εδ. α.) Τα ληφθησόμενα υπό της Τουρκίας μέτρα, προς παρεμπόδισιν των εχθρικών σκαφών και αεροπλοίων από του να χρησιμοποιήσιν τα Στενά, δεν θα είναι φύσεως τοιαύτης, ώστε να παρακωλύηται η ελευθέρα διόδος των ουδετέρων σκαφών και αεροπλοίων, και προς τούτο η Τουρκία υποχρεούται να παρέχη εις τα ειρημένα σκάφη και αερόπλοια τας αναγκαιούσας οδηγίας ή τους αναγκαίους πλοηγούς. Τα ουδέτερα πολεμικά αερόπλοια θα διαπλέωσι τα Στενά υπ' ευθύνη αυτών και θα υπόκεινται εις έλεγχον ως προς τον χαρακτηρισμόν των. Προς τον σκοπόν τούτον, τα αερόπλοια δένον^{sic} να προσγειώνται ή προσθαλασσώνται εις τας ορισθησομένας και πρασκευασθησομένας^{sic} επί τούτω υπό της Τουρκίας ζώνας.

§3.

α) Τα υποβρύχια των διατελουσών εν ειρήνη μετά της Τουρκίας Δυνάμεων δέον να διέρχωνται των Στενών επί της επιφανείας.

β) Ο αρχηγός ξένης ναυτικής δυνάμεως προερχομένης εκ της Μεσογείου ή του Ευξείνου Πόντου θα δηλώνη εις σηματοφορικόν τινα σταθμόν κατά την είσοδον του Ελλησπόντου ή του Βοσπόρου, χωρίς να ανακόπη τον πλουν του, τον αριθμόν και το όνομα των υπό τας διαταγάς αυτού σκαφών, άτινα πρόκειται να εισέλθωσιν εντός των Στενών.

Η Τουρκία θα γνωστοποιήση τους σηματοφορικούς τούτους σταθμούς, μέχρι δε της ανακοινώσεως ταύτης, η ελευθερία διόδου των ξένων πολεμικών σκαφών δια των Στενών δεν θέλει παύσει υφισταμένη, της εισόδου εντός αυτών μη δυναμένης ως εκ τούτου να επιβραδυνθή.

γ) Η άδεια δια τα πολεμικά και μη πολεμικά αερόπλοια όπως υπερίπτανται των Στενών, υπό τους προβλεπομένους υπό των παρόντων κανόνων όρους, συνεπάγεται δια τα ειρημένα αερόπλοια:

1) την ελευθερίαν πτήσεως υπεράνω λωρίδας εδάφους πέντε χιλιομέτρων επί εκάστης πλευράς των στενοτέρων μερών των Στενών.

2) το δικαίωμα, εν περιπτώσει βλάβης, όπως προσγειώνται επί της παραλίας ή προσθαλασσώνται εντός των χωρικών υδάτων της Τουρκίας.

§4.

Περιορισμός της διόδου των πολεμικών σκαφών

Τα διερχόμενα δια των Στενών πολεμικά σκάφη δεν δύνανται εν ουδεμιά περιπτώσει, εκτός της αβαρίας ή θαλασσίου κινδύνου, να παραμείνωσιν εντός αυτών πέραν του αναγκαιούτος αυτοίς προς διέλευσιν χρόνου, συμπεριλαμβανομένου και του χρόνου της αγκυροβολίας κατά την νύκτα, εάν η ασφάλεια της νασιπλοΐας επιβάλλη τούτο.

§5.

Παραμονή εν τοις λιμέσι των Στενών και του Ευζείνου Πόντου.

α) Αι παράγραφοι 1, 2 και 3 του παρόντος Παραρτήματος, εφαρμοζόμεναι επί της διόδου των πλοίων, πολεμικών σκαφών και αεροπλοίων δια των Στενών και υπεράνω αυτών, δεν θίγουσι το δικαίωμα της Τουρκίας όπως εκδίδη τους κανονισμούς, ους ήθελε κρίνει αναγκαίους ως προς τον αριθμόν των πολεμικών σκαφών και των πολεμικών αεροπλοίων της αυτής δυνάμεως, άτινα θα δύνανται να επισκέπτονται συγχρόνως τους τουρκικούς λιμένας και τα αεροδρόμια, ως και την διάρκειαν της παραμονής αυτών.

β) Αι Παρευζείνιοι Δυνάμεις θα έχωσι το αυτό δικαίωμα, όσον αφορά τους λιμένας και τα αεροδρόμια αυτών.

γ) Τα ελαφρά σκάφη, τα οποία αι ήδη εν τη Ευρωπαϊκή^{sic} Επιτροπή του Δουνάβεως εκπροσωπούμενοι Δυνάμεις διατηρούσιν ως φυλακίδας εις τας εκβολάς του ποταμού τούτου και μέχρι του Γαλαζίου, θέλουσι προστεθή εις τα υπό της 2 παραγράφου προβλεπόμενα, δυνάμενα να αντικαθίστανται, εάν παραστή ανάγκη.

§6.

Ειδικαί διατάξεις περί της υγειονομικής^{sic} προφυλάξεως

Τα πολεμικά σκάφη, εφ' ων υπάρχουσιν κρούσματα πανώλους, χολέρας ή τυφοειδούς πυρετού, ή εφ' ων εσημειώθησαν τοιαύτα από επτά ημερών, ως και τα σκάφη άτινα ανεχώρησαν από χρόνου βραχυτέρου των πέντε εισοσιτετραώρων εκ λιμένας μεμολυσμένου, οφείλουσι να διέρχωνται των Στενών εν καθάρσει και εφαρμόζωσι δια των μέσων, άτινα διαθέτουσι επί του πλοίου, τα αναγκαία προφυλακτικά μέτρα προς πρόληψιν πάσης δυνατής μόλυνσεως των Στενών.

Η διάταξις αυτή εφαρμοσθήσεται και επί των εμπορικών πλοίων, εφ' ων υπάρχει ιατρός, των διερχομένων κατ' ευθείαν δια των Στενών, χωρίς να σταθμεύσωσιν ή εκφορτώσωσιν εμπορεύματα.

Τα εμπορικά πλοία, εφ' ων δεν υπάρχει ιατρός, δέον, πριν εισέλθωσιν εντός των Στενών, και αν ακόμη δεν πρόκειται να σταθμεύσωσιν, όπως συμμορφώνται προς τας διεθνείς υγειονομικάς διατάξεις.

Τα πολεμικά σκάφη και τα εμπορικά πλοία, προσεγγίζοντα^{sic} εις τινα των λιμένων των Στενών, θα υπάγονται εντός του λιμένος τούτου εις τας ισχύουσας εν αυτώ διεθνείς υγειονομικάς διατάξεις.

Άρθρον 3.

Όπως διατηρήται ελευθέρα παντός κωλύματος ή δίοδος και η ναυσιπλοΐα εντός των Στενών, τα εν τοις άρθροις 4-9 καθοριζόμενα μέτρα θα εφαρμόζονται εις τα ύδατα και τας ακτάς αυτών, ως και εις τας εντός των Στενών ή παρ' αυτά κειμένας νήσους.

Άρθρον 4.

Ουδετεροποιούνται αι κατωτέρω οριζόμεναι ζώναι και νήσοι:

1) Αι δύο ακταί του στενού του Ελλησπόντου και του Βοσπόρου κατά την έκτασιν των κατωτέρω καθοριζομένων ζωνών (Όρα συνημμένον χάρτην):

Ελλησποντος: Βορειοδυτικώς, χερσόνησος της Καλλιπόλεως και περιοχή νοτιοανατολικώς γραμμής, αρχομένης από σημείου του κόλπου του Ξηρού κειμένου^{sic} 4 χιλιάμετρα βορειοανατολικώς του Μπακλά - Μπουρνού, καταληγούσης επί της Προποντίδος εις Κούμβαον και διερχόμενης νοτίως του Καβάκ (του χωρίου τούτου μη συμπεριλαμβανομένου).

Νοτιοανατολικώς, περιοχή περιλαμβανομένη μεταξύ της ακτής και γραμμής χαρασσομένης 20 χιλιάμετρα από της ακτής, αρχομένης από του ακρωτηρίου Εσκή - Ισταμπόλ έναντι της Τενέδου και καταληγούσης εις την Προποντίδα επί σημείου της ακτής κειμένου αμέσως βορείως του Καραμπιγιά.

Βόσπορος (υπό την επιφύλαξιν του ειδικού^{sic} καθεστώτος της Κωνσταντινουπόλεως^{sic}, Άρθ. 8):

Ανατολικώς, ζώνη εκτεινομένη μέχρι γραμμής χαρασσομένης 15 χιλιάμετρα από της ανατολικής ακτής του Βοσπόρου.

Δυτικώς, ζώνη εκτεινομένη μέχρι γραμμής χαρασσομένης 15 χιλιάμετρα από της δυτικής ακτής του Βοσπόρου.

2) Άπασαι αι νήσοι της Προποντίδος, εκτός της νήσου Καλολίμνου.

3) Εν τω Αιγαίω, αι νήσοι Σαμοθράκη, Λήμνος, Ίμβρος, Τένεδος και αι Λαγούσαι νήσοι (Μαυραί).

Άρθρον 5.

Εντός δέκα πέντε ημερών από της ενάρξεως της ισχύος της παρούσης Συμβάσεως, θέλει συνέλθει Επιτροπή, αποτελουμένη εκ τεσσάρων μελών διοριζομένων υφ' εκάστης των Κυβερνήσεων της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Ιταλίας και της Τουρκίας, όπως καθορίση επί τόπου τα όρια των εν τω άρθρω 4 εδ. 1 προβλεπομένων ζωνών.

Αι εν τη Επιτροπή ταύτη αντιπροσωπευόμεναι Κυβερνήσεις θέλουσι μεριμνήσει περί των αποζημιώσεων, ων θα δικαιούνται οι οικείοι αυτών αντιπρόσωποι.

Πάντα τα εκ των λειτουργίας της Επιτροπής προκύπτοντα γενικά έξοδα θέλουσιν επιβαρύνει εξ ίσου τας αντιπροσωπευόμενας Δυνάμεις.

Άρθρον 6.

Υπό την επιφύλαξιν των περί Κωνσταντινουπόλεως διατάξεων του άρθρου 8, ουδέν οχυρωματικόν έργον, ουδεμία μόνιμος εγκατάστασις πυροβολικού, ουδέν υποβρύχιον πολεμικόν μηχανήμα, εκτός των υποβρυχίων σκαφών, ως και ουδεμία εγκατάστασις στρατιωτικής αεροναυτικής, ή ναυτική βάσις δύνανται να υφίστανται εν ταις ουδετεροποιουμέναις ζώναις και νήσοις.

Ουδεμία ένοπλος δύναμις δύνανται να σταθμεύση εν αυταίς, εκτός των προς διατήρησιν της τάξεως αναγκαιουσών δυνάμεων αστυνομίας και χωροφυλακής, των οποίων ο οπλισμός δέον να αποτελείται μόνον εκ του περιστρόφου, της σπάθης, του όπλου και τεσσάρων οπλοπολυβόλων ανά εκατόν άνδρας, αποκλειομένου παντός πυροβολικού.

Εντός των χωρικών υδάτων των ουδετεροποιουμένων ζωνών και νήσων, ουδέν υποβρύχιον πολεμικόν μηχανήμα δέον να υφίσταται, εκτός των υποβρυχίων σκαφών.

Παρά τα προηγούμενα εδάφια, η Τουρκία θα διατήρηση το δικαίωμα όπως διαμετακομίξη τας στρατιωτικός αυτής δυνάμεις δια των ουδετεροποιουμένων ζωνών και νήσων του τουρκικού εδάφους, ως και δια των χωρικών αυτών υδάτων, ένθα ο τουρκικός στόλος δύνανται να αγκυροβολή. Προς τούτοις, όσον αφορά τα Στενά, η Τουρκική Κυβέρνησις δικαιούται να επισκοπή, δι' αεροπλάνων ή αεροστάτων, την επιφάνειαν και τον πυθμένα της θαλάσσης. Τα τουρκικά αερόπλοια δύνανται πάντοτε να υπερίπτανται των υδάτων των Στενών και των ουδετεροποιουμένων ζωνών του τουρκικού εδάφους και να προσγειώνονται ή προσθαλασσώνται πανταχού εν αυτοίς εν πλήρει ελευθερία.

Η Τουρκία και η Ελλάς δύνανται ωσαύτως, εν ταις ουδετεροποιουμέναις^{sic} ζώναις και νήσοις και εν τοις χωρικοίς αυτών ύδασι, να ενεργώσι τας μετακινήσεις του προσωπικού τας αναγκαίας δια την εκπαίδευσιν, εκτός των ζωνών και νήσων τούτων, των εν αυταίς στρατολογουμένων ανδρών.

Η Τουρκία και η Ελλάς θα ώσιν ελεύθεραι να διοργανώσωσιν, εντός των ειρημένων ζωνών και νήσων των οικείων αυτών εδαφών, παρατηρητήρια και τηλεγραφικάς, τηλεφωνικάς και οπτικάς συγκοινωνίας παντός συστήματος. Η Ελλάς δύνανται να μεταφέρη τον στόλον της εντός των χωρικών υδάτων των ουδετεροποιουμένων ελληνικών νήσων, ουχί όμως και να χρησιμοποιή τα ύδατα ταύτα ως βάσιν επιχειρήσεων κατά της Τουρκίας ή δια ναυτικήν ή στρατιωτικήν συγκέντρωσιν προς τον σκοπόν τούτον.

Άρθρον 7.

Ουδέν υποβρύχιον πολεμικόν μηχανήμα, εκτός των υποβρυχίων σκαφών δύνανται να τοποθετηθή εντός των υδάτων της Προποντίδος.

Η Τουρκική Κυβέρνησις δεν θέλει εγκαταστήση ουδέν μόνιμον πυροβολείον, ή τορπιλλοβλητικούς σωλήνας, δυναμένους να παρακωλύσωσιν την διάβασιν των Στενών, επί της

παραλιακής ευρωπαϊκής^{sic} περιοχής της Προποντίδος ή επί της παραλιακής περιοχής της Ανατολίας της κειμένης ανατολικώς της ουδετεροποιουμένης ζώνης του Βοσπόρου μέχρι της Αρετσού (Ρύσιον).

Άρθρον 8.

Εν Κωνσταντινουπόλει, συμπεριλαμβανομένων της Σταμπούλ, του Πέρα, Γαλατά και της Χρυσουπόλεως ως και των Πριγκηπονήσων, και εις τα εγγύτατα αυτής περίχωρα, θα δύναται να σταθμεύη φρουρά εκ 12.000 ανδρών κατά μέγιστον όριον, δια τας ανάγκας της πρωτευούσης. Θα επιτρέπεται ωσαύτως να διατηρηθώσιν εν Κωνσταντινουπόλει εις ναύσταθμος και μία ναυτική βάσις.

Άρθρον 9.

Εάν, εν περιπτώσει πολέμου, η Τουρκία ή η Ελλάς, ποιούσαι χρήσιν του δικαιώματος αυτών ως εμπολέμων Δυνάμεων, προήρχοντο εις την ανάγκην όπως επιφέρωσι τροποποιήσεις εις την ως άνω προβλεπομένη^{sic} ουδετεροποίησιν, θα είχαν την υποχρέωσιν, άμα τη συνομολογήσει της ειρήνης, να αποκαταστήσωσι το υπό της παρούσης Συμβάσεως προβλεπόμενον καθεστώς.

Άρθρον 10.

Εν Κωνσταντινουπόλει θέλει συσταθή Διεθνής Επιτροπή, υπό την επονομασίαν «Επιτροπή των Στενών», συγκροτουμένη κατά τα εν τω άρθρω 12 οριζόμενα.

Άρθρον 11.

Η Επιτροπή θα ασκή την δικαιοδοσίαν της επί των υδάτων των Στενών.

Άρθρον 12.

Η Επιτροπή, διατελούσα υπό την προεδρείαν ενός αντιπροσώπου της Τουρκίας, θα αποτελήται εξ αντιπροσώπων της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας, της Ιταλίας, της Ιαπωνίας, της Βουλγαρίας, της Ελλάδος, της Ρουμανίας, της Ρωσσίας και του ΣεβροΚροατοΣλοβενικού Κράτους, ως Δυνάμεων υπογραφασών την παρούσαν Σύμβασιν και καθ' όσον αύτη επικυρούται υπό των Δυνάμεων τούτων.

Η προσχώρησις των Ηνωμένων Πολιτειών εις την παρούσαν Σύμβασιν θα συνεπάγεται δι' αυτάς το δικαίωμα όπως έχωσιν ωσαύτως αντιπρόσωπον εν τη Επιτροπή.

Το αυτό δικαίωμα, υπό τους αυτούς όρους, επιφυλάσσεται εις τα ανεξάρτητα Παρευξείνια Κράτη τα μη αναφερόμενα εν τω πρώτω εδαφίω του παρόντος άρθρου.

Άρθρον 13.

Αι εν τη Επιτροπή αντιπροσωπευόμεναι Κυβερνήσεις θα μεριμνήσωσι περί της χορηγηθησομένης τυχόν αποζημιώσεως εις τους αντιπροσώπους αυτών. Πάσα συμπληρωματική δαπάνη της Επιτροπής θα επιβαρύνη τας ειρημένας Κυβερνήσεις καθ' ην αναλογίαν κατανέμονται αι δαπάναι της Κοινωνίας των Εθνών.

Άρθρον 14.

Η Επιτροπή θα εξακριβώνη ότι δεόντως τηρούνται αι αφορώσαι την διόδον των πολεμικών σκαφών και πολεμικών αεροπλοίων διατάξεις, αίτινες αναφέρονται εν τοις παραγράφοις 2, 3 και 4 του συνημμένου τω άρθρω 2 Παραρτήματος.

Άρθρον 15.

Η Επιτροπή των Στενών θα εκπληρή^{sic} την αποστολήν αυτής υπό την αιγίδα της Κοινωνίας των Εθνών, προς την οποίαν θα απευθύνη ετησίως έκθεσιν περί της εκπληρώσεως της αποστολής της, μετά πάσης, επί πλέον, χρησίμου πληροφορίας όσον αφορά το εμπόριον και την ναυτιλίαν. Προς τούτο, η Επιτροπή θα συνεννοήται μετά των υπηρεσιών της Τουρκικής Κυβερνήσεως των επιφορτισμένων τα της ναυσιπλοΐας εντός των Στενών.

Άρθρον 16.

Η Επιτροπή θέλει εκπονήση τους αναγκαίους κανονισμούς προς εκπλήρωσιν της αποστολής της.

Άρθρον 17.

Αι διατάξεις της παρούσης Συμβάσεως δεν θίγουσι το δικαίωμα της Τουρκίας όπως μετακινή ελευθέρως τον στόλον αυτής εντός των τουρκικών υδάτων.

Άρθρον 18.

Επιθυμούσαι όπως η ουδετεροποίησις των Στενών και των γειτνιαζουσών ζωνών μη καθίσταται υπο^{sic} στρατιωτικήν έποψιν αιτία αδικαιολογήτου κινδύνου δια την Τουρκίαν και όπως μη τίθενται εν κινδύνω η ελευθερία των Στενών ή η ασφάλεια των ουδετεροποιουμένων ζωνών εκ πράξεων πολεμικών, τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη συμφωνούσιν επί των επομένων διατάξεων: Εάν η ελευθερία της ναυσιπλοΐας των Στενών ή η ασφάλεια των ουδετεροποιουμένων ζωνών ετίθεντο τυχόν εν κινδύνω εκ παραβάσεως των διατάξεων περί της ελευθερίας διόδου, αιφνίδιας τινός επιθέσεως, ή πολεμικής τινος πράξεως ή απειλής πολέμου, τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, και, εν πάση περιπτώσει, η Γαλλία, η Μεγάλη Βρεττανία, η Ιταλία και η Ιαπωνία θέλουσιν εμποδίσει αυτάς,

από κοινού, δι' όλων των μέσων, τα οποία ήθελε προκρίνει προς τον σκοπόν τούτον το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών.

Ευθύς ως αι πράξεις, αίτινες προκάλεσαν την υπό του προηγουμένου εδαφίου προβλεπομένην ενέργειαν, ήθελον καταπαύσει, το καθεστώς των Στενών, ως κανονίζεται υπό των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως, θα εφαρμοσθή εκ νέου επακριβώς.

Η παρούσα διάταξις, αποτελούσα αναπόσπαστον μέρος των διατάξεων των συναφών προς την ουδετεροποίησιν και την ελευθερίαν των Στενών, δεν θίγει ποσώς τα δικαιώματα και τας υποχρεώσεις, ας έχουσι τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη δυνάμει του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών.

Άρθρον 19.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη θα καταβάλωσι πάσαν προσπάθειαν όπως, αι μη υπογράψασαι την παρούσαν Σύμβασιν Δυνάμεις, προσχωρήσωσιν εις αυτήν.

Η προσχώρησις αυτή κοινοποιηθήσεται, δια της διπλωματικής οδοῦ, εις την Κυβέρνησιν της Γαλικής^{sic} Δημοκρατίας και δι' αυτής εις πάντα τα υπογράψαντα ή προσχωρούντα Κράτη. Θα ισχύη δε αυτή από της ημέρας της κοινοποιήσεως εις την Γαλλικὴν Κυβέρνησιν.

Άρθρον 20.

Η ΠΑΡΟΥΣΑ ΣΥΜΒΑΣΙΣ επικυρωθήσεται.

Αι επικυρώσεις κατατεθήσονται εν Παρισίοις, ως οίόν τε τάχιον.

Άρξεται ισχύουσα υφ' ους όρους και η υπό σημερινήν χρονολογίαν Συνθήκη Ειρήνης.

Ως προς τας μη υπογραψάσας την Συνθήκην ταύτην Δυνάμεις, αίτινες, κατά την στιγμήν ταύτην, δεν έχουσιν ακόμη επικυρώσει την παρούσαν Σύμβασιν, άρξεται αυτή ισχύουσα από της καταθέσεως των επικυρώσεων αυτών, ήτις θέλει κοινοποιηθή προς τας λοιπὰς συμβαλλομένας Δυνάμεις υπό της Κυβερνήσεως της Γαλλικής Δημοκρατίας.

ΠΡΟΣ ΠΙΣΤΩΣΙΝ ΤΟΥΤΩΝ, οι ανωτέρω μνημονευόμενοι Πληρεξούσιοι υπέγραψαν την παρούσαν Σύμβασιν.

ΕΓΕΝΕΤΟ εν Αωζάννη, τη 24η Ιουλίου 1923, εις έν και μόνον αντίτυπον, όπερ κατατεθήσεται εν τοις αρχείοις της Κυβερνήσεως της Γαλλικής Δημοκρατίας, υπό της οποίας θέλει επιδοθή επίσημον αυτού αντίγραφον προς εκάστην των συμβαλλομένων Δυνάμεων.

(Τ. Σ) Horace RUMBOLD

(» ») PELLÉ

(» ») GARRONI

(» ») G. C. MONTAGNA

(» ») K. ΟΤCHIAI

- (» ») *B. MORPHOFF*
- (» ») *STANCIOFF*
- (» ») *E. K. BENIZEΛΟΣ*
- (» ») *Δ. ΚΑΚΛΑΜΑΝΟΣ*
- (» ») *Const. DIAMANDY*
- (» ») *Const. CONTZESCO*
- (» ») *N. IORDANSKI*
- (» ») *M. ISMET*
- (» ») *Dr. RIZA NOUR*
- (» ») *HASSAN*

ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΤΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΕΩΣ ΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Αναγκαστικός Νόμος 2 / ΦΕΚ Α' / Τεύχος Πρώτον / Αρ. Φύλλου 333 / Εν Αθήναις τη 7 Αυγούστου
1936

Περί κυρώσεως της από 20 Ιουλίου 1936 εν Μοντρέ υπογραφείσης Συμβάσεως της αφορώσης εις το
καθεστώς των Στενών

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'
ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Άρθρον μόνον.

Η από 20 Ιουλίου 1936 εν Μοντρέ υπογραφείσα Σύμβασις η αφορώσα εις το καθεστώς των
Στενών, ης το κείμενον, εν γαλλικό πρωτοτύπω και ελληνική μεταφράσει έπεται, έχει πλήρη και
νόμιμον ισχύν.

Εν Αθήναις τη 7 Αυγούστου 1936.

Γεώργιος Β'

Το Υπουργικόν Συμβούλιον

Ο Πρόεδρος

Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ

Τα Μέλη

Γ. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ, Θ. ΣΚΥΛΑΚΑΚΗΣ, Κ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. ΖΑΒΙΤΣΙΑΝΟΣ, Α.
ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Γ. ΚΥΡΙΑΚΟΣ, ΑΛ. ΚΟΡΥΖΗΣ, ΑΛ. ΠΑΠΑΧΕΛΑΣ, ΕΥΡ. ΜΑΓΙΑΚΟΣ, ΠΕΡ.
ΡΕΔΙΑΔΗΣ, ΑΡ. ΔΗΜΗΤΡΑΤΟΣ, Κ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, ΓΕΡ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑΣ, ΙΠ.
ΠΑΠΑΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ ΡΕΔΙΑΔΗΣ, Μ. ΠΑΣΣΑΡΗΣ.

ΣΥΜΒΑΣΙΣ ΠΕΡΙ ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΣΤΕΝΩΝ ΥΠΟΓΡΑΦΕΙΣΑ ΕΝ ΜΟΝΤΡΕ ΤΗ 20 ΙΟΥΛΙΟΥ
1936

Η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς των Βουλγάρων, ο Πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας, η
Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς της Μεγάλης Βρετανίας, της Ιρλανδίας και των πέραν των θαλασσών
Βρετανικών κτήσεων, Αυτοκράτωρ των Ινδιών, η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς των Ελλήνων, η
Αυτού Μεγαλειότης ο Αυτοκράτωρ της Ιαπωνίας, η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς της Ρουμανίας, ο
Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας, η Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή της Ενώσεως των
Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών, και η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς της Γιουγκοσλαβίας.

Εμφορούμενοι υπό της επιθυμίας να ρυθμίσωσι τον διάπλουν και την ναυσιπλοΐαν εν τοις Στενοίς των Δαρδανελλίων, τη Θαλάσση του Μαρμαρά και τω Βοσπόρω, συμπεριλαμβανομένων εν τη γενική κατονομασία «Στενά», εις τρόπον ώστε να διαφυλαχθή, εν τω πλαισίου της ασφαλείας της Τουρκίας, και της ασφαλείας, εν τω Ευξείνω Πόντω, των παροχθίων Κρατών, η αρχή η καθιερωθείσα υπό του άρθρου 23 της Συνθήκης της Ειρήνης της υπογραφείσης εν Λωζάννη τη 24η Ιουλίου 1923.

Απεφάσισαν να υποκαταστήσωσι την παρούσαν Σύμβασιν εις την Σύμβασιν την υπογραφείσαν εν Λωζάννη τη 24η Ιουλίου 1923 και διώρισαν ως Πληρεξουσίους Αυτών, ήτοι·

Η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς των Βουλγάρων·

Τον κ. Δόκτωρα Νικόλαον Π. Νικολάεφ, Πληρεξούσιον Υπουργόν, Γενικόν Γραμματέα του Υπουργείου των Εξωτερικών και Θρησκευμάτων·

Τον κ. Πέτρον Νείκωφ, Πληρεξούσιον Υπουργόν, Διευθυντήν των Πολιτικών Υποθέσεων εν τω Υπουργείω των Εξωτερικών και Θρησκευμάτων.

Ο Πρόεδρος της Γαλλικής Δημοκρατίας·

Τον κ. Πολ-Μπονκούρ, Γερουσιαστήν, Μόνιμον Αντιπρόσωπον της Γαλλίας παρά τη Κοινωνία των Εθνών, τέως Πρόεδρον του Υπουργικού Συμβουλίου, τέως Υπουργόν των Εξωτερικών, Ιππότην της Λεγεώνας της Τιμής, Πολεμικόν Σταυρόν.

Τον κ. Ανρύ Πονσό, Πρεσβευτήν Έκτακτον και Πληρεξούσιον της Γαλλικής Δημοκρατίας εν Αγκύρα, Ανώτερον Ταξιάρχην της Λεγεώνας της Τιμής.

Η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς της Μεγάλης Βρετανίας, τα Ιρλανδίας και των πέραν των Θαλασσών Βρετανικών Κτήσεων, Αυτοκράτωρ των Ινδιών· Δια την Μεγάλην Βρετανίαν, την Βόρειον Ιρλανδίαν, και άπαντα τα τμήματα της Βρετανικής Αυτοκρατορίας τα οποία δεν είναι ατομικώς μέλη της Κοινωνίας των Εθνών·

Τον Ερίτιμον Λόρδον Στάνλεϋ, P.C., M.C., M.P., Κοινοβουλευτικόν Γραμματέα εν τω Ναυαρχείω Αυτού.

Δια την Συμπολιτείαν της Αυστραλίας (COMMONWEALTH D' AUSTRALIE):

Τον Ερίτιμον Στάνλεϋ Μελμπούρν Μπρους, C.H., M.C., Ύπατον Αρμοστήν της Συμπολιτείας της Αυστραλίας εν Λονδίνω·

Η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς των Ελλήνων·

Τον κ. Νικόλαον Πολίτην, Έκτακτον Απεσταλμένον και Πληρεξούσιον Υπουργόν της Ελλάδος εν Παρισίοις, τέως Υπουργόν των Εξωτερικών·

Τον κ. Ραούλ Βιβίκα Ρωσσέτην, Μόνιμον Αντιπρόσωπον της Ελλάδος παρά τη Κοινωνία των Εθνών·

Η Αυτού Μεγαλειότης ο Αυτοκράτωρ της Ιαπωνίας·

Τον κ. Ναοτάκε Σάτο, Ζουσαμί, Μεγαλόσταυρον του Τάγματος του Ανατέλλοντος Ηλίου, Πρεσβευτήν Έκτακτον και Πληρεξούσιον εν Παρισίοις·

Τον κ. Μάσσα-ακι Χόττα, Ζουσιί, τιμημένον δια της δευτέρας τάξεως του Τάγματος του Ανατέλλοντος Ηλίου, Έκτακτον Απεσταλμένον και Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Βέρνη·

Η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς της Ρουμανίας·

Τον κ. Νικόλαον Τιτουλέσκο, Υπουργόν Γραμματέα της Επικρατείας επί των Εξωτερικών Υποθέσεων·

Τον κ. Κωνσταντίνον Κοντζέσκο, Πληρεξούσιον Υπουργόν, Αντιπρόσωπον της Ρουμανίας παρά τη Ευρωπαϊκή και τη Διεθνεί Επιτροπή Δουνάβεως·

Τον κ. Βεσπασιανόν Πέλλαν, Έκτακτον Απεσταλμένον, και Πληρεξούσιον Υπουργόν εν Χάγη·

Ο Πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας·

Τον κ. Δόκτωρα Ρουστού Αράς, Υπουργόν των Εξωτερικών, Βουλευτήν του Ισμίρ·

Τον κ. Σουάντ Δαβάζ Πρεσβευτήν Έκτακτον και Πληρεξούσιον της Τουρκικής Δημοκρατίας εν Παρισίοις·

Τον κ. Νουμάν Μενεμεντσιόγλου, Πρεσβευτήν της Τουρκίας, Γενικόν Γραμματέα του Υπουργείου των Εξωτερικών·

Τον κ. Ασίμ Γκουντούς, Αντιστράτηγον, υπαρχηγόν του Γενικού Επιτελείου Στρατού·

Τον κ. Νεσμεντίν Σαντάκ, Μόνιμον Αντιπρόσωπον της Τουρκίας παρά τη Κοινωνία των Εθνών, Βουλευτήν του Σιβάς, Εισηγητήν παρά τη Επιτροπή επί των Εσωτερικών·

Η Κεντρική Εκτελεστική Επιτροπή της Ενώσεως των Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών·

Τον κ. Μάξιμον Λιτβίνωφ, Μέλος της Κεντρικής Εκτελεστικής Επιτροπής της Ενώσεως των Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών, Επίτροπον του Λαού επί των Εξωτερικών·

Η Αυτού Μεγαλειότης ο Βασιλεύς της Γιουγκοσλαβίας·

Τον κ. Ιβάν Σουμπότιτς, Μόνιμον Αντιπρόσωπον του Βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας παρά τη Κοινωνία των Εθνών·

Οίτινες αφού επέδειξαν τα πληρεξούσια αυτών, άτινα ανεγνωρίσθησαν ως νομίμως συντεταγμένα, συνωμολόγησαν τας ακόλουθους διατάξεις:

Άρθρον πρώτον.

Τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, αναγνωρίζουσι και βεβαιούσι την αρχήν της ελευθερίας του διάπλου και της θαλασσοπλοΐας εν τοις Στενοίς.

Η χρήσις της ως άνω ελευθερίας διαρρυθμίζεται από τούδε υπό των διατάξεων της παρούσης Συμβάσεως.

ΤΜΗΜΑ Ι.

Εμπορικά πλοία

Άρθρον 2.

Εν καιρώ ειρήνης, τα εμπορικά πλοία θα απολαμβάνουσι της πλήρους ελευθερίας του διάπλου και της θαλασσοπλοΐας εν τοις Στενοίς, την ημέραν και την νύκτα, οιαιδήποτε και αν είναι αι σημαίαι και το φορτίον αυτών, άνευ ουδεμιάς διατυπώσεως, υπό την επιφύλαξιν των διατάξεων του κάτωθι άρθρου 3. Ουδέν τέλος ή επιβάρυνσις άλλη πλην εκείνων των οποίων η είσπραξις προβλέπεται υπό του παραρτήματος Ι της παρούσης Συμβάσεως, θα εισπράττεται υπό των Τουρκικών αρχών επί των πλοίων τούτων όταν διαπλεύουσιν εν διαμετακομίσει και άνευ σταθμεύσεως εις τινα λιμένα των Στενών.

Προς διευκόλυνσιν της εισπράξεως των τελών ή επιβαρύνσεων τούτων τα εμπορικά πλοία άτινα θα διήρχοντο τα Στενά θα γνωστοποιώσιν εις τους πράκτορας του σταθμού του προβλεπομένου υπό του άρθρου 3 το όνομα, την εθνικότητα, την χωρητικότητα, τον προορισμόν και την προέλευσιν αυτών.

Η πλοηγία και η ρυμούλκησις παραμένουσι προαιρετικάί.

Άρθρον 3.

Παν πλοίον εισερχόμενον εις τα Στενά εκ του Αιγαίου Πελάγους ή του Ευζείνου Πόντου θέλει σταθμεύει εις Υγειονομικόν σταθμόν πλησίον της εισόδου των Στενών επί τω σκοπώ του υγειονομικού ελέγχου του καθοριζομένου υπό των Τουρκικών κανονισμών εν τω πλαισίω των διεθνών υγειονομικών διατάξεων. Ο έλεγχος ούτος εν περιπτώσει πλοίων κατεχόντων καθαράν υγειονομικήν πιστοποίησιν ή παρουσιαζόντων υγειονομικήν βεβαίωσιν βεβαιούσαν ότι δεν εφαρμόζονται επ' αυτών αι διατάξεις της παραγράφου 2 του παρόντος άρθρου, θα εκτελήται την ημέραν και την νύκτα μετά

πάσης δυνατής ταχύτητος και τα πλοία ταύτα δέον να μη υποβάλλονται εις ουδεμίαν άλλην στάθμευσιν κατά την διάρκειαν του διάπλου αυτών δια των Στενών.

Τα πλοία εφ' ων υπάρχουνσι κρούσματα πανόλους, χολέρας, κιτρίνου πυρεττού^{sic}, εξανθηματικού τύφου ή ευφλογίας, ή εφ' ων εσημειώθησαν τοιαύτα κρούσματα προ διαστήματος βραχυτέρου του επταημέρου, ως και τα πλοία άτινα απέπλευσαν εκ λιμένος μεμολυσμένου προ διαστήματος βραχυτέρου των πέντε εισοσιτετραώρων, θέλουσι σταθμεύει εις τον υγειονομικόν σταθμόν τον σημειούμενον εν τη προηγουμένη παραγράφω ίνα παραλάβωσι τους υγειονομικούς φύλακας τους οποίους αι τοπικαί αρχαί ήθελον τυχόν ορίση. Ουδέν τέλος ή επιβάρυνσις θέλει εισπράττεσθαι επί τω λόγω, οι δε φύλακες δέον να αποβιβάζονται εις τινα υγειονομικόν σταθμόν εις την έξοδον των Στενών.

Άρθρον 4.

Εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας μη ούσης εμπολέμου, τα εμπορικά πλοία, οιανδήποτε και αν ώσιν η σημαία και το φορτίον αυτών, θα απολαμβάνωσι της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας εν τοις Στενοίς υπό τους όρους τους προβλεπομένους υπό των άρθρων 2 και 3.

Η πλοηγία και η ρυμούλκησις παραμένουσι προαιρετικάί.

Άρθρον 5.

Εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας ούσης εμπολέμου, τα εμπορικά πλοία τα μη ανήκοντα εις Κράτος εμπόλεμον έναντι της Τουρκίας θα απολαμβάνωσιν της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας εν τοις Στενοίς υπό τον όρον να μη βοηθώσι κατ' ουδένα τρόπον τον εχθρόν.

Τα πλοία ταύτα θα εισέρχωνται κατά την ημέραν εις τα Στενά ο δε διάπλους αυτών θα πραγματοποιήται δια της οδού ήτις εν εκάστη περιπτώσει θα υποδεικνύεται αυτοίς υπό των Τουρκικών αρχών.

Άρθρον 6.

Εν η περιπτώσει η Τουρκία θα εθεώρει εαυτήν απειλουμένην δι' επικειμένου κινδύνου πολέμου, η εφαρμογή των διατάξεων του άρθρου 2 θα εξηκολούθει μολοντούτο, πλην του ότι τα πλοία θα ήσαν υποχρεωμένα να εισέρχωνται εις τα Στενά κατά την ημέραν, και του ότι ο διάπλους αυτών θα ώφειλεν να πραγματοποιήται δια της οδού της καθοριζομένης εν εκάστη περιπτώσει υπό των Τουρκικών αρχών.

Η πλοηγία θα ήτο δυνατόν εν τη περιπτώσει ταύτη να καταστή υποχρεωτική αλλά άνευ αμοιβής.

Άρθρον 7.

Ο όρος «εμπορικά πλοία» εφαρμόζεται εφ' όλων των πλοίων εις τα οποία δεν αφορά το τμήμα II της παρούσης Συμβάσεως.

ΤΜΗΜΑ II.

Πολεμικά πλοία

Άρθρον 8.

Επί τω τέλει της παρούσης, Συμβάσεως, ο εφαρμοστέος καθορισμός των πολεμικών πλοίων και των χαρακτηριστικών αυτών, ως και ο τρόπος υπολογισμού των εκτοπισμάτων, είναι οι περιεχόμενοι εν τω παραρτήματι II της παρούσης Συμβάσεως.

Άρθρον 9.

Τα βοηθητικά πλοία του πολεμικού ναυτικού τα ειδικώς ναυπηγημένα δια την μεταφοράν των καυσίμων υλών, υγρών ή όχι, δεν θα υποχρεούνται εις την προειδοποίησιν την προβλεπομένην υπό του άρθρου 13 και δεν θα υπολογίζονται δια τον υπολογισμόν των εκτοπισμάτων των υποβαλλομένων εις περιορισμόν δυνάμει των άρθρων 14 και 18, υπό τον όρον όπως διαπλέωσιν μεμονωμένως τα Στενά. Εν τούτοις θα εξομοιούνται προς τα πολεμικά πλοία όσον αφορά τους λοιπούς όρους του διάπλου.

Τα βοηθητικά πλοία τα προβλεπόμενα υπό της προηγουμένης παραγράφου δεν θα δύνανται να επωφελούνται της ως άνω εξαιρέσεως ει μη αν ο σπλισμός των δεν συμπεριλαμβάνει όσον αφορά το πυροβολικόν κατά πλεόντων στόχων, πλείονα των δύο πυροβόλων διαμετρήματος 105 χ.μ. κατ' ανώτατον όριον· όσον αφορά το πυροβολικόν κατά εναερίων στόχων, πλείονας των δύο συσκευών διαμετρήματος 75 χ.μ. κατ' ανώτατον όριον.

Άρθρον 10

Εν καιρώ ειρήνης, τα ελαφρά σκάφη επιφανείας, τα μικρά πλοία μάχης και τα βοηθητικά πλοία, είτε ανήκωσιν εις παροχθίους του Ευξείνου Πόντου Δυνάμεις είτε μη, οιαδήποτε και αν είναι η σημαία αυτών θα απολαμβάνωσι της ελευθερίας του διάπλου εν τοις Στενοίς άνευ ουδενός τέλους ή άλλης τινος επιβαρύνσεως, υπό τον όρον όπως εισέρχονται εις τα Στενά την ημέραν και υπό τους όρους τους προβλεπομένους υπό των κάτωθι άρθρων 13 και επομένων.

Τα πολεμικά σκάφη τα μη υπαγόμενα εις τας κατηγορίας περί ων η προηγουμένη παράγραφος δεν θα δικαιούνται να διαπλέωσι τα Στενά ει μη υπό τους ειδικούς όρους τους προβλεπομένους εν τω άρθρω 12 και 13.

Άρθρον 11.

Επιτρέπεται ο διάπλους των Στενών εις πλοία γραμμής εκτοπίσματος ανωτέρου του προβλεπομένου υπό της πρώτης γραμμής παραγράφου του άρθρου 14, ανήκοντα εις παροχθίους του Ευξείνου Πόντου Δυνάμεις, υπό τον όρον όπως τα πλοία ταύτα διέρχονται τα Στενά έν προς έν συνοδευόμενα από δύο κατ' ανώτατον όριον τορπιλλικών.

Άρθρον 12.

Τα υποβρύχια των παροχθίων του Ευξείνου Πόντου Δυνάμεων τα ναυπηγηθέντα ή αγορασθέντα εκτός της θαλάσσης ταύτης, θα έχωσι το δικαίωμα να διαπλέωσι τα Στενά ίνα επισκευασθώσιν εις ναυπηγεία κείμενα εκτός της θαλάσσης ταύτης υπό τον όρον όπως δίδονται εις την Τουρκίαν ακριβείς περί τούτου πληροφορίες.

Εν εκατέρα περιπτώσει, τα υποβρύχια δέον να πλέωσιν εν ημέρα και εν επιφανεία και να διέρχονται δια των Στενών μεμονωμένως.

Άρθρον 13.

Δια τον διάπλουν των Στενών υπό πολεμικών σκαφών δέον να δίδεται προειδοποίησις εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν δια της διπλωματικής οδού. Η κανονική προθεσμία της προειδοποιήσεως θα είναι οκταήμερος, αλλά είναι ευκταίον όπως, δια τας Δυνάμεις τας μη παροχθίους του Ευξείνου Πόντου, η προθεσμία αυξηθή εις δεκαπενθήμερον. Εν τη προειδοποιήσει θα δηλούται ο προορισμός, το όνομα, ο τύπος και ο αριθμός των σκαφών ως και η ημερομηνία του διάπλου δια την μετάβασιν και, εάν συντρέχει λόγος, δια την επιστροφήν. Πάσα μεταβολή ημερομηνίας δέον να αποτελέση αντικείμενον τριήμερου προειδοποιήσεως.

Η είσοδος εις τα Στενά δια τον διάπλουν μεταβάσεως δέον να λαμβάνη χώραν εντός πενθημέρου προθεσμίας από της ημερομηνίας της καθοριζομένης εν τη αρχική προειδοποιήσει. Μετά την λήξιν προθεσμίας ταύτης, δέον να δίδεται ετέρα προειδοποίησις υφ' ους όρους και η αρχική τοιαύτη.

Κατά την διάρκειαν του διάπλου ο αρχηγός της ναυτικής δυνάμεως δέον να γνωστοποιήσει, χωρίς να αναγκασθή να σταθμεύση, εις ένα σηματοφορικόν σταθμόν εις την είσοδον των Δαρδανελλίων ή του Βοσπόρου, την ακριβήν σύνθεσιν τη υπ' αυτόν δυνάμεως.

Άρθρον 14.

Το ανώτατον όριον συνολικού εκτοπίσματος απασών των ξένων ναυτικών δυνάμεων των δυναμένων να ευρίσκονται υπό διαμετακόμισιν εν τοις Στενοίς, δέον να μη υπερβαίνει τους 15.000

τόνους, πλην των περιπτώσεων των προβλεπομένων υπό του άρθρου ΙΙ και παραρτήματος ΙΙΙ της παρούσης Συμβάσεως.

Εν τούτοις αι περί των η προηγουμένη παράγραφος δύνάμεις δέον να μη περιλαμβάνουν περισσότερα των 9 σκαφών.

Δεν θα συνυπολογίζονται επίσης εν τω εκτοπίσματι τούτω τα πολεμικά σκάφη άτινα θα είχαν υποστή αβαρίαν κατά τον διάπλουν· τα σκάφη ταύτα θα υποβάλλονται, κατά την διάρκειαν της επισκευής εις τας ειδικάς διατάξεις της ασφαλείας τας εκδιδόμενας υπό της Τουρκίας.

Άρθρον 15.

Τα εν διαμετακομίσει δια των Στενών πολεμικά σκάφη δεν θα δύνανται εν ουδεμίā περιπτώσει να χρησιμοποιώσιν τα αερόπλοια άτινα ενδεχομένως να έφερον.

Άρθρον 16.

Τα εν διαμετακομίσει δια των Στενών πολεμικά σκάφη δέον να μη παραμένωσιν εν τοις στενοίς πέραν του αναγκαιού δια την εκτέλεσιν του διάπλου χρονικού διαστήματος, εξαιρουμένης της περιπτώσεως αβαρίας ή θαλασσίου ατυχήματος.

Άρθρον 17.

Αι διατάξεις των προηγουμένων άρθρων δεν θα δύνανται εν ουδεμίā περιπτώσει να παρεμποδίσωσι ναυτικήν δύναμιν οιουδήποτε εκτοπίσματος και οιασδήποτε συνθέσεως, να προβή, τη προσκλήσει της Τουρκικής Κυβερνήσεως, εις επίσκεψιν αβροφροσύνης περιορισμένης διαρκείας εις τινα λιμένα των Στενών. Η δύναμις αύτη δέον να εγκαταλείψη τα στενά δια της αυτής οδού ης εποιήσατο χρήσιν δια τον είσπλουν, εκτός εάν ευρίσκεται υπό τας συνθήκας τας απαιτουμένας δια τον εν διαμετακομίσει διάπλουν αυτής δια των Στενών, συμφώνως προς τας διατάξεις των άρθρων 10, 14 και 18.

Άρθρον 18.

1. Το εκτόπισμα το οποίον αι μη παρόχθιοι του Ευξείνου Πόντου Δυνάμεις δύνανται συνολικώς να έχωσιν εν καιρώ ειρήνης εν τη θαλάσση ταύτη περιορίζεται κατά τον εξής τρόπον:

α) Εξαιρουμένης της περιπτώσεως της προβλεπομένης υπό της ακολούθου παραγράφου β', το συνολικόν εκτόπισμα των ρηθεισών Δυνάμεων δεν θα υπερβαίνη τους 30.000 τόνους·

β) Εν τη περιπτώσει, καθ' ην, εν οιαδήποτε στιγμή το εκτόπισμα του ισχυροτέρου στόλου του Ευξείνου Πόντου ήθελεν υπερβή τουλάχιστον κατά 10.000 τόνους το εκτόπισμα του ισχυροτέρου εν τη θαλάσση ταύτη στόλου κατά την ημερομηνίαν της υπογραφής της παρούσης Συμβάσεως, το συνολικόν

εκτόπισμα των 30.000 τόννων, το αναφερόμενον εις την παράγραφον α', θέλει αυξηθεί αναλόγως μέχρι του ορίου των 45.000 τόννων. Επί τω σκοπώ τούτω, εκάστη παρόχθιος Δύναμις θα ανακοινώνη, συμφώνως προς το παράρτημα II της παρούσης Συμβάσεως, εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν, την 1ην Ιανουαρίου και την 1ην Ιουλίου εκάστου έτους, το συνολικόν εκτόπισμα του εν τω Ευξείνω Πόντω στόλου της, η δε Τουρκική Κυβέρνησις θέλει διαβιβάζει την πληροφορίαν ταύτην εις τα λοιπά Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, ως και εις τον Γενικόν Γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών·

γ) Το εκτόπισμα το οποίον μία οιαδήποτε μη παρόχθιος Δύναμις θα έχη την ευχέρειαν να έχη εν τω Ευξείνω Πόντω, θα περιορίζεται εις τα 2/3 του συνολικού εκτοπίσματος του προβλεπομένου υπό των ανωτέρω παραγράφων α' και β'·

δ) Εν τούτοις εν η περιπτώσει μία ή πλείονες μη παρόχθιοι του Ευξείνου Πόντου Δυνάμεις θα επεθύμουν να αποστέλωσιν επί ανθρωπιστικώ σκοπώ ναυτικές δυνάμεις εις την θάλασσαν ταύτην, αι δυνάμεις αύται, ων το σύνολον δέον εν ουδεμίā υποθέσει να μη υπερβαίνει τους 8.000 τόννους, θα γίνονται δεκταί όπως εισέρχονται εις τον Ευξείνον Πόντον, άνευ της προειδοποιήσεως της προβλεπομένης υπό του άρθρου 13 της παρούσης Συμβάσεως, κατόπιν αδειάς παρεχομένης υπό της Τουρκικής Κυβερνήσεως υπό τους ακολούθους όρους:

Εάν το συνολικόν εκτόπισμα το προβλεπόμενον υπό των ως άνω α' και β' παραγράφων δεν έχει συμπληρωθή και δεν πρόκειται να γίνη υπέρβασις τούτου υπό των δυνάμεων των οποίων ζητείται η αποστολή, η Τουρκική Κυβέρνησις θα παρέχη την εν λόγω άδειαν το ταχύτερον μετά την λήψιν της αιτήσεως ήτις ήθελε τη υποβληθή· εάν το περί ου ο λόγος συνολικόν εκτόπισμα έχη ήδη χρησιμοποιηθή, ή εάν πρόκειται να γίνη υπέρβασις τούτου υπό των Δυνάμεων ων εξητήθη η αποστολή, η Τουρκική Κυβέρνησις θα κοινοποιήση αμέσως την αίτησιν αδειάς εις τας λοιπάς παροχθίους του Ευξείνου Πόντου Δυνάμεις, και εάν αι Δυνάμεις αύται, δεν προβάλλουν αντίρρησιν εντός 24 ωρών από της κοινοποιήσεως, η Τουρκική Κυβέρνησις θα γνωστοποιή εις τας ενδιαφερομένας Δυνάμεις εντός ωφελίμου προθεσμίας τεσσαράκοντα οκτώ τουλάχιστον ωρών την συνέχειαν ην θα ήθελεν αποφασίσει να δώση εις αίτησίν των.

Πάσα μεταγενεστέρα είσοδος εις τον Ευξείνον Πόντον ναυτικών δυνάμεων των μη παροχθίων Δυνάμεων δεν θα εκτελήται ει μη εν τοις διαθεσίμοις ορίοις του συνολικού εκτοπίσματος του προβλεπομένου υπό των ως άνω α' και β' παραγράφων.

2) Οιοσδήποτε και αν είναι ο σκοπός της παρουσίας αυτών εν τω Ευξείνω Πόντω, τα πολεμικά σκάφη των μη παροχθίων Δυνάμεων δεν θα δύνανται να παραμένωσιν εν αυτώ πέραν των είκοσι και μίας ημερών.

Άρθρον 19.

Εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας μη ούσης εμπολέμου, τα πολεμικά πλοία θα απολαμβάνουν απολύτου ελευθερίας διάπλου και ναυσιπλοΐας εν τοις Στενοίς υπό όρους ομοίους προς τους συνομολογηθέντας εν τοις άρθροις 10 έως 18.

Εν τούτοις θα απαγορεύεται εις τα πολεμικά πλοία πάσης εμπολέμου Δυνάμεως να διαπλέωσι τα Στενά, εξαιρουμένων των περιπτώσεων των υπαγομένων εις την εφαρμογήν του άρθρου 25 της παρούσης Συμβάσεως, ως και της περιπτώσεως συνδρομής παρεχομένης εις Κράτος όπερ εγένετο θύμα επιθέσεως, δυνάμει Συνθήκης αμοιβαίας συνδρομής υποχρεούσης την Τουρκίαν, συνομολογηθείσης εν τω πλαισίω του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών, καταχωρηθείσης και δημοσιευθείσης συμφώνως προς τας διατάξεις του άρθρου 18 του εν λόγω Συμφώνου.

Εις τας εξαιρετικές περιπτώσεις τας προβλεπομένας υπό της προηγούμενης παραγράφου δεν θα εφαρμόζονται οι εν τοις άρθροις 10 έως 18 σημειούμενοι περιορισμοί.

Παρά την απαγόρευσιν διάπλου την διατυπωθείσαν εις την ως άνω παράγραφον 2, τα πολεμικά πλοία των εμπολέμων Δυνάμεων παροχθίων ή μη του Ευζείνου Πόντου τα αποχωρισμένα της βάσεως εξ ης εξαρτώνται θα είναι ελεύθερα να επαναπλεύσωσιν εις τους εν λόγω λιμένας.

Απαγορεύεται εις τα εμπόλεμα πολεμικά σκάφη να προβαίνωσιν εις οιανδήποτε αιχμαλωσίαν, να εξασκώσι το δικαίωμα επισκέψεως και να προβαίνωσιν εις οιανδήποτε εχθρικήν πράξιν εντός των Στενών.

Άρθρον 20.

Εν καιρώ πολέμου, της Τουρκίας ούσης εμπολέμου, αι διατάξεις των άρθρων 10 έως 18 δεν θα εφαρμόζονται· ο διάπλους των πολεμικών σκαφών θα επαφίεται εξ ολοκλήρου εις την διάθεσιν της Τουρκικής Κυβερνήσεως.

Άρθρον 21.

Εν η περιπτώσει η Τουρκία θα εθεώρει εαυτήν απειλούμενην υπό του επικειμένου κινδύνου πολέμου θα είχαν το δικαίωμα να εφαρμόση τας διατάξεις του άρθρου 20 της παρούσης Συμβάσεως.

Τα πολεμικά πλοία άτινα αφού διέπλευσαν τα Στενά, προ της χρήσεως υπό της Τουρκίας της ευχερείας ην τη παρέχει η προηγούμενη παράγραφος ήθελον ούτω ευρεθή αποκεχωρισμένα των βάσεων εις ας είναι προσκεκολλημένα θα δύνανται να επαναπλεύσωσιν εις τους λιμένας τούτους. Εννοείται εν τούτοις ότι η Τουρκία θα δύναται να μη παράσχη το δικαίωμα τούτο εις τα πλοία του Κράτους εκείνου του οποίου η στάσις θα είχε προκαλέση την εφαρμογήν του παρόντος άρθρου.

Εν η περιπτώσει η Τουρκική Κυβέρνησις ήθελε ποιήσει χρήσιν της ευχερείας ην τη παρέχει η ως άνω πρώτη παράγραφος θα απευθύνη ανακοίνωσιν επί τω τέλει τούτω εις τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη, ως και εις τον Γενικόν Γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών.

Αν το Συμβούλιον της Κοινωνίας των Εθνών δια πλειοψηφίας των δύο τρίτων αποφασίση ότι τα μέτρα τα ούτω ληφθέντα υπό της Τουρκίας δεν δικαιολογούνται, και εάν τοιαύτη είναι επίσης η γνώμη της πλειοψηφία των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών των υπογραψάντων την παρούσαν Σύμβασιν, η Τουρκική Κυβέρνησις υποχρεούται να ανακαλέση τα εν λόγω μέτρα ως και εκείνα άτινα ήθελον ληφθή δυνάμει του άρθρου 6 της παρούσης Συμβάσεως.

Άρθρον 22.

Τα πολεμικά πλοία εφ' ων υπάρχουν κρούσματα πανώλους, χολέρας, κιτρίνου πυρεττού εξανθηματικού τύφου ή ευφλογίας, ή εφ' ων εξεδηλώθησαν τοιαύτα κρούσματα προ διαστήματος βραχυτέρου των επτά ημερών, ως και τα πλοία άτινα απέπλευσαν εκ μεμολυσμένου λιμένος προ διαστήματος βραχυτέρου των πέντε εισοσιτετραώρων δέον να διαπλέωσιν τα Στενά υπό κάθαρσιν και να εφαρμόζωσιν δια των επί του πλοίου μέσων τα αναγκαία προφυλακτικά μέτρα προς αποφυγήν πάσης ενδεχομένης μόλυνσεως των Στενών.

ΤΜΗΜΑ ΙΙΙ.

Αεροσκάφη

Άρθρον 23.

Επί τω σκοπώ να εξασφαλίση την διέλευσιν των πολιτικών αεροσκαφών μεταξύ της Μεσογείου και του Ευξείνου Πόντου η Τουρκική Κυβέρνησις θα καθορίση εκτός των απηγορευμένων ζωνών των Στενών, τας εναερίους οδούς τας προοριζομένας δια την διέλευσιν ταύτην· τα πολιτικά αεροσκάφη θα δύνανται να χρησιμοποιώσι τας οδούς ταύτας κατόπιν προειδοποιήσεως τριών ημερών προς την Τουρκικήν Κυβέρνησιν δια τας εκτάκτους πτήσεις, και δια τας πτήσεις τακτικών συγκοινωνιών κατόπιν γενικής προειδοποιήσεως περιεχούσης τας ημερομηνίας διελεύσεως.

Αφ' ετέρου, παρά την επανοχύρωσιν των Στενών, η Τουρκική Κυβέρνησις θα παρέχη τας αναγκαίας ευκολίας δια την διέλευσιν εν πάση ασφαλεία των πολιτικών αεροσκαφών εις α επετράπη, συμφώνως προς τον αεροπορικόν κανονισμόν τον ισχύοντα εν Τουρκία, να υπερίπτανται του τουρκικού εδάφους μεταξύ Ευρώπης και Ασίας. Δια την περίπτωσιν καθ' ην άδεια πτήσεως ήθελε παρασχεθή η ακολουθητέα οδός εν τη ζώνη των Στενών θα καθορίζεται περιοδικώς.

ΤΜΗΜΑ ΙV.

Γενικάί διατάξεις.

Άρθρον 24.

Αι αρμοδιότητες της Διεθνούς Επιτροπής της συσταθείσης δυνάμει της Συμβάσεως της αφορώσης το καθεστώς των Στενών, υπό ημερομηνίαν 24 Ιουλίου 1923, μεταβιβάζονται εις την Τουρκικήν Κυβέρνησιν.

Η Τουρκική Κυβέρνησις αναλαμβάνει την υποχρέωσιν να συγκεντρώνη τας στατιστικάς και να παρέχη τας πληροφορίας τας σχετικάς προς την εφαρμογήν των άρθρων 11, 12, 14 και 18.

Οφείλει να επαγρυπνή δια την εκτέλεσιν πάσης διατάξεως της παρούσης Συμβάσεως αφορώσης τον διάπλουν των πολεμικών σκαφών δια των Στενών.

Άμα τη προειδοποιήσει περί μέλλοντος διάπλου δια των Στενών ξένης ναυτικής δυνάμεως, η Τουρκική Κυβέρνησις θα γνωστοποιή εις τους εν Αγκύρα αντιπροσώπους των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών την σύνθεσιν της Δυνάμεως ταύτης, το εκτόπισμα, την προβλεπομένην ημερομηνίαν της εισόδου αυτής εις τα Στενά και αν συντρέχη λόγος την πιθανήν ημερομηνίαν της επιστροφής αυτής.

Η Τουρκική Κυβέρνησις θα απευθύνη εις τον Γενικόν Γραμματέα της Κοινωνίας των Εθνών ως και εις τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη ετησίαν έκθεσιν αναφέρονσαν τας κινήσεις των ξένων πολεμικών πλοίων εν τοις Στενοίς και παρέχουσαν πάσας τας χρήσιμους πληροφορίας δια το εμπόριον, την ναυσιπλοΐαν και την αεροπλοΐαν ως προβλέπονται υπό της παρούσης Συμβάσεως.

Άρθρον 25.

Ουδεμία διάταξις της παρούσης συμβάσεως θίγει τα δικαιώματα και τας υποχρεώσεις τας απορρεούσας εκ του Συμφώνου της Κοινωνίας των Εθνών όσον αφορά την Τουρκίαν ή έτερον οιονδήποτε Υψηλόν Συμβαλλόμενον Μέρος, μέλος της Κοινωνίας των Εθνών.

ΤΜΗΜΑ V.

Ακροτελεύτιοι διατάξεις.

Άρθρον 26.

Η παρούσα Σύμβασις θα κυρωθή εν τω κατά το δυνατόν βραχυτέρω διαστήματι.

Αι επικυρώσεις θα κατατεθώσιν εις τα αρχεία της Κυβερνήσεως της Γαλλικής Δημοκρατίας εν Παρισίοις.

Η Ιαπωνική Κυβέρνησις θα έχει την ευχέρειαν να γνωστοποιήσῃ εις την Κυβέρνησιν της Γαλλικής Δημοκρατίας δια του διπλωματικού εν Παρισίοις Αντιπροσώπου της, ότι η επικύρωσις εχορηγήθη, και εν τη περιπτώσει ταύτη δέον να διαβιβάσῃ το όργανον επικυρώσεως κατά το δυνατόν ταχύτερον.

Πρακτικόν καταθέσεως θέλει συνταχθή άμα τη καταθέσει έξ οργάνων επικυρώσεως συμπεριλαμβανομένου και του της Τουρκίας. Επί τω τέλει τούτω η προβλεπομένη εν τη προηγουμένη παραγράφω πιστοποιήσις θα ισοδυναμή προς την κατάθεσιν του οργάνου επικυρώσεως.

Η παρούσα Σύμβασις θέλει τεθή εν ισχύϊ την ημερομηνίαν του πρακτικού τούτου.

Η Γαλλική Κυβέρνησις θα επιδώση εις όλα τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη αυθεντικόν αντίγραφον του προβλεπομένου εν τη προηγουμένη παραγράφω πρακτικού και των πρακτικών καταθέσεως των μεταγενεστέρων επικυρώσεων.

Άρθρον 27.

Από της ενάρξεως της ισχύος αυτής η παρούσα Σύμβασις θα είναι ανοικτή εις την προσχώρησιν πάσης Δυνάμεως υπογραψάσης την Συνθήκην της Λωζάννης της 24 Ιουλίου 1923.

Πάσα προσχώρησις θα ανακοινούται δια της διπλωματικής οδού εις την Κυβέρνησιν της Γαλλικής Δημοκρατίας, και υπό της τελευταίας ταύτης εις άπαντα τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη.

Θα επιφέρη τα αποτελέσματα αυτής από της ημέρας της ανακοινώσεως εις την Γαλλικήν Κυβέρνησιν.

Άρθρον 28.

Η παρούσα σύμβασις θα είναι εικοσαετούς διαρκείας από της θέσεως αυτής εν ισχύϊ. Εν τούτοις η αρχή της ελευθερίας του διάπλου και της ναυσιπλοΐας η βεβαιωθείσα εν τω άρθρω 1 της παρούσης Συμβάσεως, θα είναι απεριόριστου διαρκείας.

Αν δύο έτη προ της λήξεως της ρηθείσης εικοσαετούς περιόδου, ουδέν Υψηλόν Συμβαλλόμενον Μέρος δεν προέβη εις προειδοποίησιν καταγγελίας παρά τη Γαλλική Κυβερνήσει, η παρούσα Σύμβασις θα παραμείνη εν ισχύϊ μέχρι παρόδου δύο ετών από της αποστολής προειδοποιήσεως τινός καταγγελίας. Η προειδοποίησις θα ανακοινωθή υπό της Γαλλικής Κυβερνήσεως εις τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη.

Αν η παρούσα Σύμβασις ήθελε τυχόν καταγγελθή συμφώνως προς τας διατάξεις του παρόντος άρθρου, τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη συμφωνούσι να αντιπροσωπευθώσιν εις συνδιάσκεψιν ίνα καθορίσωσι τους όρους της νέας συμβάσεως.

Άρθρον 29.

Κατά την λήξιν εκάστης πενταετούς περιόδου υπολογιζομένης από της θέσεως εν ισχύϊ της παρούσης Συμβάσεως, έκαστον Υψηλόν Συμβαλλόμενον Μέρος θα δύναται να λάβη την πρωτοβουλίαν να προτείνη τροποποιήσεις εις μίαν ή πλείονας διατάξεις της παρούσης Συμβάσεως.

Ινα γίνη αποδεκτή η αίτησις αναθεωρήσεως η διατυπωθείσα υφ' ενός των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών δέον να τύχη της υποστηρίξεως, εάν πρόκειται περί τροποποιήσεων του άρθρου 14 και του άρθρου 18, ετέρου Υψηλού Συμβαλλομένου Μέρους και, αν πρόκειται περί τροποποιήσεων παντός άλλου άρθρου, δύο ετέρων Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών.

Η αίτησις αναθεωρήσεως ούτως υποστηριζομένη δέον να ανακοινωθή εις άπαντα τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη τρεις μήνας προ της λήξεως της τρεχούσης πενταετούς περιόδου.

Η προειδοποιήσις θα περιέχη τον καθορισμόν και τους λόγους των προτεινομένων τροποποιήσεων.

Εάν δεν καταστή δυνατόν να καταλήξωσιν αι συνεννοήσεις επί των προτάσεων τούτων δια της διπλωματικής οδοϋ, τα Υψηλά Συμβαλλόμενα Μέρη θα αντιπροσωπευθώσιν εις Συνδιάσκεψιν επί τούτω συγκαλουμένην.

Η συνδιάσκεψις αύτη δεν θα δύναται να λάβη αποφάσεις ειμή μόνον κατά παμψηφίαν εξαιρουμένων των περιπτώσεων αναθεωρήσεως των σχετικών προς το άρθρον 14 και το άρθρον 18, όσον αφορά τα οποία πλειοψηφία των 3/4 των Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών θα είναι επαρκής.

Η πλειοψηφία αύτη θα υπολογίζεται συμπεριλαμβανομένων των 3/4 των παροχθίων του Ευζείνου Πόντου Υψηλών Συμβαλλομένων Μερών, συμπεριλαμβανομένης της Τουρκίας.

Εις πίστωσιν των ανωτέρω οι ως άνω κατονομαζόμενοι πληρεξούσιοι υπέγραψαν την παρούσαν Σύμβασιν.

Εγένετο εν Μοντρέ τη εικοστή Ιουλίου χιλιοστού εννεακοσιοστού τριακοστού έκτου έτους εις ένδεκα αντίτυπα ων το πρώτον περιβεβλημένον δια των σφραγίδων των πληρεξουσίων θέλει κατατεθή εν τοις αρχείοις της Κυβερνήσεως της Γαλλικής Δημοκρατίας και εκ των οποίων τα λοιπά παρεδόθησαν εις τας συνυπογραψάσας Δυνάμεις.

(Τ.Σ) Ν. Π. ΝΙΚΟΛΑΕΦ

(Τ.Σ.) ΠΕΤΡΟΣ ΝΕ·Ι·ΚΩΦ

(Τ.Σ) Ι. ΠΑΥΛΟΣ-ΜΠΟΝΚΟΥΡ

(Τ.Σ.) ΕΡΡΙΚΟΣ ΠΟΝΣΩ

(Τ.Σ.) ΣΤΑΝΛΕ·Υ·

(Τ.Σ.) Σ. Μ. ΜΠΡΟΥΣ

(Τ.Σ.) Ν. ΠΟΛΙΤΗΣ

(Τ.Σ.) ΡΑΟΥΛ ΒΙΒΙΚΑ-ΡΩΣΣΕΤΗΣ

Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι Πληρεξούσιοι της Ιαπωνίας, δηλούσιν εν ονόματι της Κυβερνήσεως αυτών, ότι αι διατάξεις της παρούσης Συμβάσεως κατ' ουδέν μεταβάλλουσι την θέσιν της Ιαπωνίας ως Κράτους μη Μέλους της Κοινωνίας των Εθνών, τόσοσν ως προς το Σύμφωνον της Κοινωνίας των Εθνών, όσον και ως προς τα συνθήκας αμοιβαίας συνδρομής τας συναφθείσας εν τω πλαισίω του

ρηθέντος Συμφώνου, και ότι η Ιαπωνία διατηρεί, ιδίως όσον αφορά το σύμφωνον τούτο και τας συνθήκας ταύτας εν ταις διατάξεσι των άρθρων 19 και 25, πλήρη ελευθερίαν εκτιμήσεως.

(Τ.Σ) Ν. ΣΑΤΟ

(Τ.Σ.) ΜΑΣΣΑ-ΑΚΙ-ΧΟΤΤΑ

(Τ.Σ) Ν. ΤΙΤΟΥΛΕΣΚΟΥ

(Τ.Σ.) ΚΩΝ. ΚΟΝΤΖΕΣΚΟ

(Τ.Σ.) Β. Β. ΠΕΛΛΑ

(Τ.Σ.) ΔΡ. Ρ. ΑΡΑΣ

(Τ.Σ.) ΣΟΥΑΝΤ ΝΤΑΒΑΖ

(Τ.Σ.) Ν. ΜΕΝΕΜΕΝΤΖΙΟΓΛΟΥ

(Τ.Σ.) ΑΣΙΜ ΓΚΟΥΝΤΟΥΖ

(Τ.Σ.) Ν. ΣΑΝΤΑΚ

(Τ.Σ.) ΜΑΞΙΜΟΣ ΛΙΤΒΙΝΩΦ

(Τ.Σ.) ΔΡ. Ι. Β. ΣΟΥΜΠΟΤΙΤΣ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι

1. Τα τέλη και αι επιβαρύνσεις άτινα δύνανται να εισπραχθώσι συμφώνως προς το άρθρον 2 της παρούσης Συμβάσεως είναι εκείνα άτινα αναφέρονται εις τον κάτωθι πίνακα. Αι ενδεχόμεναι μειώσεις των τελών τούτων και επιβαρύνσεων τας οποίας ήθελε παραδεχθή η Τουρκική Κυβέρνησις θα εφαρμόζονται άνευ διακρίσεως σημαίας.

Είδος προσφερθείσης υπηρεσίας	Ποσόν του εισπρακτέου τέλους ή επιβαρύνσεως δι' έκαστον κόρον
καθαράς χωρητικότητος (net register tonnage)	

	Φράγκα Χρυσά (1)
α) Υγειονομικός έλεγχος.....	0.075
β) Φάροι, φωτοβόλοι σημαντήρες και σημαντήρες διαύλων ή έτεροι:	
μέχρις των 800 κόρων.....	0,42
άνω των 800 κόρων.....	0,21
γ) Ναυαγοσωστικά Υπηρεσία, συμπεριλαμβανομένων των εφορκίων, σχοινοβόλων σκυταλίδων, των σειρήνων ομίχλης, των ραδιοφάρων, ως και των φωτοβόλων σημαντήρων μη συμπεριλαμβανομένων εν β ή άλλων εγκαταστάσεων του αυτού	

είδους.....

0,10

2. Τα τέλη και αι επιβαρύνσεις τα καθοριζόμενα εις τον προσηρτημένον πίνακα εις την πρώτην παράγραφον του παρόντος παραρτήματος θα εφαρμόζονται επί διπλού διάπλου των Στενών (ήτοι επί διάπλου από του Αιγαίου Πελάγους μέχρι του Ευξείνου Πόντου και επί του ταξειδίου επιστροφής προς το Αιγαίον Πέλαγος, είτε επί διάπλου των Στενών από του Ευξείνου Πόντου εις το Αιγαίον Πέλαγος μετ' επιστροφής εις τον Ευξείνου Πόντον). Εν τούτοις εάν εμπορικόν τι πλοίον διαβή εκ νέου τα Στενά επί τω σκοπώ όπως επιστρέψη εις το Αιγαίον Πέλαγος ή εις τον Ευξείνου Πόντον, κατά τας περιστάσεις, μετά πάροδον πλέον των έξ μηνών από της ημερομηνίας της εισόδου εις τα Στενά δια το ταξείδιον μεταβάσεως, είναι δυνατόν να απαιτηθή παρά του πλοίου η εκ νέου καταβολή των τελών τούτων και επιβαρύνσεων άνευ διακρίσεως σημαίας.

3. Εάν κατά το ταξείδιον μεταβάσεως, εμπορικόν τι πλοίον δηλώση ότι δεν πρόκειται να επανέλθη, δεν θα υποχρεούται να καταβάλλη, όσον αφορά τα τέλη και τας επιβαρύνσεις τας προβλεπομένας υπό των εδαφίων β και γ της παραγράφου πρώτης του παρόντος παραρτήματος, ειμή το ήμισυ του καθωρισμένου ποσού.

4. Τα τέλη και αι επιβαρύνσεις τα καθοριζόμενα εις τον πίνακα τον προσηρτημένον εις την πρώτην παράγραφον του παρόντος παραρτήματος και το ποσόν των οποίων δεν θα είναι μεγαλύτερον ή όσον είναι απαραίτητον δια να καλύψη τα έξοδα τα προκαλούμενα υπό των εν λόγω υπηρεσιών και δια την διατήρησιν ενός αποθεματικού κεφαλαίου ή ενός κεφαλαίου κινήσεως λογικού, δεν θα αυξάνονται ή δεν θα συμπληρούνται ει μη κατ' εφαρμογήν του άρθρου 29 της παρούσης Συμβάσεως. Θα καταβάλλονται εις φράγκα χρυσά ή εις Τουρκικόν νόμισμα συμφώνως προς την τιμήν του συναλλάγματος κατά την ημερομηνίαν της πληρωμής.

5. Τα εμπορικά πλοία είναι δυνατόν να υποχρεωθώσι να καταβάλλωσι τέλη και επιβαρύνσεις δια τας προαιρετικάς υπηρεσίας οίαι η πλοηγία και η ρυμούλκησις, όταν τοιαύτη υπηρεσία ήθελε δεόντως παρασχεθή υπό των Τουρκικών αρχών τη αιτήσει του πράκτορος ή του πλοιάρχου του εν λόγω πλοίου. Η Τουρκική Κυβέρνησις θα δημοσιεύη από καιρού εις καιρόν το τιμολόγιον των τελών και επιβαρύνσεων άτινα θα εισπράττωνται δια τας προαιρετικάς ταύτας υπηρεσίας.

6. Τα τιμολόγια ταύτα δεν θα αυξάνονται εις τας περιπτώσεις καθ' ας αι εν λόγω υπηρεσίαι θα καταστώσιν υποχρεωτικάί κατ' εφαρμογήν του άρθρου 5.

(1) Επί του παρόντος 100 γρόσια αντιστοιχούν προς 2 φράγκα και 50 λεπτά χρυσά.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ II (1)

A') Συμβατικόν εκτόπισμα.

1. Το συμβατικόν εκτόπισμα ενός πλοίου επιφανείας είναι το εκτόπισμα του πλοίου μετά την αποπεράτωσιν της ναυπηγήσεώς του μετά πλήρους του πληρώματός του, των μηχανών και λεβήτων του, έτοιμον να αναχθή εις το πέλαγος, έχον ολόκληρον τον οπλισμόν και όλα του τα πυρομαχικά, τας εγκαταστάσεις, τα εξαρτήματα, τρόφιμα, γλυκύ ύδωρ δια το πλήρωμα, εφόδια παντός είδους, εργαλεία και ανταλλακτικά πάσης φύσεως, τα οποία δέον να συναποφέρη εν καιρώ πολέμου, αλλ' άνευ καυσίμων και άνευ εφεδρικού ύδατος δια την τροφοδότησιν των μηχανών και των λεβήτων.

2. Το συμβατικόν εκτόπισμα ενός υποβρυχίου είναι το εν επιφανεία εκτόπισμα του υποβρυχίου μετά το πέρας της ναυπηγήσεώς του (μη συμπεριλαμβανομένου του ύδατος των μη στεγανών χώρων) μετά πλήρους του πληρώματός του, των προωστήρων, έτοιμον να αναχθή εις το πέλαγος, έχον ολόκληρον τον οπλισμόν και πάντα τα πυρομαχικά του, τας εγκαταστάσεις, εξαρτήματα, τρόφιμα δια το πλήρωμα, εργαλεία διάφορα και ανταλλακτικά πάσης φύσεως, άτινα δέον να συναποφέρη εν καιρώ πολέμου, αλλά άνευ των καυσίμων, ελαίου λιπάνσεως, γλυκέος ύδατος, ή ύδατος θαλασσερμάτων πάσης φύσεως.

3. Η λέξη «τόννος» εξαιρουμένης της εκφράσεως «μετρικοί τόννοι» σημαίνει τόννον 1.016 χιλιογράμμων (2.240 λίτραι^{sic}).

B') Κατηγορίαι.

1. Τα πλοία γραμμής είναι τα πολεμικά πλοία επιφανείας τα ανήκοντα εις μίαν των κάτωθι κατηγοριών:

α') Πολεμικά επιφανείας, πλην των αεροπλανοφόρων, των βοηθητικών ή των πλοίων γραμμής της υποκατηγορίας β', των οποίων το συμβατικόν εκτόπισμα είναι ανώτερον των 10.000 τόννων (10.160 μετρικοί τόννοι) ή τα οποία φέρωσιν πυροβόλον διαμετρήματος ανωτέρου των 8 χιλιοστομέτρων (8 αγγλικών δακτύλων).

β') Τα πολεμικά πλοία επιφανείας πλην των αεροπλανοφόρων, των οποίων το συμβατικόν εκτόπισμα δεν είναι ανώτερον των 8.000 τόννων (8.128 μετρικών τόννων) και άτινα φέρουσι πυροβόλον διαμετρήματος ανωτέρου των 203 χιλιοστομέτρων (8 αγγλικών δακτύλων).

2. Τα αεροπλανοφόρα πλοία είναι πολεμικά πλοία επιφανείας, άτινα ανεξαρτήτως του εκτοπίσματος αυτών, εσχεδιάσθησαν ή διασκευάσθησαν κυρίως ίνα μεταφέρωσι και θέτωσιν εν δράσει αεροσκάφη κατά θάλασσαν. Αν πολεμικόν πλοίον δεν εσχεδιάσθη ή διεσκευάσθη κυρίως προς μεταφοράν και θέσιν εν δράσει αεροσκαφών, η εγκατάστασις επί του πλοίου τούτου καταστρώματος προσγειώσεως ή απογειώσεως δεν θα είχε ως αποτέλεσμα την κατάταξιν του πλοίου τούτου εις την κατηγορίαν των αεροπλανοφόρων.

Η κατηγορία των αεροπλανοφόρων υποδιαιρείται εις δύο υποκατηγορίας, ήτοι:

α) Πλοία εφωδιασμένα δια καταστρώματος τοιούτου ώστε τα αεροσκάφη να δύνανται να απογειωθώσιν ή να προσγειωθώσιν εξ αυτού ή επ' αυτού,

β) Πλοία μη εφωδιασμένα δια του εν τη ανωτέρω παραγράφω α περιγραφέντος καταστρώματος.

3) Τα ελαφρά πλοία επιφανείας είναι τα πολεμικά πλοία επιφανείας, έτερα των αεροπλανοφόρων ή των πλοίων μάχης και των βοηθητικών πλοίων, των οποίων το συμβατικόν εκτόπισμα είναι ανώτερον των 100 τόννων (102 τόννοι μετρικοί), χωρίς να υπερβαίνη τους 10.000 τόννους (10.160 μετρικοί τόννοι), και δεν φέρωσιν πυροβόλα διαμετρήματος ανωτέρου των 203 χιλιοστομέτρων (8 αγγλικών δακτύλων).

Η κατηγορία των ελαφρών πλοίων επιφανείας υποδιαιρείται εις τρεις υποκατηγορίας, ήτοι:

α) πλοία φέροντα πυροβόλον διαμετρήματος ανωτέρου των 155 χιλιοστομέτρων (6,1 αγγλικών δακτύλων).

β) πλοία άτινα δεν φέρουσι πυροβόλον διαμετρήματος ανωτέρου των 155 χιλιοστομέτρων (6,1 αγγλικών δακτύλων) και των οποίων το συμβατικόν εκτόπισμα είναι ανώτερον των 3.000 τόννων (3.048 μετρικών τόννων).

γ) πλοία μη φέροντα πυροβόλον διαμετρήματος ανωτέρου των 155 χιλιοστομέτρων (6,1 αγγλικών δακτύλων) και των οποίων και των οποίων το συμβατικόν εκτόπισμα δεν είναι ανώτερον των 3.000 τόννων (3.048 μετρικών τόννων).

4) Τα υποβρύχια είναι άπαντα τα πλοία τα σχεδιασθέντα προς ναυσιπλοΐαν υπό την επιφάνεια της θαλάσσης.

5) Τα μικρά πλοία μάχης είναι πολεμικά πλοία επιφανείας, έτερα των βοηθητικών πλοίων, ων το συμβατικόν εκτόπισμα είναι ανώτερον των 100 τόννων (102 μετρικών), χωρίς να υπερβαίνουσι τους 2.000 τόννους (2.032 μετρικούς), και τα οποία δεν έχουσι ουδέν των κατωτέρω χαρακτηριστικών:

α) να είναι εξοπλισμένα δι' ενός πυροβόλου διαμετρήματος ανωτέρου των 155 χιλιοστομέτρων (6,1 αγγλικών δακτύλων).

β) να είναι σχεδιασμένα ή να εφωδιάσθησαν προς εκσφενδόνησιν τορπιλλών.

γ) να έχουσι σχεδιασθή δια να φθάνουν ταχύτητα ανωτέραν των 20 κόμβων.

6) Τα βοηθητικά πλοία είναι πλοία επιφανείας αποτελούντα μέρος του πολεμικού στόλου, των οποίων το συμβατικόν εκτόπισμα είναι ανώτερον των 100 τόννων (102 μετρικών) άτινα χρησιμοποιούνται κατά κανόνα δια την υπηρεσίαν του στόλου, ή ως μεταγωγικά στρατευμάτων, ή δι' οιανδήποτε χρήσιν άλλην από την των μαχίμων πλοίων, τα οποία δεν κατεσκευάσθησαν ειδικώς ως μάχιμα πλοία και άτινα δεν έχουσι ουδέν των κατωτέρω χαρακτηριστικών:

α) να είναι εξοπλισμένα δια πυροβόλου διαμετρήματος ανωτέρου των 155 χιλιοστομέτρων (6,1 αγγλικοί δάκτυλοι)·

β) να είναι εξοπλισμένα δια πλέον των οκτώ πυροβόλων διαμετρήματος ανωτέρου των 76 χιλιοστογράμμων (3 αγγλικοί δάκτυλοι)·

γ) να έχωσι σχεδιασθή ή να εφωδιάσθησαν προς εκσφενδόνησιν τορπιλλών·

δ) να έχωσι σχεδιασθή δια να είναι προστατευμένα υπό θωρηκτών πλακών·

ε) να έχωσι σχεδιασθή δια να φθάνουν ταχύτητα των 28 κόμβων·

στ) να έχωσι σχεδιασθή ή διασκευασθή κυρίως δια να θέτωσιν εν δράσει αεροσκάφη κατά θάλασσαν·

ζ) να είναι εφωδιασμένα δια πλέον των 2 μηχανημάτων προς εκσφενδόνησιν αεροσκαφών.

Γ'. Υπερήλικα πλοία.

Τα πλοία των κάτωθι κατηγοριών ή υποκατηγοριών θα θεωρούνται ως «υπερήλικα» όταν από της αποναυπηγήσεώς των θα έχη διαρρεύσει ο κάτωθι αριθμός ετών:

α) δια πλοίων γραμμής.....26 έτη

β) δι' αεροπλανοφόρον πλοίων.....20 »

γ) δια ελαφρόν πλοίων επιφανείας

των υποκατηγοριών α και β:

I. Εάν ετέθη επί της ναυπηγικής εσχάρας προ

της 1ης Ιανουαρίου του 1920.....16 »

II. Εάν ετέθη επί της ναυπηγικής εσχάρας

μετά την 31ην Δεκεμβρίου 1919.....20 »

δ) δια ελαφρόν πλοίων επιφανείας

της υποκατηγορίας γ.....16 »

ε) δια υποβρύχιον.....13 »

(1) Τα κείμενα του παρόντος παραρτήματος ελήφθησαν εκ της ναυτικής Συνθήκης του Λονδίνου της 25 Μαρτίου 1936.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΙΙΙ

Συμφωνείται όπως μεταξύ των κάτωθι σημειουμένων τριών υπερηλικών πλοίων-σχολών του Ιαπωνικού Ναυτικού, δύο μονάδες θα είναι αποδεκταί όπως επισκέπτονται ομού τους λιμένας των Στενών.

Το συνολικόν εκτόπισμα των δύο τούτων πλοίων θα θεωρείται εν τη περιπτώσει ταύτη ως ισοδυναμούν προς 15.000 τόννους.

	Ημερομηνία ενάρξεως ναυπηγήσεως	Ημερομηνία ενάρξεως υπηρεσίας	Συμβατικόν εκτόπισμα (τόννοι)	Οπλισμός
Ασάμα	20.X.1896	18.III.1899	9.240	IY x 200 χ.μ. XII x 150 χ.μ.
Γιακούμο	1.IX.1898	20.YI.1890*	9.010	IY x 200 χ.μ. XII x 150 χ.μ.
Ιουάτε	11.XI.1898	18.III.1901	9.180	IY x 200 χ.μ. XII x 150 χ.μ.

* Το πρωτότυπο γαλλικό κείμενο αναφέρει ως ημερομηνία την 20-VI-1900.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ IV

1. Αι κατηγορίαί και υποκατηγορίαί των περιληπτέων πλοίων εις τον υπολογισμόν του συνολικού εκτοπίσματος των στόλων των παροχθίων Δυνάμεων του Ευξείνου Πόντου του προβλεπομένου υπό του άρθρου 18 της παρούσης Συμβάσεως είναι αι ακόλουθοι:

Πλοία γραμμής:

υποκατηγορία α

υποκατηγορία β

Αεροπλανοφόρα πλοία:

υποκατηγορία α

υποκατηγορία β

Ελαφρά πλοία επιφανείας:

υποκατηγορία α

υποκατηγορία β

υποκατηγορία γ

Υποβρύχια

κατά τους ορισμούς του παραρτήματος II της παρούσης Συμβάσεως.

Το εκτόπισμα όπερ δέον να λαμβάνεται υπ' όψιν κατά τον υπολογισμόν του συνολικού εκτοπίσματος είναι το συμβατικόν εκτόπισμα, οίον καθορίζεται εν τω Παραρτήματι III. Δεν θα λαμβάνονται υπ' όψιν ει μη τα μη υπερήλικα πλοία ως καθωρίσθησαν εν τω ρηθέντι παραρτήματι.

2. Η ανακοίνωσις η προβλεπομένη υπό του άρθρου 18, εδάφιον β, δέον να περιλαμβάνη επί πλέον το συνολικόν εκτόπισμα των πλοίων των κατηγοριών και υποκατηγοριών των αναφερομένων εις την πρώτην παράγραφον του παρόντος παραρτήματος.

ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ

Κατά την στιγμήν της υπογραφής της υπό σημερινήν ημερομηνίαν Συμβάσεως, οι κάτωθι υπογεγραμμένοι πληρεξούσιοι δεσμεύοντες τας οικείας αυτών Κυβερνήσεις, δηλούσιν ότι αποδέχονται τας κάτωθι διατάξεις:

1. Η Τουρκία θα δύναται να επανοπλίση αμέσως την ζώνην των Στενών οία καθορίζεται εν τω προοιμίω της ρηθείσης Συμβάσεως.

2. Από της 15ης Αυγούστου 1936 η Τουρκική Κυβέρνησις θα εφαρμόση προσωρινώς το καθεστώς όπερ καθορίζει ειδικώς η ρηθείσα Σύμβασις.

3. Το παρόν Πρωτόκολλον θα ισχύη από της σήμερον.

Εγένετο εν Μοντρέ, τη εικοστή Ιουλίου χίλια εννεακόσια τριάντα έξ.

Ν. Π. Νικολάεφ,

Πέτρος Νέϊκωφ,

Ι. Πωλ-Μπονκούρ,

Ε. Πονσώ,

Στάνλεϋ,

Σ. Μ. Μπρους,

Ν. Πολίτης,

Ραούλ Βιβίκα-Ρωσσέτης,

Ν. Σάτο (*ad referendum*),

Μάσσα-άκι-Χόττα (*ad referendum*),

Ν. Τιτουλέσκο,

Κωνστ. Κοντζέσκο,

Β. Β. Πέλλα,

Δρ. Ρ. Αράς,

Σουάντ Νταβάζ,

Ν. Μενεμεντσιόλου,

Ασίμ Γκουντούζ,

Ν. Σαδάκ,

Μάζιμος Λιτβίνωφ,

Δρ. Ι. Β. Σουμπότιτς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

1. ΔΙΑΥΕ/1933/Α/18/9, αρ. πρωτ. 637, Σακελλαρόπουλος (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 25/03/1933

Société des Nations. Conférence pour la réduction et la limitation des armements.
Commission Générale.

Procès-Verbal de la quarante-septième séance tenue à Genève, le vendredi 24 mars 1933, A 15H. 30.

Président: M. A. Henderson

Projet de la Convention soumise par la Délégation du Royaume Uni (Conf. D / 157):

Discussion générale [...]

Cemal Hüsnü bey (Turquie) passe à l' étude rapide des chapitres.

Sécurité [...]. Effectifs [...]. Matériels [...]. Armements navals [...]. Armements aériens [...].

Contrôle: [...] En terminant, Cemal Hüsnü bey voudrait toucher à un côté très important du projet, à savoir le principe contenu dans son article final. L' égalité, le traitement égalitaire est la condition essentielle et la garantie primordiale de l' harmonie entre les Etats. La délégation turque est persuadée qu' il n' est pas nécessaire d' argumenter pour défendre cette évidence devant l' humanité civilisée actuelle, qui a lutté pendant des siècles pour la réalisation de cet idéal.

Cemal Hüsnü bey doit noter un autre point qui est aussi important que le principe -important pour la Turquie comme pour tous les autre pays- et qui est le suivant: pendant qu' on est en train de remplacer les clauses militaires, aériennes et navales insérées dans certains traités, [...], par les dispositions générales de la convention de désarmement, on constate que les clauses de même nature qui ont trouvé place dans le Traité de Lausanne n' ont pas été mentionnées. Il existe, dans le Traité de Lausanne, des dispositions d' ordre militaire, relatives aux Détroits et à certaines parties du domaine continental européen de la Turquie, qui doivent naturellement subir le même sort. Pour éviter toute équivoque à ce sujet, Cemal Hüsnü bey se hâte de déclarer, que ses paroles ne se rapportent nullement à la liberté de passage, à la signification de la neutralité turque dans les Détroits et à l' application du Traité de Lausanne quant à l' ouverture de ceux-ci. Au contraire, ces principes concordent absolument avec le point de vue turc. En conséquence, l' ouverture des Détroits, dont découlent pour la Turquie les obligations assumées à Lausanne envers l' Europe et le monde entier -et qui, de ce fait, met ce pays dans une situation spéciale-, est, partout où la Turquie n' est pas elle-même en cause, une politique fondamentale à laquelle elle est attachée plus fortement que jamais. Ce dont Cemal Hüsnü bey demande la suppression est précisément destinée à assurer cette liberté des Détroits et à l' obligation où se trouve la Turquie de les tenir ouverts. Les articles 3 à 9 de la Convention des Détroits, annexée au Traité de Lausanne, constituent, en effet, une entrave

à cette liberté et à l' exercice de l' obligation où assumée par la Turquie, et ils sont aujourd' hui tombés en désuétude, non seulement un présence d' une convention de désarmement effectif, mais encore parce qu' ils ont perdu tout signification réelle et pratique. Avec ses clauses militaires, Cemal Hüsnü bey a fait en même temps allusion à celles qui ont contenues dans le Protocole se rapportant à une partie de la Thrace. Il ne croit pas que, devant l' expression franche, nette et ouverte des desiderata de la Turquie, il y ait un seul membre de cette Conférence pour en contester le bien-fondé. [...].

2. ΔΙΑΥΕ/1933/A/18/9, Σημείωμα Μάξιμου (άκρως απόρρ.) προς πρεσβείες Λονδίνου, Παρισίων, Ρώμης, Σόφιας, Βελιγραδίου, Μόνιμη Αντιπροσωπεία Γενεύης, Γενικό Επιτελείο Στρατού, 11/04/1933

Έχομεν την τιμήν να γνωρίσωμεν υμίν ότι συνεπεία της τελευταίας αγγλικής προτάσεως περί αφοπλισμού και ιδία της διατάξεως του τελικού αυτής άρθρου 96, η Τουρκική Κυβέρνησις μας ανεκοίνωσεν όλως εμπιστευτικώς ότι προτίθεται να ζητήσει και αυτή την κατάργησιν των περί Στενών διατάξεων της συνθήκης της Λωζάννης, δεδομένης της δια του ως άνω άρθρου καταργήσεως των στρατιωτικών διατάξεων των Συνθηκών Βερσαλλιών, Αγίου Γερμανού και Νειγύ.

Ως εδήλωσεν ο Τούρκος Υπουργός των Εξωτερικών εις τον ημέτερον εν Αγκύρα Πρεσβευτήν, η Τουρκία αποβλέπει κυρίως εις την εξασφάλισιν της Αδριανουπόλεως, περιλαμβανομένης ήδη, ως γνωστόν, εντός της αφοπλισμένης δια της συνθήκης της Λωζάννης ζώνης. Προσέθεσεν όμως ότι θα ανακύψει ούτω ζήτημα Στενών, ούτινος την επανεξέτασιν θεωρεί αναγκαίαν κατόπιν της μελλούσης να διαμορφωθεί καταστάσεως, ιδία συνεπεία της καταργήσεως του κατά ξηράν βαρέος πυροβολικού. Η Τουρκία θα εδέχετο εν ανάγκη όπως το ζήτημα των Στενών αποτελέσει αντικείμενον ειδικής διασκέψεως μετά πενταετίαν επί τη βάσει πάντως ελευθερίας αυτών. Στηριζομένη επί της αποκατασταθείσης από τριετίας [...] ελληνοτουρκικής φιλίας, η Τουρκία εδήλωσεν ότι θα ηρκείτο επί των ως άνω διατυποθησομένων [...] υπ' αυτής αιτημάτων εις απλή ουδετερότητα της Ελλάδος εφ' όσον θα είχομεν τυχόν λόγους να μη ταχθώμεν επί του προκειμένου και ενεργώς υπέρ των απόψεων αυτής.

Εις την διατύπωσιν της ημετέρας απαντήσεως επί της ως άνω τουρκικής προτάσεως εμπνεόμενοι βαθύτατα πάντοτε εκ του δόγματος της ελληνοτουρκικής φιλίας και συνεννοήσεως και συμφωνούντες ψυχικώς επί των απόψεων τούτων του Υπουργού Εξωτερικών της Τουρκίας θα προβαίναμεν και εις θετικήν ακόμη ενέργειαν προς επέκτασιν του τελευταίου άρθρου του σχεδίου MacDonald και όσον αφορά την Τουρκίαν· ένεκεν όμως της λεπτότητος της θέσεώς μας, την οποίαν και αυτή αύτη η Τουρκική Κυβέρνησις εφάνη εκτιμώσα δια της ζητηθείσης απλής εκ μέρους ημών εν

προκειμένω ουδετερότητας, εδηλώσαμεν αυτή ότι δύναται πάντως να υπολογίζει επί της συμπαθούς ημών ουδετερότητας κατά την διατύπωσιν του αιτήματός της εν Γενεύη.

Η σχετική ανακοίνωσις, επί τη βάσει των ως άνω ημετέρων οδηγιών, εις ην προέβη ο εν Αγκύρα ημέτερος Πρεσβευτής έσχε, κατά τας ληφθείσας πληροφορίας, απήχησιν όλως εξάαιρετον παρά τοις επισήμοις τουρκοίς κύκλοις. Τόσον ο Ισμέτ πασσάς όσον και ο Τεβφήςκ Ρουσδή Βέης εξεφράσθησαν μετά συγκινήσεως και ενθουσιασμού δια το νέον τούτο δείγμα [...] της ημετέρας προς την Τουρκίαν φιλίας, παρακαλέσαντες τον κ. Σακελλαρόπουλον να γίνει παρ' ημίν διερμηνεύς της ζωηράς ευγνωμοσύνης της Τουρκικής Κυβερνήσεως.

Κατά νεωτέρας πληροφορίας της ημετέρας εν Αγκύρα Πρεσβείας ο Τούρκος Υπουργός των Εξωτερικών, εν σχετική συνομιλία του μετά του ημετέρου Πρεσβευτού παρέσχε την εξήγησιν ότι δια της αιτήσεώς της, της σχετικής προς την επέκτασιν και εις τους στρατιωτικούς όρους της συνθήκης της Λωζάννης της υπό του τελευταίου άρθρου του αγγλικού σχεδίου προβλεπομένης καταργήσεως των στρατιωτικών όρων των άλλων Συνθηκών ειρήνης, η Τουρκική Κυβέρνησις αποβλέπει προπαντός εις την αποφυγήν δημιουργίας ανισότητος μεταξύ αυτής και της Βουλγαρίας όσον αφορά το δικαίωμα των εκατέρωθεν οχυρώσεων.

Ο Τεβφήςκ Ρουσδή Βέης προσέθεσεν ότι ζητών γενικώς την κατάργησιν των στρατιωτικών όρων και της Συνθήκης της Λωζάννης επιθυμεί να επιτύχει ανακίνησιν του ζητήματος των Στενών το οποίον, ιδίως μετά τας μεταβολάς ας θα επιφέρει ενδεχομένη αποδοχή του αγγλικού σχεδίου, δεν είναι κατ' αυτόν δυνατόν να μείνει ως έχει.

Εν τούτοις φρονούμεν ότι η ενέργεια της Τουρκίας, προς ην ως τα πράγματα απέδειξαν δεν υπήρχεν ουδείς λόγος να φανώμεν δυσπιστούντες, δεν είναι δυνατόν ν' αποτελέσει θέμα εξετάσεως εν τη επιτροπή του αφοπλισμού εν σχέσει με το άρθρο 96 της προτάσεως MacDonald. Εκεί πρόκειται περί καταργήσεως των στρατιωτικών καθαρώς κεφαλαίων των Συνθηκών Βερσαλλιών, Αγ. Γερμανού, Τριανόν και Νειγύ, των αντίστοιχον δεν υπάρχει εν τη Συνθήκη Λωζάννης. Το περί Στενών μέρος της τελευταίας ταύτης συνθήκης ως και αι διατάξεις αυτής περί αφοπλισμένων ζωνών παρά τον Έβρον, προσομοιάζουσαι πολύ μάλλον εις τας διατάξεις των άρθρων 42-44 της Συνθήκης των Βερσαλλιών περί αφοπλισμού της αριστεράς όχθης του Ρήνου. Τούτων όμως την κατάργησιν δεν ζητεί η Γερμανία, ούτε είναι πιθανόν να πετύχει ταύτην, διο και την τουρκικήν πρωτοβουλίαν δεν θεωρούμεν προωρισμένην εις επιτυχίαν, επί του παρόντος τουλάχιστον.

Εις άλλην συνομιλίαν του μετά του κ. Σακελλαροπούλου, ο Τούρκος Υπουργός του ομολόγησεν, όλως εμπιστευτικώς, ότι η Τουρκία θα ηδύνατο, εν εσχάτη ανάγκη, να λύσει και μόνη το ζήτημα της ασφαλείας της Θράκης, ανεγείρουσα οχυρωματικά τινά έργα εκείθεν της αφοπλισμένης ζώνης.

Προκειμένου δε περί των Στενών -ζητήματος γενικωτέρου κατ' αυτόν ενδιαφέροντος- ότι η Τουρκία θα προσπαθήσει να πείσει όλα τα ενδιαφερόμενα κράτη περί της ανάγκης όπως παρασχεθώσιν εις αυτήν τα απαραίτητα μέσα εξασφάλισεως της ελευθεροπλοΐας αυτών.

Τα ανωτέρω ανακοινούμεν υμίν προς αποκλειστικήν υμών γνώσιν και παρακαλούμεν όπως επ' ουδενί λόγω γίνει χρήσις αυτών, καθόσον θα ηδυνάμεθα άλλως να προκαλέσωμεν την καχυποψίαν κρατών τινών κατ' εξοχήν φιλυπόπτων, παρά των οποίων η τοιαύτη ημών στάσις θα απεδίδετο ίσως εις ιταλικήν πρωτοβουλίαν.

Ο Υπουργός.

3. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 484/VII, Ραούλ Βιβίκα-Ρωσέττης (Γενεύη) προς ΥΠΕΞ, 11/04/1936

SOCIETE DES NATIONS

Communiqué au Conseil et aux Membres de la Société

C. 154. M. 92. 1936. VII.

Genève, le 11 avril 1936

CONVENTION CONCERNANT LE REGIME DES DETROITS SIGNEE A LAUSANNE LE 24

JUILLET 1923

Communication du Gouvernement turc

Ankara, le 10 avril 1936

(Reçu à Genève le 11 avril 1936)

A Monsieur Avenol, Secrétaire général
de la Société des Nations, GENEVE

J' ai l' honneur de vous communiquer ci-dessous à titre d' information le texte de la note adressé par le Gouvernement de la République aux Gouvernements britannique, bulgare, français, hellénique, italien, japonais, roumain, soviétique et yougoslave. Je prie votre Excellence de bien vouloir en prendre connaissance et en informer les Etats Membres de la Société des Nations.

En 1923, lorsque la Turquie a consenti à Lausanne à signer la convention des détroits concernant la liberté de passage et la démilitarisation, la situation générale de l' Europe, aux points de vue politique et militaire, présentait un aspect totalement différent de celui qui présente aujourd' hui.

L' Europe marchait vers le désarmement son organisation politique devait uniquement se fonder sur les principes immuables du droit consacrés par les engagements internationaux. Les

forces terrestres, navals et aériennes étaient beaucoup moins redoutables et leurs tendances se manifestaient dans le sens de la diminution. A ce moment, la Turquie a signé les clauses restrictives de la Convention des Détroits avec l'assurance qui lui donnait à l'article 18 qui venait ajouter à la garantie de l'article 10 du Pacte de la Société des Nations l'engagement que les signataires et dans tous les cas quatre grandes Puissances assumaient d'entreprendre conjointement et par tous les moyens décidés à cet effet par le Conseil de la Ligue, la défense des Détroits menacés.

Depuis lors la situation qui existait dans la mer noire est arrivée à présenter un aspect de concorde en tous points rassurante, cependant que l'incertitude s'installait peu à peu dans la Méditerranée, armement et les chantiers maritimes déverseront bientôt dans les mers des navires d'une puissance non encore atteinte. Dans le domaine aérien la courbe est vertigineusement ascendante et les fortifications continentales et insulaires se multiplient constamment.

Pendant le changement complet des conditions la seule garantie qui devait obvier à l'insécurité totale des détroits vient à son tour de disparaître et tandis que les Puissances les plus intéressées proclament l'existence d'une menace de conflagration générale, la Turquie par son point le plus vulnérable se trouve exposée aux pires dangers sans nulle contrepartie de cette insécurité inquiétante.

En accédant aux demandes pressantes qui lui étaient adressées, la Turquie a accepté la démilitarisation des Détroits, alors entièrement occupés par les forces étrangères, après avoir longuement pesé, dans les conditions existantes, la valeur des garanties minima qui lui étaient accordées, ce "afin que la démilitarisation des Détroits et des zones avoisinantes ne devienne pas au point de vue militaire une cause de danger injustifié pour la Turquie".

A l'article 18 de la Convention qui consacre la garantie de sécurité indissolublement liée à l'ensemble des clauses réglant le régime des Détroits, les signataires ont attaché une importance telle qu'ils ont solennellement affirmé que la garantie en question faisait partie intégrante des clauses de démilitarisation et la liberté de passage.

Ceci revient à dire que sans une assurance effective, pratique et efficace, il n'aurait pu être imposé à la Turquie une diminution de souveraineté sur une portion de son territoire dont la sécurité est indispensable à celle de l'ensemble du pays.

Il est également manifeste que si cette garantie devient inopérante ou incertaine, l'équilibre de toute la Convention se trouve être rompu au préjudice de la Turquie et à celui de la paix européenne.

Or, les crises politiques ont démontré clairement que le mécanisme actuel de garantie collective se déclenche avec trop de lenteur et qu'une décision tardive est de nature à faire perdre dans la plupart des cas le bénéfice d'une action internationale. C'est pour cette raison que la

Turquie n' avait pas se contenter en 1923, comme beaucoup d' autres puissances actuellement, de la garantie collective que lui aurait assurée de Covenant dès qu' elle aurait fait partie de la Société des Nations, qu' elle avait jugé insuffisante la garantie collective de tous les signataires de la Convention des Détroits et que seule la garantie conjointe des quatres grandes puissances lui avait paru susceptible d' assurer dans les conditions d' alors le minimum de sécurité indispensable à son intégrité territoriale.

Mais, ce minimum lui-même est affaibli ou rendu problématique par les circonstances politiques et militaires entièrement différentes de celles qui présidaient à son établissement, le Gouvernement de la République ne peut sans se rendre coupable d' une négligence grave, exposer tout le pays à un coup de main irréparable.

La position des garants de la sécurité des Détroits vis-à-vis de la Société des Nations, les circonstances particulières qui rendent pour le moins douteuse la collaboration militaire et effective de ces garants devant l' objectif qui leur est assigné sont des éléments qui ont bouleversé l' économie générale de la Convention de 1923.

Il ne peut être affirmé aujourd' hui que la sécurité des Détroits est encore assurée par une garantie réelle et il ne peut être demandé à la Turquie de rester indifférente à l' éventualité d' une dangereuse carence.

Il y a lieu d' ajouter à ces considérations que la Convention des Détroits ne mentionne que les états de paix et de guerre, dans ce dernier cas la Turquie étant neutre ou belligérante, sans prévoir l' éventualité d' une menace spéciale ou générale de guerre et permettre à la Turquie de pourvoir alors à sa défense légitime. Or, il est amplement démontré aujourd' hui que la phase la plus délicate d' un danger extérieur est précisément cette phase de menace, l' état de guerre pouvant survenir inopinément et sans nulle formalité.

Cette lacune peut à elle seule enlever son efficacité aux garanties envisagées quelle que soit la valeur de celles-ci.

Dès le début de son existence, la République turque s' est tracée une politique de paix et d' entente dont la réalisation dans tous les domaines n' a pas manqué de lui imposer des sacrifices souvent lourds.

Le Gouvernement turc a montré dans les circonstances multiples qui se sont présentées pendant la dernière décade un esprit de conciliation, de fidélité à ses engagements et d' attachement sincère à la cause de la paix qui a été apprécié par toutes les Puissances. La sécurité que la Turquie a toujours assurée aux autres, elle est en droit de la réclamer pour elle - même.

Des circonstances indépendantes de la volonté des signataires de Lausanne ont rendu inopérantes des clauses établies en toute bonne foi, et, comme l' enjeu en est l' existence de la

Turquie et la sécurité de tout son territoire, le Gouvernement de la République peut être amené à prendre devant la nation la responsabilité qui lui incombe en adoptant les mesures dictées par l'impérieuse nécessité des circonstances.

Ayant en vue les considérations ci - haut relatées et estimant à juste titre que les dispositions de l' article 18 de la Convention des Détroits se rapportant à une garantie conjointe des quatre grandes Puissances sont devenues incertaines et inopérantes et qu' elles ne peuvent plus pratiquement couvrir la Turquie, contre un danger extérieur visant son territoire, le Gouvernement de la République a l' honneur d' informer les Puissances qui ont pris part aux négociations de la Convention des Détroits qu' il est prêt à entamer des pourparlers en vue d' arriver à bref délai à la conclusion d' accords destinés à régler le régime des Détroits dans des conditions de sécurité indispensables à l' inviolabilité du territoire turc et dans l' esprit le plus libéral pour le développement constant de la navigation commerciale entre la Méditerranée et la mer Noire.

Tevfik Rustu Aras, Ministre des Affaires Etrangères de Turquie.

σημ. Το κείμενο της ρηματικής διακοίνωσης του Υπουργείου Εξωτερικών της Τουρκίας, αφού ελέγχθηκε από τον γράφοντα ως προς τη δομή και το περιεχόμενό του, κοινοποιήθηκε αυτούσιο στην ελληνική κυβέρνηση από την τουρκική πρεσβεία στην Αθήνα στις 11 Απριλίου 1936. Βλ. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 7780/54, Légation de Turquie Athènes, 11 avril 1936.

4. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. τηλ. 936, Βατικιώτης (Άγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 17/04/1936

Υπουργός Εξωτερικών μοι εδήλωσε προ ολίγου ότι Ελλάς ουδεμίαν εκ μέρους Τουρκίας θα συναντήσει αντίδρασιν εάν δι' ασφάλειάν της θα προετίθετο να προβή οχύρωσιν εκτός της Σαμοθράκης, Λήμνου και άλλων νήσων Αιγαίου Πελάγους. Κυβέρνησις Αγγλίας, Ρωσίας απήντησαν ευνοϊκώς τουρκικήν διακοίνωσιν. Βούλγαρος Πρωθυπουργός ανεκοίνωσε Πρεσβευτήν Τουρκίας Σόφιαν ότι απάντησις Κυβερνήσεώς του θα είναι ευνοϊκή. Υπουργός Εξωτερικών θα επεθύμει όπως απάντησις Ελληνικής Κυβερνήσεως τω περιέλθη ει δυνατόν προ βουλγαρικής τοιαύτης.

5. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, Γ.Ε.Ν. (Δ/νσις Γ' - Τμήμα Ι)

ΜΕΛΕΤΗ Αριθ. 16, Αθήναι 17/04/1936 (ΑΠΟΡΡΗΤΟΝ)

Περίληψις: Απόψεις του Ναυτικού επί ενδεχομένης μεταβολής του καθεστώτος των Στενών

Αποδέκται: Υπουργός Ναυτικών

Υπουργείον Εξωτερικών

Αρχηγός Γ.Ε.Ν.

Αρχηγός: Αντιναύαρχος Δ. Οικονόμου

Διευθυντής: Πλοίαρχος Γ. Μεζεβίρης

Βοηθεί: Αντιπλοίαρχος Π. Πρωτόπαπας

"Απόψεις του Ναυτικού επί ενδεχομένης μεταβολής του καθεστώτος των Στενών Δαρδανελλίων"

1. Εκ του υπ' αριθ. 14500 απορρήτου της 10-7-1935 του Υπουργείου Εξωτερικών προκύπτει ότι η Τουρκία από του 1933 είχε θέσει ζήτημα τροποποίησης της Συμβάσεως, περιόριζεν όμως τα υπό τροποποίησιν άρθρα εις τα 3-9 (τα αφορώντα αποκλειστικώς την ουδετεροποίησιν των Στενών και των προ τούτων νήσων). Δεν έθιγε ούτω το ζήτημα εν γένει ελευθερίας της ναυσιπλοΐας εις τα Στενά, ούτε το της Επιτροπής των Στενών.

2. Από ημετέρας πλευράς δέον να εξετασθή:

α. Η καθαρώς πολεμική άποψις.

β. Η άποψις της ελευθερίας της ναυσιπλοΐας δια τον ημέτερον εμπορικόν στόλον, της των πολεμικών πλοίων μη ενδιαφερούσης ημάς.

ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΠΟΨΙΣ

3. Η ύπαρξις μονίμου οχυρώσεως των Στενών ουδέν δι' ημάς εμφανίζει ενδιαφέρον. Αι ναυτικάί ημών δυνάμεις ανεπαρκέσταται και δια την εξασφάλισιν των θαλασσίων συγκοινωνιών δεν θα ηδύναντο να διακινδυνεύσουν επιχειρήσεις εντός των Στενών, έστω και αν ταύτα είχαν μόνον την κινητήν άμυναν, ήτις και ήδη θα υπάρξη από της πρώτης ημέρας του πολέμου.

4. Το άρθρον 4 της συμβάσεως προβλέπει και αφοπλισμόν των προ των Στενών νήσων, εξ ων αι μεν Ίμβρος και Τένεδος είναι υπό την τουρκικήν επικυριαρχίαν με ιδιαίτερον διοικητικόν καθεστώσ, αι δε Λήμνος και Σαμοθράκη Ελληνικαί. Θα ηδυνάμεθα να ζητήσωμεν έστω και δια λόγους ηθικού γοήτρου, όπως δια τας 4 αυτάς νήσους ληφθή έν και το αυτό μέτρον, δεν θα ηδύνατο δε εις τούτο να φέρη σοβαράς αντιρρήσεις η Τουρκία.

Εάν είχομεν την κυριαρχίαν της θαλάσσης θα συνέφερεν η μη οχύρωσις των Ίμβρου και Τενέδου, όπως ευχερώς καταλάβωμεν ταύτας και χρησιμοποιήσωμεν δια παρατηρητήρια ως κατά το 1912. Υπό τας παρούσας συνθήκας και εάν αιφνιδιαστικώς καταληφθώσι παρ' ημών, ταχέως θα περιελθώσι και πάλιν εις τους Τούρκους. Είναι λίαν αμφίβολον εάν η Τουρκία θα προβή εις σοβαράν μόνιμον οχύρωσιν τούτων, αλλά και τούτου συμβαίνοντος η εκ ταύτης παρενόχλησις των επιτετραμμένων την επιτήρησιν των Στενών ημετέρων Δυνάμεων δεν θα είναι σοβαρά, λαμβανομένου υπ' όψιν ότι ιδίως κατά την νύκτα θα χρησιμοποιώνται προς τον σκοπόν τούτον δυνάμεις επιφανείας. Συνεπώς και η οχύρωσις των νήσων τούτων δεν ενδιαφέρει ημάς ιδιαίτέρως.

5. Αφ' ετέρου θα είχομεν παν συμφέρον, όπως ανακτήσωμεν την ελευθερίαν οχυρώσεως της Λήμνου. Βεβαίως δεν θα ηδύνατο πλέον η νήσος αύτη, λόγω γειτνιάσεως προς τα εχθρικά αεροδρόμια, να παράσχη τας πολυτίμους υπηρεσίας ας παρέσχε κατά το 1912 ως κύριον ορμητήριο του Στόλου. Πάντως όμως θα είναι χρήσιμος ως προκεχωρημένη βάση ελαφρών σκαφών και αεροσκαφών. Η ίδρυσις επί της νήσου παρατηρητηρίων, Σταθμού Α/Τ, θα δύναται να παράσχη πολλές υπηρεσίας.

6. Δια της υπάρξεως μονίμου οχυρώσεως επί της νήσου αποφεύγομεν τον κίνδυνον αιφνιδιαστικής καταλήψεως ταύτης παρά των Τούρκων, οπότε μόνον θα στερηθώμεν της προκεχωρημένης ταύτης βάσεως, αλλά και θα χρησιμοποιηθή ως τοιαύτη παρά του εχθρού κατά των ημετέρων θαλασσιών συγκοινωνιών.

7. Τουναντίον εις περίπτωσιν πολέμου κατά τρίτης Δυνάμεως απειλούσης από Νότου τας θαλασσίας συγκοινωνίας μας, η Λήμνος θα παράσχει πολυτίμους υπηρεσίας δια την προστασίαν του από Ευξείνου εφοδιασμού τόσον ως λιμήν καταφυγής των νηοπομπών, όσον και ως ορμητήριο της καλυπτούσης ταύτας Δυνάμεως. Τούτο ενδιαφέρει και την Τουρκίαν, εις περίπτωσιν συμμαχικού μετά ταύτης πολέμου.

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΝΑΥΣΙΠΛΟΪΑΣ

8. Τυγχάνει πρωταρχικής σημασίας δια την εμπορικήν μας ναυτιλίαν όπως μη μεταβληθώσι αι υφιστάμεναι συνθήκαι ελευθερίας της ναυσιπλοΐας και παραμείνη η Επιτροπή των Στενών προς έλεγχον ταύτης.

ΟΥΔΕΤΕΡΟΠΟΙΗΣΙΣ ΝΗΣΩΝ ΑΡΧΙΠΕΛΑΓΟΥΣ

9. Αύτη δεν προβλέπεται εις την σύμβασιν του καθεστώτος των Στενών, αλλ' εις την κυρίαν Συνθήκην της Λωζάννης. Θα ήτο λίαν δυσχερές να εμφανίσωμεν αίτησιν σχετικήν προς ταύτην, ως αντάλλαγμα της ημετέρας συγκαταθέσεως δια την μεταβολήν του καθεστώτος των Στενών, χωρίς να προκαλέσωμεν ζωνράς υπονοίας εις τους Τούρκους ως προς την φιλικότητα των αισθημάτων μας.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

10. Να επιζητηθή τροποποιήσις του άρθρου 4 εν τω συνόλω του, ήτοι να ληφθή το αυτό μέτρον δια τα Στενά και πάσας τας προς τούτων νήσους.

11. Να εξασφαλισθή η υφισταμένη ελευθερία της ναυσιπλοΐας και να παραμείνη η Επιτροπή των Στενών.

6. NOTE VERBALE

Athènes, le 20 Avril 1936 à la Légation de Turquie. En Ville

Par sa Note sub No 7780/54 en date du 11 courant le Gouvernement de la République Turque a bien voulu communiquer au Gouvernement Royal les raisons, qui, à son avis, ont rendus

incertaines et inopérantes les dispositions de l' article 18 de la Convention des Détroits signée à Lausanne le 24 Juillet 1923.

Par sa Note le Gouvernement de la République a informé les Puissances ayant participé aux négociations de la dite Convention, qu' il est prêt à entamer des pourparlers en vue d' arriver à bref délai à la conclusion d' accords destinés à régler le régime des Détroits dans des conditions de sécurité indispensables à l' inviolabilité du Territoire Turc et dans l' esprit le plus libéral pour le développement constant de la navigation commerciale entre la Méditerranée et la mer Noire.

Le Gouvernement Royal ayant examiné dans l' esprit le plus bienveillant les considérations exposées dans la Note précitée, et désireux de fournir au Gouvernement de la République amie et alliée, une nouvelle preuve de son attachement à la politique d' entente et de la collaboration étroite entre la Turquie et la Grèce, a l' honneur de porter à sa connaissance qu' il est prêt, sous réserve aussi bien des droits qui découleraient pour la Grèce de la modification des dispositions de l' article 4 de la Convention des Détroits, que la sauvegarde des intérêts de sa marine marchande, à entrer en temps utile en conversations en vue de la conclusion des accords préconisés par le Gt de la République.

7. I. Metaxas à Son Excellence Monsieur Rousen Esref Ministre de la République Turque etc. etc.

Athènes, le 20 Avril 1936

Monsieur le Ministre,

Comme suite à notre conversation d' hier,

J' ai l' honneur de faire parvenir ci-joint à Votre Excellence la réponse du Gouvernement Royal à la Note du Gouvernement de la République Turque, sub No 7780/54 datée du 11 avril, relative à la modification des clauses de la Convention des Détroits signée à Lausanne le 24 juillet 1923.

Je tiens à ajouter que s' est avec satisfaction que le Gouvernement Royal a pris acte de la déclaration faite le 17 courant par Son Excellence Monsieur Ruschdi Aras à M. Vatikioty, Chargé d' Affaires de Grèce à Ankara, suivant laquelle la Turquie ne formulerait aucune objection dans le cas où la Grèce se proposerait pour la sauvegarde de la sécurité, de procéder, indépendamment de la fortification des îles de Lémnos et de Samothrace, à celle des autres îles grecques de la mer Égée.

Veillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances de ma haute considération.

8. ΔΙΑΥΕ/1936/1/1, αρ. πρωτ. 402, Δ. Οικονόμου (αντιναύαρχος / αρχηγός Γ.Ε.Β. Ναυτικού) προς ΥΠΕΞ (γεν. δ/ντή), Αθήνα, 21/04/1936

Έχω την τιμήν να υποβάλω συνημμένως αντίγραφον της υπ' αριθ. 49/855 εκθέσεως του ημετέρου Ναυτικού Ακολούθου εν ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ περί μεταβολής του καθεστώτος των Στενών.

Αρ. Πρωτ. (εμπ.) 49/855, Κων/νος Οικονόμου (ναυτικός ακόλουθος / πλοίαρχος Β.Ν.) προς ΥΠΕΞ (Τμήμα Νομικών) / Γ.Ε.Ν. - Β / Πρεσβείαν Αγκύρας, Κωνσταντινούπολις, 16/04/1936

Λαμβάνων αφορμήν εκ της τελευταίας Διακοινώσεως της Τουρκικής Κυβερνήσεως της σχετικής προς την μεταβολήν της περί του καθεστώτος των Στενών Συμβάσεως, έχω την τιμήν να υποβάλω σκέψεις μου όσον αφορά σημεία τινά της υπαρχούσης Συμβάσεως, τα οποία θα έπρεπε να ληφθούν υπ' όψιν κατά τας προσεχείς διαπραγματεύσεις.

2. Εφ' όσον γνωρίζω, ωρισμένα Δυνάμεις θα επωφεληθώσιν όπως κατά τας διαπραγματεύσεις επιλύσωσιν ζητήματα τινά εκκρεμούντα από ετών, άτινα είναι εις βάρος της Διεθνούς Ναυτιλίας.

3. Είναι φανερόν ότι το ζήτημα της δια των Στενών ναυσιπλοΐας EN TRANSIT ενδιαφέρει ιδιαίτερος την Ελλάδα, εφόσον η Ελληνική Ναυτιλία έρχεται εις τα Στενά πρώτη εις αριθμόν και δευτέρα εις χωρητικότητα. Επομένως νομίζω ότι ωρισμένα ζητήματα θα έπρεπε να μελετηθούν εκ των προτέρων υπό των ενδιαφερομένων Υπουργείων, όπως και η Ελλάς υποστηρίξη κατά τας διαπραγματεύσεις τα συμφέροντα αυτής από πάσης απόψεως.

Ανήκει εις το υπ' αριθ. Εμπ. 49/855 έγγραφον

1. Η Τουρκία θα ζητήσει πιθανώς την κατάργησιν των άρθρων 4, 6 και 7 της Συμβάσεως περί του καθεστώτος των Στενών. Τα άρθρα 4 και 6 αφορώσιν επίσης την Ελλάδα, απομένει δε εις την Ελλάδα να γνωρίση τας απόψεις της τας δημιουργηθησομένας κατόπιν της νέας καταστάσεως, όσον αφορά τας νήσους Σαμοθράκην και Λήμνον, και γενικώς τας ουδετεροποιηθείσας ζώνας.

2. Άρθρον 2 Παράρτημα I (α)

Το άρθρον τούτο δίδει πλήρη ελευθερίαν ναυσιπλοΐας και διόδου, ημέρας τε και νυκτός, οιαδήποτε και αν ή η σημαία και το φορτίον, άνευ ουδεμιάς διατυπώσεως, τέλους ή υποχρεώσεως οιασδήποτε, υπό την επιφύλαξιν των Διεθνών Υγειονομικών Διατάξεων, εφ' όσον δεν πρόκειται περι άμέσως παρεχομένων υπηρεσιών κ.τ.λ. κ.τ.λ..

Ως γνωστόν νυν, παρά τας διαμαρτυρίας της Επιτροπής των Στενών τα εμπορικά σκάφη τα διερχόμενα τα Στενά EN TRANSIT, υποχρεούνται να υφίστανται υγειονομικήν επιθεώρησιν καταβάλλοντα ωρισμένα τέλη.

Η Επιτροπή των Στενών έχει διαμαρτυρηθεί από του 1925, θεωρούσα ότι η αναγκαστική υγειονομική εξέτασις η υποβαλλόμενη υπό των Τ. Αρχών εις τα EN TRANSIT διερχόμενα των ΣΤΕΝΩΝ πλοία, άτινα δεν πρόκειται να πλεύσωσι εις τουρκικούς λιμένας είναι αντίθετος προς το άρθρον 2 παράγρ. I (α) της Συμβάσεως και ότι τέλη εισπραττόμενα κατόπιν τοιαύτης αυθαιρέτου

υγειονομικής εξέτασεως, δεν συμφωνούν προς το πνεύμα του ως άνω άρθρου, το οποίον ορίζει ότι τέλη θα καταβάλλονται μόνον δι' υπηρεσίας αμέσως παρεχομένας.

Η Διεθνής Υγειονομική Διάσκεψις των Παρισίων του 1926, καθώρισε τα διεθνή υγειονομικά μέτρα δια τα Στενά, αποφασίσασα ότι ουδεμία θα έπρεπε να γίνεται υγειονομική επίσκεψις.

Art. 52. της Διεθνούς Υγειονομικής Συμβάσεως.

Les Gouvernements s' absiendront de toute visite sanitaire des navires qui traversent leurs eaux territoriales sans faire escale dans les ports ou sur les côtes de leurs pays respectifs.

Εν τούτοις η Τουρκία διετύπωσεν επιφυλάξεις, λαμβάνουσα υπ' όψιν τας ειδικάς συνθήκας των Στενών, και έκτοτε υποβάλλει πάντα τα διερχόμενα πλοία εις τοιαύτην παράνομον αναγκαστικήν φορολογίαν. Δέον να σημειωθή ενταύθα ότι εφέτος τα τέλη ταύτα ηλαττώθησαν κατά 25% δια τα EN TRANSIT πλοία. Εκτός της φορολογίας ταύτης δέον να σημειωθή και η εκ της επιβολής των διατυπώσεων τούτων αναγκαστική επιβράνδυσις και κατακράτησις (ως συνέβη εις τα ελληνικά πλοία κατά το 1927). Πλην των υγειονομικών τελών καταβάλλονται και τέλη ναυαγοσωστικά υπό των διερχομένων τον Βόσπορον EN TRANSIT πλοίων· ταύτα εθεωρήθησαν πάντοτε ως υπερβολικά, εν σχέσει προς τας παρεχομένας υπηρεσίας και ως είδος φορολογίας των διερχομένων τον Βόσπορον πλοίων, ενώ τα έσοδα διατίθενται δια σκοπούς αφορώντας το σύνολον των Τουρκικών Αρχών.

Τα εμπορικά πλοία θα έπρεπε EN TRANSIT να διέρχονται όλως ελευθέρως, σημαίνοντα απλώς το όνομα και την εθνικότητα αυτών.

3. Άρθρον 2 Παράρτημα παράγρ. 1 (β) και (γ).

Θα ηδύναντο να μείνωσιν αμετάβλητα.

4. Άρθρον 2 Παράρτημα παράγρ. 2 (α).

Θα ηδύνατο να ωρισθή περιωρισμένος αριθμός πλοίων, έστω τρία μη υπερβαίνοντα τους 10.000 τόννους έκαστον, άτινα θα ηδύναντο να διέρχονται ελευθέρως τα Στενά, ως και περιωρισμένος αριθμός αεροπλάνων.

5. Άρθρον 2 Παράρτημα παράγρ. 2 (β) και (γ).

Θα αλλάζουσι πιθανώς εντελώς.

6. Άρθρον 2 Παράρτημα παράγρ. 3 (β) θα ηδύνατο να καταργηθή.

παράγρ. 3 (γ) θα ηδύνατο να τροποποιηθή, επιτρεπομένης της πτήσεως υπέρ άνω μόνον των Στενών.

7. Άρθρον 2 Παράρτημα παράγρ. 4 και παράγρ. 5.

Θα ηδύναντο να διατηρηθούσι κατ' αρχήν.

8. Άρθρον 2 Παράρτημα παράγρ. 6.

Θα ήτο ανωφελής.

9. Άρθρον 10 και 12.

Πιθανόν να ζητηθή η κατάργησις της Επιτροπής των Στενών.

Εν τούτοις θα ήτο σκόπιμον να διατηρηθή υπό τινα τύπον αύτη, αν όχι ως τίποτε άλλο, ως παρατηρητής δια την ελευθέραν δίοδον των Στενών. Μη υπάρχουσης Επιτροπής των Στενών θα είναι δυσχερής η συγκέντρωσις των διαφόρων πληροφοριών των αφορουσών την μη εφαρμογή των όρων της Συμβάσεως, ως και η επ' αυτών συζήτησις. Τα Στενά και ο Βόσπορος είναι διεθνής οδός δια την οποίαν το διεθνές ενδιαφέρον είναι μέγα, και οι κανόνες οι διέποντες την ναυσιπλοΐαν των Στενών, θα έπρεπε να κανονίζονται υπό Διεθνούς Επιτροπής και να μη δύναται η Τουρκία να θεωρή π.χ. τον Βόσπορον ως προέκτασιν του λιμένος της Κωνσταντινουπόλεως και να εφαρμόζη εν τω Βοσπόρω κανόνας ναυσιπλοΐας αντιθέτους προς τους διεθνείς, ως συμβαίνει ήδη από διετίας.

10. Το ζήτημα του κατά πόσον η θάλασσα του Μαρμαρά θεωρείται ως χωρικά ύδατα δέον να εξετασθή. Το ζήτημα τούτο έχει ανακινηθή υπό της Αγγλίας κατά το 1924, αφέθη δε εκκρεμές κατόπιν της αρνήσεως της Τουρκίας όπως δεχθή την συζήτησιν. Το ζήτημα τούτο ενδιαφέρει από νομικής απόψεως, καθόσον δυνατόν εν τη θαλάσση του Μαρμαρά να συμβώσι διάφορα γεγονότα επί των πλοίων, γεννήσεις, θάνατοι, εγκλήματα, συγκρούσεις, δια τα οποία, εφόσον θεωρούνται χωρικά τουρκικά ύδατα, να ληφθώσιν υπό των τουρκικών αρχών μέτρα δραστικά και ενοχλητικά δια την Διεθνή Ναυτιλίαν.

9. Συνομιλία του κ. Ι. Μεταξά, Προέδρου της Κυβερνήσεως μετά του Τούρκου Υπουργού των Εξωτερικών, γενομένη εν Αθήναις τη 2α Μαΐου 1936

Ο Ρουσδή Αράς με ηυχारीστήσε δια την απάντησιν της Ελληνικής Κυβερνήσεως εις το ζήτημα των Στενών και έσπευσε να προσθέση ότι θα έπρεπε να οχυρωθούν και τα δικά μας τα νησιά δηλ. η Λήμνος και η Σαμοθράκη. Προκειμένου περί Χίου και Μυτιλήνης είπεν ότι καίτοι είναι πρόθυμος να μας βοηθήση εν τούτοις φρονεί ότι επειδή αι νήσοι αύται δεν περιλαμβάνονται εις την ειδικήν περί Δαρδανελλίων συμφωνίαν αλλ' εις την συνθήκην της Λωζάννης, θα ήτο σκοπιμότερον να αναμείνωμεν περί αυτών άλλην ευκαιρίαν. Εις παρατήρησίν μου ότι και ημείς δεν επειγόμεθα προσέθεσε ότι δεν αποκλείεται εν καιρώ αυτή η ίδια η Τουρκία να υποκινήση το ζήτημα, αλλά φυσικά και ταύτα θα έπρεπε να οχυρωθώσιν υπό της Ελλάδος, ήτις θα έδει σχετικώς να λάβη υπ' όψιν της και την ασφάλειαν της Τουρκίας. Διέκοψα τον Τούρκον Υπουργόν παρατηρήσας ότι καίτοι Ελλάς antirévisionniste εν τούτοις επιθυμεί να διευκολύνη την Τουρκίαν. Επ' ευκαιρία ταύτη ανέφερα εις τον συνομιλητήν μου τα εν τω βουλγαρικό τύπω γραφόμενα από καιρού εις καιρόν περί βουλγαρικής αξιώσεως εξόδου εις το Αιγαίον. Ο Τούρκος Υπουργός μετά ζωηρότητος ετόνισε ότι τοιαύτη αξίωσις θα μας εύρισκεν όλους (εννοών την Βαλκανικήν Συνεννόησιν) απολύτως αντιθέτους, αν η Βουλγαρία

ηξίου οικονομικήν διευκόλυνσιν, αύτη φυσικά θα εξητάζετο και κατέληξεν ότι είμεθα ενθουσιασμένοι από τους ομόρους μας και δεν επιθυμούμεν να προσθέσωμεν οιονδήποτε άλλον.

Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως και Υπουργός των Εξωτερικών

[Υπογραφή] Ιωάννης Μεταξάς

9. ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 9320/A/I, Κούστας προς πρεσβεία Άγκυρας, Αθήνα 17/05/1936

"Περί ενδεχομένης οχυρώσεως των Ελληνικών Νήσων":

Έχομεν την τιμήν να διαβιβάσωμεν υμίν συνημμένως ώδε αντίγραφον του υπ' αρ. 7894/65 εγγράφου της ενταύθα Τουρκικής Πρεσβείας προς τον κύριον Υπουργόν των Εξωτερικών όπως ευαρεστούμενοι διατελήτε εν γνώσει.

Αρ. Πρωτ. 7894/65, Légation de Turquie (Athènes) à Son Excellence Monsieur le Général J. Métaxas, Président du Conseil des Ministres, Ministre des Affaires Etrangères, En Ville, Athènes, le 6 mai 1936

Monsieur le Président,

J' ai eu l' honneur de recevoir la lettre que Votre Excellence a bien voulu me faire parvenir en date du 22 avril 1936 ainsi que la Note responsive du Gouvernement de la République datée du 11 avril 1936.

En remerciant Votre Excellence pour la célérité que le Gouvernement du pays ami et allié a apporté à donner sa réponse à la Note de mon Gouvernement je me permets de me référer au passage de Sa lettre ayant trait à la déclaration faite par Monsieur le Ministre Aras à Monsieur le Chargé d' Affaires de Grèce à Ankara, touchant l' éventualité du Réarmement par la Grèce, des îles grecques de la Mer Egée indépendamment de celui de Samothrace et de Limnos pour confirmer à Votre Excellence la conversation que le Ministre Aras avait eue avec le Monsieur le Chargé d' Affaires de Grèce Vattichiotti, qu' il avait rencontré en gare d' Ankara le jour du départ de l' Ambassadeur de France et au cours de laquelle il lui avait fait savoir que la Turquie envisagerait dans un esprit le plus favorable toutes mesures que le Gouvernement Hellénique jugerait utile de prendre pour assurer en général la sécurité des îles se trouvant sous la souveraineté hellénique.

La portée de cette conversation avait d' ailleurs été précisée au nom de Monsieur le Ministre Aras par le Secrétaire Général-Adjoint du Ministère des Affaires Etrangères de Turquie à Monsieur le Chargé d' Affaires de Grèce, sur sa demande, dans la déclaration ainsi conçue:

"La (militarisation) des îles grecques à envisager actuellement est celle des îles Samothrace et Lemnos. Nous sommes entièrement d' accord en ce qui concerne la militarisation de ceux deux

îles en même temps que celle des Détroits. Quant aux autres îles grecques de la Mer Egée, elles font l'objet des dispositions de l'article 13 du Traité de Lausanne, se rapportant aux clauses territoriales.

La (militarisation) des ces îles est ainsi en corrélation avec la sécurité de notre frontière commune maritime. Cette question pourrait par conséquent être étudiée entre nous dans un prochain avenir pour aboutir à une solution amicale. Pour le moment il est préférable de ne pas la soulever d'autant plus que nos alliés Balkaniques sont très susceptibles sur les questions ayant trait à la révision des clauses territoriales."

Le Secrétaire Général-Adjoint avait en outre ajouté à titre d'explication que la sécurité de la frontière commune maritime pouvait par exemple éventuellement impliquer par la Grèce la défense par les armes des ces îles pour le cas où de tierces Puissances voudraient en profiter pour déclancher une offensive dirigée contre la Turquie ou effectuer un débarquement sur ses côtes.

En portant ce qui précède à la connaissance de Votre Excellence j'ai l'honneur, d'ordre de mon Gouvernement, de l'assurer d'ores et déjà que le Gouvernement de la République est disposé, comme il a été dit dans la déclaration ci-haut mentionnée, à entamer, en vue d'une solution amicale, toute négociation concernant le Réarmement des îles grecques de la Mer Egée à tout moment où cette question serait soulevée par la Grèce.

Veillez agréer, Monsieur le Président, les assurances de ma très haute considération.

Ruşen Eşref Ünaydın

10. ΔΙΑΥΕ/1936/1/2, αρ. πρωτ. 1547 (λίαν επείγον), Βατικιώτης (Αγκυρα) προς ΥΠΕΞ, 12/06/1936

Du point de vue des idées qui ont présidé à son élaboration le projet turc pour une nouvelle convention destinée à remplacer celle relative au régime des détroits signée à Lausanne le 24 juillet 1923 peut être résumé par les considérations relatées dans les trois divisions ci-dessous:

- 1. Sécurité générale de la Turquie.*
- 2. Sécurité spéciale des zones des Détroits dans lesquelles est comprise la mer de Marmara.*
- 3. Sécurité de la mer Noire.*

Première division

Sécurité générale de la Turquie.

Le projet a dans ce but abrogé les articles de la Convention de Lausanne relatifs à la démilitarisation des zones des Dardanelles, de la mer de Marmara et du Bosphore, rentrant dans la dénomination générale de "Détroits", y compris les deux îles grecques.

En outre, le projet stipule que les aéronefs civils et militaires ne peuvent survoler les zones des Détroits et que leur passage entre la Méditerranée et la mer Noire sera assuré en conformité des dispositions générales régissant la navigation aérienne en Turquie et par la route qui leur sera montrée à cet effet.

Partant du même principe de sécurité le projet procède à la réglementation du passage des navires de guerres en temps de paix, en temps de guerre et dans le cas où une menace de guerre pèserait sur la Turquie.

La navigation commerciale est libre de toute entrave et dans toutes les circonstances.

Deuxième Division

Sécurité des Détroits

En vue de sauvegarder la Turquie contre un coup de force inopiné le projet limite à quatorze milles tonnes le tonnage des navires de guerre pouvant traverser les Détroits.

Cette limite de force étant en rapport avec les forces navales turques, l'absence de la flotte turque de sa base de Marmara où la mise en non activité provisoire d'une forte unité de celle-ci aura pour conséquence la nécessité de traverser les Détroits pour la force étrangère ci-haut mentionnée en deux fois.

Le même souci de sécurité s'est encore traduit dans le projet par l'interdiction de passage aux sous-marins.

Troisième Division

Sécurité de la Mer Noire

Dans cette mer où la force réunie des toutes les puissances riveraines atteint une partie minime de celle qui à tout moment peut se concentrer dans la Méditerranée les forces navales des puissances non-riveraines ne doivent pouvoir pénétrer que dans le but déterminé de visite de courtoisie et leur tonnage global ne doit jamais constituer une menace contre les flottes des riveraines. C'est pourquoi le tonnage maximum par puissance fixé à quatorze milles tonnes se trouve incorporé dans la limitation globale de 28.000 tonnes admis dans cette mer.

La durée de séjour dans la Mer Noire pour les navires de guerre étrangers ne devra pas dépasser quinze jours.

Une réglementation analogue existe dans le projet pour le passage des forces navales des riverains de la Mer Noire à la Méditerranée.

La réglementation du passage des navires de guerre ayant été soumise à l'obligation d'un préavis d'un mois à adresser à la Turquie et la liberté de passage des navires de commerce ayant

largement été assuré, la Commission des Détroits ne peut plus avoir sa raison d' être et le projet turc abandonne les articles de la Convention relatifs à l' activité de cette Commission.

11. ΔΙΑΥΕ/1936/56/3, αρ. πρωτ. 2407, Νικόλαος Πολίτης (Παρίσι) προς Ιωάννη Μεταξά,
23/07/1936

CONFERENCE DE MONTREUX
Délégation de la République Turque

Copie

Montreux, le 18 Juillet 1936

Son Excellence Monsieur Politis, Ministre de Grèce à Paris

Mon cher et vieil ami,

Lors d' une conversation que nous avons eue ensemble vous m' avez demandé si dans l' esprit de mon Gouvernement la Convention des détroits pouvait, en quoi que ce soit, porter atteinte aux dispositions du Traité de Paix de Lausanne.

Au grand juriste que vous êtes je ne pouvais pas donner confirmation d' une évidence juridique à savoir que le Traité de Paix de Lausanne reste intact dans toutes ses parties qui ne sont pas visées par la nouvelle Convention des détroits.

J' ai fait, néanmoins, dans la séance privée d' aujourd' hui une déclaration générale faisant connaître la manière de voir du Gouvernement de la République à ce sujet.

Je suis heureux de vous faire part ci-après des termes de cette déclaration.

“On a manifesté quelques inquiétudes au sujet des rapports existant entre la Convention que nous allons signer et le Traité de Paix de Lausanne. Pour dissiper tous malentendus, la Délégation turque fait la déclaration suivante qu' elle vous prie de faire consigner dans le procès-verbal:

L' article 23 du Traité de Lausanne a trouvé son application dans la Convention que nous avons élaborée. D' autre part, il va de soi que la Turquie continuera comme par le passé à être liée par ledit Traité de Lausanne et fera intégralement honneur à ses engagements, nonobstant les changements à intervenir, par la Convention, dans le régime des Détroits. Par exemple, les mêmes facilités que pour le passé en ce qui concerne l' entretien, la surveillance et les visites des cimetières et l' application de l' article 124 seront évidemment maintenues par le Gouvernement turc.”

Je vous prie de croire, mon cher ami, à mes sentiments les plus cordialement et affectueusement dévoués.

signé: Dr R. Aras.

CONFERENCE DE MONTREUX

Montreux, le 19 Juillet 1936

Délégation Hellénique

Son Excellence, Monsieur le
Dr. Rüstü ARAS

Mon très cher ami,

Je m'empresse de vous remercier de votre lettre en date d'hier par laquelle, vous référant à notre conversation relative aux répercussions éventuelles de la nouvelle convention concernant le régime des Détroits sur les diverses dispositions du Traité de Paix de Lausanne, vous avez bien voulu, en me faisant part des termes de la déclaration relative à ce sujet faite par vous hier devant la Conférence, m'assurer que ledit Traité reste intact dans toutes ses parties qui ne sont pas visées par la nouvelle convention.

Connaissant de longue date l'indéfectible fidélité du Gouvernement turc pour ses engagements internationaux ainsi que le haut esprit de justice et d'équité qui anime ses actes, je n'avais personnellement nul besoin de pareille assurance.

Je suis néanmoins heureux que vous ayez bien voulu me la donner, parce qu'elle est de nature, comme vous l'avez vous-même marqué devant la Conférence, à dissiper tous les malentendus et aussi à apaiser les inquiétudes qui se sont manifestées, à tort, au sujet du sort dans l'avenir de certaines dispositions du Traité de Paix de Lausanne.

Je suis d'ailleurs profondément convaincu que toute difficulté qui pourrait d'aventure se présenter concernant l'application pratique de ces dispositions serait facilement aplanie grâce à l'amitié fraternelle et la confiance absolue qui caractérisent les rapports de nos pays.

Laissez-moi vous dire enfin que votre lettre m'a particulièrement touché parce que, venant à la fin de la Conférence de Montreux, où nous avons affirmé à la face du monde l'indestructible solidarité greco-turque, elle prend à mes yeux l'incalculable valeur d'un nouveau témoignage de l'amitié qui nous lie depuis tant d'années et dont je vous prie, mon très cher ami, de trouver ici la plus affectueuse expression.

12. DEVRE: V / CİLD: 12 / İSTİMA: 1

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

SEKSEN BİRİNCİ İNİKAD

31-VII-1936 cuma

Başkan: Mustafa Abdülhalik Renda (sayfa 310):

«[...] 1924 Lozan mukavelesile gayri askerî hale ifrağ edilmiş olan komşumuz ve dostumuz Yunanistana aid Limni ve Samotra adalarına olan küküm de Montreux mukavelesile kalkmış oluyor demektir ki bundan da ayrıca memnunuz.

Bu münasebetle yeni Türkiye siyasetinin bir vasfını da tekrar kaydetmek isterim: Kendimiz için iyi gördüğümüzü dostlarımız için de iyi görmek ve hakkımızda navera telâkki ettiğimiz her şeyi yalnız dostlarımız için değil, fakat hiçbir devlet hakkında temeni etmemek. [...]».

μτφρ: Υπό την προεδρία του Μουσταφά Αμπντουλγαλίκ Ρέντα (σ. 310):

«[...] Αυτό σημαίνει ότι με τη Σύμβαση του Μοντρέ καταργείται και η διάταξη της Σύμβασης της Λωζάννης του 1924 με την οποία έχουν αποστρατιωτικοποιηθεί τα νησιά της Λήμνου και της Σαμοθράκης τα οποία ανήκουν στη γείτονά μας και φίλη μας Ελλάδα, γεγονός για το οποίο είμαστε ιδιαίτερα ικανοποιημένοι. Με αυτή την ευκαιρία θέλω κατ' επανάληψη να επισημάνω κι ένα χαρακτηριστικό της πολιτικής της νέας Τουρκίας: ότι εμείς βλέπουμε καλό για τον εαυτό μας επιθυμούμε να το βλέπουμε και για τους φίλους μας και ό,τι θεωρούμε ανεπίτρεπτο για εμάς, να μην το ευχόμαστε όχι μόνον για τους φίλους αλλά και για οποιαδήποτε χώρα.[...]».

13. ΔΙΑΥΕ/1937/75/2, αρ. πρωτ. 946, Μαρκέτης (Παρίσι) προς ΥΠΕΞ, 22/03/1937

"Περί επανοπλισμού Λήμνου και Σαμοθράκης"

Υμέτερον 24880/Α/Ι από 21-01-1937

Έχω την τιμήν να υποβάλω υμίν, συνημμένως, αντίγραφον της περιελθούσης μοι απαντήσεως του Γαλλικού Υπουργείου των Εξωτερικών, εις την γενομένην αυτό υπό της Β. Πρεσβείας ταύτης ανακοίνωσιν της κατόπιν της οριστικής θέσεως εν ισχύϊ της Συνθήκης του Μοντρέ στρατιωτικής καταλήψεως των νήσων Λήμνου και Σαμοθράκης εκ μέρους της Β. Κυβερνήσεως.

Ministère des Affaires Etrangères

Copie

Paris, le 13 Mars 1937

Monsieur le Ministre,

Par lettre en date de 5 Février dernier vous avez bien voulu me faire connaître qu' à la suite de la mise en vigueur, le 9 Novembre 1936, de la Convention concernant le régime des Détroits, signée à Montreux le 20 Juillet 1936, le Gouvernement Hellénique a procédé à la remilitarisation des îles de Lemnos et Samothrace.

J' ai l' honneur de vous accuser réception de cette communication.

Agréez, Monsieur le Ministre, les assurances de ma haute considération.

*Pour le Ministre des Affaires Etrangères
Le Ministre Plénipotentiaire
Directeur des Affaires Politiques et Commerciales
(signature)*

*Monsieur Nicolas Politis
Ministre de Grèce
à Paris*